



Scientific journal  
«ECONOMICS AND FINANCE»

*Aspekt* publishing

Aspekt Publishing, Taunton, MA,  
United States of America

# Topical questions of contemporary science

Collection of scientific articles

List of journals indexed



Submitted for review in

Conference Proceedings Citation Index -  
Social Sciences & Humanities (CPCI-SSH)



Aspekt Publishing, Taunton, MA,  
United States of America  
2017

**Aspekt Publishing, Taunton, MA, United States of America**

**Topical questions of contemporary science**

**Reviewers:**

***Dr. Jerald L. Feinstein***

*DeVry University - -Engineering Dean (Denver, Colorado, USA)*

***Cathy A. Enz,***

*Professor of Innovation and Dynamic Management Chair and is a full professor at the School of Hotel Administration at Cornell University (Ithaca, New York, USA)*

***Drobyazko S.I.***

*Science editor: Ph.D. in Economics, Associate Professor,  
Doctor of Science, honoris causa, Professor of RANH*

**Topical** questions of contemporary science: Collection of scientific articles. - Aspekt Publishing, Taunton, MA, United States of America, 2017.- 508 p.

**ISBN 978-0-9860467-9-7**

Collection of scientific articles published on the results of the International scientific and practical conference "Topical questions of contemporary science" is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, candidates and doctors of sciences, research workers and practitioners from Europe, Russia, Ukraine and from neighbouring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern economy and state structure. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern economic science development.

**ISBN 978-0-9860467-9-7**

© 2017 Copyright by Aspekt Publishing  
of Budget Printing Center  
© 2017 Authors of the articles  
© 2017 All rights reserved

## CONTENT

<b>1. NATIONAL ECONOMICS AND MANAGEMENT</b> .....	<b>8</b>
<b>V. Terziev, V. Madanski.</b> ENTRY OPPORTUNITIES IN THE BULGARIAN MILITARY - EDUCATIONAL SYSTEM .....	8
<b>V. Terziev, V. Madanski.</b> DEVELOPMENT OF MILITARY EDUCATION SYSTEM IN BULGARIA.....	17
<b>V. Terziev, V. Madanski.</b> GUIDELINES FOR DEVELOPMENT OF MILITARY EDUCATION SYSTEM IN BULGARIA.....	28
<b>Andrusenko N.V.</b> FORMATION OF MARKETING DISTRIBUTION CHANNELS OF ORGANIC PRODUCTS .....	37
<b>Arsenyev Y.N., Davydova T.Yu.</b> PROBLEMS BUSINESS RISK MANAGEMENT.....	41
<b>Danaikanych O.V.</b> MARKETING OF INNOVATION PROCESSES IN UKRAINE UNDER DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF KNOWLEDGE ECONOMICS .....	45
<b>Ivanyshyna G.S.</b> THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT FORMATION OF THE SYSTEM ASSAY SUPERVISION IN UKRAINE .....	50
<b>Kivarina M.V.</b> SOCIALIZATION OF THE ENTREPRENEURSHIP AS RESULT OF EVOLUTIONARY TRANSFORMATIONS OF THE BUSINESS ENVIRONMENT.....	53
<b>Kolodiychuk A.V.</b> THE LATEST ACTUAL THREATS FOR INTRODUCTION OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE SOCIO-ECONOMIC REALITY .....	56
<b>Kornilova O.V., Lokhman N.V.</b> MULTIVECTOR COOPERATIVE MOVEMENT IN UKRAINE .....	58
<b>Lytvyn O.Y., Dorohan'-Pysarenko L.O., Chip L.O.</b> DEVELOPMENT OF HOUSING CO-OPERATION (END OF THE XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURY).....	62
<b>Mutafchieva-Bakalova V.L., Minkov T.Y.</b> THE DEVELOPMENT OF AIR TRANSPORT. THE PRIMARY TRENDS OF INNOVATIONAL ACTIVITIES.....	65
<b>Reikin V.S.</b> EVALUATION OF SHADOW ECONOMY LEVEL IN UKRAINE BY METHOD OF ELECTRICITY CONSUMPTION.....	69
<b>Striy L.A., Zaharchenko L.A., Golubev A.K.</b> MANAGEMENT OF NETWORK STRUCTURES IN THE FIELD OF INFOCOMMUNICATIONS.....	72
<b>Chernyavska E.I.</b> THE THEORY OF LABOR RELATIONS: TOPICAL ISSUES IN THE CONTEXT OF MARKET TRANSFORMATION OF ECONOMY OF UKRAINE.....	79
<b>Shatokhin E. A.</b> PROBLEMS OF AGRO INDUSTRIAL COMPLEX OF THE REGION .....	83
<b>2. WORLD ECONOMY</b> .....	<b>87</b>
<b>Dedilova T.V., Pushkar'ova N.A., Kabanets' M.S.</b> THE DIRECTIONS OF INTERACTION BETWEEN UKRAINE AND THE EU IN THE FIELD OF ROAD SAFETY.....	87
<b>Chychkalo-Kondratska I.B., Bezrukova N.V., Svichkar V.A.</b> MODEL FOR UKRAINE'S INTEGRATION INTO EUROPE IN THE FRAME OF THE EU-UKRAINE FREE-TRADE AREA OPERATION .....	90
<b>3. ENTERPRISES ECONOMICS AND MANAGEMENT</b> .....	<b>96</b>
<b>Terziev V.K., Nichev N.B.</b> RESEARCH OF THE VALUE ORIENTATION AND STRUCTURAL PECULIARITIES OF MANAGEMENT ACTIVITIES OF CADETS IN THE COURSE OF MILITARY PROFESSIONAL TRAINING.....	96
<b>Terziev V.K., Nichev N.B.</b> RESEARCH OF THE MOTIVATION FOR MANAGEMENT ACTIVITIES OF CADETS IN THE COURSE OF THEIR MILITARY PROFESSIONAL TRAINING .....	103
<b>Andriushchenko K.</b> INTRODUCTION INTELLIGENT FEATURES IN ASSETS TO AUTHORIZED CAPITAL ENTERPRISE .....	109
<b>Blagoy V.V., Ignatov V.Y., Sidorova Y.R.</b> STUDY ON RISKS INVESTMENT PROJECTS IN PRODUCTION .....	112

<b>Vasyuta V.B., Tenytska N.B., Vasyuta V.V. ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT ENTERPRISE IN MODERN CONDITIONS .....</b>	<b>115</b>
<b>Gordiyenko N.I., Gordiyenko T.V. ADAPTATION OF THE VALUE MANAGEMENT CONCEPT TO THE NATIONAL PRACTICE OF THE ENTITY'S ACTIVITY .....</b>	<b>118</b>
<b>Kalinichenko L.L., Ustilovska A.S. OPTIMIZATION OF METHODS TO ASSESS PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM.....</b>	<b>125</b>
<b>Kapitanets S.V., Fedoryshyna L.M. PERSONNEL POLICY OF ENTERPRISE: APPROACHES TO ITS INTERPRETATION AND CLASSIFICATION OF TYPES .....</b>	<b>132</b>
<b>Korolovych O.O. BASIC ASPECTS OF AUTOMATION OF INTERNAL FINANCIAL CONTROL SYSTEM OF CORPORATE ENTERPRISE WITH FOREIGN INVESTMENT .....</b>	<b>136</b>
<b>Kravchenko V. O. CORPORATE CULTURE IN ENTERPRISE ORGANIZATIONAL CHANGES .....</b>	<b>139</b>
<b>Kucherenko A.V. THE TIMELINE OF SECURITIZATION PROCESS .....</b>	<b>144</b>
<b>Lyubenova Anelia. FINANCE FOR IMPROVING FARM MANAGEMENT .....</b>	<b>149</b>
<b>Mishyna S.V., Zvyagintsev P.A. APPROACHES TO THE DEFINITION OF "MARKETING PERSONNEL" .....</b>	<b>152</b>
<b>Novykova I.V. THE MONITORING SYSTEM OF BUILDING COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES IN THE TECHNOLOGICAL CHANGES .....</b>	<b>156</b>
<b>Obniavko T.S. ECOLOGICAL AND ECONOMIC VECTOR OF DEVELOPMENT .....</b>	<b>162</b>
<b>COOPERATION OF MILITARY-INDUSTRIAL COMPLEXES OF UKRAINE AND GEORGIA .....</b>	<b>162</b>
<b>Pavlyuk T.S. TRADE MANAGEMENT THROUGH IMPROVED ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE DEPARTMENT FOR INTERNATIONAL RELATIONS .....</b>	<b>165</b>
<b>Sazonova S.V. METHODOLOGICAL PRINCIPLES FOR EVALUATING ECONOMIC EFFICIENCY OF ENTERPRISES TELECOMMUNICATIONS.....</b>	<b>169</b>
<b>Svetlichnaya K.S., Kubasova A.V. COMPLEX ASSESSMENT OF ECONOMIC CAPACITY OF THE ENTERPRISE .....</b>	<b>173</b>
<b>Semenyuk S.B. FUNCTIONAL RESPONSIBILITIES SALES PERSONNEL .....</b>	<b>177</b>
<b>Opikunova N.V., Trofymenko O.B. THE VALUE OF FIXED ASSETS IN THE EFFICIENCY OF THE ENTERPRISE .....</b>	<b>180</b>
<b>Trushkina N.V. PRIORITIES FOR IMPROVING THE ORGANIZATION OF MARKETING ACTIVITY OF THE COAL-MINING ENTERPRISES OF UKRAINE.....</b>	<b>184</b>
<b>Chernysheva O.M. MODELLING OF MANAGEMENT DECISIONS FOR ENTERPRISES STRATEGY FORMATION.....</b>	<b>188</b>
<b>Chukhrayeva N.N., Davydenko T.V. VALUATION METHODS OF NEW TECHNOLOGIES</b>	<b>191</b>
<b>Danko T.I., Yavorska N.P., Rusin-Grynyk R.R. STUDY OF FACTORS AFFECTING COMPETITIVENESS BUSINESS STRUCTURE .....</b>	<b>195</b>
<b>4. PRODUCTIVE FORCES DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY .....</b>	<b>199</b>
<b>Nikiforenko V.G. SYSTEM DYNAMICS FORECASTING OF HUMAN RESOURCE IN THE REGION .....</b>	<b>199</b>
<b>Yakusheva O.V. THE STUDY OF PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS IN CHERKASY REGION BY THE USE OF MODERN METHODS OF ANALYSIS .....</b>	<b>204</b>
<b>5. MONEY, FINANCE AND CREDIT .....</b>	<b>211</b>
<b>Barbora Drugdová. THE ISSUE OF THE COMMERCIAL INSURANCE, INSURANCE MARKET, NON-LIFE INSURANCE AND INTERNATIONAL RISKS IN THE SLOVAK REPUBLIC .....</b>	<b>211</b>
<b>Alyeva B.M., Sadykhanova D.A., Azhgalyeva M.B. IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF THE OIL SECTOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION .....</b>	<b>215</b>

<b>Zholamanova M.T., An Y.V.</b> THEORETICAL ASPECTS OF COMPENSATION BY A BANKING SYSTEM OF THE EXTERNAL REVOLTING INFLUENCES.....	218
<b>Boiko S., Blyndar Yu., Koshma O.</b> TRANSFORMATION OF THE FISCAL PRIORITIES OF DIRECT TAXES IN UKRAINE .....	223
<b>Bondarevska O.M.</b> FISCAL DECENTRALIZATION – BASIS OF FINANCIAL STABILITY OF REGIONS .....	225
<b>Doszhan R.D., Liu Chen.</b> EVALUATING AND IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF INSURANCE COMPANIES IN KAZAKHSTAN.....	228
<b>Yermekova Zh. Zh., Ashirali Shugyla, Liu Chun.</b> ANALYZING THE CURRENT STATE OF EURASIAN ECONOMIC UNION COUNTRIES’ BANKING SECTORS.....	231
<b>Nurgazina A.M., Amanbekov G. M.</b> FEATURES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF PENSION PROVISION IN THE WORLD.....	235
<b>Pikhotskyi V.F.</b> STATE CONTROL AND PUBLIC AUDIT IN THE MANAGEMENT OF PUBLIC FINANCES.....	238
<b>Piskunova N.O.</b> SIMULATION MODEL OF ALGORITHM OF ANALYSIS CASH FLOW COMPANIES .....	244
<b>Plysa V. Yo., Plysa Z. P.</b> THE ORGANIZATION OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE INSURER IN TERMS OF MARKET TURBULENCE INCREASE .....	248
<b>Sadyhanova G.A., Nurtasova B.E.</b> SOCIO-ECONOMIC AND DEMOGRAPHIC FACTORS OF DEVELOPMENT: GERMAN EXPERIENCE.....	251
<b>Sylkin O.S., Fylypets Z.B., Fylypets R.B., Partyka Y., Kuc O.S.</b> MAJOR PROBLEMS AND PROSPECTS OF FINANCIAL MANAGEMENT SOES .....	254
<b>Stashkevich N.M.</b> THE PROBLEM OF ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF THE INSURANCE COMPANY .....	257
<b>Topishko I., Topishko N., Galetska T.</b> PROBLEMS OF FUNCTIONING AND REFORMATION OF PENSION SYSTEM OF UKRAINE.....	260
<b>Khomutenko V., Khomutenko A.</b> SOME ASPECTS OF INFLUENCE EXCISE TAXATION ON SOCIO-ECONOMIC PROCESSES IN UKRAINE.....	263
<b>Chernodubova E.V., Razumtsev V.V.</b> MODERN TRENDS OF ORGANIZATION OF FINANCIAL CONTROL IN UKRAINE.....	269
<b>Yukhumenko V.M.</b> THE INSURANCE SOLVENCY SYSTEM IN EUROPEAN UNION: HISTORICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT.....	272
<b>Sadykhanova D.A., Kulibayeva D.V., Liu Chun.</b> THE NEED FOR DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF "GREEN ECONOMY" .....	275
<b>6. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT .....</b>	<b>281</b>
<b>Brazilii N.N., Krot J.N.</b> FEATURES INVENTORY NON-CURRENT TANGIBLE ASSETS IN ACCOUNTING AND TAXATION .....	281
<b>Hilorme T., Siryk T., Vyshnevskyi M.</b> ASPECTS OF ORGANIZATION OF MANAGEMENT ACCOUNTING IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE .....	286
<b>Kryukova I.A.</b> ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRARIAN ENTERPRISES OF UKRAINE.....	289
<b>Ponomarova N. A., Podokopna O. Y.</b> USING THE WORK OF INTERNAL AUDITORS FOR AUDITS OF FINANCIAL STATEMENTS.....	292
<b>7. TAXATION AND ACCOUNTING SYSTEM .....</b>	<b>298</b>
<b>Bakulina O.S.</b> THE PRESENT POSITION OF TAXATION ON VAT IN UKRAINE AND EU MEMBER COUNTRIES.....	298
<b>Melnychuk N.</b> MANAGEMENT EXECUTION OF REVENUE BUDGET .....	301
<b>Podik I.I.</b> PERSONAL TAX SECURITY.....	304
<b>8. ECONOMIC SECURITY OF BUSINESS ENTITIES .....</b>	<b>309</b>

<b>Bliznyuk A.O., Kobzareva A.Y.</b> ROLE OF INVESTMENT IN ECONOMIC SECURITY .....	309
<b>Orekhova K.V.</b> RELATIONSHIP BETWEEN COMPETITIVE STATUS AND COMPETITIVE FINANCIAL SECURITY OF ENTERPRISE .....	312
<b>Semenova K. D., Tarasova K. I.</b> STATISTICAL RESEARCH OF GLOBAL CYBER-RISKS: THE COST OF CYBER-CRIME.....	315
<b>9. MATHEMATICAL METHODS IN ECONOMY .....</b>	<b>321</b>
<b>Kozenkova V.D.</b> PROBLEMS OF INFORMATION TRANSPARENCY IN ENTERPRISE ASSESSMENT VALUE .....	321
<b>10. STATE ADMINISTRATION, SELF-GOVERNMENT AND GOVERNMENT SERVICE .....</b>	<b>325</b>
<b>Georgi L. Manolov.</b> ILLEGITIMATE PARTY FINANCING: FROM „THE BOSS SYSTEM“ IN THE US TO „VOTE TRADING“ IN BULGARIA.....	325
<b>Kobzev I.V., Melnikov O.F., Orlov O.V.</b> STATE MODERN PARADIGM OF HUMAN RESOURCES .....	332
<b>Tokar I.I., Pylypenko A.V.</b> THE IMPLEMENTATION OF CURRENT BUDGET POLICY OF UKRAINE ON THE BASIS OF GENDER BUDGETING .....	337
<b>Tyurina N.M., Nazarchuk T.V., Karvatska N.S.</b> TRANSFORMATION OF PUBLIC ADMINISTRATION INTO A SYSTEM OF NEW PUBLIC MANAGEMENT.....	340
<b>Shemeneva A.V.</b> VALUE ORIENTATION OF YOUTH IN TERMS TRANSFORMATION OF THE RUSSIAN SOCIETY.....	346
<b>11. LAW .....</b>	<b>349</b>
<b>Adnan XHOLI.</b> ORGANIZED CRIME AS A PERTURBING PHENOMENON FOR ALBANIA, AND MEASURES TO BE TAKEN TO PREVENT AND FIGHT AGAINST IT .....	349
<b>Milyavskiy M.U., Korobka I.S.</b> PROBLEMS OF INTERNATIONAL STANDARDS AND LEGAL COMPLIANCE IN UKRAINE RIGHTS OF PRISONERS .....	356
<b>Sopilnyk R.L.</b> IMPROVING THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF LEGAL AID AS A CONDITION OF ACCESS TO JUSTICE.....	360
<b>12. TOURISM ECONOMY .....</b>	<b>363</b>
<b>Olikhovska M.V., Tsymbalista N.A.</b> TOURISM AND RECREATIONAL SERVICES IN UKRAINE: ECONOMIC ESSENCE, STRUCTURAL ELEMENTS, MAIN TASKS AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT .....	363
<b>Yarovyi V.F.</b> FEATURES OF INNOVATION IN TOURISM.....	366
<b>13. MANAGEMENT .....</b>	<b>370</b>
<b>Kremeňová I., Beňušová J.</b> KNOWLEDGE MANAGEMENT; TOOL FOR EFFICIENT MANAGEMENT IN ENTERPRISES .....	370
<b>Vishnevskaya M.K.</b> CALCULATION METHOD THE CRITERION COMPONENT «RISK» INDEX OF THE PROJECT INNOVATION.....	375
<b>Stoyan Koev.</b> REENGINEERING A COMPANY CULTURE EXAMPLES OF PHILICON .....	378
<b>Arzaeva M.Zh., Nazarova G.N.</b> FEATURES OF FUNCTIONING OF THE CORPORATE TAX MANAGEMENT .....	388
<b>Temelkova M.P., Bakalov I.S.</b> STUDY OF THE NEED FOR SMART MANAGEMENT IN THE BUSINESS ORGANIZATIONS FROM THE “TELECOMMUNICATION” AND “COURIER SERVICE” SECTORS.....	391
<b>14. MARKETING .....</b>	<b>395</b>
<b>Hnylyakevych-Proc I.Z., Holubnyk O.R.</b> PRECONDITIONS OF MARKETING POLICY IN TRANSPORTATION INDUSTRY OF UKRAINE .....	395
<b>Opikunova N.V., Neuman V.Y.</b> FEATURES OF INDUSTRIAL MARKETING .....	399
<b>Shevchenko I.Yu.</b> RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE AUTOMOBILE MARKET DEVELOPMENT IN UKRAINE .....	402

<b>15. PSYCHOLOGY, PEDAGOGY AND EDUCATION .....</b>	<b>406</b>
<b>Artemenko I.E.</b> MONITORING THE PROFESSIONAL TRAINING FUTURE SOCIAL WORK MANAGERS BY INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES MEANS...	406
<b>Tetiana Bodrova.</b> TEACHING MUSIC METHODS IN UKRAINE: HISTORICAL BACKGROUND.....	411
<b>Gipters Z.W.</b> PERSONALITY SOCIALIZATION IN PROCESS OF SPECIAL ECONOMIC EDUCATION: HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS.....	415
<b>Hnatenko Ya.V., Tanko N.H.</b> PECULIARITIES OF FOREIGN LANGUAGE PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN NON-LANGUAGE SPECIALISTS TRAINING .....	419
<b>Humeniuk T.</b> MODERN VISIONS OF COMPETENCES FOR VOCATIONAL EDUCATION TEACHER.....	422
<b>Zaitseva A.</b> THE ORGANIZATIONAL-ACOMODATING STAGE IN THE FORMATION OF ARTISTIC AND COMMUNICATIVE CULTURE IN THE FUTURE MUSIC TEACHERS .....	429
<b>Kalugina T.</b> ROLE OF TEACHER'S SELF EDUCATIONAL ACTIVITY FOR RISING HIS PROFESSIONAL COMPETENCE.....	433
<b>Kravets N.P.</b> THE ORGANIZATIONAL SYSTEM FOR LEARNING IN LITERATURE STUDENTS' BOOKS AS THE MAIN FACTOR IN UPBRINGING OF STUDENTS WITH LEARNING DISABILITIES .....	437
<b>Kulyk O.</b> REFLECTION AS A COMPONENT TO PROFESSIONAL BECOMING TOMORROW'S SPECIALIST IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM.....	441
<b>Liu Sin.</b> SOCIAL UPBRINGING OF STUDENTS AS THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEM .....	447
<b>Olena Matviienko.</b> MODERN APPROACHES TO GOAL SETTING FOR TEACHER PEDAGOGICAL ACTIVITY .....	452
<b>Milutina K.L., Kolodych D., Statkevich A.</b> SUBJECTIVE FACTORS OF THE INFORMAL SOCIALIZATION OF A PERSONALITY .....	457
<b>Nazarenko O.V.</b> THE MAIN DIRECTIONS OF PEDOLOGICAL RESEARCHES IN KYIV INSTITUTE OF PEOPLE'S EDUCATION .....	459
<b>Liudmyla Ovsiienko.</b> COMMUNICATIVE COMPETENCE AS A BASIS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES TOMORROW'S SPECIALISTS OF THE SERVICE SPHERE .....	463
<b>Pet'ko L.</b> PREPARING HIGHER SCHOOL GRADUATES IN FORESHORTENING OF LEADER COMPETENCIES FOR 2020.....	467
<b>Ponomarova O.Y.</b> FEATURES OF BECOMING TOLERANT PERSONALITY IN SENIOR SCHOOL AGE.....	472
<b>Sun Xin.</b> THE PHENOMENON OF SELF-REGULATION IN THE CONTEXT OF FUTURE MUSIC TEACHERS' PROFESSIONAL TRAINING .....	475
<b>Tytova N.M.</b> TRANSPARENCY IN TEACHING VOCATIONAL TRAINING TEACHER AS A PEDAGOGICAL PROBLEM.....	478
<b>Fihol-Bodruh N.A.</b> THE FORMATION OF TEACHERS' PEDAGOGICAL SKILLS: PEDAGOGICAL CONDITIONS AND MEANS.....	481
<b>Chumachenko D.V.</b> THE ROLE OF «ELECTRONIC DOCUMENT MANAGEMENT» IN TRAINING FUTURE VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS.....	485
<b>Shaura A.Y.</b> REASONS OF TEACHING MODEL FOR FUTURE BACHELORS OF FOOD SCIENCE AND TECHNOLOGY IN THE CONDITIONS OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES .....	488
<b>Shevchenko A.</b> PEDAGOGICAL MODEL TRAINING PROCESS FOR FUTURE DESIGNERS TO ART DESIGN.....	491
<b>Sheremeteva S.G.</b> THE CONTENT OF TEACHER TRAINING IN TECHNOLOGY .....	495

# 1. NATIONAL ECONOMICS AND MANAGEMENT

**Venelin Terziev,**

Professor, Ph.D., D.Sc. (National Security), D.Sc. (Ec.),  
*University of Rousse, Rousse, Bulgaria,*  
*National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria*  
*University of Telecommunications and Post, Sofia, Bulgaria*

**Veselin Madanski**

Colonel, Associate Professor, D.Sc., P.h.D.  
*National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria*

## ENTRY OPPORTUNITIES IN THE BULGARIAN MILITARY - EDUCATIONAL SYSTEM

**Венелин Терзиев,**

Професор, доктор на икономическите науки, доктор на военните науки,  
*Русенски университет „Ангел Кънчев”, Русе, България*  
*Национален военен университет „Васил Левски”, Велико Търново, България*  
*Висше училище по телекомуникации и пощи, София, България*

**Веселин Мадански**

Полковник, доцент, доктор на науките,  
*Национален военен университет „Васил Левски”, Велико Търново, България*

## ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ВКЛЮЧВАНЕ ВЪВ ВОЕННООБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА НА БЪЛГАРИЯ

*The report represents all current challenges which the Bulgarian military -educational system is facing in the context of the basic features of the security environment and trends for the first half of XX-th century, by identifying the main problem areas in its functioning. The status and the capabilities of the military - educational system of the Republic of Bulgaria are discussed on the bases of concluded analysis about key strategic documents in the sectors of education, security and defence as well as the current state of the military and civil education and the inherent activities of the training institutions. Outlined are the basic principles of construction and operation of the military - educational systems and the fundamental strategic goals and tasks according to modern strategic security environment and dynamically changing conditions in NATO and the EU. Described are the main elements of the military - educational system as a complex, adaptive and flexible system that develops in unity and complementarity with the system of civil education in Bulgaria. Guidelines are formulated for improving the military - educational system in relation to its contribution of strengthening national security and defence of the country in three directions - conceptual, organizational and technological improvement.*

**Key words:** education, military education, training, civil rights, security.

### ВЪВЕДЕНИЕ

Съвременният свят признава важноста на качествено образование. В Лисабонската стратегия Европа декларира необходимостта от дългосрочни инвестиции в образованието. Всяка държава се нуждае от достатъчно и добре образовани и обучени човешки ресурси като фундаментална предпоставка за повишаване на националната сигурност. Концепцията за национална сигурност определя националната сигурност като динамично състояние, при което за държавата и обществото не съществува пряка опасност от въоръжено нападение, политически натиск или икономическа принуда, така че те да могат свободно да осъществяват развитието и прогреса си. За националната сигурност на страната са присъщи специфични проблемни области с политически, икономически, социални, етнически, духовни, военни, информационни и екологични компоненти. Всеки един от тези компоненти, самостоятелно или в съчетание с другите, както и с редица странични (вторични) фактори, може да се окаже критичен за националната сигурност, а за всички тях е характерно, че са зависими по един или друг начин от равнището на образование на човешките ресурси. Големият проблем на нашето общество днес е формирането на ясна и правилна политика в областта на образованието и науката, като се отчитат и изискванията на системата за национална сигурност. Работещите в сферата на сигурността и отбраната притежават



специфични знания и умения, придобити чрез специално обучение, практически опит, умения и индивидуално усъвършенстване в дейността. Това определя образованието като фундаментален елемент от подготовката на човешките ресурси, който осигурява подходящите знания, умения и компетенции. В този контекст можем да кажем, че образователната система на страната има важен принос за националната сигурност, допринасяйки за повишаване на образоваността, компетентността, формиране на подходящи умения и способности, придобиване на адекватна квалификация, както и особено значение в чисто личностно развитие. Образователната система следва да се разглежда като подсистема на системата за национална сигурност, а военнообразователната система (ВОС) е неин основен елемент.

## **СЪВРЕМЕННИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕДВОЕННО-ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ**

Стратегическата среда на сигурност е сложна, динамична и с трудно предвидими измерения. Върху формирането и оказват влияние следните фактори и условия: глобализацията; кризисните явления във финансовата и икономическата сфера; разпространяването на оръжията за масово унищожение и на средства за тяхната доставка; климатичните, здравните, демографските, екологичните и енергийните проблеми; етносоциалните и асиметричните рискове и заплахи; заплахите за информационната сигурност; страните със слаба държавност; вътрешните и регионалните конфликти; европейската и евроатлантическата интеграция; усилията на международната демократична общност за поддържане на мира и стабилността [2].

Изброените процеси, фактори и движещи сили формират *основните характеристики на средата за сигурност* позволяват да се дефинират главните тенденции в нейното развитие през първата половина на XXI<sup>ви</sup> век. Ще се спрем на по-важните от характеристиките на средата за сигурност.

*Първо*, нейна важна характеристика, непозната до края на XX<sup>ти</sup> век, е *нарастващата степен на глобализация*. Процесите на глобализация влияят нееднозначно върху формирането на различните аспекти на средата на сигурност. Те създават условия за развитие на връзките между държавите, но и задълбочават икономическото и социалното неравенство, дисбаланса в развитието на страните и демографските диспропорции.

*Второ*, а вероятно и като следствие на глобализацията, са непрекъснато появяващите се *етносоциални, асиметрични и други транснационални рискове и заплахи*. Напоследък те имат ключово влияние върху стратегическата среда на сигурност, а тероризмът се счита за главна заплаха за глобалната, регионалната и национална сигурност. Терористичните организации децентрализират структурите си, което затруднява локализирането и неутрализирането на отделните им елементи. Увеличават се и възможностите и вероятността те да използват средства като радиоактивни материали, химически и биологични агенти.

Като *трета важна характеристика* на средата за сигурност може да посочим появата на *транснационалната организирана престъпност и нелегалният трафик на хора, наркотици и оръжия*. Те застрашават не само стабилността на държавите, но и световния икономически ред, и усложняват стратегическата среда на сигурност. Характерна черта на средата за сигурност в глобален мащаб е, че радикалните ислямски организации използват интернет пространството не само за набиране на привърженици и нови членове, но и за информационна война. Те прилагат най-нови информационни и комуникационни технологии със стратегическа цел да разпространяват глобалното влияние на своята религия, като водят битка за ума и сърцата на хората и във виртуалното пространство. В този процес, глобалната мрежа е полето, където се води перманентна битка за разпространяване на идеология и привличане на нови последователи, както и приобщаване на хора от други религии. Причините да се използва интернет пространството са неговите всеобхватност, бързина и сигурният начин за разпространение на информацията.

*Четвърто*, настъпилите *финансови и икономически кризи*, както и негативните тенденции, доказват крехката икономическа стабилност. Вследствие на глобалната икономическа обвързаност между икономиките на отделните страни, съюзи и региони, светът вече е глобално зависим и свръхчувствителен към всякакви негативни икономически и финансови процеси или нарушаване на ритъма на доставките на ресурси, стоки или услуги. Всички подобни явления в света незабавно се отразяват негативно върху вътрешната стабилност на държавите и международните отношения, а така също и върху сектора на сигурност и отбрана.

*Пето*, промените в климата, настъпващите природни аномалии и бедствия, както и широкото разпространение на опасни болести, допълнително усложняват съществуващите проблеми - бедност, социално напрежение, екологична обстановка, като застрашават управлението и стабилността на държавите. Те създават обективни предпоставки за вътрешни конфликти и хуманитарни кризи, които изискват заделяне на сериозни граждански, финансови и военни ресурси за тяхното разрешаване.

*Шесто* - проблемите, свързани с очертаващия се и ускоряващ се *недостиг на енергийни и природни ресурси*, се превръщат във все по-сериозно предизвикателство за всички икономически развити страни. *Енергийната сигурност* придобива нови измерения, а рисковете и заплахите в тази област произтичат от засиленото противоборство на интереси, наличието на нерешени конфликти в районите на добиване и транспортиране на ресурси, както и действията на терористични групи и въоръжени формирования.

*Седмо*, увеличават се рязко *рисковете за информационната сигурност и заплахите от кибернетични атаки* срещу стратегически граждански и военни комуникационно-информационни системи и срещу сили, участващи в мисии и операции извън територията на страната. Те се пораждат от динамичното развитие на технологиите, разширяването на кръга от престъпни и екстремистки организации и хакери, които се опитват да осъществят нерегламентиран достъп до класифицираната информация, създавана, обработвана, съхранявана и пренасяна в автоматизирани информационни системи или мрежи.

Тези характеристики в развитието на средата за сигурност очертават и някои **тенденции, характерни за XXI<sup>ви</sup> век**, оказващи пряко влияние върху военнообразователната система на страната. Могат да бъдат обособени по-важните от тях, както следва:

■ *Военните аспекти на средата на сигурност не само че не изчезват, но придобиват нови измерения* вследствие на политическите промени в света и в Европа, разширяването на спектъра на асиметричните рискове и заплахи и намаляването на значението на някои фактори, които в миналото влияеха върху мисиите и подготовката на въоръжените сили. Заплахата от възникване на мащабен международен военен конфликт е значително намалена поради липсата на междублоково противопоставяне и наложилата се необходимост от взаимодействие между държавите за неутрализиране на съвременните рискове и заплахи. Продължават обаче да съществуват регионални огнища на напрежение и нестабилност, в които неизменно са ангажирани и военни ресурси.

■ Ясно отчетлива тенденция в глобален мащаб и специфичен негативен фактор за състоянието на българската военнообразователната система на настоящия етап, е фактът, че *светът и страната се намират в период на влошаващо се демографско развитие*. Населението в света застарява, в „богатите“ страни от Запада то прогресивно намалява, а единствено в някои страни от Азия, мюсюлманските страни от Близкия Изток и Азиатско-Тихоокеанския регион и Латинска Америка се увеличава. В България населението трайно бележи тенденция на намаляване вследствие отрицателния прираст и интензивната миграция през последните тридесет години.

■ Това води до неизбежно снижаване на броя на завършилите средно образование, а оттам и на потенциалните кандидати за висшите военни училища. Този фактор рефлектира и върху невъзможността за попълване на преподавателския състав с млади, добре подготвени и

перспективни кадри, като следствие от това е продължаващото застаряване на основния академичен състав, и най-вече на хабилитираните преподаватели, които са носители на най-ценното - знание и традиции на българската военнообразователна система.

■ На следващо място, ярко изразена неблагоприятна тенденция, имаща отношение към функционирането на военнообразователната система, е *ограничаването на военните бюджети в глобален аспект, намаляването на броя на въоръжените сили*, а оттам и чувствителното свиване на възможностите на въоръжените сили от попълване с млади офицери. Действително, като изключително неблагоприятен фактор за функционирането и развитието на военнообразователната система в национален аспект, е недостатъчното ѝ финансиране. Последиците от икономическата криза, както и наложилите се сериозни финансови ограничения, неминуемо дават отрицателно отражение както върху средствата за социални разходи и транспорт, за здравеопазване, образование и научни изследвания, така също и върху финансирането на системата за сигурност, и в частност за отбраната на страната, в рамките на значително комплицирания военен бюджет. Тази тенденция в средата за функциониране на военнообразователната система налага същата да функционира и да се развива в условията на финансови ограничения (дори сериозни дефицити) и съкращаване на въоръжените сили.

■ Необходимо е да се отчете и реално очертаващата се тенденция *военните академии и училища да функционират в условията на силно конкурентна среда на пазара на висшето образование* заедно с другите образователни институции в страната, включително и сродните от региона, НАТО и ЕС. Конкурентността на пазара на висшето образование води до естественото съревнование по предлагане на образователни и научноизследователски услуги в сектора за сигурност и отбрана. Граждански висши училища навлизат в считани традиционно за „военни“ области на образованието и обучението: националната и регионална сигурност; мениджмънт на отбранителните ресурси; защитата на населението и критичната инфраструктура; управлението на кризи; управлението на въздушното движение; обучението на летци др. В тази конкуренция вече се забелязват и тенденции на отклоняване на интелектуален потенциал и изтичане на експертиза от военните училища към граждански университети. Това е сигнал за преосмисляне на политиката по изграждане и задържане на научните кадри, за удържане на вече „завоювани територии“, както и за разширяване на обхвата и установяване на безспорна лидерска позиция в обучението на кадрите в областите, свързани с националната сигурност и отбраната.

В общия контекст на анализ на тези процеси могат да се определят две проблемни области:

Първата - неподготвеност за „изява“ и функциониране на академичния състав в тази „нова“ и динамично променяща се среда. Тук се има предвид, че до този момент развитието на академичния състав във ВОС се е развивал по други и специфични правила, при които доказването на неговите компетенции, умения и възможности е зависело от определени правила и ограничения. Към настоящия момент този процес се подчинява на общите зависимости, на фактори и процеси, които не са обусловени единствено и само от вътрешната среда на ВОС. Това поставя хабилитираните и нехабилитираните преподаватели в много остра конкурентна среда, в някои случаи - среда без определени правила (няма се предвид само пазарните принципи).

Втората - гражданската образователна система отдавна е отворена към външната среда, като този процес се развива относително бързо - т.е. тя е предложила своя научен продукт, успяла е да комерсиализира своите научни и научно-приложни резултати, което от своя страна я поставя в друго положение. Научните изследвания и развойната дейност във висшите военни учебни заведения е малко известна, дори непозната от „тясната“ научна общност, а да се мисли за нейното реализиране извън пряката област на приложение на този етап е почти немислимо.

В обобщен вид можем да посочим, че изследователите, експертите и политическите анализатори са единодушни, че *съвременната среда за сигурност е твърде сложна, непредсказуема и изобилства с разнообразни по характер, произход, посока и сила на въздействие рискове и заплахи*. В днешно време, когато светът е в нова спирала на геополитическа трансформация, тези рискове и заплахи повече от всякога са причина за регионална нестабилност и неустойчиво развитие, за появата и изострянето на конфликти с етнически и религиозен произход, за глобализацията на организираната престъпност и свързаните с това форми на тероризъм.

Както вече бе отбелязано, сред най-сложните проблеми, пред които сме изправени днес, са разпространението на оръжие за масово унищожение, международен тероризъм, нестабилност в „разпадащите“ се държави, екологични и хуманитарни бедствия, заплахи за енергийната сигурност, транснационалната престъпност, както и възможността за въоръжена агресия в отделни региони на света [16].

*Светът навлезе в така наречената „информационна ера“, в която глобализацията и информационните технологии „заличиха“ държавните граници и глобализираха сигурността на обществото, извършиха бързи промени в неговите социални структури, взаимоотношения и поведение*. Тези нови условия ни направиха свидетели на изключително опустошителни природни бедствия и катаклизми, кръвопролитни социални и етнически конфликти и смразяващи прояви на екстремизъм и тероризъм по целия свят в реално време, а от друга страна наложиха нови изисквания за превенция и адекватни антикризисни способности към системите за сигурност [16].

*Дефицитът от енергийни, суровинни и водни ресурси, кризисните финансови явления и влошената икономическа ефективност, в комбинация с демографските дисбаланси на света, водят до засилване на миграцията и спадане на държавната мощ*. От своя страна политическата нестабилност, бедността и мизерията, етническите и религиозни конфликти водят до обособяване на региони на нестабилност и неустойчиво развитие.

Резултатът от тези процеси е загуба на държавност и разпадащи се държави, което създава благоприятна среда за международен и вътрешен тероризъм, организирана престъпност и наркотрафик, масов глад, епидемии и екологични катастрофи.

От друга страна, международната демократична общност полага усилия за поддържане на мира и стабилността в кризисните региони и в глобален мащаб, а като *допълнителни тенденции се очертават европейската и евроатлантическата интеграция, кооперирането и споделянето на способности за колективна отбрана*.

Изброените фактори, условия, характеристики и тенденции не изчерпват изцяло особеностите на средата за сигурност, в която функционира ВОС, но оказват решаващо влияние върху нейната мисия, целите, структурата и формите на обучение, а така също я изправят пред редица предизвикателства и сложен комплекс от изисквания.

Секторът за сигурност и отбрана, от една страна, и образованието -от друга, са едни от най-важните социални институти на държавата и държавността, а военното образование е важна тяхна съставна част. Съгласно Стратегията за развитие на системата за образование и квалификация на кадрите военнослужещи от ВС на РБ от 2006г., средата за функциониране на ВОС се обуславя от: мисиите и задачите на ВС; законовата уредба; социално-икономическите отношения; информационните технологии; демографското развитие и членството на страната в НАТО и ЕС [6]. През последните години настъпиха съществени промени във всеки един от елементите на средата и удовлетворяването на новите изисквания са основните предизвикателства пред военнообразователната система.

Всепризната истина е, че по време на финансова и икономическа криза, в условия на дефицит на материални и финансови ресурси и ограничени възможности за мащабни инвестиции, най-доброто управленско решение е съсредоточаване на усилията и ограничените средства за развитие и усъвършенстване на образованието. Това е така, защото от една страна инвестициите в човешкия фактор са с най-ниска себестойност и най-висока

възвръщаемост, а от друга - след края на кризата и премахването на финансовите ограничения държавата или организацията ще разполага с високо подготвен и квалифициран персонал, способен да работи още по-ефективно в новите икономически, социални, политически и финансови условия [6].

Динамично променящата се стратегическа среда за сигурност, европейската и евроатлантическата интеграция на Република България и ограничените ресурси, отделяни от държавата за сектора на сигурност и отбрана определят средата за функциониране на военнообразователната система и очертават предизвикателствата и изискванията за нейното развитие и усъвършенстване в съвременните условия. Военнообразователната система (ВОС) на страната е изправена пред предизвикателствата, които са продиктувани от външната и вътрешната среда за нейното функциониране.

Анализите сочат, че към настоящия момент **основните предизвикателства пред ВОС са:** *провеждащата се реформа/трансформация във ВС; привеждането на военнообразователната система на страната в пълно съответствие с действащата национална и съюзна нормативна база; подготовката на войници, сержанти и офицери, способни да действат в многонационална среда; подготовката на кадри за останалите структури от сектора за сигурност, за централната администрация и органите на териториалната и местната власт.*

■ *Провеждащата се реформа /трансформация във въоръжените сили* е едно от най-важните предизвикателства пред военнообразователната система, защото пред българската държава стоят мащабни задачи, свързани с реструктурирането на Българската армия с оглед на изпълнението на отговорностите, произтичащи от членството в НАТО и Европейския съюз и техните концептуални постановки. Трансформацията на въоръжените сили се извършва на базата на новите виждания за развитието на войските и на новите доктринални схващания за структурата и подготовката на командния и личния състав. Това налага и необходимостта от провеждане на съответни преобразувания в системата за подготовка на военни кадри и военното образование.

Реформата на системата на военното образование е обусловена от новите изисквания към съдържанието и нивото на подготовка на офицерите в условията на изменението на структурата, числеността и задачите (мисиите) на българските въоръжени сили, както и преобразуванията в гражданското висше образование. Изменящите се изисквания към бъдещите военни лидери и мениджъри поставят военното образование пред предизвикателството за осъвременяване на съдържанието, идеологията и дидактиката на образователния процес и преминаване към система за обучение през целия живот.

Друго основно предизвикателство пред военнообразователната система в страната се очертава *привеждането ѝ в пълно съответствие с действащата нормативна база*-стратегическите доктрини и директивите на НАТО, Лисабонската стратегия за изграждането на европейско образователно пространство и европейската квалификационна рамка, Закон за отбраната и въоръжените сили на Република България (ЗОВСРБ), Закон за висшето образование (ЗВО), Закон за развитие на академичния състав, Закон за професионалното образование и обучение (ЗПОО), Закон за лечебните заведения (ЗЛЗ) и Закон за предучилищното и училищното образование, актове на Народно събрание относно статута на висшите военни училища, държавните изисквания за придобиване на висше образование, Национална отбранителна стратегия, Стратегията за развитие на системата за образование и квалификация на кадровите военнослужещи от ВС на РБ, Програма за развитие на отбранителните способности на Въоръжените сили на Република България 2020 и за определяне числеността на въоръжените сили, приета с Решение на Народното събрание от 25.11.2015 г., публикувано в Държавен вестник, бр.93, от дата 1.12.2015г. План за развитие на въоръжените сили на Република България, приет с ПМС №333/29.12.2010 г., План за развитие на въоръжените сили на Република България до 2020г., приет с Постановление на

Министерски съвет №382 от 30.12.2015г. Доктрината за управление на човешките ресурси във ВС, обявена с МЗ №ОХ-179/06.03.2013г. и др.

Членството на Република България в НАТО и ЕС поставя пред системата за придобиване на военно образование и квалификация предизвикателството за овладяване на нова военна култура и необходимостта от непрекъснатото ѝ усъвършенстване и синхронизиране с изискването за издигане ролята на знанията и уменията на управленския състав при изпълнение на задачите, стоящи пред националната система за сигурност и отбрана, и най-вече пред въоръжените сили.

За посрещане на изискванията на постоянно променящата се стратегическа среда, нарастващата нужда от професионално военно образование и навлизащите нови технологии, ВОС е структурирана и функционира в съответствие с държавните образователни и квалификационни изисквания, националната квалификационна рамка, европейските директиви и директивите на НАТО за организиране и провеждане на индивидуална подготовка на личния състав от ВС.

Контролът се осъществява чрез системата на процедурите за институционална и програмна акредитация от страна на Националната агенция за оценка и акредитация (НАОА) и ежегодните финансови одити на Сметната палата. По този начин се утвърждава тенденцията за развитие на интегриран образователен модел, намиращ се под непрекъснат граждански контрол, характерен за водещите страни-членки на НАТО. Военното образование, като част от системата за висше образование в страната, в много голяма степен подчинява своето устройство, функциониране, управление и финансиране на ЗВО. В тази връзка, едно от най-сериозните предизвикателства се свързва с процеса на акредитация, чрез който НАОА признава съответствието на дейността и качеството на обучение в съответното висше училище със законовите и държавни изисквания.

▪ *Предизвикателството пред ВОС да подготвя войници, сержанти и офицери, способни да действат в многонационална среда* е свързано преди всичко с овладяването на нова стратегическа култура, заложената в идеологията и съюзните документи на НАТО и свързана с променящата се среда на сигурност, усвояването на нов модел на стратегическо и командирско лидерство, на мениджърски умения при управление на ресурсите за отбрана, изграждането и интегрирането на въоръжените сили и способности за успешно командване в широк спектър от операции, провеждани в мирно време, в условията на криза и при военен конфликт.

Поради факта, че съвременният военнослужещ действа в национален, коалиционен и съюзен формат, пакетът от нови знания се допълва с широк кръг от въпроси по международните отношения за сигурност, правото, хуманитаристиката и психологията, както и усвояване на утвърдените стандартни оперативни процедури. Заемането на длъжности в командвания, щаботе и органи на НАТО изисква притежаването на специфични знания, умения и качества от военнослужещите. Участието на наши военни формирования в широк спектър от операции на Алианса издига обучението по английски език като една от приоритетните задачи, свързани с модернизацията и трансформацията на армията в периода в следващите години.

Поради това образованието на българските военнослужещи в бъдеще ще представлява система от институционално обучение и квалификационна подготовка, професионален практически опит и индивидуално усъвършенстване чрез поуки от практиката.

▪ Друго предизвикателство пред военнообразователната система е, че освен за системата за отбрана на страната, тя трябва *да подготвя кадри за останалите структури за сигурност, за централната администрация и органите на териториалната и местната власт*. Необходимостта от пълноценно обучение и на цивилни лица по въпроси на националната сигурност и мениджмънта на отбраната се превръща в обществена необходимост и е в отговор на новите изисквания към човешките ресурси в сферата на

сигурността и отбраната, а именно - образованост, компетентност, комуникативност и мобилност.

За изпълнението на формулираните в Националната отбранителна стратегия мисии, въоръжените сили изграждат и поддържат способности за изпълнение на пълния спектър от задачи в национален, съюзен и коалиционен формат, които предполагат необходимостта от притежаване на подходящо образование, специфична квалификация и умения от личния състав. Това се постига чрез поддържането и развитието на човешкия фактор във въоръжените сили, като придобиването на образование и квалификация е основна функция на военнообразователната система.

Съвременната среда за сигурност и изброените предизвикателства, както и ролята и мисията на ВОС, поставят системата за военно образование и квалификация пред **непрекъснато нарастващи изисквания**, по-важните от които са: *да отговаря на държавните образователни и квалификационни изисквания, националната квалификационна рамка, европейските директиви и директивите на НАТО за организиране и провеждане на колективна и индивидуална подготовка на личния състав от въоръжените сили; повишаване на качеството и ефективността в процеса на обучение на кадри за сектора на сигурност и отбрана чрез прилагане на нови интерактивни методи и технологии на преподаване; повишаване конкурентоспособността чрез подобряване организацията на учебния процес и редуциране сроковете на обучение; високо ниво на професионална компетентност на завързващите военнoучебните заведения; повишени изисквания към подготовката на преподавателите, както в теоретичен и в практически аспект, така и чуждоезиковата им подготовка; способност да осъществява мобилност на преподаватели и обучаеми в рамките на военните университети, колежаите и училищата на страните от НАТО.*

Това, разбира се, не изчерпва списъка с непрекъснато нарастващите изисквания към ВОС в съвременни условия, което я прави **една от най-динамичните и проактивни подсистеми на системата за сигурност и отбрана на страната**. Постоянно следва да се отчитат интензивното развитие на информационните технологии, което налага непрекъснато промени в методите и формите на образование и обучение, провеждано от военнообразователната система чрез прилагане на нови интерактивни методи и технологии на преподаване. Навлизането на качествено нови образователни технологии променя характера на образованието като цяло. От сравнително краткотрайно военното образование се превръща в образование през целия живот, от специализирано - то става все по-широкопрофилно. В тази връзка приоритет нетрябва да бъде усвояването на конкретни образци на нова техника, аформиране на обща военна култура за офицерите от различните видове въоръжение сили и родове войски, която да осигурява ефективна комуникация и взаимодействие в бъдещата им работа. Също така, все по-нарастваща е потребността от системно повишаване на квалификацията на преподавателите в областта на информационните и комуникационните технологии и приложението им във военното дело и др.

Могат да бъдат дефинирани следните основни изводи:

1. **Съвременната стратегическа среда** за сигурност се характеризира със *сложност, непредсказуемост, динамични промени и множество рискове и заплахи за сигурността в регионален и глобален мащаб*, като процесите и тенденциите в света, Европа и у нас са насочени към изграждането на общо политическо, икономическо, социално, отбранително и правно пространство; глобализиране на сигурността на обществото чрез изграждане на гъвкава и адекватна система за международна сигурност; активно ангажиране на НАТО и изграждане на колективни способности за разрешаване на кризи от всякакъв характер, влошаващо се демографско развитие, съкращаване на числеността на въоръжените сили и ограничаване на разходите за сигурност и отбрана.

2.Променящата се среда за сигурност изправя ВОС пред редица *предизвикателства*, свързани с функциониране в условията на провеждаща се реформа/трансформация във въоръжените сили и конкурентна среда; съответствие на действащата национална и съюзна нормативна база; способности да подготвя войници, сержанти и офицери, способни да действат в многонационална среда, и кадри за останалите структури за сигурност, централната администрация и органите на териториалната и местната власт.

3.За да отговори на изброените предизвикателства, ВОС следва да удовлетворява множество *изисквания*, най-важните от които са: да съответства на държавните образователни и квалификационни изисквания, националната квалификационна рамка, европейските директиви и директивите на НАТО за организиране и провеждане на колективна и индивидуална подготовка на личния състав от ВС; повишаване на качеството и ефективността в процеса на обучение на кадри за сектора на сигурност и отбрана чрез прилагане на нови интерактивни методи и технологии на преподаване и мобилност на преподаватели и обучаеми в рамките на военните университети, колежи и училища на страните от НАТО; повишени изисквания към професионалната компетентност на завършващите военноучебни заведения и преподавателите; добра чуждоезикова подготовка и др.

### **ЗАКЛЮЧЕНИЕ**

Състоянието на ВОС към момента на изследването се намира в обективна връзка и зависимост от средата за сигурност в страната и процесите, протичащи в НАТО и ЕС по отношение на образованието и обучението. Системата функционира в условията на недостатъчно финансови, материални и човешки ресурси за изпълнение на своята мисия и задачи и се развива за привеждане в пълно съответствие с държавните образователни и квалификационни изисквания, националната квалификационна рамка и европейските директиви и директивите на НАТО.

Военнообразователната система разполага с утвърдени национални стратегически документи за бъдещото си развитие в средносрочен план и има потенциал да изпълнява планираните мероприятия за усъвършенстване и принос в укрепването на националната сигурност и отбраната на страната.

Синхронизирането на българското военно образование и квалификация с това на страните от ЕС и НАТО в концептуален, организационен и технологичен аспект е от първостепенна важност за трансформацията във военното образование и постигането на целите по оперативната съвместимост между въоръжените сили.

### **ЦИТИРАНА И ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:**

1. Стратегия за национална сигурност на Република България, обн. ДВ, бр.19 от 08.03.2011 г.
2. Национална отбранителна стратегия, МО, С., 2016.
3. Доктрина за подготовка на Въоръжените сили на Република България, Национална публикация на въоръжените сили на Република България НП - 7, МО, С., 2012.
4. Бяла книга за отбраната и ВС на Р. България, МО, С.,2010.
5. План за развитие на въоръжените сили на Република България до 2020г., приет с Постановление на Министерски съвет № 382 от 30.12.2015г.
6. Стратегия за развитие на системата за образование и квалификация на кадрите военнослужещи от въоръжените сили на Република България, Военно издателство, С., 2006.
7. Доктрината за управление на човешките ресурси във ВС, обявена с МЗ № ОХ-179/ 06.03.2013г.
8. Стратегия за образование и наука в системата за сигурност и отбрана- сборник, ВА, С., 2011.
9. Стратегия за развитие на ВА „Г.С. Раковски” през периода 2007-2015г., МО, С.,2007.
10. Правилник за устройството и дейността на ВА „Г.С. Раковски”, обн. в ДВ, бр.47 от 18 май 2001г.
11. Заповед на МО на Република България №ОХ-249/18.04.2011 г. относно „Изпълнение на Прегледа на структурата на ВС и Бялата книга за отбраната и ВС по въпросите за военното образование и квалификацията”.
12. Закон за отбраната и въоръжените сили на Република България, обн. ДВ, брой 35 от 12.05.2009г.
13. Закон за висшето образование, обн.ДВ, бр.112 от 27.12.1995г.



14. Иванов, В. Повишаване на ефективността на учебната и методическата дейност в съответствие с новите изисквания към военнообразователната система. Доклад от научно-методическа конференция на 30.11.2011г., ВА, С., 2011.
15. Иванов, В. Проблеми и предизвикателства пред ВОС в условия на икономическа криза. Доклад от научна конференция на факултет „Национална сигурност и отбрана”, проведена на 22-23.05.2012г., ВА, С., 2012.
16. Иванов, В. Възможни подходи и решения за изграждане на интелигентна система за национална сигурност. Доклад от научна конференция „SecurityExpo”, 6-9 март 2013г., ВА, С., 2013.
17. Закон за развитие на академичния състав, обн.ДВ, бр.38 от 21 май 2010г.
18. Правилник за прилагане на Закона за развитие на академичния състав, обн.ДВ, бр.75 от 24 септември 2010г.
19. Димитрова, С., В. Терзиев, Система управления человеческими ресурсами для безопасности и обороны, Международная научно-практическая конференция „Иновационные процессы в научной среде”, 7 Мая 2014, Уфа, Россия. ISBN 978-5-906763-14-3, pp.136-140.
20. Терзиев, В., С. Димитрова, Определяне на ключовите компетенции като изходна база на компетентностния модел при процеса на социалната адаптация на освободените от Българската армия военнослужещи, Списание за наука „Ново знание“, Пловдив, 2014, Vol.3, №3. ISSN 2367-4598 (on-line), стр.12-18.
21. Димитрова, С., В. Терзиев, Человеческий ресурс как ключевой для обороны в секторе безопасности, Международная научно-практическая конференция 25 сентября 2014, „Инновационный вектор развития науки”, Уфа, Россия. ISBN 978-5-906769-04-6, pp.217-222.
22. Димитрова, С., В. Терзиев, Оценка и аттестация как функциональная область управления человеческими ресурсами для безопасности и обороны, Международная научно-практическая конференция „Перспективы развития науки”, 20 марта 2014, Уфа, Россия. ISBN 978-5-7477-3506-4, pp.133-139.
23. Terziev, V., S. Dimitrova, Human resources and social activity, as engines of social development, Международный научный журнал Иновационная наука, №4/2015, Том 3, Уфа, Россия, ISSN 2410-6070, стр.160-163.
24. Terziev, V., S. Dimitrova, Human resources and social activity, as engines of social development, Сборник статей Международной научно-практической конференции „Прорывные экономические реформы в условиях риска и неопределенности“, 10 апреля 2015 г., Уфа, Аэтерна, Россия. ISBN 978-5-906790-78-1, pp.61-65.

**Venelin Terziev,**

Professor, Ph.D., D.Sc. (National Security), D.Sc. (Ec.),  
*University of Rousse, Rousse, Bulgaria,*  
*National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria*  
*University of Telecommunications and Post, Sofia, Bulgaria*

**Veselin Madanski**

Colonel, Associate Professor, D.Sc., P.h.D.  
*National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria*

**DEVELOPMENT OF MILITARY EDUCATION SYSTEM IN BULGARIA**

**Венелин Терзиев**

Професор, доктор на икономическите науки, доктор на военните науки,  
*Русенски университет „Ангел Кънчев”, Русе, България*  
*Национален военен университет „Васил Левски”, Велико Търново, България*  
*Висше училище по телекомуникации и пощи, София, България*

**Веселин Мадански**

Полковник, доцент, доктор на науките,  
*Национален военен университет „Васил Левски”, Велико Търново, България*

**РАЗВИТИЕ НА ВОЕННООБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ**

*The report represents all current challenges which the Bulgarian military -educational system is facing in the context of the basic features of the security environment and trends for the first half of XX-th century, by identifying the main problem areas in its functioning. The status and the capabilities of the military - educational system of the Republic of Bulgaria are discussed on the bases of concluded analysis about key strategic documents in the sectors of education, security and defence as well as the current state of the military and civil education and the inherent*

*activities of the training institutions. Outlined are the basic principles of construction and operation of the military - educational systems and the fundamental strategic goals and tasks according to modern strategic security environment and dynamically changing conditions in NATO and the EU. Described are the main elements of the military - educational system as a complex, adaptive and flexible system that develops in unity and complementarity with the system of civil education in Bulgaria. Guidelines are formulated for improving the military - educational system in relation to its contribution of strengthening national security and defence of the country in three directions - conceptual, organizational and technological improvement.*

**Key words:** *education, military education, training, civil rights, security.*

## **ВЪВЕДЕНИЕ**

Съвременният свят признава важността на качествено образование. В Лисабонската стратегия Европа декларира необходимостта от дългосрочни инвестиции в образованието. Всяка държава се нуждае от достатъчно и добре образовани и обучени човешки ресурси като фундаментална предпоставка за повишаване на националната сигурност. Концепцията за национална сигурност определя националната сигурност като динамично състояние, при което за държавата и обществото не съществува пряка опасност от въоръжено нападение, политически натиск или икономическа принуда, така че те да могат свободно да осъществяват развитието и прогреса си. За националната сигурност на страната са присъщи специфични проблемни области с политически, икономически, социални, етнически, духовни, военни, информационни и екологични компоненти. Всеки един от тези компоненти, самостоятелно или в съчетание с другите, както и с редица странични (вторични) фактори, може да се окаже критичен за националната сигурност, а за всички тях е характерно, че са зависими по един или друг начин от равнището на образование на човешките ресурси. Големият проблем на нашето общество днес е формирането на ясна и правилна политика в областта на образованието и науката, като се отчитат и изискванията на системата за национална сигурност. Работещите в сферата на сигурността и отбраната притежават специфични знания и умения, придобити чрез специално обучение, практически опит, умения и индивидуално усъвършенстване в дейността. Това определя образованието като фундаментален елемент от подготовката на човешките ресурси, който осигурява подходящите знания, умения и компетенции. В този контекст можем да кажем, че образователната система на страната има важен принос за националната сигурност, допринасяйки за повишаване на образоваността, компетентността, формиране на подходящи умения и способности, придобиване на адекватна квалификация, както и особено значение в чисто личностно развитие. Образователната система следва да се разглежда като подсистема на системата за национална сигурност, а военнообразователната система (ВОС) е неин основен елемент.

## **СЪСТОЯНИЕ И ВЪЗМОЖНОСТИ НА ВОЕННООБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ**

Съгласно Националната отбранителната стратегия и Доктрината на въоръжените сили на Република България един от ключовите приоритети в развитието на модерна отбранителна институция е *обучение и подготовка на хората в отбраната по съвременните стандарти*, тъй като човешките ресурси са най-важният елемент на отбранителните способности и основен капитал на въоръжените сили [2]. *Военната подготовка* представлява изключително целенасочен процес на подбор, обучение, образование, развитие, оценка, самооценка и самообучение за изграждане на ръководители, способни да осъществяват модерно, ефективно и ефикасно оперативно-тактическо и стратегическо ръководство.

Системата на подготовка на човешките ресурси за въоръжените сили се осъществява като индивидуална военна подготовка на личния състав, колективна подготовка в щатните формирования и съвместна подготовка в рамките на създадени национални или многонационални военни формирования [2]. Военнообразователната система осигурява индивидуалното обучение на военнослужещите в системата за подготовка на въоръжените

сили, дефинирана в Доктрината на Въоръжените сили на Република България. Ето защо е разгледано в детайли индивидуалното обучение.

**Индивидуалната подготовка** включва обучението в национални и чуждестранни военни академии, висши военни училища и професионални колежи, които осигуряват първоначалното обучение и последващата професионална квалификация на военнослужещите и военните лидери. Индивидуалното обучение осигурява основните знания и умения на военнослужещите и е един от основните критерии при кариерното им развитие, както и основа за изграждането на боеготови щабове и формирования [7]. Военнообразователната система дава необходимото образование и квалификация за успешна реализация както във военната професия, така и в други сфери на обществения живот след освобождаване от поетите от военнослужещите договорни задължения за служба във въоръжените сили.

Съгласно Доктрината за управление на човешките ресурси, военнообразователната система на Република България е изградена и се развива в съответствие с действащото законодателство и включва следните структури: *военни академии, висши военни училища, научноизследователски институти и професионални колежи*. Системата се гради на исторически корени, опит и традиции и поддържа високо квалифициран академичен, научен, експертен и друг личен състав. Военнообразователната система изгражда интегрирана учебно-материална, документална и научна база. Тя поддържа и усъвършенства информационен и учебен фонд, правила, процеси и процедури, организация и технология на обучението и други активи, осигуряващи високо качество на придобиваните образование и квалификация, в съответствие с държавните образователни и квалификационни изисквания в Република България, Националната квалификационна рамка, европейските директиви и директивите на НАТО.

*Мисията на военнообразователната система* е да провежда обучение на военнослужещи и цивилни лица за придобиване на образование, квалификация, компетентности и да формира ценностни ориентации и нагласи, физически и психически качества, съответстващи на потребностите на въоръжените сили за изграждане на необходимите отбранителни способности [7].

*Основните принципи* на изграждане и функциониране на военнообразователната система са:

- съответствие с действащото законодателство;
- съчетаване на единното ръководство с академичната автономия и самоуправление;
- иновативност и обвързаност със съвременната практика;
- адекватност на обучението, съобразно изискванията на заявителите на кадри;
- единство на обучение и възпитание;
- системност, последователност и приемственост между отделните степени на образование и нива на квалификация, модули и етапи на подготовка;
- съответствие с национални и съюзни доктрини и стандарти;
- ефикасност и икономическа ефективност;
- отвореност, мобилност и конкурентоспособност;
- пазарна ориентираност.

Изброените принципи са насочени към изграждане на съвременна военнообразователна система, адекватна на стратегическата среда за сигурност и динамично променящите се условия в страните от НАТО и ЕС.

В съответствие с мисията и принципите на изграждане и функциониране на военнообразователната система произтичат следните *основни стратегически цели* [6]:

- провеждане на обучение в съответствие с мисиите и задачите на въоръжените сили, нормативната уредба на страната, изискванията на НАТО, европейските стандарти и модела за длъжностно развитие на военнослужещите;

- преминаване към широкопрофилно модулно обучение, основано на системата за натрупване и трансфер на образователни кредити и поуки от практиката;
- изграждане на съвременна учебно-материална база на основата на информационните технологии с използване на web-базирано обучение, симулатори и тренажори;
- въвеждане на съвременни технологии на преподаване и обучение;
- обновяване на инфраструктурата и привеждането ѝ в съответствие с изискванията на стандартите на НАТО;
- повишаване на квалификацията на научнопреподавателския и научноизследователския състав в съответствие с мисиите и задачите на въоръжените сили и въвеждане на нови критерии за подбор и развитие;
- усъвършенстване на системата за проучване реализацията на обучаемите и вземането на управленски решения за промени в учебната документация в съответствие с потребностите;
- изграждане на центрове за изучаване на нашия и чуждия опит;
- провеждане на мониторинг за резултатите от обучението.

Горните цели са формулирани в Стратегията за развитие на системата за образование и квалификация на кадровите военнослужещи от ВС на РБ и считаме, че те са обективни, целенасочени и очертават основните насоки в развитието на ВОС през следващите няколко години.

*Основните задачи на ВОС са [6]:*

- да се изготвят единни квалификационни рамки за офицера и сержант (старшина за ВМС), на чиято основа да се изготвят квалификационните характеристики за отделните специалности;
- да се извърши преглед на учебната документация за обучение на офицери на стратегическо, оперативно и тактическо ниво и на сержантите (старшините за ВМС) за привеждане в съответствие с квалификационните рамки и системата за натрупване и трансфер на кредити;
- да се синхронизират специалностите и специализациите, по които се извършва обучение на тактическо и оперативно ниво с таблицата за военноотчетните специалности;
- да завърши изграждането на академичните мрежи във военните училища;
- да се синхронизира системата за оценяване на научнопреподавателския и научноизследователски състав с изискванията на ЗОВСРБ и ЗВО;
- да се подобри системата за оценка на процеса на обучение във вътрешен и външен аспект.

*Основните елементи на военнообразователната система са:*

- Личен състав - академичен състав, обучаемите, административен и обслужващ персонал;
- Учебно-материална база - материалните ресурси, използвани за осъществяване на процеса на обучение;
- Организация на обучението - организационна структура, отговорности и взаимодействие между структурите, провеждащи обучението и организациите, имащи отношение към този процес;
- Технология на обучението - форми на обучение, изисквания, методи на обучение, система за управление на качеството на обучението.

Тези елементи са функционално свързани за осъществяване на учебно-възпитателната, научноизследователската, административно-управленската, социално-битовата и финансовата дейност за индивидуална подготовка на кадри за нуждите на въоръжените сили [6].

Можем да обобщим, че военнообразователната система е *комплексна, адаптивна и гъвкава система, която се развива в единство, с взаимно допълване и без дублиране със системата на гражданското образование в Република България*. Тя е предназначена да отговаря на потребностите на българските въоръжени сили за обучение на военнослужещи и цивилни от Министерството на отбраната и други ведомства, както и на чужди граждани по въпроси на сигурността, отбранителната политика и военното дело. Характерна особеност на ВОС е широкият спектър на категориите обучаеми - кадети, курсанти, специализанти, слушатели и докторанти.

Съгласно ЗОВСРБ, военнообразователната система е *структурирана от*: органи за управление на стратегическо ниво (структури от МО), военни академии - Военна академия „Г.С.Раковски”, Военномедицинска академия и висши военни училища - НВУ „Васил Левски” и ВВМУ „Н.Й. Вапцаров”. Освен това, към военнообразователната система се причислява и Институтът по отбрана. Той е научноизследователско, опитно-конструкторско и експертно-техническо звено към министъра на отбраната. Институтът по отбрана е създаден с ПМС №140/04.06.2009г. и е наследник на богатите традиции на бившите военнаучни организации - Военен научнотехнически институт, Военен научноизследователски институт, Институт за перспективни изследвания за отбраната, Изпълнителна агенция „Изпитвания и контролни измервания на въоръжение, техника и имущество”, Апарат на Генералния конструктор на КАС и системите С4И на МО.

Ще разгледаме по-детайлно състоянието и възможностите на ВА „Г.С.Раковски”, НВУ „Васил Левски” и ВВМУ „Н.Й.Вапцаров” за индивидуално обучение, повишаване на квалификацията и преквалификация на различните категории военнослужещи, цивилни служители и граждани за нуждите на сигурността и отбраната.

*Военната академия и висшите военни училища са образователни институции с повече от 135 годишна история, опит и традиции и са основни елементи на българската военнообразователна система в организационен и образователен аспект, където се извършва специализирано обучение, придобива се квалификация и професионална подготовка от военнослужещите и цивилни служители от МО, както и от служители от други министерства и ведомства и граждани [7]. Военните академии и висшите военни училища извършват специализирано обучение за придобиване на образователно-квалификационна и образователна и научна степен, обучение за повишаване на квалификацията и професионалната подготовка на кадри в сектора за сигурност и отбрана. Освен това провеждат и обучение на граждани, като студенти, докторанти и специализанти, за придобиване на образователно-квалификационна степен „бакалавър” и/или „магистър” и образователна и научна степен „доктор” по акредитирани професионални направления и специалности. Придобиването на висше военно образование от офицерския състав се осъществява за тактическо, оперативно и стратегическо ниво, като между всяко от тях се придобива допълнителна следдипломна квалификация в зависимост от изискванията за заемане на конкретната длъжност [7]. Военната академия и висшите военни училища са създадени с решение на Народното събрание, професионалните сержантски колежи - със заповед на министъра на образованието и науката по предложение на министъра на отбраната, а учебни центрове - със заповед на министъра на отбраната. Военната академия и висшите военни училища прилагат разпоредбите на Закона за висшето образование и Закона за развитието на академичния състав в Република България, а професионалните колежи - Закона за професионалното образование и обучение и Закона за предучилищното и училищното образование. *Професионалните колежи за подготовка на сержанти (старшини)* провеждат обучение за придобиване на четвърта степен на професионална квалификация от сержанти (старшини) по Закона за професионалното образование и обучение по реда на ЗОВСРБ [7]. *Учебни центрове за подготовка на войници (матроси)* се създават със заповед на министъра на отбраната, която урежда техния статут, организация и активи [7]. Единното *ръководство на военното образование и квалификация и на научната**

дейност се осъществява от министъра на отбраната в съответствие с предоставените му правомощия, а непосредственото ръководство на ВОС се осъществява от заместник-министър на отбраната. Връзките с други структури от състава на Българската армия се осъществяват чрез началника на отбраната. Със структури на Министерството на отбраната и външни организации ВОС се установяват контакти чрез заместник-министъра на отбраната, отговарящ за нейното ръководство [7].

Съгласно Доктрината за управление на човешките ресурси, придобиване на висше военно образование за тактическо ниво се осъществява във висшите военни училища и в чуждестранни военни академии и училища. Придобитото военно образование и периодите на обучение в чужбина се признават при условия и по ред, определени с акт на Министерския съвет, а квалификацията се приравнява със заповед на министъра на отбраната [7].

Висшите военни училища обучават български и чуждестранни граждани със средно образование като курсанти за придобиване на образователно-квалификационна степен и професионална квалификация „офицер за тактическо ниво на управление” и специализирана подготовка за служба във въоръжените сили съгласно държавните изисквания. Условието и редът за прием на обучаеми се определят с наредба и ежегодни заповеди на министъра на отбраната и началниците на висшите военни училища.

Придобиване на професионална квалификация „офицер за тактическо ниво на управление” се осъществява във висшите военни училища чрез [7]:

- обучение на курсанти за придобиване на образователно-квалификационна степен (ОКС) „бакалавър” по специалности от професионално направление „Военно дело” и по граждански специалности в съответствие с утвърдени квалификационни характеристики и единен учебен план;

- обучение на курсанти за придобиване на образователно-квалификационна степен „бакалавър по...” по специалности от професионално направление „Военно дело” без обучение по гражданска специалност в съответствие с утвърдени квалификационни характеристики и единен учебен план;

- обучение на граждани, цивилни служители и военнослужещи с военно звание от „редник” до „офицерски кандидат”, притежаващи висше образование, по учебен план за придобиване на квалификация по военно дело и присвояване на първо офицерско звание за назначаване на длъжност във въоръжените сили.

Курсантите, преминали обучение по всички дисциплини, включени в учебния план и успешно положили съответните изпити, получават диплома за завършено висше образование в образователно-квалификационна степен „бакалавър” по съответните специалности с професионална квалификация „офицер за тактическо ниво на управление”.

Обучението на граждани и цивилни служители, притежаващи висше образование по специалности, по които не се провежда обучение във висшите военни училища (медици, метеоролози, финансисти, юристи, топогеодезисти, диригенти и други), се извършва по учебен план за придобиване на квалификация по военно дело, присвояване на първо офицерско звание и назначаване на длъжност във въоръжените сили в обхвата на кариерно поле „професионално” [7].

Обучението на военнослужещи, притежаващи висше образование, с военно звание от „редник” до „офицерски кандидат” по учебен план за придобиване на квалификация по военно дело, присвояване на първо офицерско звание и назначаване на длъжност във въоръжените сили се провежда само за удостоени по команден ред военнослужещи с доказани качества, участие в мисии, чуждоезикова подготовка и класирани за съответното обучение [7].

От 01.06.2010г. висшите военни училища са структурирани, както следва:

**Национален военен университет „Васил Левски”:**

- Факултет „Общовойсков” – гр. ВеликоТърново;
- Факултет „Авиационен” – гр. Долна Митрополия;

- Факултет „Артилерия, ПВО и КИС” – гр.Шумен;
- Център за професионално и продължаващо обучение;
- Център за следдипломна квалификация;
- Център за дистанционно обучение;
- Център за подготовка на кадри в мироопазващи операции и изучаване на опита;
- Институт за научноизследователска и иновационна дейност;
- Департамент „Езиково обучение и физическа подготовка“
- Департамент „Чуждоезиково обучение“;
- Професионален сержантски колеж.

#### **Висше военноморско училище „Никола Й. Вапцаров”:**

- Факултет „Навигационен“;
- Факултет „Инженерен“;
- Департамент за следдипломна квалификация;
- Професионален старшински колеж;
- Център за военна подготовка.

При обучението в модул „Тактическо ниво”, подготовката на курсантите е разделена на *академична, военна, лидерска, чуждоезикова и физическа подготовка* [6].

*Академичната подготовка* подпомага и доразвива военната подготовка и включва дисциплини за придобиване на образователно-квалификационна степен по гражданска специалност.

*Военната подготовка* включва начална военна подготовка с продължителност до 4 месеца, общовойскова военна подготовка с продължителност до 6 месеца и специална военна подготовка с продължителност до 2 години.

*Лидерската подготовка* се провежда в редовно учебно време на модулен принцип, с теоретични и практически занятия през целия курс на обучение.

*Чуждоезиковата подготовка* е завършва с полагане на тест за задължително покриване на ниво 1-1-1-1 по изискванията на стандарта на НАТО SATANG 6001.

*Физическата подготовка* се провежда по време на целия курс на обучение редовно и в извън учебно време, като на всеки обучаем задължително се осигуряват три пъти в седмицата по два часа условия за спортване. Физическата подготовка се оценява един път в годината и завършва с държавен изпит.

*Академичната и професионалната военна подготовка* на курсантите ги изгражда като офицери за ръководене на войскова единица (взвод, рота и приравнена на нея), за управление на бойното използване на оръжията и техническите средства, както и за изпълнение на задълженията на дежурни офицери. През периода на обучението подготовката протича в строга методическа последователност, с поэтапен контрол и оценка на знанията и уменията. Обучението завършва с държавни изпити. Командирските стажове, летателната подготовка и плавателната практика се провеждат във формираните на видовете въоръжени сили. Там се осигурява придобиване на трайни професионални умения и навици от курсантите [6].

Характерна особеност на военнообразователната система е, че за разлика от националната образователна система, обучението за придобиване на образователно-квалификационна степен „бакалавър” в професионално направление „Военно дело” осигурява по-тясно профилиране и задълбочаване на подготовката в съответствие с придобиваната военна специалност, съответстваща на рода войски. Това се обуславя от факта, че випускниците на НВУ и ВВМУ заемат длъжности на тактическо ниво в съответна военноотчетна специалност, което изисква познаване на материалната част и специализирани тактически знания и умения.

**Система за обучение на офицери и цивилни служители на оперативно и стратегическо ниво**

Обучение на офицерите на оперативно и стратегическо ниво се извършва във Военна академия „Г.С. Раковски“.

От 01.06.2010г. основните звена на академията са:

- Факултет „Национална сигурност и отбрана“;
- Факултет „Командно-щабен“;
- Департамент „Езиково обучение“;
- Институт за перспективни изследвания за отбраната.

Придобиването на висше военно образование и квалификация за заемане на длъжности на оперативно ниво се осъществява във ВА „Г.С. Раковски“, както и в чуждестранни военни академии и колежи. Придобитото в други страни образование и периодите на обучение се признават при условия и по ред, определени с акт на Министерския съвет, а квалификацията се приравнява със заповед на министъра на отбраната към квалификацията, която се получава във военната академия [7].

Военната академия провежда обучение на български и чуждестранни военнослужещи и граждански лица с висше образование за придобиване на образователно-квалификационна степен „магистър“ по акредитирани специалности от професионални направления „Военно дело“ и „Национална сигурност“ и на образователна и научна степен „доктор“ по акредитирани професионални направления и специалности.

Обучението по учебен план за придобиване на висше образование по специалностите от професионално направление „Военно дело“ в образователно-квалификационна степен „магистър“ се извършва в съответствие с наредба за държавните изисквания, приета с акт на Министерския съвет.

Обучението по учебен план за придобиване на висше образование по специалностите от професионално направление „Национална сигурност“ в образователно-квалификационна степен „магистър“ се извършва в съответствие с учебни планове, утвърдени от министъра на отбраната, съгласувани с министъра на образованието, младежта и науката.

Обучението за придобиване на образователно-квалификационна степен „магистър“ в професионално направление „Военно дело“ се характеризира с интердисциплинарна и широкопрофилна подготовка, което се дължи на факта, че завършилите ВА „Г.С.Раковски“ заемат длъжности на оперативно ниво, за които се изискват широкопрофилни теоретични знания и практически умения. Това обучение е организирано с цел осигуряване на необходимите знания, лидерски способности и навици за работа в национални и многонационални оперативни и тактически щабове. Обучението е ориентирано към офицери и цивилни лица от въоръжените сили, другите министерства и ведомства, централната и местната администрация, експерти от различни сфери на стопанския и административния живот [7].

Обучението в *модул „Оперативно ниво“* се извършва във факултет „Командно щабен“ на ВА „Г.С. Раковски“ за придобиване на образователно-квалификационна степен „магистър“ по специалности от професионално направление „Военно дело“ в областта на висшето образование „Сигурност и отбрана“. Обучението осигурява подготовка и задълбочаване на подготовката в областта на военното дело в съответствие с придобитата специалност. Подготовката на офицерите на оперативно ниво е разделена на *военна, лидерска, чуждоезикова и физическа подготовка* [6].

*Военна подготовка.* Основната цел на обучението е да дава подготовка на обучаемите в областите теория на войната, стратегия, оперативно изкуство и тактика, а също и умения да се организират и водят бойни действия и операции в различни условия и с различни цели. В модула се изучават следните курсове (дисциплини): теория на войната, стратегия; теория и практика на оперативното изкуство и тактиката; теория и практика на военни операции, различни от война, бъдещи операции.

*Военноспециална подготовка.* Целта на модула е да се задълбочат знанията и уменията на обучаемите за дейности, специфични за специалността. Учебните дисциплини



се определят от профилиращите катедри след съгласуването им с учебните програми на военните училища и курсовете.

*Лидерска подготовка.* Целта е да се формират у обучаемите управленски качества, съответстващи на съвременните изисквания. В блока се изучават следните курсове: комуникиране, лидерство, командване и мениджмънт.

*Чуждоезиковата подготовка.* Чуждоезиковата подготовка на офицерите се провежда за достигане на владеене на английски език в степен, позволяваща водене на разговор на професионални и специфични военни теми, ползване на литература на английски език по специалността и изработване на необходимите за дейността им документи в интерес на провеждането на дейности в рамките на НАТО. Обучението завършва с полагане на тест за владеене на английски език по стандарта на NATO STANAG 6001 на степен, не по-ниска от 2-2-2-2.

Обучението в магистърската специалност „Стратегическо ръководство на отбраната и въоръжените сили” е висш етап на подготовка на офицерите от въоръжените сили и дава необходимата професионална квалификация за заемане на длъжности, изискващи висши военни звания. В програмата участват старши офицери, притежаващи образователно-квалификационна степен „магистър” в професионално направление „Военно дело”, получена във висши училища в страната или чужбина [7].

Обучението в модул „Стратегическо ниво” се извършва във факултет „Национална сигурност и отбрана” на ВА „Г.С. Раковски” за придобиване на образователно-квалификационна степен „магистър” по специалност „Стратегическо ръководство на отбраната и въоръжените сили” от професионално направление „Военно дело” в областта на висшето образование „Сигурност и отбрана” [6].

Подготовката на офицерите на стратегическо ниво е разделена на военна и лидерска подготовка.

*Военната подготовка* включва изучаване на следните дисциплини: теория на националната и международната сигурност; теория и практика на управлението при кризи, военната стратегия и оперативното изкуство в съвместни и многонационални операции; теория и практика на мениджмънта на отбраната и въоръжените сили на стратегическо ниво.

*Лидерската подготовка* се провежда в редовно учебно време на модулен принцип с теоретични и практични занятия по стратегическо лидерство през целия курс на обучение.

След успешно преминаване на подготовката, в зависимост от професионалния опит, випусникът може да заема висши командни длъжности.

#### **Придобиване и повишаване на квалификацията и преквалификация на военнослужещите и цивилните служители**

Следдипломната квалификация във ВА „Г.С. Раковски”, НВУ „Васил Левски” и ВВМУ „Н.Й. Вапцаров” е структурирана в система от курсове с различна продължителност и се планира ежегодно в зависимост от потребностите на въоръжените сили и структурите на Министерството на отбраната [7].

Придобиването на квалификация е обучение на военнослужещи и цивилни служители по професия или част от професия, включващо съвкупността от професионални компетенции и необходимите за тяхното формиране общообразователни знания и умения. Професионалните компетенции се формират на основата на придобити знания и умения, които способстват за проявяване на инициативност, за работа в екип и за качествено упражняване на определена професия според държавните образователни изисквания за придобиване на квалификация по професия.

Повишаването на квалификацията е обучение за поддържане и усъвършенстване на професионалните знания и умения на военнослужещите и цивилните служители през целия период на тяхната служба в съответствие с длъжностната им характеристика, настоящите и бъдещите задачи на въоръжените сили, постиженията на военната наука и развитието на въоръжението и бойната техника [7].

Квалификацията се придобива, повишава и усъвършенства чрез обучение в курсове за длъжностна и допълнителна (целева и чуждоезикова) квалификации. Длъжностната квалификация е обучение за овладяване на знания и умения, необходими за заемане на конкретни длъжности. Допълнителната квалификация е обучение за усвояване на допълнителни знания и умения, необходими в процеса на професионалната дейност.

*Длъжностната квалификация* е с продължителност до 16 учебни седмици за получаване на допълнителни знания и умения, необходими за заемане на длъжност, за осигуряване на бързо и ефективно навлизане в работата и реализация на длъжността [6].

*Целевата квалификация* е във вид на семинари и курсове с продължителност от една до четири седмици. Провежда се за усвояване на специфични знания и умения по въпроси, за които не е извършвано обучение в магистърските програми или се налагат от изпълнението на специфични мисии и задачи, промени в щатове, длъжностни характеристики, навлизане на нова бойна техника, нови доктринални и бойни документи и други. Целевата квалификация не е свързана с длъжностите на обучаемите, а с характера на извършваната от тях дейност [6].

Чуждоезиковата следдипломна квалификация се провежда на нива с различна продължителност от 8 до 14 учебни седмици. Във всяко следващо ниво се обучават офицери, притежаващи документ за завършено предходно ниво [6].

Обучението в курсове за придобиване и повишаване на квалификацията и за преквалификация на военнослужещите и цивилните служители от въоръжените сили се провежда по ред и условия, регламентирани с Наредба №Н-19/25.05.2010г. на министъра на отбраната, а обучението на цивилни служители се извършва в съответствие с разпоредбите на Кодекса на труда. Курсовете за придобиване и повишаване на квалификацията и за преквалификация на военнослужещите и цивилните служители се обявяват ежегодно в „Регистър на курсовете” със заповед на министъра на отбраната. Административната и учебната документация на курсовете се разработват от обучаващите организации по предложение на заявителите и се утвърждават от министъра на отбраната [7].

Формите на обучение в курсове за придобиване и повишаване на квалификацията и за преквалификация са редовна, задочна и дистанционна.

При анализиране на актуалното състояние на военнообразователната система в България се забелязват отделни проблеми и несъответствия, които затрудняват функционирането на системата. *Ресурсното осигуряване* е онази част от цялостната организация на дейността на ВА, НВУ и ВВМУ, която създава необходимите материални предпоставки за нормално протичане на всекидневната им дейност. Комплексното развитие на трите основни елемента на ресурсното осигуряване - човешките ресурси, финансово иматериално осигуряване и инфраструктурата, са необходимите условия за постигане на крайната цел.

В негативен план, при анализа на резултатите от дейността на ВА „Г.С. Раковски” и висшите военни училища през предходните няколко години, се забелязва, че същите срещат както общи за всички, така и специфични *затруднения*, които допълнително затрудняват учебния процес и създават предпоставки за снижаване качеството на обучение. Някои от тях са: *наличие на огромен брой вакантни преподавателски места; застаряващ преподавателски състав, особено на хабилитираните преподаватели; липса на система за мотивация на офицерите от щабове и формированията на ВС да се реализират като преподаватели; непълно и неефективно използване на инструкторите в учебния процес; изпълнение на несвойствени задължения от преподавателския състав и обучаемите; недостатъчно финансово осигуряване за модернизиране на учебно-материалната база и инфраструктурата; ограничени възможности за практическо обучение на курсантите с материална част и др.*

Анализирайки общото състояние и възможностите на военнообразователната система, можем да направим следните изводи:

1. Военнообразователната система на Република България е изградена, функционира и се развива в съответствие с действащото законодателство със *следните структури*: военни академии; висши военни училища; научноизследователски институти и професионални колежи, които включват елементи, като личен състав, учебно-материална база, организация и технология на обучението.

2. В съответствие с мисията си, ВОС като цяло успешно изпълнява своите задачи по провеждане на обучение на всички категории военнослужещи (офицери, сержанти и войници) и цивилни служители от МО, както и на служители от други министерства и ведомства, централната и местна администрация, за придобиване на образование, квалификация, компетентности и формиране на качества, съответстващи на потребностите на въоръжените сили за изграждане на необходимите отбранителни способности. Придобиването на висше военно образование от офицерския състав се осъществява за *тактическо, оперативно и стратегическо ниво* в професионално направление „Военно дело“. За граждански лица се извършва обучение в направление „Национална сигурност“ на оперативно и стратегическо ниво. За всички се предлага и обучение за образователна и научна степен „доктор“ по акредитирани професионални направления и специалности, а така също може да се придобива длъжностна и допълнителна следдипломна квалификация в зависимост от изискванията за заемане на конкретната длъжност.

3. В условията на динамично променящата се среда за сигурност, под влиянието на процесите, протичащи в НАТО и ЕС по отношение на образованието и обучението и ограничените ресурси, отделяни от държавата за сектора на сигурност и отбрана, ВОС е изправена пред нови изисквания, които очертават насоките за нейното развитие и усъвършенстване в съвременните условия. Същевременно, пред ВОС стоят за разрешаване редица *несъответствия и проблеми*, а именно: свръхнормативно натоварване на преподавателския състав, застаряващ хабилитиран академичен състав, липса на мотивация за нови преподаватели, ограничени финансови ресурси за поддръжка и модернизирание на учебно-материалната база и инфраструктурата и др.

### **ЗАКЛЮЧЕНИЕ**

Състоянието на ВОС към момента на изследването се намира в обективна връзка и зависимост от средата за сигурност в страната и процесите, протичащи в НАТО и ЕС по отношение на образованието и обучението. Системата функционира в условията на недостатъчно финансови, материални и човешки ресурси за изпълнение на своята мисия и задачи и се развива за привеждане в пълно съответствие с държавните образователни и квалификационни изисквания, националната квалификационна рамка и европейските директиви и директивите на НАТО.

Военнообразователната система разполага с утвърдени национални стратегически документи за бъдещото си развитие в средносрочен план и има потенциал да изпълнява планираните мероприятия за усъвършенстване и принос в укрепването на националната сигурност и отбраната на страната.

Синхронизирането на българското военно образование и квалификация с това на страните от ЕС и НАТО в концептуален, организационен и технологичен аспект е от първостепенна важност за трансформацията във военното образование и постигането на целите по оперативната съвместимост между въоръжените сили.

### **ЦИТИРАНА И ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:**

1. Стратегия за национална сигурност на Република България, обн. ДВ, бр.19 от 08.03.2011 г.
2. Национална отбранителна стратегия, МО, С., 2016.
3. Доктрина за подготовка на Въоръжените сили на Република България, Национална публикация на въоръжените сили на Република България НП - 7, МО, С., 2012.
4. Бяла книга за отбраната и ВС на Р. България, МО, С., 2010.

5. План за развитие на въоръжените сили на Република България до 2020г., приет с Постановление на Министерски съвет № 382 от 30.12.2015г.
6. Стратегия за развитие на системата за образование и квалификация на кадровите военнослужещи от въоръжените сили на Република България, Военно издателство, С., 2006.
7. Доктрината за управление на човешките ресурси във ВС, обявена с МЗ № ОХ-179/ 06.03.2013г.
8. Стратегия за образование и наука в системата за сигурност и отбрана- сборник, ВА, С., 2011.
9. Стратегия за развитие на ВА „Г.С. Раковски“ през периода 2007-2015г., МО, С.,2007.
10. Правилник за устройството и дейността на ВА „Г.С. Раковски“, обн. в ДВ, бр.47 от 18 май 2001г.
11. Заповед на МО на Република България №ОХ-249/18.04.2011 г. относно „Изпълнение на Прегледа на структурата на ВС и Бялата книга за отбраната и ВС по въпросите за военното образование и квалификацията“.
12. Закон за отбраната и въоръжените сили на Република България, обн. ДВ, брой 35 от 12.05.2009г.
13. Закон за висшето образование, обн.ДВ, бр.112 от 27.12.1995г.
14. Иванов, В. Повишаване на ефективността на учебната и методическата дейност в съответствие с новите изисквания към военнообразователната система. Доклад от научно-методическа конференция на 30.11.2011г., ВА, С., 2011.
15. Иванов, В. Проблеми и предизвикателства пред ВОС в условия на икономическа криза. Доклад отнаучна конференция на факултет „Национална сигурност и отбрана“, проведена на 22-23.05.2012г., ВА, С., 2012.
16. Иванов, В. Възможни подходи и решения за изграждане на интелигентна система за национална сигурност. Доклад от научна конференция „SecurityExpo“, 6-9 март 2013г., ВА, С.,2013.
17. Закон за развитие на академичния състав, обн.ДВ, бр.38 от 21 май 2010г.
18. Правилник за прилагане на Закона за развитие на академичния състав, обн.ДВ, бр.75 от 24 септември 2010г.
19. Димитрова, С.,В. Терзиев, Система управления человеческими ресурсами для безопасности и обороны, Международная научно-практическая конференция „Иновационные процессы в научной среде“, 7 Мая 2014, Уфа, Россия. ISBN 978-5-906763-14-3, pp.136-140.
20. Терзиев, В., С. Димитрова, Определяне на ключовите компетенции като изходна база на компетентностния модел при процеса на социалната адаптация на освободените от Българската армия военнослужещи, Списание за наука „Ново знание“, Пловдив, 2014, Vol.3, №3.ISSN 2367-4598 (on-line), стр.12-18.
21. Димитрова, С., В. Терзиев, Человеческий ресурс как ключевой для обороны в секторе безопасности, Международная научно-практическая конференция 25 сентября 2014, „Иновационный вектор развития науки“, Уфа, Россия. ISBN 978-5-906769-04-6, pp.217-222.
22. Димитрова, С., В. Терзиев, Оценка и аттестация как функциональная область управления человеческими ресурсами для безопасности и обороны, Международная научно-практическая конференция „Перспективы развития науки“, 20 марта 2014, Уфа, Россия. ISBN 978-5-7477-3506-4, pp.133-139.
23. Terziev, V., S. Dimitrova, Human resources and social activity, as engines of social development, Международный научный журнал Иновационная наука, №4/2015, Том 3, Уфа, Россия, ISSN 2410-6070, стр.160-163.
24. Terziev, V., S. Dimitrova, Human resources and social activity, as engines of social development, Сборник статей Международной научно-практической конференции „Прорывные экономические реформы в условиях риска и неопределенности“, 10 апреля 2015г., Уфа, Аэтерна, Россия. ISBN 978-5-906790-78-1, pp.61-65.

**Venelin Terziev,**

Professor, Ph.D., D.Sc. (National Security), D.Sc. (Ec.),  
*University of Rousse, Rousse, Bulgaria,*  
*National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria*  
*University of Telecommunications and Post, Sofia, Bulgaria*

**Veselin Madanski**

Colonel, Associate Professor, D.Sc., P.h.D.  
*National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria*

**GUIDELINES FOR DEVELOPMENT OF MILITARY EDUCATION SYSTEM  
 IN BULGARIA**

**Венелин Терзиев,**

професор, доктор на икономическите науки, доктор на военните науки,

Русенски университет „Ангел Кънчев”, Русе, България  
Национален военен университет „Васил Левски”, Велико Търново, България  
Висше училище по телекомуникации и пощи, София, България

**Веселин Мадански**

Полковник, доцент, доктор на науките,  
Национален военен университет „Васил Левски”, Велико Търново, България

## **НАСОКИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ВОЕННООБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА НА БЪЛГАРИЯ**

*The report represents all current challenges which the Bulgarian military -educational system is facing in the context of the basic features of the security environment and trends for the first half of XX-th century, by identifying the main problem areas in its functioning. The status and the capabilities of the military - educational system of the Republic of Bulgaria are discussed on the bases of concluded analysis about key strategic documents in the sectors of education, security and defence as well as the current state of the military and civil education and the inherent activities of the training institutions. Outlined are the basic principles of construction and operation of the military - educational systems and the fundamental strategic goals and tasks according to modern strategic security environment and dynamically changing conditions in NATO and the EU. Described are the main elements of the military - educational system as a complex, adaptive and flexible system that develops in unity and complementarity with the system of civil education in Bulgaria. Guidelines are formulated for improving the military - educational system in relation to its contribution of strengthening national security and defence of the country in three directions - conceptual, organizational and technological improvement.*

**Key words:** education, military education, training, civil rights, security.

### **ВЪВЕДЕНИЕ**

Съвременният свят признава важността на качествено образование. В Лисабонската стратегия Европа декларира необходимостта от дългосрочни инвестиции в образованието. Всяка държава се нуждае от достатъчно и добре образовани и обучени човешки ресурси като фундаментална предпоставка за повишаване на националната сигурност. Концепцията за национална сигурност определя националната сигурност като динамично състояние, при което за държавата и обществото не съществува пряка опасност от въоръжено нападение, политически натиск или икономическа принуда, така че те да могат свободно да осъществяват развитието и прогреса си. За националната сигурност на страната са присъщи специфични проблемни области с политически, икономически, социални, етнически, духовни, военни, информационни и екологични компоненти. Всеки един от тези компоненти, самостоятелно или в съчетание с другите, както и с редица странични (вторични) фактори, може да се окаже критичен за националната сигурност, а за всички тях е характерно, че са зависими по един или друг начин от равнището на образование на човешките ресурси. Големият проблем на нашето общество днес е формирането на ясна и правилна политика в областта на образованието и науката, като се отчитат и изискванията на системата за национална сигурност. Работещите в сферата на сигурността и отбраната притежават специфични знания и умения, придобити чрез специално обучение, практически опит, умения и индивидуално усъвършенстване в дейността. Това определя образованието като фундаментален елемент от подготовката на човешките ресурси, който осигурява подходящите знания, умения и компетенции. В този контекст можем да кажем, че образователната система на страната има важен принос за националната сигурност, допринасяйки за повишаване на образоваността, компетентността, формиране на подходящи умения и способности, придобиване на адекватна квалификация, както и особено значение в чисто личностно развитие. Образователната система следва да се разглежда като подсистема на системата за национална сигурност, а военнообразователната система (ВОС) е неин основен елемент.

### **НАСОКИ ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА ВОЕННООБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА И ПРИНОСА ѝ ЗА УКРЕПВАНЕ НА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ И ОТБРАНАТА НА СТРАНАТА**

Анализирайки състоянието на основните елементи на военнообразователната система (личен състав, учебно-материална база, организация и технология на обучението) и отчитайки необходимостта от пълно хармонизиране на военното образование с изискванията на европейските директиви и директивите на НАТО, можем да очертаем основните направления и възможности за усъвършенстване на българската военнообразователна система, в концептуално, организационно и технологично отношение.

#### **Концептуално усъвършенстване на военнообразователната система**

От членството на Република България в НАТО и ЕС произтича необходимостта в средносрочен план за *пълно хармонизиране на военното образование с военното образование, предоставяно от аналогични колежи и академии в съюзните страни, за повишаване конкурентоспособността на системата за военно образование и квалификация на оперативно и стратегическо равнище*. В изпълнение на подписаните международни договорености и приетите национални стратегически документи, със заповед на министъра на отбраната №ОХ-249/18.04.2011г. е създадена организация за развитие на ВОС в съответствие с Бялата книга на отбраната и ВС, и Плана за развитие на ВС на Република България до 2020г. Предвидено е системата за придобиване на военно образование и квалификация да се актуализира в съответствие със стратегическите доктрини и директивите на НАТО от Лисабонската стратегия за изграждането на европейско образователно пространство и европейската квалификационна рамка, и свързаните с тях изисквания към висшето военно образование и професионалното обучение.

Дейността по развитието и привеждането на системата за придобиване на военно образование и квалификация в съответствие със съюзните стратегически документи се провежда в следните направления:

1. По-нататъшно усъвършенстване на военнообразователната система съобразно националното и европейското законодателство и директивите на НАТО за постигане на качествена индивидуална подготовка на личния състав от въоръжените сили;

2. При добиване на знания и повишаване на уменията с цел изграждане на необходими способности и компетентности за постигане на съвместимост със страните-членки на НАТО при участие в многонационални мисии, учения и операции;

3. Осъществяване на тясна и непрекъсната връзка между образователните и обучаващи институции и потребителите/заявителите на кадри;

4. По-пълно използване на информационните технологии, базирани на WEB-обучението, симулатори и тренажори и въвеждане на съвременни технологии на преподаване и учене;

5. Осигуряване на качеството на висшето образование и на професионалното обучение в квалификационни курсове;

6. Привеждане и обвързване на националната квалификационна система с Европейската квалификационна рамка (ЕКР);

7. Създаване на нови и промяна на съществуващите курсове за придобиване и повишаване на квалификация с цел осигуряване на кариерното развитие на сержантския състав;

8. Всички сертификати за придобита квалификация, дипломи и други документи, издавани от висшите военни училища да показват ясно основаване на съответното ниво от ЕКР;

9. Подобряване подготовката на сержантския състав, както в професионалните сержантски (старшински) колежи, така и чрез създаване на възможност за присвояване на военно звание „младши сержант“ след преминаване на обучение в учебен център на вида въоръжена сила;

10. Осигуряване на обучение през целия период на военна служба и използване на възможностите на информационните и комуникационни технологии за достъп до обучение по всяко време;

11.Повишаване на инвестициите във военното образование и квалификация и стремеж към осъвременяване и модернизиране на материалната и учебна база [11].

Към настоящия момент са изпълнени голяма част от планираните конкретни мероприятия по посочените направления за усъвършенстване на ВОС и процесът продължава планомерно, като се поддържа готовност за незабавна реакция при промени в европейските директиви и директивите на НАТО. По този начин нормативната база за функционирането на българската военнообразователна система се синхронизира с националното и европейското законодателство и директивите на НАТО, с което се уеднаквяват националните програми за обучение и оперативната подготовка със стандартите на Съюза, както и изискванията и критериите за качество към висшето военно образование и професионалното обучение.

Необходимо е да се направи преглед и да се актуализира приетата през 2006г. Стратегия за развитие на системата за образование и квалификация на кадрите военнослужещи от Въоръжените сили на Република България, като се отчетат настъпилите промени в концептуален, доктринален, организационен и терминологичен аспект.

Освен това, споменатите вече проблеми със застаряващия хабилитиран академичен състав, наличието на голям брой вакантни преподавателски места и липсата на система за мотивация на офицерите от щабовете и формированията на ВС да се реализират като преподаватели, могат да се разрешат чрез:

- разработване на нови концептуални документи или промени в съществуващите, които да се превърнат в мощен инструмент, с който да се промени статуквото. Само така може да се осигури самостоятелност и по-висока автономност на военните училища и академиите, подобно на останалите в страните от НАТО и ЕС. В сегашния си вид системата на военното образование е твърде централизирана, откъсната от живота на войските и щабовете и невинаги гъвкава и адекватна на променящите се условия;

- промяна в някои от стратегическите организационни регламентиращи документи - ЗОВС, ППЗОВС, Стратегията за развитие на системата за образование и квалификация на кадрите военнослужещи от Въоръжените сили на Република България и др., в които да се даде възможност за по-добри финансови условия и да бъде гарантирано кариерното развитие на офицера-преподавател. Освен това да се обезпечи обвързването на теоретичната подготовка на офицерите преподаватели с практическо изпълнение на задачи в щабовете и войските чрез стажове, участия в учения и ротация;

- за да придобие привлекателност длъжността на преподавател във висшето военно учебно заведение, следва длъжностите в тях да бъдат равни, или по-високи, от тези, които са аналогични във военните формирования или съответните щабовете. Няма друг известен и успешен мотив за привличане на преподавателска работа, освен по-високата длъжност и съответното заплащане.

- Да се заложи като задължително условие при назначаването на определени длъжности на оперативно и стратегическо ниво в МО преминаването през академична длъжност за 2-3 години и др.

### **Организационно усъвършенстване на военнообразователната система**

Организационното усъвършенстване на ВОС обхваща елементите *личен състав* и *организация на обучението*, тъй като този процес се отнася за взаимовръзките между академичния състав, обучаемите, административния и обслужващ персонал на военноучебните заведения, а освен това оказва влияние върху организационната структура, отговорностите и взаимодействието между заведенията, провеждащи обучението и организациите, потребители и заявители на кадри.

- Прегледът на структурата на въоръжените сили и приетата от Народното събрание Бяла книга за отбраната и ВС са реализирани до 2014 година, а с приетия План за развитие на Въоръжените сили до 2020г. е направен анализ и са набелязани съответните дейности за осъществяване на промяна.

В изпълнение на Плана за развитие на ВС на РБ, в раздела „Образование, наука и обучение”, е предвидено висшите военни училища да поддържат институционалната си и програмна акредитация, да оптимизират структурите си главно чрез редуциране на административния и осигуряващ състав и създават нови възможности за максимален обхват на кандидати за обучение в тях [5].

За да могат висшите военни училища да реализират приоритетите от способности, като развиват съществуващите и придобиват нови, се извършват следните дейности: *вътрешно оптимизиране на структурите на военните висши училища с цел намаляване на административния и осигуряващия състав; актуализиране на изискванията за придобиване на ОКС „бакалавър” и „магистър” по специалностите от професионално направление „Военно дело”; разработване на нова учебна документация за обучение на курсанти и цивилни лица със срок на обучение 3г. и 1,5г.; преминаване към 14-месечно обучение на слушатели - редовна форма; по-пълно използване на възможностите за интеграция с други висши училища („Еразъм” и „Военен Еразъм”); поставяне на по-високи критерии при подбора на научните кадри – военнослужещи и цивилни служители: доказани професионални качества, владеене на чужд език на ниво, не по-ниско от 2-2-2-2 по STANAG, практически и боен опит от участие в съюзни и коалиционни мисии и операции (само за военнослужещите); разкриване на длъжност „инструктор” за военноприложно, професионално и практическо обучение във военните академии и висшите военни училища с цел тясно обвързване на обучението с практическата подготовка на курсантите и слушателите [5].*

Голямата част от описаните дейности са изпълнени, а относно длъжността „инструктор” задачата е реализирана, но както вече бе посочено, ефективността на тази институция все още е твърде ниска. Това е така, защото вместо завърналите се от международни длъжности офицери да споделят своя опит във ВА, НВУ или ВВМУ за 1-2 години, те се изпращат в Щат 916 на МО, а на тези длъжности са назначени офицери без такъв опит.

▪ Другото направление за организационно усъвършенстване на ВОС е интердисциплинарно съвместно обучение на стратегическо и на оперативно равнище на офицера (служителя) от системата за сигурност и отбрана, както и образование, позволяващо му израстване в националната йерархия и в международните организации.

Съвместното обучение и подготовка на военни и цивилни специалисти за работа на различните управленски равнища придобива все по-важно значение в общественото пространство. Обучението на това ниво (съвместно на военни и граждански специалисти) се осъществява от подбрани преподаватели с привличането на експерти от министерства, ведомства и други граждански структури, в групи не повече от 14-16 души, позволяващи по-пълноценни дискусии с използване на най-съвременни средства за онагледяване и анализ. Освен това съвместното обучение на офицери от видовете въоръжени сили и родовете войски е от първостепенна важност за трансформацията във военното образование и постигането на целите по **оперативната съвместимост**. Образованието по съвместни програми има съществен принос за изграждането на нова военна култура и манталитет и гарантира максимално използване на специфичните способности за постигане на бърз и решителен ефект в операциите.

От друга страна, съвместното обучение е едно от основните направления в процеса на трансформация на военните способности на НАТО. Това изисква както координация и обединяване на индивидуалното и колективното обучение и оперативната подготовка в НАТО, така и уеднаквяване на националните програми за обучение и оперативната подготовка със стандартите на Съюза. Ето защо, ключов подход в реализацията на политиката в областта на военното образование и квалификация трябва да бъде усъвършенстване на съвместността на обучение на стратегическо равнище и нейното разширяване и утвърждаване на оперативно и тактическо равнище.



■ От особена важност за организационното усъвършенстване на ВОС и повишаване качеството на обучение е ефективното участие на потребителите/заявителите на кадри, т.е. МО, ЩО и видовете въоръжени сили в изработването на квалификационните характеристики, както и разширяване на сътрудничеството между ВА и висшите военни училища, Българската академия на науките, университетите и други институции и висши специализирани училища в България, и особено международното сътрудничество. Активното включване и участие в инициативата „Военен Еразъм” все повече допринася за сближаване на стандартите в подготовката на бъдещите офицери във военните училища на страните-членки на Европейския съюз.

■ Благоприятна възможност за всяко висше военно учебно заведение да повиши качеството на обучение е *подобряване организацията на планиране, провеждане и отчитане на учебния процес*. Това е съвкупност от конкретни дейности, съобразно спецификата на всяко висше военно училище, и има обособени органи и методика за дейността по места.

■ Освен това, организационното усъвършенстване може да бъде изключително полезно за преодоляване на всеобщия проблем с недостатъчните финансови и материални ресурси за осигуряване дейността на ВА, НВУ и ВВМУ, като чрез находчиви организационни решения се ограничават разходите и се осигуряват допълнителни приходи в бюджета на съответното училище. Например - оптимизиране процеса на планиране, програмиране и бюджетиране; финансово осигуряване по приоритети; увеличаване на собствените приходи чрез организиране провеждането на курсове за обучение и квалификация, участие в научни проекти и проекти за енергийна ефективност; тясно взаимодействие и сътрудничество с видовете въоръжени сили и бизнеса по съвместни проекти и др.

■ Свърхнормативното натоварване на преподавателския състав също може да се облекчи чрез организационни мерки, като целенасочено планиране, обединяване на няколко групи обучаеми в по-големи потоци по еднакви дисциплини, електронно изпитване и др.

Като цяло, тези направления не изчерпват всички възможности за оптимизиране на дейността, но дават насока за преодоляване на затрудненията и възможност на ВОС да отговаря по-пълно на повишените изисквания и предизвикателства, произтичащи от средата за сигурност.

### **Технологично усъвършенстване на военнообразователната система**

Технологичното усъвършенстване на ВОС обхваща елементите *личен състав, учебно-материална база и технология на обучението*, тъй като този процес изисква повишаване на подготовката на академичния състав, усъвършенстване на учебно-материалната база и прилагане на съвременни форми на методи на обучение, както и система за управление на качеството на обучение.

За да бъде адекватна на широкото приложение на информационните технологии в сферата на образованието, ВОС е необходимо: *първо* да осигури добра подготовка както на академичния състав, така и на обучаемите и на екипа по експлоатация и поддръжка на КИС, тренажорите, симулаторите; *второ* - да осигури съвременна учебно-материална база, оборудвана с качествена техника и лицензирани програмни продукти и софтуер; и *трето* - да осигури стриктно спазване изискванията на ЗЗКИ, ЗЛД и други нормативни документи в процеса на работа.

■ Високите изисквания към военното образование и квалификация наложиха *широкото внедряване в обучението на информационните технологии, моделирането и симулациите и изграждане на съвременна уеб-базирано обучение*. Виртуалният свят на моделирането и симулациите е съвременната среда на военното образование и военнаучните изследвания. Новите национални и съюзни мисии и задачи изискват подготовка за водене на операции във всякакви географски и климатични условия, които могат виртуално да бъдат възпроизведени само с моделиране и симулации.

■ Новите реалности изискват от ВОС *повишаване на качеството и ефективността в процеса на обучение на кадри за сектора на сигурност и отбрана чрез прилагане на нови интерактивни методи и технологии на преподаване*, налагат повишени изисквания към професионалната компетентност на завършващите военноучебни заведения и към подготовката на преподавателите за по-пълно използване на информационните технологии, базирани на WEB-обучението, симулатори и тренажори и въвеждане на съвременни технологии на преподаване и учене, както и осигуряване на достъп до обучение по всяко време.

■ Чрез прилагането на най-новите постижения на науката, техниката и технологиите в сферата на военното образование и квалификация се постига оптимизиране на елемента *технология на обучението* и чувствителна модернизация на самия учебен процес в няколко насоки: повишена ефективност и ефикасност, обхват на по-големи групи обучаеми, уплътняване на учебното време и обучение по всяко време, дистанционно обучение и по индивидуален план, съвместно/кооперирано обучение с други академии, училища и институции в реално време, повишаване цялостната подготовка на академичния състав и др. Това все повече допринася за сближаване на стандартите в подготовката на бъдещите офицери във военните училища на страните-членки на НАТО и Европейския съюз и постигане на ***висока степен на съвместимост***.

Обобщавайки данните за реалното състояние с основните направления и възможности за усъвършенстване на българската военнообразователна система, могат да бъдат направени следните изводи:

1. Влиянието на процесите, протичащи в НАТО и Европейския съюз по отношение на образованието и обучението, са основният благоприятен фактор за бъдещото развитие и усъвършенстване на военнообразователната система на Република България. Всичко това налага непрекъснато усъвършенстване на системата за военно образование и квалификация в поне три насоки – ***организационно, технологично и концептуално***.

2. Главните моменти в *концептуалното усъвършенстване* на военнообразователната система са привеждане и поддържане на нормативната база в съответствие с националното и европейското законодателство и директивите на НАТО и създаване на благоприятни условия за привличане на млади офицери за преподавателската дейност, а в *организационно отношение* – вътрешно оптимизиране на структурите на висшите военни училища; намаляване на административния и осигуряващия състав; промяна на формите и сроковете за обучение; разширяване съвместното обучение на стратегическо и на оперативно равнище; тясно взаимодействие и сътрудничество с видовете въоръжени сили по съвместни проекти; международно сътрудничество и обмяна на опит с научнообразователните и научноизследователските институции в страната и др.

3. Възможностите за *технологично усъвършенстване* включват широкото внедряване на информационните технологии, моделирането и симулациите, изграждане на нова информационна среда на обучение и прилагане на нови интерактивни методи и технологии на дистанционно преподаване в реално време и обучение на военнослужещите и цивилните служители през целия живот.

## **ОБЩИ ИЗВОДИ**

1. Промените в стратегическата среда в началото на XXI век, равноправното членство на страната в НАТО и в ЕС, измененията в нормативни актове, касаещи колективната сигурност и отбрана, преминаването към професионална армия, създаването на нова структура на въоръжените сили, редуцирането на личния състав, въоръжението и техниката, участието на формирования от БА в международни мисии и многонационални щабове, наложиха нови изисквания, предизвикателства и насоки за развитие и усъвършенстване на военнообразователната система за изграждане на боеспособни въоръжени сили, адекватни на динамично променящите се условия в средата за сигурност.

2. Военнообразователната система на Република България се гради на исторически корени, опит и традиции, разполага с висококвалифициран академичен, научен и експертен личен състав, развита учебно-материална, документална и научна база, поддържане и усъвършенстване на информационен и учебен фонд, правила, процеси и процедури, организация и технология на обучението и други активи, осигуряващи към момента високо качество на придобиваните образование и квалификация, в съответствие с държавните образователни и квалификационни изисквания, националната квалификационна рамка, европейските директиви и директивите на НАТО.

3. В условията на динамично променяща се среда, сложните процеси, протичащи в НАТО и ЕС по отношение на образованието и обучението, и ограничените ресурси, отделяни от държавата за сектора на сигурност и отбрана, ВОС е изправена пред нови изисквания, които очертават насоките за нейното развитие и усъвършенстване в съвременните условия. Същевременно пред ВОС стоят за разрешаване редица несъответствия и проблеми, а именно: свръхнормативно натоварване на преподавателския състав, застаряващ хабилитиран академичен състав, липса на мотивация за нови преподаватели, ограничени финансови ресурси за поддръжка и модернизирание на учебно-материалната база и инфраструктурата.

4. НАТО и Европейският съюз са благоприятен фактор за бъдещото развитие и усъвършенстване на военнообразователната система на Република България. Това обаче налага непрекъснато усъвършенстване на системата за военно образование и квалификация в три насоки - **организационно, технологично и концептуално**. В *концептуално отношение* се налага привеждане и поддържане на нормативната база в съответствие с националното и европейското законодателство и директивите на НАТО, за привличане на млади и перспективни офицери за преподаватели, а в *организационно* - оптимизиране на структурите; намаляване на административния и осигуряващия състав; промяна на формите и сроковете за обучение; съвместно обучение; успешен финансов мениджмънт; взаимодействие и сътрудничество с видовете въоръжени сили; международно сътрудничество и обмяна на опит в страната и др. Възможностите за *технологично усъвършенстване* включват широкото внедряване на информационните технологии, моделирането и симулациите и прилагане на нови интерактивни методи и технологии на дистанционно преподаване в реално време и обучение на военнослужещите и цивилните служители през целия живот.

5. В променената среда за сигурност системата на подготовка на човешките ресурси за въоръжените сили (индивидуална и колективна) включва дейности и процеси, които изискват време и ресурси за обучаване на военнослужещите за достигане на определени стандарти. Независимо къде и на какво ниво се подготвя военнослужещият, трябва да му се осигури целенасочена, реалистична, предизвикателна и ресурсно осигурена подготовка. Тези изисквания към военнообразователната система са основата, необходима за изграждане на способни и адаптивни към ситуацията военнослужещи, щабове и формирования.

## **ЗАКЛЮЧЕНИЕ**

Състоянието на ВОС към момента на изследването се намира в обективна връзка и зависимост от средата за сигурност в страната и процесите, протичащи в НАТО и ЕС по отношение на образованието и обучението. Системата функционира в условията на недостатъчно финансови, материални и човешки ресурси за изпълнение на своята мисия и задачи и се развива за привеждане в пълно съответствие с държавните образователни и квалификационни изисквания, националната квалификационна рамка и европейските директиви и директивите на НАТО.

Военнообразователната система разполага с утвърдени национални стратегически документи за бъдещото си развитие в средносрочен план и има потенциал да изпълнява планираните мероприятия за усъвършенстване и принос в укрепването на националната сигурност и отбраната на страната.

Синхронизирането на българското военно образование и квалификация с това на страните от ЕС и НАТО в концептуален, организационен и технологичен аспект е от

първостепенна важност за трансформацията във военното образование и постигането на целите по оперативната съвместимост между въоръжените сили.

#### **ЦИТИРАНА И ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:**

1. Стратегия за национална сигурност на Република България, обн. ДВ, бр.19 от 08.03.2011 г.
2. Национална отбранителна стратегия, МО, С.,2016.
3. Доктрина за подготовка на Въоръжените сили на Република България, Национална публикация на въоръжените сили на Република България НП - 7, МО, С., 2012.
4. Бяла книга за отбраната и ВС на Р. България, МО, С.,2010.
5. План за развитие на въоръжените сили на Република България до 2020г., приет с Постановление на Министерски съвет № 382 от 30.12.2015г.
6. Стратегия за развитие на системата за образование и квалификация на кадровите военнослужещи от въоръжените сили на Република България, Военно издателство, С., 2006.
7. Доктрината за управление на човешките ресурси във ВС, обявена с МЗ № ОХ-179/ 06.03.2013г.
8. Стратегия за образование и наука в системата за сигурност и отбрана- сборник, ВА, С., 2011.
9. Стратегия за развитие на ВА „Г.С. Раковски” през периода 2007-2015г., МО, С.,2007.
10. Правилник за устройството и дейността на ВА „Г.С. Раковски”, обн. в ДВ, бр.47 от 18 май 2001г.
11. Заповед на МО на Република България №ОХ-249/18.04.2011 г. относно „Изпълнение на Прегледа на структурата на ВС и Бялата книга за отбраната и ВС по въпросите за военното образование и квалификацията”.
12. Закон за отбраната и въоръжените сили на Република България, обн. ДВ, брой 35 от 12.05.2009г.
13. Закон за висшето образование, обн.ДВ, бр.112 от 27.12.1995г.
14. Иванов, В. Повишаване на ефективността на учебната и методическата дейност в съответствие с новите изисквания към военнообразователната система. Доклад от научно-методическа конференция на 30.11.2011г., ВА, С., 2011.
15. Иванов, В. Проблеми и предизвикателства пред ВОС в условия на икономическа криза. Доклад отнаучна конференция на факултет „Национална сигурност и отбрана”, проведена на 22-23.05.2012г., ВА, С., 2012.
16. Иванов, В. Възможни подходи и решения за изграждане на интелигентна система за национална сигурност. Доклад от научна конференция „SecurityExpo”, 6-9 март 2013г., ВА, С.,2013.
17. Закон за развитие на академичния състав, обн.ДВ, бр.38 от 21 май 2010г.
18. Правилник за прилагане на Закона за развитие на академичния състав, обн.ДВ, бр.75 от 24 септември 2010г.
19. Димитрова, С.,В. Терзиев, Система управления человеческими ресурсами для безопасности и обороны, Международная научно-практическая конференция „Иновационные процессы в научной среде”, 7 Мая 2014, Уфа, Россия. ISBN 978-5-906763-14-3, pp.136-140.
20. Терзиев, В., С. Димитрова, Определяне на ключовите компетенции като изходна база на компетентностния модел при процеса на социалната адаптация на освободените от Българската армия военнослужещи, Списание за наука „Ново знание“, Пловдив, 2014, Vol.3, №3. ISSN 2367-4598 (on-line), стр.12-18.
21. Димитрова, С., В. Терзиев, Человеческий ресурс как ключевой для обороны в секторе безопасности, Международная научно-практическая конференция 25 сентября 2014, „Инновационный вектор развития науки”, Уфа, Россия. ISBN 978-5-906769-04-6, pp.217-222.
22. Димитрова, С., В. Терзиев, Оценка и аттестация как функциональная область управления человеческими ресурсами для безопасности и обороны, Международная научно-практическая конференция „Перспективы развития науки”, 20 марта 2014, Уфа, Россия. ISBN 978-5-7477-3506-4, pp.133-139.
23. Terziev, V., S. Dimitrova, Human resources and social activity, as engines of social development, Международный научный журнал Иновационная наука, №4/2015, Том 3, Уфа, Россия, ISSN 2410-6070, стр.160-163.
24. Terziev, V., S. Dimitrova, Human resources and social activity, as engines of social development, Сборник статей Международной научно-практической конференции „Прорывные экономические реформы в условиях риска и неопределенности“, 10 апреля 2015г., Уфа, Аэтерна, Россия. ISBN 978-5-906790-78-1, pp.61-65.

**Andrusenko N.V.**

assistant

*Vinnitsia trade and economic Institute KNTEU*

## **FORMATION OF MARKETING DISTRIBUTION CHANNELS OF ORGANIC PRODUCTS**

**Андрусенко Н.В.**

асистент

*Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ*

### **ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ КАНАЛІВ ЗБУТУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ**

*Home and international experience of formation of marketing distribution channels of organic products are being summarized in this article. The conclusion about the need to develop distribution channels of organic products throughout the cooperatives of producers and consumers has been carried out. To achieve access to foreign markets Internet technologies usage is being profitable. The necessity of development and realization of state programs of support of organic products producers in contrast to existing, focused on foreign financial and information sources, has been emphasized.*

**Keywords:** *organic market, organic production, marketing, organic agricultural products, distribution channels*

*В статті узагальнено вітчизняний і світовий досвід формування маркетингових каналів збуту органічної продукції. Зроблено висновок про необхідність розвитку каналів збуту органічної продукції через кооперативи виробників і споживачів. Для виходу на зовнішні ринки обґрунтовано доцільність використання інтернет-технологій. Зроблено акцент на необхідності розробки й реалізації державних програм підтримки виробників органічної продукції на відміну від існуючих, які орієнтовані на іноземні фінансові та інформаційні джерела.*

**Ключові слова** *ринок органічної продукції, органічне виробництво, маркетинг, органічна сільськогосподарська продукція, канали збуту*

Протягом останніх років популярність здорового способу життя і підвищення рівня екологічної свідомості населення створили вагомі передумови для розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні. Переповнений товарами низької якості внутрішній ринок України стимулює споживачів до купівлі органічної продукції як альтернативи звичайній. Зацікавленість споживачів органічними продуктами підтверджують дані останніх соціологічних досліджень.

Формування ринку органічних продуктів харчування в Україні відбувається під дією внутрішніх і зовнішніх чинників. Внутрішні чинники зумовлюють зростання попиту на безпечні та здорові продукти харчування з підвищенням рівня життя населення. Зовнішні чинники спричинені динамічним зростанням світового ринку органічної продукції та зацікавленістю міжнародної спільноти в Україні як потенційно потужному виробникові такої продукції.[1, с.3]

Створення умов для виробництва органічної продукції є центральною проблемою в дослідженнях В.Артиш, Є.Бойко, Г.Гуменюк, Л.Кілчер, А.Мазурова, Є.Милованова та інших. Проте задача інфраструктурного забезпечення виробництва органічної продукції, формування маркетингових каналів збуту органічної продукції залишається нерозв'язаною, потребує детального вивчення і розробки практичних заходів щодо її вирішення.

Мета статті – узагальнити світовий та вітчизняний досвід формування каналів збуту органічної продукції та запропонувати власне бачення шляхів розв'язання проблеми маркетингового обслуговування виробників органічної продукції.

Формування будь-якого ринку передбачає розбудову системи реалізації та удосконалення каналів збуту певної продукції. Ю.С. Бережна в своїх роботах наводить дані щодо основних каналів реалізації органічної продукції в Європі, зазначаючи, що вивчення європейського досвіду організації збуту органічної продукції повинно допомогти Україні «виробити чіткі орієнтири становлення власного ринку органічної продукції та представлення її на зовнішніх ринках» [2, с.199]. 70% реалізації забезпечують мережі

роздрібної торгівлі; 15% збуту – це прямі продажі з підприємств і продажі через ринки; ще приблизно 15% реалізації забезпечують спеціалізовані магазини: булочні, м'ясні лавки, ресторани та інші заклади громадського харчування [2, с.199].

Ю.С. Бережна дослідила особливості ще однієї форми організації збуту органічної продукції – через кооперативи як виробників, так і споживачів. При цьому вона пропонує виділити три основних канали збуту органічної продукції за допомогою кооперативів (рис. 1).



**Рис. 1. Канали збуту органічної продукції в Європі через кооперативи виробників і споживачів\***

*\*Укладено автором на основі [2, с.199]*

По-перше, це ринки органічної сільськогосподарської продукції, на яких представлені переважно продукти місцевих фермерів. Імпортована продукція на цих ринках зустрічається лише в тих випадках, коли її неможливо виробити в даному регіоні. З такими ринками співпрацюють кооперативи споживачів за принципом прямого зв'язку «виробник-споживач».

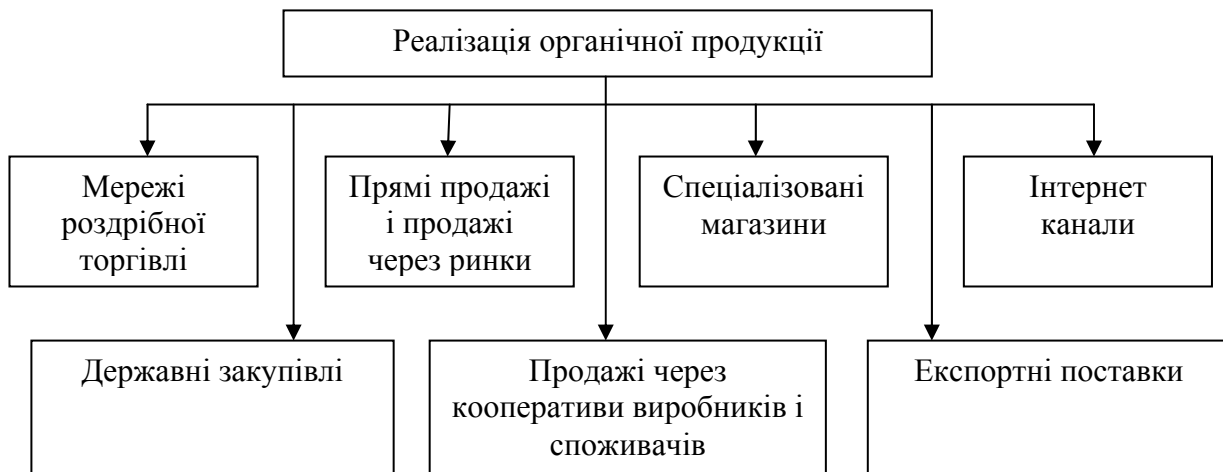
По-друге, це об'єднання підтримки органічних сільгоспвиробників – «альтернативна модель виробництва та збуту органічної продукції, за якої споживачі виступають рівноправними партнерами у вирощенні і збуті органічної продукції і частково розділяють ризики з фермерами» [2, с.200]. При цьому ініціаторами виступають кооперативи споживачів (переважно мешканців передмість), які налагоджують прямі зв'язки з фермерами, частково фінансують їх діяльність і отримують високоякісну органічну продукцію за низькими цінами. Перший досвід був отриманий в Японії в 90-ті роки ХХ століття такими кооперативами, які об'єднували від 35 до 200 членів.

По-третє, реалізація органічної продукції через супермаркети та продовольчі кооперативи, при якій споживачі віддають перевагу органічній продукції місцевого виробництва. Схема передбачає укладання контрактів між власниками мережі супермаркетів і місцевими кооперативами органічних фермерів, в результаті чого утворюються так звані продовольчі кооперативи. В якості яскравого прикладу Ю.С. Бережна наводить канадський продовольчий кооператив «Атлантик», який здійснює оптову закупівлю органічної продукції та розповсюджує її через свою мережу. В результаті близько 100 кооперативів споживачів закупають органічну продукцію в «Атлантик», обслуговуючи понад 200 тисяч сімей і забезпечуючи постійною роботою близько 5000 осіб [2, с.200].

Досить детально дослідив сучасний стан інфраструктури ринку органічної продукції та канали реалізації органічної продукції український дослідник Є.В. Гаваза. Він констатує, що «інфраструктуру ринку органічної продукції фактично ще не створено» [3, с.134]. Для реалізації невеликих партій органічної продукції використовують потужності наявної інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції та продовольства. Окремих відділів або секцій для торгівлі органічною продукцією не створено, зазначає автор, хоча звертає увагу на відокремлений розвиток таких елементів торговельної інфраструктури, як фірмова та роздрібна торгівлі органічною продукцією (спеціалізовані магазини, виставки, ярмарки, Інтернет-торгівля) та експертно-контрольної інфраструктури (система стандартизації, сертифікаційні органи) [3, с.134].

Узагальнюючи напрацювання українських авторів та світовий досвід реалізації органічної продукції, можемо представити існуючі канали збуту органіки в наступному вигляді (рис. 2).

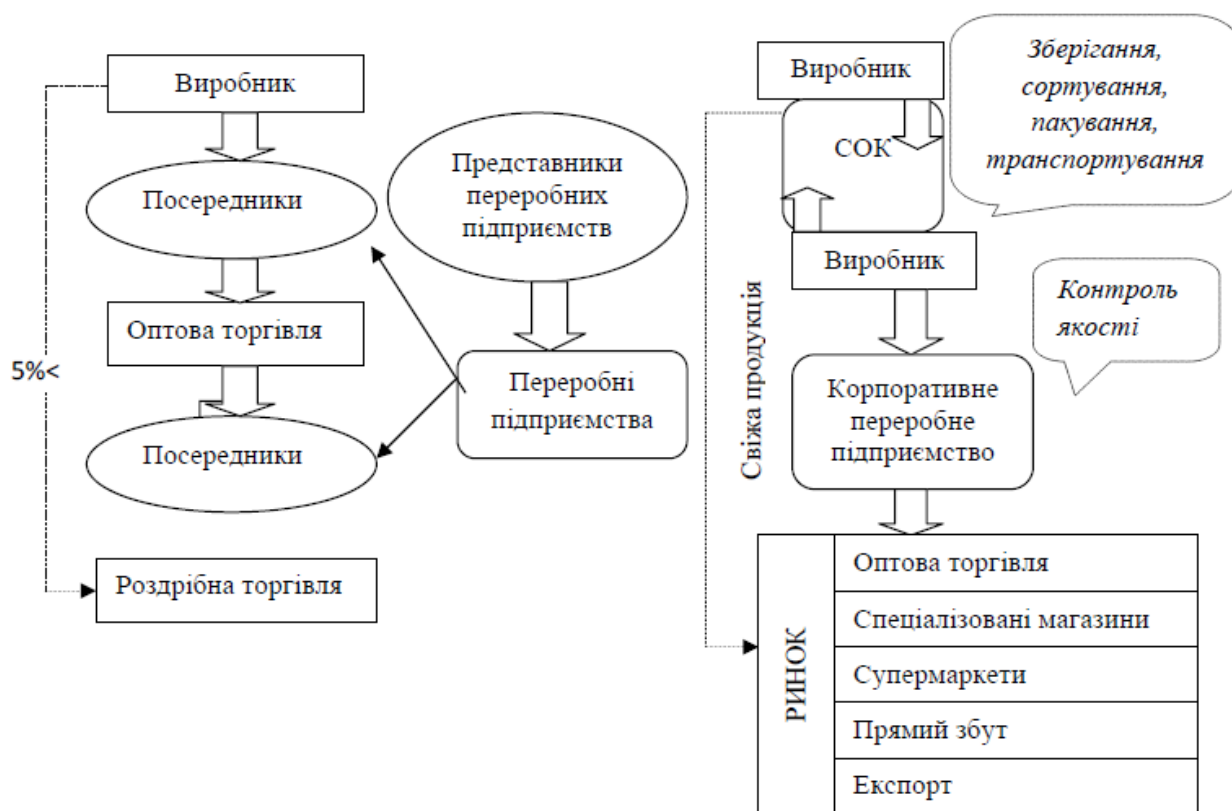
Заслугує на увагу запропонована Є. Гавазою схема збуту органічної продукції через кооператив (рис. 3). автор зазначає, що це «дасть змогу уникнути зайвих посередників, сприяти зниженню ціни й підвищити цінову конкурентоспроможність органічної продукції», дозволить мінімізувати посередницький вплив та спекулятивні надбавки [3, с.134].



**Рис. 2. Форми реалізації органічної продукції (світовий досвід)\***

\*Укладено автором на основі опрацювання літературних джерел

Окремо автор зауважує на актуальності створення мережі автолавок, за допомогою яких можна просувати органічну продукцію до кінцевого споживача із забезпеченням контролю та відповідності її стандартам на всіх етапах – від виробництва до реалізації.



**Рис. 3 Діюча схема реалізації органічної продукції та схема реалізації органічної продукції за умови участі в сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі (за Є.В. Гаваза)**

Враховуючи низьку купівельну спроможність вітчизняних споживачів і обмежену ємність українського ринку продукції органічного сільського господарства, для українських виробників органічної продукції вкрай важливим є пошук форм виходу на зовнішні ринки.

Світова практика свідчить, що найкращою формою є прямий експорт. В наших умовах найважливішим завданням є знаходження компетентного імпортера, який був би обізнаним в питаннях попиту та особливостях функціонування ринку органічної продукції (вимоги щодо упаковки, маркування, контролю якості тощо). Європейський органічний ринок є жорстко регульованим. З 1 січня 2009 року в ЄС діють нові правила регулювання Ради ЄС 834/2007, які встановлюють цілі, принципи, основні правила органічного виробництва, маркування, збуту та імпорту продукції і викладені в Регламенті (ЄС) №889/20082 і (ЄС) №1235/20083.

Основними шляхами пошуку партнерів дослідники називають інтернет-джерела, а також такий традиційний шлях як участь у відомих органічних ярмарках, зокрема BioFach (Німеччина), який називають «ідеальним місцем зустрічі для оптовиків, роздрібних торговців і виробників органічного сектора в усьому світі» [2].

Такий підхід означає, що виробництво органічної продукції можна розглядати як специфічний вид бізнесу, в якому фінансові результати витісняються на задній план такими цілями, як формування й просування культури здорового харчування й способу життя в цілому, відновлення родючості земель природним способом, забезпечення стійкого розвитку. В цих умовах держава повинна взяти на себе частину витрат по організації органічного виробництва. Необхідні державні програми стимулювання розвитку органічного сільськогосподарського виробництва, що розуміється більшістю розвинутих країн світу. Так, у Німеччині обсяг державної підтримки «екофермерів» становить 1,1 – 1,8 тис.дол. США/га, в Швейцарії – 1,2 – 2,5, в Данії – 2,5 – 3 тис. дол. США/га [2, с.69].

Українські виробники органічної продукції поки що залишаються наодинці зі своїми проблемами. Існуючі програми підтримки у сфері органічного виробництва орієнтовані на іноземні фінансові та інформаційні джерела. Зокрема Проектом «Розвиток органічного ринку в Україні» на 2012-2016 роки, що впроваджувався Дослідним інститутом органічного сільського господарства (Швейцарія) за підтримки Державного секретаріату Швейцарії з економічних питань (SECO), передбачалася розробка системи заходів щодо посилення конкурентоспроможності українського органічного сектору. Без сумніву, цих коштів замало для фінансового забезпечення й підтримки підприємств, орієнтованих на виробництво органічної продукції. Необхідні подальші наукові дослідження, розробка конкретних науково-обґрунтованих пропозицій і реальні кроки з боку держави щодо підтримки цього перспективного напрямку аграрного виробництва.

#### **Література:**

1. Лупенко Ю.О. Формування попиту та пропозиції на ринку органічної продукції // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/689/1/Organic\\_20132\\_3-9.pdf](http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/689/1/Organic_20132_3-9.pdf)
2. Бережна Ю.С. Канали збуту органічної продукції: міжнародний аспект та вітчизняна практика/Ю.С. Бережна//Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. - №4. - Т.4. – С.198-202
3. Гаваза Є.В. Державна підтримка розвитку ринку органічної продукції / Є.В. Гаваза // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?C](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C)



**Arsenyev Y.N.,<sup>1</sup>**

doctor of technical science, professor

**Davydova T.Yu.<sup>2</sup>**

<sup>1</sup>*Russian Presidential Academy of National Economy and the Public Administration (RANEPA), Tula branch*

<sup>2</sup>*Tula State Pedagogical University*

## **PROBLEMS BUSINESS RISK MANAGEMENT**

**Арсеньев Ю.Н.<sup>1</sup>**

д.т.н., профессор

**Давыдова Т.Ю.<sup>2</sup>**

к.пед.н., доцент

<sup>1</sup>*Тульский филиал РАНХиГС при Президенте РФ*

<sup>2</sup>*Тульский государственный педагогический университет им. Л.Н. Толстого*

## **ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЛОВЫМИ РИСКАМИ**

*We study the main problems of the business risk management in various fields, the main measures to minimize or mitigate.*

**Keywords:** *enterprise management, business risks, apriori methods, dynamic adaptive damping.*

*Исследуются главные проблемы управления деловыми рисками в разных сферах деятельности, основные меры по их минимизации или смягчению.*

**Ключевые слова:** *управление предпринимательством, деловые риски, априорные методы, адаптивное динамическое демпфирование.*

Риск в предпринимательской деятельности (ПД) является объективным явлением, зависящим также от воли и сознания предпринимателя, отражающего объективную потребность в его реакции на действие «механизма» риска. Это позволяет проводить анализ, измерение и оценку риска с учетом специфики его проявления в реальной среде, а также в принятии и исполнении экономических решений. Выработкой решений, сопряженных с риском, необходимо управлять. Научно доказано, что потоки свободных денег, темпы роста объемов создаваемой прибыли у субъектов хозяйствования (СХ) и в ПД связаны соотношением тройки «рост – риск – доход». Менеджмент СХ управляет уровнями рисков распределения ресурсов, как откликов на стремление повысить конкурентоспособность и прибыльность своих СХ с учетом степени собственной ответственности на всех этапах принятия и реализации решений [1-6].

Модель управления рисками ведущих западных корпораций предусматривает координацию руководства в виде совета директоров, исполнительного комитета, ведущих менеджеров бизнес-единиц (БЕ), функциональных экспертов и специалистов, линейных менеджеров. За реализацию политики и стратегии риска, обучение, руководство, консультирование, разработку соответствующих инструментария и методик здесь отвечает группа управления рисками.

Управляют рисками СХ ведущие менеджеры БЕ, обеспечивающие формирование культуры понимания рисков, ответственность каждым служащим за свой деловой риск. При этом четко определяются их обязанности по управлению рисками, критерии качества работы. Среднее звено руководства и функциональных специалистов СХ концентрируется на целях и стратегиях управления рисками. Менеджмент СХ и БЕ отвечает за внедрение политики и стратегии группового управления рисками, подготовку требуемой отчетности, сохранение базового капитала, текущей акционерной стоимости СХ и ее прирост.

Концептуально процесс управления рисками в ПД почти не отличается от процесса управления самим СХ, его бизнесом. Алгоритм управления включает:

1. Формулирование целей и задач управления процессами и объектами.
2. Сбор информации, прогноз рисков по «механизмам» проявления в ПД.

3. Измерение параметров полезного эффекта, масштабов и возможностей проявления риска в ПД.

4. На базе указанных действий выясняются отношение предпринимателя к риску и его предпочтения по критериям «выигрыш – возможности – потери».

5. Проводится генерация наборов реакций на возможные сценарии развития рискованных процессов.

6. Реализуются мероприятия по повышению эффективности ПД СХ при стратегии своевременного предотвращения или снижения возможных потерь.

Мировой опыт и практика бизнеса показывают осознание менеджментом крупных и средних СХ важности учета рисков, как элементов стратегий управления увеличением капитала или акционерной стоимости компаний. Концепция статичного управления, основанная на принципе адаптации, заменяется концепцией активного динамического управления рисками, оптимистической оценкой перспектив. Особенно полезно оперативно реагировать и управлять внезапно возникающими рисками с целью минимизации их последствий. Это обусловило внедрение в практику нового подхода к адаптации ошибок прогноза, обеспечивающего активное управление демпфированием (смягчением) возникающих рассогласований, опасного влияния форс-мажорных ситуаций.

Динамической концепцией управления рисками (рис. 1) предусматривается следующий алгоритм [2]:

1. В нормальных условиях ПД априорными мерами обеспечивается снижение риска через изучение изменений результатов экономической деятельности в сравнении с предыдущим периодом. Проводятся анализ текущего спектра внутренних и внешних кризисов, рисков и угроз СХ, пополнение знаний прогноза на будущее, поправок на влияние страха менеджеров и сотрудников.

2. Включается процедура адаптивного динамического демпфирования, позволяющая получить новую информацию о предпринимательских рисках.

3. Полученная новая информация включается в процесс активного использования рисков для извлечения дополнительной прибыли и повышения акционерной стоимости компании, фирмы.

Априорные меры снижения риска учитывают классические методы принятия решений, управления и снижения риска. К известным относятся методы:

- избегания риска (отказ от любых финансовых действий, связанных с риском; хотя возможных потерь удастся избежать, но при этом нет и прибыли, активной составляющей риска, используемой во всех схемах повышения выгоды работы СХ, роста акционерного капитала, лишая предпринимателя возможности эффективно использовать капитал СХ);

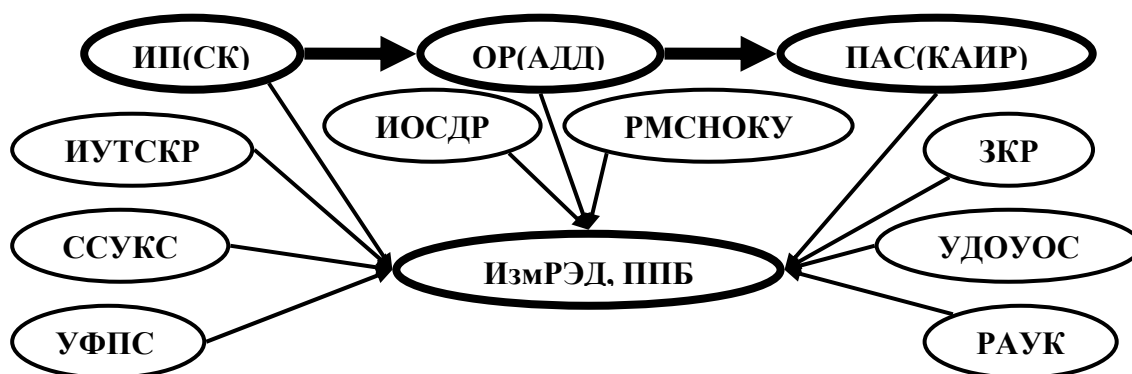
1) лимитирования финансовых рисков (установление границ свободы принятия решений по рискам в ПД; установление предельного размера кредита для клиентов, ограничение максимальной доли заемных средств в общем объеме активов предприятия, допустимого расхода какого-либо вида ресурса и т.д.);

2) передачи (трансфера) рисков, реализуемых заключением контрактов различных типов, пока слабо используемых в РФ. Исключение составляют некоторые транспортные компании, на определенных условиях принимающие на себя риски, связанные с гибелью или порчей товаров во время их транспортировки и хранения, а также посреднические фирмы, принимающие на себя кредитные риски под уступку денежного требования (договоры факторинга);

3) страхования и перестрахования рисков (страховые компании ведут эти операции с выгодой для себя: цену страхования устанавливают с учетом главных параметров риска: величины, выгоды, ущерба, вероятности событий и др.);

4) хеджирования (ограждения от потерь) предпринимательских финансовых рисков. Концептуально этот способ представляет использование форвардных и фьючерсных контрактов, опционов, свопов и др. В отличие от спекулянтов, покупающих и продающих

фьючерсы лишь с целью выигрыша, хеджеры совершают фьючерсные сделки для исключения рискованных позиций на спотовом рынке, поэтому хеджирование - эффективное средство превентивного снижения инфляционных, валютных и процентных рисков;



**Рис. 1. Концепция динамического управления рисками:**

ИП(СК) – идентификация и предотвращение (статическая концепция); ОР(АДД) - оперативное реагирование (адаптивное динамическое демпфирование); ПАС(КАИР) - повышение акционерной стоимости (идея активного использования рисков); ИУТС – изучение и учет текущего спектра кризисов и рисков, угрожающих компании и бизнесу; ССУС – строгое следование установленным в фирме стандартам; УФПС – устранение фактора персонального страха; ИОСДР – идентификация и оценка стратегических деловых рисков; РМСН – разработка методик и совершенствование навыков обеспечения кардинального улучшения ситуации; ЗКР – защита корпоративной репутации; УДОУОС – увеличение доходности на основе управления с ориентиром на стоимость; РАУК – размещение активов, увеличивающее капитал; ИзмРЭД, ППБ - изменение в результатах экономической деятельности, представлениях и прогнозах на будущее.

5) диверсификации для снижения финансовых рисков при реализации системного принципа взаимосвязи и взаимообусловленности сложных процессов.

В финансовой деятельности СХ выигрыш (проигрыш) по одному из направлений ПД может привести к проигрышу (выигрышу) в других направлениях. Сознательно распределяя активы по разным направлениям, в среднем можно достичь снижения финансового риска. Обычно диверсификацию активно используют для снижения риска в формировании инвестиционных, валютных, кредитных, депозитных портфелей.

Диверсификацию и страхование обычно применяют в методах управления биржевыми и валютными рисками. На российских биржах страхование биржевых рисков затруднено спецификой контрактов с немедленной и обычно полной предоплатой и поставкой. Для страхования валютных рисков используются форвардные, фьючерсные и опционные валютные контракты, при этом валюта продается и покупается по схемам спот, своп или форвард [2-5].

Наиболее часто применяют страхование на основе: хеджирования (осуществление валютных операций до момента неблагоприятного изменения курса, компенсации убытков от случившегося изменением одного валютного риска другим); валютного свопа (оформление сторонами параллельных разнонаправленных кредитов в двух разных странах с одинаковыми сроками и способами погашения, но в разных валютах). В отличие от параллельных кредитов свопы не включают платеж процентов.

Форвардный валютный контракт как способ управления валютным риском заключается на покупку-продажу конкретного объема инвалюты по курсу обмена, фиксируемого во время заключения нерасторжимого обязательного для обеих сторон контракта на будущую дату поставки и оплаты валюты. При этом, если валюта по форвардной сделке котируется дороже, чем при условии спот, то к курсовой стоимости добавляется премия, если дешевле, то предоставляется дисконтная скидка. Для банков, кроме валютного риска, опасны риски по депозитным операциям, а также инфляционные, кредитные и процентные риски. Инвестор может помещать средства на краткосрочные депозиты, депозиты с колеблющейся процентной ставкой и получать процентный доход. При

ожидании падения (роста) процентных ставок инвестору предпочтительнее депозит с фиксированной (колеблющейся) процентной ставкой и сроком (чем на больший срок размещается какая-то сумма денег, тем выше обычно процентный доход). Так банк компенсирует инвесторам связанность их средств на более длительный срок и несет более высокий кредитный риск при долгосрочных займах. Сейчас банки активно предоставляют россиянам потребительские кредиты, при этом возрастает и доля рисков неплатежей по ним. Методы управления процентным и валютным риском аналогичны, базируются на опционах, фьючерсах.

Законом № 127-ФЗ от 26.10.2002 «О несостоятельности (банкротстве) предприятия» установлен основной арсенал средств, смягчающих или частично устраняющих риск банкротства: интенсификация маркетинговой деятельности, повышение эффективности применения имеющихся ресурсов, модернизация оборудования, технологических систем, диверсификация производства и как крайняя мера - введение внешнего управления предприятием.

Риска преднамеренного банкротства и недружественного поглощения одним предприятием другого не удастся избежать «техническими» методами: при этом важны не столько специфические экономические методы, сколько твердая решимость и проявление власти. Если на уровне государства твердо выражены политическая воля, жесткие законодательные санкции, то работают и экономические механизмы. Если предприниматель верит в решительность власти, он сам сразу проявит свойственный ему «экономический» характер, и борьба с преднамеренным банкротством превратится в саморегулирующуюся систему.

В планировании ПД распространенным методом снижения рисков выступает резервирование сил и средств через фонды возмещения убытков за счет части собственных оборотных средств (резервирование активных средств в демпфировании рисков служит самострахованием). Планируя операции по управлению рисками, важно оценить требуемый объем резервов (его оптимизация достижима методами управления запасами и исследования операций).

Адаптивное динамическое демпфирование (АДД). Реализовав комплекс априорных мер снижения риска, следует включить обратную связь адаптивного процесса восприятия высшим руководством и риск-менеджментом изменений через анализ результатов ПД, прогноз ближайшего и отдаленного будущего (жирные стрелки на рис. 1). Оперативное реагирование менеджмента на текущие и предполагаемые изменения служит главным элементом АДД. Технологически АДД включает процедуры: идентификации и оценки стратегических деловых рисков; разработки оперативных методик и совершенствования навыков персонала по обеспечению кардинальных улучшений текущей ситуации.

Именно оперативное реагирование, или АДД, связывает традиционный и новый подход в управлении рисковой ПД с участием всех вышеуказанных элементов в спектре управленческих действий. Далее новая информация активно включается в процессы учета риска для роста дополнительной прибыли и акционерной стоимости СХ. Главными элементами в адаптивной стратегии выступают: а) защита репутации СХ; б) увеличение доходности на основе управления, ориентированного на повышение прибыли и стоимости; в) дополнительное размещение активов, увеличивающее капитал. Дополнения, вносимые в спектр управленческих действий, интегрируются системой априорных мер предотвращения риска и действиями оперативного реагирования. В итоге рождается новое эмерджентное качество, усиливающее позитивные изменения в результатах экономической деятельности, в представлениях и прогнозах на будущее. Цикл управления риском замыкается и повторяется вновь.

В заключение сформулируем следующие выводы.

1. Применение адаптивных технологий управления рисками позволяет исследовать неизвестные сферы предпринимательства в связи с новыми возможностями выявления и

идентификации новых спектров деловых рисков, управленческих действий и реакций, наиболее эффективно воздействующих на факторы доходности и роста прибыли и акционерной стоимости СХ.

2. Адаптация возможна, если система управления деятельностью СХ обладает запасом устойчивости по отношению к негативным проявлениям риска, достаточным резервом для адекватного реагирования на изменения обстановки.

3. Текущее экономическое состояние, доходы и перспективы роста СХ, обусловленные ими риски - главные движущие силы обеспечения сохранности, дополнительного роста капитала и акционерной стоимости СХ. Взвешенный учет каждого из указанных факторов позволяет получить наиболее адекватную и точную оценку любого бизнеса.

4. Обучение студентов Тульского филиала РАНХиГС менеджменту риска [3-6] позволит расширить их компетенции в сфере управления, производства и финансов, позволит адаптировать их к реальным инновационным процессам, протекающим в инновационной экономике знаний, формирующейся в России.

#### **Литература:**

1. Вишняков Я.Д., Радаев Н.Н. Общая теория рисков. М.: Издательский центр «Академия», 2007. 368 с.
2. Балдин К.В., Воробьев С.Н. Управление рисками. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 511 с.
3. Арсеньев Ю.Н., Минаев В.С. Управление рисками. М.: Высшая школа, 1997. 404 с.
4. Арсеньев Ю.Н., Сулла М.Б., Минаев В.С. Управление экономическими и финансовыми рисками. М.: Высшая школа, 1996. 155 с.
5. Арсеньев Ю.Н., Давыдова Т.Ю. Применение экономико-математических методов и моделей в управлении риском. М. – Тула: Изд-во ТулГУ, 2012. 386 с.
6. Арсеньев Ю.Н., Сулла М.Б. Управление риском при авариях. М.: Высшая школа, 1996. 286 с.

**Danaikanych O.V.**

assistant of professor

*Uzhgorod National University, Uzhgorod, Ukraine*

### **MARKETING OF INNOVATION PROCESSES IN UKRAINE UNDER DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF KNOWLEDGE ECONOMICS**

**Данайканич О. В.**

ст. викладач кафедри економіки підприємства

*ДВНЗ «Ужгородський національний університет» м. Ужгород, Україна*

### **МАРКЕТИНГ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ ЗНАННЄВОЇ ЕКОНОМІКИ**

*In the article the essence of modern economic growth policy is considered – the concept of knowledge economics, the main feature of which is the effective use of knowledge to achieve competitive of national economy; features of the innovation process and the necessity of the creation and dissemination of innovations in all areas of management for Ukraine's transition to an innovative economy are substantiated. The financing costs for research and development in Ukraine by its type for 2010-2015 years are analyzed and the financing of innovation and technology transfer for its main species are investigated.*

**Keywords:** *knowledge economy, innovation, innovative economy, innovation process, basic research, applied research, innovation marketing.*

*В статті розглянуто сутність сучасної політики економічного зростання – концепції знаннєвої економіки, головною ознакою якої є ефективне використання знань для досягнення конкурентоспроможності національного господарства; особливості інноваційного процесу та обґрунтовано необхідності створення й розповсюдження інновацій в усіх сферах господарювання для переходу України до інноваційної економіки. Проведено аналіз фінансування витрат на дослідження і розробки в Україні за видами робіт за 2010-2015рр. та досліджено фінансування інноваційної діяльності та трансферу технологій за основними видами.*

**Ключові слова:** *знаннєва економіка, інновація, інноваційна економіка, інноваційний процес; фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, інноваційний маркетинг.*

Розвиток, формування та впровадження економіки знань є одним із найважливіших напрямів економічної політики в усіх розвинених країнах світу. Тому перед Україною постає

завдання переходу до якісно нового етапу розвитку економіки, який базуватиметься на знаннях, наукових досягненнях, інноваціях, новаціях тощо.

Концепція знаннєвої економіки сформувалася в процесі аналітичного узагальнення закономірностей економічного розвитку світової спільноти за останні 15-20 років. Цей період характеризується безпрецедентним зростанням впливу науки і нових технологій на соціально-економічний розвиток всіх країн. Найбільш помітне місце у цих процесах посіли технології інформаційної революції, яка обумовила сприйняття постіндустріального суспільства як інформаційного, але не менш вражаючі успіхи мали також біотехнології, медицина, технології створення і поширення нових матеріалів, транспорту, космонавтики, зв'язку, фінансового посередництва, військового призначення тощо. Такий підхід часто ототожнює знаннєву економіку з економікою обробки, передавання (отримання) і зберігання інформації чи інформаційних продуктів.

Нові технології докорінно і швидко змінили структуру світової економіки, що обумовило нові глобальні геополітичні проблеми. Виявилось, що неспроможність країни здійснювати структурну перебудову національної економіки у відповідності до вимог нової технологічної парадигми чи зволікання з проведенням таких структурних змін не просто гальмують її розвиток, а й призводять до економічної деградації.

Основою знаннєвої концепції є використання знань для продукування конкурентоспроможного на світовому ринку нового продукту, не обов'язково інформаційного, але такого, який, маючи масовий збут, забезпечує економічне багатство.

Отже, всебічний аналіз та осмислення глобальних соціально-економічних процесів 90-х років привели до формування концепції знаннєвої економіки як теорії розбудови інтегральної національної системи стратегічного управління, спрямованої на забезпечення досягнення, а також довгострокового утримання, високого рівня глобальної соціально-економічної конкурентоспроможності країни у світі, що динамічно розвивається [1, с.72-74; 7].

Сучасна економіка – це інноваційна економіка, в якій знання дозволяють генерувати безперервний потік нововведень, який відповідає мінливим потребам ринку, а досить часто й формує ці потреби. Знання лише тоді має значення в економічному сенсі, коли воно реалізується у формі інновацій, тобто має місце інноваційний процес.

Ільєнкова С.Д. «Інноваційний менеджмент» розглядала інноваційний процес як перетворення наукових знань в інновацію, пов'язаний зі створенням, освоєнням і розповсюдженням інновації; головна його риса – обов'язкове завершення інновації, тобто отримання результату, необхідного для практичної реалізації [5].

На практиці інноваційний процес реалізується на основі моделей, які відображають організаційні відносини і зв'язків між явищами і процесами, що складають основу інноваційного циклу. Найпростіша ланцюгова модель інноваційного процесу представлена на рис. 1.

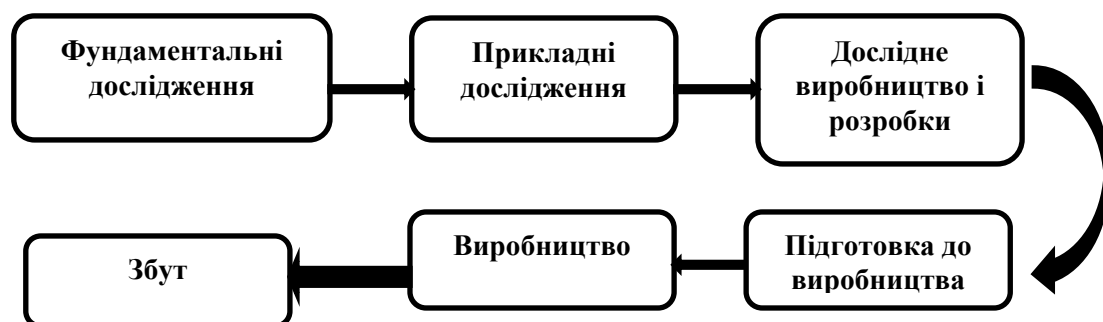


Рис. 1. Ланцюгова модель інноваційного процесу [5]

Сучасний стан економіки України, якому характерний високим рівнем динамічності і нестабільності, служить підтвердженням необхідності створення та розповсюдження

інновацій в усіх сферах господарювання. Це стане дієвим способом приведення у відповідність внутрішніх можливостей розвитку підприємства і умов ринку.

Практика свідчить, що практично усі підприємства, які успішно розвиваються на ринку, своїм успіхом зобов'язані саме інноваціям. Дійсно, регулярне впровадження у виробництво і просування на ринку нових товарів, які забезпечують більший ступінь задоволення споживачів ніж традиційні, здатне забезпечити і підтримувати постійну, незгасаючу зацікавленість до товаровиробника-інноватора. Але факти доводять, що розробка і комерціалізація нових розробок – дуже складна і ризикована справа [4].

Україна представлена у кількох рейтингах, які оцінюють інноваційний потенціал, технологічну та інноваційну конкурентоспроможність. Згідно з даними, наведеними у звіті Світового економічного форуму про глобальну конкурентоспроможність за 2015-2016рр., Україна поступилася на три позиції в загальному рейтингу порівняно з даними попереднього дослідження й посіла 79 місце серед 140 досліджуваних країн. Швейцарія вже сьомий рік поспіль очолює рейтинг. До першої п'ятірки увійшли Сінгапур, США, Нідерланди та Німеччина відповідно [6, с.82].

Відповідно до міжнародної оцінки Україну віднесено до групи країн «Інноватор, що формується», що обумовлено проблемами з використанням наявного людського потенціалу, якістю дослідницької інфраструктури, формуванням сталих взаємозв'язків між елементами національної інноваційної системи в цілому та слабкою інтегрованістю в міжнародну науково-технічну та інноваційну кооперацію [6, с.89].

Аналіз витрат на виконання досліджень та розробок в Україні наведено в табл. 1 [2; 6].

Таблиця 1

**Витрати на виконання досліджень та розробок за видами робіт в Україні за 2010-2015рр. [2; 6]**

	Всього у фактичних цінах, млн. грн.	у тому числі			Валовий внутрішній продукт в фактичних цінах, млн. грн.	Питома вага витрат на виконання досліджень і розробок у ВВП, %
		фундаментальні дослідження	прикладні дослідження	розробки		
<b>2010р.</b>	8107,1	2175,0	1589,4	4342,7	1120585	0,72347033
<b>2011р.</b>	8513,4	2200,8	1813,9	4498,7	1349178	0,631006435
% до поперед.р.	105,01	101,19	114,12	103,59	120,40	87,22
<b>2012р.</b>	9420,0	2615,3	2023,3	4781,4	1459096	0,645605224
% до поперед.р.	110,6	118,8	111,5	106,3	108,1	102,3
<b>2013р.</b>	10248,5	2698,2	2061,4	5488,9	1522657	0,673066882
% до поперед.р.	108,80	103,17	101,88	114,80	104,36	104,25
<b>2014р.</b>	9487,5	2452,0	1882,7	5152,8	1586915	0,597858108
% до поперед.р.	92,57	90,88	91,33	93,88	104,22	88,83
<b>2015р.</b>	11001,9	2460,24	1960,6	6581,06	1988544	0,553264097
% до поперед.р.	115,96	100,34	104,14	127,72	125,31	92,54

Протягом 2010-2015рр. витрати на виконання досліджень та розробок в Україні змінювалися нерівномірно, приблизно збільшувалися на 5-10% порівняно з попередніми періодами; негативна динаміка спостерігалася тільки в 2014р. – їх величина зменшилася на 7,43% або на 761,00 млн. грн. (ланцюгові дані). В загальній величині витрат найбільшу частку займають витрати на фундаментальні дослідження.

Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах за 2014-2015 роки наведений без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя, а також без частини зони проведення АТО [2].

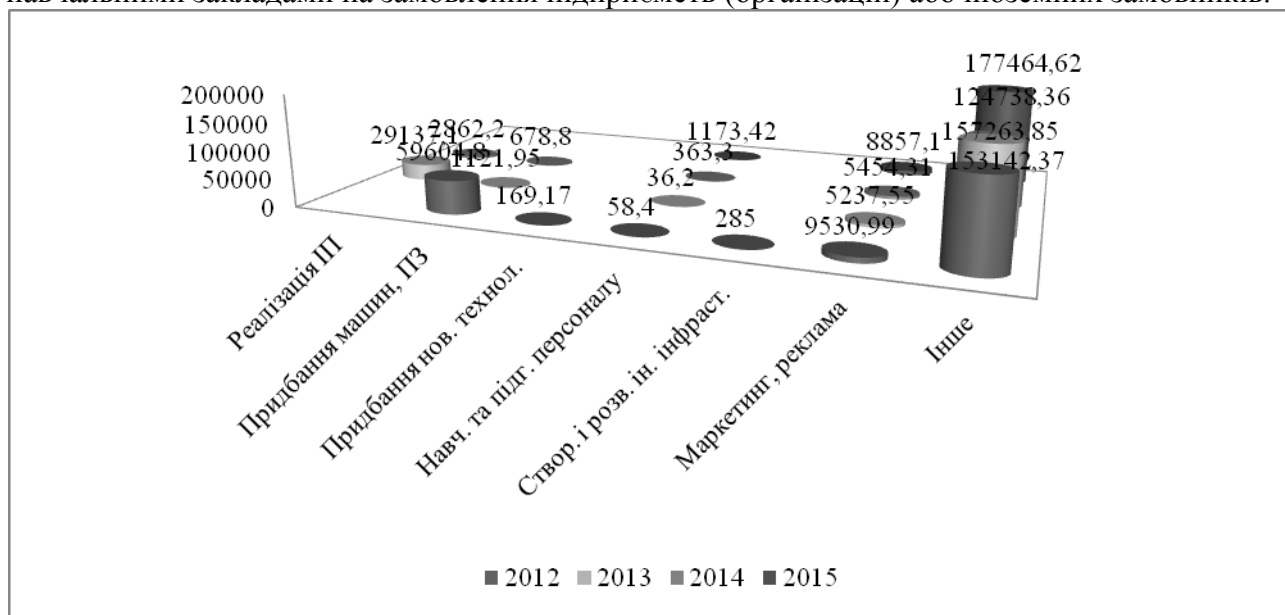
Питома вага витрат на виконання досліджень та розробок у ВВП протягом аналізованого періоду зменшується: у 2010р. вона становила – 0,72%, а у 2015р. – 0,55%, що відповідно менше на 23,61%.

Аналіз основних параметрів інноваційної системи України відносно світового рівня свідчить про те, що країна має високий освітній та науковий потенціал, здатний продукувати різноманітні новації у вигляді ідей, наукових розробок, патентів, однак при цьому вона має слабкий механізм впровадження їх у сферу економічної діяльності тобто комерціалізації [6, с.91].

Тому в даних умовах доцільним є використання інноваційного маркетингу, під чим слід розуміти концепцію ведення бізнесу, яка передбачає створення вдосконаленої або принципово нової продукції (виробу, технології, послуги, управлінського рішення) – інновації – і використання в процесі її створення та розповсюдження вдосконалених чи принципово нових – інноваційних – інструментів, форм та методів маркетингу з метою більш ефективного задоволення потреб як споживачів, так і виробників, що дозволить мінімізувати ризикованість та ефективно управляти національним господарством [3; 4].

Інакше кажучи, підприємство виробляє інновації, перш за все такі, які задовольняють як потреби споживачів, так і його власні потреби, і використовує інноваційні підходи для реалізації засад маркетингу [8].

Фінансування інноваційної діяльності в Україні здійснюється за рахунок витрат будь-яких бюджетних або цільових програм у разі визначення цих витрат інноваційними у паспортах відповідних програм, а також спеціального фонду державного бюджету на фінансування НДДКР, які виконувалися бюджетними науковими установами та вищими навчальними закладами на замовлення підприємств (організацій) або іноземних замовників.



**Рис. 2. Фінансування інноваційної діяльності та трансферу технологій в Україні за основними видами за 2012-2015рр. [6, с.151]**

Загальний обсяг бюджетного фінансування інноваційної діяльності та трансферу технологій за 2013-2015рр. становив 514388,75 тис. грн.: у 2013р. – 192796,65 тис. грн., у 2014р. – 134096,97 тис. грн., у 2015р. – 187495,13 тис. грн., або 36,5% загального обсягу.

Аналіз розподілу бюджетних коштів за фондами показав, що фінансування у 2013-2015рр. здійснювалось в основному за рахунок спеціального фонду, який у 2015р. становив



186935,13 тис. грн. або 99,7% від загального обсягу фінансування 2015р., порівняно з попереднім роком обсяг спеціального фонду збільшився на 39,7% [6, с.105-107].

Фінансування інноваційної діяльності та трансферу технологій в Україні здійснюється за наступними видами інноваційної діяльності: реалізація інноваційних проектів, програм; придбання машин, обладнання та програмного забезпечення; придбання нових технологій (у матеріальній та нематеріальній формах); навчання та підготовка персоналу; створення і розвиток інноваційної інфраструктури; маркетинг, реклама; інше.

Аналіз фінансування за видами інноваційної діяльності свідчить, що у 2015р., як і у попередніх роках, найбільша частка бюджетних коштів припадає на вид інноваційної діяльності «Інше», який переважно включає виконання НДДКР на замовлення підприємств/організацій.

Його збільшення свідчить про потребу замовників у таких роботах та важливість їх виконання. Відповідно обсяг фінансування становив 177464,62 тис. грн. або 94,7% від загального обсягу фінансування інноваційної діяльності, з них більша частка (176904,62 тис. грн. або 99,7%) – за спеціальним фондом, решта (560,00 тис. грн. або 0,3%) – за загальним фондом.

Вид інноваційної діяльності «Навчання та підготовка персоналу» профінансований на суму 1173,42 тис. грн. або 0,6%. У попередні роки цей вид теж був найменш профінансований, однак обсяг фінансування його та питома вага у 2015р. значно зросли: порівняно з 2014р. обсяг збільшився у 3,2 рази, з 2013р. – у 32,4 рази. Це свідчить про зростаючу потребу у підвищенні кваліфікації працівників та проблемами недовикористання людського потенціалу.

У фінансуванні інноваційної діяльності «Маркетинг, реклама» також відбулися зміни: обсяг фінансування у 2015р. становив 8857,10 тис. грн., що на 3402,79 тис. грн. або 62,4% більше попереднього року, але в порівнянні з 2012р. обсяг витрат зменшився на 7,07%.

Інноваційна діяльність «Маркетинг, реклама» у 2015р. профінансовано двома розпорядниками, як у попередні роки переважно НААН (8852,00 тис. грн. або 99,9%) та МОН (5,10 тис. грн. або 0,1%) [6].

Таким чином, концепція інноваційного маркетингу є провідною концепцією сьогодення, яка допоможе українським підприємствам здійснити різкий прорив в своїй діяльності і перейти на якісно новий рівень розвитку. Це дозволить вітчизняним товаровиробникам вийти з тієї кризи, в якій вони знаходяться зараз, а також наздогнати за розмірами товарооборотів та прибутків іноземні підприємства, що працюють в цій галузі, а через певний час, зайняти лідируючі позиції на ринку.

### Література:

1. Бажал Ю.М. Знання економіка: теорія і державна політика. / Ю.М. Бажал. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: [eip.org.ua/docs/EP\\_03\\_3\\_71\\_uk.pdf](http://eip.org.ua/docs/EP_03_3_71_uk.pdf).
2. Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Ілляшенко С.М. Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу: Монографія / [за ред. д.е.н., проф. С.М. Ілляшенка]. – Суми : Університетська книга, 2008. – 615 с.
4. Ілляшенко С.М. Розробка наукових основ маркетингу інновацій. Частина 1 / С.М. Ілляшенко, 2011. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: [http://elkniga.info/book\\_144.html](http://elkniga.info/book_144.html).
5. Ільєнкова С.Д. Інноваційний менеджмент: Навч. посібник. – 3-є вид. / С.Д. Ільєнкова. – М: Юніті-Дана, 2008.
6. Стан розвитку науки і техніки, результати наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій за 2015 рік/ Аналітична довідка/Український інститут науково-технічної і економічної інформації / Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України. – К., 2016. – 199 с. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://mon.gov.ua/content/2-3-ad-kmu-2015.pdf>.
7. Федулова Л.І. Економіка знань: Підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Любов Іванівна Федулова; НАН України; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К., 2009. – 600 с.
8. Чухрай Н.І. Формування інноваційного потенціалу підприємства: маркетингове і логістичне забезпечення: Монографія. / Н.І. Чухрай – Л.: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2002. – 315 с.

**Ivanyshyna G. S.**

Postgraduate

*Academy of Financial Management, Ukraine*

## **THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT FORMATION OF THE SYSTEM ASSAY SUPERVISION IN UKRAINE**

**Іванишина Г. С.**

аспірант

*ДННУ «Академія фінансового управління», Україна*

## **ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОБІРНОГО НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ**

*У статті досліджено періоди становлення системи пробірного нагляду в Україні. Проаналізовано характерні особливості основних етапів у сфері виробництва і переробки дорогоцінних металів і каміння на українських землях.*

**Ключові слова:** *система пробірного нагляду, періодизація, клеймування, інституціональне середовище, економічна політика.*

*The article studies the periods of formation of the system of assay supervision in Ukraine. The typical features of the main stages in the sphere of production and processing of precious metals and stones to Ukrainian territory have been analysed.*

**Keywords:** *assay system, stages, marking, institution environment, economical policy.*

На сучасному етапі трансформаційних перетворень в інституціональному середовищі України, реформування системи пробірного нагляду виступає одним із пріоритетних напрямків державної економічної політики. Саме тому на етапі розвитку економічних інституцій актуалізуються завдання наукового розроблення та дослідження проблем державного впливу у сфері пробірного нагляду.

Формування системи пробірного нагляду в Україні відбувалося в кілька етапів. Їх аналіз і вивчення залишається актуальним предметом наукових досліджень. Насамперед, через те, що знання минулого може допомогти уникнути помилок та чіткіше окреслити напрями майбутнього розвитку.

Результати даного дослідження сформульовані на основі аналізу напрацювань вітчизняних учених, які звертались до питання вивчення пробірного нагляду в Україні з різних ракурсів.

Серед них: Т. Артюх [1], Д. Видолоб, О. Гавриленко, В. Губарева, Н. Луців [2], М. Назимок [3], К. Семенюк [8] та ін.

**Мета статті.** Метою публікації є визначення періодів становлення системи пробірного нагляду в Україні з описом найбільш важливих подій зі зміною підходів до клеймування та державного контролю в сфері виробництва і переробки дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння.

Дослідження історичного зрізу формування та розвитку пробірного нагляду особливо важливо з огляду на реформи у системі національної економіки. Для цього необхідно розуміти інституціональні умови формування системи пробірного нагляду в Україні, аби визначати слабкі місця та протидіяти їх виникненню в майбутньому.

Особливо нам імпонує підхід К. Семенюк, яка здійснила періодизацію регулювання ювелірної галузі України, відобразивши основні етапи та зробивши їх загальну характеристику [8, с. 8-9]. Нажаль вона розглядає її розвиток лише з XVI століття. Фактично з моменту перших згадок про клеймо на території України. Натомість ми вважаємо, що періодизацію ювелірної галузі, золотарського ремесла на українських землях потрібно починати від найдавніших часів. Адже «золотарське ремесло на території України сягає в глибоку давнину, про що свідчать численні археологічні знахідки. Широко відомі золоті ювелірні вироби із скіфських курганів, вироби з античних міст Північного Причорномор'я»

[3]. Тобто, золоті браслети, золоті перстені, срібні вази, пектораль, різні жіночі золоті прикраси датовані IV- III ст. д. н. є яскравим підтвердженням вищесказаного.

Через те вважаємо, що перший період розвитку ювелірної сфери в Україні повинен охоплювати лаг часу від найдавніших часів до XII ст. коли ще відчувалась могутність давньоукраїнської держави – Київської Русі. Другий період охоплює XIII – XVIII ст. Характерним для нього було поява самостійного пробірною нагляду у формі клеймування виробів із золота. На західноукраїнських землях у період приналежності до Речі Посполитої практика реєстрації клейм у міських актах була відсутня та була впроваджена лише після їх входження до складу Австрійської, а згодом Австро-Угорської імперії. Мережа пробірних установ на західноукраїнських землях почала поширюватись швидше, аніж на територіях в складі Російської імперії (з кінця XVIII ст.). Більше того, з 1806 року у межах Австрійської імперії впроваджувалась триступенева ієрархія пробірних установ: головна пробірною установа знаходилася у Відні, другий рівень становили філії, які формувались в головних містах, а третій – «субституції», які розташовувались у менших містечках. Це підтверджувало активний розвиток організаційного забезпечення пробірною нагляду тих часів. Вводиться система пробірною нагляду (іменний указ Петра I, 1700 р.).

Третій період охоплює XIX ст. і до 1917 року XX ст. (розпад імперій до складу яких входили українські землі). Характерними ознаками цього періоду є: поява та розвиток власних пробірних палат на території України, підневільних Російській імперії, цільова підготовка майстрів пробірною справи для випробування і клеймування срібних та золотих виробів, обов'язкове створення пробірних палат в усіх містах (указ Миколи I, 1840 р.), поява в системі державного управління додаткових контрольних органів в умовах стрімкого розвитку ювелірною промисловості як наслідку машинізації виробництва, чинність «Пробірною статуту» [8] зі збільшенням кількості проб, введення єдиного клеймування на території Російської імперії та вдосконалення системи клеймування на західноукраїнських землях.

Для четвертого періоду (1917 – 27.06.1991 рр. XX ст.) характерним є панування тоталітарною комуністичною доктрини (на західноукраїнських землях – з 1939 р.), формування мережі пробірних управлінь (окружних, обласних), з 1940-х років – інспекцій пробірною нагляду (4 на території України), чинність «Положення про пробірний нагляд за ювелірною промислом і торгівлею виробами із дорогоцінних металів» (1922 р. з наступними поправками), впровадження метричної системи клеймування (1927 р., зростання значення пробірною нагляду в умовах розвитку в СРСР оборонної, радіоелектронної, ювелірною промисловості у післявоєнний період, а також впровадження системи клеймування нового зразка (1958 р.), реорганізація Південно-Західної інспекції пробірною нагляду в Центральну Українську державну інспекцію пробірною нагляду Міністерства фінансів СРСР (27.06.1991).

П'ятий період (28.06.1991 – 1999 рр.) ознаменований трансформацією економіки України та переходом на ринкові умови господарювання, створення Державної пробірною палати Міністерства фінансів України (9.10.1991), впровадження державних пробірних клейм незалежної України (31.08.1994), формування законодавства, чинність Закону України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» (1998 рік), розвитком мережі казенних підприємств пробірною контролю, створення Державної пробірною служби (2000 рік). Саме цей перший документ визначив сутність державного пробірною нагляду. Також даний норматив регламентував процедури клеймування і встановлення проб, функціональність органів державного пробірною нагляду [5].

Згідно Постанови Кабінету міністрів України «Про державний пробірний нагляд та організацію обігу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння» (від 9.10.1991 року; втратив чинність у 1998 році) на базі діючої в м. Києві Центральної Української державної інспекції пробірною нагляду Міністерства фінансів СРСР було створено Державну пробірну

палату України на засадах господарського розрахунку, з підпорядкуванням їй усіх державних інспекцій пробірного нагляду, розташованих на території України, а також постійних контролерів на підприємствах по обробці алмазної сировини [4].

З інших показових подій становлення системи пробірного нагляду в Україні є те, що у 1994 році було введено, вперше за часів незалежності, державне клеймування, а також почала впроваджуватись профільна нормативна основа виробничої, переробної, торговельної та іншої діяльності з використання дорогоцінних металів і каміння.

У 1999 році державні управління пробірного нагляду реорганізовано в державні інспекції пробірного контролю. Загалом таких інспекцій функціонувало 4 – Центральна у м. Київ, Західна у м. Львів, Південна у м. Одеса та Східна у м. Харків. Певним чином це зберегло традиції пробірного нагляду з часів СРСР, коли саме в цих містах існували відповідно інспекції. Більше того, саме тут діяли державні, а згодом приватизовані, ювелірні заводи (нині вони досі функціонують, за винятком Одеського ювелірного заводу).

Для шостого періоду (2000-2013 рр.) характерним є: створення Державної пробірної служби України та регіональних пробірних установ, бурхливим розвитком ювелірної промисловості (десятикратне зростання у період 2000-2008-х років), поступовою лібералізацією обігу дорогоцінних металів, створенням Союзу ювелірів України (2005 р.), реорганізацією у системі пробірного нагляду України (2010 р.). У 2000 році регіональні інспекції було ліквідовано та наказом Міністерства фінансів України від 18 травня 2000 № 106 «Про утворення казенних підприємств пробірного контролю та питань діяльності Державної пробірної служби» [7] створено чотири підприємства пробірного контролю: Центральне казенне підприємств пробірного контролю (Київ), Східне казенне підприємств пробірного контролю (Харків), Західне казенне підприємств пробірного контролю (Львів), Південне казенне підприємств пробірного контролю (Одеса), а згодом Кримське казенне підприємств пробірного контролю (Сімферополь), відділення пробірного контролю Донецького казенного підприємства пробірного контролю у Краматорську та Луганську, відділення пробірного контролю Дніпропетровського казенного підприємства пробірного контролю в Запоріжжі, відділення пробірного контролю Західного казенного підприємства пробірного контролю у Хмельницькому, відділення пробірного контролю Центрального казенного підприємства пробірного контролю у Черкасах та Вінниці. Важливою подією того часу було створення Державної пробірної служби України.

У 2010 році було значно вдосконалено нормативні основи її діяльності з затвердженням Указу Президента України «Про Положення про Державну пробірну службу України». Постановою Кабінету Міністрів України від 28 березня 2011 р. № 346 «Про ліквідацію урядових органів» [6]. Державну пробірну службу України було ліквідовано, що спричинило чимало проблем у галузі загалом.

З 2014 року бере початок сьомий період розвитку системи пробірного нагляду в Україні. Два основні чинники зовнішній та внутрішній суттєво вплинули на структурно-організаційні аспекти національної системи пробірного нагляду. Так, через військові дії на Сході України та окупацію Криму Донецьке казенне підприємство перенесено у м. Краматорськ, а Луганське відділення та Кримське казенне підприємство тимчасово призупинили свою діяльність. Щодо внутрішніх чинників, то вони також вплинули на стан справ у цій сфері. На основі проведення організаційної реформи у сфері пробірного нагляду (2014 р.) було проведено значні зміни в системі контролюючих органів, зокрема ліквідовано Державну пробірну службу. У результаті державний пробірний нагляд перейшов до компетенції Міністерства фінансів України, а споживчі інтереси щодо виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння станом на початок 2017 року відстоює Державна служба з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів.

Загалом, ряд реформ викликали неоднозначне сприйняття в ювелірній промисловості та вимагають критичної оцінки з боку науковців. Тому в подальших дослідженнях автора

планується продовжити вивчення розвитку національної системи пробірного нагляду та перспектив його організаційного забезпечення в інституціональному середовищі України.

### Література:

1. Артюх Т. М. Проблеми безпеки та надійності ювелірних виробів / Т. М. Артюх, І. В. Григоренко // Науковий вісник. – 2008. – Вип. 18.7. – С. 153–157.
2. Луців Н. В. Проблеми та основні тенденції розвитку вітчизняного ринку ювелірних виробів / Н. В. Луців // Товарознавство та інновації. – 2012. – Вип. 4. – С. 79–89.
3. Назимок М. М. Золотарство в Україні. - К.: Видавнича компанія «Воля», 2003. – 256. - С.14
4. Про державний пробірний нагляд та організацію обігу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння : Декрет Кабінету міністрів України від 09.10.1991 року № 246 (втратив чинність від 8.04.1998 року, підстава 475-98-п): Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/246-91-%D0%BF>
5. Про державний пробірний нагляд : Декрет Кабінету міністрів України від 17.05.1993 року № 53-93 (втратив чинність від 11.12.1997 року, підстава 637/97-вр) : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/53-93>
6. Про ліквідацію урядових органів: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 2011 р. N 346 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/346-2011-%D0%BF>
7. Про утворення казенних підприємств пробірного контролю та питань діяльності Державної пробірної служби: Наказ Міністерства фінансів України від 18 травня 2000 № 106 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
8. Семенюк К. М. Механізми державного регулювання розвитку ювелірної галузі в Україні : дис. на здобуття наук.ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 / Катерина Миколаївна Семенюк. – Харків, 2015. – 214 с.
9. Про Положення про Державну пробірну службу України: Указ Президента України від 13.04.2011 № 461/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/461/2011>

### Kivarina M.V.

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor  
Novgorod state University named after Yaroslav the Wise, Russia

## SOCIALIZATION OF THE ENTREPRENEURSHIP AS RESULT OF EVOLUTIONARY TRANSFORMATIONS OF THE BUSINESS ENVIRONMENT

*As one of urgent problems, the problem of search of effective evaluation methods of social costs of market economy in general, and a social role of an entrepreneurship in particular acts now. A research purpose – to disclose essence and the nature of process of socialization of an entrepreneurship, to study its evolution. In article increase of a role of business as key subject of the social relations is proved based on what the conclusion is drawn on objective need of socialization of the business activity promoting consolidation of society and increase in efficiency of functioning of economy.*

**Keywords:** *entrepreneurship, socialization of an entrepreneurship, social responsibility, business, evolution*

As the most important factor of formation of the full-fledged market environment in the conditions of the transformed economy forming and development of a business sector acts. Any entrepreneur aims first at maximization of own profit as his material wealth directly depends on results of economic activity of firm. However, getting personal profit, the entrepreneur at the same time makes goods and services, necessary for activity of society, creates the new goods markets, organizes additional and supports the workplaces created earlier, pays the corresponding taxes to the budget of the state. Besides, any entrepreneur, acting, on the one hand, as the producer of products, on the other hand, is a buyer of the goods and services realized by other sellers. Thus, it is possible to draw a conclusion that growth of number of the entrepreneurs who are wishing to take personal benefit and successfully performing implementation of innovations inevitably leads to increase in welfare of society and vice versa.

So far, the theory of an entrepreneurship remains insufficiently lit in the Russian economic literature. It is explained, on the one hand, by the fact that even in industrialized countries activities of entrepreneurs innovators long time were considered independent and only indirectly influencing performance and economic development of the country. Only the latest theories of an

entrepreneurship began to consider it as the most important factor of economic progress and as an alternative source of employment of a labor.

Works of such scientists as R. Kanntilyon, A. Smith, K. Marx, I. Schumpeter, F. von Hayek, J. Gelbrecht are the cornerstone of the modern theory of an entrepreneurship. L.I. Abalkin, V.S. Balabanov, P.G. Bunich, A. Buzgalin, A.V. Busygin, V.Sh. Kaganov, etc. researched separate aspects of development of business activity. However, the scientific bases devoted to processes of formation and development of an entrepreneurship in certain spheres of economy, in economies of transitional type in the conditions of social and economic crises are developed insufficiently. The entrepreneurship actually constantly faces new problems and challenges, threats and risks that causes need of further development of scientific approaches (in theoretical and methodological plans) studying of a phenomenon of an entrepreneurship, adaptation, refining and review of the separate scientific provisions developed earlier, developments and applications of the new approaches adequate to modern social and economic, political, technological and other realities.

Business activity represents one of multidimensional, complex and contradictory economical sociocultural phenomena in the history of managing of humankind. The polysemy of this phenomenon is determined, first, by a variety of methodological, categorical and conceptual approaches, and also methods of its research. The modern entrepreneurship represents a special human activity, and as an object of a research is studied by many social sciences among which there is an economic theory, economy history, history, sociology, cultural science, the right, psychology, conflictology, and also other sciences and their separate industries. As a result, the single complete theory of an entrepreneurship is not created so far. In our opinion, are the main reasons of it: the relativism of the economic theory causing evolutionary development of scientific concepts and views of an entrepreneurship along with evolution of the society; rather peripheral place of the theory of an entrepreneurship in the history of an economic thought; discrepancy of the "innovative" beginnings of business activity to the basic doctrine of the economic theory about general balance.

The entrepreneurship should be considered not only as economic, but also as historical category as it is not something unambiguously set, finally developed and constant. With development of the public relations, content and a form of business activity change, the sphere of its application extends. Development of the entrepreneurship, which is a product of market system of managing, is inseparably linked with evolution of all economic life of society.

The trading activity became starting point of forming of entrepreneurial initiatives historically. In ancient times production wasn't oriented for work to the market therefore activities of the first dealers (merchants) were directed to overcoming discrepancies between a market demand and the offer, and the difference in the prices moved from one market on another of goods acted as sources of their income. Therefore, during this historical period content of business activity was limited to use of the arising market not balances [1, page 32].

At a stage of origin of an entrepreneurship, the agricultural industry was major activity of the population. Respectively, the entrepreneurship also was directed to satisfaction of these needs. Forge, potter's, weaver's crafts developed. Trade was directed to sale of agricultural products and to providing peasants with instruments of labor.

On the subsequent development of an entrepreneurship noticeable impact was exerted by the competition, which forced certain handicraftsmen to unite in artel. On the example of artels, advantage of the organization of the joint production was realized. So there were state entities. Productive forces were gradually increased by efforts of private and state sectors, turning an entrepreneurship into independent economic institute.

Further capitalist development of the countries of the West of the beginning of the XX century was characterized by an intensification of processes of socialization, which were understood first as imposing on business of the social responsibility implying a certain level of economic, legal, ethical and discretionary responsibility of an entrepreneurship before all concerned parties [2].

Originally, social responsibility of business had stochastic character of philanthropy – the altruistic activities directed to assistance poor, charity and patronage for the purpose of improvement of quality of life of the population. In a similar context, social responsibility of an entrepreneurship should be considered not as independent institute and as initiative activities of business for voluntary increase in the assumed social expenses.

From the second half of the XX century under the influence of consequences of world wars and the Great depression trade-union movement for the rights of workers, and also state regulation of economy considerably became more active that found reflection in acceptance of a number of regulatory legal acts in the field of the labor, social and ecological law. So-called national models of "the states of general welfare" which assumed that the states create a favorable economic, political, legal and social environment for a strong growth of a welfare of all population in those spheres where the market comes to grief were as a result created. Thus, social responsibility of an entrepreneurship is gradually transformed from philanthropy to the social institute initiated by the state that is carrying the exogenous nature.

The end of the 20th century, which is characterized by the beginning of transition of the most developed western countries to post-industrial system of managing, considerably made active sensibleness of social responsibility of an entrepreneurship that caused its exit to a new stage of development, having changed nature with exogenous (the business directed to growth of articles of social expenses) on endogenous (expressed in building-up of competitive advantages and creation of the harmonious relations with all concerned parties). Now social responsibility of an entrepreneurship finds the expression in understanding that all entrepreneurial environment shall be oriented to interests of community which resources are used by it [3].

At the present stage of development institutes of business were so deeply included into life of society that entrepreneurs are not able to afford to be content with achievement only of the main objective any more – to profit earning. To secure the equities against social shocks, they are forced to pay attention to the social sphere, supplementing in this part of function of the state.

Thus, it is possible to allocate three stages of socialization of an entrepreneurship: the first stage – social indifference of an entrepreneurship; the second stage – exogenous social responsibility; the third stage – endogenous social responsibility of an entrepreneurship.

Further, under pressure of constantly growing risks and threats resulting from transition of developed countries to post-industrial society and activization of processes of globalization, the problem of socialization of an entrepreneurship became more and more urgent. Now socially responsible business acts as one of basic elements of forming of the developed civil society.

In modern Russia the entrepreneurship only begins to revive. Despite it, the happening transformations purchase more and more expressed tendency of forming of democratic basis of civil society and strengthening of a social orientation of an entrepreneurship. It in turn promotes creating favorable conditions for investment attraction, significantly increases motivation of work and responsibility for its resulting effects that as a result predetermines efficiency of functioning of all economic system of the country.

#### **Literature:**

1. Busygin A. Entrepreneurship: basic course. The textbook for higher education institutions in 2 books / A.V. Busygin. – Moscow: Interpracks, 2007. – 640 pages.
2. Maignan, I. Measuring corporate citizenship in two countries: case of the United States and France/I. Maignan, O. Ferrell // *Journal of Business Ethics*. – 2000. – Vol. 23. – No. 3. – P. 283-297.
3. Yu.V palaces. The place of medium business in social development of society//Problems of modern economy. – 2010. – №3 (35). [Electronic resource]. Access mode: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3246>

**Kolodiychuk A.V.**

PhD, Ass. Professor of the Department of management in tourism and hotel-restaurant business  
*Uzhgorod Trade and Economic Institute of the Kyiv National Trade and Economic University*

## **THE LATEST ACTUAL THREATS FOR INTRODUCTION OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE SOCIO-ECONOMIC REALITY**

**Колодійчук А.В.**

к.е.н., доцент кафедри менеджменту туристичного та готельно-ресторанного бізнесу  
*Ужгородський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-  
економічного університету, Україна*

### **НОВІТНІ АКТУАЛЬНІ ЗАГРОЗИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ ДІЙСНІСТЬ**

*Rapid technological progress is related on today primarily with the development of computer and communication technologies, which take root deeply in the socio-economic reality. However, this process of deep penetration of ICT is inextricably linked to a variety of risks, which often do not receive enough attention, when putting at first primarily technological novelty of design. In this study, we considered most relevant, in our view, threats of intrusion of ICT in the socio-economic reality on today.*

**Keywords:** *threats, information and communication technologies (ICT), cyber war, cyber-attack, computer virus, social networks, development, intrusion.*

*Бурхливий науково-технічний прогрес пов'язаний на сьогоднішній день передусім з розвитком комп'ютерних й комунікаційних технологій, що глибоко укорінюються в суспільно-економічну реальність. Проте цей процес глибокого проникнення ІКТ нерозривно пов'язаний з різноманітними ризиками, яким часто не надають належної уваги, ставлячи на перше місце насамперед технологічну новизну розробки. У цьому дослідженні нами розглянуто найбільш актуальні, на наш погляд, загрози інтрузії ІКТ в соціально-економічній дійсності сьогодення.*

**Ключові слова:** *загрози, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), кібервійна, кібернаступ, комп'ютерний вірус, соціальні мережі, розвиток, інтрузія.*

Група ризиків від користування соціальними мережами охоплює весь масив можливих невірусних загроз, жертвою яких можна стати, маючи аккаунт у соцмережах, як-от “вірусне” відео, низькоінтелектуальний або аморальний контент, псевдоблагодійні шахрайські збори коштів, фінансові махінації над довірливими користувачами, негативні медіавіруси (події, що відбулися за допомогою ЗМІ або при їх безпосередній участі і отримали широкий суспільний резонанс), шкідливий спам, псевдовиграші в різноманітних лотереях та конкурси з обов'язковим “податковим” внеском і наданням персональних даних, пропаганда міжнародної ворожнечі, екстремізму, тероризму, розбещення неповнолітніх, сталкінг (систематичне слідкування за жертвою в соцмережі і психологічний тиск на неї), незаконний збір окремими державами персональних відомостей про користувачів, їхньої приватної інформації з метою стеження за ними, тролінг та пов'язані з ним флеймові “баталії” недобросовісних користувачів, поширення неправдивої або дезорієнтуючої інформації, яка може нанести шкоду інтересам як особи, так і держави, заманювання в різні псевдорелігійні сектантські об'єднання тощо. Ці загрози можна вважати первинними ризиками експлуатації соціальних мереж. Помимо того, до таких ризиків варто віднести негативні фінансові (втрата коштів), психологічні (віртуалізація людської свідомості та самосвідомості, роздвоєння особистості, агресія, інтернет-залежність від спілкування у соцмережах, заниження самооцінки у цілому ряду користувачів через недостатню кількість лайків та гнівні пости, загострення вже існуючих психологічних проблем), педагогічні (втрата можливостей для саморозвитку, зміна життєвих пріоритетів і цінностей або їх викривлення), соціальні (втрата здоров'я, фізіологічний дискомфорт) та суспільно-політичні (т.зв. “Арабська весна” 2011 року, коли в основному через “Facebook”-комунікації відбулися революції в Тунісі, Єгипті, Ємені, Бахреїні та інших країнах арабського світу, розпочалися воєнні конфлікти в Лівії та Сирії) наслідки прояву перелічених вище загроз. Це так звана



підгрупа вторинних загроз соцмереж. Яскравим прикладом сучасних вікових соціальних мереж можна вважати соціальну мережу для дітей – “Lego Life”, яка поширена в США, Канаді та деяких країнах ЄС [3] і є, по-суті, дитячим “Інстаграмом”. У ній юні іграшкові конструктори можуть ділитися своїми “досягненнями” з віртуальними друзями, обговорювати їх та знайомитися з маркетинговим контентом (рекламою, каталогами нових іграшок) корпорації “Lego”. Проте, ця мережа, незважаючи на свою популярність, несе нову, ще більшу хвилю ризиків, яка включає поміж звичних ризиків соцмереж для дорослих людей, ще й ризики, пов’язані з дитячою психологією, особливостями становлення людської особистості, педагогічним змістом, а точніше його дефіцитом; нарешті мова має йти про захист юних користувачів таких мереж від різного роду протиправних дій (таких, як горезвісні суїцидальні соцмережні дитячі ігри), що можуть проти них чинитися через такого роду мережі. Про сильний негативний педагогічно-психологічний вплив соціальних мереж яскраво свідчать результати авторитетного соціологічного дослідження, проведені ще у 2011 році серед підліткового населення Великої Британії, яке користується соцмережами. Згідно з ним [2], з 2300 опитаних респондентів віку 11-18 років 45% почувають себе щасливіше в віртуальних мережах, ніж в реальному світі, бо це, на їх погляд, усуває велику кількість проблем живого спілкування і дає змогу самовираження віртуальним способом. В Україні ця проблема не менш актуальна, і з доступністю Інтернету вона лише посилюється.

Не можна оминати увагою й такого важливого і актуального на сьогодні виду кібернебезпеки, як ведення кібервійни, що є різновидом гібридних війн. Вона являє собою комплекс заходів із цілеспрямованого здійснення хакерських атак, спрямований на підірив діяльності важливих економічних, фінансово-економічних, адміністративних та соціальних об’єктів на території потенційного противника й виведення з ладу систем управління ними за допомогою ІКТ. Об’єктом “кібернаступу” в такій війні виступає національна безпека й оборона країни, її економічний та управлінський потенціал. Особливостями цього новітнього явища є неможливість прямої ідентифікації кіберагресивної держави, миттєвість такого роду атак і неможливість передбачення потенційного об’єкта (об’єктів) кіберураження. Формами кіберураження можуть бути контекстна (наповнення інтернет-ресурсів протиправним, пропагандистським контекстом), системна (виражається у виведенні управлінських інформаційних систем, електронних операторів з ладу) або шпигунська (вилучення важливої інформації, що несе шкоду нацбезпеці країни). На жаль, в останні роки Україна зазнавала достатньо руйнівного впливу кожної з цих видів кібератак. Зокрема, значною системною кібератакою стало хакерське відключення електроенергії [1] у 103 населених пунктах Івано-Франківської області у грудні 2015 року. Механізм кібератаки полягав у використанні шкідливого програмного забезпечення типу “BlackEnergy” через інсталяцію в систему управління енергосистемою області програми “KillDisk”, яка здатна знищувати комп’ютерні файли. Менш загрозливими, але більш масштабними є загрози мережевої та інформаційної агресії. Вони полягають у впливі на свідомість громадянського суспільства, маніпулювання суспільною думкою, інформаційній дезорієнтації щодо істинного стану речей. В результаті відбувається геополітична переорієнтація [4] керівництва країни в напрямку, необхідному ініціатору агресивних дій.

Яскравим і водночас більш традиційним і масовим прикладом поєднання ІКТ-ризиків на сьогоднішній день є поєднання ризиків соціальних мереж та вірусних атак. Так, у 2016 році відбулося масове зараження акаунтів користувачів соціальної мережі “Facebook”, що прийшло в Україну з США і країн Західної Європи. Ще раніше, у 2011 році через значні мережні XSS-вразливості майже півмільйона користувачів сервісу мікроблогів “Twitter” зазнали зараження комп’ютерними “хробаками”. У 2013 році подібна проблема спіткала близько 50 тис. акаунтів соціальної мережі “VK” троянською програмою “Trojan.RpcTonzil”, за допомогою котрої хакери отримували доступ до персональної конфіденційної інформації і вмісту заражених акаунтів. Нещодавно, у травні 2016 року відбувся т.зв. глобальний “Facebookdown” (тобто фейсбук-взлом), коли відомий сервіс зламався у частині створення

постів. Як бачимо, проблеми такого роду з'являються періодично і все частіше. Про синергетичний ефект від поєднання різних груп ризиків із появою нових потенційних загроз свідчать спроби інтеграції телекомунікаційних та комп'ютерних технологій. До таких спроб відноситься запуск відомим відеохостингом "YouTube" у 2016 році пакету каналів онлайн-телебачення. Ще один приклад, який показує поєднання фінансових ризиків з ризиками соціальних інтернет-комунікацій – запуск у 2017 р. системи грошових переказів через соцмережі "Facebook" і "Twitter". Водночас ця система відкриває нові широкі можливості для електронно-комерційного шахрайства – від виманювання коштів у довірливих користувачів до прямих хакерських атак, використання неіснуючих користувачьких профілів. Ще одна тенденція – запуск у "Facebook" в 2016 р. спільно з компанією "Unity Technologies" власної ігрової платформи "PC Gaming Platform"; це зумовить поєднання ризиків спілкування в соціальних мережах з ризиками поширення і використання мобільних ігор та кіберспорту. Слід зазначити, що ці та інші нові комбінування ризиків, які супроводжують розвиток ІКТ, можуть породжувати й нові, невідомі ще ризики, що дозволяє говорити про необхідність запровадження спеціалізованих систем кон'юнкційного прогнозування та кон'юнкційного моніторингу, які повинні знаходитися під контролем не лише компаній-розробників, але й широкої зацікавленої громадськості. Варто наголосити також на природу окремих груп ризиків, які формуються шляхом кон'юнкційного поєднання ризиків не тільки комп'ютерного походження, але й об'єднання специфічних загроз ІКТ з ризиками інших сфер суспільного життя. Однак, слід додати, що велика частина новоутворюваних ризиків за природою є не стільки загрозами, скільки можливостями (креативність, нові ідеї, творчо-духовне збагачення тощо). Так, яскравим ілюстративним прикладом може слугувати проведення у вересні 2016 року української мультимедійної виставки-перформансу національного дизайну "Польоти уві сні і наяву" у Парижі в Українському культурно-інформаційному центрі в рамках фестивалю "Paris Design Week".

Таким чином, із вдосконаленням ІКТ все більше ускладнюються ризики від їхнього використання. На жаль, досить часто розробники, керуючись пріоритетами отримання швидкого прибутку, не приділяють належної уваги ризикам від використання новітніх ІКТ-систем, не враховують можливого негативного економічного та соціального ефекту від своїх розробок. Тому, на наш погляд, саме держава як регулятор соціально-економічної політики повинна вивчати такі загрози і вживати заходи превентивного характеру для усунення негативних наслідків такого роду загроз.

#### **Література:**

1. Кібератака на обленерго залишила без світла Прикарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.versii.if.ua/novunu/>
2. Соціальні мережі: реальні загрози віртуального світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ogo.ua/articles/view/2011-02-23/26490.html>
3. Lego Life is a social network for kids to share their Lego creations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theverge.com/2017/1/31/>
4. Strategic Information Warfare. A New Face of War [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.rand.org/pubs/monograph\\_reports/](http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/)

**Kornilova O.V.,**

Ph. D., associate Professor

**Lokhman N.V.**

Ph. D., associate Professor

*Donetsk national University of economy and trade named after Mikhail Tugan-Baranovsky,  
Krivoy Rog, Ukraine*

## **MULTIVECTOR COOPERATIVE MOVEMENT IN UKRAINE**

**Корнілова О.В.,**

к.е.н., доцент

**Лохман Н.В.**

## БАГАТОВЕКТОРНІСТЬ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ В УКРАЇНІ

*The article reveals the essence of the concept of co-operation and the basic directions of activity of the enterprises of consumer cooperatives in Ukraine. Defined trade role and place in the development of consumer cooperation of our country.*

**Keywords:** cooperation, company, trade, movement.

*В статті розкрито сутність поняття кооперації та визначені основні напрямки діяльності підприємств споживчої кооперації в Україні. Визначено роль і місце торгівлі у розвитку споживчої кооперації нашої країни.*

**Ключові слова:** кооперація, товариство, торгівля, рух.

Кооперативний рух в Україні почав розвиватися з кінця ХІХ сторіччя і на своєму шляху претерпів безліч змін. Історично склалося так, що найбільший розвиток в Україні одержала споживча кооперація.

Іделогами кооперації вважають англійського філософа соціолога Р.Оуена, французького філософа Ш. Фур'є та німецького діяча і просвітителя В. Райфайзена. З перших кроків поширення кооперативного руху ідеологія кооперації відображала стадію соціального руху та захисту працівників в умовах початку розвитку капіталізму в сільському господарстві.

Дослідженню економічної сутності споживчої кооперації присвячено також роботи провідних вітчизняних вчених, таких як М.І. Туган-Барановського, М.В. Оніпко, В.Г. Перхуна, Ф.В.Горбоноса, М.А. Окландера, О.П.Чукурної, В.В. Гончаренко та інших [1; 2; 3; 4; 5 ; 6].

Визнаний у всьому світі вчений-економіст М.І. Туган-Барановський вважав, що саме кооперативний рух відкриває широкі можливості гармонійного поєднання соціальної справедливості, як основою цінності розвитку людського суспільства зі свободою кожного члена кооперативу, а у більш загальному плані – свободу господарюючої людини зі свободою усіх у суспільстві. «Усе суспільство, – писав він, – повинно стати кооперацією – ось що є найвищою метою суспільного розвитку. І ми, кооператори, повинні розуміти, що ми працюємо задля здійснення найвищого суспільного ідеалу. Кооператори служать великій справі, і цим пояснюється той ентузіазм, яким сприйнято кооперативний рух, і наша справа буде рости і рости. Які б не були величезні майбутні досягнення людськості, мета кооперації йде далі, в безкінечну далечінь» [1, с. 43].

М.І. Туган-Барановський віддавав перевагу кооперації, як ідеї некапіталістичного підприємництва. Він визначив основні принципи кооперації, які потім, частково, знайшли своє місце у законі України «Про кооперацію». До них належать: добровільності вступу та безперешкодного виходу з кооперативної організації, соціальної справедливості, рівного права голосу під час прийняття рішень, вільного вибору напрямків та виду діяльності, демократичного контролю. Але М.І. Туган-Барановський особливо виділяв принцип матеріальної зацікавленості, який не виділено в законі.

В законі «Про кооперацію» кооперація визначена, як система кооперативних організацій, створених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів [7].

Український економіст В.Ф. Горбонос вважає, що «кооперація – це економічні взаємовідносини між партнерами, певним чином організовані для досягнення мети при найменших питомих витратах ресурсів» [4, с. 29].

Споживча кооперація незалежна у своїй діяльності від органів державної влади, політичних партій та громадських організацій і це надає їй певний простір для розвитку демократичних відносин та творчості. Вона об'єднує підприємства різних видів

економічної діяльності таких, як торгівля, сільське господарство, промисловість, освіта, виробництво харчових продуктів, поліграфічна діяльність, освіта та інші.

Історично споживча кооперація у всіх країнах світу розвивалася з сільськогосподарської кооперації, яка сприяла більш ефективному використанню техніки, обробці ґрунту, догляду за рослинами і тваринами, переробці й зберіганню сільськогосподарської продукції. Більшість об'єднань сільськогосподарської кооперації представлені переробними та виробничо-заготівельними підприємствами.

Торгівля протягом всіх часів існування споживчої кооперації залишається провідною галуззю. Торгівля представлена мережею магазинів Укоопспілки, яка налічує більш 10 тис. підприємств, 80% з них знаходяться у сільській місцевості. Найбільшу частку займає торгівля продовольчими товарами - 90% , а торгівля непродовольчими товарами -10%.

Промислові підприємства споживчої кооперації, що виробляють товари продовольчої групи, представлені хлібопекарними заводами, кондитерськими цехами, консервними заводами, мукомельними підприємствами, підприємствами з виробництва м'ясної, молочної, рибної продукції, з виробництва круп та макаронних виробів, а також підприємствами по розливу безалкогольних напоїв.

Промислові підприємства, що виробляють непродовольчі товари представлені столярними, швейними цехами, підприємствами, що виготовляють железобетонні вироби, тротуарну плитку, металеві конструкції, вироби з деревини, вікна, двері, бетон, тару різних видів, цеглу [8].

У споживчій кооперації важливе місце відводиться виробничо-заготівельній сфері, яка має доповнюючу роль в реалізації інтересів кооперативної торгівлі щодо задоволення потреб членів (пайовиків) споживчої кооперації в товарах і послугах. Завдяки виробничо-заготівельній сфері створюється певна частка фінансових ресурсів для інвестування розвитку галузей споживчої кооперації, а також робочі місця для членів споживчих товариств і некооперованого населення.

Підприємства споживчої кооперації надають різноманітні послуги: ремонту і прокату автомобілів; фотопослуги; ремонту одягу та взуття; ремонту меблів; копіювання; ремонту годинників; ремонту мобільних телефонів; ремонту комп'ютерів; ремонту побутової техніки; ремонту ювелірних виробів; оренда складських і офісних приміщень; друкарські послуги; ритуальні послуги; перукарні; послуги хімчистки.

Споживча кооперація України розвиває готельно-рестораний бізнес, який налічує біля 3000 підприємств ресторанного господарства і декілька готелей серед яких слід виділити готель «Кооператор» м. Київ та готель «Vele Rosse» м. Одеса. Цей вид діяльності є перспективним для розвитку Укоопспілки.

Страховий бізнес представлено страховою компанією УКООПГАРАНТ, яка має свої філії.

Діяльність підприємств сфери інформації Укоопспілки представлено редакціями газет ««Вісті» Центральної спілки споживчих товариств України» та «Порадниця».

Освітню і наукову діяльність Укоопспілки активно впроваджують 23 ВУЗа, серед яких Полтавський університет економіки і торгівлі, Львівська комерційна академія, Вінницький кооперативний та Хмельницький кооперативний торгово-економічний інститути. Крім того, спеціалістів для галузей економіки випускають 19 коледжів і технікумів Укоопспілки [8].

Сучасна роль споживчої кооперації визначається її своєрідною формою соціальної та господарської самоорганізації громадян задля задоволення їх матеріальних і духовних потреб шляхом ефективного об'єднання ресурсів і високопродуктивної праці. Громадсько-господарська сутність кооперації зводиться до практичної реалізації відносин соціального партнерства і співпраці, які споконвіку були основними засадами виживання людини і людства, а тому повинні широко розповсюджуватися у сучасному світі. Про це свідчить

досить успішна діяльність Міжнародного кооперативного альянсу, який об'єднує майже мільярд осіб-членів кооперативів у більшості країн світу [2].

Складним є розуміння відносин щодо кооперативної власності, її можливості поєднувати суспільні і особисті інтереси, усувати протиреччя між ринковими суто капіталістичними перетвореннями та соціалізацією суспільства. За формою власності кооперативна властність є колективною, але вона складається з розподільної і неподільних часток. Саме неподільний капітал кооперативного товариства забезпечує його стійкість.

Для підвищення ефективності споживчої кооперації слід розвивати взаємовідносини між різними видами кооперативної діяльності. Для цього слід сприяти багатовекторності розвитку кооперативного руху, а також сумісними зусиллями держави і Укоопспілки приступити до вирішення таких питань, як :

- відродження зацікавленості громадян та залучення їх до кооперативного руху;
- забезпечення стабільного функціонування і розвиток організацій споживчої кооперації на основі збалансованої фінансової політики;
- розвиток екологічного землекористування та налагоджування виробництва екологічної продукції;
- вдосконалення правового регулювання традиційних галузей споживчої кооперації;
- будівництво сучасних агрокомплексів та оптово-розподільчих центрів;
- формування єдиної мережі спеціалізованих підприємств торгівлі;
- забезпечення пайовиків якісним медичним і санітарно-курортним обслуговуванням;
- розробка і оптимізація сайтів, які змогли б ознайомлювати потенційних споживачів з продукцією споживчих товариств, поширення інформації у ЗМІ про діяльність провідних підприємств споживчої кооперації.

#### **Література:**

1. Туган-Барановський М.І. Кооперація, соціальні основи її та мета/ М.І. Туган-Барановський – К.: Дніпро- союз, 1918. – 420 с.
2. Оніпко Т.В. Врахування європейського та вітчизняного досвіду як шлях до оптимізації діяльності споживчої кооперації України / Т.В. Оніпко // Вивчення та впровадження в Україні іноземного досвіду удосконалення діяльності органів влади : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції , ч. 2. – Полтава: ПолтНТУ імені Юрія Кондратюка, 2009. - С.74 – 77.
3. Перхун В.Г. Споживча кооперація у соціальному розвитку сучасного суспільства / В.Г. Перхун // Споживча кооперація, №3, 2010. - <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2010-3/num/perhun.htm>
4. Горбонос Ф. В. Кооперація як форма прояву відносин / Ф. В. Горбонос // Економіка АПК. – 2004. – № 9. – С. 26–32.
5. Окландер М.А. Стратегії розвитку підприємств споживчої кооперації України : монографія / М.А. Окландер, О.П. Чукурна, В.В. Гончаренко – Одеса : Екологія, 2007. – 323 с.
6. Про кооперацію : закон України від 10 липня 2003 року № 1087-IV ( зі змінами від 15.04.2014 № 1206-VII) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [http:// zakon.golovbukh.ua/regulations/8186/10462/460324/](http://zakon.golovbukh.ua/regulations/8186/10462/460324/) - Назва з екрана
7. Скляр Г.П. Розвиток виробничо-заготівельної сфери споживчої кооперації. [Електронний ресурс] / Г.П.Скляр // Українська кооперація. – 2008. - № 1.- Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2008-1/num/skljar1.htm>.- Назва з екрану.
8. Офіційний сайт Укоопспілки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.coop.com.ua/ru/content/virobnictvo>.

**Lytvyn O.Y.,**

Candidate of Economic Sciences, associate Professor

**Dorohan'-Pysarenko L.O.,**

Candidate of Economic Sciences, associate Professor

**Chip L.O.**

Candidate of Economic Sciences, associate Professor

*Poltava State Agrarian Academy, Ukraine*

## **DEVELOPMENT OF HOUSING CO-OPERATION (END OF THE XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURY)**

**Литвин О.Ю.,**

к.е.н., доцент

**Дорогань-Писаренко Л.О.,**

к.е.н., доцент

**Чип Л.О.**

к.е.н., доцент

*Полтавська державна аграрна академія, Україна*

### **РОЗВИТОК ЖИТЛОВОЇ КООПЕРАЦІЇ (кінець XIX – початок XX століття)**

*The basic problems of development of housing co-operation, their illumination are considered in world economic literature. The analysis of researches, devoted the adopted theme is carried out. A division into the periods of publications of, is offered which outlines four periods and takes into account the specific of public policy in industry of housing co-operation. Attention is accented on that exactly housing co-operation can be one of possible mechanisms of decision of sharp housing problem in Ukraine, on the necessity of the wide informing of population about large potential of housing co-operation and use of positive experience.*

**Keywords:** *housing problem, co-operation, rental housing, rental housing cooperative, apartment, habitation.*

*Розглянуто основні проблеми розвитку житлової кооперації, її висвітлення у світовій економічній літературі. Здійснено аналіз досліджень, присвячених названій темі. Запропоновано періодизацію публікацій, що окреслює чотири періоди і враховує специфіку державної політики у галузі житлової кооперації. Акцентовано увагу на тому, що саме житлова кооперація може бути одним із можливих механізмів вирішення гострої житлової проблеми в Україні, на необхідності широкого інформування населення про великий потенціал житлової кооперації та використання позитивного досвіду.*

**Ключові слова:** *житлова проблема, кооперація, орендне житло, житлово-орендний кооператив, квартира, житло.*

An important problem of nowadays is searching for the ways to stimulate economic development, its modernization, with aim to increase a population's welfare.

The important index of level of socio-economic development of any state is material well-being of its citizens accessible and high-quality habitation. At the same time, international experience convincingly testifies that a housing question is one of most difficult for a decision, through a requirement in considerable financial resources. Therefore, even, in the leading countries of the world, decision of housing problem needed considerable period of time, and in most postsoviet states this process lasts and presently.

Ukraine belongs to the number of the last, where, to want of necessary budgetary facilities, there is a necessity of search of effective mechanisms of combination of efforts of the state with the use of potential of tested by world practice of various forms of economic self-help of citizens, for realization of them constitutional right on habitation and the terms of dwelling deserve. Long-term domestic and foreign experience of housing co-operation is especially important for our country today, in the conditions of search of effective mechanisms for providing of Ukrainians, maintenance of him and near houses territories new and high-quality habitation in the proper state.

Researches, devoted the adopted theme, a bit. And they represent only separate aspects of housing co-operation. S. Borodaevskiy [1], A. Merkulov [6], and D. Polupanov [8] analyse housing co-operation in the Russian empire and countries of Central and East Europe, and M. Broydo [2] – in the countries of Western Europe. K. Veblen [3] did the analytical review of history, theory and

practice of co-operative motion in England, Scotland and Ireland. «Co-operation» analyses a term E. Levin [5]. However, there is not generalization and deep complex analysis of experience of housing co-operation by domestic research workers. Separate aspects, for example, activity of dwellings and lease cooperative stores, studied not enough. Exactly it and determines actuality of this article.

Research purpose-informing of population about large potential of housings cooperative stores and positive experience of their functioning, both on Ukrainian earths, and abroad, for the search of mechanisms of decision of modern housing problem in Ukraine.

The major task of research is an analysis of publications, devoted development of housing co-operation. For achievement of the put purpose principles of analysis of the systems of economic processes, characteristic for the period of becoming of housing co-operation and fundamental positions of institutional economic theory are utilized, foremost, theories of economic organizations (in particular, housings cooperative stores). For the construction of logic and structure of work the methods of division into periods and structurally logic analysis were used. Methods of historical retrospective analysis were basic during research of becoming of housing co-operation. The methods of complex and system approach were used for formulation of conclusions.

Taking for basis a division into the periods of the modern Ukrainian researcher of co-operative motion A.O. Panteleymonenko, which lights up the problems of development of agricultural co-operation [7, p. 15], it is possible to offer analogical, that represents the specific of domestic publications in relation to housing co-operation, to a great extent related to the changes in a public economic policy. A division into periods is adopted four basic periods:

- I – descriptive -propagandistical (end of the XIX – beginning of the XX century);
- II – politisation of housing co-operation (20th – end of the 30th of the XX century);
- III – instructionally -statistical (60th – end of the 80th of the XX century);
- IV – scientifically -analytical (from the beginning of 90th of the XX century).

Basis of the first period is made by labours of researchers of before радянської days, second and third – the results of researches of research workers of soviet period are published, and fourth are domestic publications of end XX – to beginning of XXI century.

A descriptive analytical period is especially bright in historiography of housing co-operation. It represents the difficult becomings and first achievements of co-operative dwellings and build societies, and characterized scientific labours, that, without an overstatement, it is possible to name the classics of co-operative idea. To their number works belong V. Borodaevskogo, M. Broydo, K.Vebb, M.Gibnera, E. Levina, O. Merkulova, D. Polupanova and other [1-6, 8-9].

By an important source for the analysis of the state of housing co-operation of England in the end XIX and beginning of XX century is book by K. Vebb «Peaceful revolution is in economic life. Co-operation in the Great Britain», printed in 1910 [3]. Author probed three variants of co-operative building, in detail described activity of the most known dwellings and build societies, brought interesting statistical information over. M. Broydo in the analytical article of «Build co-operation in the West» (in 1911) gave description of different models of dwellings and build co-operative organizations of England of beginning of XX century [2, p. 67].

Important information about housing co-operation of Germany of the adopted period it is possible to get from book of M. P. Gibner «System of co-operation», published in 1911 in Moscow [4]. An author represented the process of building of dwelling-house from acquisition of place and drafting of architectural plan to passing to of the inhabited apartment the member of co-operative society. He analysed the possible sources of bringing in of capital to the dwellings and build cooperative store, compared development of housing co-operation in Germany and England, confirmed the conclusions the proper statistical information.

The Russian researcher of co-operative motion is known in industry of housing building of beginning of XX century D. Polupanov, in 1915, in the article of «Co-operative motion in the West (French build co-operation)» paid a regard to reasons enough high level of development of French housing co-operation, naming major from them – favourable public policy and housing legislation

[9]. An author considered that an assistance housing co-operation from the side of the state had been caused not only the necessity of decision of housing question but also necessity to decrease social tension in the environment of class of worker. A researcher on a concrete example showed all financial charges of member of co-operative society, leading to advantages of such mechanism of housing of citizens.

In other labour of «Flat owning co-operation» (in 1915) D. Polupanov make the analysis of reasons of origin of flat owning (housings co-operative) societies in the Russian empire at the beginning of XX century [8]. The adopted reasons consisted in that houses, built housings societies, advantageously differed equipping with modern amenities and newest equipment (elevators, laundries, ventilation is centralized and others like that). An author asserted that in houses, built co-operative societies, apartments were built on to the necessities and wishes of future proprietors. Transferring advantages of housings cooperative stores, D. Polupanov objectively wrote about present problems – costliness of apartments and absence of cheap credits. A researcher, confirming the conclusions, pointed prices on co-operative apartments in Petersburg, chart of payments, sum of the first payment and annual payments, condition of the mortgage crediting, analysed the sources of credits in Europe. Subsequent development of housing co-operation, in opinion of author, must be determined the decisions of question of search of «cheap» credit and expansions of rights for the participants of a build society.

The estimation of development of housing co-operation status in the Russian empire is given by research of Society of Consumer societies of south of Russia, that was published in 1918 in Kharkov. The same theme was the article of research O. Merkulova and found the reflection in the publication of «Co-operative in Russia» [6].

The analysis of development of co-operative motion in the countries of Western Europe was done by V. Borodaevskiy in scientific work «Co-operation among slavs» (in 1912) to published in the first number of magazine «News of cooperation» after 1915 [1].

Probing a descriptive analytical period in historiography of housing co-operation, it is possible to assert that exactly housing co-operation can be one of possible mechanisms of decision of sharp housing problem in Ukraine. This advanced study accents attention of representatives of public, research workers, public authorities on the necessity of the wide informing of population about large potential of housings cooperative stores and positive experience of their functioning.

#### **BIBLIOGRAPHY:**

1. Бородаевский С. В. Кооперации среди славян / С..В..Бородаевский – С-П.: Типография редакции Периодических изданий Министерства Финансов, 1912. – 80 с.
2. Бройдо М. Строительная кооперация на Западе / М. Бройдо // Вестник кооперации. – 1911. – Кн. 6. – С. 66–82.
3. Вебб Е. Мирный переворот в экономической жизни. Кооперация в Великобритании. Обзор истории, теории и практики кооперативного движения в Англии, Шотландии и Ирландии / Е. Вебб. – Москва : Типо-литография товарищества И. Н. Кушнеров и К, 1910. – 230 с.
4. Гибнер Н. П. Система кооперации / Н. П. Гибнер. – Москва : Типография А. Л. Будю, 1911. – 147 с.
5. Левин Э. Что такое кооперация (критический очерк) / Э. Левин // Вестник кооперации. – 1914. – Кн. 6 – С.70–82.
6. Меркулов А. Кооперативное движение в России / А. Меркулов // Вестник кооперации. – 1910. – Кн. 4. – С. 119–126.
7. Пантелеймоненко А. О. Становлення і розвиток кооперативних організацій аграрного сектору України (друга пол. XIX - поч. XXI ст.): дис. доктора екон. наук : 08.00.01 / Пантелеймоненко Андрій Олексійович. – П., 2009. – 413 с.
8. Полупанов Д. Квартировладельческая кооперация /Д. Полупанов // Вестник кооперации. – 1915. – № 5. – С.51–59.
9. Полупанов Д. Кооперативное движение на Западе (Французская строительная кооперация) / Д. Полупанов // Вестник кооперации. – 1915. – № 2. – С. 43–51.



**Mutafchieva-Bakalova V.L.,**

Doctor of Economics, Professor

**Minkov T.Y.**

Doctor of Economics, Chief Assistant

*University of National and World Economy, Bulgaria*

## **THE DEVELOPMENT OF AIR TRANSPORT. THE PRIMARY TRENDS OF INNOVATIONAL ACTIVITIES**

*Air transport is undoubtedly the most innovative type of transport; it is distinguished by a rapid development of equipment and technology. The following primary directions in which the innovations flow can be outlined: renewal and perfection of rolling stock; development and modernization of airport infrastructure; perfection of the technical means of air traffic management; development of flight reservation systems.*

**Key words:** *air transport, innovations, greenhouse gas emissions, passenger service at airports*

The development of the individual types of transport runs in different directions, but in recent years quite a few common models have been observed. They are derived from the fact that combined decisions are what has a growing significance, not freights within a transport type. This is because opportunities are created for extracting and enhancing their advantages and decreasing their inherent flaws, thus offering customers a much more effective freight alternative.

The assumption that air transport will be the sub-sector that will be the least influenced by the global economic crisis is confirmed; on the other hand, only assumptions can be made about the scale of its development in the following decades. The data about the development of the sector within the EU are presented in Table 1.

Table 1

**Freight work done via air transport within the EU**

EU-28		1995	2000	2005	2010	2014
<b>Cargo transportation</b>	<b>Total freight volume (billion. tkm.)</b>	2 846	3 245	3 687	3 546	3 524
	<b>Air transport (billion. tkm.)</b>	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0
	<b>Air transport share</b>	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %
<b>Passenger transportation</b>	<b>Total freight volume (billionpkm.)</b>	5 368	5 963	6 288	6 445	6 592
	<b>Air transport (billionpkm.)</b>	348	460	530	539	605
	<b>Air transport share</b>	6,5 %	7,7 %	8,4 %	8,4 %	9,2 %

*Source: Eurostat*

The table clearly shows that the sector's development is ascending and the positive trends are preserved even in the years of the economic crisis, especially when it comes to passenger transportation. As a result, its share in the total volume of realized transportation work gradually increases as well.

The main challenges that the sector's future development faces are related to its large energy intensity and the significant negative influence on the environment. It is distinguished by a high energy intensity for two main reasons:

- *Using liquid fuels during freights;*
- *Large dead weight per transport volume unit.*

Air transport is a major source of greenhouse gases with a 12-13% share in the entire transport sector and a 3-4% share for the EU overall, which can be seen in Table 2. During a flight airplanes emit large amounts of nitric oxides that destroy the ozone layer – a problem which is compounded by their emission in the upper layers of the atmosphere.

As Table 2 shows, the volume of greenhouse gas emissions by air transport is constantly growing. This leads to an increase in its relative shares both within the transport sector and within economy as a whole.

Table 2

**Greenhouse gas emissions from air transport within the EU**

EC-28	1995	2000	2005	2010	2014
<b>Total volume of greenhouse gas emissions, mln. t CO<sub>2</sub> – equiv.</b>	4172,8	4129,9	4243,6	3927,1	3461,0
<b>Greenhouse gas emissions from transport, mln. t CO<sub>2</sub> – equiv.</b>	1034,9	1168,3	1263,7	1227,5	1161,3
<b>Greenhouse gas emissions from air transport, mln. t CO<sub>2</sub> – equiv.</b>	101,4	136,0	151,4	150,0	152,4
<b>The share of air transport in emissions from the transport, %</b>	2,43	3,29	3,57	3,82	4,40
<b>The share of air transport in total emissions, %</b>	9,80	11,64	11,98	12,22	13,12

Source: Eurostat

The use of liquid fuels suggests an emission of all primary atmosphere pollutants that have an immediate harmful impact on people's health. The problem is alleviated by the fact that they are emitted in the upper layers of the atmosphere instead of directly in an urban environment.

Significant noise emission is one of the primary problems born out of the work of air transport. It is due to the specifics and high velocity during the emission of burnt gases in the atmosphere. The problem is solved partially by building airports in city outskirts.

**The development of innovations in air transport**

The peculiarities of air transport define the comparatively large possibilities for employing innovations in the field of aircraft construction. It should be noted that in recent years the aviation industry has aimed towards:

- Perfecting aircraft construction in order to increase flight security and safety, traffic speed, while simultaneously reducing construction and exploitation expenses;
- Manufacturing aircraft with large loading and passenger capacity, while adhering to the limitations related to flight security and the use of the infrastructure;
- Introducing more powerful and economical engines that have the best indicators for fuel consumption per power unit;
- Employing the capabilities of digital technology in regard to improving aircraft management as well as flight comfort;
- Using specialized airplanes, which will ensure that the specific freight requirements by trends will be met. In that regard, the number of airplanes that have been specialized for cargo freights increases.

One of the main aircraft manufacturers – **Airbus**, puts an emphasis on the following primary elements:

- Improving the design – bigger comforts for passengers are offered, providing opportunities for rest, a bar, etc.
- Uniting the latest technology, providing lower operative expenses, larger flight length, bigger accommodation capabilities and larger free floor space.
- Reducing expenses for cargo freights up to 25% when carrying out long-distance flights because of the large carrying capacity of airplanes. In that regard, it can be underlined that fuel expenses referred to one unit of transport production are comparatively small, which is especially important during the current economic crisis.
- Increasing investment returns for aircraft production because of the large transport capacity and the increased flight length which leads to an increase in productivity.
- Improving the degree of use of passenger capacity for any specific flight. In regards to that it can be underlined that this model of aircraft ensures more room as well as wider and

more comfortable seats for passengers. This is especially important when it comes to comfort during long-distance flights.

- High economy which is expressed through the lowest operative expenses per passenger seat.
- Better technical-exploitational characteristics, namely: high transport capacity (high loading capacity), large flight length at high velocity, less dead weight, etc.
- Perfecting the interior of the cockpit and the spatial distribution of all the equipment in it.

The other major global aircraft manufacturer – **Boeing**, also does not fall behind in the development of the aircraft park, with the enhancements being developed in the following primary directions:

- Ensuring larger flight length with higher loading and passenger capacity;
- Smaller expenses for the transportation of a passenger as well as a ton of cargo;
- Higher velocity;
- Using new engines;
- Increasing the transportation capacity through the provision of free room in the plane designed for storage, crew rest, etc.
- Guaranteeing improved ecological characteristics – reducing noise during takeoff.

One of the main trends of the innovational processes is the perfection of technology for ground service of planes in airports. This leads to an increase in flight safety and security and an acceleration of the service processes which in turn leads to the realization of a large economic effect.

Another trend of innovations in airport infrastructure is the reconstruction and modernization of airport buildings. In relation to that, it is necessary for lounges designed to service passengers before and after flights to have functionally distributed objects and appropriate interior. In recent years marketing strategies of leading airport operators have included the development of business services in the buildings of the complexes. More specifically, agencies have been established for various commercial, tourist, transport, insurance and other firms, which leads to an increase in the revenues of airport complexes. In regards to that, the concept of building "airport-towns" is formed. They foresee organizing conferences, various forums of tour operators, hotel-keepers, etc. Thus, a high level of resource employment is achieved and the size of airports and revenues are increased on a global scale. The concept of developing "airport-towns" is set in the creation of Trans-European Transport Networks /TENTs/ and its primary purpose is connected to the development of airport infrastructure in European countries with the acknowledgment of the important role that airports have for the single market and the free movement of people and goods.

When it comes to passenger service, the perfection of immigration and customs control procedures also has great significance. In that regard, the FAST system has been developed by experts from the state sector and the private sector. It is aimed at a global introduction of advanced technology, automated border control with a view to facilitating immigration and customs procedures and increasing flight security.

In the field of innovations, modern systems for passenger luggage and documents verification are employed. In that regard, independent passenger boarding without the presence of airport employees is introduced. This is done through automatic scanning of their boarding passes. The innovation is employed in the airports of Frankfurt, Dusseldorf, Munich, Las Vegas.

In practice, high-tech luggage processing is also employed, with a device with an RFID chip that sends out a radio signal attached to it. This leads to fast reactions by employees when directing luggage to the airplane as well as in the case of misplacement. This technology has been tested in Lisbon, Milan and Las Vegas.

Another innovation related to passenger service is the introduction of independent luggage transfer from the respective passenger. This is done through a device for automatic check-in, which prints out a sticker that passengers place themselves, thus reducing their waiting time. In addition,

employees can offer extra services such as priority boarding, adding new luggage, etc. while passengers wait for airplane access. This innovation is called “make a reservation while you wait in line”.

The use of a system for scanning passenger faces also has an important application, which involves increasing flight security. More specifically, the scanning is done when entering and exiting the departure zone. During boarding, passengers will show their boarding passes to the scanner which reflects the photo data and the text information. If the scanned data coincide with the entry data, the doors to the plane open automatically and the passenger can board. In that regard, a system is implemented for scanning passengers’ irises, which only takes 8 seconds, and the recognition – 2 seconds respectively.

Another innovation in passenger service at airports is the use of mobile phones as a boarding pass. About 15% of the phones are equipped with NFC chips which allow them to be used as boarding passes. This innovation was first employed by Japan Airlines in the airports of Tokyo, Osaka, Nagoya and Okinawa. It can also be used for recognizing regular customers allowing them to use certain bonuses after amassing a certain amount of flight mileage.

In recent years the development and application of communicational, navigational and flight survey systems have played a significant role in air transport. This is necessary for achieving effective flight management and it has an especially great significance regarding their security and safety.

In Bulgaria, the state enterprise for air traffic management /SEATM/ which owns and maintains one of the most advanced communication infrastructures in Europe operates.

One of the adopted systems is the Aeronautical Telecommunication Information Network. It is designed to transfer navigational information between infrastructure objects and centers for aerial traffic service in the state. It consists of two sub-networks based on ATM /Asynchronous Transfer Mode/ and TDM /Time Division Multiplexing/ technology.

The international data and voice exchange is done through digital and analog communication lines. SEATM uses four systems for operative voice communication – VCSS /Voice Communication Switching System/. These systems are installed in the centers for air traffic management in Sofia, Varna and Burgas.

In 1999 project "Single European Sky" was developed with the purpose of increasing the efficiency of air traffic management and navigational service. Its implementation is aimed at reducing flight delays caused by navigation which reach a significant size in Europe in the 90s, as well as at reducing the lack of coordination in European air space. The European Organization for the Safety of Air Navigation /Eurocontrol/ plays a central role in the realization of the project. The main results of adopting "Single European Sky" come down to the reduction of flight time due to route rationalization. This leads to a reduction of freight expenses and the harmful emissions of air transport.

In 2007 the European Commission introduced the "SESAR" programme which was developed with the purpose of studying air traffic control in the single European sky. The programme is aimed at increasing the capacity of the system for air traffic control and reducing carbon dioxide emissions.

The increasingly competitive market of aviation services requires access to information that will guarantee business success. Reservation systems have been developing dynamically since the early 1980s. The growth of global systems for distribution and computer reservation systems is remarkable because they grant access to information and opportunities for reservations on the flights of hundreds of air companies as well as accommodations in thousands of hotel chains around the world. In practice, several types of reservation systems are known such as global reservation systems, systems primarily related to aerial transport, agencies for group reservations, etc. Global systems for distribution process specific information and reservations more effectively than single-access systems and are faster and easier to use than printed schedules and tariff guides for prices.

Presently, they have become an important means in international tourism marketing and online reservations prevail in numbers.

They were originally designed by major air companies in the USA. The deregulation of air transport imposes new requirements for the organization of databases. These systems would later be developed and implemented in Europe and Asia.

Global information and distribution networks play a decisive role in the field of air transport because the contact between end consumers and air freighters is realized through them.

Global distribution systems have three primary characteristics that distinguish them from traditional information systems because they have elaborately organized databases and provide opportunities for information, reservation, marketing and sales.

In practice, unlike traditional networks used by air companies, a certain GSR terminal provides instant access to all companies that offer services in the field of tourism and air transport which use the respective network. Freighters that want to be included in the system pay to have their services placed in GSR.

The main distribution networks have a high level of concentration, with American and European airlines being largely predominant.

It can be noted that such systems provide a connection with approximately 140 000 tourist agencies on a global scale. In this regard, the following automated systems for flight reservations are especially important: SABRE ("American Airlines"), "Apolo" ("Covia"), "Galileo" ("British Airways"), SISTEM ("Texas Air Corp."), "Amadeus" ("Lufthansa", "Iberia", "SAS), PARS (TWA, "Northwest"), "Datas" ("Delta").

Fundamentally, computer systems for airline ticket reservations are especially important for low-cost air freighters since they carry out around 80-90% of their sales through them, which is an important element of their strategy for reducing expenses.

As is shown, air transport is constantly developing and perfecting in all primary trends in equipment and technology. It is the only way for the sector to successfully face future challenges and meet the increasingly stricter standards for economy, environmental friendliness, social acceptance and accessibility.

#### **References:**

1. Bakalova, V. Ch. Nikolova, Economics of Transport, S., 2010.
2. Mutafchieva- Bakalova, V., Ch. Parvanov, Ch. Nikolova, T. Minkov, Transport and Insurance, S., 20016.
3. Nikolova, Ch., International Freight Forwarding, S., 2011.
4. Airtransport Council International - <http://www.aci.aero> [6.] Eurostat 2014 - <http://bg.wikipedia.org>.
5. Eurostat – official site.
6. Bulgarian Air Traffic Services Authority.
7. Ministry of Transport, Information Technology and Communications, Bulgaria.

#### **Reikin V.S.**

PhD (Economics), Associate Professor

*Lesia Ukrainka Eastern European National University, Ukraine*

### **EVALUATION OF SHADOW ECONOMY LEVEL IN UKRAINE BY METHOD OF ELECTRICITY CONSUMPTION**

*In this article the advantages and disadvantages of the method of evaluating shadow economy volume based on consumption of electricity are analyzed, its basic methods and techniques are investigated. Limited possibilities of using "electrical method" of evaluation under unsustainable development of the national economy are grounded. Official data of shadow sector volume in Ukraine using the method of electricity consumption are given.*

**Key words:** *shadow economy, "electrical method", technological method, coefficient of shadowing.*

**Introduction.** At the international level, the prevalence of shadow economic relations are often analyzed using available indicators of formal economy, and on a base of business practice investigation. In particular, for estimating shadow in production a special method of technological coefficients is used, which deals with the comparison between consumption of energy, transport and other indirect factors and formal dynamics of industrial production. Value of power consumption

for technological needs and production is most commonly used as a key indicator within this method. Whereas electricity is a required resource necessary for many types of shadow production, it is almost impossible to hide its costs.

**Formulation of the problem.** Considering the significant amount of macro methods of evaluation of the shadow economy volumes, it is necessary to determine the adequacy and advisability of using "electric method" for Ukraine.

**Results.** Assessment of the shadow economy according to the method of electricity consumption was first developed and implemented in 1996 by D. Kaufmann, A. Kaliberda [7]. According to the mentioned method it is suggested that the dynamics of real GDP should meet the growth of domestic electricity consumption. In case of exceeding the growth rate of used electricity over the same GDP indicator it is supposed that the electricity is consumed in production sphere of the shadow economy. The direct relationship between changes in GDP and aggregate power consumption to estimate the shadow economy was calculated mainly on the example of industrialized countries. The mathematical formalization of "electric" method is based on determining the index indicators of analytical and base periods by the formula:

$$T_{E t(t_0)} = \frac{I_{E t(t_0)} - I_{GDP t(t_0)}}{I_{GDP t(t_0)}} \times 100, \quad (1)$$

when  $I_{E t(t_0)}$  – index of electricity consumption change in the analytical period to the base one;

$I_{GDP t(t_0)}$  – index of GDP changes in the analyzed period to the base period;

$t$  – the analytical period;

$t_0$  – the base period (indices of changes in domestic electricity consumption and changes in GDP are equal to one).

The technological method on the example of electricity consumption entitled "Method of stable relationships" was tested and modified by Ukrainian scientists V. Borodiuk, O. Turchynov and T. Prykhodko [2; 3]. The basic assumption in their calculations is: the dynamics of power consumption of production enterprises correlates with the change in GDP, which consists of official and shadow GDP. Calculations were made for 1992-1997 and as a base period of comparison 1990 was taken. The relative correctness of the results was confirmed by express method, which was developed by Ukrainian scientists for service sectors and took into account the impact of determinants of different origins (although the effectiveness of this method is unknown at international level). As a result of using both methods similar results were obtained: the coefficient of shadowing national economy of Ukraine in 1995 was 40.5% of official GDP for the "electric" method and 43.6% for the express method [2, p. 52].

Absolute advantage of technological method based on electricity consumption is the availability of the necessary statistical information, simple calculations and possibility to conduct comparisons of the shadow economy volumes between separate countries at international level. This study was conducted by IMF in China [1, p. 42]; moreover this method is also applied in practice in many European countries. However, the simplistic approach often leads to wrong conclusions.

Direct comparison of GDP index dynamics and electricity consumption as a detection of shadow economy volumes is unacceptable, because it requires consideration of the structure of fixed and variable costs. Moreover, electricity consumption in the production much more refers to the constant component of costs than to the variable one. In a phase of economic recovery, as a rule, the elasticity of demand for electricity is less than one, ie GDP growth of 1% is accompanied by less than 1% of increasing in electricity consumption due to the constant component. Accordingly, the reducing total volumes of production, electricity consumption in the country is reduced much less. However, it is doubtful that factors that act in different directions on the elasticity of consumption by changing the GDP are compensated. This assumption is acceptable only if the

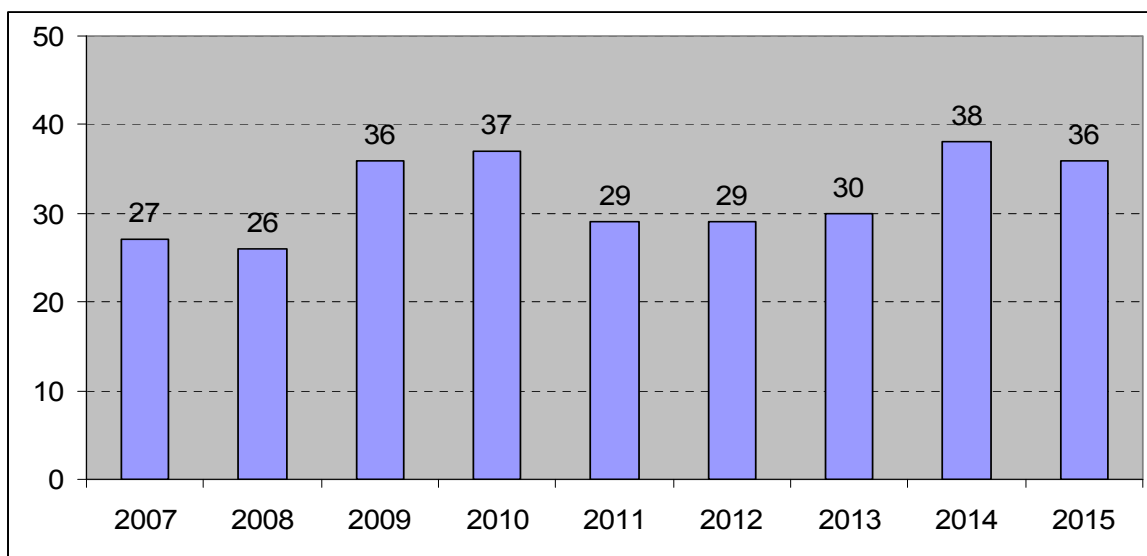
technological level of goods production is unchangeable. However, in the case of investing in development of alternative energy sources, energy efficient technologies the indicator of electricity consumption elasticity in relation to GDP is not stable and may change during time. Certainly, the electricity is consumed in the shadow segment of the economy; but the factor of constant electricity share probably has more significant value than the consumption of this resource in the shadow production.

There are also significant differences regarding electricity consumption indicator at the country level and differentiation by branch structure. For example: the specificity of national economy of Ukraine – considerable wear and tear of fixed assets of the steel companies, resulting in we have overestimated consumption of electric current, which does not directly depend on the shadow segment. In other words, excessive consumption of electricity is caused not only by the growth of the shadow economy, but is related to the inefficient, costly use. Besides, not all kinds of shadow activities are related to electricity consumption. According to some experts estimates around a third of the electricity total volume is used in non-production sphere [6]. In other words, this method does not cover many types of shadow activity, in particular, it is not suitable for use in commercial and trade and intermediary sphere of providing services.

Verification of Kaufmann-Kaliberda studies on the example of the transition countries was made by Hungarian scientist M. Lasko [8]. Unlike previous scholars, she used the electricity consumption data in the shadow sector of households. As a result of calculations controversial conclusion was made concerning the necessity of use as an indicator of the shadow economy not common but partial indicators of electricity consumption in the so-called "family economy".

Lasko's approach causes protest at least regarding the representativeness of transferring sampled data of households sector on the whole segment of the shadow economy, whose structure is considerable different. Another significant disadvantage of "electrical method" is the fact that probable estimation of the shadow economy volumes does not consider such important factor as the change in electricity tariffs. If the prices are subject to non-market regulation at the same time with the possibility of long-term accumulation of debts due to the presence of significant benefits for payment, the index dynamic of power consumption may inadequately reflect changes in industrial production. Also, growth of electricity consumption can be caused not by economic activity, but the low quality of communal services.

In practice this method for certain time periods showed underestimation: during 2001-2005 the extent of the shadow economy in Ukraine decreased from 22% to 12% [5, p. 111], and it does not correspond to reality both in magnitude and the direction. Evaluation of the shadow economy volumes in Ukraine in 2007-2015 is shown in Fig. 1.



**Fig. 1. The volume of shadow economy of Ukraine according to "electric method", GDP%.**  
*Source: is formed by the author according to data [4].*

**Conclusions.** Considering all the above given characteristics of "electrical method" we believe that in modern conditions of functioning the shadow economy of Ukraine this method inadequately reflects current realities and its correct use is possible only for hidden industrial production. Selecting appropriate methods for assessing the shadow economy is caused by national specificity of the country, the purpose of research and depends on the particular situation.

#### **References:**

1. Bazylevych V. (2004). Metodichni aspekty otsinky masshtabiv tiniyvoi ekonomiky [Methodological aspects of assessing the shadow economy volume]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 8, 36-44 [in Ukrainian].
2. Borodiuk V. (1997). Metody rozrakhunku obsiahiv tiniyvoi ekonomiky [Methods of calculating shadow economy value]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 5, 41-53 [in Ukrainian].
3. Borodiuk V. (1996). Otsinka masshtabiv tiniyvoi ekonomiky ta ii vplyv na dynamiku makroekonomichnykh pokaznykiv [Assessment of the shadow economy and its impact on the dynamics of macroeconomic indicators]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 11, 4-16 [in Ukrainian].
4. Zahalni tendentsii tiniyvoi ekonomiky v Ukraini (I pivrichchia 2016) [General tendencies of shadow economy in Ukraine (the first half of 2016)]. (2016). Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy – Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine [in Ukrainian].
5. Mazur I.I. (2007). Detinizatsiia ekonomiky v transformatsiinykh suspilstvakh [Deshadowing of the economy in transformational societies]. Doctor's thesis. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
6. Ofitsiina veb-storinka "Tsentr Razumkova" – The official web-site of "Razumkov Center". Retrieved from [razumkov.org.ua/ua/napryamki/energetika](http://razumkov.org.ua/ua/napryamki/energetika)
7. Kaufmann D. Integrating the Unofficial Economy into the Dynamics of Post-Socialist Economies: A Framework of Analysis and Evidence / D. Kaufmann, A. Kaliberda // *Development Discussion Paper*. – 1996. – №558. – P. 81-120.
8. Lasko M. Hidden Economy – an Unknown Quantity? Comparative Analysis of Hidden Economies in Transition Countries, 1989-1995 / M. Lasko // *Economics of Transition*. – 2000. – Vol. 8. – №1. – P. 117-145.

**Striy L.A.,**

Doctor of Economic Sciences, Professor

**Zaharchenko L.A.,**

Candidate of Economic Sciences, Professor

**Golubev A.K.**

Candidate of Technical Sciences, Professor

*Odessa A.S. Popov national academy of telecommunication, Ukraine*

## **MANAGEMENT OF NETWORK STRUCTURES IN THE FIELD OF INFOCOMMUNICATIONS**

**Стрий Л.А.,**

д.э.н., профессор

**Захарченко Л.А.,**

к.э.н., профессор

**Голубев А.К.**

к.т.н., профессор

*Одесская национальная академия связи им. А. С. Попова, Украина*

## **УПРАВЛЕНИЕ СЕТЕВЫМИ СТРУКТУРАМИ В СФЕРЕ ИНФОКОММУНИКАЦИЙ**

*Рассматриваются некоторые аспекты решения проблемы управления сетевыми структурами в сфере инфокоммуникаций и регулирования рынков инфокоммуникационных услуг: выполнен анализ сетевых структур современных инфокоммуникаций и сегментация инфраструктуры рынков инфокоммуникационных услуг, уточнены характеристики выделенных сегментов рынков, предложена схема инфраструктуры рынков, исследованы особенности управления сетевыми структурами в сфере инфокоммуникаций и регулирования рынков инфокоммуникационных услуг.*

**Ключевые слова:** *институциональный подход, инфраструктура рынков инфокоммуникационных услуг, регулирование рынков инфокоммуникационных услуг, сфера инфокоммуникаций, управление сетевыми структурами.*



*Some aspects of the solution to the problem of controlling network structures in the field of Infocommunications and regulation of markets of infocommunication services: the analysis of network structures of modern Infocommunications and segmentation market infrastructure infocommunication services, characteristics of selected market segments, the proposed scheme infrastructure markets, the features of the management of network structures in the field of Infocommunications and regulation of markets of infocommunication services.*

**Key words:** *institutional approach, infrastructure of markets of infocommunication services, management of network structures, the regulation of markets of infocommunication services, the infocommunication field.*

Современные инфокоммуникации – это сетевая инфраструктура государства, объединяющая все имеющиеся виды коммуникаций: интернет-коммуникации, телекоммуникационные, мобильные, компьютерные и другие коммуникационные сети, используемые для доставки потребителям в любую точку Планеты необходимых им информационных товаров. Уровень развития инфокоммуникаций в государстве характеризует степень сетевой готовности страны к вхождению в формирующееся глобальное информационное общество. Основным продуктом в сфере инфокоммуникаций являются инфокоммуникационные услуги. Инфокоммуникационные услуги возникли вследствие быстрого развития и конвергенции информационных и коммуникационных технологий. Этот процесс ускорился и стал необратимым после создания и глобального расширения всемирной сети Интернет. В Интернете информационные и коммуникационные технологии выступают как единое целое, что позволяет потребителю получать готовый информационный продукт, в котором соединены и данные, и аудио, и любая мультимедиа. Инфокоммуникационные услуги сделали возможным эффективное удовлетворение непрерывно растущих потребностей людей в разнообразной информации и современных информационных товарах, которые возникают у них в процессе экономической и иной деятельности [1, с. 42].

Практика бизнеса 21 столетия показала, что в условиях мирового финансово-экономического кризиса и турбулентного развития экономики предприятия сферы инфокоммуникаций оказались наиболее устойчивыми, так как их развитие базируется на разработке и использовании новейших инновационных технологий, что обеспечивает непрерывный рост производительности труда, и, соответственно, прибыли, и позволяет предприятию непрерывно обновлять ассортимент продукции и предлагать рынку инновационные товары и услуги, на которые существует устойчивый платежеспособный спрос [2, с. 7]. Поэтому исследование проблемы управления сетевыми структурами в инфокоммуникациях и, соответственно, тема данной статьи, являются актуальными, публикация результатов исследования представляет несомненный интерес как для ученых, так и для специалистов-практиков всех отраслей экономики.

Отдельные аспекты данной проблемы исследованы в опубликованных работах авторов. В монографии [1] изложены научные материалы, отражающие изменения концепций и содержания маркетинговой деятельности предприятий инфокоммуникаций, которые произошли в последние годы, исследовано становление рынков инфокоммуникационных услуг и эволюция маркетинга предприятий инфокоммуникаций. В монографии [2] рассмотрен широкий круг вопросов, касающихся современных экономических проблем и тенденций развития экономики предприятий: основные направления развития современной экономики (информатизация экономики и современные информационные технологии, развитие интернет-экономики и электронного бизнеса, глобализация рынков, формирование глобальной экономики, адаптация организационных структур предприятий к условиям современной экономики), возможные направления совершенствования деятельности предприятий. В статье [3] рассмотрены трансформационные преобразования организационных структур в процессе формирования информационной экономики; виды современных организационных структур, которые могут представлять интерес для отрасли инфокоммуникаций: плоские сетевые структуры горизонтальных корпораций, межфирменные сети как формы организационной гибкости; корпоративные стратегические альянсы; представлена схема модели организации рынков

инфокоммуникационной отрасли. В статье [4] представлены некоторые результаты исследований направлений повышения эффективности инфокоммуникационных компаний путем внедрения сетевой организации рыночной деятельности; проведено сравнение организационной логики индустриальной экономики «фордизма» и сущности логики информационной экономики «постфордизма»; проанализированы преимущества использования горизонтальной организационной структуры предприятия (горизонтальной корпорации) в условиях информационной экономики; представлена модель сетевой организационной структуры горизонтальной корпорации в сфере инфокоммуникаций. В статье [5] рассматриваются некоторые аспекты решения проблемы организации и реализации эффективной инновационной деятельности предприятий в сфере инфокоммуникаций в современных условиях: выделены факторы, обеспечивающие быстрое развитие сферы инфокоммуникаций, сформулированы несколько новых положений, которые могут быть использованы предприятиями инфокоммуникаций при организации и реализации инновационной деятельности.

В статьях [6, 7] исследованы аспекты данной проблемы, касающиеся решения задачи адаптации управления организационными структурами сферы инфокоммуникаций к новым экономическим условиям. В статье [6] выполнен анализ имеющихся научных положений относительно формирования новой модели управления предприятиями; рассмотрено: информационно–технологическая парадигма М. Кастельса, парадигма глобального менеджмента М. Желены, новая парадигма менеджмента П. Друкера, принципы стабильности и процветания Р. Салмона; выполнена систематизация исследованных положений; сформулированы принципы построения новой модели управления предприятиями в современной экономике. В статье [7] излагается и обосновывается мнение авторов о целесообразности разработки новой парадигмы управления в глобальной экономике; уточнено, в соответствии с теорией Томаса Куна об этапах развития науки понятие «парадигма управления в глобальной экономике»; проанализированы, уже внедренные в практику парадигмы: новая парадигма маркетинга; парадигма глобального менеджмента; информационно–технологическая парадигма; сформулированы некоторые научные положения, которые могут быть включены в парадигму управления в глобальной экономике.

Некоторые аспекты данной проблемы исследованы в работах зарубежных авторов [8-10], а также представлены в интернет-публикациях. Особенности современных сетевых структур телекоммуникационной индустрии рассмотрены И.Н. Корнеевым и С.Г. Фенем [8]. Т. А. Кузовкова и Л.С. Тимошенко в книге [9] раскрывают научные основы формирования информационного общества, требования экономики к инфокоммуникационной инфраструктуре и уровню развития инфокоммуникаций, законы развития инфокоммуникаций. Некоторые вопросы развития инфокоммуникаций отражены в трудах СКФ МГУ СИ [10].

Однако многие положения данной проблемы исследованы еще недостаточно, в частности вопросы управления сетевыми структурами в инфокоммуникациях и регулирования рынков инфокоммуникационных услуг.

*Целью данной статьи* является изложение результатов собственных исследований авторов некоторых аспектов указанной проблемы:

- анализ сетевых структур современных инфокоммуникаций и сегментация инфраструктуры рынков инфокоммуникационных услуг;
- исследование характеристик выделенных сегментов рынков;
- исследование особенностей управления сетевыми структурами в сфере инфокоммуникаций и регулирования рынков инфокоммуникационных услуг.

*Современные инфокоммуникации имеют четко выраженную сетевую инфраструктуру*, как доказано авторами в [2-4]. Формирование инфокоммуникационной услуги начинает потребитель, который подключает свой терминал (компьютер, планшет,

смартфон и т.п.) с помощью доступного ему вида коммуникаций к киберпространству сети Интернет. Выбрав интернет–компанию (посредника), потребитель формулирует требования к информационному продукту, который ему необходим. Посредник, учитывая пожелания потребителя, связывается (или непосредственно соединяет потребителя) с интернет-компанией или производителем информационных продуктов, или посредника (большинство интернет-производителей реализуют свои продукты с помощью предприятий, тиражирующих информационные продукты). Начинается интерактивный диалог потребителя с представителем производителя о параметрах продукта, цене и других условиях обмена. В случае несогласия потребителя с предлагаемыми условиями обмена он может быть соединен с представителем другого производителя и диалог продолжится. После согласования всех параметров обмена и решения вопроса оплаты потребитель получает на свой терминал необходимый ему информационный продукт.

В соответствии с вышеизложенным всю инфраструктуру рынков инфокоммуникационных услуг можно (достаточно условно) разделить на следующие сегменты:

- сегмент (сеть) рынков потребителей инфокоммуникационных услуг;
- сегмент (сеть) рынков производителей коммуникационных услуг;
- сегмент (сеть) рынков производителей (посредников) информационных продуктов.

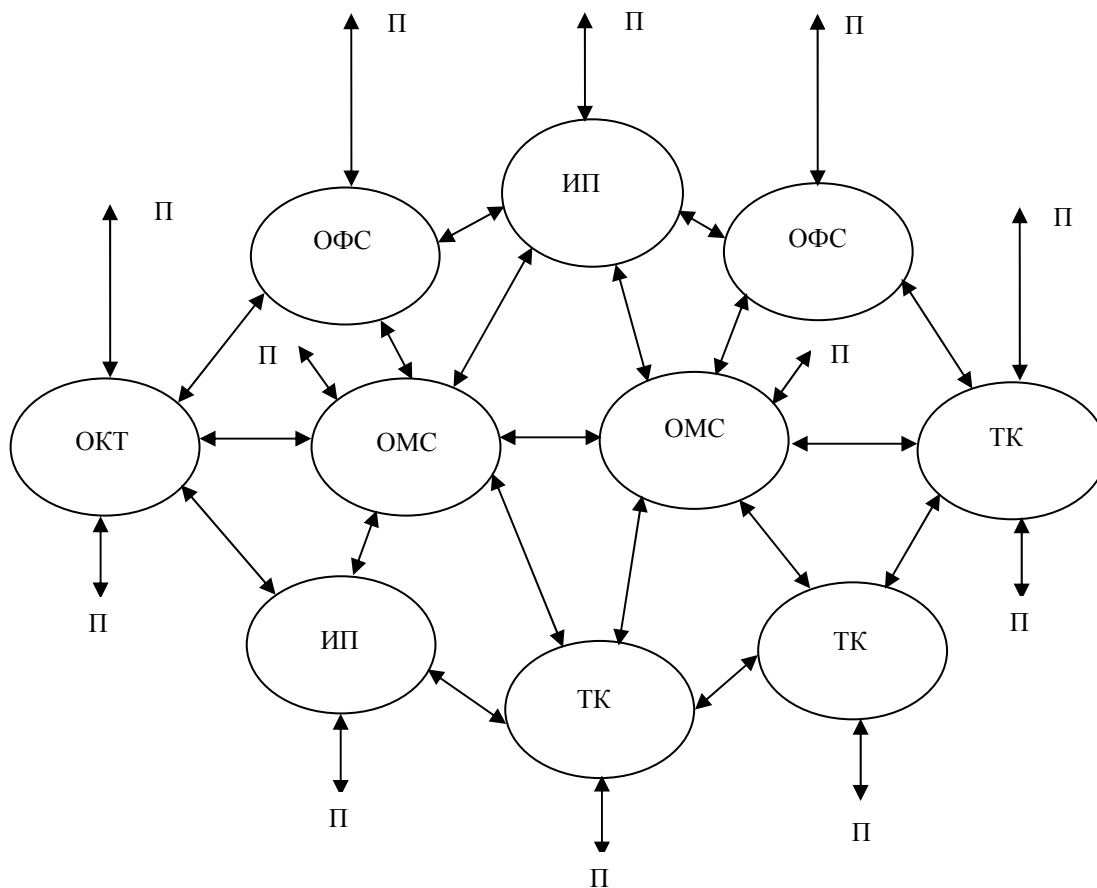
*Сегмент (сеть) рынков потребителей инфокоммуникационных услуг.* Потребителями инфокоммуникационных услуг являются индивидуальные потребители, которые приобретают товары для удовлетворения собственных нужд (программы для своего компьютера, планшета, смартфона, мультимедиа, видео фильмы, информацию и т.п.) и корпоративные потребители (использующие приобретаемые товары для производства иной продукции), а также предприятия, организации. Важно, что потребителями инфокоммуникационных услуг являются все посетители Интернета, все организации, государство, культура, образование, армия, все население, что обеспечивает массовый характер потребностей в инфокоммуникационных услугах, устойчиво растущий рыночный спрос на эти услуги и повышенные требования к качеству и формам предоставления данных услуг. Это обуславливает следующие характеристики данных рынков [2-4]:

- персонализированная ориентация предприятия на конкретного потребителя, привлечение его к формированию услуги на всех этапах ее производства, распределения и потребления;
- обеспечение равноправного доступа к услугам для любого пользователя;
- альтернативность производителя (возможность выбора поставщика услуг);
- отсутствие ограничений для потребителя по времени и пространству, по формулированию требований к услугам и формам их предоставления.

*Сегмент (сеть) рынков производителей коммуникационных услуг.* Сетевая структура данного сегмента представлена на схеме рис. 1.

В этом сегменте действуют практически все функционирующие в данное время предприятия (операторы) телекоммуникаций, и другие компании, в частности:

- традиционные операторы телекоммуникаций: фиксированной связи (ОФС), мобильной связи (ОМС), спутниковой и других видов связи (ОС), выраженной тенденцией развития данных предприятий является непрерывное расширение спектра услуг, практически все операторы предоставляют клиентам услуги доступа к сети Интернет, услуги просмотра телевизионных каналов, медиа услуги, услуги интернет-телевидения и многие другие;
- интернет–провайдеры (ИП), выраженной тенденцией развития этих предприятий является непрерывное расширение спектра услуг, которые они предоставляют своим клиентам (что позволяет им значительно увеличивать прибыль и привлекать новых клиентов), уже в настоящее время они могут предлагать: услуги предоставления телевизионных каналов в цифровом формате, медиа услуги, услуги телефонной и видео связи по интернет–протоколу, каналы интернет–телевидения и многие другие;



**Рис.1. Сетевая структура сегмента производителей коммуникационных услуг**

*Источник: собственная разработка авторов*

– операторы кабельного телевидения (ОКТ) кроме основных услуг по трансляции телевизионных каналов также предоставляют непрерывно расширяющийся спектр инфокоммуникационных услуг (аналогично услугам, предоставляемым операторами телекоммуникаций);

– другие телекоммуникационные компании (ТК).

Потребитель (П) может подключиться к любому оператору сети. Подключившись к любому оператору, потребитель фактически подключается ко всей сети.

*Сегмент (сеть) рынков производителей (посредников) информационных продуктов.*

Сеть этих рынков имеет структуру, аналогичную сети, представленной на рис. 1. Сегмент этих рынков включает непрерывно расширяющееся множество различных предприятий [2-4]:

- интернет-компании,
- предприятия производители информационных продуктов;
- предприятия, тиражирующие информационные продукты,
- предприятия-посредники,
- предприятия средств массовой информации и другие.

Рынки производителей информационных продуктов являются наиболее отличными от традиционных рынков. Информационные продукты производят профессионалы, владеющие знаниями, используя новые и новейшие информационные технологии. Предприятия-изготовители информационных продуктов, как указано выше, не занимаются их дальнейшим распространением, эти функции выполняют предприятия, тиражирующие эти продукты. Многообразие информационных продуктов, достаточно большой и устойчиво растущий спрос на них вызвали появление различных предприятий- посредников.

Сетевая структура рынков инфокоммуникационных услуг имеет несомненные преимущества по сравнению с традиционной организацией, как доказано в монографии авторов [2, с. 100-101]:

- экономической деятельности с использованием сетевой структуры характерна высокая степень самоорганизации, все сетевые субъекты, предлагая потребителю свой товар, выступают от имени сети, каждый из них, владея лишь отдельным её фрагментом, обеспечивает потребителю доступ ко всей совокупности сетевых ресурсов (одно предприятие, как правило, не имеет возможности оказывать полный комплекс инфокоммуникационных услуг, поэтому оно должно иметь постоянный контакт с аналогичными предприятиями, обслуживающими потребителей), на базе всей совокупности этих контактов создаётся единое экономическое пространство;

- сетевая структура рынков инфокоммуникационных услуг наиболее адаптивна для реализации эффективного взаимодействия производителей, посредников и потребителей;

- рынки инфокоммуникационных услуг являются быстро развивающимися рынками вследствие использования в экономике непрерывно растущих возможностей сети Интернет, интенсивного совершенствования информационных, коммуникационных технологий и их дальнейшей конвергенции;

- для системы рынков инфокоммуникационных услуг характерно интенсивное обновление номенклатуры услуг, которое происходит вследствие непрерывного появления новых технологий и расширения сферы действия существующих технологий и повышения их эффективности, эффективность новых технологий проявляется также в непрерывном расширении номенклатуры услуг.

Управление сетевыми структурами и регулирование рынков в сфере инфокоммуникаций радикально отличны от традиционных (рис.2).

Возможные направления реализации управления в сфере инфокоммуникаций исследованы авторами в [6, 7].

Управление предприятиями в современной экономике должно опираться на определенные принципы, сформулированные авторами в [6], в частности:

- методы и приемы управления предприятиями должны быть гибкими и адаптивными к изменению условий внешней и внутренней среды, ибо конъюнктура современного рынка быстро меняется вследствие ответной реакции конкурентов на предложения рынку со стороны предприятия новых товаров и услуг;

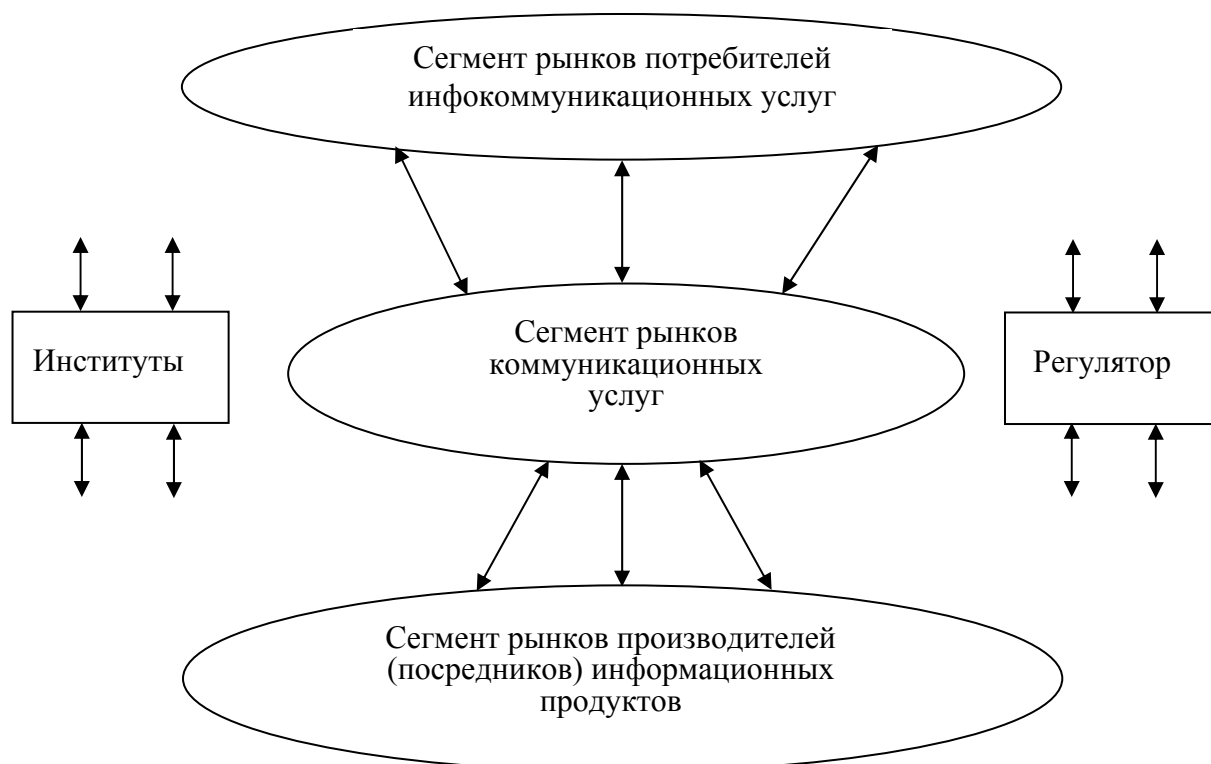
- управление должно быть нацелено не на поиск любых способов увеличения прибыли, а на максимальное (более эффективное, чем у конкурентов) удовлетворение требований (желаний) целевых потребителей и на этой основе получение прибыли;

- управление должно быть также нацелено на проработку видения будущего, у предприятия может быть будущее, которое оно создает сегодня.

Основной современной тенденцией развития современного управления (и возможно в ближайшем будущем) является нацеленность на инновации, обеспечение непрерывного инновационного процесса, разработку и предложение рынку инновационных и новых товаров и услуг. Эта тенденция должна быть учтена при определении задач управления [7].

Основным рыночным механизмом управления экономической деятельностью и регулирования в сфере инфокоммуникаций является *механизм взаимодействия спроса и предложения*. Этот механизм позволяет установить на информационные продукты и услуги равновесную цену, при которой требования и возможности производителей согласуются (как правило, интерактивно) с аналогичными требованиями и возможностями потребителей. Взаимодействие спроса и предложения на рынках инфокоммуникационных услуг более динамично, чем на традиционных рынках. Особенно это относится к ценообразованию. Как правило, опытный менеджер интернет-компания первоначально устанавливает цену на предлагаемые рынку товары несколько ниже цен конкурентов. Затем, в соответствии с

реальным спросом, цена может опускаться или повышаться. Эта процедура может производиться несколько раз в день [1, с. 176].



**Рис. 2. Инфраструктура рынков инфокоммуникационных услуг**

*Источник: собственная разработка авторов.*

В процессе управления в сфере инфокоммуникаций значительно большее участие принимают институты. На рынках инфокоммуникационных услуг перспективно использование институционального подхода к решению задач управления. Для этих целей необходимо наряду (или вместо) с государственными органами использовать специальные институты (общественные организации, порядки, закрепленные в законах и в деятельности различных учреждений), усилить воздействие институций (обычаи, традиции, нравы, национальные особенности) и совершенствовать институциональные нормы и правила (действующая в конкретных исторических условиях совокупность социально-экономических, моральных, этических норм и правил, которым индивидуум или группа индивидуумов вынуждены следовать). Более детально см. монографию авторов [2, с. 56-58]. Данная проблема нуждается в дополнительном исследовании и правовом обеспечении.

На рынках инфокоммуникационных услуг также значительно изменяется функция регулятора. Данные рынки являются глобальными, национальных границ этих рынков не существует. Многие операторы не являются государственной собственностью. Действующие в различных странах законы о регулировании телекоммуникаций определяют правила функционирования операторов и провайдеров только на национальном сегменте рынков телекоммуникационных услуг. В настоящее время задачи национальных государственных органов в сфере инфокоммуникационных услуг четко не определены. Основной их задачей остается лицензирование, распределение ограниченного ресурса, отчасти надзор за его использованием. Данная проблема также нуждается в дополнительном исследовании.

Таким образом, установлено, что экономическая деятельность предприятий инфокоммуникаций осуществляется в глобальном виртуальном пространстве в тесном интерактивном взаимодействии с потребителями. Влияние государственных институтов на этих рынках снижено, но непрерывно растет влияние общественных институтов. Основной особенностью рынков инфокоммуникационных услуг является организация экономической

деятельности по принципу сетевой структуры, для которой характерна высокая степень самоорганизации. Другой особенностью является интенсивное обновление номенклатуры услуг, которое происходит вследствие непрерывного появления новых технологий и расширения сферы действия существующих технологий, что вызывает стимулирование заинтересованности потребителей и рост спроса на инфокоммуникационные услуги.

#### **Литература:**

1. Стрий Л.А. Маркетинг предприятий инфокоммуникаций: современные виды маркетинговой деятельности: монография / Л.А. Стрий, М.А. Мамедов, О.М. Рустамов // Под научн. ред. профессора, д.э.н. В.Н. Орлова. – Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2015. – 244 с. ISBN 978-3-659-69500-1.
2. Голубев А.К. Экономика и управление на предприятии: основные тенденции и проблемы развития: монография / А.К. Голубев, Л.А. Стрий, Л.А. Захарченко // Под научн. ред. профессора, д.т.н. П.П. Воробиенко. – Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2015. – 292 с. ISBN 978-659-58728-3.
3. Стрий Л.А. Сетевая организация рынков инфокоммуникационной отрасли / Л.А. Стрий, Л.А. Захарченко, А.К. Голубев // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія: економічні науки – 2016. – Вип. 16, частина 4. – Херсон: ХДУ, 2016. – С. 43-47. ISSN 2307-8030.
4. Стрий Л.А. Модель сетевой организационной структуры горизонтальной корпорации в инфокоммуникациях / Л.А. Стрий, А.К. Голубев, Л.А. Захарченко // Економіка: реалії часу: [науковий журнал]. – 2016. – №6 (26). – С. 114-121. Режим доступа до журналу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2016/n4.html>.
5. Striy L.A. Modern innovative businesses in the sphere of infocommunication / L.A. Striy, L.D. Bogatyreva, A.A. Kosonozhkin // Geopolitical processes in the world today: Collection of scientific articles. – "East West" Association For Advanced Studies and Higher Education GmbH, Vienna, Austria, 2016. – 328 p. – P. 59-63. ISBN 978-3-903115-63-7.
6. Стрий Л.А. Некоторые положения построения новой модели управления предприятиями в современной экономике / Л.А. Стрий, Л.А. Захарченко, А.К. Голубев // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія: економічні науки – Випуск 8, частина 4. – Херсон: ХДУ, 2014. – С. 109-114. ISSN 2307-8030.
7. Стрий Л.А. Глобальная экономика: некоторые аспекты современной парадигмы управления / Л.А. Стрий, Л.А. Захарченко, А.К. Голубев // Глобальні та національні проблеми економіки: [електронне наукове фахове видання]. – Випуск 12. – Миколаєв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського. – С. 39-43. ISSN 2307-8030.
8. Корнеев И.Н. Сетевые структуры телекоммуникационной индустрии: зарубежный опыт и российские перспективы / И.В. Корнеев, С.Г. Фень. – М.: Горячая линия–Телеком, 2005. – 136 с. ISBN 978-5-95517-259-6.
9. Кузовкова Т.А. Анализ и прогнозирование развитие инфокоммуникаций / Т.А. Кузовкова, Л.С. Тимошенко. – М.: Горячая линия–Телеком, 2016.– 174 с. ISBN 978-5-9912051-77.
10. Труды СКФ МТУ СИ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.skf-mtusi.ru/?page\\_id=536](http://www.skf-mtusi.ru/?page_id=536).

#### **Chernyavska E.I.**

Doctor of Economics, Professor

*Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*

### **THE THEORY OF LABOR RELATIONS: TOPICAL ISSUES IN THE CONTEXT OF MARKET TRANSFORMATION OF ECONOMY OF UKRAINE**

#### **Чернявська Є.І.**

доктор економічних наук, професор

*Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля*

### **ТЕОРІЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ В КОНТЕКСТІ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

*The article deals with the necessity of salaries filling by the real commodity content within the social partnership as an institute of labor relations. The solution assumes the improvement of the employment relationship, the transformation of social partnership into the institutional mechanism for the resolution of conflicts and the coordination of interests of economic operators, the transformation of the trade unions to professional organization of wage earners, the introduction of accountability mechanisms for top government officials for their performance.*

**Keywords:** *market economy, labor relations, labor relations theory, labor force labor potential, salary, social partnership.*

*У статті розглянуто актуальні питання розвитку та використання теорії трудових відносин в рамках сучасної практики ринкової трансформації економіки України. Обґрунтовано на необхідність наповнення заробітної плати реальним товарним змістом в рамках соціального партнерства як інституту трудових відносин. Вирішення завдання пов'язано з удосконаленням характеру трудових відносин, перетворенням соціального партнерства в інституціональний механізм вирішення конфліктів та узгодження інтересів учасників економічної діяльності, перетворенням профспілок в професійні організації осіб найманої праці, введенням механізмів відповідальності до чиновників вищих державних посад за результати своєї діяльності.*

**Ключові слова:** *ринкова економіка, трудові відносини, теорія трудових відносин, робоча сила, трудовий потенціал, заробітна плата, соціальне партнерство.*

**Актуальність теми.** Наука є основою раціональної діяльності соціуму. Теорія трудових відносин, яка є невід'ємною частиною економічної теорії, відображає дослідження та дає відповіді стосовно законів, категорій, інституціональних форм ефективного розвитку та ефективного використання праці як головного фактору суспільного виробництва, економіки підприємств. В сучасних умовах ринкової трансформації економіки України та зростання ролі трудового потенціалу як визначального фактору ефективності суспільного виробництва, конкурентоспроможності підприємств вимоги і запити до теорії трудових відносин набувають підвищеної актуальності.

Наука повинна дати чіткі відповіді стосовно специфіки законів, категорій, інститутів ефективного розвитку та використання праці в умовах сучасної ринкової трансформації економіки з урахуванням глобалізації економічних процесів та відносин, а також розвитком процесів світової та регіональної торгівлі, інтеграційних об'єднань. Економіка України реформується вже більше 25 років, а обіцяних результатів так і нема. З анексією Криму і воєнними діями на Сході України негативні тенденції в економіці та розвитку трудового потенціалу тільки посилилися [1]. Однією із причин таких реформаторських «успіхів» є недостатня увага до розвитку економічної теорії, в тому числі і теорії трудових відносин, а також слабке застосування її фундаментальних положень у визначенні соціально-економічних, інституціональних (законодавчих) основ практичного життя соціуму, економічної діяльності. Сказане обумовлює актуальність теми та статті.

**Аналіз публікацій.** В українській економічній теорії, як і в інших країнах, дослідженню законів та категорій розвитку праці приділяється значна увага. В працях Д. Богині, О. Грیشнової, Л. Дробязко, І. Есінової, А. Колота, Є. Лібанової, В. Лича, С. Мельника, І. Новака, Г. Осового, О. Уманського та інших дослідників знайшли системні відображення питання сутності праці та трудових відносин, моделей та умов їх ефективного розвитку, ролі в соціально-економічному прогресі країни й інші. На підставі виявлених проблем запропоновано напрями удосконалення трудових відносин, ефективного розвитку трудового потенціалу на сучасному етапі ринкових реформ. Однак наявність протилежних підходів в науці, слабке врахування досягнень теорії трудових відносин в законодавчій практиці України, практиці реформ та організації підприємницької діяльності зумовлюють необхідність подальшого розвитку теорії трудових відносин, врахування її досягнень, рекомендацій в площині практики.

**Метою статті** є розгляд основних положень теорії трудових відносин в ринковій економіці, з'ясування найбільш негативних відступів від теорії в українській практиці та визначення інститутів, що орієнтують учасників економічної діяльності на більш ефективне використання теорії трудових відносин в практиці реформ та господарської діяльності.

**Виклад основного матеріалу.** В ринковій економіці всі фактори виробництва, процеси праці і їх результати, відтворювальні процеси здійснюються в товарній формі. Товар є економічною «клітиною» ринкової економіки, тобто капіталізму. Всі товари мають дві властивості: споживчу вартість і вартість. Споживча вартість – це здатність товару задовольняти якусь потребу людини. Вона представлена у самій речі, уособлює собою



сукупність хімічних і фізичних властивостей, які притаманні самому предмету. Споживча вартість як властивість товару виступає носієм вартості.

В вартості відображається той факт, що вона є формою суспільної праці, хоча виготовлення товару здійснюється приватним виробником. Величина товару визначається суспільно необхідними витратами праці. Але якою буде реальна ціна – вирішує ринок. В залежності від співвідношення попиту і пропозиції ціна на товар може дорівнюватися до вартості товару, бути вище або нижче вартості товару. Рух ціни навколо вартості товару – це механізм дії закону вартості, механізм регулювання розвитку конкретних ринків, галузей виробництва та ринкової економіки в цілому, в умовах вільної конкуренції. На відміну від ринків ресурсів та готової продукції ринок праці за всю епоху капіталізму ніколи не був ринком вільної конкуренції. Він завжди був і є ринком недосконалої конкуренції, асиметричним, з домінуючими позиціями підприємців, капіталістів, фінансового капіталу. В силу цього ринок не може бути єдиним механізмом встановлення заробітної плати, що сьогодні з практики розвинутих країн добре відомо.

Як відомо, під дією страйків, революційних рухів найманих працівників під керівництвом профспілок, комуністичних партій проти капіталістів протягом XIX ст. в інституціональну матрицю капіталізму були внесені істотні зміни. Законодавчо були визнані профспілки. В якості самостійної галузі права було признано трудове право. В укладанні та ефективному функціонуванні трудових відносин важливу роль стали грати колективно-договірні угоди [2].

Послуги праці купуються на ринку праці, а використовуються на підприємствах, в процесі праці. На цьому рівні також діють економічні закони і їх не можна ігнорувати. Не можна за безцінь купити робочу силу і змусити її ефективно працювати. Як найменше це порушує закони відтворення праці як фактору виробництва. Колективні переговори між найманими працівниками і роботодавцями призвані відрегулювати питання ефективності виробництва, якості праці та її оплати, винагороду найманих працівників.

Занижена заробітна плата стосовно вартості робочої сили в головній частині соціально-економічної сфери в Україні призводить до множини взаємопов'язаних негативних наслідків, що породжують диспропорції та негативні тенденції в розвитку економіки та ринку праці, Головними з них є:

- обмеження платоспроможного попиту, обмеження в першу чергу ємності ринку споживчих товарів, товарів довготривалого користування, що в свою чергу негативно позначається на фінансових можливостях розвитку економіки, соціальної сфери, підприємництва;

- підриив розвитку трудового потенціалу та добробуту громадян, падіння конкурентоспроможності робочої сили, дестимулювання якості праці, активності трудової поведінки, що формують зростання соціальної напруженості та конфліктів в суспільстві;

- відтоку робочої сили за кордон. За останні 20 років з України виїхало від 7 до 15 % економічно активних громадян. Певний відсоток з них вже залишився за кордоном назавжди, інша частина – продовжує працювати і має наміри повернутися в країну. Найбільша частина українців їде за кордон на сезонні заробітки, аби вижити. За останні 2 роки збільшився відсоток тих, хто готовий виїхати з України. За даними соціологів, ця готовність зумовлена не тільки новинами з фронту на Донбасі, але й реаліями життя [3];

- низька заробітна плата на рівні підприємств закономірно не стимулює підвищення технічної будови виробництва та підприємств, що закономірно обумовлює низьку продуктивність праці з усіма наслідками цього.

Заробітна плата як ринкова форма вартості робочої сили повинна виконувати всі функції, які їй притаманно в ринковій економіці. Без цього економіка не може вийти з економічної кризи, подолати інволюційні процеси та перейти до зростання за моделлю розширеного відтворення. Сьогодні соціальне партнерство як інститут трудових відносин дозволяє ефективно в ключі соціально-економічного прогресу вирішити проблему

перетворення заробітної плати в сучасну ринкову форму відтворення людського капіталу, розвитку трудового потенціалу країни, регіонів, підприємств, громадян.

Капіталістичне підприємство – це кооперація праці, яка саме є основою синергетичного ефекту, народження безпосередньо суспільної продуктивності праці. Вона надає можливості оплачувати робочу силу за її вартістю та задовольняти інтереси підприємців в формі прибутку, що є формою синергетичного ефекту або безпосередньо суспільної продуктивності праці. Укладання та регулювання трудових відносин в рамках соціального партнерства як суспільного інституту дозволяє конфліктність, антагонізм у відносинах між найманими робітниками і підприємцями перевести в русло ефективного співробітництва, злагоди в суспільстві. Питання заробітної плати в рамках колективних угод і договорів вирішуються у тісному зв'язку з ефективністю праці і виробництва, конкурентоспроможністю підприємств та соціально-економічним розвитком країни. Ринкова свобода у прийнятті рішень з можливостями інституціональних механізмів узгодження інтересів суб'єктів економічних відносин стає стратегічним напрямом соціально-економічного розвитку економіки та країни, основою для застосування в соціально-економічному розвитку моделей «магічного чотирикутника».

В Україні приведення заробітної плати до ринкового характеру та застосування сучасних макроекономічних моделей соціально-економічного розвитку має складності. Закон України «Про соціальний діалог в Україні», прийнятий на основі майже 20-ти річного обговорення, має вельми обмежений характер стосовно вироблення та реалізації державної соціальної і економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин та забезпечення якості життя громадян, соціальної стабільності в суспільстві. Підвищення дієвості Закону України «Про соціальний діалог» перш за все потребує загального удосконалення характеру трудових відносин з відображенням змін у законодавчих актах, що стосуються функціонування трудових відносин, розвитку підприємництва та ринкової економіки в цілому.

Ефективне удосконалення трудових відносин пов'язано перш за все з суб'єктивацією виробничих відносин як ринкової форми розвитку економіки, продуктивних сил. Суб'єктивація виробничих відносин – це процес перетворення учасників економічної діяльності в суб'єктів ринкової економіки [4, с. 60-61]. В даному напрямку також існують проблеми. В першу чергу необхідно провести розмежування понять держави з відповідними структурами як соціуму і держави як сукупності державних органів, вищих посад, які займають обрані громадяни. В умовах ринкової економіки на відміну від радянської влади, сучасної української, вищі державні службовці – це агенти соціуму, ефективність їх діяльності цілком залежить від параметрів, які визначають принципи їх відбору, діяльності, повноваження, обов'язки та відповідальність. Ці інститути діяльності державних службовців в кадровій політиці, з одного боку, суттєво обмежують вплив таких чинників як кумівство, родинність, корупція, а, з іншого боку, орієнтують на прийняття на роботу в державних органах влади дійсних професіоналів.

Вельми негайного потребує вирішення проблема перетворення профспілок в професійні організації найманих працівників. Сьогодні профспілки в переговорах з роботодавцями та чиновниками не є рівноправною стороною. В контексті основних протиріч головним протиріччям соціально-економічного розвитку України є протиріччя між чиновниками, що успадкували позиції радянської номенклатури, та іншими прошарками суспільства, в тому числі і підприємцями як суб'єктами, рушійною силою ринкової економіки.

Удосконалення трудових відносин пов'язано з забезпеченням дієвості механізмів вирішення конфліктів, проведення політики узгодження та гармонізації інтересів між державою, найманими працівниками і підприємцями. Загальним інститутом вирішення цих проблем є соціальне партнерство. Саме з наповненням його нормами сучасної ринкової економіки можливо заробітну плату привести у відповідність до вартості сучасної робочої

сили, побудувати та здійснити стратегію соціально-економічного розвитку за моделлю розширеного відтворення, забезпечити добробут в країні.

**Висновки.** Ефективний розвиток економіки в умовах ринкової організації виробництва пов'язан з використанням всіх товарних форм відповідно до їх , товарного змісту. Сутність і явище, форма і зміст, як правило, не співпадають. За ринковими формами може скриватися зовсім не товарний зміст. Тому в організації економічної діяльності, практиці господарської діяльності, як і в інших сферах життя соціуму повинна активно використовуватися наука.

Найбільш хибною дією в ринковому реформуванні економіки України є невідповідне врахування на рівні законодавства теорії трудових відносин, що стало причиною суттєвого заниження заробітної плати стосовно вартості робочої сили та підриву її відтворення. Приведення заробітної плати у відповідність до вартості робочої сили пов'язано з удосконаленням виробничих, трудових відносин, їх суб'єктивацією за відповідними нормами.

### Література:

1. Чернявська Є.І. Щодо узгодженості та гармонізації інтересів учасників економічної діяльності /Є.І. Чернявська //Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – №6 (230). – Луганськ: СХУ ім. В. Даля, 2016. – С. 218-223.
2. Чернявська Є.І. Реструктуризація підприємства в умовах трансформаційної економіки : монографія / Є. І. Чернявська. — Луганськ : Вид-во СХУ ім. В.Даля, 2004. — 264 с.
3. Радчук О. У пастці економічної безвиході: нові ризики трудової міграції для України. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/> 2016/06/15/kolonka/aleksandr-radchuk/ekonomika/upastci-ekonomichnoyi-bezvuxodi-novi-ryzky-trudovoyi-mihracziyi-dlya-ukrayiny
4. Чернявська Є.І. Інституціональні аспекти розвитку трудового потенціалу країни і регіонів. //Economics and management, law: innovation strategy: Collection of scientific articles. – Henan Science and Technology Press, Zhengzhou, China, 2016. – Vol. 1. – S. 57-61.

**Shatokhin E. A.**

Student

*Branch Moscow state University, Sevastopol, Russia*

## PROBLEMS OF AGRO INDUSTRIAL COMPLEX OF THE REGION

**Шатохин Е. А.**

студент

*филиала Московского государственного университета имени В.М. Ломоносова  
в г. Севастополе*

## ПРОБЛЕМЫ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕГИОНА

*This article considers the region as an object of agriculture, the main problems of the agro industrial complex of the region, and methods of elimination.*

**Key words:** *agriculture, marketing, territory, district, region.*

*В статье будут рассмотрен регион как объект агропромышленного комплекса, основные проблемы агропромышленного комплекса района, и методы устранения.*

**Ключевые слова:** *агропромышленного комплекса, маркетинг, территория, район, регион.*

Как отмечает А. Бурдонов агропромышленный комплекс это – межотраслевая трудноуправляемая, при современных методах экономического планирования и налогового учета, высокоинтеллектуальная и сложная сфера деятельности, подверженная влиянию политических, экономических, погодных и информационных факторов. Сфера, требующая квалифицированных кадров и профессиональных управленцев, способных реализовать потенциал района в условиях рыночной экономики и особенностей крымских районов.

Рассмотрим агропромышленный комплекс на примере Красногвардейского района. Несмотря на свою уникальную природу, целебный климат и богатое историческое наследие имеет огромное количество серьезных нерешенных проблем. Они существенно сказываются на качестве Красногвардейского продукта и тормозят дальнейшее развитие индустрии района. Основываясь на успешном опыте стран лидеров, предлагается решать проблемы

района путем развития элементов комплекса маркетинга. Этот маркетинговый подход позволит Красногвардейскому району стать более конкурентоспособным по сравнению с другими районами. Основное направление Красногвардейского района это агропромышленный комплекс.

Е. Самарцев считает, что необходимой составляющей эффективного решения всех стратегических заданий развития является формирование механизма партнерства, взаимодействия и общей ответственности за развитие районов между государственными органами власти всех уровней, бизнеса, неправительственных и профессиональных организаций и местного населения [7, 33].

Для развития Красногвардейского района нужно постоянно поддерживать, совершенствовать и формировать конкурентоспособный на мировом рынке отечественный туристический продукт на основании эффективного использования естественного и историко-культурного потенциала Крыма.

Цели и задачи статьи. Целью данной статьи является анализ комплекса маркетинга Красногвардейского района, разработка предложений по его совершенствованию и дальнейшему развитию индустрии района.

Для достижения цели поставлены следующие задачи: охарактеризовать особенности современного состояния комплекса маркетинга Красногвардейского района, рассмотреть в отдельности каждый элемент комплекса маркетинга, выявить проблемы в Красногвардейском районе, предложить план развития Красногвардейского района.

Основной материал исследований. Маркетинг территории, по своим основным характеристикам, не имеет никаких принципиальных отличий от других форм хозяйственной деятельности. Потому все существующие положения современного маркетинга могут быть в полной мере применены и к территориальной сфере.

Маркетинг территории реализуется с помощью элементов комплекса маркетинга («4P»): товара, продвижения, цены и политики распределения. Каждый элемент маркетингового комплекса состоит из множества компонентов. С помощью маркетинговых стратегий компании выбирают наиболее подходящие компоненты для того, чтобы предоставить своим покупателям высшую потребительскую ценность.

Продукт.

Красногвардейский район – главный и крупнейший агропромышленный район Крыма.

Преимущества Красногвардейского района: уникальные лечебно-климатические условия, наличие больших горно-лесных массивов, памятников природы, заповедников и туристических маршрутов, богатые культурные и национальные традиции, богатая история, большое количество памятников культуры, исторические события, связанные с военной историей ряда ведущих стран – России, Турции, Великобритании, Италии, Германии, Франции, наличие возможностей для развития охотничьего туризма, богатые традиции виноделия, отсутствие проявлений терроризма и относительно невысокий уровень преступности.

Недостатки Красногвардейского района: отсутствие гибких подходов к клиентам с разными потребностями, отсутствие стратегического планирования развития района, отсутствие высококвалифицированных работников, отсутствие инновационных технологий

Цена. Ценообразование в индустрии района– это комплексный прием, обусловленный разнообразием продукта, высоким уровнем его дифференциации, конкуренцией в отрасли и сложностью точной оценки будущего спроса. К основным факторам, влияющим на цену территориального продукта, относятся:

1) внешние факторы: соотношение спроса и предложения, уровень и динамика конкурирующих цен, государственное регулирование рынка, политическая ситуация в стране, потребители, их платежеспособность, интересы, привычки, вкусы.

2) внутренние факторы или цели ценообразования:

– выживание – используется, когда доходность бизнеса резко падает.  
– максимизация текущей прибыли – предполагает проведение анализа спроса и затрат при розничных ценах.

– лидирующее положение на рынке способствует наращиванию рыночной доли. В этом случае цены устанавливаются настолько низкие, насколько это возможно.

– достижение наиболее высокого качества обслуживания – для этого требуется высококвалифицированный персонал. Компании, лидирующие в качестве, могут запрашивать высокие цены за свой турпродукт, но они должны вкладывать капитал в поддержание имиджа и высокого качества.

**Продвижение.** Продвижение является одним из компонентов маркетингового комплекса, применяемых агропромышленными организациями для оказания воздействия на тех, от кого зависит продажа их продукта. На продвижение агропромышленного комплекса в Красногвардейском районе выделяется около от 1250000 р. до 6125000р. в год. Часть из выделенных средств расходуется на участие крымских представителей в специализированных ярмарках и фестивалях, на организацию имиджевых мероприятий для зарубежных журналистов, распространяющих информацию о крымских регионах, а все что остается на рекламу в СМИ стран СНГ. Недостаточное выделение необходимых средств на развитие элементов продвижения территориального продукта, отсутствие эффективного руководства, отсутствие четких стратегий развития – все это приводит к тому, что иностранные инвесторы предпочитают закупать продукты в Турции, Греции, Болгарии, где только на рекламу затрачивают 24 млн. долл., 120 млн. долл., 14 млн. долл. США соответственно.

**Распределение.** Сбыт территориального продукта осуществляется в широком диапазоне. Наряду со сбытом продукции важной функцией предприятий является предоставление клиенту полной достоверной информации о приобретаемом территориальном продукте. На современном этапе расширяются сбытовые собственные сети путем организации франчайзинга – вертикальной интеграции предприятий. Такая форма сотрудничества позволяет фирмам снизить риск неудачи при выходе на рынок, целенаправленно использовать финансовые ресурсы, минимизировать текущие издержки благодаря проведению единой рекламной кампании и использованию готовых технологических разработок. Основная проблема распределения – отсутствие четких правил и прозрачных отношений в отношениях между производителем, продавцом и потребителем территориального продукта. До сих пор не разработана единая форма договора между субъектами рынка, основной долг которых – обеспечение заявленного качества продукта. Отсюда вытекают проблемы связанные с полномочиями и ответственностью группы предприятий сформировавших и предложивших рынку территориальный продукт.

В ходе рассмотрения отдельных элементов комплекса маркетинга были выявлены общие проблемы туристического региона и предложены следующие пути их решения.

Для совершенствования продукта необходимо: администрации и руководителям мест размещения – модернизировать хозяйственную инфраструктуру наиболее привлекательных зон; применить стратегию дифференцированного маркетинга; республиканским властям – обеспечить условия для привлечения инвестиций в масштабные проекты с целью развития иностранного въездного инвестирования, формирования механизма партнерства, взаимодействия и общей ответственности за развитие агропромышленного комплекса между субъектами всех уровней; органам власти АРК – повысить эффективность продвижения красногвардейского территориального продукта за счет организации солидарного фонда рекламы региона.

#### **Литература:**

1. Бурдонов А.Б. Курортно-туристический потенциал Крыма: объект одноразового грабежа или 20 миллиардов долларов дохода ежегодного?/ Бурдонов А.Б. // Новости турбизнеса. – 2007. – № 23–24.– С. 24 - 25.

2. Закон України "Про туризм" за станом на 9 липня.2003р./ Верховна Рада України – Офіц. вид. – К., Парлам. вид-во, 2003 . – 207 с: – (Бібліотека офіційних видань).
3. Квартальнов В.А. Туризм / Квартальнов В.А. – М.: Финансы и статистика, 2002. – С.145–148
4. Козырева Т.В. Учёт издержек в туризме: учеб. пос. / Козырева Т.В. – М. : Финансы и статистика, 2000.– С. 67–68.
5. Краснопольская В.В. Крым–курорт: если не поедет Россия, денег не будет/ Краснопольская В. В. //Крымская общественно-политическая газета. –2009. – от 01.22. – С. 3
6. Папирян Г.А. Международные экономические отношения // Экономика туризма/ Папирян Г.А. – М.:Финансы и статистика, 2000. – С. 136–138.
7. Самарцев Е. В. Мастер–план развития туристической и курортно-рекреационной сферы морского берега Крыма / Самарцев Е. В. // Все о бух. учете. – 2003.– № 76 (864). – С. 16– 39
8. Крым. Курорты. Туризм. 2007:[статистический бюллетень]. – Симферополь: Министерство курортов и туризма АРК, 2008. – 30 с.

## 2. WORLD ECONOMY

**Dedilova T.V.**

Candidate of Economic Science, Associate Professor

**Pushkar'ova N.A., Kabanets' M.S.**

Students

*Kharkiv National Automobile and Highway University*

### **THE DIRECTIONS OF INTERACTION BETWEEN UKRAINE AND THE EU IN THE FIELD OF ROAD SAFETY**

**Деділова Т.В.,**

кандидат економічних наук, доцент

**Пушкар'ова Н.А., Кабанець М.С.**

студенти

*Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

### **НАПРЯМИ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ ТА ЄС В СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ**

*The article is analyzed the interaction between Ukraine and the EU in the field of road safety as a priority direction of cooperation its member countries in the following international activities as trade, road transport, railway and sea transportation. The mechanism of interaction between Ukraine and the EU TRASECA project in the field of road safety was analyzed.*

**Keywords:** road safety, traffic accident, motor roads, transport, losses

*В роботі проведено аналіз взаємодії України та ЄС в сфері безпеки дорожнього руху як пріоритетного напрямку співробітництва його країн-учасниць за такими міжнародними напрямками діяльності, як торгівля, автотранспортування, залізниця та морські перевезення. Проаналізовано механізм взаємодії України та ЄС за проектом TRASECA в сфері безпеки дорожнього руху.*

**Ключові слова:** безпека дорожнього руху, дорожньо-транспортна пригода, автомобільні дороги, транспорт, збитки

Стратегічний курс України до євроінтеграції супроводжується активним реформуванням усіх систем життєдіяльності країни в тому числі й системи забезпечення безпеки дорожнього руху, управління якою за останнє десятиріччя характеризується як кризове та відзначається нездатністю швидкого реагування до стратегічних змін відносно вимог, якості й умов її функціонування.

Головними перешкодами на шляху підвищення ефективності системи безпеки дорожнього руху (БДР) України на теперішній час є недосконала державна політика в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, розподіл та перерозподіл управлінських функцій щодо її належного підтримання між органами виконавчої влади, системна криза дорожнього господарства, проблеми технічного забезпечення контролю за дотриманням БДР тощо.

За офіційними даними Державної служби статистики України [1] в 2014 р. в Україні зареєстровано 153154 ДТП, у тому числі з постраждалими 25820 пригод, в яких 4420 особи загинуло та 31966 осіб отримали тілесні ушкодження (табл. 1).

Через значне збільшення кількості автомобілів протягом останнього десятиріччя майже повністю вичерпано пропускну спроможність вулично-дорожньої мережі, що у свою чергу ускладнює умови руху та потребує підвищення експлуатаційних характеристик існуючої мережі та її розбудови з урахуванням вимог, прийнятих у країнах Європейського Союзу.

Країни ЄС прийняли Директиву 2008/96/ЄС від 19 листопада 2008 року «Про управління безпекою дорожньої інфраструктури, а також забезпечення високого рівня безпеки транс'європейської мережі автодоріг», метою якої є встановлення процедур, що забезпечують відносно високий рівень дорожньої безпеки всієї транс європейської мережі, а також передбачено проведення аудитів безпеки на стадії проектування, будівництва та експлуатації доріг. Україна, через територію якої пролягає значна кількість міжнародних

транспортних коридорів, не може стояти осторонь поставленої мети і зобов'язань забезпечити гарантію високого рівня безпеки.

Таблиця 1

**ДТП на території України за період 2010-2015 рр.**

Рік	Дорожньо-транспортні пригоди на дорогах і вулицях*		Потерпілі у дорожньо-транспортних пригодах, осіб	з них	
	кількість, одиниць	у тому числі зі смертельним наслідком		загинуло	поранено
2010	31914	4223	43850	4875	38975
2011	31281	4344	43086	4908	38178
2012	30699	4507	42650	5131	37519
2013	30681	4301	42354	4833	37521
2014**	25820	...	36386	4420	31966
2015***	82110	...	15016	2315	18938

\* Кількість дорожньо-транспортних пригод, в яких були постраждалі

\*\* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

\*\*\* період з 01.01.2015 по 31.08.2015

Джерело: складено авторами за матеріалами [1]

Останнім часом відбувається активний розвиток міждержавних альянсів прикордонних країн з метою досягнення глобальних переваг над спільними конкурентами на світовому ринку.

Одним з таких альянсів став проект TRASECA, транспортний коридор Європа-Кавказ-Азія, який був запропонований в 1993 році Європейським Союзом. Створення цього проекту сприяло ліквідації монополії Росії на транзит Каспійської нафти та ринковому регулюванню цін як на транзит, так і власне на енергоносії. Ще одним немаловажним чинником створення TRASECA було досягнення єдиних тарифів на проходження вантажів цим шляхом (цей проект також називали відродженням «Великого шовкового шляху»).

Незважаючи на те, що проект було засновано під егідою ЄС, процес його становлення був досить тривалим. Це обумовлюється значною кількістю країн-учасниць проекту, де кожна з них відстоювала свої власні інтереси. Від часу запропонування проекту до підписання комюніке про підтримку проекту дванадцятьма країнами (Азербайджан, Вірменія, Болгарія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Румунія, Таджикистан, Туреччина, Україна, Узбекистан) минуло майже п'ять років. В лютому 2001 року було відкрито постійний секретаріат проекту TRASECA за підтримки ЄС, який поділяється на чотири робочі групи: торгівля, автоперевезення, залізниця та морські перевезення. Фінансування проекту відбувається за рахунок коштів ЄС та становить 9-11 млн. євро на рік.

За останні роки часткове функціонування проекту TRASECA передбачало розробку майже 60 проектів подальшого розвитку зазначеного транспортного коридору, наданих для розгляду його країнами-учасницями до Євросоюзу. Однак перші десять років його функціонування ознаменувалися реалізацією лише 46 проектів, з їх розподілом на інвестиційні (13 проектів) та технічні (33 проекти) сумарною вартістю більше 100 млн. євро (50% – пряме інвестування).

В роботі [2] авторами зазначено, що Україна, виходячи із свого географічного положення, має всі передумови для зайняття провідних ролей у проекті TRASECA. Зроблені перші кроки, які закладають основу подальшої співпраці з міжнародними організаціями з метою збільшення авторитету України на світових ринках. Економічна політика України щодо проекту TRASECA повинна будуватися на комплексі фінансових, науково-технічних, організаційних та кадрових заходів, здійснюваних на конкретних актуалізованих напрямках за критеріями їх важливості й можливостей реалізації у визначені терміни.



Механізм взаємодії України та ЄС в сфері безпеки дорожнього руху дозволяє отримати можливості інтеграції Концепції Державної цільової програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2016 року до основних напрямів розвитку Політики ЄС з БДР шляхом участі у проекті ЄС «TRASECA Безпека дорожнього руху II», який опосередковує фінансування заходів з підвищення рівня БДР як одного з основних завдань політики ЄС.

В межах Концепції Державної цільової програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2016 року визначено основні шляхи розв'язання проблеми покращення безпеки дорожнього руху. Зокрема:

- удосконалення державного управління у сфері БДР на засадах консолідації відповідних функцій центральних органів виконавчої влади і координації дій органів державної влади та місцевого самоврядування;
- системне запровадження та належне фінансування заходів з підвищення рівня безпеки дорожнього руху;
- удосконалення обліку ДТП, проведення аналізу причин їх виникнення для розроблення заходів з покращення БДР в місцях концентрації ДТП;
- підвищення професійного рівня особового складу Державтоінспекції, а також державних службовців та працівників Укртрансінспекції;
- поліпшення профілактичної роботи, спрямованої на запобігання дорожньо-транспортному травматизму, а також підвищення рівня правосвідомості учасників дорожнього руху;
- поліпшення експлуатаційних показників автомобільних доріг і вулиць за параметрами безпечності з урахуванням європейських вимог, а також системи контролю їх експлуатаційного стану за параметрами безпеки руху;
- запровадження автоматизованих засобів контролю дорожнього руху, передусім швидкості руху;
- удосконалення системи організації руху транспортних засобів та пішоходів, зокрема шляхом використання новітніх технічних засобів організації дорожнього руху з поліпшеними характеристиками їх сприйняття;
- підвищення рівня безпеки пішоходів, у тому числі шляхом врахування потреб інвалідів;
- підвищення рівня безпеки пасажирських та вантажних перевезень;
- підвищення ефективності підготовки учасників дорожнього руху шляхом запровадження новітніх методів навчання;
- удосконалення системи контролю за безпечністю транспортних засобів з урахуванням європейських норм;
- підвищення ефективності системи оповіщення про дорожньо-транспортні пригоди та надання допомоги потерпілим;
- сприяння у створенні ефективного механізму взаємодії державних органів, громадськості, представників бізнесових та наукових кіл щодо вирішення питань підвищення рівня безпеки дорожнього руху;
- сприяння проведенню наукових досліджень у сфері БДР та впровадженню їх результатів у практику;
- активізація міжнародного співробітництва та обміну досвідом щодо забезпечення безпеки дорожнього руху [3].

За оцінками експертів Державного дорожнього науково-дослідного інституту ім. М.П. Шульгіна [2], враховуючи перспективу зменшення рівня смертності в ДТП і в Україні, кількість смертей в 2021 році в ДТП не повинна перевищувати 2300 осіб.

Досягнення зазначених результатів прогнозу можливо в тому числі при реалізації розробленого механізму взаємодії України та ЄС за проектом TRASECA в сфері безпеки

дорожнього руху та за умов ефективної реалізації Концепції Державної цільової програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2016 року. Інтеграція зазначених умов дозволить підвищити рівень БДР шляхом зменшення кількості ДТП на вітчизняних автошляхах, й відповідно людського травмування і смертності, мінімізації економічних збитків автоперевізників, покращення стану дорожньої мережі та транспортно-логістичної системи країни, оптимізації напрямів державного управління в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

#### Література:

1. Транспорт / Матеріали офіційного сайту Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Шляхи й засоби посилення ролі України у проєкті ЄС traseca [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/MONITOR/July08/12.htm>
3. Концепція Державної цільової програми з підвищення рівня безпеки дорожнього руху на 2011-2015 роки, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2008 року № 1384-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/771-2012-п>

**Chychkalo-Kondratska I.B.,**

Doctor of Economic Sciences, Professor

**Bezrukova N.V.,**

Candidate of Economic Sciences, Associate professor

**Svichkar V.A.**

Candidate of Economic Sciences, Associate professor

*Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Ukraine*

## **MODEL FOR UKRAINE’S INTEGRATION INTO EUROPE IN THE FRAME OF THE EU-UKRAINE FREE-TRADE AREA OPERATION**

*The objective of this article is to analyze potential effects of the UA-EU free trade area formation on business, households and the public sector, and to determine further areas of cooperation between our state and the European Union. The article deals with advantages and threats of the UA-EU free trade area formation. It proves that the free trade area operation will facilitate competitive capacity of the domestic enterprises and the national economy in general.*

**Key words:** free trade area, the European Union, integration, competitive capacity, customs duties, tariff-rate quota, export, import.

Ukraine’s integration to the European Union has been our government’s strategic target for many years. Geopolitical preconditions for transition from collaboration to integration are substantially of objective nature, for the EU expansion to the East and appearance of a joint border with Ukraine (the largest among its neighboring states) a priori changed the geopolitical situation in Europe. Development of a new security concept in the frame of the EU expansion underpinned by security along the EU geographic perimeter contributed to development of certain collaboration enhancing initiatives based on the European Neighborhood Policy. Continuous EU-Ukraine collaboration resulted in execution of the Ukraine-European Union Association Agreement where formation of the UA-EU free trade area is outlined.

The objective of the article is to analyze potential effects of the UA-EU free trade area formation on business, households and the public sector, and to determine further areas of cooperation between our state and the European Union.

**Literature review.** A problem of Ukraine’s integration to the EU was studied by a number of Ukrainian scholars, among which the papers of Emerson M. [3], Jakubiak M. and Kolesnichenko A. [4], Burakhovskiy I. [2], Burakhovskiy I. and Movchan V. [6] and others.

**Research methods.** In our study we used such methods of economic analysis as expert evaluation method, comparison technique, system analysis approach, induction and deduction methods. We selected the analysis method as the primary method of studying effects of the free trade area formation on business, households and the public sector.

**Research results.** The Association Agreement between Ukraine, on the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member-states, on the other part, was signed by the parties in 2014. The political provisions of the Agreement were signed on March 21, 2014, the economic part – on June 27, 2014. The economic part of the Agreement proposes to form the Deep and Comprehensive Free Trade Area. The three quarters of the Association Agreement are the Deep and Comprehensive Free Trade Area Agreement (hereinafter referred to as the DCFTA or FTA). Let's discuss the basic provisions of this Agreement [1].

The free trade area (FTA) between Ukraine and the EU is designed to form the Ukraine-EU Single Economic Space. European integration in the economy offers an advantage of gradual achieving the European standards of life, securing macroeconomic stability of the economy, creating proper conditions for free flow of commodities, services, capital and work force within the European Common Market.

Moreover, integration of Ukraine to the European Economic Space is an important factor which should encourage enhancement of competitive capability both in individual industries, and in the economy of the country in general [1].

An integral part of the Deep FTA will be bringing the Ukrainian legislation and practice into harmony with the EU legislation and regulations, and commoditization of the future FTA will be aimed at achievement of the maximum deep economic integration in all the areas (trade in goods and services, direct foreign investment environments, state procurement, etc.).

Provisions concerning the Deep and Comprehensive Free Trade Area are outlined in 15 Chapters, 25 Annexes and 2 Protocols.

The Agreement suggests cancelling customs duties, charges and other fees. Summary of the arrangements:

- Ukraine and EU agreed upon formation of the free-trade area (FTA) within the transition period not exceeding 10 years according to provisions of article 24, GATT as modified in 1994;
- according to the arrangements, every Party will reduce or cancel customs duties on goods according to the established schedules with Ukraine's transition period lasting up to 10 years, while the EU tariff schedule will change once it is made effective by the Agreement;
- gradual reduction will apply to the basic customs duty rate specified in the Agreement.

For most sensitive goods traded by Ukraine and the EU, so-called tariff-rate quotas were introduced, they set up a zero rate for the import duty within the quota, and a nonzero rate beyond the quota. Ukraine set up tariff-rate quotas applicable to pork meat, poultry and sugar. The EU list of tariff-rate quotas covers 36 items and primarily contains agricultural products and manufactured food.

In our assessment of potential effects of the FTA operation, we should mention that they are different for business, households and the public sector.

According to the preliminary evaluation, FTA introduction is expected to affect business. In the Agreement, the parties agreed upon a significant liberalization of import duty rate for commodities, with over 90% of final rates equaling zero. Meanwhile, for sensitive commodity items, either import duty will be maintained, or tariff-rate quotas with zero rate within the quota, or nonzero rate beyond the quota will be introduced. Reduction of tariff limitations by the EU in industries such as light industry, chemical industry, engineering, food industry which will facilitate improvement of Ukrainian manufacturers' access to the respective markets will have most significant meaning for Ukrainian manufacturers. Introduction of tariff-rate quotas allowing a zero-duty export to the EU within the quota will create opportunities for the Ukrainian business to take on the market. At the same time, Ukraine is gradually opening its market for commodities manufactured in the EU. As compared with other industries, the greatest reduction of import duties will take place in the light industry, in particular, in clothes manufacturing, manufacture of other non-metallic mineral products, food industry, and furniture production. And Ukraine will keep nonzero, but low import duty rates for certain engineering products.

Effects of FTA introduction on the households are evaluated predominantly positively. Reduction of Ukrainian import duties will create opportunities to cut internal prices for certain goods. According to assessment of the Institute for Economic Research (IER) based on the applied general equilibrium model for Ukraine, liberalization of Ukraine-EU trade by way of reduction or cancellation of import duties will in general give rise to increase of overall wealth of households by 1.3% in midterm and by 4.6% in long term with all other conditions being equal. At the same time, reduction of non-tariff restrictions on trade will yield higher economic benefit.

According to IER's assessment, growth of trade flow and economic activity due to changes in the regulatory environment to be implemented by Ukraine under the Agreement will compensate for the losses in budget receipts from gradual reduction or cancellation of import duties [2].

In our assessment of possible effects on business, we may state that gradual cancellation of export duties with other conditions being equal will stimulate export of those commodities which will at the same time result in growth of their internal prices. Due to the long transition period, manufacturers will be able to adjust to changes. It is expected that cancellation of export duties might have negative effect on metallurgy and, to less extent, on oil production from oil crop seeds and leather production.

Meanwhile, for the households, cancellation of import duties on oil crops might adversely affect the cost of oil, though this effect will be very insignificant considering high level of competition at the market and availability of numerous substitute products.

Alongside with that, for the public sector, cancellation of export duties will cut yields for the state budget, they possibly might be fully compensated for by export growth.

In the Agreement, parties also undertook not to maintain in force, or introduce or reimpose other equivalent measures regulating trade in agricultural goods intended to be sold at the territory of the other Party.

In our assessment of potential effects on business, we should note that since Ukraine employs no export subsidies, this obligation will not change status quo in the agricultural product trade. At the same time, cancellation of EU export subsidies for manufacturers of agricultural products exported to Ukraine will make competitive conditions between Ukrainian and European manufacturers even, this will make it possible to partially compensate for the effect of import duty reduction.

For households, cancellation of export subsidies for EU agricultural products might cause certain raise of their prices at the Ukrainian market, though this factor will be gradually smoothed over by reduction of import duties by Ukraine and due to enhancement of competitive positions of national manufacturers.

For the state, cancellation of EU export subsidies will mean increase in costs of agricultural goods imported from EU which, with other conditions being equal, will mean growth of budget receipts [2].

This Agreement doesn't prevent from maintaining or forming customs unions, free trade areas or border trade arrangements, except when they come into conflict with trade arrangements outlined in this Agreement.

The Parties are entitled to give advice on matters related to execution of agreements with other states to address Ukraine's and EU's mutual interests.

At the same time, to date, R&D organizations have carried out the following studies upon request of the Ministry of Economy to assess effects of FTA formation:

- "The Prospect of Deep Free Trade between the European Union and Ukraine", Center for European Policy Studies, Institute for the World Economy and Center for International Prospective Studies (CEPS model) [3];

- "Analysis of Prospective Trade Relations between Ukraine and EU in the Frame of Negotiations Concerning Extended Agreement" ECORYS and Center for Social and Economic Research (CASE model) [4];

- “Investigation of Economic Preconditions and Assessment of Possible Consequences of Free-Trade Area Creation between Ukraine and the EU”, Institute for Economic Research and Policy Consulting (IER model) [2].

In general, despite a great difference between assessed scales of effects from liberalization of trade with EU, all models give positive evaluation to its consequences for the welfare of the Ukrainian people. Maximum growth of welfare will be achieved subject to the deepest integration with the EU free market. The key constituent of Ukraine’s trade policy capable of improving the welfare significantly turned out to be reduction of non-tariff barriers, as import duty rates are low and cancellation thereof will have no perceptible effect on the Ukrainian policy in general. If all the three models explicitly give positive evaluation to the effect of liberalization of the EU-Ukraine trade on Ukrainian economy, those evaluations substantially differ for its individual sectors. The reason therefore may lie in a system of hypotheses as to the scope of changes in tariff and non-tariff barriers and export and import, as well as in various base years used in the models.

Tab. 1 presents evaluations of FTA formation effects for the major industries of Ukraine by each of the above models.

The most solid is analytical study “Effect from Formation of the EU-Ukraine Free Trade Area on Ukrainian Economy” developed by the Center for International Prospective Studies in 2013.

Assessment of economic impact of Ukraine-EU FTA formation was developed on a variant basis according to three scenarios:

Scenario 1 – reduction of tariff restrictions.

Scenario 2 – reduction of tariff and non-tariff restrictions.

Scenario 3 – reduction of tariff and non-tariff restrictions and increase in inflow of investments to the most attractive Ukrainian industries [5].

Table 1

**Influence of the Free Trade Area on Output Volume of the Major Ukrainian Industries**

Industry	IER		CEPS		CASE	
	FTA	FTA+	FTA	FTA+	FTA	FTA+
Agriculture	1.3%	2.2%	-8.6%	-22.6%	-1.4%	-0.5%
Mining Industry	10.1%	10.6%	-7.3%	-47.6%	-2.2%	-3.6%
Food Industry	-13.2%	-15.7%	34%	55.2%	-4.6%	8.1%
Metallurgy	10.3%	10.6%	54.1%	93.1%	4.1%	8.2%
Textile Industry	55.4%	56%	22.4%	34.2%	27.3%	50.4%
Engineering	-13.1%	-14.8%	13.9	29%	13.3%	20.2%

Source: authors elaboration on the basic [2, 3, 4].

According to Scenario 1, results of the calculations suggest that, with other conditions being equal, the expected effect from reduction of customs duties both for Ukraine and for the EU member-states on the Ukrainian economy will be insignificant both in general, and on individual economic activities. In short-to-medium terms, new opportunities for export of domestic products to the EU states will be formed due to reduction of tariff barriers for the EU market access. However, given the high level of high-quality production in the EU and because of limitation of its own resource base (the EU is a net importer of diverse raw and semi-raw products), Ukraine will have certain advantages in respect of trade in raw products and materials, in other words only products with low portion of added value (in particular, plant products, oils and fats, non precious metals and products made of them, mineral and food products).

As a result, increase in the scope of export and, consequently, production, is expected, mainly in such foreign trades as agriculture, food and light industries [5].

According to Scenario 2, results of the calculations suggest that, with other conditions being equal, the expected effect from reduction of non-tariff barriers will be greater than from tariff regulation both in general, and on certain economic activities. Reduction of losses caused by antidumping investigations and relaxation of tariff barriers for export of domestic products to the

European markets will contribute to increase in scopes of export against a backdrop of distribution area expansion. The agroindustrial sector and textile industry will enjoy the greatest advantages. Engineering and metallurgy will enjoy fewer benefits; their production operations and active growth of foreign trade volumes will be stimulated, just as in Scenario 1, by the level of competitive capacity of the domestic products [5].

As with the two above scenarios, in Scenario 3 the driving factor of additional increase in domestic product manufacturing volume will be reduction in tariff and non-tariff restrictions, in other words liberalization of access to the European markets. Though, the national economy will get the greatest benefits under this scenario from active expansion of the investment demand. This very factor will generate fast pace of growth as compared to the previous two scenarios. Direct foreign investments from the EU member-states to Ukraine are predominantly aimed at metallurgical production and financial activity, and at real estate transactions.

However, this scenario suggests that in presence of manufacturing activity, growth of internal demand, in particular, investment demand, will be met mainly by the imported products, meanwhile the domestic industrial production will be aimed at export. If domestic enterprises supply predominantly raw products with low degree of treatment to the external markets, they will import primarily high-performance products, analogues of which are not manufactured in Ukraine, or are far behind the foreign ones. In midterm, those processes will gradually fade, given the extensive modernization of and structural shifts in the economy. Inflow of financial resources in the form of investments will create conditions for improvement of technical and technological situation of the domestic industrial complex and for enhancement of competitive capacity of Ukrainian economy [6].

The main reason for differences between assessments of impact of free trade with the EU on the Ukrainian economy in general and its main industries in particular lies in different scenarios of Ukraine's integration to the EU market and different hypotheses as to the trade policy configuration. This gives grounds for the statement that liberalization with the EU trade will undoubtedly have a positive effect on the Ukrainian economy and growth of its welfare.

Full-scale implementation of the EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) will result in cumulative increase in the actual GDP by 14.1% in long term. Those are updated results of DCFTA formation impact modeling based on the applied general equilibrium model.

The study was conducted in 2014 by the Institute for Economic Research and Policy Consulting (IER) within "Influence of Deep and Comprehensive Free Trade Area between Ukraine and the EU on Various Population Categories: Micromodeling Based on Applied General Equilibrium Model" with financial support from the International Renaissance Foundation. Calculations based on the new statistic base (2012) and updated details of the arrangements subject-matter proved the positive effect from DCFTA formation with the EU once again [6].

As before, the key factor for GDP growth is reduction of non-tariff restrictions in the trade which will be achieved due to harmonization of the Ukrainian legislation with the European legislation, rather than cancellation of import duties.

**Discussion of results.** Analysis of DCFTA formation impact suggests that though all categories of households benefit from DCFTA formation, those benefits are distributed non-homogeneously. In particular, the gap between poor and non-poor households is the most obvious (these are the non-poor households who will feel relatively better), and depending on a number of people within that household (those with more than three persons will benefit less).

At the same time, it should be mentioned, that the free-trade mode is being introduced within the Deep and Comprehensive Free Trade Area in "FTA+" format with special focus on regulatory collaboration, reforms aimed at preparing the internal market for operation in enhanced competition should be carried out in Ukraine. For this purpose, the Ukrainian Government is taking steps to harmonization of the national legislation and necessary institutional changes which will

facilitate improvement of the Ukrainian economy's competitive capacity within the EU-Ukraine Single Economic Space.

**Conclusions.** Ukraine-EU integration has been a priority for the external policy of our state since proclamation of its independence. However, analysis of preconditions for transitions from the international cooperation to the brand new level of international economic relations – initial or even preliminary stage of trade and economic integration – requires major changes of respective economic preconditions, because Ukraine is not capable of assuming obligations of the EU member-state in legislative, economic or institutional terms.

It is obvious, that arrangements made in the outlined areas of negotiations will become de-facto a roadmap of the domestic economy reformation.

It won't be exaggeration to say that the Ukraine-European Union Association Agreement is the major large-scale package of arrangements in the history of the independent Ukraine. The economic part of the Agreement, in one way or another, covers main areas and industries of the economy. The very fact that the Parties reached an agreement upon such a diverse set of actions in terms of subject matter and number of mutual arrangements proves that Ukraine and the EU strongly intent not only to shift their collaboration to the brand new level, but to bring the Ukrainian economic system closer to the EU's economic system based on mutual liberalization, primarily, flow of commodities, capitals and services, harmonization of approaches and principles which underlie industrial policies and systems regulating manufacturing and business activities.

#### **Literature:**

1. Департамент європейської інтеграції та багатостороннього співробітництва [Department of European integration and multilateral cooperation]. (2014). Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншої сторони [Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part]. Retrieved from [http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art\\_id=224167817](http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=224167817).
2. Burakhovskiy, I. (Ed.). (2011). Дослідження економічних передумов та оцінка можливих наслідків створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС [Feasibility study and evaluation of the possible effects of a free trade zone between Ukraine and the EU]. Kyiv: IED.
3. Emerson, M. (Ed.). (2008). Перспективи поглибленої вільної торгівлі між Європейським Союзом та Україною [Perspectives deep free trade between the EU and Ukraine]. Kyiv: CEPS.
4. Jakubiak, M. & Kolesnichenko, A. (2010). Перспективи економічних відносин між Україною та Європейським Союзом [Prospects of economic relations between Ukraine and the European Union]. Kyiv: CASE Ukraine.
5. Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД) [International Centre for Perspective Research (ICPR)]. (2013). Вплив створення зони вільної торгівлі з ЄС на економіку України. Аналітичне дослідження [The impact of the FTA with the EU on Ukraine's economy. Analytical Research]. Kyiv: ICPR.
6. Burakhovskiy, I. & Movchan, V. (2014). Економічна складова Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС: наслідки для бізнесу, населення та державного управління [The economic part of the Association Agreement between Ukraine and the EU: implications for business people and government]. Kyiv: "Alpha-PIC".

### 3. ENTERPRISES ECONOMICS AND MANAGEMENT

**Terzиеv V.K.,**

D.Sc. (Economics), D.Sc. (National security), Ph.D., Professor, Eng.  
*Vasil Levski National Military University – Veliko Tarnovo, Bulgaria*  
*University of Rousse – Rousse, Bulgaria*  
*University of Telecommunications and Post, Sofia, Bulgaria*

**Nichev N.B.**

Colonel, Associate Professor, Ph.D.,  
*Vasil Levski National Military University – Veliko Tarnovo, Bulgaria*

#### RESEARCH OF THE VALUE ORIENTATION AND STRUCTURAL PECULIARITIES OF MANAGEMENT ACTIVITIES OF CADETS IN THE COURSE OF MILITARY PROFESSIONAL TRAINING

**Терзиев В.К.**

доктор на икономическите науки, доктор на науките (Национална сигурност),  
доктор по икономика, професор  
*Русенски университет „Ангел Кънчев”, Русе, България*  
*Национален военен университет „Васил Левски”, Велико Търново, България*  
*Висше училище по телекомуникации и пощи, София, България*

**Ничев Н.Б.**

полковник, доцент, доктор,  
*Национален военен университет „Васил Левски”, Велико Търново, България*

#### ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЦЕННОСТНАТА ОРИЕНТАЦИЯ И НА СТРУКТУРНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА УПРАВЛЕНСКАТА ДЕЙНОСТ НА КУРСАНТИТЕ В ХОДА НА ВОЕННОПРОФЕСИОНАЛНАТА ПОДГОТОВКА

*The specific features of the military professional activity of logistics officers is characterized by a high level of responsibility and decision making with limited time and material resources. They brought a defined requirement for professional training of future logistics officers.*

*Everyone is an organic system in which interacting genetic and social factors and his behavior is the result of this interaction. In each individual, this interaction is different in their particular manifestations and this leads to the formation of differences between people and uniqueness of each person. Value orientation determines the vital concept and philosophy of the individual reflects his attitude towards yourself to the outside world and other people and formed the core of his motivation. Value system of man is strictly individual and specific. Each individual ranking their values in order of importance and arranges them in a hierarchy. Value orientation implies the ability to evaluate every human activity. Exactly it implies the choice of specific life goals and means of achieving them and determines the outcome of this choice for each individual.*

*Object of the survey is a military professional training of future logistics officers and the subject of the survey is the formation of the values orientation and structural features management activities in the course of their military professional training.*

*The aim of the survey is to reveal condition of the value orientation and structural features management activities for future logistics officers.*

**Keywords:** *military professional training, training of cadets.*

#### ВЪВЕДЕНИЕ

Спецификата в дейността на логистичните офицери поставя завишени изисквания към техните управленските качества и умения и свързаната с тях управленска ефективност. Във връзка с това разкриването на притежаваните от курсантите тилов профил ценностна ориентация и структурни особености на управленската дейност се явява актуално направление за разкриване на пътищата и способите за усъвършенстване на военнопрофесионалната подготовка за управленска дейност и формирането на готовност за своевременно и качествено вземане на управленски решения [6]. Всеки човек представлява органична система, в която си взаимодействат генетичните и социалните фактори и неговото поведение е резултат от това взаимодействие. При всеки индивид това взаимодействие е



различно в конкретните си прояви и това води до обособяването на различия между хората и до уникалността на всяка личност.

Индивидуалните, групови и организационни **ценности** са от голямо значение за управлението, защото са в основата на разбирането на личностните нагласи и мотивация. Ценностите влияят върху цялостното поведение на хората, както и върху реакциите им в определени ситуации. Изучаването и изследването им помага за разбирането и въздействието върху вътрешноличностните и междуличностните конфликти, както и на конфликтите между ценностите на индивида и тези на организацията. Според Милтън Рокич **ценността** е трайно убеждение, че даден специфичен начин на държане или представата за смисъла на съществуването са лично или социално предпочитани пред противоположния или обратен начин на държане или представа за смисъла на съществуването. Ценностите влияят върху цялостното поведение на хората, както и върху реакциите им в определени ситуации [4].

**Ценностната система** на индивида може да се определи като “съвкупност от устойчиви убеждения, че определен начин на поведение или статус на съществуване са по-добри от други”. Тя е строго индивидуална и специфична. Всеки индивид ранжира ценностите по важност и ги подрежда в някаква йерархия. И докато ценностната система е съгласуван набор от етични ценности, които могат да служат като стандарт за насочване на човешкото поведение във всички ситуации, то **ценностната ориентация** предполага способност за оценяването навсяка човешка дейност [1]. Именно тя предполага и изборът на конкретни жизненни цели и средства за постигането им и предопределя резултатите от този избор за всяка личност.

При изясняване на връзката цел-средство-резултат следва да се има предвид, че **целта** е отражение във вид на представа за възможен, бъдещ резултат от действие, към чието постигане са насочени усилията на човека. Тя е желан, очакван и идеално предвиждан резултат, към който човек, група или колектив съзнателно се придвижва по силата на определена мотивация. **Средството** е похват, начин на действие, чрез който се постига някаква цел. То е способ, прием, маниер, приспособление, предмет, необходими за осъществяването на определена дейност, докато **резултатът** е това, което се получава в края на някакво действие, процес, събитие. Той е последица от поведението на индивида [1].

#### **Обща постановка на изследването**

Изследователската работа се проведе във факултет „Общовойскови“ на Национален военен университет „Васил Левски“ в периода от 2014 до 2017г.

Изследването обхваща курсантите от специалности „Организация и управление на тактическите подразделения за логистично осигуряване“ със специализации „тилови войски гориво-смазочни материали (ГСМ)“ и „придвижване и транспорт“ и „Организация и управление на военните формирования на тактическо ниво“ и специализация „материални средства, придвижване и транспорт“.

Проучваната група е 49 души от общо 49 които са разделени на следните подгрупи (ПГ): ПГ1 - 9 курсанта, ПГ2 - 6 курсанта, ПГ3 - 7 курсанта, ПГ4 - 7 курсанта, ПГ5 - 11 курсанта, ПГ6 - 9 курсанта. Обобщаващи данни за проучваната група са показани в Табл. 1.

Таблица 1

#### **Обобщаващи данни за проучваната група**

Подгрупа	Военна специализация	Година на обучение	Брой обучаеми
1	тилови войски и ГСМ	5-та	9
2	придвижване и транспорт	5-та	6
3	тилови войски и ГСМ	4-та	7
4	материални средства, придвижване и транспорт	2-ра	7
5	материални средства, придвижване и транспорт	3-та	9
6	материални средства, придвижване и транспорт	2-ра	11

Изследването се проведе на три етапа:

- първи етап – проучване на литературата и избор на методики за изследване.

- втори етап – провеждане на изследването. Емпиричната информация бе събрана чрез анкетният метод под формата на пряка групова анкета, обхващащ всички членове на изучаваната общност.

- трети етап – анализ на получените резултати и формулиране на изводи.

#### **Изследване на ценностната ориентация**

Ценностната ориентация определя жизнената концепция и философия на индивида, отразява отношението му към себе си, към външния свят и към други хора и формира ядрото на неговата мотивация. Използваната методиката на Милтън Рокич се основава на ранжиране на списък от ценности [5]. М. Рокич разграничава два класа ценности. В първия клас включва ценности, които са важни за човешкия живот като цяло. Това са главните, крайни цели на съществуването на индивида, т.е. „ценности-цели”. Вторият клас се състои от ценности, предпочитани от човек в различни жизнени ситуации. Това са „ценности-средства” [2].

Класирането на всяка ценност от курсантите е според значението, което и придават в живота в сравнение с другите. Въпроса: „До каква степен е важна и значима тази ценност в моя живот?” дава допълнителна информация за да се направят повече обосновани изводи. Анализът на йерархията на ценностите позволява чрез „ценностите-цели” да се определят ценностите в бъдещата професионална дейност и в личния живот на проучваната група, а чрез „ценностите-средства” да се определят професионално-личностните качества на проучваната група.

Анализът на резултатите от прилагането на методиката „Ценностна ориентация“ дава възможност да се направят следните изводи за всички проучвани лица:

1.Първите пет ценности-цели посочени от бъдещите тилови офицери са: здраве, обич, финансово осигурен живот, щастлив семеен живот и добри верни приятели.

2.Последните три предпочитания от ценностите-цели са: щастието на другите, творчество и на последно място - обществено признание

3.Първите пет ценности-средства посочени от бъдещите тилови офицери са: възпитание, отговорност, изпълнителност, самоконтрол и търпимост. Те дават представа за изградените водещи професионално-личностните качества на проучваната група, а именно чувство за дълг, отстояване на дадената дума, дисциплинираност, самодисциплина, търпимост към възгледите и мнението на другите, способност да се прощава за грешки и добри маниери.

4.Последните три предпочитания от ценностите-средства са: състрадание, непредубеденост и на последно място - непримиримост към недостатъците.

На Фиг.1 и Фиг.2 е показано ранжирането на ценностите-цели и ценностите-средства на проучваната група, като в процентно изражение е посочен най-големият избор на съответната ценност по който тя е класирана.

Идентифицирайки ключовите „ценности-цели“, стремежа на проучваната група е да постигне здраве, обич и финансово осигурен живот чрез реализирането на „ценностите-средства“ възпитание, отговорност и изпълнителност

#### **Изследване на структурните особености на управленската дейност**

Изследването на структурните особености на управленската дейност се постига чрез методиката „Цел - Средство - Резултат“, разработена от А. Карманов. Основана е на връзката при управлението на мотивацията за труд между поставената цел, необходимите средства и очакваният резултат, отразяващи основните характеристики на всяка дейност. Всяка дейност може да се разглежда като съставена от три компонента:

- в началото на всяка дейност изпълнителят синтезира голямо количество информация и поставя собствени цели, като започва да изгражда определена представа за желаното крайното състояние на дейността си;

- на по-късен етап изпълнителят се нуждае от ресурси и средства за постигане на целите си;

• крайният измерител от всяка дейност е получения резултат - ползата, която реализира индивида [3].



Фиг.1. Ранжиране на „ценностите-цели“ на проучваната група



Фиг.2. Ранжиране на „ценностите-средства“ на проучваната група

Методиката се състои от въпросник с 32 въпроса, в които се съдържат твърдения свързани с характера и поведението на проучвания и обработка на отговорите чрез пресмятане и тълкуване на резултатите. В съответствие с посочен ключ се определя сумата на получените точки. В Таблица 2 са посочени резултатите от проведеното изследване.

Данните от проведеното проучване върху компонента „Цел“ показват, че:

- В по-голямата си част (63%) за курсантите поставените цели са необосновани и нестабилни. Не всички действия са целесъобразни и понякога са несъдържателни. Те са податливи на вземане на решения под въздействие на външен натиск. За да се подготвят за изпълнението на дадена дейност им е необходима силна воля.

## Ниво на компонентите от методиката „Цел - средство - резултат“

Компоненти и нива	Подгрупа	ПГ 1	ПГ 2	ПГ 3	ПГ 4	ПГ 5	ПГ 6
<b>Компонент „Цел“</b>							
ниско ниво		-	-	-	-	1	-
средно ниво		4	4	5	6	6	5
оптимално ниво		5	2	2	1	4	4
<b>Компонент „Средство“</b>							
ниско ниво		-	1	-	-	2	1
средно ниво		7	4	4	3	4	7
оптимално ниво		2	1	2	4	1	3
високо ниво		-	-	1	-	2	-
<b>Компонент „Резултат“</b>							
ниско ниво		-	1	-	-	-	-
оптимално ниво		9	5	7	7	8	11
високо ниво		-	-	-	-	1	-

▪ От анкетираната група няма лица, които да не могат да си поставят конструктивни, добре формулирани и постижими цели. Проучваните се характеризират с множество бариери, в т.ч. страх от себеизразяване и липса на мотивация.

▪ От проучваната група 37% демонстрират оптимален резултат. Те си поставят реални цели, подготвени са да ги постигнат, мотивите им са целесъобразни и тяхната дейност е систематична и приоритизирана.

Данните от проучването на компонента „Цел“ са показани на Фиг.3.



**Фиг.3.Обобщени резултати за компонент „Цел“**

Данните от проведеното проучване върху компонента „Средство“ демонстрират, че:

▪ Със ниско ниво на проявление са 8% от проучваните. Те изпитват липса на средства за постигане на поставените цели. Техни типични проявления са: ниската притежавана потенциална енергия, силната зависимост от ситуацията, силната зависимост от други хора, силната зависимост от мнението на околните, наличие на комплекси, които възпрепятстват да се използва пълноценно вътрешния си потенциал.

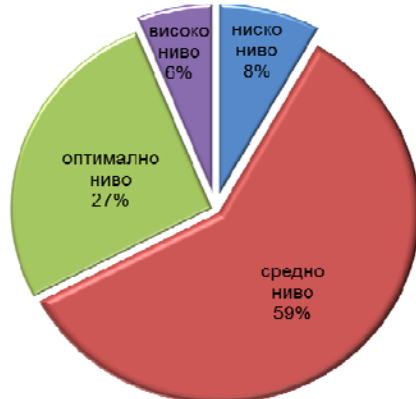
▪ Средно ниво са демонстрирали 59% от проучените курсанти. Те периодично срещат трудности при избора на средства за постигане на целите си.

▪ Оптимален резултат показват 27% от бъдещите тилови офицери. Те са свободни в избора си на средства, тяхното поведение е в зависимост от изискванията на ситуацията. Налице е адекватна потенциална енергия и няма промяна в тяхното поведение или

убеждения в резултат на групов натиск. Поведението им не предизвиква комплекси, мнителност и негативизъм.

■ Високо ниво показват 6%, като тяхното поведение е твърде спонтанно. Те не търсят помощ от други членове на екипа и предпочитат да бъдат начело на хора и ситуации. В своите действия не зачитат съществуващите стандарти на поведение и често действат срещу тях. Налице е повишена агресивност, приемаща различни преки и косвени форми.

Данните от проучването на компонента „Средство“ са показани на Фиг.4.



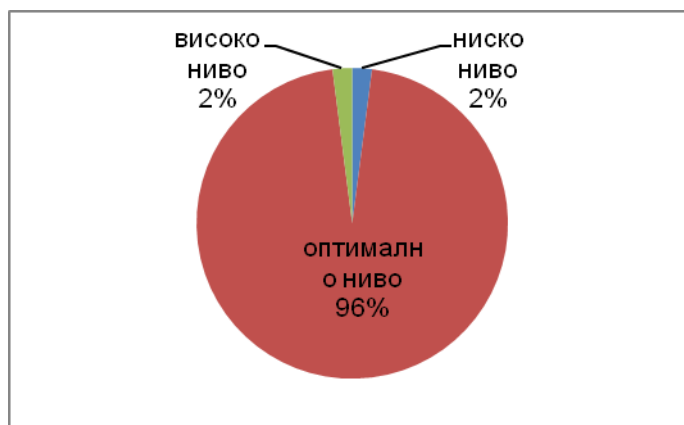
**Фиг.4.Обобщени резултати за компонент „Средство“**

Данните от проведеното проучване върху компонента „Резултат“ показват, че:

■ - По един един обучаем (2%) от проучваните бъдещи тилови офицери попадат в диапазона на ниско и на високо ниво. При ниското ниво изпълнителят е склонен да надценява резултатите от своята дейност, като успехът причинява пристъпи на силно веселие, а неуспехът провокира неадекватна тъга. При високотониво изпълнителят подценява силно резултатите от своята дейност, склонен е към излишна критичност, в оценките си за поведението на другите хора преобладава неодобрението.

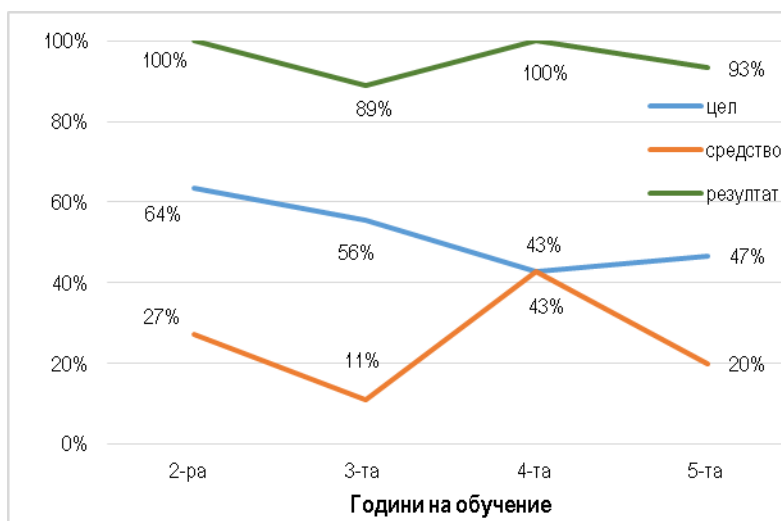
■ Оптимално ниво показват 96% от проучените. За това ниво е характерно, че изпълнителят оценява адекватно резултите от своята дейност. Не подценява и не надценява резултата. Оценките му за други хора и събития са сравнително безпристрастни. Личностното му израстване е нормално динамично. Данните от проучването на компонента „Резултат“ са показани на Фиг.5.

Анализа на оптималните нива на проявление по отделни компоненти на структурните особености на управленската дейност показва, че учебните планове формират в курсантите едва 27% от компонента „Средство“ и 37% от компонента „Цел“. На другия полюс е формирането на компонента „Резултат“, който достига 96%.



**Фиг.5.Обобщени резултати за компонент „Резултат“**

Интерес за научното изследване представлява формирането на отделните компоненти по години на обучение. На Фиг.6 са посочени обобщаващи данни за процеса на формиране на оптимални нива на проявление на компонентите цел, средство и резултат по години на обучение.



**Фиг.6. Формиране на оптимални нива на проявление на отделните компоненти по години на обучение**

Получените резултати по години на обучение свидетелстват, че обща закономерност и за трите анализирани компонента се явява по-ниските нива от средните такива в края на подготовката - за компонента „Резултат“ отклонението е 0% (средна стойност 96%), за компонента „Средство“ е -5% (средна стойност 25%) и -5% за компонента „Цел“ (средна стойност 52%). Военнопрофесионалната подготовка дава отлични възможности за формирането на реална оценка на резултатите в обучаемите. Съществени изменения се наблюдават във формирането на реални цели и на адекватен избор на средства. По компонентите „Средство“ и „Резултат“ учебните планове като цяло трудно формират и постепенно намаляват формирането на оптимални нива в обучаемите.

### **ЗАКЛЮЧЕНИЕ**

В заключение следва да се подчертае, че съществуващата система за професионална подготовка дава възможност за формиране на реална оценка на резултатите в обучаемите от Национален военен университет „Васил Левски“. Съществени негативни изменения се наблюдават във формирането на реални цели и на адекватен избор на средства в обучаемите от Национален военен университет „Васил Левски“.

В резултат на проведеното проучване се установи, че стремежа на значителна част от курсантите е да постигне здраве, обич и финансово осигурен живот чрез възпитание, отговорност и изпълнителност.

### **Литература:**

1. Десев, Л. Речник по психология., Издателство Булгарика, С. 1999.
2. Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов. - М.: Эксмо, 2007.
3. Малкина-Пых И.Г. Психосоматика: Справочник практического психолога. - Москва, Издательство Эксмо, 2005.
4. Тодорова, Б. Ценности и ценностна система на индивида като фактори за познание и творчество. Научни трудове на Русенския университет, том 51, серия 6.2, 2012.
5. Тутушкиной, М.К. Практическая психология для менеджеров. Москва, Филинь, 1996.
6. Nichev N., Petrova, E. Professional training of future logistics officers at National Military University of Bulgaria. 21st International Conference The Knowledge-Based Organization, Book Series: Knowledge Based Organization International Conference, Volume: 21, 2015, pp. 253-257.
7. Petrova, E., Methodology on Study of Motivation for Education based on Opinions' Research of Cadets from Vasil Levski National Military University, Bulgaria, Socio-economic Analysis Scientific

**Terziev V.K.,**

D.Sc. (Economics), D.Sc. (National security), Ph.D., Professor, Eng.  
*Vasil Levski National Military University – Veliko Tarnovo, Bulgaria*  
*University of Rousse – Rousse, Bulgaria*  
*University of Telecommunications and Post, Sofia, Bulgaria*

**Nichev N.B.**

Colonel, Associate Professor, Ph.D.,  
*Vasil Levski National Military University – Veliko Tarnovo, Bulgaria*

## **RESEARCH OF THE MOTIVATION FOR MANAGEMENT ACTIVITIES OF CADETS IN THE COURSE OF THEIR MILITARY PROFESSIONAL TRAINING**

**Терзиев В.К.,**

доктор на икономическите науки, доктор на науките (Национална сигурност),  
доктор по икономика, професор

*Русенски университет „Ангел Кънчев”, Русе, България*  
*Национален военен университет „Васил Левски”, Велико Търново, България*  
*Висше училище по телекомуникации и пощи, София, България*

**Ничев Н.Б.**

полковник, доцент, доктор,  
*Национален военен университет „Васил Левски”, Велико Търново, България*

## **ИЗСЛЕДВАНЕ НА МОТИВАЦИЯТА ЗА УПРАВЛЕНСКА ДЕЙНОСТ НА КУРСАНТИТЕ В ХОДА НА ТЯХНАТА ВОЕННОПРОФЕСИОНАЛНА ПОДГОТОВКА**

*At the terms of improvement of the Armed Forces of the Republic of Bulgaria, the commissioning of new military equipment and armaments, optimize the organizational structure of military units, and increase the quality requirements for training of cadets of higher military schools. The graduates from the Vasil Levski National Military University is necessary to prepared to fulfill their functional duties and have positive motivation for continuous improvement of professional qualifications, for improvement of military professional activities in accordance with dynamically changing security environment and for solving the multi tasks. The readiness of the future officers for such activities is based on the acquiring of depth military professional knowledge and skills and the formation of appropriate levels of motivation for management activities.*

*As future officers present cadets should know the needs of their subordinates, they can use and apply different motivational techniques to increase the their own level of motivation and the motivation of their subordinates, and in order to reach highly professional competences. In connection with the successful implementation of the profession „officer” should clarify what are the main motivating factors encouraging individuals to work, how they are achieved in the course of training and the role of personal effort for the individual and collective training.*

*Object of the survey is a military professional training of future logistics officers and the subject of the survey is the formation of motivation to achieve positive results and avoiding failures and the fear of failure in the course of their military professional training.*

*Aim of the survey is to reveal the condition of motivation to achieve positive results and motivation of avoiding failure and the fear of failure in military professional training for the implementation of management activities of future logistics officers.*

**Keywords:** *military professional training, training of cadets.*

### **ВЪВЕДЕНИЕ**

Мотивацията е процес, който подтиква индивида да се държи по определен начин и определя до голяма степен поведението на хората, неговите форми, посоки, интензивност и продължителност. Традиционно мотивацията се разглежда под две основни форми - вътрешна и външна [7]. Под понятието „вътрешна мотивация“ се разбират тези вътрешноприсъщи личностни фактори, които влияят на индивида да се придържа към определено поведение. Докато вътрешната мотивация винаги е резултат от прекия интерес на заинтересованите в дейността на организацията лица и зависи персонално от личността, с

понятието „външна мотивация“ се определя системата от въздействия за мотивиране на хората за постигане на определена цел. Външната мотивация се генерира от елементи, принадлежащи към работната среда или външни фактори, поради което тя се превръща в тип отношения човек-организация, които са определящи дали дадено лице ще положи някакви усилия и получи определени резултати.

Като бъдещи офицери настоящите курсанти трябва да познават потребностите на подчинените си, да могат да използват и прилагат различни мотивационни методи, с оглед повишаване нивото на собствена мотивация и мотивация на техните подчинени, и с цел достигане на високо професионално представяне. Във връзка с успешното постигане на целите на индивидуалното и колективно военно обучение, както и във връзка с успешното усвояване на професията офицер би следвало да се изяснят кои са основните фактори мотиватори, подтикващи индивида към дейност, как те влияят върху обучението, как се прилагат в обучението и каква е ролята както на личното усилие, така и на външните фактори върху индивидуалното и колективно представяне на обучаемите [6].

Мотивиращите фактори са въздействия, които мениджмънтът използва и прилага върху поведението на хората в труда. Те са сложна комбинация от икономически, организационно-управленски, социални, психологически и психически фактори, като посоченото единство от фактори влияе върху трудовото представяне на персонала и резултатите от неговата дейност.

Чрез извършване на анализ върху мотивацията и удовлетвореността се изготвя комплексна картина, характеризираща състоянието на удовлетвореност и неудовлетвореност на потребностите на индивида. С изследването и анализирането на които могат да се диагностицират наличните проблеми и да се разработи реална и обоснована програма от практически действия за подобряване на мотивацията в организацията. Това дава възможност не само да се прогнозира характера и посоката на поведение на личностите в дадената организация, но и да си усъвършенстват елементите на организационната култура и насочат към постигане на максимални резултати от обучението в специфичната среда на Национален военен университет „Васил Левски“ .

В основата на активността на човека стоят надеждата и потребността от успех. Успехът може да се дефинира по различни начини: постигането на дадена цел, прогрес, сполука; обществено признание и одобрение; степен на овладяване на знания, изразена в оценки.

Хората ориентирани към успех обикновено са уверени в себе си, в собствените си сили, отговорни, инициативни и активни. Те се отличават с целеустременост и постоянство при постигане на поставената цел. Мотивът за достижения, като устойчива характеристика на личността, е описана за първи път от Х. Мъррей и се разбира като устойчив стремеж да се направи нещо бързо и добре, да се постигне определено равнище при изпълнението на някаква задача. Достижението е нещо, постигнато в някаква област; висок резултат, успех. В процеса на по-нататъшно изследване на този мотив се разграничават две независими мотивационни тенденции: стремеж към успех и стремеж да се избягва неуспеха.

При анализ и оценка на потребността от достижения и избягване на неуспеха интерес представлява зависимостта на личността от други хора или ситуации. Това е властта и влиянието, които приемаме и допускаме другите да имат над нас. Противоположно на зависимостта, независимостта изразява самостоятелност, рядко търсене на покровителство от другите и инициативност и силно изявена потребност от достижения.

Доминантността е присъща на потребността от достижения. Тя е израз на стремежа на индивида да подчини другите. При успех той изпитва задоволство и се самоутвърждава. При неуспех емоциите са негативни.

Съвременното управление счита, че ключът към мотивиране на персонала е в разпознаване на индивидуалните потребности на отделните лица. Следователно мотивационната система изградена от организацията трябва да бъде гъвкава, за да отговаря



на разнообразието им.

Потребността е „относително устойчиво психическо състояние на личността, което се характеризира с влечение към вещите и явленията, преживявани като необходимо условие за съществуването на личността”, докато нуждата е обективната необходимост, която самият човек може да не преживява и да не осъзнава. Възникналите потребности подтикват личността да търси активно пътища за тяхното удовлетворяване, превръщат се във вътрешни подбудители на нейната дейност – в мотиви [1].

Отправният пункт на процеса на мотивация е незадоволената потребност. Недостигът на нещо вътре в индивида е първото звено във веригата от събития, водещи към определено поведение. Незадоволената потребност предизвиква напрежение (физическо или психическо) вътре в индивида, което го довежда до ангажиране с определен вид поведение с цел задоволяване на потребността и понижаване на напрежението. Следователно мотивацията можем да представим като процес, който подтиква индивида да се държи по определен начин и определя до голяма степен поведението на индивидите по форма, посока, интензивност и продължителност, а както отбелязва английският специалист Майкъл Армстронг да мотивираш хората, означава да ги насочиш в определена посока и да предприемеш необходимите стъпки, за да стигнат те до там [1].

Стимулите са един от важните компоненти на мотивационния процес. Чрез тях човешкото поведение получава направление с оглед задоволяване на определени от потребности и интереси. Основна управленска задача в организацията е тази да се мотивира човешкия ресурс за ефективна работа и използване на собствения си потенциал ползотворно. Наличието на многообразни концепции и възгледи по този въпрос е свидетелството за голямата сложност на проблема за мотивацията на личността.

#### **Изследване на мотивацията за постигане на положителни резултати**

Мотивацията за постигане на положителни резултати е свързана със стремежа към подобряване на резултатите от обучението и труда, с намаляване на неудовлетвореността от постигнатите резултати, проявяване на упоритост в постигането на собствените цели и стремеж към самоутвърждаване. Тази мотивация се явява едно от главните свойства на личността, което оказва влияние на постигането на положителни резултати през целия съзнателен живот на даден човек.

Налице е тясна връзка между нивото на мотивация за постигане на положителни резултати и успеха в професионалната кариера. Хората притежаващи високо ниво на тази мотивация са уверени в успешният край на дадено начинание, търсят информация свързана със своите успехи, готови са да поемат отговорност, предприемат решителни действия в неясни ситуации, проявяват настойчивост в стремежа си към постигане на целите, получават удоволствие от справянето с интересни задачи, не се впускат в излишна конкуренция, показват по-голяма упоритост при среща на трудности и препятствия.

Измерването на нивото на мотивация за постигане на положителни резултати е възможно с теста на А. Карелин [3].

В табл. 1 са посочени резултатите от проведеното проучване на мотивация за постигане на положителни резултати на изследваните курсанти.

Таблица 1

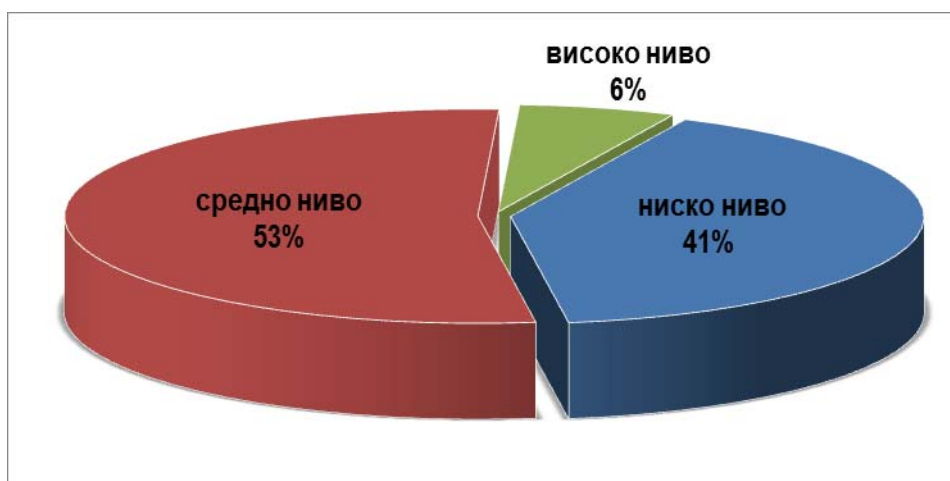
#### **Ниво на мотивация за постигане на положителни резултати по проучвани подгрупи**

<b>Ниво на мотивация за постигане на положителни резултати</b>	<b>Подгрупа</b>					
	ПГ 1	ПГ 2	ПГ 3	ПГ 4	ПГ 5	ПГ 6
ниско	2	5	3	3	3	4
средно	7	1	4	3	5	6
високо	0	0	0	1	1	1

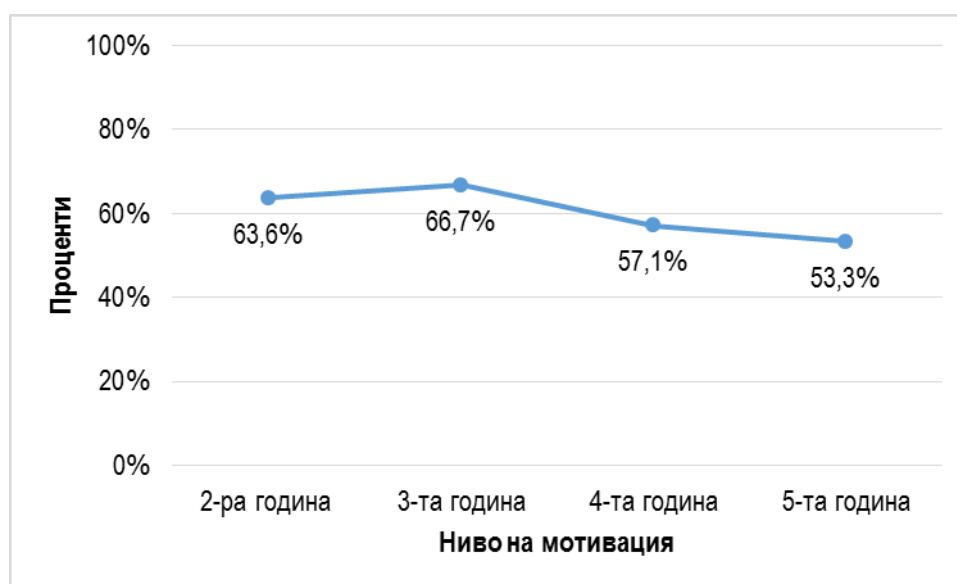
Данните от проведеното проучване показват, че курсантите в по-голямата си част (53%) имат средно ниво на мотивация за постигане на професионални успехи. Много голяма част от проучените показват ниска мотивация за постигане на положителни резултати и успехи в професионалната кариера (41%). От анкетиранията група само 6% показват високо ниво на мотивация за постигане на положителни резултати. Данните от проучването са показани на Фиг.1.

Основните процеси на формиране на средно и високо ниво на мотивация за постигане на положителни резултати на обучаемите по години на обучение в НВУ „Васил Левски“ е показано на Фиг.2.

Като цяло може да се направи извода, че учебните планове за подготовка на курсанти обучаващи се по военни специализации „тилови войски и ГСМ“, „транспорт и придвижване“ „материални средства, придвижване и транспорт“ предоставят добри възможности за формиране на подходящи нива на мотивация за постигане на положителни резултати сред бъдещите тилови офицери. Това е един от факторите за проявяване на упоритост в изпълнението на поставените задачи и стремеж към утвърждаване на воинските добродетели. Необходимо е усилията да бъдат насочени към доразвиване на мотивация за постигане на положителни резултати с цел преодоляване на намаляващата тенденция по години на обучение и в края на своето обучение нивото на мотивация да е най-високо.



**Фиг.1. Потребност от постигане на положителни резултати**



**Фиг.2. Резултати за изследваните средно и високо ниво на мотивация за постигане на положителни резултати по години на обучение**

### Изследване на мотивацията за избягване на неуспехи и на страха от провал

Теста е предложен от Т. Елерсом и позволява да се оцени мотивацията за избягване на неуспехи и на страха от провал [4]. Германският учен Ф. Буркард твърди, че следването на защитно поведение в работата зависи от три фактора: степента на предполагаемия риск; преобладаващата мотивация; натрупаният опит от неуспехи в работата. Приемането на защитно поведение се засилва от две обстоятелства: първо когато без поемане на риск се постига желаният резултат и второ когато рисковото поведение води до проблеми. Постигането на безопасен резултат при рисковото поведение намалява приемането на защитно поведение, т.е. мотивация за преодоляване на неуспехи [5].

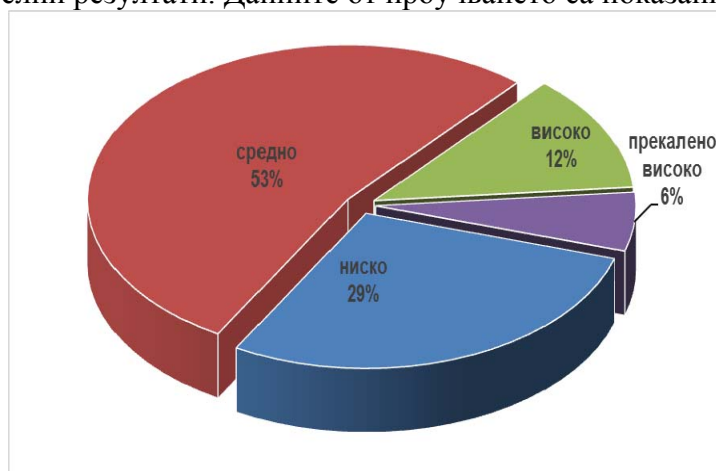
В Таблица 2 са посочени резултатите от проведеното проучване на мотивацията за избягване на неуспехи и на страха от провал на изследваните курсанти.

Таблица 2

**Ниво на мотивация за избягване на неуспехи и на страха от провал**

Ниво на мотивация за избягване на неуспехи	Подгрупа	ПГ 1	ПГ 2	ПГ 3	ПГ 4	ПГ 5	ПГ 6
ниско		1	1	7	1	2	2
средно		8	2		5	5	6
високо			2			2	2
прекалено високо			1		1		1

Данните от проведеното проучване показват, че курсантите в по-голямата си част (53%) имат средно ниво на мотивация за избягване на неуспехи и на страха от провал. Много голяма част от проучените показват ниска мотивация за избягване на неуспехи и на страха от провал (29%). От анкетираната група само 6% показват високо ниво на мотивация за постигане на положителни резултати. Данните от проучването са показани на Фиг.3.



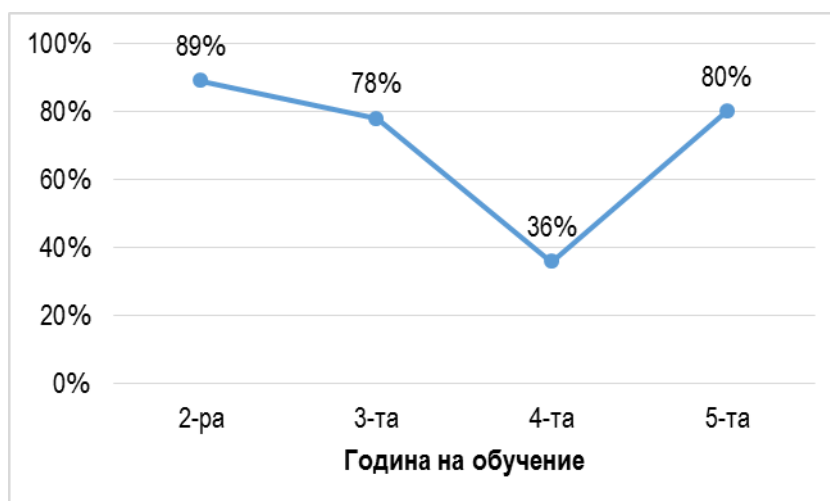
**Фиг.3. Резултати за нивото на мотивация за избягване на неуспехи и на страха от провал**

Анализа на данните показва, че в повече от половината - 65% е формирано средно и високо ниво на мотивация. Безпокойство поражда малкият процент - 12% в които в формирано високо ниво на мотивация.

Формирането на средно и високо ниво на мотивация за избягване на неуспехи и на страха от провал в курсантите тилов профил по години на обучение в Национален военен университет „Васил Левски“ е показано на Фиг.4.

Получените резултати свидетелстват, че в началото на своето обучение бъдещите логистични офицери са високо мотивирани за избягване на неуспеха, но постепенно тази мотивация спада и в четвъртата година на обучение приема най-ниска стойност (36%). Намалянето на мотивацията е с 53% за две години, т.е много високи стойности на загуба на

мотивация. През петата година на обучение се забелязва тенденция на нарастване на мотивацията за избягване на неуспеха (80%), но тя не достига първоначалните нива.



**Фиг.4. Формиране на средно и високо ниво на мотивация за избягване на неуспехи и на страха от провал по години на обучение**

Интерес за научното изследване представлява съпоставянето на процесите на формиране на мотивациите за постигане на положителни резултати и за избягване на неуспехи и на страха от провал сред бъдещите логистични офицери. Обучението в Национален военен университет „Васил Левски“ предоставят добри възможности за формиране на средни нива на мотивация и незадоволителни възможности за формиране на необходимите високи нива на мотивация. Ниските средни нива на мотивация имат високи стойности (29% и 41%) което не е добър индикатор за формиране на мотивационните нагласи на бъдещите логистични офицери. Формирането на високите нива на мотивация има тенденция да намалява в годините на обучение и дори достига 0% в края на обучението за мотивацията за постигане на положителни резултати.

#### **ЗАКЛЮЧЕНИЕ**

Формирането на мотивация за постигане на положителни резултати и за избягване на неуспехи и на страха от провал в хода на военнопрофесионална подготовка на курсантите се явява основна задача на учебно-възпитателният процес в Национален военен университет „Васил Левски“. Обучението в Национален военен университет „Васил Левски“ предоставя добри възможности за формиране на подходящи нива на мотивация за постигане на положителни резултати сред бъдещите логистични офицери.

Учебните планове за подготовка на курсанти позволяват да се формират средни нива на мотивация и незадоволителни възможности за формиране на необходимите високи нива на мотивация. Усилията на академичният и командният състав е целесъобразно да се насочат за формиране на високи нива на мотивация за постигане на положителни резултати с цел преодоляване на намаляващата тенденция по години на обучение и в края на своето обучение нивото на мотивация да е най-високо.

Мотивацията за постигане на положителни резултати и мотивацията за избягване на неуспехи и на страха са основни фактори за проявяване на упоритост в изпълнението на поставените задачи, придобиването на задълбочени военнопрофесионални знания и умения, формирането на подходящи нива на мотивация за военнопрофесионална дейност и стремеж към утвърждаване на воинските добродетели.

#### **Литература:**

1. Андреева, М. Организационно поведение. ИК „Галактика“, 1998, стр. 44.
2. Армстронг, М. Наръчник за управление на човешките ресурси. Делфин прес, Бургас, 1993, стр.76.
3. Карелин, А. Большая энциклопедия психологических тестов. Москва, Издательство Эксмо, 2007, с.26-28.

4. Касьянов, С. Психологические тесты. Москва, Издательство Эксмо, 2006, с. 211-213 .
5. Пугачев В. П. Тесты, деловые игры, тренинги в управлении персоналом: учеб. для студентов вузов. Москва, Аспект Пресс, 2003, с.185-187.
6. Nichev N., Petrova, E. Professional training of future logistics officers at National Military University of Bulgaria. 21st International Conference The Knowledge-Based Organization, Book Series: Knowledge Based Organization International Conference, Volume: 21, 2015, pp.253-257.
7. Petrova, E., Zegoicea, Andrei, Comparative Case Study Regarding Cadet's Motivation – Methodology, Revista Academiei Fortelor Terestre, Nicolae Balcescu Land Forces Academy, Sibiu, Romania, Vol. XVIII, Nr. 3 (71), Trimestrul III, 2013, pp.301-307.
8. Training plans for education on specialty of regulated profession "Organization and management of military units at the tactical level" and military occupational qualification „Officer for tactical levels of command”.

### **Andriushchenko K.**

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Enterprise Economics  
*Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman*

## **INTRODUCTION INTELLIGENT FEATURES IN ASSETS TO AUTHORIZED CAPITAL ENTERPRISE**

**Андрющенко К.А.**

д.е.н, доцент, професор кафедри економіки підприємств  
*ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

## **ОСОБЛИВОСТІ ВНЕСЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В ДО СТАТУТНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА**

*The article is devoted to defining the factors influencing the characteristics of making intellectual assets to the authorized capital of the company. Consider the benefits of the scheme of project financing for innovative projects under the transfer of intellectual assets. Defined stages of which shall consist registration transfer of intellectual property in making the charter capital of the legal entity results of creative activity or means of individualization.*

**Keywords:** *intellectual assets, registered capital enterprises, project financing, innovative projects, transfer*

*Стаття присвячена визначенню факторів що впливають на формування особливостей внесення інтелектуальних активів до статутного капіталу підприємства. Розглянуто переваги застосування схеми проектного фінансування для реалізації інноваційних проектів в рамках трансферу інтелектуальних активів. Визначено з яких етапів повинно складатись оформлення передачі права на об'єкт інтелектуальної власності при внесенні до статутного капіталу юридичної особи результату творчої діяльності або засоби індивідуалізації.*

**Ключові слова:** *інтелектуальні активи, статутний капітал підприємства, проектне фінансування, інноваційні проекти, трансфер*

Визначальні фактори для встановлення частки власного капіталу в загальному фінансуванні проекту: ризики проекту, прибуток на інвестований капітал, тобто потоки грошових коштів. Іншими словами, чим вище ризики, пов'язані з реалізацією інноваційного проекту, чим нижче чиста поточна вартість, тим більше повинна бути частка власного капіталу проекту. У зарубіжній практиці частка власного капіталу становить від 30% до 50% [1, С. 390]. З точки зору засновників власного капіталу проекту його частка в загальному фінансуванні повинна бути якомога більшою, оскільки загальний річний дохід з власного капіталу являє собою важливу кінцеву величину, яка зменшується зі збільшенням ступеня заборгованості.

Необхідні позикові кошти проекту направляються безпосередньо на адресу даної проектною компанії, а не ініціаторам (заявникам) проекту. Отримані кредити відзначаються в балансі проектною компанією, саме тому можна говорити про позабалансовому кредитуванні. Тобто проект виключається з активів підприємств його ініціаторів (заявників) для того, щоб уникнути погіршення показників структури капіталу і платоспроможності в окремих балансах підприємств ініціаторів (заявників). Завдяки цьому проект не надає негативного впливу на материнські компанії ініціаторів (заявників). Таким чином, ініціатори проекту можуть одночасно брати участь в реалізації відразу декількох інноваційних проектів. Всю діяльність, пов'язану з реалізацією передінвестиційної, інвестиційної та експлуатаційної фаз інвестиційного проекту, веде проектна компанія.

Якщо власний капітал проекту формується в основному за рахунок коштів певного комерційного банку, то даний банк може взяти на себе всі обов'язки, пов'язані з реалізацією проекту. Необхідні позикові кошти проекту будуть направлятися безпосередньо на адресу даного комерційного банку, тобто отримані кредити будуть відзначатися в балансі комерційного банку.

Можлива модифікація процесу трансферу і комерціалізації даної технології за участю об'єктів інфраструктури ринку трансферу інтелектуальних активів на основі застосування схеми проектного фінансування, розглянутої вище. Банк надає необхідні ресурси для розробки дослідних зразків на базі наявного інтелектуального активу і проведення експериментальних робіт. Правовласник інтелектуального активу вносить до статутного капіталу виняткові права на дану технологію. Використання методології аналізу банком ефективності проекту з залученням дозволить знизити фінансові ризики реалізації проекту, а облік розглянутих нами правових аспектів взаємодії учасників угоди про трансфер інтелектуального активу і процесу оформлення внесення прав на інтелектуальний актив в якості внеску до статутного капіталу знижує ймовірні трансакційні витрати за цією операцією [3, С. 250].

Таким чином, ми вважаємо, що даний приклад ілюструє можливість активізації процесів трансферу інтелектуальних активів в Україні, розширення доступу інноваційних наукових і промислових організацій і підприємств до інвестиційних ресурсів і обґрунтовує необхідність розвитку інфраструктури ринку трансферу інтелектуальних активів з активною роллю комерційних банків як фінансових посередників.

Можна виділити наступні переваги застосування даної схеми проектного фінансування для реалізації інноваційних проектів в рамках трансферу інтелектуальних активів:

1. Зменшення інформаційно-фінансових витрат за рахунок спільного освоєння учасниками трансферу інтелектуальних активів нових інформаційних і фінансових технологій, поліпшення системи управління, координацію зусиль по просуванню товарів і послуг на ринки, розробці та здійсненню складних фінансових і правових схем із залученням експертів і консультантів.

2. Створення окремої проектної компанії в рамках схеми проектного фінансування та участь в капіталі засновників і партнерів даної компанії (учасників трансферу інтелектуальних активів) забезпечує реальний контроль і можливість управління проектом на всіх стадіях його реалізації;

3. Зростання вартості самого банку за допомогою приросту вартості акцій проектної компанії при успішній реалізації проекту;

4. Складання інвестиційних ресурсів з різних джерел і розширення складу учасників суб'єктів проектного фінансування сприяє розподілу ризиків між усіма учасниками реалізації проекту по трансферу інтелектуальних активів [2, С. 35].

При використанні схем проектного фінансування роль проектного аналізу особливо висока, і на його здійснення витрачаються значні кошти. Великі банки, що спеціалізуються на проектному фінансуванні, в своєму штаті нерідко мають інженерів, геологів, екологів, інших спеціалістів, необхідних для поглибленої оцінки інноваційних проектів. Відсутність таких фахівців компенсується залученням експертів і консультантів з інтелектуальної власності для оцінки комерційного потенціалу інтелектуального активу, відбору інноваційних проектів банком при ухваленні рішення про фінансування, розробки оптимальних схем договірних взаємовідносин між учасниками і укладення індивідуальних контрактів, які враховують специфіку інтелектуального активу [4].

Разом з тим, необхідно відзначити, що серйозної законодавчої основи для розвитку проектного фінансування банками в Україні поки немає. З огляду на специфічність інтелектуальних активів, це тягне можливе збільшення трансакційних витрат учасників трансферу інтелектуальних активів, в тому числі кредитних організацій. Згідно «теоремі

Коуза», що розглядається в інституційній теорії, величина трансакційних витрат залежить від того, наскільки чітко проведено розмежування прав на інтелектуальний актив, який є об'єктом конкретної угоди, а також від можливості превентивно виключити несанкціоноване втручання третіх осіб та користування цими правами. Дія юридичних норм зменшує економічні втрати. У той же час трансакційні витрати виникають через недосконалість формальних інститутів (законодавства), що встановлюються уповноваженими державними органами, що породжує проблеми економічного характеру для учасників трансферу інтелектуального активу.

Оформлення передачі права на об'єкт інтелектуальної власності при внесенні до статутного капіталу юридичної особи результатом творчої діяльності або засоби індивідуалізації має складатися з двох основних етапів:

- прийняття відповідного рішення на загальних зборах учасників (Засновників) товариства та підготовка установчих документів, що відображають факт внесення виняткового права повністю або частково в статутний капітал;

- укладання ліцензійної або іншого договору.

На першому етапі найбільшу складність викликають питання, що стосуються грошової оцінки вартості внесеного в якості внеску права. Для другого етапу оформлення повної чи часткової передачі виключного права при внесенні його до статутного капіталу характерно, як зазначалося, укладання ліцензійної угоди. Як ліцензіата, на нашу думку, повинен виступати один із засновників (засновники) створюваної юридичної особи. При цьому в угоді слід обумовити, що право на результат інтелектуальної діяльності або засіб індивідуалізації вноситься для юридичної особи.

З огляду на проблеми, що виникають при укладанні ліцензійних договорів, фахівці рекомендують в разі створення господарських товариств спочатку вносити в статутний капітал юридичної особи грошові вклади в розмірах, достатніх для здійснення реєстрації товариства відповідно до чинного законодавства, і тільки після реєстрації організації укладати договір про передачу виключного права в якості внеску до статутного капіталу.

Важливою умовою розглянутої ліцензійної угоди є умова про строк, протягом якого юридична особа може використовувати об'єкт інтелектуальної власності. За загальним правилом, зазначений термін не повинен перевищувати періоду дії охоронного документа, однак на ліцензіара може бути покладено додатковий обов'язок щодо продовження дії реєстрації об'єкта, що тягне збільшення терміну його використання організацією.

Крім укладання ліцензійних угод, чинне законодавство не виключає можливості оформлення внесення виняткових прав до статутного капіталу юридичної особи та іншими видами договорів, не всі з яких підлягають обов'язковій державній реєстрації.

Можна зробити висновок, що внесення виняткових прав до статутного капіталу юридичної особи повинно передбачатися законодавством з інтелектуальної власності юридичними формами розпорядження виключними правами, тобто спеціальними видами угод. При цьому установчий договір (договір про створення акціонерного товариства) до зазначених видів угод не відноситься і не є підставою для переходу виключного права на об'єкт інтелектуальної власності до створюваного юридичній особі. Разом з тим в установчому договорі необхідно закріпити обов'язок учасника укласти ліцензійний або інший договір про передачу виключного права.

Інвестування в інноваційні проекти, пов'язані з трансфером інтелектуальних активів, здійснюється, як правило, тільки для одного з учасників: або вузу, який розробляє технологію, або малого підприємства, який освоює дану технологію. Це не створює достатньої мотивації розвитку інноваційного процесу, відсуває терміни випуску продукції на ринок, що негативно відбивається на конкурентних перевагах виробленого товару.

## References:

1. Andriushchenko K. (2016) Formation of conceptual approaches to management of intellectual capital of knowledge considering hierarchical levels at the enterprise. *Int. J. Critical Accounting*, Vol. 8, Nos. 5/6, 2016. Pp. 379-395.
2. Bobyak, A.P. (2011), "Formation of an information system economic analysis on equity", *Statistics of Ukraine*, vol. 3, pp. 34—37.
3. Gorodnia, T.A. (2008), " The current strategy of managing business", *Naukovy visnik NLTU Ukraine*, Vip. 18.10, pp. 250—253.
4. Kuzmin, D.L. (2012), Fixed assets and capital assets: comparative aspect, *Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis*, – Issue 2 (23), available at: [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc\\_gum/ptmbo/2012\\_2/17.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2012_2/17.pdf).

**Blagoy V.V.,**

Candidate of Economic Science, associate professor

**Ignatov V.Y.,**

student

**Sidorova Y.R.**

student

*Kharkiv National University of Construction and architecture*

## STUDY ON RISKS INVESTMENT PROJECTS IN PRODUCTION

**Благой В.В.,**

к.е.н., доцент

**Ігнатов В.Ю.,**

студент

**Сидорова Ю.Р.**

студент

*Харківський національний університет будівництва та архітектури*

## ДОСЛІДЖЕННЯ РИЗИКІВ ЗА ІНВЕСТИЦІЙНИМ ПРОЕКТОМ З ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ

*The article analyzes the risks that may accompany investment project for the production of a certain product. A list of measures needed to ensure continuous operation in the implementation of the project.*

**Key-words.** *risk., investment project, production, precautions.*

*В статті проведено аналіз ризиків, які можуть супроводжувати інвестиційний проект з виробництва певного виду продукції. Запропоновано перелік заходів необхідних для забезпечення безперервної роботи по реалізації інвестиційного проекту.*

**Ключові слова:** *ризики, інвестиційний проект, виробництво продукції, запобіжні заходи.*

Аналіз ризиків, які можуть виникнути при реалізації проекту з виробництва певного виду продукції:

Ризик початку бізнесу: відкриття бізнесу – справа ризикова. Завдання підприємця – прорахувати їх і постаратися їх мінімізувати. Безсумнівно, починаючи власну справу, кожен підприємець сподівається на те, що воно не тільки окупиться, але й принесе у подальшому чималий прибуток. Однак, не слід забувати, що ідея розпочати нову справу, безумовно пов'язана з чималим ризиком. Тому, так важливо ще на самій початковій стадії постаратися їх мінімізувати. Для початку варто виважити усі аргументи «за і проти» та адекватно зважити на власні можливості. Можливе застосування страхування бізнесу. Особливо рекомендується скористатися цією можливістю тим, хто вперше відкриває свою справу з нуля.

Ризик незатребуваності продукції. Характерним показником економічної безпеки виробництва є ступінь попиту на виготовлену продукцію. Зменшення рівня попиту нижче допустимого ліміта вочевидь призведе до банкрутства фірми. Звідси очевидна необхідність вивчення причин низького попиту на дану продукцію, що призводить підприємство до ризику [1]. З цією метою потрібно проаналізувати, які фактори викликають незатребуваність. Щоб розібратися в причинах ситуації, можна запропонувати наступний перелік факторів



ризик. Жодне виробництво не застраховане від виникнення і негативного впливу економічних і виробничих ризиків. Єдине, що може допомогти в найбільшій мірі уникнути катастрофічних наслідків, - це передбачливе виявлення потенційно можливих для виробництва ризиків, їх оцінка та аналіз, а також розробка програми щодо попередження, мінімізації та ліквідації наслідків їх згубної дії.

Ризик відсутності фінансування (недофінансування) проекту: ризик недофінансування проекту – ризик невиконання учасниками інвестиційного проекту своїх зобов'язань по фінансуванню проекту, у тому числі зобов'язань щодо вкладення власних коштів в інвестиційний проект.

Мінімізація: схема фінансування має бути побудована таким чином, щоб кредитні кошти вкладалися останніми.

Правові та репутаційні ризики. Подібного роду ризикам може піддаватися інформація підприємства про себе, а саме веб-ресурси, ділові видання, причому не тільки сама по собі, а її актуальність та повнота. Зокрема, у потенційних клієнтів, можуть формуватися негативні оцінки про підприємство, що тривалий час не поновлює свої веб-ресурси. Найпростішим механізмом створення позитивного реноме підприємства є робота зі ЗМІ. Регулярні виступи з питань виробництва і даної сфери взагалі, надають підприємству іміджу професіонала у визначеній діяльності.

Технічні і технологічні ризики. Вони можуть бути викликані наступним чином: помилками в проектуванні; недоліками технології і некоректним вибором устаткування; неправильним розрахунком виробничих потужностей; помилками в управлінні; недостатнім рівнем компетентності робочої сили; відсутністю практики роботи з імпортним обладнанням; зриви поставок сировини, будматеріалів, комплектуючих; недотримання термінів будівельних робіт підрядниками; підвищенням цін на витратні матеріали, сировину, палива; вартості обладнання; ріст рівня витрат на зарплату [2].

Політичні і адміністративні ризики. Адміністративний ризик – неотримання (не подовження) затримок в отриманні ліцензій, допусків, дозволів та інших державних регулюючих і наглядових органів, ризик зміни регулюючих норм в ході реалізації проекту, що потребують переоформлення ліцензій.

Мінімізація: необхідно перевірити наявність усієї узгоджувальної документації до початку реалізації проекту.

Комерційні ризики. Варто зазначити, що запобігти ризикам, викликаними зовнішніми чинниками практично неможливо, так як виробництво не може впливати на такі фактори, як міжнародна і політична ситуації, і на дії інших осіб. Однак, підприємство може уникнути або мінімізувати свої втрати від таких ризиків. Для цього необхідно дотримуватися наступних принципів в функціонуванні [3]:

- диверсифікація - це різноманітність у видах діяльності фірми. Підприємство, яке працює відразу в декількох областях або напрямках, менше піддається впливу таких факторів, як стан конкретного ринку, вплив державних органів та дії конкурентів. Як правило, в кожній окремій галузі ці фактори впливають по-різному. Так само потрібно диверсифікувати асортимент, це дозволяє знижувати економічний ризик. Крім того, необхідно диверсифікувати контрагентів. Різноманітність постачальників і покупців робить комерційне підприємство незалежних від якогось одного контрагента і мінімізує наслідки від роботи з недобросовісними контрагентами.

- страхування дозволяє покрити збитки у разі, коли ризику уникнути не вдалося. Застрахувати можна як майно фірми, наприклад, від пожежі або крадіжки, так і саме підприємство від небажаних наслідків діяльності, наприклад, від банкрутства або від збитків у результаті дії третіх осіб.

- ризик зв'язатися з недобросовісним контрагентом. Для того щоб не зіткнутися з шахраями, необхідно ретельно перевіряти контрагентів до того, як розпочати спільну діяльність.

Фінансові ризики. Зменшити фінансові ризики на виробництві можна за допомогою розробки і використання внутрішньо фірмових фінансових нормативів. Створення такого механізму може включати: встановлення лімітів позикових коштів, використовуваних у виробничо-господарській діяльності; граничну величину комерційного або споживчого кредиту; мінімальну величину активів у високоліквідній формі; граничні межі депозитних вкладів в банках.

Ризик зриву або порушення строків поставок. Може виражатися у перевищенні вартості робіт, затягування строків виконання робіт, поставки обладнання, недосягненні якісних параметрів, необхідних для досягнення сформульованих цілей проекту (так звані похідні ризики). Ризик присутній і на виробничій фазі (ризик постачальників).

Методика мінімізації ризику: ретельний відбір постачальників і підрядників (можливо на конкурсній основі). Також слід передбачати в договорах штрафні санкції, гарантії повернення авансу і гарантії належного виконання контрактів або оплати основних сум за контрактами після виконання зобов'язань постачальників, використовувати різні форми страхування, уникати посередників.

Всі заходи з мінімізації ризиків, закладені в інвестиційному проекті з виробництва продукції, зводяться до наступних основних способів управління ризиками: страхування; резервування; запобіжні заходи.

Економічна сутність страхування реалізується у формуванні резервного (страхового) фонду, накопичення в який устанавлюються в межах, значно менших сумі можливого збитку і, як підсумок, страхової компенсації. Також пропонується застрахувати ризик збитків майна внаслідок форс-мажорних обставин (пожежа, повінь, терористичний акт тощо).

Формування резерву на відшкодування неочікуваних витрат представляє собою механізм управління ризиками, що передбачає встановлення певного співвідношення між очікуваними ризиками і величиною витрат, необхідних для забезпечення безперервної роботи по реалізації інвестиційного проекту.

Запобіжні заходи включають в себе різні заходи організаційного, адміністративного і технічного характеру, які знижують ймовірність настання ризиків (наприклад, різні способи посилення безпеки і надійності будинків, споруд і обладнання, установка систем контролю, протипожежних пристроїв тощо). Також, необхідно відмітити, заходи спрямовані на захист від злиття і поглинання підприємств, що є постійним супутником економічної діяльності в умовах ринкової економіки [4].

Захист підприємства від несприятливих ринкових умов включає : усунення надлишкових потужностей; придбання ефективного управління; захист комерційної таємниці [5], забезпечення стабільних поставок; контроль поставок конкурентів; зменшення впливу циклічної компоненти, захист власних ринків збуту та контроль за ціноутворенням.

З метою опору поглинанням можуть прийматися наступні заходи: поділ підприємства; поширення вигідної інформації серед клієнтів; контрпропозицію; пошук альтернативного покупця; переоцінка активів; продаж або придбання активів; відновлення статусу підприємства закритого типу; підвищення рівня громадського контролю.

#### Література:

1. Analiz finansovo-hozyajstvennoj deyatel'nosti: praktikum. O.V. Gubina, V.E. Gubin 2-e izd., pererab. i dop. - M.: FORUM, INFRA-M, 2012.
2. Bakaniv M.I. Finansovij analiz: navch. posib. [Tekst]/ M.I. Bakaniv. – K.: Kondor, 2011
3. Andreeva G. I. Ekonomichnij analiz: navch.-metod. posibnik / G. I. Andreeva. - K. : Znannya, 2010.
4. Kibenko E. Korporativnoe pravo Ukrainy / E. Kibenko. – Har'kov: EHspada, 2001. – 288s.
5. Blagoy V.V. Komercijna taemnicja: zahist, pravovi aspekti її vikoristannya ta vpliv na ekonomiku pidpriemstv v Ukraїni / Blaga V.V., Blagoy V.V., SHeverdina A.V. // Visnik nacional'nogo tekhnichnogo universitetu «Harkivskij politekhnichnij institut. Seriya : Tekhnichnij progres i effektivnist' virobnictva. - Harkiv: NTU «NPI». – 2016. - №60 (1169). – S. 141-145.

**Vasyuta V.B.,**  
Ph.D. in Technical, Ass.Prof.

**Tenytska N.B.,**  
senior lecturer

**Vasyuta V.V.**  
Ph.D. in Technical, Ass.Prof.

*Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University*

## **ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT ENTERPRISE IN MODERN CONDITIONS**

**Васюта В.Б.,**  
кандидат технических наук, доцент

**Теницкая Н.Б.,**  
старший преподаватель

**Васюта В.В.**  
кандидат технических наук, доцент

*Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка*

## **ЭКОНОМИЧЕСКОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИЯТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

*This article is devoted to the issue of economic and social development of the enterprise in modern conditions. The essence of economic and social development. The system of performance evaluation of social and economic development of the enterprise.*

**Keywords:** *economic development enterprises, social development, enterprise management development, performance evaluation of economic and social development of the enterprise*

*Статья посвящена вопросу экономического и социального развития предприятия в современных условиях. Рассмотрена суть экономического и социального развития. Предложена система показателей оценки социального и экономического развития предприятия.*

**Ключевые слова:** *экономическое развитие предприятия, социальное развитие, управление развитием предприятия, показатели оценки экономического и социального развития предприятия.*

Предприятие является одним из главных элементов рыночной экономики и является ведущим и важным аспектом современной экономики [1]. Развитие предприятия означает качественные изменения и обновления его хозяйственной системы и организационной структуры, повышение эффективности функционирования на основе совершенствования техники, технологии и организации труда во всех структурных подразделениях, повышения качества продукции и услуг, предоставляемых ним [2].

Вопросам социального и экономического развития предприятий посвятили свои труды такие ученые, как: Алимов А.Н., Амоша А.И., Ансофф И., Аптекарь С.С., Афанасьева Н.В., Берсуцкий Я., Богатырев И.А., Булеев И.П., Василенко В.А., Воронкова А.Е., Гавриленко В.А., Галушко О.С., Геец В.М., Друкер П.Ф., Евдокимов В.Ф., Запасная Л., Кизим Н.А., Кононенко И.В., Макогон Ю.В., Масленникова Н.П., Миколайчук Н.С., Новикова О.Ф., Орлов О. О., Подсолонко В.А., Пономаренко В.С., Портер М., Пушкарь А.И., Раевнева А.В., Тридед А.Н., Червонная Л.Г., Чумаченко Н.Г., Хобта В.М. и другие.

Экономическое развитие – это необратимые, направленные, закономерные (количественно-качественные и сущностные) изменения экономической системы (в нашем случае предприятия) в долгосрочном периоде, происходящие под влиянием экономических противоречий, потребностей и интересов, обусловленность которых характеризуется действием основных законов диалектики, которые не выходят за пределы глубинной внутренней сущности такой системы [3].

Социальное развитие предприятия связано с необходимостью создания благоприятных условий для деятельности работников. Социальное развитие – это процесс качественного совершенствования социальной составляющей жизнедеятельности персонала,

обеспечивающийся его собственными усилиями и действиями руководства предприятий, которое функционирует с соблюдением законодательства на принципах социально-ориентированного хозяйства [4]. Эффективность управления социальным развитием коллектива предприятия зависит также от качества его организации. Как отмечают специалисты, в социальном развитии предприятий наметились две тенденции: увеличение гибкости социальных программ, усиление индивидуального подхода; обогащение содержания социальных программ, что связано с необходимостью удовлетворения новых социальных потребностей и проблем [5]. Все это является подтверждением развития и усиления социальной функции предприятий, способствует развитию персонала, формированию партнерских отношений и повышению эффективности трудовой деятельности.

Планируя экономическое развитие предприятия, целесообразно провести анализ факторов его внешней среды, значение которых часто остается без внимания руководства предприятия. Планирование экономического развития связано сложной взаимозависимостью с такими составляющими: финансовой, информационной, кадровой, правовой, производственной, технико-технологической. Планирование социального развития коллектива предприятия выступает как метод управления социальными процессами в жизни коллектива. Вопрос контроля, социального и экономического развития и влияния контроля на развитие предприятия исследуется многими учеными [4].

Уровень социального развития предприятия должен определяться на основе совокупности показателей, важнейшие из которых позволяют выявить и использовать возможности и направления совершенствования социальной среды предприятия [6]. Формирование системы показателей социального развития предприятия является одной из функций управления и включает анализ социальной среды предприятия, эффективность проведения которого определяется качеством информационной базы, которая формируется и используется, ее аналитическими возможностями, наиболее полно соответствующим целям исследования.

На процесс управления социальным развитием предприятия влияют внешние и внутренние факторы. К внешним факторам относятся: уровень социально-экономического развития региона, в котором находится предприятие, и страны; сложившаяся демографическая ситуация; направления социальной политики государства; законодательное поле, регламентирующее социальное развитие; состояние рынка труда, духовно-нравственное состояние общества; уровень культурного развития граждан, уровень развития науки и внедрения технологий; отраслевая принадлежность предприятия, форма собственности и объемы производства; уровень социального развития предприятий-конкурентов [7].

К внутренним факторам необходимо отнести: системы мотивации и стимулирования трудовой деятельности персонала; уровень организации труда и его оплаты; уровень социальной защиты работников и развития социальной инфраструктуры предприятия; возможности профессионального и карьерного роста; процессы набора, отбора, обучения и переобучения персонала; условия и охрану труда; организационную культуру на предприятии; социально-психологический климат в коллективе; условия использования вне рабочего времени.

Систему показателей оценки экономического и социального развития предприятия можно рассматривать как совокупность взаимосвязанных экономических и социальных показателей, с помощью которых можно получить исчерпывающую количественную и качественную информацию о деятельности и развитии предприятия [5]. Анализ предложенных отечественными учеными-экономистами различных методик оценки состояния социального и экономического развития предприятия позволили нам выделить из большого количества показателей основные из них и сформировать следующую их классификацию, представленную в таблице 1.

Предложенная система показателей была апробирована и внедрена на ОАО «Кременчугский речной порт», что позволило выявить основные пути повышения уровня экономического и социального развития предприятия.

Таблица 1

**Показатели оценки социального и экономического развития предприятия**

<b>Показатели оценки и экономического развития предприятия</b>	
<b>экономического</b>	<b>социального</b>
<p><b>1. Показатели финансовой устойчивости:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– коэффициент автономии;</li> <li>– коэффициент концентрации привлеченного капитала;</li> <li>– коэффициент финансирования;</li> <li>– коэффициент финансового риска;</li> <li>– коэффициент маневренности собственного капитала;</li> <li>– коэффициент обеспеченности оборотных средств;</li> <li>– коэффициент обеспеченности запасов;</li> <li>– коэффициент маневренности собственных оборотных средств;</li> <li>– коэффициент реальной стоимости имущества;</li> <li>– коэффициент реальной стоимости основных средств в имуществе;</li> <li>– коэффициент накопления амортизации;</li> <li>– коэффициент соотношения оборотных и необоротных активов.</li> </ul> <p><b>2. Показатели рентабельности и себестоимости реализованной продукции:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– общая и чистая рентабельность капитала;</li> <li>– общая и чистая рентабельность собственного капитала;</li> <li>– общая рентабельность фондов;</li> <li>– чистая рентабельность фондов;</li> <li>– себестоимость реализованной продукции.</li> </ul> <p><b>3. Показатели результатов деятельности субъектов:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– доход (выручка) от реализации продукции;</li> <li>– чистый доход (выручка) от реализации продукции;</li> <li>– операционные расходы</li> <li>– административные расходы;</li> <li>– расходы на сбыт;</li> <li>– другие операционные расходы;</li> </ul>	<p><b>1. Показатели условий труда и охраны здоровья:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– уровень травматизма;</li> <li>– уровень профессиональных заболеваний;</li> <li>– уровень временной нетрудоспособности;</li> <li>– удельный вес рабочих, работающих в условиях, не отвечающих санитарно-гигиеническим нормам в общем количестве рабочих.</li> </ul> <p><b>2. Показатели, характеризующие человеческие ресурсы:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– среднесписочная численность работников;</li> <li>– среднемесячная заработная плата;</li> <li>– производительность труда одного работника;</li> <li>– фонд оплаты труда штатных работников;</li> <li>– удельный вес расходов на оплату труда в общем объеме затрат на производство продукции;</li> <li>– средний возраст персонала.</li> </ul> <p><b>3. Общие показатели социальной стабильности:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– объем средств, которые тратятся на социальные мероприятия;</li> <li>– средние затраты предприятия на социальные мероприятия в расчете на одного рабочего;</li> <li>– удельный вес расходов на социальные мероприятия в общем объеме затрат на производство продукции;</li> <li>– количество объектов социальной инфраструктуры, находящихся на балансе предприятия;</li> <li>– уровень движения персонала (в том числе коэффициент оборота по приему, коэффициент оборота по увольнению, коэффициент текучести);</li> <li>– уровень обеспечения питанием;</li> </ul>
<ul style="list-style-type: none"> <li>– валовая прибыль (убыток);</li> <li>– прибыль (убыток) от операционной деятельности;</li> <li>– финансовые и инвестиционные доходы и расходы;</li> <li>– чистая прибыль (убыток).</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– уровень образования;</li> <li>– количество рабочих, которые прошли профессиональное обучение.</li> </ul>

Внедрение такой системы способствует обоснованному планированию, эффективному контролю и оперативному регулированию экономического и социального развития предприятия.

#### Литература:

1. Нечепуренко М. Н. Проблеми економічного розвитку підприємств / М.Н. Нечепуренко // Питання економічних наук. – 2006. – № 1 (17). – С. 23 – 25.
2. Економіка підприємства / За заг. ред. проф. Шегди А.В. – К.: Знання, 2006. – 614 с.
3. Дакус А.В. Економічний розвиток підприємства: сутність та визначення [Електронний ресурс] / А.В. Дакус, М.О. Сімченко // Актуальні проблеми економіки та управління. – 2012. – №6. – Режим доступу: <http://probl-economy.kpi.ua>
4. Бичков О.О. Соціально-економічні регулятори розвитку підприємства. Економіка та держава. – № 9, 2011. – С.73-77.
5. Олесевич Л. Проблеми соціального управління на промисловому підприємстві. Київ, –2006. – 149 с.
6. Василюк С. В. Сутність соціально-економічного розвитку персоналу підприємств залізничного транспорту в контексті забезпечення соціально- економічної ефективності діяльності галузі / С. В. Василюк // Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. – О.: ОНМУ, 2011. – № 34. – С. 158-171.
7. Бойчик І.М. Економіка підприємства: Навчальний посібник. – Вид. 2-ге, доповн. і переробл. – К.: Атіка, 2007. – 528 с.

**Gordiyenko N. I.,**

Candidate of Economic Sciences, Professor

**Gordiyenko T. V.**

Candidate of Economic Sciences

*O.M.Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine*

## **ADAPTATION OF THE VALUE MANAGEMENT CONCEPT TO THE NATIONAL PRACTICE OF THE ENTITY'S ACTIVITY**

**Гордієнко Н.І.,**

к.е.н., професор

**Гордієнко Т.В.**

к.е.н.

*Харківський національний університет міського господарства імені О.М.Бекетова, Україна*

### **АДАПТАЦІЯ ВАРТІСНОЇ КОНЦЕПЦІЇ УПРАВЛІННЯ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА**

*In the article the theoretical and practical approaches, methods and models for assessing the value of the company were considered. The analysis of indicators offered under management concept aimed at creating value is added.*

**Keywords:** *enterprise value, discounted cash flow, business valuation models*

*У статті розглянуті теоретичні та практичні підходи, методи і моделі оцінки вартості підприємства. Дається аналіз показників, що пропонуються в рамках концепції управління, спрямованого на створення вартості.*

**Ключові слова:** *вартість підприємства, дисконтовані грошові потоки, моделі оцінки бізнесу.*

**Постановка проблеми.** В сучасних умовах коли багатьма дослідниками визнається, що вартість підприємства є оцінкою результату діяльності та критерієм перспектив економічного зростання й добробуту власників [1, 2, 3, 4], стають актуальними дослідження теоретичних та практичних підходів, методів і моделей управління вартістю з метою вдосконалення або адаптації їх до національних реалій для оцінки результативності господарської діяльності українських корпоративних підприємств.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Визначення вартості підприємства у вітчизняній практиці в умовах нерозвинутого фондового ринку України в основному обмежується її оцінкою при: продажу підприємства (у тому числі збанкрутілого); додатковій емісії акцій; оренді; реорганізації; викупі акцій у акціонерів; вирішенні юридичних і податкових спорів. При цьому майже нема випадків, коли вартість діючого підприємства

визначається з метою надання власникам достовірної інформації про результативність використання вкладених коштів. Наразі серед науковців відсутня однозначне судження відносно показника, який дозволив би достовірно визначити вартість підприємства, що й обумовлює потребу у проведенні даного наукового дослідження.

**Формулювання цілей статті (постановка завдання).** Ціллю статті є аналіз підходів, методів і моделей визначення вартості підприємства, можливості їх адаптації до національних умов та національного обліково-аналітичного забезпечення.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** В рамках концепції управління спрямованого на створення вартості (*VBM*, Value-Based Management) зарубіжними авторами було запропоновано низку показників, які базуються на методі дисконтованих грошових потоків [5, 6, 7, 8, 9, 10].

Розповсюдженими методологічними підходами до визначення вартості підприємства на основі оцінки дисконтованих грошових потоків вважаються: середньозважена вартість капіталу – *WACC* (weighted average cost capital); метод розрахунку *WACC* Модильяні – Міллера; та метод розрахунку *WACC* Майзла – Еццеля; метод скоригованої приведенної вартості – *APV* (adjusted present value), який дозволяє оцінювати вартість підприємства; метод приросту акціонерного капіталу – *FTE* (flow to equity), який надає можливість оцінити вартість акціонерного капіталу. Ці підходи спираються на статистичну інформацію та прогноз ризиків, пов'язаних з акціонерним капіталом.

Загальна середньозважена вартість капіталу підприємства *WACC* – це ставка дисконтування до грошового потоку, яка розраховується як сума вартості взятих окремо боргових зобов'язань та акціонерного капіталу, зважених по відносному співвідношенню кожного у капіталі компанії (1).

$$WACC = K_e \frac{E}{V} + K_d (1 - T) \frac{D}{V}, \quad (1)$$

де  $K_e$  – вартість акціонерного капіталу

$K_d$  – показник вартості боргових зобов'язань

$E$  – ринкова вартість акціонерного капіталу

$D$  – ринкова вартість зобов'язань

$T$  – ставка податку на корпорацію

$V$  – сума ринкової вартості акціонерного капіталу і ринкової вартості зобов'язань.

*CAPM* (Capital Asset Pricing Model) – це модель ціноутворення капітальних активів (акцій) та є складовою моделі *WACC*, яка ґрунтується на теорії портфельних інвестицій згідно з якою необхідна доходність вкладень в акцію визначається шляхом порівняння ризику вкладень у дану акцію з ризиком вкладень в диверсифікований портфель акцій.

За методом *CAPM* вартість акціонерного капіталу ( $K_e$ ) розраховується шляхом підсумовування безризикової норми доходності ( $R_f$ ) та додаткової премії за ризик (*beEMRP*) (2):

$$K_e = R_f + beEMRP \quad (2)$$

Доходність безризикових цінних паперів  $R_f$  складається з реальної процентної ставки та очікуваної інфляції і називається номінальною. Практично використовуються, як більш стабільні, державні боргові зобов'язання (облігації державного займу);

*be*-коефіцієнт – критерій рівня відносного системного ризику, що пов'язаний з придбанням конкретних акцій, розрахований як коваріація між доходами від акціонерного капіталу і доходами по фондовому ринку за минулі роки з застосуванням регресії курсу акцій відносно ринкових індексів;

*EMRP* – премія за ризик вкладення власного капіталу, критерій винагороди інвестора при вкладенні коштів в акції з середнім рівнем ризику, тобто додатковий очікуваний дохід від вкладу коштів інвестора, який визначається як різниця між очікуваною доходністю цінних паперів конкретної компанії та доходністю безризикових цінних паперів.

Вартість боргових зобов'язань до уплати податків ( $K_d$ ) складається з сума безризикової норми доходності ( $R_f$ ) та маржі боргових зобов'язань на покриття ризику неплатежів ( $DM$ ) (3):

$$K_d = R_f + DM \quad (3)$$

$DM$  – розраховується як різниця між доходністю погашення корпоративних облігацій і доходністю державних облігацій. Маржа вимірюється на підставі інформації про облігації групи компаній-аналогів, що котируються на біржі. При відсутності інформації про маржу боргових зобов'язань використовується ринковий кредитний рейтинг, або аналіз синтетичних кредитних рейтингів.

Теорія арбітражного ціноутворення (*APT*, Arbitrage Pricing Theory) та трифакторна модель *ФАМА-ФРЕНЧА* теж побудовані на принципах *SAPM* [5с.78-79].

*APT* (Arbitrage Pricing Theory) – це модель для конкретних компаній, в яких ризик доходності визначається не тільки  $\beta_e$ , а сукупністю різних факторів, які вважаються важливими при визначенні чутливості до факторів ринкового ризику. Це більш точна модель, ніж *SAPM*, однак припущення, що поведінка біржових курсів буде незмінною в часі, на якому базується модель, є малоімовірним.

Трифакторна модель *ФАМА-ФРЕНЧА* є модифікацією *SAPM* і *APT*, вона враховує вплив розміру компанії та співвідношення балансової і ринкової вартості акціонерного капіталу, дозволяє аналізувати статистичні показники доходності, та екстраполювати данні про еталонну доходність.

Виходячи з того, що в основу методу *WACC* покладена незмінність співвідношення позикових і власних коштів, незмінна ставка податку та постійна ставка по довгостроковим зобов'язанням, а коефіцієнт бета розраховується на базі взаємозв'язку між зміною курсу акцій компанії та зміною котирувань на фондовому ринку, його використання у первинному вигляді при оцінці вартості підприємства на практиці в умовах нерозвинутого фондового ринку України утруднене. Теж можна сказати і про моделі *SAPM*, *APT* і *ФАМА-ФРЕНЧА*, які спираються на необхідність визначення доходності безризикових цінних паперів і ґрунтуються на інформації про облігації компаній аналогів, які котируються на фондовій біржі.

Розрізняють два методологічних підходи до розрахунку *WACC*: метод Модельяні-Милера та метод Майзла-Еццеля.

В основу *WACC* Модельяні-Милера [6] покладене міркування про те, що очікувана норма прибутку (або доходності) на акціонерний капітал зростає паралельно з співвідношенням запозичених і власних коштів, тобто, що структура капіталу не впливає на вартість компанії. Цей метод дозволяє дисконтувати податкові виплати за вартістю позикових витрат (позикових зобов'язань) та передбачає використання при розрахунку бета акції формули Харриса-Прингла (включення або виключення леверіджа), призначеної для визначення поточної вартості акціонерного капіталу компанії.

Метод *WACC* Майзла-Еццеля базується на припущенні щодо податкового щита, який, за перший рік дисконтується за вартістю позикових зобов'язань, а починаючи з другого року по вартості акціонерного капіталу.

За допомогою цих методів можна визначити необхідне співвідношення між сумарними зобов'язаннями і акціонерним капіталом компанії [5 с.194 –196]. Однак, застосування у вітчизняній практиці цього методу утруднюється як раз складністю визначення такого необхідного співвідношення (4).



$$Be = B(1 + (1 - T)) \frac{D}{E} \quad (4)$$

Метод приросту акціонерного капіталу *FTE* (flow to equity) – це метод, який рекомендується застосовувати для підприємств, що надають фінансові послуги. За ним поточна вартість акціонерного капіталу компанії визначається на підставі розрахунку грошових потоків після сплати податків і процентів, що враховують вартість акціонерного капіталу з левериджем, структуру капіталу та позикові зобов'язання за ринковою вартістю.

Метод скоригованої приведенної вартості, *APV* (Adjusted present value) – це метод в якому вартість акціонерного капіталу розраховується шляхом корегування основної вартості, що формується в результаті операцій з активами та додаткової вартості, на базі прийнятої структури капіталу (вартості фінансування). Згідно методу *APV* поточна вартість акціонерного капіталу у порівнянні з *WACC*, надає можливість урахування стабільності майбутніх податкових щитів і використовується коли очікується зміна співвідношення позикового і власного капіталу [7, 8].

Додана ринкова вартість, *MVA* (Market Value Added) відображає дискontовану ринкову оцінку вартості, що була створена або втрачена підприємством за відповідний період часу, тобто відображає дискontовану вартість теперішніх і майбутніх інвестицій. *MVA* розраховується як різниця між ринковою вартістю капіталу компанії та інвестованим в неї капіталом (5):

$$MVA = V - K, \quad (5)$$

де: *V* – ринкова вартість власного капіталу компаній на фондовому ринку;  
*K* – капітал інвестований в фірму;

Основним недоліком цього показника вважається спрямованість на короткостроковий позитивний вплив, який у перспективі може привести до негативного наслідку, крім того на ринкову капіталізацію діють фактори, на які менеджмент компанії не має впливу.

Додана грошова вартість, *SVA* (Shareholder Value Added) визначається як приріст між розрахунковою і балансовою вартістю акціонерного капіталу, тобто як «приріст вартості акціонерного капіталу до і після проведення відповідної операції» [9, підхід розглянутий у книзі Р.В. Кошечева, С.З. Базоева]. Загальновідомими недоліками цієї моделі вважається велика трудомісткість розрахунків та складність прогнозування грошових потоків.

Грошова рентабельність інвестицій, *CFROI* (Cash Flow Return on Investment) – це модель оцінки, яка базується на тому, що фондовий ринок встановлює ціни на основі грошових потоків, а не на підставі стану справ та прибутку компанії (6):

$$CFROI = (GCF + SV) \div GI \quad (6)$$

де: *GCF* – валовий грошовий потік;  
*SV* – вартість для акціонер;  
*GI* – валові інвестиції.

Хоча цей показник враховує фактор інфляції, його інтерпретація достатньо складна для не фінансових менеджерів [7].

Зручним і наочним показником результативності діяльності компанії за певний час є економічний прибуток, *EP* (economic profit). Він визначається як різниця між рентабельністю інвестиційного капіталу і витратами на капітал, помножену на інвестиційний капітал (7):

$$EP = \text{інвестований\_капітал} \cdot (ROI - WACC) \quad (7)$$

Перевагами цього показника вважається можливість оцінки окремо інвестиційних, фінансових і власних джерел вартості для акціонерів та можливості використання в практиці бюджетного планування компанії [10].

Одною з поширеніших в світі моделей вартісно-орієнтованого менеджменту, є економічна додана вартість *EVA* (Economic Value Added) [11, 12]. Цей підхід базується

на визначенні вартості компанії на основі реальних майбутніх прибутках, що можуть бути отримані інвестором на певний момент часу й враховує більше важливих складових ніж такі як чистий прибуток на одну акцію (*EPS*, earnings per share), ринкова додаткова вартість (*MVA*, Market Value Added), прибутковість інвестицій (*ROIC*, return on invested capital), прибутковість акціонерного капіталу (*ROE*, return on equity), та інші.

В якості основної для обчислення *EVA* застосовується формула (8) [13]:

$$EVA_t = NOPAT_{tзко} - WACC \cdot CE_{tзко} \quad (8)$$

де:  $NOPAT_{езкор}$  (net operating profit after taxes) – це чистий операційний прибуток після сплати скорегованих податків, який складається з прибутку від використання активів підприємства та відсотка виплаченого кредиторам з чистого прибутку;

$CE_{тзкор}$  (capital employed) – зкорегований інвестиційний (довгостроковий) капітал;

$WACC$  (weighted average cost capital) – середньозважена вартість капіталу, яка відповідає рівню дисконту для приведення майбутніх значень *EVA* в теперішні.

Існує крім основного ще декілька варіантів розрахунку *EVA* (9, 10) [14]:

$$EVA_t = OP + \text{коректування} - WACC \cdot CE_{тзкор} \quad (9)$$

$$EVA_t = (ROCE_{зкор} - WACC) CE_{тзко} \quad (10)$$

де: *OP* (operating profit) – прибуток від основної поточної діяльності;

$ROCE_{зкор}$  (return of capital employed) – рентабельність зкорегованого інвестиційного капіталу, що розраховується за формулою:

$$ROCE_{зкор} = NOPAT_{тзкор} \div CE_{тзкор} \quad (11)$$

Аналіз переваг та недоліків *EVA* приведений у працях зарубіжних і вітчизняних авторів: Орієр Тім, Рош. Дж, Р.В.Андрійчук, В.В. Баліцька, В.В.Гусева Т.В. Момот, О.Н.Щербакова, та ін. [15 с.71;16 с.27-30, 7; 17 с.45; 18 с.5] показав, що до основних переваг показника відноситься те, що він:

- концентрує в собі повну оцінку важливих факторів вартості бізнесу;
- дає можливість своєчасно визначити негативні сторони діяльності компанії;
- спрямовує дії управлінського персоналу на підвищення вартості для власників та на підвищення корпоративної культури;
- дає можливість вимірювати підвищення прибутковості за рахунок підвищення ефективності використання капіталу, а не за рахунок зниження витрат на його залучення;
- надійний інструмент управління результативністю діяльності, що заслуговує на широке практичне використання.

Проте загальновідомими недоліками цього показника визнаються:

- підвищена чутливість до величини середньозваженої вартості капіталу;
- неврахування впливу інфляції, коливання валютних курсів при оцінці капіталу й бухгалтерського прибутку;
- можливість маніпуляції даними фінансової звітності, що може привести до ускладнень при зіставленні величини *EVA* різних підприємств;
- ускладнення розподілу непрямих витрат та суми інвестованого капіталу в частині активів, що використовуються для виробництва (реалізації) різних видів продукції.

*CVA* (Cash Value Added) або *RCF* (Residual Cash Flow) – показник, в основу якого покладена концепція залишкового доходу (residual income), (12):

$$RCF(CVA) = AOCF - WACC \cdot TA, \quad (12)$$

де: *AOCF* (Adjusted Operating Cash Flows) – скорегований грошовий потік;

*TA* – сумарні скореговані активи.

Коректування, що вносяться при розрахунку *CVA* такі самі, які притаманні показнику *EVA*.

Серед вартісно-орієнтованих моделей можна виділити також експрес моделі Інвуда, Хоскальда, Ринга, Гордона та інш. [19].

Сучасні підходи до оцінки ринкової вартості підприємства використовуються в залежності від того розглядається підприємство, як діюче або як таке, що має намір ліквідуватися і розпродавати своє майно [8]. В свою чергу кожний підхід потребує застосування відповідних методів оцінки.

С.В.Климук провів порівняльний аналіз підходів до оцінки вартості підприємства (доходного, порівняльного, майнового) в залежності від цілей інвесторів, типів підприємств, стану ринку і пріоритетних прийомів застосування оцінки вартості підприємства в умовах економічної трансформації та методів визначення економічної вартості підприємств: суми прогнозних очікувань надходжень; величини ставки дисконту; розчинення або зниження; додаткової економічної вартості. На підставі аналізу ним зроблений висновок, що розрахунки ринкової вартості проведені за цими методами для конкретного кола підприємств не дають однозначного результату [20,с.105-111]. До такого ж висновку прийшли і інші дослідники [21,с.235; 22,с.143]. Причини розбіжностей на наш погляд можуть приховуватися у не адаптованості формул розрахунку економічної вартості до діючої в Україні системи бухгалтерського обліку і звітності та суттєвих відмінностях вітчизняних підприємств.

Для комплексної оцінки вартості бізнесу може використовуватися розрахунок середньозваженої результатів отриманих за трьома стандартними підходами, який базується на гіпотезі, за якою на ідеальному ринку доходний, порівняльний та витратний підходи повинні призвести до однакової величини вартості [21,с.236] та розрахунок з використанням інтегрального критерію якості (інтегрального критерію загальної помилки в оцінці вартості) [23,с.307-312].

**Висновки з даного дослідження.** Таким чином можна констатувати, що велика кількість трактувань та підходів до визначення ринкової вартості підприємства у теоретичному, законодавчому і практичному аспектах свідчить про те, що досі не сформоване чітке уявлення щодо його змісту.

Сучасні національні технології оцінювання вартості бізнесу (нормативні і запропоновані в літературі) характеризуються недосконалістю методів оцінювання, яка полягає у мало чисельності і спрощеності практичних методик що можуть застосовуватися у сучасних умовах. Крім того, відсутність розвинутого фондового ринку (закритість, непрозорість, високий рівень ризику), відсутність об'єктів-аналогів, трудомісткість процесу і складність розрахунків, утруднює їх застосування у практиці оцінювання та призводить до заниження вартості підприємств.

Ключовою припоною впровадження підходу до визначення *EVA* в національну практику є необхідність трансформації фінансової звітності відповідно до Міжнародних стандартів обліку і звітності IAS та американських стандартів GAAP USA. На необхідність гармонізації цих різних облікових систем та усунення методологічних розбіжностей при розрахунку бухгалтерських прибутків шляхом урахування великої кількості поправок, що впливають на результати розрахунків *EVA* для наближення бухгалтерського прибутку підприємства до грошового потоку, указують більшість дослідників.

Відповідно до національних стандартів обліку, підприємства застосовують форму звіту, у якому витрати класифікуються за функціями. Виходячи з цього, для складання звіту про фінансові результати відповідно до GAAP USA українським підприємствам потрібно оберати багатокроковий спосіб за яким чистий прибуток від звичайної діяльності розраховується шляхом співставлення витрат до відповідних доходів, а це досить трудомісткий процес.

Дослідження, проведені багатьма зарубіжними авторами довели правомірність застосування приблизного способу розрахунку EVA, що базується на проведенні корегувань еквівалентів власного капіталу та чистого операційного прибутку у таких аспектах як: витрати на дослідження і розробки, резерви LIFO, коректування на використання лізингу, резерви по сумнівним боргам, відкладені податки, амортизація гудвілу та інші.

### Література:

1. Бригхем Ю. Финансовый менеджмент: в 2 т./ Ю.Бригхем, Л.Гапекски; пер. с англ.В.Ковалев. – С-Пб.: Экон. шк. –1998 – Т.1. – 497с.
2. Брейли Р. Принципы корпоративных финансов / Р. Брейли, С. Майерс; пер. с англ.Н.Барышникова. – М.: Олимп-бизнес, 1997. – 1087с.
3. Martin J. Value Based Menegement. The Corporate Response to the Shareholder Revolution / J. Martin, P. William. – Boston: Harvard Business School Press, 2000. – 249p.
4. Коупленд Т. Expectations – Based Management: как достичь превосходства в управлении стоимостью компании/ Том Коупленд, Аарон Долгофф; пер. с англ. Э.В. Кондуковой. – М.: Эксмо, 2009. – 384 с. – (Качественный менеджмент).
5. Орієр Тім. Настоящая стоимость капитал: практичний посібник з прийняття фінансових рішень / Орієр Тім, Рагман Джон, Спайсер Люсінда; пер.з англ. О.Б. Ватченко. – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2007. – 288 с.
6. Miller Merton and Franco Modigliani. Divsdend Polscy, Growth, and theValution of Shares Jornal of Business. –1961. – Oktober. – p. 411– 433.
7. Рош Дж. Стоимость компании: от ожидаемого к действительному: / Джулиан Рош; пер. с англ. Е.И. Недбальской. – Минск: Гривцов Паблшер, 2008. – 352 с.
8. Коупленд Т. Стоимость компании: оценка и управление / Т. Коупленд, Т. Коллер, Д. Мурин; пер. с англ.Л.Б.Тавровская. – 3-е изд., – М.: Олимп и Бизнес, 2008. – 576 с.
9. Кашеев Р. В. Управление акционерной стоимостью / Р. В. Кашеев, С. З. Базоев. – М.: ДМК Пресс. – 2002. – 224 с.
10. Rappoport A.Creating shareholder value; a guide for man gers and inverstors/- Rev and updated ed new Uork: free Press, 1998. – 205p.
11. Biddle G.C. Economic Value Added: Some Empirical EVAence / G.C. Biddle // Managerial Finance. – 1998. – №24. – P. 60-70.
12. Worthington A. Economic Value-Added: a Review of the Theoretical and Empirical Literature /A. Worthington, T. West // Asian Review of Accounting. – 2001. – Vol. 9, №1. – : P. 67-86.
13. Gitman L. J. Fundamentals of investing / L. J. Gitman, M. D. Joehnk. – 9th ed.- N. Y. Pearson, 2003. – 1006p.
14. Ситник П.Е. Использование показателей экономической прибыли для построения регионального рейтинга российских публичных компаний// Электронный журнал Корпоративные финансы. –2008. – № 4(8). – 114 –121с.
15. Андрійчук Р. В. Економічна додана вартість в оцінці ефективності діяльності підприємства /Р. В.Андрійчук // Економіка АПК. – 2007. – №3. –С.65-72.
16. Момот Т.В. Оценка стоимости бизнеса: современные технологии / Т.В. Момот. –Х.: Фактор, 2007.–224 с.
17. Гусев В.В. Вартість бізнесу як системний критерій якості стратегічного управління компанією / В.В.Гусев // Економіка та держава. – 2009. – №7. – С.43 – 47.
18. Щербакова О. Н. Методы оценки и управления стоимостью компании, основанные на концепции экономической добавленной стоимости / О.Н. Щербакова // Финансовый менеджмент. – 2003.-№3. – С.12 – 16.
19. McNair C.J. Do Financial and Nonfinancial Performance Measures Have to Agree? / C.J. McNair, R. L. Lynch, and K. F. Cross // Management Accounting. – 1990. – Vol.5, №11. – pp. 26–36.
20. Климчук С. В. Підходи до оцінки економічної вартості підприємств України / С.В. Климчук / Фінанси України . – 2007. – №3 – С.105 – 112.
21. Щербаков В. А. Оценка стоимости предприятия (бизнеса) / В. А. Щербаков, Н. А. Щербакова. – 2-е изд., испр. М.: Омега – Л, 2007. – 288 с.
22. Тарасенко С. І. Використання аналізу чутливості в управлінні вартістю підприємства / С. Тарасенко // Прометей. – 2006. – №3. – С.142 –145.
23. Сычева Г. И. Оценка стоимости предприятия (бизнеса) / Г.И., Сычева, Е.Б. Колбачев, В. А. Сычев. – Ростов н/Д: Феникс, 2004. – 384с.

**Kalinichenko L.L. ,**

Doctor of Economic Sciences, Professor

**Ustilovska A.S.**

Postgraduate, Lecturer of Department of Economics

*Kharkov National University of Civil Engineering and Architecture*

## **OPTIMIZATION OF METHODS TO ASSESS PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM**

**Калініченко Л.Л.,**

доктор екон. наук, професор

**Устіловська А.С.**

аспірант, викладач кафедри економіки

*Харківський національний університет будівництва та архітектури*

### **ОПТИМІЗАЦІЯ МЕТОДІВ ОЦІНКИ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**

*В статті розглянуто вітчизняний та зарубіжний досвід оцінки ефективності системи управління персоналом корпорацій. В сучасних умовах більшість підприємств мають серйозну проблему в системі управління персоналом. Цьому підтвердженням є оцінка ефективності системи управління персоналом, яка або не проводиться взагалі, або застосовуються такі методи, які в дійсності не оголюють існуючі проблеми. Тому, автором досліджено ці методи та запропоновано також використати їх для вітчизняних корпорацій.*

**Ключові слова:** досвід, персонал, оцінка, ефективність, система, корпорації.

*The article considers domestic and foreign experience in evaluating the effectiveness of the personnel management system of corporations. In modern conditions, the majority of enterprises have a serious problem in the personnel management system. This confirmation is to evaluate the effectiveness of the personnel management system that is either not performed at all, or apply such methods, which do not actually reveal existing problems. Therefore, the author studied these methods and proposed to use them for domestic corporaci.*

**Key words:** experience, personnel, evaluation, efficiency, system, Corporation.

**Актуальність теми.** Існують причини, за якими зарубіжний досвід оцінки ефективності системи управління персоналом, як малої, так і великої компанії в багатьох аспектах істотно відрізняється від вітчизняного. Головна причина полягає в тому, що в радянський час ніяких певних посібників з даного питання не видавалося, тематика практично не опрацьовувалася ні серйозними вченими, ні в навколо наукових колах. При відсутності приватної форми підприємництва такої потреби не було, так як в державному механізмі окрема особистість серйозної ролі не грала.

Тому вже в сучасний період більшість українських корпорацій і керівників різного рівня змушені звертатися до іноземного досвіду, так як вітчизняний не може допомогти їм у достатній мірі підвищити ефективність роботи персоналу. Правильне застосування деяких прийомів може підвищити прибуток на значні відсотки, поліпшити атмосферу в колективі і досягти інших корисних результатів.

**Метою даної статті** є порівняльний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду оцінки ефективності системи управління персоналом корпорацій.

**Виклад матеріалу.** Розглядаючи питання про оцінку ефективності управління персоналом, слід зазначити, що в останні роки робота з цієї тематики проводилася як науковими організаціями, так і окремими вченими.

У цей час дедалі збільшується кількість публікацій, присвячених питанням оцінки персоналу організації. Серед зарубіжних авторів, які зробили значний внесок у розроблення цієї проблеми, необхідно відзначити М. Х. Мескона [1], Г. Мінцберга [2], П. Друкера [3]. Серед українських та російських вчених проблемою оцінки персоналу займалися: Г. Г. Руденко, А. М. Пономарев, Т. А. Беркутова, Н. В. Крониковська, В. А. Дятлов, В. Т. Пихало, А. Я. Кибанов, М. В. Грачов, Г. К. Ушаков, Ю. М. Смелянов та ін.

Так М. Гриньова, О. Даниленко, О. Крушельницька, Л. Михайлова, Л. Балабанова суб'єктом оцінювання вважають підприємство, об'єктом оцінювання – персонал. Окремі вчені за об'єкт приймають управлінські рішення щодо управління персоналом. Наприклад,

Ю. Г. Одегова, Л. В. Карташова, О. А. Даниленко об'єктами оцінювання у сфері управління персоналом вважають кадрові рішення, діяльність служби управління персоналом і працівників даної організації.

Одегова Ю. Г., Карташова Л. В., Даниленко О. А. у дослідженнях систематизують та формулюють завдання оцінювання для кожного з перелічених об'єктів, розрізняють етапи оцінювання та, дотримуючись думки, що оцінювання – це процес порівняння із стандартом, з еталоном, виводять певну низку критеріїв для оцінювання.

В сучасних умовах більшість підприємств мають серйозну проблему в системі управління персоналом. Цьому підтвердженням є оцінка ефективності системи управління персоналом, яка або не проводиться взагалі, або застосовуються такі методи, які в дійсності не оголюють існуючі проблеми. Найчастіше оцінка ефективності системи управління проводиться за спеціальними показниками, наприклад витрати на професійне навчання або ж плинність персоналу. Фахівці на місцях обґрунтовують такий підхід тим, що вони знаходяться поза робочого процесу персоналу і вплинути на нього ніяк не можуть, іншими словами знаходяться в деякій ізоляції. Чим просто, на нашу думку, захищають себе від зайвих робітників, дійсно професійних заходів.

Сучасна практика оцінювання персоналу має в своєму арсеналі велику кількість методів оцінки [8, с. 277]. Методи оцінки бувають різні, і їх вибір залежить не тільки від параметрів дослідження, але і від чисельності оцінюваного персоналу і кваліфікації фахівця, відповідального за реалізацію даного заходу [4, с. 9].

Данюк В. М., Петюх В. М., Цимбалюк С. О. [8, с. 277], класифікують їх за деякими ознаками. Так, за формою вираження кінцевого результату виділяються описові, кількісні та комбіновані методи. При описових методах оцінка подається в текстовій формі, при кількісних і комбінованих використовуються шкали оцінок, що дозволяють кількісно виміряти різні рівні виконання робіт на підприємстві.

За інструментами оцінювання розрізняють прогностичний метод, інформаційною базою якого є результат обстежень, інтерв'ю, співбесід; практичний метод, що спирається на оцінку результатів практичної діяльності працівника; імітаційний метод, коли працівник оцінюється за своєю поведінкою в умовах конкретної ситуації (у навчальному процесі – кейс-метод) [8, с. 277–278].

Іванова-Швець Л. Н., Корсакова А. А., Тарасова С. Л., виділили наступні:

✓ оцінка потенціалу працівника;

✓ ділова оцінка персоналу в процесі трудової діяльності може здійснюватися такими методами: методи індивідуальної оцінки та групової оцінки [5, с. 129–132].

Інструментарій системи оцінки персоналу сформувався під впливом потреб вирішення практичних завдань виробничо-управлінської діяльності на основі певних методів.

Методи оцінки персоналу мають відповідати структурі підприємства, характеру діяльності персоналу, цілям оцінки, бути простими і зрозумілими; включати 5-6 кількісних показників, поєднувати письмові та усні завдання.

Крушельницька О. В., Мельничук Д. П., методи оцінки персоналу поділяють на традиційні і нетрадиційні. Перші сфокусовані на окремого працівника і ґрунтуються на суб'єктивній оцінці керівника або колег.

Традиційні методи ефективні у великих ієрархічних підприємствах, які працюють в умовах досить стабільного зовнішнього середовища. Їх недоліками є те, що оцінка дається окремому працівнику без врахування цілей підприємства, ґрунтується на оцінці керівника, при повному ігноруванні думки колег по роботі, підлеглих, клієнтів і т. д.; орієнтується на минуле (на досягнуті результати) і не враховуються довгострокові перспективи розвитку підприємства та працівника.

Нетрадиційні методи – розглядають робочу групу (підрозділ, бригаду, колектив) і ставлять акцент на оцінку працівника його колегами і здатність працювати в групі; оцінка

окремого працівника і робочої групи проводиться з урахуванням результатів всієї організації, і не враховується не тільки успішне виконання сьогоденних функцій, а й здібності до професійного розвитку й освоєння нових професій і знань [6, с. 230].

В цільових, планових і оперативних оцінках існуючі методи об'єднують в три групи: якісні, кількісні і комбіновані. До групи якісних методів відносять методи біографічного опису, ділової характеристики, спеціальної усної характеристики, еталону, а також метод обговорення. До групи кількісних методів відносять всі методи з кількісною оцінкою рівня якостей працівника. Комбіновані методи – це методи експертної оцінки, тестування [6, с. 232].

Федулова Л. І. вважає, що методи оцінки персоналу необхідно ділити на методи індивідуальної та методи групової оцінки:

До методів індивідуальної оцінки ставляться:

- ✓ оцінна анкета являє собою стандартизований набір питань;
- ✓ порівняльна анкета, що містить перелік дій правильного і неправильного поведінки працівника на робочому місці;
- ✓ анкету заданого вибору, яка являє собою перелік основних характеристик поведінки людини, розміщений за шкалою важливості;
- ✓ шкала рейтингу поведінкових установок, що описує поведінку у вирішальних ситуаціях професійної діяльності;
- ✓ описувальний метод оцінки, при якому зазначаються переваги та недоліки людини, за яким ведеться спостереження.

Методи групової оцінки дають можливість порівнювати ефективність роботи персоналу всередині групи і порівнювати працівників між собою. Розрізняють:

- ✓ метод класифікації передбачає розміщення працівників від кращого до гіршого;
- ✓ метод альтернативної класифікації, коли вибирається один кращий і один найгірший;
- ✓ метод порівняння в парах, коли порівнюються виконавці робіт у спеціально створених парах і фіксується кількість випадків, коли працівник був кращим у своїй парі;
- ✓ метод заданого розподілу, при якому людина, яка оцінює, повинен оцінювати працівників в межах заздалегідь заданого розподілу оцінок [13]

В загальному розумінні оцінка персоналу [15] являє собою якийсь цілеспрямований процес встановлює відповідність кількісних і якісних фахових характеристик персоналу вимогам, які пред'являються до посади, відділу, або до підприємства в цілому.

Характерною особливістю ефективно працюючої системи оцінки персоналу є його комплексний характер. Таким чином це вимагає узгодження всіх елементів системи оцінки у процес управління персоналом. На рис. 1 представлені основні елементи процесу оцінки ефективності персоналу.

Значення оцінки роботи персоналу стає зрозумілим лише в контексті кадрової політики, що проводиться підприємством. Виявляється важко відокремити якусь окрему функцію або напрямок роботи від усього комплексу завдань, що вирішуються в процесі управління персоналом підприємства. Принциповою умовою ефективною роботи системи оцінки є її комплексний характер, що враховує все різноманіття завдань, розв'язуваних кожним конкретним підприємством в процесі управління персоналом

Зарубіжні компанії (США, Японія) мають досить великий досвід і давно сформовану систему управління персоналом. Входить у систему управління персоналом оцінка персоналу також має свої особливості.

Так, серед основних факторів, що мають значення для оцінки результативності праці в США, відзначаються наступні:

- ✓ характер завдань, що виконуються даним працівником. Природно, що завдання службовця та менеджера заслуговують більш високої оцінки, ніж завдання чорнороба;
- ✓ державні вимоги, обмеження і закони;

- ✓ особисте ставлення оцінювача до працівника.



**Рис. 1. Елементи процесу оцінювання персоналу корпорації**  
(авторська розробка)

Так, якщо моральні цінності оцінювача збігаються з робочою етикою, то його оцінка може означати дуже багато. Але в той же час, якщо цей процес в поганих руках, то це може стати причиною збільшення кількості звільнень, відмов, зниження продуктивності праці.

- ✓ стиль роботи керівника: керівник може по-різному використовувати отриману оцінку – чесно чи нечесно, підтримку або покарання, позитивно або негативно, причому оцінка результативності праці може призвести до зовсім інших висновків, ніж це передбачалося організаторами.

- ✓ дії профспілок: вони можуть, як підтримувати, так і виступати проти цієї системи.

Дослідження, що проводилися в ряді фірм США при оцінці результативності праці, виявили наступні критерії, частота яких становила [18]:

- ✓ якість роботи (93%);
- ✓ обсяг роботи (90%);
- ✓ знання роботи (85%);
- ✓ присутність на робочому місці (79%).

З особистих якостей, що використовуються у ролі критеріїв, були:

- ✓ ініціативність (87%);
- ✓ комунікативність (87%);
- ✓ надійність (86%)
- ✓ необхідність у контролі за виконуваною роботою (67%).



Яким критеріям віддавати перевагу, визначається тим, для вирішення яких саме завдань використовуються результати оцінки. Так, у разі, якщо основна мета – підвищення результативності праці, то критерії при цьому критерії результативності праці. Якщо ж просування працівників – необхідні інші критерії, які визначали б потенційну результативність на новому місці і т. п.

Що стосується частоти проведення оцінки, то статистика наступна: 74% службовців і 58% різноробочих проходили оцінку раз на рік; 25% службовців і 30% різноробочих оцінювалися раз в півроку, близько 10% проходили оцінку результативності праці частіше, ніж раз у півроку [18]. В компаніях США звичайним є досить часта періодика оцінок. Оцінкою працівників найчастіше займається менеджер-керуючий.

Але оцінку можуть здійснювати також:

1) комітет з декількох контролерів, що виключає упередженість, можливу при проведенні оцінки одним начальником.

2) колеги оцінюваного. Для цього необхідно, щоб оцінюваний і оцінюють досить добре знали один одного, особливо це стосується рівня результативності праці, щоб вірили один одному і не прагнули виграти один у одного в питаннях зарплати або просування по службі.

3) підлеглі оцінюваного.

4) хто-небудь, хто не має безпосереднього відношення до робочої ситуації. Однак цей метод вимагає великих витрат порівняно з іншими і він найчастіше використовується для оцінки працівника на якому-небудь дуже важливому посту.

5) самооцінка – працівник оцінює себе за допомогою методів, використовуваних іншими оцінювачами. Метою даного методу є скоріше розвиток навичок самоаналізу у працівників.

б) комбінація перерахованих форм оцінки.

Прикладом використання комбінації форм оцінки може стати процес оцінки результативності праці на одній з американських фірм, де менеджер і сам працівник заповнюють анкету за формою, що відбиває специфіку роботи на посаді самостійного службовця, який обслуговує клієнтів. Двостороннє (оцінювач – оцінюваний) обговорення результатів оцінки дає хороші пропозиції для вищого керівництва.

Необхідно відзначити, що найважливішою метою оцінки є виявлення можливостей особистого розвитку працівників, тому краще використовувати оцінку начальника його підлеглими безпосередньо чи в поєднанні з іншими методами.

Розглянемо деякі методи оцінки [19-23]:

I. Заданий вибір. У даному методі особа, що проводить оцінку, має вибирати з набору описів працівника (здійснювати заданий вибір). Використання ряду інших методів збільшувало кількість дуже високих оцінок. Наприклад:

Завдання. Оцініть за шкалою убутої важливості в балах від 1 до 4 наступний набір характеристик того, як виконує свою роботу оцінюваний працівник.

Фахівці з управління персоналом готують свої питання (пункти анкети), а контролери оцінюють ці пункти з точки зору їх застосовності (тобто визначають, які описи відповідають ефективній і неефективній роботі). Потім контролер оцінює працівника. Далі відділ управління персоналом розраховує індекс ефективності. Цей метод може використовуватися керівництвом, колегами, підлеглими, або комбінацією оцінювачів при визначенні результативності праці працівників.

II. Описовий метод оцінки: особі, що проводить оцінку, пропонується описати переваги і недоліки поведінки працівника. Цей метод може комбінуватися з іншими, наприклад, з графічної шкали рейтингу.

III. Управління по цілям. Цей метод базується на тому, що керівним особам в процесі діяльності організації слід співпрацювати з підлеглими для вироблення цілей організації, що дає підлеглим можливість використання самоконтролю результативності праці. Але це не

просто процес оцінки – це метод, за допомогою якого менеджери і підлеглі планують, організують, контролюють, спілкуються і обговорюють роботу. Таким чином, підлеглий отримує програму і мету своєї роботи.

Процес цей можна розділити на наступні етапи:

1) керівник і підлеглий проводять зустрічі для визначення основних завдань підлеглому і встановлення певної кількості кінцевих завдань (цілей).

2) учасники встановлюють завдання, реальні для виконання, стимулюючі, ясні і зрозумілі.

3) керівник визначає час виконання завдань.

4) встановлюються дати зустрічей і обговорення досягнутих у процесі роботи результатів.

5) керівник і підлеглий вносять необхідні зміни в початкові завдання і цілі.

6) керівник проводить оцінку результатів роботи та їх обговорення підлеглим.

7) підлеглий ставить завдання і цілі на наступний період своєї роботи, беручи до уваги попередній період.

Важливим моментом методу управління за цілями є те, що обговорення оцінки результативності праці концентруються на результатах. Керівник і підлеглий обговорюють досягнуті і не досягнуті цілі, і цей аналіз допомагає підлеглому поліпшити свою роботу при постановці завдань на наступний період.

Цей метод вимагає терпіння, вміння формулювати завдання і вести бесіду, довіри між керівником і підлеглим. Але є й практичні труднощі – великі об'єми паперової роботи; ставиться занадто багато завдань; іноді важко пов'язати результати ведення управління по цілям і винагороду; занадто велике значення надається короткостроковим завданням і т. д.

IV. Метод оцінки по вирішальній ситуації: готується список описів «правильного» і «неправильного» поведінки працівників в окремих ситуаціях. Ці ситуації називаються вирішальними ситуаціями». Потім фахівці розподіляють ці описи в рубрики залежно від характеру роботи. У період оцінки приклади поведінки працівників записуються в журнал (пізніше цей журнал використовується для оцінки результативності праці працівників). Метод оцінки по вирішальній ситуації найбільш часто використовується в оцінках, що виносяться керівництвом, а не колегами і підлеглими.

V. Анкети і порівняльні анкети: якщо особа, що проводить оцінку, вважає, що оцінюваний володіє певною рисою характеру, описаною в анкеті, ставить відмітку напроти її опису, якщо ж ні, то залишає пусте місце. Загальний рейтинг такої анкети являє собою суму позначок.

VI. Шкала рейтингів поведінкових установок: даний метод заснований на використанні вирішальних ситуацій, які служать ключовими позиціями на шкалі. Анкета рейтингу зазвичай містить від 6 до 10 спеціально визначених характеристик результативності роботи, кожна з яких виводиться з 5 або 6 вирішальних ситуацій. Шкала зазвичай містить такі пункти:

✓ визначаються від 6 до 10 характеристик. Їх встановлення виробляють як особи, що проводять оцінку, так і оцінюються.

✓ характеристики визначаються «ключовими пунктами» - позитивними та негативними вирішальними ситуаціями.

✓ за цими характеристиками проводиться оцінка продуктивності праці.

✓ оцінюваним повідомляються їхні рейтинги, і при цьому використовуються описи, відображені в анкеті.

У даному методі можливі помилки типу «ефекту ореолу» або занадто поблажливою або вимогливою оцінкою.

VII. Шкала спостереження за поведінкою: даний прийом використовує вирішальні ситуації для фіксування вчинків, що визначають поведінку працівника в цілому. Зазначається кількість випадків, коли працівник поведився тим чи іншим специфічним

чином раніше. Обмеження тут – це час і матеріальні витрати, необхідні для розробки шкали результативності праці.

Найчастіше у фірмах США використовується метод графічної шкали рейтингу. Широко застосовуємо та описовий метод, найчастіше як частина графічної шкали рейтингу. Широко поширені анкети. На інші методи взяті разом, припадає лише 5% випадків. Метод управління за цілями найчастіше використовується при оцінці праці менеджерів, інженерів і працівників, не пов'язаних безпосередньо з випуском продукції [24].

Робота з персоналом в японських фірмах, насамперед, спирається на глибокі традиції. Тут і груповий колективізм і тяга до спільної трудової діяльності; підпорядкування лідеру і старшому за віком. Старший за положенням (посадою) також старше молодшого по віку та стажу роботи. Гармонія – понад усе. Відданість ідеалам фірми. Встановлення неформальних відносин з підлеглими і рядовими працівниками. Довічний наймання персоналу у великих компаніях, постійна ротація персоналу зі зміною професій і посад кожні 3-5 років.

Оцінка персоналу здійснюється в основному за допомогою вивчення біографій і особистих справ. Перевагу професійним випробуванням – виконання письмових завдань ( проекти, доповіді, ділового листа). Усні іспити у формі співбесіди і групових дискусій. Анкетне опитування для з'ясування здібностей, досвіду роботи, розвитку особистості і бажань. Тестування знань і умінь. У деяких фірмах на кожного працівника ведеться спеціальний документ, де зазначається професійна кваліфікація та її зростання, досягнення в області інновацій і якості, внутріфірмова активність і досягнення у праці. Цей документ подібний до атестаційної картки, що використовується при атестації в фірмах, і служить підставою для визначення розміру заробітку і просування по службі.

Людський потенціал є найважливішим економічним активом і ключовим фактором для досягнення ефективності, економічного зростання і конкурентноздатності. З цієї причини, все більше і більше корпорацій розробляють свої моделі оцінки ефективності системи управління персоналом і застосовують цей підхід в прийнятті управлінських рішень про вибір, мотивуючи, навчання і розвиток людських ресурсів.

Автор вважає, що цінки ефективності системи управління персоналом повинна включати такі етапи

1. Оцінку потенціалу і компетенції ключових співробітників.
2. Проектування, аналіз і оцінка посад на підприємстві. Розробка посадових інструкцій.
3. Розробка та впровадження корпоративної символіки критики моделей.
4. Розробки та впровадження системи управління знаннями в організації.
5. Розробка електронних тренінгів за запитом організації. Надання електронних платформ навчання і розвитку.
6. Розробка внутрішніх правил, програм та систем управління на рівні, презентації, винагороди та стимулювання, адаптація нових працівників, розвиток кар'єри, управління талантами в організації, управління змінами.
7. Аудит та оцінка ефективності управління персоналом.

Організаційні дослідження в корпорації повинні включати:

1. Мотивації і задоволеності співробітників (мотиваційний профіль організації).
2. Установка і бар'єрів до зміни.
3. Командної ефективності.
4. Особливості організаційної культури.

Таким чином, оцінка ефективності системи управління персоналом, в першу чергу повинна спиратися на якісно-кількісний аналіз персоналу, як спосіб дослідження внутрішньої складової системи управління персоналом, а потім слід провести якісний, покроковий аналіз стану кожного з елементів системи управління персоналом та застосувати запропоновані автором етапи.

## Література:

1. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. - М.: Дело, 2000 - 672 с.
2. Г. Минцберг Структура в кулаке: создание эффективной организации / Г. Минцберг. – СПб.: Питер, 2004. – 512 с
3. Эффективный руководитель Питер Ф. Друкер (Peter F. Drucker) 2014, Манн, Иванов и Фербер, Русский, 240 с
4. Корнюшин В.Ю. Оценка и аттестация персонала. – М.:«МИЭМП», 2015. – 120 с.
5. Крушельницька О.В. Мельничук Д.П. Управління персоналом: Навчальний посібник. – К.: «Кондор», 2015. – 296 с.
6. Даниленко О. А. Методичні підходи до оцінки ефективності управління персоналом / О. А. Даниленко //Актуальні Проблеми Економіки.– Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2011. – №6(120) – 382
7. Данюк В.М., Петюх В.М., Цимбалюк С.О. та ін. Менеджмент персоналу: Навчальний посібник. Вид. 2-ге / В.М. Данюк, В.М. Петюх, С.О. Цимбалюк та ін.. – К.: КНЕУ, 2006. – 398 с.
8. Завіновська Г.Т. Економіка праці: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2015. – 300 с.
9. Єкімова О. О. Типи кадрової політики та необхідність оцінки обраного типу управління людськими ресурсами / О. О. Єкімова // Теоретичні та практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: Збірник наукових праць. – Маріуполь:ДВНЗ «ПДТУ», 2012. – Вип. 1, Т.3. – 340 с.
10. Мошкова В. Зарубежный опыт оценки персонала [Электронный ресурс] / Интернет-ресурс. – Режим доступа: <http://azbukahr.com.ua/index.php?>
11. Топалова Е.Х., Супрун А.В. Світовий досвід оцінювання персоналу в державній службі / Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. Збірник наукових праць. – 2010. – №1(2). – С. 79–84.
12. Курина Н.С., Ровенская В.В. Особенности оценки персонала в новой экономической ситуации / Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. – №2(60). – 2012. – С. 207–211.
13. Суханова И.М. Аттестация персонала. Когда организации нужна комплексная оценка? / И.М. Суханова // Кадровые решения. – М., 2007. – №9.
14. Стрельникова Л. Аттестация от «А» до «Я» / Менеджер по персоналу. – 2008. – №1. – С. 46–51.
15. Питерс Т., Уотермен Р. В поисках эффективного управления. – М.: Прогресс, 2012. – 423 с.
16. Ключков А.К. «КРІ и мотивация персонала. Полный сборник практических инструментов». – М: Эксмо. – 2010. – 105 с.
17. Жуков, Б. М. Исследование систем управления : учебник / Б. М. Жуков, Е. Н. Ткачева. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2016. –8 с.
18. SB 863: Assessment of Workers' Compensation Reforms July 2016 Labor and Workforce Development Agency (LWDA) Secretary David Lanier Department of Industrial Relations (DIR) Director Christine Baker Division of Workers' Compensation (DWC) Acting Administrative Director George Parisotto
19. Гончарова С.Ю. Формування ефективної системи мотивації на основі КРІ / Управління розвитком. – 2010. – №6(82). – С. 34–39.
20. Зайцева, Н. А. Управление персоналом в гостиницах : учебное пособие / Н. А. Зайцева. – М. : ФОРУМ : ИНФРА-М, 2013. – 416 с.
21. Уорд П. Метод 360 градусов: пер. с англ. / П. Уорд. – М: HIPPO Publishing, 2006. – 352 с.
22. Кириллова Е. Оценка 360 градусов: плюсы и минусы [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.hr-portal.ru/article/otsenka-360-gradusov-plyusy-i-minusy>.
23. Сорока В.А. Оценка персонала [Электронный ресурс] / Интернет-ресурс. – Режим доступа: <http://www.hrm.ru/ocenka-personala>
24. <https://www.statista.com/statistics/192361/unadjusted-monthly-number-of-full-time-employees-in-the-us/>

**Kapitanets S.V.,**

Cand. Sc. (Educ.), Assoc. Prof.,

*Research Center of Customs Affairs of Research Institute Fiscal Policy of USFSU, Ukraine*

**Fedoryshyna L.M.**

Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof.,

*PHEE "University of Economics and Entrepreneurship", Ukraine*

## **PERSONNEL POLICY OF ENTERPRISE: APPROACHES TO ITS INTERPRETATION AND CLASSIFICATION OF TYPES**

**Капітанець С.В.,**

канд. пед. наук, доц.,

*НДЦ митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики УДФСУ, Україна*

**Федоришина Л.М.**

канд. екон. наук, доц.,

*ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва», Україна*

## **КАДРОВА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВА: ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ЇЇ ТИПІВ**

*In article analyzed approaches to the interpretation of the term "personnel policy of the enterprise" and prompted own interpretation of that category. It was the content of the principles on which must be formed and implemented personnel policies. It was generalized approaches to the classification of types of personnel policy of the enterprise.*

**Key words:** *personnel policy, principles of personnel policy, types of personnel policy.*

*В статті проаналізовано підходи до трактування поняття «кадрова політика підприємства» та запропоновано власне тлумачення цієї категорії. Розкрито зміст принципів, на основі яких повинна формуватися і реалізовуватися кадрова політика. Узагальнено підходи до класифікації типів кадрової політики підприємства.*

**Ключові слова:** *кадрова політика, принципи кадрової політики, типи кадрової політики.*

Ринкова економіка зумовлює необхідність перегляду цінності людського фактора на виробництві, переходу до розуміння його як джерела майбутніх вигод, доходів, а не статті витрат. Тому особливої ролі на сучасному етапі набуває питання розробки кадрової політики на кожному підприємстві з метою ефективного управління персоналом. В нових умовах господарювання кадрова політика має бути спрямована на формування такої системи роботи з персоналом, що орієнтується на отримання не тільки економічного, але й соціального ефекту при умові дотримання чинного законодавства, нормативних актів та урядових рішень.

Кадрова політика підприємства, класифікація її типів стали предметом досліджень низки вітчизняних науковців, таких як: Мартиненко В., Руденко Н. [1]; Криворучко О., Водолажська Т. [2]; Севастьянов Р., Ткаченко С. [3]; Удовенко Т., Невмержицька С. [4]; Дробиш Л. [5]; Стрехова С. [6] та ін. Проте, незважаючи на цілу низку досліджень з означеної проблематики, чимало питань залишаються і досі актуальними для вивчення, адже зміни в економічній та політичній ситуації в країні зумовлюють необхідність пошуку нових методів роботи з персоналом, форм організації праці, ефективних методів мотивації.

Мета статті – проаналізувати сутність поняття «кадрова політика підприємства», узагальнити основні підходи до її трактування та класифікації типів.

Проведений нами аналіз наукової літератури показав, що сьогодні відсутнє однозначне трактування терміну «кадрова політика» (табл. 1).

Як бачимо, одні вчені (Крушельницька О.В., Мельничук Д.П., Базаров Т.Ю., Єрьомін Б.Л., Маслов Є.В., Стрехова С.В.) під кадровою політикою вважають сукупність принципів, методів, форм роботи із персоналом; інші (Балабанова Л.В., Сардак О.В., Саакян А.К.) – систему поглядів, цілей, принципів, форм і методів роботи для вирішення різноманітних проблем людини на різних рівнях відповідальності; ще одні (Єгоршин А.П., Стец В.А., Стец І.І., Костючик М.Ю., Віннікова В.А.) – ототожнюють кадрову політику із кадровою стратегією, що об'єднує різні форми роботи з персоналом в довгостроковій перспективі.

На нашу думку, кадрова політика підприємства – це система роботи з персоналом на засадах комплексності і довготривалого впливу, що об'єднує різні види і форми діяльності та має на меті створення високопродуктивного, згуртованого, відповідального за доручену справу колективу із сучасним економічним мисленням та розвитком професійної гордості, здатним оперативно та адекватно реагувати на всі зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі функціонування підприємства.

Основними складовими кадрової політики є: політика зайнятості (аналіз робочих місць, методи найму, способи відбору, просування по службі, відпустки, звільнення тощо), політика навчання (формування відповідної бази навчання, можливостей для підвищення кваліфікаційного рівня та реалізації прагнень професійного просування), політика оплати

праці (оцінка робіт, нові нетрадиційні підходи до побудови системи оплати, гнучкі тарифи тощо), політика добробуту (соціальні виплати та пільги, пенсії, допомога непрацевдатному населенню, медичні, транспортні послуги, житло, харчування, спорт, суспільна діяльність, допомога в особистих проблемах тощо) та політика трудових відносин (заходи по встановленню кращого стилю керівництва, відносини з профспілками, формування сприятливого соціально-психологічного клімату тощо).

Таблиця 1

**Тлумачення поняття «кадрова політика»**

Визначення	Автори, джерело
<i>Кадрова політика як сукупність принципів</i>	
Кадрова політика – це сукупність принципів, методів, форм організаційного механізму з формування, відтворення, розвитку та використання персоналу, створення оптимальних умов праці, його мотивації і стимулювання.	Крушельницька О.В., Мельничук Д.П. [7, с. 42]
Кадрова політика – це головний напрям у роботі з кадрами, набір основних принципів, що реалізуються кадровою службою підприємства.	Базаров Т.Ю., Єрьомін Б.Л. [8, с. 51]; Маслов Є.В. [9]
Кадрова політика – це сукупність принципів, методів, форм, заходів і процедур із формування, відтворення, вдосконалення та використання персоналу, створення оптимальних умов праці, її мотивації та стимулювання.	Стрехова С.В. [6, с. 67]
<i>Кадрова політика як стратегія</i>	
Кадрова політика визначає генеральну лінію та принципові настанови в роботі з персоналом на довготривалу перспективу.	Єгоршин А.П. [10]
Кадрова політика – це цілісна кадрова стратегія, яка об'єднує різні форми кадрової роботи, стилі її проведення в організації і плани використання робочої сили. Кадрова політика повинна збільшувати можливості підприємства реагувати на потреби технології й ринку в майбутньому.	Стец В.А., Стец І.І., Костючик М.Ю. [11, с. 124]; Віннікова В.А. [12]
<i>Кадрова політика як система цілей, методів</i>	
Кадрова політика – це система теоретичних поглядів, ідей, вимог, принципів, які визначають основні напрямки роботи з персоналом. Вона спрямована на вирішення виробничих, соціальних і особистих проблем людей на різних рівнях відповідальності.	Балабанова Л.В., Сардак О.В. [13]
Кадрова політика – система цілей, принципів і форм, методів і критеріїв роботи з кадрами, причому розповсюджується це положення на весь колектив зайнятих, в межах якого здійснюється управління.	Саакян А.К. [14]

*Джерело: узагальнено авторами*

На великих підприємствах кадрова політика, як правило, офіційно декларується і детально фіксується у загальних корпоративних документах: меморандумах, інструкціях, що регламентують найважливіші аспекти управління людськими ресурсами. На невеликих підприємствах вона, як правило, спеціально не розробляється, а існує як система неофіційних установок власників. Вважаємо, що розробка та реалізація кадрової політики підприємства повинна базуватися на дотриманні низки принципів, поданих у табл. 2.

Дотримання цих принципів дасть змогу сформуванню цілісної системи роботи з персоналом, підвищити зацікавленість персоналу в досягненні кінцевих цілей, сприяти формуванню корпоративного духу і переконати персонал у добрій волі адміністрації підприємства.

Що стосується типів кадрової політики, то Базаров Т. Ю. та Єрьомін Б. Л. [8] виділяють наступні:

1. В залежності від рівня усвідомленості правил і норм, що лежать в основі кадрових заходів, і рівня впливу управлінського апарату на кадрову ситуацію на підприємстві: 1) пасивна (керівництво підприємства немає програми дій по відношенню до персоналу, а кадрова робота полягає у ліквідації негативних наслідків); 2) реактивна (керівництво підприємства здійснює контроль за негативними аспектами роботи з персоналом, причинами і ситуацією розвитку кризи, а також застосовує заходи щодо локалізації кризи); 3) превентивна (в програмах розвитку підприємства містяться короткостроковий і середньостроковий прогнози потреби в кадрах, сформульовані завдання щодо розвитку

персоналу); 4) активна кадрова політика (керівництво підприємства має не тільки прогноз, але і засоби впливу на ситуацію; кадрова служба здатна розробити антикризові кадрові програми, проводити постійний моніторинг ситуації і корегувати виконання програм відповідно до параметрів зовнішнього і внутрішнього середовища). При цьому виділяють два підвиди активної кадрової політики: раціональна та авантюристична.

Таблиця 2

**Принципи, що характеризують вимоги до формування та реалізації кадрової політики підприємства**

Принцип	Зміст принципу
<i>Принципи, що характеризують вимоги до формування кадрової політики</i>	
Економічності	Передбачає, що при мінімальних витратах на формування основних ідей, положень, принципів кадрової політики отримується максимальний ефект саме за рахунок найбільш ефективної та економічної організації системи управління персоналом.
Прогресивності	При формуванні кадрової політики слід забезпечити відповідність її основних положень передовим закордонним і вітчизняним аналогам.
Перспективності	При формуванні кадрової політики слід враховувати перспективи розвитку підприємства.
Комплексності	При формуванні кадрової політики слід враховувати всі фактори, що впливають на можливості її подальшої реалізації.
Оперативності	Передбачає своєчасне прийняття рішень з аналізу та вдосконалення кадрової політики, що попереджають або оперативно усувають відхилення.
Оптимальності	Передбачає багатоваріантне пропрацювання пропозицій по формуванню кадрової політики та вибір найбільш раціонального варіанту для конкретних умов.
Науковості	Передбачає, що розробка заходів щодо формування кадрової політики повинна ґрунтуватися на досягненнях науки в області управління та з врахуванням зміни законів розвитку суспільного виробництва в ринкових умовах.
Комфортності	Передбачає, що кадрова політика повинна забезпечити максимум зручностей для творчих процесів обґрунтування, вироблення, прийняття й реалізації рішень людиною.
<i>Принципи, що характеризують напрями реалізації кадрової політики</i>	
Паралельності	Передбачає одночасне виконання окремих управлінських рішень, видів кадрової роботи, реалізації елементів кадрової політики, що, безумовно, підвищує оперативність управління персоналом.
Адаптивності (гнучкості)	Передбачає пристосовуваність кадрової політики до цілей та умов роботи підприємства, що постійно змінюються; можливість швидко внести корективи.
Безперервності	Передбачає відсутність перерв (непередбачених) у роботі працівників, зменшення часу пролежування документів, простоїв технічних засобів управління і постійну роботу по вдосконаленню кадрової політики підприємства.

*Джерело: сформовано авторами*

2. В залежності від ступеня відкритості стосовно зовнішнього середовища при формуванні кадрового складу: 1) відкрита (підприємство готове прийняти на роботу будь-якого фахівця, якщо він має відповідну кваліфікацію без урахування досвіду роботи у цьому або спорідненому йому підприємстві); 2) закрита (підприємство орієнтується на включення нового персоналу тільки нижчого посадового рівня, а заміщення відбувається тільки з числа працівників підприємства).

Проте, як зазначають Криворучко О. М. та Водолажська Т. О. [2], за такої класифікації кадрової політики повною мірою не враховується доцільність їх використання у певний момент розвитку підприємства. Окрім зазначених традиційних ознак, автори вважають за доцільне включення до основних класифікаційних ознак третьої складової – залежності від етапу розвитку підприємства (стадії його життєвого циклу), оскільки зміст і специфіка діяльності з управління персоналом значною мірою визначаються завданнями, що вирішуються підприємством на різних стадіях його розвитку. Узагальнена класифікація кадрової політики наводиться ними у вигляді куба, який складається з таких елементів: 1) чотирьох типів кадрової політики за стадіями життєвого циклу підприємства: зародження, зростання, зрілості та спаду; 2) чотирьох типів кадрової політики за рівнем усвідомленості правил та норм роботи з персоналом: активної, реактивної, превентивної та пасивної; 3) двох

типів кадрової політики за ступенем відкритості здійснення набору персоналу стосовно зовнішнього середовища: відкритої і закритої.

На нашу думку, кадрова політика будь-якого підприємства в сучасних ринкових умовах має бути активною і в більшій мірі відкритою, ніж закритою – в першу чергу при заміщенні вакантних посад слід віддавати перевагу власному персоналу з метою формування відданості підприємству, справі, посиленню рівня мотивованості, але і водночас необхідно здійснювати набір компетентних фахівців ззовні для створення умов здорової конкуренції, виявлення прихованих можливостей працівників, стимулювання їх до розвитку і самовдосконалення. Звичайно ж, при реалізації кадрової політики не слід забувати і те, на якій стадії життєвого циклу знаходиться підприємство, оскільки форми і методи роботи повинні відповідати їй і сприяти досягненню максимального результату на кожному етапі функціонування підприємства.

Отже, завдяки чітко сформульованій кадровій політиці забезпечується ефективність діяльності підприємства в довгостроковій перспективі, що вимагає досить зваженого підходу до вибору форм і методів її реалізації.

### Література:

1. Мартиненко В.П. Кадрова політика, як інструмент управління кадровим потенціалом / В.П. Мартиненко, Н.В. Руденко // Ефективна економіка : [Електронне наукове фахове видання]. – 2014. - № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2900>.
2. Криворучко О.М. Обґрунтування типів кадрової політики підприємства / О.М. Криворучко, Т.О. Водолажська // Економіка транспортного комплексу. – 2015. - Вип. 25. - С. 88-98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/obgruntuvannya-tipiv-kadrovoyi-politiki-pidpriemstva>.
3. Севастьянов Р.В. Кадрова політика підприємства та напрями її вдосконалення / Р.В. Севастьянов, С.А. Ткаченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia\\_5\\_177.pdf](http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_5_177.pdf).
4. Удовенко Т.С. Формування ефективної кадрової політики на підприємстві / Т.С. Удовенко, С.М. Невмержицька [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://kntud.edu.ua/publications/pdf/Ukrainian\\_editions/Nevmerzicka2015022807.pdf](http://kntud.edu.ua/publications/pdf/Ukrainian_editions/Nevmerzicka2015022807.pdf).
5. Дробиш Л.В. Теоретичні аспекти формування та реалізації кадрової політики на підприємствах у сучасних умовах / Л.В. Дробиш // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2013. – № 3 (59). – С. 287-291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journal.puet.edu.ua/index.php/nven/article/viewFile/578/583>.
6. Стрехова С.В. Кадрова політика: важелі впливу на ефективність, механізми та інструменти реалізації / С.В. Стрехова // Економічний часопис-XXI. - 2012. - № 3-4. - С. 66-70.
7. Крушельницька О.В. Управління персоналом : [навч. посібник] / О.В. Крушельницька, Д.П. Мельничук. – К. : Кондор, 2003. – 296 с.
8. Управление персоналом : [учебник для вузов] / [под ред. Т.Ю. Базарова, Б.Л. Еремина]. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : ЮНИТИ, 2002. – 560 с.
9. Маслов Е.В. Управление персоналом предприятия : [учебное пособие] / Е.В. Маслов ; [Под ред. П.В. Шеметова]. - М. : ИНФРА-М; Новосибирск : НГАЭиУ, 1999. - 312 с.
10. Егоршин А.П. Управление персоналом / А.П. Егоршин. – Н. Новгород : НИМБ, 1997. – 607 с.
11. Стец В.А. Менеджмент персоналу : навч. посіб. [для студентів економічних спеціальностей] / В.А. Стец, І.І. Стец, М.Ю. Костючик. – Тернопіль : Лілея, 1996. – 180 с.
12. Віннікова В.А. Шляхи формування кадрового потенціалу торговельних підприємств / В.А. Віннікова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/esprstp\\_2011\\_1\\_103.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/esprstp_2011_1_103.pdf).
13. Балабанова Л.В. Управління персоналом : [навч. посібник] / Л.В. Балабанова, О.В. Сардак. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2004. – 343 с.
14. Саакян А.К. Экономика и социология труда / А.К. Саакян. – СПб. : Питер, 2002. – 242 с.

**Korolovych O.O.**

Senior teacher

Department of Accounting, taxation and marketing

*Mukachevo State University, Ukraine*

**BASIC ASPECTS OF AUTOMATION OF INTERNAL FINANCIAL CONTROL SYSTEM OF CORPORATE ENTERPRISE WITH FOREIGN INVESTMENT**

**Королович О.О.**



старший викладач кафедри обліку і оподаткування та маркетингу  
Мукачівський державний університет, Україна

## ОСНОВНІ АСПЕКТИ АВТОМАТИЗАЦІЇ СИСТЕМИ ВНУТРІШНЬОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ КОРПОРАТИВНОГО ПІДПРИЄМСТВА З ІНОЗЕМНИМИ ІНВЕСТИЦІЯМИ

*У межах статті реалізована оцінка рівня автоматизації системи внутрішнього фінансового контролю на корпоративних підприємствах з іноземними інвестиціями. Так, здійснені: конкретизація базових вимог до кваліфіковано створеної інформаційної системи; аналіз практичного досвіду організації автоматизованих інформаційних систем; створення автоматизованих інформаційних систем; виділення оптимізаційної специфіки в сфері автоматизованих інформаційних систем.*

**Ключові слова:** автоматизація, внутрішній фінансовий контроль, інформаційна система, корпоративне підприємство.

*The system level of internal financial control automation for corporate enterprises with foreign investments has been assessed in the article. Thus, specification of basic requirements for skillfully established information system; analysis of the experience of automated information systems (dependent on compliance functionality of the software environment of the enterprise activity volume and integration of control information through the mechanism of general information link of data that are included in the control treatment; creation of automated information systems; allocation of optimization in the field of automated information systems have been carried out.*

**Keywords:** Automation, internal financial control, information systems, corporate enterprise.

У сучасних умовах невід'ємною частиною організації внутрішнього фінансового контролю є систематизована сукупність кроків та дій з формування автоматизованої інформаційної системи [9; 5]. Відповідно, у межах діагностики форм та методів організації внутрішнього фінансового контролю, необхідним є розгляд категорії «інформаційна система» - як певного синтезу організаційних та технологічних засобів персональних даних, призначених для зниження трудомісткості формування контрольної інформації, її збереження та обробки (з метою максимального забезпечення інформаційних потреб користувачів) [3, с. 16-17]. Відтак, базовими категоріями вивчення мають бути: 1) організаційні засоби - програмне середовище; 2) технологічні засоби персональних даних.

Вагомий внесок у розвиток наукової думки щодо внутрішнього контролю підприємств належить таким вченим, як Т.А. Бутинець [5], В.В. Сопко [8] та ін. Разом з тим, до сьогодні спостерігається недостатня кількість фундаментальних наукових праць, присвячених питанням автоматизації системи внутрішнього фінансового контролю на підприємствах з іноземними інвестиціями.

Заслужують на увагу дослідження Ковальова С.М., Ковальова В. М. [3], В. О. Новак, Ю. Г. Симоненко, В. П. Бондар, В. В. Матвеева [5], Соколова Б.Н. [7], якими досліджуються рівні автоматизації системи внутрішнього фінансового контролю на підприємствах, у той час, як саме корпоративні підприємства з іноземними інвестиціями окремо не розглянуті.

Відповідно до наведених положень, метою статті є оцінка рівня автоматизації системи внутрішнього фінансового контролю на корпоративних підприємствах з іноземними інвестиціями. Окреслена мета актуалізує такі дослідницькі завдання: 1) конкретизація базових вимог до кваліфіковано створеної інформаційної системи, як сполучної ланки його технологічного процесу; 2) аналіз практичного досвіду організації автоматизованих інформаційних систем на корпоративних підприємствах з іноземними інвестиціями; 3) виділення оптимізаційної специфіки в сфері автоматизованих інформаційних систем.

Кваліфіковано створена інформаційна система є сполучною ланкою технологічного процесу внутрішнього фінансового контролю, оскільки забезпечує єдність засобів обробки, збирання, передавання, зберігання носіїв контрольної інформації. При цьому кінцевий рівень сполучної здатності такої системи залежить від додержання умов її кваліфікованого створення його інформаційної системи (ІС<sub>вфк</sub>), а саме [4; 2]:

Відповідності функціональних характеристик програмного середовища ІС<sub>вфк</sub> – обсягу діяльності корпоративного підприємства з іноземними інвестиціями;

Так, залежно від побудови програмної моделі ІС, її програмне середовище може характеризуватися: 1) ЗФ - внесення функціональних змін у програмне забезпечення доступне тільки розробнику. У таких системах реалізована стандартна методологія контролю, зміна якої користувачем-контролером неможлива; 2) ОРФ - набір базових функцій може бути, у певних межах, розширений додатковими можливостями без допомоги розробника програми. Система може налаштовуватися на зміну форм для оформлення результатів контролю та даних, щодо носіїв контрольної інформації. Разом з тим форми контрольних номенклатур та порядок контрольної обробки даних змінити не можна; 3) НРФ/ПР – користувачу надають необмежені можливості щодо зміни функціональності.

До сучасних засобів зв'язку та підтримки законів ефективності процесу контролю у межах системи ІС<sub>вфк</sub>, виходячи зі специфіки документального забезпечення контрольованих рішень і дій, слід відносити: методологічні основи контролю; контрольні номенклатури; новітні інформаційні технології; оцінювання, планування та прогнозування контрольної діяльності; ефективні способи побудови мереж; єдину інформаційну мову показників; інтеграцію контрольної інформації у єдиний інформаційний потік; автоматизацію управлінських рішень.

Так, застосовуються наступні типи організації автоматизованих ІС<sub>вфк</sub>: міні-бухгалтерії, що мають невисоку функціональність; інтегровані системи внутрішнього фінансового контролю; програмно-інструментальні системи; індивідуальні системи контролю (створювані на замовлення); контрольні комплекси; корпоративні інформаційні системи з управління фінансами. При цьому оцінка умов кваліфікованого створення ІС<sub>вфк</sub>, виявляє недостатнє використання наявних можливостей з автоматизації та низький рівень їх сполучної здатності. Крім того, на окреслених підприємствах, тип функціональності не відповідає рівню, що необхідний підприємству, а всі роботи з внутрішнього фінансового аудиту здійснюються вручну.

Оптимізаційна специфіка в сфері ІС<sub>вфк</sub> може бути досягнута шляхом корекції: 1) механізму загального інформаційного зв'язку даних; 2) характеру автоматизації.

Крім того обов'язковим є використання саме того типу організації автоматизованих ІС<sub>вфк</sub>, що задовольняє вимоги щодо їх функціональності.

Констатуємо, що за результатами аналізу практичного досвіду організацій автоматизованих ІС<sub>вфк</sub> виявлено обмежене використання інструментів автоматизації внутрішнього фінансового аудиту.

Крім того, результати аналізу вимог внутрішніх аудиторів до програмного забезпечення внутрішнього фінансового аудиту виявляють потребу вітчизняних корпоративних підприємств з іноземними інвестиціями у такому типі організації ІС, що доповнюється програмними додатками автоматизації окремих розділів внутрішнього фінансового аудиту.

Наведені вище положення дозволяють констатувати, що:

1. Невід'ємною частиною системи внутрішнього фінансового контролю є поняття інформаційної системи, яка є сполучною ланкою технологічного процесу.
2. Основою створення автоматизованих інформаційних систем внутрішнього фінансового контролю, є різне програмне забезпечення: міні-бухгалтерії; інтегровані системи внутрішнього фінансового контролю; програмно-інструментальні системи; індивідуальні системи контролю; контрольні комплекси; корпоративні інформаційні системи з управління фінансами.
3. Оптимізаційна специфіка в сфері інформаційних систем внутрішнього фінансового контролю може бути досягнута шляхом корекції механізму загального інформаційного зв'язку даних та характеру автоматизації.

Отримані результати у подальшому можуть бути використані для оптимізації моделі організації системи внутрішнього фінансового контролю на корпоративних підприємствах з іноземними інвестиціями.

### Література:

1. Бутинець Т.А. Внутрішній контроль: елементи організації системи / Т.А. Бутинець. – Вісник Житомирського державного технологічного університету // Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2008 – № 1 (43). – С. 28.
2. Карпенко М.О. Впровадження та використання автоматизованих інформаційних систем в управлінні організацією в сучасних умовах. / Карпенко М.О., Пугач Н.М., Пугач О.М. // [Електронне джерело]. – режим доступу.: [http://archive.mdct.ru/e-journals/PSPE/2010\\_1/Karpenko\\_110.htm](http://archive.mdct.ru/e-journals/PSPE/2010_1/Karpenko_110.htm)
3. Ковалев С.М. Организация точек контроля в бизнес-процессе / С.М. Ковалев, В.М. Ковалев // Консультант директора. - № 8 (235) - 2005. – С. 235 – 240.
4. Місюров А.В. Інформаційні системи і технології в обліку [навч. посібник] / Місюров А.В. – Харків: ХНАМГ, 2007.- 80с.
5. Новак В.О. Інформаційні системи в менеджменті: підручник / В.О. Новак, Ю. Г. Симоненко, В.П. Бондар, В.В. Матвєєв. - К.: Каравела., 2008.–616 с.
6. Пилипенко А.А. Організація обліку і контролю [Підручник] / Пилипенко А.А., Оленко В.І. – Харків: ВД “ІНЖЕК”, 2004. – 424 с.
7. Соколов Б.Н. Системы внутреннего контроля (организация, методики, практика) / Б.Н. Соколов, Рукин. В. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2007. – 442 с
8. Сопко В. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу [підручник] / В. Сопко, В. Завгородній. - К.: КНЕУ, 2004. — 412 с.
9. Терещенко Л. О. Інформаційні системи і технології в обліку [навч. посіб] / Л.О. Терещенко, І.І. Матієнко-Зубенко — К.: КНЕУ, 2004. — 187 с.

**Kravchenko V. O.**

Ph.D, professor

*Odessa national economic university, Odessa, Ukraine*

## CORPORATE CULTURE IN ENTERPRISE ORGANIZATIONAL CHANGES

**Кравченко В.О.**

к.е.н., професор

*Одеський національний економічний університет, Одеса, Україна*

### КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА В СИСТЕМІ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗМІН ПІДПРИЄМСТВА

*The paper proved that corporate culture can be interpreted as a tool in the field of business management, which allows companies to manage staff and effectively implement change. Analysis of the concepts of organizational change has confirmed the importance of the role of corporate culture in the process of implementing changes in the company and overcoming resistance to change.*

**Keywords:** *corporate culture, the concept of organizational change resources, overcome resistance to change.*

*У статті визначено, що корпоративну культуру можна тлумачити як інструмент у сфері управління підприємством, який дозволяє керувати персоналом підприємства та ефективно здійснювати зміни. Аналіз концепцій організаційних змін довів важливість ролі корпоративної культури в процесі впровадження змін на підприємстві та подолання опору змінам.*

**Ключові слова:** *корпоративна культура, концепції організаційних змін ресурсами, подолання опору змінам.*

**Постановка проблеми.** Досвід успішних компаній забезпечення конкурентних переваг культура не менш важлива, ніж структура й стратегія. Успішні організації здатні підкріплювати й зберігати сильну культуру. Зрозуміло, що розвиток неможливий без зміни корпоративної культури (КК), оскільки саме КК має фундаментальне значення для вибору напрямків розвитку підприємства.

Реалізація організаційних змін підприємства є складним завданням, так як будь-яка зміна зустрічає опір – небажання персоналу приймати щось нове. Рушійною силою реалізації змін виступає КК, яка об'єднує підприємство і персонал єдиною філософією, місією,

стратегією розвитку, принципами, цінностями, традиціями, створює репутацію в діловому світі, загалом формує власний образ організації, що відрізняє її від інших.

**Аналіз останніх досліджень.** Дослідженню теоретико-практичних питань управління організаційними змінами присвячено наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених. Незважаючи на велику кількість науково-прикладних напрацювань в означеному напрямку дослідження, й досі простежується неоднозначність думок деяких вчених стосовно сутності управління організаційними змінами, окрім цього залишаються неформованими ключові підходи щодо управління організаційними змінами.

У зарубіжній літературі управлінського характеру категорія «зміни» трактується порізно. Одні автори застосовують його при позначенні таких явищ, як зміна постачальників, технологій, зміни конкурентів, зміни політичної та соціальної ситуації, тобто як зовнішні зміни. Такі зовнішні зміни, так чи інакше, впливають на діяльність організації, змушуючи її адаптуватися до нових умов середовища. Подібна адаптація також може позначатися терміном «зміни», характеризуючи при цьому внутрішні зміни. Часом внутрішні зміни носять адміністративний характер, оскільки здійснюються за наказом зверху. Як правило, вони стосуються досить масштабних програм реорганізації та перебудови підприємства, однак, всі позначаються терміном «організаційні зміни».

Організаційні зміни і організаційний розвиток можуть бути реалізовані належним чином тільки при усвідомленні того, що основною причиною опору змінам є існуюча культура. Відсутність бажання навчатися та змінюватися, є вже відомим феноменом. Тому, будучи провідниками змін на підприємстві, необхідно розуміти, що організаційні зміни в більшій мірі пов'язані з певними модифікаціями в загальній культурі підприємства або на субкультурних рівнях.

Досліджуючи питання організаційних змін, неможна не відмітити те, що корпоративна культура безпосередньо впливає на їх реалізацію. Так, К.Камерон і Р.Куїн в роботі «Диагностика и изменение организационной культуры» розглядають зміни як можливість «надати будь-чому іншого положення, задати будь-чому інший напрямок або курс; зрушити від однієї позиції до іншої; модифікувати; трансформувати; замінити, перевести в іншу якість» [1].

У колективній монографії «Экономика и менеджмент – 2013: перспективы интеграции та инновационного развития» Т.В. Гринько та Т.З. Гвініашвілі визначають, що процес управління організаційними змінами полягає, головним чином, у постійному коригуванні напрямів діяльності підприємства, оновленні його структури і пошуку нових можливостей [2].

У свою чергу, Л. Курдай і Б. Кляйнер вважають управління організаційними змінами постійним процесом вирівнювання підприємства з його місцем на ринку та підвищення його гнучкості та ефективності у порівнянні з конкурентами [3, с.14 – 22]. Але некоректно акцентувати увагу лише на впливі факторів зовнішнього середовища на процес управління організаційними змінами та не враховувати людський фактор.

На відміну від вищеназваних дослідників, Т. Бауліна вважає, що управління організаційними змінами це специфічний вид діяльності підприємства, який забезпечує процес планування, контролю та запровадження перетворень в організаційних, інформаційних, комунікаційних, інтелектуальних та інших ресурсах та компонентів підприємства при постійному моніторингу, оцінці та аналізу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища [4, с. 9].

Шермет М. А в роботі «Управління змінами» виділяє кінцеву мету організаційних змін. як досягнення необхідних результатів, і здійснення успішних змін у соціальній інфраструктурі колективу [5];

В книзі «Задачі менеджменту в ХХІ віці» Пітер Друкер надає визначення поняття «управління організаційними змінами» як забезпечення рівноваги між змінами та

стабільністю на основі системи винагород, взаємовідносин з партнерами та внутрішньоорганізаційних відносин [6, с. 7].

Степаненко С. В. та Лукашев С. В. в статті «Морфологічний аналіз поняття «управління організаційними змінами» розуміють «управління організаційними змінами» як безперервний процес реалізації послідовних етапів, серед яких: планування майбутніх організаційних змін, організація здійснення змін (у формі створення ініціативної групи та розробки програми змін), формування відповідного мотиваційного середовища з метою зменшення можливого опору змінам персоналу, регулювання та контроль впровадження організаційних змін, що дозволить нівелювати можливі ризики [7, с. 296].

Д. Фрайлінгер та І. Фішер трактують зміни як «структурний процес, при якому рамкові умови визначаються людьми, що впливають на можливості їх сприйняття і здійснення інших дій» [8],

В монографії «Управління змінами на підприємстві: теорія та прикладні аспекти» Д.К. Воронков зазначає, що КК це фон діяльності, що виявляється при динамічних змінах структури або роді діяльності [9].

Як зазначає в роботі «Механізм формування і розвитку корпоративної культури» Г.М. Захарчин, зовнішнє середовище впливає як на корпоративну культуру, так і на організацію в цілому.

Зворотний зв'язок, необхідний для якісних змін, здійснюється саме через КК. В результаті зворотного зв'язку відбувається адаптація корпоративної культури до зовнішнього середовища, яке змінилося, а це, відповідно, потягне за собою зміни в різних аспектах діяльності підприємств [10].

Автори статті «Роль корпоративної культури підприємства в концепціях організаційних змін» Отенко І. П. та Чепелюк М.І., провели дослідження щодо основних концепцій організаційних змін і фактора корпоративної культури в них [11, с. 347–354].

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Аналіз концепції організаційних змін, доводить, що всі зміни в організації зачіпають не тільки основні і допоміжні процеси, а й персонал. Концепції передбачають, що можливо створити відтворену модель успішних змін, і що існують конкретні процеси і інструменти, які дозволяють впроваджувати зміни ефективно. Саме тому при зміні КК треба дотримуватися певних правил: поетапність змін; морально-психологічна підготовка всієї організації до змін; поступовість, але системність нововведення; узгодження нововведень із базовими елементами КК; всезагальна згода на переоцінку корпоративних цінностей і зміну КК.

Як зазначають В. І. Отенко та Н. Е. Беляєва «важливим у реалізації будь-яких змін є їх правильне, послідовне втілення. Тобто, необхідно сформувати КК на підприємстві, яка в готовила та сприяла легкому протіканню організаційних змін на підприємстві» [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. С. 139 – 143]. Основні види організаційних змін та характеристика аспектів, на які вони впливають надано у (табл. 1).

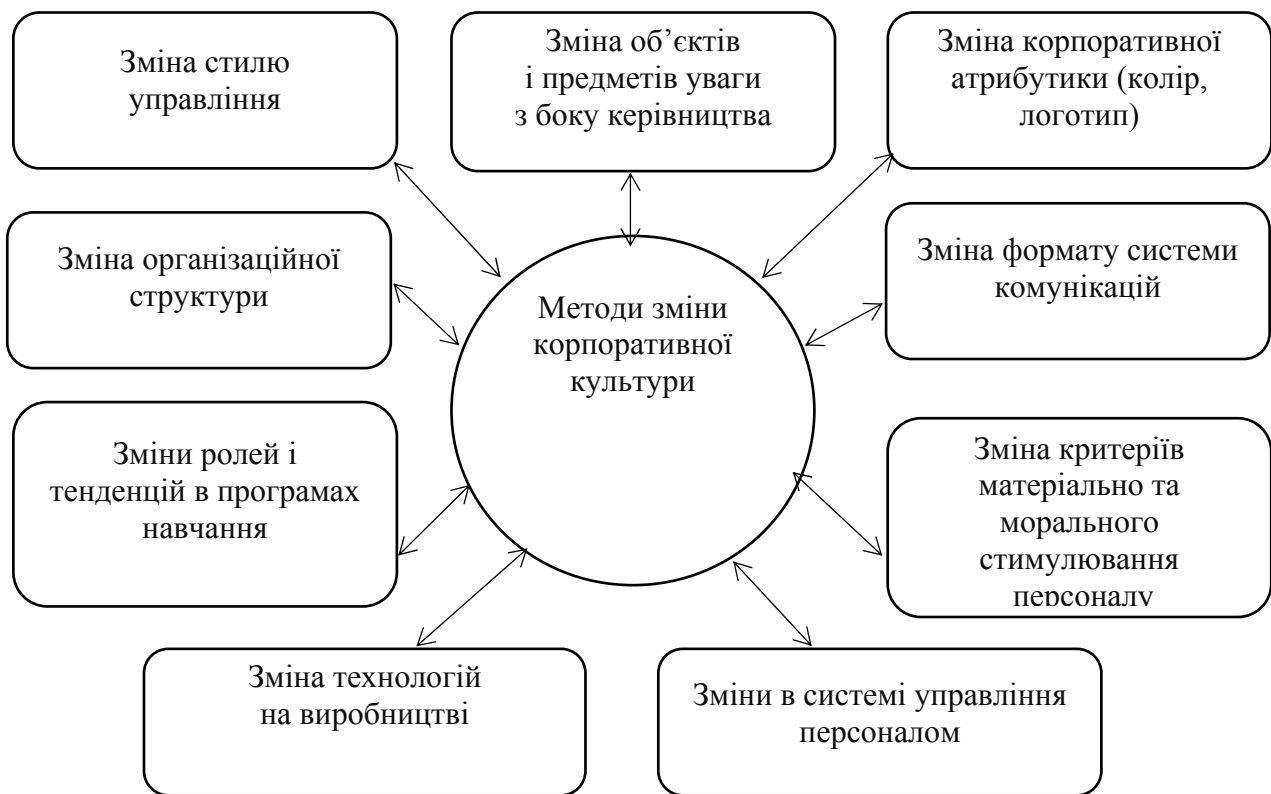
До основних видів організаційних змін відносять зміни в управлінні, зміни у виробництві та збуті продукції, зміни кадрової політики та розвитку персоналу, зміни інформаційної політики. Зазначені види змін здатні ґрунтовно відтворювати основні елементи діяльності підприємства, які підлягають змінам прямо чи опосередковано. Зрозуміло, що підприємства з високим рівнем КК та сформованою культурою організаційних змін можуть ефективно здійснювати організаційні зміни, не боячись опору з боку персоналу та інших можливих впливів, а підприємство функціонує як цілісний організм.

Важливим напрямом методів підтримки КК підприємств є використання можливостей системи поширення знань, зокрема широке впровадження системи наставництва, адаптації нових працівників, підвищення кваліфікації. Реалізація таких заходів підвищує якість трудових ресурсів, ефективність комунікаційних процесів, мотивує персонал та підвищує лояльність працівників. З часом і під впливом обставин КК може зазнавати змін.

**Основні види організаційних змін та характеристика аспектів, на які вони впливають  
(доповнено автором на основі [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 139 – 143])**

Види організаційних змін	Характеристика
Зміни в управлінні	Пов'язані зі зміною в організації адміністративної методології, політики, системи управління. Відповідають процесам організаційного розвитку: рефреймінгу, реорганізації (об'єднання, злиття, придбання, поділ, ліквідація та ін.), реформування, реструктуризації.
Зміни у виробництві та збуті продукції	Відносять до випуску нової продукції або надання послуг. Нова продукція включає досконало нові продукти або модифікацію тих, що випускаються, що істотно впливають на ринкові можливості підприємства.
Зміни кадрової політики та розвитку персоналу	Наявність програм професійного розвитку персоналу, навчання та підвищення кваліфікації персоналу. Співпраця з закордонними вузами-партнерами, наявність практики для студентів та їх подальше працевлаштування. Витрати на професійне навчання. Рівень заробітної плати. Матеріальне та моральне стимулювання працівників у формі премій, надбавок, винагород, професійного навчання, розвитку кар'єри, участь у прийнятті управлінських рішень.
Зміни в інформаційній політиці	Розглядається рівень відкритості інформації, наявність власного сайту, обсяг доступної інформації, а також випуск друкованих видань.

Методи зміни культури організації співзвучні методам підтримки культури (рис. 1).



**Рис. 2. Види змін корпоративної культури підприємства  
(узагальнено і доповнено автором на основі [13, 14])**

Зміна культури підприємства потребує проведення численних перетворень на різних рівнях та функціях підприємства: стратегії, персонал, організаційна структура, стилі

управління, системі компенсації, засоби виробництва, комунікації тощо. При плануванні змін КК слід враховувати певні правила (узагальнено автором на основі джерел [15, 16]):

- корпоративна культура має інерційний характер, тому організаційні зміни процес тривалий і клопіткий;
- відбір найбільш ефективної субкультури, і використання її як вихідних позицій введення інновацій;
- необхідність досконалого знання «старої» оргкультури, оскільки потрібно враховувати вихідні позиції змін;
- не варто одразу «цькувати» стару культуру, оскільки її можливо перепроєктувати в новій площині;
- необхідність залучення до активних дій персоналу, як джерела варіації змін;
- варто визначити точні координати інноваційних трансформацій, з урахуванням.

Проведене дослідження доводить, що КК можна тлумачити як інструмент у сфері управління, який дозволяє керувати персоналом, підвищити конкурентоздатність підприємства та ефективно здійснювати зміни. Розгляд концепцій організаційних змін показав важливість ролі КК для вдалого впровадження змін на підприємстві. КК має чітко виражену орієнтацію на майбутнє, оскільки здатна забезпечити швидкі зміни.

### Література:

1. Камерон, К., Куинн Р. Диагностика и изменение организационной культуры / К. Камерон, Р. Куинн. — Пер. с англ. под ред. И. В. Андреевой. — СПб: Питер, 2001. — 320с.
2. Гринько Т. В. «Экономика и менеджмент – 2013: перспективы интеграции и инновационного развития»: коллективная монография / Т. В. Гринько, Т. З. Гвиниашвили [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://confcontact.com/2014\\_04\\_25\\_](http://confcontact.com/2014_04_25_)
3. Kudray Lisa M. Global trends in managing change / Lisa M. Kudray, Brian H. Kleiner // *Industrial Management*. – 1997. – № 3, May-June. – P. 14 – 22.
4. Бауліна Т. В. Управління процесом організаційних змін підприємств в умовах перехідної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / Т. В. Бауліна. – К., 2004. – 20 с.
5. Шеремет М. А. Управление изменениями / М. А. Шеремет. – М. : Дело, АНХ, 2010. – 128 с.
6. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке / П. Ф. Друкер / Пер с. англ. – М. : Вильямс, 2007. – 272 с.
7. Степаненко С. В. та Лукашев С. В. Морфологічний аналіз поняття «управління організаційними змінами». / С.В. Степаненко С. В., С.В. Лукашев С. В. // *Бізнес Інформ*. – 2015. – №4. – С. 291–297.
8. Фрайлингер К. Управление изменениями в организации. Как успешно провести преобразования / К. Фрайлингер, И. Фишер. – М. : Книгописная палата, 2002. – 260 с.
9. Воронков Д. К. Управління змінами на підприємстві: теорія та прикладні аспекти» : монографія / Д. К. Воронков. – Харків : ВД «ІНЖСК», 2010. – 365 с.
10. Захарчин Г.М. Механізм формування і розвитку корпоративної культури. <http://nebotan.info/corporative/mechanism.php>
11. Отенко І. П. Роль корпоративної культури підприємства в концепціях організаційних змін / І. П. Отенко, М. І. Чепелюк // *Бізнес Інформ*. – 2013. – №11. – С. 347–354.
12. Отенко В. И. Формирование типологии видов организационных изменений предприятия / В. И. Отенко, Н. Е. Беляева // *Бизнес-Информ*. – 2010. – №6. – С. 139 – 143.
13. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами / М. Армстронг ; пер. с англ. под ред. С. К. Мордовина. – 8-е изд. – СПб. :Питер, 2005. – 832 с.
14. Стадник В. В. Методичні підходи до визначення напрямів удосконалення організаційної культури засобами освітнього менеджменту / В.В.Стадник // *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. – 2010. – № 5. – Т. 4. – С. 250–255.
15. Білецька О. О. Методи зміни організаційної культури підприємства / О. О. Білецька // *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. – 2010. – № 6. – Т. 3. – С. 249–252.
16. Стеклова О. Е. Организационная культура: учеб. Пособие / О. Е. Стеклова. – Ульяновск : УлГТУ, 2014. – 110 с.

**Kucherenko A.V.**

postgraduate student

*The State Higher Educational Establishment «Kyiv national university of trade and economics»*

## **THE TIMELINE OF SECURITIZATION PROCESS**

**Кучеренко А.В.**

аспірант третього року навчання

*ДВНЗ «Київський національний торговельно-економічний університет»*

### **ГРАФІК ПРОЦЕСУ СЕК'ЮТИРИЗАЦІЇ**

*This academic thesis describes the procedure of securitization performance. There is expressed definition of the securitization, its structured components and involved parts. There are structured steps of considered financial technology implementation. The aim of the thesis is to describe algorithm through the timeline of securitization implementation. The author seeks to trace advantages of using mentioned complicated technology on a companies of different industry branches.*

**Key words:** securitization, structured assets, third parts, special purpose vehicle, transaction modeling.

*У даних академічних тезах описана процедура виконання сек'юритизації. Даються визначення поняттям сек'юритизації, її структурним компонентам та задіяним сторонам. Обґрунтовується та систематизуються етапи досліджуваної фінансової технології. Метою тез є алгоритмічне відображення виконання процедури сек'юритизації за часовим графіком. Автор прагне простежити переваги використання досліджуваної складної технології на підприємствах різних галузей промисловості.*

**Ключові слова:** сек'юритизація, структуровані активи, третя сторона, компанія спеціального призначення, моделювання транзакції.

It is discussing that reviving the securitization market can be feasible, as it makes financial sector more likely to lend to the real sector of economy. This in turns allows enterprises and households to invest and consume, thereby contributing to a growing economy. Debt is, undeniably, in the core of securitization. However, by focusing first and foremost on one side of the securitization dynamic, current discourses are obscuring and even reversing the dependency relationship on which securitization is based. Making profit out of people's debt is a natural consequence of connecting demand with supply; not exclusively related to securitization of debt. Perhaps you can illustrate the problem by sharing results of an evaluation of a specific programme that extended capital markets through securitization. Insufficiency of process specification in this technologies` branch confirms the relevance of this aspect for the investigation.

**Literature review.** The securitization under the field of financial engineering and financial technologies has gained confident development due last years. The main foreign representatives which considered aspects of this financial technology and worked on process improvement during the XX-XXI centuries are such scholars and specialist as: John F. Marshall, Vipul K. Bansal, Troy A. Adair, John C. Hull [3], Erik Banks [1], Frank J. Fabozzi [2], Moorad Choudhrye[7], Suleman Baig, Joseph C. Hu, Vinod Kothari[4], etc.

**The purpose of the research is** to investigate process technology of financial engineering, namely - securitization, and describe algorithm of its implementation.

**The main tasks of the research are:** to define the term “securitization” and consider structure of process, to describe each step of process timeline.

Securitization is a framework in which some illiquid assets of a corporation or a financial institution are transformed into a package of securities backed by these assets, through careful packaging, credit enhancements, liquidity enhancements, and structuring. From an accounting point of view, the issuance of asset-backed securities is considered an asset sale. Assets for securitization: residential or commercial mortgages, consumer loans, commercial leases, or any financial instruments that have predictable and stable receivable cash flows. [1], [3]

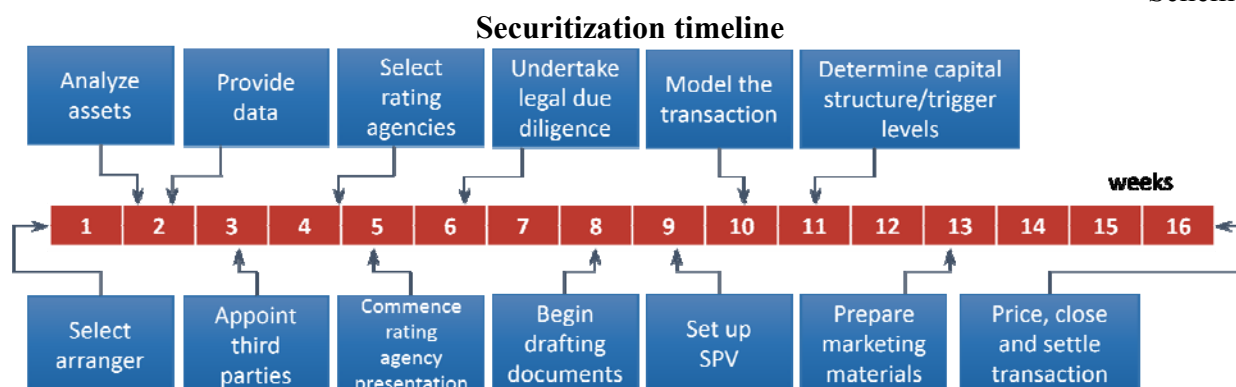
Generally, funding the assets it owns, balance sheet capital management and risk management and credit risk transfer objectives drive entities to set on process of securitization. As a benefit, initiator is going to receive such advantages: ability to diversify into sectors of exposure that might not be available in the regular bond markets (residential mortgages or project finance



loans); access to different risk-reward profiles; access to sectors that are otherwise not open to them. [2], [4]

Common securitization timeline is consisted of 16 steps. Each step valued and equals to the week. They are following (as represented at scheme №1):

Scheme 1



*developed by author [based on the sources 5;7]*

Each step (week) worth mentioning and describing in details. To begin with, first step in secularization technology is selection of arranger: arranger banks maintain close relationships with other financial institutions, providing continual advice and market description on asset and liability strategies. Secondary, asset analysis plays one of the key role. The arranger will do some preliminary analysis to get a good understanding of the portfolio to be securitized. This will mean requesting from the issuer a snapshot of the loan data and discussions with relevant teams and personnel to better understand the characteristics of the underlying product. The purpose of the analysis is to get rid of any key issues that could either make a transaction problematic or create a need for additional structure features. Then, for an initial asset analysis, the issuer will be asked to produce the data in a format that they have on hand. As part of a rating process, the credit rating agencies have specific data requirements for the issuer. That is why, here is important to diversify data by the types on the specific loan-by-loan information and historical data going back at least three years (the evolution of the portfolio with dynamic month-end balances and historical yields; historical levels of prepayments; portfolio defaults; portfolio recoveries). [4], [6]

On the third week, arranger is responsible for ensuring the appropriate third parties, which are in place for the transaction. Third part could be appointed by the way of:

- Trustee (appointed to administer the duties of the special purpose vehicle (SPV) for the life of the transaction);
- Cash (responsible for management the cash of the issuing vehicle);
- Bank account (hold amounts from the underlying assets);
- Servicer (responsible for collecting and recording payments by underlying borrowers, the implementation of a process to deal with nonpayment or partial payment under the loans);
- Auditor (arranged for a verification of the loan tape provided by the originator to the transaction). [4]

Next step is choosing rating agency. Securitization deals are rated by one or more of the formal credit ratings agencies such as Moody's, Fitch, or Standard & Poor's. Credit Rating Agencies are engaged by the issuer to assign ratings to the issued bonds, in order to provide investors with an indication of the relative creditworthiness of the bonds. The credit rating agencies will undertake an analysis of the asset portfolio, the legal structure, and the liability structure of the transaction, and will set on the rating of the based asset, which could be following (look into the scheme№2). The methodology employed by the ratings agencies takes into account qualitative and quantitative factors, such as: corporate credit quality; competitiveness and industry trends; regulatory issues; legal structure of the SPV and transfer of assets; cash flow analysis.

**Credit rating [5]**

<b>Rating</b>	<b>Probability of Default</b>	<b>Survival Rate</b>
AAA	0.03%	99.97%
AA	0.28%	99.72%
A	0.50%	99.50%
BBB	7.64%	92.36%
BB	12.17%	87.83%
B	28.32%	71.68%
CCC	47.30%	52.70%

Undertaking Legal Due Diligence should start from sixth week, and covers following area:

- certainty of payable amount: confirm that the amounts payable under the contracts are fixed (or calculable by reference to some defined factor, such as an interest rate or index level) and not capable of being reduced in any circumstances;
- asset transferability: establish that the sale of the receivable to the issuing SPV as part of the transaction can occur without notifying and/or seeking the consent of any party to the contract constituting the receivable;
- disclosure of information: whether or not the issuer has the right to disclose information on the performance of the receivable to third parties;
- enforceability: whether the contract appears capable of being enforced under the applicable governing law;
- taxes: whether or not any taxes or duties would be payable in connection with the transfer of the receivables and any associated re-registration of accompanying security interests.

Eight step in securitization process is starting drafting documents: drafting of the formal legal documents, that describe the transaction and also the rights and obligations of the various parties that will be involved at the closing consolidate following parts:

- Legal Opinions: the law firm(s) involved in a securitization will be asked to confirm in writing the advice that they have given as part of the transaction;
- Transaction Documentation: Asset Sale Agreement, Servicing Agreement, Note Trust Deed;
- Issuer Security Document, Subscription Agreement, Agency Agreements, Swap Agreements;
- Prospectus: contains all information regarding the transaction and the receivables that a potential investor would require in order to make its investment decision.

To set up the SPV (Special purpose vehicle) is a key mission for securitization technology. SPV (special purpose entity, special purpose trust) is a trust that is set up by the originator for the purpose of purchasing the loans it originates and issuing in the capital market a certificate of beneficial interest, for which the cash flows are backed solely by the cash flow of loans purchased from the originator. [6] The SPV is a passive entity, in that it is the conduit through which the transaction cash flows pass:

- Jurisdiction: in what jurisdictions the SPV can be incorporated (and tax resident) in order for it to be able to hold the assets involved in the transaction and avoid taxation.
- Constitution and Corporate Formalities: the SPV is normally a private limited company. SPVs are required to have one or more directors who are responsible for the management of the company.
- Licensing: whether the entry into the transaction requires the SPV to hold some sort of license or regulatory permission.

Modeling the Transaction is a task for tenth step (week): the waterfall worksheet aggregates the collateral cash flows on a quarterly basis and applies them to notes according to the priority of payments. [5]

Determine Capital Structure or Trigger Levels: the liabilities structure is tiered into one or more tranches offering different combinations of risk and return to the holders of the notes. Most structures are based on sequential pay tranches: the senior notes being repaid with principal collections and notes subordinated to these in each case only being repaid after full repayment of more senior notes. Factors to be considered:

- Investor appetite for certain levels of risk or maturity
- Credit rating agency analysis
- Originator motivations.

Determine Capital Structure or Trigger Levels: Early Amortization Trigger Levels. A transaction may feature a revolving period if the underlying assets are particularly short dated or there is a desire to extend the term of funding for the overall transaction. Rather than asset redemptions being used to pay off senior liabilities, the principal proceeds are used to purchase further eligible assets from the originator. The transaction would typically feature early amortization triggers that would cause the revolving period to end, with future redemptions being directed to repayment of liabilities:

- the occurrence of a servicer termination event;
- a reduction in the overall loan-to-value (LTV) ratio;
- a reduction in the weighted average coupon (WAC) levels for the portfolio;
- the cash reserves carry a shortfall.

Prepare Marketing Materials and Road-Show should be executed almost in the end of securitization process, and reflect main points:

- A red herring offering circular (finalized form of the prospectus);
- A credit rating agency presale report/final report (a broad description of the transaction and detail the underlying collateral and the approach in applying its published criteria to the transaction);
- An investor presentation (provide a good overview of the market and the originator, with a focus on the originator's origination and underwriting policies). [6]

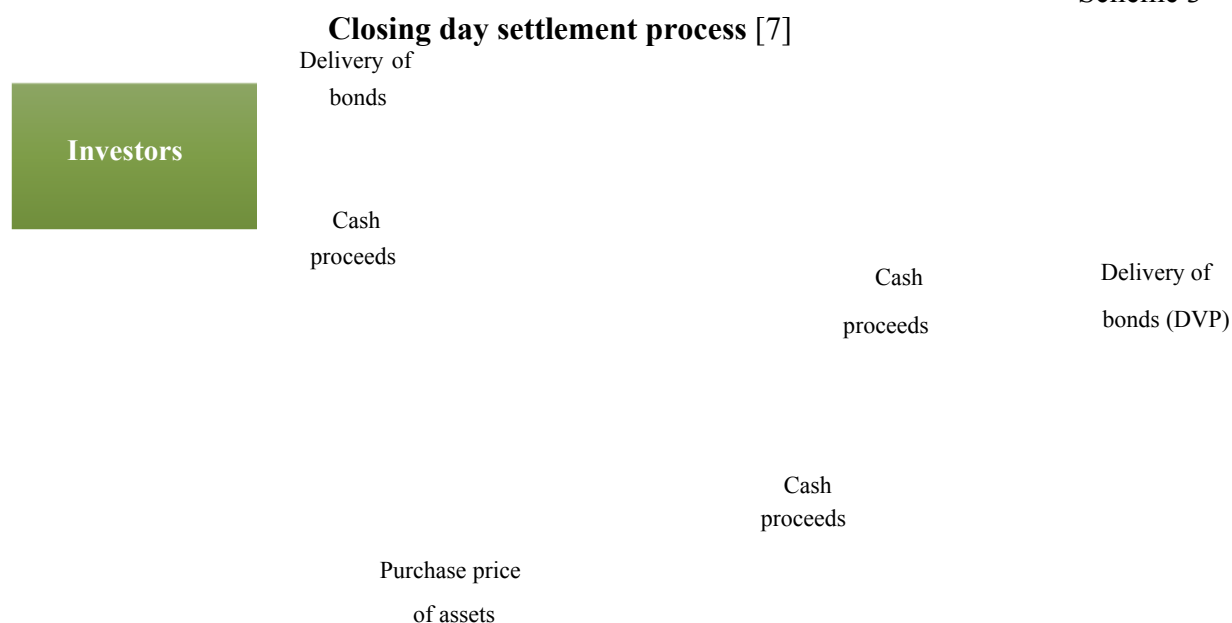
Finally, pricing, closure, and settlement of the securitization would be implemented through the consequences:

1. investors will provide the syndicate team with an indication of their willingness to participate;
2. investors would be invited to submit an order size and the price level;
3. an order book is allowed to grow beyond the required level of issuance and then pricing is revised as the book is calibrated to provide for an optimal price at the required issuance level;
4. once the deal is priced, this is communicated to investors and credit rating agencies;
5. agencies also will be provided with the final pool that will now be selected as they finalize their cash flow models and prepare to provide a final, definitive rating. This final selection of loans will be earmarked in the systems to be sold to the issuing vehicle. [7]

In addition, condition precedents - need to be satisfied on the morning of closing ahead of the actual settlement of the bonds:

- the registration process;
- release of final rating letters from all rating agencies;
- execution of all transaction documents;
- a call with the issuer.

Schematically, closing day settlement could be visualized as follow:



To sum up, algorithm of securitization process is complicated and go on for a four months. Reasonable, that securitization can work for many different industry segments. It can provide a better, more cost-effective method of deploying a company's capital.

**Conclusion.** Over the recent years, one of the most talked about application is securitization, taking company securitizing revenue, or sales. Therefore, major of stakeholders, agents, individuals have an interest in procedure details. Technically, technology requires a lot of attention and full involvement due the process of securitization, however the advantages for all parties worth securitization to be performed. Consequently, one thing is clear: it could become industries' trend. Due to the mentioned benefits of this financial technology, considered topic of the process steps and consequences worth further development, practical implementation in business processes and scientific investigation.

#### References:

1. Erik Banks – Synthetic and structured assets: Handbook- Chichester, England: John Wiley & Sons Ltd, 2006 - 281p.
2. Frank J. Fabozzi – The Handbook of European Structured financial products: Handbook – Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons Inc, 2004 - 801p.
3. John C. Hull - Options, Futures, and Other Derivatives: Handbook – Upper Saddle River, New Jersey, Pearson Education Inc; 9th edition, 2014 – 896p.
4. Vinod Kothari, Frank J. Fabozzi - Introduction to Securitization: Handbook - Chichester, England: John Wiley & Sons Ltd, 2008 - 240p.
5. Vinod Kothari – Securitization. The financial instrument of the future: Handbook - Chichester, England: John Wiley & Sons Ltd, 2006 - 1200p;
6. Joseph C. Hu - Asset Securitization: Theory and Practice: Handbook- Chichester, England: John Wiley & Sons Ltd, 2011 - 256p.
7. Moorad Choudhry, Suleman Baig - The Mechanics of Securitization: A Practical Guide to Structuring and Closing Asset-Backed Security Transactions: Handbook- Chichester, England: John Wiley & Sons Ltd, 2013 - 208p.

**Anelia Lyubenova**

PhD,

Bulgaria, Ruse

## **FINANCE FOR IMPROVING FARM MANAGEMENT**

**Анелия Любенова**

кандидат экономических наук

## **ФИНАНСЫ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ФЕРМАМИ**

*Цель данной статьи состоит в том, чтобы изучить финансы как фактор совершенствования управления хозяйством. Рассматриваются предпосылки для эффективного управления финансов хозяйств с точки зрения: трансформации функций особенностей финансового управления промышленности и общей сельскохозяйственной политики, финансового планирования и бюджетирования в деятельности хозяйств, системы внутреннего финансового контроля и финансового и экономического анализа связанным с бухгалтерской информационной системой (БИС). Улучшение финансового управления ферм требует делая акцент на процесс финансового планирования и организации надлежащего учета, на обеспечения контроля над ликвидностью и активного управления структуры капитала. Для этого требуется всестороннее изучение отношения субъективного фактора и степени, в которой он оценивает потребности в достоверной бухгалтерской информации, служить для улучшения финансового управления хозяйствами.*

**Ключевые слова:** *финансовый менеджмент, внутренний финансовый контроль, финансовый и экономический анализ, бухгалтерский учет информационной системы, финансового планирования и бюджетирования.*

*The purpose of this article is to study finance as a factor in improving the management of the economy. The prerequisites for the effective management of farm finances from the point of view of: the transformation of functions of the features of the financial management of industry and the general agricultural policy, financial planning and budgeting in the activities of farms, the system of internal financial control and financial and economic analysis related to the accounting information system (LIS). Improving financial management of farms requires focusing on the process of financial planning and proper accounting, to ensure control over liquidity and active management of capital structure. This requires a comprehensive study of the ratio of the subjective factor and the degree to which it assesses the need for reliable accounting information, serve to improve the financial management of farms.*

**Key words:** *financial management, internal financial control, financial and economic analysis, accounting information system, financial planning and budgeting.*

При рассмотрении вопроса о финансах в качестве конкретных способов в различных экономических условиях необходимо сосредоточить внимание на их роль и значение современного этапа развития хозяйства на основе того, что они работают с богатым теоретическим содержанием. На основе теоретических постулатов финансы становится мощным инструментом в борьбе за эффективное управление бизнес-процессами и явлениями фермы. Для создания условий для эффективного функционирования ферм необходимо улучшить финансовое управление и повысить их роль и значение современного этапа развития общества. Динамичное развитие экономики и науки управления финансовой теории и практики в последние годы свидетельствует о ключевых преобразований в функциях и методологии финансового управления хозяйствами и подходов к оценке эффективности их бизнеса.

Основная цель этой статьи состоит в том, чтобы изучить финансы как фактор совершенствования управления хозяйством.

Тезис состоит в том, что на данном этапе развития сельского хозяйства необходимо сосредоточить внимание на роли финансов не только с точки зрения основных характеристик, но и с точки зрения выполняемых ими функций на фермах, благодаря их способностей выделять и использовать предназначенные денежные средства; контролировать, насколько эффективно и законно распределять имеющиеся ресурсы и направлять их на их пути к более рациональному и эффективному использованию.

В улучшении финансового управления фермами следует сосредоточить внимание на процессе планирования финансов и организации бухгалтерского учета, анализа и контроля финансово-хозяйственной деятельности своего бизнеса. Существующая модель финансового менеджмента в хозяйствах в Болгарии не является достаточным для выполнения условий, в

которых они работают. Ликвидность, контроль, ответ может искать через управление оборотного капитала ферм. Решение проблем финансовой устойчивости, стабильности и независимости будет достигнуто за счет активного управления структуры капитала с учетом рентабельности хозяйств в долгосрочной перспективе. На других счетах руки болгарских ферм не обеспечивают необходимых аналитических навыков, своевременности и эффективности, а также другие характеристики информации для анализа и контроля финансовых показателей и обеспечивающих тенденции, которые будут использоваться при прогнозировании и планировании (отсутствие интеграции задачи финансового планирования с учета и контроля).

Одна из предпосылок для эффективного управления финансами ферм трансформирует функции финансового управления, с учетом особенностей отрасли и общей сельскохозяйственной политики, которая приведет к: унификации стандартов для управления хозяйством и расширения капитала; изменении целей ферм с точки зрения рыночной стоимости и повышение благосостояния владельцев, а также разработки и применения информационных технологий в системе бухгалтерского учета. Финансовое управление на глобальном уровне ферм отражается на: укреплении финансовой взаимозависимости национальной экономики и рынков капитала; увеличить объем ликвидных средств, требующих выгодные инвестиции и укрепление их неравномерное распределение через международный рынок капитала; ускорении либерализации международных отношений и финансовых потоков в рамках стратегии открытой экономики; усилении трансграничного движения капитала; Рост региональной интеграции в финансовом секторе на основе многосторонних соглашений о либерализации рынков, финансовых операций и услуг и устранение барьеров на пути движения капитала. Все эти процессы создают условия для формирования единого требования стандарта для управления финансовой деятельностью ферм и превращение их в центр создания ценности для общества. Предпосылок для улучшения финансового управления хозяйств показывает, что необходимо усилить роль человеческого фактора в управлении такой развернуть и продемонстрировать свою деятельность с целью максимизации стоимости фермы.

Важным условием для эффективного управления финансами является финансовое планирование<sup>1</sup> и составление бюджета<sup>2</sup> [3, с. 77], реализованный посредством реализации задач: обеспечение всех конструктивных параметров для реализации стратегических целей хозяйства в соответствующем периоде; реализация основана, в резервах финансово-экономического анализа для повышения эффективности потенциала ресурсов роста фермы и его рыночной стоимости; определение потребности в необходимом объеме финансовых ресурсов для дальнейшего развития экономики и оптимизации источников их финансирования; определение направления эффективного использования финансовых ресурсов в предстоящем периоде и оптимизировать их распределение для максимальной рыночной стоимости холдинга; оптимизировать внутренние пропорции, формирования активов холдинга капитала и движения денежных средств в целях обеспечения ее финансовой устойчивости и платежеспособности в краткосрочной и долгосрочной перспективе.

Для улучшения финансового управления ферм необходимо осуществлять внутренний финансовый контроль (ВФК) в качестве ценного и очень эффективного инструмента для улучшения общего финансового управления хозяйствами и создание эффективной системы внутреннего финансового контроля (СВФК), которая была бы адекватна с европейской лучшей практикой и будет осуществляться в соответствии с международными стандартами

---

<sup>1</sup> Финансовое планирование - процесс разработки системы финансовых планов и планирования или нормативных показателей для обеспечения развития фермы с необходимыми финансовыми ресурсами и повышению эффективности его финансовой деятельности в предстоящем периоде.

<sup>2</sup> Бюджетирование - План выраженный в натуральных и денежных единицах, которая используется в качестве инструмента для управления доходами, стоимости и ликвидности экономики

бухгалтерского учета. Отсутствие ВФК приводит к: неспособностью инвесторов получить гарантии по эффективности инвестиций и правительством, чтобы получить оперативную информацию для актуальности, легитимности экономических процессов и явлений в принятии эффективных управленческих решений для того, чтобы своевременно смягчить негативные явления в финансах и бизнесе и шоу-дом оговорках; отсутствие реальных предпосылок для успешной реализации комплексных планов и программ как преимущество в конкурентной борьбе. Система внутреннего финансового контроля (СВФК) является информационной, научной, правовой, аналитической и прогностической системой комбинированной и применением методов наблюдения, анализа, синтеза, верификации и аудита движения ресурсов в процессе оборота к ним, при условии соблюдения принципов непрерывность, причинно-следственная связь, полнота, точность и регулярность.

Четвертая предпосылка для повышения эффективности сельскохозяйственного производства является применением финансово-экономического анализа деятельности хозяйств, с тем чтобы подвести итоги и контролировать определенные показатели, основанные на фактические потоки бизнес-процессов к их финансовой устойчивости и независимости. Представленная бухгалтерская информация от финансовых счетов относится к предыдущим годам и в ограниченной степени, чтобы служить целям руководства компании. На практике хозяйства требуют планирования и непрерывного контроля над финансовыми результатами, которые изменяются с течением времени в зависимости от конкретных сроков для проведения деловых операций, связанных с погашением или генерируя обязательств доходов, расходов, связанных, взыскание долгов и другие. Планирование, анализ и мониторинг бизнеса позволяет фермам: получать своевременный дефицит и порой наличных самых низких цен; Для эффективного использования имеющихся у них денежных средств; постоянно следить за немедленную и абсолютную ликвидность, которая предотвращает их попадание в кризисов ликвидности.

Это приводит наметить направления дальнейшего использования учета в управлении финансами на фермах, а именно:

- преобразование информационной системы бухгалтерского учета углубленного анализа, оценки и регулирования финансового положения (ликвидность в краткосрочной перспективе), а также финансовые результаты холдинга (доходность в долгосрочной перспективе), применяя прогностическую (футуристические) функцию, т.е. учет может быть источником данных для анализа и синтеза, и, таким образом, стала информационной системой;
- Улучшение функции управления бухгалтерского учета в целях обеспечения ритмичной и эффективной работы ферм в пределах определенных параметров, полученных количественных и качественных размеров;
- предоставление богатую информационную базу о финансовых ресурсах, доступных для экономики с точки зрения их безопасности и возвращения, создание условий для реализации механизма капитала как средства гармонии и дисгармонии между капитала и заемных средств, чтобы определить границы, в которых он может двигаться; для обеспечения ликвидности и оборота путем создания и обеспечения надлежащей структуры оборотного капитала и других.

Место и роль финансов в управлении ферм, необходимых для изучения их характеристик, обеспечивая адекватную бухгалтерскую информацию об объектах в области финансов и методов регистрации и изучения. Это позволит определить возможности для оценки их деятельности и вносить предложения по улучшению их финансового управления, обеспечения ликвидности холдингов в краткосрочной перспективе и оптимального финансового управления капиталом и их источников, чтобы обеспечить рентабельность в долгосрочной перспективе. Все хозяйства заинтересованы в эффективном управлении оборотного капитала, который способствует поддержанию оптимального уровня

ликвидности, безопасности сельскохозяйственной продукции с финансовыми ресурсами и достаточно высокой платежеспособности и финансовой устойчивости.

Успешная адаптация ферм на европейские и другие рынки и сделать их конкурентоспособными участниками с просьбой о финансовой стабильности с точки зрения ликвидности и рентабельности, которые ввели их финансирование. Аграрный сектор в Болгарии характеризуется большой задолженности между компаниями, и это требует серьезного оборотного капитала. Поэтому, в целях создания условий для эффективного функционирования рыночных механизмов на нынешнем этапе развития должны быть внесены значительные изменения и улучшения в финансовом управлении ферм. Это может быть сделано на основе различных теоретических разработок различных экономических школ, а также с учетом особенностей и условий отрасли, в которой работают эти фермы. Важную роль в реализации этого является разработка и внедрение эффективной модели финансового управления, включая:

- разработка и реализация стратегии долгосрочного финансового планирования для хозяйств, обеспечение максимизации прибыли при соблюдении определенных правил финансирования и формирования звуковой структуры капитала и технического обслуживания и стабильном уровне через операции финансового рычага до определенных пределов; полное использование банковских и корпоративных кредитов и погашения плана; применяя различные методы инвестиционной оценки, принимая во внимание соответствующий риск и выбор наиболее экономически выгодным;
- совершенствование БИС для целей внутреннего корпоративного финансового контроля в фермерских хозяйствах;
- внедрение системы финансового анализа с использованием информации от учета их финансового управления в процессе поиска возможностей для улучшения финансового состояния и платежеспособности хозяйств.

Улучшение финансового управления ферм требует, делая акцент на процессе финансового планирования и организации надлежащего учета, обеспечения контроля над ликвидностью и активного управления структурой капитала. Для этого требуется всестороннее изучение отношения субъективного фактора и степени, в которой он оценивает потребности в достоверной бухгалтерской информации служит для улучшения финансового управления хозяйствами.

#### **Литература:**

1. Lyubanova, A., Liquidity and profitability of farms (on the example of the region of Ruse and Targovishte) thesis, Institute of Economic Research, BAS, S., 2015.
2. Пергелов, К., С. Стоянов, бухгалтерские банки ИК "Люрен", С., 1994.
3. Карминский А.М., Н.И. Оленев, А.Г. Примак, С.Г. Фалько, Контроллинг в бизнесе, Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях, изд. Финансы и статистика, Москва, 1998.
4. Малинникова, М., Повышение эффективности управления корпоративными финансами промышленных предприятия на современном этапе развития России, автореферат, Москва, 2007.

**Mishyna S. V.,**

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

**Zvyagintsev P. A.**

student

*of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine*

#### **APPROACHES TO THE DEFINITION OF "MARKETING PERSONNEL"**

**Мишина С.В.,**

к.э.н., доцент

**Звягинцев П.А.**

студент

*Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця, Украина*



## ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ “МАРКЕТИНГ ПЕРСОНАЛА”

*The role and nature of the marketing staff in the personnel management system. Existing approaches to the definition of "personnel marketing". It clarified the definition of marketing personnel c taking into account the target, functional, process and structural approaches.*

**Key words:** staff, marketing, HR management, marketing personnel, personnel selection.

*Раскрыта роль и сущность маркетинга персонала в системе управления персоналом. Проанализированы существующие подходы к определению понятия “маркетинг персонала”. Уточнено определение маркетинга персонала с учетом целевого, функционального, процессного и структурного подходов.*

**Ключевые слова:** персонал, маркетинг, управление персоналом, маркетинг персонала, отбор персонала.

**Постановка проблемы.** На данном этапе социально-экономического развития страны предприятия и организации не могут оставлять без внимания качественные и количественные аспекты кадрового состава. При высокой конкуренции на рынке труда и в то же время ограниченности финансирования кадровых программ становится трудно удовлетворять потребности в персонале как в качественном, так и количественном соотношении. Поэтому актуальными в условиях экономического кризиса являются вопросы сохранения существующего кадрового состава и его пополнения персоналом нужной квалификации.

**Анализ последних исследований и публикаций.** Вопросы обеспечения субъектов хозяйствования персоналом нужной квалификации исследовали А. Арdziнов, Л. Балабанова, Р. Вундерер, О. Железнов, А. Кибанов, О. Климова, Т. Комисарова, И. Макарова, Л. Пашук, Ф. Русинова, В. Томилов, Л. Черчик, Л. Шимановская-Диянич [1-13].

**Выделение нерешенной ранее части проблемы.** В трудах этих ученых приведены определения с позиций разных подходов к определению понятий. Среди этих подходов: целевой, системный, процессный, ситуационный, структурный. Это говорит об отсутствии единого подхода к определению понятия “маркетинг персонала” и требует применения мультивариантного подхода. Этот подход позволит учесть большее количество различных аспектов маркетинга персонала и расширить сферу применения определения.

**Цель статьи** состоит в уточнении сущности и определения понятия “маркетинг персонала” с учетом мультивариантного подхода.

**Изложение основного материала.** Определения маркетинга персонала течественных и зарубежных авторов обобщены в табл. 1.

Наибольшая по численности группа ученых склоняется к пониманию маркетинга персонала как вида управленческой деятельности, предполагающей определение и реализацию потребности в персонале. Большинство определений, представленных в табл. 1, маркетинг персонала также трактуют как вид управленческой деятельности. Среди ученых, поддерживающих эту точку зрения, Л. Балабанова [1], О. Железнов [4], А. Кибанов [5], Т. Комисарова [7]. Трактование маркетинга персонала как вида управленческой деятельности соответствует функциональному подходу и состоит в понимании маркетинга персонала как совокупности управленческих функций.

Маркетинг персонала как философию, стратегию управления, способы, приемы, средства, влияющие на обеспечение организаций кадрами, рассматривают Р. Вундерер [3], О. Климова [6], Ф. Русинова [10].

Процессный подход к рассмотрению маркетинга персонала как совокупности последовательных этапов по обеспечению предприятий и организаций персоналом представлен в определении В. Арdziнова.

Целевой подход к определению маркетинга персонала нашел отражение в определениях В. Томилова [11] и Л. Шимановской-Диянич [13].

Попытка сочетания двух подходов к определению понятия “маркетинг персонала” имела место в трудах Л. Пашук [9], И. Макаровой [8], а также Л. Черчик [12].

**Определения понятия “маркетинг персонала”**

Автор	Определение
В. Арdziнов [1]	Маркетинг персонала – это сбор и анализ данных о рынке, изучение конъюнктуры, составление различных прогнозов, получение информации о возможном количестве и структуре не обходимых профессий и специальностей, а далее разработка, проведение рекламной деятельности и стимулирование трудоустройства
Л. Балабанова [2]	Маркетинг персонала – вид управленческой деятельности, направленной на наиболее эффективное планирование потребности в персонале, обеспечение предприятия персоналом, развитие и использование персонала, мотивацию работников для достижения целей предприятия и реализации потребностей персонала
Р. Вундерер [3]	Маркетинг персонала - это философия и стратегия управления человеческими ресурсами, которые, ориентируясь на жизненные и трудовые запросы работников, одновременно отвечают интересам политики предприятия, что включает в себя также цель товарного и финансового маркетинга
О. Железнов [4]	Маркетинг персонала – это вид управленческой деятельности, направленный на удовлетворение качественных и количественных потребностей в персонале организации, одна из основных функций которого, также диагностика профессиональной пригодности и ротация, что предусматривают процедуру оценки трудовой деятельности, деловых и личностных качеств сотрудников
А. Кибанов [5]	Маркетинг персонала – вид управленческой деятельности, направленной на долговременное обеспечение организации человеческими ресурсами
О. Климова [6]	Маркетинг персонала - это комплекс приемов, средств и способов, способных оказать реальное влияние на спрос и предложение рабочей силы, на состояние и деятельность субъектов трудовых отношений
Т. Комисарова [7]	Маркетинг персонала – вид управленческой деятельности, направленной на покрытие потребности в персонале в постоянно меняющейся среде; планирование и совокупность всех видов деятельности персонала; изучение факторов внешнего и внутренних рынков, которые влияют на вакансии, вероятность и скорость их заполнения, условия одобрения кандидатур
О. Мартыненко [8]	Маркетинг персонала – управленческая деятельность, направленная на изучение изменений на рынке труда в целях разработки программы по привлечению и набору компетентных работников для покрытия перспективных потребностей организации в человеческих ресурсах
Л. Пашук [9]	Маркетинг персонала – это теория та практика управленческой деятельности, целью которой является удовлетворение потребностей и согласование интересов работодателя и персонала существующего и потенциального путем анализа внешней среды и внутренних возможностей предприятия
Ф. Русинова [10]	Маркетинг персонала – философия и стратегия управления человеческими ресурсами, особая функция службы управления персоналом
В. Томилов [11]	Маркетинг персонала – это часть снабженческого маркетинга, поскольку его основная задача состоит в кадровом обеспечении предприятия. В широком смысле, это активная форма социального обменного процесса между предприятием и рынком рабочей силы
Л. Черчик [12]	Маркетинг персонала – одна из важных составляющих кадровой политики организации, которая осуществляется через решение комплекса задач службы управления персоналом
Л. Шимановская-Диянич [13]	Персонал-маркетинг – это комплекс мероприятий по отбору специифического «товара» – персонала, который способен обеспечить достижение целей и задач организации

На основе анализа существующих определений были выявлены такие подходы к определению понятия «маркетинг персонала»: функциональный, структурный, процессный и целевой, а также сочетания функционального с целевым и структурного с целевым подходом (табл. 2).

Очевидным является многовариантный подход к определению понятия “маркетинг персонала”, который сочетает целевой, процессный, функциональный и структурный подходы.

Таблица 2

**Систематизированный перечень определения понятия «маркетинг персонала»**

Подход	Ключевая идея	Авторы
Функциональный	вид управленческой деятельности, связанный с выполнением функций по обеспечению субъектов хозяйствования кадрами нужной квалификации	Л. Балабанова [2], О. Железнов [4], А. Кибанов [5], Т. Комисарова [7],
Структурный	философия, стратегия управления, способы, приемы, средства, влияющие на обеспечение организаций кадрами	Р. Вундерер [3], О. Климова [6], Ф. Русинова [10],
Процессный	совокупность последовательных этапов по обеспечению субъектов хозяйствования персоналом	В. Ардзинов [1]
Целевой	постановка цели и определение способов ее достижения	В. Томилов [11], Л. Ши-мановская-Диянич [13]
Сочетание функционального и целевого подходов	вид управленческой деятельности, имеющий четкую целевую направленность	Л. Пашук [9], О. Мартыненко [8]
Сочетание структурного и целевого подходов	комплекс средств и мероприятий, направленных на достижение поставленной цели	Л. Черчик [12]

Сочетая классические трактовки понятий «маркетинг персонала» с существующими подходами к определению «маркетинг персонала» предложено его авторское определение (табл. 3).

Таблица 3

**Авторское трактование понятия “маркетинг персонала”**

Подход	Сущность подхода	Определение
Функциональный	Выполнение функций	Одна из функциональных сфер управления персоналом, связанная с обеспечением предприятия персоналом нужной квалификации
Структурный	Способы стратеги, тактики, методы принятия решений	Принятие решений о выборе стратеги и тактики формирования кадрового состава и развития HR-бренда предприятия
Процессный	Этапы, периоды, фазы, последовательность	Процесс сбора и анализа данных о рынке труда, планирования и формирования необходимого количественного и качественного состава персонала и дальнейшего развития HR-бренда предприятия
Целевой	Постановка цели и решение задач для ее достижения	Формирование оптимального количественного и качественного состава персонала в контексте приоритетных направлений развития HR-бренда предприятия
Мультивариантный	Сочетание функционального, структурного, процессного и целевого подходов	Одна из функциональных сфер управления персоналом, включающая сбор и анализ данных о рынке труда, планирование и формирование необходимого количественного и качественного состава персонала в контексте стратегических планов предприятия с целью развития HR-бренда предприятия

Для определения сущности маркетинга персонала авторами рассмотрены понятия “маркетинг” и “персонал”. Маркетинг – это вид деятельности, направленной на удовлетворение потребностей человека посредством обмена. Персонал – личный состав учреждения, предприятия, фирмы или часть этого состава, выделенная по признаку характера выполняемой работы. С этой точки зрения маркетинг персонала выступает направлением стратегического и оперативного планирования персонала; создает информационную базу для работы с персоналом с помощью методов исследования внешнего и внутреннего рынка труда; направлен на достижение привлекательности работодателя через коммуникации с целевыми группами (сегментами рынка).

По мнению авторов, маркетинг персонала должен включать определение потребности организации в персонале, как в количественном (количество штатных единиц той или иной должностной позиции), так и в качественном (образовательный и квалификационный уровень, компетенции, знания, умения и навыки сотрудников) аспектах.

**Выводы и предложения.** Таким образом, авторское определение маркетинга персонала более полно раскрывает сущность понятия, рассматривая его как функцию управления персоналом, поэтапно реализуемую в контексте стратегических планов предприятия для достижения поставленной цели.

Научной новизной данного исследования является уточнение определения понятия «маркетинг персонала» за счет сочетания функционального, структурного, процессного и целевого подходов, что позволит расширить сферу применения определения.

Перспективой дальнейших научных исследований в данном направлении является формирование универсальной структуры системы маркетинга персонала для отечественных предприятий.

### **Литература:**

1. Арdziнов В.Д. Основи маркетингу / В. Д. Арdziнов // ; перекл. Зангл. Т. В. Клекотів. - 9 вид-во. - М. : ВД «Вільямс», 2003. - 1200 с.
2. Балабанова Л. Головні напрями використання маркетингу персоналу в системі управління персоналом / Л. Балабанова // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії. – 2010. – № 1. – С. 161–168.
3. Вундерер Р. Маркетинг персоналу. / Р. Вундерер // Маркетинг. – Центр маркетингових досліджень та менеджменту. – 2007. – №3 (94) – С.68-76.
4. Железнов О. Концептуальні підходи до визначення поняття «маркетинг персоналу» / О. Железнов // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 1. – С. 150–153.
5. Кибанов А. Я. Управління персоналом організації [підручник]: за ред. А. Я. Кибанова. - М.: інфа-М, 2010. - 638 с.
6. Климова Е.Ю. Особливості управління внутрішнім маркетингом на підприємстві / Е. Ю. Климова // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії : наук. збірник ДДМА. – 2009. – № 2 – С. 23–25.
7. Комісарова Т. Цільові завдання маркетингу персоналу / Т. Комісарова // Кадровик. Кадровий менеджмент. – 2008. – № 11. – С. 29–36.
8. Мартиненко О. Маркетинг персоналу: теоретичний і методичний аспекти / О. Мартиненко // Управління персоналом. – 2007. – №8. – С. 74–80.
9. Пашук Л.В. Маркетинг персоналу в інноваційно-інвестиційному середовищі / Л.В. Пашук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2006. – № 6. – Т.3 (86). – С. 58–64.
10. Русинова Ф. Внутрішній маркетинг в управлінні внутрішньо-корпоративними ринками. / Ф. Русинова // Маркетинг в Росії і за кордоном. – 2003. – №2. – С.9–16.
11. Томілов Т. Фундаментальні основи формування маркетингу персоналу на ринку праці / Т. Томілов // Управління персоналом. – 2009. - №5. – С. 94–103
12. Черчик Л. Обґрунтування елементів комплексу маркетингу персоналу / Л. Черчик // Вісник економіки транспорту і промисловості: зб. наук. практич. статей. – Х. : УкрДАЗТ. – 2012. – № 4. – С. 343 – 348.
13. Шимановська-Діанич Л.М. Управління персоналом. Ч.2: Опорний конспект лекцій / Л.М. Шимановська-Діанич. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2002. – 232 с.

### **Novykova I.V.**

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor  
*"Institute of innovative education KNUCA"*

## **THE MONITORING SYSTEM OF BUILDING COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES IN THE TECHNOLOGICAL CHANGES**

### **Новикова І.В.**

доктор економічних наук, доцент  
*ВСП «Інститут інноваційної освіти КНУБА»*

## **МОНІТОРИНГ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ЗМІН**

*In the article the approach to determine the mechanism for the monitoring system of the competitiveness of the industry development in modern conditions, taking into account technological changes. The proposed monitoring system that helps businesses increase efficiency and the competitiveness of enterprises.*

**Keywords:** *monitoring, competitiveness, construction companies, technological change.*

*У статті розглянутий підхід до визначення механізму моніторингу системи управління конкурентоспроможності підприємств галузі будівництва в сучасних умовах з урахуванням технологічних змін. Запропонована система моніторингу, яка допоможе підприємствам збільшити ефективність роботи підприємства та рівень конкурентоспроможності.*

**Ключові слова:** *моніторинг, конкурентоспроможність, будівельні підприємства, технологічні змін*

Для проведення оцінки конкурентоспроможності будівельного підприємства необхідним, на наш погляд, є постійний моніторинг стану підприємства. Система моніторингу конкурентоспроможності підприємств, на наш погляд, повинна виконувати одночасно кілька функцій. Тому чим більш повним і якісним буде склад показників, за якими цей моніторинг здійснюється, тим ефективнішими будуть заходи, плановані і здійснювані керівництвом підприємства для підвищення його конкурентоспроможності. У цьому зв'язку, ми вважаємо за доцільне розглянути складові частини системи моніторингу стану будівельного підприємства. З урахуванням специфіки галузі, постійного посилення конкуренції між підприємствами, особливо актуальним в сучасних умовах стає вдосконалення загальної системи аналізу та оцінки конкретного становища будівельного підприємства та його стан, рівень на конкурентному ринку через доповнення дослідження системою моніторингу. Моніторинг будівельного підприємства, на нашу думку, – це інформаційно-аналітичний інструмент, який пов'язує підприємства і може використовуватися для розробки оптимальних рішень, заходів, які можуть вплинути на діяльність підприємства відповідно до мети та задач самого підприємства в умовах удосконалення економічної політики.

Система моніторингу будівельного підприємства дозволяє практично в режимі реального часу робити незалежні оцінки тенденцій розвитку його економічного стану, отримувати інформацію про стан кон'юнктури на ринку, на якому працює підприємство та її можливі зміни, оперативно проводити оцінку конкурентного становища підприємства і найважливіших факторів, що визначають його ділову активність у взаємозв'язку із змінами тенденцій економічного розвитку країни або регіону. Для цього, ми вважаємо за доцільне, використовувати три основних компоненти моніторингу конкурентоспроможності підприємства [1,2,4,5]:

- на рівні економіки в цілому;
- на рівні підприємства;
- на рівні підрозділів.

Механізм управління конкурентоспроможністю будівельного підприємства представлено на рисунку 1. Менеджмент підприємства має можливість не тільки аналізувати та бачити основні та найважливіші тенденції росту й змін економічних процесів, але й більш оперативно прогнозувати вплив основних елементів та факторів, які визначають усі можливі сценарії зміни цих процесів. Таким чином, можна відзначити, що система моніторингу будівельного підприємства дає необхідний базис для попереднього виявлення менеджерами підприємства тих розривів та диспропорцій, які виникли та можуть виникнути у підприємства, та саме це дозволить оптимізувати систему управління підприємства та підвищувати рівень конкурентоспроможності.

Основними суб'єктами системи моніторингу будівельного підприємства, на наш погляд, є: саме підприємство, його організаційна структура і центральний апарат, усі підрозділи будівельного підприємства. Участь всіх підрозділів в моніторингу є важливою та абсолютно обов'язковою, а вищий менеджмент підприємства повинен підтримувати конфіденційність і достовірність інформації, яка була отримана від підрозділів.

Система моніторингу підприємства повинна включати в себе три основних взаємопов'язаних блоки, які базуються на відповідній методології [2,4]:

- щомісячне, щоквартальне дослідження змін стану ринку, кон'юнктури ринку, саме це може дозволити проаналізувати поточні тенденції в змінах попиту та пропозиції на ринку, на якому працює будівельне підприємство;
- щоквартальний, більш детальний аналіз конкурентного становища окремих підрозділів підприємства, саме це може дозволити оцінити результати діяльності будівельного підприємства з позицій формування конкурентних переваг;
- щоквартальна оцінка інвестиційної активності та зв'язку з результатами фінансової та господарської діяльності структурних підрозділів, а також попитом і пропозицією на будівельному ринку.



**Рис.1. Алгоритм управління конкурентоспроможністю будівельного підприємства**

Необхідно відзначити, що в рамках формування системи моніторингу будівельного підприємства необхідно вирішувати такі основні задачі:

- проводити оцінку оптимальності та ефективності товарної і фінансової політики підприємства з урахуванням реального стану економіки та розвитку загальноекономічних процесів країни в цілому та самого підприємства;
- аналізувати загальні та особливі ризики галузі, які мають місце та можуть виникнути під впливом структурних зрушень в реальному секторі економіки;
- вирішувати практичні завдання, пов'язані з функціями підприємства в напрямку утримання та підвищення рівня конкурентоспроможності як послуг підприємства, так і самого будівельного підприємства в цілому;
- проводити оцінку і прогноз попиту, аналіз обсягу будівельної продукції та визначення можливої ємності ринку на основі оцінки конкурентної ситуації на ринку, зміни попиту

та пропозиції на макро- та мікрорівні, змін інвестиційної активності під впливом зазначених процесів.

Створення системи моніторингу на будівельному підприємстві доцільно, на наш погляд, здійснювати в два етапи.

**I етап** – розробка та апробація пілотного проекту «Моніторинг будівельного підприємства» на базі одного з підрозділів, наприклад, відділення або управління.

**II етап** – створення системи моніторингу на базі інших підрозділів підприємства та забезпечення функціонування системи моніторингу на рівні всього підприємства. Відмінності між підприємствами в положенні на ринку обумовлюють необхідність переробки методичних матеріалів для більш повного виявлення специфічних особливостей діяльності кожного конкретного підприємства. Це залежить від сегмента ринку, на якому діє підприємство, від економічних процесів, від конкуренції в кожному окремому регіоні і т.д. Для включення в систему моніторингу конкретних підрозділів може використовуватися методика визначення вибіркової сукупності підрозділів. На підставі даної методики виділяються основні види будівельної продукції і найбільш важливі напрямки діяльності підприємства, проведений розрахунок обсягу вибіркової сукупності в цілому по підприємству і в розрізі видів товарів.

З метою аналізу одержуваної в рамках моніторингу інформації здійснюється: відпрацювання методологічних підходів й методики обробки анкет і баз даних; складаються макети вихідних аналітичних таблиць, схем і графіків; розробляються алгоритми розрахунку кожного показника вихідних аналітичних таблиць. Визначаються основні напрямки аналізу змін конкурентного становища підприємства на основі змін фінансових показників, інвестиційної активності підприємства та інших складових, які підприємство визначає самостійно. Для цього можуть бути розроблені основні вимоги до програмного забезпечення системи моніторингу підприємства. Можлива схема представлена на рис. 2.

Для формування системи моніторингу будівельного підприємства потрібно організувати систему навчання та розробити програми підготовки фахівців кожного підрозділу з метою роз'яснення керівникам та співробітникам структурних підрозділів важливості та необхідності передачі ними своєчасної та достовірної інформації в повному обсязі. В процесі створення та організації пілотного проекту системи моніторингу підприємства керівниками, які займаються моніторингом підприємства, кожного місяця здійснюють оцінку поточного стану підприємства і кожного кварталу проводять оцінку змін конкурентного середовища та рівня конкурентоспроможності підприємства на ринку. Проведена оцінка та порівняння одержуваних даних з показниками підприємств-конкурентів дозволяє виявити «проблемні точки» будівельного підприємства, оцінити зміни конкурентного стану в галузі, оцінити ступінь впливу окремих факторів на конкурентний рівень підприємства.

На наступних етапах створення, функціонування і розвитку системи моніторингу необхідно розв'язувати питання, які пов'язані з необхідністю функціонування цілісної системи моніторингу в рамках підприємства. Після того, як на підприємстві вже було впроваджено пілотний проект проведення моніторингу, необхідно не тільки врахувати усі виявлені помилки і недоробки, але й звернути увагу на ступінь ефективності функціонування єдиної системи отримання, зберігання і обробки первинної інформації, яка буде отримана від підрозділів – учасників моніторингу. Одночасно вдосконалюється структура первинної та аналітичної інформації в рамках системи моніторингу підприємства. У результаті вдосконалення і додаткової структуризації система моніторингу розширюється і поглиблюється. У неї входять показники, що охоплюють більш широкий спектр даних. У підсумку система моніторингу враховує не тільки дані самого підприємства, а й основні макроекономічні показники. При використанні системи моніторингу протягом певного періоду у підприємства з'являється можливість більш виважено позиціонувати себе серед підприємств конкурентів, а також здійснювати спостереження і аналіз зміни не тільки своєї

конкурентної позиції, але і відстежувати галузеві тенденції. Це дає можливість розробляти конкурентну стратегію, коригувати інвестиційні плани, а також більш чітко формулювати цілі та завдання підприємства [6].



**Рис. 2. Схема системи моніторингу будівельного підприємства (авторська розробка)**

Моніторинг будівельного підприємства, а також його можлива інтеграція в єдину інформаційну систему дозволяє, на наш погляд, вирішити ряд макроекономічних проблем:

- підвищити якість аналізу і прогнозу загальноекономічних процесів на галузевому та регіональному рівнях, поглибити цей аналіз за рахунок визначення фактичного та очікуваного індексу бізнес-клімату в країні, по галузях і регіонах;
- своєчасно виявляти диспропорції в економіці, причини їх появи і вживати заходи щодо зменшення їх впливу на діяльність підприємства в цілому, та рівень його конкурентоспроможності зокрема.

Крім того, завдяки створенню системи моніторингу у підприємства з'являється можливість точніше оцінювати економічну кон'юнктуру в галузі, відстежувати і прогнозувати динаміку та тенденції фінансово-господарської діяльності підприємства, зіставляти їх з макроекономічними показниками по галузі та національній економіці. Також виявляти та усувати негативні фактори, які впливають, забезпечують розробку і прийняття оптимальних управлінських рішень з проблем розвитку підприємства. Позитивними результатами використання даних моніторингу підприємства є:

- принципове підвищення ступеня незалежності, об'єктивності та оперативності в оцінці процесів діяльності;
- створення необхідної основи для подальшого вдосконалення інструментів стратегічного управління підприємством, зокрема, при проведенні інвестиційних операцій;
- формування необхідної інформаційно-аналітичної бази для вирішення практичних



питань з реструктуризації та диверсифікації діяльності, з позиції покращення конкурентоспроможності підприємства.

Система моніторингу є основою комплексної реструктуризації та диверсифікації діяльності підприємства, здійснюваної через реінженіринг бізнес-процесів. Основна ідея реінженіринга полягає у фундаментальному переосмисленні і радикальному перепроєктуванні бізнес-процесів підприємства для досягнення корінних поліпшень в основних показниках його діяльності. Необхідність реінженірингу обґрунтовується високою динамічністю розвитку галузі будівництва, посилення конкурентної боротьби в галузі. Безперервні і досить істотні зміни в технологіях, ринках збуту і потребах клієнтів стали звичайними явищами, і підприємства, прагнучи вижити і зберегти конкурентоспроможність, змушені безперервно перебудовувати свою стратегію і тактику.

Інформаційні технології є основою реінжинірингу бізнес-процесів будівельного підприємства. Інформаційна підтримка вирішальним чином впливає на функціонування процесів і при правильному використанні призводить до багаторазового підвищення їх результативності і як наслідок, підвищенню конкурентоспроможності підприємства на ринку. З урахуванням сучасного підходу до проведення подібних змін інформаційна система підтримки реінженірингу будівельного підприємства повинна надавати наступні можливості [3]:

- розробка бізнес-моделі підприємства безпосередньо менеджерами;
- створення динамічних моделей, що адекватно описують діяльність підприємства;
- автоматизація основних етапів реінженіринга – розробка образу майбутнього підприємства і специфікація завдань і цілей, розробка моделі існуючого бізнесу, розробка моделі нового бізнесу, створення інформаційної системи підтримки;
- впровадження нового проекту або цілого бізнесу.

Для цього ми пропонується створення інформаційної системи, що включає систему моніторингу та складається з:

- інструментального комплексу для створення динамічних інтелектуальних систем в управлінні і моделюванні діяльності підприємства;
- створення на базі інтелектуальної системи інструментального багатofункціонального комплексу для проведення реінженірингу.

Запропонована система зможе дозволити прискорити процес прийняття управлінського рішення і зробити його максимально ефективним. Таким чином, доцільно розвивати і розширювати можливості системи моніторингу в наступних напрямках:

1. Сценарії та прогнози безпечного розвитку підприємства в рамках міждержавних, регіональних, національних і галузевих ринків.
2. Аналіз та моделювання бізнес-процесів в умовах реструктуризації та диверсифікації підприємства.
3. Економічні та математичні моделі конкурентоспроможного розвитку технологій та інвестиційних проектів з урахуванням комерційних ризиків, економічних, екологічних та соціальних аспектів розвитку підприємства.
4. Інтегровані інформаційні системи підтримки управління інвестиційними проектами на всьому життєвому циклі технологій та управління підприємством.
5. Інформаційна безпека, інтернет-технології.
6. Використання результатів моделювання основних характеристик розвитку підприємства і прогнозних результатів можливостей підприємства для підвищення конкурентоспроможності підприємства.

#### **Література:**

1. Момот В.Є. Стратегічні тенденції розвитку менеджменту в умовах невизначеності середовища господарювання / В.Є. Момот, О.В. Жовтобрюх // Наукові праці ДонНТУ. – Донецьк.: ДонНТУ, 2004. – № 87. – С. 109-117. (Серія: “Економічна”).
2. Павлова В.А. Інформаційно-методичні аспекти оцінки конкурентоспроможності підприємства/ Культура народів Причорномор'я /В.А. Павлова., 2006. – N80. – С. 122-126.

3. Рогальский Ф.Б. Математические модели анализа экономических систем / Ф.Б. Рогальский, Я.Е. Курилович, А.А. Цокурено. – К.: Наук. думка, 2001. – 435 с.
4. Тарасюк, Г.М. Концептуальні підходи до формування системи управління планування діяльності підприємств [Текст]/ Г.М. Тарасюк // Збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. – Луцьк, 2008. – Випуск 5 (18). – Ч. 2. – С. 230-238.
5. Цайнінгер К.Х. Оптимізація бізнес процесу для глобальної конкурентоспроможності: інаугурац. лекція почес. професора нац. ун-ту “Києво-Могилян. акад.” (1 верес. 2003 р.) / К.Х. Цайнінгер. – К.: КМ Академія, 2003.– 40 с
6. Johnson G. and Scholes K. Exploring Corporate strategy, Prentice Hall. – London, 1997. – 90p.

**Obniavko T.S.,**

Lecturer of humanitarian department and socio-economic disciplines  
*Military Academy, Odessa (Ukraine)*

## **ECOLOGICAL AND ECONOMIC VECTOR OF DEVELOPMENT COOPERATION OF MILITARY-INDUSTRIAL COMPLEXES OF UKRAINE AND GEORGIA**

**Обнявко Т.С.,**

преподаватель кафедры гуманитарных и социально-экономических дисциплин  
*Военная академия, г. Одесса (Украина)*

## **ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧЕСЬКИЙ ВЕКТОР РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА ВОЕННО-ПРОМЫШЛЕННЫХ КОМПЛЕКСОВ УКРАИНЫ И ГРУЗИИ**

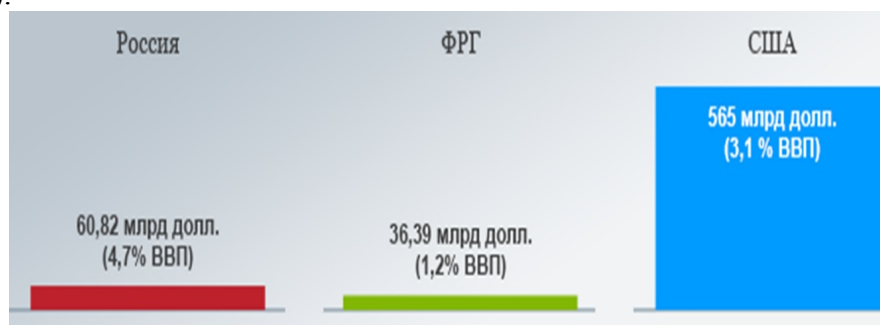
*Investigated the possibility of cooperation of the military-industrial complex of Ukraine and Georgia to increase defense capabilities and reduce unnecessary costs in a war economy. Proposed areas for strengthening cooperation between the economy and ecology through the introduction of energy efficient and resource saving technologies in military production and operation of the armed forces, creating an effective mechanism of responsibility of the military-industrial complex for causing harm to the environment and the promotion of reducing the harmful impact on the environment.*

**Keywords:** *military-industrial complex of Ukraine, the military-industrial complex of Georgia, resource conservation, ecological technology, environmental pollution*

*Исследованы возможности сотрудничества военно-промышленного комплекса Украины и Грузии в повышении оборонных возможностей и соращении излишних расходов в военной экономике. Предложены направления усиления взаимодействия экономики и экологии за счет внедрения энергоэффективных и ресурсосберегающих технологий в военное производство и функционирование вооруженных сил, создания эффективного механизма ответственности предприятий ВПК за причинение вреда окружающей среде и поощрения минимизации вредного воздействия на окружающую среду.*

**Ключевые слова:** *военно-промышленный комплекс Украины, военно-промышленный комплекс Грузии, ресурсосбережение, экологические технологии, загрязнение окружающей среды*

Украина и Грузия имеют общий опыт потерь и побед в притивостоянии вооруженной агрессии со стороны Российской Федерации, которая хотя и уступает США в расходах на оборонные нужды, но вдвое больше тратит, чем самая экономически мощная страна Европы – ФРГ (рис. 1).



**Рис. 1. Военные расходы России, Германии и США в 2016 году [1]**

Вооруженные Силы Украины (ВСУ) и предприятия военно-промышленного комплекса (ВПК) до 2014 года финансировались очень скудно, что стало очевидным в начале

войны Донбассе, когда самое необходимое для армии (аккумуляторы для бронетехники, тепловизоры, форменное обмундирование и т.д.) обеспечивалось волонтерами и за счет пожертвований рядовых граждан. Только после 2014 года армия и оборонная промышленность Украины практически начали возрождаться и сумели остановить агрессора.

В настоящее время согласно рейтингу военной мощи ВСУ заняли тридцатое место среди самых сильных армий мира и восьмое – среди европейских армий [2]. В то же время, оборонная промышленность Украины не способна полностью обеспечить львиную долю наиболее важных потребностей ВСУ – до 70% вооружений и военной техники (ВВТ) приходится закупать за границей: боевые самолеты, комплексы противовоздушной обороны, корабельное вооружение, ударные и оперативно-стратегические и оперативно-тактические беспилотные авиационные комплексы (БАК), боевые вертолеты, значительную часть авиационного управляемого вооружения, подавляющее большинство боеприпасов, стрелковое оружие и еще много других видов ВВТ [3].

Потому перспективным является сотрудничество двух дружественных причерноморских стран – Украины и Грузии – в области производства, ремонта и модернизации вооружений, а также реформирования вооруженных сил.

Украинская оборонная промышленность может предложить Грузии новые перспективные разработки: двигатели производства «Мотор Сич» для модернизации самолетов и вертолетов, новые военно-транспортные самолеты Ан-132 и Ан-178, современный танк проекта «FMBT» (аналог российского Т-14 «Армата»), боевые модули для бронетехники «Дуплет» и «Тайпан», броневедомитель КрАЗ «Hulk», беспилотный автомобиль КрАЗ «Spartan», малый бронированный артиллерийский катер проекта «Гюрза», бронированный десантно-штурмовой катер типа «Кентавр», противокорабельную крылатую ракету «Нептун» на основе проекта «Коршун», оперативно-тактический ракетный комплекс «Вильха» на основе проектов «Сапсан» и «Гром», БАК «ANSER», гранатомет УАГ-40 и многое другое.

Для Украины, в свою очередь, очень интересно сотрудничество с грузинскими оборонными предприятиями: Тбилиским авиазаводом – в модернизации самолетов «Су» до версии Су-25 «Scorpion», Тбилиским танкоремонтным заводом – в модернизации танков Т-72, военным научно-техническим центром «Дельта» – в модернизации разведывательных машин БРДМ-2 и использовании опыта производства броневедомителей «Didgori-1» и «Didgori-2», а также во многих других направлениях производства и модернизации вооружений.

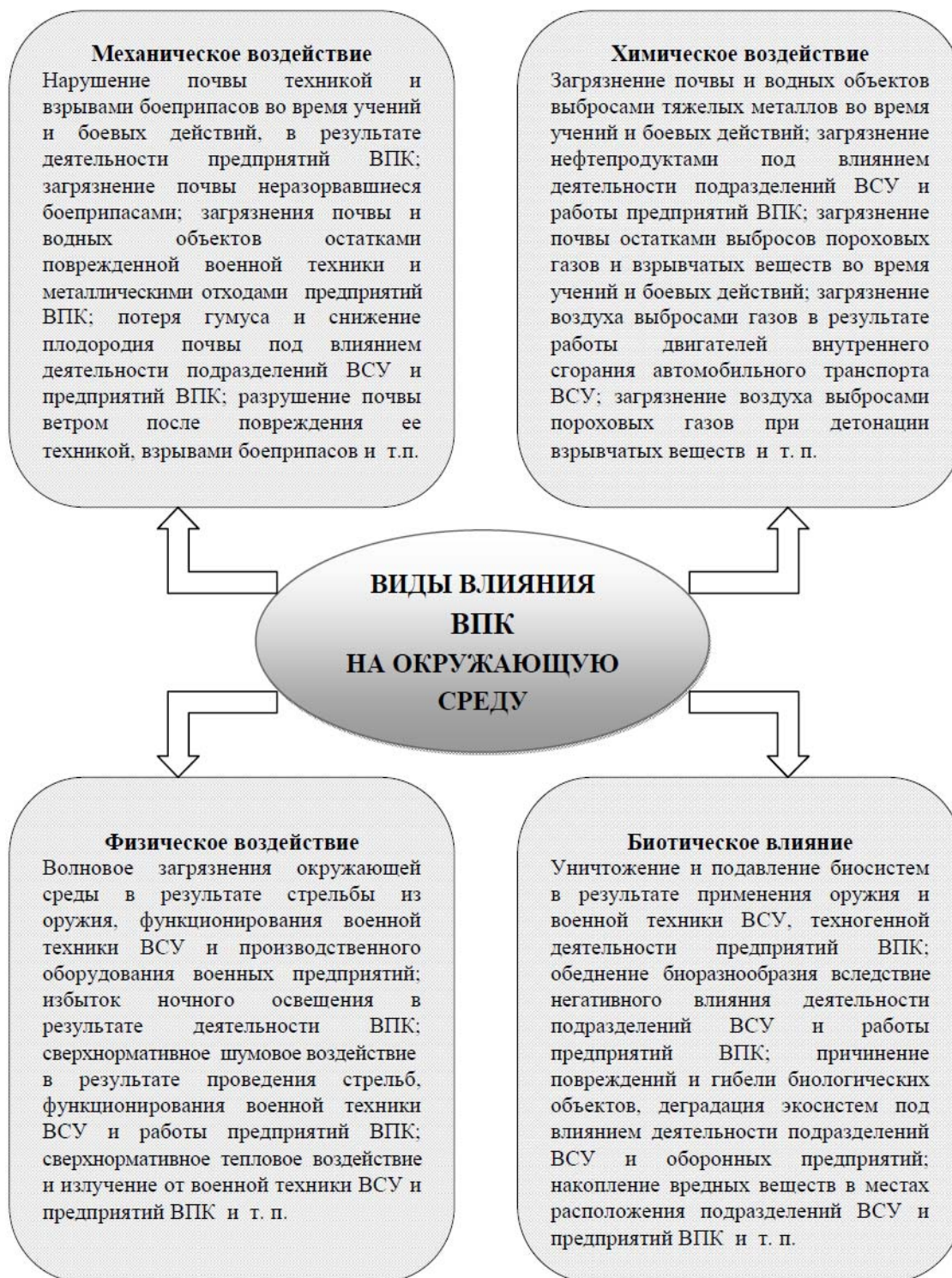
Но развивать производство ВВТ в наших странах необходимо на принципиально новой основе, с учетом экологических стандартов и процедур, принятых в странах НАТО, а также международного экологического стандарта ISO 14000. Охрана окружающей среды должна быть обязательной составляющей современной военной экономики и функционирования реформированных вооруженных сил.

Как справедливо отмечает А. Оржель, существует своего рода «замкнутый круг»: для развития военной промышленности требуется все больше энергетических ресурсов, для развития экономики нужны энергоресурсы, в большинстве случаев именно для получения энергоресурсов и ведутся войны, а для ведения войн необходимо развивать экономику и значительную часть доходов из бюджета направлять на милитаризацию [4].

Проведенные исследования показали, что все составляющие ВПК Украины – и оборонная промышленность, и ВСУ – оказывают мощное негативное воздействие на окружающую среду [5; 6] (рис. 2).

Устойчивое развитие оборонных комплексов Украины и Грузии возможно, прежде всего, на основе повышения экономической эффективности, поскольку именно состояние экономики определяет достижение и всех иных целей – военных, политических и иных, в том числе и вступления наших стран в НАТО.





**Рис. 2. Виды загрязнений окружающей среды ВПК\***

\* Источник – построено автором на основании [5, с. 94-123]

Но экономическая составляющая развития ВПК Украины и Грузии обязательно должна предусматривать и реализацию «зеленого вектора» согласно концепции устойчивого развития:

- внедрение в военное производство и деятельность ВПК стандартов и процедур НАТО, а также ISO 14000;
- повышение финансирования научно-исследовательских и опытно-конструкторских разработок (НИОКР) ВВТ с обязательным учетом экологических требований;

- развитие энергоэффективных технологий, что повысит конкурентоспособность предприятий ВПК обеих стран на мировом рынке вооружений и снизит негативное воздействие на окружающую среду;
- создание эффективного механизма ответственности должностных лиц за причинение вреда окружающей среде и поощрение минимизации техногенного влияния;
- налаживание выпуска продукции «двойного» назначения (для ВПК и для гражданских нужд);
- унификацию и стандартизацию образцов вооружений двух стран на основе выбора наилучших образцов ВВТ, в том числе и с позиций экологической составляющей.

#### **Литература:**

1. Сколько тратят на оборону Россия, Германия и США // Сайт «Deutsche Welle» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dw.com/ru/>.
2. ВСУ – 30-я в рейтинге самых сильных армий мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://argumentua.com/novosti/vsu-30-ya-v-reitinge-samykh-silnykh-armii-mira>. – Название с экрана.
3. Бадрак В. Оборонно-Потемкинский Комплекс, или Об особенностях перевооружения нашей армии. – [Электронный ресурс] / В. Бадрак. – Режим доступа : <http://gazeta.zn.ua/internal/oboronno-potemkinskiy-kompleks-ili-ob-osobennostyah-perevoorzheniya-nashey-armii-.html>. – Название с экрана.
4. Оржель А. Когда пушки замолкают. Способна ли «зеленая» энергетика остановить войну [Электронный ресурс] / А. Оржель. – Режим доступа: <http://www.epravda.com.ua/rus/columns/2015/12/30/574715/>. – Название с экрана.
5. Напрямки вдосконалення природоохоронної діяльності в Збройних Силах України: науково-методичний посібник / За ред. О. С. Лисенка, С. М. Чумаченка, Ю. І. Ситника. – ННДЦ ОТ і ВБ України, 2006. – 424 с.
6. Бойчук, Ю. Д. Вплив військової діяльності на екологічний стан навколишнього середовища [Електронний ресурс] / Ю. Д. Бойчук, О. В. Зуб, Л. Д. Алфімова, О. О. Пальчик // Педагогіка здоров'я: зб. наук. пр. VI Всеукр. наук.-практ. конф. / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка. – Харків: ХНПУ, 2016. – С. 489-492. – Режим доступу : <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/116>. – Назва з екрану.

**Pavlyuk T.S.**

Senior Lecturer

*Zaporizhzhya National Technical University, Ukraine*

### **TRADE MANAGEMENT THROUGH IMPROVED ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE DEPARTMENT FOR INTERNATIONAL RELATIONS**

**Павлюк Т.С.**

старший викладач

*Запорізький національний технічний університет, Україна*

### **УПРАВЛІННЯ ЗЕД ПІДПРИЄМСТВА ЧЕРЕЗ УДОСКОНАЛЕНУ ОРГАНІЗАЦІЙНУ СТРУКТУРУ ВІДДІЛУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ**

*This article describes in detail the improved system of the Department of Foreign Economic Relations, which improves the foreign trade enterprises in general*

**Keywords:** *organizational structure, foreign trade, foreign economic relations, enterprise*

*У даній статті детально описана удосконалена система організації відділу зовнішньоекономічних зв'язків, яка дозволяє покращити ЗЕД підприємства в цілому.*

**Ключові слова:** *організаційна структура, зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоекономічні зв'язки, підприємство*

На сьогодні для України, в умовах зміни та посилення ролі зовнішньоекономічних зв'язків та зовнішньоекономічної діяльності, з'являються не лише нові можливості та перспективи, а ще й нові та нові задачі і завдання. Одним, з таких, нових важливих завдань стає удосконалення системи управління зовнішньоекономічною діяльністю на підприємствах. Підприємства України отримали нові можливості виходу на закордонні ринки після підписання Угоди про Асоціацію з ЄС, але вони, також, отримали нові перешкоди та нові завдання. Тепер для здійснення зовнішньоекономічної діяльності,

підприємствам України необхідно ще більше уваги приділяти грамотному та виваженому управлінню не лише ЗЕД в цілому, але й організації всієї господарчої діяльності фірми, зорієнтованої на вихід та завоювання закордонних ринків. Для цього, керівництву підприємств нашої країни, в край необхідно, переглянути та реформувати організаційну структуру управління ЗЕД та зовнішньоекономічними зв'язками підприємства, зокрема. Тому тема статті є актуальною та корисною на сьогодні для бізнес структур та підприємств України, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю.

Питанням управління зовнішньоекономічної діяльності на підприємстві та удосконаленням організаційної структури управління ЗЕД займалися такі вчені як: Кириченко О.А., Філіпова І. А., Дроздова Г. М., Віноградський М.Д., Майданюк Т.Г., Ковтун Е. О., Вовк В.М., та багато інших.

Перш ніж все ж таки розглядати проблему управління ЗЕД підприємства, а також визначення певної удосконаленої організаційної структури відділу зовнішньоекономічних зв'язків, слід визначити та нагадати, що собою уявляє зовнішньоекономічна діяльність взагалі, та зовнішньоекономічні зв'язки підприємства зокрема.

Зазначимо, що визначень поняттю зовнішньоекономічна діяльність існує не так багато, як, скажімо чітких визначень понять «зовнішньоекономічні операції» або «зовнішньоекономічні зв'язки», і тому, проаналізував основні з визначень ЗЕД, а саме:

У Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (стаття 1), прийнятому 16 квітня 1991 р., зазначено: «Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності заснована на взаємовідносинах як на території України, так і за її межами».

Дроздова Г.М. у своїх працях дає наступне визначення ЗЕД: «ЗЕД можна визначити як сукупність виробничо-господарських, організаційно-економічних і оперативно-комерційних функцій підприємства, пов'язаних з його виходом на зовнішній ринок та участю в зовнішньоекономічних операціях.»

Третьяков А.С. та Гамов М.С. у підручнику «Зовнішньоекономічна діяльність» зазначають, що «ЗЕД представляє собою сукупність виробничо-господарських, організаційно-економічних і комерційних функцій».[1]

Можемо навести власне узагальнююче визначення поняттю зовнішньоекономічна діяльність – «ЗЕД - це комплекс господарських, виробничих, організаційних, економічних, оперативно-комерційних та інших функцій підприємства, яке зареєстроване, як суб'єкт ЗЕД, що спрямовані на вихід підприємства на зовнішні ринки, що не лише пов'язано зі збутом продукції, але й з налагодженням тісних зовнішньоекономічних зв'язків з іншими суб'єктами ЗЕД не лише на території власної країни, але й за її межами».

Далі вже можна казати про таке поняття як зовнішньоекономічні зв'язки (ЗЕЗ). Тут можна навести декілька прикладів їх визначень. А саме: зовнішньоекономічні зв'язки являють собою різні форми, засоби і методи зовнішньоекономічних відносин між країнами [2]. ЗЕЗ – це сукупність видів ЗЕД держав і суб'єктів у всіх галузях економіки, відмінною ознакою яких є переміщення між країнами продукції, послуг, ресурсів – матеріальних, трудових, фінансових, інформаційних (словник-довідник «Митна справа в Україні»). ЗЕЗ – це інструмент впливу на економічну систему держави, що здійснюється через механізм ЗЕД.

ЗЕЗ – це сукупність напрямів, форм, методів, засобів і способів торговельно-економічного, науково-технічного співробітництва, а також валютно-фінансових і кредитних відносин між країнами з метою раціонального використання переваг міжнародного поділу праці, можливостей міжнародних економічних відносин для підвищення економічної ефективності господарської, підприємницької діяльності. [3]

Тепер можна зазначити, що в наш час значення ЗЕД в розвитку всіх держав, України в тому числі, збільшується постійно. І саме тому менеджмент зовнішньоекономічної діяльності набуває все більшої значущості та пов'язаний із застосуванням загальних цілей та концепцій, а також ідей менеджменту в усіх формах зовнішньоекономічної діяльності

(експорту, імпорту товарів і послуг, лізингових операціях, прямому інвестуванні і т.ін.). Сама сутність менеджменту ЗЕД полягає в комплексному дослідженні та моделюванні міжнародного середовища з налагодженою взаємодією всіх підрозділів і посадових осіб організації/установи в інтересах продуктивного досягнення визначених зовнішньоекономічних стратегій. (Кириченко). І саме, виходячи, з цього поняття та його визначення можна зробити висновок про значущість організаційної структури управління зовнішньоекономічними зв'язками на підприємстві.

Найбільший досвід в ефективному та злагодженому управлінні зовнішньоекономічними зв'язками та зовнішньоекономічною діяльністю авжеж таки мають спеціалізовані зовнішньоторговельні організації (ЗТО). Але не слід, недооцінювати значущість підрозділів зовнішньоекономічних зв'язків на самих підприємствах, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Організаційна структура таких підприємств значною мірою залежить від цілої купи чинників, які саме і обумовлюють вибір тієї чи іншої організаційної структури та виду підрозділів ЗЕЗ на підприємствах. До таких чинників можна віднести: дві групи: зовнішні та внутрішні. Внутрішні чинники включають: масштаби зовнішньоекономічної діяльності; витрати; складність продукції; досвід; контроль. До зовнішніх чинників належать: економічна свобода; конкуренція; присутність у державі; ризики.

Також зазначимо, що організаційна структура управління ЗЕЗ підприємств також залежить і від методів виходу на зовнішні ринки. Серед таких методів - безпосередній вихід на зовнішній ринок через власну зовнішньоторговельну фірму або відділ зовнішньоекономічних зв'язків (у великих системах - через управління зовнішньоекономічних зв'язків) та вихід на зовнішній ринок за допомогою посередників.

Слід також зазначити, що в даній статті перш за все, розглядаємо проблему удосконалення організаційної структури підрозділу зовнішньоекономічних зв'язків підприємства, а таким чином, розглянемо лише перший метод виходу на підприємства на зовнішні ринки, а саме: створення власних зовнішньоекономічних служб на підприємствах. Зазначимо, що такий метод є виправданим лише в тих випадках, коли: частка експорту велика в загальному обігу підприємства; зовнішньоторговельні операції здійснюються підприємством регулярно; фірма випускає продукцію з високим рівнем конкурентоспроможності; на відповідному сегменті світового ринку є невисокий рівень конкуренції; продукція підприємства не потребує серйозної адаптації до закордонних умов використання; а також на підприємстві існує необхідна кількість фахівців із зовнішньоекономічної діяльності.

А тепер, на основі досвіду зовнішньоторговельних організацій (ЗТО), наведемо рекомендовану удосконалену організаційну структуру відділу зовнішньоекономічних зв'язків. А саме зазначимо, що в спеціалізованих ЗТО існують функціональні відділи і служби, які можна поділити на три групи: група відділів і служб, що здійснюють планування; група відділів, що займаються безпосередньо маркетингом; група відділів, що забезпечують прийняття і виконання управлінських рішень. Таким чином, можна сформулювати приблизну схему організаційної структури підрозділу ЗЕЗ підприємства, з урахуванням існування на підприємстві інтегрованої системи всіх цих трьох підрозділів.

Але, в той же час, можна зазначити, що організаційна структура зовнішньоекономічного підрозділу на підприємстві може дещо відрізнятись. Остаточний варіант структури відділу ЗЕЗ підприємства буде залежати від того, які завдання воно покликано вирішувати на кожному окремому підприємстві, в кожній, наприклад, окремій галузі економіки країни. Такими завданнями для відділу ЗЕЗ можуть бути, наприклад, наступні: участь у розробленні стратегії ЗЕД підприємства; сприяння розвитку ЗЕД з метою прискорення його соціально-економічного розвитку; управління експортним потенціалом підприємства, постійне його зміцнення й розвиток; забезпечення виконання зобов'язань, що випливають із договорів та угод із зарубіжними партнерами; організація експортно-

імпортних операцій, забезпечення їх ефективності; організація протокольних заходів та ін. [4, с.119]



**Рис. 1. Схема організаційної структури підрозділу ЗЕЗ підприємства**

Також на організаційну структуру управління ЗЕЗ підприємства може впливати ще й той факт, що напрями зовнішньоекономічної діяльності фірми можуть бути різними. А саме: вихід на зовнішній ринок; організація експортно-імпортних операцій з поставок товарів, послуг і капіталу; валютно-фінансові та кредитні операції; створення спільних підприємств і участь у їхній діяльності; міжнародний маркетинг та ін. [4, с.118]

Але головна ідея удосконаленої організаційної структури відділу зовнішньоекономічних зв'язків підприємства полягає в тому, що відділ зовнішньоекономічних зв'язків (ВЗЕЗ) не буде лише частиною апарату управління, а й матиме змогу виступати самостійним структурним підрозділом підприємства. Тобто буде мати всю необхідну інформацію по підприємству, враховуючи економічні показники, дані про господарську діяльність, про виробничий процес, для того, щоб мати змогу самостійно приймати рішення щодо виходу на зовнішні ринки, та робити поради керівництву всього підприємства з приводу того, що необхідно на зовнішніх ринках і як вдосконалити ефективність продажів.

Як висновок, можна зазначити, що, не дивлячись на складну організаційну структуру відділу ЗЕЗ підприємства, цей структурний підрозділ все одно повністю має бути підконтрольним та підзвітним керівництву підприємства, але матиме змогу робити самостійні висновки і приймати участь в покращенні ефективності господарчої та виробничої діяльності підприємства.

Тісні зв'язки між підрозділами та відділами системи управління зовнішньоекономічними зв'язками та зовнішньоекономічною діяльністю обумовлюється, в першу чергу тим, що це дасть змогу прискорити процеси оброблення нової інформації та спільними зусиллями з різних напрямів (тобто вивчення інфраструктури зовнішньої, внутрішньої, вивчення конкурентів, змін транспортних умов і таке інше) приймати нові рішення більш зважено, швидко та з більшою вигодою для ефективності не лише ЗЕД, а й всієї діяльності підприємства. І, хоча, здавалося б, що ця структура дуже об'ємна та незручна в управлінні, але саме вона дасть змогу зосередити разом велику кількість висококваліфікованих фахівців у різних сферах ЗЕД та ЗЕЗ підприємства.

#### **Література:**

1. Гамов Н.С. Внешнеэкономическая деятельность. Теория. Практика. Маркетинг: Учебное пособие / Н.С. Гамов, А.С. Третьяков. — Запорожье: РИО «Издатель», 1998. — 175 с.



2. Г. М. Дроздова Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства : навчальний посібник / Дроздова Г. М. — К. : ЦНЛ, 2004. — 171 с.
3. Филиппова И. А. Современные внешнеэкономические связи: учебное пособие / И. А. Филиппова. — Ульяновск: УлГТУ, 2011. — 159 с.
4. Кириченко, О.А. Економіка підприємства та організація виробництва / О.А. Кириченко, К.Г. Ваганов // Механізм регулювання економіки.-2008.-№1,Т.1.- с.115-126
5. О.А. Кириченко Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності: підручник / за ред. Кириченка О.А. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Знання, 2008. — 518 с.

**Sazonova S.V.**

Senior Lecturer Department of Management  
State University of Telecommunications

## **METHODOLOGICAL PRINCIPLES FOR EVALUATING ECONOMIC EFFICIENCY OF ENTERPRISES TELECOMMUNICATIONS**

**Сазонова С.В.**

старший викладач кафедри менеджменту  
Державний університет телекомунікацій

### **МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ**

*In the article the basic approaches to existing methods of evaluating the economic efficiency of enterprises specific to telecommunications. The ways of improving methodological support and certain components of the system for assessing the economic performance of telecommunications companies.*

**Keywords** economic efficiency, telecommunications companies, market model

*У статті проаналізовані основні підходи до існуючих методів оцінки економічної ефективності діяльності підприємств з урахуванням специфіки галузі телекомунікацій. Запропоновані шляхи вдосконалення методичного забезпечення та визначені складові системи оцінки економічної ефективності діяльності телекомунікаційних підприємств*

**Ключові слова** економічна ефективність, телекомунікаційні підприємства, ринкова модель

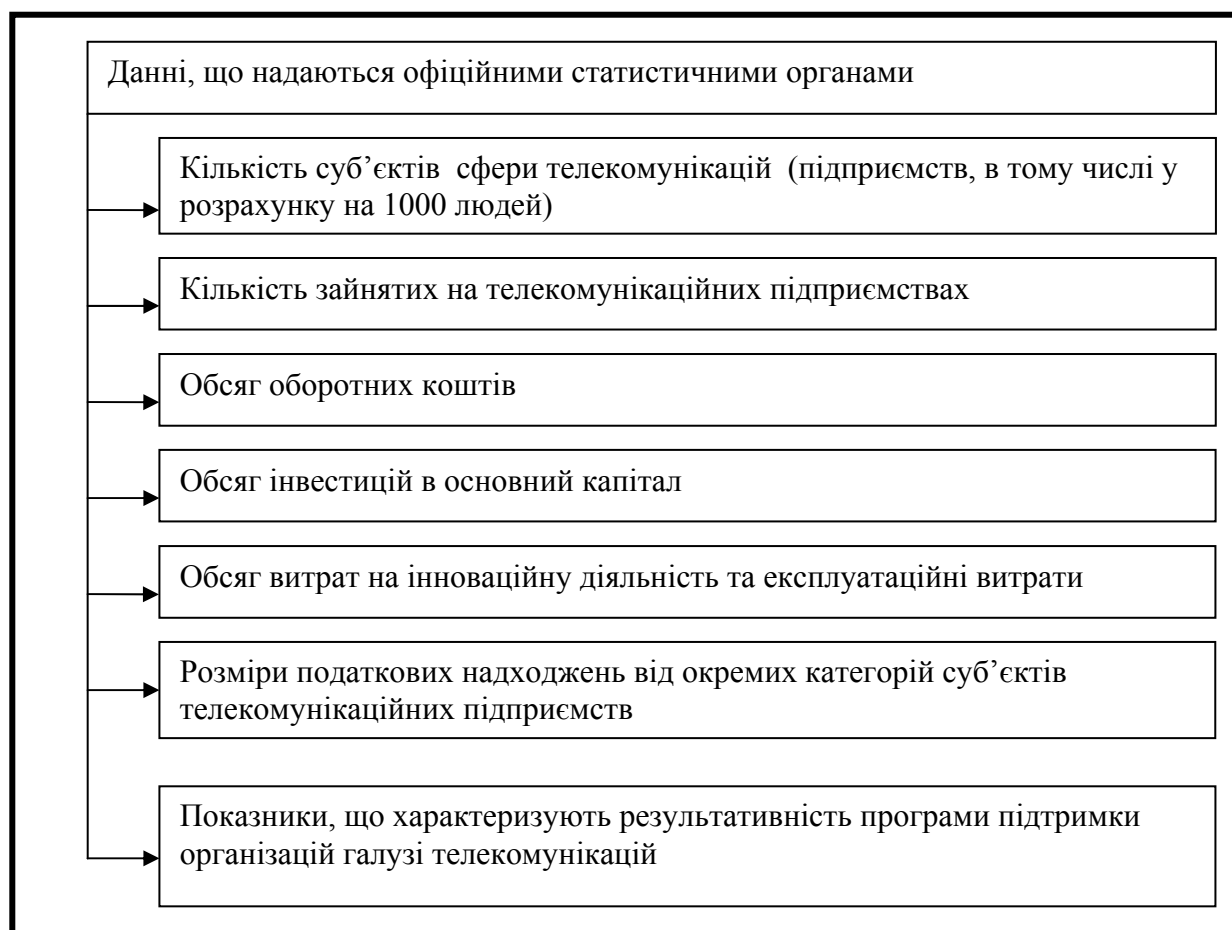
В сучасних умовах розвитку суспільства, економічний механізм діяльності телекомунікаційного підприємства орієнтується на ринкові моделі розвитку, тому проблема оцінки економічної ефективності впровадження нових технологій в діяльність підприємств є особливо актуальною. Для підприємств галузей, які мають першочергове значення для економіки України, до яких ми вважаємо необхідно віднести й телекомунікаційну галузь, важливою є державна підтримка. Ми вважаємо, що оцінка ефективності державної підтримки діяльності підприємств сфери телекомунікаційних послуг повинна бути основана на сукупному показнику ефективності, що включає в себе бюджетну, соціальну та інноваційну ефективність.

Для впровадження елементів управління результатами діяльності в сфері державної підтримки підприємств сфери послуг на муніципальному рівні необхідно розробити систему показників, яка характеризує стан та динаміку розвитку сфери послуг, а також ефективність та результативність діяльності державних органів влади у сфері підтримки соціальної політики у сфері телекомунікаційних послуг.

Показники, які можна використовувати для проведення оцінки з різним ступенем часової та статистичної точності віддзеркалюють стан та розвиток послуг телекомунікаційних підприємств та класифікуються у двох напрямках у залежності від джерела даних об'єктивної та суб'єктивної статистики. На рисунку 1 наведено авторську розробку у вигляді сегментування на групи данні про статистичні матеріали по основним економічним показникам діяльності телекомунікаційних підприємств.

На основі запропонованих статистичних даних розраховується ряд похідних показників: число підприємств (на кінець року), середня облікова чисельність робітників (без зовнішніх сумісництв), середня чисельність робітників сумісників, середня чисельність

робітників, що виконують роботу за контрактом, оборот підприємств, інвестиції в основний капітал тощо та оцінюється їх динаміка.



**Рис. 1. Данні про статистичні матеріали по основним економічним показникам діяльності телекомунікаційних підприємств (розроблено автором)**

Важливим аспектом дослідження телекомунікаційних підприємств є аналіз структури телекомунікаційної послуги. Показники, що визначаються в рамках суб'єктивної статистики за результатами анкетування суб'єктів телекомунікаційних підприємств, відображають основні проблеми та адміністративні бар'єри на шляху розвитку нових послуг, дозволяють виявляти та досліджувати проблеми, що пов'язані із фінансовим станом, матеріальними питаннями, податковою системою, соціально-трудовами відносинами та рядом інших проблем.

Не дивлячись на існування великої кількості показників, що відображають стан та розвиток телекомунікаційних підприємств, на теперішній час ще не сформувалась система показників, яка б повністю задовольняла ринок, оскільки більшість показників на враховує специфіку розвитку ринку телекомунікацій та не дозволяє врахувати зміни в зовнішньому середовищі та визначити динаміку діяльності підприємств. Важливість впровадження принципів, що направлено на досягнення оптимального результату та поліпшення управлінської функції в умовах адміністративних перетворень піднімає рівень актуальності даного питання. На наш погляд, потрібно зазначити, що формування показників, які б дійсно відображали ефективність державної підтримки розвитку телекомунікаційних послуг у складі організаційно-економічного механізму надання таких послуг, відповідало б запитам сьогодення та могло б стати перешкодою для такого розповсюдженого явища, як «робота на показник».

Розвиток сектору надання телекомунікаційних послуг залежить від ринкової кон'юнктури, технічного та технологічного прогресу, від впливу інституціональних

факторів. Враховуючи недоліки сучасної статистичної системи, можна зазначити, що виявити рівень впливу кожного з факторів, оцінити їх переваги та виявити необхідність збільшення або зниження державної підтримки, виявляється досить важко. Необхідно врахувати той факт, що зусилля з боку держави включають у себе не лише надання пільг та преференцій телекомунікаційним підприємствам, але й направлені на розвиток економіки в цілому, зокрема поліпшення умов роботи бізнес-середовища, у якому вони функціонують, а також на перетворення інституційного середовища, на яке впливає державна економічна політика.

Саме тому, на наш погляд, виникає необхідність більш детально розглянути показники ефективності державної підтримки сфери телекомунікаційних послуг, зокрема в рамках надання загальнодоступних телекомунікаційних послуг. Ці показники повинні включати в себе також бюджетні інвестиції та витрати, що пов'язані із експлуатацією та утриманням інфраструктури державної підтримки. У результаті дослідження показників державної підтримки та враховуючи роль державної підтримки у організаційно-економічному механізмі оцінки ефективності, пропонуємо застосувати сукупний показник оцінки ефективності.

Показник, який ми пропонуємо, розраховується наступним чином - за результат необхідно взяти приріст показників підприємств, що отримали державну підтримку, а за витрати вважати бюджетні вкладення та витрати, що пов'язані із утриманням та експлуатацією інфраструктури.

$$EDP_{TK} = \frac{\sum_{I=1}^I N_I * CE_I * IY_I}{\sum_{j=1}^{K^{on}} Gr_j + C_j}$$

$EDP_{TK}$  - ефективність державної підтримки телекомунікаційних підприємств

$I$  - кількість телекомунікаційних підприємств, яким була надана держпідтримка

$K^{on}$  - кількість органів підтримки

$N^j$  - сукупність податкових платежів, що необхідні до зарахування до бюджету у випадку надання підтримки телекомунікаційним підприємствам що надають загальнодоступні телекомунікаційні послуги. Визначається сукупністю податкових платежів, що виникають внаслідок отримання у якості підтримки грошових коштів.

$CE^i$  - показник соціальної ефективності підприємства

$IY^i$  - показник інноваційної діяльності підприємства (розраховується як кількість інноваційних розробок, впроваджений підприємством за визначений період часу),

$Gr^j$  - сукупність грошових коштів

$C^j$  - витрати на  $j$ -го органу підтримки, що полягає в утриманні державної інфраструктури підтримки. Визначається як необхідні витрати, для забезпечення функціонування організації, що надає державну підтримку: виплати адміністративному апарату, що обслуговує персонал, господарські платежі тощо.

Коефіцієнт соціальної ефективності виражається у середньо геометричному значенні рангів наступних показників: число створених робочих місць, приріст доходів на підприємстві телекомунікацій, рівень розвитку освіти, плинність кадрів та інше (кількість показників може бути збільшена або зменшена в залежності від мети проведення оцінки).

Таким чином, у відповідності із інтегральним підходом до загальної оцінки ефективності діяльності підприємств, ефективною може вважатись діяльність, яка має інноваційний характер, а також забезпечує бажаний рівень прибутковості та підтримуючий відповідний рівень якості.

На наш погляд, загальне поняття ефективності об'єднує у собі наступні види її показників:

- соціальна ефективність – ступінь досягнення поставлених цілей, певного соціального ефекту у відсотковому або абсолютному вираженні (як конкретний результат у відношенні усього населення або групи людей, що отримують вигоду), а також ступінь задоволення суспільних запитів (рівень інформатизації, ступінь обсягу абонентів, що отримують послугу);
- економічна ефективність, що виражається у відношенні корисних кінцевих результатів функціонування підприємства до витрачених ресурсів;
- соціально-економічна ефективність – співвідношення соціального ефекту та виконаних витрат;
- економія, що враховує заходи щодо зниження та більш економічному споживанню трудових, фінансових та матеріальних ресурсів.

На наш погляд, при оцінці ефективності діяльності телекомунікаційного підприємства доцільно використовувати як кількісні, так і якісні показники. Використання комплексу показників для аналізу ефективності діяльності виробника послуг має за мету її підвищення, передбачає кілька рівнів аналізу. Результати такого аналізу дають об'єктивне уявлення про загальну ефективність діяльності підприємства в цілому на ринку.

Використання середньої геометричної для цілей аналізу рядів динаміки обумовлено наступним:

- переваги середньої геометричної полягають в тому, що є можливість її використання у тих випадках, коли важко віддати перевагу вагам, із якими у комплексний індекс повинні входити конкретні показники розвитку телекомунікаційних підприємств;
- даний метод дозволяє привести до єдиного знаменника показники, що вимірюються у різних одиницях;
- метод забезпечує облік динаміки окремих показників.

Ефективність від виконання програми підтримки визначається у вигляді надходжень у бюджет податкових платежів, що викликано державною підтримкою задля поліпшення показників соціальної ефективності та показником інноваційності. Значення добутків для кожної організації буде різним, для чого буде проводитись у майбутньому факторний аналіз. Він проводиться маючи за ціль визначення варіацій інтегрального показника.

Розрахунок найбільшого значення сукупного показника ефективності можна проводити на основі ставки податку на прибуток – 20% та середньої рентабельності – 7% для сукупності податків, що викликано наданням підтримки. Для всіх елементів показника соціальної ефективності надається значення 2 як максимальне значення.

При проведенні оцінки необхідно враховувати те, що галузь телекомунікацій має ряд особливостей, до яких ми відносимо:

- поява чергового нововведення вимагає від галузі переходу всієї галузі до нових технологій;
- потенційним цільовим ринком телекомунікаційних послуг є більшість населення, а ступінь його охоплення залежить більшою мірою від факторів часу та нових технологічних можливостей;
- яскраво виражений поділ відповідальності та ризиків між розробником технології та її провайдером – оператором телекомунікацій.

До основних факторів, що впливають на інноваційну політику телекомунікаційних підприємств відносять уніфікованість стандартів послуг, висока залежність від держави, максимізація еф куту економії на масштабі та єдині технологічні вимоги до обладнання.

До базових критеріїв для оцінки ефективності інноваційних проектів телекомунікаційних підприємств можна віднести такі аспекти, як

- аналіз темпів приросту ринку;
- рівня існуючої та потенційної конкуренції;

- прибутковість сегменту ринку;
- обґрунтованість ідеї;
- можливі вигоди користувача;
- достатність ресурсів, знань та досвіду;
- можливість використання існуючої клієнтської бази.

Таким чином, на наш погляд, для оцінки економічної ефективності діяльності телекомунікаційних підприємств з урахуванням рівня державної підтримки підприємств, необхідно враховувати основні показники діяльності та ввести такі значення, як інноваційність діяльності підприємств, рівень розвитку галузі та інші.

#### **Література:**

1. Постникова Т.В. Оценка ключевых показателей эффективности на примере интегрированной цепи поставок// Наука и образование. Научное издание МГТУ им. Н.Э. Баумана. - 2012.- Вип. №10. –С.513-525
2. Браун Марк Г. Сбалансована система показників: на маршруті впровадження: перекл.з англ. М.: Альпіна Бізнес Букс. - 2005. - 226 с.
3. Колодійчук В. А. Інтегральна оцінка економічної ефективності регіональних логістичних систем підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК України / В. А. Колодійчук // Регіональна економіка. - 2016. - № 2. - С. 121-128. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek\\_2016\\_2\\_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2016_2_16).
4. С. М. Ахромкін, Методична база оцінки ефективності впровадження ресурсозберігаючих технологій. Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". - 2011- № 1.
5. Информационные технологии управления: [учеб. пособ.] / [Черкасов Ю.М., Арефьева И. Ю., Акатова Н.А. и др.]; под ред. Ю. М. Черкасова. – М.: ИНФРА – М, 2001. –216 с.
6. Філіпова К. Особливості розробки стратегій управління нововведеннями телекомунікаційних підприємств / К. Філіпова // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2008. – Вип. № 99-100. – С. 100-102. //

**Svetlichnaya K.S.,**

PhD in Pharmacy, associate Professor

**Kubasova A.V.**

Postgraduate

*National University of Pharmacy, Kharkov, Ukraine*

### **COMPLEX ASSESSMENT OF ECONOMIC CAPACITY OF THE ENTERPRISE**

**Светличная К.С.,**

к.ф.н., доцент

**Кубасова А.В.**

соискатель

*Национальный фармацевтический университет, Харьков, Украина*

### **КОМПЛЕКСНАЯ ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ**

*The article says about need of complex estimative system of capacity of production enterprise. The hierarchical structure of indicators for potential assessment is offered. Use of the taxonomical analysis for determination of enterprise's capacity level is reasonable.*

**Keywords:** *economic capacity of the enterprise, complex estimative system*

*В статье рассмотрена необходимость использования комплексной системы оценки потенциала производственного предприятия. Предложена иерархическая структура показателей для оценки потенциала. Обоснованно использование таксономического анализа для определения уровня потенциала предприятия.*

**Ключевые слова:** *Экономический потенциал предприятия, комплексная система оценки*

Современные условия и тренды отечественного рынка требуют от производственных предприятий (ПП) результативных действий относительно управления их развитием. Характеристики этого развития определяются совокупностью ресурсов и возможностей, которые используются и могут быть использованы, то есть - потенциалом ПП.

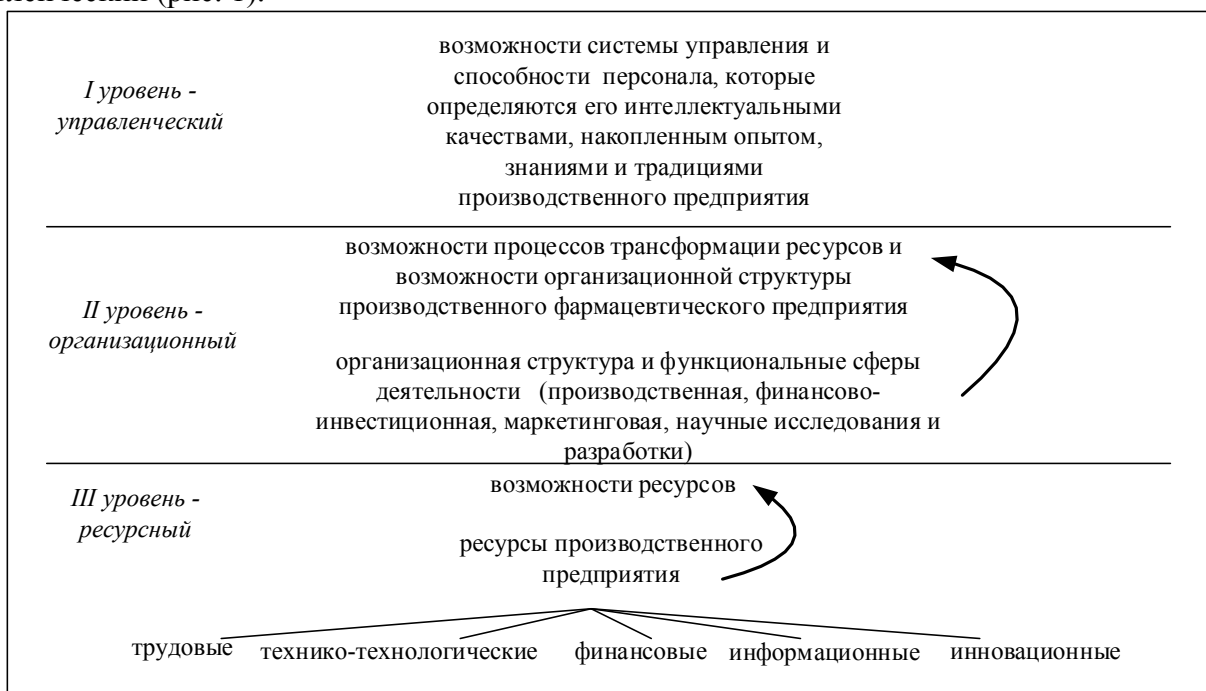
Управление потенциалом связано не только с его определением и использованием, но и с формированием и развитием тех его свойств, которые необходимы для достижения

желаемого результата. В этих условиях возникает необходимость разработки, внедрения и реализации комплексной методики диагностирования потенциала ПП, которая будет базироваться на системе обоснованных показателей, критериев и индикаторов, параметров развития всех составляющих потенциала, а также учитывать оценку эффективности процессов управления им.

Следует отметить, что на современном этапе в научных публикациях исследовалось достаточно много аспектов относительно сущности, структуры, оценки и управления потенциалом предприятия [2, 3, 4, 5].

Однако, остаются недостаточно проработанными вопросы, связанные с разработкой методики комплексной оценки потенциала ПП, которая позволяла бы оценить эффективность управления потенциалом в разрезе как текущего, так и стратегического управления.

В соответствии с целями и структурой внутренней среды ПП его потенциал целесообразно представить следующими блоками: ресурсный, организационный и управленческий (рис. 1).



**Рис. 1. Структура потенциала ПП**

Анализ различных научных источников показал, что для оценки потенциала предприятия используют разнообразные методы - экспертный бальный, рейтинговый, метод сравнения, факторный анализ, экономико-математическое моделирование [3, 4, 5]. Применение определенного метода зависит от вида потенциала. Это, в свою очередь, допускает использование отдельных локальных показателей для оценки каждого вида подпотенциала (функциональной сферы деятельности) ПП.

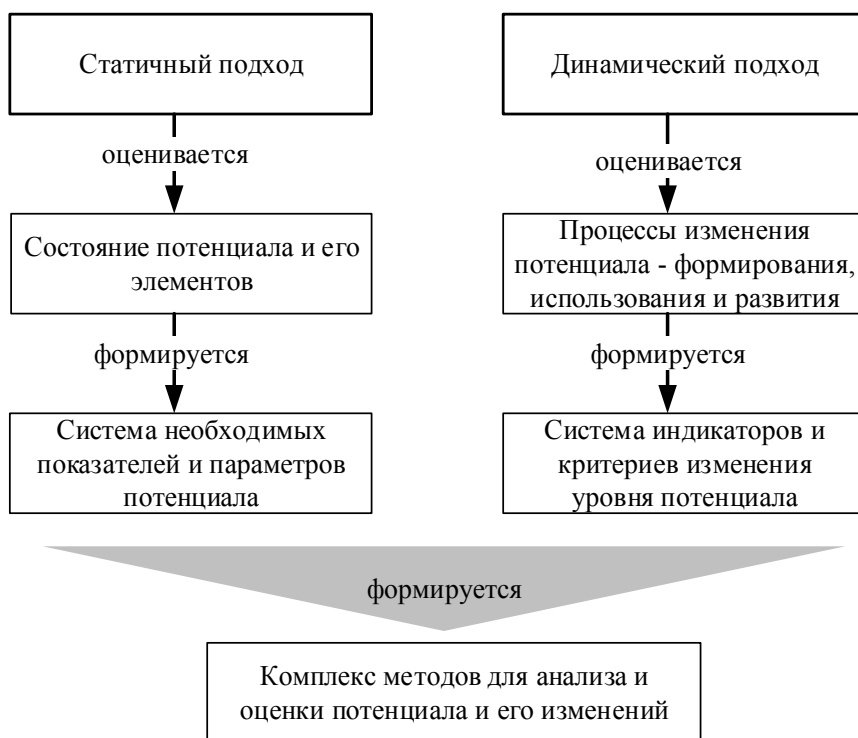
Необходимо отметить, что потенциал ПП представляет собой комплексную категорию. Следовательно, эффективное управление потенциалом требует использование обобщающей (интегральной) оценки потенциала ПП и процессов его изменения.

Технология оценки потенциала ПП должна включать последовательность этапов и процедур сбора, обработки, упорядочивания данных, осознания проблемы, определения ее ограничений и критериев, интерпретации результатов и поиска на их основании вариантов решения для управления процессами формирования и развития потенциала.

Диагностирование потенциала ПП должно базироваться на интеграции статичного и динамического подходов (рис. 2). Статичный подход допускает определение системообразующих элементов и связей, которые формируют потенциал, выявление

внешних и внутренних его факторов. Динамический подход рассматривает изменения, которые происходят в потенциале, в их связи с процессами функционирования и развития ПП и его внешней среды.

Учитывая вышеизложенное, была предложена система показателей и параметров, которая имеет иерархическую структуру (рис. 3) и, в основу которой положены локальные показатели, объединенные в группы в соответствии с выделенными функциональными сферами деятельности ПП (третий уровень). Второй уровень представлен комплексными показателями, которые являются результатом оценки и определяют уровень потенциала каждой функциональной сферы деятельности ПП. Эти показатели являются синтетическими, или обобщающими, для расчета которых формируется матрица показателей первого уровня.



**Рис.2. Интеграция статичного и динамического подходов для анализа и оценки потенциала**



**Рис. 3. Иерархия системы показателей и параметров для оценки потенциала ПП**

На первом уровне рассчитывается интегральный показатель, который отображает интеграцию усилий всех функциональных сфер деятельности, то есть эффективность управления ими.

Результаты проведенного контент-анализа свидетельствуют, что для получения обобщающих показателей оценки потенциала ПП целесообразно использовать метод таксономического анализа, который позволяет возвести совокупность признаков исследуемого явления к одному синтетическому признаку [1, 6]. Преимуществом данного метода является тесная взаимосвязь в методологической цепи моделирования "простота-адекватность". Данный метод не требует предварительного выделения подмножеств сильно коррелируемых признаков и не приводит к выделению нескольких некоррелируемых факторов.

Характерной особенностью обобщающего (интегрального) показателя является то, что его значение находится в интервале от 0 до 1.

Для качественной характеристики комплексных и интегральных показателей потенциала ПП необходимо использовать шкалу, которая позволит определить уровень и резервы его развития. Данная шкала должна базироваться на предположении о неравномерном законе распределения критерия и формирования диапазонов его изменения таким образом, чтобы вероятность попадания критерия в каждый из них была одинаковой.

Каждый элемент потенциала (функциональная сфера деятельности) влияет на уровень общего потенциала предприятия. Низкий уровень отдельных составляющих данной системы - "узкое место", которое негативно отражается на дальнейшем росте интегрального показателя.

Для более эффективного управления развитием ПП целесообразно исследовать связь между комплексными показателями, которые характеризуют отдельные функциональные сферы деятельности, и основными результирующими показателями деятельности исследуемого предприятия.

Следует отметить, что процесс разработки и внедрения комплексной системы оценки потенциала ПП требует создания аналитической группы как отдельного подразделения - центра планирования и контроля процессов достижения стратегических целей. Основными функциями аналитической группы должны быть идентификация стратегических целей и оценка соответствующего стратегического потенциала ПП, контроль и корректировка стратегических мероприятий на основе оценки результатов их реализации, выбор и разработка технологии оценки и ответственность за ее результаты.

Предложенная комплексная методика оценки потенциала ПП позволяет: адекватно оценить имеющийся потенциал как по отдельным функциональным сферам деятельности, так и в целом; определить наиболее отстающие функциональные сферы в структуре потенциала; разработать мероприятия относительно повышения эффективности управления "проблемными" функциональными сферами деятельности предприятия, что в конечном итоге создает условия для обоснования программы дальнейшего развития ВФП с учетом имеющихся и потенциальных ресурсов и возможностей.

#### **Литература:**

1. Клебанова Т.С., Забродський В.А., Полякова О.Ю., Петренко В.Л. Моделирование экономики. – Х.: ХГЕУ, 2001. – 140 с.
2. Козирева О. В. Соціально-економічний потенціал підприємства як основа інноваційного розвитку фармацевтичного виробництва. Український науково-теоретичний журнал «Вісник Міжнародного слов'янського університету», економічні науки, т. 7, № 1. – Харків.: МСУ, 2004. – С. 75-80.
3. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посібник. – Харків: ХДУХТ, 2004. - 287 с.
4. Мироедов А. А. Экономико-статистический подход к оценке экономического потенциала и качества управления предприятием / А. А. Мироедов, Я. Л. Эйдельман // Вопросы статистики. – 2001. - № 10. С. 44-50.
5. Отенко И. П. Методологические основы управления потенциалом предприятия: Монография. – Харьков: ХНЭУ, 2004. – 216 с.



6. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях: методы таксономии и факторного анализа / Пер. с польск. В.В. Иванова. – М.: Статистика, 1980. – 151 с.

**Semenyuk S.B.**

Ph.D, associate professor

## **FUNCTIONAL RESPONSIBILITIES SALES PERSONNEL**

**Семенюк С.Б.**

к.е.н., доцент

*Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Україна*

### **ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОBOB'ЯЗКИ ТОРГОВОГО ПЕРСОНАЛУ**

*In the article the principles of the development of functional duties trade workers characterizes the main types sellers, namely acceptor of orders, sales representative, trading consultant, presenter and merchandiser. Been determined the main tasks trading of employees and their basic functions.*

**Keywords:** *sellers, sales personnel, responsibilities, functions.*

*В статті визначено принципи розробки функціональних обов'язків торгових працівників, охарактеризовано основні типи продавців, а саме: приймальник замовлень, торговий представник, торговий консультант, мерчендайзер та презентатор. Визначено основні завдання торгових працівників та їх основні функції.*

**Ключові слова:** *продавець, торговий персонал, обов'язки, функції.*

В умовах гострої конкуренції компанії намагаються поліпшити ефективність своєї роботи по всіх її напрямках. В першу чергу, це стосується сфери продажів, оскільки саме тут є великі очікування від продавців забезпечити успіх компанії на ринку. Тому потрібно ретельно підходити до вибору торгового персоналу.

На сьогоднішній день керівники комерційних підприємств досить мало уваги приділяють питанням формування функціональних обов'язків та навчанню своїх підлеглих. Проте ця робота є одним із важливих етапів ефективного управління компанією.

Розробляючи функціональні обов'язки торгового персоналу, керівник визначає умови, що підвищують ефективність роботи всієї компанії. Для цього потрібно дати відповіді на питання:

- Що повинен знати працівник відділу продажів, щоб ефективно виконувати свої обов'язки?
- Чим він повинен керуватися в своїй повсякденній роботі?
- За що відповідає співробітник в своїй роботі? Які він має права? Кому підпорядковується?
- Які звітні документи повинен надавати керівництву?
- Які умови праці повинні бути створені керівником?

Відповіді на ці питання, записані і доведені до кожного працівника відділу продажів, покликані забезпечити розуміння торговим працівником свого місця в загальній команді при виконанні своїх службових обов'язків. Це необхідне для того, щоб команда працювала злагоджено і змогла досягнути високих результатів в роботі. З цією метою кожен працівник повинен знати цілі всього колективу, своє місце в ньому і ті задачі, які він повинен вирішити.

Принципи розробки функціональних обов'язків торгових працівників:

- наявність функціональних обов'язків для кожної штатної посади в структурі відділу продажів;
- викладення функціональних обов'язків для кожного співробітника в письмовому вигляді;
- використання функціональних обов'язків при підборі персоналу на вакантні посади;
- регулярне виконання залікових завдань торговим персоналом щодо знань своїх функціональних обов'язків із зазначенням дати проведення і підпису відповідальних осіб;

- використання функціональних обов'язків при проведенні контролю за діяльністю торгового персоналу.

Працівників, що займаються продажем товарів, називають по-різному, тому на практиці виділяють наступні типи продавців [3, с. 290-292]:

- Особа, що приймає замовлення (приймальник замовлень) - один із найбільш розповсюджених і простих типів продавців. Це продавці, які працюють в офісі і основним інструментом їх роботи є телефон. Вони приймають дзвінки від клієнтів, ведуть попередні переговори і домовляються про укладення угоди. В основному ця робота побудована на вхідних дзвінках від клієнтів при наявності постійної недорогої реклами в ЗМІ. Їхня робота не є високооплачувана. Як правило, приймальник замовлень працює з клієнтами, які вже прийняли рішення про покупку. Може працювати як на території клієнта, так і на своїй. Для компанії переваги використання такого типу продавців полягають у наявності можливості постійного прийому дзвінків від потенційних клієнтів і залучення їх до роботи із продукцією компанії. При цьому необхідно враховувати низький рівень підготовки приймальників замовлень щодо питань ведення переговорів і пошуку нових клієнтів.

- Торговий представник. Це найбільш розповсюджений тип продавців. Вони працюють на території клієнта і несуть основне навантаження щодо виконання всіх етапів роботи продавця: планування роботи, пошук клієнтів, підготовка договорів з ними, проведення переговорів і презентація продукту, усунення заперечень, укладення угоди купівлі-продажу та ін.. Як правило, торговий представник має сформовану мережу клієнтів. Від нього вимагається добре володіння навичками продажів, знання території і мерчандайзингу, а також конкурентів. Варто зазначити, що саме цьому типу продавців керівник повинен приділяти найбільше уваги, адже від них в більшій мірі будуть залежати результати відділу продажів щодо виконання поставлених планів.

Серед торгових представників виділяють:

1. Торговий представник, що «полює за замовленнями» («мисливець»). Цей тип продавців поширений в компаніях, де потрібне вміння розширювати список ключових клієнтів, тих, що приносять компанії основну частину прибутку. Для пошуку таких клієнтів і підтримку з ними довготривалих відносин компанії використовують спеціально підготовлених фахівців, що мають більш ширші повноваження, чим рядові торгові представники, і підпорядковуються виключно директору із продажів. Для таких торгових представників затребувані хороші навички продажів і ведення переговорного процесу, а також вміння встановлювати ділові відносини. Крім цього, необхідне знання технологій пошуку та розвитку клієнтів. Як правило, такими торговими представниками стають найбільш підготовлені співробітники із числа торгових представників після 2-3 років роботи на первинних посадах. Завданням для торгових представників – «мисливців» є не тільки збільшення кількості важливих клієнтів, але й постійний ріст обсягу продажів.

2. Торговий представник по роботі з ключовими клієнтами. Його робота включає контакти з ключовими клієнтами та їх розвиток, що є близьким до торгового представника – «мисливця». Проте в деяких компаніях, враховуючи важливість окремих клієнтів, їм приділяють особливу увагу. Нам відміну від «мисливців» торгові представники по роботі з ключовими клієнтами багато часу приділяють підтримці і розвитку відносин із вже існуючими ключовими клієнтами. Завдання цього типу продавців полягає у встановленні таких відносин з клієнтами, які дозволили б компанії мати чітко виражені конкурентні переваги у вигляді лояльності даного покупця. Це дає компанії унікальну можливість суттєво скоротити час і ресурси на просування свого продукту. Спеціалісти такого типу високо цінуються на ринку. Важливі хороші навички продажів, вміння вести переговорний процес і будувати неформальні відносини. Необхідне відмінне знання бізнесу клієнтів.

- Торговий консультант – цей тип продавців появився порівняно недавно. Основний вид його діяльності - консультування клієнта щодо функціональних і споживчих якостей товару. Консультанти використовуються на одній із самих важливих ділянок роботи

– в місцях продажу, там, де покупець приймає рішення про купівлю товару. В цей відповідальний момент появляється консультант, пояснює і показує переваги товару, намагається мотивувати потенційного клієнта до позитивного прийняття рішення про купівлю товару. Як правило, консультант працює на своїй території, в демонстраційному залі. У пошуку клієнтів торговий консультант участі не бере. Як показують дослідження, особливо ефективними є консультанти у великих роздрібних магазинах, коли перед споживачем є велика кількість взаємозамінних товарів і йому нелегко зробити свій вибір. Ефективність роботи консультантів вимірюється кількістю проданого товару за час роботи. Для керівника труднощі можуть виникати в пошуку, підготовці, навчанні і контролі за діяльністю консультантів в місцях продажів.

- Мерчендайзер – активний продавець в умовах обмеженого місця на полицях магазинів, що відповідає за таку викладку товару, яка забезпечить найбільшу привабливість цього товару в рамках роздрібно-го магазину. На відміну від консультантів мерчендайзери не вступають у контакт з покупцями, а відповідають тільки за розміщення продукції на полицях. Відповідно витрати на їх підготовку і навчання значно менші. Проте для керівника є актуальним питання управління і оцінки ефективності роботи мерчендайзерів.

- Презентатор. Переважну частку його діяльності займає просування товару та інформування клієнтів про переваги цього товару. Тут особливо затребувані навички презентації.

Всі перераховані різновиди торгових працівників розрізняють за своїми правами по відношенню до товару, повноваженнями, обов'язками, складністю виконуваних функцій, обсягом знань і кваліфікації, формою оплати тощо.

Незважаючи на відмінності функціональних обов'язків, виділяють такі загальні завдання, які повинен вирішувати торговий персонал [3, с. 295]: продаж товару; надання послуг покупцям; збір інформації.

Для реалізації цих завдань торговий персонал повинен мати якомога більше індикаторів торгової придатності, володіти такими характеристиками:

- розумових – інтелект, освіта, здатність планувати та організовувати, досвід роботи з підприємництва або збуту;
- фізичних – зовнішність, дикція, хороші навички усного мовлення;
- особистісних – амбітність, ентузіазм, тактовність, старанність, бажання вчитись і дотримуватись інструкцій, вміння товаришувати.

В цілому, якості потенційних продавців повинні відповідати параметрам покупців, з якими вони будуть працювати, характеристикам товарів, що будуть продавати, або послуг, що будуть надавати. Двосторонній зв'язок покупець - продавець краший, коли є схожість у характеристиках торговців і споживачів. Крім того, деякі види товарів вимагають спеціальної освіти, технічної підготовки та специфічної торгової діяльності.

Загалом, основним завданням продавця є підвищення товарообігу. Для цього важливими є шість наступних функцій: пошук покупців; реєстрація клієнтів і шляхи підтримання з ними зворотного зв'язку; самостійна робота (самоуправління); усунення нарікань і скарг від клієнтів; обслуговування та управління взаємовідносинами; надання клієнтам додаткових послуг.

### Література:

1. Джоббер Д. Продажи и управление продажами: Учеб. Пособие для вузов / Д. Джоббер, Дж. Ланкастер. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 202. – 622с.
2. Зозулев А.В. Маркетинг: учеб. пособ. / А.В. Зозулев, Н.С. Кубышина. – К.-М.: «Знання», «Рыбари», 2011. 421с
3. Організація торгівлі: підручник / [Апопій В. В., Міщук І. П., Ребицький В. М., Рудницький С. І., Хом'як Ю. М.]; за редакцією Апопія В. В. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 632 с.
4. Тургунов М. Партизанские продажи. Как увести клиента у конкурентов. / М. Тургунов. - М.: Изд-во «Альпина Паблишер», 2013. – 191с.
5. Шейнов В.П. Искусство торговли. Эффективная продажа товаров и услуг. / В.П. Шейнов. - М.: АСТ, Минск.: Харвест, 2007.- 177с.

6. Шпитонков С.В. Эффективное управление продажами FMCG. Проверено опытом./ С.В. Шпитонков. — СПб.: Питер, 2006. — 224 с.

**Opikunova N.V.,**

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

**Trofymenko O.B.**

Postgraduate

*Kharkiv National University of Construction and Architecture, Ukraine*

## **THE VALUE OF FIXED ASSETS IN THE EFFICIENCY OF THE ENTERPRISE**

**Опікунова Н.В.,**

к.е.н., доцент

**Трофименко О.Б.**

соискатель

*Харківський національний університет будівництва і архітектури, Україна*

## **ЗНАЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ФОНДІВ В ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА**

*The effective ways of increasing the efficiency of enterprise have been reviewed in the article. It has been defined that the efficiency of the enterprise is connected with the intensification of the basic production assets of the enterprise. Also it was figured out that the effective use of fixed assets is one of the ways of the enterprise functioning.*

**Key words:** *fixed assets, the efficiency of the enterprise, extensively intensive use of capital assets.*

*У статті розглянуто дієві напрямки підвищення ефективності функціонування підприємства. Визначено, що підвищення ефективності підприємства пов'язано з інтенсифікацією основних виробничих фондів підприємства, а так само зазначено, що ефективно використання основних засобів є одним із шляхів функціонування підприємства.*

**Ключові слова:** *основні фонди, ефективність підприємства, екстенсивно інтенсивне використання основних фондів*

### **Постановка проблеми та її зв'язки з науковими чи практичними завданнями.**

Становлення ринкової системи господарювання та розвиток досконалих конкурентних відносин між її суб'єктами в Україні вимагають впровадження одночасно керівного та керованого організаційно – економічного механізму, здатного забезпечити стабільне ефективне високоприбуткове функціонування найважливіших структурних одиниць – промислових підприємств – та мобільно інтенсифікувати відтворювальні процеси як на локальному, так і на глобальному рівнях. Отже, на практиці важливо знайти дійові напрямки підвищення ефективності функціонування підприємств.

**Актуальність.** Сучасний етап розвитку ринкових відносин в Україні вимагає від вітчизняних підприємств активних дій з підвищення їх діяльності. Підвищення ефективності підприємств, перш за все, пов'язано з необхідністю інтенсифікації та диверсифікації виробництва. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність у подальшому вдосконаленні понятійно–категоріального апарату щодо ефективності підприємства, яке реалізується шляхом детального осмислення основних категорій, що формують це поняття. З початку розвитку економічної науки проблема ефективної діяльності підприємств вийшла на перший план і залишається актуальною й сьогодні. Підвищення ефективності використання основних засобів є одним із шляхів підвищення ефективності діяльності підприємства.

**Аналіз останніх досліджень та виділення невирішених частин загальної проблеми.** Значний внесок у дослідження питань щодо пошуку шляхів покращення ефективного використання основних засобів зробили такі вчені, як: Белый А.П. [2], Лысехко Ю.Г. [2], Мадых А.А [2], особливо слід відмітити праці А. Поддєрьогіної, Я. Манівчука, С. Мочерного, Вихрущ В. П. та ін. Воронін та Пастух [10] розглядаючи проблеми сутності, обліку основних засобів, їх аналізу, принципи оцінки, вдосконалення системи амортизації, а також найбільшу увагу приділяють питанням ефективного використання основних засобів

підприємства і його повної й продуктивної забезпеченості технічним потенціалом. Як стверджує Манівчук К.Р. [4], що оцінка ефективності виробничої діяльності, управлінських рішень, витрат економічних ресурсів, а також конкретні технології та засоби забезпечення ефективної діяльності підприємств становлять особливий інтерес як для вчених, так і для економістів–практиків.

**Метою статті** є дослідження шляхів ефективного використання основних засобів та визначенні забезпеченості ними підприємства за умови найбільш інтенсивного їх використання та пошуку резервів підвищення фондовіддачі [1].

Науковою новизною є виявлення нових шляхів щодо покращення ефективності використання основних фондів.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Ефективність виробництва – це узагальнене і повне відображення кінцевих результатів використання засобів, предметів праці і робочої сили на підприємстві за певний проміжок часу [1; 2]. Так підвищенню ефективності використання основних фондів у даний час, коли в Україні спостерігається повсюдний і глобальний занепад виробництва, має величезне значення, так А.А. Рудичев [9] стверджує, що не приділяють достатньо уваги. Підприємства, що мають у розпорядженні основні фонди, повинні не тільки прагнути їх модернізувати, але й максимально ефективно використовувати те, що є, особливо в існуючих умовах дефіциту фінансів і виробничих інвестицій. Це дуже актуально на даний момент, тому що основні фонди більшості підприємств є морально і фізично застарілими.



**Рис. 1. Напрями підвищення ефективності функціонування підприємств [власна розробка авторів]**

Ефективність у широкому значенні цього слова означає співвідношення між результатом (ефектом) та витратами [3]. Ефективність організації – це співвідношення "виходів" до введених факторів [2]. Зменшення розбігу між поставленою ціллю та отриманим результатом діяльності є умовою підвищення ефективності.

За визначенням ефективності у економічному словнику [1], що ефективність це оцінка та комплексна характеристика існування соціально-економічної системи підприємства. Для її визначення, як відмічають фахівці [1; 2], варто застосовувати комплексний підхід, який включає сукупність критеріїв оцінки ефективності функціонування підприємства.

Всі заходи підвищення ефективності функціонування підприємств можна звести до двох напрямків (див. рис. 1):

- 1) управління витратами і ресурсами;
- 2) розвитку й удосконалення виробництва та іншої діяльності.

Воронін О.О., Пастух О.В., [10], збігаються у думці, що чим вище частка активної частини основних виробничих фондів, тим за інших рівних умов більше випуск продукції, вище показник фондівіддачі. Тому поліпшення структури основних фондів розглядається як умова зростання виробництва, зниження собівартості продукції, збільшення грошових накопичень фірми. [3]

Як відмічає Манівчук [4], одним із шляхів збільшення обсягу виробництва продукції на промислових підприємствах є забезпеченість їх основними засобами в необхідній кількості та асортименті й ефективне їх використання. Стан та ефективність використання основних засобів безпосередньо впливають на виконання виробничої програми підприємства і можливість отримання прибутку [1].

Отже, коли йдеться про основні фонди, обов'язково виникає питання про ефективність їх використання і застосування. Таким чином, ефективне використання основних фондів є дуже важливим економічним завданням. Однією з головних умов підвищення ефективності використання основних засобів та їх відновлення є оптимальність термінів експлуатації основних фондів і, передусім, активної їх частини, відповідно до первинного технологічного призначення [3].

Успішне функціонування основних виробничих фондів залежить від того, наскільки повно реалізуються екстенсивні та інтенсивні фактори поліпшення їх використання. (див. табл. 1)

Досить значними резервами кращого екстенсивного та інтенсивного використання основних фондів є вдосконалення структури основних виробничих фондів. Оскільки збільшення товарообігу досягається тільки у магазинах та складах, то важливо підвищувати їх частку в загальному обсязі основних фондів. Збільшення основних фондів на допоміжних ланках підприємства веде до зростання фондомісткості продукції, оскільки безпосередньо обсяги товарообігу не збільшує, але і без пасивної їх частки неможлива діяльність підприємства.

Як стверджував В.М. Шаповал [3], що одні з особливостей нинішнього виробництва на підприємства України можливість швидкого переналагодження на випуск нової продукції.

Таблиця 1

**Характеристика результатів екстенсивного та інтенсивного використання основних виробничих фондів**

	Екстенсивний	Інтенсивний
Характеристика	Скорочення термінів експлуатації основних засобів, з одного боку, уможливує прискорення їх оновлення, зменшення морального старіння, зниження ремонтно-експлуатаційних витрат, а з іншого – зумовлює зростання собівартості продукції за рахунок амортизаційних сум.	Використання основних засобів підвищується через технічне вдосконалення засобів праці та технології виробництва, скорочення строків досягнення проектної продуктивності техніки, вдосконалення наукової організації праці, виробництва й управління, підвищення кваліфікації та професійної майстерності працівників.
Результат	Збільшення часу роботи основних виробничих фондів.	Підвищення віддачі засобів праці на одиницю часу.

Собівартість реалізованої продукції на підприємстві України збільшується в основному за рахунок збільшення амортизації [5] нарахування та використання амортизації показав підприємство не використовує нарахovanу амортизацію на відновлення і розширення виробництва, тому щороку зростає розрив між реальним зносом і фінансовими можливостями відновлення основних засобів, що призводить до погіршення його фінансового становища [3].

Підприємствам України слід змінити прямолінійний метод амортизації на прискорений, що дозволить:

- прискорити процес оновлення основних засобів на підприємстві;
- накопичити достатні кошти для технічного переозброєння та реконструкції виробництва;

- зменшити податок на прибуток;
- підтримувати основні кошти на високому технічному рівні.

Для поліпшення амортизаційної політики підприємств України, на нашу думку, необхідно, враховуючи світовий досвід, поступово переходити до самостійного встановлення термінів використання основних засобів та ліквідаційної вартості. На перехідному етапі основні засоби, залежно від функціонального призначення, слід включити до груп, у яких встановити мінімальні й максимальні терміни використання. А в межах груп можна дозволити самостійно обирати терміни корисного використання. Це дозволить отримати об'єктивну інформацію про стан основних засобів та розмір нарахovanої амортизації. Впровадження цього підходу потребує розробки класифікацій основних засобів за термінами корисного використання на рівні Кабінету Міністрів України [2].

Для підвищення ефективності використання основних виробничих фондів даного підприємства, на нашу думку, необхідно:

1) технічне вдосконалення засобів праці:

- технічне переозброєння на базі комплексної автоматизації та впровадження гнучких виробничих систем;

- заміна застарілої техніки, модернізація обладнання;
- ліквідація вузьких місць і диспропорцій у виробничих потужностях підприємства;
- механізація допоміжних та обслуговуючих виробництв;
- розвиток винахідництва та раціоналізаторства;

2) збільшення тривалості роботи машин та обладнання за рахунок:

- ліквідації незадіяного обладнання (здавання його в оренду, лізинг, реалізація тощо);
- скорочення строків ремонту обладнання;
- зниження простоїв: цілозмісних та всередині змісн;

3) покращення організації та управління виробництвом, а саме:

- прискорення досягнення проектної продуктивності введених в експлуатацію основних фондів;

- впровадження наукової організації праці та виробництва;
- покращення забезпечення матеріально-технічними ресурсами;
- вдосконалення управління виробництвом на базі сучасної комп'ютерної техніки;
- розвиток матеріальної зацікавленості працівників, що сприяє підвищенню ефективності виробництва.

Застосування на практиці розроблених заходів (економічний ефект) у цілому по підприємству дасть змогу збільшити обсяг випуску товарної продукції, підвищити показник фондодіддачі, а також збільшити прибуток від реалізації й балансовий прибуток, а отже, і рентабельність виробничих фондів підприємства.

**Висновки.** Дослідження показали, що основні виробничі фонди становлять головну частину матеріально-технічної бази будь-якої галузі, особливо промисловості. На базі їх зростання збільшується економічний потенціал і виробничі можливості галузі, підвищується технічний рівень виробництва. Це, у свою чергу, підвищує темпи випуску продукції, що

вирішальним чином сприяє вдосконаленню розширеного відтворення й правильному формуванню найважливіших пропорцій господарювання.

Щоб використання основних фондів було справді економічно вигідним та ефективним, необхідно не тільки стежити за його технічним станом, а й залучати фахівців при проведенні складних ремонтів; вивчати ринки виробництва; залучати спеціалістів маркетингового відділу; підвищувати рівень спеціалізації виробництва; застосовувати передові технології тощо.

#### **Література:**

1. Бойчик І.М. Економіка підприємства : Навч. посіб. / І.М. Бойчик. – [вид. 2-ге, доп. і перероб.]. – К. : Атіка, 2011. – 528 с.
2. Комплексные оценки в системе управления предприятием / Белый А.П., Лысехко Ю.Г., Мадых А.А. и др.; Под общ. ред. Ю.Г. Лысенко. – Донецк: ООО «Юго-Восток», Лтд», 2012. – 120 с.
3. Гетьман О.О. Економіка підприємства : Навч. посіб. / О.О. Гетьман, В.М. Шаповал.. – [2-ге вид.]. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 488 с.
4. Економіка підприємства : підручник / За заг. ред. С.Ф. Покропівного. – [вид. 2-ге, перероб. та доп.]. – К. : КНЕУ, 2011. – 528 с.
5. Ковальчук І.В. Економіка підприємства : Навч. посіб. / І.В. Ковальчук. – К. : Знання, 2013. – 697 с.
6. Тарасенко Н.Ф. Економічний аналіз діяльності промислового підприємства. – Львів: ЛБІ НБУ, 2010 – 485с.
7. Хмелевський С. Амортизаційна політика й оновлення промислово-виробничих основних фондів // Економіка України. – 2012.
8. Савицька Т.В. Аналіз господарської діяльності підприємства / Т.В. Савицька. – Мінськ: Нове видання, 2011.
9. Левченко А.С. Управление активностью персонала как фактор повышения деловой активности предприятия / А. С. Левченко, А. А. Рудычев // Трансформация финансовых отношений в условиях экономической глобализации: материалы 4-го Международного симпозиума, Украина. Харьков, 10 ноября 2011 г. –Харьков, 2011. – С. 297–298.
10. Воронін О. О., Пастух О. В. Ефективність виробництва і розподіл економії суспільної праці між суб'єктами ринку. «Економіка України» №3, 2009.

#### **Trushkina N.V.**

Researcher, Master of Economics

*Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine, Kiev, Ukraine*

### **PRIORITIES FOR IMPROVING THE ORGANIZATION OF MARKETING ACTIVITY OF THE COAL-MINING ENTERPRISES OF UKRAINE**

#### **Трушкина Н.В.**

научный сотрудник, магистр по экономике

*Институт экономики промышленности НАН Украины, Киев, Украина*

### **ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ СБЫТОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УГЛЕДОБЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ**

*The article identifies factors that influence the organization of the processes of sales activity coal enterprises. Priorities for improving the organization of marketing activity of the coal-mining enterprises of Ukraine in conditions of instability of demand identified.*

**Keywords:** coal mining enterprise, power generating company, marketing activity, organization, direction, instability of demand.

*В статье выявлены факторы, влияющие на организацию процессов сбытовой деятельности угледобывающих предприятий. Определены приоритетные направления совершенствования организации сбытовой деятельности угледобывающих предприятий Украины в условиях нестабильности спроса.*

**Ключевые слова:** угледобывающее предприятие, энергогенерирующая компания, сбытовая деятельность, организация, направления, нестабильность спроса.

*Исследование выполнено в рамках научно-исследовательской работы ИЭП НАН Украины «Развитие публично-частного партнерства в процессе модернизации угольной промышленности и тепловой энергетики» (№ госрегистрации 0115U001638).*



Проведенные исследования показали, что на эффективность организации сбытовой деятельности промышленных предприятий влияет ряд факторов, к основным из которых можно отнести обострение конкуренции за рынки сбыта, рост затрат, повышение требований потребителей продукции относительно качества обслуживания. Предприятия угольной промышленности Украины функционируют в сложных горно-геологических условиях, вызывающих высокий уровень себестоимости добычи и обогащения угля, что приводит к низкому уровню рентабельности шахт.

Обследование ряда угледобывающих предприятий свидетельствует о недостаточно эффективной организации их сбытовой деятельности вследствие несовершенной системы контрактных взаимоотношений с потребителями без учета особенностей обслуживания различных категорий (крупно-, средне- и мелкооптовых). При этом деятельность угледобывающих предприятий зависит от влияния таких финансово-экономических условий, как задолженность за реализованную угольную продукцию, изменение контрактных взаимоотношений с потребителями, ограничение финансовых ресурсов, нестабильность спроса на уголь (профицит или дефицит). В связи с этим наблюдается тенденция роста затрат на организацию сбытовой деятельности и сокращения объемов реализации угольной продукции.

Исходя из вышеизложенного, к приоритетным направлениям совершенствования организации сбытовой деятельности угледобывающих предприятий в условиях нестабильности спроса целесообразно отнести:

- формирование и развитие системы контрактных взаимоотношений угледобывающего предприятия с различными категориями потребителей угольной продукции;

- создание синдиката как организационно-экономического механизма управления сбытовой деятельностью угледобывающих предприятий различных форм собственности;

- формирование методического подхода к определению эффективного канала сбыта угольной продукции;

- повышение эффективности организации сбытовой деятельности угледобывающих предприятий с использованием современных информационно-коммуникационных и логистических технологий;

- создание электронных бирж для реализации угольной продукции на основе обобщения передового зарубежного опыта.

Как показывают исследования, основными элементами организации сбытовой деятельности угледобывающих предприятий является подготовка и заключение контрактов с различными категориями потребителей угольной продукции, исходя из специфики их обслуживания, и соблюдение условий контрактных взаимоотношений. Так, при оформлении контрактов на поставку угольной продукции крупнооптовым потребителям целесообразным является включение такого пункта, как 30-50% предоплаты или отсрочка платежей за отгруженный уголь. При этом при реализации угольной продукции крупнооптовым потребителям следует учитывать тот факт, что оплата за отгруженный уголь потребителями может осуществляться несвоевременно. В этом случае предприятие-потребитель должен заплатить штраф. Согласно Гражданскому кодексу Украины должник, который просрочил выполнение денежного обязательства, по требованию кредитора обязан уплатить сумму долга с учетом установленного индекса инфляции за все время просрочки, а также 3% годовых от просроченной суммы, если иной размер процентов не установлен договором или законом.

Согласно ст. 230 Хозяйственного кодекса Украины участник хозяйственных отношений обязан уплатить штрафные санкции в виде денежной суммы (неустойка, штраф, пеня) в случае нарушения им правил осуществления хозяйственной деятельности, невыполнения или ненадлежащего выполнения хозяйственного обязательства. При этом за нарушение сроков выполнения обязательства взимается пеня в размере 0,1% стоимости

товаров (работ, услуг) за каждый день просрочки, а за просрочку свыше 30 дней дополнительно взимается штраф в размере 7% указанной стоимости.

Следовательно, сумма платежа, которую должен уплатить крупнооптовый потребитель за отгруженную угольную продукцию, увеличивается на сумму штрафа за несвоевременное выполнение своих денежных обязательств. В связи с тем, что крупнооптовым потребителям необходимы значительные объемы угля, при отгрузке применяется железнодорожный транспорт. Формирование графиков транспортировки осуществляется с учетом времени в пути и времени разгрузки вагонов.

Обслуживание среднеоптовых потребителей отличается тем, что условием оплаты за уголь должна быть стопроцентная предоплата; при транспортировке угольной продукции в зависимости от объемов отгрузки используется железнодорожный или автомобильный транспорт.

Для мелкооптовых потребителей характерным является предоставление двух видов услуг: «уголь плюс поставка» или «уголь без поставки». Поскольку объемы поставки угля этой категории потребителей незначительные (до 10 тонн), при отгрузке применяется автомобильный транспорт; условием оплаты за предоставленные услуги должна быть стопроцентная предоплата.

К этапам подготовки контрактов на поставку угольной продукции целесообразно включить: прогнозирование объемов отгрузки угольной продукции потребителям; прием заказов на угольную продукцию, заключение контрактов на поставку; процедуры согласования сроков поставок, условия оплаты за угольную продукцию; выбор вида транспорта, заключение контрактов на транспортное обслуживание с погрузочно-транспортным управлением или автотранспортным предприятием; формирование графиков транспортировки с учетом времени в пути и времени разгрузки вагонов и автомобильных средств; применение взысканий штрафных санкций с потребителей в случае их несвоевременного отказа от заказа на поставку продукции.

Необходимо также уточнить и дополнить содержание контракта на поставку угольной продукции. Практика показывает, что, как правило, в ситуации, когда потребители несвоеременно отказываются от заказанной угольной продукции, предприятие платит за услуги погрузочно-транспортного управления за подачу, использование и уборку вагонов. В связи с этим в контракты на поставку целесообразно включить такой пункт: в случаях, когда потребители несвоеременно отказываются от заказанной угольной продукции, они возмещают предприятию расходы, связанные с оплатой услуг погрузочно-транспортного управления за подачу, использование и уборку вагонов.

Исходя из того, что сейчас невозможно достоверно спрогнозировать изменения спроса на угольную продукцию, актуализируется вопрос о формировании организационно-экономического механизма, направленного на минимизацию рисков (связанных с нестабильностью спроса) для обеих сторон (частного и государственного сектора угольной отрасли). Таким механизмом может стать синдикат как организационная форма, объединяющая крупные вертикально интегрированные компании (которые одновременно являются производителями и потребителями угольной продукции) и отдельные государственные угледобывающие предприятия.

В рамках государственно-частного партнерства синдикату передается функция управления сбытовой деятельностью. Главной целью деятельности синдиката является поддержка непрерывной эксплуатации ТЭС (за счет поставки необходимого объема топлива) и обеспечение каналов сбыта угольной продукции для государственных шахт. Среди основных задач синдиката можно назвать следующие: определение необходимого объема добычи угля; обеспечение организации процессов сбытовой деятельности; формирование цен на уголь и политики работы угледобывающих предприятий.

Создание синдиката обусловлено необходимостью своевременного реагирования на изменения спроса, организации непрерывных поставок топлива на ТЭС, обеспечения

гарантированных каналов сбыта продукции для государственных угледобывающих предприятий, распределения рисков.

Доход между участниками синдиката должен распределяться в соответствии с договором о совместной деятельности. Согласно ст. 1130 главы 77 Гражданского кодекса Украины по договору о совместной деятельности стороны (участники) обязуются совместно действовать без образования юридического лица для достижения определенной цели. В данном случае (на примере синдиката) без объединения вкладов участников с целью организации и регулирования совместной сбытовой деятельности.

В результате исследования предложен методический подход к выбору эффективного канала сбыта продукции. Из определения приоритета в выборе канала сбыта продукции, предприятие может перепроектировать свою сбытовую сеть. Выбор критерия оценки степени достижения поставленной цели и ранжирование показателей, характеризующих этот критерий, устанавливается экспертным путем на основе балльной оценки. Анализ сбытовой системы на примере угледобывающего предприятия показывает, что варианту сбыта угольной продукции через прямой канал отдается наибольшее предпочтение. Это обусловлено одной из особенностей функционирования угледобывающих предприятий – сбыт угля, как правило, осуществляется по прямому каналу (почти 80% объема реализации угледобывающего предприятия составляют прямые поставки потребителю).

Среди особенностей современных условий хозяйствования угледобывающих предприятий следует указать динамичное развитие информационно-компьютерных и логистических технологий. К основным логистическим технологиям, применяемых для организации процессов сбытовой деятельности предприятий, можно отнести: CRM (управление взаимоотношениями с потребителями), DDT (концепции «реагирования на спрос») и DRP (системы планирования дистрибуции продукции и ресурсов в распределении).

По экспертным оценкам, внедрение мероприятий по совершенствованию организации сбытовой деятельности промышленных предприятий будет способствовать сокращению затрат на реализацию, маркетинг и поддержку клиентов на 10-15% [1, с. 48], уменьшению стоимости и времени на обработку заказов на 20-40% [2, с. 32], увеличению объемов отгрузки продукции на 35-40% [3, с. 43], снижению времени на перемещение товаров и уровня транспортных затрат в результате оптимизации маршрутов движения транспорта и согласования графиков поставок [4, с. 21, 22].

Рассчитан ожидаемый экономический эффект от реализации мероприятий по совершенствованию организации сбытовой деятельности угледобывающего предприятия, состоящий из экономии затрат на сбыт в результате повышения уровня согласованности действий между предприятием и погрузочно-транспортным управлением при заключении контрактов на оказание транспортных услуг, формирования оптимальных графиков движения вагонов, рационального использования вагонов по грузоподъемности, сокращения времени на обслуживание потребителей угольной продукции.

Таким образом, внедрение комплекса мероприятий по совершенствованию организации сбытовой деятельности угледобывающих предприятий Украины за счет повышения уровня обслуживания различных категорий потребителей, улучшения контрактных взаимоотношений, создания синдиката и информационного обеспечения будет способствовать формированию научно обоснованной маркетинговой стратегии предприятия, отвечающей современным требованиям хозяйствования.

#### **Литература:**

1. Капінус Л.В. Доцільність впровадження клієнтоцентризму на підприємстві / Л.В. Капінус // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 4 (38). – С. 46-50.
2. Ильченко Н.Б. Организация логистической деятельности украинских торговых предприятий: интеграционный процесс / Н.Б. Ильченко // Логистика: проблемы и решения. – 2010. – № 3 (28). – С. 28-35.

3. Логістичний менеджмент фармацевтичного виробництва: монографія / О.В. Посилкіна, Р.В. Сагайдак-Нікітюк, Г.В. Загорій та ін.; за заг. ред. О.В. Посилкіної. – Харків: Нац. фармацевтичний ун-т, 2011. – 272 с.
4. Економіка логістики / Є.В. Крикавський, О.А. Похильченко, Н.В. Чернописька, О.С. Костюк, Н.Б. Савіна, С.М. Нікшич, Л.Я. Якимішин; за заг. ред. Є.В. Крикавського, О.А. Похильченко. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 640 с.

**Chernysheva O.M.**

PhD in Economics

*State Higher Educational Institution*

*«Ukrainian State University of Chemical Technology», Ukraine*

## **MODELLING OF MANAGEMENT DECISIONS FOR ENTERPRISES STRATEGY FORMATION**

*The article is devoted to substantiation of set of decisions in the forming the elements of the enterprise strategy. It was proved that the set must be based on components of the estimation of the enterprise product competitiveness. The complex of management decisions to increase the tire enterprise product competitiveness has been offered.*

**Keywords:** *tire production, enterprise strategy, set of management decisions, estimation of enterprise product competitiveness, reserve of enterprise product competitiveness.*

The increasing of the level of the product competitiveness is the important ground for the formation of the enterprise strategy in the growth of competition for target markets. This level is the base of substantiation of the management decisions for providing the directions of the enterprise sustainable development by meeting consumers' needs.

Management decisions making to increase the product competitiveness is a component of its estimation algorithm [1, pp. 182–185]. That is why the including of qualitative and quantitative characteristics of the product is expedient for the enterprise strategy elements formation.

Existent tire production has a wide range of modes of the tires exploitation, a complexity of the production technology and changes in the consumer requirements for products. That is why the methodical support of the estimation of the tire enterprises product competitiveness (TEPC) including modern analytic instruments should be used as a base of determination of the elements of the tire enterprises strategy.

The structure of the assortment for appointment of the tire enterprises production is: groups of tires (for passenger cars, for trucks, for agricultural machinery, for motorcycles etc.); subgroups of tires (for certain kind of machinery in every group); assortment lines (for certain exploitation conditions or made by other technology); standard sizes of tires; models of tires. The range of the tires models is formed within separate standard size. This range is designed for the determine model of transport and has a different production and exploitation characteristics. Therefore the model of tires for certain conditions of the exploitation the model of transport is the element of the tires competitiveness estimation (element  $i$ ), the standard sizes of tires for the determine model of transport is a set of models of tires (set  $I$ ,  $i \in I$ ) and group of tires is a set of standard sizes of tires for the determine kind of transport (set  $T$ ,  $I \in T$ ).

Integral index of the quantitative estimation of the tire enterprises production competitiveness is calculated by formula

$$I_{int}^m = \mu^{gr} \times I_{prod}^m + \eta^{gr} \times I_{cons}^m, \quad (1)$$

where  $I_{prod}^m$ ,  $I_{cons}^m$  – complex indexes of competitiveness of the model of separate size of tires for the conditions of production and consumption respectively;

$\mu^{gr}$ ,  $\eta^{gr}$  – weight of impact respectively the producer opportunities and consumer requirements including the conditions of sale the production on the markets of separate groups of tires [2, p. 124].

The components of formula (1) are calculated as

$$I_{prod(cons)}^m = \frac{I_{q\_prod(cons)}^m}{I_{c\_prod(cons)}^m}, \quad (2)$$

where  $I_{q\_prod(cons)}^m$  – complex index of quality of the model of separate size of tires for the conditions of the production or consumption;

$I_{c\_prod(cons)}^m$  – comparative index of cost of the model of separate size of tires for the conditions of the production or consumption [2, p. 124].

Management decisions to increase the TEPC should be grouped by components of integral index of its quantitative estimation. It allows forming the regulative influence on the parameters of competitiveness according to the areas of its estimation in the process of the tire enterprises strategy elements determining.

So, set of management decisions to increase the TEPC is formed as

$$MD_{TEPC} = \{MD_{q\_prod}; MD_{q\_cons}; MD_{c\_prod(cons)}; MD_{sale}\}, \quad (3)$$

where  $MD_{q\_prod}$  – set of decisions to increase the quality of tires in the conditions of production (are grouped by components of complex index of quality of the model of separate size of tires for the conditions of the production  $I_{q\_prod}^m$ );

$MD_{q\_cons}$  – set of decisions to increase the quality of tires in the conditions of consumption (are grouped by components of complex index of quality of the model of separate size of tires for the conditions of the consumption  $I_{q\_cons}^m$ );

$MD_{c\_prod(cons)}$  – set of decisions to decrease the cost indexes of TEPC ( $I_{c\_prod}^m$  and  $I_{c\_cons}^m$ );

$MD_{sale}$  – set of decisions to determine the optimal outputs of tires for substantiation the conditions of sale the production on the markets of separate groups of tires by indicators  $\mu^{gr}$ ,  $\eta^{gr}$ .

The complex of strategic, tactical and operative decisions has been offered for providing the competitiveness of producers and the mechanisms of interaction in the creating the competitive advantages [3, p. 8].

Classification of management decisions to increase TEPC by quality of tires in the conditions of production ( $MD_{q\_prod}$ ) is:

- constructional decisions – are short-term, provided by compounding of tires rubber, related with material recourses, make on the operative level of management of the product competitiveness;
- decisions for constructional materials and rubbers – are mid-term, provided by change of the technological regulation and conditions of raw materials deliveries, related with material recourses, make on the tactical level of management of the product competitiveness;
- decisions for technology of production – are long-term, provided by improving or changing of equipment, related with machinery and labor recourses, make on the strategic level of management of the product competitiveness (table 1).

Results of management of the enterprise product competitiveness (EPC) should be estimated by level of using the reserve of EPC for set of objects analogical qualitative and quantitative characteristics ( $R_{EPC}^i$ ). Management of the EPC is effective if  $R_{EPC}^i \in (0;100]$ .

Fragment of using the offered management decisions for studied models of tires PJSC «InterMicro Delta, Inc.» is shown in table 2.

Table 1

**Complex of management decisions to increase the TEPC by quality of tires in the conditions of production**

Classification attribute of decision	Constructional decision	Decisions for constructional materials and rubbers	Decision for technology of production
Level of management	operative	tactical	strategic
Term of introduction	short-term – up to 1 year	mid-term – 1-3 years	long-term – over 3 years
Content of management decision	change the compounding of rubber within available recourses	transition to new materials, increasing the service life the diaphragms	change the vulcanization and rubber-mix modes, replacement of equipment, using the recycled materials
Object of influence	model, standard size of tires	group of tires	group and whole assortment of tires
Responsible department	protector and frame groups of central plant laboratory	frame, vulcanization and exploratory groups of central plant laboratory	scientific-technical center
Decreasing the unit cost	up to 3,5%	3,5-7,0%	7-10%

*Summered by materials of JSC «Dniproshina», PJSC «InterMicro Delta, Inc.», [4; 5]*

Set of decisions to determine the optimal outputs of tires ( $MD_{sale}$ ) has been formed by maximization of gross profit based on linear programming problem taking into account the influence factors on the tires output and risks of a shortfall in planned profit and rubbers as a main raw materials in the tire production.

Table 2

**The results of the introduction of the management decisions to increase the TEPC**

Management decisions for increasing TEPC	Level of TEPC			$R_{EPC}^i$ after introduction (forecast), %	Results of management of the EPC after introduction (forecast)	
	before introduction	after introduction (forecast)	change, %		characteristic the level of EPC	position of product on the market
tire for trucks: size 9,00R20 model IN-142B-1 (136K)						
operative	0,93	1,02	9,67	2,25	very low	not sure
tactical	1,02	1,20	17,65	63,49	above average	sure
strategic	1,2	1,3	8,33	68,78		
tire for agricultural machinery: size 15,5R38 model D-2A						
operative	0,91	1,06	16,48	5,26	very low	not sure
tactical	1,06	1,29	21,7	25,44	below average	unstable
strategic	1,29	1,35	4,65	30,7	average	stable
tire for agricultural machinery: size 15,5R38 model F-2A (140A8)						
operative	1,10	1,25	13,6	21,93	below average	unstable
tactical	1,25	1,35	8,0	30,7	average	stable
strategic	1,35	1,41	4,44	35,96		
tire for agricultural machinery: size 15,5R38 model D-62						
operative	1,12	1,26	10,53	22,8	below average	unstable
tactical	1,26	1,37	8,73	32,46	average	stable
strategic	1,37	1,54	12,41	47,37		

*Calculated by author*

It was proved that the introduction of the offered operative decisions to increase the TEPC allows improving the gross profit on 23,66% compared with existing level, the consecutive

introduction of the tactical decisions after operative allows improving the gross profit on 24,21%, the introduction of the strategic decisions after tactical – on 15,65%.

It was offered to determine the elements of strategy in the regulative influence on the tires competitiveness level. These elements are:

- geographic vector of growth – is formed with  $MD_{q\_prod}$  (for the determining of coordinate «technology»),  $MD_{q\_cons}$  (for the determining of coordinate «need»),  $MD_{c\_prod}$  (for the determining of coordinate «recourses»),  $\mu^{gr}$  and  $\eta^{gr}$  (for the determining of coordinate «market geography»);

- competitive advantages – are formed and estimated with unitary indexes of quality  $I_{q\_cons}^m$  and  $I_{q\_prod}^m$ , components of index  $I_{c\_prod}^m$ ;

- synergism and strategic flexibility of the portfolio of SMZ – are provided with  $MD_{sale}$ .

The objective of the strategy is to provide the sustainable development by improving the product competitiveness level and increasing in profit.

Thereby, modelling of management decisions for the enterprise strategy formation is based on estimation of the product competitiveness and set theory.

#### References:

1. Ivanenko, A. V. (2012), «Algorithm of the Product Competitiveness Estimation», *Visnyk Ekonomiky Transportu I Promyslovosti*, no. 38, pp. 182–185.
2. Chernysheva, O. M. (2016), «Estimation of the Tire Enterprises Production Competitiveness», PhD in Economics Thesis, Economics and Management of the Enterprises (on the types of economic activity), National Technical University «Kharkiv Politechnical Institute», Kharkiv, Ukraine.
3. Zhurylo, R. M. (2010), «Competitiveness of the High-Tech Engineering in the National Economy Development System», PhD in Economics Thesis, Economics and Management of the Enterprises (on the types of economic activity), Classic Private University, Zaporizhzhia, Ukraine.
4. Verbas, V. V., Naumenko, A. P., Yermolayeva, E. I., A. A. Yatsenko (2008), «To the Question about Improving of the Vulcanization Process of Tires», *Voprosy Khimii I Khimicheskoy tekhnologii*, no. 4, pp. 55–61.
5. Svitlychna, R. F., Bogutska, Ye. O., Kostina, O. A., Lotakov, V. S. (2006), «Opportunities of Using the Technical Carbon Series «N» in the Rubber Mixture Based on Rubbers of Different Nature», *Elastomery : materialy, tekhnologia, oborudovaniye, izdeliya : tezisy VI Ukrainskoj nauchno-tekhnicheskoy konferentsii [Conference Proceeding of the IV-th Ukrainian Conference of Elastomers : Materials, Technology, Equipment, Products]*, Dnipropetrovsk, Monday 25th to Friday 29th September 2006, Dnipropetrovsk, pp. 67–68.

**Chukhrayeva N.N.,**

PhD of Economics

**Davydenko T.V.**

Senior Lecturer

*SHEE "Vadym Hetman Kyiv National Economic University", Ukraine*

#### VALUATION METHODS OF NEW TECHNOLOGIES

**Чухраєва Н.М.,**

к.э.н.

**Давиденко Т.В.**

старший викладач

*ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна*

#### МЕТОДИ ОЦІНКИ ВАРТОСТІ НОВОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

*The article deals with the methods of technology assessment. The authors also present analysis of the basic methods in the valuation of new technologies: cost, comparative and income, as well as some complex methods. Grounded advantages and disadvantages of the methods considered have been suggested in the current article.*

**Keywords:** *technology, transfer of technology, methods of technology assessment.*

*У статті розглянуто методи оцінки вартості технології. Дається аналіз базових методів в оцінці вартості нових технологій: витратному, порівняльному і дохідному. а також деяким комплексним методам. Обґрунтовано недоліки і переваги кожного з розглянутих методів.*

**Ключові слова:** технологія, трансфер технології, методи оцінки технології

One of the key moments while preparing the transfer of technology is to determine the objective price for this new technology. This is a problem both for the developer and the buyer, especially in the case if the intellectual property rights are to be sold. Even more difficulties arise with the assessment of future technology that is under development. It is obvious that each of the parties at the time of the negotiations will do everything possible to defend their interests on the proposed price as one that most objectively reflects the value of the new technology.

There are three basic approaches to assessing the value of new technologies: cost (cost approach to valuation), comparative (market) (comparative approach to valuation) and income (income approach to valuation) [1]. These methods are not complicated mathematical models, and are based on logical deduction about current information concerning new technologies. Along with the basic valuation approaches, there is a number of complex methods, which are based on a more complex mathematical apparatus.

The cost approach method is based on evaluation of the costs used for creation of the new technology:

- for the supplier - taking into account the full amount of the costs associated with the development of new technology, including the indirect costs of infrastructure, utilities, labor, etc.;
- for the buyer - the analysis of the potential costs to develop their own technology.

The cost approach method may be applied to the transfer of equipment and other physical objects. Although, there are following disadvantages of this method: impossibility to estimate the costs of intellectual property creation, which is the knowledge imported and received in the course of development; groundless costs for negotiators, which were the result of poor management of one of the parties in any field related to the development of new technologies; impossibility to reflect the profitability of the new technology and its position in the market.

Positive aspect: the cost approach method can serve as the start at the initial stages of negotiations and help in understanding the position of the other party in the negotiations, as well as be useful in establishing a joint venture, calculating the investment made by each of the parties.

The market approach method is based on the analysis of the cost of similar and comparable technologies that are already available on the market. This method is a reliable way to get a market price for which the technology can be currently acquired.

However, in practice there is not always an active technology market available in a particular area. In the case of new technologies it is usually difficult to find comparable analogues. It should also be noted that even if the market of similar technologies exists, the prerequisite for application of comparative assessment is the openness of the market, i.e. availability of diverse financial information about the transactions that take place on it. Furthermore, as in the case of calculating the costs, the market evaluation does not provide information about future incomes of a new technology [2, s.305].

In the income approach the buyer relies on the assessment of future income following the introduction of new technology, comparing the costs of acquisition and use of new technology with future revenues from its implementation within the established time.

The main drawback of estimating future earnings is the fact of uncertainty of any long-term forecasts. Therefore, the key point in the evaluation of future income is the concept of risk associated with each factor, potentially affecting both the market associated with future demand, regulation, exchange rate and other factors, and the technology itself, which may become obsolete in the future.

In practice, there are different methods of estimating future income, taking into account different ways to record the risk affecting the future profit from the new technology.



Today, the most widespread method is the Discounted Cash Flow method, which is based on the principle of changing financial value of money over time. This method allows to determine the current value of future cash flows.

$$PV = FV/(1+k)^i, \quad (1)$$

where, FV— future value;

PV — current value;

k — discount rate;

i — the year of the forecast period.

The discount rate reflects the various types of risk associated with inflation, taxation, changes in raw material and energy costs, prospect of growth in both the enterprise and the country in general and other risks that affect future income.

The cost of technology is made up of future income for each year of the forecast period, adjusted for the discount rate.

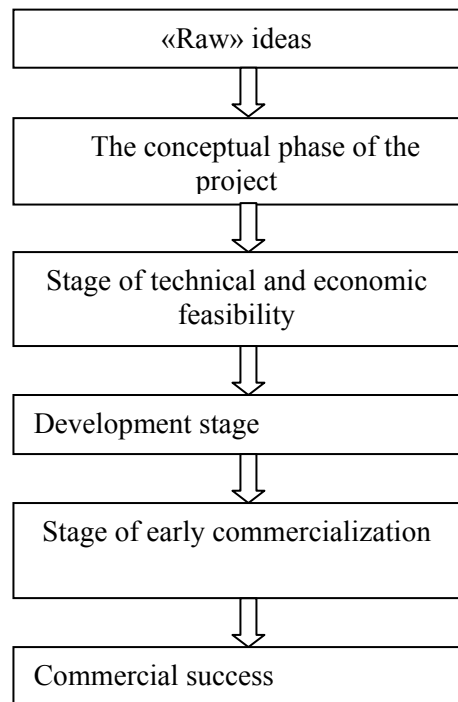
Thus, the discounted cash flow method allows us to estimate revenues from new technology, taking into account the effect of various parameters on future business processes.

The main and most difficult task of this method is to determine the discount rate to calculate which a variety of methods is used, often involving complex mathematical calculation, for example, using the CAMP formula [3].

The advantage of the discounted cash flow method is highly precise definition of the technology value.

The disadvantages of this calculation, to a large extent, are the assumptions made in determining the future revenues and risks. Consequently, the objectiveness of the technology cost will depend on the objectiveness of the assumptions. Neglectful or wrong prediction of one of the parameters that affect the future value can drastically distort the final result. Besides, the more complex the calculation the higher its sensitivity to changes in input parameters. Even small errors in the predicted values can exponentially change the outcome of the evaluation. Thus, the two estimates of the same technology, made by two different analysts may have completely different results.

Real options method allows you to make adjustments to the valuation of technology cost in accordance with changes in the future.



**Fig.1. R & D stages [5]**

This method is based on the theory of financial options. Option is a contract that gives its owner the right (but not the obligation) at some stipulated time to buy or sell a specific financial asset at a pre-fixed price. While concluding the option contract, the buyer pays the seller a sum which is in fact a fee for the right to conclude the deal in the future. To calculate the value of options various methods are used, among which the most widespread one is Black-Scholes model [4, p. 95-112]. In the case of technology assessment, an option gives the investor the exclusive right to decide on the further investment of the project at a certain time in the future.

The concept of options is used in the evaluation of research projects, as well as other projects, consisting of several parts with a high degree of uncertainty in their success [5, p. 326-331]. The research project goes through several different stages that have different names (Figure 1).

"Critical analysis at the end of each stage serves as a "screening" process, which removes the unpromising and strategically inappropriate projects. A lot of ideas for products or technologies disappear, while they successively go through "checkpoints between stages", and many just do not persist to the end of the process. Some called it a "funnel of R & D" [5, p. 350-375].

Buying basic options for the continuation or termination of the project and the expansion or contraction of financing, the investor gets the flexibility to decide, depending on the results of each stage of the project.

Expansion of funding for each area is possible if in the course of research discoveries, suggesting its application in various industries, have been made. However, if scientific research has not led to any results, then the investor can stop funding the entire project. Similarly, this methodology is applied to all subsequent stages of the project. The success or failure of a prototype on the base of the study results, will determine the amount of investment in production. The demand for a new product after its release on the market will enable the investor to make a decision on further investment into its commercialization.

The disadvantages of this method are:

- bulkiness of the option calculations, which limits the application of the method in real life;
- difficulty in determining the phases of the project for the introduction of options.

The above example is a very simplified model of the research project. In practice, the introduction of options in the project involves considerable experience and a thorough understanding of each area related to the research project and its subsequent commercialization.

The technology price is, of course, a subject of bargaining in the negotiation process. It should be clear that there is no exact price that objectively reflects the value of technology. That is why, in the case of technology transfer, the key point is the choice of valuation method, which would be adopted by each party of the negotiations. This will determine a kind of game rules that will allow to affirmatively discuss the arguments of the parties to reduce or increase the cost of technology.

#### References:

1. Smith G. V., Parr R.L. Valuation of Intellectual Property and Intangible Assets. 3rd Edition. John Willey & Sons Inc. 2000. 638 pp.
2. Leontiev B.B., Mamadzhahanov H.A. Valuation of Intangible Assets of High-tech Enterprises / ed. B.B. Leontiev, H.A. Mamadzhahanov. M.: Patent, 2012. 305 pp.
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki/CAPM>
4. Krukovskij A.A. Model of Real Options in Investment Analysis / A.A.Krukovskij // Proceedings of ISA RAS, 2007. V. 30.
5. F. Peter Boer, «The Valuation of Technology: Business and Financial Issues in R&D». 2007. 448 pp.

**Danko T.I.,**  
PhD in Economics, Associate Professor  
**Yavorska N.P.,**  
PhD in Economics  
**Rusin- Grynyk R.R.**  
postgraduate student  
*Lviv Polytechnic National University, Ukraine*

## **STUDY OF FACTORS AFFECTING COMPETITIVENESS BUSINESS STRUCTURE**

**Данько Т.І.,**  
к.е.н., доцент  
**Яворська Н.П.,**  
к.е.н.  
**Русин-Гриник Р.Р.**  
аспірант

*Національний університет «Львівська політехніка», Україна*

## **ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР**

*The article examines the concept of «competitiveness», singled out its essential characteristics and highlighted the diversity of positions on author interpretation of this concept. Researched and systematized factors influencing the competitiveness entrepreneurial structures.*

**Keywords:** *factors, external factors, internal factors, entrepreneurial structure, competitiveness.*

*У статті розглянуто зміст поняття «конкурентоспроможність», виокремлено його сутнісні характеристики та висвітлено різноманітність авторських позицій щодо трактування даного поняття. Досліджено та систематизовано фактори впливу на конкурентоспроможність підприємницьких структур.*

**Ключові слова:** *фактори, зовнішні фактори, внутрішні фактори, підприємницькі структури, конкурентоспроможність.*

Для успішної діяльності підприємницьких структур, в умовах ринкової економіки, рушійною силою є їх конкурентоспроможність. Досягти у своїй діяльності конкурентних переваг підприємницькі структури можуть завдяки випуску конкурентоспроможної продукції та досліджуючи фактори, які на них впливають. Саме тому дослідження факторів впливу на конкурентоспроможність підприємницьких структур набуває все більшої актуальності.

Дослідженню конкурентоспроможності в економічній літературі присвячено безліч наукових праць. На основі проведеного критичного аналізу напрацювань вітчизняних і зарубіжних вчених [1-11], визначено, що у сучасній економічній літературі не існує однозначного тлумачення цього поняття (табл.1).

Таким чином, наведені визначення поняття «конкурентоспроможність» у таблиці 1 засвідчують різноманітність авторських позицій, різні автори мають різне бачення та наводять власні трактування даного поняття, що спричиняє невідповідність: деякі ототожнюють конкурентоспроможність підприємства із конкурентоспроможністю товарів, конкурентоспроможністю виробництва, конкурентним статусом; розглядають конкурентоспроможність на мега-, макро-, мезо- та мікрорівнях. Проте всі дослідники відзначають, що конкурентоспроможність зазнає впливу багатьох факторів.

Фактори конкурентоспроможності – причини, що частково або повністю обумовлюють рівень та характер конкурентоспроможності підприємницьких структур. Дослідження цих факторів допоможе підприємницьким структурам виявити сильні й слабкі сторони у своїй діяльності та в діяльності своїх конкурентів, а також дасть можливість розробити належні методи, за рахунок яких вони змогли б підвищити

конкурентоспроможність та забезпечити свій успіх, збільшити свою частку в продажах на конкретному ринку.

Таблиця 1

**Трактування поняття «конкурентоспроможність»**

№	Автори	Трактування поняття*
1	Р. Фатхутдінова	як потенційної або реалізованої здатності економічного суб'єкта до ефективного довготривалого функціонування у релевантному зовнішньому середовищі і ґрунтується на конкурентних перевагах підприємства, визначає здатність його витримувати конкуренцію на певному ринку та відображає його позицію відносно конкурентів
2	Г. Азосва	здатність ефективно розпоряджатися власними й позиковими ресурсами в умовах конкурентного ринку, це результат його конкурентних переваг по всьому спектру проблем управління підприємством
3	П. Завьялов	можливість ефективної господарської діяльності та її практичної прибуткової реалізації в умовах конкурентного ринку
4	С. Покропивний	здібність ефективно здійснювати господарську діяльність та забезпечувати досягнення прибуткового результату, враховуючи умови конкурентного ринку
5	Е. Горбашко	здатність (потенційна і/або реальна) певного предмета витримати конкуренцію
6	Т. Харченко	зумовлене економічними, соціальними та політичними чинниками становище окремого товаровиробника на внутрішньому та зовнішньому ринках
7	Р. Камишніков	здатність використовувати власний потенціал та ресурси, що надаються навколишнім маркетинговим середовищем для досягнення порівняно вищої міри задоволення потреб споживачів свого цільового ринку, а також суспільних потреб
8	Г.Чупик	потенційна змога досягати конкурентних переваг підприємством у суперництві з іншими суб'єктами господарювання

\* сформовано на основі джерел [1-11]

Аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених [1-2; 5; 8-11] засвідчує, що автори по різному визначають та обґрунтовують групи факторів, що впливають на конкурентоспроможність підприємницьких структур.

Деякі науковці поділяють ці фактори за сферою дії на внутрішні (ендогенні) та зовнішні (екзогенні). До внутрішніх факторів конкурентоспроможності підприємницьких структур належать ті фактори, якими можна самостійно і повністю керувати у внутрішньому середовищі підприємства. Їх фактична присутність залежить тільки від самої системи управління, що існує у підприємницькій структурі, а саме це може бути: діяльність самого керівництва структури, система технічного оснащення, збут продукції, фінансове забезпечення, інновації, доступ до якісних і дешевих ресурсів. До зовнішніх факторів належать: конкуренти, постачальники контрагенти, інфляційні процеси, державна політика, політичні процеси, та інші. Саме зовнішні фактори впливають не лише на формування конкурентного середовища, а й на конкурентоспроможність підприємницьких структур. Ці фактори зовнішнього впливу будуть здійснювати позитивний ефект на функціонування підприємницьких структур, лише тоді, коли самі перетворяться на конкурентну їх перевагу.

Інші науковці поділяють фактори за рівнем керованості на: контрольовані (керовані) та неконтрольовані (некеровані). До керованих належать ті фактори, які підприємницькі структури впливають і можуть контролювати. До некерованих відносяться ті фактори, на які в підприємницьких структурах відсутні засоби і способи впливу. Саме тому науковці відзначають, що зовнішні фактори зазвичай і є некерованими (неконтрольованими), а внутрішні це найчастіше контрольовані (керовані).

Деякі вчені-економісти розподіляють фактори за рівнем спеціалізації на: інтегральні та специфічні. До інтегральних факторів, які впливають як на зовнішнє, так і на внутрішнє середовище підприємницьких структур, відносять інноваційні, інвестиційні, фінансові, соціальні й економічні. А до групи специфічних факторів, характерних для зовнішнього

середовища, відносять законодавчі, правові, транспортні, а для внутрішнього середовища – нормативні, науково-технічні та виробничі.

Також, в науковій літературі висвітлено класифікацію факторів, що впливають на конкурентоспроможність підприємницьких структур, за: об'єктом дослідження (якість, ціна, надійність, час та витрати); природою виникнення (основні та розвинуті; загальні та спеціалізовані; природні та штучно створені); сферами діяльності, у якій вони формуються (техніко-технологічні, фінансово-економічні та організаційно-управлінські); тривалістю дії (тимчасові та постійні); ступенем корисності (стимулятори та дестимулятори).

Загалом, в економічній літературі існує багато класифікацій факторів конкурентоспроможності, які відрізняються один від одного за своєю природою, характером впливу, однак найбільш розповсюдженою є класифікація факторів на зовнішні та внутрішні. Узагальнюючи проведені дослідження класифікації факторів впливу на конкурентоспроможність підприємницьких структур, нами запропоновано власний поділ цих факторів, що наведено на рис. 1.



**Рис. 1. Класифікація факторів, які впливають на конкурентоспроможність підприємницьких структур**

Таким чином, на конкурентоспроможність підприємницьких структур впливає безліч факторів, які нами запропоновано ділити на внутрішні та зовнішні. Серед внутрішніх виділяємо фактори макрорівня, а до зовнішніх відносимо фактори мега-, макро- та мезорівнів.

Важливою передумовою формування конкурентоспроможності підприємницьких структур є систематизація сукупності усіх факторів, вплив яких може як підвищувати так і знижувати їх загальний рівень. А тому, підприємницьким структурам, необхідно здійснювати дослідження конкурентоспроможності в обов'язковому взаємозв'язку впливу усіх факторів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, оскільки вони є багаторівневою, багатоаспектною системою.

Тому при розробці стратегії розвитку підприємницьких структур, необхідно здійснювати дослідження конкурентоспроможності в обов'язковому взаємозв'язку впливу

усіх факторів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, що становить основу наших подальших досліджень.

### Література:

1. Fathutdinov, R.A. (2000), Konkurentosposobnost': jekonomika, strategija, upravlenie, NFRA-M, Moscow, Russia.
2. Azoev, G.L. (1996), Konkurencija: analiz, strategija i praktika [Competition: analysis, strategy and practice], Centr jekonomiki i marketinga, Moscow, Russia.
3. Zav'jalov, P.S. (2002), Marketing v shemah, risunkah, tablicah: Uchebnoe posobie [Marketing schemes, figures, tables:Tutorial], INFRA-M, Moscow, Russia.
4. Pokropyvnyj, S.F. (2004), Ekonomika pidpriemstva [Economics of Enterprise], 2-nd ed., KNEU, Kyiv, Ukraine.
5. Horbashko, E.A. (1998), Menedzhment kachestva y konkurentosposobnosty [Management quality and competitiveness], St. Peterburhskyy State University, St. Petersburg, Russia
6. Kharchenko, T.B. (2003), "Ensuring the competitiveness of enterprises as a means of market reform economy", Actual problems of economics, vol. 2(20), pp. 70–73.
7. Chupyk, H.R. (2006), "Naukovi pidkhody do vyznachennia katehorii «konkurencija» ta «konkurentosposobnosty»", Bulletin of the Lviv Academy of Commerce, vol. 22, pp. 55–58.
8. Hudzyn's'kyj, O. D., Sudomyr, S.M., and Hurenko, T.O. (2010), Upravlinnia formuvanniam konkurentosposobnoho potentsialu pidpriemstv (teoretyko-metodolohichnyj aspekt) [Management of formation of competitive potential of enterprises (theoretical and methodological aspect)], IPK DSZU, Kyiv, Ukraine.
9. Porter, M. (2005), Konkurencija [Competition], Izdatel'skij dom "Vil'jams", Moscow, Russia.
10. Trushenko O. M. (2010), "The country's competitiveness in the economic globalization", Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy, Seriya "Ekonomika", vol. 1, pp. 96–102.
11. Chumak, L.F. (2013), "Factors influencing the formation and competitive capacity of enterprises", Ekonomyka y upravlenye, vol. 1, pp. 62-69.

## 4. PRODUCTIVE FORCES DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY

**Nikiforenko V.G.**

doctor of economic sciences, professor  
*Odessa national economic university*

### SYSTEM DYNAMICS FORECASTING OF HUMAN RESOURCE IN THE REGION

**Никифороенко В.Г.,**

доктор економічних наук, професор  
*Одеський національний економічний університет*

### СИСТЕМНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ДИНАМІКИ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ РЕГІОНУ

*In article possibility and expediency of application of technologies of forecasting on the basis of use of a method of system dynamics on the basis of a program platform of system Ithink is proved. Bases of use of imitating modelling for forecasting of human potential of region. On the basis of the certain device corresponding strategic programs for the purpose of the most effective development of human potential of region are proved and offered.*

**Keywords:** human resources, simulation model, the human potential of the region development strategy..

*У статті сформовані основи використання імітаційного моделювання для прогнозування людського потенціалу регіону. На базі визначеного апарату обґрунтовані і запропоновані відповідні стратегічні програми з метою найбільш ефективного розвитку людського потенціалу регіону.*

**Ключові слова:** людські ресурси, імітаційна модель, людський потенціал регіону, стратегії розвитку.

Спрямованість України на розвиток і прагнення більш активно включитися у світові суспільно-економічні процеси, інтегруватися в європейське співтовариство потребує нових підходів до використання економічного, людського та природно-ресурсного потенціалу регіонів, що забезпечить досягнення якісно нового рівня ефективності і конкурентоспроможності економіки та життя населення. Закон України «Про засади державної регіональної політики» визначає, що одним з основних завдань влади є періодичне відстеження відповідних індикаторів на основі офіційних статистичних даних та інформації центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та проведення на підставі даних моніторингу оцінки результативності виконання індикаторів шляхом порівняння отриманих результатів з їх цільовими значеннями [1]. У той же час, така оцінка має бути підставою для системного прогнозування розвитку регіонів.

Тенденції економічного зростання та структурні зміни в економіці країни напряму залежать від показників розвитку регіонів. Дана проблема знаходиться під постійною увагою вітчизняних науковців Л.Л.Антонюка, С.І.Бандура, Б.В.Буркінського, А.С. Гальчинського, В.М. Гейця, В.М.Головатюка, Д.Г.Лук'яненка, Т.М.Кір'ян, Е.М.Лібанової, О.Ф.Новікової, В.М.Осипова, М.О.Долішнього, В.О.Оскольського, Л.К. Семів, В.С. Стешенко, Л.І. Федулової, М.Г. Чумаченка, Л.В. Шаульскої, Л.С. Шевченко та інших вчених.

В процесі оцінки діяльності регіонів ними розглядається сукупність економічних показників та політичних факторів тощо. Важливою складовою є аналіз демографічної ситуації в регіоні, зокрема чисельності та структури населення, рівня доходів та валового регіонального продукту на душу населення. У той же час, у ринковому середовищі ефективність управління на регіональному рівні визначається довгостроковими тенденціями структурних змін та їх впливів на майбутнє економічне зростання. Швидкі зміни у навколишньому середовищі призводять до необхідності стратегічного передбачення цілеспрямованих дій відповідно до тих чи інших варіантів розвитку глобальних перетворень. Отже, структурам усіх щабелів державного управління для упорядкування і систематизації управлінських дій, спрямованих на забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіонів і країни в цілому, потрібен відповідний інструментарій прогнозування на засадах моделювання динаміки людських ресурсів.

Відтак, метою нашого дослідження визначимо розробку моделі прогнозування динаміки людських ресурсів регіону з визначенням відповідних стратегій розвитку.

Для аналізу динаміки людських ресурсів на перспективу потрібна адекватна математична модель, яка б задовольняла наступним головним вимогам:

- врахування реальної динаміки розвитку людських ресурсів;
- врахування впливу на кінцеві результати різноманітних стохастичних факторів, які б відтворювали мінливість внутрішнього та зовнішнього стану досліджуваної системи;
- забезпечення відкритості та модульності моделі з метою внеску корективів (зміни параметрів моделювання);
- реалізація ситуаційного підходу до моделювання для опробування різних управлінських впливів на розвиток людських ресурсів.
- простота та легкість у використанні.

Згідно з окресленою проблемою нами пропонується використання методу системної динаміки на базі програмної платформи системи Ithink (пакет виробництва компанії High Performance Systems). На користь залучення наведеного математичного апарату можна навести наступні аргументи:

1. В системі динаміка поведінки будь-якого процесу інтерпретується як зміна рівнів так званих «фондів». Зміни регулюються темпами вхідних та вихідних потоків, які, відповідно, наповнюють або вичерпують фонди. Поняття фондів та потоків є цілком універсальними, що дозволяє легко адаптувати їх до специфіки імітації розвитку людських ресурсів. Наприклад, за допомогою фондів здійснюється імітація приросту населення країни, чисельності населення з врахуванням міграційних процесів, доходів різних слоїв населення тощо.

Фондові потоки моделюють управлінські рішення, які збільшують або зменшують рівні відповідних фондів. Наприклад, таким чином моделюються процеси народження та смерті, середній рівень забруднення навколишнього середовища, імміграційні та еміграційні процеси, формування доходів різних верств населення та загальної доходної частини бюджету країни та т. і.

Таким чином, в моделі відображається динаміка досліджуваних процесів управління людським потенціалом держави за будь-який період часу по крокам імітації. Практично не існує обмежень на ступінь охопту процесів, що досліджуються. Користувач за власним бажанням може доповнювати модель будь-якими параметрами або концентрувати увагу тільки на впливах конкретних чинників на окремі складові процесів, залишаючи інші за межами імітації.

Це зручно, тому що прогнозування динаміки людських ресурсів передбачає імітацію впливу багатьох чинників як детермінованого, так і стохастичного характеру. Особливо це стосується сучасного кризового стану економіки України, що безпосередньо впливає на розвиток людських ресурсів країни.

2. В системі відтворюється механізм зворотних зв'язків (прямих та опосередкованих), завдяки чому стає можливим моделювання нетривіальної поведінки складної системи управління людськими ресурсами. Це дає змогу простежувати вплив різних складових на кінцеві значення індексів розвитку людського потенціалу. Завдяки відкритості моделі можливим є аналіз множини факторних впливів на динаміку як інтегрального індексу загалом, так і його складових.

3. В системі легко відтворюється мінливість, невизначеність середовища, в якому протікають процеси відтворення людського потенціалу на макrorівні, завдяки наявності багатьох засобів імітації стохастичних впливів на досліджувані процеси. Наявні також засоби імітації часової затримки процесів, що наближає моделювання до реального протікання їх у часі. Наприклад, таким чином здійснюється моделювання процесу розпаду токсинів (його протікання у часі) в ході моделювання впливу екології на демографічні процеси в країні.

4. На імітаційних моделях системної динаміки у середовищі Ithink можна програвати різні рішення стосовно головних напрямків політики людського розвитку у будь-якій сфері.



Таким чином, наведений математичний апарат може залучатися до повсякденної оперативної аналітичної діяльності фахівців.

З використанням наведеного математичного апарату розроблено багатомодульну модель дослідження динаміки індексу розвитку людського потенціалу та показників бідності.

Згідно з цим пропонується використання розробленої нами імітаційної моделі прогнозного аналізу розвитку людських ресурсів на регіональному рівні. Модель побудовано з використанням методу системної динаміки на базі програмної платформи системи Ithink. Структурно модель містить 4 модулі, а саме:

1. «Оцінка територіальної структури населення регіону». Призначений для імітації динаміки приросту населення у міських поселеннях та у сільській місцевості регіону з врахуванням впливу комплексів факторів на процеси народжуваності та смертності, а також процесів внутрірегіональної міграції.

2. «Оцінка екологічної ситуації в регіоні». Призначений для імітації середнього рівня забруднення довкілля з врахуванням впливу комплексу найбільш вагомих для регіону факторів.

3. «Прогноз росту населення регіону». Прогноз динаміки населення регіону на довгострокову перспективу здійснюється з врахуванням впливу екології та міграційних процесів.

4. «Оцінка структурних показників людського потенціалу регіону». Прогнозуються динамічні зміни населення у працездатному та непрацездатному віці; рівень безробіття; динаміка працевлаштування економічно активного населення; виводяться показники динаміки валового регіонального продукту на душу населення.

Обмеженість обсягу викладення рисунків та схем у збірнику праць не надає можливості навести детальний алгоритм імітаційної моделі, тому зупинимося лише на результатах її апробації. Більш докладно у [2].

Використання моделі було здійснено на інформаційній базі статистичної звітності Головного управління статистики в Одеській області [3] з визначеною тривалістю імітаційного періоду з 2000р. по 2020 рік та кроком імітації – 1 рік. дозволило дійти наступних висновків по кожному модулю:

1) В модулі «Оцінка територіальної структури населення регіону» демографічні зрушення розглянуті в розрізі міських поселень та сільської місцевості.

Одеська область належить до одного з найбільш урбанізованих регіонів – чисельність населення у міських поселеннях значно більша, ніж у сільській місцевості. Тому природно, що за прогнозом така тенденція буде спостерігатися і надалі – до 2020 року. Після 2000 року спостерігається значне падіння населення у сільській місцевості. Це обумовлюється цілою низкою факторів, серед яких найважливішими є падіння народжуваності та міграція у міські поселення. Дійсно, народжуваність у сільській місцевості нижча за міські поселення. Загалом достатньо стрімке зростання народжуваності, починаючи з 2000 року, після 2010 р. має тенденцію до зниження. Це характерно для всієї території регіону, хоча більш різке падіння притаманне сільській місцевості.

Сальдо міграції свідчить на користь міських поселень. Не зважаючи на це, практично до 2013 року спостерігається від'ємний приріст населення (смертність перевищує народжуваність). Однак з 2013-го і до 2020 року ситуація за прогнозом змінюється на краще по усій території регіону – хоча і незначний та повільний, але додатний приріст населення.

2) У модулі «Прогноз росту населення регіону» в ході визначення загальної чисельності (фонд «Населення регіону») була врахована зовнішня міграція – людські потоки в регіон та за його межі. При цьому прогнозується значне падіння чисельності населення області, пік якого припадає на 2020 рік.

3) Прогноз чисельності населення Одеського регіону, визначений з врахуванням впливу екологічного стану (модуль «Оцінка екологічної ситуації в регіоні») демонструє ще

більш песимістичну картину. Отримані результати свідчать, що найбільший вплив на середній рівень забруднення здійснюють забруднення від промислових об'єктів, якість питної води, забруднення моря та узбережжя і атмосфера. Хоча у зв'язку зі значним падінням кількості промислових об'єктів на території області відповідний рівень забруднення знизився, він все ще зостається достатньо високим. Прогнозоване післякризове поживлення економічної ситуації призведе до появи нових промислових об'єктів, що поставить питання будівлі очисних споруд замість наявних, морально і фізично застарілих та здебільшого зруйнованих.

Якщо оперативно не будуть впроваджені відповідні заходи щодо охорони довкілля, реальна картина може бути ще гіршою.

4) У результаті роботи модулю «Оцінка структурних показників людського потенціалу регіону» отримані наступні прогнозні дані по області:

- динаміка чисельності працездатного населення Одеського регіону негативна. Це відповідає загальному падінню чисельності населення та його природному старінню.

- рівень безробіття по регіону у докризовий період становив в середньому 2,1%. За прогнозом, у посткризовий період рівень безробіття у 2020 році становитиме приблизно 4%.

- з 2008 року спостерігається значне зниження показника валового регіонального продукту на душу населення. За прогнозом, після 2016 року почнеться поступове підвищення його значення. Так, прогнозні дані по ВРП за 2020 рік – 57200 грн. на одну особу.

Результати проведених модельних експериментів дозволили узагальнити оцінку людського потенціалу Одеського регіону та дійти таких висновків.

Згідно отриманих прогнозних даних на довгострокову перспективу демографічна ситуація в області характеризується тенденцією до скорочення загальної чисельності населення, що обумовлено зменшенням рівня народжуваності, від'ємним або незначним додатним природним приростом та значним міграційним відтоком за межі області. Показники природного руху населення відрізняються у сільській та міській місцевостях. Народжуваність у міських поселеннях вища, але і більш високий рівень смертності порівняно із сільською місцевістю.

Як доводять імітаційні експерименти, у формуванні населення області значну роль відіграють міграції. Масштаби переміщення населення із сіл в міста – найбільші в країні. Спостерігається значна міграція за межі області. Аналіз існуючого становища доводить, що основні напрямки виїзду населення за межі регіону – Київська, Вінницька, Хмельницька та Чернівецька області.

Міграційні процеси суттєво торкаються і динаміки основного джерела формування трудових ресурсів – населення в працездатному віці. Як і по всій Україні, в Одеському регіоні за останні роки склалася несприятлива тенденція, яка визначається скороченням частки населення молодшого від працездатного і працездатного віку і збільшенням частки населення старшого працездатного віку. Це підтверджується розглянутою вище динамікою даного показника.

Значним по області є також рівень безробіття, що видно з динаміки працевлаштованого населення.

Характерним для досліджуваних років був перетік робочої сили із провідних галузей матеріального виробництва до сфери фінансових, торгово-посередницьких послуг, так званої нерегламентованої зайнятості. Спостерігалось зменшення зайнятих у народному господарстві, особливо серед молоді, зростання долі працівників, зайнятих у режимі неповного робочого дня, тижня. Продовжувався розвиток підприємництва, самозайнятості та інші види економічної діяльності. Працевлаштування незайнятих громадян стримується скороченням потреби в працівниках на підприємствах області та прихованим безробіттям у зв'язку з економічною та фінансовою кризою.

Наведені процеси обумовлюють нестійку прогресивно-регресійну тенденцію показника валового регіонального продукту на душу населення на прогнозу перспективу.

Одеській регіон знаходиться в несприятливій екологічній ситуації і потребує екологічного оздоровлення навколишнього середовища. Складна екологічна ситуація зумовлена об'єктивними природними факторами, такими як маловодність краю, підвищене забруднення північно-західної частини Чорного моря стоками великих річок – Дунаю, Дністра, Південного Бугу, Дніпра; недостатністю в природній зоні Одеської області розвинутої лісопаркової зони, яка б виконувала санітарно-захисні функції. Несприятлива екологічна ситуація є наслідком господарської діяльності і не досить ефективної еколого-економічної політики.

В числі актуальних і найгостріших проблем – зростаюче скорочення чисельності населення за рахунок природного і механічного зменшення; високий рівень захворюваності, пов'язаний із незадовільним екологічним станом міського середовища, недостатньо якісною питною водою, низьким рівнем життя населення; проблема забезпечення житлом; неповна зайнятість населення і приховане безробіття; недостатній рівень медичного обслуговування значної частини населення, низький рівень доходів населення і слабка соціальна захищеність малозабезпечених сімей і громадян.

Проведені імітаційні експерименти дозволяють зробити ряд висновків щодо застосування імітаційної моделі, що пропонується нами. Така модель, на нашу думку, дозволяє враховувати реальну динаміку розвитку людських ресурсів, вплив на кінцеві результати різноманітних стохастичних факторів, які б відтворювали мінливість внутрішнього та зовнішнього стану досліджуваної системи, забезпечує відкритість та модульність моделі з метою внеску корективів (зміни параметрів моделювання) та реалізацію ситуаційного підходу для опробування різних управлінських впливів на розвиток людських ресурсів.

Аналіз стану справ в області, виявлення найгостріших проблем рівня життя населення регіону, вказує на необхідність визначення та вжиття першочергових дій, спрямованих на покращення соціальної безпеки в регіоні.

Вивчення думок вітчизняних вчених [4;5;6] дозволяє запропонувати наступне. Зміцнення соціально-економічного потенціалу регіону, підвищення рівня та якості життя населення, можна досягти шляхом забезпечення комплексного і збалансованого розвитку районів і міст, відтворення і розвитку людських ресурсів, підтримки галузей пріоритетного розвитку, малого та середнього бізнесу з метою створення нових робочих місць, виробництва якісної конкурентоспроможної продукції. Вивчення досвіду вирішення проблем розвитку людських ресурсів на регіональному рівні дозволяє запропонувати комплекс стратегічних регіональних програм, які складються з визначених цілей, відповідних завдань, цільових програм і завдань, щодо їх виконання, а також очікуваних результатів та показників реалізації завдань, що, на нашу думку, мають уможливити створення відповідних умов щодо перманентного розвитку людини (у якості приклада обрана Одеська область). Нижче пропонується перелік програм з визначенням стратегічних цілей, що надає уявлення щодо напрямку управлінських дій регіональних гілок влади:

1. «Розвиток людських ресурсів» (цілі – розвиток освіти в області; розвиток ринку праці; підвищення стабільності демографічного розвитку й реалізація міграційної політики; розвиток культури).

2. «Забезпечення соціального благополуччя населення» (цілі – розвиток охорони здоров'я; розвиток соціальної допомоги населенню; створення комфортних умов проживання для населення).

3. «Економічний розвиток і підвищення конкурентоспроможності регіону» (цілі – підвищення інвестиційної привабливості регіону; поєднаний розвиток економіки інноваційного типу й малого підприємництва).

4. «Розвиток конкурентоспроможного АПК» (цілі – забезпечення ефективного й сталого розвитку АПК; сталий розвиток сільських територій).

5. «Забезпечення безпечної життєдіяльності населення області» (ціль – формування умов для безпечної життєдіяльності людини на основі збереження природного середовища, ресурсів і екологічної рівноваги).

6. «Розвиток державної й суспільно-політичної системи в регіоні» (цілі – розвиток інституту місцевого самоврядування на принципах економічно ефективної системи, що самоорганізується, і такої, що об'єднує можливості влади; розвиток інститутів громадянського суспільства, формування конкурентного середовища серед суспільних об'єднань; поширення й використання інформаційних технологій у ключових областях суспільного життя регіону, дотримання прав громадян на одержання повної й об'єктивної інформації).

Отже, стає очевидним, що використання запропонованого механізму прогнозування надає можливість регіональній владі системно підходити до розробки дій, що мають створити відповідні умови покращення якості життя населення регіону і наблизитися до реального соціально-економічного розвитку.

У той же час, вважаємо за доцільне подальше проведення досліджень щодо визначення реальних механізмів ефективної реалізації програм стратегічного розвитку регіонів, оскільки вирішення проблем соціально-економічного розвитку в умовах вкрай обмежених фінансових ресурсів держави потребує пошуку оптимальних варіантів впровадження системних дій влади і суспільства.

#### **Література:**

1. Закон України «Про засади державної регіональної політики» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>
2. Никифоренко В.Г. Прогнозування розвитку людського потенціалу в контексті світових тенденцій / Україна: аспекти праці. – 2012. – № 1. – С.14-19.
3. Офіційний сайт Головного управління статистики в Одеській області – Режим доступу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/>
4. Губані Г.Г. Прогнозування регіонального розвитку: аналіз проблем та підходи до їх вирішення / Г.Г.Губані, І.Ю.Ходикіна, Л.М.Кравчук / Сталый розвиток економіки. – 2011. - №1. – С. 30-94.
5. Стратегії розвитку регіонів: шляхи забезпечення дієвості. Збірник матеріалів «круглого столу» / за ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2011. – 88 с.
6. Чернов С. І., Структурні елементи стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіонів / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=301>.

**Yakusheva O. V.**

Lecturer

*Cherkasy State Technological University, Ukraine*

### **THE STUDY OF PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS IN CHERKASY REGION BY THE USE OF MODERN METHODS OF ANALYSIS**

**Якушева О.В.**

преподаватель

*Черкасский государственный технологический университет, Украина*

### **ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА ЧЕРКАССКОГО РЕГИОНА ПУТЕМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДИК АНАЛИЗА**

*The article deals with modern methods of analysis of small and medium business: SWOT-analysis, multi-criteria assessments and expert assessments. We investigated the status of small and medium enterprises in Cherkassy region, and specifies priority criteria for the development and slow the development of small and medium business in the Cherkasy region.*

**Keywords:** *anal, research, small and medium business, region*

*В статье рассмотрены современные методики анализа малого и среднего бизнеса: SWOT-анализ, многокритериальных оценок, экспертных оценок. Исследовано состояние малого и среднего бизнеса в Черкасском регионе и определены приоритетные критерии развития и замедления развития малого и среднего бизнеса в Черкасском регионе.*

**Ключевые слова:** *анализ, исследование, малый и средний бизнес, регион*

У сучасних умовах розвитку ринку, проблеми функціонування підприємств малого та середнього бізнесу (МСБ) стають дедалі складнішими через низку причин. Високий рівень жорсткої конкуренції, надлишок подібних товарів і послуг, перенасичення рекламних і інформаційних потоків, зростаючі вимоги споживачів до якості продукції, постійні зміни кон'юнктури й місткості ринку, а також інновації у світі вимагають від підприємців відповідати таким стрімким умовам розвитку та утримувати свої позиції на ринку. Для успішного виживання і функціонування підприємств, а також підвищення якості і конкурентоспроможності їх продукції, постає необхідність передбачати труднощі, з якими вона може зіткнутися у майбутньому, і нові можливості, які можуть відкритися для неї. З огляду на це, актуальним є постійний пошук результативних методик аналізу, які виявляють причини негативних зрушень та пояснюють можливі напрями ефективного функціонування.

Однією з методик проведення стратегічного аналізу є SWOT-аналіз, який широко використовується у зарубіжній практиці. Його результати є підставою для прийняття управлінських рішень на різних функціональних рівнях підприємства та генерують альтернативні стратегії розвитку підприємств. Але для подальшого його ефективного використання необхідне удосконалення методики його проведення, яке дозволить одержати більш точні та реалістичні результати.

Проблемами використання методу SWOT-аналізу та побудови матриці рішень займалися багато вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як Дж. Вествуд, С.Дибб, П.Дойль, Н.В.Куденко, Г.В. Завгородня, В.М.Терещенко, Л.В.Балабанова. В працях цих вчених висвітлюється важливість проведення такого аналізу для об'єктивної оцінки ефективних сторін діяльності і можливостей коректування її слабких сторін [1]. Але на сьогодні вченими недостатньо вивчені питання використання сучасних або удосконалених методик аналізу для оцінки стану МСБ у регіонах, тому постає необхідність щодо вирішення цього питання.

У Стратегії розвитку Черкаської області на період до 2020 року розглянуто якісний SWOT-аналіз та досить поверхово виявлені його критерії. Але для більш глибокого аналізу досить актуальним є кількісний аналіз для можливості математичного обґрунтування впливу тих чи інших критеріїв розвитку МСБ [2].

Узагальнення виконаних теоретичних досліджень праць зарубіжних і вітчизняних авторів [3-6] показало, що SWOT-аналіз бізнес-середовища здійснюється за якісними та кількісними методиками, які характеризуються певними перевагами й недоліками.

Враховуючи існуючі переваги даного методу, а також необхідність більш наочного бачення результатів дослідження розвитку МСБ у Черкаському регіоні, автор пропонує застосування кількісного методу SWOT із поєднанням математичних методів аналізу об'єкта. Така методика аналізу МСБ для Черкаського регіону застосовується вперше.

Автором досліджено сильні, слабкі, загрозливі сторони та можливості розвитку малого та середнього бізнесу Черкаського регіону. Авторська думка була сформована на основі згрупованої по кожній категорії доказової бази даних, яка представлена дослідженнями вітчизняної та світової спільноти. Наведені дані були враховані при побудові SWOT-зваженої бальної оцінки розвитку малого та середнього бізнесу Черкаського регіону.

Для кількісної оцінки МСБ Черкаського регіону на SWOT-аналіз було накладено методи багатокритеріальних бальних оцінок, експертних оцінок, та статистичного аналізу. Автором було згруповано ці методи аналізу, які поєднують в собі кількісні та якісні характеристики та за допомогою більш складних матриць ситуаційного аналізу дозволяють зробити більш точний аналіз та виявити проблеми з різних боків [7].

Експертним шляхом кожному критерію присвоюється оцінка критерію за п'яти бальною шкалою (від 1 до 5) і відповідна оцінка значимості критерію (на основі офіційних

даних, підтверджених у відповідних документах). Після цього на основі цих показників визначається зважена оцінка за кожним критерієм (табл.1, 2, 3, 4).

Розглянемо результати SWOT зваженої бальної оцінки сильних сторін розвитку малого та середнього бізнесу Черкаського регіону у таблиці 1.

Таблиця 1

**SWOT зважена бальна оцінка сильних сторін розвитку малого та середнього бізнесу Черкаського регіону \***

1. Сильні сторони S	Значимість	Оцінка виконання критерію	Зважена оцінка в балах	Ранг
				<i>R<sub>S</sub></i>
1.1 Значна кількість об'єктів історико-культурної спадщини та об'єктів природно-заповідного фонду.	3	3	9	0,06
1.2 Достатня інвестиційна привабливість регіону	4	3	12	0,08
1.3. Вигідне стратегічне розташування області для міжрегіонального та міжнародного співробітництва	3	5	15	0,10
1.4. Наявність родючих земель та багатих природних реурсів	3	5	15	0,10
1.5. Порівняно висока частка реалізованої продукції, виробленої МСБ	4	4	16	0,11
1.6.Наявність освітніх установ та можливість перекваліфікації працівників.	3	4	12	0,08
1.7. Розвинутий та перспективний агропромисловий комплекс	3	5	15	0,10
1.8. Збільшення частки ВРП	4	3	12	0,08
1.9.Наявність відносно дешевих трудових ресурсів (низькі втрати на робочу силу)	5	5	25	0,17
1.10. Достатньо розвинена система фінансових установ	4	3	12	0,08
<b>Разом</b>			143	1,00

\* Адаптовано та розраховано автором

SWOT зважена бальна оцінка сильних сторін розвитку МСБ Черкащини вказує на те, що найбільш сприятливими є такі наявні фактори як: наявність відносно дешевих трудових ресурсів (низькі втрати на робочу силу)  $R = 0,17$ , порівняно висока частка реалізованої продукції, виробленої МСБ  $R = 0,11$ .

Аналогічно табл. 1., автор визначає зважену оцінку та ранг слабких сторін розвитку МСБ в Черкаській області (таблиця 2).

Таблиця 2

**SWOT зважена бальна оцінка слабких сторін розвитку малого та середнього бізнесу Черкаського регіону\***

2. Слабкі сторони W	Значимість	Оцінка виконання критерію	Зважена оцінка в балах	Ранг
				<i>R<sub>W</sub></i>
2.1.Диспропорції між рівнем розвитку районів	4	5	20	0,13
2.2. Низький рівень співпраці роботодавців та ВНЗ в частині науково-дослідних розробок.	3	3	9	0,06
2.3. Недостатня інформаційна підтримка щодо започаткування та ведення власної справи.	3	4	12	0,08
2.4. Суперечливість, нестабільність і недосконалість чинних нормативно-правових актів, що регулюють підприємницьку	5	5	25	0,16

2. Слабкі сторони W	Значимість	Оцінка виконання критерію	Зважена оцінка в балах	Ранг
				<i>Rw</i>
діяльність, зокрема, малого та середнього бізнесу.				
2.5. Труднощі доступу МСБ до фінансових ресурсів	4	5	20	0,13
2.6. Високий податковий тиск на підприємства	5	5	25	0,16
2.7. Зношеність виробничих фондів та застарілі технології	3	3	9	0,06
2.8. Високий рівень енергозалежності	3	3	9	0,06
2.9. Слабкий захист підприємців від монопольних проявів	4	4	16	0,10
2.10. Стан доріг та транспортних сполучень	3	4	12	0,08
<b>Разом</b>			157	

*\*Адаптовано та розраховано автором*

SWOT зважена бальна оцінка слабких сторін розвитку МСБ Черкаського регіону дозволила виявити проблеми, що потребують першочергового усунення для ефективного розвитку сектору МСБ. Особливо актуальними серед них є такі: високий податковий тиск на підприємства  $Rw=0,16$ , суперечливість, нестабільність і недосконалість чинних нормативно-правових актів, що регулюють підприємницьку діяльність, зокрема, малого та середнього бізнесу  $Rw=0,16$ , диспропорції між рівнем розвитку районів МСБ,  $Rw=0,13$ , труднощі доступу МСБ до фінансових ресурсів  $Rw=0,13$ . Такі чинники є несприятливими не тільки для Черкаського регіону, а і для інших регіонів України, але в Черкаському регіоні ці критерії потребують першочергової уваги. Можливості та перспективи розвитку МСБ регіону підвищують ймовірність усунення слабких сторін або загроз. Розглянемо SWOT зважену бальну оцінку можливостей розвитку малого та середнього бізнесу Черкаського регіону (табл. 3).

Таблиця 3

**SWOT зважена бальна оцінка можливостей розвитку малого та середнього бізнесу Черкаського регіону\***

3. Можливості O	Значимість	Оцінка виконання критерію	Зважена оцінка в балах	Ранг
				<i>Ro</i>
3.1 Збільшення фінансових ресурсів регіону в результаті децентралізації	5	4	20	0,16
3.2 Участь у бізнесових проектах, грантах, програмах.	3	3	9	0,07
3.3 Проведення дерегуляції господарської діяльності МСБ	4	2	8	0,06
3.4 Підтримка місцевого виробника та сприяння створенню місцевих брендів	5	3	15	0,12
3.5 Високий підприємницький потенціал	3	3	9	0,07
3.6. Потенціал створення нових інноваційних секторів економіки	4	3	12	0,10
3.7 Упровадження систем електронного документообігу та автоматизованого обміну даними	4	2	8	0,06
3.8 Перспективи створення логістичного центру світового рівня	4	3	12	0,10
3.9 Перспектива розвитку зовнішньоекономічної діяльності (сприяння експорту продукції)	4	4	16	0,13
3.10 Багатий потенціал розвитку туристичної та рекреаційної галузей	4	4	16	0,13
<b>Разом</b>			125	1

*\*Адаптовано та розраховано автором*

Розраховані показники значимості, зваженої оцінки та рангу можливостей розвитку МСБ Черкащини у табл. 3., дозволяє стверджувати, що серед найбільш вагомих є такі можливості як: збільшення фінансових ресурсів регіону в результаті децентралізації  $R_o=0,16$ , перспектива розвитку зовнішньоекономічної діяльності (сприяння експорту продукції  $R_o=0,13$ , багатий потенціал розвитку туристичної та рекреаційної галузей  $R_o=0,13$ , підтримка місцевого виробника та сприяння створенню місцевих брендів  $R_o=0,12$ .

Розглянемо які загрози і в якому ступені притаманні розвитку МСБ Черкаського регіону (таблиця 4).

Таблиця 4

**SWOT зважена бальна оцінка загроз розвитку малого та середнього бізнесу Черкаського регіону\***

	Значимість	Оцінка виконання критерію	Зважена оцінка в балах	Ранг
4. Загрози Т				<b>Rt</b>
4.1 Відсутність дієвих кроків у подоланні корупції.	4	5	20	0,14
4.2 Розвиток тіньового сектору економіки	4	5	20	0,14
4.3. Нерозвиненість конкурентного середовища та недобросовісна конкуренція.	3	3	9	0,06
4.4 Зменшення купівельної спроможності населення.	5	4	20	0,14
4.5 Зменшення частки молоді, старіння населення (призводить до навантаження на фонд оплати праці), відтік молоді та інтелектуального капіталу.	4	4	16	0,11
4.6 Кризові явища у країні	4	4	16	0,11
4.7. Часті зміни законодавства щодо МСБ	4	3	12	0,08
4.8 Військові дії на Сході України	3	3	9	0,06
4.9 Зростання тарифів на енергоносії та комунальні послуги	4	4	16	0,11
4.10 Відсутність ефективного функціонування водного та повітряного транспорту	3	2	6	0,04
<b>ІТОГО</b>			144	

\*Адаптовано та розраховано автором

У таблиці 4. автором виявлено загрози, що можуть перешкоджати розвитку МСБ в Черкаському регіоні та розрахована зважена оцінка та ранг загрозливих сторін розвитку МСБ в регіоні. На основі цих досліджень було встановлено, що високий рівень несприятливості чинять такі фактори як: відсутність дієвих кроків у подоланні корупції  $Rt = 0,14$ , розвиток тіньового сектору економіки  $Rt = 0,14$ , зменшення купівельної спроможності населення ( $Rt = 0,14$ ).

Результати матриці свідчать, що існуючий стан МСБ в Черкаському регіоні не знаходиться в критичному стані, але в той же час не відповідає сучасним викликам суспільного прогресу, оскільки не всі фактори розвитку наближені до 1, тому існуюча політика розвитку МСБ в Черкаському регіоні потребує розробки дієвої та ефективної стратегії щодо підтримки підприємницького сектору. В результаті проведеного аналізу МСБ Черкаського регіону були визначені найважливіші характеристики і фактори впливу, які дають можливість ідентифікувати найважливіші чинники впливу, як позитивні, так і негативні, на розвиток МСБ Черкащини (рис.1).

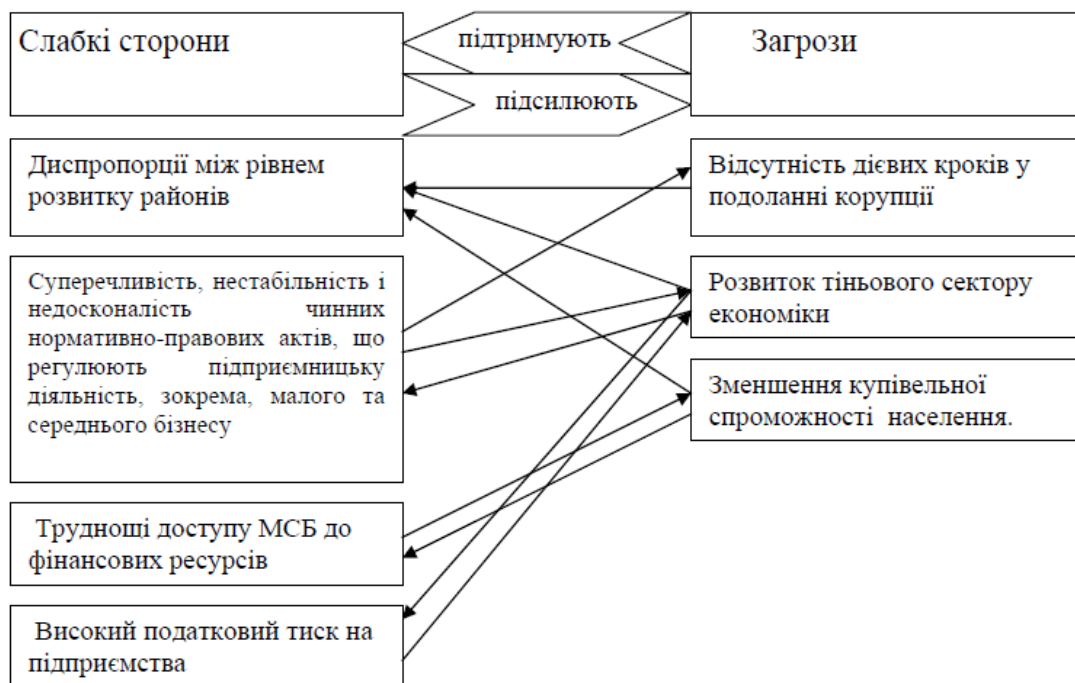
На рис. 1 в результаті проведених розрахунків сформовано пріоритетні сильні сторони МСБ регіону та визначено які можливості підсилюють сильні сторони та навпаки. Тому у стратегії розвитку МСБ Черкаського регіону необхідно звернути увагу на пріоритетні



можливості розвитку та розробляти напрями щодо їх підтримки. Це дасть змогу підсилити пріоритетні сильні сторони та у майбутньому перетворити можливості у сильні сторони.



**Рис. 1. Пріоритетні сильні сторони та можливості МСБ Черкаського регіону**



**Рис. 2. Вплив слабких сторін та загроз, що визнані небезпечними для розвитку МСБ Черкаського регіону**

Рис. 2. показує найбільш актуальні загрози, що посилюють сильні сторони та сповільнюють розвиток МСБ в регіоні. Автором на основі розрахунків було визначено три загрози, що є небезпечними для МСБ регіону та потребують першочергового усунення.

Тому, стратегічні засади розвитку МСБ регіону повинні бути спрямовані на усунення цих головних загроз, а у подальшому перетворення слабких сторін у загрози. Тобто усі загрози регіону об'єднує комплексна головна проблема – проблема ефективної інтеграції соціального, економічного, державного потенціалів та подальша гармонізація цих відносин з ефективною системою розвитку Черкаського регіону.

Позбавитись цього негативного впливу можна за рахунок перетворення слабких сторін у можливості та перспективи розвитку МСБ шляхом включення до стратегії таких заходів, що нівелюють слабкі сторони та найбільшим чином впливають на загрози і можливості розвитку підприємств, а саме: виявлення та забезпечення важливих елементів МСБ, реалізація заходів, що досі не організовані у сфері правового, нормативного, інформаційного забезпечення; формування ефективних важелів та інструментів впливу на МСБ; удосконалення управлінських засад регулювання МСБ з урахуванням регіональних інтересів. Всі наведені слабкі характеристики відображають сучасну ситуацію щодо розвитку МСБ Черкаського регіону. Від цих характеристик можна позбутися ефективно та оперативно, якщо правильно використовувати існуючі сильні сторони і систематично реалізовувати існуючі можливості, які можуть подолати слабкі сторони і перетворити їх з недоліків у переваги розвитку МСБ Черкащини.

### Література

1. SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій: Навчальний посібник/За ред. Л.В.Балабанової. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2005.–301 с.–(Вища освіта XXI ст.).
2. Стратегія розвитку Черкаської області на період до 2020 р. – м. Черкаси. – 2015. - С.21
3. Гордієнко П. Л. Стратегічний аналіз. -К: Алерта, 2006. - 404 с. .
4. Кіндрацька ПІ. Стратегічний менеджмент. - К.: Знання, 2006. - 366 с. .
5. Редченко К.І. Стратегічний аналіз у бізнесі. -Львів: Новий світ-2000, 2003. - 272 с.
6. SWOT-аналіз - основа формування маркетингових стратегій / За ред. Л.В. Балабанової. -К.: Знання, 2005. - 301 с.
7. Довгань Л. Є., Каракай Ю. В., Артеменко Л. П. Стратегічне управління: навч. посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 440 с.
8. Берданова О., Вакуленко В. Стратегічне планування місцевого розвитку : практич. посібник / [Берданова О., Вакуленко В.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. – К. : ТОВ «Софія-А», 2012. – 88 с.
9. Федонін О.С., Репіна І.М., Олексюк О.І. Потенціал підприємства: формування та оцінка: Навч.пос. – К.: КНБУ, 2003. – 316 с.

## 5. MONEY, FINANCE AND CREDIT

**Barbora Drugdová**

Faculty of National Economics Department of Insurance  
*University of Economics in Bratislava*

### **THE ISSUE OF THE COMMERCIAL INSURANCE, INSURANCE MARKET, NON-LIFE INSURANCE AND INTERNATIONAL RISKS IN THE SLOVAK REPUBLIC**

*The paper deals with commercial insurance, non-life insurance and international risks on the Slovak insurance market. Since 1 May 2004, the Slovak insurance market has been part of the uniform European Union insurance market, which includes over 5,000 insurance companies. After Slovakia's admission to the European Union, several legislative changes have been adopted in the area of commercial insurance industry, which also influenced non-life insurance and the insurance of international risks as part of non-life risks. The most recent act in the area of commercial insurance mentioned in the paper is the Act of the National Council SR No. 39/2015 Coll. on Insurance, in which there are legislative changes in life and also non-life insurance. Basic terms are defined and commented on in the first two chapters. The nature of international risks as part of non-life risks is described in the second chapter. International risks are classified in the third chapter; international risks are subdivided in the paper into commercial or trade risks, political and economic risks and special types of risks. Each group of risks is described and exemplified. The fourth, final of the paper focuses on the international risks insurance and contains a table depicting the total technical premium and technical premium in nonlife insurance in commercial insurance companies in the Slovak Republic as at 31 December 2015 in thousand Euros. In the conclusion, it is stated that commercial insurance companies on the Slovak insurance market do not offer some insurance products that are offered in advanced EU countries and in the entire advanced world, e.g. in Japan and in the USA.*

**Keywords:** *commercial insurance market Slovak Republic, classification of international risks, non-life insurance, commercial insurance market Slovak Republic, company insurance indicators*

*JEL codes: G02, G22, G23*

#### **1 Introduction**

The economic and social development of the European Union and in the world is at present influenced by globalisation and integration. This also holds for also the insurance industry, non-life insurance, as well as the commercial insurance market in the area of non-life insurance.

Insurance and the insurance industry extend directly or indirectly to all areas of human activities, and so they affect each firm, enterprise, citizen, entire society; all the changes in society are reflected in some way also in insurance activity. Development of science, technology and culture brings to the market new modern products, new activities, and thus also new risks. Enterprises and businesspeople, citizens, state, as well as insurance companies have to take into consideration and calculate with these risks. Consequently, commercial insurance companies have to constantly prepare new insurance products related to life and non-life risks for the commercial insurance market and simultaneously monitor the development in the entire economy (e.g. GDP development, unemployment growth, inflation, growth of prices, movement of money/pecuniary incomes, demographic data, and other macro-economic and micro-economic indicators).

#### **2 Description and classification of Non-life Risks**

Non-life insurance is an insurance that includes a broad range of risk of non-life type. Non-life risks can be divided into four groups: The first group includes risks that present danger to health and lives of persons – e.g. accident (casualty), illness, disability, and the like. The second group includes risks that cause financial losses – credit risks, legal risks, risks of financial losses, liability risks and the like. The third group contains risks producing direct material losses – elemental risks, theft, vandalism, and the like. The fourth group includes international risks. Non-life insurance is short-term, i.e. the insurance contract is closed for an indefinite duration with a yearly insurance period, or one that is shorter than a year in contrast to life insurance contracts which are long-term and are closed for a definite duration. The insurance contract constitutes a bilateral legal document, which is a basis of contractual relation between the insurer and the insured. In it, the insurer pledges to provide within a negotiated extent the insurance premium, if an

accidental insurance event arises, which is stipulated in the insurance contract, and the insurer takes a pledge to pay the insurance premium.

Economic relations arising between two or more states bring a lot of new risks but also the opportunities of forecasting, reducing, and eliminating them. Many of these risks pass from one state into another, e.g. price fluctuations, inflation development, and the like. On the other hand, some risks enable to refrain from and eliminate numerous difficulties of a different kind, e.g. import of shortage raw materials and materials, thus supporting the development of production while enabling the expansion of exports and the like.

In professional foreign and domestic sources available, we encounter with the classification of international risks as part of non-life risks in the area of non-life insurance, which are connected with international commercial relations. We understand the concept of international risks as the risks arising outside the territory of a given state.

The problems of international risks are extensive and comprehensive in terms of diversification of the cases in terms of export, re-export or import; from numerous aspects, including commercial, legal, technical, banking and financial ones, as well as from broader political and economic connections.

The most frequent classification is that into three groups of international risks, the focus will be on them in the present paper, namely: commercial risks, political and economic risks, and other types of risks.

#### **A. Classification of International Risks as Part of Non-life Risks**

International risks are classified in non-life risks. International risks are divided into commercial or trade (financial) risks, political and economic risks and special types of risks.

Commercial risks create a system of larger and smaller risks, relating to mainly trade-and-finance transfers.

The intensity of commercial risks is stronger in external relations than in internal economy of countries, mainly due to the following reasons:

a.) Difference in mentalities accompanied with a limited communicative competence, but also with difficulties in searching for new markets.

b.) Language barriers involve the danger of misunderstanding or wrong interpretations in closing contracts, which may result in negative consequences.

c.) Differences in legal systems may lead to the situation when the contract is interpreted according to the law and commercial usage of the exporter as well as the importer. Awards of the courts concerned are hard to enforce abroad and may be more expensive than the subject-matter of the dispute.

d.) A larger distance between contractual parties, which results in less mutual knowledge, worse orientation in a foreign market, and also in a higher transportation risk.

e.) Commercial risks in contractual relations ensue from the danger that the foreign partner fails to adhere to the contract closed either because it is not willing to do so, or because the party concerned is unable to stand by the contract. The inability of the partner to fulfil commitments resulting from the contract is, as a rule, caused by the change in the economic position or in an unrealistic estimate of their economic possibilities.

#### **B. Description and classification of political and economic risks**

Political risks ensue from an overall political, economic and financial situation of the country to into which exports directed.

The concept of political risk is in general connected with an immediate threat to profit; in extreme cases it also involves the danger of the economic existence of foreign companies, or even also international enterprises. The reasons for the rise of political risks result from changes in the political environment of an enterprise. They are materialized by means of measures adopted by the state, and these mean for the exporter the risk of non-ratification or cancellation of the contract, embargo of export, non-performance of foreign exchange transfer, confiscation of materials and products, and the like.

From the broadest perspective, this risk results from hostile activities, e.g. war, revolution, strikes, commotions, civil wars, etc. Political and economic risks in international trade can no longer be considered to be external risks. These risks cannot be generally underrated. It is necessary to the calculation of the deal. An immense indebtedness of the developing world, extensive financial insolvency, international debt crisis, dangerous and explosive situation in many world regions, all these factors just strengthen and emphasize the necessity to decrease political and economic risks.

### **C. Special kinds of risks as part of international risks**

Special kinds of risks constitute a separate group of international risks. This group includes the following risks: exchange rate risk, risks of interest rate fluctuation, inflation risk, legal risk, foreign investment risks, natural and technical disasters/catastrophes, risks of terrorist attacks, and specific risks. We can include the following risks in the group of specific risks: specific risks of certainty, safety, covering events that present danger to our health, freedom, and life of employees of international companies and institutions, as well as of family members, and apprehensions to the future. Everyday reality persuades us about a rising “capability” of man or a group of people who have to nationalistic, ideological, religious, sectarian, or even terrorist inclinations, who pose a threat to not only property but also health and lives of innocent people. A rising number of terrorist attacks on the threshold of the millennium cannot leave calm all peace-loving people on this planet. We can mention also more severe attacks, e.g. attack in the United States in 2001, or in Spain in the year 2004, and other terrorist attacks mainly in the US, Great Britain, France, Belgium as well as in third countries.

### **3 Insurance of International Risks as Part of Non-life Risks on the Slovak Commercial Market**

On the Slovak commercial insurance market, the insurance of international risks as part of non-life insurance belongs to the province of commercial insurance companies, which are associated in the Slovak Association of Insurers.

Numerous commercial insurance companies operate on the commercial insurance market in advanced economies. Each of them participates in this market with a different offer of insurance products and attempts to cover the largest possible space (insurance field).<sup>3</sup> As at 31 December 2015 as mentioned before, as many as twenty-one commercial insurance companies operated on the Slovak insurance market; all of them were associated in the Slovak Association of Insurers and recorded technical insurance premium indicators as shown in Table 1 (Table 1: The total of technical premium - technical insurance premium in non-life insurance and life insurance as at 31 December 2015 in thousand of euros).

The total of technical insurance premium for all insurance products in the year 2015 was 2,227 700 thousand euros. Table 1 entitled “Technical Premium in total in commercial insurance companies as at 31 December 2015 in thousand €<sup>4</sup>” shows also the succession of commercial insurance companies on the Slovak insurance market in the year 2015. The primacy in non-life and life insurance on the Slovak insurance market was held by Allianz – Slovenská Poist’ovňa, a. s., with 26,45%, which accounted for 589,234 thousand euros. The second place was occupied by KOOOPERATÍVA insurance company, a.s., VIG in non-life and life insurance with 20.47%, which accounted for 456 066 thousand euros, and the third place in non-life and life insurance by Generali Slovensko, insurance company, a.s. with 8.72%, which is equal to 194, 270 thousand euros.

Insurance products designed for insuring international risks belong in the area of non-life insurance. The insurance company Allianz – Slovenská Poist’ovňa, a. s. has the widest offer of insurance products designed for the insurance of international risks. In the year 2015 the commercial insurance company Allianz – Slovenská Poist’ovňa, a.s. achieved primacy in the total

---

<sup>3</sup> Note: Commercial insurance companies offer on the insurance market insurance products of life and non-life insurance. Non-life insurance products are more numerous, this is due to the fact that the number of risks of non-life character is higher in economic practice. These risks also include international risks.

<sup>4</sup> Source: [www.slaspo.sk](http://www.slaspo.sk)

technical insurance premium for all the insurance products, which amounted to 586,308 thousand euros and reached 26.88% share of the total commercial insurance market.

Table 1

**Technical Premium in total in commercial insurance companies as at 31 December 2015 in thousand €<sup>5</sup>**

No	Commercial Insurance company	Technical premium total for all insurance products	Technical premium in % for all insurance products
1	AEGON Life Insurance company	45 176	2,03%
2	Allianz – Slovenská Insurance company, a. s.	589 234	26,45%
3	AXA Life Insurance company, branch of an insurance company in another member state	56 199	2,52%
4	AXA Insurance company branch of an insurance company in another member state	10 640	0,48%
5	BASLER Lebensversicherung – AG branch of an insurance company in another member state	4 506	0,20%
6	ČSOB insurance company, a. s.	81 535	3,66%
7	D.A.S. Rechtsschutz AG, branch of an insurance company in another member state	2 848	0,13%
8	ERGO Insurance company, a.s.	44 106	1,98%
9	Generali Slovakia Insurance company, a. s.	194 270	8,72%
10	Groupama Garancia Insurance company,a.s., branch of an insurance company in another member state	5 093	0,23%
11	ING Life Insurance company, a. s.	75 560	3,39%
12	KOMUNÁLNA Insurance company, a. s. VIG	181 110	8,13%
13	KOOPERATIVA Insurance company, a. s., VIG	456 066	20,47%
14	MetLife insurance company, a.s.	121 485	5,45%
15	Cardif Slovakia, Insurance company a.s.	24 426	1,10%
16	Insurance company of the Poštová Banka, a. s.	86 804	3,90%
17	Insurance company of the Slovenská Sporiteľňa, a. s., VIG	16 905	0,76%
18	QBE Insurance (Europe) Limited,	16 905	0,76%
19	UNION insurance company, a. s.	44 889	2,02%
20	UNIQA insurance company, a. s.	115 109	5,17%
21	Wüstenrot insurance company	59 901	2,69%
22	Slovak Insurers Office	8	0,00%
	<b>Total</b>	<b>2 227 700</b>	<b>100,00%</b>

Source: [www.slaspo.sk](http://www.slaspo.sk)

The most important insurance products in the area of international risks offered by commercial insurance companies on the commercial insurance market are: transportation insurance (insurance of international transportation of consignments), insurance of investment unit (building and assembly insurance), insurance of exhibitions and fairs, product liability insurance, insurance of international road carrier, motor hull insurance for travel abroad, aircraft operation insurance and special risks insurance. Special risks include mainly: insurance of equipment of nuclear industry and of allied perils, export credit insurance, insurance of caution money, insurance of early delivery of goods to a foreign buyer, and insurance of shipping charges.

<sup>5</sup> Source: [www.slaspo.sk](http://www.slaspo.sk)

Another group, which we classify in the area of international risks relate to insurance of persons, namely: insurance of tourist risks, tourism insurance, insurance of medical expenses incurred abroad and the like.

#### **4 Conclusions**

The total of technical insurance premium for all insurance products in the year 2015 was 2,227 700 thousand euros. Table 1 entitled “Technical Premium in total in commercial insurance companies as at 31 December 2015 in thousand €<sup>6</sup>” shows also the succession of commercial insurance companies on the Slovak insurance market in the year 2015. The primacy in non-life and life insurance on the Slovak insurance market was held by Allianz – Slovenská Poist’ovňa, a. s., with 26.45%, which accounted for 589,234 thousand euros.

#### **Acknowledgments**

This paper was created on the basis of the financial support of the grant project VEGA Ministry of Education of the Slovak Republic. nomer VEGA V-16-087-00

#### **References:**

1. Baranoff, E.: Risk Management and Insurance. Hoboken: Wiley, 2004. 259 pp..
2. Drugdová, B.: Insurance non life risks, Bratislava: ŠEVT, 2016, 180 pp.
3. Dorfman, M.S.: Introduction to Insurance. Prentice-Hall, Inc., NY, U.S. 1987, 205 pp.
4. Cummins, J. D.- Tennyson, S.- Weiss, M.A. (1999) Consolidation and Efficiency in the US Life Industry. Journal of Banking and Finance 23. (2): 325-357 pp.
5. Greene, H.: Risk and insurance, The University of Georgia, Cincinnati, Ohio, 213- 239pp.
6. www.slaspo.sk
7. www.cap.cz.
8. www.cea.assur. org.
9. www.nbs.sk

**Alyeva B.M., Sadykhanova D.A.,**

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

**Azhgalyeva M.B.**

undergraduate

*Al Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

## **IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF THE OIL SECTOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION**

*The article discusses improving the competitiveness of the oil sector of the Republic of Kazakhstan in conditions of globalization.*

**Keywords:** *competitiveness, the oil sector, globalization of the financial sector*

The development of the economy of the Republic of Kazakhstan largely depends on the defining and dominant industry is oil. Oil for our country is a fundamental development of the entire financial sector of the Republic.

The development of the financial sector in the conditions of globalization is reflected in the assessment of its activities, which in turn, helps reduce barriers to the development of international relations. The processes of globalization affect the development of the competitiveness of the economy as a whole.

In modern conditions competition tougher takes place in all international markets. However, competition is the driving force of industrial production, developing and customizing it and businesses on meeting the needs of the market.

As a result of implementation of the Strategic plan 2020 Kazakhstan should achieve the following key indicators:

Kazakhstan in 2020 will be the country that has emerged from the global crisis stronger and more competitive, with diversified economy and population actively involved in new economy.

---

<sup>6</sup> Source: www.slaspo.sk

By 2020 Kazakhstan will already be among fifty most competitive countries in the world with a favorable business climate [1].

Competition defines the basic parameters of work of the market mechanism. The fundamental role of competition is its ability to predict in advance the further development of the industrial sector of the Republic, thereby adjusting the required proportions of a particular industry by the release of an inefficient economic links . In addition to the above it helps to stimulate continuous improvement.

As world experience shows, competitiveness is a particularly important factor in the development of any economy and the best measure of economic efficiency of the complex. Success in creating a competitive economy is characterized by the passage of a series of stages that allow to accumulate the necessary potential[2].

I would like to add that competition is one of the main elements of a market economy, thanks to which business entities are fighting for profit, for his personal contribution to the system of production and consumption.

The main priority of the state industrial-innovative policy is the production and manufacture of export-oriented and competitive products. Currently the main emphasis is on economic growth and stabilization in the financial sector of the country by increasing growth of industrial development, which accounted for 20.7% of gross domestic product and 22% of the employed population.

Consequently we have defined that the main task of the state is to identify and create conditions that would ensure the most favorable environment for the functioning and development of competition. These conditions are as follows [3]:

- free access to the market and exit from it;
- . - unlimited number of participants. This condition is achieved the free business activities, the possibility of discrimination of various forms of business activities.
- mobilization of human, material, financial and other resources, which leads to the expansion of exports, which requires the attraction of additional resources, the use and implementation of innovative technologies, modernization of production.

Full and free access to information of participants of competition. Lack of awareness is one of the sources of discrimination business activities.

Setting of market prices does not depend on one subject of market relations, depends on the overall mechanism of the market.

Competitive environment – an environment that represents the entire set of factors, processes, relationships and conditions affecting competition the independent businesses. The main feature of establishing competitive conditions in the economy of Kazakhstan is the form of its implementation.

The Republic of Kazakhstan has huge reserves of natural resources. In the Strategy of development of Kazakhstan till 2030 the oil and gas industry is the highest priority and one of the leading sector in the industrial sector of the Republic. This is because our country exports by 100% of the uranium industry, oil 85%, gas 32%, coal 26%. Today the main source of energy in the world is the oil. According to forecasts by International economic agencies, in future oil resources will remain the main fuel in total energy consumption. In 2020 with an average annual growth rate of 1.9%, they will retain their share at the present level of 40%.

Structure of natural resources, their reserves, quality, degree of scrutiny and direction of economic development not only form economic potential, but also largely determine the direction and the driving vector of socio-economic development of the country [4].

The country's oil industry is the main source of increased tax revenues to the state budget, thereby manifesting itself as the main guarantor of financial support other sectors of the economy and social sphere of society, including improving the level of life of Kazakhstan.

On the prospects of the oil sector of the economy can be judged by the following data. In terms of proven oil reserves Kazakhstan occupies the 12th place in the world (excluding not



precisely enough estimated reserves of the Caspian shelf, gas condensate - 15th place). In General, the share of the country accounts for about 3-4 % of the explored and confirmed world oil reserves [5].

According to our forecasts, if we talk about the long term, namely that by 2030 oil production will fall in comparison with production volumes in the medium term. Today is still the acute problem of irrational use of natural resources in the oil industry, with the result that there is a deficit in certain types of petroleum products, which creates the need for its procurement. The loss of approximately 70%. This is due to the lack of a full cycle of technological process and underdeveloped petrochemical sector due to the lack of qualified personnel and inadequate funding in this rapidly growing worldwide industry.

As noted by the President of the Republic of Kazakhstan Nazarbayev N. A in his annual address to Kazakhstan people from November 30, 2015 today in the oil industry there has been a noticeable decline in oil production, which led to a decline in the profitability of this industry.

This fact slows economic growth worldwide. No one is surprised by a steady decline in growth forecasts of global GDP. In the autumn of 2011, the International Monetary Fund has revised 6 times forward-looking indicators, reducing them from 5 to 3 percent. And apparently this is not the limit. The development of the world will occur against the background of fierce competition of global and regional power centers. The challenges of the new global reality, we must oppose a comprehensive strategy based on our real possibilities [6].

In the foregoing message of the President of RK Nazarbayev N. special attention is paid to creation of conditions for free and fair competition. To implement a given mandate, the Government should provide specific measures for strengthening anti-monopoly activities and also to create the law on anti-monopoly Agency, with a clear regulation of its status and procedures.

The development of competition in the country must be accompanied by effective regulation of the bankruptcy process and the rehabilitation of inefficient companies. As explained by Nazarbaev N. : "The market economy is strong competition. The loser should be able to leave the market or to start again. We have no such. Inefficient companies are lining up for different kinds of subsidies and incentives from the state. In any developed country the company's insolvency leading to a collapse of the industry and stop companies from laying off workers. In place of ineffective managers have new owners who bring investment. We should not "pull" non-competitive companies at the expense of the state. I instruct the Government to develop a clear and simple bankruptcy procedures for individuals and legal entities. It should be as easy as possible" [6].

As a result of the analysis of the current state of the oil industry, we have identified a number of problems. These include:

- the quality of crude and refined oil, which affects the competitiveness of domestic petroleum products;
- acute problem of illegal turnover of oil products, which brings huge losses;
- the fall in oil prices; which has greatly influenced the growth of the world economy;
- low degree of wear of refinery factories;
- there is an imbalance in the distribution of returns, due to higher yields from oil exports in comparison with the income from the supply of the domestic market.

The main result of our study was the identification of a number of measures to improve the state of the oil industry in our country:

- To increase the oil recovery factor by bringing in the latest technologies and innovations;
- To improve the existing mechanism of ensuring the demand in the country;
- To regulate and to monitor the operation of the plant for recycling and processing;
- To ensure growth of hydrocarbon reserves by subsoil users, doing expanded exploration;
- To improve mechanisms of financing of innovation and breakthrough projects in the industry;
- To form a research base to establish the inseparable connection of science and practice;
- To prepare high-qualified, competent scientific personnel.

In this regard, we believe that the importance of the production of competitive products caused by new conditions of world economic space associated with the accession of the Republic of Kazakhstan in the Eurasian economic Union and the world trade organization, which in turn increase the impact of competition on the industry of the country. For the implementation of the address of President Nursultan Nazarbayev to Kazakhstan people "Kazakhstan's way - 2050: Common goal, common interests, common future" and the concept of Kazakhstan's joining top 30 developed countries of the world are challenged to overcome the raw material orientation and become a highly developed country.

Modernization of the industry of any country has a positive effect on the development of competition. Novelty and innovation increase the level of competitiveness. The modern world market puts pressure on companies, corporations and other organizations, presenting the most stringent requirements for quality and assortment of goods and services. This leads to a tightened struggle in the international arena for its benefits and advantages. Another positive impact on the competitiveness of the national manufacturers is the level of competition in the country, and the demands of consumers in the quality of local goods and services.

The main indicators to measure the competitiveness of the product include:

- Production of ecologically clean production;
- Rational exploitation of deposits;
- Integrated use of natural resources of the country;
- Ways of waste disposal;

The efficiency of invested costs at a minimum cost to manufacture is achieved the maximum profit from the sale.

Thus the role of competition is to identify competitive market mechanism operating parameters and the financial sector, in turn, the priorities of the economy in general. Discarding ineffective economic links, it determines the development of the industry, and helps to stimulate continuous improvement. Theoretically shows perspective and relevance of the country's oil industry. This industry affects the overall development of the economy as a whole.

It is proved that a particular feature of the competition is its lack of self-organization and stability properties, which indicates the need for most external competition regulation as a condition of its preservation.

#### **References:**

1. Strategic development plan of Republic of Kazakhstan till 2020 was approved by decree of the President of the Republic of Kazakhstan № 922 dated February 1, 2010. [http://online.zakon.kz/Document/?doc\\_id=30559730](http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30559730)
2. Kenzhuguzin M.B. Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan Sayat-// the Policy, 2003, № 3, s.4-7.
3. Baymuratov U.K. Problems of competitiveness of the national economy in the condition of global trends // Competitiveness: the theory, methodology, practice. - Almaty, 2008.
4. Alina M. Sh. / Mineral resource factor in the condition of sustainable development. - Ef.kz/upload / iblock / 2e9 / heazluu.
5. The battle for the Caspian Sea and the oil boom // Nazarbayev N. Kazakhstan's way. - Karaganda: Arco, 2006, p. 129.
6. Address by the President of the Republic of Kazakhstan Nazarbayev N. to Kazakhstan people from November 30, 2015 <http://www.akorda.kz/ru/addresses/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-30-noyabrya-2015-g>

**Zholamanova M.T.,**

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

**An Y.V.**

undergraduate

*Al Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

## **THEORETICAL ASPECTS OF COMPENSATION BY A BANKING SYSTEM OF THE EXTERNAL REVOLTING INFLUENCES**

*In the article theoretical questions of compensation are considered by a banking system of the external revolting influences. In the article, the concept "compensation of the external revolting influences" as a definition "adaptive stability", in our opinion, has wider semantics is used and includes compensation not only external, but also internal influences, as well as acceptance of preventive actions. Special attention in article is paid to the maintenance of the concept "system", identity of the concept "stability", levels of compensation of the revolting influences are considered. In the article the attention that any developing system including bank, functions only because in its basis it is put both identity, and distinction, and are necessary for compensation of the external revolting influences existence of "a stability stock" and "the speed of an activation of resources" is focused, at the same time stability of any system is connected with a certain volume of change of its contents, and a change exit out of limits of range can both destroy, and to improve system.*

**Keywords:** globalization, financial stability, stability, the banking sector, compensation of the external revolting influences, macroeconomic shock, the crisis period.

In modern conditions of globalization the economy of the countries becomes more vulnerable for the external revolting influences. In this regard now under close attention of scientists there is an influence of macroeconomic shocks on the banking sector. The subject is urgent today as in the conditions of global financial instability stability of banks in many respects predetermines a further condition of a banking system of the country as banks are peculiar "blood system" of the state. Global financial instability had significant effect on stability of banking systems practically of all countries.

For definition of own position on an occasion of semantics of a definition "banking system" it is necessary to consider itself the concepts "system". In the Economic encyclopedia the system is considered as a set of the components interconnected among themselves and forming a certain integrity [1].

All points of view on this term can be divided into three groups conditionally. The first direction understands a complex of processes and the phenomena which exist objectively as system. That is it is admissible to isolate system from the environment, to carry out the analysis its structure, tools and mechanisms of its functioning and to influence definitely it. In other words, the system acts as subject of the analysis and management.

The second direction is that the system is meant as a way of the analysis of processes and the phenomena. This idea of system is that the system can be designed as a certain display of real objects. Such understanding is similar to a concept of model where synthesis for formation of macromodel and the analysis for micro modeling of separate components is possible.

The third direction concerning contents of the term "system" consists in the following: the system is considered as artificially created the set of components intended for the solution of a certain task. In this case it is possible not only to allocate system from her environment, but also to create it.

Let's note that, despite distinction of approaches to the concept "system", they are united by the following signs of this phenomenon: "system" is certain whole which consists of the interconnected and interacting components. In this regard, properties which are possessed by elements depend on properties of the system, in general, properties of system depend on properties of elements. Also, general sign for all the direction is that the system cannot exist and function without a certain environment.

Such environment for any system, and bank also, are other systems with which it interacts. Area for each system is defined by those functions which it is designed to carry out. The banking system functions and interacts first of all with economic system which is her direct environment.

Considering a banking system as a research object, it is expedient to adhere to the first direction of consideration of this term as bank system does not function out of the development, it is influenced by a set of external and internal factors. In other words, the banking system directly depends on processes which happen in the external environment and in the most banking system. These processes proceed objectively as built on economic laws of an anagenesis and are independent of will of any subjects.

Such state at which the financial system can resist to shocks understands G. J. Shinaz as financial stability and liquidate imbalances, than reduces probability of serious failures [2, page 27].

From the point of view of Lavrushin O. I. and Fetisova G. G., the concept "financial stability" is represented to more complex as "... stability is ability to resist to influences ... process can be steady only when there is a stability" [3, page 58].

According to Kallaur P. V., polarly to opposite opinion of Lavrushin O. I. and Fetisova G. G., the concept "financial stability" is much wider, than "financial stability": "financial stability assumes balance of a financial system, and financial stability – only aspiration to balance, and its achievement is possible in the absence of negative shocks in economy" [4, page 31].

Rams of Ampere-second. and Okladsky P. V. understand such compliance to system parameters which would be adapted to a condition of the external environment and is capable to bring efficiency to functioning of system at the revolting influences as financial stability [5, page 177].

Considering discrepancy of the given definitions, all of us consider that reasonable it is possible to consider application of both terms. For justification of own point of view we will address etymology of the debatable concepts recorded in the dictionary of Russian [6]. "Steady" – from the word "resist", primordially Russian word, i.e. "resistant, not shaky, capable to keep the situation in the presence of external influences". "Stable" – the word borrowed came from the Latin word "stabilis", meaning "resistant, constant, not subject to considerable changes". Thus, both of these terms inherently reflect one property: ability to resist. In this regard, without pressing in semantic discussions, we consider that both terms have the right for their use as equal.

In general, stability of each system is aimed at balance preservation [7, page 105], that is at realization of mechanisms of interaction of its components at which the system could move ahead most effectively to a goal.

However, it should be noted that in the changing environment to keep invariable the structure and it is impossible to maintain balance as the ideal environment is for this purpose necessary. For any cybernetic, or, otherwise, the developing system the law of a necessary variety formulated by U.R. Eshbi is peculiar [8, page 267]. That is any developing system functions only because in its basis both the identity, and distinction is put. And from as far as the system effectively copes with influences (indignations), so it is steady. According to U.R. Eshbi, indignation is what forces system to pass from one state into another as always one condition of system differs from another in any change. Thus, the revolting influences are understood as any conversion (transformation, transformation) of system. If transformations significantly do not influence change of a state, then such system can be considered steady.

Stability of any system is connected with a certain volume of change of its contents. A change exit out of limits of range can both destroy, and to develop, improve system. Specifics of coexistence of the developing systems and the external environment consist in passing the variety useful to system, but not to pass a variety of the revolting influences which are capable to destroy system. At destruction the system has to replace the degenerating components on new, but it can receive them only from the external environment. For this reason genesis of the developing systems consists in active protection against threats and an assumption of valuable factors. Only under these conditions of system can progress, ensuring the stability and safety.

Thus, but the basis of the analysis of the developing systems can come to a conclusion that for ensuring stability the banking system needs to have variability of its components. That is resistance of a banking system to the revolting factors needs to be considered in three aspects:

- 1) in interrelation with stability of national economy;
- 2) in interrelation of stability of concrete bank and a banking system in general;
- 3) from the point of view of concrete bank and its structure.

All factors influencing losses of economy call revolting as they cause a deviation of controlled parameter of economic system from its optimum or calculated value, as a rule, having the determined size.

To external the revolting factor of macroeconomic of the country belong:

- financial crises in world system;

- change of the international prices on commodity markets of N of services, and also raw materials and components;
- international terrorism;
- creation of the financial unions;
- international wars;
- expenses on external wars.

Concerning the term "compensation" we will note that the points of view on understanding of this concept of researches of scientists-economists coincide, and all agree on one: compensation (Latin of *compensatio* – an equilibration) represents compensation of the suffered losses, expenses, losses [9, page 421]. That is so far as concerns compensation of the external revolting factors, it is meant as not acceptance of preventive measures for their prevention, and direct actions which are directed to already come true threats.

Compensation of the external revolting influences consists in ability of system to perceive innovations which allow it to react flexibly to change of the external environment and to keep the functional purpose with the minimum structural losses. Compensation, or, otherwise, adaptation, the developing system is characterized by two levels. In science about regularities of management processes and communications in organized systems allocate compensation of the first and second level. The first level assumes existence in system of limited tool kit, capable, nevertheless, to compensate external influence. The second level consists in leveling of influence of the external environment not on a linear guide, and in the closed chain that is able to afford to compensate even the strong revolting influence. That is the second level of compensation is, in fact, the self-control mechanism, or a homeostasis. In relation to a banking system of the most effective compensation of the revolting influences of the second level is.

Compensation by a banking system of the external revolting influences happens in the following directions:

- economic stability;
- structural, organizational, technological, functional stability.

All these directions in general allow to react flexibly to external influence, to progress, be a competitive member of the market, thereby promoting stability of all system.

According to Omelchenko I. N. and Borisova E. V., "the system can be steady if it comes back to former equilibrium state after the termination of the revolting influence which brought him out of this state".

Stability of a banking system is formed proceeding from stability of concrete institutions and the created tendencies. Compliance of each subject of a banking system to the established standards allows to speak about stability of a banking system in general [10, page 66].

The negative impact of various factors on elements of system generates threats of economic stability. Goncharenko L. P. under the threat of the external revolting factors understands a concrete and direct form of danger or set of conditions and factors which create danger to interests of the state, and also to national values" [11, page 13]. In Dahl's dictionary the threat is treated as "possible danger".

Any threat potentially causes to an object any damage or bears destruction in case of its emergence. in this regard precautionary measures which are capable to neutralize threat or to make their revolting influence less sensitive for system within admissible range are necessary. That is stability of a banking system consists in an opportunity to predict possible threats of the external revolting factors and to change any tools for prevention of their adverse effect.

There are various classifications of types of threats.

For example, all threats which are capable to make impact on stability of a banking system can be classified by emergence sources:

- internal which are understood as inability of system to self-preservation and further development because of degradation of internal elements;
- external which are understood as the revolting influences of the external environment.

It should be noted that the border between external and internal threats not always has accurately expressed character. Moreover, often external smoothly flow in internal threats.

Also distinguish potential threats from threats of economic stability and real. The called types of threats are defined in direct dependence on that, exists or not a possibility of the prevention of an adverse effect of the external revolting factors. In other words, the border between the called types of threats is very thin as the possibility of danger can become real if the appropriate preventive measures are not taken.

There are also other types of classifications of threats where act as the defining criterion a time sign, functional and subject, on the scale of consequences of threats, regularity degree, etc.

Speaking about compensation by a banking system of the external revolting factors, it should be noted that at the allowed crisis situations the possibility of their elimination and return to balance depends on two highlights to which belong:

- existence of resources which are necessary for compensation of losses, "a stability stock",
- the "speed of activization of resources" necessary for a timely exit from a crisis situation.

"Timeliness" in this case is understood as a stop of development of crisis till the moment when it becomes irreversible.

The last moment is characterized by the importance of temporary characteristics of economic system, i.e. lag effect indicators.

Speed of economic system reflects the speed of acceptance of actions for counteraction or compensation of system on negative impact of the external revolting factors and depends on circumstances which treat:

- liquidity of property of the enterprise;
- turnover of assets;
- speed of a turnover of funds of national economy;
- turn speed "goods – money – goods";
- duration of reproduction of a work resourses, etc.

It should be noted that stability of a banking system first of all is based on the forecast of possible threats of the external revolting factors which allows to reveal the most dangerous of them and in due time to take preventive measures for their neutralization, and only then on their compensation by the relevant activities becomes irreversible.

Thus, stability of a banking system first of all consists in an opportunity in advance to predict possible threats and to change certain tools and mechanisms for prevention of adverse effect of the external revolting factors. Financial stability of a banking system is based on its smooth functioning independent of negative impacts on it from macroeconomic shocks. At the come true threats of the external revolting factors it means their immediate decision with the minimum losses both for a banking system, and for her environment – national economy in general.

### References:

1. Economic encyclopedia. – M.: THIS, 1999. – Page 726
2. Shinasi. Preservation of financial stability//economy Questions. – 2005. – No. 36.
3. Lavrushin, O. I., Fetisov, G. G. Ustoychivost first of all.//National bank magazine. – 2005. No. 1. Page 56-60.
4. Kallaur P. V. Concept "financial stability"//Belarusian economic magazine. – 2007. – No. 1. – Page 25-37.
5. Okladsky P. V. Ratio of concepts of economic insolvency and stability of the enterprises//Lesnoy magazine. – 2000. – No. 5-6. – Page 176-180.
6. Distance of Century. Explanatory dictionary of living Great Russian language. In 4 t. M.: Russian, 1979.
7. Ovchinnikova N. E. Adaptive stability of a banking system: theoretical aspect//Scientific notes of the Petrozavodsk state university. Public and the humanities – 2013. - No. 7 (136). T.1 – Page 103-107.
8. Eshbi, U.R. Introduction to cybernetics. – M., 1959. – 397 pages.
9. Borisov A. B. Big economic dictionary. – M.: Book world, 2003. – 895 pages.
10. Omelchenko I. N., Borisova E. V. Financial and economic stability as component of organizational and economic stability of the enterprises//"Messenger of mechanical engineering". – 2007. – No. 4. – Page 64-67.
11. Goncharenko L. P. Economic security of business: Educational and methodical grant. – Ivanovo: Ivanovsky state. un-t, 1999. – 93 pages.

**Boiko S.,**

Ph.D. in Economics, Associate Professor,

**Blyndar Yu.**

Master,

**Koshma O.**

Master,

*Bila Tserkva Institute of Economics and Management, Ukraine*

## **TRANSFORMATION OF THE FISCAL PRIORITIES OF DIRECT TAXES IN UKRAINE**

*A purpose of the paper is to research transformation of the fiscal priorities of direct taxes at the present stage Ukrainian fiscal policy and practice. The authors determined the total amount of direct taxes in Ukraine in 2011-2016 to the Consolidated Budget of Ukraine and determined the main trends in the amounts of direct taxes. The authors analyzed direct taxes and determine the two main direct taxes: personal income tax and corporate profit tax. Other taxes (property tax, flat tax, environmental tax, motor vehicle tax, rent, land payments) did not have much impact on the budget revenue and their fiscal potential is negligible.*

**Keywords:** *fiscal priorities, taxation, direct taxes, indirect taxes*

According to the budget classification [1], budget revenues include tax receipts, non-tax receipts, revenues from capital operations, official transfers. However, the main source of financial resources of the expanded government is tax receipts. Their share in the revenues of the Consolidated Budget of Ukraine in 2007-2015 varied between 73% and 84% [2].

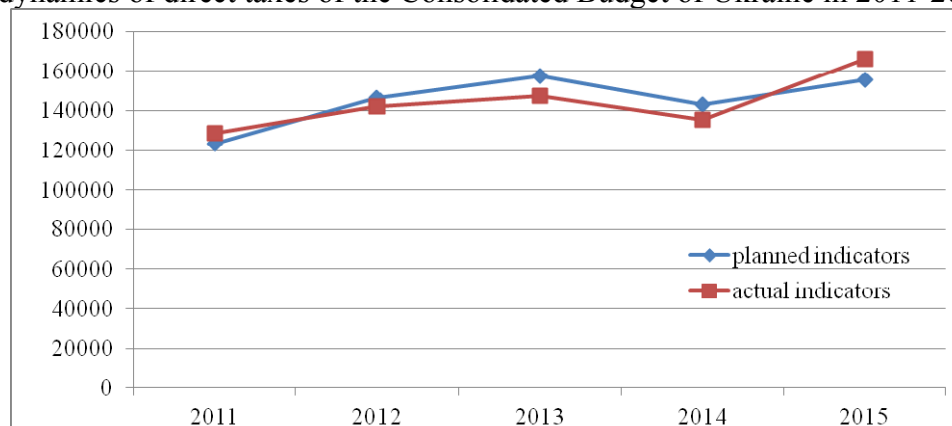
The theoretical and practical foundations of the research of the fiscal potential of direct taxation have laid Ukrainian scientists: M. Aliksieienko, S. Vitte, Ye. Hlovinskyi, S. Ilovaiskyi, I. Patlaievskyi, I. Yanzhul and continued R. Hryniuk, T. Dulik, Yu. Zherevchuk, A. Krysovatyi, A. Sokolovska, V. Fedosov, K. Shvabii, I. Shevchuk and others.

The hypothesis of our research is a priority direct tax in the formation of budget financial resources and their budget-role. For confirmation of this provision will analyze the fiscal potential of direct taxes.

1. The analysis of the total amount of direct taxes in the Consolidated Budget of Ukraine. Determination of the total amount of direct taxes to the budgets of different levels provides summation revenues from direct taxes. Composition of direct tax often changes.

"Classic" direct taxes for Ukraine are personal income tax (PIT) and corporate profit tax (CPT). These direct taxes are levied during the existence of the national tax system. Other direct taxes had been levied in some periods of development of the tax system: land tax, property tax, tax on motor vehicles and other self-movable vehicles and mechanisms owners, flat tax, environmental tax, fixed agricultural tax.

The dynamics of direct taxes of the Consolidated Budget of Ukraine in 2011-2015 (Fig. 1).



**Figure 1. The dynamics of direct taxes of the Consolidated Budget of Ukraine in 2011-2015, million UAH**

*Source: built by the authors according to the data of the State Treasury Service of Ukraine [2]*

According to Fig. 1 can conclude about tendency to increase of direct taxes in the budget in 2011-2015. Over the period the total amount of direct taxes increased by 1.29 times, which is not always consistent and contrary to the dynamics of macrofiscal and macroeconomic indicators. Note the increase in 2011-2013 and in 2015 and decrease in 2014 (-8.05%). A significant increase in direct taxes was in 2015, when total revenues increased by 22.67%. This was the result of reforming the personal income tax and expanding the tax base of personal income tax. Thus, direct taxes have significant fiscal potential, which annually increasing and direct taxes are a source of financing public needs.

Thus, direct taxes is an integral part of tax revenues and their formation occurred in the following amounts: 2007 – 76,159 million UAH; 2008 – 103,976 million UAH; 2009 – 89,382 million UAH; 2010 – 104,762 million UAH; 2011 – 128,684 million UAH; 2012 – 141,968 million UAH; 2013 – 147,188 million UAH; 2014 – 135,345 million UAH; 2015 - 166,024 million UAH; January-November 2016 (from January to November) - 230,741 million UAH.

The level of direct taxes in tax revenues in 2011-2015 fluctuated at 33-42% and in the reporting period 2016 was 39.42%. The retrospective analysis direct taxation suggests a decrease the fiscal role: 47.23% (2007) against 38.45% (2011) and 32.71% (2015).. The slight increase in the share of direct taxes had been in 2012-2013 and had achieved maximum value at a rate of 41.58% in 2013.

Can assert. that the share of direct taxes didn't exceed 42%, that is not provided forming half of tax revenues and reducing the fiscal value of direct taxes was an increase from the fiscal importance of indirect taxation (VAT, excise duty, customs duty, etc.). Since indirect taxes negate the requirement social equity, the share of direct taxes should be increased, but this provision is contrary to the fiscal practice in Ukraine.

2. *Analysis of the structure of direct taxes in the budget and structural changes.* The structure of direct taxes of the Consolidated Budget Ukraine in the context of some taxes during the last five years is given in Table. 2, the last reporting period 2016 - Fig. 2.

In the structure of direct taxes from the beginning of the researched period singled two budget forming taxes: personal income tax and corporate income tax. In 2011 personal income tax and corporate income tax had about 90% of all revenues from direct taxes. Since 2012 have been traced the tendency to increase the share of personal income tax and the tendency to decrease the share of corporate income tax. Fiscal potential of taxation of corporate profits have been reduced.

The internal structure of personal income tax consists of the following components: personal income tax from wages; personal income tax from financial support, gratuities and other payments, which received military personnel; personal income tax from wages of the miners; personal income tax from the annual declaration; personal income tax from the interest (from 2014); personal income tax from pension and military charge (from 2014). Personal income tax from wages provided 87 and 86% of total amount of personal income tax in 2012 and 2013, respectively.

Table 1

**The structure of direct taxes of the Consolidated Budget Ukraine in 2011-2015., %**

	2011	2012	2013	2014	2015
Total amount of direct taxes , including	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Personal income tax and charge	46,80	47,96	49,02	55,56	60,22
Corporate profit tax	42,82	39,30	37,36	29,70	23,52
Tax on motor vehicles and other self-movable vehicles and mechanisms owners	0,52	0,48	0,39	0,29	0,00
Property tax	0,00	0,00	0,02	0,03	9,64
Land tax	8,32	8,86	8,70	8,93	
Flat tax	1,54	3,39	4,51	5,48	6,61

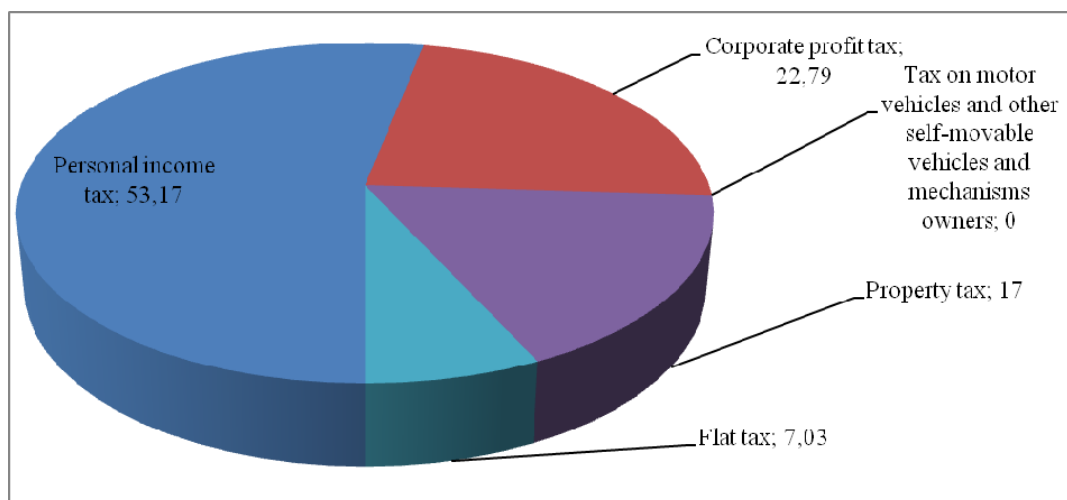
Source: built by the authors according to the data of the State Treasury Service of Ukraine [2]



In 2014 and 2015 there have been structural changes in personal income tax; the share of personal income tax from wages decreased to 80 and 70%, respectively. Implementation of personal income tax from the interest, which provided 8% of revenues, pension – 1%. military charge – 9%.

The third direct tax for the fiscal potential in the structure of revenues of the consolidated budget of Ukraine in 2011 was a land tax that was paid by the corporations and individuals. But in 2015 this tax was reformed. The share of the land tax varied around 8,3-8,9% of direct taxes.

Another direct tax that had not implemented the fiscal potential in 2011-2014 was property tax. In 2015 property tax provided 9.64% of direct taxes. Property tax consists of: tax on real property other than land; vehicle tax; land tax.



**Figure 2. The structure of direct taxes of the Consolidated Budget Ukraine From January to November 2016,%**

Source: built by the authors according to the data of the State Treasury Service of Ukraine [2]

The reporting month 2016 the share of this tax increased to 17.00%. The major fiscal potential has possession of property (residential real estate, non-residential real estate, land and vehicles) individuals and corporations.

Conclusion. Direct taxes are an integral part of the tax system of Ukraine, as well as:

- fiscal potential of the system of direct taxation in Ukraine is significant and can cover third part of budget expenditure;
- the main budget forming direct taxes in Ukraine are personal income tax and corporate income tax. Analysis of the structure of direct taxes revealed the presence of several basic tendencies: increasing the share of personal income tax and property tax, flat tax and decreasing the role of corporate income tax and tax on motor vehicles and other self-movable vehicles and mechanisms owners.

#### References:

1. Ministry of Finance of Ukraine (2011, December 14). On Budget Classification. Working Paper No. 11. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-11>
2. State Treasury Service of Ukraine (2016). Reporting on execution of budgets. Retrieved from <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>

**Bondarevska O.M.**

Postgraduate student of the Department of Finance and Banking  
*Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University*

## **FISCAL DECENTRALIZATION – BASIS OF FINANCIAL STABILITY OF REGIONS**

*The article describes the basic theoretical aspects of fiscal decentralization as the basis of financial self-sufficiency of regions. The essence of the concept of "budgetary decentralization" were identified. Advantages and disadvantages of implementing fiscal decentralization in Ukraine were defined. The article analyzes the dynamics of local budget revenues of Ukraine and united communities.*

**Keywords:** *the budget, fiscal decentralization, the principle of subsidiarity, financial independence of the region, base grant, subvention.*

The experience of economically developed countries shows that the most effective and efficient way of ensuring financial sustainability of local government are budget decentralization, that is the expansion of the financial base of the territorial-administrative units due to transfer of powerful financial resources that were previously enshrined as revenue of the central budget.

The limited revenue of sources and high financial dependence of local governments on the decisions of the central government, unclear division of expenditure responsibilities and reduced responsibility for spending of budget funds, as well as different levels of socio-economic development of the areas, their production and financial potential, climatic conditions, ecological status cause the need for decentralization in Ukraine.

Decentralization in its purpose should be aimed at optimizing relations within the budget system, among the state budget and local budgets (vertical relationship) among local budgets (horizontal relationships), the redistribution of the budget among "rich" and "poor" areas, as well as providing with financial alignment of budgetary capabilities of state and local governments.

Conceptual principles of the budget system depend on the economic system of the state. In totalitarian countries the state budget takes the central place, while the local budgets are of secondary importance. In the budget system of democratic central government budget and the budgets of local authorities operate within a budget system and the role of local budget increases. For the budget system of Ukraine is characterized fairly high degree of centralization of budgetary resources, indicating a lack of local government development and the weakness of its financial base.

Therefore there is a need for studies of region financial security and improvement of the transmission mechanism of central budgetary resources from the state to local authorities in order to maximize its use.

World experience of management suggests that the best economic, social and political status of region can be provided by local authorities. At the same time, it is exactly the local authorities should create favourable conditions for economic growth, use all the levers for investment, enterprise development, small and medium enterprises, promote job creation and growth of self-employment. The welfare of local residents guarantees for the replenishment of local budgets, the growth rate of government revenue, and therefore and the welfare of the country, depend on the solution of these questions.

The transfer of authority to the field, increasing the capacity of local governments and expanding its powers, transferred to the "center on the lower level of local communities" on the principles of subsidiarity, are the objective basis of decentralization, and, at the same time, an integral part of the process of sustainable economic development [1]. Decentralization foresees the local government to get as much power (backed by resources) as local authorities can actually implement to fulfill its duties.

Scientists identify several types of decentralization, which have special features, implications, conditions of realization and they can be applied both independently and in conjunction with one another, in various forms and combinations, both within the country and in some sectors of the economy [3], namely spatial, political (democratic), administrative (bureaucratic), economic (market, financial, fiscal, budgetary).

Nowadays the study of the financial and, in particular, fiscal decentralization takes on special significance. Fiscal decentralization is a process of redistribution of functions, powers, financial resources and responsibility for their use among central government and local authorities. Its main goal is to reach financial independence of local government areas by providing the necessary financial and material resources to ensure maximum performance and availability of public services for the population, improving governance, increasing mobility and effectiveness of local government tasks. Budgetary decentralization is a part of fiscal decentralization as the main instrument of the regions autonomy.

The problems of fiscal decentralization in the period of economy transformation were considered by V. Andrushchenko., G. Wozniak, J. Humenyuk, A. Suntsova, Fedosov, S. Yuriy and others.

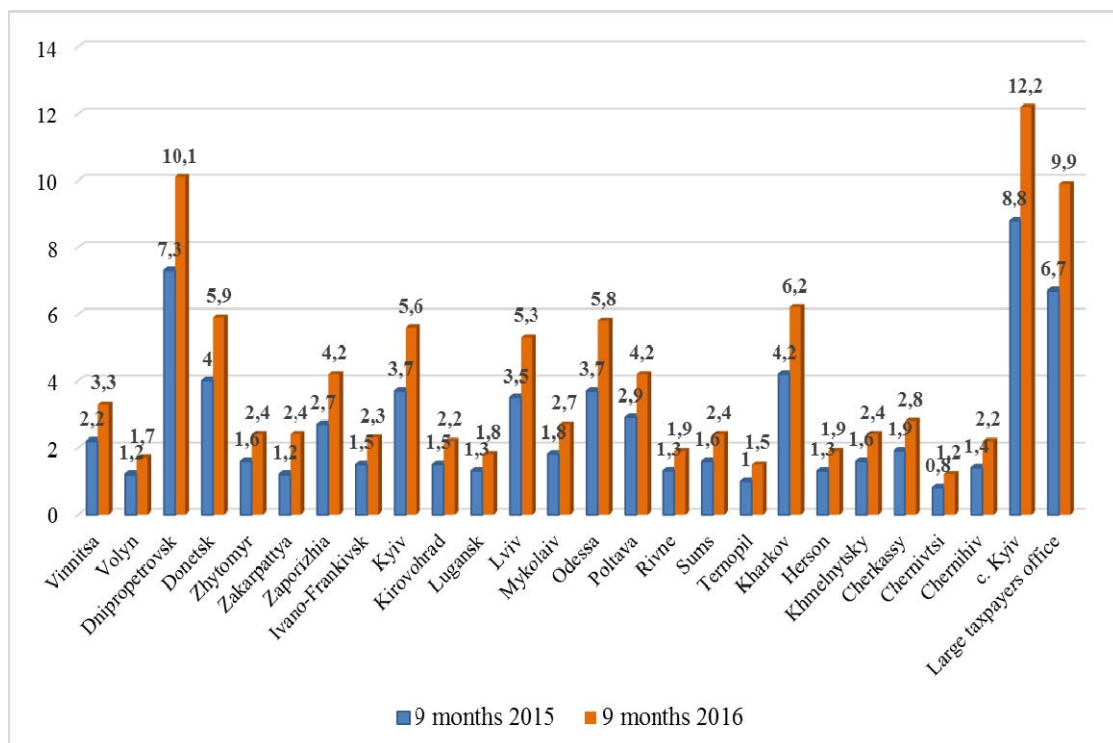
In Ukrainian financial terminology the term "fiscal decentralization" is treated as the transfer of the rights, competences, responsibilities and financial resources in the public sector from central government to local governments [4]. Foreign financial science defines this concept quite broadly, noting that fiscal decentralization («fiscal decentralization») is the mobilization of financial resources in the revenue part of local budgets.

The transition from a centralized system of budget transfers to decentralized system is caused by the presence of a number of significant drawbacks in financial centralization, including limited impact of local government on formation of budget revenues, the impossibility of expenditure predicting for the future, lack of motivation to increase the revenue base of local budgets, lack of transparency of distribution of grants to local budgets, lack of responsibility for the execution of local budgets and more.

At the same time, fiscal decentralization including both political and economic aspects should provide a number of advantages over centralized system [2]:

- possibility to save macroeconomics stability;
- increasing of horizontal and vertical budget competition;
- providing financial autonomy by optimization of revenue sources and improving tax administration;
- stimulation of local authorities to build their own budgetary capacity;
- rational use of budget funds, minimization of budget deficit;
- closeness of local government to the people;
- increasing of LPA responsibility to the community;
- investment activation; providing with a certain level of public services.

The main achievement of the current phase in Ukrainian decentralization is the increase of real financial regional resources that is confirmed by the dynamics of Ukraine local budgets and united local communities financial indicators for 9 months in 2015 and 2016.



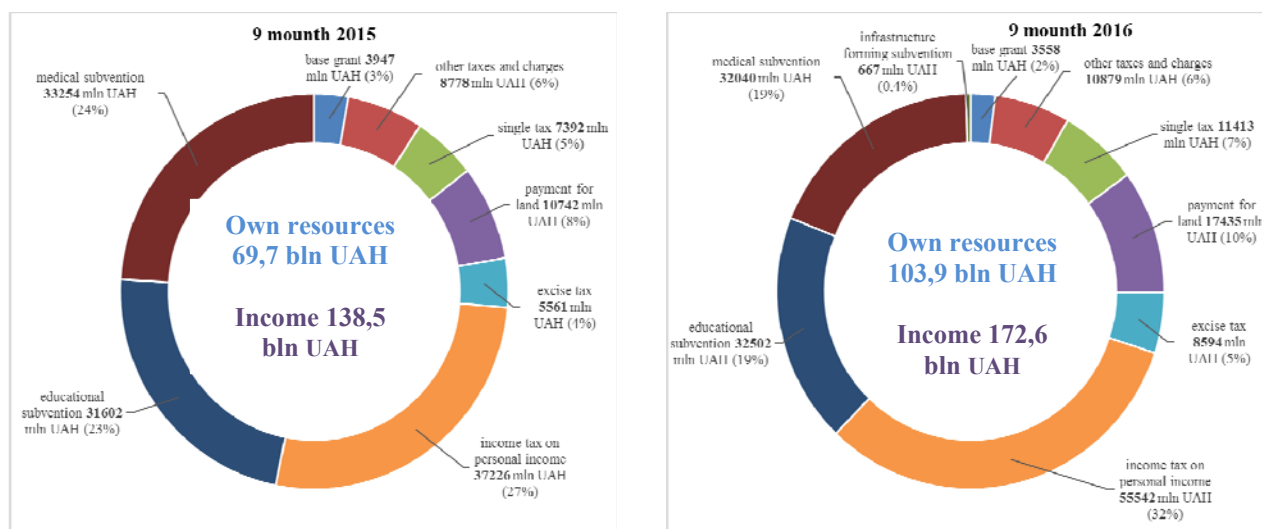
**Fig. 1. The local budgets dynamics in regions**

As the result for 9 months in 2016 the own revenues into the general fund of local budgets increased in 1,4 times or 32,2 billion UAH comparatively with the same period of the previous year and amounted 103,9 billion UAH. Increasing of local budgets revenues in all Ukrainian regions provides predictability and stability, indicating the strengthening of the tax base in the united municipalities.

The income tax was the main budget-payment, it amounted 55,5 billion UAH (+18,3 billion UAH or 49%). Land payment revenues amounted 17, 4 billion UAH (+ 6,7 billion UAH or 62%), single tax – 11,4 billion UAH (+4,0 billion UAN or 54%), excise tax – 8,6 billion UAH (+ 3,0 billion UAH or 55 %), real estate tax – 1,0 billion UAH.

For 9 months 2016 local budgets received from the state budget base grant in the amount of 3,6 billion UAH, educational subvention – 32,5 billion UAH, medical subvention – 32,0 billion UAH, subvention for communities association infrastructure forming – 0,7 billion UAH.

Reverse subsidy to the state budget was transferred by the local budgets. The total sum amounted 2,3 billion; for the same period in 2015 – 2,0 billion [1].



**Fig. 2. Actual general fund revenues from Ukrainian local budgets for 9 month in 2015 and 2016**

Analyzing the achievements of reform for 9 months in 2016, it is worth noting the growing number of local budget surplus, the growth of integrated territorial communities` revenue, increasing income per community resident.

#### References:

1. The official website of the Cabinet of Ministers of Ukraine [electronic resource]. – Access mode: <http://www.kmu.gov.ua>
2. Bila S.O. Influence of decentralization on the stimulation of the economic growth of region communities in Ukraine / S.O. Bila // Academic journal of M.P. Dragomanov NPU – Issue № 18. – Economics and Law: collection of scientific papers. – Issue 27. – K.: Publishing office M.P. Dragomanov NPU, 2014. – P.60-68.
3. Vozniak H. V. Pros and cons of budgetary decentralization: theoretical-methodological aspects / H. V. Vozniak // Problems of Economics. – 2015. – №2. – P 253 – 255.
4. Slobozhan O. Budgetary decentralization: achievement sand perspectives. / O. Slobozhan. [Electronic source]. – Access mode: [http://chor.gov.ua/images/Razdely/Oblasna\\_rada/office\\_reform/3ofis\\_reform\\_slobozhan.ppt](http://chor.gov.ua/images/Razdely/Oblasna_rada/office_reform/3ofis_reform_slobozhan.ppt)

**Doszhan R.D.,**

PhD, Associate Professor

**Liu Chen**

undergraduate

*Al Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

## EVALUATING AND IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF INSURANCE COMPANIES IN KAZAKHSTAN

*This article discusses the evaluation and improvement of the competitiveness of insurance companies in Kazakhstan. Considers approaches used in insurance companies*

**Keywords:** *insurance market, insurers, competitiveness, insurance organization, evaluation*

Today's insurance market of Kazakhstan is far from entering the maturity stage and solves the problem of its initial operation. Under these conditions, to talk about the management of competitiveness of insurance services in full its broad introduction to the activities of domestic insurance companies, as, for example, takes place in the United States, Japan and many Western European countries, it is premature. Insurance organizations of the republic, its insurance market as a whole has not yet exhausted the stages of the production and inventory management supply adequate extensive type of economic development. These are the basic steps, and their development is important. Only after going through these stages of the insurance market of the republic closely suited to the next phase, the corresponding intensive development[1].

To assess the competitiveness of insurance companies use a methodical approach, based on the receipt of generalized indicators, aggregating a number of special characteristics with regard to their weight and relevance. It uses the following algorithm [2]:

1. Determined partial indicators characterizing the properties of competitive insurance organization.

2. Determined values of the partial indicators for each of the alternatives (in physical units, and if necessary - in points)— $K_i$

3. With the help of an expert method builds the sequence of partial indicators of competitiveness, ranked by degree of importance to consumers.

4. Select an option - "standard", which is the base for comparison of particular indicators (in any of the alternatives can be used as a reference).

5. Private competitiveness indicators are compared with the standard version, and determine the index of private indicators (J) for each option:

$$J = K_i / K_{i_0} \quad (1)$$

where  $K_{i_0}$  — private index of competitiveness, corresponding to the "standard".

6. With the help of engineering prediction methods determined coefficient weighting the competitiveness of private indicators— $K_i$

$$K_i = i / (2^{i-1}) \quad (2)$$

where  $i$  — index number in the sequence, ranked in order of importance.

7. Calculation of the total (integral) index Competitiveness  $Y_{ku}$  (organization) for each of the compared options:

$$Y_{ku} = \left( \sum_{i=1}^{i=n} k_i J \right) / \left( \sum_{i=1}^{i=n} k_i \right) \quad (3)$$

where  $n$  — number of estimated private indicators of competitiveness.

This figure is quite suitable for the comparative evaluation of the efficiency of insurance business and can not be used as an absolute characteristic.

In forming the aggregate marketing costs are taken into account the costs of market research; the development of innovative solutions; training market; organization of marketing activities; developing a comprehensive marketing plan; the establishment, strengthening and effective use of communication links; organization and sales promotion; advertising and commercial propaganda; measures to strengthen the image [3].

In practice it may be difficult to use the weighing mechanism (ratio) indicator results and costs. If the indicator is the result value (eg, profits), you can use a simple mechanism for comparing one-dimensional quantities.

But if the indicator results are presented in other units (market share, competitiveness), it can not be directly correlated with the value index. In this case requires a special mechanism for weighing the different qualities and characteristics of different size. Applying performance indicator

as a relative value, intended for scientific study and selection of the most rational decisions, you can use an index approach, when the index of costs and benefits are expressed in index form, has no dimensions and allows to carry out the comparison procedure.

As part of the optimization modeling is always possible indexation of key performance indicators. performance indices are calculated in the comparison of the alternatives considered. At the same time one of alternative business decisions are taken as a base, and its rate was adopted on that unit.

The presented figures express the cumulative result of the insurance business. They aggregated by many factors and may, in fact, be called generalizing. However, insurance activities, as noted above, includes a number of relatively independent activities: financial, investment, communication, each of which has a direct impact on the final results, and largely determines the efficiency of the insurance organization. Each activity is characterized by its own results on the basis of which can be calculated the figures reflecting the efficiency of the individual activities.

These figures can not claim to be a general characteristic, as concerned only the individual elements of a whole, but can be successfully used as additional components.

The competitiveness of insurance services is generally defined, as has been shown above, the three essential elements:

- Property insurance services
- Property competing insurance services
- singularities consumers.

M. Porter a few adds to the pillars of competitiveness: "In any industry - whether it operates only on the domestic market or on an external, too - the essence of competition is expressed by five forces: the threat of new competitors; threat of the appearance of the goods or services—substitutes; the ability of suppliers of components, etc. to bargain; the ability of buyers to bargain; the rivalry between the existing competitors in a"[4].

Competitive product has any competitive advantage. "Competitive advantage is divided into two main types: lower costs and differentiation of products. Low costs reflect the company's ability to develop, manufacture and sell a comparable product at a lower cost than competitors: Differentiation—the ability to provide the buyer unique and more valuable as a new quality of the goods, the special consumer properties or aftermarket".

Building on that position, M. Porter defines the properties and causes of international competitiveness of products. Quite rightly identifying a decisive contribution to the competitiveness of the product is indicated by two components of competitive advantage, he still does not reveal the influence of consumer characteristics on the assessment of its competitiveness. [5]

It should be noted that the vast majority of works devoted to competition and competitiveness, consider only property insurance and property insurance services competing. Numerous calculation methods for determining the competitiveness of insurance services operate by these groups of indicators—quality parameters (technical) and economic parameters. Let us consider in more detail the methods and determine the advantages and disadvantages of their use in the competitiveness of the system.

The choice of the comparison base is largely dependent on the correctness of the result of evaluation of the competitiveness and the future decisions taken. The basis of comparison may be: the need of customers; the magnitude of the required beneficial effect; competing insurance services; hypothetical sample; unique artist. In the case where the base of comparison is the need of customers, it is used to select the range of values and the establishment of parameters of customer needs, evaluated and competing products that consumers use when evaluating products on the market, as well as the weighting of these parameters in the total dataset.

As for the comparison base is taken the value of the useful effect of the product necessary to the consumer, as well as the amount of money that the consumer is willing to spend on the purchase and consumption of a product, distinguished himself useful effect as a reference or the sum of funds. If a competitor has an estimated production, the product—sample models need and acts as a

materialized requirements that must be satisfied by the service to be evaluated. Sometimes, as a comparison base acts hypothetical sample which is the average of a group of services parameters. This procedure is used in the case where the information on a particular pattern - analog insufficient. In fact, it comes to analyzing the needs, which may not exist, so this estimate should be viewed as indicative and subject to further refinement. [6]

Much more of the base of comparison is accepted peer group selected from the point of view of harmonizing the classification parameters of the sample and evaluated the services of which the most representative, and then advanced with the best prospects for further expansion of sales.

Evaluation of competitiveness of insurance services is made by comparing the parameters of the analyzed services with parameters comparison base. A comparison carried out by groups of technical and economic parameters. In assessing the use of differential and mixed evaluation methods.

The resulting group indicator  $I_{Tn}$  characterizes the degree of conformity of the product of the existing requirements for the entire set of technical parameters, the higher it is, the overall better meet consumer needs. The basis for determining the weight of each technical parameter set are generally expert estimates based on the results of market research. Sometimes, in order to simplify the calculations and of the indicative estimates of the technical parameters can be selected the most significant group or used a complex parameter—a beneficial effect, which is further involved in the comparison.

Thus, one of the areas of the insurance company in the market conditions that ensure its competitiveness, is the financial management of the insurance company on the basis of capitalization and budgeting.

#### **List references:**

1. From the report of the World Economic Forum's "Global Risks 2012" // insurance market. - 2012. - №2 (29). - S. 18-29.
2. Kazakhstan portal about insurance - ALLINSURANCE.KZ
3. Yurchenko LA Insurer Financial Management: A Textbook for high schools. - M.: UNITY-DANA, 2010 – 199p.
4. Rudy VK Financial and credit systems of foreign countries: Textbook. - M.: Finance and Statistics, 2004. – 170p
5. Materialy VI International Conference "Insurance in Central Asia". // The insurance market. - 2012 - №3 (90). - P.4 - 28.
6. Sirotyan C. Approach to the construction of an efficient modern insurance company management system // The insurance market. - 2011. - №11 (45). - p. 35-36.

**Yermekova Zh. Zh.**

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

**Ashirali Shugyla,**

**Liu Chun**

*Al Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

## **ANALYZING THE CURRENT STATE OF EURASIAN ECONOMIC UNION COUNTRIES' BANKING SECTORS**

*This article shows the analysis of current state of Eurasian Economic Union countries' banking sector. There are analysis and conclusions to the increasing dynamics of the amounts of banks, assets and liabilities according to the information of last 5 years.*

**Keywords:** *the banking sector, globalization, financial stability, stability, compensation of the external revolting influences, macroeconomic shock, the crisis period.*

Eurasian Economic Union is the international, regional and integrational union which legalizes the free movement of goods, service, capital and work force between countries like Russia, Kazakhstan, Belarus, Armenia and Kyrgyzstan and which is came into force in the 1<sup>st</sup> of January in 2015.

The main objectives of Eurasian Economic Union:

- To improve the living standards of the member countries and to create opportunities for their development in economic persistence;
- To aspire to create the common market of goods, services, capital and work force in circle of union;
- To modernize, cooperate and increase the competitiveness of national economics all-around at the level of global economics.

The main aims and principles of regulations in financial market are shown in the 70<sup>th</sup> article of XVI section of the law which is about “The ratification of Eurasian economic union’s agreement” which was accepted in 2014. In this law it is also shown the creation of opportunities for mutual admitting the service licenses in insurance sectors, and also in the sectors of security that given by authorized bodies of one country to be admitted in the regions of another member countries.

The banking sector of every country is the most important field either in terms of range and in terms of economics. Because if there is the fall of banking sector or crisis in banking sector, it totally has bad influences not only on financial system of the country, but also on its economics. For this, the strict control over banking sectors is considered to be the liability of every country.

Eurasian Economic Union aims at creating common financial market by the year of 2025. According to this, there will be some changes in the banking sectors of the countries. Before creating the common financial market, there are many topical issues in the countries’ banking system in current days.

According to the fact, that these countries have intention to create the common financial market, nowadays they must aim at making their banks competitive and increasing the financial persistence. They must resist the competitiveness between banks because of the financial crisis and as they are going to enter WTO. Conforming to this, EEU countries aspire to move from 3 standard to 4 new standard of Basel Committee.

According to the law about “The ratification of Eurasian economic union’s agreement” which came into force in 2015, there are the following objectives and principles associated with the regulation of financial market in the union area:

1. Member countries should do the following tasks with agreed regulations of financial markets in the circle of the union:

1. To deeper the economic integration of member countries in order to provide the achievement of their financial market without discrimination between member countries and to create the financial market and in the circle of the union;
2. To provide with an effective and guaranteed protection of legal interests and consumers’ rights while performing financial service;
3. To create opportunities for mutual admitting the service licenses in insurance sectors, and also in the sectors of security that given by authorized bodies of one country to be admitted in the regions of another member countries;
4. To identify the ways of the risk management in financial markets of member countries according to international standards;
5. To identify requirement(prudential requirements) set on services of security markets, insurance, and banking;
6. To identify the techniques for achieving the control over service of participants in financial markets;
7. It is fulfilled through the aims and principles to provide the service’s transparentness of participants in financial markets.

2. For creating opportunities in order to achieve capital free movement in financial market, member countries should follow the main objects in cooperation as:

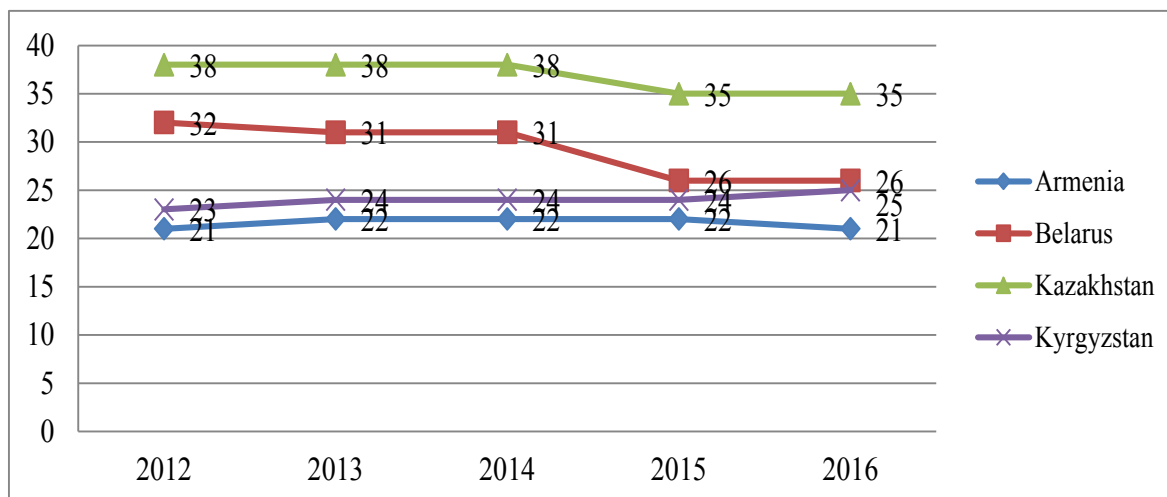
1. To regulate and develop services in security markets, insurance and banking between authorized bodies of member countries and to exchange with information, especially



with the secret information about the problems of controlling and regulation according to international agreement in the circle of union;

2. To organize agreed events where current and probable problems in financial markets can be discussed and can be provided with prepared proposals to solve it;
3. Authorised bodies of member countries hold consultation meetings to solve the problems in regulation of banking services, insurance service, security markets. [1]

Let's analyze the question whether member countries' banks ready to resist new dangers and threats. Also, make a comparative analysis of the recent statistics created through a number of years by these bank unions.



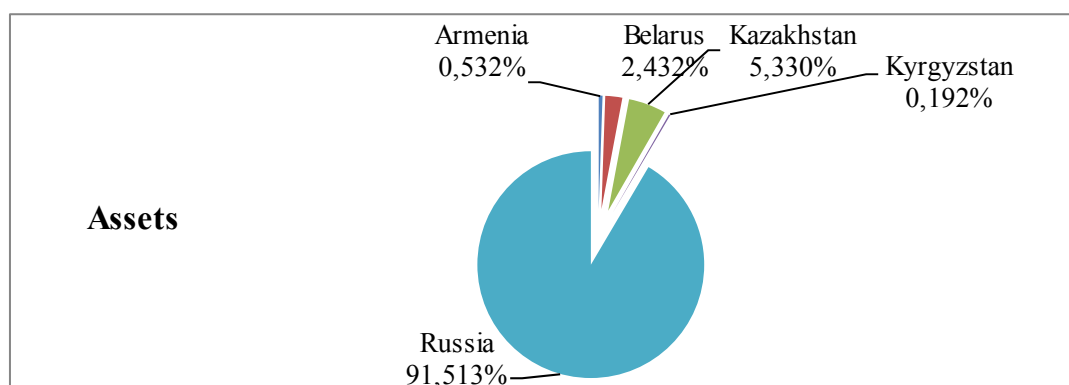
**Diagram 1. The number of commercial banks in member countries of EAEU (unit)**

Source: <http://www.eurasiancommission.org/>

This chart is based on the collaboration between the author and materials taken from the source [2].

As we see from chart, according to the given information for the first half of 2016, the number of Belarus banks has reduced to 6 banks since 2012. That is the decline to 18,75%. There is an increase in numbers of Kyrgyzstan banks, it is 25%.

Among member countries of EAEU, Russia leads. There are 680 banks in Russia in 2016, and it is 86,4% of all banks. The next place is for Kazakhstan, it is 4,4%. There has been reduction in Russian banks since 2012. As we see from the chart there is decrease in numbers from 956 unit to 680, that is estimated to be 28,9% of decline. The factor that influenced on that is the global financial crisis that caused by the put sanctions to Russian economics.



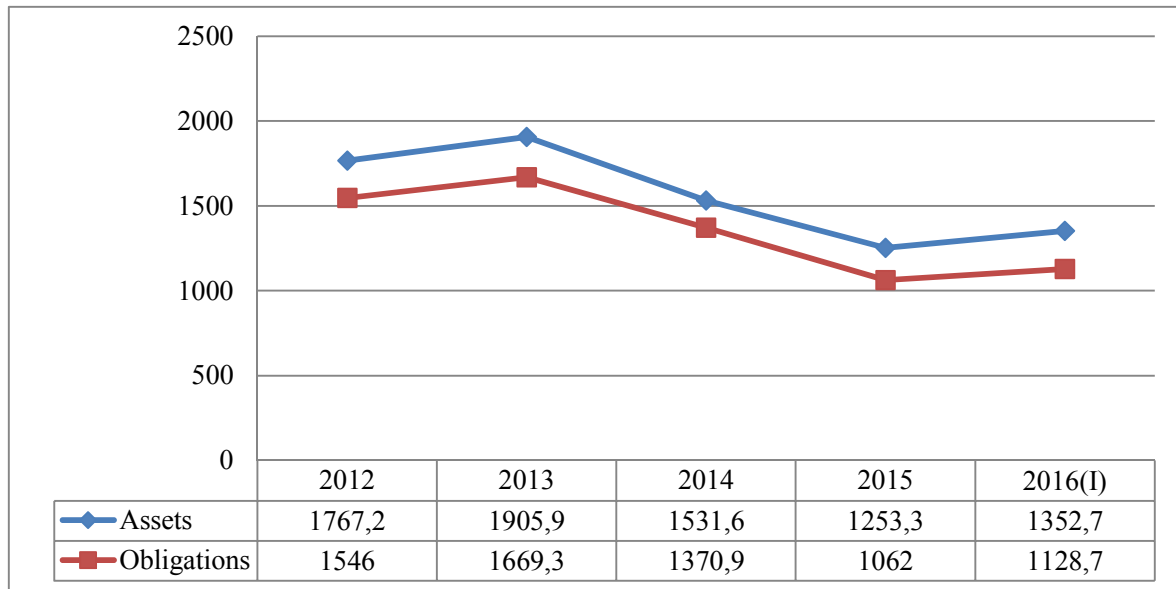
**Diagram 2. The assets and liabilities of banks for the first half of 2016 (billion USD)**

Source: <http://www.eurasiancommission.org/>

This chart is based on the collaboration between the author and materials taken from the source [3-7].

If we analyze the data in terms of the numbers of assets among the member countries of EAEU, as we see from diagram larger part of assets are obtained by Russian and is 91,5% of all assets. The next place is for Kazakhstan with 5,3%, and then Belarus with 2,4% [3-7].

In terms of liability volumes Russia leads, that is it takes 91,01% of all part. The second place is for Kazakhstan banks with also significance of 5,7%.The third place is for Belarus banks with 2,55%.



**Diagram 3. The change of assets and liabilities of the EAEU member countries banks by years (billion USD)**

Source: <http://www.eurasiancommission.org/>

This chart is based on the collaboration between the author and materials taken from the source. [2]

In the first half of 2016 the volume of Union banks' assets were estimated to be 1352.7 billion dollars. This index has increased in comparison with last year. This index has increased to 7,93% in comparison with last year. When it comes to the liabilities of banks, it is estimated to be 1128,7 billion dollars and we can see an increase to 6,3% in comparison with the information on the conclusion of 2015.

According to the result of made analysis, the number of EAEU banks has decreased last 5 years. The factor that directly influenced on it is the financial economic crisis. In addition, the consolidated financial statement has also reduced in comparison with 2012. If we aspire to common financial system, from now we should develop our banking sectors which is considered to be the main object of financial sector.

#### Reference:

1. The Law of the Republic of Kazakhstan about "The ratification of Eurasian economic union's agreement", the 14th of October, 2014 year, № 240-V LRK <http://adilet.zan.kz/>
2. The site of Eurasian Economic Commission: [www.eurasiancommission.or](http://www.eurasiancommission.or)
3. Central Bank of the Russian Federation. <https://www.cbr.ru/>
4. Central Bank of the Republic of Armenia. <https://www.cba.am>
5. National Bank of Kyrgyz Republic.. <http://www.nbkr.kg/>
6. National Bank of the Republic of Belarus. <https://www.nbrb.by>
7. National Bank of the Republic of Kazakhstan. <http://www.nationalbank.kz/>

**Nurgazina A.M.,**  
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor  
**Amanbekov G. M.**  
undergraduate  
*Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan*

## **FEATURES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF PENSION PROVISION IN THE WORLD**

*The article examines the concept of "pensions" and "pension system", the stages formation of pension provision in the world scael, differentiation which allows to identify the main characteristics of each of them: the establishment of national pension systems, the expansion of coverage and paradigm change of pension provision. The article also analyzes the model of pension provision, provided like schemes with defined benefit and defined contribution, their classification is given, depending on the control method and the method of participation. Also the article considers the main institutions of pensions, the combination of which served as the basis for building a modern pension systems around the world. Particular attention is paid to the differentiation of the concepts of "pensions" and "pension system".*

**Keywords:** *The Republic of Kazakhstan, a pension provision, the pension system, the distribution system of pension provision, the accumulative system of pension provision, the pension.*

**Introduction.** Functioning of democratic and legal state in Kazakhstan led to the manifestation of interest in the regulation of relations, which are related to social protection of the population. Pension provision is considered as the basic state guarantees that supports the sustainable development of society, which affect the interests of the disabled population.

Relevance of the topic due to the issues of achieving a high level of pension provision, which in recent years is especially important. Thus, in President Nazarbayev's message "Strategy "Kazakhstan - 2050"" one of the 10 global challenges of the XXI century is called the demographic imbalance [1]. Radical changes in the demographic structure of the population, defined by its aging, in the ratio of economically active population and pensioners call attention to the problematic issues of pension provision in the Republic of Kazakhstan, as well as in most developed countries.

**Results and discussion.** Formation and the reform of pension provision in the world is directly related to its historical development, which is the starting point of the analysis of the factors determining the formation of different pension systems.

In 1889 appeared the first official pension system in the world. Formation of pension provision occurred in stages, from 1883 was provided the introduction of financial support for the sick and injured population, and later the pension provision gained universal character. The aim of the reforms undertaken by Bismarck in the field of pension provision was an attempt to deliver Germany from the spread of socialist ideas, to integrate the working class into the system through reforms in social policy [2].

Model of pension provision, which currently exists in the UK, Australia, Canada, in its time was developed by William Beveridge. According to his model, the pension provision was carried out by contributions from employers and the working personnel. Possibility of obtaining the right to pension was based on the transfer of contributions. The principle of universality was the basic principle. The principle of universality consists in the employees' transfer of a single amount of contributions and subsequently received equal pension benefits [3, p. 45].

Depending on the control method there are public and private management, the essence of which is to manage pension funds.

By way of participation pension schemes are divided into compulsory, when the investor is obliged by law to make contributions to pension funds, and voluntary.

Currently in the world there are three main institutions of pension provision, the combination of which forms a different pension systems:

1. Social assistance as a tool to reduce poverty in the developed countries.
2. Mandatory pension insurance to achieve the minimum required standard of living at retirement age.

3. Personal voluntary insurance - Institute of accumulation of funds on a voluntary basis for life support during the period of cessation of employment.

In world practice, implemented two models of construction of pension systems: Distribution (solidarity) model and accumulative (saving) [4, p. 37].

The distribution model is based on the dependence of the value of the pension on the level labor remuneration, length of service, as well as on the size of insurance premiums. At the expense of insurance contributions collected from employers and citizens takes place ensuring of pension payments, that is, in fact, "the previous generation pensions are financed by contributions of the next generation" [4, p. 41].

Model of accumulative pension system is the exact opposite of the distribution system: the insurance premiums introduced in a specialized finance company to the pension account, whose task is to place these funds in various financial markets for their increase. The essential difference of accumulative model from the distribution model is its independence from the problem of an aging population.

The accumulative model has the following advantages:

- Independence from the demographic problems that cast doubt on the effectiveness of distribution systems;
- Differentiation of amount of pensions depending on the amount of savings and investment performance;
- Ability to effectively use the accumulated funds for the economic development of the government.

Classics of economists understood that the "the return on capital" is the sum of interest on capital and compensation for risk. According to A. Smith, "people will never abandon the use of funds that they have and their purchasing power, until the firm belief that they can potentially consume more than the present" [5, p. 570].

Proof of this statement is a progressive transition from a distributive pension scheme to accumulative, with the result that gives the definition of "pension", contained in the Law "On pension provision in the Republic of Kazakhstan": "Pension - a set of state basic pension payment and (or) pension payments by age and (or) pension benefits for years of service and (or) from a single accumulative pension fund and (or) voluntary pension savings fund," [6].

It is necessary to distinguish the concept of "pension" and "social benefits for sickness and disability." While the pension should be accumulated during working age, social payments are a means of government assistance to low-income or disabled for several reasons.

According to K.M. Tulepbaev, pensions is a "legal and socio-economic institutions for the accumulation of the income of citizens for material and natural (social services) to ensure their old age, or cases of disability or loss of breadwinner" [7]. The entire population of the government is the object of pension provision. Subjects are structures that provide the organization and management of pension provision.

According to the point of view of V. Eremeeva [8], pension provision should be viewed in different ways:

1. From the point of view of jurisprudence pension provision is a branch of legislation that regulates relations, aimed at allowance of the disabled population by society. Most of the legal rules of pension schemes act as part of the labor law that reflects the relationship of pension provision with labour.

2. In sociology pension provision is a combination of forms of content by society as the disabled due to their age, and in connection with health status (disability).

3. From the point of view of economics pension provision is part of the national income, which is used for the allowance of the disabled population.

Tulepbaev K.M. considers that the pension system is "a set of inter-related structures for the organization and management of pension provision, as well as the legal and socio-economic

mechanisms of natural and material security of citizens in old age, invalidity or loss of the breadwinner" [7].

Kutsenko V.V. under the pension system understands "... an integral part of the social security, element of protection mechanism to ensure the effective functioning of one of the sectors of the social sphere of society" [9, p. 103].

From the viewpoint of ML Zakharova, the pension system is «...comprehensive education, which regulates relations on the formation of the respective pension funds. Due to them are paid pensions and other retirement benefit payments » [10, c. 255].

Thus, according to the research of domestic and foreign economists, we can conclude that the pension system is a socio-organizational, legal and economic institution, which reserves physical resources in the event of old age.

It is possible to define the concept of "pension provision": pension provision is a government system of legal, economic and social measures to ensure the population by possibility of reserve of material resources in the event of old age (or statutory superannuation).

This system allows to pay pensions, which are calculated according to the size of mandatory or voluntary pension contributions, which are to be transferred during the period of economic activity [11, p. 635].

In determining the nature of pension provision as a economic category it should be noted its specificity. It is a separate part of the national income and has a goal of creating normal living conditions for disabled members of society [11, p. 636].

Participants of economic relations are:

1. Government;
2. Persons who have reached retirement age;
3. Economically active members of society;
4. Organizations that are required to transfer pension contribution of employees (employers).

The object of the economic relations of the pension system is the accumulation of cash as part of the national income, directed to cover the needs of pensioners.

Different categories of persons of retirement age may qualify for the pension fund's assets. These categories of persons are divided into two groups:

1. Persons who have fulfilled the necessary seniority and reached retirement age;
2. Persons who have retired on superannuation.

There are some problematic issues in pension system that require further reform and improve the system. The crisis in the economy increases the risks associated with investing pension assets, and does not allow to find the most effective investment instruments. Also exist problematic issues: a large number of long-lived, low birth rates in developed countries and the general aging of the population have a negative impact on the system of accumulation and redistribution in the pension systems of different countries.

**Conclusion.** On the basis of carried out research the formation of the pension system can be concluded that in the early XX century, the priority is social security institutions. These institutions have replaced principles of the welfare state. In recent decades, due to the social imbalance and the growing budget deficit, many countries have decided to focus on the personal responsibility of every citizen to ensure their old age. Accumulation of savings of every citizen in the pension fund determined the content of the term "pension" as making profit capital. Accumulation system, adopted as a basis for the various countries, defined the structure of the conventional three-tier pension system.

#### References:

1. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan - Lidera nacji Nursultana Nazarbaeva narodu Kazakhstanu «Strategiya «Kazakhstan - 2050»: Novyi politicheskii kurs sostojavshego gosudarstva» ot 14.12.2012. [Electronic resource] URL: [www.akorda.kz/upload/](http://www.akorda.kz/upload/) (date: 28.10.2016).
2. Guzel A. Turk sosyal guvenlik sisteminde ongorulen reform mevcul sorunlara coziyumnu? // Qalisma ve toplum. – 2005. – Vol. 4. – P. 61-76.

3. Whiteside N. Adapting private pensions to public purposes: Historical perspectives on the politics of reform // Journal of European social policy. – 2006. – Vol.16. № I. – P. 43-54.
4. Madrid R. L. Ideas, economic pressures and pension privatization // Latin American politics and society. – 2005. – Vol. 47. № 2. – P. 23-50.
5. Smit A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations) / - W. Economics. 1993, C. 570.
6. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 21 iyunja 2013 goda № 105-V «O pensionnom obespechenii v Respublike Kazakhstan» (s izminenijamii i dopolnenijami po sostojaniu na 09.04.2016 g.). [Electronic resource] URL: [http://online.zakon.kz/Document/?doc\\_id=31408637#pos=1;-253](http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31408637#pos=1;-253) (date: 12.10.2016).
7. Tulepbaev K.M. Novaja model pensionnogo obespechenija naselenija RK: teorija, metodologija i mehanizmy realizacii: Avtoreferat diss. dokt. ekon. nauk – Almaty, 2007. [Electronic resource] URL: <https://refdb.ru/look/2492290-pall.html> (date: 29.10.2016).
8. Eremeeva V. Kakie izmenenija gradjut v sisteme pensionnogo obespechenija // Chelovek i trud. – 1997. – № 1. – С. 67-69.
9. Kucenko V.V. Pensionnoe obespechenie v Rossii: Istorija, sostojanie, perspektivy: Tekst lekcii. – Novosibirsk, 2006. – С. 103.
10. Zaharov M. L., Tuchkova E.G. Pravo socijalnogo obespechenija Rossii. 2nd edition. – M.: Publisher БЕК, 2002. – С. 202-258.
11. Hurd M. Research on the elderly: Economic status, retirement and consumption and saving // Journal of economic literature. – 2014. – № 28. – P. 565-637.
12. A.K. Izekenova. Strategic directions of functioning and development of the pension system in the Republic of Kazakhstan - November, 2016

### **Pikhotskyi V. F.**

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Honored Economist of Ukraine, *Territorial Administration Accounting Chamber of Ukraine in Lviv, Volyn, Rivne, Ternopil, Ivano-Frankivsk and Zakarpattia regions*

## **STATE CONTROL AND PUBLIC AUDIT IN THE MANAGEMENT OF PUBLIC FINANCES**

### **Піхоцький В. Ф.**

доктор економічних наук, доцент, Заслужений економіст України, *територіальне управління Рахункової палати України по Львівській, Волинській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях*

## **ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ТА ДЕРЖАВНИЙ АУДИТ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ**

*The advanced management of public financial resources and the role of state control and auditing in this area. Deals with the nature of the state financial control and audit. The analysis of the methodological foundations of the state audit, identify its characteristics, specific requirements and audit procedures. The directions of the development and reform of public financial control in Ukraine.*

**Keywords:** *state financial control, state audit, financial resources.*

*У статті автором досліджено моделі передових систем управління державними фінансовими ресурсами та роль державного контролю та аудиту у цій сфері. Висвітлено сутність державного фінансового контролю та аудиту. Визначено напрями розвитку та реформування системи державного фінансового контролю в Україні.*

**Ключові слова:** *державний фінансовий контроль, державний аудит, фінансові ресурси.*

Сучасний етап соціально–економічного розвитку України, який характеризується утвердженням ринкових відносин, потребує підвищення ролі держави в системі управління економікою, посилення боротьби з корупцією та правопорушеннями в економічній сфері. Водночас, прагнення до постійного вдосконалення процесу державного управління передбачають необхідність наукового аналізу перетворень і розуміння та усвідомлення тих організаційно економічних механізмів, які використовуються державою під час здійснення своїх основних функцій. Найважливішою в цьому відношенні є створена система фінансово–економічного контролю, яка має забезпечити рівновагу та збалансованість при функціонуванні суспільства. Держава не може ефективно функціонувати і розвиватися без чітко організованої системи контролю за виробництвом, розподілом і перерозподілом суспільного продукту та іншими сферами суспільного життя [1].

Фінансово-економічна нестабільність останніх років сприяла поглибленню економічної рецесії, що спонукало до загострення кризи державних фінансів та формування значного бюджетного дефіциту. Відтак, в умовах гострого дефіциту державних фінансових ресурсів вдосконалення управління ними та забезпечення ефективного і раціонального їх використання є надзвичайно актуальним питанням для України. У зв'язку з цим об'єктивно набирає ваги контроль в системі державного управління та необхідність розробки наукових основ державного фінансового контролю і незалежного аудиту за рухом фінансових ресурсів та управлінської діяльності держави у цій сфері.

У сучасних умовах реформування економіки України відбувається зміна цілей управління державними фінансами та державною власністю. Основною метою стає підвищення ефективності використання державних ресурсів, забезпечення суспільства якісними соціальними послугами, досягнення відкритості органів влади і державного сектору.

В рамках змін, що відбуваються в економіці країни, впровадження державного аудиту може стати одним з позитивних моментів у вдосконаленні контролю державних коштів, а також, зокрема, одним з найбільш ефективних засобів регулювання користувачів ресурсами, з різних причин які держава надає підприємницьким структурам. Саме через нього може бути реалізований один з непрямих методів державного регулювання діяльності підприємницьких структур з метою підвищення їх економічного потенціалу, а, отже, і підвищення бюджетних ресурсів держави.

До теперішнього часу розвиток національної економіки в області державних фінансів зумовило те, що державні структури – розпорядники фінансів, до необхідності не тільки цільового використання зібраних в загальнодержавний фонд (бюджет) коштів, а й до забезпечення їх ефективного витрачання. Це положення в основному викликане проходженням в останні роки в Україні реформ бюджетного процесу, який ґрунтується на переході від «управління бюджетними ресурсами (витратами)» на «управління результатами», при цьому управління результатами має на увазі необхідність їх правильно аналізувати [5].

Крім того, таке витрачання коштів вимагає серйозної, цілеспрямованої та дієвої системи державного фінансового контролю, що включає в себе і формування основ державного аудиту, наприклад, в рамках взаємодії з підприємницькими структурами або реалізації проектів державно-приватного партнерства.

Власне мова йде про адаптацію вітчизняного державного контролю до ринкових умов. Основоположники радянської школи державного контролю, до яких в першу чергу ми відносимо Е.А.Вознесенського, традиційно трактували фінансовий контроль, як систему економічних відносин, що виникають у державній сфері між спеціальними контролюючим органом і різними учасниками бюджетного процесу. Такі відносини, на думку більшості авторів [2,4 та інші], виникають в результаті реалізації контрольної функції державних фінансів. Контроль при цьому представляє невід'ємний елемент будь-яких фінансових відносин, в даному випадку державних.

Разом з тим, була зроблена спроба відокремлення поняття державного фінансового контролю з системи фінансів і надання йому деяких елементів: визначення його предмету і методу, об'єктів і суб'єктів, властивих йому цілей і функцій [9]. Різні наукові трактування поняття «фінансовий контроль» свідчать про те, що він є досить складним елементом в системі управління державними фінансами, комплексним поняттям.

В умовах розвитку ринкових відносин саме аудит є найбільш прогресивною формою фінансового контролю, що виникла і сформувалася в процесі проходження декількох історичних етапів. У новітній історії України тільки порівняно недавно з'явилися можливості переходу на цю більш просунуту форму фінансового контролю - аудит.

У зарубіжних країнах на законодавчій основі державний аудит, як правило, включає в себе зрозумілий для всіх нас фінансовий аудит, а також аудит ефективності (або аудит належного фінансового управління, аудит вигоди від використання грошей і т.д.) [6].

При цьому в різних країнах превалює те чи інше трактування у визначенні поняття державного фінансового контролю, а, отже, і державного аудиту. Так, в Росії, Німеччині та деяких інших країнах домінує фінансова складова, у Франції - юридична складова. При цьому, з урахуванням юридичного трактування фінансового контролю органи державного фінансового контролю нерідко наближені до юридичних структур, наприклад, до міністерства юстиції, і несуть ряд правоохоронних функцій (наприклад, ведення справ та слідства).

У деяких країнах, наприклад, в Англії, США і Австралії, застосовується адміністративний, тобто управлінський підхід до тлумачення сутності державного контролю. Контролю надаються функції оцінки ефективності державного управління на тому чи іншому етапі бюджетного процесу.

У Росії до недавнього часу спостерігалася тенденція посилення юридичної спрямованості державного фінансового контролю. З одного боку, це пов'язано з більш жорстким контролем за виконанням бюджету, а з іншого, на думку окремих авторів [3], - з деяким бажанням контрольних органів, наприклад, Рахункової палати Російської Федерації, мати владні повноваження і, як наслідок, виконувати каральні або правоохоронні функції. Відзначимо, що невірне трактування державного фінансового контролю може завдати шкоди ефективності контрольних заходів.

Відхід державного фінансового контролю в управлінні бюджетним процесом призведе до злиття контролера і виконавця, що поставить під сумнів його незалежність. Злиття контрольних і правоохоронних або судових функцій в області фінансового контролю призведе до того, що карати буде той, хто перевіряє. Звідси впливає можлива необ'єктивність висновків контролера, його націлювання на правоохоронні функції.

Реалізація внутрішніх і зовнішніх функцій держави неможлива без використання фінансових ресурсів, які акумулюються в централізованих і децентралізованих грошових фондах і створюють фінансову основу для існування самої держави [7].

Зміст фінансової діяльності держави розкривається на окремих стадіях формування та використання державних коштів, які визначаються особливостями її здійснення: а) на стадії формування бюджетних фондів; б) на стадії їх розподілу; в) на стадії їх використання по регіонах і галузях національної економіки; г) на стадії контролю за рухом бюджетних коштів. Слід зазначити, що якщо перші три стадії руху бюджетних коштів і фінансової діяльності слідує одна за одною, то для контролю характерна певна подвійність: по-перше, він має наскрізний характер і здійснюється на кожній стадії руху грошових коштів; по-друге, виступає як підсумковий етап у русі фінансових ресурсів держави. Отже, контроль завжди має функціональне призначення і виникає на кожній стадії управлінського процесу [7]. Охоплюючи різні сфери громадського життя, державний контроль поділяється, відповідно, на окремі види, ключове місце серед яких, на нашу думку, об'єктивно займає державний фінансовий контроль. Справді, будь-яка діяльність держави потребує використання державних ресурсів, результатом чого стають певні економічні результати та наслідки. Здійснення адекватного контролю проектів рішень та зазначених результатів є неодмінною умовою прийняття ефективних управлінських рішень на будь-якому рівні державної влади [8]. Державний фінансовий контроль (ДФК) при цьому є одним із найважливіших видів контролю, який здійснює держава [11].

Державний фінансовий контроль є однією з найбільш важливих функцій державного управління, яка полягає у сприянні реалізації фінансової політики держави, забезпеченні процесу формування і ефективного використання фінансових ресурсів держави для досягнення поставлених нею цілей у сфері розподільчих відносин. Він може розглядатися і як самостійна функція управління економічним розвитком, і як функція контролю за



фінансовими ресурсами на макро– і мікрорівнях. За допомогою використання фінансових важелів впливу на перебіг різноманітних соціально–економічних процесів, їх кількісні та якісні показники фінансовий контроль може реалізовувати самостійну функцію регулювання соціально–економічних процесів та змінювати у заданому напрямі розвиток всієї економічної системи держави.

Розглянемо різноманітні погляди на сутність державного фінансового контролю, подані у вітчизняній науковій літературі. Зокрема, на думку О.Д. Василика фінансовий контроль – це функція управління, специфічна діяльність, що реалізується через систему спостереження і перевірки законності і ефективності процесів створення і використання грошових доходів і грошових фондів з метою оцінки обґрунтованості прийнятих управлінських рішень і результатів їх виконання для досягнення пропорційності і збалансованості розвитку економіки [11]. Разом з тим зауважимо, що однією з функцій фінансів є контрольна функція, яка є об'єктивно існуючою виходячи з того, що фінанси є категорією об'єктивною. Окремі автори наголошують на тому, що фінансовий контроль є результатом практичного використання державою контрольної функції фінансів, тобто внутрішньої властивої їм риси – можливості виступати засобом контролю за виробництвом, розподілом і використанням сукупного суспільного продукту і національного доходу. Водночас, при об'єктивності контрольної функції фінансів, фінансовий контроль є суб'єктивним явищем, адже його покликано виконувати органи управління, наділені такими повноваженнями.

Л. Овсянников зазначає, що «Державний фінансовий контроль – це реалізація права держави законними шляхами захищати свої фінансові інтереси й фінансові інтереси своїх громадян через систему законодавчих, організаційних, адміністративних і правоохоронних заходів» [12].

Державний фінансовий контроль, на думку О. Грачової, – це «діяльність уповноважених державою органів і організацій за дотриманням законності у процесі збирання, розподілу, перерозподілу й використання грошових фондів держави та муніципальних утворень з метою здійснення ефективної фінансової політики в суспільстві для забезпечення прав і свобод громадян» [13].

На думку Є. Калюги, державний фінансовий контроль ґрунтується на використанні контрольної функції фінансів і виступає одним із проявів її важливого значення в розширеному відтворенні [14].

С. Шохін вважає, що під державним фінансово–економічним контролем варто розуміти багатоаспектну міжгалузеву систему нагляду наділених контрольними функціями державних та суспільних органів за фінансово–господарською діяльністю підприємств, установ і організацій з метою об'єктивної оцінки законності й доцільності господарських і фінансових операцій та виявлення резервів доходів державного бюджету і позабюджетних фондів [15].

На думку Ю. Данилевського та М. Голованя «Державний фінансовий контроль – це різновид фінансового контролю, що здійснюється відповідними органами державного фінансового контролю. Він полягає у встановленні фактичного стану справ щодо дотримання вимог чинного законодавства на підконтрольному об'єкті, спрямований на забезпечення законності, фінансової дисципліни і раціональності в ході формування, розподілу, володіння, використання та відчуження активів, що належать державі, а також використання коштів, що залишаються у суб'єкта фінансових правовідносин у зв'язку з наданими пільгами за платежами до бюджетів, державних позабюджетних фондів та кредитів, отриманих під гарантії Кабінету Міністрів України».

Цікаве, і, як на наш погляд, вичерпне визначення фінансового контролю пропонує І. Стефанюк: «Фінансовий контроль – це система активних дій, що здійснюються органами державної влади, місцевого самоврядування та громадянами України, щодо стеження за функціонуванням будь–якого об'єкта управління у частині утворення, розподілу й

використання ним фінансових ресурсів із метою оцінки економічної ефективності господарської діяльності, виявлення і блокування у ній відхилень, що перешкоджають законному й ефективному використанню майна і коштів, розширеному відтворенню виробництва, задоволенню державних, колективних та приватних інтересів і потреб, а також удосконалення управління економікою» [16].

Таким чином, аналіз наукової літератури з питань визначення сутності державного фінансового контролю засвідчує, що його розглядають як:

- а) функцію державного управління;
- б) діяльність органів державної влади і управління;
- в) реалізацію права держави захищати свої фінансові інтереси.

Метою державного фінансового контролю в ринковій економіці є сприяння зростанню та розвитку різноманітних секторів і галузей економіки завдяки здійсненню спостереження за досягненням цільових орієнтирів та перевірці дотримання обмежувальних параметрів фінансово-економічного розвитку національного господарства на мікро- та макроекономічних рівнях.

Таким чином, державний фінансовий контроль з усіма його складовими у практичному аспекті слід розглядати як багатоаспектну систему спостереження і перевірки законності, доцільності, раціональності та ефективності процесів формування і використання фінансових ресурсів на будь-якому рівні управління для оцінки ефективності прийнятих управлінських рішень і досягнення на цій основі економічного прогресу. Для повноти і цілісності він повинен доповнюватися контролем за використанням державної власності.

При розгляді державного фінансового контролю як цілого, що складається з частин, необхідно відзначити, що одним із його етапів неодмінно має бути встановлення достовірності даних бухгалтерського обліку і звітності та іншої документації об'єкта перевірки незалежно від його форми власності для визначення його реального фінансового стану, встановлення ефективності та результативності діяльності, тобто проведення аудиту, який є складовою частиною державного фінансового контролю. За умови здійснення державними органами влади аудиту щодо об'єктів державної власності виникає необхідність його трактування як державного аудиту (аудит використання бюджетних коштів).

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що Україна знаходиться на першій стадії впровадження державного аудиту. Щоб перейти до дійсного державного аудиту, необхідно ввести вимогу формування думки державного контролера (аудитора) про достовірність державної фінансової звітності у вигляді висновків про річну звітність міністерств, відомств і установ, а також підприємницьких структур, які використовували в різних формах в своїй діяльності державні ресурси.

Такий порядок, по-перше, призвів би до того, що дана звітність щорічно перевірялася б державним аудитором, і, по-друге, висновки свідчили б про реальну достовірність показників перевіреної звітності та, як наслідок, про результати фінансово-господарської діяльності того чи іншого одержувача бюджетних коштів або платника податків. У підсумку ми могли прийти і до розширення можливостей стратегічного управління діяльністю різних структур, тобто, перейти до впровадження, виходячи з практики зарубіжних країн, й стратегічного аудиту в Україні. Даний напрямок аудиту в першу чергу пов'язано з контролем за бюджетом розвитку або контролем ризиків управління.

На перший погляд, введення такого механізму є нескладним. Насправді пропонувані зміни зажадають перебудови всієї контрольної роботи, змін в області механізму і методики проведення контрольних заходів, реформування організаційних структур державного контролю. Однак саме такий шлях розвитку зможе підняти на більш високий рівень систему державного фінансового контролю і привести його у відповідність до сучасних міжнародних вимог.

Підсумовуючи сказане, можна запропонувати наступне визначення: державний аудит - це сучасна поглиблена, найбільш зріла форма державного фінансового контролю, яка

забезпечує комплексну цільову оцінку результатів діяльності підконтрольного суб'єкту, формує узагальнений висновок, відповідальність служб (осіб) і публічність результатів.

Для створення в Україні дієвої системи державного аудиту необхідно в першу чергу забезпечити передумови для її успішного функціонування, зокрема:

1. Розробку та затвердження законодавчих актів, що визначають систему державного фінансового контролю, положення про державний контроль і державний аудит;
2. Якість організації бюджетного процесу, системи державної фінансової звітності, бухгалтерського обліку в державному секторі, а також у користувачів державними ресурсами, включаючи об'єкти державно-приватного партнерства;
3. Адекватність організаційних форм державного аудиту його цілям, завданням, принципам; відповідну якість нормативної і законодавчої бази державного аудиту;
4. Підготовку фахівців в галузі державного аудиту;
5. Наявність споживачів і користувачів державного аудиту, їх інформаційні потреби і очікування.

Виходячи з вищевикладеного, можна констатувати, що державний аудит - це форма реалізації державного фінансового контролю, що припускає всебічну оцінку діяльності установ і організацій через формування думки про її достовірність і законність (фінансовий аудит), або через аналіз досягнення цілей, поставлених перед ними і відповідності їх результатів діяльності (аудит ефективності). Постановка тих чи інших завдань перед органами державного аудиту залежить від загальних цілей, що реалізуються державою через систему державного фінансового контролю, від вимог законодавства, в даному випадку бюджетного, і прийнятого механізму його виконання.

Наявні в Україні національні аудиторські стандарти не містять розділів, що стосуються державного сектору. Настала пора підготовки стандартів контролю і аудиту державних коштів і власності, а також надання їм статусу національних стандартів. У національних стандартах з державного аудиту необхідно закріпити загальні термінологічні та методологічні підходи, які повинні застосовуватися всіма суб'єктами відносин у рамках державного сектора економіки, а також користувачів в різних формах державними коштами, включаючи об'єкти державно-приватного партнерства.

При цьому за основу можуть бути прийняті відповідні розділи міжнародних аудиторських стандартів з урахуванням національних особливостей і трактувань, які застосовуються в Україні.

Аналіз методичних основ державного аудиту, виявлення його особливостей, специфічних вимог і процедур перевірки дозволяють наблизитися до формування відповідних положень і впровадження їх в сучасну практику державного фінансового контролю.

В сучасних умовах соціально-економічного розвитку України необхідність здійснення фінансового контролю та аудиту використання бюджетних коштів визначена положеннями Бюджетного кодексу України. Так, згідно ст. 19 Бюджетного кодексу «На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів». Відповідно до статті 26 «Зовнішній контроль та аудит фінансової та господарської діяльності бюджетних установ здійснюються Рахунковою палатою – в частині контролю за використанням коштів Державного бюджету України...» [17].

Виходячи з сутності виконуваної Рахунковою палатою контрольної роботи можливим і доцільним є застосування до контрольної діяльності Рахункової палати України терміну «державний аудит». Термін «державний аудит» не визначено у законодавстві України, проте він широко застосовується фахівцями. На нашу думку, зазначений термін доцільно законодавчо визначити в Законі України «Про Рахункову палату» та інших нормативних документах, які регламентують її діяльність.

Необхідність аудиту виникла в Україні з початком трансформаційних процесів в економіці країни, коли гостро постала проблема встановлення достовірності та законності проведення фінансово–господарських операцій, бухгалтерського обліку і звітності підприємств, організацій та об'єднань незалежно від форм власності, а також оприлюднення таких висновків про діяльність суб'єктів господарювання.

В умовах ринкової економіки та на перехідному етапі її розвитку дослідження з проблем функціонування державного фінансового контролю необхідно здійснювати на основі системного підходу, який передбачає поряд із дослідженням сутності державного фінансового контролю з'ясування його функцій, критеріїв класифікації, принципів і завдань. Поряд з цим, сьогодні сформоване економічне становище в країні, досягнуті результати розвитку національної економіки вимагають впровадження державного аудиту в практику.

#### **Література:**

1. Дмитренко Г.В. Організація і здійснення державного контролю в Україні (фінансово–економічні аспекти). Дис. д.наук з держ.управління: 25.00.02. // О.В. Дмитренко. – К.: 2010.
2. Государство и муниципальные финансы. Учебное пособие. Под ред. Поляка Г.Б. – М.: ЮНИТИ-ДАНАЯ, 2004.
3. Зуева И.А. Развитие методологии государственного финансового контроля в России. - Системы государственного контроля в Российской Федерации: Теория и практика. - М.: РАГС, 2005.
4. Родионова В.М. Финансовый контроль – М.: ФБК ПРЕСС, 2002.
5. Рябухин С.Н. О некоторых актуальных проблемах правового регулирования аудита эффективности использования средств федерального бюджета. – журнал «Финансовый контроль» № 6, 2006.
6. Рябухин С.Н., Климантов С.Б. Аудит эффективности государственного сектора экономики. – М.: Триада Лтд, 2005.
7. Микитюк І.С. Питання фінансового контролю в Бюджетному кодексі України / І.С. Микитюк // Вісник КНТЕУ (Спецвипуск). – 2002. – № 6. – С. 12–14.
8. Басанцов І.В. Розвиток державного фінансового контролю в умовах ринкової економіки України: дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / І. В. Басанцов. – Ірпінь, 2008.
9. Финансы, денежное обращение и кредит. Под ред. Романовского М.В. – М.: Юрайт-М, 2001.
10. Базась М.Ф. Методика і організація фінансового контролю в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / М.Ф. Базась. – К.: КНТЕУ, 1999. – 18с.
11. Василик О. Д. Теорія фінансів: підручник / О. Д. Василик. – К.: НІОС, 2002. – 345 с.
12. Овсянников Л. Закон о государственном финансовом контроле: все–таки нужен президентский контроль / Л. Овсянников // Президентский контроль.–1998.– № 9.–С.5.
13. Грачева Е. Ю. Финансовый контроль: учеб. пособ. / Е.Ю. Грачева, П.П. Толстопятенко, Е.А. Рыжкова. – М.: Изд. дом “Камерон”, 2004. – С.272.
14. Калюга Є. В. Реформування економічного контролю в Україні (теорія і практика): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: 08.06.04./ Є.В. Калюга. – К., 2002. – С.34.
15. Шохин С. О. Бюджетно–финансовый контроль и аудит. Теория и практика применения в России / С. О. Шохин, Л. И. Воронина. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 240 с.
16. Стефанюк І. Б. Державний фінансовий контроль підприємницької діяльності в Україні: Авторефер. Дис. канд.екон.наук. – К.: НДФІ при Міністерстві фінансів України, 2002.
17. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

**Piskunova N.O.**

Graduate student of chair of finance

*Dnipropetrovsk national university Oles Honchar, Ukraine*

### **SIMULATION MODEL OF ALGORITHM OF ANALYSIS CASH FLOW COMPANIES**

**Піскунова Н.О.**

аспірантка кафедри фінансів

*Дніпропетровський національний університет імені О.Гончара, Україна*

### **МОДЕЛЮВАННЯ ТИПОВОГО АЛГОРИТМУ АНАЛІЗУ ГРОШОВИХ ПОТОКІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ**

*Anotation. In the work have formed the typical algorithm of analysis cash flow, which includes a number of separate stages. Each stage is defined by the features. The work may be of interest to specialists in the financial sector.*

**Keywords:** *algorithm, analysis, cash flow, company.*

*У роботі сформовано типовий алгоритм проведення аналізу грошових потоків суб'єктів господарювання, що включає в себе ряд окремих етапів. Кожний етап визначається якісними особливостями проведення. Робота може бути цікава фахівцям в фінансовій сфері.*

**Ключові слова:** *алгоритм, аналіз, грошові потоки, суб'єкт господарювання*

Тема проведення аналізу грошових потоків не викликає сумнівів щодо актуальності в будь-які часи. Від якості проведення аналізу та його ефективності залежить подальше формування стратегії та тактики бізнесу, менеджменту, а разом прибутковості та добробуту компанії.

Дослідженню сутності грошових потоків, проблематики управління грошовими потоками, їх аналізу та оцінці присвятили свої роботи як вітчизняні науковці – І.О. Бланк, Г.Л. Вознюк, О.Д. Василик, В.В. Галасюк, Л.О. Лігоненко, Н.Ю. Невмержицька, В.М. Опарін, О.В. Павловська, А.М. Поддєрьогін, Н.М. Притуляк, Л.М. Ремньова, Р.А. Слав'юк, Т.С. Смовженко, О.М. Сорокіна, О.О. Терещенко, а також ряд зарубіжних вчених – М. Бертонеш, Ю. Брігхем, Б. Коласс, Б. Койлі, Р. Найт, Т. Райс, Дж. Ван Хорн та багато інших.

Невизначеність макроекономічного середовища має вплив на проведення аналізу. Навколишня середа постійно змінюється і навіть при проведенні аналізу та інтерпретації отриманих результатів відбуваються зміни в оточуючих умовах. Окрім цього невизначеність впливає на формування прогнозів.

Незважаючи на велику невизначеність майбутніх перспектив, стратегічне планування, розуміння своїх перспективних цілей утримає підприємство від серйозних тактичних помилок [1, с. 162].

Як відомо, існуючі типи аналізу (горизонтальний, вертикальний, трендовий, коефіцієнтний тощо) мають ряд недоліків, що залежать як від специфіки діяльності суб'єкта господарювання, так і від суб'єктивного погляду фахівця, що здійснює аналіз. Поряд з цим можна виділити ряд об'єктивних недоліків аналізу, зокрема, залежність від якості складання, креативності, достовірності фінансової звітності, однозначності її тлумачення, необхідність спеціального програмного забезпечення для проведення розрахунків, наявність теоретичного підґрунтя для проведення аналізу та формування системи нормативів, правил для коректної інтерпретації результатів аналізу тощо.

Для забезпечення ефективного аналізу та уникнення можливих негативних наслідків запропоновано проведення аналізу грошових потоків у таких послідовних етапах, як збір первинної інформації для аналізу, проведення горизонтального та вертикального аналізу, проведення трендового аналізу, проведення коефіцієнтного аналізу, оцінка рівня волатильності виду діяльності, інтерпретація результатів та пошук причинно-наслідкових зв'язків (див. рис. 1. Розроблений типовий алгоритм проведення аналізу грошових потоків суб'єктів господарювання).

Кожний етап буде характеризуватися своїми якісними специфічними особливостями для різних типів суб'єктів господарювання, на яких проводиться аналіз грошових потоків. Зрозуміло, що в такому випадку розмір підприємства та ефект масштабу будуть відігравати значну роль.

В Україні суб'єкти господарювання поділяються на групи, що зазначено в ст. 55 Господарського кодексу України [2]. Так, визначені наступні групи:

- суб'єкти мікропідприємництва (фізичні особи – підприємці та юридичні особи, у яких середня кількість працівників за звітний період не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро),
- суб'єктами малого підприємництва (фізичні особи – підприємці та юридичні особи, у яких середня кількість працівників за звітний період не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро),

- суб'єкти великого підприємництва (юридичні особи, у яких середня кількість працівників за звітний період перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро),
- суб'єкти середнього підприємництва (інші суб'єкти господарювання).



**Рис. 1. Розроблений типовий алгоритм проведення аналізу грошових потоків суб'єктів господарювання**

Зрозуміло, що для підвищення якості та ефективності аналізу грошових потоків підприємств слід враховувати як специфічні властивості діяльності, так і недоліки проведення аналізу.

Поряд із зазначеним вище слід звернути увагу на особливості окремих типів грошових потоків та недоліки їх аналізу. У табл. 1 наведено переваги та недоліки аналізу таких типів грошових потоків, як дискретні та континуальні потоки, грошові потоки із незначною, значною змінністю та середнім ступенем змінності, системні та одиничні потоки, грошові потоки, пов'язані з процесом виробництва, зі сферою послуг, зі сферою реалізації продукції, пов'язані з соціальною сферою, грошові потоки, пов'язані з виплатою податків та зборів, оплаті товарів, оплаті послуг, пов'язані з виплатою заробітної плати тощо.

З огляду на вищенаведене можна констатувати, що при проведенні аналізу грошових потоків слід виходити із типу грошового потоку та функціонально-орієнтовного підходу.

Останнім часом проводяться дослідження та здійснюються спроби розробки більш формалізованого та систематичного підходу до використання коефіцієнтів в цілях прогнозування та планування. Зокрема, дослідники проявили інтерес до обґрунтування здатності коефіцієнтів передбачати фінансові ускладнення підприємств [3, с. 118].

З метою підвищення якості аналізу грошових потоків слід проводити комплексний аналіз, що базується не лише на фінансовій звітності, а й на використанні податкової звітності, історії розвитку підприємства, первинних документів, бухгалтерських звітів, оборотно-сальдових відомостей тощо.

## Особливості аналізу різних типів грошових потоків

Типи грошових потоків	Переваги	Недоліки
Дискретний грошовий потік	– сформована вихідна інформація, що міститься у фінансовій звітності	– збільшення часового горизонту погіршує значимість та сутність отриманих результатів
Континуальний грошовий потік	– можливість виявлення додаткових закономірностей	– необхідність додаткової підготовки фінансової інформації, наприклад, складання додаткових звітів
Грошові потоки з незначною змінністю	– легкість проведення розрахунків	- складність складання трендів та проведення саме трендового аналізу, адже зміни у динаміці можуть бути незначними та ненаглядними
Грошові потоки з середнім ступенем змінності	– в залежності від вихідної бази для аналізу – легкість розрахунків при невеликому масиві даних	– можлива ненаочність при проведенні трендового аналізу, – в залежності від вихідної бази для аналізу – складність розрахунків при великому масиві даних
Грошові потоки із значною змінністю	– яскрава наочність отриманих результатів саме при трендовому аналізі	– при великому діапазоні даних можлива необхідність використання спеціального програмного забезпечення; висока імовірність помилкової інтерпретації отриманих результатів при прогнозуванні
Системний грошовий потік	– наявність бази для порівняння	– значні масиви вихідної інформації для аналізу, що потребують спеціального програмного забезпечення для здійснення розрахунків, – застаріла фінансова інформація, – неспівставність вихідних даних у зв'язку із зміною форм фінансової звітності
Одиничний грошовий потік	– легкість проведення розрахунків	– брак інформації для проведення аналізу; – відсутність бази для порівняння
Грошові потоки, пов'язані з процесом виробництва, зі сферою послуг, зі сферою реалізації продукції, пов'язані з соціальною сферою	- легкість розрахунків	- складність у порівнянні та співставності, - складність при деталізації грошового потоку
Грошові потоки, пов'язані з виплатою податків та зборів, оплаті товарів, оплаті послуг, пов'язані з виплатою заробітної плати	– легкість порівняння при аналізі як по суб'єкту у динаміці, так і по галузі в цілому	- залежність від надання даних для проведення аналізу, адже аналіз потребує вилучення із загального грошового потоку саме необхідних, що є поглибленим, деталізованим аналізом

## Література:

1. Євчук Л.А. Роль управління грошовими потоками в забезпеченні конкурентоспроможності підприємства / Л.А. Євчук / Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 8(170). – С. 159-164.
2. Господарський Кодекс України від 16.01.03 № 436-4 // ВВР. – К., 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – С. 144.
3. Этрилл П. Финансовый менеджмент для неспециалистов . 3-е изд. / Пер. с англ. Под ред. Е. Н. Бондаревской. — СПб.: Питер, 2006. — 608 с.

**Plysa V. Yo.,**

PhD in Economics, Professor

**Plysa Z. P.**

PhD in Economics, Associate Professor

*Ivan Franko National University of L'viv*

## **THE ORGANIZATION OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE INSURER IN TERMS OF MARKET TURBULENCE INCREASE**

**Плиса В. Й.**

к.е.н., професор

**Плиса З. П.**

к.е.н., доцент

*Львівський національний університет імені Івана Франка*

### **ОРГАНІЗАЦІЯ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ СТРАХОВИКА В УМОВАХ НАРОСТАННЯ РИНКОВОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ**

*Запропоновано методичні рекомендації щодо організації антикризового управління діяльністю страховика в умовах наростання ринкової турбулентності. Виявлено основні напрямки проведення ефективних антикризових програм відповідно до положення страховика в матриці кризових станів.*

**Ключові слова:** *страховик, антикризове управління, кризовий стан, кризові зони, антикризові заходи, турбулентність ринку.*

*The approach and methodic recommendations for organization anti-crisis management on insurer are proposed in terms of growth of the market turbulence. The basis directions of realizing anti-crisis measures to according of enterprises position in matrix of crisis conditions are defined.*

**Keywords:** *insurer, anti-crisis management, crisis station, differential estimation, zones of crisis, anti-crisis measures, turbulence market.*

Сучасним інструментом управління розвитком організації в умовах наростаючих кризових змін у зовнішньому середовищі та пов'язаних з цим невизначеності є методологія антикризового управління.

Незважаючи на значні успіхи зарубіжних дослідників антикризового управління страховими організаціями, специфіка проблематики в умовах транзитивної економіки все ще відноситься до числа малодосліджених як у вітчизняній, так і у зарубіжній економічній та управлінській науці. Нині увага науковців зосереджена на подоланні кризи, тоді як все більшої гостроти набуває проблема вчасного попередження кризи та розробки теоретико-методологічних засад здійснення антикризового управління страховиком на постійній основі зі створенням відповідних нових методик та пошуком комплексних критеріїв оцінки їх ефективності.

Антикризове управління є процесом, що визначає послідовність дій страхової організації з розробки й реалізації антикризової стратегії. Пропонуємо таку загальну схему процесу антикризового управління діяльністю страховика (рис. 1).

Проведені дослідження дали змогу виділити два основні кінцеві продукти антикризового управління.

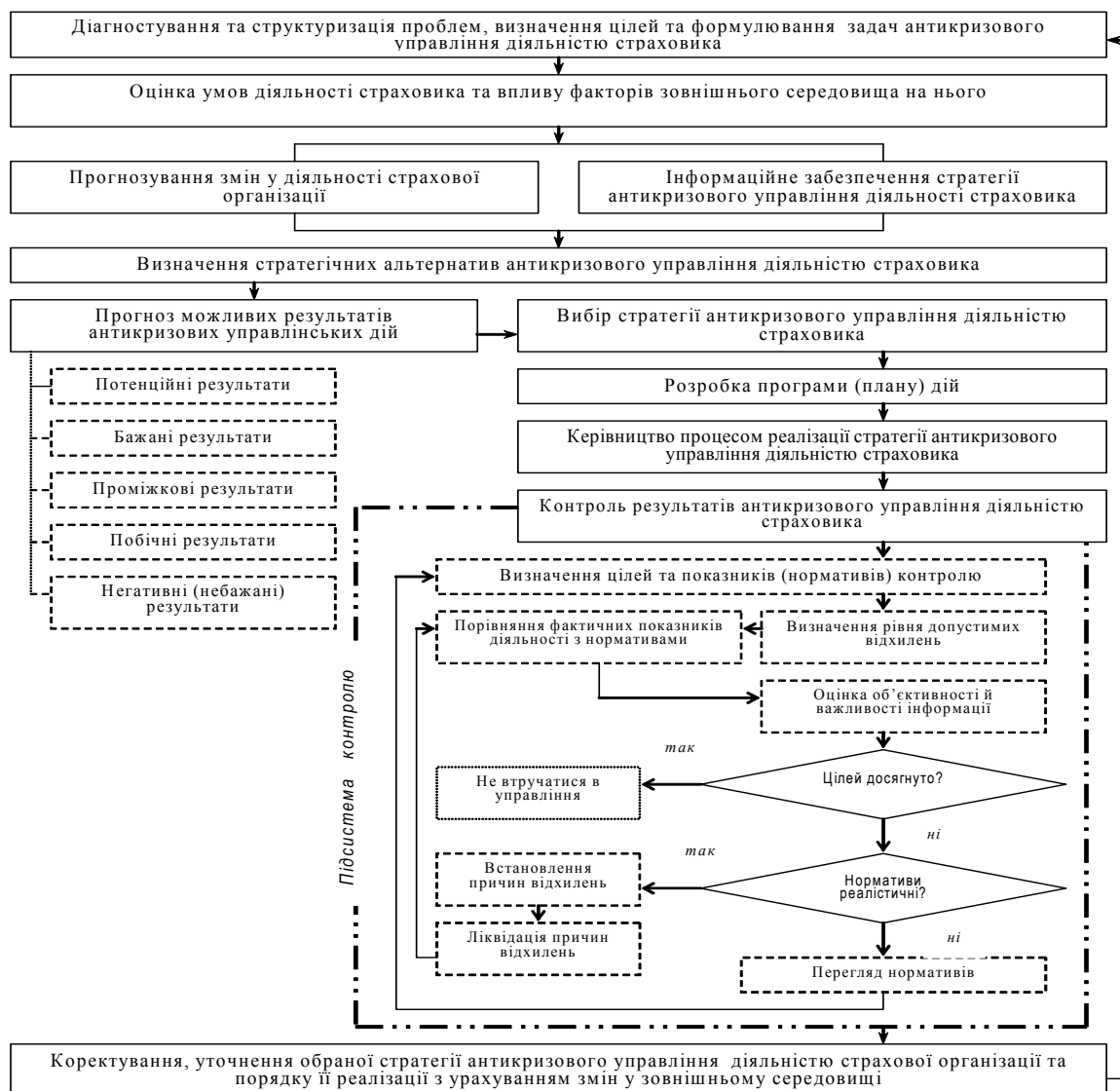
Один з них – антикризовий потенціал страхової організації, який забезпечує досягнення антикризових цілей в майбутньому.

Іншим кінцевим продуктом антикризового управління є внутрішня структура й організаційні зміни, що забезпечують чутливість страховика до кризових змін у зовнішньому середовищі. В страховій організації це припускає наявність спроможності своєчасно виявити та правильно тлумачити зовнішні кризові зміни, а також керувати у відповідь адекватними діями, які припускають наявність стратегічних можливостей для розробки та впровадження нових страхових послуг, страхових технологій, організаційних змін. Потенціал страхової організації і стратегічні можливості визначаються її архітектонікою і якістю персоналу.

Архітектоніку страхової організації формують: страхова технологія; мобільність з



переробки й передачі інформації; рівень організації процесу надання страхових послуг; структура управління страховиком, розподіл посадових функцій і повноважень ухвалювати рішення; організаційні завдання окремих груп і осіб; внутрішні комунікації і процедури; організаційна культура, норми і цінності, які лежать в основі організаційної поведінки.



**Рис. 1. Процес антикризового управління діяльністю страховика**

Якість персоналу характеризують такі параметри: ставлення до змін; професійна кваліфікація і майстерність в проектуванні, аналізі ринку тощо; умінням вирішувати проблеми, що стосуються антикризової діяльності; спроможність вирішувати проблеми, що стосуються проведення антикризових організаційних змін; мотивація участі в антикризовій діяльності та спроможність долати опір.

Антикризове управління зачіпає широке коло основних організаційних проблем, орієнтованих на майбутнє, пов'язаних з генеральними цілями організації і таких, що перебувають під впливом неконтрольованих зовнішніх чинників. Предметом антикризового планування і управління є низка проблем.

1. **Проблеми, що мають прямий зв'язок з генеральними цілями страхової організації.** Генеральні цілі орієнтовані в майбутнє і, як правило, спрямовані на підвищення ефективності її діяльності шляхом забезпечення взаємозв'язку завдань, ресурсів і результатів.

2. **Проблеми, пов'язані з неконтрольованими зовнішніми чинниками.** Проблеми

антикризового управління найчастіше виникають в результаті дії численних зовнішніх чинників. Тому для уникнення помилок у виборі антикризової стратегії і наряду розвитку важливо визначити, які економічні, політичні, науково-технічні, соціальні й інші чинники впливатимуть на майбутнє страхової організації.

**3. Проблеми та рішення, пов'язані з яким-небудь елементом страхової діяльності, якщо цей елемент необхідний для досягнення цілей, але наразі відсутній або є в недостатньому обсязі.** У практиці антикризового управління рішення відносять до антикризових проблем, якщо планують розробити новий страховий продукт, запросити новий персонал (нових фахівців) тощо.

У даний час виділяють два ключові напрями розвитку антикризового управління. Перший – „поточне антикризове управління” – є логічним розвитком антикризового планування і складається з двох взаємодоповнюючих підсистем: аналізу й планування антикризової стратегії і реалізації антикризової стратегії. Суть цього напрямку – управління антикризовим потенціалом страхової організації. Цей напрям отримав найбільше розповсюдження внаслідок того, що є глибше й повніше розробленим.

Другий напрям розвитку антикризового управління називають „антикризовим управлінням в реальному масштабі часу” і пов'язують, як правило, з вирішенням несподівано виникаючих стратегічних завдань. По суті страхова організація вимушена паралельно займатися уточненням стратегії і вирішенням виниклих стратегічних завдань. Ця система антикризового управління знаходиться на стадії становлення.

Оптимізація антикризової діяльності страховика безпосередньо пов'язана з його місією і стратегією розвитку. Складаючи програму та формуючи портфель антикризових заходів, управлінський персонал страхової організації повинен не тільки керуватися показниками його ефективності, але також проводити стратегічний аналіз й оцінку впливу даного заходу на його позиції і економічний потенціал.

Загальна процедура впорядкування антикризової діяльності страховика формалізується у вигляді таких етапів.

**1. Формулювання антикризових заходів** (іноді застосовують термін „ідентифікація”). На даному етапі вищий управлінський персонал страхової організації аналізує поточний стан страховика та визначає пріоритетні напрями його подальшого антикризового розвитку.

**2. Розробка (підготовка) антикризових заходів.** Після того, як низка антикризових заходів пройшла свою першу перевірку, необхідно розвивати її до того моменту, коли можна буде ухвалити остаточне рішення.

**3. Експертиза антикризових заходів.** Перед початком запровадження антикризових заходів потрібно здійснити їх кваліфіковану експертизу. Якщо реалізацію антикризових заходів проводять за допомогою антикризового менеджера, то останній сам проведе цю експертизу, наприклад, за допомогою авторитетної консалтингової фірми, вважаючи за краще витратити деякі кошти на цьому етапі, ніж втратити велику частину своїх ресурсів в процесі виконання плану антикризових заходів.

**4. Здійснення антикризових заходів.** Дана стадія охоплює реальне впровадження і моніторинг розвитку антикризових заходів до того моменту, коли план антикризових дій буде виконано в повному обсязі.

**5. Оцінка результатів антикризових заходів.** Вона проводиться як після завершення проекту антикризових заходів в цілому, так і в процесі його виконання. Основна мета цього виду діяльності полягає в отриманні реального зворотного зв'язку між закладеними антикризовими ідеями та ступенем їх фактичного виконання.

Розглянемо одну з можливих антикризових стратегій розвитку страховика (табл. 1). Заходи антикризового розвитку приречені на невдачу, якщо становище страховика відповідає нижній правій частині матриці.

## Стратегії антикризового розвитку страховика

Положення на ринку	Стадії зрілості			
	Ембріональна	Зростаюча	Зріла	Старіюча
Домінуюче	Просувайте страхової послуги з оптимально високою швидкістю на вимогу ринку	Утримуйте позиції. Утримуйте частку	Утримуйте позиції. Розвивайтеся разом з галуззю	Утримуйте позиції
Стабільне	Просувайте страхової послуги з швидкістю, що диктується ринком	Спробуйте поліпшити положення. Збільшуйте частку	Утримуйте позиції. Розвивайтеся разом з галуззю	Утримуйте позиції або підводьте підсумки позиції
Стойке	Вибірково або цілком збільшуйте частку. Направте всі сили на збільшення ринкової частки	Спробуйте поліпшити становище. Вибірково збільшуйте частки	Вичікуйте. Знайдіть нішу та намагайтеся захищатися	Підводьте підсумки або поступово йдіть
Нестійке	Вибірково підходьте до завоювання позицій	Знайдіть свою нішу й обороняйтеся	Знайдіть нішу й утримуйте її або поступово йдіть	Йдіть поступово або відразу
Слабке	Розвивайтеся або йдіть зовсім	Перебудуйтеся або йдіть зовсім	Перебудуйтеся або поступово йдіть	Йдіть відразу

Таким чином, організація ефективної системи антикризового управління діяльністю страховика в умовах наростання ринкової турбулентності, дасть змогу: налагодити ефективну систему інформаційного забезпечення підготовки й ухвалення управлінських рішень спрямованих на забезпечення стійкого економічного розвитку страхової організації; розробити й обґрунтувати універсальну теоретико-методологічну й конкретно-методичну базу управління стійким економічним розвитком страхової організації, що ґрунтуватиметься на моделюванні процесу управління й забезпечення практичної реалізації принципів, підходів й алгоритмів обґрунтування управлінських впливів; оперативно реагувати на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища страхової організації; забезпечити адекватність, комплексність та необхідну гнучкість системи управління страховою організацією; досягнути стратегічних позицій, які забезпечать тривалу життєздатність страхової організації в умовах, що змінюються.

## Література:

1. Плиса В.Й. Антикризове управління діяльністю страховика. / В.Й. Плиса, З.П. Плиса. // Науковий вісник НЛТУ України. – Вип. 20.3. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2010. – С.221-226.

**Sadyhanova G.A.,**

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

**Nurtasova B.E.**

*High School of Economics and Business*

*Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan*

## **SOCIO-ECONOMIC AND DEMOGRAPHIC FACTORS OF DEVELOPMENT: GERMAN EXPERIENCE**

*The article considers the issues of socio-economic and demographic factors of development.*

**Keywords:** *economic, environment, government, Germany*

Despite the challenging economic environment within the European Union, Germany continues to be one of the world's most powerful and dynamic economies. Business freedom and investment freedom are strong. Long-term competitiveness and entrepreneurial growth are

supported by openness to global commerce, well-protected property rights, and a sound business regulatory environment.

The German economy has gradually emerged from the effects of the global financial crisis, which had an acute negative impact both on Germany's public finances and on its economic growth. Actions required to hold the eurozone together have taken a toll, and the more recent migrant crisis has had huge political, economic, and societal impacts within the country.

Chancellor Angela Merkel's Christian Democratic Union remains in power, governing in coalition with the Social Democratic Party since December 2013. With the government initially following an open-door policy, net immigration of foreign nations to Germany was 1.14 million in 2015. Merkel's CDU suffered losses in regional elections in March 2016, and parties with anti-immigration platforms gained strength. The ongoing migrant crisis has opened deep divisions in German society and exposed flaws in ideas like the Schengen Area that are at the heart of the European project. Germany remains, both politically and economically, the most influential nation in the EU [1].

German law fully protects the property rights of German citizens and foreigners alike. Secured interests in property, both chattel and real, are recognized and enforced. Germany boasts a robust regime for the protection of intellectual property rights. The judiciary is independent, and the rule of law prevails. Corrupt acts by public officials are vigorously prosecuted and punished.

The top personal income tax rate is 45 percent. The federal corporate tax rate is 15.8 percent, but other taxes, including a solidarity tax, make the effective rate more than 30 percent. The overall tax burden equals 36.1 percent of total domestic income. Government spending has amounted to 44.2 percent of total output (GDP) over the past three years, and budget surpluses have averaged 0.4 percent of GDP. Public debt is equivalent to 71.0 percent of GDP [1].

The efficient regulatory framework strongly facilitates entrepreneurial activity, allowing business operation to be as dynamic in Germany as anywhere else in the world. A nationwide statutory minimum wage was introduced in 2015. Monetary stability is well maintained, but electricity costs are among the highest in Europe because of the government's commitment to renewable energy.

Trade is important to Germany's economy; the value of exports and imports taken together equals 86 percent of GDP. The average applied tariff rate is 1.5 percent. Barriers to foreign investment are low, but state-owned enterprises distort the economy. The well-functioning and modern financial sector offers a full range of services. The banking sector consists of the traditional three-tiered system of private, public, and cooperative banks [2].

Unemployment in eastern Germany has, fortunately, clearly fallen, and in the summer of 2012 reached its lowest point since German reunification.

There were some 869,000 unemployed people in the states that at one time made up East Germany, putting the unemployment rate at 10.3 percent. That, however, is still higher than the 6 percent unemployment rate in the rest of Germany [2].

Unemployment, finally, shows small, often insignificant and ambiguous signs. In the ECM framework, only theft w.a.c., fraud and rape are significant, but the signs (negative for rape and theft) are hard to explain in a conventional framework. There are, however, explanations given by criminologists predicting that employment increases delinquent behavior by exposing individuals to a wider network of peers [3].

Absolute income, measured by GDP p.c., is used as an indicator of illegal income opportunities. In the sense of Ehrlich, it is an indicator for the value of wealth within the area of potential criminal activities. The higher potential gains are, the higher are the crime rates. In fact, for all types of crime except "rape" and "murder" the absolute income variable has positive signs. The positive effect for murder can also be found in the analysis of international data. Somewhat surprising is the positive sign of assault. The lower income is compared to average income, the lower are potential legal income opportunities within the neighborhood area. For the rational offender, low legal income opportunities increase the probability of committing a crime. In fact,

most of the estimates confirm the theoretically expected negative sign for relative income (exceptions rape, murder), though the ECM framework reveals insignificance in 5 out of 8 categories [3].

More than two decades after reunification, there are few differences between the former eastern and western states in many areas, such as education and health, but eastern Germany continues to lag behind the West when it comes to the economy, Friedrich said when presenting the report.

Eastern Germany experienced a slight decline in economic performance in 2011. Compared to their countrymen in the West, the gross domestic product per capita last year in eastern Germany fell from 73 percent in 2010 to 71 percent [2].

But structural difficulties remain. In terms of productivity, the report showed that the eastern German economy is 79 percent as productive as that of the West. The report went on to say that companies in the east are smaller than in the West and that larger companies based in the West maintain branches in the East while keeping operations and research and development in the West.

Despite the large-scale decline in the eastern German solar industry, the government pointed out that 40 percent of wind energy is created in eastern Germany and said it will continue to back the renewable energy industry in the East.

Demographics were another key topic in the annual report and one in which the West could take a lesson from the East. Demographic changes occurred earlier and wider in the East than in any other European region.

Many young people left eastern Germany shortly after reunification, in 1990, for jobs and education opportunities in western Germany and have not returned to the region of their birth.

"According to calculations by state and federal statistics offices, the number of 15 to 25-year-olds in eastern Germany in 2015 will be nearly 40 percent less than in 2008," Friedrich said, adding that demographic changes were a key reason he wanted European Union development funds to continue flowing to eastern Germany after 2013 [2].

The German government also developed a program, called "All ages count," that is aimed at giving people opportunities to develop their skills and contribute to the economy in a way that fits their living situation.

Despite the higher unemployment rate, experts predicted that a lack of skilled workers in a number of sectors would continue to afflict eastern German companies. A program to train young people, with a special emphasis on women, as well as older workers aims to attract people to professions in demand by companies.

The report also called the shrinking and graying population a "large challenge" for rural areas that need to provide public services to all people.

Unlike in previous years, the German Unity report was published exclusively by the Federal Interior Ministry rather than the various state ministries focused on economic power and demographic changes. Issues including infrastructure, environmental pollution and crime were not part of this year's report.

To date, efforts to raise fertility in Germany have not been successful. In two Euro barometer surveys, respondents were asked about their "personal ideal" number of children. In 2001, German women ages 15 to 24 said 1.8 children; in 2006, they said 2.0. In contrast, in France the answer was 2.6 for both survey years. Answers to questions on ideal numbers of children, however, are nearly always much higher than fertility actually achieved in developed countries. In the 2001 survey, among German women ages 18 to 34, nearly 17 percent gave "none" as their ideal and 9 percent said "one," percentages far higher than other EU countries [4].

Projections from the National Statistical Office assume that, if there is a rise in fertility, it will be quite modest. With an increase to a fertility rate of 1.6 children and annual net immigration of 200,000, Germany's population would decrease to 74.5 million in 2060 with 31 percent of the population ages 65 and older. Should fertility remain at 1.4 children and

immigration amount to 100,000 per year, the 2060 population would decline to 64.7 million, with 34 percent ages 65 and over. Given the stable trend in fertility over the last 35 years and the lack of success of pronatalist programs, population decline and continued aging appear to describe the country's future quite well [4].

#### **List of references:**

1. 2017 index of Economic Freedom / Germany / <http://www.heritage.org/index/country/germany>
2. Rachel Gessat Demographics, economic power split Germany, 27 september 2012
3. Horst Entorf, Hannes Spengler Socio-economic and demographic factors of crime in Germany: Evidence from panel data of the German States / ZEW Discussion Papers, No. 98-16
4. World Population Data Sheet / Germany: Beyond the Demographic Transition's End / <http://www.prb.org/publications/datasheets/2011/world-population-data-sheet/germany.aspx>

**Sylkin O.S.,**

Postgraduate

*Ukrainian Academy of Printing*

**Fylypets Z.B.,**

Lecturer

*Lviv State University of Internal Affairs*

**Fylypets R.B.,**

Postgraduate

*Lviv Trade and Economic University*

**Partyka Y.,**

Master

*Rzeszow University of Technology, ZZDU*

**Куч О.С.**

Cadet

*Lviv State University of Internal Affairs*

## **MAJOR PROBLEMS AND PROSPECTS OF FINANCIAL MANAGEMENT SOES**

**Силкін О.С.,**

аспірант

*Українська академія друкарства*

**Филипец З.Б.**

викладач кафедри

*Львівський державний університет внутрішніх справ*

**Филипец Р.Б.**

аспірант

*Львівський торгово-економічний університет*

**Partyka Y.**

Licencjat

*Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza*

**Куч О.С.**

курсант

*Львівський державний університет внутрішніх справ*

## **ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ПІДПРИЄМСТВ ДЕРЖАВНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ**

*In the article review the essence of the concept of "management of public enterprises," was made the analysis of the essence of the concept of "financial management", analyze the basic indicators that allow efficient financial management, proposed several measures to improve the financial management of state-owned enterprises.*

**Keywords:** *finance, public enterprises, financial management.*

*В статті розглянуто сутність поняття «управління державними підприємствами», проведено аналіз сутності поняття «управління фінансами», розглянуто основні показники які дозволяють забезпечити ефективне управління фінансами, запропоновано ряд заходів щодо покращення управління фінансами підприємств державної форми власності.*

**Ключові слова:** фінанси, державні підприємства, управління фінансами.

**Постановка проблеми.** Сьогодні діюча система управління фінансами в державних підприємствах не відповідає вимогам, які стоять перед ними. Державні підприємства використовують у свої діяльності лише власний досвід з радянських часів і виконують вказівки керівництва, не враховуючі зміни, які відбуваються в зовнішньому середовищі їх діяльності. Для управління фінансами необхідно приймати дієві управлінські рішення, але вони не можуть бути максимально ефективними, коли методика планування діяльності базуються на застарілих інструментах.

Тому виникає потреба у впровадженні нової методики управління фінансами на державному підприємстві. Це є особливо актуальним при обсягах фінансування з боку власників (держави) та зростанню заборгованості, яка обмежує фінансові можливості підприємства.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Вивченням проблем, пов'язаних із вдосконаленнями системи управління діяльності державних підприємств займалися ряд вчених: І.В. Алексєєв, А. Бобко, О. Голуб, А. Дяченко, Я. Коваль, Ю. Медведєв, Є. Мішенін, О. Побурко, В. Паламарчук, І. Синякевич, Ю. Туниця, Г. Шевченко, А. Чупіс, Н. Шершун, Ю. Урікова, І. Юхновський, І.Б. Хома, та багато інших.

**Метою статті** є аналіз сутності поняття «управління фінансами державних підприємств».

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Управління державними підприємствами – це складний процес, що потребує постійного моніторингу та контролю за його діяльністю з метою покращення ефективності його основного функціонування, а також визначення головних перспектив розвитку. Головні проблеми аналізу фінансового стану державних підприємств та його якісної оцінки є актуальною сьогоднішньою темою, адже, з одного боку, він є результатом діяльності державного підприємства, тобто його безпосереднього досягнення, а з другого – визначає прями передумови для розвитку підприємства.

При дослідженні «управління фінансів» варто розглянути сутність процесу управління. Процес управління це свого роду - вплив суб'єкта на певний об'єкт для досягнення поставленої цілі суб'єктом. При чому процес управління відбувається може існувати в системі причинно -наслідкових залежностей.

Виходячи з цього, науковці почали опублікувати своє бачення до трактування поняття «управління фінансами». Так, наприклад, Романовський М.В., розуміє «управління фінансами» - як процес який направлений на забезпечення фінансової стійкості та незалежності установи, контролю за своєю заборгованістю [1].

Онишко С.В. під «управління фінансами» розуміє процес єдності двох систем: керуючої та керованої. Він стверджує, що процес управління фінансами не може бути однозначним і впливати лише на вдосконалення фінансового стану, він повинен бути направлений на вдосконалення організації самих суб'єктів управління [2].

На нашу думку, варто погодитись з трактування Романовського М.В., оскільки кожна ланка управління на підприємстві охоплює свій сектор і управління фінансами повинно охоплювати проблематику фінансової стійкості на незалежності підприємства.

Державний сектор в плані управління фінансами дуже застарів. Відносини у фінансового характеру між державою та суб'єктами господарювання дуже складні сьогодні. Основними «застарілими» методами які використовують при управлінні фінансів державних підприємств є бюрократія в системі управління, застарілі погляди власника та система менеджменту радянських часів.

Останнім часом проблема ефективного управління фінансами зростає на державних підприємства через постійні зміни законодавства, високими скачками курсу валют і на фоні всього цього поступово зростає рівень інфляції. Останні політичні зрушення в країні спричинили зниження обсяги реалізації товарів.

Сьогодні потрібно врахувати й ті обставини, що на багатьох підприємствах не створені умови для ефективного функціонування фінансового механізму, управління відтворювальними процесами і ресурсною базою підприємства. До таких обставин можна віднести техніку – енергозабезпечення, прискорена амортизація, неякісна продукція для певних регіонів поставок, накопичення обсягів сумнівної заборгованості, зниження готівки в касі, падіння ключових показників діяльності, зростання збитковості [4].

На нашу думку, важливу роль в управлінні фінансами державних підприємств відіграє фінансова стратегія, яка мусить орієнтуватись на такі складові:

1. Розробляти програми прогнозування грошових потоків державного підприємства. Тут варто, перш за все, розробляти платіжний календар з врахуванням зовнішніх умов функціонування.
2. Збалансувати грошовий в подальшому між операційною, фінансовою та інвестиційною діяльністю.
3. Проводити моніторинг руху грошових коштів.
4. Оперативно коригувати будь – які зміни при зміні руху грошових потоків підприємства.

Окрім стратегії управління фінансами на державному підприємстві, також слід розглядати і тактичну складову. Тактична складова характеризується прийняттям рішень, які стосуються фінансових змін на державному підприємстві протягом поточного періоду і базуються на стратегії управління фінансами.

Основними проблемами тактичного управління фінансами на державних підприємствах - це є зниження витрати, які виникають в процесі проведення поточних операцій, пристосування до миттєвих змін навколишнього середовища.

Для покращення тактичної складової управління фінансами необхідно здійснити наступні заходи:

- Ідентифікувати своєчасно потреби в додатковому фінансуванні капіталу підприємства. Це дозволить не збільшувати свою поточну заборгованість і збалансує тактичне управління;
- Продавати сумнівну дебіторську заборгованість аутсорсингу. Це дозволить мінімізувати можливість настання безнадійної дебіторської заборгованості;
- Своєчасно виконувати зобов'язання перед продавцями. Погашення поточної кредиторської заборгованості є «ключем» для ефективного управління фінансами.
- Збільшити за рахунок нерозподіленого прибутку, обсяги коштів на браковану продукцію.

**Висновки та пропозиції.** Отже, враховую важку економічну ситуацію в країні державні підприємства завдяки ефективному управлінню фінанси спроможні не тільки «вистояти», а і демонструвати високі результати діяльності для цього необхідно зміни стратегічне і тактичне управління. На сьогоднішній день виникає потреба в розгалужені управління на декілька ланок, оскільки воно охоплює усі ланки діяльності державного підприємства. На нашу думку, передача сумнівної заборгованості третім організаціям, участь в різноманітних проектах соціального характеру дозволить покращити діяльність державних підприємств в Україні.

#### Література:

1. Финансы: Учебник для вузов. / [М. В. Романовский, проф. О. В. Вру- блевская, Б. М. Сабанти]; под ред. проф. М. В. Романовского, проф. О.В. Вру- блевской, Б. М. Сабанти. – М.: Изд-во "Перспектива"; Изд-во "Юрайт", 2000. – 520 с
2. Онишко С. В. Пріоритети фінансової політики у контексті розвитку економіки. / С. В. Онишко, Т. В. Пасентко // Науковий вісник НУДПСУ. – 2006. – №3 (34). – С. 54-59



3. Грабовецький Б. Є. Фінансовий аналіз та звітність : навч. посіб. / Б. Є. Грабовецький, І. В. Шварц. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 281 с
4. Сидяга Б. Значимість проблем управління формуванням та використанням фінансових ресурсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elartu.tntu.edu.ua/>

**Stashkevich N. M.**

senior lecturer

*Odessa national economic University, Odessa, Ukraine*

## **THE PROBLEM OF ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF THE INSURANCE COMPANY**

**Сташкевич Н. М.**

ст.викладач

*Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна*

### **ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ СТРАХОВОЇ КОМПАНІЇ**

*Define the concept of financial stability of insurance companies as an indicator of the effectiveness of its activities and framework for ensuring the financial stability of the insurance company*

**Key words:** *insurance, insurance companies, financial stability of the insurer, equity capital, tariff policy, the solvency of the insurance portfolio*

*Визначено поняття фінансової стійкості страхової компанії як показника ефективності її діяльності та засади забезпечення фінансової стійкості страхової компанії*

**Ключеві слова:** *страхування, страхова справа, страховики, фінансова стійкість страховика, власний капітал, тарифна політика, платоспроможність страховий портфель.*

Сутність страхового процесу полягає в забезпеченні передання ризику від страхувальника до страховика і таким чином у підвищенні стійкості підприємств-страхувальників або у збереженні добробуту фізичної особи-страхувальника. Саме фінансова стійкість виступає індикатором того, чи зможе страхова компанія в майбутньому виконати свої зобов'язання. Тому основний критерій оцінки якості діяльності страхової компанії – показник фінансової стійкості.

В умовах процесу фінансової глобалізації та інтеграції стійкість страхових компаній стає одним із основних пріоритетів економічної політики держави, так як від цього залежать макроекономічна стабільність та економічне зростання в країні. У сучасних умовах ринкових відносин підвищуються вимоги до фінансової стійкості страхової компанії. У зв'язку з цим важливим є питання забезпечення фінансової стійкості страховика як однієї з ключових умов його діяльності, а також питання щодо методів управління та підвищення його фінансової стійкості. На сьогоднішньому етапі розвитку страхового ринку України це завдання є одним із першочергових, тому що від рівня фінансової стійкості страховиків залежить їх успішне функціонування у світі економічної глобалізації та відкритості ринків. Саме посилення інтеграційних процесів та концентрації капіталу у фінансовому секторі економіки визначає необхідність більш детального дослідження проблем оцінки фінансової стійкості страхових компаній та вдосконалення методів ризик-менеджменту з урахуванням як світового досвіду, так і особливостей подальшого розвитку страхової галузі в Україні.

Поняття фінансової стійкості страхової компанії дуже комплексне і багатовимірне. Його особливістю є те, що для його інтерпретації не можна використовувати стандартні підходи, придатні для інших підприємств. Це пов'язано зі специфікою діяльності страхових компаній, організація фінансів яких відрізняється від організації фінансів інших суб'єктів господарювання.

Питання сутності фінансової стійкості вивчається багатьма українськими та зарубіжними вченими, проте серед них відсутній єдиний підхід до інтерпретації цього терміну. серед яких М.М. Александрова, В.Д. Базилевич, В.Д. Бігдаш, Е.Н. Бочкарьова, Н.М. Внукова, Н.Б. Грищенко, Н.М. Добош, М.Г. Жигас, О.М. Залетов, А.А. Кудрявцева, С.В. Луконіна, В.В. Масленіков, О.П. Овсак, С.С. Осадець, А.В. Палкіна, В.А. Сухова, Ю.Н.

Троніна, В.М. Філонюк, О.Ф. Фурман та інші. Незважаючи на розмаїття наукових поглядів щодо сутності, теорії і практики забезпечення фінансової стійкості страхових компаній, ці питання залишаються не достатньо вивченими. Зокрема потребують подальшого дослідження та удосконалення науково-методичні підходи щодо формування єдиного визначення категорії "фінансова стійкість страхової компанії" на законодавчому рівні, визначення факторів впливу на фінансову стійкість страховика у сучасних умовах економічної нестабільності та виявлення додаткових джерел та методів підтримання належного рівня фінансової стійкості страхової компанії для забезпечення належного їх функціонування на ринку фінансових послуг в Україні.

Дехто з авторів дає визначення фінансової стійкості на підставі законодавчих норм. У Законі України "Про страхування" сам термін "фінансова стійкість" є невизначеним. Але законодавчо встановлено, що виконання обов'язків страховика з виплат за зобов'язаннями має забезпечуватися трьома умовами платоспроможності:

- 1) наявністю сплаченого статутного фонду і гарантійного фонду страховика;
- 2) створенням страхових резервів, достатніх для майбутніх виплат;
- 3) перевищенням фактичного запасу платоспроможності над розрахунковим нормативним запасом платоспроможності.

Взагалі можна виділити два основні підходи до визначення даної категорії. Так, Заруба О.Д., Рейтман Л. І., Александрова М.М. вважають, що фінансова стійкість страховика визначається постійною збалансованістю або перевищенням доходів отриманих страховою компанією над її витратами в межах всього страхового фонду. Такі науковці, як Базилевич В.Д., Бігдаш В.Д., Осадець С.С., Марушко О. В. та інші характеризують фінансову стійкість страховика як здатність виконувати взяті на себе зобов'язання згідно з договорами страхування і перестрахування за умови можливого настання несприятливих подій, в екстремальних ситуаціях та у разі зміни економічної кон'юнктури. Крім того, частина дослідників, зокрема Федорова Т.А., Орланюк-Малицька Л.А., Шірінян Л.В., Барановський О.І., Єрмошенко А. М., уточнюють дане визначення в розрізі умов забезпечення виконання зобов'язань страховика (кількісний і якісний стан фінансових ресурсів або потоків) та необхідності страхової компанії протистояти змінам внутрішнього і зовнішнього середовища і, відповідно, забезпечувати ефективну діяльність та розвиток організації. Третя група науковців, таких як Сербіновський Б. Ю., Іванюк І. С., Ткаченко Н. В., намагається поєднати два вищенаведені підходи та сформувані цілісне визначення фінансової стійкості страховика [1].

Фінансову стійкість страхових компаній можна розглядати як здатність швидко адаптуватися до змін в оточуючому середовищі, зберігаючи з деяким ступенем імовірності стійкість свого фінансового стану у довгостроковому періоді, навіть під дією негативних чинників, що проявляється у виконанні всіх взятих на себе страхових зобов'язань перед усіма суб'єктами ринку [2].

Таким чином, підводячи підсумок дослідженню сутності дефініції "фінансова стійкість страхової організації", вважаємо найбільш повним та детальним визначення вітчизняного дослідника Ткаченко Н.В., яка зазначає, що фінансова стійкість страхової компанії — це такий стан організації її грошових потоків (вхідних і вихідних), при якому страхова компанія здатна своєчасно та в повному обсязі виконувати свої зобов'язання (не тільки поточні, але й ті, що виникають за негативного впливу як зовнішніх, так і внутрішніх чинників) відносно всіх суб'єктів ринку протягом визначеного часу за рахунок залучених і власних ресурсів, забезпечувати відновлення своїх фінансових показників за будь-якого несприятливого впливу до бажаного і/або оптимального рівня, адаптуватися до постійно змінюваного економічного середовища, використовувати нові обставини, властивості та відносини для цілеспрямованого і динамічного розвитку страховика на основі зростання прибутку й капіталу в даний час і в прогнозованій перспективі [3].

Забезпечення фінансової стійкості страховика є складним процесом, який пов'язаний з постійним контролем всіх сфер його діяльності та своєчасною реакцією його менеджменту на зміну внутрішнього та зовнішнього середовища.

До основних критеріїв забезпечення стабільної діяльності страховика належать:

- достатність власного капіталу,
- врівноважена тарифна політика,
- збалансованість страхового портфеля,
- наявність безпечної програми перестраховування,
- адекватні методи формування страхових резервів,
- оптимальна інвестиційна політика,
- високий рівень платоспроможності.

Крім даних умов, додатково можна розглядати й інші положення відносно стабільності страхової компанії. Так, Александрова М.М. одним з основних критеріїв фінансової стійкості страховика вважає необхідність диверсифікації діяльності, Бігдаш В.Д. – здійснення фінансового моніторингу, Шірінян Л.В. – мобільність страхової компанії, а Базилевич В.Д. – необхідність впровадження процесу бюджетування. Проведення постійного фінансового моніторингу діяльності страховика, також є важливою умовою забезпечення його фінансової стійкості, оскільки страхові операції можуть використовуватись для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом або інших кримінальних схем. Тому менеджмент страхової компанії повинен постійно проводити контроль за фінансовими операціями страхувальників і встановлювати джерела надходження їх грошових коштів. Мобільність страхової компанії полягає в спроможності своєчасно змінювати напрямки і структуру своєї діяльності у відповідності до зміни внутрішніх та зовнішніх факторів, які впливають на її функціонування. Це означає, що в умовах швидкої зміни кон'юнктури страхового ринку чи перетворень економіки фінансова стійкість страховика буде прямо пропорціонально залежати від рівня її мобільності.

Ще одним важливим критерієм забезпечення фінансової стійкості страхової компанії є фінансове управління за допомогою створення бюджетів. В основі бюджетування має лежати розробка планів фінансової діяльності страхової компанії та подальший їх аналіз і контроль. Система бюджетів страхової компанії повинна враховувати не лише баланс прибутків і видатків та визначення фінансового результату в розрізі всіх видів діяльності, а й усі специфічні аспекти грошових потоків, характерних тільки для даного виду фінансових відносин.

Збільшенню отриманого прибутку та підвищенню фінансової стійкості сприяє також впровадження інноваційних послуг та новітніх технологій. Розвиваючи інноваційну діяльність в усіх напрямках функціонування, страхова компанія має можливість впродовж тривалого періоду часу отримувати надприбутки та нарощувати фінансові ресурси для впровадження нових послуг і новітніх технологій.

Одним із найбільш актуальних в сучасних умовах функціонування ринкової економіки критерієм забезпечення стабільної діяльності страховика є здійснення кризис-менеджменту. Управлінські підрозділи страховика повинні досліджувати причини і наслідки попередніх негативних явищ в економіці, формуючи на основі обробленої інформації коротко- й довгострокові стратегії антикризових заходів. За рахунок такої політики можна запровадити комплекс дієвих превентивних заходів ще на ранніх стадіях дестабілізації як страхового, так і інших суміжних ринків фінансових послуг (фондового ринку, валютного ринку, ринку нерухомості, банківського ринку), що в результаті дасть змогу страховику вийти з кризи не тільки швидкими темпами, але й з мінімальними втратами.

До перелічених вимог стабільної діяльності страхових компаній можна також додати такі критерії, як управління діяльністю за центрами відповідальності, проведення бенчмаркінгу, впровадження інноваційних послуг і новітніх технологій та організацію системи кризис-менеджменту. Можна стверджувати, що базові та додаткові критерії

фінансової стійкості страховика створюють цілісну систему, яка у разі раціонального та гармонійного функціонування забезпечує досягнення високого рівня стабільності страхової компанії [1].

Страхові та перестрахові компанії є важливим і зростаючим класом учасників фінансового ринку. Вони стають все більш вагомими інвесторами і посередниками в широкому спектрі фінансових ринків по всій земній кулі, приносять інноваційні підходи до ринків капіталу, забезпечують страхове покриття для фінансових ризиків, виступають посередником в процесі перестраховування на ринку, а також у процесі розробки нових інструментів, які допомагають подолати розрив між банківськими та страховими продуктами. На нинішньому етапі розвитку страхового ринку України забезпечення фінансової стійкості страхових компаній є одним із пріоритетних завдань.

Слід підкреслити, що в ході посилення процесів економічної глобалізації успішне функціонування страхових компаній значною мірою залежить від рівня їх фінансової стійкості. Лише забезпечивши власну фінансову стійкість, страховик зможе генерувати чинники позитивних кількісних та якісних змін для нормального функціонування в теперішній час і зростання фінансового потенціалу в майбутньому. Саме тому в центрі уваги мають постійно перебувати дослідження теоретичних підходів до визначення сутності поняття "фінансова стійкість страхових компаній"[4].

Таким чином, специфіка здійснення страхової діяльності вказує на потребу побудови такої багатоступінчастої і всеохоплюючої системи фінансової стійкості, яка не просто дозволяла б страховику сплачувати за своїми страховими зобов'язаннями, а забезпечувала б можливість виконувати ці зобов'язання за будь-яких умов, навіть за найнесприятливішого для страховика збігу обставин.

Отже, одне з актуальних завдань сьогодення – розробити сучасні методологічні підходи до визначення фінансової стійкості страхових компаній та запропонувати методику оцінки й аналізу фінансової стійкості, вимірювання факторних складових показників фінансової діяльності. Від правильності визначення факторів фінансової стійкості залежить точність визначення кількісних і якісних показників діяльності та безпосередньо фінансової стійкості страхових організацій.

#### **Література:**

1. Бойко А. О. Теоретичні основи та практичний досвід забезпечення фінансової стійкості страхової компанії // Економічні науки, № 7(25). – 2010. – с. 1-14.
2. Потій В.З., Журавльова О.Є. Економічна сутність фінансової стійкості страхових компаній та особливості її визначення // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції, №4. – 2011. – с. 20-23.
3. Ткаченко Н.В. Фінансова стійкість страхових компаній: теоретичні підходи/ Н.В. Ткаченко // Фінанси України. — 2009. — № 6. — С. 104—121.
4. Балицька М.В.. Роль фінансової стійкості страхових компаній у забезпеченні фінансової стабільності економіки країни // Економіка та держава, № 9. – 2016. –с.89-92.

**Topishko I.,**

PhD, Associate Professor

**Topishko N.,**

PhD, Assistant Professor

**Galetska T.**

PhD, Assistant Professor

*The National University of Ostroh Academy, Ukraine*

## **PROBLEMS OF FUNCTIONING AND REFORMATION OF PENSION SYSTEM OF UKRAINE**

*The article deals with topical issues of the pension system of Ukraine and the development of public policy on pensions. Problems of transition to insurance principles and its convergence with the systems of social security of developed countries have been characterized in the article.*

**Key words:** *pension, pension system, the Pension Fund of Ukraine, insurance, Accumulation system.*

Problems of functioning of pension system and its reformation are relevant to all countries. The pension system is a part of social reproduction. Troubles in its functioning reflects the difficulties of life. Due to the negative influence of various socio-economic, demographic and political factors in today's recession they become acute forms.

The pension system is a set of financial and organizational mechanisms by which formed pension funds for financial support of certain groups. It is under the decisive influence of socio-economic policy, which aims to resolve social contradictions as the main manifestation of the interests of social groups.

Theoretical and practical aspects of pensions and social security have always been in the circle of scientific interests of many national scientists, including M. Vihery, T. Kir'yan, A. Kolot, E. Libanova, O. Makarova, O. Grishnova, B. Nadochiy and others. Despite, the wide range of publications, problems of its adaptation to a modern market economy, strengthening its enabling role require further study.

According to the Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance" from 09.07.2003 (amended on 06.02.2017) pension system in Ukraine has two levels [1]. The first level – is a joint system of compulsory state pension insurance based on solidarity and subsidies. Payment of pensions and social services carried out by the Pension Fund. The second level is funded system of compulsory state pension insurance. It is based on the principles of accumulation of money of insured people in the accumulation fund and for the financing expenses for payment insurance contracts of lifetime pensions and one-time payments.

Assessment of the pension system in Ukraine, search for the sources of its improvements is carried out in reforming economic relations on the production and distribution of national income.

Numerous difficulties of the transformation period of market reforms in Ukraine led to such financial condition of the pension system that it has become critical. The minimum pension due to age receive 80% of pensioners [2]. On 12.01.2016 its value amounted to 1247 UAH with the average wage in December 2016 of 6475 UAH and subsistence minimum 1600 UAH. [3]. Its relatively high average level in Kyiv is not inherent to most regions of Ukraine that have profound imbalances on employment. Taken into consideration the fact that pensions serve as a means to maintain a certain level of life upon the occurrence of disability, we can see that the social standards are extremely low.

In the social Politics (as in the operation of the pension system) violated the principle of social justice. The main form of social protection and pension contributions source is a salary. Only its level characterizes labor situation and its opportunity to make pension contributions. In the structure of population income salary is only 41-43% and social transfers - 37-38% [3]. The share of wages in the cost structure is too low and reaches only 8-9%. In EU countries this index is equal to 40-45%. In highly developed countries the share of wages in GDP is more than 60%, in Ukraine it is less than 30% [4]. The situation when the poverty of the working population grows became dangerous for social development.

Pension insurance is an important part of the financial system, and important element of the redistribution of money in the society. The dependence of the size of pensions and insurance period seems to exist. Nevertheless, most of pension contributions and significant insurance period do not provide high pensions, especially in the long period. The sharp fall in GDP, accelerated inflation, lack of adequate indexation of income lower real value of income, including pension payments. In 2014 and 2015 GDP fell by 6.6% and 9.9% respectively. Inflation for two years had 66.7%. The hryvnia devalued by 2.7 times [3; 5, p. 19].

Shadow economy, legal nihilism and other problems led to the fact that only 38.5% of the working population pay contributions to the Pension Fund [2]. This situation causes a chronic lack of funds in Pension Fund. In 2012 the total expenditures of the Pension Fund for payment of pensions and financial assistance amounted to 228.8 billion UAH. In 2013 there was an increase in total expenditures by 10.2% or 23.3 billion UAH compared with the corresponding figure of the previous year [6]. The increase in total expenditures of the Pension Fund of Ukraine was caused by

the growth of minimal size of pension in the accordance with the increase in the subsistence minimum for disabled persons, increased size of allowances to pensions, which are determined by the subsistence minimum. As a result, of conducted recalculation also increased an average size of pension payment.

In 2014 there was a decrease in total expenditures by 1.3% or 3.2 billion UAH. This decrease occurred mainly by reducing the number of pensioners from 13.5 million people in 2013 to 12.1 million people in 2014. Total expenditure of the Pension Fund in 2015 amounted to 265.7 billion UAH (increased by 16.8 billion UAH). This is due to the increase in September 2015 the minimum pension, which together amounted to 3.4 billion UAH, and the payment of pensions to pensioners - migrants for the previous periods totaling 4.8 billion UAH [6].

Population aging, unstable economic and political situation in the country, uncontrolled sources of capital abroad and other problems unbalance solidary system of pensions. It constantly faces the problem of the lack of financial resources. In 2015 from all sources of financing the budget of Pension Fund of Ukraine received 264.7 billion UAH. Own revenues had 169.8 billion UAH. From the state budget for financing pension programs were granted 94.8 billion UAH or almost 38% of expenditure part of Pension Fund of Ukraine [6]. This situation restricts opportunity of the state regarding the financing other socio-economic programs.

Funded pension system is poorly developed. As the experience of Ukraine and other countries shows that its condition is significantly affected by macroeconomic instability. Effective and stable investments in the areas of accumulated pensions for the long term are missing.

Strengthening economic crisis leads to a stop of the activities of business, especially small business. On the other hand, by increasing from 01.01.2017 salary to 3200 UAH and increasing the responsibility of businesses, the government is trying to bring at least part of the economy and income from the shadow.

Also according to the Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance" (with amendments 06.02.2017) from the 1 st. of January 2017 changed the system of calculating pensions, based on the old system supplement pension contributions enterprises [1]. Pension fees will be paid in the range of 22% + 2% to 22% + 7%. On average pensions will increase by 11% (from 1 May 2017, and from December 1, 2017). From January 2017 launched a funded system of pensions. Every citizen aged 35 years will deduct part of own salary on individual accumulative pension account in the target out - budget fund. Within five years (from 2017 to 2022) the percentage of payments will gradually increase from 2% to 7%. This way of pension reform is moderate. In conditions of high uncertainty in the area of public finance of Ukraine, mark I.O. Lyutyi and O.S. Londar, especially important to avoid sudden threats. [7]

In modern conditions is taking part the transfer of social security (pension system as part of it) to market principles. Social policy of the state transforms downward paternalism, reducing state support for a population. Accelerating this process dynamic nature of the current economic, social, demographic and political factors.

Pension reform is urgent. Prolongation of working period and a reduction in the number of new pensioners have enabled to reduce pension costs, increase admission to Pension fund and minimize burden on the pension system. Yes, increasing pension age for women has reduced the total number of pensioners in 2012 to 132 thousand people [8].

Further reform concerns the problem of funding numerous privileged pension regimes. To replenish the pension fund deficit and reducing it is advisable to introduce differentiated insurance rates for more highly paid workers. To stimulate public interest in the growth of labor productivity, extend the length of service required to strengthen the relationship between the size of pensions and pension contributions for employment.

Significant deficit of the Pension Fund of Ukraine unbalances the country's financial system, because the lack of its own funds covered by revenues transferred funds from the state budget and state funds. This situation limits the ability of the state to fund other areas of the economy, including social. However, it is necessary to take into consideration the fact that the Ukrainian

budget does not receive huge amount of money due to lower income tax rates, hiding its real value, the existence of offshore schemes. In particular, in Ukraine, the income tax is 18%. Meanwhile, it consists 46% in the USA, in the UK it is 19-30%, in France - 36-50% [9, p. 29]. The actual problem is the legalization of the economy through legalization of shadow wages at the enterprises of private ownership.

The pension system affects the functioning of the labor market. The problem is to give it a stimulating effect. To stimulate public interest in the growth of labor productivity, extend the length of service required to strengthen the relationship between the size of pensions and pension contributions for employment.

This is particularly important for the progress of the country in the era of radical market changes and social transformations. The system of pension insurance for insured persons takes the form of "salary reservation in the form of pension savings" [10, p. 33]. For those people who have lack of insurance experience, the pension becomes a money help from the state budget in the amount of minimum living wage.

#### **Literature:**

1. Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance" dated 09.07.2003 (version 02.06.2017) [Electronic resource] / Access: zakon.rada.gov.ua/go/1058.
2. New old pension system // Media courier in Ukraine. - 25-31 January 2017 - P. 10.
3. The official website of the State Statistics Service of Ukraine [Electronic resource] / Access: <http://www.ukrstat.gov>.
4. Kovalchuk T.T. The poverty of the working population - the dramatic reality of today's Ukrainian life / T.T. Kovalchuk // Economics of Ukraine. - 2016. # 5 (654). - P. 90-95.
5. Yefimenko T.I., Konoplyev S.L. Institutional aspects of the reform of public finances / T.I. Yefimenko, S.L. Konoplyev // Finance of Ukraine. - 2016. # 6 (247). - P. 7-30.
6. Pension Fund of Ukraine [electronic resource] - Access: [www.pfu.gov.ua](http://www.pfu.gov.ua)
7. Lyutiy I.O., Londar O.S. Regulation of state guarantees in Ukraine / I.O. Lyutiy, O.S. Londar // Finances of Ukraine. -2016. # 2.- P.28-48.
8. Tkachenko L. Consequences of possible cancellation of pension reform / L.Tkachenko // Dzerkalo Tyzhnia, April 20, 2013. - # 15 (112). - P. 10.
9. Uspalenko V., Karpenko V. The problems of the shadow economy in Ukraine and ways to overcome. Uspalenko V., Karpenko // Ukraine: aspects of labor. - 2015. # 7. - P. 28-35.
10. Rudyk V. Social aspect of reform of the national pension system in modern conditions / V. Rudyk // Ukraine: aspects of labor. - 2016. # 5-6. - P. 32-37.

**Khomutenko V.,**

Ph.D., Professor

**Khomutenko A.**

Ph.D., Associate Professor,

*Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine*

### **SOME ASPECTS OF INFLUENCE EXCISE TAXATION ON SOCIO-ECONOMIC PROCESSES IN UKRAINE**

**Хомутенко В.П.,**

к.е.н., професор

**Хомутенко А.В.**

к.е.н., доцент,

*Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна*

### **ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ АКЦИЗНОГО ОПОДАТКУВАННЯ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ**

*У статті здійснено аналіз впливу акцизного оподаткування на виробництво, реалізацію та споживання підакцизних товарів в Україні на прикладі двох основних «соціально небезпечних» груп: алкогольної продукції та тютюнових виробів. Встановлено зв'язок між зміною ставок акцизу та обсягами і структурою пропозиції й попиту на підакцизну продукцію. Проведено фрагментарний компаративний аналіз українського та європейського досвіду регулювання ринку підакцизних товарів. Визначено недоліки державної політики у сфері регулювання виробництва та споживання алкогольної й тютюнової продукції в Україні.*

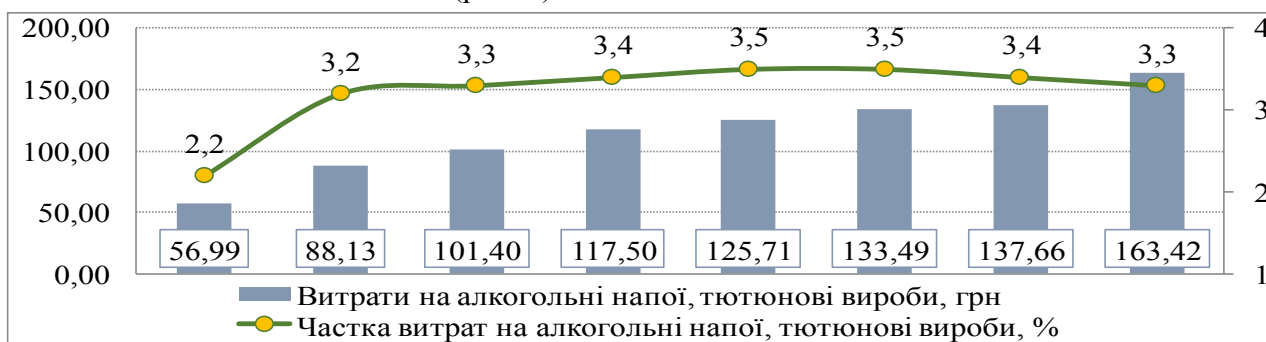
**Ключові слова:** акцизне оподаткування, акциз, підакцизні товари, регулююча роль, тютюнові вироби, алкогольна продукція.

The analysis of the impact of the excise tax on production, sale and consumption of excisable goods in Ukraine by the example of the two main "socially dangerous" groups: alcoholic beverages and tobacco products is conducted in the article. The relationship between the change in excise rates and volumes and the structure of supply and demand for excisable products is set. It is done fragmented comparative analysis of Ukrainian and European experience regulation of excisable goods. The shortcomings of government policy in the regulation of the production and consumption of alcohol and tobacco products in Ukraine are detected.

**Keywords:** excise taxation, excise tax, excise goods, regulatory role, tobacco, alcohol products.

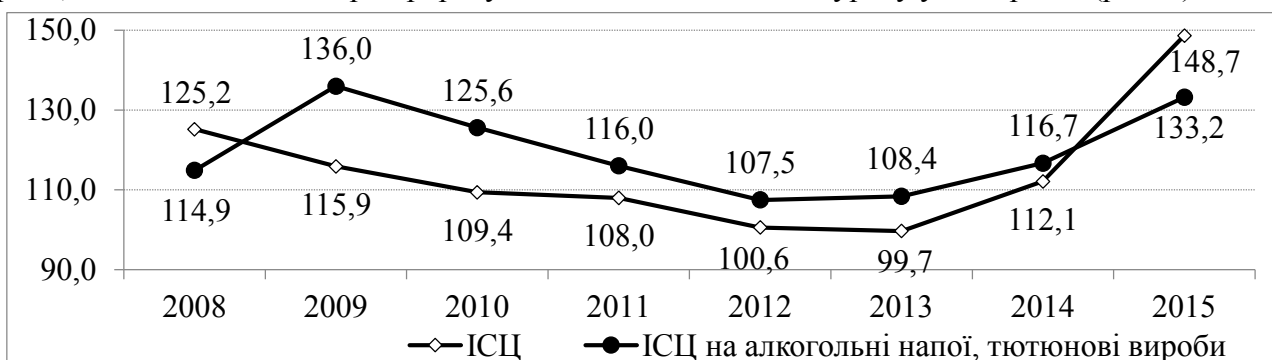
Специфічний акциз відіграє надзвичайно важливу роль у соціально-економічному житті будь-якої країни, оскільки через цей непрямий податок держава має можливість не лише здійснювати перерозподіл суспільних фінансових ресурсів між різними суб'єктами, а й чинити вплив на сукупний попит та пропозицію, регулювати структуру та обсяги виробництва. Саме це й зумовлює необхідність проведення подальших наукових досліджень регулюючої ролі акцизного оподаткування.

Обмежуючий вплив специфічних акцизів на обсяги виробництва, і, як наслідок, споживання, зазвичай застосовується відносно «соціально небезпечних» товарів, основними серед яких є тютюнові вироби й алкоголь [1, с. 31; 2, с. 506-507]. Незважаючи на те, що українці на продукти харчування витрачають більше половини своїх доходів, що свідчить про низьку купівельну спроможність населення країни, частка витрат на придбання сигарет і лікєро-горілчаної продукції у загальному обсязі споживчих витрат домогосподарств залишається сталою – понад 3 % (рис. 1).



**Рис. 1. Динаміка сукупних витрат на алкогольні напої та тютюнові вироби в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство в Україні за 2008-2015 рр. [складено автором за даними 53]**

Зауважимо, що на купівельну спроможність населення України алкоголю та тютюну суттєво не впливало щорічне збільшення ставок з акцизного податку. Згідно з офіційними даними, індекс споживчих цін на зазначені підакцизні товари за період з 2008 по 2015 рр. був вище за загальний індекс на товари та послуги, виключення становлять лише 2008 та 2015 роки, що може свідчити про прорахунки в акцизній політиці уряду у ці періоди (рис. 2).



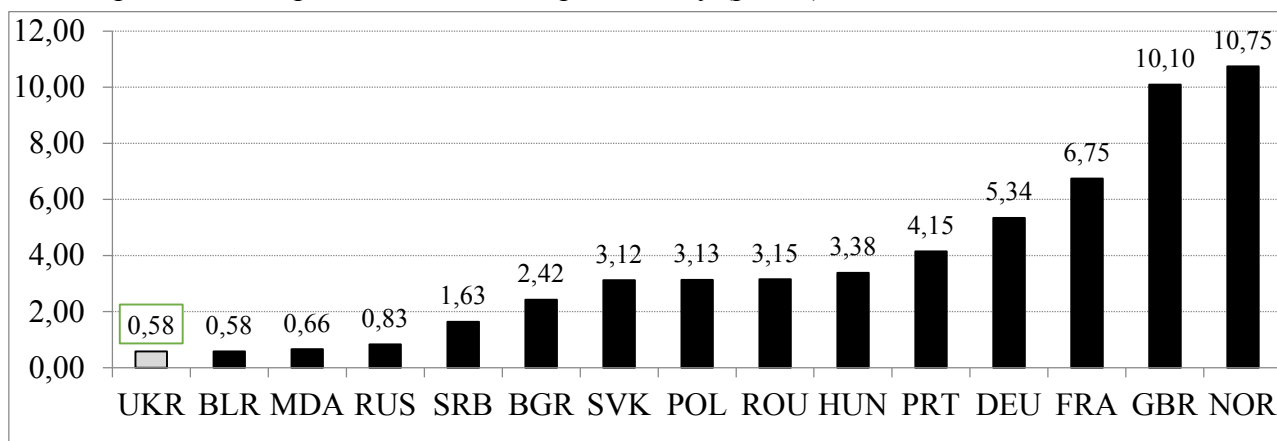
**Рис. 2. Індекси споживчих цін на товари та послуги за 2008-2015 рр., % [складено автором за даними 53]**



За досліджуваний період середня ставка акцизного податку на пачку сигарет зросла в 14 разів, що дозволило збільшити доходи бюджету від паління з 3,58 млрд грн до 22,24 млрд грн відповідно. При цьому, за офіційними даними, рівень поширення куріння в Україні зменшився з 25,6 % до 18,4 %, тобто на 7,2 в. п., або на 28 %. Скорочення масштабів поширеності тютюнопаління за період, що підлягав аналізу, на думку фахівців Міністерства охорони здоров'я, є результатом не лише значного підвищення ставок акцизного податку, а й наслідком запровадження наприкінці 2012 р. нормативних актів щодо заборони реклами тютюнових виробів, появи на пачках сигарет попереджень про їх шкідливість здоров'ю, заборони паління у громадських місцях [3, с. 832]. Таким чином, регулююча функція акцизного податку наочно демонструє зменшення кількості курців, забезпечуючи при цьому, завдяки постійному зростанню ставок податку, значні надходження до державного бюджету України.

Значне підвищення в Україні акцизу на сигарети без фільтра у 2015 р., як відмічають фахівці, призвело до певних змін на тютюновому ринку. Ціни на сигарети з та без фільтра майже зрівнялися, тому сегмент сигарет без фільтра скоротився з 13 % у 2014 р. до 5-6 % – у 2016 р., що свідчить про зміну структури пропозиції та частково про покращення якості споживання [4].

Незважаючи на щорічні підвищення в Україні ставок акцизу на тютюнові вироби, ціни на цей товар залишаються найнижчими серед країн Європи. Так, середня ціна пачки сигарет в Україні 0,58 євро, у Молдові – 0,66 євро, в Росії – 0,83 євро. Найнижчі ціни серед країн ЄС у Болгарії – 2,42 євро та Чехії – 2,95 євро. Найдорожчі сигарети можна придбати у Великобританії та Норвегії – понад 10 євро за пачку (рис. 3).

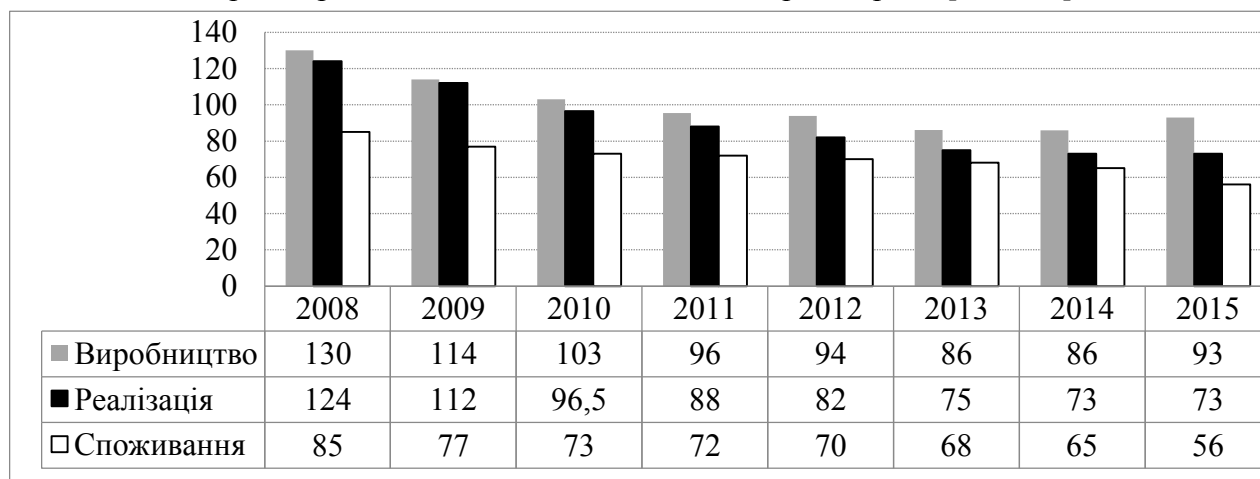


**Рис. 3. Середня ціна пачки сигарет в країнах Європи на початок 2016 р., євро [складено автором за даними 5]**

Слід зазначити, що нормами Угоди про асоціацію між Україною та ЄС передбачене поступове зростання ставок акцизу в Україні до 1,8 євро за пачку сигарет [6]. Крім того, у 2006 р. Україна ратифікувала Рамкову конвенцію ВООЗ із боротьби проти тютюну, відповідно до якої держава зобов'язується скорочувати поширеність паління, в тому числі і за допомогою податкових та цінових заходів [7]. Позитивними наслідками підвищення ставок уряд вбачає збільшення тривалості життя на 10 років, зростання податкових надходжень від тютюнових виробів до 100 млрд грн та викорінення контрабанди до країн Західної Європи.

Результатом скорочення споживання тютюну в Україні є зменшення його внутрішнього виробництва та реалізації (рис. 4). При скороченні за останні 8 років споживання на 34,12 %, виробництво сигарет зменшилось на 28,54 %, а реалізації – на 41,13 %. Такі показники можна пояснити частковим зменшенням розриву цін на сигарети в Україні та в сусідніх країнах, зусиллями органів державної влади та виробників,

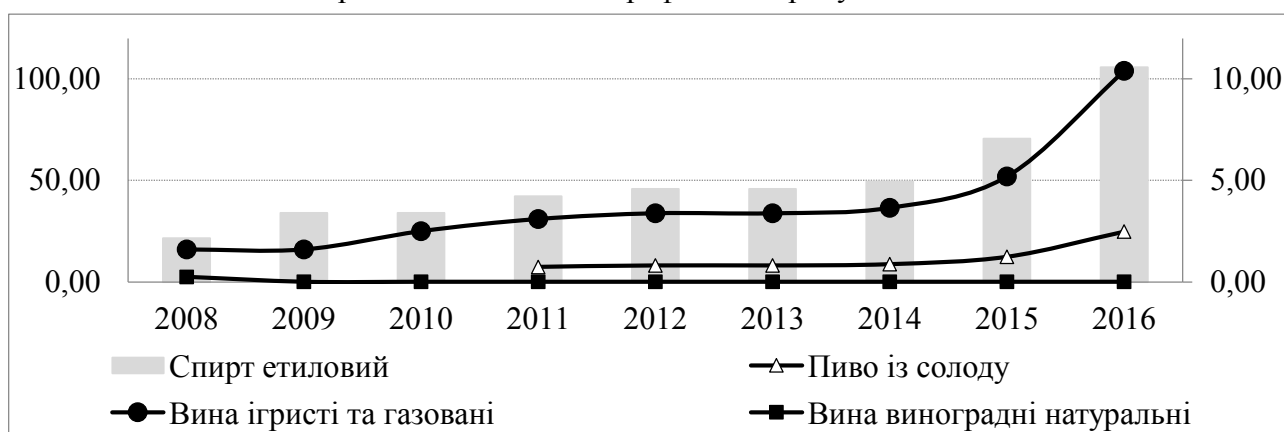
спрямованими на зменшення контрабанди українських сигарет до країн ЄС, скороченням споживання сигарет та розповсюдження незаконних сигарет в країні [8, с. 4-5].



**Рис. 4. Виробництво, реалізація та споживання сигарет в Україні за 2008-2015 рр., млрд шт. [складено автором за даними 9, 10, 11]**

Актуальною залишається проблема боротьби з розповсюдженням контрафактної продукції, яка, зокрема, надходить з невідконтрольної території України, з Росії, Білорусії і Молдови. Крім того, з 2015 р. спостерігається тенденція до зростання контрабанди сигарет з ОАЕ та Китаю. Однак, за офіційними даними, загальний рівень тінізації галузі знизився завдяки перекриттю основних каналів поставок – з боку сусідніх регіонів з Донбасом, а також через девальвацію гривні, що зробило торгівлю в Україні не вигідною [4].

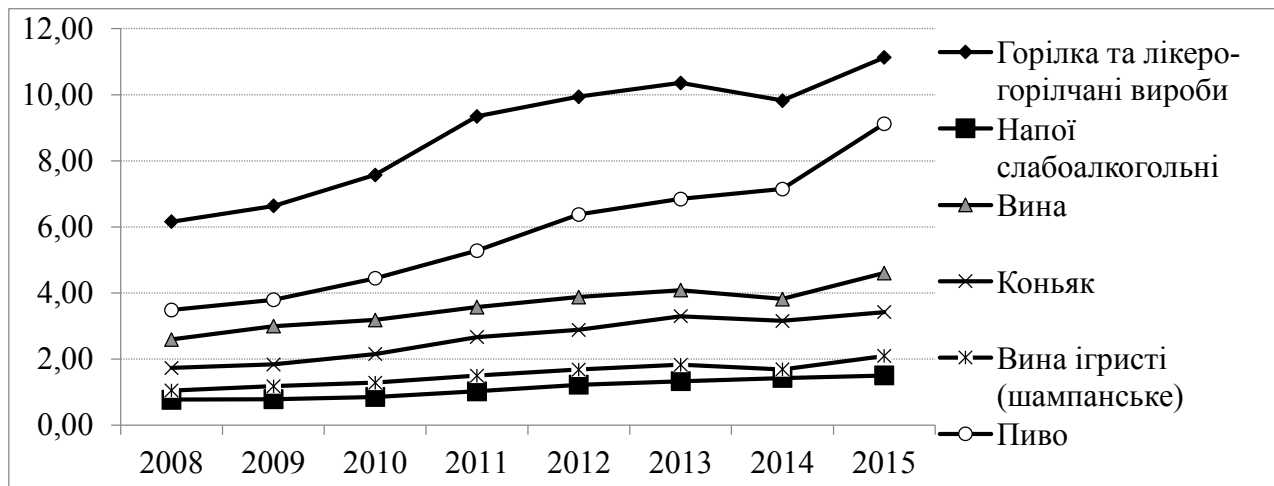
Діагностика стану акцизного оподаткування в Україні за 2008-2016 рр. другої «соціально небезпечної» групи підакцизних товарів – алкоголю, дозволяє стверджувати, що його трансформація здійснювалась лише у напрямку підвищення ставок податку. Так, зокрема, у 2016 році у виконання рекомендацій МВФ ставки на спирт підвищено на 50 %, на пиво та ігристі вина – вдвічі (рис. 5). Водночас, кредитор рекомендує українській владі посилити контроль за обігом спирту на внутрішньому ринку, оскільки, зокрема, за даними «Укргорілки», частка тіншового ринку алкоголю в Україні становить близько 40 %. Виконання Україною, наданих МВФ рекомендацій, сприятиме наповненню бюджету та позитивно вплине на скорочення обсягів контрафактної продукції.



**Рис. 5. Динаміка зміни ставок на алкогольні напої за 2008-2016 рр. (на 01.01), грн [складено автором за даними 12]**

З метою здійснення аналізу впливу акцизного оподаткування на пропозицію алкоголю в Україні, проаналізуємо динаміку розвитку ринку лікєро-горілчаної продукції. Так, протягом 2008-2015 рр. виробництво алкоголю в Україні скоротилось, що пов'язано з падінням обсягу виробництва спирту, який застосовується при виготовленні горілчаних

виробів та лікерів, щорічно на 1-5 млн дал [13, с. 152]. Скорочення виробництва алкоголю в Україні певною мірою зумовлене негативними тенденціями в економіці, зокрема, інфляцією і нестабільністю курсу національної валюти, яка призвела до зниження купівельної спроможності та загального зменшення активності на ринку лікєро-горілчаної продукції. Однак, незважаючи на падіння абсолютних показників виробництва алкоголю, показники роздрібного товарообороту продемонстрували тенденцію до збільшення, що, в першу чергу, зумовлені постійним зростанням ставок податку та мінімальних роздрібних цін на напої. Загалом роздрібний товарооборот алкогольними напоями за період з 2008 по 2015 рр. зріс удвічі. Серед товарних груп найбільше зростання продемонстрували пиво – на 161,58 %, шампанські вина – 99,81 % та коньяк – 97,58 % (рис. 6). Зауважимо, що за наслідками 2015 р. у роздрібному товарообороті на алкогольну продукцію припадало 6,5 % [9].



**Рис. 6. Динаміка роздрібного товарообороту алкогольної продукції в Україні за 2008-2015 рр., млрд грн [складено автором за даними 9]**

Проведений аналіз стану споживання алкоголю в Україні за 2008-2015 рр. продемонстрував його скорочення за усіма групами алкогольної продукції. Найстрімкіше скорочення показали інші алкогольні напої – 31,22 %, вина – 18,93 %, пиво – 16,85 % та міцні алкогольні напої – 14,94 % [9]. При цьому, протягом останніх років споживання міцних алкогольних напоїв коливається на рівні 50 % загального обсягу споживання, на пиво припадало 38 %, вина та інші алкогольні напої – близько 9 та 3 % відповідно [9]. Такі показники свідчать про те, що пересічним українцям легше відмовитися від вин та лікерів, ніж від міцних алкогольних напоїв, що може бути обумовлене недосконалою державною політикою в сфері обігу і регулювання виробництва алкогольної продукції, економічними пріоритетами держави понад здоров'я нації [3, с. 833] та низькою ефективністю впровадження цінових інструментів на споживання алкоголю в Україні.

Якщо ж розглядати споживання алкоголю у вимірі чистого спирту на дорослу людину, то цей показник характеризується низхідною тенденцією. Загальне падіння споживання становить 1,56 л або 16,51 %, однак українці все ще залишаються серед найбільш питущих націй світу. Крім того. Слід відзначити, що структура споживання алкоголю українцями значно відрізняється від структури споживання у країнах Європи, де споживають більш ніж 40 % вина (для виноробних країн цей показник перевищує 60 %), друге місце за пивом, а вже далі йдуть міцні алкогольні напої [14, с. 237]. Розвинуті країни світу застосовують цінову політику для скорочення надмірного споживання алкоголю, завданням якої є зміна структури споживання алкогольних напоїв у сторону зменшення частки міцних алкогольних напоїв, при одночасному зниженні загального рівня споживання алкоголю в розрахунку на чистий спирт [3, с. 834].

Проведений аналіз показав, що регулююча функція специфічного акцизу проявляється у: здійсненні впливу на обсяги виробництва та споживання підакцизних

товарів, структуру виробництва та споживання, стимулюванні зростання ефективності виробництва, покращенні якості кінцевого продукту, поліпшенні споживчих якостей продукції, регулюванні рентабельності виробництва, перерозподілі доходів між різними верствами населення. Таким чином, акцизний податок акумулює у собі значний прихований потенціал: він здатний генерувати значні надходження фінансових ресурсів, а також бути дієвим інструментом регулювання внутрішнього ринку, інструментом впливу на соціально-економічні процеси в країні.

За результатами дослідження можемо зробити висновок, що саме відсутність в Україні комплексних заходів по врегулюванню ринку лікєро-горілкової та тютюнової продукції не дозволяє повною мірою відчути ефект від підвищення ставок акцизного податку. Саме тому цю проблему необхідно обговорювати між усіма зацікавленими сторонами: представниками держави, виробниками та фахівцями.

Слід зазначити, що для розробки успішної стратегії розвитку ринку тютюнових виробів і алкогольних напоїв ключовими завданнями мають стати: контроль за якістю продукції, зменшення частки тіньового сектору підакцизних товарів, зміна структури споживання лікєро-горілкової виробів та сигарет, збільшення конкуренції на ринку алкоголю та тютюну [15]. Вирішення таких завдань позитивно позначиться на надходженнях акцизного податку до бюджету країни при одночасному покращенні здоров'я нації.

### Література:

1. Карпенко С.П. Фіскальний та регуляторний потенціал акцизного податку в контексті оподаткування тютюнових виробів / С.П. Карпенко // ScienceRise. - 2015. - № 3(3). - С. 30-35.
2. Майбуров И.А., Соколовская А.М. Теория налогообложения. Продвинутый курс: Учебник. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. 591 с.
3. Хлебнікова І.І. Вплив специфічного акцизу на параметри розвитку ринків алкогольних напоїв та тютюнових виробів в Україні / І.І. Хлебнікова. // Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. – 2015. – №6. – С. 830–835.
4. Мурга М. Тютюнова галузь залишається джерелом поповнення скарбниці [Електронний ресурс] / Марина Мурга // Вісник. Рейтинг. – 2016. – Режим доступу: <http://visnyk.ua/uk/publication/19-tyutyunova-galuz-zalishayetsya-dzherelom-popovnennya-skarbnitsi>.
5. Андронік В. Як у Європі: через вісім років сигарети в Україні будуть коштувати 80-90 грн [Електронний ресурс] / В. Андронік // Сьогодні. – 2016. – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/economics/enews/kak-v-evrope-cherez-vosem-let-sigarety-v-ukraine-budut-stoit-80-90-grn-758577.html>.
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984\\_011](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011).
7. Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну від 21.05.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/897\\_001](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/897_001).
8. Ринок тютюнових виробів: оцінка впливу зміни акцизів [Електронний ресурс] // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – 2014. – Режим доступу: [http://www.ier.com.ua/files/publications/News/IER\\_research2\\_block.pdf](http://www.ier.com.ua/files/publications/News/IER_research2_block.pdf)
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Красовський К.С. Тютюнові акцизи і споживання тютюну в Україні [Електронний ресурс] / К.С. Красовський // Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України. – 2016. – Режим доступу: [http://tobaccocontrol.org.ua/sites/default/files/tyutyunovi\\_akcizi\\_i\\_spozhyvannya\\_tyutyunu\\_v\\_ukrayini.pdf](http://tobaccocontrol.org.ua/sites/default/files/tyutyunovi_akcizi_i_spozhyvannya_tyutyunu_v_ukrayini.pdf).
11. Контроль над тютюном в Україні. Другий Національний звіт. - К.: МОЗ України, ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України», 2014. – 128 с.
12. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року № 2755-VI, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
13. Каташинська М.О. Характеристика виробництва та реалізації алкогольних напоїв і тютюнових виробів в Україні / М.О. Каташинська // Молодий вчений. - 2014. - № 12(1). - С. 151-155.
14. Пазюк В.Л. Аналіз стану та динаміки розвитку ринку вина в Україні / В.Л. Пазюк. // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2015. – №4. – С. 236–242.
15. Коваль О. Парадокси алкогольного ринку [Електронний ресурс] / О. Коваль // ГО Інститут податкових реформ. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://ngoipr.org.ua/blog/paradoksi-alkogolnogo-rinku/>.

**Chernodubova E.V.,**

Candidate of Economic Sciences, Associate professor

**Razumtsev V. V.**

Candidate of Economic Sciences, Associate professor

*East Ukrainian National University named after V. Dahl, Ukraine*

## **MODERN TRENDS OF ORGANIZATION OF FINANCIAL CONTROL IN UKRAINE**

**Чернодубова Е.В.,**

к.е.н., доцент

**Разумцев В.В.**

к.е.н., доцент

*Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля, Україна*

### **СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ**

*The article says about the modern trends and premises of organization of financial control in Ukraine to form on these basics relevant target functions of financial control. There were established the most effective means of implementation of financial control in market conditions.*

**Keywords:** *financial control, state-financed funds, special-purpose using*

*В статті розглянуто сучасні тенденції та передумови організації фінансового контролю в Україні для формування на цій основі відповідних цільових функцій фінансового контролю. Були визначені найбільш ефективні засоби здійснення фінансового контролю в ринкових умовах.*

**Ключевые слова:** *финансовый контроль, бюджетные средства, целевое использование*

Останні роки господарювання в Україні характеризуються посиленням функції державного контролю за збереженням і раціональним використанням державної власності та бюджетних коштів. Передумовою до цього стало зниження рівню фінансової дисципліни економічних суб'єктів, численні факти використання державних фінансових ресурсів не за призначенням, ухиляння від сплати податків, наявність суттєвої заборгованості з виплати заробітної плати, недофінансування галузей народного господарства, та збільшення податкового тиску на суб'єкти підприємницької діяльності.

У сучасних умовах розвитку української економіки існує тенденція ускладнення організаційних структур управління підприємств, посилення децентралізації їх діяльності, збільшення нестабільності економіко-правового середовища. Питанням вдосконалення державного фінансового контролю присвячено праці Білухи М.Т., Бутинця Ф.Ф., Гермнчука П. К., Стефанюка І.Б., Рубана Н.І., Александрова В.Т., Назарчука О.І., Калюги Е.В., Усача Б.Ф., Шевчука В.О. та інших [1-7]. Практика показує, що саме фінансовий контроль дозволяє управляти підприємством як єдиним господарським організмом, незважаючи на існуючі динамічні зміни різних факторів оточуючого середовища. Тому вдосконалення контролю потребує теоретичних і практичних досліджень у галузі організації фінансового контролю і методики його здійснення.

Численні факти безгосподарної діяльності, привласнювання державного багатства створення господарювання із метою банкрутства бюджетного підприємства, існування схем незаконного обігу державних коштів, тощо доводять необхідність запровадження нових методів дослідження цільового використання бюджетних коштів, а саме ефективності виконання державних програм.

Безумовна актуальність питань забезпечення державного контролю за раціональним та цільовим використанням бюджетних коштів, та необхідність комплексних перевірок економічної й контрольної роботи фінансових органів, органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування потребує окреслення сутності, основних суб'єктів та цільових функцій державного фінансового контролю.

Державний фінансовий контроль полягає в установленні фактичного стану справ щодо дотримання фізичними та юридичними особами вимог чинного законодавства, перевіряє виконання зобов'язань перед державою, забезпечує дотримання законності, ефективності, фінансової дисципліни і раціональності в процесі формування, розподілу, володіння, використання та відчуження активів держави. Він здійснюється відповідними органами державного фінансового контролю та забезпечує інтереси держави та суспільства [2, 3, 7].

Головною метою державного фінансового контролю є забезпечення дотримання законності й економічної доцільності використання бюджетних коштів.

Залежно від виду контролю (попередній, поточний, наступний) розрізняють комплекс завдань та пріоритетів його організації (рис. 1).



**Рис. 1. Цільові функції фінансового контролю**

Цільовою настановою періодичного контролю є попередження здійснення незаконних, економічно недоцільних господарських операцій на стадії прийняття управлінських рішень. Поточний контроль націлений на ліквідацію допущених недоліків на стадії здійснення господарських операцій у процесі діяльності підприємства. Наступний контроль передбачає визначення законності, економічної доцільності здійснених господарських операцій, реалізованих управлінських рішень.

Реалізація фінансового контролю цільового використання бюджетних коштів потребує вдосконалення перед усім внутрішнього контролю на підприємствах, що є найбільш надійним засобом підвищення його ефективності і мінімізації втручання держави у фінансову-господарську діяльність підприємств.

В якості основного засобу вдосконалення внутрішнього фінансового контролю пропонується формування відповідного механізму підтримки, який містить системи планування, моніторингу, бухгалтерського обліку, аналізу і діагностики, та регулювання.

Частиною запропонованого механізму підтримки є дві складові: організаційна і економічна. Організаційна складова є сукупністю суб'єктів управління, нормативно-правового забезпечення і організаційних методів у сфері регулювання за належним виконанням контролю.

Економічна складова показує взаємодію контролю над доходами, видатками, напрямками використання бюджетних коштів, покриття витрат і отримання необхідного фінансового результату для подальшого забезпечення програм розвитку підприємства.

Створення системи фінансового контролю використання коштів припускає, окрім органів управління, наявність документів управління і засобів зв'язку, а також програмно-апаратних засобів. Програмно-апаратні засоби – це перш за все ЕОМ, забезпечені засобами інформаційного, функціонального і технічного аналізу.

Проведений аналіз застосування механізмів фінансового контролю цільового використання бюджетних коштів на вітчизняних підприємствах дозволив встановити наступні недоліки: відсутність належної організації контролю цільового використання бюджетних коштів; недоробка питань технічного сполучення інформаційних засобів із службами і засобами аналізу; недоліки систем обліку витрат і, як результат, неможливість оцінки витрат в цілому на вказані цілі підприємства; недооцінка програмних засобів аналізу і відсутність необхідного сучасного програмного забезпечення.

Старі структури систем фінансового контролю цільового використання коштів повинні поступатися місцем новим, гнучкішим, які швидше і чітко відображають всі області діяльності підприємства і його підрозділів, дозволяють швидко і своєчасно реагувати на щонайменші зміни в структурі його витрат, на їх цілі і напрямки. Тому варто запропонувати поетапний алгоритм вдосконалення фінансового контролю цільового використання бюджетних коштів.

**На першому етапі проекту вдосконалення системи видається наказ по підприємству, в якому визначаються: склад робочої групи, виконавці, поставлені завдання, календарні терміни підготовки.**

На другому етапі робоча група визначає загальний поточний об'єм робіт, розподіляє його серед відповідальних виконавців, конкретизує для підрозділів вимоги, що пред'являються до них, націлює їх на багатоваріантність рішень поставлених задач.

Третій етап включає безпосереднього виконання поставлених завдань.

На четвертому етапі робоча група збирає підготовлені матеріали і обробляє отримані дані.

П'ятий етап – систематизація і аналіз даних. Сам процес аналізу дозволить чіткіше сформулювати цільові установки підприємства і використовувати систему показників ефективності діяльності, необхідну для контролю і аналізу результатів.

Завершальним, шостим етапом розробки системи є нормування і планування ресурсів і витрат підприємства, контроль за їх цільовим використанням. План стане основою діяльності підприємства, оскільки дозволить забезпечити узгодженість в роботі підрозділів, контролювати результати, визначати потребу в ресурсах, стимулювати трудову активність.

Така поетапна організація створення системи фінансового контролю за використанням коштів із застосуванням сучасних методів обліку, нормування і планування, аналізу і моніторингу дасть можливість підвищити ефективність внутрішнього контролю цільового використання бюджетних коштів та оптимізує систему державного фінансового контролю за рахунок надання достовірної та повної інформації про стан об'єкту дослідження.

Висновки та перспективи подальших розробок заключаються в необхідності подальшого вдосконалення системи фінансового контролю цільового використання бюджетних коштів перш за все за рахунок посилення ефективності внутрішнього фінансового контролю на базі використання відповідного організаційно-економічного механізму його підтримки.

#### **Література:**

1. Білуха М.Т. Курс аудиту: Підручник. - 2-ге вид., перероб. - К.: Вища шк. - Т-во "Знання", КОО, 1999. – 574 с.
2. Бутинець Ф.Ф. Контроль і ревізія: 2-е вид., доп. і перероб. Житомир: ЖІТІ, ПП "Рута".- 2000. - 512 с.

3. П. К. Гермнчук, І.Б. Стефанюк, Н.І. Рубан, В.Т. Александров, О.І. Назарчук. Державний фінансовий контроль: ревізія та аудит. – Київ: НВП «АВТ», 2004. – 424 с. (Інтегрований навчально-агестаційний комплекс)
4. Калюга Е.В. Фінансово-господарський контроль у системі управління: Монографія. – К.: Ельга, Ніка-центр, 2002. – 360с.
5. Романенко О. Проблемы организации внутреннего аудита финансовых ресурсов в холдинговой компании // Бухучет и аудит. – 2006. - №8. – С.61-64
6. Усач Б.Ф. Контроль і ревізія: Підручник. - 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2001. – 253 с.
7. Шевчук В.О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (Проблеми теорії, організації, методології). – К.: Київ. держ. торг.- екон. ун-т, 1998. – 371 с.

**Yukhumenko V.M.**

PhD student,

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

## **THE INSURANCE SOLVENCY SYSTEM IN EUROPEAN UNION: HISTORICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT**

**Юхименко В.Н.**

аспірант

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина*

## **СИСТЕМА ПЛАТЁЖЕСПОСОБНОСТИ СТРАХОВЩИКОВ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА: ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ**

*The paper outlines the retrospective aspects of the development of insurance solvency system in European Union. The study presents the basics of solvency requirements for insurers across the Europe since incipience till nowadays. Also the paper summarizes key points of Solvency II system, as well as the first solvency margin model of insurance undertakings.*

**Keywords:** *insurance market; insurance organizations; solvency margin.*

*В статье излагаются ретроспективные аспекты развития системы платежеспособности страховщиков на территории Европейского Союза. В работе представлены основы требований платежеспособности страховых организаций в Европе с времен зарождения до наших дней. Также приведены ключевые моменты системы Solvency II и представлена первая модель запаса платежеспособности страховых организаций.*

**Ключевые слова:** *страховой рынок; страховые организации; маржа платежеспособности.*

The problem of solvency of insurance organizations should be given special attention by regulators of different countries. Despite stable macroeconomic conditions, solvency requirements for insurance organizations should periodically reviewed and improved. The main purpose of these measures is to protect consumers against the risk of insurer's insolvency, cause the ability of meeting itself obligations should have central circumstance of choosing particular insurer by policyholder. So that, main purpose of insurance is to ensuring protection for policyholders. Also, it is very important for the supervisor providing the financial stability on the insurance market. And the key factor of this process is a sufficient level of solvency (solvency margin) of each insurer, because only solvent insurance company can meet its obligations on time.

Thus, in the non-life insurance sector, from 1978 to 1994, worldwide 648 insurance and reinsurance companies have become insolvent and it was noted increase of this trend [8]. Only in 1992 it was reached an 80 bankruptcies. The less market is regulating, the higher risk of insolvency. For example, in countries with quite strict rules, such as Sweden, there was no one insolvency of insurers.

The solvency margin is a buffer of an assets covering its liabilities. In view of this, this definition of the solvency margin (SM) can be present as follow:

$$SM = A - L,$$

where A – assets; L – liabilities.

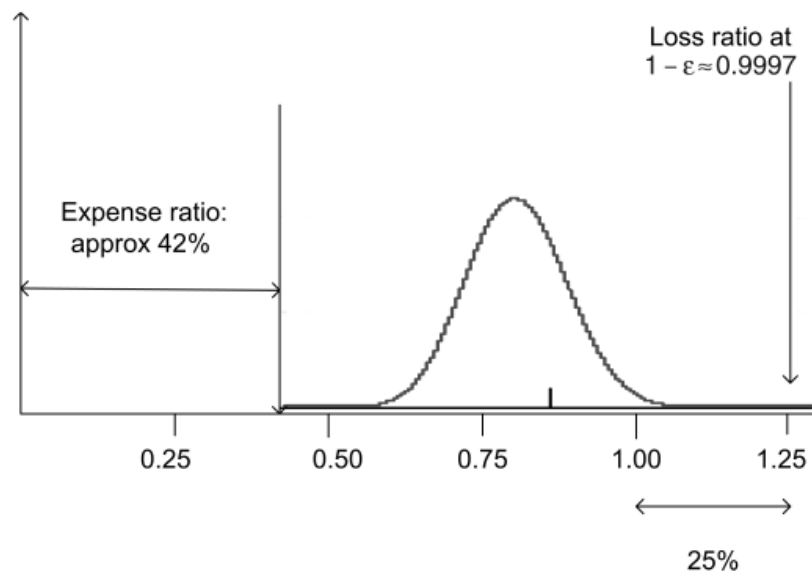
It can be regarded as similar to capital adequacy requirements for banks. It is in fact a minimum level of the solvency ratio, but regulators usually use a slightly more complex calculation.



For the first time the concept of solvency margin appeared in the UK in 1946 [7]. It was prescribed for non-life insurance companies that total assets must exceed total liabilities by 10% of the insurance premiums. But it becomes very popular with the approach of Professor Campagne. In 1948, he published a report on solvency assessment for life insurance companies. It was based on collected data from 10 Dutch life insurers in 1926-1945 year [1, p. 158]. Later, in 1961 he made a report based on the statistic information of 10 non-life insurance companies in Switzerland during 1945 to 1954. Campagne proposed that the probability of ruin over 3 years should be 1/1000, taken as approximately 3/10,000 in 1 year. Because expenses and commissions, in an average account, stand for 42% of the written premiums, some 58% were available for claims (in relation to written premiums).

Campagne used these results to offer a minimum solvency margin at 25% of the net written premium (and in addition 25% of premium transferred to reinsurance), because such a margin would not lead to undesirable high ruin probabilities (Fig.1). Therefore, most insurance organizations would be able to meet this standard, particularly if hidden reserves are taken into account [5, p. 33]. Additionally, a concept of a minimum margin was introduced in absolute monetary units. This amount was set up in 250,000 A.M.E.<sup>7</sup> The minimum solvency margin was suggested to be:

- 25% of the net retained premiums;
- 2,5% of the ceded premiums;
- 250,000 A.M.E.



**Fig.1 Illustration of Campagne's non-life approach [1].**

Then, the non-life Directives was approved over European Union in 1973 and set up the first steps on the way to formation of the free insurance market within the European Community. In some countries there are dissatisfactions about overvaluation of proposed percentages for solvency, and others countries considered they were sufficient. The solvency margin should be the higher of two indices:

- the premium index:
  - 18% of gross premiums up to 10 million units<sup>8</sup>;
  - 16% of gross premiums in excess of 10 million units;
- the claims index:
  - 26% of gross average incurred claims up to 7 million units;
  - 23% of gross average incurred claims in excess of 7 million units [3].

<sup>7</sup> European Monetary Agreement units of account One u/e A.M.E. was equivalent to one U.S. dollar

<sup>8</sup> Article 5(a) of the [3]

The average in the claims index is usually taken over the last 3 years. The result is reduced for reinsurance by the ratio (net paid claims / gross paid claims), with a maximum reduction of 50%. The shift from the premium index to the claims index will normally take place when the loss ratio is approximately 69% ( $18/26 \approx 16/23 \approx 69\%$ ).

But this approach doesn't take into account the structure of a particular insurer's losses. Consequently, the solvency requirement for a company with 10 claims with an amount of 100,000 units should be higher than the requirement for a company with 1000 claims with an amount of 1000 units. Besides, it must also be decided which assets should be used to cover the calculated solvency margin. There are also two concepts of guarantee funds:

- relative guarantee fund is 1/3 of the minimum solvency margin and called the minimum guarantee fund;
- absolute guarantee fund is a fixed amount classified according to classes of risks.

If the net worth of an insurance company is less than its minimum solvency margin, the supervisory authority asking the company to provide a recovery plan of financial state (so called solvency plan). And if the company's net worth is less than the absolute guarantee fund, the supervisory authority must require a finance plan for a short-term gaining net worth. It is then also possible for the supervisory authority to restrict or suspend the company from disposal of its assets.

In life insurance the risk on investments and the technical provisions are the most important invested amount. Consequently, Campagne cogitates a minimum solvency margin as given by a percentage of the technical provisions. Also he proposed other opportunities, such as introducing the minimum solvency margin as a percentage of the sum insured or of the sum at risk [5, p. 27]. In the first case, the method of calculation can differ from one country to another and its meaning as a criterion is not clear. The sum at risk could be difficult to calculate, and it is not obvious how a negative sum at risk should be taken into account. There is one doubt of the approach used by Campagne is that the more discretion in the technical provisions, the higher the minimum solvency margin will be. In other words, **the more prudent insurer is, the more it has to pay for the solvency**. In 1963, the *CEIOPS*<sup>9</sup> propositioned alternative measures of the minimum solvency margin based on 3 ratios:

- Free assets to premiums received during the last year;
- Free assets to average incurred claims over the last 3 years;
- Free assets to technical reserves [9].

Eventually, the basic formula for the required solvency margin (SM) for life insurance companies was also framed in the first life directive in 1979, as follow:

$$SM = 4\% \text{ of the mathematical reserves (gross of reinsurance)} + 0,3\% \text{ of the capital sum at risk}$$

The minimum solvency margin is, however, not a wind-up barrier, but an early warning signal. The guarantee fund gives the wind-up barrier. Thus, early warning system become more complicated and developed into the Solvency I regime, which was adopted in 2002. It was the beginning of unification legislative of the national regulators of European countries. This approach established single solvency requirements for EU insurers. In terms of Solvency I estimation of solvency realized by using the greatest of:

- 18% of premium written up to 50 million euros;
- 16% of premiums above 50 million euros;
- 26% of claims up to 35 million euros;
- 23% of claims above 35 million euros.

The global financial crisis has become an essential for accelerated implementation of new regulations, which contain detailed risk assessment and disclosure requirements. The memorandum of the European Commission in 2007 substantiated the necessity of changing solvency system by adopting Solvency II. Also there were noted that solvency requirements are outdated because they

---

<sup>9</sup> *Committee of European Insurance and Occupational Pensions Supervisors*

are resistant to many risks, including technical, investment and reinsurance [6]. Finally, in 2009, Solvency I was replaced by Solvency II. This is a development that is very similar to the Basel II capital adequacy requirements for banks, as it will mean a move to more complex risk models.

According to Solvency II, the insurer's share capital should not be less than 2,2 million euros for non-life and 3,2 million euros for life insurance companies [2].

Currently, in Ukraine, solvency system of insurers is operating in accordance with Solvency I system. So that, the solvency requirements for the capital requirements is the same as in the EU. According to Ukrainian legislative, insurers must maintain this solvency requirements:

- paid statutory fund (for non-life - at least 1 million euros, life - at least 1,5 million euros for the exchange rate of Ukraine currency);
- kept a guarantee fund no less than 15% of the statutory fund, or no less than 5% of the net profit);
- presence of insurance reserves, sufficient for future insurance claims;
- exceeding the actual insurer's solvency level over estimated standard solvency level.

Considering this, the implementation of the Solvency II in Ukraine will have considerable impact on insurance undertakings with low capitalization and limited access to financial resources.

#### **Литература:**

1. Campagne B.: Contribution to the method of calculating the stabilization reserve in life assurance business, Gedenkboek Verzekeringshamer ig2j-ig48, 1948, 338 p.
2. Directive 2009/138/EU of the European Parliament and of the Council of 25 Nov. 2009 on the taking-up and pursuit of the business of insurance and reinsurance (Solvency II), 335 p.
3. Directive, First Council. "73/239/EEC of 24 July 1973 on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to the taking-up and pursuit of the business of direct insurance other than life assurance." (1973)
4. Directive, First Council. "79/267/EEC of 5 March 1979 on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to the taking up and pursuit of the business of direct life assurance." (1979).
5. Kastelijn W. M., Remmerswaal J. C. M. Solvency, Surveys of Actuarial Studies, No. 3. – 1986. MLA
6. Memorandum EU IP/07/1060. Solvency II: Frequently Asked Questions (FAQs). Brussels, 10 July 2007. Available at: [http://europa.eu/rapid/press-release\\_MEMO-07-286\\_en.htm?locale=en](http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-07-286_en.htm?locale=en)
7. Outreville J. F. Theory and practice of insurance. – Springer Science & Business Media, 2012
8. Re S. Development of insolvencies and the importance of security in the insurance industry //sigma. – 1995. – T.7
9. Schlude, H. "The EEC solvency rules for non-life insurance companies." Nordisk Forsikringstidsskrift 1 (1979): 24-30.

**Sadykhanova D.A.,**

senior lecturer

**Kulibayeva D.V.,**

senior lecturer

**Liu Chun**

undergraduate

*Al Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

## **THE NEED FOR DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF "GREEN ECONOMY"**

*This article discusses the need to develop the concept of "green economy". The concept of "green" economy - a model that leads to better health and social equity the population, as well as a significant reduction dangerous effects on the environment and to reduce the environmental deficit. Thus, the "green" economy, in its simplest form, can be regarded as a low-carbon, resource-efficient and socially inclusive economic model.*

**Keywords:** *the concept of "green economy", the new model, the environment, ecology*

Increasingly the term "green" economy is being used in the society. After the last Summit "Rio + 20" the president of our country has ordained this concept a high priority and as the one of the primary factors in the further development of the country. But what is meant by this term and what are its main directions? In the present-day, society differently understands the expression

"green" economy. Some believe that this is a new economic sector, which will improve the nature of the country. Others understand this expression as a new technology, a kind of ecosystem that is designed to help and benefit nature. Still others believe that this is a transition to a new stage of development, which aims to create environmentally friendly products.

All of these approaches to the definition of the concept is very close to the value of the expression. "Green" economy - is the economy aimed at preserving the well-being of society through the effective use of natural resources as well as ensuring the return of end-use products in the production cycle. First of all, the "green" economy is directed to the economical consumption of those resources, which are currently subject to depletion (natural resources - oil, gas) and the rational use of inexhaustible resources.

At the heart of the green economy are the friendly or "green" technologies. According to experts, the development of "green" economy will protect our country from ecological crisis, which has affected many industrial countries.

Kazakhstan has abundant natural resources and occupies the eleventh position among the most energy-intensive countries in the world, due to the fact that Kazakhstan's economy is dependent on the oil sector, mining and heavy industry. The relevance of the "green economy" is contrasting to the development in the last century, of the "brown" economy and its technology, which caused global climate change and has threatened humanity with a global catastrophe.

"Green Economy" - is an economy that does not harm the environment, promotes human well-being and ensures sustainable development for both, individual countries and the world at large. Green economy covers agriculture, waste management, water problems etc. This applies to almost all spheres of our life. The issue of sustainable development and resource efficiency is very relevant today. The transition to a "green" economy aims to reduce poverty and improve people's quality of life. Republic of Kazakhstan is one of the first in the former Soviet Union that began to develop the concept of the transition to a "green" economy. "Green" economy is the economy that contributes to the welfare of citizens and ensures social stability in the face of declining environmental risks and degradation.

The most important stimulus for the transition to "green" economy are subsidies that can be used for many purposes. Despite the considerable need for the transition to an economic model that will ensure human well-being while maintaining the resources and not exposing future generations to significant environmental risks, the transition to a "green economy" faces many problems. For the state subsidies in many cases, it involves significant economic and environmental costs.

Artificial reduction of goods prices due to subsidies leads to inefficiencies, a lot of waste and over-consumption resulting in a premature deficit of valuable non-renewable resources and the degradation of renewable resources and ecosystems.

To way to the "green economy" should take into account international experience in various countries, as this task for our country is completely new. Some countries have a very successful experience at the national level. These include South Korea, Germany, Sweden, Norway, Canada, USA, etc. Kazakhstan also intends to use the experience of Germany and South Korea. [1]

Implementing the "green economy" requires a wide range of tools: Pricing, subsidies, taxes and other non-technological innovation and financial changes, such as new business models, and investment schemes will also be tools to drive the "green economy".

For the implementation of "green" financial innovation in the framework of the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to the "green economy", the country should deal with specific problems and challenges.

Firstly, many external environmental factors are undervalued or not valued. For example, the price of carbon may contribute to innovation in the fight against climate change, but at the current levels, carbon prices are too low to provide the necessary incentives.

The domestic financial market over the past years has been actively engaged in the implementation of the project for the creation and implementation of practices that compensate for carbon emissions and reducing the environmental damage caused by carbon-intensive activities

such as the use of electricity, driving a car or air travel. The money and resources are used to finance projects that absorb or eliminated the amount of carbon dioxide equal to the emissions from the activities mentioned above. For example, the money goes to specific projects, such as planting trees which absorb carbon generated by natural or methane production on farms for cattle and converting it into electricity.

On March 26, 2009 The Republic of Kazakhstan ratified the Kyoto Protocol of the United Nations Framework Convention on Climate Change (the international agreement establishing the responsibility of the parties to reduce or stabilize GHG emissions, the "Protocol"), which came into force on September 17, 2009. With the commitment to reduce emissions by 15 percent by 2020 and by 25 percent by 2050 compared with 1990 levels, and to comply with the Protocol, Kazakhstan began to actively participate in market trading mechanisms of greenhouse gas emissions. [2]

On 1 January 2013, Kazakhstan implemented a system of trade in greenhouse gas emissions and 28 March 2014, we were the first in Kazakhstan stock trading quotas, where quotas have been sold on the emissions of more than 32 thousand tons of greenhouse gases held in JSC "Caspian Commodity Exchange". Four deals were made with a total 32,044 tons of CO<sub>2</sub>. The price per ton of the quota units amounted to 455 tenge. Thus, the Kazakh Trading Scheme is included in the list of existing trading systems of the world, which includes the largest developed and developing countries, including the EU, US and China.

Emissions trading of greenhouse gas emissions is a part of the program "Zhasyl Damu", developed by the Ministry of Environmental Protection for 2010-2014, which, in turn, is one of the sub-components of the Strategic Plan of Development of Kazakhstan till 2050. [3]

But, as noted above, we believe the lack of a reasonable price on carbon as a main reason for damages to the environment. Secondly, it is important to strengthen the financial markets for "green" innovation by expanding the range of financial instruments on the domestic stock market, and elaborate schemes investing in eco-technologies, standards and regulations.

In this regard, Almaty Akimat plans to place municipal bonds amounting to 20 billion tenge. The mayor Ahmetzhan Esimov declared it at the Almaty Invest forum. The funds will be used for the development of ecological public transport, infrastructure and tourist facilities. The bonds are issued for up to ten years. "The commission of state securities will issue such additional financial instruments such as municipal bonds," - said Yesimov. Mayor recalled that in 2010 the city administration issued bonds worth 13 billion tenge with maturity in 2015. "To date, most of the money has already been returned," - said the mayor. [4]

Municipal bonds, of course, have a number of advantages, such as lower cost, compared with the rates for commercial loans; high reliability, and the absence of the tax burden on the coupon income paid during the period of ownership of municipal bonds.

However, there are some disadvantages of the municipal bonds. These usually include low liquidity, which already is the scourge of the Kazakhstan Stock Exchange. In addition, long-term municipal bonds carry a higher risk investment as opposed to short-term bonds. Therefore, the risk to the investors should be compensated in the form of higher interest or higher rate of return. It is also a great disadvantage for the investors that the payment of the coupon yield on municipal bonds is not the main purpose of their issue. Its main purpose is the development of social projects funded by the municipal bond issue. To top it off, poverty and lack of development of the municipal bond market infrastructure hinders the rapid growth of the market of these securities.

Third, we need to develop environmentally-oriented innovative business, which today is a strategic task of Kazakhstan.

However, the activity of innovative enterprises such as "green" orientation at the initial stage is full of uncertainties. Such companies do not have the experience and expertise that other conventional business have and often they have no conclusive evidence on the cost-effective production of products or services that they offer. In addition, there is only limited information on the market potential of the products and services they offer. Finally, in many cases, environmental technology products, especially high-tech products based on intensive use of scientific knowledge

quickly become obsolete or are at the risk of "spillover" of knowledge, as the businesses are unable to fully exploit the economic potential of their innovations. Because of these characteristics of such companies, the risks associated with their activities seem unacceptably high for conventional investors.

Under these circumstances, potential investors or financiers offer financing at prohibitively high prices or rates of interest, or finance completely out of the sphere of financing at the early stages of development of the business, which result in inefficient markets.

The value of any innovative enterprises including "green" is based on its long-term growth potential, providing scientific knowledge and intellectual property. This gives rise to the specific characteristics of the process of generating cash flows, based on which investors should possess enormous endurance and patience in waiting for the return on their investments. Therefore, the most appropriate form of financing "green" innovative enterprises at the stage of their development, taking into account the specificity of the risks of such enterprises and their potential profitability, are the foreign direct equity investment or similar investments. One of the most effective sources of such funding include venture capital funds. In exchange for the financing provided, they receive a portion of shares of the respective companies, which allows them to share all the income from the business including the sale of the company and its growth potential, and any such income is received by them.

The solution of any ecological problem is almost inseparable from the economy, and the unsustainable use of natural resources leads to economic loss. The lack of funds prevent measures to cope with environmental problems. The successful solution for ecological and economic problems depends not only on the efficiency of economic activity, but also a prosperous existence of mankind. The problem as a whole can be solved only by a comprehensive analysis of the entire set of environmental and economic processes, which enables us not only to shape the program for the disposal of industrial waste, but also to minimize man-made pollution and its sectorial and territorial structures. Currently, to improve the ecological state as a whole, it is necessary to establish an effective environmental-economic policy and economic instruments for its implementation. Among the priorities of the "green economy," President Nursultan Nazarbayev calls for more efficient use of water, land and biological and energy resources. The Strategy "Kazakhstan-2050" outlines the key tasks for the transition of the economy to implement the principles of "sustainable green growth" as a mechanism for neutralizing the risks involved, which reduces the scale of the impact on the environment and the consumption of natural resources [1, c.32]. Kazakhstan has unique opportunities and conditions for a "green economy". A large area, favorable geopolitical position, the available financial and natural resources, as well as the growing demand in the market for more efficient and affordable green technologies favor new opportunities. Priority directions of development of "green" economy in Kazakhstan are:

- The introduction of renewable energy sources
- Improvement of the waste management system
- Energy efficiency in housing and communal services
- Improving the water management system
- Conservation and effective management of ecosystems
- Organic farming in agriculture
- The development of "clean" vehicles

As part of the transition to "green" economy, it is suggested:

1. To improve the efficiency of resources
2. Improving the infrastructure of Kazakhstan
3. To improve the welfare of the people

Implementation of this concept will create about 400 thousand new jobs in the agricultural industry. Up to 150 thousand jobs are expected from the expansion of the areas of pastures and farmland, an additional 50 thousand jobs will be created through the expansion of hothouse. Significant investments in the power industry in the amount of US\$50 billion by 2030 and US\$100

billion by 2050, will create employment opportunities for people with the scientific, engineering, and technical and construction professions.

Currently the projected deficit is of 13-14 billion m<sup>3</sup> of sustainable water resources to meet the needs of the economy in 2030. The waste management system is ineffectual. Around 97% of the municipal waste is at uncontrolled dumps and landfills that do not meet the requirements of sanitary standards. Other serious problems include toxic and radioactive waste industry. Loss of profit from the inefficient management of natural resources by 2030 can reach up to US\$7 billion. Kazakhstan inherited a considerable territorial heterogeneity in economic performance in the standard of living and the environment. Creation of enterprises engaged in the collection and processing of different types of waste in Kazakhstan can create up to 8000 new jobs by 2030. The development of new industries and "green clusters" will reduce the inequality in the development of regions and their potential in renewable energy, agriculture, water management, waste management and other sectors [2, c.58].

Instrument for implementing the specific objectives of the Concept by sector are modifying the existing policies to reflect the changes and additions to the implementation of the main directions of concepts such as: The program for the development of agro-industrial complex in the Republic of Kazakhstan for 2013-2020, "Agribusiness-2020", the State program for accelerated industrial growth -An innovative development of Kazakhstan for 2010 - 2014 years, the state program of development of education of the Republic of Kazakhstan for 2011 - 2020 years, development of the program - the strategic plans of government agencies, sectorial program "Zhasyl lady" for 2010 - 2014 years and other sectorial programs to be developed and which will be given new emphasis on issues such as improving air quality, waste management of production and consumption, desertification, land degradation and improving soil fertility, and the development of fishing and reproduction of fish resources. It is also planned to develop the State Water Resources Management Program for the 2014-2040 years [3, c.49]. President Nursultan Nazarbayev stressed the need for a balanced and integrated approach to the development of "green economy" in the country, taking into account international practice.

Thus, it should be noted that international discussions recently have shown a clear need for elaboration of the "green economy" concept, an in-depth analysis of the measures for its implementation from the point of view of the interests of all countries. The strategy of transition to a "green" economy is a difficult and complex task that requires large investments (up to 2% of the GDP per year) and will affect almost all sectors of the economy. It is estimated that by 2050 the conversion in the "green economy" will further increase the GDP by 3%, create more than 500 thousand new jobs, and will create new industries and services to provide universally high quality of life for the general population. In general, the volume of investments required for the transition to "green economy", will be about 1% of the GDP annually, which is equivalent to US\$3 to4 billion a year [5, c.26].

To top it off, it should be noted that the ability of traditional or specially created stock markets effectively provide capital growth to the companies and the development of the small and relevant sectors of the economy is largely dependent on the presence of auxiliary network expertise – such as investment banks, EXPERT analysts, consultants, etc., who have the ability to understand the risk-reward ratio and properly convey information to this effect the investors.

#### References:

1. <http://www.riss.ru/actions/1291-#.VF-L8TSsWn0>
2. Risks in trading quotas for greenhouse gas emissions, Nitalieva S. Law Firm «GRATA».
3. DataLifeEngine, Trade "air", Julian Zhihor 2014.
4. <http://tengrinews.kz/markets/munitsipalnyie-obligatsii-na-20-milliardov-tenge-vyipustit-akimat-almaty-263564/>
5. Financial innovation in modern Russia, abstract, 2012.
6. [http://economic\\_mathematics.academic.ru](http://economic_mathematics.academic.ru)
7. <http://www.facepla.net/index.php/content-info/1615-what-is-carbon-quota>
8. <http://baiterek.gov.kz/kk/node/2497>
9. Financial innovation in the domestic economy, "Creative Economy» № 8 (20) for the year 2008 Page. 80-86

10. Law of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2004 № 576-II. Investment funds <http://gbpp.org/category/media-center/news/page/2>.
11. Nazarbayev NA Message from the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan "Strategy" Kazakhstan-2050 ". New political course of established state ".
12. Decree of the President of Kazakhstan "On the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to the" green "economy," Acorda 2013
13. Action Plan for implementation of the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to the "green" economy to 2014-2020gg.
14. Basis of transition to a "green" economy: international experience and tools / ed. prof., Ph.D. BK Yessekina. - Astana, 2013.
15. National report on the use of instruments of "green growth" in the Republic of Kazakhstan ed BK Yessekina, Almaty, 2011.



## 6. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

**Brazilii N.N.,**

PhD, Associate Professor

**Krot J.N.**

PhD, Associate Professor

*Cherkasy State Technological University, Ukraine*

### FEATURES INVENTORY NON-CURRENT TANGIBLE ASSETS IN ACCOUNTING AND TAXATION

**Бразилій Н.М.,**

к.е.н., доцент

**Крот Ю.М.**

к.е.н., доцент

*Черкаський державний технологічний університет, Україна*

### ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ НЕОБОРОТНИХ МАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ В СИСТЕМІ ОБЛІКУ І ОПОДАТКУВАННЯ

*The article describes some problems and features inventory non-current tangible assets in the contemporary economy. Methodical and theoretical approaches to their solution, taking account of the requirements of the legislative and regulatory framework in the accounting system and taxation.*

**Keywords:** *inventory, inventories, inventory Commission, financial statements, surplus, shortage, theft values.*

*В статті розглянуто окремі проблеми та особливості проведення інвентаризації необоротних матеріальних активів в сучасних умовах господарювання. Обґрунтовано методичні та теоретичні підходи, щодо їх вирішення з урахуванням вимог законодавчої та нормативно-правової бази в системі обліку та оподаткування.*

**Ключові слова:** *інвентаризація, інвентаризаційний опис, інвентаризаційна комісія, фінансова звітність, лишки, нестачі, розкрадання цінностей.*

Інвентаризація необоротних активів — один із найвідповідальніших етапів роботи інвентаризаційної комісії. Адже потрібно перевірити й документально підтвердити не лише фактичну наявність активів, а й стан кожного об'єкта, достовірність його оцінки, за якою його обліковують на балансі. Усе це потребує від фахівців підприємства досвіду та певних професійних навичок. Тим паче що палітра необоротних активів на підприємстві може бути різноманітною: від нерухомості до звичайного канцелярського приладдя.

Окремі проблеми та особливості проведення інвентаризації необоротних активів в різний час в своїх працях розглядали професори М.Г. Белов, Ф.Ф. Бутинець, П.І. Гайдуцький, Л.М. Крамановський, М.В. Кужельний, Ю.Я. Литвин, В.Г. Макаров, С.В. Бардаш, проф. В.Д. Андреев, проф. В.В. Сопко, В.С. Рудницький та інші. Серед зарубіжних вчених особливості проведення інвентаризації знайшли своє відображення в роботах Я.В. Соколова, Н.С. Помазкова, та інших.

Метою статті є визначення змісту та ролі інвентаризації необоротних матеріальних активів в господарській діяльності підприємств, обґрунтування значення та місця інвентаризації як невід'ємної складової формування достовірної фінансової звітності.

Інвентаризацію активів (у т.ч. необоротних активів) і зобов'язань проводять, щоб забезпечити достовірність даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Цього досягають завдяки перевірці та документальному підтвердженню наявності, стану й оцінки таких об'єктів обліку (ч. 1 ст. 10 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV, далі — Закон про бухоблік).

Процедуру інвентаризації регулює Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, затверджене наказом Мінфіну України від 02.09.2014 р. № 879 (далі — Положення про інвентаризацію). Принципи Положення про інвентаризацію дозволяють конкретизувати основні завдання інвентаризації основних засобів, а саме виявити:

- фактичну наявність основних засобів, зіставити її з даними бухгалтерського обліку й установити розходження (надлишки чи нестачі) або їх відсутність;
- об'єкти, непридатні до використання із будь-яких причин або не використовуються;
- основні засоби, які не відповідають критеріям визнання.

Усе перелічене вище має реалізовувати інвентаризаційна комісія на чолі з керівником підприємства чи його заступником.

Насьогодні об'єкти й періодичність інвентаризації визначає власник (керівник) підприємства, окрім випадків, коли вона обов'язкова згідно із законодавством. Перелік таких випадків наведений у п.п. 7 та 8 р. I Положення про інвентаризацію. Так, інвентаризація обов'язкова:

- у разі зміни матеріально відповідальних осіб. Якщо йдеться про колективну (бригадну) матеріальну відповідальність, то в разі зміни керівника колективу (бригадира), вибуття з колективу (бригади) понад половини його членів, а також за вимогою хоча б одного члена колективу чи бригади (на день приймання-передачі справ);

- під час установлення фактів крадіжок або зловживань, псування цінностей (на день установлення таких фактів);

- за судовим рішенням або на підставі належним чином оформленого документа органу, який відповідно до закону має право вимагати проведення такої інвентаризації. За таких обставин інвентаризація має розпочатися в строк і в обсязі, які вказано в документі зазначених органів, але не раніше дня отримання підприємством такого документа. Яскравий приклад ініціаторів обов'язкової інвентаризації — податківці, які згідно із пп. 20.1.9 ПКУ мають право вимагати під час перевірок проведення інвентаризації основних засобів, товарно-матеріальних цінностей, коштів;

- у разі техногенних аварій, пожежі чи стихійного лиха (на день після закінчення явищ);

- у разі припинення підприємства;

- перед складанням річної фінансової звітності з урахуванням особливостей проведення інвентаризації в строки, визначені п. 10 р. I Положення про інвентаризацію.

Так, стосовно основних засобів у п. 10 р. I Положення про інвентаризацію передбачено деякі нюанси, а саме — інвентаризація перед складанням річної фінзвітності проводиться до дати балансу в строк:

- 3 місяців для необоротних активів (окрім незавершених капітальних інвестицій, об'єктів основних засобів, які на момент інвентаризації перебуватимуть поза підприємством, зокрема, автомобілів, морських і річкових суден, які відбудуть у тривалі рейси, тощо);

- до тимчасового вибуття з підприємства об'єктів основних засобів, зокрема, автомобілів, морських і річкових суден, які відбудуть у тривалі рейси, інших матеріальних цінностей, які станом на дату інвентаризації перебуватимуть поза підприємством.

Водночас інвентаризація земельних ділянок, будівель, споруд та інших нерухомих об'єктів може проводитись один раз на 3 роки. Виняток із цього правила — інвентаризація нерухомого майна держпідприємств, їх об'єднань, установ та організацій, у т.ч. того, що передано в оренду, концесію, та державного майна, яке не ввійшло до статутного капіталу госпорганізацій, утворених у процесі приватизації й корпоратизації, інвентаризація яких проводиться відповідно до вимог законодавства щодо інвентаризації об'єктів держвласності.

За рішенням керівника підприємства інвентаризація інструментів, приладів, інвентарю (меблів) може проводитись щороку в обсязі не менше ніж 30% усіх зазначених об'єктів із обов'язковим охопленням інвентаризацією всіх інструментів, приладів, інвентарю (меблів) протягом 3 років.

Інвентаризація бібліотечних фондів за рішенням керівника підприємства за встановленим ним графіком може проводитись протягом року. Інвентаризація книжкових пам'яток проводиться щороку. За наявності обсягу бібліотечних фондів від 100 до 500 тис. одиниць інвентаризація може проводитись протягом 5 років з охопленням щорічно не менше

20% одиниць, а понад 500 тис. одиниць — протягом 10 років з охопленням щорічно не менше ніж 10% одиниць.

Основним джерелом інформації при проведенні інвентаризації є інвентарні картки, які ведуть на кожен об'єкт або групу об'єктів. І вже за ними можна прослідкувати всі зміни стану й долю конкретних об'єктів основних засобів.

Із інвентарних списків можна почерпнути необхідні дані про пооб'єктний облік основних засобів за місцями їх знаходження (експлуатації).

Окрім того, потрібно віднайти й перевірити правовстановлюючі документи (договори купівлі-продажу, оренди тощо) й технічну документацію на об'єкти основних засобів (технічні паспорти, креслення, технічні описи, інструкції тощо).

Також потрібно підняти первинні документи про необоротні активи, отримані в користування, наприклад, за договором оренди. Стануть у пригоді й акти приймання-передачі майна, і копії інвентарних карток, отримані під час передання майна від його власника. Те ж саме стосується документів про основні засоби, які тимчасово перебувають поза межами підприємства, скажімо, передані в оренду чи ремонт.

Зауважимо, до початку інвентаризації основних засобів необхідно:

1) перевірити наявність і стан технічних паспортів й іншої технічної документації на основні засоби, а також наявність документів на основні засоби, що здані чи прийняті підприємством в оренду, на зберігання, у тимчасове користування;

2) пересвідчитися, що всі господарські операції з основними засобами, які відбулися у звітному періоді, підтверджені відповідними первинними документами, а останні — передані до бухгалтерії та опрацьовані (унесено записи до всіх необхідних облікових реєстрів, зроблено бухгалтерські проводки). Усе це має гарантувати достовірність інформації (у т.ч. залишків основних засобів), із якою підприємство ввійде в інвентаризаційний процес;

3) упевнитися в правильності формування та професійності інвентаризаційної комісії. Це особливо актуально для інвентаризації основних засобів, зважаючи на їх різноманітність і специфіку використання. Згідно з п. 1 р. II Положення про інвентаризацію, для проведення інвентаризаційної роботи на підприємстві розпорядчим документом керівника створюють інвентаризаційну комісію з представників апарату управління підприємства, бухгалтерської служби (представників аудиторської фірми, централізованої бухгалтерії, ФОПа, яка веде бухоблік на підприємстві) і досвідчених працівників підприємства, які знають об'єкт інвентаризації, ціни й первинний облік (інженери, технологи, механіки, виконавці робіт, товарознавці, економісти, бухгалтери). Інвентаризаційну комісію очолює керівник підприємства (його заступник) або керівник структурного підрозділу підприємства, уповноважений керівником підприємства. За рішенням керівника підприємства до складу інвентаризаційної комісії можуть бути включені члени ревізійної комісії, представники структурного підрозділу (служби) з внутрішнього аудиту. Відповідно до п. 2 р. II Положення про інвентаризацію, у разі якщо на підприємстві багато основних засобів й одна комісія не в змозі вчасно їх інвентаризувати, керівник наказом може створити робочі інвентаризаційні комісії у складі інженера, технолога, механіка, виконавця робіт, товарознавця, економіста, бухгалтера й інших досвідчених працівників, котрі добре обізнані щодо об'єкта інвентаризації, ціни та первинного обліку. Їх очолюють представники керівника підприємства, який призначив інвентаризацію. Такі комісії інвентаризуватимуть основні засоби безпосередньо в місцях їх збереження та в місцях виробництва. За будь-яких обставин слід переконатися, що до комісії увійшли професіонали, які розуміються на технічних особливостях основних засобів і можуть оцінити їх стан і реальність облікової вартості.

Весь хід процесу інвентаризації доречно розділити на декілька етапів.

1. Визначаємо об'єкти, їх кількість і строки проведення інвентаризації, створюємо інвентаризаційну комісію (робочу інвентаризаційну комісію).

2. Установлюємо фактичну наявність основних засобів, оцінюємо їх придатність до експлуатації (умови експлуатації, технічний стан), реальність вартості, оформлюємо інвентаризаційні описи.

3. Співставляємо фактичні залишки основних засобів з обліковими даними, складаємо Протокол інвентаризаційної комісії та Звіряльну відомість.

4. Коригування результатів інвентаризації. Оскільки після закінчення інвентаризації підприємство виходить на один із 4 можливих результатів: облікові дані повністю збігаються із фактично наявними основними засобами, виявлено недостачу основних засобів, виявлено надлишок основних засобів, виявлено як недостачу, так і надлишок основних засобів.

Із надлишками основних засобів бухгалтерія стикається вкрай рідко, та й проявляються вони переважно як наслідок банальних облікових помилок. Об'єкт могли придбати, але не оприбуткувати на баланс, або ж працівники «посягли» правовстановлюючі та первинні документи. Оскільки такі ситуації нетипові та не спричиняють специфічних наслідків, розгляньмо облік нестачі основних засобів.

Отже, ітиметься про випадки розкрадання, нестачі, знищення (псування) об'єктів основних засобів працівниками підприємства (у т.ч. матеріально відповідальними) або сторонніми особами, виявлені під час інвентаризації та підтвержені інвентаризаційними описами, Звіряльною відомістю та Протоколом інвентаризаційної комісії. У разі якщо в згаданих проблемах звинувачують працівника підприємства, то вина працівника обов'язково має бути доведена в установленому законодавством порядку. І лише після цього може йтися про стягнення завданих збитків.

Працівник, який заподіяв шкоду, може добровільно покрити її повністю або частково (ч. 5 ст. 130 КЗпП). За згодою власника чи вповноваженого ним органу працівник може передати для покриття заподіяної шкоди рівноцінне майно чи виправити пошкоджене. Оскільки компенсація рівноцінним майном на практиці трапляється рідко, увагу акцентуємо на відшкодуванні збитків коштами. Якщо розкрадання, нестача, знищення (псування) основних засобів відбулися за участю сторонніх осіб, підприємству варто звернутися до правоохоронних органів із заявою про вчинення злочину. Провина таких осіб та обов'язок відшкодувати збитки мають бути доведені через суд. Хоча, звісно, винуватець може не доводити справу до суду й відшкодувати збитки добровільно. Як недостача основних засобів і відшкодування збитків вплине на розрахунок податку на прибуток, залежить:

- по-перше, від того, як ця операція буде відображена в бухобліку. Адже об'єктом оподаткування є прибуток, який визначається коригуванням (зменшенням або збільшенням) прибутку чи збитку, визначеного у фінзвітності підприємства згідно із П(С)БО або МСФЗ, на різниці, наведені у ст.ст. 138–141 ПКУ (пп. 134.1.1 ПКУ). Без різниць (окрім збитків минулих років) визначати базу за податком на прибуток можуть платники, у яких бухгалтерський дохід за останній рік не перевищує 20 млн грн;

- по-друге, чи передбачені в ПКУ різниці, пов'язані із зазначеною операцією.

У ПКУ не передбачено окремих різниць, пов'язаних саме з недостачею основних засобів, разом із тим, є різниці, які застосовують під час ліквідації основних засобів (ст. 138 ПКУ). А в разі крадіжки основних засобів, їх знищення чи руйнування (коли недоцільно проводити ремонт) підприємство має відобразити ліквідацію таких основних засобів. А тому потрібно відкоригувати фінрезультат на різницю між бухгалтерським і податковим обліком.

Таким чином, у разі ліквідації основних засобів, які знищено, зруйновано чи яких недорахувалися, фінрезультат до оподаткування потрібно:

- збільшити на суму залишкової вартості об'єкта, визначену відповідно до П(С)БО (п. 138.1 ПКУ). Нагадаємо: залишкова вартість основних засобів за даними бухобліку — різниця між первісною (переоціненою) вартістю необоротного активу та сумою його накопиченої амортизації (зносу) (п. 4 П(С)БО 7 «Основні засоби»);

- зменшити на суму залишкової вартості об'єкта, визначену за правилами податкового обліку (п. 138.2 ПКУ) Нагадаємо: залишкова вартість основних засобів за даними

податкового обліку — вартість, яка визначається як різниця між первісною вартістю та сумою розрахованої амортизації відповідно до положень р. III ПКУ (пп. 14.1.9 ПКУ).

Щодо операції з відшкодування збитків у разі недостачі основних засобів, то ПКУ не містить жодних особливостей, а тому все залежить від бухобліку, про який — далі. Якщо основні засоби ліквідують за самостійним рішенням платника податку, така ліквідація для цілей оподаткування розглядається як постачання таких основних засобів за звичайними цінами, але не нижче балансової вартості на момент ліквідації (п. 189.9 ПКУ).

Як виняток зі згаданого правила: податкові зобов'язання не нараховують, якщо основні засоби ліквідують у зв'язку із їх знищенням або руйнуванням унаслідок дії обставин непереборної сили, у решті випадків, коли ліквідація здійснюється без згоди платника податку, у т.ч. у разі викрадення основних засобів або коли платник податку подає до податкового органу документ про знищення, розібрання чи перетворення основних засобів у інший спосіб, унаслідок чого їх не можна використовувати за первісним призначенням. Нестачу основних засобів, виявлену під час інвентаризації, можна віднести до випадків, які не спричиняють нарахування податкових зобов'язань із ПДВ за п. 189.9 ПКУ. Адже така нестача явно відбулася без згоди платника податку, що належним чином буде підтверджено не лише інвентаризаційними документами (Звіряльною відомістю та Протоколом), а й Актом на списання основних засобів (ф. № ОЗ-3 або ф. № ОЗ-4).

Якщо під час інвентаризації встановлено факт недостачі основних засобів, при придбанні яких був сформований податковий кредит, потрібно нарахувати податкові зобов'язання з ПДВ виходячи з балансової (залишкової) вартості, що склалася станом на початок звітного (податкового) періоду, протягом якого здійснюються такі операції, а в разі відсутності обліку необоротних активів — виходячи зі звичайної ціни (п. 189.1 ПКУ).

Зауважимо, що відшкодування заподіяних втрат винними особами не призводить до додаткового виникнення податкових зобов'язань із ПДВ оскільки отримання відшкодування від винуватців нестачі не можна розцінювати як постачання послуг або товарів (пп.пп. 14.1.185, 14.1.191 ПКУ).

Таким чином, можна зробити висновок, що в сучасних ринкових умовах інвентаризація є одним з найважливіших методів бухгалтерського обліку і фінансово-господарського контролю. Тому добре сплановані цілі і засоби у сформованих структурах за умови ефективної системи мотивування, можуть призводити до інтенсивності інвентаризації як засобу обліку і контролю. Створення правильно функціонуючого інформаційного зв'язку, який забезпечує всі процеси інвентаризації між запланованими цілями і досягнутими результатами, є тим важливішим завданням, чим більш складнішою є організація та технологія проведення інвентаризації.

### Література:

1. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16.07.1999 р. № 996. зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. \ режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14/print1486202029131235>
2. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014 р. № 879 [Електронний ресурс]. \ режим доступу: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14/print1445642506512925>
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (Редакція станом на 01.11.2014 - режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>)
4. Кодекс законів про працю України № 322-VIII від 10.12.71 ВВР, 1971 зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. \ режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08/print1486202142533757>
5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 "Основні засоби" N 92 від 27.04.2000 зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. \ режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00/print1486202354264649>.

**Hilorme Tetiana,**

Candidate of Economic Sciences, Ph.D. in Economics, Associate Professor,

**Siryk Tetiana, Vyshnevskiy Mykola**

Students

*Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Ukraine*

## **ASPECTS OF ORGANIZATION OF MANAGEMENT ACCOUNTING IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE**

*The presented paper scrutinizes the organizational peculiarities of management accounting within the framework of the management information system in the activity of the specific business entity. The work provides the analysis of financial and management accounting integration as well as the necessity for use of modern software products and information technologies.*

**Keywords:** *sustainable development, accounting*

The presented paper scrutinizes the organizational peculiarities of management accounting within the framework of the management information system in the activity of the specific business entity. The work provides the analysis of financial and management accounting integration as well as the necessity for use of modern software products and information technologies.

Organization of the management accounting must be able to provide solutions to a range of issues regarding the efficient and prompt obtainment of the information for management purposes, in which case great significance is attached to its analytic properties. Increase in the operational efficiency implies the reduction in the number of stages within the management structure, clearly defined division of labor between members of senior management staff, reduction in the number of management approvals in decision-making, regulation and concretization of activities. Genuine efficiency implies averting the negative factors, not their fixation. However, if positive results manifest themselves in the process of workflow, they must be immediately shared and recommended.

Efficient management activity with the help of systematic control facilitates the realization of plans. Hence, increasing prospect and efficiency of management is realized through a dialectical unity with the purpose of solving assigned tasks. With this, a considerable role in the management activity is attributed to time efficiency as it indeed enables to control the course of planned processes and take corresponding interim decisions. Viability of time-efficient management is in full dependence upon the information provided by the management accounting.

Alongside this, for the purpose of achieving time-efficiency and high analytical property of the information in the organization of management activity, a particular attention must be attached to: regulatory framework, specific department (business unit, division); functions; control; interrelations between management levels.

The information accrued and utilized by such divisions contains current data referred to specific responsibility centers and serves as the means of planning of deferred expenses as well as sources for analysis of the production costs and other key indicators. According to American researchers, business management is in bigger demand for the production cost accounting information, as 'success of the business mainly depends on the production cost information' [1, p.108].

Notable significance is attributed to the origin of the information at all levels of management, specifically: provider and receiver of the information, its means of transmission, its addressee as well its nature and form. Apart from this, we deem it erroneous to confine the purpose of management to cost management only, as it must include the management on par with such aspects as assets and liabilities, money flow and property assets.

Management system of asset and liability accounting on the basis of corresponding reports provides obtainment and utilization of information regarding financial flow management, bankruptcy avoidance and provisions for steady and dynamic development of businesses. To anticipate the volumes of cash inflow and payments in non-defined future period it is crucial to

attend not only to the cash flow, but also to its distribution in time. For this, incoming (input) and outgoing cash flows must be discounted and sensitivity of assets and liabilities to the corresponding interest rate must be duly compared.

With regard to liability management, the necessity of management accounting of property assets raises no doubts, however it also causes no obvious doubts that to organize such accounting based on historical costs bears no sense [2]. Thuswise, market value of any company does not depend on the structure of its capital, instead it is exceptionally defined by its future income flows. Presently, literary sources comprise no response to the issue of the way to organize the management accounting of property assets of the business as an asset portfolio. There only exist general statements that accounting, audit and property control are processes of prime importance.

It must be emphasized that within financial accounting, a prevailing role is currently further assigned to the static balance, while from the standpoint of management accounting a dynamic balance demonstrates much higher importance. The key distinction between them is stipulated by the understanding of the notion of capital. In the first case, the analysis focuses on the property (assets, resources), while in the second case the analysis covers the advanced capital. As an outcome, static balance is built upon current evaluation while the dynamic one is based on the evaluation of the invested capital. As a consequence, the subject of the management accounting is the flow of investment which is examined in broad and narrow meanings alike. However, in the organization of management accounting at the enterprises it is important to consider the issues of asset and liability management in relation to the requirements of the management.

Specific character of the management accounting demands profound specialized knowledge in the sphere of not only the accounting itself, but also the domains of analysis, control, planning, management, law, therefore to implement management accounting at the company it is necessary to attract highly-skilled specialists.

Currently, management accounting should be based on the principles of autonomy. The rules of accounting for the accounting officer must be set only on the basis of own expert opinion, interests of company owners and administration. Apart from it, management accounting must possess individual, enterprise-specific properties that would enable to single out such accounting manner as enterprise's own 'know-how', the business model and functioning scheme of which remains a commercial classified information.

Along with that, in the process of organization of the management accounting at the enterprises it is of vital importance not only to attract highly-qualified specialists but also to provide them with the appropriate level and scale of material resources – special industry-standard software compatible with the requirements of management accounting.

A particular position in the organization of management accounting is devoted to internal reporting that serves as an object of management accounting and contains information designated for management of processes running at the enterprise. The users of the accounting data single-handedly define the content, the period and the term of providing internal reporting. Virtually every enterprise must possess its proprietary system of management accounting that serves as a 'know-how' of this specific business entity.

Currently, one of the errors of the management accounting lies with the absence of consistency of the prepared management reporting – reports are being prepared by different departments according to their own definition of the content and the composition of the report. As a result, the management of the company obtains inconsistent, non-interacting set of forms that contradict each other and represent a false impression of the actual activity of the enterprise.

The purpose of drawing up the management reporting is to satisfy the information requirements of the management at all levels of enterprise through the provision of information both in value and quantitative indicators that provide evaluation and control, forecasting and planning of activities for structural divisions and responsible persons within the company.

Considerable volumes of data, broad and detailed elaboration of the information, high demands towards its timely presentation and extensive analytic property, labor intensity of drawing

up the data – these are the key factors that define the necessity to utilize full-scale computer support in the management accounting based on the use of modern technical facilities of data collection, processing and transmission. Introduction of the management accounting is impossible without the use of current software support and information technologies.

Employment of computer systems in the management accounting of enterprises considerably increases the time efficiency of the accounting due to the reduction in time gap between the collection of input data and acquisition of processed output data that is required to draw up management reporting and take effective management decisions upon its basis.

Together with this, the following points must be taken care of: full account of production costs by elements and items separated according to structural units and enterprise in general; utilization of corresponding rates and basic standard costs, correct, timely and full-scale definition of the production cost of the product, etc.

In addition, an efficient use of computer technologies in the management accounting must be considered as an indispensable constituent of the general issue of improvement of enterprise management process.

Wide selection of software types and technical support will enable the efficient use of computer technologies in the practice of management accounting (financial and management accounting software, analysis software, planning software).

To obtain relevant information with regard to energy efficiency, we believe it necessary to introduce separate control accounts to every group in the system of financial accounting in the Chart of accounts:

1) Current assets: for class 1 ‘Fixed assets’ – for accounting of capital assets of energy-saving technologies, their depreciation, capital investment into creation (acquisition), reconstruction, modernization of such assets; for class 2 ‘Inventory’ – for accounting of inventory that affects energy efficiency (specifically the energy obtained from renewable energy sources), eco-friendly ready products and goods.

2) Current liabilities: class 4 ‘Stockholders' Equity and liabilities’ – surplus reserves for investment into the sphere of energy efficiency and targeted financing of energy efficiency measures, provisions of future payments and costs related to environmental activities; class 5 ‘Long-term liabilities’ – for energy efficiency related non-current liabilities accounting; class 6 ‘Current (short-term) liabilities’ – green tax accounting, tax exemption accounting; payments to personnel involved in energy efficiency activities, maintenance of equipment related to RES (renewable energy sources), corresponding charges on such payments, etc.

3) Classes ‘Costs’ and ‘Incomes’ (classes 8,9) – for accounting of costs, incomes, defining financial results from energy efficiency activities and measures.

4) Class 0 ‘Off-balance accounts’ – for accounting of energy efficiency activities objects that may not be admitted within cost accounting (due to the absence of reliable estimates).

Within the system of management accounting it is essential to develop the methodology of delimitation of costs and incomes which would enable to single out and assess the costs allocated for energy efficiency measures to allow developing corresponding budgets for such measures, assess projects and define not merely their economic, but also their social and environmental efficiency, etc. Changes in the management reporting are brought about on the basis of corporate social responsibility concept.

### **Bibliography:**

1. Райан Б. Стратегический учет для руководителя / Пер. с англ.; Под ред. В. А. Минлюкова. – М., 1998. – 616 с.
2. Ткач В. И., Гончаренко О. Н. Управленческий учет на предприятиях сферы услуг: Учеб. пособие. – М., 2004. – 160 с.



**Kryukova I.A.**

Doctor of Economic Sciences, associate Professor  
Odessa State Agrarian university, Ukraine

## **ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRARIAN ENTERPRISES OF UKRAINE**

**Крюкова І.А.**

д.е.н., доцент

Одеський державний аграрний університет, Україна

### **ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНА ПІДТРИМКА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ**

*У статті розглянуто проблеми облікової підтримки інноваційної діяльності підприємств аграрної сектору. Досліджено сучасний рівень інноваційної активності аграрних бізнес-суб'єктів. Обґрунтовано напрями подальшого удосконалення обліково-аналітичного забезпечення у короткостроковій та стратегічній перспективі.*

**Ключеві слова:** аграрні підприємства, інновації, обліково-аналітична підтримка, інноваційний розвиток, облік інновацій.

*The problems account support innovation activities of enterprises in the agricultural sector are considered in the article. The modern level of innovational activity of agrarian business entities have been researched here. The areas for further improvement of accounting and analytical support in the short and the long term are grounded.*

**Keywords:** agricultural enterprises, innovation, accounting and analytical support, innovative development, accounting innovations.

Реалізація євроінтеграційних прагнень України та активна імплементація у світовий економічний простір вимагають концентрації ключових аспектів управління у напрямі забезпечення високого рівня конкурентоспроможності національного виробництва, пріоритетним сектором якого, традиційно, є аграрна сфера. Одним з домінантів системи забезпечення конкурентоспроможності аграрних формувань є інноваційна модель управління та виробництва сільськогосподарської продукції і її промислової переробки. Вирішення цього стратегічного завдання неможливо без адекватної обліково-аналітичної та інформаційної підтримки агроменеджменту, яка акумулює та надає дані для розробки своєчасних і ефективних управлінських рішень у спектрі підвищення рівня інноваційності аграрного виробництва.

Більшість провідних науковців сьогодні погоджуються, що розвиток функції бухгалтерського обліку щодо забезпечення надання інформації внутрішнім користувачам для прийняття управлінських рішень залежить від здатності обліку відповідати сучасним вимогам системи управління, стратегічно орієнтованого на інноваційну модель конкурентоспроможності [1, с. 48].

З огляду на інноваційний характер діяльності аграрних формувань, система обліково-аналітичної підтримки виконує такі функції: 1) інформаційне забезпечення процесу агроменеджменту; 2) безпосередньо облікова – відображення та фіксація фактів господарських подій; 3) аналітична – детальний аналіз сучасного стану підсистем управління; 4) контрольна – виявлення ступеня відповідності фактичного стану завданням бізнес-структури; 5) моніторингова – постійний процес оцінки та виявлення характеру змін у господарських процесах, внутрішньому та зовнішньому середовищі; 6) стратегічна – формування інформаційно-аналітичного базису для розробки і реалізації стратегічних програм розвитку бізнес-суб'єкта.

Така система має сприяти підвищенню рівня інноваційної активності підприємств аграрної сфери шляхом повного та своєчасного інформаційно-аналітичного забезпечення та реалізації ефективних рішень інноваційного розвитку агроформувань на всіх рівнях господарського управління.

Практичний досвід свідчить, що найвищим рівнем інноваційної активності визначаються ті бізнес-структури, зокрема, аграрної сектору, які характеризуються більшим

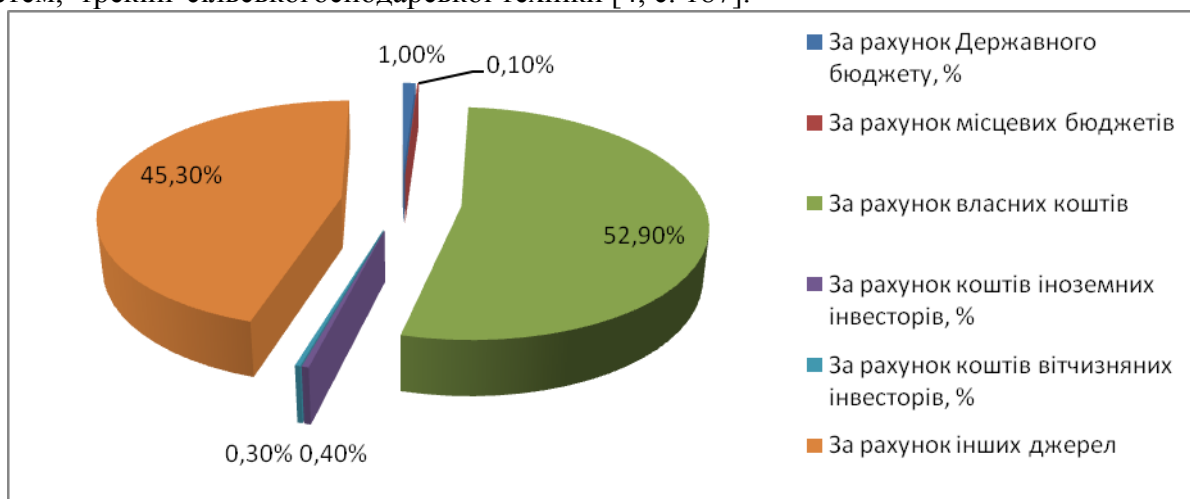
розміром та масштабами діяльності – у сільському господарстві - агрохолдинги. Так, найвищий рівень інноваційної активності діяльності спостерігається на підприємствах України, де кількість середньорічних працівників становить 250 осіб і більше (38,8%), найнижчий рівень – на підприємствах, де кількість персоналу становить менше 50 осіб (11,3%) [6, с. 49].

В розрізі видів економічної діяльності, найбільш активними в інноваційному аспекті є підприємства переробної промисловості, зокрема, з постачання електроенергії, газу, підприємства інформації та телекомунікацій [2, с. 96].

Підприємства сфери сільського господарства, лісового господарства та рибного господарства (серія А, розділ 01-03 за діючої класифікацією видів економічної діяльності) не потрапили в загальний рейтинг інноваційної активності підприємств національної економіки. Основними причинами такого становища є неврегульованість положень обліково-статистичної інформації та фінансової звітності господарюючих суб'єктів, в яких практично відсутня інформація про витрати сільськогосподарських підприємств на інноваційну діяльність та вид одержаного ефекту від таких витрат. Внаслідок цього сьогодні відсутня повна та достовірна статистична інформація відносно інноваційної діяльності підприємств аграрного сектору, що унеможливує розробку дієвих заходів і тактичних програм подальшого розвитку сільського господарства України на засадах інноваційної моделі.

За даними агропорталу України, рівень інноваційної активності аграрних формувань на даному етапі не перевищує 5-10%, і є одним з самих низьких показників серед підприємств всіх видів економічної діяльності України. Частка підприємств харчової промисловості, що структурно входить до складу агропромислового виробництва України, у 2015р. становила 16,8% в порівнянні зі середнім показником по промисловості – 17,3 %. Основна частка інновацій, які впроваджені у виробництво харчових продуктів і напоїв, приходиться на нові види продуктів харчування [6, с. 51].

Моніторинг системи управління інноваційною діяльністю агрокомпаній України показав, що сьогодні основними напрямками інновацій сільськогосподарських підприємств є: впровадження нових високоврожайних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, застосування добрив та засобів захисту рослин, супутниковий моніторинг посівів, технології управління поливом, впровадження у практику обліку автоматизованих інформаційних систем, трекінг сільськогосподарської техніки [4, с. 187].



**Рис. 1. Структура джерел фінансування інновацій аграрних підприємств, 2015р.**

В значній мірі повільні темпи реалізації інноваційних проектів в аграрній галузі традиційно зумовлено недостатнім рівнем фінансування науково-дослідних робіт та практичних розробок. Аналіз джерел забезпечення інноваційної діяльності 53 сільськогосподарських підприємств Одеської, Миколаївської та Вінницької областей

свідчить, що інновації фінансувались, в основному, за рахунок власних джерел, питома вага яких становить в середньому близько 53% , 1,0% - кошти Державного бюджету, відповідно 0,3% та 0,4% становили залучені вітчизняні і іноземні інвестиції, 0,1% - кошти місцевих бюджетів (рис 1).

Протягом багатьох років сільське господарство залишається інвестиційно менш привабливою галуззю для іноземних інвесторів, ніж інші види та сфери економічної діяльності. Так, за даними Державної служби статистики України загальний обсяг прямих іноземних інвестицій у сільське господарство станом на кінець 2015р. склав 500,6 млн. дол. США (або 1,5% від загального обсягу іноземних інвестицій починаючи з 2003р.). За 2015р. цей обсяг становив 16,7 млн. дол. Абсолютна величина відтоку іноземних інвестицій за рік склала 2,6 млн. дол. США. При цьому за останні роки спостерігається тенденція до скорочення питомої ваги сільського господарства у загальному обсязі іноземних інвестиційних потоків – у 2015р. вона становила 0,3% - 500,6 млн. дол. США. [6]. На даному етапі в розрахунку на одне аграрне формування приходиться 9,6 тис. дол. прямих іноземних інвестицій.

У сучасній практиці обліку сільськогосподарських підприємств облік витрат на інноваційну діяльність є однією з найбільш складних та проблемних ділянок обліку. Згідно з Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», облік даних витрат включений до спектру управлінського обліку [5]. У складі фінансової звітності аграрних підприємств витрати на інноваційну діяльність представлені додатками до фінансової звітності у розрізі капітальних інвестицій (р. III). Крім того, діючою методикою не передбачено відображення витрат на інноваційну діяльність агроформувань на спецрахунках. Всі витрати, понесені сільськогосподарськими підприємствами в напрямі впровадження інновацій, поділяються на витрати операційної та фінансової діяльності та акумулюються на відповідних рахунках за цим принципом [3, с. 112]. Відповідно відображаються й доходи і фінансові результати від інноваційної діяльності. Окремо виділеними рахунками аграрних формувань, на яких можуть акумулюватись витрати і результати інноваційної діяльності, є: 941 – витрати на дослідження і розробки, 441 – прибуток нерозподілений (у випадку розподілу його частини на інноваційний розвиток бізнес-суб'єкта), 15 – капітальні інвестиції, які, найчастіше, є єдиним напрямом інноваційної діяльності сучасних агроформувань. Всі інші рахунки деталізуються в залежності від конкретної практики і специфіки розвитку агропідприємства (39 – витрати майбутніх періодів, 26 – готова продукція, 70 – доходи від реалізації, 90 – собівартість реалізації, 79 – фінансові результати тощо). Практичні дослідження фінансової звітності та реєстрів бухгалтерського обліку аграрних формувань свідчать, що такої деталізації за фактором інновацій на підприємствах немає. Не запроваджена на підприємствах також практика аналітичного моніторингу активності та інноваційної результативності інноваційної діяльності.

Разом з тим, процес відображення витрат на інноваційні перетворення та фінансових результатів на рахунках обліку має базуватись на відповідній методиці, стандартах обліку, положеннях рекомендаціях, інструкціях, затверджених формах первинної звітності тощо.

Існуючі проблеми в обліково-аналітичній підтримці інноваційного розвитку аграрних підприємств свідчать про необхідність розробки і затвердження на макрорівні системи показників інноваційної діяльності, які мають бути відображені у облікових реєстрах, затвердження відповідних форм первинної звітності з витрат на інноваційні перетворення, подальше удосконалення методики відокремлення і відображення фінансових результатів від інноваційної діяльності на відповідних рахунках та у річній фінансовій звітності підприємств. Такий комплексний підхід дозволить створити необхідну статистичну і аналітичну базу для оцінки сучасного стану інноваційної активності підприємств аграрної сфери та обґрунтування заходів з підвищення її рівня як на рівні галузі, так і на рівні національного господарства.

У зв'язку з цим, ключовими напрямками подальшого удосконалення системи обліково-аналітичної підтримки інноваційного розвитку підприємства аграрної сфери мають стати: 1) організація єдиної системи обліково-аналітичного забезпечення, яка має бути інтегрована у загальну систему статистичної звітності країни; 2) удосконалення методики відображення витрат і результатів інноваційної діяльності у системі первинного, синтетичного і аналітичного обліку, а також у кінцевій фінансовій звітності бізнес-суб'єктів; 3) побудова єдиної системи галузевого інформаційного забезпечення підприємств аграрної сфери, яка сприятиме інформаційній підтримці агровиробників з питань інноваційного розвитку та акумулюванню оперативної інформації про стан розвитку аграрного сектору для прийняття управлінських рішень і розробці поточних і стратегічних програм розвитку галузі на всіх рівнях господарського управління; 4) поширення практики консалтингової і аудиторської підтримки агровиробників з питань інноваційного розвитку та відображення його в обліку; 5) розробка єдиної державної електронної мережі збору статистичної інформації про діяльність бізнес-суб'єктів, яка сприятиме полегшенню збору і обробці інформації та підвищить аналітичність статистичних і облікових даних.

#### **Література:**

1. Lupenko Y. A. Strategic directions of development of agriculture of Ukraine till 2020 / Y. A. Lupenko, V. Ya. Mesel-Veselyak. – K. : NSC “IAE”, 2012. – 182 p.
2. Orel V. M. Activation of attracting innovations in the agriculture of Ukraine / V. M. Orel // Business Navigator. – 2014. - № 1(33). – P. 93-97.
3. Yanchenko Z. Accounting and analytical support of innovative activity of agricultural enterprises / Z.Yanchenko // Bulletin of Zhytomyr state technological University. – 2014. - № 3(69). - P. 109-114.
4. Bruhanski G. F. Accounting and analytical and legal support of activity of agricultural enterprises : [monograph] / G. F. Bruhanski, N. Parkhomets, P. G., Potentilla. – Ternopol : Step, 2015. – 300 p.
5. About accounting and financial reporting in Ukraine: The law of Ukraine dated 16.07.1999 № 996-XIV. - [Electronic resource]. – Mode of access: [akon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14](http://akon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14).
6. Statistical Yearbook "Research and innovation activities in Ukraine in 2015." / State statistics service of Ukraine. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

**Ромарова Н. А.,**  
PhD, Associate Professor

**Подокорна О. Ю.**  
Postgraduate

*Khmelnytsky National University, Ukraine*

## **USING THE WORK OF INTERNAL AUDITORS FOR AUDITS OF FINANCIAL STATEMENTS**

**Пономарьова Н.А.,**

к.е.н., доцент

**Подокорна О. Я.**

здобувач

*Хмельницький національний університет, Україна*

## **ВИКОРИСТАННЯ РОБОТИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТОРА ПРИ АУДИТІ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ**

*In the article investigated some aspects and succession of the using by internal auditors during the audit of financial statements in accordance with International Standards on Auditing. It's identified the criteria of valuation of internal auditors and it's developed audit working documents. It's processed basic procedures which are performed in cooperation external and internal auditors.*

**Keywords:** *internal auditors, external independent audit.*

*В статті досліджено окремі аспекти і послідовність використання незалежним аудитором під час аудиту фінансової звітності роботи внутрішніх аудиторів, у відповідності з Міжнародними стандартами аудиту. Визначено критерії оцінки служби внутрішнього аудиту та розроблено робочий документ аудитора. Окреслено основні процедури, які виконуються в рамках співпраці зовнішнього і внутрішнього аудиторів.*

**Ключові слова:** *служба внутрішнього аудиту, зовнішній незалежний аудит.*

Сучасний етап розвитку ринкових відносин в Україні характеризується інтеграцією до європейського та світового ринків і зростанням кількості внутрішніх і зовнішніх інвесторів, які потребують максимально об'єктивної та неупередженої інформації щодо фінансово-майнового стану суб'єктів господарювання, їхньої фінансової стабільності, перспектив розвитку тощо.

Внутрішній аудит є важливою ланкою системи ефективного господарювання на великих і середніх підприємствах. Його роль у взаємовідносинах суб'єкта господарювання та власників підприємства постійно зростає. Так, розвиток внутрішнього аудиту в Україні розпочався з банківського сектору та базувався на міжнародному досвіді. Наступним етапом стало впровадження внутрішнього контролю та аудиту у сфері державного фінансового контролю. А на сьогоднішній день, створення служби внутрішнього аудиту, на багатьох українських підприємствах, насамперед тих, які вже вийшли або готуються до виходу на міжнародні ринки, виступає як ефективний інструмент контролю за станом підприємства.

Внутрішній аудит в Україні можна оцінити як такий, що перебуває в пошуку шляхів оптимального розвитку, має значний резерв для вдосконалення та піддається впливу динамічних змін в нормативно-правовій сфері [2, с. 139]. Проте, внутрішній аудит розвивається і еволюціонує. Позитивний вплив на розвиток внутрішнього аудиту в Україні чинять професійні організації: Міжнародний інститут внутрішніх аудиторів та Всеукраїнська громадська організація «Інститут внутрішніх аудиторів України».

З огляду на вказане вище та прямування українського законодавства до європейських стандартів, де внутрішньому аудиту приділяють таку ж увагу, як і зовнішньому, актуальним є питання взаємодії зовнішнього та внутрішнього аудиту, а саме використання роботи підрозділів внутрішнього аудиту зовнішнім аудитором при проведенні аудиту фінансової звітності.

Міжнародний інститут внутрішніх аудиторів (Institute of Internal Auditors, США) визначає внутрішній аудит як незалежну, об'єктивну діяльність з надання впевненості та консультативних послуг, що має приносити користь організації та покращувати її діяльність. Внутрішній аудит допомагає організації досягати поставлених цілей за допомогою системного, упорядкованого підходу до оцінки і підвищення ефективності процесів управління ризиками, контролю, і корпоративного управління.

Діяльність підрозділів внутрішнього аудиту охоплює діяльність з надання впевненості та консультацій, призначену для оцінки та поліпшення ефективності процесів управління суб'єктом господарювання, управління ризиками і внутрішнього контролю [3].

У своїй діяльності служби внутрішнього аудиту керуються, в першу чергу, Кодексом професійної етики внутрішнього аудитора та Міжнародними стандартами професійної практики внутрішніх аудиторів, а також Статутом внутрішнього аудитора на підприємстві та іншим внутрішнім документам.

Функції, які виконує внутрішній аудит визначаються управлінським персоналом підприємства та закріплюються в Статуті внутрішнього аудитора. Насамперед служба внутрішнього аудиту повинна здійснювати періодичний контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємства.

Цілі внутрішнього аудиту відрізняються від зовнішнього, проте певні методи їх досягнення та інформаційна база є подібними та є основою для взаємодії зовнішніх і внутрішніх аудиторів в процесі проведення аудиту фінансової звітності.

Конструктивна взаємодія зовнішніх і внутрішніх аудиторів здатна принести позитивні результати всім учасникам процесу. Так, зовнішні аудиторі можуть піти на скорочення своїх аудиторських процедур і тестів з підтвердження бухгалтерської звітності, використовуючи роботу внутрішніх аудиторів. На це також орієнтує аудиторів і МСА 610 «Використання роботи внутрішніх аудиторів», який передбачає, що робота внутрішнього аудиту (внутрішніх аудиторів) клієнта може бути використана зовнішнім аудитором при висловленні аудиторської думки стосовно фінансових звітів в якості аудиторських доказів у тому разі,

якщо характер відповідальності та діяльності підрозділу внутрішнього аудиту стосується фінансової звітності суб'єкта господарювання. Необхідність і ступінь використання роботи внутрішніх аудиторів визначає сам зовнішній аудитор. При цьому зовнішній аудитор несе виняткову відповідальність за висловлену аудиторську думку, яка не зменшується при використанні ним роботи внутрішніх аудиторів [3].

Якщо зовнішній аудитор планує використовувати роботу підрозділу внутрішнього аудиту для модифікації характеру або часу чи зменшення обсягу аудиторських процедур, які має виконувати зовнішній аудитор, то, згідно з МСА 610, йому необхідно визначити, чи можна використовувати роботу підрозділу внутрішнього аудиту та на яких ділянках і в якому обсязі, а також визначити, чи є робота підрозділу достатньою для цілей аудиту зовнішнього.

Для цього необхідно підтвердити відповідність планів та обсягів роботи внутрішніх аудиторів, програм їх перевірки меті зовнішнього аудиту, а також провести попередню оцінку служби внутрішнього контролю.

Зовнішній аудитор повинен сформулювати судження про діяльність служби внутрішнього аудиту на етапі попереднього вивчення бізнесу клієнта, адже воно є необхідним для планування проведення аудиторської перевірки. Про це він повинен детально описати при плануванні перевірки в загальній стратегії аудиту.

У процесі розгляду роботи внутрішнього аудиту необхідно вивчити організаційний статус і відповідні політики та процедури підрозділу внутрішнього аудиту, що підтверджують його об'єктивність, рівень компетентності підрозділу та чи застосовує підрозділ систематичний та дисциплінований підхід до роботи (табл. 1).

Таблиця 1

#### Критерії оцінки служби внутрішнього аудиту на підприємстві

Критерій	Зміст	Документальне підтвердження
Організаційний статус	<ul style="list-style-type: none"> <li>- зміст та обсяг роботи, яку виконує служба внутрішнього аудиту;</li> <li>- можливості і здатність дотримуватися об'єктивності і незалежності;</li> <li>- наявність або відсутність інших обов'язків;</li> <li>- наявність обмежень, накладених керівництвом і власниками на внутрішній аудит;</li> <li>- стан планування роботи підрозділу внутрішнього аудиту.</li> </ul>	Статут внутрішнього аудиту; Річний аудиторський план; План бюджету внутрішнього аудиту.
Компетентність	<ul style="list-style-type: none"> <li>- професійна освіта і досвід роботи аудиторів;</li> <li>- кадрова політика;</li> <li>- навчання та підвищення кваліфікації співробітників служби внутрішнього аудиту.</li> </ul>	Кадрова документація; Сертифікати дипломованого внутрішнього аудитора; Документи, що підтверджують членство в професійних організаціях.
Професійний рівень	Стан контролю та документування роботи внутрішнього аудиту, наявність і зміст робочих програм і робочої документації, наявність контролю якості внутрішнього аудиту.	Внутрішні стандарти внутрішнього аудиту; Методичні розробки, інструкції; Робочі документи аудиту; Висновки і рекомендації з виконаних завдань.
Рівень значущості	Розгляд і прийняття до виконання керівництвом і власниками підприємства рекомендацій внутрішнього аудиту.	Накази (розпорядження) про вжитті заходи з результатами зауважень внутрішнього аудиту

Загалом оцінюючи роботу служби внутрішнього аудиту зовнішній аудитор має вивчити ряд документів про організацію внутрішнього аудиту на підприємстві, які отримують шляхом запитів до управлінського персоналу підприємства та власне служби внутрішнього аудиту. До таких документів можна віднести:

- статут внутрішнього аудиту (положення про службу (підрозділ) внутрішнього аудиту);
- наказ про створення служби внутрішнього аудиту;
- штатний розклад служби внутрішнього аудиту;
- кадрова документація пов'язана з працівниками служби внутрішнього аудиту;
- методичні розробки для проведення перевірок, внутрішні стандарти, інструкції, вказівки, положення;
- ризик - орієнтований річний аудиторський план;
- план ресурсів та бюджету внутрішнього аудиту;
- робочі матеріали внутрішнього аудиту за підсумками проведення перевірок;
- підсумкові документи, висновки, рекомендації внутрішнього аудиту з виконаних завдань;
- звіти керівника внутрішнього аудиту щодо діяльності підрозділу пов'язаної з планом;
- накази (розпорядження) про вжиті заходи (внесення виправлень) за результатами зауважень внутрішнього аудиту.

Таблиця 2

**Робочий документ «Тест служби внутрішнього аудиту»**

Питання	Так	Ні	Примітки
1. Чи закріплений організаційний статус підрозділу документально?			
2. Чи є рівень впливу управлінського персоналу на підрозділ високим? (вказати і примітках кому підзвітний підрозділ)			
3. Чи є прямий доступ підрозділу до тих, кого наділено найвищими повноваженнями?			
4. Чи покладенні на працівників підрозділу обов'язки і відповідальність за межами підрозділу внутрішнього аудиту?			
5. Чи наявні рішення тих, кого наділено найвищими повноваженнями стосовно призначення та усунення з посади керівника підрозділу?			
6. Чи наявні чіткі посадові інструкції для працівників підрозділу?			
7. Чи наявне затвердження тими, кого наділено найвищими повноваженнями заробітної плати працівників підрозділу?			
8. Чи встановлені обмеження для підрозділу, що суперечать стандартам внутрішнього аудиту?			
9. Чи є наявні ресурси в підрозділі достатніми і прийнятними?			
10. Компетентність працівників служби внутрішнього аудиту			
- чи є рівень професійної підготовки працівників підрозділу достатнім?			
- чи є керівник підрозділу сертифікованим внутрішнім аудитором? (в примітках вказати тип сертифікату)			
- чи є керівник підрозділу членом професійних організацій?			
- стаж роботи керівника підрозділу на займаній посаді			
- чи відвідують працівники підрозділу курси підвищення кваліфікації?			
11. Чи розроблені в підрозділі внутрішні стандарти аудиту, методичні рекомендації, інструкції?			
12. Чи розроблені в підрозділі робочі документи внутрішнього аудитора?			
13. Чи встановлено чіткий документообіг в підрозділі?			
14. Чи має підрозділ прийнятні політики і процедури контролю якості?			
15. Чи отримані необхідні аудиторські докази для формування на достатній підставі висновків внутрішнього аудитора?			
16. Чи здійснені адекватні висновки внутрішнім аудитором, виходячи з конкретних обставин?			
17. Чи реально висвітлює результати фактично виконаних робіт звіт внутрішнього аудиторів?			
18. Чи вживаються заходи, щодо виправлення виявлених фактів невідповідності за результатами внутрішнього аудиту?			

Керуючись міжнародними стандартами аудиту, зовнішній аудитор зобов'язаний документально оформити проведену оцінку і тестування служби внутрішнього аудиту у

робочому документі, а також надати свою оцінку діяльності служби внутрішнього аудиту клієнта (табл. 2).

Якщо за результатами проведеної оцінки зовнішній аудитор визначає, що організаційний статус і відповідні політики і процедури служби внутрішнього контролю достатньо сприяють об'єктивності, підрозділ має достатню компетентність та застосовує систематичний і дисциплінований підхід, включаючи контроль якості, то він може прийняти рішення про використання роботи підрозділу внутрішнього аудиту.

Згідно МСА 610 зовнішній аудитор, дійшовши висновку про доцільність використання роботи підрозділу внутрішнього аудиту, має визначити характер і обсяги такого використання, виходячи з вирішення таких питань як: відповідність характеру і обсягу роботи внутрішнього аудиту розробленій стратегії і плану зовнішнього аудиту, рівень ризику суттєвого викривлення та оцінка, чи приведе, в сукупності, використання роботи підрозділу внутрішнього аудиту в запланованому обсязі до достатньої участі зовнішнього аудитора в аудиті за умови його одноособової відповідальності за висловлену аудиторську думку.

В МСА 610 наводяться приклади процедур, що можуть виконувати внутрішні аудитори в межах аудиту фінансової звітності, а саме:

- тестування ефективності функціонування заходів контролю;
- процедури по суті, які стосуються обмеженого судження;
- спостереження за інвентаризацією;
- простеження операцій в інформаційній системі, доречній для фінансової звітності;
- тестування дотримання регуляторних вимог;
- аудити чи огляди фінансової інформації дочірніх підприємств, які не є компонентом, значущим для групи (з урахуванням вимог МСА 600 «Особливі міркування – аудити фінансової звітності групи (включаючи роботу аудиторів компонентів»)) [3].

Визначенні процедури, що можуть виконуватися внутрішніми аудиторами, зовнішній аудитор має обговорити з підрозділом внутрішнього аудиту та, в разі погодження, внести до плану аудиту фінансової звітності.

Використання зовнішнім аудитором роботи внутрішнього аудитора передбачає тісну взаємодію між ними. Послідовність дій у межах такої співпраці включає обговорення запланованого використання роботи внутрішнього аудитора, вивчення звітів підрозділу, виконання аудиторських процедур щодо основної роботи внутрішніх аудиторів, яку зовнішній аудитор планує використати, оцінити доречність висновків, що були отримані.

Перед використанням проведеної роботи служби внутрішнього аудиту в рамках плану аудиту фінансової звітності, згідно з МСА 610 аудитор повинен провести аудиторські процедури щодо виконаної роботи для визначення її достатності для цілей аудиту, що включає оцінку наступних суджень:

- чи належно спланована та виконана робота підрозділу;
- чи належно здійснювався нагляд, огляд і документування;
- чи отриманні достатні та прийнятні докази, які дають змогу підрозділу дійти обґрунтованих висновків;
- чи є прийнятними висновки, яких дійшли, за конкретних обставин;
- чи відповідають звіти, складені підрозділом, результатам виконаної роботи [3].

Процедури, які може здійснити зовнішній аудитор для оцінки якості роботи і висновків отриманих підрозділом внутрішнього аудиту роботи включають: повторне виконання, запити відповідним працівникам підрозділу внутрішнього аудиту, спостереження процедур, виконуваних підрозділом внутрішнього аудиту, огляд робочих програм і робочих документів підрозділу.

### Література:

1. Колос І. В. Внутрішній аудит як інструмент підвищення ефективності діяльності підприємства / І. В. Колос, Н.Й. Радіонова // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу.



- Сер. : Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. - 2013. - Вип. 1. - С. 126-141. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo\\_2013\\_1\\_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2013_1_11).
2. Котоп'єнко Т. Ю. Сучасний стан та тенденції розвитку внутрішнього аудиту в корпоративних утвореннях / Т. Ю. Котоп'єнко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. – 2015. – Вип. 15(4) – С. 137 – 140.
  3. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: видання 2013 року, частина 1: пер. з англ. О. Л. Ольховікова, О. В. Селєзньов, Т.Ц. Шарашидзе. – К.: Між-народна федерація бухгалтерів, Аудиторська палата України, 2014. – 976 с.
  4. Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту (стандарти): видання 2013 року: пер. з англ. С. Устінов, М. Померко, І. Фесун, В. Кузів, К. Васькович, К. Горська – К.: Інститут внутрішніх аудиторів в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://global.theiia.org/translations/PublicDocuments/IPPF%202013%20Ukrainian.pdf>.
  5. Проскуріна Н. М. Організаційно-методичні підходи до використання роботи внутрішніх аудиторів при аудиті фінансової звітності / Н. М. Проскуріна // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка. - 2015. - Вип. 1(2). - С. 331-338 . - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuес\\_2015\\_1\(2\)\\_69](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuес_2015_1(2)_69).

## 7. TAXATION AND ACCOUNTING SYSTEM

**Bakulina O.S.**

Ph.D., Associate Professor

*Zytomyr University of the State Fiscal Service of Ukraine (Zytomyr, Ukraine)*

### THE PRESENT POSITION OF TAXATION ON VAT IN UKRAINE AND EU MEMBER COUNTRIES

**Бакуліна О.С.**

кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, фінансів та оподаткування  
ЖФ УДФСУ

#### СУЧАСНИЙ СТАН ОПОДАТКУВАННЯ ПДВ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄС

*The peculiarities of taxation of VAT in Ukraine and EU member countries are analyzed. The article presents the development and establishment of taxation in Ukraine in general and the most common form among universal excise taxes – VAT, in particular. The role of indirect taxes in the tax system and also outlines areas of adaptation of the national practice of indirect taxation to the European experience is given.*

**Key words:** taxation, tax policy, direct and indirect taxes, value added tax.

*У статті проаналізовано особливості оподаткування ПДВ в Україні та країнах-членах ЄС. Описано податкову систему Європейського Союзу.*

**Ключові слова:** оподаткування, податкова політика, прямі та непрямі податки, податок на додану вартість.

**Постановка проблеми у загальному вигляді.** Розвиток інтеграційних процесів на європейському рівні є сучасною ознакою прогресивних змін та можливостей для подальшого стабільного розвитку суспільства. Надзвичайно важливим кроком є наближення системи оподаткування України до європейських стандартів та адаптації законодавства країни до податкової політики ЄС [2; 3; 4; 8; 9; 10; 16; 17; 18]. Центральне місце у даному напрямі має відводитися виробленню особливого підходу до системи оподаткування, яка буде спроможна відновити соціальну справедливість, рівність усіх платників податків, взаєморозуміння між державою та платниками; гарантувати сталість фінансової системи; забезпечити відкритість, прозорість адміністрування податків; подолати зловживання та корупцію у податковій сфері.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теоретичні, методологічні та практичні аспекти оподаткування в Україні досліджували вітчизняні вчені Ю. Ващенко, Г. Карамішева, Н. Кучерявенко, Ю. Кушнірчук, О. Олійник, А. Соколовська, О. Соскін О. Теліцина І. Філон та ін. Дослідженню системи оподаткування в країнах-членах ЄС присвячені праці В. Андрущенко, В. Вишневського, А. Крисоватого, П. Мельника, М. Петік, А. Соколовської, Є. Хорошаєва, В. Юрченко та ін. Проте, гострою залишається проблема адаптації вітчизняної податкової системи в умовах сучасних глобалізаційних процесів до умов ЄС.

**Формулювання цілей статті.** Мета – розглянути особливості сучасного стану оподаткування ПДВ в Україні та країнах ЄС.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Податкова система є сукупністю правових норм, що регулюють розміри, форми, методи і терміни стягнення податків і платежів, які носять податковий характер і необхідні для виконання функцій держави. Вона ґрунтується на принципах гласності, загальності, обов'язковості, соціальної справедливості, фіскальної та економічної ефективності [12]. Загалом податкова система будь-якої країни відображає особливості організації та функціонування її господарства, однак, що стосується європейських країн то вони мають певні особливості, які пов'язані з пріоритетами національної економічної політики, встановлення високого рівня оподаткування.

До податкової системи Європейського Союзу входять наступні види податків: непрямі податки (ПДВ, акцизи, ввізне і вивізне мито), прямі податки (решта податків) та внески на соціальну безпеку. Крім того, уніфікована система оподаткування ЄС полягає в узгодженні інтересів країн-членів за рахунок здійснення постійного контролю

наднаціональних керівних органів ЄС за використанням податкових інструментів країн-учасниць (гармонізації ставок ПДВ, впровадження акцизних зборів, уніфікації податків на доходи від цінних паперів і депозитів у банківських установах).

Слід зазначити, що обов'язковою умовою приєднання країн до ЄС є наявність в системі оподаткування податку на додану вартість. Відтак, ПДВ є основним бюджетоутворюючим податком в країнах-членах ЄС (частка ПДВ у складі податкових платежів до бюджету становить: Болгарії 44,28%, Данії 19,09%, Італії 19,83%, Ліхтенштейні 45,68%, Хорватії 50,0%, Чехії 17,13% тощо).

Доходи, що надходять від ПДВ до бюджету ЄС, представляють собою встановлену рішенням Ради єдину відсоткову надбавку до ставки ПДВ у державах-членах. Так, початок єдиній системі ПДВ Європейського Союзу поклали: Перша директива про ПДВ (№ 67/227/ЄЕС) (заснувала ПДВ в межах Співтовариства та закріпила його функціонування) та Друга директива про ПДВ (№ 67/228/ЄЕС) (доповнила положення Першої директиви, конкретизуючи порядок її реалізації). Однак, лише у 1977 р. прийняття шостої директиви (№ 77/388/ЄЕС), яка неодноразово доповнювалася сприяло розвитку системи ПДВ шляхом скасування податкових кордонів. У 2007 р. директива Ради 2006/112/ЄС від 28 листопада 2006 р. «Про спільну систему податку на додану вартість» стала тріумфом європейської податкової інтеграції [13].

Згідно вищезазначеної Директиви країни-члени ЄС можуть встановлювати як основну ставку ПДВ так і занижені, при цьому основна ставка не може бути встановлена нижче 15%, а занижена – нижче 5%. Однак, є виняток для певних країн, які можуть застосовувати ставку нижче 5%, до таких наразі слід віднести: Ірландію, Іспанію, Італію, Люксембург, Францію. Так, серед операцій, до яких може застосовуватися знижена ставка ПДВ виділяють: поставки, у тому числі позичання бібліотеками, книжок, газет і періодичних видань, окрім матеріалів, повністю або переважно призначених для реклами. Крім того, деякі країни ЄС контролюють спеціальні території, де ПДВ відсутній (Данія (Гренландія, Фарерські острови), Німеччина (Острів Гельголанд, Бюзінген-на-Верхньому-Рейні), Франція (Гваделупа, Гайана, Мартініка, Реюньон), Великобританія (Нормандські острови, Гібралтар) та ін.). Незважаючи на те, що з 2008 р. до 2015 р. середнє значення ставок ПДВ у країнах-членах ЄС зросло з 19,5 % до 21,6 %, з 2015 р. даний показник у країнах ЄС дещо скоротився [14].

Для прикладу, базові ставки ПДВ у країнах-членах ЄС становлять: Люксембург – 17 %; Мальта – 18 %; Кіпр, Німеччина – 19 %; Австрія, Болгарія, Великобританія, Естонія, Словаччина – 20 %; Бельгія, Іспанія, Латвія, Литва, Нідерланди, Чехія – 21 %; Італія, Словенія – 22 %; Греція, Ірландія, Польща, Португалія – 23 %; Румунія, Фінляндія – 24 %; Данія, Хорватія, Швеція – 25 %, Угорщина – 27 %. Пільгові ставки ПДВ: Австрія – 10 %; Бельгія – 6 %; 12 %; Болгарія – 9 %; Німеччина – 7 %; Словенія – 9,5 %; Фінляндія – 2,1 %; 5,5 % тощо [15].

Крім того, у країнах-членах застосовується стандартне визначення «звільнення від ПДВ» до певних видів товарів, які імпортовані до ЄС та послуг (послуги з медичної допомоги, поштові послуги, благодійні роботи, освітні послуги, стоматологічна допомога, некомерційна діяльність некомерційних організацій, послуги в сфері культури та мистецтва, операції від страхування та перестрахування, здача в найм (оренда) нерухомого майна, операції з продажу землі та нерухомості) [5]. Найбільш розширений перелік застосування нульової ставки ПДВ передбачено у Великобританії, а найменш – у Данії та Італії. Отже, застосування країнами-членами ЄС ставок ПДВ здійснюється з метою мінімізації його негативного впливу на рівень добробуту населення та діяльність суб'єктів господарювання.

В Україні ставка податку на додану вартість становить 20%, ставка при експорті – 0%, при імпорті та постачанні зареєстрованих лікарських виробів, медичних засобів та медичного обладнання – 7%. ПДВ нараховується згідно із законом, за принципом першої події (постачання послуг/товарів, чи оплата), що в свою чергу відповідає правилам директиви 2006/112/ЄС. Відповідно аналітичної доповіді до щорічного Послання Президента

України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2015 р.» вітчизняна система оподаткування розвивається в європейському тренді [1, с. 257]. Це обґрунтовується тим, що у структурі загальних надходжень державного бюджету у 2015 р. ПДВ становить – 35,1% (180,0 млрд. грн.); у структурі податкових надходженнях державного бюджету – 43,9% (180,0 млрд. грн.). Крім того, податкове навантаження в Україні поступово переноситься з мобільних факторів виробництва (праці й капіталу) на споживання, у тому числі за рахунок ПДВ. Такі зміни знаходять вираження в значній частці ПДВ у ВВП порівняно з податком на прибуток підприємств, частка у ВВП якого знизилася з 4,63% у 2011 р. до 2,18% у 2015 р., й з податком на доходи фізичних осіб, частка у ВВП якого збільшилася з 4,23% у 2011 р. до 4,87% у 2015 р. [14, с. 215–216; 6].

Однак, незважаючи на те, що основним непрямим податком в Україні є ПДВ, який дає найбільший відсоток доходів до бюджету, саме з цим податком виникає найбільше проблем. Так, за оцінками PricewaterhouseCoopers, Україна належить до десяти країн з найскладнішими податковими системами. Податкове навантаження на економіку в Україні залишилося на рівні 44%, тоді як у країнах Центральної та Східної Європи, які входять до ЄС – 30%.

**Висновки.** Виходячи з вищезазначеного, впровадження моделі європейської системи оподаткування в Україні не лише сприятиме створенню єдиної європейської спільноти, а й здатності на високому рівні забезпечити внутрішні потреби країни. З метою імплементації шостої Директиви ЄС напрямами реформування податкової політики в Україні у сфері ПДВ мають стати: впровадження ставки ПДВ на рівні 15 % та зниженої ставки на рівні 5 %; присвоєння платникам податку на додану вартість ідентифікаційного номеру ПДВ та здійснення контролю за їх реєстрацією з метою зменшення махінацій з експортно-імпортного ПДВ.

#### Література:

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. – 684 с.
2. Бакуліна О.С. Мотивація персоналу сільськогосподарських підприємств в умовах реалізації євроінтеграційних пріоритетів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / О.С. Бакуліна; ЖНАЕУ. – 2015. – 21 с.
3. Бакуліна О.С. Аналіз особливостей використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств / О. С. Бакуліна // Сучасний бухгалтерський облік, аналіз і аудит: галузевий аспект: [колективна монографія] : у 2-х т. / за ред. П. Й. Атамас. – Дніпропетровськ : Герда, 2013. – Т. 2. – С. 24–32.
4. Бакуліна О.С. Деякі аспекти мотиваційного механізму в сільськогосподарських підприємствах / О.С.Бакуліна // Розвиток аграрного виробництва в умовах світової фінансово-економічної кризи : матер. міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (у заочній формі). – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 157–162.
5. Біла Л.М. Спільні і відмінні риси податкових систем країн Європейського Союзу та України / Л.М. Біла // Глобальні та національні проблеми економіки [Електронний ресурс]. – 2015. – Вип. 6. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/6-2015/135.pdf>
6. Блудова Т.В. Прибуток фірми та обсяг податків, що надходять державі за даної податкової ставки / Т.В.Блудова, С.М.Петько // Вісник університету «Україна». Серія «Економіка, менеджмент, маркетинг» : наук. журн. / засн. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». – К., 2012. – № 15. – С. 74–77.
7. Мельник С.В. Особливості ПДВ в Україні в контексті зближення з європейським законодавством / С.В.Мельник, Н.Ю. Рекова // Бізнес-Інформ. – № 3. – 2016. – С. 214–219.
8. Петько С.М. Глобалізація як рушійна сила сучасного світу / С.М.Петько // Управління суспільним розвитком: глобальні виклики та альтернативи : зб. наук. пр. Інституту глобальних стратегій управління / за заг. ред. О.М.Руденко, С.В.Штурхецького]. – Острог, ІГСУ, Видавництво НаУ «Острозька академія», 2014. – С. 154–156.
9. Петько С.М. Сутність та значення економічної інтеграції в глобальній економіці / С.М.Петько // Буковинський університет: зб. наукових праць. Економічні науки. – Вип. 10. – Чернівці : Книги-XXI, 2014. – С. 188–194.

10. Пет'ко С.М. Тенденции функционирования мировых финансовых рынков / С.М.Пет'ко // Institutionelle Grundlagen für die Funktionierung der Ökonomik unter den Bedingungen der Transformation: Sammelwerk der wissenschaftlichen Artikel. – Vol. 2. – Nürnberg, Deutschland. – Verlag: SWG imex GmbH, 2014. – S. 105–108.
11. Пет'ко С.М. Теорія посередництва на світовому ринку фінансових послуг / С.М.Пет'ко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – Вип. 8. – Частина 7. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 33–37.
12. Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи: монографія / За ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України, 2008. – 675 с.
13. Про спільну систему податку на додану вартість / Директива Ради ЄС від 28.11.2006 року № 2006/112/ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakonl.rada.gov.ua>
14. Indirect Tax in 2016. A review of global indirect tax developments and issues. EYGM/ - 2016. – 111 p.
15. VAT Rates Applied in the Member States of the European Union // Taxud.c. – 2015. – 1. – EN.
16. Pet'ko S.M. The impact of the ECB monetary policy on the EU financial market / S.M.Pet'ko // Economics, management, law: problems of establishing and transformation: Collection of scientific articles. – Al-Ghurair Printing & Publishing LLC, Dubai, UAE. – 2016. – P. 171– 174.
17. Pet'ko S.M. Institutionalization of financial markets and monetary policy of the European Union / S.M.Pet'ko // Economics, management, law: socio-economical aspects of development: Collection of scientific articles. Volum 1. – Edizioni Magi – Roma, Italy. – 2016. – P. 125–128.
18. Pet'ko Stanislav Mikhailovich. Transnational corporations in the economy of Ukraine / Stanislav Mikhailovich Pet'ko // Intellectual Archive, March 2014. – Volume 3. – Number 2. – Toronto : Shiny Word Corp. – P. 35–41.

## **Melnychuk Nataliia**

PhD, Associate Professor of Finance,

*The National Academy of Statistics, Accounting and Auditing, Department of Finance  
(Kyiv, Ukraine)*

## **MANAGEMENT EXECUTION OF REVENUE BUDGET**

**Мельничук Н. Ю.**

к.е.н., доцент

*Національна академія статистики, обліку та аудиту (Україна, м. Київ)*

## **МЕНЕДЖМЕНТ ВИКОНАННЯ ДОХІДНОЇ ЧАСТИНИ БЮДЖЕТУ**

*The article examines trends in the revenue of the state budget of Ukraine. Problems of management of financial resources at the national level are presented. The essence of the definition "management performance of budget revenues" is given; its importance is identified.*

**Key words:** *state budget, revenue budget, financial resources, management execution of budget revenues.*

*У статті розглядаються тенденції формування дохідної частини державного бюджету України. Обґрунтовано проблеми управління формуванням фінансових ресурсів на загальнодержавному рівні. Подано авторське трактування сутності дефініції «менеджмент виконання дохідної частини бюджету» й визначено її важливість.*

**Ключові слова:** *державний бюджет, доходи бюджету, фінансові ресурси, менеджмент виконання дохідної частини бюджету.*

**Актуальність дослідження.** Сучасний стан економіки нашої держави зазнає впливу та вимагає реалізації ефективного управління формуванням фінансових ресурсів державних органів влади. Бюджет є важливим фінансовим інструментом, який найбільш вдало характеризує параметри економіки і дає змогу поставити концептуальні завдання розвитку країни. Історично склалось так, що держава бере на себе функцію перерозподілу своїх фінансових ресурсів для забезпечення соціальних гарантій населення, фінансування соціально-культурної сфери, міждержавних економічних відносин. Неефективність у формуванні доходів бюджету зумовлює недостачу коштів, що, в свою чергу, породжує бюджетний дефіцит та є основною причиною того, що держава живе в борг.

Вирішення проблеми неефективного управління формуванням доходів державного бюджету допоможе вирішити не тільки проблему бюджетного дефіциту, а й дасть змогу вчасно здійснювати виплати за державним внутрішнім та зовнішнім боргом за рахунок цих коштів, а не за рахунок отримання нових кредитів та нарощення заборгованості.

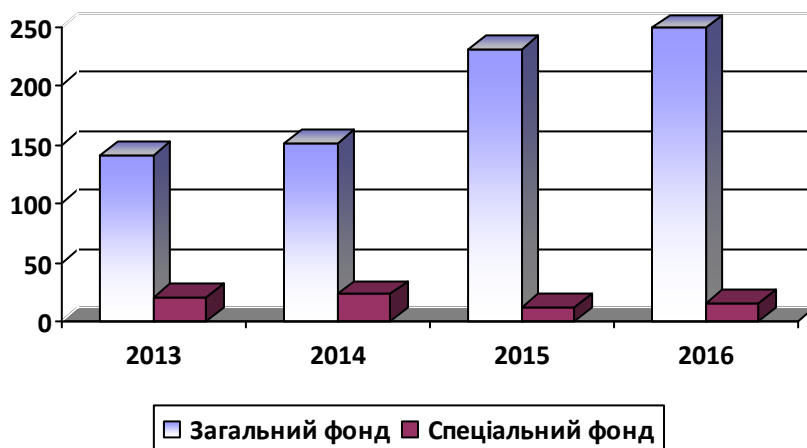
**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** На сьогодні існує багато досліджень, присвячених державному бюджету. Проблематику управління формуванням доходів державного бюджету досліджували у своїх роботах такі вітчизняні науковці як Т.Боголіб [1], Т.Бондарук [2], І.Луїна [5], Н.Мельничук [6; 7; 10; 11], В.Федосов [3] та ін. Результати їх досліджень стали відповідним внеском в розвиток теорії державного бюджету. Однак особливо актуальною і недостатньо дослідженою залишається проблематика ефективності менеджменту виконання дохідної частини бюджету.

**Метою статті** є визначення сутності менеджменту виконання дохідної частини бюджету та обґрунтування його ролі.

**Виклад основного матеріалу.** Як економічна категорія доходи виражають економічні відносини, що виникають між державою й суб'єктами господарювання та населенням у процесі формування бюджетного фонду держави. Доходи бюджету – це сукупність фінансових ресурсів, що накопичуються, формуються і розподіляються органами державної влади та місцевого самоврядування в централізованому й децентралізованих фондах для виконання ними функцій в напрямі задоволення загальнодержавних потреб.

Виконання дохідної частини зведеного бюджету за січень – червень 2016 року становило 339,5 млрд грн, що на 40,8 млрд грн, або на 13,7 %, більше аналогічного показника попереднього року. Річний план виконано на 46,7 %. Рівень фактичних надходжень у 2015 році становив 45,8 %. До дохідної частини державного бюджету з урахуванням міжбюджетних трансфертів надійшло 265,6 млрд грн, що на 20,9 млрд грн, або на 8,5 %, більше аналогічного показника 2015 року. У тому числі до загального фонду державного бюджету надійшло 250,4 млрд грн, до спеціального – 15,2 млрд грн. [4, с. 26].

Виконання дохідної частини державного бюджету без урахування міжбюджетних трансфертів становило 263,7 млрд грн, що на 20,6 млрд грн, або на 8,4 %, більше відповідного показника (рис. 1).

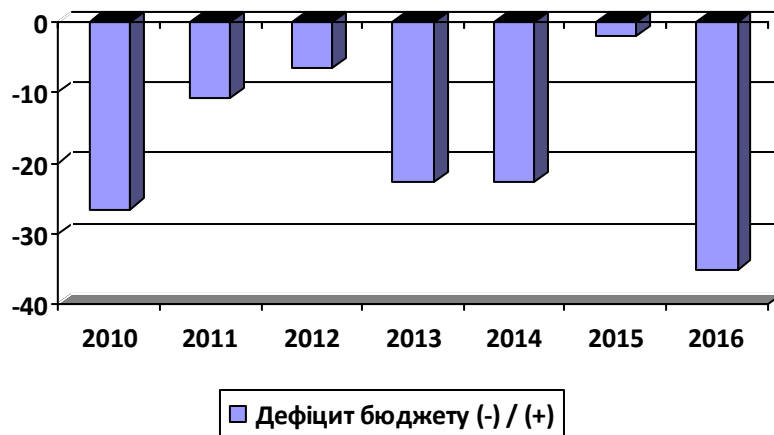


**Рис. 1. Частка доходів державного бюджету у доходах зведеного бюджету, (без урахування міжбюджетних трансфертів) % [4, с. 26]**

Сьогодні, процес формування доходів державного бюджету супроводжується посиленням боргової політики, значною дотаційністю адміністративно-територіальних одиниць, зростанням дефіциту (рис. 2).

Як видно з рис. 2. протягом січня-червня 2010-2016 рр. державний бюджет виконано з дефіцитом, який становив 35,1 млрд грн., або 41,9 % граничного розміру. По загальному фонду бюджету дефіцит становив 33,7 млрд грн., або на рівні 48,9 % планового річного обсягу, по спеціальному фонду – 1,4 млрд грн., або 9,7 %. З огляду на це ефективність управління формуванням фінансових ресурсів в доходах бюджету можна взяти під великий сумнів.

Наукові висновки та гіпотези, які знайшли відображення в наших публікаціях та інших авторів [6; 7; 8; 9; 12; 13], свідчать, що сучасний бюджетний менеджмент не здатний забезпечити ефективне формування та використання фінансових ресурсів й працювати за принципом гнучкості ні на державному, ні на місцевому рівнях. Він не в змозі своєчасно реагувати на динамічні зміни, які відбуваються в економічній системі, що знижує функціонування.



**Рис. 2. Дефіцит Державного бюджету України за січень-червень 2010-2016 рр., млрд. грн. [4, с. 37]**

Тому особливої актуальності набуває застосування дефініції «бюджетний менеджмент» в розрізі її різновидів [10].

Одним із видів бюджетного менеджменту є менеджмент виконання дохідної частини бюджету. Досліджувана дефініція у науковій літературі не розроблена. Це поняття відсутнє в наукових працях, підручниках, енциклопедичних виданнях. Тому пропонуємо її власне трактування виходячи із загального розуміння бюджетний менеджмент.

Менеджмент виконання дохідної частини бюджету – комплекс взаємопов’язаних функцій, принципів, методів, прийомів та процедур, які використовуються уповноваженими органами та спрямовуються на процес розробки та реалізації управлінських рішень під час формування централізованих фінансових ресурсів держави та її територіально-адміністративних одиниць.

Основною метою менеджменту виконання дохідної частини бюджету є управління своєчасністю та повнотою надходження фінансових ресурсів до бюджету.

Суб’єкт менеджменту виконання дохідної частини бюджету – це орган чи особа, які відповідно до визначених законодавством повноважень мають право здійснювати управління доходами бюджету. Оскільки бюджет держави охоплює все суспільство, то й суб’єктами з одного боку є органи державної влади та управління, а з іншого – юридичні й фізичні особи.

Через менеджменту виконання дохідної частини бюджету забезпечується реалізація цілей державної фінансової політики, належне виконання функцій держави, покращання фінансово-економічних показників та зростання державних доходів. Особлива специфіка цього виду бюджетного менеджменту дозволяє активно запобігати порушенням, які виникають під час планування та формування фінансових ресурсів в доходах державного бюджету.

Таким чином, менеджмент виконання дохідної частини бюджету – це вид бюджетного менеджменту. Він забезпечує ефективність і результативність в діяльності розпорядників бюджетних коштів шляхом прийняття обґрунтованих управлінських рішень, оцінку управління бюджетними коштами, обґрунтованість планування надходжень.

#### **Література:**

1. Боголіб Т. Фіскальна політика як інструмент макроекономічної стабільності / Т.Боголіб // Економічний часопис-XXI. – 2015. - № 3-4 (1). - С. 84-87.

2. Бондарук Т.Г. Бюджетне регулювання в системі забезпечення економічної безпеки держави / Т.Г.Бондарук // Розвиток системи обліку, аналізу та аудиту: теорія, методологія і організація. – Київ : НАСОА, 2013. – С. 143–152.
3. Бюджетний менеджмент: підручник / В.Федосов, В.Опарін, Л.Сафонова [та ін.]; за заг. ред. В. Федосова. — К. : КНЕУ, 2004. —864 с.
4. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за січень–червень 2016 року / [В.В.Зубенко, І.В.Самчинська, А.Ю.Рудик та ін.] ; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-П) впровадження», USAID. – К., 2016. – 80 с.
5. Луніна І.О. Державні фінанси України в перехідний період / І.О.Луніна ; ред. Б.Є.Кваснюк ; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. – К., 2000. – 296 с.
6. Мельничук Н.Ю. Актуальні проблеми бюджетного менеджменту в сучасних умовах / Н.Ю.Мельничук // Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації. Збірник наукових праць. – К. : Типографія «Інтердрук», 2016. – 288 с.
7. Мельничук Н.Ю. Концептуальні засади бюджетного менеджменту в Україні / Н.Ю.Мельничук // Вісник Одеського національного університету. Економіка. Том 20. – Вип. 6. – 2015. – С. 227–231.
8. Пет'юк С.М. Тенденции функционирования мировых финансовых рынков / С.М.Пет'юк // Institutionelle Grundlagen für die Funktionierung der Ökonomik unter den Bedingungen der Transformation: Sammelwerk der wissenschaftlichen Artikel. – Vol. 2. – Nürnberg, Deutschland. – Verlag: SWG imex GmbH, 2014. – S. 105–108.
9. Пет'юк С.М. Теорія посередництва на світовому ринку фінансових послуг / С.М.Пет'юк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – Вип. 8. – Частина 7. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 33–37.
10. Melnychuk N. Budget management types under the current conditions / N. Melnychuk // Intellectual Archive. – 2016. – Volume 5. – No. 4 (July/August). – Toronto :Shiny Word Corp., Canada. – PP. 63–72.
11. Melnychuk Nataliia. Modern tendencies of national budget financial resources formation / Nataliia Melnychuk //Geopolitical processes in the world today: Collection of scientific articles. – «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education. Vienna (Austria). 2016. – P. 35–40.
12. Pet'ko S.M. The impact of the ECB monetary policy on the EU financial market / S.M.Pet'ko // Economics, management, law: problems of establishing and transformation: Collection of scientific articles. – Al-Ghurair Printing & Publishing LLC, Dubai, UAE. – 2016. – P. 171– 174.
13. Pet'ko S.M. Institutionalization of financial markets and monetary policy of the European Union / S.M.Pet'ko // Economics, management, law: socio-economical aspects of development: Collection of scientific articles. Volum 1. – Edizioni Magi – Roma, Italy. – 2016. – P. 125–128.

### **Podik I.I.**

Doctor of Philosophy

*Irpın State Colledge of Econcmics and Law*

### **PERSONAL TAX SECURITY**

**Подік І.І.**

к.е.н.

*Ірпінський державний коледж економіки та права*

### **ПОДАТКОВА БЕЗПЕКА ОСОБИ**

*In this article defines the place of personal tax security in the system of tax security of state. It was established that the personal tax security is an important component of tax security, and proposed definition the essence of category «personal tax security».*

**Keywords:** *tax security, taxes, taxation, components of tax security, personal tax security.*

*У даній статті визначено місце податкової безпеки особи у системі податкової безпеки держави. Встановлено, що податкова безпека особи є важливою складовою багаторівневої системи податкової безпеки держави, та запропоновано авторське визначення сутності категорії «податкова безпека особи».*

**Ключові слова:** *податкова безпека, податки, оподаткування, елементи податкової безпеки, податкова безпека особи.*

Питання безпеки завжди було і залишається актуальним для людства, адже слугує однією із передумов утворення держав та основною функцією останніх. Забезпечення національної безпеки, ключовою складовою якої є економічна безпека, являється на сьогодні основним пріоритетом України. Такий підхід знаходить практичну реалізацію у дослідженні впливу податкових процесів на забезпечення сталого економічного зростання. Адже оподаткування визначає, які трансформації відбудуться в економіці, що спонукає науковців



до вивчення змісту та основних характеристик податкової безпеки.

Слід зазначити, що доволі значна кількість наукових робіт присвячена проблемам податкової безпеки держави, регіону та підприємства. Питання податкової безпеки розглянуті в працях: М. Р. Вавріна, О. В. Грачова, М. М. Єрмошенка, З. Б. Живко, Ю. Б. Іванова, І. А. Майбурова, Н. Й. Реверчук, А. І. Сухорукова, С. І. Юрія та ін. У роботах зазначених авторів здійснено обробку та аналіз інформації щодо з'ясування суті та характеристики основних умов, факторів і критеріїв податкової безпеки, оцінки ступеня її забезпечення, класифікації загроз податковій безпеці та запропоновано механізми щодо їх запобігання і ліквідації.

В той же час абсолютно поза увагою науковців перебуває така складова податкової безпеки, як податкова безпека особи. Хоча саме фізичні особи є кінцевими платниками більшості податків і саме вони фактично утримують апарат державної влади. А прорахунки в цій сфері здатні підірвати, як довіру населення до керівників держави, так і основи соціальної, а з нею і демографічної безпеки, що в свою чергу негативно вплине на національну безпеку держави. Тому необхідною є розробка теоретико-методичних положень, рекомендацій та пропозицій щодо забезпечення податкової безпеки особи в системі економічної безпеки національної економіки, що обумовлює актуальність теми та мету дослідження.

Необхідність забезпечення стабільності та прогресивного розвитку національної економіки України в умовах поєднання тенденцій глобальної та національної трансформації вимагає дослідження функцій, принципів, методів та факторів забезпечення не тільки податкової безпеки держави, а і кожного громадянина в цій державі.

Саме відсутність у наукових колах трактування сутності податкова безпека особи, а також досліджень з цієї проблематики призводить до того, що при прийнятті важливих рішень у сфері оподаткування інтереси громадян перебувають на задвірках уваги. Так, з метою наповнення державного бюджету, тобто забезпечення бюджетної безпеки, з кожним роком посилюється податкове навантаження на фізичних осіб: окрім податку з доходів фізичних осіб, що зменшує розмір чистого прибутку та приватних заощаджень, при кожній споживчій купівлі товару чи послуги громадяни сплачують закладений в ціну ПДВ [1, с. 24]. Шляхом не складних розрахунків можна визначити, що діяльність української держави більш ніж на дві третіх (питома вага податку на додану вартість у структурі доходів + питома вага податку з доходів фізичних осіб) фінансується за рахунок її громадян (табл. 1).

Таблиця 1

**Структура податкових надходжень в Україні\***

Показники	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Доходи Зведеного бюджету, млн. грн.	314391	398554	445525	442789	456067	652031
Податкові надходження, серед яких	234441	334692	360567	353968	367512	507636
податок на додану вартість, млн. грн.	126988	172873	184786	181717	189241	246858
податок з доходів фізичних осіб, млн. грн.	51029	60225	68092	72151	75203	99983
податок на прибуток підприємств, млн. грн.	40359	55097	55793	54994	40201	39053
Частка в податкових надходженнях до бюджету, %	75,9	69,6	70,1	71,7	72,0	68,3

\* Джерело: складено та розраховано за даними [2]

Зазначимо, що майнове оподаткування та різноманітні місцеві податки і збори в своїй сукупності із вище наведеними податками справляють значний вплив на рівень життя населення. А незабезпеченість гідного рівня та якості життя формує умови для

виникнення і поширення ряду не тільки соціальних, а й демографічних загроз. Так, в Україні спостерігається постійне скорочення чисельності населення (табл. 2), яка за даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за період до 2050 року населення України зменшиться до 35 млн. осіб, а співвідношення людей похилого віку до працездатного населення досягне 76%. Останнє є особливо критичним для соціальної та демографічної безпеки з точки зору діючої моделі суспільної солідарності, в межах якої держава здійснює підтримку недієдатних і соціально уразливих верств населення шляхом перерозподілу частки доходів працездатних громадян. Адже зміна співвідношення між поколіннями робить суспільно несправедливою перерозподільчу діяльність держави внаслідок непропорційного зростання податкового навантаження саме на ту частку населення, що неухильно зменшується [3, с. 13].

Таблиця 2

**Основні демографічні показники України\***

Показники	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Чисельність населення, млн. осіб	46,0	45,8	45,6	45,6	45,4	42,9
Середня очікувана тривалість життя при народженні, років	70,44	71,02	71,15	71,37	71,37	71,37
Кількість живонароджених	497,7	502,6	520,7	503,7	465,9	411,8
Кількість померлих	698,2	664,6	663,1	662,4	632,3	594,8
Природний приріст (скорочення) населення	-200,5	-162,0	-142,4	-158,7	-166,4	-183,0

\* Джерело: складено за даними [4, 5]

І це при тому, що в Україні з 2015 року введено оподаткування пенсій. Хоча на думку експертів, даний прецедент порушує сім статей Конституції України, Закон України «Про пенсійне забезпечення», а також міжнародні пакти і конвенції. Зокрема, в статті 22 Конституції України [6] встановлено, що «при прийнятті нових законів або змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод». Тобто, за жодних обставин (крім передбачених ст. 64 Конституції України) не можна звужувати, зменшувати чи скасовувати уже існуючі у людини права, в тому числі право на отримання у повному обсязі призначеної пенсії. Проте, в порушення вказаної статті Конституції, оподаткування пенсій розповсюдилось не тільки на майбутніх пенсіонерів (тобто тих, хто набуває відповідного статусу після введення закону в дію), а й на осіб, які вже були пенсіонерами до прийняття закону.

Експерти також вважають, що порушуються ще 1, 3, 19, 46, 64 та 68 статті Конституції та міжнародні правові акти, які, після їх ратифікації, стали частиною національного законодавства України, а саме: Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року; Європейська соціальна хартія 1996 року; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [7].

При цьому не враховується, що український пенсіонер вже сплатив податок з заробітної плати. Тобто, недоплачувана частка зарплати вже була спрямована до Пенсійного фонду України на пенсійне забезпечення, а сам пенсіонер протягом тривалого часу не тільки не мав змоги користуватися власними коштами, а й не отримував відсотків за їх використання державою. Хоча дивіденди, на відміну від пенсій, оподатковуються за ставкою 5%, а не 18%.

Також варто зазначити, що з 2017 року в податковому законодавстві знову посилено податковий тиск на населення через включення до бази оподаткування податком на доходи фізичних осіб доходів від провадження індивідуальної діяльності.

Все це ще раз доводить необхідність та важливість ґрунтовного вивчення сутності, структури і місця податкової безпеки особи в загальній системі податкової,

економічної та національної безпеки. При цьому, податкову безпеку особи слід розуміти як такий її стан, коли сплата всіх податків не загрожує її добробуту.

Також вивчаючи сутність поняття «податкова безпека особи», необхідно враховувати її роль і місце у забезпеченні національної економічної безпеки. Податкову безпеку особи слід розглядати як інтегровану підсистему податкової безпеки платника податків, яка є рівнозначною за роллю з такими складовими як: податкова безпека держави, податкова безпека регіону, податкова безпека суб'єкта господарювання (рис. 1).



**Рис. 1. Місце податкової безпеки особи у структурі національної податкової безпеки\***

*\* Джерело: складено автором*

Податкова безпека держави являє собою стан оподаткування в країні, за якого оптимізується податковий тиск на суб'єктів господарювання, мінімізуються загрози інтересам бізнесу, суспільства і держави та забезпечується їх захист від негативного впливу глобалізаційних процесів [8, с. 18]. Податкова безпека держави визначається ефективністю податкової політики держави, яка має оптимально поєднувати фіскальні інтереси держави та індивідуальні, корпоративні інтереси платників податків [9, с. 36]. Проблема податкової безпеки зводиться до забезпечення держави достатнім обсягом податкових надходжень, який є оптимально необхідним згідно з вимогами проголошеної економічної доктрини.

Проте існуюча в Україні соціально-економічна ситуація показує, що причини загроз національній, в тому числі, податковій безпеці мають яскраво відбитий регіональний характер. Тому, окремого розгляду потребує такий рівень податкової безпеки як регіональний [10, с. 10]. Регіональна податкова безпека це стан оподаткування в регіоні, за якого гармонізуються інтереси платників і органів місцевого самоврядування шляхом установаження обґрунтованих податків, забезпечення чіткості порядку їх стягнення на базі досконалого податкового законодавства. Податкова безпека регіону визначається рівнем місцевого оподаткування.

Податкова безпека платника податків – це окремий вид безпеки, який за своїм змістом є системою захисту платників податків від можливих ризиків, загроз і втрат, що пов'язані як з державним адмініструванням податків, так і з виконанням платниками власних податкових зобов'язань.

Розглядаючи коло платників податків як складову частину, необхідно враховувати, що згідно із законодавством України платники податків – це юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, а також фізичні особи, які мають статус суб'єктів підприємницької діяльності чи не мають такого статусу, на яких, згідно із законами покладено обов'язок утримувати та/або сплачувати податки і збори (обов'язкові платежі), пеню та штрафні санкції [11]. А оскільки податкові інтереси фізичної особи та суб'єкта господарювання значно різняться, то варто їх розрізняти як окремі структурні елементи.

Відповідно, податкова безпека суб'єкта господарювання – це фінансово-економічний стан платника податків, що забезпечує мінімізацією податкових ризиків, при якому з боку господарюючого суб'єкта повністю й вчасно сплачуються нараховані податки, а з боку виконавчих і законодавчих органів забезпечується передбачені законом захист платника податків [12, с. 87]. А податкова безпека особи – це такий її стан, коли сплата всіх податків не загрожує добробуту.

Таким чином, на сьогоднішній день у законодавстві України недостатньою мірою відображені питання забезпечення податкової безпеки та напрями державної політики в цьому аспекті. Ситуація ускладнюється істотними протиріччями між податковим регулюванням та задачами економічної політики, що є суттєвим фактором нестабільності оподаткування, коли постійні зміни економічних пріоритетів призводять до змін у податковому законодавстві. При цьому податкова політика характеризується непослідовністю та нестабільністю, надмірним зміщенням акцентів на реалізацію фіскальних функцій.

Тому, для забезпечення податкової безпеки особи, що впливає із її сутності і полягає у створенні сприятливих фінансових умов життєдіяльності громадян, стратегічно важливим є питання розробки та прийняття на рівні акту Кабінету Міністрів України Концепції податкової безпеки, яка містить в собі пріоритетні цілі і завдання забезпечення податкової безпеки, шляхи та методи їх досягнення, які б адекватно відображали роль податків у соціально-економічному розвитку держави.

Виокремлення податкової безпеки особи як окремої економічної категорії передбачає визначення концептуальних засад формування ефективного та дієвого механізму її забезпечення, що включає управління ризиками у податковій сфері та спрямоване на запобігання кризовим явищам, мінімізацію їх наслідків, забезпечення гідного рівня життя населення та разом з ним ефективного функціонування національної економіки і забезпечення економічного зростання держави.

#### Література:

1. Мединська Т. В. Вплив податкової політики на соціально-економічний розвиток держави// Економіка. Фінанси. Право : наук. журнал. – 2009. – № 1. – С. 23-27.
2. <http://sfs.gov.ua>
3. Дученко Г. В. Податок на нерухомість в контексті соціальної безпеки України / Г.В. Дученко // Науковий вісник Національного університету ДПС України. – 2010. – № 2 (41). – С. 107-112.
4. Статистичний щорічник України за 2014 рік: щорічник / ред. І. М. Жук. – К.: Консультант, 2015. -585 с.
5. Україна у цифрах у 2015 році / Статистичний збірник за редакцією Жук І. М. // Державна служба статистики України – Київ – 2016.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. //Відомості Верховної Ради України.-1996.-№30.-ст.141.
7. «Щодо оподаткування пенсій». Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. <http://www.niss.gov.ua/articles/1969/>
8. Цимбалюк І. О. Податкова безпека в системі фінансової безпеки держави: [кол. монографія] / за заг. ред. О. В. Кендюхова // Стратегічне управління національним економічним розвитком : монографія : в 2 т. – Донецьк: ДВНЗ «ДонНТ», 2013. – Т. 2. –392 с.
9. Іщенко В. В. Податкова складова фінансової безпеки держави / В.В. Іщенко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 37. – С.35-40.
10. Іванов Ю. Б. Податкова безпека: сутність та умови забезпечення / Ю.Б. Іванов, Ю.В. Бережна // Економіка розвитку. – 2010. – № 2(54). – С. 9-11.
11. Податковий кодекс України. Прийнятий Верховною Радою України 02 грудня 2010 р. № 2755-VI.
12. Грачов О. В. Податкова безпека як невід'ємна складова економічної безпеки підприємства / О. В. Грачов // Економічна безпека: вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 86–87.

## 8. ECONOMIC SECURITY OF BUSINESS ENTITIES

**Bliznyuk A.O.,**

candidate of economic sciences, associate professor

**Kobzareva A.Y.**

student of the faculty of administration and business

*Kharkov National Automobile and Highway University, Ukraine*

### ROLE OF INVESTMENT IN ECONOMIC SECURITY

**Близнюк А.А.**

к.э.н., доцент

**Кобзарева А.Ю.**

студентка факультета управления и бизнеса

*Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет, Украина*

### РОЛЬ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

*This article discusses issues such as the impact of the investment on the economic security of the enterprise. Ensuring economic security presupposes a state of the economy, which maintains a sufficient level of social, political, and defense of the existence and development of innovative, invulnerability and independence of its economic interests in relation to possible external and internal threats and influences. The effect of own investments, which are investments in current assets and external - portfolio investment on the economic security of the enterprise.*

**Keywords:** investment, economic security, the security of the investment.

*В данной статье рассмотрены такие вопросы, какое влияние имеют инвестиции в экономической безопасности предприятия. Ключевые задачи проведения процесса обеспечения экономической безопасности имеют целью достижение такого состояния экономики, при котором сохранялись бы в максимально возможных пределах её показатели инновационного развития, политического, социального и оборонного существования, а также неязвимости и независимости её экономических интересов по отношению к разнообразным внутренним и внешним угрозам. Одним из основных аспектов, влияющих на данные показатели, являются инвестиции, а именно собственные – в оборотный актив, а также внешние – портфельные инвестиции на экономическую безопасность предприятия.*

**Ключевые слова:** инвестиции, экономическая безопасность, инвестиционная безопасность.

В условиях несовершенства действующего законодательства, инфляции, кризиса, коррупции, территориальных конфликтов т.п., остро стоит вопрос о принятии мер по обеспечению экономической безопасности субъекта хозяйствования для минимизации негативного влияния внешних и внутренних угроз. Для "выживания" в данных условиях любому предприятию необходимы инвестиции, но сегодня инвесторы с крайней осторожностью совершают капиталовложения в развитие предприятий.

Прежде чем рассматривать вопрос о роли инвестиции в экономической безопасности предприятия при нестабильной ситуации в стране стоит выяснить, что такое экономическая безопасность и инвестиции.

Экономическая безопасность предприятия – это состояние предприятия, в котором вероятность нежелательных изменений любых параметров его деятельности под влиянием факторов внешней и внутренней среды находится в пределах, определенных владельцем допустимыми [1, с.16].

Экономическую безопасность можно оценивать по нескольким критериям, которые представлены ниже.

Организационная сторона предполагается сохранение, как самого предприятия, так и ее организационной целостности, нормальное функционирование основных подразделений (отделов, служб и т.п.). Основные подразделения фирмы (например, отдел снабжения, производственный отдел, финансовый отдел или бухгалтерия, служба маркетинга) выполняют все свои функции для достижения основной цели предприятия. Правовая сторона предусматривает постоянное обеспечение соответствия деятельности фирмы действующему законодательству, что выражается в отсутствии претензий со стороны правоохранительных органов (или контрагентов) к фирме. Кроме того, отсутствуют потери от сделок с внешними

партнерами вследствие нарушения последними законодательства (умышленно либо неумышленно). Это обеспечивается юридической экспертизой всех осуществляемых операций и сделок, заключаемых договоров. Информационная сторона говорит о том, что безопасность может быть оценена как сохранение состояния защищенности внутренней конфиденциальной информации от утечки или разглашения в различных формах. Экономическая сторона проявляется в стабильных или имеющих тенденцию к росту основных финансово-экономических показателях деятельности фирмы (таких как собственный капитал, объем годового оборота, прибыль, рентабельность). В них отражаются общие результаты обеспечения безопасности с организационной, правовой, информационной и собственно экономической сторон. Сюда могут входить такие показатели, как отсутствие штрафов, санкций со стороны государственных органов за нарушение законодательства (например, налогового, антимонопольного), отсутствие потерь от сделок с недобросовестными контрагентами [2].

Рассмотрев все критерии, возникает вопрос, есть ли какие-то средства и методы, чтобы обеспечить экономическую безопасность со всех сторон. Поэтому далее рассмотрим способ обеспечения экономической безопасности предприятия с помощью инвестиций.

Инвестиции – это долгосрочное вложение средств в активы предприятия с целью увеличения прибыли и наращивания собственного капитала. Они отличаются от текущих издержек продолжительностью времени, на протяжении которого предприятие получает экономический эффект в виде увеличения выпуска продукции, производительности труда, прибыли и т.д. [3, с.581].

Чрезвычайно важной для предприятия является правильная и максимально эффективная организация инвестиционной деятельности, которая должна быть максимально безопасной. Подобные характеристики проявляются в первую очередь в возможности предотвращения угроз предприятием, избегания рисков и способность достижения поставленных целей в условиях конкуренции и рисках (рис. 1).



**Рис. 1. Влияние инвестиций на предприятие**

Основное условие для осуществления инвестором вложения собственных средств является инвестиционная привлекательность предприятия. Данное понятие довольно

неоднозначно и имеет довольно обширную трактовку. В широком смысле инвестиционная привлекательность представляет собой сочетание двух ключевых характеристик, а именно экономического содержания (инвестиции) и психологической формы (привлекательность) [4, с.29].

Для более обширного понимания различий между данными видами, предлагаем рассмотреть внутренние и внешние инвестиции по критерию влияния на экономическую безопасность предприятия. В полной мере преимущества и недостатки обеих типов инвестиций представлены в табл. 1.

Таблица 1

**Преимущества и недостатки внутренних и внешних инвестиций, способствующих экономической безопасности предприятия [4]**

Преимущества	Недостатки
<b>ВНУТРЕННИЕ ИНВЕСТИЦИИ:</b>	
Распределения прибыли	
отсутствие расходов, связанных с привлечением капитала из внешних источников	его ограниченная и изменяющаяся величина
сохранение контроля за деятельностью предприятия со стороны собственников	сложность прогнозирования
повышение финансовой устойчивости и более благоприятные возможности для привлечения средств из внешних источников	зависимость от внешних, не поддающихся контролю со стороны менеджмента факторов (например, конъюнктура рынка, фаза экономического цикла, изменение спроса и цен и т. п.)
Амортизационных отчислений	
существует при любом финансовом положении предприятия и всегда остается в его распоряжении	их объемы, недостаточны для расширения масштабов хозяйственной деятельности, реализации инвестиционных проектов, внедрения новых технологий и т. д.
применение ускоренных способов (уменьшаемого остатка, суммы чисел лет и др.) позволяет увеличить амортизационные отчисления в начальные периоды эксплуатации объектов инвестиций, что при прочих равных условиях приводит к росту объемов самофинансирования	
<b>ВНЕШНИЕ ИНВЕСТИЦИИ</b>	
Эмиссия акций	
этот источник не предполагает обязательных выплат, решение о дивидендах принимается советом директоров и утверждается общим собранием акционеров	предоставление права участия в прибылях и управлении фирмой большому числу владельцев
акции не имеют фиксированной даты погашения — это постоянный капитал, который не подлежит «возврату» или погашению	возможность потери контроля над предприятием
обращение акций предприятия на биржах предоставляет собственникам более гибкие возможности для выхода из бизнеса	более высокая стоимость привлеченного капитала по сравнению с другими источниками
повышается капитализация предприятия, формируется рыночная оценка его стоимости, обеспечиваются более благоприятные условия для привлечения стратегических инвесторов	сложность организации и проведения эмиссии, значительные расходы на ее подготовку
эмиссия акций создает положительный имидж предприятия в деловом сообществе, в том числе международном и т. д.	дополнительная эмиссия может рассматриваться инвесторами как негативный сигнал и приводить к падению цен в краткосрочной перспективе

Необходимо отметить, что роль инвестиций в экономической безопасности предприятия имеет одно из важных мест, так как ситуация на рынке очень не стабильна, а инвестиции дают возможность уменьшить риски потерь как прибыли, так и сегмента рынка. Для экономической безопасности предприятия лучшими инвестициями являются именно внутренние инвестиции, так как при таком способе инвестиций не может быть потери контроля управления предприятием, что при внешних инвестициях, за счет эмиссии акций, увеличивает риск потери предприятия основателем этого предприятия. Это так же может повлиять и на остальные стороны экономической безопасности предприятия.

#### Литература:

1. Дмитрієв І.А. Управління економічною безпекою автотранспортного підприємства : монографія / І.А. Дмитрієв, А.О. Близнюк, В.Ю. Онісіфорова – Х. : ХНАДУ, 2014. – 216 с.
2. Миллюха Г.В., Чумакова А.С. Актуальные вопросы экономической безопасности Украины [Электронный ресурс]: – Режим доступа:<http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Ekon/851/09mgvbcu.pdf>
3. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебное пособие / Г.В. Савицкая. – 6-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Новое издание, 2001. – 704 с.
4. Карамышева А.Р. Управление инвестициями предприятия с целью повышения его рыночной стоимости / Инновации и инвестиции. – 2009. – № 2 – С. 29-32.

#### Orekhova K.V.

Ph.D. in Economics, Associate Professor,  
*Kharkiv Educational and Scientific*

*Institute of the State Higher Educational Establishment «University of banking»*

### RELATIONSHIP BETWEEN COMPETITIVE STATUS AND COMPETITIVE FINANCIAL SECURITY OF ENTERPRISE

#### Орехова К.В.

канд. економ. наук, доц.,

*Харківський навчально-науковий інститут ДВНЗ «Університет банківської справи»*

### ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОНКУРЕНТНОГО СТАТУСУ ТА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

*In the article the relationship between competitive status and competitive financial security of enterprise has been put forward. The place and role of competitive status in the process for providing financial security of enterprise has been determined.*

**Key words:** *enterprise, competitiveness, competitive status, financial security, financial stability, financial reliability.*

*В роботі визначено взаємозв'язок конкурентного статусу та фінансової безпеки підприємства. Визначено місце та роль конкурентного статусу в процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства.*

**Ключові слова:** *підприємство, конкурентоспроможність, конкурентний статус, фінансова безпека, фінансова стабільність, фінансова надійність.*

**Вступ.** Однією із основних складових забезпечення фінансової безпеки підприємства є наявність конкурентного статусу, який дозволить виокремити підприємство чи його окремі сегменти від дії конкурентів на ринку та дозволили би йому успішно функціонувати та розвиватися в умовах постійної зміни зовнішнього середовища.

Конкурентний статус формуються виключно при становленні та розвитку конкуренції. Чим більш всеохоплюючого характеру набуває конкуренція, тим більш значущими для підприємства є його конкурентний статус.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теоретико-методичні засади формування конкурентного статусу підприємства знайшли відображення в роботах таких науковців: Белоусова Л. І. [1], Бучинська Т. В. [2], Давидова О. Ю. [3], Ковадло К. [4], Мельник Т. С. [5], Мельник Т. С. [6], Пічугіна Т. С. [7], Терованесова О. Ю. [8], Трайкун Ю. М. [9].

**Постановка завдання.** Аналіз наукових досліджень цих авторів виявив, що існуючі підходи до формування конкурентного статусу підприємства орієнтовані на стабільні



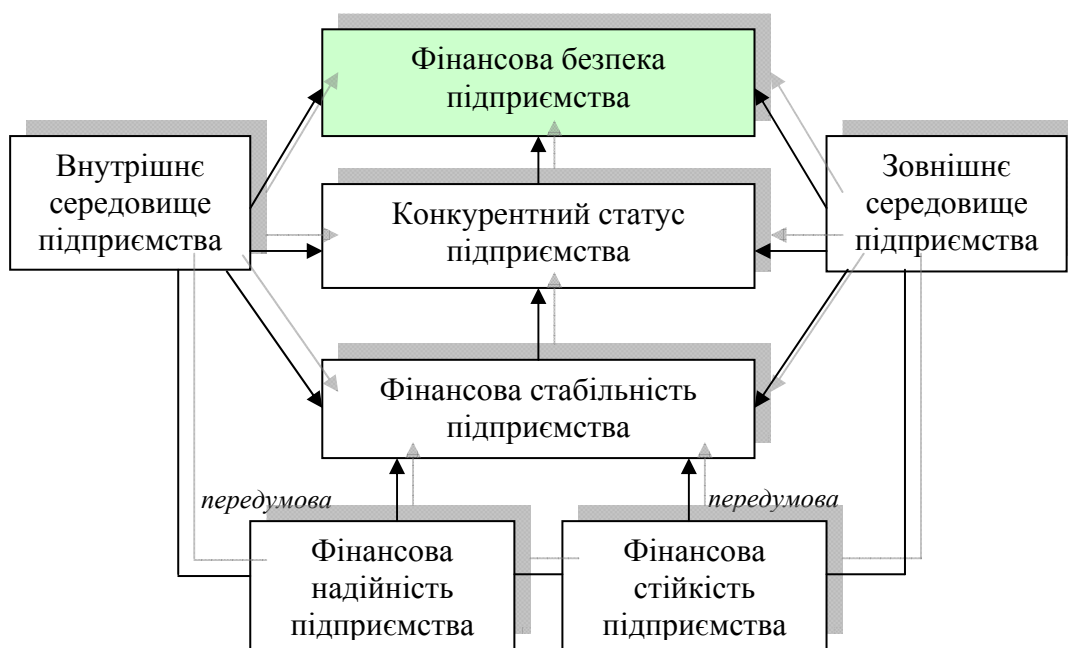
економічні умови господарювання. Хоча, як відомо, на сьогодні процеси розвитку вітчизняних підприємств характеризуються несталістю, стагнацією. Окрім того, в цих наукових дослідження не знайшла відповідного відображення проблема взаємозв'язку конкурентного статусу та фінансової безпеки підприємства.

Метою даної роботи є визначення взаємозв'язку конкурентного статусу та фінансової безпеки підприємства.

**Результати.** На рис. 1 представлено взаємозв'язок конкурентного статусу та фінансової безпеки підприємства.

Складові фінансової безпеки підприємства характеризуються низкою функціональних перетворень та множиною припустимих обмежень, які визначаються екзогенними та ендогенними факторами зовнішнього та внутрішнього середовищ. Вони є взаємоузгодженими і синхронізованими між собою в процесі досягнення загальної мети – забезпечення фінансової безпеки підприємства. При цьому, інтенсивному впливу зовнішнього середовища протистоять внутрішні зв'язки, які існують між складовими фінансової безпеки підприємства, і чим більш пружними є ці зв'язки, тим більш безпечною є система по відношенню до атакуючого впливу зовнішнього середовища.

Також слід додати, що система забезпечення фінансової безпеки підприємства, як і інші системи, побудована за принципом ієрархічності, тобто її як сукупність складових елементів (підсистем) необхідно розглядати в структурі метасистеми – системи фінансового менеджменту підприємства.

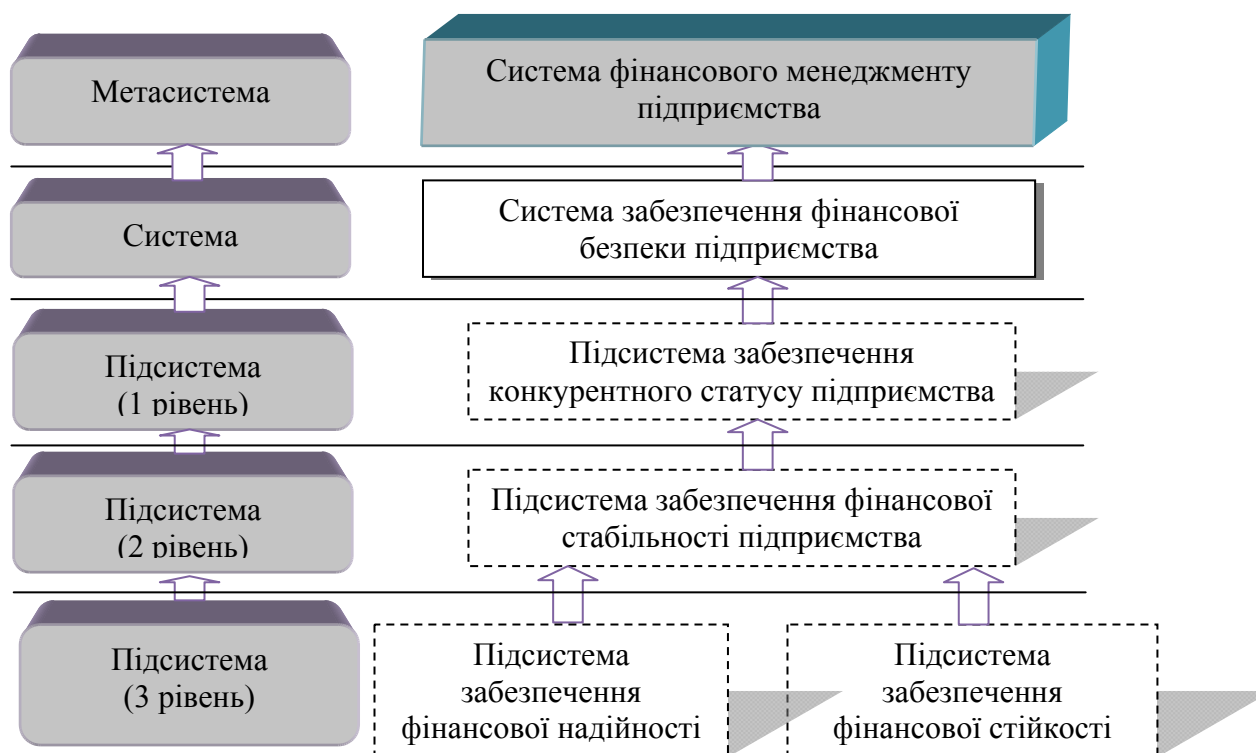


**Рис. 1. Ієрархія поняття «фінансова безпека підприємства»**

*Джерело: розроблено автором цієї роботи*

З урахуванням вищевикладеного на рис. 2 представлено систему забезпечення фінансової безпеки підприємства. З рис. 2 видно, що підсистема забезпечення конкурентного статусу має найвищий рівень по відношенню до інших підсистем в ієрархії системи забезпечення фінансової безпеки підприємства. Це пояснюється такими положеннями. По-перше, більш фінансово безпечними є ті підприємства, які мають великі по відношенню до прямих та потенційних конкурентів обсяги доходів від звичайної (операційної, інвестиційної та фінансової) та надзвичайної діяльності; власного та позикового капіталу, оборотних та необоротних засобів. По-друге, більш фінансово безпечними є ті підприємства, які мають менші, ніж у прямих та потенційних конкурентів, обсяги витрат від звичайної (операційної, інвестиційної та фінансової) та надзвичайної діяльності. По-третє, більш фінансово

безпечними є ті підприємства, які мають вищий по відношенню до прямих та потенційних конкурентів рівень ліквідності, платоспроможності, фінансової незалежності, ділової активності, рентабельності тощо. Тобто розуміння підприємством сутності та змісту конкурентного статусу є запорукою забезпечення фінансової безпеки.



**Рис. 2. Ієрархія системи забезпечення фінансової безпеки підприємства**

*Джерело: розроблено автором цієї роботи*

**Висновки.** В роботі вирішено важливе науково-практичне завдання щодо визначення взаємозв'язку конкурентного статусу та фінансової безпеки підприємства. Основні висновки та пропозиції полягають у такому:

Конкурентний статус представляє собою позитивну відмінність підприємства від конкурентів на ринку. Він вимірюється кількісними і якісними показниками фінансово-господарської діяльності підприємства.

Складовими системи забезпечення фінансової безпеки підприємства є: підсистема забезпечення конкретного статусу, підсистема забезпечення фінансової стабільності, підсистема забезпечення фінансової надійності, підсистема забезпечення фінансової стійкості. Підсистема забезпечення конкурентного статусу має найвищий рівень по відношенню до інших підсистем в ієрархії системи забезпечення фінансової безпеки підприємства. Розуміння підприємством сутності та змісту конкурентного статусу є запорукою забезпечення його фінансової безпеки.

Сучасні умови ведення підприємницької діяльності характеризуються негативним впливом кризових явищ, дефіцитом власних фінансових ресурсів; високим рівнем інфляції; високими відсотковими ставками за банківськими кредитами, які значно перевищують рентабельність виробничо-господарської діяльності; низьким рівнем ліквідності, платоспроможності. Невизначеність умов зовнішнього середовища спричиняє додаткові ризики підприємницької діяльності, які можуть виступати як стимулятори так і дестимулятори змін конкурентного статусу підприємства.

Керівництво підприємства ніколи не знає напевно як зміниться його конкурентний статус під дією загроз зовнішнього середовища. Така ситуація обумовлює необхідність постійного відстеження тенденцій змін зовнішнього середовища і, як наслідок, змін

конкурентного статусу як самого підприємства, так і його прямих та потенційних конкурентів. Для вирішення цього завдання доцільно проводити постійний моніторинг конкурентного статусу та фінансової безпеки підприємства.

#### Література:

1. Белоусова Л. І. Вплив стратегічного управління та обраної стратегії на конкурентоспроможність промислового підприємства [Електронний ресурс] / Л. І. Белоусова, Н. О. Марченко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. - 2016. - № 3. - С. 7-11.
2. Бучинська Т. В. Конкурентоспроможність персоналу як основний чинник підвищення ефективності діяльності підприємства [Електронний ресурс] / Т. В. Бучинська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. - 2016. - Вип. 10(1). - С. 74-77.
3. Давидова О. Ю. Формування конкурентного статусу підприємства: функціональні аспекти [Електронний ресурс] / О. Ю. Давидова // Проблеми системного підходу в економіці. - 2014. - Вип. 50. - С. 41-48.
4. Коваadlo К. Економічна спроможність як чинник конкурентного статусу підприємства [Електронний ресурс] / К. Коваadlo, В. Бокій // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. - 2015. - № 2. - С. 47-57.
5. Коваadlo К. Л. Механізм підвищення конкурентного статусу підприємства [Електронний ресурс] / К. Л. Коваadlo // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. - 2014. - № 1. - С. 34-38. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcndtue\\_2014\\_1\\_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcndtue_2014_1_7).
6. Мельник Т. С. Удосконалення теоретико-методичних засад управління конкурентоспроможністю підприємства та оцінки його конкурентного статусу [Електронний ресурс] / Т. С. Мельник // Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. Проблеми економіки транспорту. - 2015. - Вип. 9. - С. 19-29.
7. Пічугіна Т. С. Дослідження конкурентного статусу підприємства сфери послуг як основа розробки маркетингової стратегії [Електронний ресурс] / Т. С. Пічугіна, Л. М. Яцун, В. М. Селютін, В. А. Куценко // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. - 2010. - Вип. 1. - С. 545-553.
8. Терованесова О. Ю. Формування конкурентного статусу підприємств машинобудування: ресурсно-діяльнісний підхід [Електронний ресурс] / О. Ю. Терованесова // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка. - 2015. - Вип. 2. - С. 234-240.
9. Трайкун Ю. М. Вплив логістики на конкурентоспроможність підприємства [Електронний ресурс] / Ю. М. Трайкун, Н. Є. Муромець // Молодий вчений. - 2016. - № 1(1). - С. 178-181.

**Semenova K. D.,**

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

**Tarasova K. I.**

Candidate of Economic Sciences, Lecturer

*Odessa national economic university, Ukraine*

### **STATISTICAL RESEARCH OF GLOBAL CYBER-RISKS: THE COST OF CYBER-CRIME**

*The article analyzes global cyber-risks and their effect on the economy. The types of cyber-risks impeding various areas of life are characterized and their negative influence is shown. The state of the digital world of today is analyzed: positive effects and problems of the informatization of society are marked. The basic issues of cyber-risks are outlined and recommendations for their management at the micro and macro levels are provided.*

**Keywords:** *risk, cyber-risk, risk management, internet, cyber-attack, cyber-crime, breach, cyber-security.*

Our world today is in the midst of the greatest information revolution in the history of humanity. Hereby, more than 40 % of the world's population has access to the internet web, with more and more users coming online each day [1, p. 2].

During the last decade, the number of internet users has grown more than by 3 times – from 1 billion in 2005 to an estimated 3.2 billion at the end of 2015. Presently typical day in the life of internet users consists of 207 billion of sent e-mails, 4.2 billion of Google searches, 2.3 GB of web traffic, 152 million of Skype calls and 36 million of Amazon purchases [1, p. 6]. It means that businesses, people, and even governments are now more connected than ever before. The

information revolution has brought and immediate private benefits such as easier access to the information, better convenience, free digital products, and new different forms of leisure.

For example, in Kenya after the introduction of the digital pay system M-Pesa, the sending remittances decreased by 90%. The online platform of e-commerce Alibaba accelerates efficiency of the economy of China through the reduction of coordination costs.

But have new technologies generated faster economic growth and are the countries reaping sizable digital dividends? Arises and another question – will the information technologies continue to bring economies to innovation and prosperity? In so far, developing technologies bring not only new possibilities but also – new risks called cyber ones [2, p. 197].

Cyber-risks appear in many forms, all of which can represent major threats to doing business. Enterprises increasingly face new exposures, including third-party damage, business interruption and different regulatory consequences. Cyber-risk is commonly defined as exposure to harm or loss resulting from breaches of or attacks on information systems [3, p. 1]. However, this definition must be broadened. We consider that the most accurate definition of cyber-risk was given by CRO Forum who described “cyber-risk” to mean: “Any risks that emanate from the use of electronic data and its transmission, including technology tools such as the internet and telecommunications networks. It also encompasses physical damage that can be caused by cyber-security incidents, fraud committed by misuse of data, any liability arising from data storage, and the availability, integrity and confidentiality of electronic information – be it related to individuals, companies, or governments.” [4].

The 2016 Global Risk Report labels the increase of cyber dependency as one of the long-term trends that will contribute to amplifying global risks. Moreover, the cyber-attacks were ranked in the top 10 global risks. The scope, scale, and impact of them are growing rapidly: the estimated annual cost to the global economy from cyber-crime in 2016 totaled 445 billion \$ [5, p. 4]. It is also prognosticated that the cost of data breaches will reach 2.1 trillion \$ by the end of 2019 [6, p. 6].

Various researches’ data show that 2016 sets new records in the field of ICT:

- There were 4,149 breaches reported during the year that exposed over 4.2 billion records.
- Top 10 breaches exposed 3 billion records combined.
- Ninety-four breaches of the year exposed more than million records.
- There were 102 countries reporting at least one data breach in 2016.
- The Top 10 economies accounted for 64.4% of the breaches.
- Six breaches of 2016 have taken their place on the Top 10 List of All Time Largest Breaches [5,7].

It is clear that the impact of cyber-attacks is also moving from the virtual to the physical world. In 2015, a hack on three Ukrainian power distribution companies caused outages to 80,000 energy customers. [8, p. 6].

All those facts actualize the problem of cyber-risks and make them the object of research of a set of organizations and individual scientists. The most widely known experts in the area of cyber-risks are the Ponemon Institute, Hewlett Packard Enterprise, Risk Based Security Inc., Allianz Global Corporate & Specialty, Marsh & McLennan Companies, PriceWaterHouseCoopers etc. that often publish handbooks on the problems of digital world.

The aim of the article is to quantify the economic impact of cyber-risks and observe their trends of development over the time.

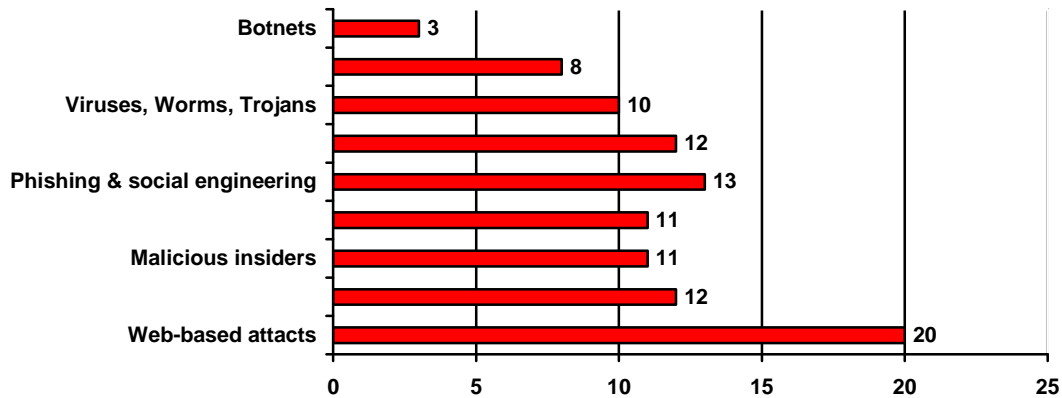
In the past 20 years, the nature of corporate asset value has changed significantly, shifting away from the physical and toward the virtual: it was found that 80 % of the total value of the Fortune 500 today consists of intellectual property and other intangibles [8, p. 4]. Along with the rapidly expanding “digitization” of corporate assets, there has been a corresponding digitization of the corporate risk which led to the occurring cyber risk. In turn, this risk can vastly affect the competitive position of the enterprise in the market, enterprise’s stock price, and shareholder value.

The cost of cyber-risk also rapidly grows. According to the Ponemon Institute’s study, the total cost of cyber-crime during 2016 in Russia increased by 29 %, in the United States – by 19 %,

in Japan and the United Kingdom – by 14 %, in Germany – by 8 %. In Ukraine this number exceeds 25 % [7].

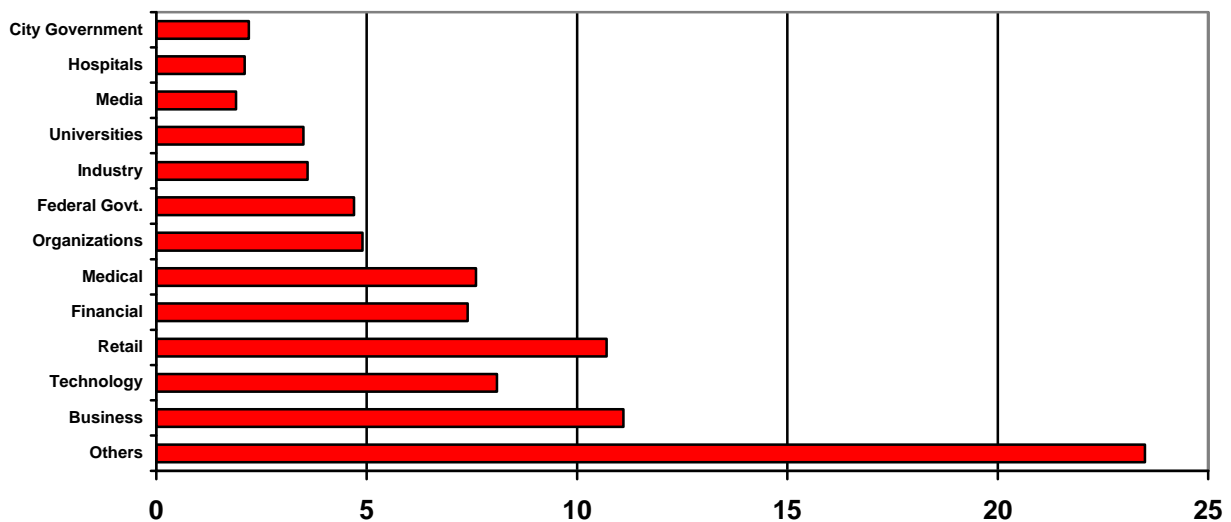
Enterprises nowadays view cyber-risks in the same way they consider other critical risks – in terms of a risk-reward trade-off. This is especially difficult in the cyber arena because of the complexity of cyber threats that has grown drastically. Enterprises are faced with the increasingly sophisticated events that outstrip traditional defenses. As the complexity of these attacks increases, so does the risk they pose to the companies. The top 10 cyber-risk types and their frequency of occurrence are presented in Figure 1.

**Figure 1. Top 10 cyber-risks' incidents in 2016, % [4,9]**



The potential effects of cyber-risks are expanding well beyond information loss, and include significant damage in other areas. As of now, enterprises are subject to the attackers who are part of very sophisticated teams that deploy increasingly targeted malware against systems and individuals in multi-staged, stealthy attacks. These attacks, sometimes referred to as APTs (for advanced persistent threats), were first deployed against government entities and defense contractors. More recently, they have migrated throughout the economy, meaning that virtually any organization is at risk. The average impact of cyber-risk by sectors of the economy is situated in Figure 2.

**Figure 2. The impact of cyber-risk by sector of economy, % [1,4]**

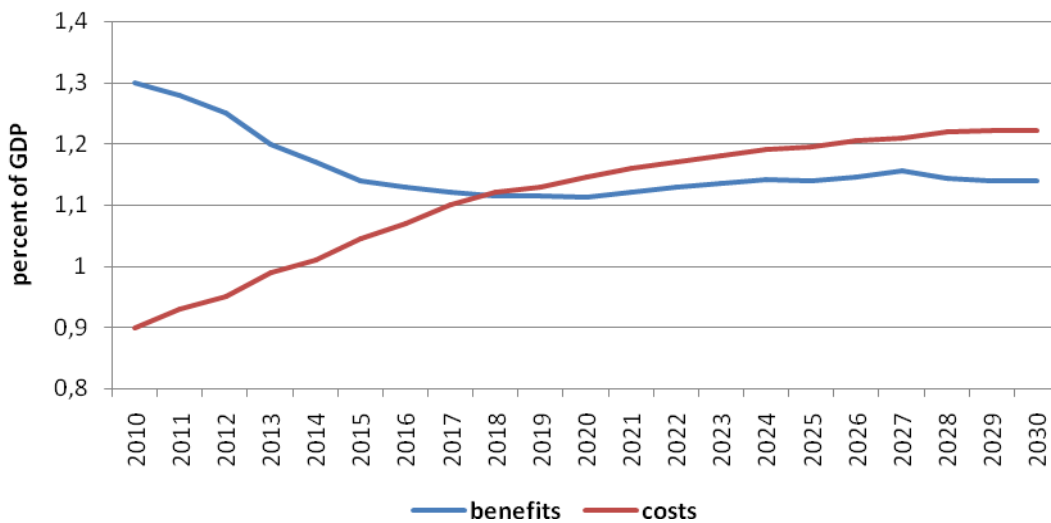


Nevertheless, in any area, the information theft is the most extensive consequence of a cyber-crime. In most cases it results in business disruption (39 %), information loss (35 %) and profit loss (21 %) [9, p. 16]. One of the defining characteristics of cyber-attacks is that they can penetrate virtually all of a company's perimeter defense systems, such as firewalls or intrusion detection systems. In other words, if a skilled hacker targets an enterprise's systems, they will almost certainly breach them [8, p. 4].

But not only large companies are at risk: although small and medium-sized enterprises believe that they are too insignificant to be a target, that opinion is deeply wrong. In fact, the majority of cyber-attacks are levied against smaller organizations that have fewer security resources. In addition to being targets in their own right, smaller firms are often an attack pathway into larger organizations via customer, supplier, or joint venture relationships, making vendor and partner management a critical function for all interconnected entities [8, p. 5].

At the same time, some researchers think that, so far, cyber-space has been safe enough, secure enough and more data breaches, more disclosures of critical vulnerabilities will only come in the future [10, p. 2]. A future where the annual costs of being connected will outweigh its benefits. According to Zurich Insurance Group and the Atlantic Council's models, annual cyber-security costs in high-income economies like the U.S. have already begun to outweigh the annual economic benefits arising from global connectivity. For all economies, the inversion of costs and benefits is expected to occur within the next five years (Figure 3).

**Figure 3. ICT cyber benefits and costs, global annual totals, 2010-2030 [13]**



Moreover, prognostications of future losses can become even more chilling: according to a certain study, between \$9 trillion and \$21 trillion of global economic value creation in the next five to seven years could be at risk if organizations and governments are unable to adopt successful strategies to combat cyber threats [8, p. 5].

But, there is a positive side. Whereas the cyber costs tend to be experienced as ‘one-time deals’, cyber benefits tend to deliver positive effects after they originally left for many years to come.

Based on current tendencies of development of our digital world, scientists also made a prediction as touched to the four possible variants of future, symbolically named Cyber Shangri-La, Independent Internet, Leviathan Internet and Clockwork Orange Internet [10, p. 18-21]. The substance of those possibilities is expressed in table 1.

It's hard to say which variant of future is more likely to come. But more and more scientists make gloomy predictions. The threat of cyber-risk will continue to rise, and it's up to the governments and businesses to choose their policy to make one of these predictions to come true.

In light of the above, we make a conclusion that cyber-risk is one of the most complex problems of the present and it requires expert managing. The problem of cyber-risk management can be viewed at the macro and micro levels.

At the macro level governments should encourage next-generation security projects and aim for an intermediate situation called a strategy of dynamic stability. In this case, a strong and resilient internet is driven by a healthy non-state sector, supported when needed by governments.

Therefore, high-income countries especially should increase funding and cooperation on risk management, and demonstrate exceptional caution in using the internet for intelligence and military

purposes. It is also necessary to encourage cross-border digital trade and avoid location-specific or market restrictions on where ICT equipment is made. Even if such protectionist market restrictions make policy sense in the short run, they import physical borders, which will similarly reduce trade and hurt national and global GDP growth.

Table 1

**Alternative worlds: scenarios of international development**

Variant of future	Characteristics	Impact on the economy
Cyber Shangri-La	Newly created technologies create benefits faster than costs are accumulated. The cyber defense mechanisms are easier and cheaper, their improvement becomes faster than offences arise.	ICT becomes the main driver of innovation process; it benefits among the world as nearly all firms have access to similar technologies. Global cooperation on cyber- security is relatively high.
Independent Internet	ICT companies continue to develop new e-defenses but cyber-terrorists still thrive.	ICT is an important driver of innovation but there is a risk of rising income inequality between countries in the future. As for now, the ICT globalization is high.
Leviathan Internet	Cyber-security decreases all over the world. Most of the nations have predominantly open internet borders and from time to time suffer from cyber-attacks. Some countries, like China and Russia, choke off their national borders so that all the information and attacks have difficulty penetrating.	There is little trust between friendly countries. Some nations close off their national e-borders which lead to the ICT inequality. The impact on the economic development is fairly modest with stably growing GDP. But this growth is far lower than it could have been with open borders.
Clockwork Orange Internet	Cyber offence mechanism is unstoppable. ICT usage is very limited and is reserved only for those people who are rich enough to pay for proper security measures.	The international cooperation is limited due to the lack of trust between countries. The cost of the digital economy is rising much faster than dividends of them. Most heavily by cyber-crimes are affected higher-income countries and so-called 'middle economies'.

At the micro level the problem of cyber-risk management and cyber-security is a serious issue affecting virtually all levels of significant entrepreneur activity. Enterprises need to continuously assess their capacity to address cyber-risks, both in terms of their own fiduciary responsibility as well as their oversight of management's activities, and many will identify gaps and opportunities for improvement. Managers should seek to approach cyber-risk from an enterprise-wide standpoint; understand the legal ramifications for the company as well as the board itself; ensure directors have sufficient agenda time and access to expert information in order to have well-informed discussions with management; and integrate cyber-risk discussions with those about the company's overall tolerance for risk.

The problem of cyber-risks is not a problem of one. It's a problem of all mankind, and it is necessary to fight together at all levels of our existence.

**References:**

1. Global Economic Prospects. June 2016. Divergences and Risks [Electronic resource]. – 2016. – № 26. – Available at: <http://pubdocs.worldbank.org/en/842861463605615468/Global-Economic-Prospects-June-2016-Divergences-and-risks.pdf> (date of appeal: 09.02.17). – Title screen.
2. Тарасова К. І. Global cyber risks and alternative variants of future / К. І. Тарасова // Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва / Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. 20-21 жовтня 2016 р. Ч2. – Тернопіль : Крок, 2016. – С. 197-199.
3. Cyber risk appetite: Defining and Understanding Risk in the Modern Enterprise [Electronic resource]. – Available at: <https://www.rsa.com/content/dam/rsa/PDF/2016/05/h15150-cyber-risk-appetite-wp.pdf> (date of appeal: 09.02.17). – Title screen.
4. Cyber resilience – The cyber risk challenge and the role of insurance [Electronic resource]. – 2014. – Available at: <http://www.thecroforum.org/cyber-resilience-cyber-risk-challenge-role-insurance/> (date of appeal: 09.02.17). – Title screen.
5. Allianz Risk Barometer Top Business Risks 2016. - Allianz SE and Allianz Global Corporate & Specialty SE. – 2016. [Electronic resource]. Available at: <http://www.agcs.allianz.com/assets/PDFs/Reports/AllianzRiskBarometer2016.pdf> (date of appeal: 09.02.17). – Title screen.

6. MMC Cyber Handbook 2016. Increasing resilience in the digital economy. [Electronic resource]. – 2016. – Available at: [https://www.mmc.com/content/dam/mmc-web/Global-Risk-Center/Files/MMC-Cyber-Handbook\\_2016-web-final.pdf](https://www.mmc.com/content/dam/mmc-web/Global-Risk-Center/Files/MMC-Cyber-Handbook_2016-web-final.pdf) (date of appeal: 09.02.17). – Title screen.
7. Data Breach QuickView Report. 2016 Data Breach Trends – Year In Review. [Electronic resource]. – 2017. – Available at: <https://pages.riskbasedsecurity.com/hubfs/Reports/2016%20Year%20End%20Data%20Breach%20QuickView%20Report.pdf> (date of appeal: 09.02.17). – Title screen.
8. Cyber-risk oversight. Director's handbook series. 2014 Edition. [Electronic resource]. – 2014. – Available at: <https://na.theiia.org/standards-guidance/Public%20Documents/NACD-Financial-Lines.pdf> (date of appeal: 09.02.17). – Title screen.
9. 2015 Cost of Cyber Crime Study: Global. – 2015. – Available at: [http://www.cnmeonline.com/myresources/hpe/docs/HPE\\_SIEM\\_Analyst\\_Report\\_-\\_2015\\_Cost\\_of\\_Cyber\\_Crime\\_Study\\_-\\_Global.pdf](http://www.cnmeonline.com/myresources/hpe/docs/HPE_SIEM_Analyst_Report_-_2015_Cost_of_Cyber_Crime_Study_-_Global.pdf) (date of appeal: 09.02.17). – Title screen.
10. Risk Nexus. Overcome by cyber risks? Economic benefits and costs of alternate cyber futures [Electronic resource]. – 2015. – Available at: <http://publications.atlanticcouncil.org/cyber risks//risk-nexus-september-2015-overcome-by-cyber-risks.pdf> (date of appeal: 09.02.17). – Title screen.



## 9. MATHEMATICAL METHODS IN ECONOMY

**Kozenkova V.D.**

Postgraduate

*National metallurgical academy of Ukraine, Ukraine*

### **PROBLEMS OF INFORMATION TRANSPARENCY IN ENTERPRISE ASSESSMENT VALUE**

**Козенкова В.Д.**

аспирантка

*Национальная металлургическая академия Украины, Украина*

### **ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ ПРОЗРАЧНОСТИ В ОЦЕНКЕ СТОИМОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ**

*The systematization of the most studied (im-in-un)'s are presented. Identification (im-in-un)'s creates a basis for the selection of information processing methods in order to obtain effective results modeling enterprise assessment value. The mathematical apparatus of the theories can properly operate on specific types (im-in-un)'s, as well as their various combinations.*

**Keywords:** *(im-in-un)'s, enterprise value, information processing methods*

*Представлена систематизация наиболее известных НЕ-факторов. Идентификация Не-факторов создает основу для выбора методов обработки информации с целью получения эффективных результатов моделирования стоимости предприятия. Математический аппарат теории позволяет работать с конкретными типами НЕ-факторов, а также их различными комбинациями.*

**Ключевые слова:** *НЕ-факторы, стоимость предприятия, методы обработки информации*

Интерес к оценке рыночной стоимости бизнеса определяется значением, которое имеет результат оценки при принятии решений, касающихся деятельности предприятия. Результат оценки может являться ориентиром при принятии решений, связанных с использованием финансовых ресурсов предприятия. Основы управления стоимостью предприятий отражены в фундаментальных трудах зарубежных авторов, таких как Э. Блэк, А. Дамодаран, Т. Коллер, Т. Коупленд, М. Миллер, Ф. Модильяни, Дж. Муррин, Ш. Пратт, А. Раппапорт, Дж. Робертс, М.Скотт, Д. Стерн, Б. Стюарт, К. Уолш, У. Шарп и других. Традиционно стоимость рассматривается через оценочные расчётные методики, которые выражают в денежной форме результат деятельности предприятия. Сегодня существует несколько подходов к оценке стоимости предприятия. Наиболее известными среди них являются метод опционов, который обладает свойствами адаптации к изменениям внешней среды; модель Эдвардса-Белла-Ольсона (ЕВО), призванная оценивать стоимость нематериальных активов; модели ряда EVA: метод экономической маржи (ЭМ) модели относительной характеристики рентабельности используемого капитала (CFROI) и другие[1].

Существующие методы оценки стоимости предприятия характеризуются наличием сильных сторон и существенных недостатков. К преимуществам можно отнести то, что они позволяют влиять на стоимость предприятия за счет увеличения эффективности основного вида производства; понятны менеджмента предприятия; имеют численное выражение; позволяют контролировать эффективность всех подразделений предприятия с точки зрения создания стоимости; могут быть рассмотрены в динамике. Недостатки связаны, прежде всего, с тем, что методы оценки трудоемки, они слабо учитывают изменение внешней среды предприятия, не оценивают негативное влияние кризисных явлений на стоимость предприятия и т.п.

Но наиболее существенным недостатком является то, что оценки базируются на информации субъективного характера; они могут быть недостаточно адекватными, что кроется в недостоверности и неполноте имеющихся данных, определенном неведении информации об объектах оценки и тому подобное. Экспертная информация требует как различных методов получения, так и различных методов обработки. К основным проблемам в этом процессе относят проблему наглядности экспертной информации, проблема единства

измерений, проблема адекватности и т.п.

Традиционным для менеджера является стремление уделять много внимания деталям, пытаться просчитать все до конца. По мнению К.Омае, искусство менеджеров это умение находить баланс между точностью и обоснованностью решений, их своевременностью и смелостью [2]. В основе этого искусства лежит интуиция. В психологической концепции К. Юнга интуиция рассматривается как одна из четырех основных психических функций, определяет отношение человека к самому себе и окружающему миру, способ принятия им жизненно важных решений [3]. Иначе говоря, менеджер принимает решения практически без предварительного осознания каких-либо доказательств, которые привели к этому знанию.

Хотя интуитивное принятие решений является неосознаваемым процессом, оно базируется на определенной информации, которой располагает менеджер. Необходимость полагаться на интуицию возникает при определенных обстоятельствах, тогда, когда информация, имеющаяся в распоряжении при принятии решения, является ограниченной и не очень содержательной; большая степень неопределенности и недостаточно прецедентов, служили бы примером решения проблемы; данным, в распоряжении при принятии решения, нелегко придать форму для количественного анализа, и поэтому они могут быть использованы лишь ограниченно; время, которое является для принятия решения, очень ограничен; есть много одинаково привлекательных вариантов решения и тому подобное.

На идеальном рынке совершенной конкуренции продавцы и покупатели пользуются неограниченным и бесплатным доступом к необходимой информации. Однако на реальном рынке информация является неполной и распределена она неравномерно между участниками. Возникает явление информационной асимметрии, когда информация, существенная для принятия решений находится в преимущественном распоряжении одного из участников. То есть возникает явление, которое можно охарактеризовать как недостаток, недостаток или искажения (иногда намеренно) информации. Специалисты называют такие информационные недостатки информации «НЕ-факторами».

Термин «НЕ-факторы» впервые был предложен А.С. Нариньяни для недостаточно представленных в формальных системах свойств, характерных для реальной системы знаний [4]. Учет НЕ-факторов при оценке стоимости предприятия дает возможность более полного использования неявной информации за счет преобразования ее в ту форму, которая доступна для обработки, что позволяет повысить степень доверия к данным и увеличить точность и согласованность результатов оценки. Принято считать, что НЕ-фактором является некоторое понятие, лексически, синтаксически и семантически отрицает любое свойство или аспект знания, как, например, противоречие (отрицает непротиворечивость знания), неточность (отрицает точность знания) и т.д. [5].

С точки зрения возможности работы с НЕ-факторами в автоматизированном режиме имеющееся множество НЕ-факторов можно разделить на 2 группы. Первая группа предусматривает, что НЕ-факторы первого типа эксперт может принимать знания в автоматизированном режиме с помощью определенных эвристических механизмов. К факторам этой группы относят нечеткость, неопределенность, неточность, недоопределенность. НЕ-факторы второй группы должны быть по возможности устранены из систем, основанных на знаниях. К факторам этой группы относят неполноту, противоречивость, некорректность, ненормированность, немонотонность. Для устранения проявлений НЕ-факторов типа 2 используются различные технологии, например для выявления неполноты можно использовать механизмы Data Mining [6].

Нечеткость предполагает отсутствие четких границ множеств объектов. Для формализации данного НЕ-фактора Л.Заде как расширение Аристотелевой логики предложил использовать нечеткие множества, позже легли в основу нечеткой логики [7]. В настоящее время срок нечеткая логика используется как специальный раздел многозначной логики и как конкретный набор теорий, включая лингвистические переменные, нечеткие множества, приближенные рассуждения, нечеткое управление, а также обобщенные ограничения, гранулярные исчисления и вычисления со словами.

Под неопределенностью понимается, что значение некоторой величины может быть получено с определенной вероятностью. В широком смысле под неопределенностью понимается наличие одного или нескольких НЕ-факторов. Иногда под неопределенностью понимается нечеткость, то есть для некоторых задач можно считать, что неопределенность - это частный вид нечеткости. Неточность значения означает, что его величина может быть получена с точностью, не превышающей определенный порог, определенный природой соответствующего параметра объекта.

Недоопределенность - это частичное отсутствие знаний о значении какого-либо параметра (мерного или нет). Недоопределенность величины означает, что она по своей природе является более точной, чем позволяет установить доступная в данный момент информация об объектах. В случае измеримых параметров недоопределенность и неточность можно приводить друг к другу.

В соответствии с [8] можно выделить явный и неявный учет исследований НЕ-факторов в системах знаний. Явный учет предполагает четкую ориентацию разрабатываемых методов на моделирование определенного НЕ-фактора. Неявное моделирование НЕ-факторов находит свое место в методах статистической обработки данных, таких как метод группового учета аргументов (МГУА), Data Mining (Knowledge Discovery), ДСМ-технологии и т.д.

Многорядные алгоритмы МГУА применяются для решения некорректных или недоопределенных задач моделирования, т.е. в случае, когда число точек в таблице опытных данных меньше числа аргументов, входящих в синтезируемую модель. ДСМ-метода автоматического порождения гипотез (ДСМ-АПГ) в базах данных с неполной информацией состоит из: аксиоматизируемых условий применимости; правдоподобных рассуждений типа ДСМ, формализуемых посредством бесконечнозначных логик предикатов, истинностными значениями которых являются степени правдоподобия порожденных гипотез; представления знаний (в базах знаний) в виде квазиаксиоматических теорий; дедуктивной имитации правдоподобных рассуждений; алгоритмов порождения сходства фактов; индукции в базе фактов (БФ); интеллектуальных систем типа ДСМ [9].

Дальнейшее развитие нечеткая математика получила в системе под названием «мягкие вычисления (Soft Computing)», в основе которых лежат терпимость к неточности, неопределенности и частичной истинности для достижения удобства манипулирования, робастности, низкой стоимости решения и лучшего согласия с реальностью [10]. Мягкие вычисления развиваются в направлении использования нечеткой логики, нейровычислений, хаотических систем, сетей доверия и разделов теории обучения.

Подходы Data Mining включают в себя объединение (association, affinity); анализ временных рядов (sequence-based analysis, sequential association); кластеризацию (clustering); классификацию (classification); оценивание (estimation); нечеткую логику (fuzzy logic); генетические алгоритмы (genetic algorithms); фрактальные преобразования (fractal-based transforms); нейронные сети (neural networks) и др.

В области оценки стоимости используются вероятностные модели, которые способны учитывать связи таких НЕ-факторов как неопределенность, неточность и недоопределенность. При этом, учитываются только явные или скрытые свойства исходных данных, которые имеют вероятностную природу. В случаях, когда исходные данные не полностью достоверные, вероятные модели нужно дополнять другими, способными учитывать степень уверенности оценщика в имеющихся у него исходных данных.

Применение нечеткой логики в процессе оценки стоимости позволяет не только учесть достоверность исходных данных, но и связи между нечеткостью, неточностью и недоопределенных. Такие связи могут быть учтены в процессе построения функций принадлежности. В тех случаях, когда известна информация о стоимостных ограничениях, выраженных путем указания некоторых пороговых значений или в виде интервалов, возможно использование этой информации для построения кусочно-линейных функций принадлежности.

### Литература:

1. Яковлева Е.А. Управление стоимостью промышленного предприятия в условиях инновационного развития: автореф. дис...докт.экон.наук: 08.00.05./ Яковлева Елена Анатольевна; СПб. гос. унив. экон. и фин. — СПб, 2009. — 40с.
2. Омае К. Мышление стратега: Искусство бизнеса по-японски/ Кеничи Омае ; Пер. с англ.— М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. — 215 с.
3. Юнг К.Г. Психологічні типи / Карл Густав Юнг.— Львів: Астролябія, 2010. — 692 с.
4. Нариньяни А. С. Недоопределенность в системе представления и обработки знаний/ А. С.Нариньяни. – Изв. АН СССР. Техн. кибернетика. – 1986. – №5. – с.3-28.
5. Костин, А.В. Полнота, точность, неопределенность, недоопределенность и нечеткость в оценке стоимости. Согласование результатов оценки, основанное на нечеткой логике [Электронный ресурс] / А.В. Костин, В.В. Смирнов. – Режим доступа: [www.labrate.ru/057404/057404.doc](http://www.labrate.ru/057404/057404.doc). – Загл. с экрана.
6. Душкин Р. В. Методы получения, представления и обработки знаний с НЕ-факторами/ Р.В.Душкин. — М: ДМК пресс,— 2011. — 115 с., ил.
7. Zadeh, L. Fuzzy Sets / Information and Control, 8(3), June 1965, pp.338-353.
8. Коваленко И. И. Сравнительный анализ методов моделирования некоторых НЕ-факторов / И. И. Коваленко, А. В. Швед, А. В. Мельник, Е. С. Пугаченко // Вісник Черкаського державного технологічного університету. - 2015. - № 1. - С. 43-50.
9. Моделирование не-факторов - основа интеллектуализации компьютерных технологий / Ю.Р. Валькман, В.С. Быков, А.Ю. Рыхальский // Систем. дослідж. та інформ. технології. — 2007. — № 1. — С. 39-61. — Бібліогр.: 38 назв. — рос.
10. Заде Л.А. Роль мягких вычислений и нечеткой логики в понимании, конструировании и развитии информационных/интеллектуальных систем // Новости искусственного интеллекта. — 2001. — № 2. — С. 4–10.

## 10. STATE ADMINISTRATION, SELF-GOVERNMENT AND GOVERNMENT SERVICE

prof. Georgi L. Manolov D.Sc

Department of „Politology“ – University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria

### ILLEGITIMATE PARTY FINANCING: FROM „THE BOSS SYSTEM“ IN THE US TO „VOTE TRADING“ IN BULGARIA

*Резюме:* Разгледани са някои проблеми на нелегитимното партийно финансиране. Разкрити са механизмите на това финансиране в САЩ („системата на боса“) от края на XIX век и неговите аналози в България. Особено място е отделено на определеността, структурата и проявленията на феномена „търговия с гласове“ през последните 25 години в нашата страна. Представени са и последни данни за размерите на „купения“ вот на последните парламентарни (2014 г.) и местни (2015 г.) избори в България.

*Abstract:* There are discussed some problems of illegitimate party financing. The mechanisms of this funding in the US („Boss System“) by the end of the 19th century and its analogues in Bulgaria are revealed. Particular attention is paid to definition, structure and manifestations of the phenomenon of „Trading Votes“ over the last 25 years in our country. The recent data on the size of „purchased“ vote in the last parliamentary (2014) and local (2015) elections in Bulgaria are presented.

Illegal party financing has always been the Achilles' heel of political life. Over many decades, and especially during the past twentieth century it has triggered heated discussions and doubts as distrust in the legitimacy of elections was constantly expressed. In most cases, however, the biggest problem lies elsewhere and we believe is related to the disclosure of **all possible sources of party financing, including illegitimate ones**, because they contain the deepest roots of the triad of power - money - interest when considering this current and painful for modern societies problem.

Historically, funding of election campaigns and political parties is not a phenomenon only of the XX century, but one that has occurred even in the XIX century, when in parallel with the establishment of political parties - primarily in the United States and shortly thereafter in Western Europe, arose early classic models of party and election subsidies. Because even then, or more specifically in the XIX century, in the United States appeared so called "Vote buying" which back then was a "twin brother" to party election financing, which we shall now clarify.

#### 1. „The boss system“ in the US

It is known that pre-election financing developed together with the transformation of political parties into subjects of the political process in the late nineteenth and early twentieth century.

In his popular lecture "Politics as a vocation" (1919) the great German sociologist and political scientist **Max Weber**, alongside reflections on the rise (and development) of political parties first noticed their new social function in their capacity as major actors in the political life of society. Moreover, Weber very successfully noticed the retrograde archaism of the parties of "notables" in the nineteenth century and the resulting objective need for new types of political agitation, propaganda and promotion of then emerging parties (mainstream and otherwise).

But Weber's brilliant analysis does not stop there and continues exploring the parties with even greater depth, because then fully reveals the new phenomenon in election campaigns in the **US, the so called "Boss system"** in which local party officials become directly involved in the organization of elections (as paid agitators for their parties) together with representatives of large and other business. Something more - this system ("boss") acts very rationally, becoming literally a **"machine" for making election money**.

What's the essence of the "Boss system"?

1) **The boss** according to M. Weber is a "... **capitalist entrepreneur in politics, which at their own expense and risk procures electoral votes**. He could have established first contacts as an innkeeper, a lawyer (...) or as a creditor. Then he **enters in relations with the adjacent boss and attracts the attention of already advanced career politicians**. (...) So begins his ascent. The boss is vital for the organization of the party, **he centralizes party activities**. (...) The boss is

indispensable as a person who **receives the money directly from the big tycoons.** (...) The boss with his reasonable discretion in monetary affairs is **the trustee of those capitalist circles who finance the elections**"<sup>10</sup> (*underlining is mine - G.M.*). Here, the author reveals a strikingly clear party system, one as specific as it is concealed these days, i.e. a system of formation of the party boss, and his genetic links with big private capital.

2) This capitalist entrepreneur in politics, as determined by Weber, stands on too high a pedestal in the party hierarchy because "... he largely supplies the funds. How exactly does this work? **Part of the funds are collected from membership dues mostly by taxing the salaries of those officials who owe their positions to the boss and the party. Another source is bribes and tips.** (...) But those alone cannot provide the necessary working capital ... "*(underlining is mine - G.M.)* as the boss of the parties in the US is the one who gets the money from big private businessmen and "... they would not entrust their money for election to any paid party official who is accountable to society."<sup>11</sup>

3) In his activities, the boss works in the dark, is not tempted by social recognition and does not comply with any party principles. **His real specialty is only power: first, power as power and second, power as a source of money**<sup>12</sup>. Although M. Weber does not mention personal and professional information on the status of this or that boss, we can surely say that the "new" American clientelist from the nineteenth century is continuing in a "great" way the work of his brothers in business in ancient Rome.

4) **The classic party boss** has no political principles and is fully devoid of convictions, as he **is not interested in ideologies, only in securing hard votes**<sup>13</sup>. He does not hold any positions (except for senator in the Federal Council), therefore he can distribute posts, mostly for merit to the party. However it often happens that a surcharge has to be paid for a job, depending on the designated fees for the respective positions (!?!), incidentally, the same way public services were sold during feudalism.

5) The American party boss<sup>14</sup> **has a kind of two-faced nature** as a type of political behavior: in some circumstances he can be quite an ill-mannered person who behaves indecently, because he must achieve his "financial" goal at any cost; while in others - in his private life, the boss really is flawless and correct insofar as he can quickly adapt to the established social environment.

Although not perfect, **the boss system in the US represents a well organized party mechanism to raise election "political money" which (system) has laid the foundations and mechanisms of future party financing and gradually imparts some of its standards in a number of countries on the European continent.** Moreover, this system in many, many ways has become an exemplary model for corrupt European parties, as is the case with "trading votes" in Bulgaria.

## 2. The term " vote trading "

By age-old Bulgarian tradition, election officials of the time took notice of **tested methods such as "vote trading"**, which has long since become a major "law" in our politics. Here the facts are dozens, so I will cite only one, which, however, is particularly indicative of the period. During the election campaign, "small" privileges were often provided to Bulgarian peasants, for example allowing a part of voters to cut free timber from the state and municipal Fund for the simple service of voting for government candidates<sup>15</sup>. So at the expense of the Bulgarian state, the ongoing parliamentary elections were perfectly legally bought and sold.

It would be a mistake to not point out that, for many years, "vote trading" has flourished among the Roma minority. Data on this is given by the Bulgarian publicist D. Kazasov who in his

---

<sup>10</sup> See Weber, M. Scientist and Politician. Sofia: Mikroprint, 1993, p. 79-81.

<sup>11</sup> Idem

<sup>12</sup> See idem, page 82

<sup>13</sup> See idem

<sup>14</sup> See idem

<sup>15</sup> See Peshev, P. Historical events and figures on the eve of our Liberation till today. Sofia, 1993, p. 845-846.

book "Streets, people, events," says that in the early XX century Gypsy voices were cheaply bought by wealthy candidates<sup>16</sup>, thus influencing the election results. Consequently, Bulgarian Roma had their voting rights taken away (1901), despite this being a gross violation of Art. 86 of the Tarnovo Constitution, which regulated these rights (for all citizens above 21 years of age).

In literature, however, very often several popular concepts are mixed up when talking and interpreting the so called "Vote trading". Such concepts as "vote buying", "corporate vote", "controlled vote" etc., which, besides being used arbitrarily, are not always correctly determined, and often simply identified as the same. No substantial difference is made between them, which is particularly true for the concept of "controlled vote" having claims (through its authors) to be the most authentic in the analysis and evaluation of "trading votes" in Bulgaria.

According to the authors of a report on domestic crime and controlled vote in Bulgaria those terms are defined as follows: **1) controlled (corporate) vote** is compulsory voting for a particular party or candidate by pressure in the workplace or as a result of dependencies in the informal sector; **2) controlled vote**, seen as illegally influencing on voters, seeks to force them to vote against their will in favor of a candidate or a party designated by another person (that person has power resource); and **3) vote buying**, understood as a crime against the political rights of citizens, voters are persuaded to vote in favor of the specified candidate or party in exchange for material gain<sup>17</sup>. Similar or nearly identical definitions may be encountered in some other authoritative research<sup>18</sup>, adhered to by most specialists, experts and researchers in this field.

Without denying the quality and correctness of the so formulated definitions, it has to be noted that they suffer from significant deficiencies, serious omissions and conceptual failure. These gaps are: *first*, even though correct by themselves, the above concepts are not considered in their entirety or as an integral part of the functioning of the single political market in the country, which actually represents an important theoretical gap; *secondly*, in determination of these concepts, it is omitted that they are entirely a product of the "shadowy" political market that is extremely well developed in Bulgarian political conditions; *third*, as part of the "shadow" political market, the described concepts ("corporate vote", "controlled vote" and "vote-buying") are essential elements of the mechanisms of the "market of political corruption" that from election to election is growing greater in financial dimensions (whether recognized or not); *fourth*, it is essential to point out that the descriptions of all three concepts do not mention use of money (directly or indirectly), but the so called "material benefit" for voters, which in turn ignores the process of "sale" of the vote as an ugly market process.

Consequently, the terms "corporate vote", "controlled vote" and "vote buying" are partially true, because they should be viewed in a much broader "theoretical" perspective, which implicitly gives us the concept of **"trading votes"** which will now be interpreted.

In this context **the term "trading votes" can be defined as unregulated (direct and indirect) "sale" of electoral votes, and as a blatant corruption exchange in which the giving of cash on hand (in natural values, or by controlling the vote) aims to provide people's vote for a particular party, organization, movement, leader or person.** So, "vote trading" is an important component of the "shadowy political market" and as such has its inner content, structure, types, and forms and so on.

In the conditions of the established political and economic oligarchic model in our country, the realization of money in "vote trading" finds application along the axis electorate - parties - state (elections), with the "mediation" of big private business in the country (see. Figure 1).

The proposed scheme shows that there are basically three mediating dependencies for "pouring" money into "vote trading": 1) from parties through the oligarchy to the electorate; 2) from the state through parties to the electorate; and 3) from the State itself through the oligarchy to the electorate. This is the movement of money in the **first "horizontal" level**, in which huge amounts

---

<sup>16</sup> See Kazasov D. Streets, people, events. Second edition. Sofia, 1968, p. 211.

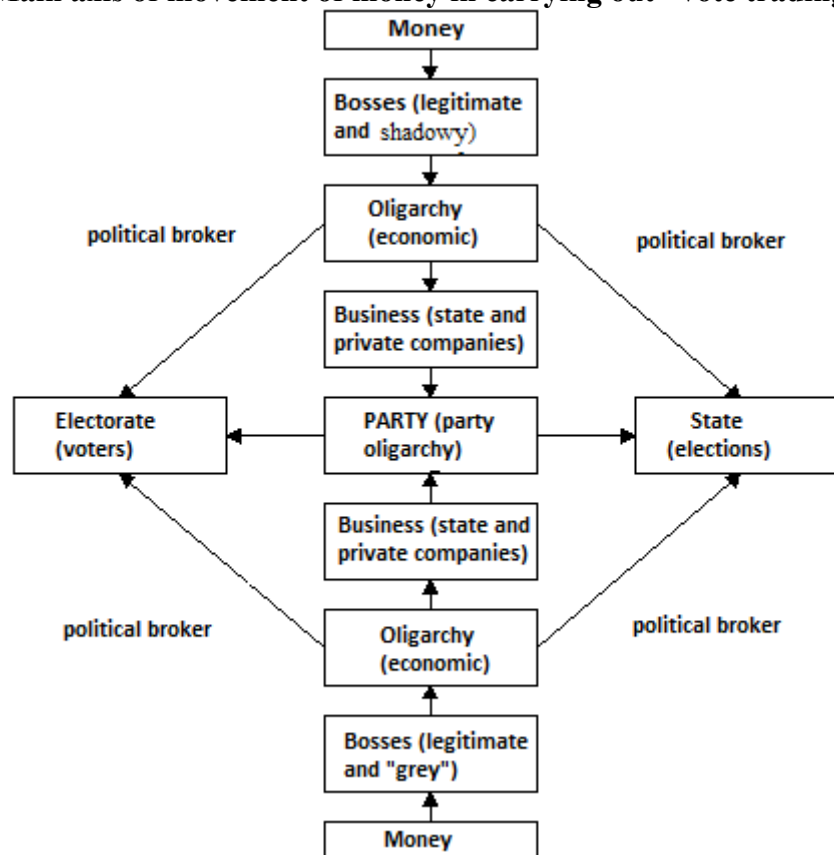
<sup>17</sup> See [www.iris-bg.org](http://www.iris-bg.org).

<sup>18</sup> See The election process in Bulgaria: unresolved issues. Report from monitoring the elections for the 43<sup>rd</sup> National Assembly held on 5.10.2014 (See <http://www.transparency.bg/>).

of money to "purchase" the electorate are placed in relatively "pure" form as they are of mostly legitimate origin (public and private money), although it is spent for illegitimate purposes i.e. to pay for the concealed "vote trading" (with fake accounts, fake contracts, invalid invoices, etc.).

Figure 1

**Main axis of movement of money in carrying out "vote trading "**



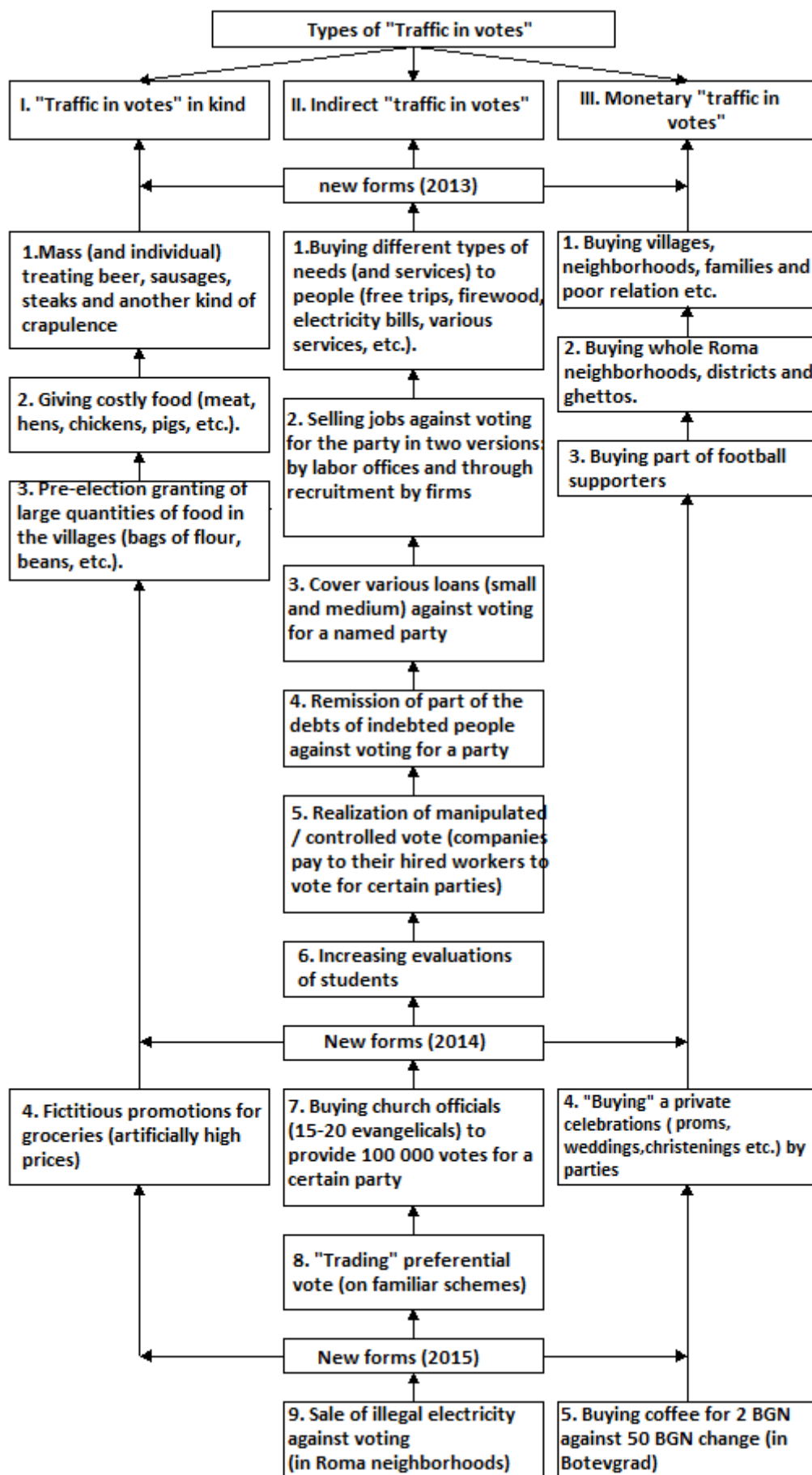
But there is **another, "vertical level"** on which money for "trading votes" is actually implemented through two important stages: **one** is the so called "proportional level" where the natural movement of this kind of "political money" is directly from businesses to the electorate, or something like a Bulgarian version of the "boss system"; **the other** level is inverse, because it develops backwards, or upwards, where the provided money for "buying" of votes of the electorate is moving to the business. Here, the electorate (voters) itself demands money from party leaders and business leaders to vote for this or that party, for this or that leader or this or that businessman, etc.

**The structure of "trading votes"** incorporates four essential elements that we believe are the following: **1) "money vendor"** against votes cast (for parties), which benefit everyone - the "salesman" himself as a commission, the corresponding political party - elections and the electorate that sold their votes for cash; **2) consumer or user** of the service are the voters (electorate), i.e. electoral mass of thousands, which is susceptible to this kind of "corrupt" commercial transactions; **3) "purchase" of members of electoral commissions** or personally handing out money to individuals who are part of the relevant committees; **4) "marketing" of electoral commissions** (in the state), where in a very refined way whole electoral commissions, or some of their members are bribed (sectional, regional, municipal, etc.).

This structure is extremely rational (and working) as part of the Bulgarian parties, bypassing the law, gain more votes, which, in other words, is "buying political legitimacy" through semi-legal methods. Because in Bulgaria "vote trading" was never a self-occurring phenomenon, but always the result of purposeful party politics to win elections. This determines the **different types of "vote trading"**, which can generally be defined as natural, indirect, monetary and controlled voting (See Fig.2) and its **latest forms** of expression, used in election campaigns of the early parliamentary elections in 2013 and 2014.



Figure 2



In the **natural type of "electoral trade"** usually "vote buying" is done by providing various items, food, household goods and all sorts of other material and physical "measures" of the vote.

But the new trend in "electoral trade" is massive natural buying and selling of votes, in which ringleaders of parties and coalitions go to rural convenience stores and pay for people's shopping on a single condition - that they vote for the corresponding party, organization or coalition. The situation is similar with the "fictitious discounts" on groceries, where a stick of salami was sold on the street (in Roma ghettos) for 1 BGN and so on. (2014).

To the **second type of "vote trading"**, or **the so called "indirect trade"**, can be attributed all those forms of flirting with the electorate, in which the parties "buy" various needs of the people in the form of various benefits (services, electricity, wood, trips, etc.) against votes for a particular political entity.

As for the **financial type of "vote trading"**, at first glance it seems simple and clear: through its networks, business and parties illegally distribute previously allocated money to people (especially minorities) against their voice in favor of one or another candidate or party. This is, however, only seemingly, because practically, a whole market election mechanism is at work, through which party brokers carry out illegitimate trade. Moreover, "vote trading" is very modern, using the system "multilevel marketing" whereby vote distributors receive a double reward: once - for their personal vote, and the second time - for each person they convince to vote for the same candidate for whom they have. Lately, a "collective form of trading votes" is on the rise, where there is already a tendency to "purchase" entire villages, neighborhoods, families, Roma ghettos, football fans (2013) as well as the extremely trendy in the last election (2014) massive "purchases" of personal celebrations (proms, weddings, christenings, etc.) by party and business bosses.

And finally, there is an increasingly strong development in the so called **"controlled (and corporate) vote"**, in which money is given en masse to workers of companies to vote for strictly defined parties, of course, and threats are issued that if they do not vote for them, they will be fired. This form can be called new because at present (from election to election) it is increasingly expanded upon and practiced, i.e. becomes "modern". Furthermore, "controlled vote" is becoming an increasingly serious political problem, that according to observations of the Association "Transparency without borders" contains: **representatives of employers** putting pressure on economic dependents (to vote in favor of the candidate preferred by the employer); **local political leaders** or representatives of local authorities (having the power resources and influence at a local level); and **informal leaders of communities**, living with limited resources and generally socially vulnerable<sup>19</sup>. Lately extortionate speculation is becoming more widespread, with recruitment of unemployed by the formula "job against vote." This is another "hit" in "vote trading", which is extremely dangerous because it is racketeering unemployed people in Bulgaria, and has already been used widely in 2013. In 2014 this "hit" was updated with mass "trade preferences" and the inclusion of a number of church officials, persuading for money...

Over time, the existing mechanisms and schemes for cash "trading votes" continually improve, turning into efficient systems for illegitimate gathering of votes for parties, the most popular of which are: the system of tens, the system of pentecostals and the "system of the Indian yarn"<sup>20</sup>.

To the classification of "vote trading", specifically to the "controlled vote" we will only mark **the so-called "export of electorate"** in which the whole social strata and residents of urban systems (small and medium-sized municipalities) is literally "moved" or go on a "tour" to different regions of the country. This "export electorate" can be one of two main types: **"internal exports"**, in which minority groups are registered beforehand in villages, hamlets and small towns; and **"foreign import"** - engaging in organized voyages for our emigrants with Bulgarian citizenship (from Turkey, Europe) into the country, so they can vote during elections. Of course, in both cases it is a disguised form of "vote trading", which is especially popular in the local elections.

---

<sup>19</sup> Cited: Quality of democracy in Bulgaria. Compilation and scientific editing: Dobrin Kanev and Antony Todorov. Sofia: Iztok-Zapad, 2014, p. 178.

<sup>20</sup> See details of these systems in: Manolov, G., The cost of the election, or how parties buying power. Plovdiv: Paisii Hilendarski, 2009, p. 318-322.

That said, just logically it follows that within the "shadow" political market in Bulgaria has formed such a tested form of "vote trading" that is almost no different from its classic commercial manifestations (economic market) namely: **1) "political retail"** - sales of votes to a small amount of users for their personal use in order to obtain personal profit (making money, employment, acquiring bonuses, etc. ; and **2) "political wholesale"** - brokerage where brokers parties shop for whole electoral segments, sectional, district and municipal electoral commissions, voters in certain agricultural and economic sectors (mainly small and medium settlements), etc. , etc. Every year **the electoral process in the country is totally "monetized" by expanding the "shadow" market policy, in which a large part of Bulgarian parties have long since become typical companies, gradually losing their political outlook.**

The enormous scale of "vote trading" makes difficult to find an adequate digital equivalent, because it is almost impossible to calculate the value of the traded votes. Yet some orientation for this can be had from the various agencies and institutions that deal with this problem. Here's what the aggregated data shows for given cash on hand for the "buying" of voters during the campaign in 2014: 1) according to the Civil Initiative for Free and Democratic Elections (CIFDE) only to 25.09.2014, 300 thousand were votes were "bought" totaling 15-20 million BGN, provided that by that date, the official donors are only 616 people, who have given to the parties a total of 300,500 BGN (!?!); 2) according to the Center for the Study of Democracy (CSD) there has been "purchase" of 400-500 thousand votes; and 3) according to the Association "Transparency without borders" the number of those who traded cash for their vote is about 200 thousand, or between 14 and 16 percent of voters<sup>21</sup>.

This data is correct, but incomplete, because it does not account for the entire range of **multiple components, specifying the content of the phenomenon of "trading votes" in Bulgaria**, to which must be attributed all its types, shapes and varieties of manifestation (expressed in Figure 2). Here one of the basic prerequisites for "vote trading" is the tendency of Bulgarians to "sell" their votes for money, which in 2012 according to research by agency "Median" is almost 29% if they are offered respectively 100 (10.6 %) or 300 (18.3%) BGN<sup>22</sup>, and which is quite a high rate of susceptibility to this kind of conduct.

As is clear from the data, it is difficult to answer the question about **the number and scale of traded votes in the last parliamentary election**. Therefore, we will **build upon part of the previously facts that include both all types (and varieties) of "vote trading", and the manipulative controlled (and corporate) vote.**

We think the traded vote of the voters in the last parliamentary elections in 2014 is much larger than what the data shows and should be calculated in the following order: *first*, the base for calculating is the number of valid votes, which according to Central selective committee is 3283 192 voters; *second*, of these real votes, **the number of bought ones is about 15%, or 483-728 thousand votes**; *third*, of all votes cast, the scale of the **manipulative controlled (and corporate) vote is 20 percent**, or 656,638 votes; and fourth, according to sociological data, most susceptible to vote buying are two main layers: the uneducated (with primary or lower education), of which 42% supported MRF (*Movement for Rights and Freedoms*), 20% - BSP (*Bulgarian Socialist Party*) and 17% - GEDB (*Citizens for European Development of Bulgaria*); and the poor, such as Roma, of which 44% voted for MRF, 17% - for BSP, and 8% - GEDB<sup>23</sup>. This in turn means that **the total number of bought and controlled votes is equivalent to about 33%, or 1,149,117 people**<sup>24</sup>. However, in this number (and percentage) is not calculated the number of invalid ballots (218 125 pcs.), of which at least 50% may also have been bought in advance.

---

<sup>21</sup> See consistently: newspaper "Duma", 27.X.2014; newspaper "Politika", 26.IX. - 2.X.2014; and newspaper "Standard", 25.IX.2014

<sup>22</sup> Cited: The quality of democracy in Bulgaria. Opere citato, p. 178.

<sup>23</sup> See newspaper "Trud", 7.X.2014

<sup>24</sup> See <http://results.cik.bg/pi2014/rezultati/index.html>

With this data, it is not difficult to calculate that **the money invested in the appalling "vote trading", at an average base of 50 BGN per vote<sup>25</sup>, reaches an amount of over 57.5 million BGN (for about 1.15 million people)** which in reality is totally ignoring all regulations dealing with party financing in the general elections in 2014. Here, however, naturally the question arises where these tens of millions for a campaign came from, given that, by law, the parties and coalitions can use up to 3.2 million BGN, so for a total of eight parties in the 43 National Assembly that makes about 26 million BGN with donations (of 300,000 BGN)! And another question: **In ten years the parties have increased their government funding almost 10 times (2003-2013 years) and received 310 mln BGN, how to explain the origin of these nearly 60 million BGN for "buying" votes, provided that party financing from the private sector is forbidden?** Obviously it is a development of illegitimate party financing, which, besides never having stopped in Bulgaria, is constantly fed by the "shadow" economic sector.

The trend of increasing "vote trading" in Bulgaria was reinforced on the recently held **local elections in the country** (25.10.2015). Here is the preliminary data of the observations of the Association "Transparency without borders": 1) 13.13% - controlled voting; 2) 2.53% - "buying of votes"; 3) 73.23% - violations of the electoral process; and 4) 11.11% - illegal campaigning<sup>26</sup>. In this respect, it is not difficult to assume that **the total percentage of traded votes is about 30%**, since only the sum of controlled and "bought" vote was around 16%, while the number of violations is nearly two-thirds of that, of which at least 15-20% is associated with various forms of "trading votes." This is an extremely unfavorable trend that brings too many negatives, especially against 53% turnout.

\* \* \*

The exposed negative effects of "vote trading" on the development of the security bodies every year (especially after elections) reflect on the extremely inefficient state of the political system. In this sense, a global rethinking of the work of state institutions is in order, which can be done by deep political reform of absolutely all parts, units and elements of our political system; fundamental change to the Electoral and Criminal Code; radical amendments to the Judiciary Act, etc. in order to sharply restrict "vote trading" and democratize the political process in the country.

**Kobzev I.V.,**

Candidate of Technical Sciences, Associated Professor

**Melnikov O.F.,**

Doctor of Public Administration, Professor

**Orlov O.V.**

Doctor of Public Administration, Professor

*Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration attached to the Office of the President of Ukraine, Ukraine*

## **STATE MODERN PARADIGM OF HUMAN RESOURCES**

**Кобзев І.В.,**

кандидат технічних наук, доцент

**Мельников О.Ф.,**

доктор наук з державного управління

**Орлов О.В.**

доктор наук з державного управління

*Харківський регіональний інститут державного управління*

*Національної академії державного управління при Президентові України*

## **СУЧАСНА ПАРАДИГМА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМИ РЕСУРСАМИ**

<sup>25</sup> See newspaper "24 hours", 16.IX.2014

<sup>26</sup> See newspaper "Capital", 5.XI.2015

*Studied the international experience of the state of labor administration which shows that these systems have been seven major evolutionary stages: aristocratic, patronage, professional, effectiveness, human, privatization, partnership. Proved that stage partner, as the most important dates counting from the 2000s and is based on the values of personal responsibility, limited and decentralized government, a common service delivery by government and NGOs.*

**Key words:** *public administration, human resources management, personnel, civil service, decentralization, public goods and social services.*

*Досліджено зарубіжний досвід розвитку державних систем управління трудовими ресурсами який свідчить, що ці системи пройшли сім основних еволюційних стадій: аристократичну, патронажну, професійну, результативності, людську, приватизаційну, партнерську. Доведено, що партнерська стадія, як найважливіша бере свій відлік від 2000-х років і базується на цінностях індивідуальної відповідальності, обмеженого і децентралізованого уряду, спільного надання послуг урядовими і неурядовими організаціями.*

**Ключові слова:** *державне управління, управління трудовими ресурсами, кадрова політика, державна служба, децентралізація, суспільні блага та соціальні послуги.*

Важливою складовою державного управління є кадрова політика в управлінській сфері. Тому держава має враховувати не тільки кадрові потреби органів державної влади і суспільства, а й об'єктивні тенденції в управлінні трудовими ресурсами.

Останнім часом управління трудовими ресурсами в Україні, як у державних, так і недержавних організаціях, зазнає суттєвих змін, що стосуються не лише запровадження нових методів, підходів, технологій тощо, а йдеться взагалі про інше розуміння сутності та змісту управління, про іншу управлінську парадигму, яку не можна ігнорувати, якщо ставити за мету створення ефективної системи державного управління, ефективної державної служби. Тому аналіз особливостей нової парадигми безпосередньо пов'язується з оцінкою її впливу на традиційні цінності управління, а також із змінами структури і функцій державного управління трудовими ресурсами в альтернативних кадрових системах [7, 8].

Управління трудовими ресурсами в сфері державної служби можна розглядати, як мінімум, з чотирьох точок зору:

– по-перше, – це виконання функцій (загальних і конкретних) щодо управління трудовими ресурсами в державних організаціях;

– по-друге, – це процес розміщення державних робочих місць як дефіцитних ресурсів;

– по-третє, – це взаємодія основних суспільних цінностей (чуйності, результативності, права, соціальної справедливості), що часто конфліктують (під чуйністю мається на увазі бюджетний процес, який визначає посади і пріоритети при призначенні осіб з урахуванням політичної орієнтації та особистої відданості, освіти і досвіду як індикаторів заслуг; під результативністю – комплектування штату працівників на підставі їх здібностей і фаховості, а не політичної відданості; права – відбір і просування працівників засноване на заслугах, що визначаються об'єктивним оцінюванням здібностей та професіоналізму, коли працівники є вільними у застосуванні своїх знань, навичок і здібностей без політичної заангажованості; соціальною справедливістю – пропорційний розподіл державних робочих місць, що враховує стать, расу й інші критерії працівників);

– по-четверте – це запровадження систем трудових ресурсів, які містять закони, правила, процедури, методи, що використовуються при виконанні функцій кадрової служби і які відображають абстрактні цінності [5].

Аналіз розвитку державних систем управління трудовими ресурсами у західних країнах свідчить, що вони пройшли сім основних еволюційних стадій (табл. 1).

На аристократичній стадії еволюції (до початку XIX ст.), коли створювалися уряди при монархах, невелика група представників вищої знаті займала майже всі державні посади. Дана ситуація змінюється з виникненням політичних партій, коли державні посади стають нагородою за політичну відданість чи партійну приналежність, що характеризує патронажну стадію розвитку системи державного управління трудовими ресурсами (XIX ст.).

Зростання обсягу і складності державної діяльності зумовили перехід до стадії професіоналізму (кінець XIX ст. – 30-ті роки XX ст.), коли наголошувалося на ефективності (модернізації) кадрового менеджменту як нейтральної управлінської функції та правах особистості (демократизації), а розподіл державних посад у більшості випадків здійснювався з урахуванням заслуг [4].

Безпрецедентні виклики глобальної депресії і другої світової війни призвели до стадії результативності (30-ті – 60-ті роки ХХ ст.), коли об'єднали політичне керівництво патронажної системи з принципами заслуг в системі державної служби [5].

Таблиця 1

**Особливості розвитку систем державного управління трудовими ресурсами**

№	Стадія еволюції	Цінності, що домінують	Системи, що домінують	Роль управління трудовими ресурсами	Рушійні сили змін
1	Аристократична	Чуйність	«Правління елітою»	Відсутня	Політичні партії + патронаж
2	Патронажна	Чуйність	Патронаж	Найм + політична ясність	Модернізація + демократизація
3	Професійна	Ефективність + права особистості	Публічна служба	«Нагляд» над керівництвом організації та вибірними посадовими особами	Чуйність + ефективне управління
4	Результативності	Чуйність + ефективність + права особистості	Патронаж + публічна служба	Співробітництво + законодавчі обмеження	Права особистості + соціальна рівність
5	Людська	Чуйність + ефективність + права особистості + соціальна рівність	Патронаж + публічна служба + колективний договір + надання переважних прав	Поступливість + проведення політики + консультації	Динамічна рівновага чотирьох конкуруючих цінностей і систем
6	Приватизаційна	Чуйність + ефективність + відповідальність особистості + обмежене управління + колективна відповідальність	Патронаж + публічна служба + колективний договір + надання переважних прав + альтернативні механізми + гнучка система найму	Поступливість + проведення політики + консультації + схвалення контракту + стратегічне розуміння управління трудовими ресурсами	Динамічна рівновага чотирьох проурядових цінностей і систем і та трьох антиурядових цінностей і систем
7	Партнерська	Чуйність + ефективність + відповідальність особистості + обмежене управління + колективна відповідальність + співробітництво	Патронаж + публічна служба + колективний договір + надання переважних прав + альтернативні механізми + гнучка система найму	Поступливість + проведення політики + консультації + схвалення контракту + стратегічне розуміння управління трудовими ресурсами + управління конфліктами	Динамічна рівновага чотирьох проурядових цінностей і систем та трьох антиурядових цінностей і систем

Подальші значні соціальні потрясіння сповістили про початок так званої “ери людей” (60-ті – 70-ті роки ХХ ст.), коли з'явилися колективні договори про колективні права працівників і переважні права для відображення соціальної рівності (за допомогою добровільного або підмандатного найму і відбору для збільшення представництва меншин і жінок у структурі робочої сили) [6]. Деякі дослідники, зокрема А. Фрідман, відзначають, що до 80-х років ХХ ст. управління трудовими ресурсами в сфері державної служби західних країн забезпечувало динамічну рівновагу чотирьох конкуруючих цінностей (чуйності, ефективності, прав особистості, соціальної рівності), кожна з яких підтримувалася

конкретною системою розподілу дефіцитних державних посад [1].

Наступна стадія – приватизаційна (80-ті – 90-ті роки ХХ ст.) настала внаслідок переходу багатьох західних урядів до нових моделей державного управління, що отримали узагальнюючу назву “новий публічний менеджмент”. Однією з рис цих моделей була “антиурядова” критика (особливо це стосується Великобританії та США) існуючих систем державного управління через їхню неефективність і невідповідність сучасним вимогам. Ця парадигма змінювалася паралельно із зростанням довіри до ринку, а не до урядових організацій і державних службовців. Хоча органи державного управління і зберегли себе як “великого угодовця” серед конкуруючих цінностей, акцент змістився на економічні перспективи та значущість управлінської ефективності, що чітко відображають інтенсивний тиск того часу на державний сектор, який виражався гаслом “Робити більше з меншими витратами”.

Перша хвиля тиску – робити більше – змусила уряди бути більш відповідальними за допомогою таких методів, як фінансування програм, цільове управління, оцінювання програм і впровадження систем управління інформацією.

Друга хвиля тиску – з меншими витратами – примусила уряди до зниження витрат за допомогою визначення її межі, скорочення дефіциту, запровадження відкладених витрат, прискореного стягнення податків, зборів за обслуговування, а також згортання програм розвитку.

Внаслідок того, що від 50 до 75 відсотків витрат держави спрямовується на зарплату працівників і різні допомоги [2], спроби підвищити підзвітність нижчих органів і скоротити витрати зосередились на управлінських функціях, віднесених до категорії державного управління трудовими ресурсами. Зміни продовжувалися у напрямку, заданому філософією і методами посилення підзвітності у 30-і і 60-і роки ХХ ст. Наголос ставився на результаті виконання державних програм у тісному взаємозв'язку з урядовими діями (новими підходами до фінансування програм і розподілу доходів, прогнозуванням трудових ресурсів, оцінюванням результатів праці, цільовим управлінням, об'єктивною оцінкою результатів діяльності, аналізом вигідності витрат, більш ретельним визначенням продуктивності праці тощо). Крім того, революція в інформаційних системах розширила доступ до інформації, що використовувалась управлінням для координації зусиль суб'єктів влади і контролю, і ця зміна знайшла відображення в організаційній реструктуризації і скороченні кількості управлінських посад.

У 90-і роки ХХ ст. продовжувалися спроби щодо звуження компетенції уряду, підвищення його відповідальності і ефективності діяльності, збільшення державних ресурсів для приватних осіб і бізнес-структур. Наприклад, у 1993 р. віце-президент США Ел Гор обнародував звіт “Національна оцінка результатів урядової діяльності”, який спрямовувався на формування уряду, який би “працював краще і коштував дешевше [3, с. 57]”. Зміни, запропоновані у цьому звіті, вимагали фундаментальних перетворень в організаційній структурі та в системі підзвітності, децентралізації більшості функцій кадрової служби і передачі їх іншим органам і відповідного скорочення функцій і повноважень Національного управління кадрової служби, скорочення федеральних державних службовців, особливо офісних посад (кадри, фінанси, аудит, постачання і середня адміністративна ланка), не пов'язаних безпосередньо з підвищенням продуктивності управлінської праці.

Саме у той час філософія державного управління у західних країнах висунула на перший план такі “антиурядові” цінності, як індивідуальна відповідальність, обмежений і децентралізований уряд, колективна (тобто, державна і недержавна) відповідальність за соціальне забезпечення. Розповсюдження даних цінностей мотивувалось наступним: по-перше, прихильники індивідуальної відповідальності очікували, що люди зроблять свій вибір відповідно до своїх власних цілей і сприймуть відповідальність за свої дії як наслідки свого вибору, а не перекадуть її на решту суспільства; по-друге, прибічники обмеженого і децентралізованого уряду вважають, що уряд може без достатніх підстав, на власний розсуд позбавити індивідумів їхніх прав (вони також стверджують, що державна політика надання послуг і генерації доходів можуть управлятися ефективно меншою урядовою організацією у

спосіб, що є не можливим для великих організацій.

Зменшення розміру і масштабу дій деяких урядових організацій виправдовується їх неефективною роботою, зростанням значущості свободи особистості, небажанням віддавати більшу частку доходу на оподаткування); по-третє, цінності обмеженого і децентралізованого уряду й індивідуальна відповідальність мають доповнюватися, на думку численних дослідників, колективною відповідальністю за соціальне забезпечення (найсуттєвіший наслідок культивування цієї цінності, принаймні в частині, що відноситься до державного управління трудовими ресурсами, – це створення альтернативи традиційній думці про те, що уряд має надавати соціальні послуги і фінансувати їх). Але тенденція децентралізації уряду була б неможливою без значної кількості некомерційних організацій, які розпочали у той час надавати соціальні послуги на місцевому рівні замість державних органів і установ.

Усе це призвело до переходу на наступну стадію – партнерську, яка починає свій відлік від початку ХХІ ст. Можна стверджувати, що на цій стадії формується нова парадигма державного управління трудовими ресурсами, що базується на тих же цінностях індивідуальної відповідальності, обмеженого і децентралізованого уряду, колективної відповідальності за соціальні послуги, тобто, ті, які характеризували попередню стадію, проте з посиленням стратегічного акценту на спільне надання послуг урядовими, бізнесовими і неурядовими організаціями. Основна ідея цієї парадигми співпраці полягає в тому, що надання суспільних благ і соціальних послуг може здійснюватися тільки кваліфікованим формуванням і розміщенням трудових ресурсів, не дивлячись на структуру, в межах якої це відбувається. Прихильники цієї парадигми стверджують, що кваліфіковане розміщення трудових ресурсів найкраще забезпечується поза традиційною моделлю державної служби. Спроби отримання позитивних результатів у такий спосіб призвели до створення і впровадження в органах державного управління різного рівня нових кадрових систем.

Слід відзначити, що підходи до реалізації основних стратегій управління трудовими ресурсами як на приватизаційній, так і на партнерській стадіях – одні й ті ж: використання альтернативних організацій для надання соціальних послуг і збільшення гнучкості трудових відносин для державних службовців. Існування цих альтернативних стратегій управління трудовими ресурсами – не новина, але огляд наукових джерел за останні 10-15 років показує, наскільки поширеними вони стали і як вони замінили традиційне управління [9, 10].

#### Література:

1. Freedman A. Commentary on Patronage / A. Freedman. // *Public Administration Review*. – 1994. – № 54(3). – P. 313 – 324.
2. *From Red Tape to Results: Creating a Government That Works Better and Costs Less*. – Washington, D.C. : U.S. Government Printing Office, 1993. – 122 p.
3. *From Red Tape to Results: Creating a Government That Works Better and Costs Less*. – Washington, D.C. : U.S. Government Printing Office, 1993. – 83 p.
4. Hecl H. *A Government of Strangers* / H. A Hecl. – Washington, D.C. : Brookings Institution, 1977. – 221 p.
5. Klingner D. E. *Strategic Human Resource Management* / D. E. Klingner. // In J. Rabin, T. Vocino, W. B. Hildreth, and G. J. Miller (eds.), *Handbook of Public Personnel Administration*. – New York : Dekker, 1995. – 446 p.
6. Nalbandian J. *From Compliance to Consultation: The Changing Role of the Public Personnel Administrator* / J. Nalbandian. // *Review of Public Personnel Administration*. – 1981. – № 1(2). – P. 37 – 51.
7. Мельников О. Ф. Нова парадигма державного управління трудовими ресурсами / О. Ф. Мельников // *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. – X. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2008. – Вип. 3 (22). – С. 380 – 391.
8. Мельников О. Ф. Основні моделі управління трудовими ресурсами / О. Ф. Мельников // *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. – X. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2008. – № 2 (34). – С. 317 – 328.
9. Мельников О.Ф. Реформа та підготовка державного сектора у країнах Центральної та Східної Європи / О.Ф. Мельников // *Державне будівництво* [електронне видання ХарПІ НАДУ]. – 2013. – №2. – Режим доступу до журн.: <http://www.kbuapa.kharkov.ua>.



10. Мельников О.Ф. Развитие та підготовка державного сектора у країнах центральної та східної Європи / О.Ф. Мельников // Державне будівництво [електронне видання ХарPI НАДУ]. – 2015. – №1. – Режим доступу до журн.: <http://www.kbuara.kharkov.ua>.

**Tokar I.I.,**  
Assistant Professor  
**Pylypenko A.V.**  
Student

*Kharkiv National Automobile and Highway University*

## **THE IMPLEMENTATION OF CURRENT BUDGET POLICY OF UKRAINE ON THE BASIS OF GENDER BUDGETING**

**Токар І.І.,**  
асистент  
**Пилипенко А.В.**  
студентка

*Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

## **РЕАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНОЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ ГЕНДЕРНОГО БЮДЖЕТУВАННЯ**

*The article considers features and conditions of implementation of gender budgeting in Ukraine as current tool of budget policy. The study has separately focused on the consideration of gender approach as the basis of gender-based budgeting. The mechanism of implementation of gender-based budgeting in the budget process in Ukraine was analyzed.*

**Keywords:** *gender, gender-based budgeting, gender initiatives, budget process, trends*

*В роботі розглянуто особливості та передумови впровадження гендерного бюджетування в Україні як сучасного інструменту бюджетної політики, окремо акцентовано увагу на розгляді комплексного гендерного підходу як базису гендерно-орієнтованого бюджетування, розроблено механізм впровадження гендерно-орієнтованого бюджетування в бюджетний процес в Україні.*

**Ключові слова:** *гендер, гендерно-орієнтоване бюджетування, гендерні ініціативи, бюджетний процес, тенденції*

Гендерне бюджетування розглядають як інтернаціонально визнаний інструмент для підтримки виконання Україною зобов'язань щодо реалізації стратегії впровадження гендерних підходів, яка вважається найбільш перспективною і ефективною для просування гендерної рівності. Гендерне бюджетування – це інструмент, який безпосередньо має відношення до міжнародних зобов'язань держав щодо забезпечення гендерної рівності та поліпшення становища жінок. В останні роки практична реалізація проектів щодо гендерно-орієнтованого бюджетування на місцевому рівні в Україні сприяла формуванню практичних інструментів і накопиченню досвіду на обласному рівні.

Поняття «гендерне бюджетування» часто трактують невірно, розуміючи під ним створення окремого бюджету для жінок або збільшення видатків на «жіночі» програми. Необхідно розрізняти терміни «гендерне бюджетування» («гендерно-орієнтоване бюджетування»), «гендерний бюджет» і «гендерні бюджетні ініціативи». Вони були введені в результаті прийняття Платформи дій (параграф 346) на Пекінській конференції. У даному параграфі наголошується, що уряди повинні докласти всіх зусиль для систематичного вивчення того, яким чином державний сектор витрат приносить користь для жінок, і коректувати бюджети для забезпечення рівного доступу до цих витрат.

В роботі [1] зазначається, що гендерний бюджет не є чимось самостійним ні в сутнісному, ні в інструментальному плані, він – специфічна трансформація державного бюджету та місцевих бюджетів через введення до них гендерної компоненти з метою підвищення їх соціально-економічної ефективності.

Існуючі принципи розподілу бюджетних коштів в Україні зумовлюються структуруванням держбюджету та змістовним навантаженням його статей. Основним призначенням впровадження засад гендерного бюджетування в сучасну вітчизняну практику управління державними фінансами є забезпечення справедливості та прозорості розподілу

бюджетних коштів на принципах рівності щодо врахування потреб чоловіків і жінок при формуванні бюджету, а також оптимізація на цій основі структури доходів і витрат останнього. Крім того, гендерне бюджетування сприяє якісним змінам у суспільстві, економічному розвитку країни в цілому, ефективному використанню ресурсів.

За допомогою підтримки ЄС, Ради Європи та Світового банку Україна здійснює перші кроки поступ до впровадження нової концепції бюджетування, заснованої на інтеграції соціальної складової до системи створення, розподілу та перерозподілу бюджетних коштів шляхом реалізації комплексного гендерного підходу.

Комплексний гендерний підхід – стратегія, за допомогою якої досягається гендерна рівність. Комплексний гендерний підхід – це не самоціль, а стратегія, принцип, засіб для досягнення мети, тобто гендерної рівності. Комплексний гендерний підхід означає, що гендерні аспекти і прагнення до досягнення гендерної рівності повинні займати центральне місце в будь-якій діяльності – у формуванні політики, наукових дослідженнях, інформаційно-просвітницькій роботі (діалозі), законодавстві, розподілі ресурсів, а також у плануванні, реалізації і моніторингу різних програм і проектів.

Кінцева мета застосування комплексного гендерного підходу – досягнення гендерної рівності». Комплексний гендерний підхід повинен бути присутнім на рівні політики, програм і проектів на всіх етапах циклу програмування (розробка, планування, реалізація, моніторинг і оцінка). Комплексний гендерний підхід передбачає дії, спрямовані на:

- здійснення гендерного аналізу з метою виявлення фактів нерівності між чоловіками і жінками, які необхідно усунути;
- забезпечення рівних можливостей для всіх і вживання гендерно-орієнтованих заходів у випадках явно вираженої нерівності;
- ініціювання процесу інституційних змін;
- розробку гендерного бюджету;
- проведення гендерного аудиту [1].

Гендерно-орієнтоване бюджетування (ГОБ) – це застосування комплексного гендерного підходу в бюджетному процесі. ГОБ означає інтегрування гендерного підходу в бюджети різних управлінь, відділів та закладів. Розробка гендерного бюджету дозволяє побачити, як бюджетні асигнування позначаються на соціально-економічних можливостях чоловіків та жінок. Для просування гендерної рівності можливо потрібен перерозподіл доходів і витрат та реструктуризація бюджетного процесу.

Поняття «гендерне бюджетування» включає процеси та інструменти, за допомогою яких враховуються специфічні інтереси різних соціальних та вікових категорій при розподілі державних ресурсів на всіх рівнях. Його мета полягає в розвитку гендерної рівності. Процес впровадження гендерного бюджетування повинен привести до формування гендерного бюджету. Тому гендерне бюджетування передбачає можливість проведення громадської експертизи, публічного обговорення і лобювання.

Підґрунтям впровадження ГОБ в Україні є низка документів, регламентуючих відносини з урахуванням гендерного аспекту. Зокрема на міжнародному рівні:

а) Конвенції та документи ООН: Декларація прав людини; Про ліквідацію усіх форм дискримінації жінок; Про викорінювання насилля щодо жінок; Пекінська декларація та Платформа дій; Цілі розвитку тисячоліття;

б) Конвенції Міжнародної організації праці (МОП): Про рівне винагородження чоловіків та жінок за рівноцінну працю; Про охорону материнства; Про рівне ставлення та рівних можливостях для працюючих чоловіків та жінок з родинними обов'язками;

в) Європейська соціальна хартія.

На національному рівні з метою виконання Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», котрий визначає основні напрями державної гендерної політики, були розроблені і прийняті:

- «Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» в 2006 році;

– «Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року» в 2013 році.

На теперішній час в Україні стартував Проект «Гендерне бюджетування в Україні» (ГОб Проект), що фінансується Шведським агентством міжнародного розвитку (Sida) та впроваджується консорціумом у складі трьох консультативних компаній: Indevelop, СРМ та НІРАС. Запланований термін діяльності за Проектом із ГОБ – 5 років (листопад 2013 – грудень 2018) [2].

Кінцева мета ГОБ – посилення результатів бюджетної політики шляхом введення гендерного і соціального аспекту як аналітичної категорії, що безпосередньо сприяє реформуванню управління державними фінансами в Україні.

За результатами дослідження Белец Ж.А. [3] при гендерному бюджетуванні значна увага надається витратам на формування рівних можливостей для жінок та чоловіків у суспільному секторі. Значну роль також відіграють гендерно нейтральні напрямки, що мають різні соціальні наслідки. Для прикладу, пенсійна реформа має поліпшити ситуацію в сфері, проте вона має різні наслідки для обох статей. Гендерне бюджетування є досить результативним при середньостроковому плануванні, а якщо правильно застосувати цю процедуру, то можна суттєво поповнити місцеву скарбницю.

Сприйняття державного бюджету України з точки зору гендерної нейтральності викривлює фактичні обсяги фінансування потреб чоловіків та жінок в українському суспільстві у порівнянні з їх реальними розмірами. На думку вітчизняних урядовців, існуюча незбалансована в гендерному аспекті бюджетна політика «однаковою мірою впливає як на чоловіків, так і на жінок», що насправді супроводжується зростанням соціальної нерівності.

Щодо видатків у гендерному бюджеті, то основними є статті, що забезпечують рівну оплату праці, захист дитинства та материнства, зайнятість та безробіття та інші. Якщо, наприклад, 2010 року з державної казни України на це витратили майже 37 відсотків коштів, то в місцевих бюджетах середній їх показник складав 89%. Саме тому на місцях можна більш конкретно спрямувати кошти з бюджету з метою збалансованого (за гендером) їх витрачання.

В цілому механізм впровадження гендерного бюджетування в Україні передбачає реалізацію декількох основних функцій – аналітичну, програмну, координаційну, експертно-аудиторську. Зазначені функції реалізуються на різних етапах механізму та забезпечують отримання комплексного ефекту, який полягає у поєднанні підвищення якості управління державними фінансами, поліпшення економічної ефективності та результативності управління ними, удосконалення розподілу фінансових ресурсів, заохочення ефективного управління та якісного надання послуг, а також досягнення цілей гендерної рівності та розвитку людського потенціалу, моніторингу досягнення політичних цілей, зокрема забезпечення гендерної рівності, підвищення прозорості, підзвітності та участі громадськості в плануванні і реалізації бюджетів.

Таким чином, реформування вітчизняної системи управління державними фінансами на засадах гендерно-орієнтованого бюджетування дозволить громадам розмежовувати напрями використання статей бюджету за чітко окресленими гендером потребами чоловіків, жінок, громади в цілому. Крім того до переваг гендерно-орієнтованого бюджету можна віднести його прозорість, більшу ефективність у порівнянні зі звичайним, можливість спрямування коштів на розвиток громади та реалізацію цільових державних програм, раціональне використання обмежених ресурсів, скорочення соціальної нерівності у суспільстві тощо.

#### Література:

1. Гендерні аспекти бюджетування на місцевому рівні. Практичний посібник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/09511.pdf>
2. Проект «Гендерне бюджетування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.grbproject.org/content/o-proekte/>

3. Белец Ж.А. Гендерне бюджетування в Україні як складова механізму забезпечення рівності чоловіків і жінок / Ж.А. Белец // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2013. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://el-zbirn-du.at.ua/Bel\\_s.pdf](http://el-zbirn-du.at.ua/Bel_s.pdf)

**Tyurina N.M.,**

Cand. Sc., Professor

**Nazarchuk T.V.,**

Cand. Sc., Assoc. Prof.

**Karvatska N.S.**

Cand. Sc., Assoc. Prof.

*Khmelnytsky National University, Khmelnytsky, Ukraine*

## **TRANSFORMATION OF PUBLIC ADMINISTRATION INTO A SYSTEM OF NEW PUBLIC MANAGEMENT**

**Тюріна Н.М.,**

канд. екон. наук, проф.

**Назарчук Т.В.,**

канд. екон. наук, доц.

**Карвацка Н.С.**

канд. екон. наук, доц.

*Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, Україна*

## **ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ**

*It is found that there is a change of the model of public administration into a model of new public management in the current conditions. The significance and the core features of the classical model of public administration were defined. Essential and meaningful description of the new public management was investigated. The basic priorities, content, components and nature of control action of new public management were analyzed. The transformation of public administration into a system of new public management based on the principles of democracy, legitimacy, transparency was proven.*

**Key words:** public administration, public management, new public management,

*Встановлено, що в сучасних умовах проходить зміна моделі державного управління у модель публічного управління. Визначено сутність та основні риси класичної моделі державного управління. Досліджено сутнісно-змістовну характеристику публічного адміністрування. Проаналізовано основні пріоритети, зміст, складові та характер керуючого впливу публічного управління. Обґрунтовано трансформацію системи державного управління в систему публічного управління, що базується на принципах демократичності, легітимності, транспарентності.*

**Ключові слова:** державне управління, публічне адміністрування, публічне управління

Україна обрала Європейський вектор розвитку. Це означає, по-перше, поступовий перехід до демократичного, політично-організованого та відповідального громадянського суспільства. По-друге - змінюватись має державне управління ним, тобто має відбутись зміна відносин держави та громадянського суспільства на засадах демократії. Сучасне демократичне суспільство в розвинених країнах вимагає розширення транспарентності, публічності діяльності державних структур, переходу від ієрархічного механізму прийняття рішень і передачі інформації до зрозумілого, оперативного та відкритого механізму вироблення, прийняття, реалізації тактичних і стратегічних рішень. Такі зміни в державному управлінні потребують прямого й постійного залучення активних представників громадянського суспільства до процесів управління.

В сучасних реаліях спостерігаються тенденції нового розуміння держави, її функцій та взаємовідносин з суспільством. В результаті чого в багатьох країнах виникла необхідність у проведенні адміністративних реформ. Це в повній мірі стосується і України. Так, у стратегії сталого розвитку «Україна-2020» першою задекларована реформа державного управління, що свідчить про її значимість для розвитку нашої країни. Метою цієї реформи є побудова прозорої системи державного управління, створення професійного інституту державної служби, забезпечення її ефективності.

Саме тому, для реалізації реформи, теоретичні напрацювання зарубіжних та вітчизняних науковців й практичний досвід розвинутих країн є надзвичайно важливими для розуміння

сутності та вимог до сучасного державного управління суспільством та необхідності трансформації його у публічне управління.

Питаннями публічного управління займалися такі зарубіжні дослідники: К. Аллен, Дж. Бостон, Д. Вальдо, В. Вільсон, Р. Дарендорф, Д. Кетлі, Д. Осборн, Л. Отул, Т. Пітерс, Р. Прістюс, А. Турен, Г. Атаманчук та інші.

До вітчизняних науковців, які свої наукові дослідження присвятили висвітленню проблем державного та публічного управління, можна віднести В. Авер'янова, Н. Аврамчикову, В. Бакуменка, В. Бодрова, Ю. Ковбасюка, А. Колодій, В. Мартиненко, М. Міненко, О. Оболенського, М. Пасічника, Ю. Римаренка, І. Розпутенка, В. Трощинського, С. Чернова, Ю. Шарова та інших. Питаннями публічного адміністрування займаються О. Андрійко, О. Амосов, М. Білинська, Н. Гавкалова, А. Колодій, В. Мартиненко, О. Радченко, В. Толкованов та інші.

Вітчизняні науковці провели багато досліджень, що стосуються характеристики державного управління, публічного адміністрування та публічного управління, однак, питанням трансформації сутності, змісту, співвідношенню цих понять було приділено не достатньо уваги.

Як показує світовий досвід в сучасних умовах проходить зміна моделі державного управління у модель публічного управління. Якісні перетворення у керованій системі (суспільстві) призвели до необхідності зміни методів управління керуючої підсистеми (органів державної влади). Тобто процес еволюції соціально-економічної системи сприяв поступовій трансформації системи державного управління в сучасні моделі управління суспільства, розширенню публічного управління.

Відомо, що класична теорія менеджменту в державному секторі реалізувалась через модель державного управління (Public Administration); неокласична теорія менеджменту – через модель публічного адміністрування (Public Management), у центрі уваги якої перебуває вже людина (особистість), а не організаційна структура; сучасна теорія менеджменту – реалізується через модель нового публічного управління (New Public Management), що спрямоване на ефективне функціонування всієї системи (суспільства та влади).

Розглянемо цей процес детальніше. Основною рисою державного управління, на думку Бакуменко В. Д., є владний характер, головне - державна воля та її поширеність на все суспільство.

Основними рисами класичної моделі державного управління визначені такі: управління державними справами; централізація управління; концентрація ресурсів; служіння загальнонаціональним інтересам [1].

В Енциклопедії державного управління категорія державного управління трактується як діяльність держави (органів державної влади), спрямована на створення умов для повної реалізації функцій держави, основних прав і свобод громадян, узгодження різноманітних груп інтересів у суспільстві та між державою і суспільством, забезпечення суспільного розвитку відповідними ресурсами [2].

Різними є точки зору науковців щодо сутності державного управління:

- особливий та самостійний різновид діяльності держави, що здійснює окрема система спеціальних державних органів – органів виконавчої влади [3];

- практичний, організуючий і регулюючий вплив держави (через систему своїх структур) на суспільну й приватну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, збереження або перетворення, що спирається на її владну силу [4];

- діяльність всіх державних органів з врегулювання суспільних відносин, організацію всіх сторін життя суспільства [2];

- специфічна діяльність держави, що дістає вияв у функціонуванні її органів, які безперервно, планомірно, владно і в рамках правових установлень, впливають на суспільну систему з метою її вдосконалення відповідно до державних інтересів [1].

Отже, як бачимо з наведених трактувань, у державному управлінні переважає адміністративний та організуючий вплив держави на суспільство, йому притаманний владний

характер, поширеність державної волі на все суспільство, служіння загальнонаціональним інтересам. Характерним є централізація управління, концентрація ресурсів та забезпечення за допомогою них суспільного розвитку держави. Таке управління у недостатній мірі опирається на публічний сектор, носить суто виконавчо-розпорядчий владний характер.

Далі розглянемо сутнісно-змістовну характеристику публічного адміністрування. Латинське слово «administratio» означає «служіння», «допомога», «управління». Згідно з Білою книгою європейського управління [5] публічне адміністрування забезпечує реалізацію публічної політики, яка є результатом переходу від політики відповідальності лідерів до особистої участі самих громадян і структур громадянського суспільства, де відповідальність бере на себе політично активна частина суспільства, й через це відбувається виділення публічної політики в окрему сферу. На відміну від державної (урядової) політики, яка виражає спрямованість політичного керівництва всім суспільством, публічна політика виражає інтереси нації, окремих секторів і регіонів, суспільних класів і груп населення, а отже, для її успіху є особливо необхідною добровільна широка підтримка всіх дійових осіб, пов'язаних з цією політикою.

В Енциклопедії державного управління [2] публічне адміністрування - це різновид управлінської діяльності інституцій публічної влади, завдяки якій держава та громадянське суспільство забезпечують самокерованість усієї суспільної системи та її розвиток у певному, визначеному напрямку.

На думку Амосова О. та Гавкалової Н. публічне адміністрування – діяльність більш широка ніж державне управління, що охоплює виконання функцій з метою задоволення зацікавлених сторін усього соціуму. Враховуючи те, що суспільні відносини в національних державах формуються на тлі національних особливостей населення в країні, панівні архетипи стають неодмінним складовим елементом публічного адміністрування в окремій державі. Автори вважають, що публічне адміністрування не є тотожним державному управлінню, воно має більш широкий спектр дій, оскільки охоплює зацікавлені сторони всього суспільства. Також автори не зовсім погоджуються з існуючою у науковому середовищі думкою, що концепція «Good Governanse» витісняє концепцію «публічного адміністрування», яка виникла в 90-х рр. ХХ ст. У працях зазначених науковців зауважено, що Україні ще не сформувалися умови для зміни згаданих концепцій, навпаки, теорія публічного адміністрування продовжує розвиватися разом із науковими дослідженнями у сфері державного управління, а практика значно відстає від теорії, що зумовлює необхідність внесення поправок у нормативно-законодавчі документи і здійснення високорівневого контролю в процесі реформування публічного адміністрування в Україні [6].

Купряшин Г. Л. трактує поняття «публічне адміністрування» у вузькому та широкому розумінні. У першому випадку - це професійна діяльність державних службовців, що включає всі види діяльності, спрямовані на реалізацію рішень уряду, як міждисциплінарна академічна сфера, базується на теорії та концепціях економіки, політичних наук, соціології, адміністративного права, менеджменту. У широкому змісті - система адміністративних інститутів із ієрархією влади, за допомогою якої відповідальність за виконання державних рішень спускається зверху донизу [7].

Міненко М. переконує, що у сучасних реаліях відбувається трансформація державного управління в сучасні моделі регулювання суспільства [8]. Мартиненко В. вважає, що публічне адміністрування є формою реалізації публічного управління, яке здійснюють представницькі органи демократичного врядування через свої виконавчі структури [9].

Колесникова К. також розглядає публічне адміністрування як складову публічного управління (врядування), метою якого є розвиток держави з використанням ефективних новітніх методів і технологій управління та направлених на забезпечення громадян на рівні світових стандартів [10].

Наведені різні точки зору щодо трактування сутності публічного адміністрування свідчать про те, що в Україні досі не сформована модель публічного адміністрування та існують суперечності у трактуваннях державного управління, публічного адміністрування та публічного

управління вітчизняними науковцями. Однак, можна відмітити, що публічне адміністрування – це діяльність більш широка ніж державне управління, перехід від політики відповідальності лідерів до відповідальності політично активної частини громадянського суспільства, яка застосовує демократичні, публічні форми та методи управління суспільним, соціальним та економічним розвитком країни. Тобто його можна розглядати як форму реалізації публічного управління. Основні риси та особливості публічного адміністрування наведено на рис.1.

Підтвердженням проходження змін сутності та змісту державного управління за сучасних умов є те, що окремі українські науковці трактують його вже досить наближено до сутності публічного управління. Так в Енциклопедичному словнику з державного управління за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна задекларовано: "...розуміння сутності державного управління зазнало еволюції внаслідок розвитку демократії та громадянського суспільства у світі та в Україні, зокрема ... сьогодні аспект взаємодії держави і громадянського суспільства в державному управлінні є дуже важливим на відміну від традиційного бачення державного управління як організуючого і регулюючого впливу держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, зберігання або перетворення, що спирається на її владну силу...". Такий підхід переконує, що тепер вкладається новий зміст у термін "державне управління", який наближений до трактування терміну "публічне управління".

Змінюються основні пріоритети цього управління: з чітких інструкцій та правил їх виконання акцент переноситься на роботу, що передбачає надання якісних публічних послуг для досягнення ефективних результатів.

Розглянемо як трактується поняття "публічне управління" (лат. "publicus" – суспільний, народний, державний) різними авторами. Вперше цей термін почав використовувати англійський державний службовець Десмонд Кілінг у 1972 р. На його думку [11] публічне управління – це пошук у найкращий спосіб використання ресурсів задля досягнення пріоритетних цілей державної політики. Нова форма управління у публічній сфері виникла за потреби підвищення ефективності діяльності цієї сфери шляхом модернізації її організаційних структур та методів управління.

У глосарії Програми розвитку ООН публічне управління розглядається як галузь практики та теорії, що є ключовою для публічного адміністрування та зосереджена на внутрішній діяльності державних установ, зокрема на вирішенні таких управлінських питань, як контроль, керівництво, планування, організаційне забезпечення, забезпечення інформаційними технологіями, управління персоналом та оцінка ефективності [12]. Це визначення було запропоноване американським ученим Джеєм М.Шавріцом у Міжнародній енциклопедії державної політики та адміністрування.

Крістофер Поллітт вважає, що термін "публічне управління" можна розглядати у таких аспектах: діяльність державних службовців та політиків; структура і процедури органів державної влади; системне вивчення чи то діяльності, чи то структур та процедур [13].

Дослідник публічного управління Гірт Букерт стверджує: «.. публічне управління не є якимось нейтральним, технічним процесом ... це діяльність, яка тісно пов'язана з політикою, законом та громадянським суспільством» [14].

На думку Дж. М. Пріфінер та Р. Прістюс публічне управління - це управління організацією та напрямком людських і матеріальних ресурсів для досягнення бажаних цілей. Публічне управління - це вплив суб'єкта, що володіє публічною владою, на об'єкт з метою будь-яких суспільних інтересів [15].

Професор Оболенський О. вважає, що публічне управління спрямоване на здійснення сукупності раціональних впливів на функціонування та розвиток колективу людей на основі програми управління та інформації про поведінку та стан об'єкта управління, спрямованих на підтримку, поліпшення та розвиток об'єкта управління для досягнення наперед визначеної сукупності цілей. Іншими словами, публічне управління має бути спрямоване на реалізацію цінностей суспільства.

Професор Чернов С. трактує публічне управління як організуючий і регулюючий вплив держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її впорядкування, збереження чи перетворення, базуючись на владній силі, яка обмежує дієвий суспільний контроль. Тобто, публічне управління – це управління життєдіяльністю людей, але з обмеженим суспільним контролем. Зворотно суспільство реагує на публічне управління та встановлює обернені зв'язки з органами державної влади, державою.

Підсумовуючи все вище викладене можна сказати, що публічне управління - це вплив суб'єкта управління на суспільство (суспільні процеси, відносини) відповідно до покладених на нього суспільно-значущими функціями та повноваженнями; відкрита взаємодія державного апарату та суспільства при прийнятті важливих для країни (суспільства, населення) рішень. Тобто, публічне управління - це управління суспільством із залученням суспільства.

Також у публічному управлінні має суттєве значення характер керуючого впливу, що чиниться суб'єктом управління на об'єкт управління. Якщо державне управління виконує завдання і цілі, поставлені державою, то публічне управління спрямоване на досягнення суспільно значимого результату. Тим самим публічне управління виникає як результат свого роду суспільної угоди між державою і суспільством, коли владними повноваженнями наділяються відповідні органи та посадові особи. При цьому основним носієм влади залишається народ. Тому публічне управління має більш широкий профіль керуючого впливу. Так, суб'єктами публічного управління являються також і органи місцевого самоврядування, громадські організації, підприємства та установи різних форм власності.

Тобто публічне управління слід розглядати як природний етап розвитку державного управління, що обумовлений розширенням сфери діяльності та відповідальності органів державного управління, необхідністю підвищення ефективності управління шляхом наближення процесів прийняття рішень до потреб населення. Стисло характеристика публічного управління сформульована на рис. 1.



**Рис. 1. Трансформація системи державного управління**

Як бачимо з рис. 1 процес еволюції соціально-економічної системи сприяє поступовій трансформації системи державного управління в сучасні моделі управління, регулювання суспільства - в систему публічного управління. Наведена інформація свідчить, що за своїм



змістом державне управління зазнало серйозних якісних перетворень та стало формуватись на принципах демократичності, легітимності, транспарентності. Прагнення домогтись прозорості та ясності в реалізації своїх функцій органами державного управління для громадянського суспільства стало початком його руху до публічного управління. Трансформація державного управління в публічне управління визначає напрямки та зміст таких інституційних змін в соціально-економічній системі України.

Таким чином, в цьому дослідженні було встановлено, що за сучасних умов проходить зміна моделі державного управління та її трансформація у модель публічного управління, тобто змінюються відносин держави та громадянського суспільства на засадах демократії. Розглянуто сутність та визначено основні риси класичної моделі державного управління, де переважає адміністративний та організуючий вплив держави на суспільство, притаманний владний характер, поширеність державної волі на все суспільство, служіння загальнонаціональним інтересам. Досліджено сутнісно-змістовну характеристику публічного адміністрування, встановлено що ця діяльність більш широка ніж державне управління і є переходом від політики відповідальності лідерів до відповідальності політично активної частини громадянського суспільства. Проаналізовано основні пріоритети, зміст, складові та характер керуючого впливу публічного управління. Обґрунтовано трансформацію системи державного управління в систему публічного управління, що базується на принципах демократичності, легітимності, транспарентності.

#### Література:

1. Пилипишин В. П. Щодо сутності мети та завдань державного управління в Україні / В. П. Пилипишин // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 377–381
2. Енциклопедія державного управління: Публічне врядування / наук.-ред. кол. : В. С. Загорський [та ін.] – Львів : ЛРІДУ, НАДУ, 2011. Т. 8 – 712 с
3. Державне управління в Україні: навчальний посібник / за заг. ред. В. Б.Авер'янова. – К. : Вид-во ТОВ □СОМИ□, 1999. – 265 с.
4. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: курс лекций, 4-е изд., дополн. / Г. В. Атаманчук. – М.: Омега-Л, 2006. – 584 с.
5. Европейский Союз: основополагающие акты редакции Лиссабонского договора с комментариями. – М. : Инфра-М, 2008. – 698 с.
6. Амосов О., Гавкалова Н. Моделі публічного адміністрування (архетипова парадигма)/ Публічне управління:теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Х. : Вид-во “ДокНаукДержУпр”. – Спеціальний випуск – Червень, 2013. – с.6-13
7. Купряшин Г. Л. Государственный менеджмент: возможности и ограничения / Г. Л. Купряшин // Государственное управление. Электронный вестник. – 2003.– № 1. – Режим доступа : <http://www.spa.msu.ru>
8. Міненко М.А. Трансформація системи державного управління в сучасні моделі регулювання суспільства / М.А. Міненко // Державне управління: удосконалення та розвиток. Електронне фахове видання [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=581>
9. Мартиненко В.М. Демократичне врядування: проблеми теорії та практики / В.М. Мартиненко // Публічне управління: теорія та практика: Зб.наук.праць - Х.: Вид-во ”ДокНаукДержУпр”, 2010. - № 1. – С. 16-22
10. Колесникова К. Співвідношення державного управління та публічного адміністрування у процесі суспільної трансформації / К. Колесникова // Публічне управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2013-3/doc/1/06.pdf>
- Keeling D. Management in Government / D. Keeling (1972), London: Allen & Unwin.
12. Глосарій Програми розвитку ООН. – Режим доступу : <http://www.unpan.org/Directories/UNPublicAdministrationGlossary>
13. Pollitt C. Public Management Reform: A Comparative Analysis / C. Pollitt, G. Bouckaert. – Oxford : University Press, 2004. – 240 p.
14. Bouckaert G. Modernizing the Rechtsstaat: Paradoxes of the Management Agenda / G. Bouckaert. – Berlin : Duncker & Humblot, 2002.
15. Pfiffner J.M., Presthus R. Public Administration. – New York: The Ronald Press Co., 1960. – P. 3.

**Shemeneva A.V.**

Student

*Branch Moscow state University, Sevastopol, Russia*

## **VALUE ORIENTATION OF YOUTH IN TERMS TRANSFORMATION OF THE RUSSIAN SOCIETY**

**Шеменева А.В.**

студент

*Филиала Московского государственного университета имени В.М. Ломоносова*

### **ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ МОЛОДЁЖИ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ РОССИЙСКОГО ОБЩЕСТВА**

*The article says about the position of Russia in the countries of the world community, the majority of Russian youth is disappointing, anti-patriotism, the desire to emigrate, in General, contributing to the cosmopolitan mood. Globalization causes increased mixing of peoples and cultures, the loss of tradition, ethnic group, land of their ancestors*

**Keywords:** *youth, instability, values, orientation, transformation, Russian society*

*Положение России в системе стран мирового сообщества у большинства российской молодежи вызывает разочарование, антипатриотизм, стремление к эмиграции, в целом способствуя космополитическому настрою. Глобализация вызывает усиление смешения народов и культур, утрату связи с традицией, этнической группой, землей предков*

**Ключевые слова:** *молодежь, нестабильность, ценности, ориентации, трансформация, российское общество*

Современный облик России во многом определяет молодое поколение, выросшее в состоянии свободы, плюрализма, утверждения новых политических и экономических стандартов. Устремления этой наиболее активной части общества качественно иные, нежели у молодежи предшествующей эпохи, поскольку за последние годы произошли не только формационные перестройки внутри страны, но и наметился ряд изменений, носящих всемирный глобальный характер. Очевидно, что от направленности ценностей молодежи, их современных трансформаций напрямую зависят как будущее России, так и характер ее взаимодействия с другими государствами в составе мирового целого.

К основным причинам, вызвавшим коренные изменения в системе ценностей современного поколения, по нашему мнению, можно отнести следующее:

1. Разрушение социалистической системы в России; обесценение экономического, политического, социального, духовного ориентиров развития советской эпохи.
2. Утверждение свободы, плюрализма, возможности неограниченного самовыражения и саморазвития без давления внешних факторов.
3. Нестабильность рыночной системы, жесткая конкуренция, прагматизм «естественный отбор» и монополизация, необходимость рассчитывать на собственную активность и способности.
4. Информатизация всех сфер жизни общества, «информационный шок», технократизация мировоззрения, возрастание роли знания, науки в жизни человечества.
5. Глобальные Вызовы цивилизации, хронический многомерный кризис, охватывающий все ключевые сферы жизнедеятельности общества.
6. Культурная, политическая, этническая глобализация, смешение народов и традиций, цивилизационные конфликты и взаимодействие.
7. Повышение уровня жизни; возможность разнообразных вариантов получения удовольствия; развитие индустрии развлечений.
8. Реализация равноправия мужчин и женщин, феминизация, разрушение четких гендерных границ, разрушение института семьи.
9. Духовный и культурный анархизм, обращение к разнообразным религиозным учениям, появление новых культов; иррационализм, интуитивизм, постмодернистский субъективизм в познании, оценивании реальности.

10. Высокая динамика развития общества, ускорение жизни, умножение возможностей, рост научного знания, постоянные перемены в социальной, политической, экономической сферах.

Перечисленные факторы, конечно, не исчерпывают всю суть проблемы, но позволяют определить широту масштабов, происходящих изменений в жизни современного человека. Очевидно, что происходящее не могло не вызвать перемен в ценностной сфере, в смыслозначимых ориентирах, определяющих то, к чему будет стремиться человек, формирующийся в данных условиях. В чем же сущность современной ценностной эволюции? В каком направлении изменяются ценности личности и общества, каковы возможные последствия этих перемен?

В целом, *особенностями* современной ценностной картины являются следующие черты:

Во-первых повышение роли витальных, материальных, гедонистических ценностей и, как следствие, снижение статуса духовных (за исключением когнитивных), общественных, нравственных, эстетических. Можно констатировать, что в условиях кризиса макросоциума молодые люди стараются укрепить очаг стабильности – «микросоциум» и при этом нравственные ценности существенно уступают стремлению к материальному достатку и комфорту, а эгоцентрические приоритеты доминируют над общественными.

Во-вторых общая ценностная нестабильность, неустойчивость личного существования, вызванная кризисными процессами в различных сферах (политической, экономической, экологической, духовной). Социально-политическая и материальная нестабильность своеобразно влияют и на мировоззрение современной молодежи. Состояние «хронического кризиса», переживаемое современной молодежью способствует дестабилизации ценностной системы, неудовлетворенности настоящим, утрате доверия к государству и институтам власти, усилению суицидальных, апокалептических настроений, росту девиантности поведения.

В-третьих, повышение ценности знания, образования, информации, а также ускорения темпов их прироста. Знания являются сегодня важным фактором развития личности, повышения качества жизни. Наибольшие перспективы сегодня связываются именно с получением образования. Конечно, получение знания сегодня является, прежде всего, средством для развития карьеры, но оно рассматривается и как неотъемлемый атрибут современного человека, давая возможность каждому приобщиться к достижениям культуры, накопленной человечеством, последним открытиям науки.

В-четвёртых, своеобразная «болезнь перемен», стремление к постоянному обновлению условий жизни и окружению человека, в конечном счете «бегство от реальности» [4]. Проблема ускорения темпов развития впервые была сформулирована еще в 70-е годы в трудах западных футурологов. А. Тоффлер назвал общество будущего пораженным «болезнью перемен», подчеркивая, что его главной характеристикой становится поверхностное восприятие реальности, отношение к ней как к временной, не имеющей значимости. Современное поколение молодежи очень мобильно: для нее характерна постоянная смена места жительства, обучения, круга общения. Верность, крепкая дружба, любовь, работа на одном месте, постоянный дом и семья – становятся ценностями уходящих поколений. Современная молодежь предпочитает не обязывающие отношения, которые, правда, не снимают главных экзистенциальных проблем. В тоже время «бегство от реальности» характерно не для всей молодежи, значительная ее часть удовлетворена настоящим, динамикой перемен, широтой открывающихся возможностей для творчества и активности.

В-пятых, яркой чертой современной эпохи (особенно в мегаполисах) является «космополитизм» - утрата культурной, этнической традиции, открытость новым влияниям. Связано это с происходящими процессами интеграции и глобализации мира и культуры что не могло не повлиять на ценности общества. В современном мире своеобразно

переплетаются самые разные культурные традиции, что является следствием миграций, экспорта культурных ценностей и их ассимиляции в новых условиях.

Положение России в системе стран мирового сообщества у большинства российской молодежи вызывает разочарование, антипатриотизм, стремление к эмиграции, в целом способствуя космополитическому настрою. Глобализация вызывает усиление смешения народов и культур, утрату связи с традицией, этнической группой, землей предков. Современный житель мегаполиса, как правило, уже не является носителем национального языка, культурных традиций. Новая культура становится эклектичной, космополитической по сути, постмодернистической, неортодоксальной по выражению. В связи с этим, ключевыми ценностными императивами современности, по нашему мнению, должны стать свобода, толерантность, уважение Другого – как единственная возможность ненасильственной глобализации экономической, социальной, информационной сфер жизнедеятельности.

В целом, аксиологическая картина современного мира характеризуется множественностью форм, фрагментацией, плюрализмом, усилением субъективного фактора на фоне либерализма и утверждения ценностной свободы. Пересмотр классических ценностей, имеющих нравственное или политическое звучание, приводит к утверждению ценностей витального и прагматического типа – внеэтических и внеисторических, в меньшей степени подверженных трансформациям. Девиантное поведение, аморализм, воспринимаются «терпимо», общественно политические и патриотические ориентации приобретают ярко выраженный прагматический характер.

Для современной молодежи характерна своеобразная ценностная антиномичность, которая сочетает безразличие и непримиримость, космополитизм и национализм, стремление к свободе и независимости. Исследование природы ценностей позволяет заключить, что их формирование во многом управляемый процесс; вызвать те или иные изменения в мире значимого возможно, и это постоянно происходит благодаря влиянию культуры, религии, философии, СМИ и т.д. Однако роль духовных факторов сегодня существенно ослабла, экономическая и прагматическая детерминация же вызывает к жизни лишь простейшие ценности, связанные с потреблением материальных благ. Для качественного изменения ситуации необходима система активных действий и мероприятий в сфере образования, в работе СМИ, реализация политики толерантности, гуманизма, в области культуры, защита прав личности, что является важнейшей задачей государства и специалистов в области обществознания и культуры.

#### **Литература:**

1. Государственная программа «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2006-2010 гг.». М., 2005.
2. Вишневский Ю.Р., Шапко В.Т. Парадоксальный молодой человек// Социологические исследования 2006, № 6.
3. Семёнов В.Е. СМИ и молодежь: социально- психологический анализ // Вестник политической психологии. 2004. № 1.
4. Тоффлер А. Шок будущего / Пер. с англ. М.: ООО Изд. АСТ, 2002

## 11. LAW

**Adnan XHOLI**

Phd. Candidate

Faculty of Law

Scope of Application: Criminology

*International University of Struga, Republic of Macedonia*

### **ORGANIZED CRIME AS A PERTURBING PHENOMENON FOR ALBANIA, AND MEASURES TO BE TAKEN TO PREVENT AND FIGHT AGAINST IT**

*Legal measures to prevent and fight organized crime are continuously taken by law enforcement institutions, despite of this, the phenomenon of organized crime is widespread and extremely problematic in Albania, also as it is in other countries. Because of its peculiarity and dangerousness, it reduces the confidence of citizens towards public institutions by undermining the rule of law and the guaranteeing of fundamental freedoms and human rights. It is therefore important that the Albanian State and society should take all the appropriate legislative, administrative, judicial and political measures in accordance with the international law in the fight against organized crime.*

*In this paper, there are presented some concepts on organized crime, its causes and effects, and a perspective of the fight of organized crime. Also, we have presented some recommendations regarding the efficient prevention and the fight against organized crime.*

**Key words:** *organized crime, corruption, collaboration, convention*

#### **The complexity phenomena of organised crime**

This paper, aims modestly to bring a contribution to enrich discussions and debates among students of the law faculty and among all lawyers who successfully make use of the knowledge gained in the prevention and uncompromising struggle against organized crime, given the fact that this a widespread phenomenon and not only in Albania.

Organized crime will continue be present and it will penetrate into different levels of the state administration if it would not be fought out on time and with the appropriate legal mechanisms. It penetrates through via the traditional way, resorting to serious life threatening or to corrupting of some officials in major part of political bodies and management structure of the state administration, appearing very threatening and dangerous for the whole society, (by exploiting the breaches arising from social problems, low wages, immigration wounds, extreme poverty, lack of development, etc.). Although his appearance generally begins and progresses silently, he is invisible but always present in any society<sup>27</sup> (such as charity concerts, etc.).

Reading an article in the electronic media, dated on October 8, 2016<sup>28</sup>, I was taken aback by an impressive news about a particular kind of tree which grew in the south of Brazil called "*Jubuticaba*", which could be considered indeed very unique globally. The uniqueness of this tree has nothing to do with the form of fruit, its size, color, or their curative properties, but with its special characteristic, that has to do with the fruits which grow and feed off in its trunk. We can admit that the same holds true for the organized crime in as far as its performance, growth, development, penetration, strengthening ties, strengthening the financial side, finding ways, means and most sophisticated methods for illegally gained money laundering, is concerned. Hence, it is always present in every branch of public administration, political organizations, and society and worldwide.

Considering the complexity and the worldwide concern towards the organized crime, its detection and its defeating requires necessary cooperation and joint operations (among law enforcement agencies within the country), and also among all the foreign counterparts, which could be achieved only if they possess and share the same concepts on organized crime.<sup>29</sup>

Today, more and more organized crime are taking an international dimension with a greater extent. Some of the researchers on this field qualify it as a new modality of organized crime. This phenomenon, also namely "*International Organized Crime*", implies organized criminal groups

<sup>27</sup>HYSIVasilika, "Criminology", Printing House "KRISTALINA- KH", Tirana, 2005/2010

<sup>28</sup><http://www.gazetadita.al/jabuticaba-pema-e-cuditshme-qe-i-ben-frutat-pergjate-trungut/>

<sup>29</sup>*Organized Crime in Europe, Concepts, Patterns and Control Policies in European Union and Beyond*; red. Cyrille Fijnaut and Letizia Paoli, "Springer", Holland, 2004.

operating in one country, while they may expand their actions in neighboring countries in accordance with needs and circumstances. Transnational organized crime means that the organizer of the criminal group (or / and organizers) is/are located in a certain country, but, because of its size, the criminal activity extends its operations in other countries. Research studies show that during the communist period in Albania this phenomenon almost did not exist at all, but in the few cases where it came into sight, it was organized by certain elements working in state structures or at least they had the necessary awareness about it and gave their support. Then, the above elements extended their cooperation with foreign groups, mainly Italian Mafia (in smuggling of fuel, cigarettes or narcotics trafficking cannabis sativa that was planted in "experimental plots").

We note with concern that in almost all countries the organized crime, directly or indirectly, have implications and powerful influence on politics, executive power and law enforcement employees. Of the cases that we have examined in practice, it became evident that in some successful joint operations of prosecutors and police structures - which for the sake of truth were few - a number of high rank state administration employees (including the police staff) were involved in this network. Those individuals were investigated, tried and found guilty, for leaking of investigation secrets, or as collaborators in committing certain categories of offenses (different kinds of trafficking, cultivation and trade of narcotics, prostitution etc.).

### **Organised crime in Albania**

Organized crime and corruption are phenomena that accompany the developing countries, and undoubtedly presented also in Albania as well. Along with the rapid development of information technology, the phenomenon of organized crime is presented in all fields of the society. Despite the growing size of organized crime in the Albanian reality, the Albanian legislation, for a long time, was unable to define precisely the term "organized crime". The Criminal Code of the Republic of Albania approved by Law No. 7895, dated 27.1.1995 in the Article 28, gives definitions about the criminal organization and the armed gang, but provides no definition of the term "organized crime".

First attempts to generate a definition about organized crime are found in papers and articles published by Albanian scholars. One of them is given by Professor Ismet Elezi, who defines organized crime as "the highest degree of organization of professional crime" and organized crime groups. It implies the creation of groups and various organized gangs that regularly cooperate for committing offenses. Another Albanian scholar, Zamir Poda, willing to give a definition of organized crime, states that: "in order to speak about it, first and foremost we need to speak about the mafia as a criminal organization".

Several attempts are invested to provide a definition for the term "organized crime at an international level". World Conference of Ministers "on international organized crime" (Naples, 1994) adopted the political declaration of the United Nations and Global Action Plan against Transnational Organized Crime. In this conference, the provision of the definition on organized crime is considered "the official baptism" of the term "international organized crime"<sup>30</sup>.

After '90, there are several factors that contributed to the gradual development of organized crime in Albania, originally displayed in simple forms of criminal groups and then developed in structured and organized groups.

Researchers rank the following key factors that are evident for the development of this ruthless form of criminality:

- Establishing contacts between Albanian elements with criminal tendencies with those of neighboring countries, gaining from their experience and learning on ways of development of this crime.
- Little community awareness of hazards and consequences of organized crime.
- High level of unemployment and extreme poverty in the country.
- Maximum profit achieved by use of organized crime on a very short period of time.
- The country's geographical position at the crossroads between east and west.

---

<sup>30</sup>HYSI Vasilika, "Criminology", Printing House - KRISTALINA- KH, Tirana, 2005/2010

- Low level of state institutions' response to face, combat and cut off the birth and development of forms of organized crime in Albania.
- Lack of legal instruments needed in the fight against organized crime.
- Growth of corruption, especially in law enforcement structures.

Within a short period of time, because of the above factors, as well as other causes, Albania started to be mentioned in the reports of international institutions as a source country of high crime. Over the years, Albanian gangs were competing gradually within the Italian criminal groups, French, Belgian, English, Greek, etc. But, alongside with the birth and development of organized crime in Albania, was initiated and geared the reaction of state institutions and chiefly of specialized bodies to detect and combat typical cases of some forms of organized crime like: narcotic trafficking, human trafficking, in particular trafficking of women and exploitation of prostitution, smuggling and other crimes related to illicit trafficking. Also, were noticed and examined tendencies of creation of criminal intent organizations, which began to commit serious offenses such as murder, armed robbery, kidnapping, up to terrorist use of explosives etc. Genuine criminal organizations were even some of pyramid schemes that were created in Albania, with a tendency for money laundering or other criminal purposes.

By Law no. 8920, dated 11.12.2002, the Albanian Parliament ratified the United Nations Convention "*Against Transnational Organized Crime*" and two additional protocols. The ratification of the convention makes it an integral part of the Albanian legislation and consequently, the definition that Article 2 of the Convention<sup>31</sup> makes for an organized criminal group and other related terms have solved the problem of the term "organized crime" in Albania.

#### **Measures to be taken to increase cooperation with law enforcement authorities**

According to studies conducted, some ideas are promulgated to highlight the fact that the most effective means to combat organized crime are, among others, **are the developing of relevant strategies** in order to combat it.<sup>32</sup> Such strategies are based primarily on the successful fulfillment of constitutional and legal obligations to punish, without any compromise, all offenses committed, as well as corruption and organized crime, as an issue that hijack development of the country and society, and become a serious obstacle to the process of Albania's integration into the European Union.

The Albania Republic has today a satisfactory legal framework that regulates social relations in many areas of state activities, but regrettably it is noticed that a significant proportion of them are not implemented, having a negative impact on the monitoring European and World institutions, which monitor the implementation of reforms and respecting of the commitments made by our country. Obviously, the reforming process of the vital systems to the existence of a democratic system, that of justice system (including the prosecution, and the electoral bodies, the approximation of our legislation with the European Union, the respect for effective human rights, the establishment and consolidation of a well-prepared, capable and professional public administration, army, police and intelligence services close to European models), is a long and difficult way that requires full and clear political will. Also, it calls for work, dedication and high professionalism of state officials as well from the political sphere.

From personal experience of several years in the fight against organized crime, I avow and acknowledge my conviction that investigations has been effective in those cases where the exchange of information between law enforcement agencies within and outside the country, (always in accordance with the respective internal legal and administrative systems) was carried out in real time. The prevention and the punishment of organized crime cannot be realized simply by the approval of strategies and action plans, without coordination as well as continuous cooperation among all law enforcement institutions. In this regard, we can state that if law enforcement bodies will be organized and will function in accordance with law implementation rather than many

<sup>31</sup>According to Law no. 8920, dated 11.7.2002 for ratification of " the United Nations Convention against Transnational Organized Crime" and its two additional protocols.

<sup>32</sup>Mid-Term Strategy 2015-2017, and its action plan, Prosecutor General's Office, Tirana.

criminal groups operate, and also by exchange information between them in real time, the fight against this phenomenon will be more efficient and such cases will be less present in our country.

Given that the organized crime is transnational, we should aim at the realization of joint investigations, then creating legal instruments for *mitigating/softening punishment* of an accused person, or enable *granting immunity* from prosecution, to any person who provides substantial cooperation in the investigation or prosecution of a criminal offense constituted as organized crime.

The effective protection of *witnesses* who testify in court proceedings that are related to criminal offenses of organized crime or protection of assets and property is very important. The appropriate protection against possible threats should be extended to their families. Mandatory, should be joint regional and international conducting of investigations and exchange of experiences with regard to new types of organized crime, different approaches (science, technology) as well as tools for criminological and scientific research to be attended, in view of these investigations.

The last but not the less important, is the involvement during the investigation of the group of "experts" who have proper moral and professional integrity, who have been trained over the years to investigate the offenses classified as organized crime. To them should be given legal guarantees to prevent unmotivated job reshuffle, in order to have stability while on duty and post legal protection. Shifts in political power in our country after elections are common, which are associated with massive reshuffle of experts in this field, ranging from demotion, to extreme, legally unjustified dismissals, (which in the majority of those cases once they have been brought to court, it resulted in a final decision that orders for their dismissals were unfair). What is perceived as extremely unacceptable has stretched its effects into the domain of preventing and fighting organized crime, because of the reason that the employees trained for years on the detection and investigation of these cases have been replaced not only by people without adequate experience, but in some cases, by militants of the party in power. Judging by its particularities, problems and difficulties that exist in the investigation of these crimes, I stand by the idea that experts following such cases, or even the support bodies should be protected against unjustified job shift, except when the shift is made for their professional promotion (position/rank), or upon his/her request to be closer to the family.

### **Some peculiar features of Albanian organised crime groups**

Albanian criminal groups of organized crime have several characteristics that differ from other organizations. Some of them are:

- Albanian criminal groups do not claim territorial singularity in which they are the only ones to operate, but they prefer to apply the principle that "there is room for everyone" in a territory where some organizations can operate simultaneously, which in silence, respect each other while they avoid clashes among them.

- Albanian criminal groups do not have a vertical structure, a hierarchy to one another; they do not have a management cupola, but they each operate "for their own account / on their own." Maybe, in a later time if environmental factors change, the structural organization of criminal organizations may change.

- Criminal gangs often change their boss; therefore, they shift from one group to another. Typical were these movements during the 1997 riots.

- Albanian criminal groups operating in the West are known to be very violent. According to foreign criminal experts if other ethnic groups firstly sit talking with each other about the problems they have to solve, and just when they fail to solve them, the language of weapons is used. Albanian criminal gangs precede their goals using weapons initially by forcing the other party to sit down and negotiate in an inferior position.

- In many cases, the Albanian criminal groups in the West are organized on the basis of blood ties, reliable social ties and origin of Albanian cities from where they come from.

- Regarding the circulation of money, Albanian groups generally use "CASH" transactions instead of banking channels.

- Another characteristic of Albanian criminal groups is the fruitful cooperation with all criminal groups in the region, regardless of nationality, political relations between the two



countries, or dreadful hatred because of ethnicities wars. This cooperation was mostly outstanding after the embargo on the former Yugoslav federation was imposed by NATO, where Albanian criminal groups are believed to have supplied the Serbian criminal groups with fuel or even weapons, which were used for ethnic cleansing and mass killings in Bosnia and Croatia. Also the cooperation between Albanian criminal groups and the regional ones is quite solid in terms of trafficking in drugs, human beings, motorized vehicles, money laundering and cigarette smuggling.

- Also, very interesting findings were made by the Italian writer, Roberto Saviano, regarding Albanian criminal groups in his book "*Zero zero zero*", where he has spoken specifically about the drug traffickers in Europe where Albanians are an important part of this traffic. When speaking about Albanian organized crimes, he states the fact that organized crime owns assets and part of the national economies in Albania, Kosovo and Europe, and risk the progress of the country. According to Saviano, an interesting fact regarding the 'Kosovo Albanian mafia', is the fact that they qualifies the Albanian gangs originating from Albania ( who is considered as the Albanian mafia in Europe) as the strongest competitor and most violent rival in the control of drug trafficking. Despite the fact that in the political context Albania and Kosovo speaks about unification, organized crime has a different agenda, working closely with regional Serbian mafia to fight Albanian mafia fiercely.<sup>33</sup>

- Related to communication, generally speaking about phone communication, they use nicknames and will be noted a lack caution.<sup>34</sup> This has been very helpful in cases when tapping the phones whenever technically possible, it has been easy to identify and hit those groups, regardless of their attempts to use codes in theirs communication.

In one of the interceptions realised, while following a case of narcotics trafficking (in an already concluded case, adjudicated by a final judgment), in a conversation between two interlocutors/communicators trying to make deal on an amount of 2, 5 kg of narcotics, the purchaser speaks on phone with the seller and orders a purchase by saying: "*bring me 2 tires and a half*". In another case, in which one of the interlocutors is involved in the conversation states: "*don't call me on this number, this is not safe. Call me on the number I bought today*", (he communicates him, to the other speaker, the new number during the conversation!). And when it came to supplying narcotics and informing on the place where it was secretly kept, this conversation was held: "*did you get it. That book over there? The Book that is above the dresser.... Do you understand? Bring it down to take a sheet, half a sheet... Do you understand? ...a pocket... so..*".

In another communication, when talking again about supplying with narcotics, despite the fact that they realize that may be intercepted, they proceed with the following conversation on the phone about the amount and the method of payment.

A: - "*I will lead Discussions here, a person will come and will take one, if he likes it, he will come later to receive 10 (ten), o where I don't know ... he has to come tomorrow. Do you have the entire amount?*"

B: - "*Well, you are destroying us with all these phones, with all this things*".

A: - "*Are you speaking by the good phone or not?*"

B: - "*On the phone here. Bring me whoever you want, let him take whatever amount he wants but, first he has to bring the money for it, then he can take the things ...and so on.*"

In conclusion, referring to Jana Arsovska's study, we note that the groups of Albanian organized crime have evolved in form and action. During "'90-s the structure of Albanian organized crime groups were hierarchical and homogeneous. Connections between members were based on "loyalty," "honor" and clan traditions. In these period they were extremely violent. After 2003, comes into being the development of complex organizations (as "cluster group" criminal network type) with fluid and flexible structures, less hierarchical and less homogeneous. These criminal groups are on their way to reach the highest levels of organized crime, becoming key players in complex criminal networks.<sup>35</sup>

---

<sup>33</sup>Interview of Roberto Saviano with NefailMaliqi, May 8, 2015.

<sup>34</sup>SHALA Xhavit, *Balkans, Geopolitics and Security*, Tirana, 2009, v II, pg 223-4

<sup>35</sup>ARSOVSKA Jana, *The Evolution of Albanian organized crime groups*, Catholic University Leuven – Belgium

### **Organized crime and serious crime in Albania for 2015.**<sup>36</sup>

The fight against organized crime and others serious crimes, has been and remains one of the most important priorities of Albania. The statistical data of the Prosecutor General results that, in 2015 there are recorded 15 criminal proceedings, with 41 defendants for offenses provided for in Chapter XI of the Criminal Code, offenses committed by an armed gang and criminal organization, 14 of these proceedings are recorded as offenses provided for in Article 333/a " Structured criminal group".

Also, there have been completed investigations and files are sent for trial for 7 criminal proceedings with 47 defendants for creating, organizing, directing or participating in structured criminal groups for committing offenses as: trafficking of narcotics, the cultivation of narcotic plants, manufacture and sale of narcotics, assistance for illegal border crossing, illegal production and possession of weapons and ammunition, etc.

#### **Property Investigations**

Besides their verification activity, prosecutors of the 'Investigation Unit on Corruption, Assets and Terrorist Acts' at Prosecutor's office attached at the Court of First Instance for Serious Crimes have considered in their investigations reference materials originating from other offices of First Instance Courts. Also, part of their materials came from Directorates of Jurisdictional Relations with Prosecutor General's Office, from Regional Police Departments and from the investigative activities of prosecutors.

During 2015, are presented by the prosecution and have been accepted by the Court of First Instance for Serious Crimes, 14 requests for seizure of property, which have remained in force by the Court of Appeal for Serious Crimes, except in two cases which are still on trial. The value of seized assets, mainly real estate and bank accounts, is at high levels.

#### **Conclusion**

It can be said that in combating and preventing different organized crime forms are implemented measures, efficient tools and methods. In a particular way this is evident in developed countries and with a high standard of organization against this phenomena. An effective measure and method against the organized crime we can mention the prevention of money laundering. The prevention of money laundering can be achieved through verifying the origin of money, blocking, seizing and confiscating the assets by the competent bodies.

In conclusion, the fight against organized crime is a general challenge for the justice system also as for the entire security system. From each day passing, it is being affirmed that without national political will and necessary international political agreement, there can be no rule of law and sustainable security.

Continued cooperation between the law enforcement institutions, the increase of human resources and advanced logistics, sustainability in office of trained experts and their financial treatment, will make possible the prevention, identification and punishment of all individuals involved in these illegal activities, despite the obstacles and difficulties that may be encountered.

Legal changes that followed the criminal laws and especially those referred to after 2012 changes, have also affected the elements related to the regulations regarding organized crimes. This change was made in the context of ongoing efforts of legislators and the relevant law enforcement bodies to maximize their commitment in the fight against the phenomenon of organized crime.

Legal changes outlined above, in their entirety are brought about due to the need for a stand and consolidated war against criminal acts of organized crime. Through these changes in the relevant legal provisions as well as by means of adding new offenses in the criminal code, is finally aimed at preventing people commit these offenses.

#### **Outcome and Recommendations.**

At the conclusion of this paper it is worth mentioning that it is essential for Albania to strengthen the prevention of organized crime. Changings in the Criminal Code makes the struggle

---

Department of Criminal Law and Criminology, pg 5, 7, 9

<sup>36</sup>The 2015-Annual Report of the Prosecutor General.

of the judiciary to prevent and punish the perpetrators of these offenses, very effective. The change makes the fight and punishment of organized crime very efficient. With the addition of provisions in the Criminal Code, the legislator has oriented the criminal policy towards prevention of organized crime.

**Recommendations to improve the fight against organized crime:**

1. Regarding Albania, it is evident that we have completed strategies, action plans, comprehensive and multidisciplinary legal basis for preventing and combating organized crime. We are among the first countries to implement almost all conventions and international laws (perhaps in contrast to and from any other country), but the most essential problem remains the implementation of these laws, therefore it is suggested the adoption of organizational and legal measures in order to implement them;
2. the domestic legislator must be constantly aligned with international conventions in the fight against organized crime;
3. the prosecution body should exploit and use any information coming from different sources in order to increase the number of investigations launched mainly by the prosecution bodies;
4. to enlarge indicators and results in combating organized crime through the expansion of proactive investigations, to reinforce the use of special methods of investigation both in recording cases of organized crime, also as in the identification of victims of organized crime;
5. to ensure improved assets investigation protocols and to improve the cooperation with specialized structures of other law enforcement agencies to identify, to seize and confiscate the assets derived from criminal activities;
6. to reinforce cooperation between law enforcement domestically and internationally in the fight against organized crime, as well as real-time exchange of information.

**References, Lectures, Prints, Publications, Reports:**

1. Hysi Vasilika, "Criminology", Printing house "Kristalina", Tirana, 2010.
2. Hysi, Vasilika, "Penology", Printing house "Kristalina", Tirana, 2007.
3. Jani Papandile, Ilir Mandro, "Criminology-Penology", 2002,
4. IsmetElezi, "On Criminology", 1995,
5. Halili, Ragip "Criminology", Printing house "Dinor& MG", Prishtinë 2005.
6. Criminal Code of the Republic of Albania, approved by law no. 7905, dated 21.03.1995, changed;
7. Prof. Dr. Ismet Elezi, Prof.Dr. Skënder Kaçupi, Prof. as. Dr. Maksim Haxhia, Commentary of the criminal code of the Republic of Albania (general part), "KUMI", Tirana, 2012.
8. Prof. Dr. Ismet Elezi, the Criminal Right (special part), "ERIK", Tirana, 2009.
9. Prof. Dr. Ismet Elezi, Commentary of additions and changes in the Criminal Code, "ERIK", Tirana, 2012.
10. Luan Hasneziri (Hasani), Cooperation, The structured criminal group and criminal organization, according to Albanian criminal legislation Tirana 2008.
11. Gentian Trenova, Interpretations of the Criminal Code, Publishing "Dita 2000", Tirana 2009.
12. Gentian Trenova, Interpretations of the Criminal Code, Publishing "Dita 2000", Tirana 2013.
13. Presentations and speeches at national and international meetings for cooperation in the fight against organized crime, (because of business purpose ), as well as fragments of the lessons that have been prepared by me as a part time lecturer at several universities, as well as in School of Magistrates, Tirana;
14. Annual reports to the General Prosecution in Tirana, (from 2013 onwards), in connection with the continuation of the investigation related to organized crime issues.
15. Publication in official web site;
16. Summary of decisions of the High Court Criminal College, as well as unifying decisions of the United Chambers of the Supreme Court from 1999 onwards.
17. Summary of criminal decisions of the Constitutional Court from 1999 onwards.
18. Summary of certain judgments of the European Court of Justice, "Alb PAPER", Tirana 2013.
19. Ratified conventions and domestic legislation
20. The European Convention "On the Suppression of Terrorism" Strasbourg, 01.27.1979 ratified by Law no. 8642, dated 07.13.2000. Official Gazette no. 22, dated 19.07.2000;
21. United Nations Convention "Against illicit traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances", ratified by the law nr.8722, dated 26.12.2000;
22. International Convention "On the Suppression of Terrorist Bombings, New York, 15.12.1997", ratified by Law no. 8836, dated 22.11.2001. Official Gazette no. 57, dated 21.12.2001;

23. Law no. 8865 dated 14.03.2002 for the ratification of the "International Convention on Combating Financing of Terrorism";
24. Law no. 8920, dated 11.7.2002 for ratification "of the United Nations Convention against Transnational Organized Crime" and its two additional protocols;
25. Law no. 9110, dated 24.07.2003 "On the organization and functioning of The Courts Of Serious Crimes";
26. The ratification of "Amending Protocol of the European Convention on the Suppression of Terrorism", ratified by Law no. 9230, dated 13.5.2004. Official Gazette No. 38, dated 16.06.2004;
27. Law no. 9492 dated 03.13.2006 for the ratification of the UN Convention against Corruption;
28. Law no. 9641 dated 20.11.2006 for the ratification of the Council of Europe convention "On Prevention of Terrorism";
29. Law no.9642, dated 20.11.2006 for the ratification of the Council of Europe convention "On measures against trafficking in human beings";
30. Law no. 10192, dated 3.12.2009 "On preventing and combating organized crime and trafficking through preventive measures against property assets", as amended;
31. Law no. 157/2013 on measures against the financing of terrorism;
32. Law no. 103/2014 for the approval of the national security strategy of the Republic of Albania;
33. Law no. 108/2014 "On State Police";
34. Law no. 150/2015 "On the ratification of the Council of Europe Convention against trafficking in human organs";
35. Law no. 17/2016, "On Ratification of the Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism";
36. Law no. 28/2014 On ratification of the Agreement between the Republic of Albania and the European Police Office (Europol) For Strategic and Operational Cooperation;
37. Law no. 76/2016 on some amendments to the Law Nr. 8417, dated 21.10.1998, "The Constitution of the Republic of Albania", as amended
38. <http://shqiptariitalise.com/shqiperi-itali/shqiperi-itali/shqiperi-itali/boset-italiane-te-mafias-perdorin-shqiperine-si-parajsen-e-pastrimit-te-parave.html>
39. <https://www.youtube.com/watch?v=c6i6CZMHXF8>
40. <http://pameca.org/al/pameca-iv-launched/>
41. <http://albtimes.blogspot.com/2007/11/banda-e-nikls-91-vjet-burg-pr-grabitje.html?m=1>
42. <http://boldnews.al/2016/07/07/shkaterrohet-banda-e-trafikut-te-droges-ne-ballkan-te-perfshire-edhe-bizesmen-shqiptare-ndertimi/>
43. <https://www.flickr.com/photos/eu-delegation-albania/13245075025#>
44. <http://www.gazetadita.al/jabuticaba-pema-e-cuditshme-qe-i-ben-frutat-pergjate-trungut/>
45. [www.eurojust.europa.eu](http://www.eurojust.europa.eu)
46. [www.ejn-justcrim.europa](http://www.ejn-justcrim.europa)
47. <http://www1.fint.gov.al/al/publikime1/19-raporto-online?shoëall=&start=6>
48. <http://www.lajme.gen.al/2010-10-31/europol-pas-heqjes-se-vizave-krimi-i-organizuar-do-te-importohet>
49. <https://www.fbi.gov/investigate/organized-crime>
50. [www.u-s-history.com/pages/h1596.html](http://www.u-s-history.com/pages/h1596.html)
51. [www.history.com/topics/mafia-in-the-united-states](http://www.history.com/topics/mafia-in-the-united-states)
52. <https://www.britannica.com/topic/organized-crime>

**Milyavskiy M.U.,**

Ph.D., Associate Professor

**Korobka I.S.**

Student

*Donbass State Engineering Academy, Kramatorsk, Ukraine*

## **PROBLEMS OF INTERNATIONAL STANDARDS AND LEGAL COMPLIANCE IN UKRAINE RIGHTS OF PRISONERS**

**Милявский М.Ю.,**

к.э.н., доцент

**Коробка И.С.**

студент

*Донбасская Государственная Машиностроительная Академия, г.Краматорск*

## **ПРОБЛЕМАТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ДОТРИМАННЯ ПРАВ УВ'ЯЗНЕНИХ В УКРАЇНІ**

*The article describes the main directions of methodological support of internal control how technology to protect corporate enterprises from raiding and other types of hostile takeover. Specified grounds attract raiders to criminal liability.*

**Keywords:** *the rights of prisoners, prisoners' rights, the minimum standard rules for treatment of prisoners, international legal standards ..*

*The article analyzes the national legislation and identified ways to reform the legal provision of prisoners' rights in Ukraine according to general trends in international law.*

**Ключові слова:** *права ув'язнених, права засуджених, мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, міжнародні правові стандарти.*

Право ув'язненого на гідне перебування в пенітенціарних та виправних установах завжди було однією з основних проблем в площині захисту прав людини. На сучасному етапі розвитку світового співтовариства, що характеризується декларуванням гуманістичних цінностей, першочерговим завданням пенітенціарної системи в усіх демократичних державах має бути виправлення особи ув'язненого та сприяння можливості його реінтеграції у соціумі після відбуття покарання. Одним із найважливіших актів повернення колишніх ув'язнених до соціального життя є їх спроможність брати участь у суспільній діяльності. Однак, для багатьох держав світу, в тому числі для України, характерною є проблема недотримання або порушення прав ув'язнених як засобу покарання, а не засобу забезпечення їх можливості адаптуватися до життя на волі після звільнення. Проблема правового регулювання прав ув'язнених була відображена в працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як А.П. Бущенко, Є.Ю. Захарова, О.А. Мартиненка, В.К. Батчаєва, П.В. Грибана, С.П. Швеця, І.О. Шашкової-Журавель, М.І. Журавель, О.В. Лисодеда, І.Я. Жук та ін. Однак, складний характер зазначеної проблеми, а також необхідність швидких змін в цьому напрямку, які відбулися в Україні з її європейським вибором, зумовлює актуальність дослідження проблеми дотримання прав ув'язнених в нашій країні згідно вимог стандартів міжнародного права.

Загальна декларація прав людини стверджує, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану. Крім того, кожна людина має право на життя, свободу і особисту недоторканність. Ніхто не повинен бути у рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах. Ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання. Це положення передбачає, що всі люди рівні перед законом, право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію. Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання. Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом. Людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом оприлюднення судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту. Крім того, ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом, не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину.

Інший документ – Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, встановлює юридичну норму права народів на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток. Поряд із тим, держава, яка бере участь у Пакті, зобов'язується поважати і забезпечувати всім, хто перебуває у межах її території та під її юрисдикцією, права без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини. Держава зобов'язується:

– забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої, визнані цим Пактом, порушеними, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні;

– забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалося компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими органами влади або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту;

– забезпечити застосування компетентними властями засобів правового захисту, коли вони надаються.

Саме Європейська конвенція з прав людини затверджує такі основні положення, як право кожної людини на життя: «Жодна людина не може бути умисно позбавлена життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання її винною у вчиненні злочину, за яке законом передбачено таке покарання. Конвенція вважає законним ув'язнення людини після її засудження компетентним судом. Вказано, що жодна людина не може: зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання; бути в рабстві або у підневільному стані; бути приневоленим до примусової чи обов'язкової праці; бути позбавленим волі інакше як у випадках і відповідно до процедур, встановлених законом. Кожна заарештована людина негайно повідомляється зрозумілою для неї мовою про підстави її арешту і про будь-яке обвинувачення проти неї, а також має бути негайно поставлена перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд протягом розумного терміну або на звільнення до початку судового розгляду. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями явки до суду.

Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими – це звід спеціальних міжнародних стандартів поводження із засудженими, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Вони вироблені в ході міжнародного співробітництва і враховують світовий досвід гуманістичних засад при виконанні покарань з максимальним дотриманням прав людини. Розроблення проекту міжнародного правового документа, в якому були б зафіксовані відправні позиції для національних законів стосовно виконання покарань у вигляді позбавлення волі та поводження з ув'язненими, розпочато ще 1926 року. Його засади схвалені Лігою Націй у 1934 році. Остаточні мінімальні стандарти правила поводження з ув'язненими прийняті 1-м Конгресом ООН з питань запобігання злочинності та поводження з правопорушниками в місті Женева (Швейцарія) у 1955 році і схвалені КОСОР у резолюціях від 31.06.1957 р. і 13 05.1977 р. У наступні роки текст Правил неодноразово корегувався у зв'язку із загальними розробками проблеми прав людини. Нині Правила складаються із вступу, 95 статей і додатку, в якому викладено 13 процедур їх виконання. За структурою вони поділяються на дві частини: перша частина стосується всіх категорій ув'язнених, друга – окремих їх категорій (осіб з психічними вадами; тих, що перебувають під слідством, та ін.). Правила стосуються практично всіх питань покарання у вигляді позбавлення волі: регламентують класифікацію засуджених до цього виду покарання, його відбування, режим у місцях позбавлення волі, працю засуджених, виховну роботу з ними, організацію їх житлових приміщень, харчування, медичного обслуговування тощо. Ґрунтуючись на гуманістичних вимогах дотримання прав людини, Правила передбачають забезпечення кожного засудженого ситною, доброякісною їжею, укомплектування медичних стаціонарів кваліфікованим персоналом, необхідним обладнанням, ліками. Режим утримання ув'язнених, за цими Правилами, має максимально сприяти підтриманню їх соціально корисних зв'язків із зовнішнім світом, звести до мінімуму різниці між життям у в'язниці і на волі. Правила забороняють застосування тілесних покарань за дисциплінарні проступки, ув'язнення в темних камерах, жорстокі, нелюдські і такі, що принижують людську гідність, закони. Праця засуджених має відповідати їхнім фізичним і психологічним можливостям і справедливо винагороджуватися. Засудженні повинні мати можливість відправляти релігійні обряди і таке інше. У Правилах зазначено, що через різноманітність юридичних, соціальних, економічних

та географічних умов країн, які визнають їх, не всі положення Правил можна застосувати повсюдно і одночасно. Але саме ці правила закладають правові основи міжнародних стандартів прав ув'язненої людини.

Європейські пенітенціарні правила вважають, що утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів. Життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві. Утримання під вартою має здійснюватися таким чином, щоб сприяти поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі. Варто заохочувати співробітництво із зовнішніми соціальними службами та, наскільки можливо, залучення громадянського суспільства до участі у питаннях в'язничного життя. Персонал пенітенціарних установ виконує важливу суспільну функцію, і тому порядок їх набору, професійної підготовки та умови роботи повинні забезпечувати їм можливість підтримувати високі стандарти поведінки з ув'язненими. Ці правила повинні застосовуватися неупереджено, без будь-якої дискримінації. Треба відзначити, що Європейські пенітенціарні правила ще в більшій мірі регулюють та затверджують розширений спектр прав ув'язнених згідно вимог Конвенції прав людини.

З метою приведення нормативної бази України до міжнародних стандартів стосовно вимог дотримання прав ув'язнених, протягом останніх років було прийнято наступну законодавчу базу:

– «Про затвердження правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби», наказ 460/5 від 18.03.2013 Міністерства юстиції України .

– «Про затвердження нормативно-правових актів з питань тримання і поведінки осіб, узятих під варту, і засуджених у слідчих ізоляторах Державного департаменту України з питань виконання», наказ № 192 від 20.09.2000 р. із змінами внесеними згідно з Наказами Державного департаменту України з питань виконання покарань № 105 від 22.04.2002 р., № 37 від 20.02.2006 р., № 40 від 23.02.2006 р., № 16 від 05.02.2007 р., № 216 від 12.08.2008 р.

– «Про затвердження прав дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року», розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1393.

– Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», від 03.11.2006 р. № 328-V, останні зміни від 10.11.2015 р. № 766-VIII.

«Положення про Державну пенітенціарну службу України», указ Президента України від 06.04.2011 р. № 394.

– «Про затвердження порядку організації навчання в загальноосвітніх навчальних закладах при виправних колоніях та слідчих ізоляторах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України», Міністерства юстиції України № 691/897 від 10.06.2014 р. та інші.

При визначенні пріоритетів політики у сфері виконання покарань та статусу суб'єктів виконання покарань, першим у нормативних актах слід визначити Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України». Відповідно до статті 13 цього Закону, зазначається, що підприємства установ виконання покарань, були «казенними підприємствами, які здійснюють некомерційну господарську діяльність без мети одержання прибутку для забезпечення професійно-технічного навчання засуджених та залучення їх до праці . У 2012 році цю статтю було змінено і тепер підприємства установ виконання покарань є «державними підприємствами, які здійснюють господарську діяльність та професійно-технічне навчання засуджених». Це сприяє тому, що ув'язнені не тільки мають змогу оволодіти технічною професією, але й отримати навички підприємця, цей напрям реабілітації ув'язнених вдосконалено на нормативному рівні у відповідності з міжнародними правовими стандартами щодо підготовки ув'язнених до життя після відбування покарання. У квітні 2014 року було внесено нові зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України. Ці зміни чи не наймасштабніші з часу ухвалення Кодексу у 2003 році. До вимог міжнародних стандартів приведено нормативні положення стосовно норм щодо джерел оплати

харчування, одягу, взуття ув'язнених. Внесені зміни в Кримінально-виконавчий та Кримінальний Кодекси України дозволили наступні положення: розширення прав засуджених до обмеження свободи на здійснення розходів, на придбання продуктів харчування, одягу, речей першої необхідності за гроші, зароблені у виправній колонії, отриманими за переводами, за рахунок пенсій та інших доходів без обмеження їх кількості; урегулювання питання пенсійного забезпечення засуджених до позбавлення волі (які раніше не могли користуватися цим правом); надання права засудженим користуватися Інтернетом. Особливе місце у положенні засуджених відіграв Закон України «Про внесення змін до Кримінального Кодексу України (щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання)», ухвалений 26.11.2015 року. Він передбачає, що один день, проведений у СІЗО, в разі винесення звинувачувального вироку, буде рахуватися, як два дні ув'язнення.

Реалізація цього закону на початку 2016 року викликала багато суперечливих відгуків, але мала позитивне значення щодо розширення прав ув'язнених осіб.

**Sopilnyk R. L.**

candidate of legal sciences, docent

*General Directorate of the National Police in the Lviv region*

## **IMPROVING THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF LEGAL AID AS A CONDITION OF ACCESS TO JUSTICE**

*The author examines the theoretical and legal foundations of legal aid. Author proves, that legal aid should be researched as a condition of access to justice. Author gets conclusion, that only in the situation of completing theoretical ground and practical legal foundation of legal aid it can be provided the access to justice that means providing the one of the main turn of human right on fair trial.*

**Keywords:** *the right to a fair trial, legal aid, access to justice.*

The problem of accessibility of courts, with their conceptual origins of the concept of fundamental rights and freedoms implies the right to a fair trial and genetically related to the model of justice [1, S. 96]. Based on the analysis of European experience providing individual components of the right to a fair trial, it is clear that the main areas to improve access to justice for legal aid, simplifying procedures, reducing the cost of the proceedings, the use of new technologies, reducing the workload of judges and alternative means of dispute resolution.

The issue of legal aid in light of access to justice is revealed in two aspects: the availability of legal aid and its quality.

A. Bohma and O. Lysenko improving the provision of legal aid as part of improving access to justice substantiate this: «Institute of legal aid has passed a long and difficult path. In the initial stages of the legal protection of nature have a friendly assistance. With the advent of written law became a professional occupation. At all stages of historical development, there was a trend «relative chargeless Advocacy», because it was an effective means of manipulating human consciousness. Free legal services were of poor quality. Impoverished sections of the population denied the opportunity to defend their rights. Effective mechanisms for exercising the right to free legal aid not available today. Implementation of modern democratic reforms, including judicial, indicates significant steps towards the state guaranteeing human rights. The problem of the practical implementation of the right to high-quality legal aid remains relevant» [2, S. 15]. S. Overchuk notes that the formation of a new concept of legal aid, combined with the Reformation of the Bar, has created many legal problems whose solution is controversial among scholars, lawyers and officials. who is eligible and under what circumstances to receive legal assistance from the budget. Solving this challenging problems is to apply standards of access to free legal assistance that the European Court of Human Rights (ECHR) has formulated in its case-law [3, S. 1 - 2].

Art. 29 of the Constitution of Ukraine was amended on 30.09.2016. Stipulates that every arrested or detained must be informed without delay of the reasons for his arrest or detention, apprised of his rights and the opportunity of his detention to defend himself in person, or through legal counsel.



Art. 59 of the Constitution of Ukraine provides that everyone has the right to professional legal assistance. In the cases provided by law, assistance is provided free of charge. Everyone is free to choose the defender of their rights.

Art. 131-2, which was added by the Constitution of Ukraine according to the Law of Ukraine «On Amendments to the Constitution of Ukraine (on justice)» on 06.02.2016 to provide professional legal assistance to Ukraine, the advocacy acts. Exclusively lawyer represents another person in court, as well as protection from criminal prosecution. The law may determine exceptions to representation in court in labor disputes, disputes regarding the protection of social rights on elections and referendums in minor disputes, and for representation of minors or minors and persons found incompetent by a court or capacity is limited [4]. It should be noted that this article only mentioned Law dedicated to legal aid. Also emphasize on the disputed nature of the terminology used, such as the concept of «Legal Aid». Justification Replace the concept of the term «legal aid» presented in the draft Law of Ukraine «On Amendments to the Constitution of Ukraine (on justice)» and is based on the standards of the Ukrainian language. In modern scientific thought virtually entrenched position on the admissibility of such replacement such scientists as N. Feschyk and N. Artykutsa indicate synonymous links between legal concepts, legal rights. However, we tend to follow the position I. Golovan, according to which we should not replace one another synonym, made in chaos domestic legislation and legal doctrine, which for a long time found the use of the term «legal aid» and «legal work» [5, S. 142 - 143]. However, V. Zaborowski says that the key to distinguishing between the concepts of «legal aid» and «Legal Aid» is the term «assistance», indicating the possibility of free use of both concepts. Lawgiver used the term «Legal professional help», in which the emphasis should be made on the term "professional". Thus, the activities of the lawyer in light of recent legislative changes may be characterized using the concepts of «legal assistance», «legal advice», «Legal Aid», if used in conjunction with the term «professional» [5, p. 144]. The main qualified entity that can provide both primary and secondary legal aid lawyer is Polish M. notes that the addition of entities eligible for legal aid should isolate and others - such providers help. They may be the executive authorities and local governments, natural and legal persons of private law, specialized institutions (primary legal aid), centers of free secondary legal aid and lawyers made to the Register of lawyers providing free secondary legal assistance. However, in the in-depth analysis of the current legislation, it is clear that only lawyers as persons with relevant experience, knowledge and authority are entitled to provide highly skilled, quality of both primary and secondary legal aid [6, S. 82]. Therefore, actual changes in legislation reflects the desire to provide quality legal assistance as essential components of its availability.

Y. Shramko said: "Legal aid is an effective means of ensuring human rights and freedoms. Of particular importance institution acquires legal aid in circumstances where there are substantial changes in social relations in the reform of state and society. This value increases even more in society without a stable legal traditions where no adequate level of legal education of the population, there is haphazard and poor legislation, authorities and officials do not always follow in their activities the principle of legality. Inefficient reform of law enforcement, the judiciary further exacerbates the problem of human rights. This organization of legal assistance, which would definitely reduce the severity of these problems, does not meet the necessary requirements and is low effective» [7, S. 1].

One of the key areas to improve access to justice in the direction of providing legal aid provides S. Overchuk: «In order to approach legal practice in Ukraine to the European Court positions, which are reflected in its legal precedent, it is advisable to recommend Ukrainian judges to justify their decisions to attract attorney at no charge, referring to the relevant decisions of the ECHR, thereby leveling the contradictions of Ukrainian legislation. Given the consideration of the case-law of the European Court, will implement the requirements of the Convention on legal assistance - paid or free - in the way of «practical and effective» not «theoretical and illusory» [3, S. 38].

Designated issue in one way or another reflected in regulatory support organization and functioning of the judicial system of Ukraine under normal conditions. However, the current

situation in Ukraine is not «normal conditions». This is the situation around the temporarily occupied Ukraine and outside the control of government areas.

By definition, the Law of Ukraine «On the rights and freedoms of citizens and legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine», occupied territories defined land territory of the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol, Ukraine internal waters of these areas. The legal regime of temporarily occupied territory provides a special procedure for the rights and freedoms of citizens of Ukraine residing in the temporarily occupied territory.

T. Leonenko and L. Uss note that to ensure efficient and effective safeguards for human rights and fundamental freedoms is a prerequisite for the rule of law and civil society, particularly in a complex political and other processes unfolding in the country. So today in a difficult situation in our country is very important to review the administration of justice in the area of anti-terrorist operations. the current situation makes it impossible for the administration of justice and the proper implementation of the Law of Ukraine «On the Judicial System and Status of Judges». Not all the questions that arose due to acute situations in these areas are regulated, as today shows that suspended the judiciary, the executive branch. This, in turn, leads to failure legitimate demands of citizens and realize their rights, as well as a significant increase in the number of cases that remain unresolved. Of course, it actualizes the issue of developing proposals to regulate the proceedings in these territories. In addition, the following suggestions to resolve the situation should be discussed in the international arena, as appropriate concern the rights and freedoms of man and citizen. Important for the effective protection of human rights and citizen in the state of emergency is to create the right conditions from the state for their safe and efficient implementation. The problems encountered by the acute situation in Ukraine is multifaceted. It is essential to include the international community for the speedy resolution of the conflict. Therefore, proposals for resolving the situation should be discussed, including in the international arena because it relates to international relations. Thus, analyzing the above, currently seen extremely urgent settlement of the situation at the international level to stabilize in all spheres of public life [8, S. 59 - 61].

#### Література:

1. Москвич Л. Система органів судової влади повинна мати конституційне визначення [Електронний ресурс] // Конституційний процес в Україні: удосконалення засад правосуддя, прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. – С. 22 – 23. – Режим доступу <http://old.razumkov.org.ua/upload/konst-2016.pdf>
2. Богма А. В. Історичний аспект становлення та розвитку безкоштовної юридичної допомоги в Україні / А. В. Богма, О. М. Лисенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право. - 2014. - Вип. 25. - С. 14-19
3. Оверчук С. В. Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] / Оверчук С. В. // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2016. – №1(13). – Режим доступу <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>
4. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 № 1401-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1401-19/paran99#n99>
5. Заборовський В. В. Професійна діяльність адвоката – це правова, юридична чи професійна правнича допомога? / В. В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. - 2016. - Вип. 38(2). - С. 140-145
6. Польська М. О. Суб'єкти відносин безоплатної правової допомоги в Україні / М. О. Польська // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. - 2016. - № 2. - С. 76-85
7. Шрамко, Ю. Т. Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 - Конституційне право; муніципальне право / Ю. Т. Шрамко. - Київ, 2016. - 18 с.
8. Леоненко Т. Є. Особливості дії Закону України "Про судоустрій і статус суддів" в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції / Т. Є. Леоненко, Л. О. Усс // Держава та регіони. Серія : Право. - 2015. - № 2. - С. 59-62.

## 12. TOURISM ECONOMY

**Olikhovska M. V.,**

PhD in economic sciences, assistant professor  
*Lviv Institute of PJSC "Interregional Academy of Personnel Management"*

**Tsymbalista N. A.**

PhD in economic sciences, researcher  
*State Institution "Institute of Regional Research named after M. I. Dolishniy of the NAS of Ukraine"*

### **TOURISM AND RECREATIONAL SERVICES IN UKRAINE: ECONOMIC ESSENCE, STRUCTURAL ELEMENTS, MAIN TASKS AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT**

*The article investigates the economic essence of the concepts of "tourism" and "recreation". Different types of recreational services are described and structural elements of the recreational system are identified. As a result of research the authors grounded the main tasks of the structural elements of the tourism complex and the regulatory functions of regional state and local authorities related to the regional tourist services market development.*

**Key-words:** *tourism, recreation, tourism market, tourist and recreation complex, recreational system, the regional market of tourist and recreational services*

Development of the society, socio-economic changes and the emergence of information technologies significantly influenced the dynamics of international tourist flows. This has led to the transformation of the tourism industry, which is focused on tourist services in various fields of activities and designed to meet the needs of individual travelers.

Our country occupies one of the leading positions in Europe in terms of value of natural, historical and cultural resources that can meet a particular interest from tourists. The development of tourism and recreation industry in Ukraine is generally characterized by positive dynamics and growth of quantitative and qualitative parameters of inbound and domestic tourist flows.

We totally agree with the opinion of the scientist I. M. Pysarevskyy that tourism is one of the phenomena of cross-cultural communication, which is complex and contradictory, and it is significantly affected by the economic, political, socio-cultural and demographic factors, including the basic values of culture. Among the factors influencing the development of modern tourism, we should mention the factor of "multicultural literacy" and the auto- and heterostereotypes, formed in a particular culture. These factors are a deterrent to the tourism industry development [2].

Basic concepts in the field of recreation are approved in about a dozen legal acts of Ukraine. The Law of Ukraine "On Tourism" the concept of "tourism" is defined as a temporary departure of a person from the permanent residence following some curative, cognitive, professional and business and other purposes without taking up any paid employment at the temporary location for the period less than one year [4].

Today in Ukraine tourism is considered to be one of the priorities of the national economy. The importance of tourism for the country's development can be evidenced by the Presidential Decrees from 02.03.2001 "On support of tourism in Ukraine" and from 14.12.2001 "On measures to ensure the implementation of state policy in the sphere of tourism." The special legislation in the field of recreation besides the above mentioned Law "On tourism" includes the Law of Ukraine "On resorts", which sets out the legal, organizational, economic and social conditions of resorts development in Ukraine, the principles of state policy, the requirements on use of natural curative resources, economic and financial support for the organization and operation of resorts, monitoring and the cadaster of natural areas [3]. Some regulations related to therecreational activities are contained in the Laws of Ukraine "On nature reserve fund of Ukraine", "On environmental protection", "On fauna", "On flora", "On ecological expertise" "On consumer protection", as well as in the Land, Water and Forestry codes of Ukraine.

However, the current regulatory framework in the field of recreation needs substantial improvement. The valid regulations are not fair to foreign tourists, which is evidenced by a significant price differentiation for recreational services. This leads to lowering of attractiveness of recreational

areas, regions and the state as a whole. In this respect it is necessary to bring legislation in the field of tourism and recreational activities in line with international norms, standards and regulations.

In scientific research the discussion on definition of the concept of “recreation” still goes on. However, methodically it is clearly identified that it refers to the natural landscape conditions and the material elements, which create the conditions for the effective operation of the social aspects of life. Recreation includes accommodation based on the private sector, public catering, consumer services for tourists, transport, communications, health care, physical culture and sports, education, culture and art, which are aimed to meet the needs of tourists and to contribute to their spiritual and intellectual development.

Due to some peculiarities of using recreational resources recreation is commonly divided into two important components: permanent (based on sanatoriums) and temporary (based on the objects, which are not officially engaged into the recreational activities) [1, p. 35]. The organization of these two kinds of recreation is substantially different.

The recreational system is formed of complex elements: natural resources and conditions, technical infrastructure and social subsystem. Management system coordinates the operation of individual components and the system as a whole, providing optimal conditions for their effective functioning.

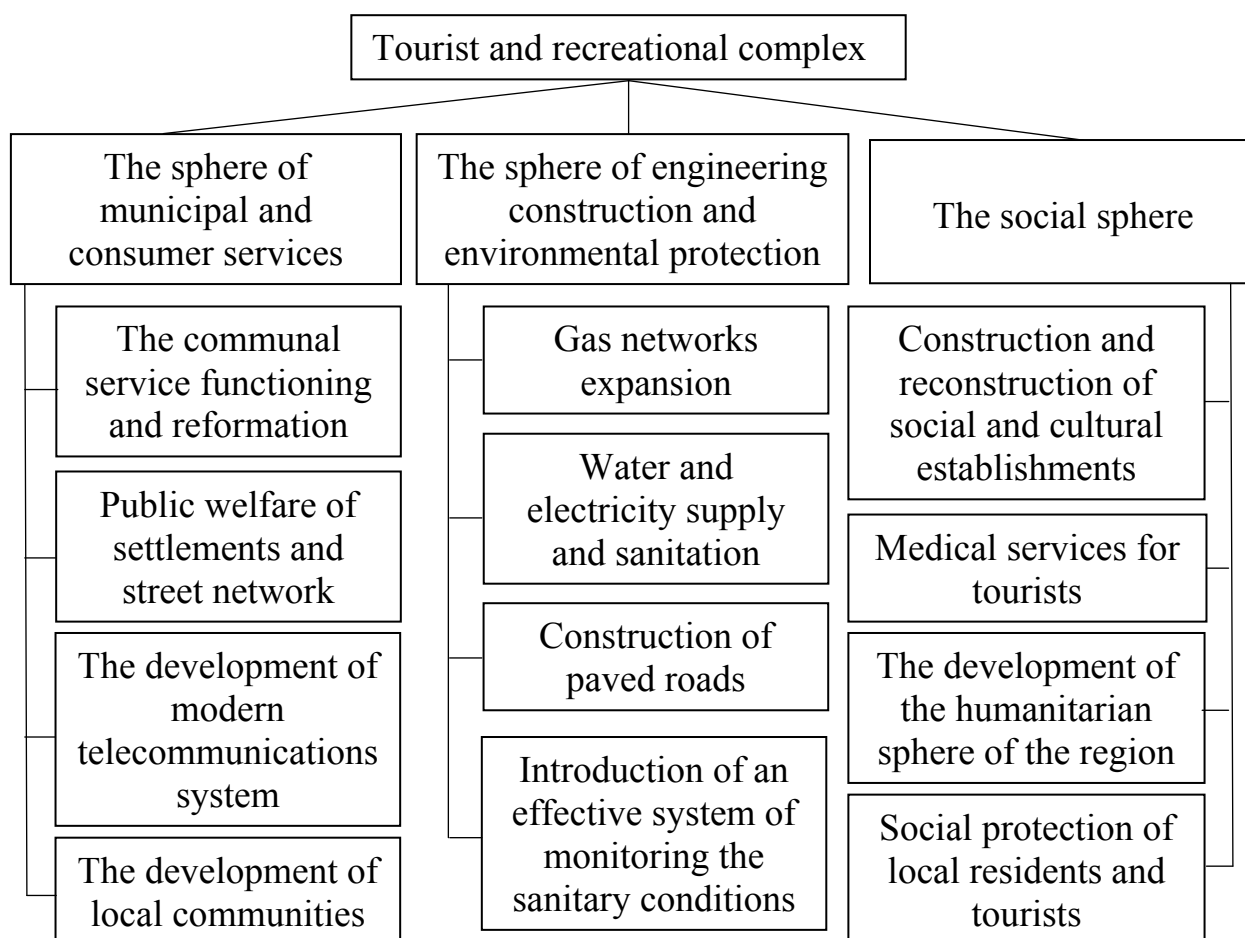
The propounded classification does not bid for being comprehensive or having no alternative. Each element of recreation contains the components that are combined together by functionality. Thus, municipal and consumer component of recreation comprises the sphere of accommodation, public catering, and trade. Its main function is to meet consumer and physiological needs of tourists. The component of engineering construction and environmental protection combines: gas, electricity, water supply and sanitation, roads, environmental protection (control system over sanitary condition of villages, compliance with sanitary standards and rules of activities). The social component of recreation combines culture and art, places of worship, health care, physical activities and sports. Its function is to meet and develop the cognitive and spiritual needs of tourists, as well as provide them with the opportunities to improve their health. The main tasks of the structural elements of the tourism complex are presented in Figure 1.

Due to increased competition in the international tourism market, and taking into account the trends of strengthening the role of states in the sustainable development of tourism, domestic tourism and recreation sector becomes less attractive and competitive. As a result, the sphere of tourism and recreational activities in the country does not ensure the full implementation of economic, social and humanitarian functions and does not contribute to the preservation of the environment and cultural heritage, and does not help to increase the incomes of budgets of all levels, job creation, increasing the share of services in GDP structure.

Based on the foregoing, it should be noted that the main functions of regulation of the regional market of tourist and recreational services should be accomplished by the regional state authorities and local governments. The purpose of the regulation of the market is to meet the needs of tourists on rest and recovery and getting maximum profit from recreational activities in the region. The regional state authorities and local governments should be responsible for:

- ✓ carrying out the inventorying of health and recreation facilities, drawing up common register;
- ✓ establishment of a specialized regional centers of tourist information;
- ✓ development, adjustment and approval of general plans and schemes for development of tourism, recreation and resort areas in the region and tourist centers;
- ✓ ensuring the compliance of tourist and recreational infrastructure location with the general planes of the area;
- ✓ provision of organizational and methodological assistance to entrepreneurs in obtaining special permits (licenses) for recreational activities;
- ✓ conducting the inventory of historical and cultural monuments together with the determination of their tourist attractiveness;

✓ elaboration measures to support the development of tourist and recreational excursions and activities among children, adolescents and young people;



**Figure 1. The main tasks of the tourism complex structural elements**

*Source: designed by the authors*

- ✓ development of plans for construction, reconstruction and modernization of the material base of the recreational complex of the region;
- ✓ inventorying the recreational lands and lands that have natural, historical and cultural value;
- ✓ creation of physical infrastructure for the rescue search service to ensure the safety of tourists in resort areas;
- ✓ identifying and conducting biomedical assessment of the quality and value of tourism and recreational resources;
- ✓ identifying opportunities for the use of nature-protected objects for tourist activities;
- ✓ conducting scientific research on the allocation of zones within the rural areas for gradual reformation of the territories for the purposes of recreation;
- ✓ development of regional programs of tourism and recreation.

So, the aim to overcome the existing negative trends and create comprehensive and system conditions for sustainable development of tourism and recreation should become one of the priorities of sustainable development of the state as a whole and an essential component in addressing the quality of life of the population.

#### **References:**

1. Kalytyuk, V. A. (1999). Recreational and tourist complex in market conditions. Lviv. [In Ukrainian].
2. Pysarevskyy, I. M. (Eds.). (2010). Tourism as a national priority. Kharkiv: Kharkiv National Academy of Municipal Economy. Retrieved from : <http://eprints.kname.edu.ua>. [In Ukrainian].
3. Supreme Council of Ukraine. (2000). On Resorts. Law of Ukraine, adopted on 2000, October, 5, 2026-III. Retrieved from : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>. [In Ukrainian].

4. Supreme Council of Ukraine. (2003). On Tourism. Law of Ukraine, adopted on 2003, November, 18, 1282-IV. Retrieved from : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>. [In Ukrainian].

**Yarovyi V.F.**

candidate of economic sciences, associate professor  
*Kherson State University, Ukraine*

## **FEATURES OF INNOVATION IN TOURISM**

**Яровий В.Ф.**

к.е.н., доцент

*Херсонський державний університет, Україна*

### **ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ У ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ**

*In the article the peculiarities and possibilities of introduction of innovations in the field of tourism. Justified types and forms of innovation, including through innovative tourism clusters and tourist areas. Defined the enforcement mechanism and its components. The developed algorithm of estimation of efficiency of innovations in the field of tourism. Defined the prospects of their dissemination at the level of the tourist industry and some regions of its placement.*

**Key words:** *tourism industry, innovation, introduction, cluster, recreational and tourist zones, infrastructure, evaluation, effectiveness.*

*У статті розглянуті особливості та можливості впровадження інновацій у галузі туризму. Обґрунтовані види та форми інновацій, у т.ч. через інноваційні туристичні кластери та рекреаційно-туристичні зони. Визначений механізм їх забезпечення та його складові. Розроблений алгоритм оцінки ефективності інновацій у галузі туризму. Визначені перспективи їх поширення на рівні туристичної галузі та окремих регіонів її розміщення.*

**Ключові слова:** *туристична галузь, інновації, впровадження, кластери, рекреаційно-туристичні зони, інфраструктура, оцінка, ефективність.*

Традиційно, що інноваційний розвиток у теорії та практиці діяльності стосується, насамперед, виробничої діяльності. Сфера соціально-культурної діяльності, туризму, торгівлі менше пов'язується з інноваціями в уяві пересічних споживачів. Проте це, особливо в останні десятиріччя, не відповідає дійсності, особливо у туризмі. Адже туризм означає переміщення великих мас людей, що вказує на його зв'язок з сучасним інноваційним транспортом, мережею Інтернет як засобом реалізації туристичних продуктів та послуг. При цьому в галузі туризму пропонуються не лише традиційні атракції та продукти, але й інноваційні, особливо у сфері відпочинку, оздоровлення, розваг, навіть напрямів або підгалузей галузі туризму.

Необхідно відзначити, що інновації у сфері туризму, певною мірою, досліджували О. Гарбера, О. Головінова, Т. Кіндрик, Я.С. Коробейникова, Г. Михайліченко та ін. Проте ідентифікація їх форм та механізмів впровадження потребують подальших розробок.

На нашу думку, необхідно розрізнити інновації туристичної діяльності та галузі та інновації у сфері її інфраструктури. Інноваційна туристична галузь – це компліментарні активи виробництва туристичного продукту, які містять підприємства різних відтворювальних рівнів, пов'язані з обслуговуванням туристів, тобто підприємства-продуценти туристичних продуктів і послуг, організатори об'єктів туристичного сервісу, виробники туристичних сувенірів [1]. Інноваційна туристична інфраструктура – це сукупність інноваційних підприємств та організацій, які здійснюють обслуговування туристичних підприємств – транспорту, громадського харчування, інформації та реклами. До їх переліку слід додати мережу науково-інноваційних бізнес-інкубаторів; венчурних обслуговуючих підприємств; центрів комерційної й інтелектуальної власності у галузі туризму; регіональних центрів інноваційного розвитку туризму.

У сукупності розміщені на компактних територіях, вони можуть сформувати основу створення інноваційних туристичних кластерів або/та інноваційних рекреаційно-туристичних зон. Метою їх функціонування є всебічне впровадження інновацій не тільки у власне туристичній діяльності, її інфраструктурі, але й їх організації та управлінні розвитком. Прикладом таких інновацій є поширення нових атракцій та продуктів (дайвінгу,

рафтингу, аквапарків, спа-процедур і т.п.) і навіть туристичних напрямів (медичний, освітній, спортивний туризм та ін.). Також це інновації у підготовці туристичного персоналу, рекламі діяльності туристичних підприємств, впровадження програмного забезпечення в обліку та управлінні.

З іншої сторони, інновації виконують й інші важливі функції [2, с. 30]. Вони направлені на залучення інвестицій, активізацію підприємництва, підвищення ефективності використання туристично-рекреаційних ресурсів та конкурентоспроможності туристичного статусу регіонів розміщення галузі. Вони означають можливість активізації спеціалізованого туристичного підприємництва у формі кластерів або рекреаційно-туристичних зон для збалансованого розвитку всієї туристичної галузі.

Інноваційні кластери у галузі туризму є формою регіонального об'єднання та організації підприємств туризму та суміжних галузей, використання комплексують туристично-рекреаційних ресурсів на умовах горизонтальної та вертикальної інтеграції, розміщених на компактній території. Вони сприяють раціональній трансформації або реструктуризації галузі туризму, оскільки є джерелом ресурсозбереження, підвищення дохідності функціонування своїх складників, синергетичних ефектів від туристичної діяльності.

Характерними рисами інноваційних кластерів у галузі туризму є, насамперед, чітко виражена спеціалізація, спільне взаємовигідне використання ресурсів та ринків, компактність розміщення, використання інновацій як умови створення, добровільність утворення суб'єктами господарювання.

При цьому інновації у кластерах можуть мати місце як в обґрунтуванні нових конкурентоспроможних туристичних продуктів та послуг, так і при набутті конкурентних переваг, технологіях та механізмах здійснення туристичної діяльності, управлінні нею [3, с. 91]. Особливе значення у вдосконаленні структури туристичної галузі кластери мають у регіонах із значним туристично-рекреаційним потенціалом та наявністю значних резервів у розвитку галузі. Визначено, що найбільш поширеними є кластери, які утворюються навколо комплексують ядра або центру з метою спільної експлуатації його конкурентних переваг.

Їх прикладами є відомі курорти або туристичні центри (Бердянськ, Буковель, Моршин), засновані на спільній експлуатації, насамперед, природних рекреаційних ресурсів (мінеральні води, грязі, морські та лісові ресурси). Також інноваційні туристичні об'єднання можуть бути створені на основі культурно-історичних атракцій (Гетьманська столиця – м. Батурин, Національний заповідник о. Хортиця, архітектурні комплекси міст, замків тощо).

Механізми впровадження інновацій у галузі туризму при цьому мають фінансову, організаційну та управлінську складові. При цьому фінансова або інвестиційна складова є визначальною [4, с. 64]. Джерелами фінансів, як правило, є власні кошти. Однак при їх нестачі залучені засоби отримати досить важко. Це пов'язано, насамперед, із великими відсотковими ставками по кредитах та іншими ризиками банківського кредитування. Тому саме кластери, готельні мережі, туристичні альянси та інші інтеграційні туристичні об'єднання є не лише інноваційними формами організації галузі туризму та управління її розвитком, але й залучення інвестицій.

Безумовно, інновації повинні бути окупними та приносити прибутки, підвищувати продуктивність праці, забезпечувати енерго- та ресурсозбереження. Як підсумок визначення їх ефективності можна оцінити ефективність туристичного кластеру [5]. Для цього слід запропонувати оцінювання показника доходу від продажу продукції туристичної галузі окремим регіональним кластером, зокрема від туристичної ренти (монопольної, диференціальної, абсолютної, квазіренти, споживчої ренти, екологічної антиренти), який визначають як:

$$X_{ij} = S_i (1/n - b_{ij} (p_{ij} - p))$$

де  $X_{ij}$  – дохід від продажу послуг ( $i$ ) туристичного кластера ( $j$ );

$S_i$  – продажі послуг ( $i$ ) загалом у країні (в регіоні, в DESTINATION);

$n$  – кількість підприємств туристичної сфери, що надають ці послуги;  
 $b_{ij}$  – змінна попиту, який вказує на залежність ринкової частки туристичного кластера від ціни на його послуги;  
 $p_{ij}$  – ціна послуг певного кластера;  
 $p$  – середня ціна конкуруючих аналогічних послуг в інших регіональних (міжнародних) туристичних кластерах.

Інноваційний пошук адекватних, швидкозмінних способів організації туристичної діяльності та економічної взаємодії її суб'єктів спрямований на оптимізацію використання матеріальних і нематеріальних ресурсів, підвищення ефективності надання туристичних послуг та зростання конкурентоспроможності галузі на внутрішньому та зовнішніх ринках. Він є пріоритетною задачею управлінських інновацій. У зв'язку з цим однією з головних складових туристичного кластера є його інноваційна направленість, оскільки без їх впровадження кластерне об'єднання буде прототипом територіально-виробничих об'єднань [6, с. 55]. Воно зможе проіснувати лише обмежений проміжок часу до логічного завершення свого виробничо-ресурсного потенціалу.

Нами обґрунтовано, що склад інноваційних кластерів та інших туристичних об'єднань інноваційного типу доцільно доповнювати альтернативними видами туристичної діяльності та супутніх послуг. Наприклад, традиційний курортно-лікувальний відпочинок у Херсонському Причорноморському туристичному кластері доцільно доповнити функціонуванням агросадіб та ферм і на їх основі – послугами сільського зеленого туризму, органічного землеробства та садівництва. Це сприяло бурізноманітненню туристичної діяльності, підвищенню ефективності розвитку галузі та результативності відпочинку для споживачів, раціонального використанню наявних у Херсонській області туристично-рекреаційних та продовольчих ресурсів. Такі ж пропозиції стосуються, наприклад, Новоасканійського туристично-екскурсійного кластера. До його складу можна також включити заклади приморського туризму, лікування та оздоровлення Генічесько-Приазовського та Сивашського регіону.

На основі розміщення та експлуатації туристично-рекреаційних ресурсів урочищ Олешківські піски, Причорноморського біосферного заповідника, Асканії-Нової, райцентрів Херсонської області також доцільно утворити туристично-рекреаційні кластери із спеціалізацією на відпочинковому, культурно-пізнавальному, релігійному, сільському зеленому та ностальгійному туризмі. При цьому важливо вказати, що до складу кластерів, крім туристичних, входять агросадоби, сільськогосподарські, транспортні підприємства, заклади громадського харчування, соціально-культурні установи, де розміщені або які самі є туристичними атракціями. Їх кількість обмежується тісністю наявних зв'язків, обсягами матеріально-ресурсних та грошових потоків, радіусом розміщення. Розрахунок останнього доцільно здійснювати на основі відповідного програмного забезпечення.

Інноваційний характер туристичним регіональним кластерам надають нові туристичні бренди, послуги на умовах франшизи, соціальні інновації у вигляді інтеграційних об'єднань садіб зеленого туризму з метою збільшення сукупності надаваних послуг та розваг (на базі однієї садиви їх кількість може перевищувати 30) [7, с. 42]. Доцільно розвивати державно-приватне партнерство з метою удосконалення регіональної структури та підвищення ефективності розвитку галузі на основі бюджетної підтримки пріоритетних науково-обґрунтованих бізнес-планів та інноваційно-інвестиційних проектів. Інноваційні розробки стосуються також інформаційного забезпечення туристичної діяльності, поширення реклами у мережі інтернет, навчання та підвищення кваліфікації кадрів на інноваційних засадах.

### Література:

1. Кіндрик Т.О. Інноваційна діяльність в туристичному господарстві України / Т.О. Кіндрик, О.М. Головінов // Ефективні інструменти сучасних наук – 2010: матер. конф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://tourlib.net/statti\\_ukr/kindryk.htm](http://tourlib.net/statti_ukr/kindryk.htm)
2. Гарбера О.Є. Основні теоретичні та практичні аспекти інноваційної діяльності в туристичному господарстві України / О.Є. Гарбера // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 23. – С. 29-31.



3. Чернікова В.І. Особливості інновацій у туризмі / В.І. Чернікова // Вісник ДІТБ. – 2012. – № 16. – С. 89-94.
4. Клейменов А.М. Інноваційні процеси в розвитку туризму / А.М. Клейменов, Б.І. Сергєєв // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 52, Т.2. – С. 62-66.
5. Михайліченко Г.І. Інноваційний розвиток туристичних підприємств: напрями змін та фактори впливу / Г.І. Михайліченко // Економіка. Управління. Інновації. – 2012. – №1 (7). Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui\\_2012\\_1\\_34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2012_1_34)
6. Коробейникова Я.С. Інновації в туризмі в контексті збалансованого розвитку територій туристичних дестинації / Я.С. Коробейникова, Ю.І. Мурава // Географія і туризм: наук. зб. – К.: Альтерпрес, 2013. – Вип.24. – С. 52-60.
7. Чорненька Н.В. Роль інновацій у формуванні туристично-рекреаційної привабливості території міст / Н.В. Чорненька // Географія і туризм: наук. зб. – К.: Альтерпрес, 2013. – Вип.24. – С. 39-46.

## 13. MANAGEMENT

**Kremeňová I.,**

Doctor of Philosophy, Professor Department of communications,  
Faculty of Operation and Economics of Transport and communications

**Beňušová J.**

Engineer, Researcher Department of communications,  
Faculty of Operation and Economics of Transport and Communications  
*University of Žilina (Žilina, Slovakia)*

### **KNOWLEDGE MANAGEMENT; TOOL FOR EFFICIENT MANAGEMENT IN ENTERPRISES**

*The effective management of knowledge has been described as a serious addition for organization seeking to ensure defensible strategic competitive benefit. The article is efficient to demonstrate that knowledge management is a driver of organizational performance and a tool for organizational survival, competitiveness and profitability.*

*For the reason, creating, sharing and using knowledge effectively is necessary for enterprises to take full advantage of the value of knowledge. The article also supports that, in order for enterprises to manage knowledge effectively, attention must be paid on three key factors - people, processes and technology. The management of knowledge is promoted as an important necessary factor for organizational survival and maintenance of competitive strength. The aim of this paper is to present the basic aspects of knowledge management in the enterprises.*

**Key words:** *management , strategic, knowledge.*

#### **1. Introduction**

The result of globalization is the discovery of knowledge economies where meaning is placed on effective management of human capital to ensure that employees to create the right value for the economy. The management of knowledge has generated large interest in business and management due to its capability to deliver to organizations, strategic results relating to profitability, competitiveness and capacity enhancement. Knowledge management is the deliberate and systematic coordination of an organization's people, technology, processes, and organizational structure in order to add value through reuse and innovation. Enterprises need a right capacity to develop, organize, and use their employees' skills in order to remain on the top and have an edge over competitors.

#### **2. Methodology of research**

The method of information collection used in the article is the secondary research. The sources of domestic and foreign literature were used to excerpt knowledge. The aim of this work is to present elements of the knowledge management process within the enterprise. In this article, the methods used were the study of literature and reference material in electronic form, the method of observation, and the analysis of case studies.

#### **3. The role of Knowledge Management**

Knowledge, knowledge management (KM) is theme receiving increasing attention from variety industries. KM is one of the top hottest topics today in both the industry world and information research world.

“Many have said we are moving from a post- industrial to a knowledge-based economy.”  
(Drucker, 1993)

Knowledge management is basically about getting the right knowledge to the right person at the right time, may also include new knowledge creation, or it may solely focus on knowledge sharing and storage. Knowledge management (KM) is a process that helps firms identify, choose, organize, disseminate, and transfer information and expertise. For organizational success, knowledge, as a form of capital, must be exchangeable among persons, and it must be able to grow. The major business drivers behind today's increased interest of knowledge management lie in these areas:

- *Globalization of business* - firms today are more global.
- *Leaner organizations* - we are doing more and we are doing it faster, but we also need to work smarter as knowledge workers, adopting an increased workload.

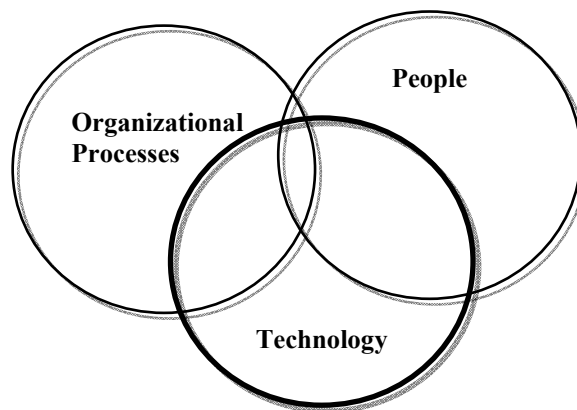
- *Corporate amnesia* - we are more mobile as a workforce, which creates problems of knowledge continuity for the organization and places continuous learning demands on the knowledge worker.
- *Technological advances* - advances in information technology not only have made connectivity ubiquitous but have radically changed expectations.



**Figure 1. Dimensions of Knowledge management**

### 3.1. Elements of Knowledge Management

The skill to manage knowledge is important in current knowledge economy. The making and expansion of knowledge have become key factors in competitiveness. The great challenge in knowledge management is to ensure participation by the employees in the knowledge sharing, cooperation and re-use to obtain business results. The components for KM can be broadly categorized into three classes - people, processes, and technology (Figure 2).



**Figure 2. Elements of Knowledge Management**

*People* are the base of knowledge management; this involves employees and managers. Employees are the key source of knowledge and managed by an organization. Employees are the ones who create, acquire, and are able to share knowledge. Managers have the task of developing employees and creating the environment which is needed to support KM.

*Technology* is a fundamental enabler of KM in current organizations. Technologies are being offered to enable KM such as the Internet, intranets, list servers, knowledge repositories, database management, expert systems, and neural networks. Many firms are starting to establish knowledge management systems, which include efforts to codify knowledge in repositories as well as efforts to link individuals using IT based on Internet, Intranet, and Extranet to overcome geographic and temporal barriers to accessing knowledge and expertise.

Process component contain standard processes for maintaining quality, keeping content, deletion or archiving content that is obsolete), select, implementation projects based on knowledge-reuse, methodology and standard formats to document best-practices.

### 3.2. The different types of Knowledge Management

In the current economy, within business and knowledge management, types of knowledge are usually classified into different types. In general, there are various types of knowledge.

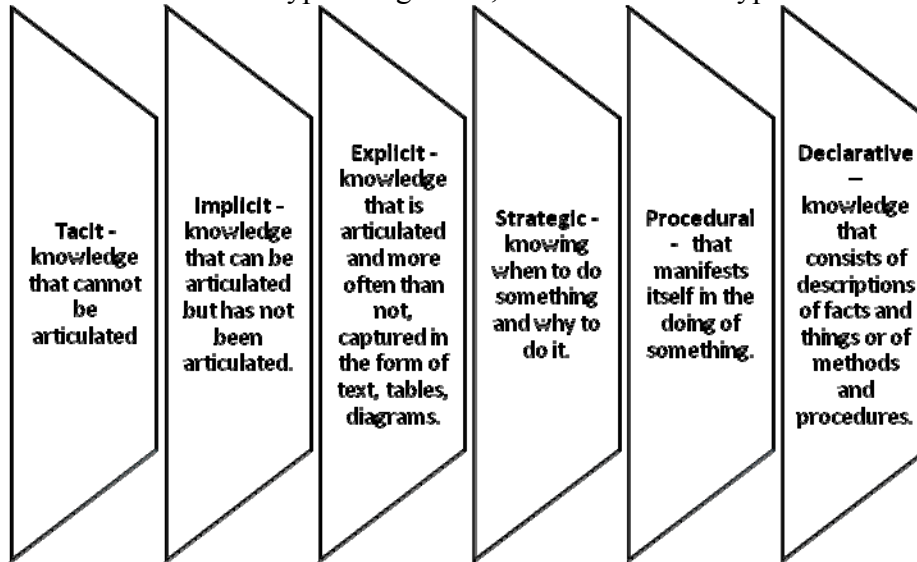


Figure 3. Types of knowledge management

### 4. The knowledge management processes

Knowledge management is the planning, organizing, motivating, and controlling of people, processes and systems in the organization to ensure that its knowledge-related assets are improved and effectively employed.

The process of knowledge management includes knowledge acquisition, creation, refinement, transfer and sharing. The knowledge management function in the organization operates these processes, develops methodologies and systems to support them, and motivates people to participate in them.



Figure 4. The process view of knowledge management

Using knowledge plays a central role in two ways. First ways, the goal of all knowledge management processes ultimately is to optimize the way knowledge is used. Second way, knowledge is of course being used in each all of those processes.

#### **4.1. Knowledge management implementation**

Especially in the global situation of competitive pressure, organizations acknowledge the importance of developing innovative concepts for using their own resources and existing synergies to have an optimum effect while simultaneously minimizing costs. The objective is to create value and to leverage, improve the firm's competences and knowledge assets to meet organizational goals. Implementing knowledge management has several dimensions:

- *Strategy* - knowledge management strategy must be dependent on corporate strategy.
- *Organizational culture* - culture influences the way people interact, the context within which knowledge is created, the resistance they will have towards certain changes, and ultimately the way they share knowledge.
- *Organizational processes*- the right processes, environments, and systems that enable knowledge management to be implemented in the organization.
- *Management* - requires competent and experienced leadership at all levels.
- *Technology* - the systems, tools, and technologies that fit the organization's requirements.
- *Politics* - the long-term support to implement and sustain initiatives that involve virtually all organizational functions.

#### **4.2. The goals of knowledge management**

The knowledge management is pointed to create a learning organization and participation by creating the relation between the data reserve created by the people in different parts of company relating them to each other. Most of the firms apply knowledge management for the following reasons:

- Increasing cooperation
- Improving effectiveness
- Encouraging and enabling innovation
- Increase orders, revenue, and profits.

Knowledge goals point the way for knowledge management activities. They determine which capabilities should be built on which level. The firm's main objective is "transmutation of accumulated knowledge into a corporate asset:

- Exploiting the vast amount of knowledge
- Providing easy access to a global knowledge base
- Removing time and space in communications
- Stimulating associates to experience the value of knowledge sharing.

#### **4.3. The future of knowledge management**

People want awareness of the whole: in what direction is the organization going? To have a goal to reach in the future can provide great incentive for a KM initiative. Knowledge management provides benefits to employees and to the organization itself. This view of knowledge management helps underline why knowledge management is important.

*For the individuals:*

- Helps people do their jobs and save time through better decision making and problem solving.
- Builds a sense of community bonds within the organization.
- Helps people to keep up to date.

*For the community of practice:*

- Develops professional skills.
- Promotes peer-to-peer mentoring.
- Facilitates more effective networking and collaboration.
- Develops a professional code of ethics that members can follow.

*For the organization:*

- Helps drive strategy.
- Solves problems quickly.

- Diffuses best practices.
- Improves knowledge embedded in products and services.
- Builds organizational memory.

The knowledge management problems are to manage content effectively, relieve collaboration, help knowledge workers find experts, and help the organization to learn and make decisions based on complete, valid, and well interpreted information, and knowledge. In order for knowledge management to succeed, it has to tap into what is important to knowledge workers, what is of value to them and to their professional practice.

## 5. Conclusion

The effective management of knowledge has been described as a critical ingredient for firms trying to ensure strategic competitive advantage.

Hence, in order for an organization to be successful, attention must be paid, not only on the processes and technology, but on knowledge and its workforce. It is therefore essential for management in organizations to look for means to gain, maintain, and leverage knowledge to achieve a lead to higher levels of success for organizations.

Effective knowledge management involves any activity related to the capture, use and sharing of knowledge by an organization. Evidence shows that these practices are being used more and more frequently and that their impact on innovation and other aspects of corporate performance is far from negligible. Nowadays, there is recognition of the need to understand and to measure the activity of knowledge management so that organizations can be more efficient and governments can develop policies to promote these benefits.

## Acknowledgements:

This paper is supported by the projects VEGA No. 1/0748/14; VEGA No. 1/0733/15.

## References:

1. Polanyi M. (1966) *The Tacit Dimension* Revised ed. Edition University of Chicago. USA. ISBN-13: 978-0226672984
2. Dalkir, K. (2005) *Knowledge management in theory and practice*. Burlington, USA. 18 pp. ISBN: 0-7506-7864-X
3. Richter, A., Derballa (2009). *Barriers to Successful Knowledge management*, Augsburg University, Germany, pp. 315-316. ISBN 978-1-60566-026-4.
4. Gable P. (2001) *Knowledge Management: A State-of-the-Art Guide*, Kogan Page Business Books, USA. ISBN 978-0749436490
5. Singh, M.D. and Kant, R. (2008), *Knowledge management barriers: An interpretive structural modeling approach*, *International Journal of Management Science and Engineering Management*, Vol. 3, No. 2, pp. 141-150. ISSN: 1750-9653
6. Wu, J., Du, H., Li, X., and Li, P. (2010) 'Creating and Delivering a Successful Knowledge Management Strategy', in M. Russ (Ed.), *Knowledge Management Strategies for Business Development* (pp. 261-276). Hershey, PA: Business Science Reference
7. Information Week (2003). *Ten Principles for Knowledge Management Success*. [online]. Available at <http://whitepapers.informationweek.com>.
8. *A Synthesis of Knowledge Management Failure Factors*. [online]. Available at [http://www.knowledge-management-tools.net/about\\_me.html](http://www.knowledge-management-tools.net/about_me.html)
9. *Conceptualising 'knowledge management' in the context of library and information science using the core/periphery model*. [online]. Available at <http://www.sajim.co.za/index.php/SAJIM/article/view/412/402>
10. *Knowledge Management Enablers, Processes, and Organizational Performance: An Integration and Empirical Examination*, [online]. Available at <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ass>
11. *Knowledge Management* [online]. Available at <https://dianabarbosa.files.wordpress.com/2009/03/knowledge-management-kimiz-dalkir.pdf>

**Vishnevskaya M.K.**

Candidate of technical Sciences, associate Professor  
National metallurgical Academy of Ukraine

## **CALCULATION METHOD THE CRITERION COMPONENT «RISK» INDEX OF THE PROJECT INNOVATION**

**Вишневська М.К.**

к.т.н., доцент

Національна металургійна академія України

### **МЕТОДИКА РОЗРАХУНКУ КРИТЕРІАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ «РИЗИКИ» ПОКАЗНИКА ІННОВАЦІЙНОСТІ ПРОЕКТУ**

*In the article method of calculating is presented and index components of the project innovation are investigated that allows to evaluate effect of the innovation introduction comprehensively unlike existing, the quality of result, risk influence and necessary resources on the initial stages of the project. The criterion indicator computation is represented that includes risks, in particular risk tolerance.*

**Key words:** program, project, innovation, risk, criteria indicators, the index of the project innovation, assessment of risk tolerance.

*В статті наведено методику розрахунку та досліджено складові показника інноваційності проекту, котрий на відміну від існуючих дозволяє комплексно оцінити ефект від упровадження нововведення, отримання якості результату, впливу ризиків та необхідних ресурсів вже на початкових стадіях проекту. Представлено розрахунок критеріального показника – ризику, зокрема ризикостійкості.*

**Ключові слова:** програма, проект, інновації, ризик, критеріальний показник, показник інноваційності проекту, оцінка ризикостійкості.

У сфері управління проектами і менеджменті особливе місце займає питання, що стосується ефективних механізмів відбору проектів до портфелів або програм розвитку. В умовах мінливості бізнес-середовища, наявності численних ризиків, обмеженості часових, фінансових, матеріальних ресурсів, зазначена проблематика набуває особливого значення, а отже потребує відповідного методичного та організаційного забезпечення.

В даний час існує велика кількість підходів до формування портфелів і програм проектів, як на основі якісних, так і кількісних показників, що знаходять відображення у багаточисельних працях таких вітчизняних і закордонних вчених, як С.К. Чернов, Ф.А. Ярошенко, С.Д. Бушуев, Хіроші Танака, Шигенобу Охара тощо [1,2]. Також за різними інтегральними і багатокритеріальними показниками, як у наукових трудах К.В. Кошкина, В.В. Морозова, А.М. Возного [3,4,5], виходячи зі стратегічної мети організації – у працях А.І. Белокопя, О.І. Мазуркевич, О.В. Россошанської, В.А. Рача [6,7], мети максимізації синергетичного ефекту – у І.Б. Семко, Т.Ю. Оленікової [8].

Численна бібліографія наукових публікацій з питань механізмів формування програм та портфелів проектів свідчить про актуальність обраної тематики дослідження та її практичну значущість.

Автором пропонується застосування ще одного інструменту до формування портфелів проектів і програм розвитку регіонів на основі використання показника інноваційності проекту, який на відміну від існуючих дозволяє комплексно оцінити ефект від упровадження нововведення, отримання якості результату, впливу ризиків та необхідних ресурсів вже на початкових стадіях проекту.

Показник інноваційності проекту формується таким чином:

$$w = \sum_{i=1}^n d_i * g_i, \quad (1)$$

де  $d_i$  – значення  $i$ -го показника оцінки;

$g_i$  – коефіцієнт вагомості  $i$ -го показника;

$n$  – кількість показників оцінки.

До складових показника інноваційності проекту відносимо: інновації, ризики, якість, керуючі кадри, ресурси та виконавці (субпідрядники). Втім в даній роботі розглянемо

методику розрахунку одного з шістьох зазначених складових, зокрема – критеріального показника «ризик».

Використовуючи матриці і векторний аналіз проводимо оцінку ризикостійкості за наступним алгоритмом.

Припускається, що ми маємо  $m$  проектів, що описуються  $n$  категоріями ризику. Тоді кожний з  $m$  розглянутих проектів можна інтерпретувати як точку  $n$ -мірного простору ризику з координатами, що рівні значенням  $n$  категорій ризику для обраного проекту. У таблиці 1 наведені припустимі оцінки ризиків (значення  $X_{ij}$ , де  $i$  – індекс проекту, а  $j$  – індекс категорії ризику проекту)

Таблиця 1

**Оцінка ризиків**

проекти	Оцінки ризику						
	Ризик1	Ризик 2	Ризик 3	.....	Ризик $j$	....	Ризик $N$
Проект 1	$X_{11}$	$X_{12}$	$X_{13}$	...	$X_{1j}$	...	$X_{1n}$
Проект 2	$X_{21}$	$X_{22}$	$X_{23}$	...	$X_{2j}$	...	$X_{2n}$
Проект 3	$X_{31}$	$X_{32}$	$X_{33}$	...	$X_{3j}$	...	$X_{3n}$
.....	...	....	....	...	...	...	...
Проект $i$	$X_{i1}$	$X_{i2}$	$X_{i3}$	...	$X_{ij}$	...	$X_{in}$
.....	...	...	...	...	...	...	...
Проект $m$	$X_{m1}$	$X_{m2}$	$X_{m3}$	...	$X_{mj}$	...	$X_{mn}$

Оцінки категорії ризику можуть бути неоднорідними в силу того, що фактори ризику проявляються по-різному в проектах різного типу. Тому з метою усунення викривлення у ході подальшого аналізу, які можуть бути викликані цією причиною, необхідно провести попередню процедуру стандартизації оцінок ризику. Ця процедура полягає у заміні оцінок  $X_{ij}$ , оцінками  $Z_{ij}$ , що обчислюються за формулою:

$$Z_{ij} = \frac{X_{ij} - \bar{X}_j}{\sigma_j}, \tag{2}$$

де 
$$\bar{X}_j = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^n X_{ij}, \tag{3}$$

та 
$$\sigma_j = \left[ \frac{1}{m} \sum_{i=1}^n (X_{ij} - \bar{X}_j)^2 \right]^{\frac{1}{2}}, \tag{4}$$

де  $j = 1, 2, 3, \dots, n;$   
 $i = 1, 2, 3, \dots, m;$

$X_{ij}$  – значення категорії ризику  $j$  для проекту  $i$ ;

$\bar{X}_j$  – середнє арифметичне значення категорії ризику  $j$ ;

$\sigma_j$  – стандартне відхилення категорії ризику  $j$ ;

$Z_{ij}$  – стандартизоване значення категорії ризику  $j$  для проекту  $i$ .

Для прийняття рішення відносно того, існують чи ні перспективи у кожного окремо взятого проекту, необхідно обрати деяку еталону характеристику проекту, відносно до якої можна з повною впевненістю стверджувати, що цей проект має перспективи. Також у якості еталону можемо обрати проект, ризик якого є мінімальним. Тоді  $Z_{0j}$  стандартизоване значення категорії ризику  $j$  для проекту 0 будуть визначатися як мінімальні серед усіх значень за даною категорією ризику:

$$Z_{0j} = \min_i Z_{ij}, \tag{5}$$



Відстань між окремими проектами та проектом-еталоном у просторі стандартизованих оцінок ризику буде визначатися таким чином:

$$C_{i0} = \left[ \sum_{j=1}^n (Z_{ij} - \overline{Z_{0j}})^2 \right]^{\frac{1}{2}} \quad (i = 1, 2, 3, \dots, m) \quad (6)$$

Після обчислювання відстаней між усіма проектами та проектом еталоном у просторі отримуємо вектор відстаней, який можна зобразити таким чином:

$$C = \begin{pmatrix} C_{10} \\ C_{20} \\ \vdots \\ C_{i0} \\ \vdots \\ C_{m0} \end{pmatrix} \quad (7)$$

Отримані відстані є вихідними величинами для розрахунку показника ризикостійкості  $D_i$  для кожного  $i$ -го проекту:

$$D_i = 1 - \frac{C_{i0}}{C_0}, \quad (8)$$

$$C_0 = \overline{C_0} + 2S_0, \quad (9)$$

$$\overline{C_0} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m C_{i0}, \quad (10)$$

$$S_0 = \left[ \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (C_{i0} - \overline{C_0})^2 \right]^{\frac{1}{2}}, \quad (11)$$

де  $i = 1, 2, 3, \dots, m$ ;

$D_i$  – показник ризикостійкості;

$C_0$  – вектор відстаней  $i$ -го проекту;

$\overline{C_0}$  – середнє арифметичне значення вектору відстаней  $i$ -го проекту;

$C_{i0}$  – відстань між окремими проектами та проектом-еталоном;

$S_0$  – стандартне відхилення вектора відстаней  $i$ -го проекту;

$m$  – кількість оцінюваних проектів.

Чим ближче значення показника ризикостійкості проекту до 1, тим перспективніший проект.

Граничним значенням на етапі прийняття рішення щодо вибору проектів за показником ризику буде середнє арифметичне значення рівня ризикостійкості:

$$\overline{D} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m D_i \quad (12)$$

Таким чином, підсумовуючи, можна зазначити, що на сьогодні існує численна кількість підходів до відбору проектів як на основі якісних, так і кількісних показників. Застосування для цієї мети показника інноваційності проектів, який є дієвим інструментом відбору проектів у портфелі чи програми розвитку, представляється доцільним, оскільки всі його складові доступні керівнику або проектному менеджеру вже на початкових стадіях, та дозволяють отримати комплексне уявлення стосовно того чи іншого проекту.

В роботі змістовно обґрунтовано і наведено методику розрахунку, як самого показника інноваційності проекту, так і однієї з його складових - ризикостійкості з використанням матриць та векторного аналізу, що свідчить про практичну значущість отриманих результатів.

## Література:

1. Чернов, С. К. Система управления кризисами на наукоемких промышленных предприятиях / С.К. Чернов // «Судостроение и морская инфраструктура»: Міжнародний збірник наукових праць, №1, 2014. – Миколаїв: НУК, с.93-102.
2. Ярошенко, Ф. А. Управление инновационными проектами и программами на основе системы знаний Р2М / Ф. А. Ярошенко, С. Д. Бушуев, Х. Танака. – К. : 2011. – 268 с.
3. Тиминский Г.И. Механизмы создания системы защиты портфеля проектов в условиях современного агрессивного проектного окружения / Г.И. Тиминский // Управління проектами та розвиток виробництва: зб. наук. праць / СНУ ім. В. Даля. – Луганськ, 2009. - № 2(30). – С.56-60.
4. Морозов В.В. Розробка моделі формування портфеля будівельних проектних / В.В. Морозов, К.М. Осетрін // Управління проектами стан та перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Миколаїв: НУК, 2009. – С.59-60.
5. Кошкин К.В. Оценка эффективности портфеля проектов судостроительного предприятия / К.В. Кошкин, А.М. Возный // Збірник наукових праць НУК. – Миколаїв: НУК, 2006. - № 5(410). – С.10-13.
6. Белоконь А.И. Формирование портфеля проектов организации с учётом стратегии реструктуризации / А.И. Белоконь, И.В. Трифонов, С.В. Антоненко, А.И. Мазуркевич // Строительство, материаловедение, машиностроение: сб. науч. трудов / ПГАСА. – Днепропетровск, 2009. - Вып.48, ч.3. – С.39-43.
7. Рач. В.А. Методи оцінки альтернативних проектів стратегій регіонального розвитку / В.А. Рач, О.В. Россошанська // Управління проектами стан та перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Миколаїв: НУК, 2009. – С.4-6.
8. Семко І.Б. Синергетичний ефект портфеля проектів / І.Б. Семко, Т.Ю. Оленікова // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. - 2010. - №1/2(43) – С.60-62.

**Stoyan Koev**

PhD

*Agro Finance REIT SEO, Plovdiv, Bulgaria*

## REENGINEERING A COMPANY CULTURE EXAMPLES OF PHILICON

д-р Стоян Коев

### РЕИНЖЕНЕРИНГ НА ФИРМЕНАТА КУЛТУРА НА ПРИМЕРА НА ФИЛИКОН АД

**Summary.** *Organizations need to be flexible and innovative in the ways we deal in situations that fall. Globalization leads to a period of continuous change, which poses new challenges in the market. The reality of yesterday may be wrong today and nobody knows what tomorrow will be true.*

*Constantly increasing complexity of daily world requires too much of all market organizations. In response to demand and in-depth change in the scientific literature appears reengineering concept as rethinking and redesign of business processes. Meanwhile, in this situation more often heads of organizations interested in its most important organizational resources - people, particularly leaders explore and try to influence the corporate culture of the organization as a part of life for employees.*

*Improve performance and market position of the organization can be achieved by implementing reengineering company culture. The focus of this article is delivered reengineering implementation of a corporate culture of Bulgarian organization - Philicon.*

**Keywords:** *reengineering, fundamental change, company culture, company culture reengineering, continuous improvement.*

**Резюме.** *Организациите трябва да бъдат гъвкави и иновативни в начините, по които се справят в ситуацията, в които попадат. Глобализацията води до период на непрекъсната промяна, която поставя нови предизвикателства на пазара. Реалността на вчера може се окаже грешна за днес и никога да не знае какво утре ще бъде истина.*

*Постоянно нарастващата сложност на света ежедневно изисква прекалено много от всички организации на пазара. В отговор и търсене на задълбочена промяна, в научната литература се появява понятието реинженеринг като преосмисляне и редизайн на бизнес процесите в организацията. В същото време, в тази ситуация все по-често ръководителите на организациите се интересуват от своя най-важен организационен ресурс – хората, в частност ръководителите изследват и се опитват да влияят на фирмената култура на организацията като част от живота на служителите.*

*Подобряване на представянето и пазарната позиция на организацията може да се постигне с осъществяване на реинженеринг на фирмената култура. Във фокус на настоящата статията е представено осъществяването на реинженеринг на фирмената култура на българската организация – Филікон АД.*

**Ключови думи:** *реинженеринг, фундаментална промяна, фирмена култура, реинженеринг на фирмената култура, непрекъснато усъвършенстване.*

**JEL: M10, M14, M19**

## **Въведение**

Днешната бизнес среда изисква от компаниите да предприемат промени почти постоянно, ако искат да останат конкурентоспособни. Фактори като глобализацията на пазарите и бързо развиващите се технологии принуждават организациите да реагират, за да успеят да оцелеят. Такива промени могат да бъдат сравнително незначителни, например инсталиране на нов софтуер, програма, или могат да бъдат и големи, например пренасочване на цялостната маркетингова стратегия, сливане, поглъщане или трансформиране на организацията.

Промяната е същността на днешното управление и организациите, които не могат да управляват промените ефективно вероятно няма да оцелеят дълго (Puth, 2002).

През 90-те години на XX век в научната литература се появява понятието реинженеринг като процес вътре в организацията. Създадено е, за да отговори на възникналата необходимост от промяна, поради новите условия, пред които са изправени днешните бизнес организации.

Успоредно с това, все по-голям интерес придобива изследването и управлението на фирмената култура като съвкупност от споделени убеждения, ценности и норми, които влияят на начина, по който служителите мислят и чувстват и на начина, по който се държат.

Авторът на настоящата статия застъпва тезата, че за да се постигне непрекъснато усъвършенстване на организацията и да се избегнат сблъсъците между промените и психологическото отношение на хората към промяната е необходимо да се осъществи реинженеринг на фирмената култура, с помощта на който да се създаде фирмена култура, която е подходяща за бизнес ситуацията и бизнес предизвикателствата, пред които са изправени организациите.

**Целта** на настоящата статия е да се представи осъщественият реинженеринг на фирмената култура на българската организация Филикон АД.

**Обект** на изследване е реинженерингът на фирмената култура.

### **1. Същност на фирмената култура**

Понятието „фирмена култура“ се налага с издаването на монографията на Т. Дийл и А. Кенеди „Корпоративна култура“ през 1982 г. и на бестселъра на Т. Питърс и Р. Уотърман „В търсене на съвършенството“ през 1983 г. Като понятие с интердисциплинарен характер, фирмената култура присъства във фокуса на изследване на антрополози, политолози, културолози, психолози, икономисти, философи и др., поради тази причина едностранното ѝ представяне би било невъзможно.

Може да се твърди, че фирмената култура е едно от най-изследваните явления в управленската наука през последните години. Основните причини, които обуславят това, са:

- засиления интерес към човешкия фактор;
- фирмената култура спомага за идентифициране на всяка фирма;
- фирмената култура едновременно повлиява организационното развитие и оказва влияние върху поведението на персонала.

В исторически план изследователите представят различни дефиниции за понятието фирмена култура, добавяйки своя нюанс към общото разбиране за същността на фирмената култура днес.

Х. Минцбърг и Дж. Куин (1991) определят фирмената култура като вътрешната част на по-дълбокия фирмен характер, в който колективният интерес и единството на организацията се изграждат чрез споделените убеждения, традиции и вярвания. Чрез тази идея, авторите акцентират върху нуждата културата в една организация да бъде обект на продължителни изследвания.

Е. Шейн (1984) се стреми да представи по-разширена трактовка за фирмената култура, като стига до извода, че тя представлява съвкупност от основните убеждения, които са открити или развити от дадена група, докато тя се е научавала да се справя с проблемите, породени от вътрешната ѝ интеграция и външната ѝ адаптация. Според описаната по-горе трактовка, тези предположения трябва да са били изпитани достатъчно на практика, за да се

установят за валидни и да бъдат предадени на новите членове на групата, разкривайки правилния начин на мислене, възприемане и чувстване. Е. Шейн акцентира върху активната страна на фирмената култура и възприема популярната антропологична концепция за фирмената култура като генетичен код, чрез който се осъществява приемственост на ценностите в системата.

## **2. Промяната и фирмената култура**

Последните няколко десетилетия се характеризират с научни изследвания и проучвания, свързани с динамиката и проявлението на фирмената култура (Уилямс, Добсън и Уолтърс, 1993; Пиърс и Симс, 2002; Кавана и Акшканейзи, 2006; Буйрис, 2008; Ейви и колектив, 2008). Много от усилията в тази насока имат пряка или косвена връзка в изследвания на корелацията между организационната култура и организационната ефективност. Едно изследване, което подчертава тази връзка, е от Ахмет и колектив. (1998), които доказват тезата, че културата е основен фактор за иновации към промяна в организацията. Това се дължи на факта, че положителните културни характеристики в организацията осигуряват необходимите предпоставки за иновации. Тъй като днес иновациите често водят до конкурентно предимство в организации, авторите твърдят, че управлението трябва да създаде фирмена култура, която подкрепя иновациите, свързани с промените.

Въпреки тези данни, не може да бъде игнорирано и допускането на други автори (Шейфър и Томсън, 1992), че съществуват достатъчно доказателства, които показват, че значителна част от всички усилия за организационна промяна се провалят. Авторите обръщат внимание на факта, че са необходими усилия в продължение на дълъг период от време за постигане на положителни организационни промени. Други автори (Огбона и Уилкънсън, 2003) твърдят, че в действителност, промяна в културата може да не е средство за ефективни структурни, процедурни или оперативни промени в организацията. Причината е, че организационната култура просто се променя много по-бавно, отколкото са прагматичните изисквания за структурните или процедурните промени (Уилямс и колектив, 1993).

Изложените по-горе аргументи дават основание да се потърси по-задълбочен и по-ефективен инструмент за промяна на фирмената култура, така че да може да се постигне успешно развитие за организацията. Целта е да се осъществят поставените желания и да могат да се използват последващите ползи за развитието на организацията. Именно в този момент точно място заема управленският инструмент за фундаментална промяна – реинженеринг.

## **3. Значение на реинженеринга**

Понятието „реинженеринг“ се появява в научната теория на управлението в началото на 90-те години на XX век. В концептуално отношение реинженерингът може да бъде приет като съвременно направление в областта на мениджмънта. Той се явява естествено продължение на възникналите до този момент научни теории и концепции, свързани с теория за системите, които определят организацията като съвкупност от взаимосвързани процеси, както и управлението на качеството, което детайлно изследва процесите вътре в организацията.

За основоположник на понятието „реинженеринг“ в научната литература се приема Д. Дейвис (1985), който с публикация в Харвърд Бизнес Ревю през 1985 година, дефинира реинженеринга като средство, с чиято помощ се определя дизайна на продуктите. Отново в публикация на Харвърд Бизнес Ревю през същата година А. Пътъм (1985) доразвива тази идея, но под името „редизайн“. Общото между концепциите на двамата автори е, че са изцяло насочени към инженеринговите принципи и качеството на продуктите.

Най-разпространеният и широко признат автор за реинженеринга е Майкъл Хамър. Той дава насока на реинженеринга в областта на корпоративните процеси и по-точно препроектирането им. По-голямата част от научните теоретици приемат американския професор за основоположник на понятието „реинженеринг“. Разширено и добре обобщено

определение на понятието посочва Майкъл Хамър в съвместната му публикация с Дж. Чампи (1993, с.34): „Реинженерингът е фундаментално преосмисляне и радикално препроектиране на бизнес процесите, с цел да се постигне драстично подобряване на критичните показатели на дейността им – разходи, качество, обслужване на клиенти и време.“ В тази дефиниция авторите ясно открояват четири понятия като концептуална основа на реинженеринга: 1) фундаменталност; 2) радикалност; 3) драстичност; 4) процесност.

От същността на разгледаното определение на понятието „реинженеринг“ от М. Хамър и Дж. Чампи, може да се направят следните изводи:

- Реинженерингът е фундаментална концепция, при която се търсят отговори, свързани със стратегически промени и средствата за тяхното осъществяване.
- Основна цел на реинженеринга е да се получават максимално ефективни резултати.
- Реинженерингът е ориентиран към реструктуриране или замяна на стари или неефективни процеси и дейности с нови такива.

Въз основа на разгледаните и анализирани понятия, авторът на статията смята, че същността и значението на понятието „реинженеринг“ се разкрива в преосмисляне, препроектиране и усъвършенстване на процеси, стратегии, политики, структури, методи на работа, управленски системи и други управленски прийоми както като съвкупност, така и поотделно, с цел подобряване на текущото им състояние.

#### **4. Постановка на изследването**

*Филикон АД:*

Филикон АД е водещо предприятие в хранително-вкусовата промишленост в България. Една от най-големите консервни фабрики. В периода 1927–1946 година в Пловдив са основани няколко консервни фабрики. През 1947 година те се обединяват в едно голямо предприятие, което днес представлява „Филикон-97“ АД.

Компанията произвежда богат асортимент от следните продукти:

- различни видове кетчуп;
- домати пюрета и консерви;
- зеленчукови консерви;
- компот от праскови;
- плодови сокове и нектари;
- УНТ мляко в тетра пак опаковки;
- сок от роза.

„Филикон -97“ АД има свои регистрирани търговски марки „Philicon“, „Fresh“, „Milky Fresh“ и „Рони“. Храните и напитките с марки „Philicon“ и „Fresh“ са добре познати на българските потребители благодарение на отличното качество, перфектния вкус и екологично чистите суровини.

Компанията изнася продуктите си в повече от 50 страни и области в света. Компанията постоянно търси начини за развитие, чрез подобрене на качеството и опаковките в съответствие с международните изисквания и стандарти за качество. Постоянно се разширява и портфолиото от различни продукти, които предлага.

*Предпоставки за осъществяване на реинженеринг на фирмената култура на организацията:*

Организациите постоянно се променят чрез: текучество на наетите лица, ново ръководство, икономическа катастрофа, регионален растеж, социално-политически развития и влияние на околната среда. Промените, които трябва да се прилагат, често са важни за оцеляването на организацията. Промяната е същността на днешното управление. Организациите, които не могат да управляват промените ефективно, вероятно няма да оцелеят дълго.

Филикон АД има нужда от промяна поради следните основополагащи фактори:

- предизвикателствата на растежа, свързани с възможностите за развитие на организацията и до каква степен организацията е готова да ги поеме;

- иновациите и креативността са обвързани с нестандартните решения за завладяване на нови пазари и по-големи дялове от настоящите – нови продукти, привличане на нови клиенти, отговаряне на нужди, които в момента не са задоволени;
- промяната в икономическата ситуация – на територията на страната има много предприятия с подобна дейност (вж. Приложение №2), допълнително навлизат постоянно нови чуждестранни производители на българския пазар, от друга страна, част от продукцията на Филикон може да задоволи все по-разрастващата се тенденция към производство на еко храни и потенциалната възможност за развитие в областта с био храните;
- развитието на информационните технологии;
- изпреварването от конкуренцията с цел обезпечаване на лидерската позиция на българския пазар и възможности за по-добро установяване на международния пазар;
- появата на нови конкуренти за целевата група – международни и световно известни марки, например Heinz;
- откриването на нова пазарна ниша – все по-разрастващата се тенденция към производство на еко и био храни;
- глобализацията като фактор за развитие – може да се разгледа от два аспекта: положителен и отрицателен. Положителният аспект е свързан с възможностите за развитие и разширяване на пазарите. Отрицателният е обвързан с навлизането на чуждестранни компании и марки на българския пазар с конкурентни продукти, които променят ситуацията.

Ръководството на Филикон АД приема, че фундаменталната промяна на фирмената култура се приема като способ за стартиране на задълбочена промяна в организацията като цяло. Промяната на фирмената култура би могла да бъде основата за промяната на цялостната стратегия за развие на организацията. Фундаменталната културна промяна може да създаде възможност за производство на нови продукти, развитието на нови пазари и на нови пазарни ниши. Планирането и стратегическият поглед към възможностите на пазара биха осигурили възможности за развитие на организацията като се планират необходимите ресурси и необходимият капацитет за подобно развитие. Само по този начин може да се осигури постоянен растеж и стабилност – планирането и затвърждаването на качеството на продукцията и сигурността в партньорите е основата за развитието.

*Цел* на настоящото изследване е по емпиричен път да се изследва осъществяването на реинженеринг на фирмената култура във Филикон АД.

*Обект* на емпиричното изследване са служителите на Филикон АД.

Използваният инструментариум са три *фокус групи*, всяка от които включва по 12 служители. По този начин са изследвани 36 участници, които представляват извадката. Генералната съвкупност са служителите на Филикон АД. Общият брой на тези служители е 208.

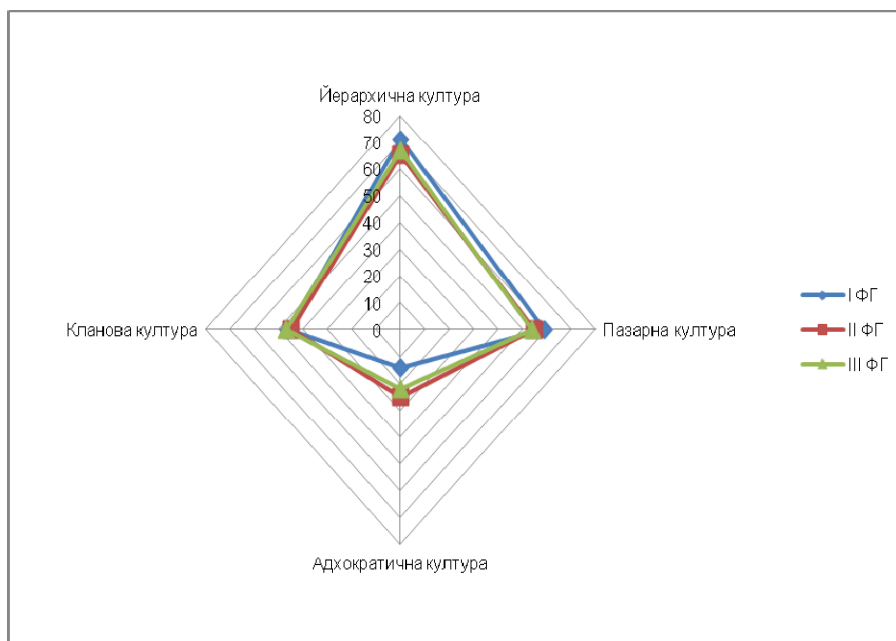
Въпросите, които са зададени по време на дискусиата, са свързани с изследване на настоящата фирмена култура, желаната такава и причините, пораждащи необходимостта от осъществяването на реинженеринг на фирмената култура.

## **5. Анализ на получените резултати от проведен реинженеринг на фирмената култура в организацията Филикон АД**

За целта на настоящата статия ще се разгледат част от получените резултати.

Представената фигура по-долу показва графично реалната фирмена култура във Филикон АД, според всяка една от изследваните три фокус групи.

Радиалната диаграма представя четиримерното разпределение на настоящия тип фирмена култура във Филикон АД, в четирите крайности са разположени четирите типа фирмена култура, според класификацията на Камерън и Куин: йерархична култура, пазарна култура, адхократична култура и кланова култура. Представената фигура показва, че фокус групите се обединяват около своите отговори.



**Фигура 1. Реален тип фирмена култура във Филикон АД**

*Източник: получени данни от проведено емпирично изследване във Филикон АД*

Фигурата очертава цветовото и съответно стойностното различие при трите фокус групи:

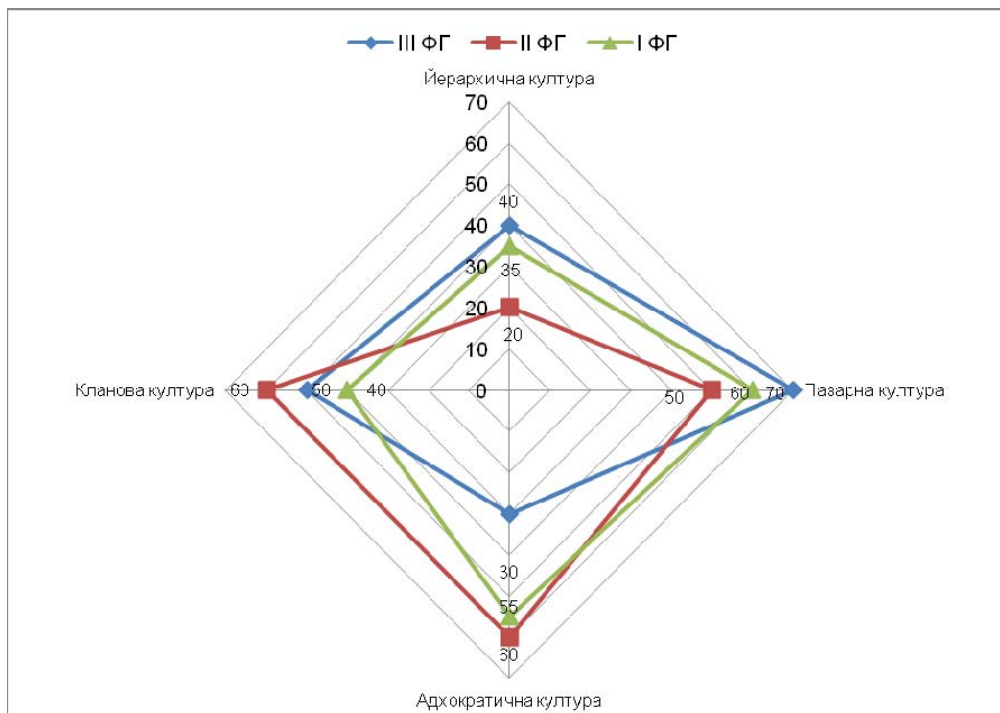
- в синьо са отбелязани съгласуваните крайни отговори на респондентите от първата фокус група,
- в червено са очертани съгласуваните крайни отговори на участниците от втората фокус група,
- в зелено са изобразени съгласуваните крайни отговори на служителите, част от третата фокус група.

Фигурата показва ясно изразена йерархична култура, която се характеризира с пазарна ориентация, следвана от уважение към клана, но не застъпено достатъчно, и на последно място се нареждат застъпените характеристики и силата на адхократичната култура.

Ясно е отлчиимо, че според всички групи най-силна е стойността на йерархичната култура. Наличен е и дисбаланс при оценяването, тъй като се наблюдава разлика в силата на застъпеността на този тип култура. В тази дименсия най-големият дисбаланс се наблюдава между първа и втора фокус група, със сила равна на 6. Следващата най-високо оценена дименсия се намира при пазарната култура. В този случай най-голямата разлика е между първа и трета фокус група. На следващо място се нарежда клановата култура, която е застъпена почти с еднаква сила. На последно място е представена адхократичната култура с най-голям дисбаланс, а именно разликата между първата и втората фокус група е сила 11. От тези данни генерално може да се направи изводът, че изследваните лица очертават един общ образ на настоящата фирмена култура на Филикон АД, представените числови разлики нямат значителен характер и не е необходимо да се вземат предвид или да се предприемат допълнителни действия за установяване на баланс.

Резултатите от желаната фирмена култура могат да бъдат представени по следния начин чрез радиална диаграма.

Фигурата по-горе показва разностранни мнения относно това, каква фирмена култура желаят служителите. Наблюдава се ясно изразено намаляване на йерархичната и увеличаване на силата на адхократичната култура, която се характеризира с качества като: голяма гъвкавост, външна ориентация, новаторски инициативи, възможност за развитие на творчество, възможност за насърчаване на предприемачество и поемане на рискове. Също така се наблюдава и желание за засилване на пазарната фирмена култура.



**Фигура 2. Желан тип фирмена култура във Филикон АД**

*Източник: получени данни от проведено емпирично изследване във Филикон АД*

Приемане на по-голяма сила в този тип фирмена култура е характерно за организациите в ХВП, поради факта, че този тип култура се характеризира с: ориентация към външната среда, с ясно отличими основни ценности като конкурентоспособност и производителност. Най-голям дисбаланс се наблюдава в четвъртата дименсия на фирмената култура – клан. Отличително за този тип култура е, че средата може да се управлява само чрез работа в екип, развитие на служителите и възприемане на клиентите като партньори.

На база на представените данни може да се направи изводът, че трите фокус групи очертават тенденциите, които трябва да се извършат в организацията с цел осъществяване на желаната фирмена култура:

- намаляване на силата на йерархичната култура;
- увеличаване на силата на пазарната култура;
- увеличаване на силата на адхократичната фирмена култура.

Представените фигури за настоящата и желаната фирмена култура на база на фокус групите във фигурите по-горе не представят осреднените стойности, а представят груповото мнение на всяка една от отделните фокус групи. На фигурата по-долу може да се видят осреднените резултати от емпиричното проучване.

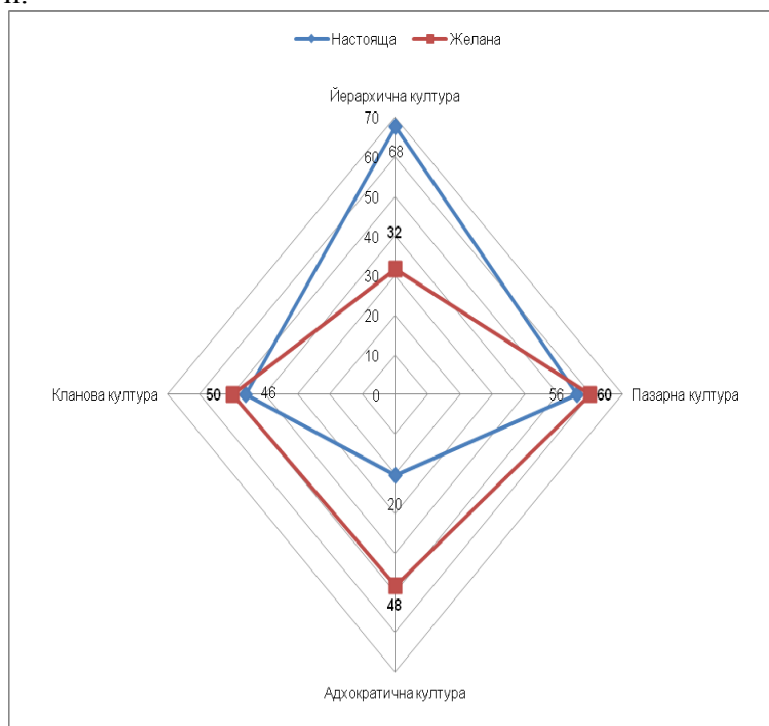
Осреднените стойности имат само илюстративен характер, тъй като няма как да се пренебрегне фактът, че според една трета от изследваните лица пазарната ориентация като част от организационните дименсии трябва да има сила 70, а не както е посочено – 60. С други думи може да се направи изводът, че според изследваните лица трябва да се работи не само в две основни насоки: намаляване на йерархията и увеличаване на адхократичната култура, но също така трябва да се работи и в останалите две дименсии: пазарна и кланова култура.

На база на получените резултати могат да бъдат обособени следните насоки, които представят новата фирмена култура:

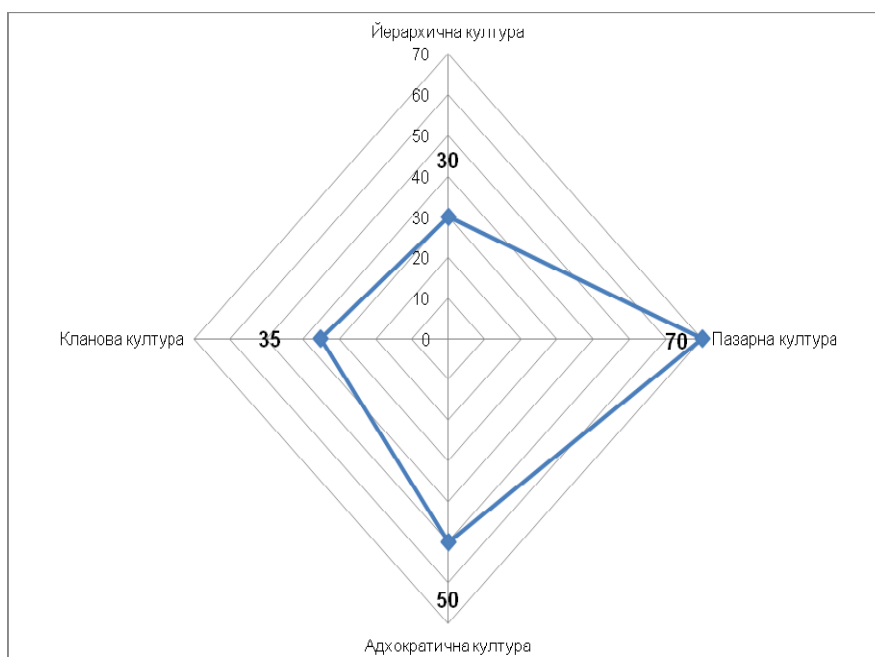
- Да е с по-ниска йерархия;
- Да са повиши пазарната ориентацията;
- Да се повиши конкурентоспособността;
- Да се повиши производителността;
- Да се повиши качеството на крайния продукт;
- Да се реализират възможности за завладяване на нови пазари;



- Да се наблегне на творчеството;
- Да се подобрят възможностите за иновации;
- Да се подобри стремежа към растеж;
- Да се мотивират служителите;
- Да се осъществи отъждествяване на стратегическата насоченост на лужителите с тази на организацията;
- Да се подобри отношението към историята и традицията в организацията и други.



**Фигура 3. Осреднени оценки на разпределението на отговорите на участниците във фокус групите относно реалната и желаната фирмена култура на Филикон АД**  
 Източник: получени данни от проведено емпирично изследване във Филикон АД

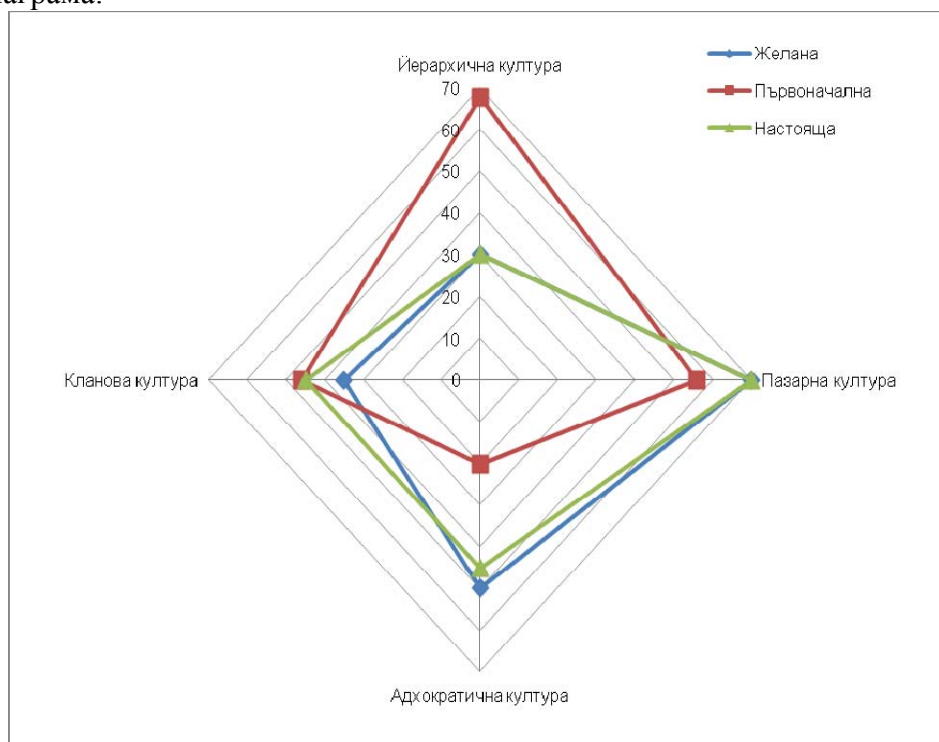


**Фигура 4. Нова фирмена култура на Филикон АД**  
 Източник: получени данни от проведено изследване във Филикон АД

Посочените предпоставки показват, че новата фирмена култура на Филикон АД не може да бъде категоризирана в една от четирите дименсии, представени от Камерън и Куин. Не може да се направи изводът, че фирмената култура от йерархична трябва да премине в пазарна. Трябва да се отчетат всяка една от четирите дименсии и силата, с която ще бъдат застъпени. Необходимо е да се постигне идеален баланс между отделните дименсии, така че да се изгради фирмена култура, която ще бъде в полза на организацията и ще доведе до осъществяването на стратегическите цели на организацията, а именно непрекъснато развитие на организацията и повишаването на печалбата, каквато е основната цел на всяка стопанска единица.

На база на представените различни анализи и направените изследвания, ръководството и екипът за реинженеринг изграждат новата фирмена култура във вид на.

Година след прилагането на набор от дейности за имплементиране на редизайната фирмена култура е проведено ново емпирично проучване на новата фирмена култура, с цел да установи до каква степен е приета тя. Получените резултати са илюстрирани на следната радиална диаграма:



**Фигура 5. Разпределението на отговорите на респондентите относно настоящата, първоначалната и желаната фирмена култура на Филикон АД**

*Източник: получени данни от проведено последващо емпирично изследване във Филикон АД*

Графиката показва, че фирмената култура на Филикон АД е претърпяла фундаментална промяна. Вижда се, че е осъществена планираната и желана фирмена култура. Отличават се осъществените промени като отслабване на йерархичния тип фирмена култура, увеличената адх ократична и пазарна фирмена култура.

Представеният анализ на изложението до този момент дава основание да се направи изводът, че проведеният реинженеринг на фирмената култура е успешен. Това е подсилено от добрите финансови резултати, от променено взаимодействие със стратегическата насоченост на организация и служителите ѝ, променените ценности и най-вече от радарната диаграма, на която ясно се вижда осъществената промяна.

Генералният извод от проведеното последващо изследване и представените в сравнителен аспекти анализи между двата вида изследвания е, че предприетите действия са постигнали много високи резултати, наистина е осъществена фундаментална промяна, която показва своите положително резултати. Разбира се, промяната и поддържането

фирмената култура е един непрекъснат процес, който е необходимо да бъде стимулиран и непрекъснато изследван за приложението и настъпващи промени в новата фирмена култура.

### **Заклучение**

Икономическата среда непрекъснато се променя. Днешните бизнес организации са изправени пред нови предизвикателства, тъй като те постоянно се опитват да се позиционират и подготвят за бъдещето. Това, което е необходимо, е при нови предизвикателства – нов набор от правила. Днешните мениджъри вече не могат да контролират организациите, те трябва да ги водят (не ръководят). Тяхното предизвикателство не е свързано с управлението, а пряко обвързано с увеличаване на възможностите за оползотворяване и ангажираността (дори привързаността) на персонала към организацията и иновациите.

Тези предизвикателства не са нови. Въпреки това, околната среда е нова и не могат да се прилагат стари техники и да се очакват нови резултати. Необходимо е да се предприемат мерки и техники за променените обстоятелства. Именно реинженерингът на фирмената култура е една от тях.

Представеното емпирично изследване в българската организация Филикон АД показва, че е установена необходимост от фундаментална промяна на фирмената култура в организацията. Също така са представени и бързите резултати, които са постигнати за едва една година, които при друг метод за промяна не биха могли да се постигнат.

На база на представените данни може да се направи изводът, че имплементираната нова фирмена култура във Филикон АД е довела до развитие на организацията и значително подобряване на стабилността ѝ.

### **Използвана литература:**

1. Питърс, Т., Р. Уотърман, Към съвършенството във фирменото управление, София: Наука и изкуство, 1998
2. Ahmed, N.U., R.V. Montagno, R.J. Firenze, Organizational performance and environmental consciousness: an empirical study. *Manag. Decis.*, 1998
3. Avey, J.B., T. Wernsing, F. SandLuthans, Can positive employees help positive organizational change? Impact of psychological capital and emotions on relevant attitudes and behaviors. *J. Appl. Beh.*, 2008
4. Burris, A.B., A qualitative and quantitative assessment of readiness for organizational change literature. Master's Thesis: Air Force Institute of Technology, Ohio, USA, 2008
5. Davis, D., 1985, "New projects: Beware of False Economics", *Harvard Business Review*
6. Deal, T., A. Kennedy, „Corporate Culture“, New York: Addison-Wesley, 1982
7. Hammer, M., J. Champy, 1993, *Reengineering the Corporation, A Manifesto for Business Revolution*, NY
8. Kavanagh, M.H., N.M. Ashkanasy, The impact of leadership and change management strategy on organizational culture and individual acceptance of change during a merger. *Br. J. Manag.*, 2006
9. Mintzberg, H., J. Quinn, *The Strategy Process Concepts, Context and Cases*. New York: Prentice Hall International, 1991
10. Ogbonna, E., B. Wilkinson, The false promise of organizational culture change: A case study of middle managers in grocery retailing. *J. Manag. Stud.*, 2003
11. Pearce, C.L., H.P. Sims, Vertical versus shared leadership as predictors of the effectiveness of change management teams: An examination of aversive, directive, transactional, transformational, and empowering leader behavior. *Group Dyn.*, 2002
12. Putnam, A., 1985, "A Redesign for Engineering", *Harvard Business Review*
13. Schaffer, R.H., H.A. Thomson, Successful change programs begin with results. *Harv. Bus. Rev.*, 1992
14. Schein, E. H., Coming to a New Awareness of Organizational Culture, *Sloan Management. Review*, 25:2, 1984
15. Williams, A., P. Dobson, M. Walters, *Changing Culture: New Organizational Approaches*. London: Institute of Personnel Management, 1993

**Arzaeva M.Zh.,**

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

**Nazarova G.N.**

undergraduate

*Al Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

## **FEATURES OF FUNCTIONING OF THE CORPORATE TAX MANAGEMENT**

*The article reveals the economic content of corporate tax management. In modern conditions improvement of the quality management corporate taxation is one of the most promising directions of development of in-house systems. Income tax and expenses corporate taxes manage corporate market objects and using methods of commercial organizations management of fiscal flows due to tax management on the basis of scientific management. Optimization of tax payments for the achievement of the planned one of the important directions in the interests of the Corporation*

**Keywords:** corporate tax management, corporate planning, tax policy, management, control.

**Introduction.** Many domestic and foreign scientists, researched the term corporate tax management. In many textbooks and the literature of the theory of corporate tax management use like a sign of "reducing tax of payments", "tax optimization" and "tax planning" in terms of equality. Corporate tax management is to choose the right firm, improve the efficiency and management of the road, as a result, a comprehensive optimization of tax liabilities to increase income. / 1, 986/Corporate tax management is a science-based market forms and methods of managerial decision-making within micro data tax income and expenses by using the control flow of the commercial organizations of the tax system. Corporate tax management the object of the enterprise of taxes and other obligatory payments, and the subjects - the physical persons engaged in enterprise activity on direct and indirect. Organization of tax management in the broadest sense – is tax planning, tax optimization and tax self-control set of methods and organizational forms, in the narrow sense – is the development and creation of conditions for optimization of tax flows.

**Experience in research Department.** And theory corporate tax management Gusakova S. V. Barulin, G. N. Bukin, M. Saneev, A. A. Leushev, reflected in the works of foreign scholars such as and others

**The result and the analysis.** Corporate tax management of enterprises and organizations in financial and economic activities is an integral part in reducing the tax burden of the taxpayer legal instrument; obligation and purpose of corporate tax management tax policy and the state budget is currently limited. The purpose of corporate tax management – tax optimization through the use of features of tax legislation and all that concerns the main goal, timely identification and elimination of deficiencies in the financial activities, financial condition of the company and its resources aimed to improve the regulation of tax payments by improving the ability to find out what to do. To accomplish these purposes it is necessary to solve several problems:

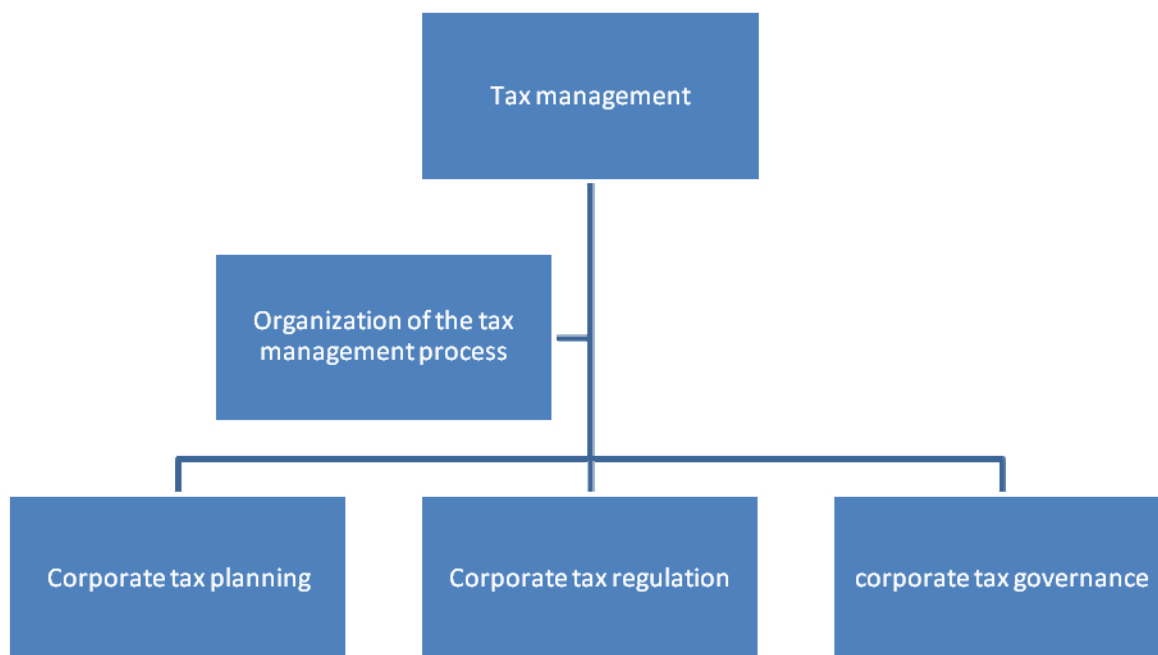
- Industrial, commercial, financial indicators among different actions, the causal relationships from the point of view of using financial resources to improve the financial condition of the enterprise based on the study and evaluation of their admission.
- Real business environment and the physical, loan, and inventory, based on the possible financial results, economic viability, predictive analysis security of samples the preparation of financial situation, use a variety of resources.

- Effective use of financial resources and strengthening financial condition of the company aimed at the implementation of the activities.

Elements of corporate tax management functionally include:

- Organization of the tax management process;
- Corporate tax planning;
- Corporate tax regulation;
- corporate tax governance.

Tax planning, regulation and control – recognized elements of the tax mechanism. The mechanism of tax administration in the tax and 3 elements (planning, regulation and control).



**Fig. 1. Elements of tax management**

Tax planning as an element of corporate tax management of the taxpayer from the point of view of its financial and economic activities is an integral part. This process is very important, because tax optimization allows to identify financial resources. Optimization of tax administration. Regulation of the state economy, carrying out activities play an important role. “Don't do it, but because used will to allocate public servants, who are as ready to put all taxes. The basis for their life is necessary.” historically approved positions.

What is tax planning for legal entities and individuals - commercial, investment actions to reduce tax payments as the result of planning. Any business or commercial purpose can be achieved in different ways. The volume of tax payments depending on the choice of any of these lines, you can even different types. The goal of tax planning is choosing the path of reduced tax payments. Costs, tax payments of the industry, as is the structural element in the overall strategy of cost optimization, forecasting, taxСалықтық жоспарлау қаржылық-шаруашылық әрекеттің стратегиялық жоспарлау әдістерін қолдану есебінен салықтық төлемдерді төмендетудің әртүрлі заңды желілерін ойластыру және енгізуді көздейді.

Tax planning providing needs in different situations for different tax rules set out in the current legislation. If they want the government directions, their acting methods adopted by a variety of methods for calculating the tax base of taxpayers and offers a variety of tax benefits.

Elements of tax planning:

- strategy optimization of tax liabilities there is a clear implementation plan
- satisfactory condition of the accounting and tax reporting of business activities for the rational planning quickly, without any distortion of information.

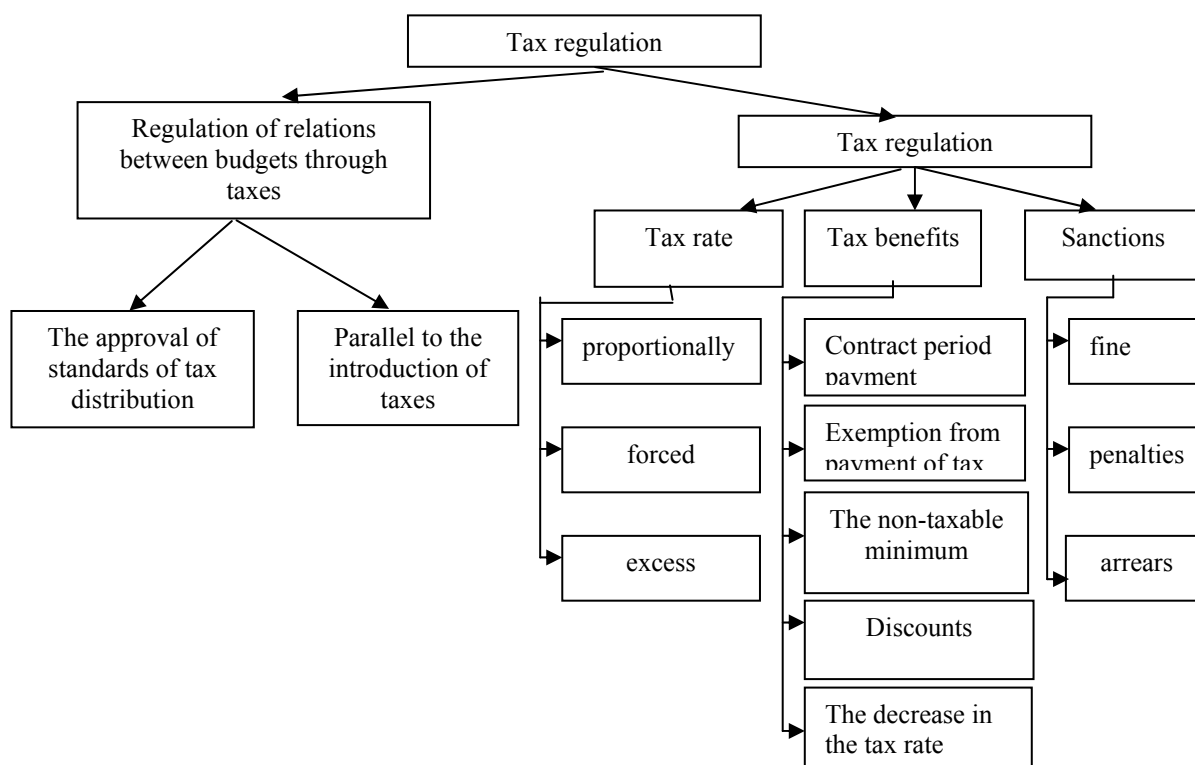
Document approved organization must use these types and methods of tax calculation during a fiscal year. Or maybe, at the beginning of the fiscal year in connection with the amendments to tax legislation changes. The role of taxes in shaping the revenue base of budgets of all levels. Therefore, through the mechanism of tax regulation of incomes between budgets of different levels, the distribution of territories on tax and budget system is the basis

Tax regulation is a regulation of inter-budgetary relations, simplification of tax burden of economic entities, government revenue and tax in full volume, providing for flexible government tax management field elementer mechanism of management. According to this definition, read more to discover the essence of the tax regulation for the provision of the combined scheme is shown in figure 2.

Figure 2 shows the point of view of tax regulations provided for in the two: first, as kraly regulation of interbudgetary relations; second, as a stimulating industrial production. Taxes in the

regulation of interbudgetary relations can be applied in two forms: 1) approval of the distribution. Currently, in accordance with the budget code, oblast and district (city of regional significance) norms of income distribution between the budgets. 2) parallel to taxes. Abroad some additional taxes to local budgets, the right to adoption, but in Kazakhstan, such practice is not applied. Only the services of local representative bodies of the Republic of Kazakhstan, the law of the land only for land tax on the basis of the zoning of the land, lowering or raising rates of land tax and base rates of land tax established is to be paid right there, but not more than fifty per cent [3, 7].

Methods of control of industrial production through taxes based on tax rates, tax incentives, sanctions are applied. With the introduction of changes in the tax law, tax rates, reduction or increase of the tax burden. In the settlement method of applying tax benefits to business entities and citizens, stimulating effect. Types of tax incentives, aimed at reducing the tax burden of the entities coming into the picture.



**Fig. 2. Methods of tax regulation**

The role of taxes in shaping the revenue base of budgets of all levels. Therefore, the mechanism of distribution of incomes between budgets of different levels of the budget system and tax in the territory.

Very difficult to regulate inter-budgetary relations in the Republic, becomes a relevant issue. Planning basics of regional budgets the approval of standards regulating taxes, the issues of permanent rasped.

Tax control, there is something the Tax code, tax legislation, supervision over the implementation of law regulations and much more. Tax control – in fact, the actions of the state aimed at financial, income, monetary funds forming part of the financial system is to collect and fueling costs. As mentioned above, the tax control takes a special place in the economy, as its content is very Terence. Its content is, in our opinion, still not fully disclosed. The economic importance of the tax control, an integral part of the tax system rede serde movement of society. That is, through control of tax relations fall into the society by increasing tax revenues positive effect, in some gastrochaena from payment of taxes in the course of inquiry, in the course of the negative impact, we can see their punishment. Corporate tax control is the systematic, tax managers and managers under his leadership and tax accounting in the enterprise, aimed at the organization of a reliable tax ad hoc group of employees, the control over correctness of tax calculation, as well as

inspections, identification of design errors and eliminate the tax authorities. Tax control is reflected in the following indicators:

- 1) state control, Tax control. Salamasina specified in the regulations that the tax control is carried out by the authorized state body.
- 2) Tax control financial control is regarded as.
- 3) of the Tax control is one of the types of state control is specific, i.e. bodies entitled to carry out tax control provide.

Only at observance of these rules and in the case that the enterprise in the tax management corporate services can operate more efficiently, increases the level of working capital and the level of your gross income.[4]

**Conclusion.** The use of corporate tax management, operating in accordance with the law should be. If you encounter difficulties with qualified specialists in the field of taxation, auditing firms, independent auditors or treatment. The creation and development of tax management in your organization a significant improvement in tax discipline, and minimizing the number of penalties applied to them from the tax of the organizations held in the organization calculated the effective work of all, allows to stabilize the financial situation, which is very important nowadays.

#### **Reference:**

1. Balapanov.E.S. Gosydarstvenniy nalogoviy menegment v Respublike Kazakhstan (problem formirovaniya i razvitiya) – Almaty 2001
2. Nazyrova G. "Finansi Kazakhstana" № 4 "Korporativniy nalogoviy menegment I ego znachenye v usloviakh rinka" 2004.
3. D.A. Tleuzhanova Zhergilikti budzhetterdi kaliptastirudagi salyktardin retteushilik mehanizmin ahetildiru(Shigis Kazakhstan oblisi misalinda)
4. Sutyryn S.F., Pogorletski A.I. Nalogi I nalogovoe planirovaniye v mirivoi ekonomike/ pod.red. Sutyryn S.F. – SPb.: Izd-vo V.A. Mihailova, Izd-vo "Polius" 1998.

**Temelkova M.P.,**

Associate Professor, Ph.D.

*University of Telecommunications and Post, Bulgaria*

**Bakalov I.S.**

Senior expert

*Ministry of Economy, Bulgaria*

## **STUDY OF THE NEED FOR SMART MANAGEMENT IN THE BUSINESS ORGANIZATIONS FROM THE "TELECOMMUNICATION" AND "COURIER SERVICE" SECTORS**

*The article studies and investigates the needs for smart management of the Bulgarian business organizations from the "telecommunication" and "courier service" sectors. On the background of the ever more accelerating digitalization as a global trend, the "telecommunication" and "courier service" sectors in Bulgaria should take into account the benefits of smart management in view of developing competitive advantages, and initiate its implementation. This conclusion is a result of a conducted survey among users of the three major telecommunication operators, and among the three major courier companies in Bulgaria. The weaknesses and problems in calculating, delivery and provision of the service identified by the users require the urgent introduction of new and innovative in their nature management tools, approaches and models, managing in a smart way interrelated machines and systems.*

**Keywords:** smart management, business organization, telecommunications, courier services

Under the conditions of the already started Fourth Industrial Revolution the need for smart management of the business organizations becomes ever more real. The introduction of smart systems and technologies in business sector management will lead to a manifold increase of the global income, and will improve the quality of living. In the course of this process, the fact should not be neglected that the Fourth Industrial Revolution upgrades on the fundamentals of the digital revolution and combines numerous technologies, which lead to unprecedented changes in economy, society and the separate individual [Schwab, K. 2016.]. This merger of technologies will ever more perceptibly blur the borders between the physical, digital and biological spheres.

The technologies and digitalization development determine the fundamental scope of the deep and systematic change in the entire global economy. On the background of those tectonic

shifts in the economic system, business organizations need new and innovative models, approaches and instruments, which should be adequate to the reality of the global environment.

Evidently, the economic dynamics ever more acutely impose the need for intensive establishment of the so-called “smart factories“, where virtual and physical production systems collaborate in a flexible way and on a global scale, thus enabling the absolute personalization of the products and the creation of an essentially new added value. In the context of those trends, studying the need for smart management in the business organizations from the “telecommunication” and “courier service” sectors in Bulgaria is urgent and prompted by the necessity that those branches should maintain their competitiveness, which has to be kept close to the competitive qualities of the telecommunications and courier services, provided in the EU countries.

The traditional telecommunication companies on the Bulgarian market are “Mtel” JSC, „Telenor Bulgaria” JSC and BTC JSC, where, in spite of their relative parity, the redistribution of the market shares between them is still going on.

In 2016, „Mtel” managed to keep the positive growth trend for its revenue both for the fixed and the mobile segment. Mtel’s total costs, however, also rose – by 12,4% on an annual basis. The higher costs, namely, which exceeded the revenue growth, led to a profit decrease before taxation, charges and depreciation of 20,5% up to 20,5 million Euros. The profit for the entire 2016 was 125,6 million Euros, or 5,7% less than the profit for 2015 [Annual report of the Communications Regulation Commission of Bulgaria for 2015.].

The second largest mobile operator in Bulgaria – “Telenor Bulgaria” reports for 2016 a substantial increase of the average monthly revenue from subscribers, as well as of the proceeds in total, and a slight increase of the profit. This telecom ended the year with a profit before taxation, interests and depreciation in the amount of BGN 251 million, which is 1 percent more compared to 2015. In general, the revenue of the company has risen by 5% up to BGN 667 million.

The profit of the Bulgarian Telecommunication Company for 2016 from traditional services – telephone, Internet and television – decreased, while keeping the rate of decreasing at 7%. At the same time, BTC’s revenue has grown by BGN 25.6 million in total.

The courier market in Bulgaria was growing in 2016 as well. The tendency for increasing the revenue and the number of parcels is preserved, both on the company level and for the sector in total. The revenue from courier services for 2015 was BGN 216 million, while in 2016 there was a growth of 13,1%. The largest 20 companies in the sector had total revenue of more than BGN 600 million in 2016 compared to 2015, when the generated revenue was BGN 573 million, and 2014, when the income was BGN 50 million less. The large companies in the sector are further expanding their activities. And, e-commerce is still the main driving force for this business.

"Econt Express" has the highest growth among the top 20 companies. It increased its revenue with 24.2% for 2015. The second largest growth of 18% was for the second in size company in the list - "TNT Bulgaria", part of the major player in the international parcel delivery, based in the Netherlands. The revenue of “Speedy” as well as of the much smaller "Rapido Express and Logistics" grew by 15.41% for each of them. The net profit of “Speedy” JSC decreased by more than 46% on an annual basis at the end of 2016 down to BGN 6,443 million, compared to BGN 12,033 million at the end of 2015.

The competitive environment in Bulgaria remains challenging, which is clearly evident in the business segments “telecommunications” and “courier services”. In order to cope with the price and competition pressure, the business organizations keep their focus on value added management and the enhanced measures for retaining the users with particular value for the companies. This requires studying the need for smart management of the business organizations from the “telecommunication” and “courier service” sectors, which has the main advantages of reducing the management cycle time, decreasing the self-cost of the offered service and minimizing management risks.

The study of the need for smart management of the business organizations from the “telecommunication” and “courier service” sectors covers a questionnaire-based survey among 3400 clients of the telecommunication operators in Bulgaria and 2800 users of the courier services



provided by the Bulgarian courier companies. The problems defined by the users are related primarily to unfair calculation of the bills at the telecommunication companies, as well as with the lack of punctuality in the timely performance of the deliveries by the courier companies. 48% of the respondents state that they have had problems with the monthly amount due to their servicing telecommunication operator, while 23% of the users of the services provided by the parcel delivering companies are dissatisfied with the discrepancy between the planned and the actually performed delivery of a postage parcel. This is indicative for some serious problems present in both studied sectors, the solution of which may be related also to the introduction of smart management in the business organizations.

At the same time, 30% of the respondents – users of telecommunication services in Bulgaria say that the service provided to them is not with the necessary quality, and they have serious complaints concerning the tariff calculation. 27% of the users of the services provided by the Bulgarian courier companies say that the quality of the deliveries is not on the necessary level, while some 11% make use of their right of complaint.

The questioned 110 employees on medium management positions in the telecommunication and courier companies consider that many of the problems related to human mistakes, would have been avoided if smart management had been introduced in the business organizations from the studied sectors. 45% of the questioned managers agree that smart management in the companies would lead to reduction of the time for collecting, processing, analyzing and evaluating the information necessary for the strategic management and goal setting. On this basis, the prospects to the efficient strategic management are related to the reproduction of the dynamic processes in a model, which implements a flexible system architecture bearing realistic and adequate information about the structure, processes and functional areas of the studied object, and enabling management of its activities as a response to the strategic goal setting.

30% of the questioned managers associate smart management with lower resource consumption, which leads to the increasingly growing need of the business organizations for smart management. 24% of the managers in the telecommunication and courier companies agree that smart management leads to a reduced risk, while 17% assume that a higher objectivity and reliability in the management process can be achieved only and solely through the introduction of smart management in the studied economic sectors. At the same time, 51% of the users of telecommunication and courier services and 27% of the managers in the telecommunication and courier companies believe that smart management leads to personalization of the services, and to the achievement, on this basis, of optimality and higher added value not only for the management, but also for the actual production process.

The results from the conducted questionnaire survey determine the tendency for a transition to smart management of an increasingly larger part of the processes in the business organizations from the “telecommunication” and “courier service” sectors. This is a result from the changed conditions of the environment in which the business organizations from the tertiary sector operate. The need for smart management, where the role of the human factor is minimized, and the objectivity of the analysis, evaluation, planning, organization and control over the strategy is focused in the competencies of innovative heuristic and smart management systems, requires ever more strongly the introduction of a smart management model, which would provide to the business organizations from the “telecommunication” and “courier service” sectors: coordination with the strategic organization orientation points; realistic reflection of the changes and challenges of the environment; competitive advantage in the global economic, social, technological and innovation dynamics, which is accompanied by a very tough race for resources and over competition.

The heuristic methods, planning and management through artificial intelligence ever more often find their application in business management [Temelkova, M. Radev, D., Sokolov, S. 2017.]. Decisions there are taken on the basis of the intrinsic for the human being intuition, experience and logical thinking embedded as a bulk of data into systems with artificial intelligence, which play out scenarios under certain restrictive conditions. According to the results from the conducted survey of the users and medium level managers in the “telecommunication” and “courier service” sectors, the

use of a smart management model leads to identifying problems with high level of complexity through searching and planning decisions within enormous discrete spaces.

Under the conditions of the Fourth Industrial Revolution there is a need for innovations in management, whereby substantially improving the management process in the business organizations from the “telecommunication” and “courier service” sectors. This makes the identified need for smart management in the “telecommunication” and “courier service” sectors relevant and significant, since generating a model for smart management is of a practical-and-applied importance for the development of the business organizations operating in the tertiary sector.

#### **References:**

1. Темелкова, М. Контролинг в производствената организация. Колор принт. Варна, 2010.
2. Темелкова, М., Бакалов, И. Характерные особенности реляции „менеджмент – бизнес лидерство”. Актуалні питання економіки та управління. 2013.
3. Annual report of the Communications Regulation Commission of Bulgaria for 2015. Applications, 2017.
4. Manoilov, G. Strategic maps – a means for synchronization between business and IT. CIO Magazine. 2008.
5. Schwab, K. The Fourth Industrial Revolution. Crown Business. New York, 2016.
6. Temelkova, M. Korrelative Untersuchung der Faktoren, die die Unternehmensführung bestimmen. Journal L'Association 1901 “SEPIKE”, Osthofen - Deutschland, Poitiers – France, Los Angeles – USA, Ausgabe 13/2016.
7. Temelkova, M. Radev, D., Sokolov, S. Model for Heuristic and AI Planning Strategies – a path to leadership in sector “telecommunications” in Bulgaria. Seventh International Conference on Computer Science, Engineering and Applications. Dubai, 2017.

## 14. MARKETING

**Hnylyakevych-Proc I. Z.,**

PhD (Economics), Associate Professor

**Holubnyk O. R.**

PhD (Economics), Associate Professor

*Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine*

### **PRECONDITIONS OF MARKETING POLICY IN TRANSPORTATION INDUSTRY OF UKRAINE**

*In article are considered marketing features of infrastructure enterprises, in particular transport market. Limits functioning of natural monopoly and competitive sectors of the transport market are outlined. The dynamics of the transport market in Ukraine is analyzed. The main problems of the formation of strategic marketing programs of company's development in infrastructure sectors are found out.*

**Keywords:** *marketing policy, natural monopoly markets, communications infrastructure serves, railway infrastructure, transportation industry, transport market, domestic transport market, rail transport services market*

Strategic goals of Ukrainian economy and its integration into the global economic require theoretical and scientific studies on the development of the transport infrastructure system in general services and rail transport in particular.

It is worth noting that the market for rail transport services within the sphere of natural monopolies and their activities are heavily regulated and governed institutional controls. Thus, according to the current legislation of Ukraine in the sphere of natural monopolies owned railway transport services, including the use of railways, dispatching service stations and other infrastructure facilities to ensure the movement of rail public transport [1].

Exploring natural monopoly markets, it should be noted that they are service industry. The market mechanism cannot regulate your way and markets natural necessity is the existence of the state regulator in these areas greatly hinders the development of certain sectors of natural monopolies in Ukraine.

Among the reasons for the existence of a monopoly in the infrastructure of the railway industry, first of all, should provide specific technical and technological conditions of the industry in which reasonable is to create a large-scale company, which provides services and provide economies of scale. It should be noted that in the scientific literature to the basic technical and technological conditions for the operation of the railway infrastructure sector include:

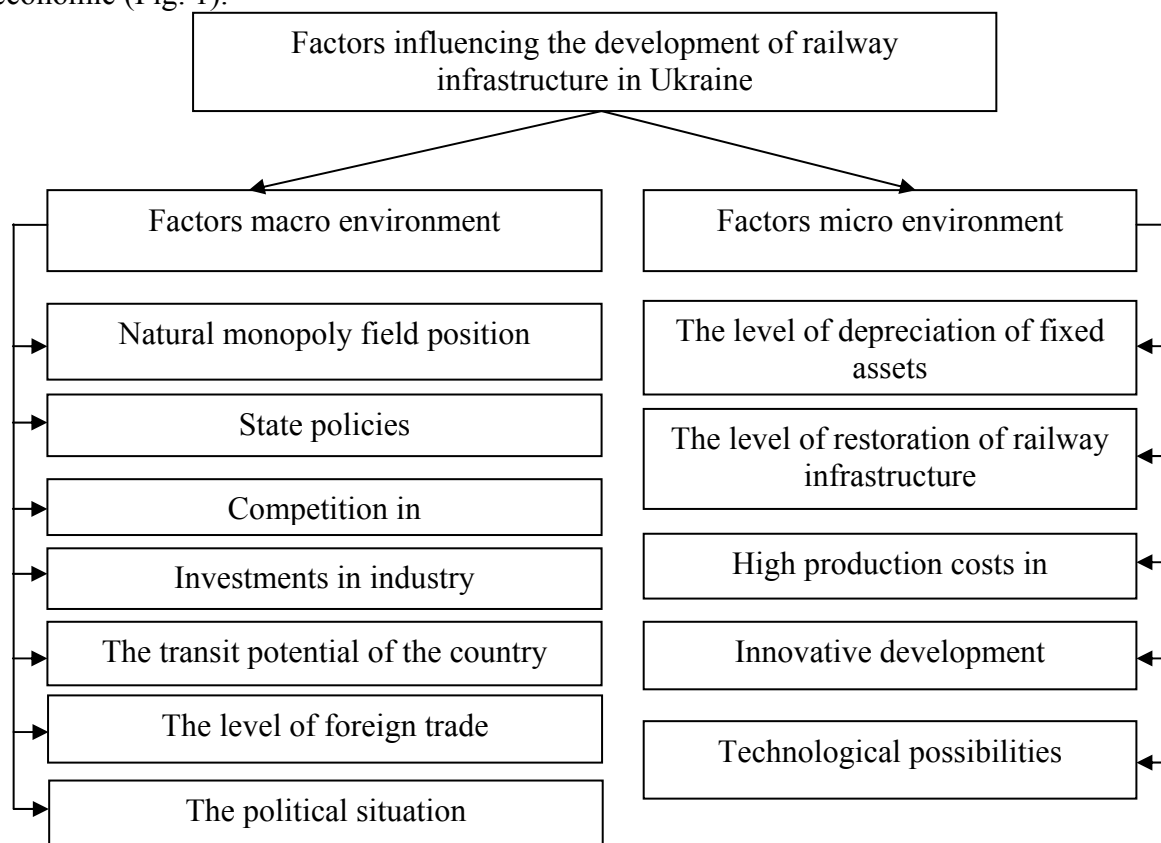
- High capital intensity and cost of building infrastructure;
- Significant concentration, both in time and in space, the resources required for the construction of communication networks, railway canvases, contact networks for the provision of signaling and communication, land, means of production and energy saving communications etc.
- Long-term depreciation of fixed assets of infrastructure, including railway infrastructure depreciation period is about 50-80 years or more.

The functioning and development of the railway infrastructure is especially important in the current economic conditions, because in addition to a significant proportion, 50% of all transport of freight transport in Ukraine falls on the railway, there is a tendency to change European transport policy aimed at increasing by 2020 the share of rail transport in passenger traffic from 6 to 10%, trucks - from 8 to 15% [8]. Given the significant transit potential of our country requires a rapid modernization and renewal of railway infrastructure, as Ukraine has one of the most developed network of railways in Europe, operating its length is about 22 thousand. Km. Ukraine Railways cooperate with neighboring countries by rail 7 through 56 border crossings and 13 major seaports of the Black and Azov seas and r. Dunay [3].

By volume of freight railroad Ukraine stands 4th in the Eurasian continent, second only to the railways of China, Russia, India [3].

Loading of Ukrainian Railways (annual traffic volume by 1 km) in 3-5 times is higher than in developed European countries [3].

Given the characteristics of infrastructure industries can distinguish two levels of factors influencing the development of railway infrastructure in Ukraine, including: macroeconomic and microeconomic (Fig. 1).

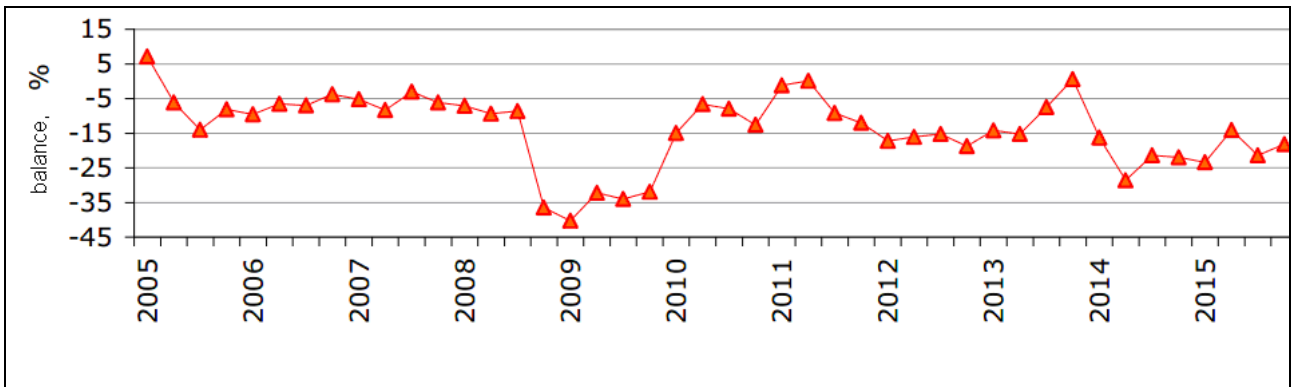


**Fig. 1. Factors influencing the development of railway infrastructure in Ukraine**

Analyze busy main transport networks for 2000-2014 years. The specific share of the load on the main lines of communication characteristic of the rail industry, ranging from 3 to 4 thousand tons / km and higher than in the automotive industry in 4-6 times. The peak load of railways accounts for 2004 lower values 2004 of the characteristic of 2014 - 3. It is interesting that the value of the same indicator for the automotive industry is virtually the opposite, as the lowest freight accounts for 2003-2004. And is 0.6, and the peak was in 2014 with a value of coefficient - 0.7. The main reasons are the increase in tariffs for services, depreciation of fixed assets and transport networks, the destruction of networks and shift passenger traffic and freight traffic.

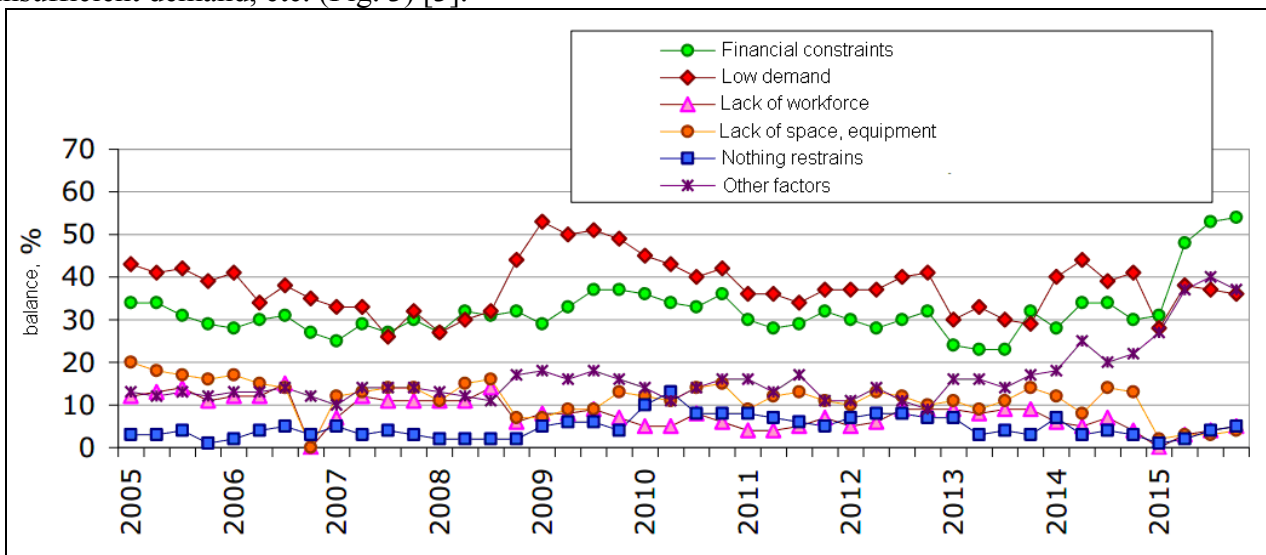
The situation in the field of road transport also characterized the pace of decline in traffic. The main factor that influenced the decline in traffic is the tense situation in the Donbass. The control of the territory by militants in eastern regions, where the majority of businesses and consumer's sender's raw materials make it practically impossible for the efficiency of the industry. Specifically, metallurgical and coal industry significantly complicate the risks no conservation goods disruptions of the financial system and problems with logistics. In the fighting damaged infrastructure that makes it possible to ensure the normal operation of transport. In this situation there is a significant decline in industrial production, which leads to a decrease in traffic. Because of the political situation in Ukraine, most Russian suppliers refuse transportation through Ukrainian ports.

In particular, according to the report the State Statistics Committee of Ukraine in the fourth quarter of 2015 the indicator of business confidence in the transport sector increased compared to III quarter 2015 by 9 pct and is (-17%) (Fig. 2) [2].



**Fig. 2. Dynamics business confidence indicator in transport [2]**

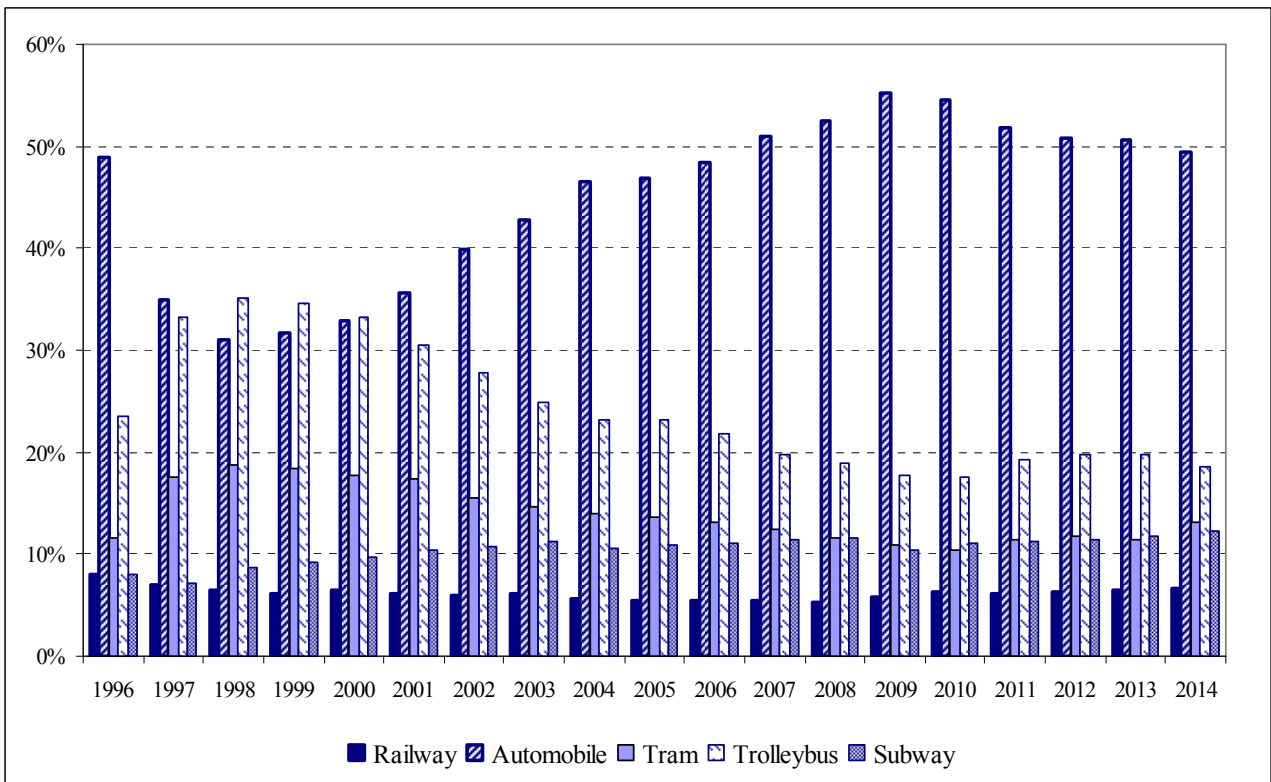
Overall, the survey revealed the following transport companies respondents' expectations about the state of their business in the fourth quarter of 2015 compared with the previous quarter, rising prices for transport services enterprises; the growing influence of the work of transport companies such factors as financial constraints and at the same time reducing the impact of insufficient demand, etc. (Fig. 3) [3].



**Fig. 3. Factors that hinder the work of transport companies [3]**

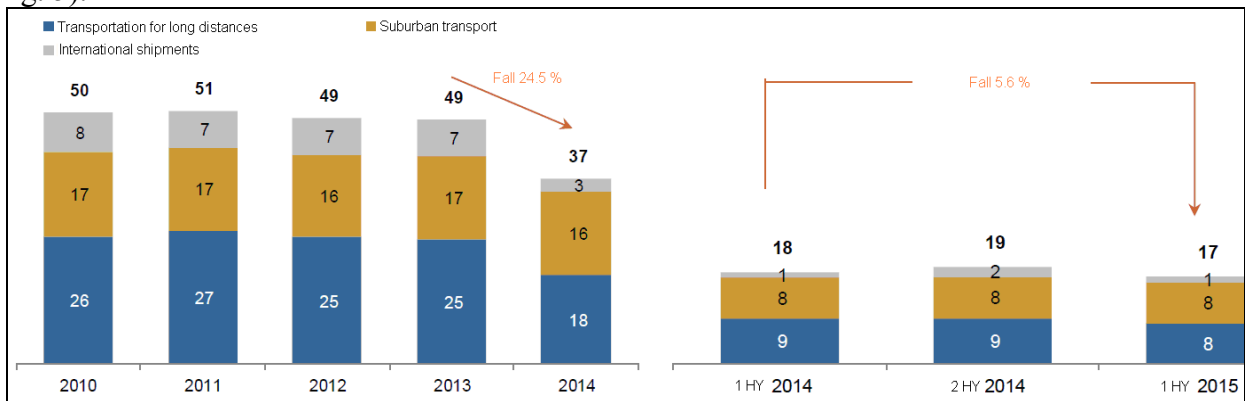
The total passenger modal public is 5895805 thousand. Pass. The share of rail transport in the structure of passenger traffic in 2014 was 6.6% of total sales (automotive 49.41%, 13.1% tram, trolleybus 18.6%, 12.3% Metro). Half of all passenger traffic accounted for road transport. Peak periods in road transport was in 2009 the volume of services provided to customers amounted to 55.3% of total passenger traffic. In the following years have seen a gradual decline (within 1%) volumes of passenger traffic (Fig. 4) [2]. This situation is caused by the economic crisis of 2008-2009. In particular, according to the IMF calculated in US dollars Ukraine's GDP in 2009 dropped by 35.6%. Also, rising oil prices and inflation processes in the country. In recent years, the situation is worsening due to the conduct of hostilities in eastern Ukraine, the destruction of the roadway and transport infrastructure in general, poverty and lack of structural reforms in the sector.

During 2014 significantly reduced the volume of passenger traffic. In comparison with 2013 it is 24.5%. The largest drop in traffic observed in international traffic and 57% is mainly due to the decrease in passenger transit trains formation of the CIS. Due to the annexation of the Crimea and carrying ATO in the eastern region of the country were canceled and changed to a smaller distance routes specific route of passenger trains in the direction of Donetsk, Lugansk and Crimea. In particular, transportation for long distances decreased by 28% (Fig. 5) [4]. The least impact of the crisis experienced commuter passenger transportation segment, the decline in 2014 was 5.8% compared to 2013.



**Fig. 4. Dynamics of the structure of passenger traffic by mode of transport in 1996-2014 [2]**

However, the drop in passenger traffic in the first half of 2015 compared to 2014 was 5.6% (Fig. 5).



**Fig. 5. Dynamics turnover of passengers billion, pass / km [4]**

It will be recalled that during 2012 the state adopted a series of measures aimed at supporting rail service industries, including approved the State Program of reforming the railway transport in 2010-2019's. It includes: separation of commercial functions and public administration; creating vertically integrated structures activities; develop organizational and legal conditions for the private operator companies; increased investment in rail and implementation of innovative models of development; resolving issues with the industry to provide state support for the purchase of rolling stock, construction of rail transport; develop a network of logistics centers, warehouses and distribution terminals needed to attract additional volumes of transit through Ukraine. Adopted as the update locomotive park of railways of Ukraine for 2012-2016.; adopted a plan of implementation of infrastructure projects in the transport sector. Please pay attention to the development of a modern system of transport and logistics centers and the development of multimodal transport. Realized measures aimed at integrating the railways of Ukraine to the EU transport network on the basis of active cooperation. However, at the beginning of 2016 a significant proportion of the declared reform was not implemented in practice.

## References:

1. Zakon Ukrainy «Pro pryrodni monopoliiy» vid 20.04.2000 r., №1682-III. [interactive]. Kiev [viewed on February 17, 2016]. Access via Internet: <http://www.rada.gov.ua>
2. Investorska prezentatsiya: Finansovi rezultaty 2014 roku. Operatsiyni rezultaty 1 pivrichchya 2015 roku [interactive]. Kiev [viewed on February 17, 2016]. Access via Internet: <http://www.uz.gov.ua/about/investors>
3. Syryychyk T.; et al. Transportna polityka Ukrainy ta yiyi nablyzhennya do norm Yevropeyskoho Soyuzu. K.: Analitychno-doradchyy tsentr Blakytnoyi strichky, 2010.
4. Transport (1980-2014rr.) [interactive]. Kiev [viewed on February 17, 2016]. Access via Internet: <http://www.ukrstat.gov.ua>

**Opikunova N.V.,**

Associate Professor

**Neuman V.Y.**

Postgraduate

*Kharkiv National University of Construction and Architecture, Ukraine*

## FEATURES OF INDUSTRIAL MARKETING

**Опікунова Н.В.,**

доцент кафедри менеджменту

**Нейман В.Ю.**

здобувач

*Харківський національний університет будівництва і архітектури, Україна*

## ОСОБЛИВОСТІ ПРОМИСЛОВОГО МАРКЕТИНГУ

*This article analyzes the essence of industrial marketing in Ukraine. The features of the industrial and B2B marketing. Particular attention is paid to the similarity of industrial marketing and B2B marketing.*

**Keywords:** industrial market, a feature of industrial marketing, B2B market, B2C market, business models, differences between B2B and B2C market.

*У статті проаналізована сутність промислового маркетингу в Україні. Розглянуто особливості промислового та B2B маркетингу. Особлива увага приділена подібності промислового маркетингу і B2B маркетингу.*

**Ключові слова:** промисловий ринок, особливість промислового маркетингу, ринок B2B, бізнес-моделі, особливості B2B маркетингу.

**Актуальність проблеми.** Промисловість – найважливіша структурна ланка господарського комплексу України. На неї припадає 1/3 основних фондів, понад 35% зайнятого населення. Провідна роль промисловості в економіці України визначається, тим, що, забезпечуючи всі галузі народного господарства знаряддями праці та новими матеріалами, вона є найбільш активним фактором науково-технічного прогресу і розширеного відтворення в цілому. Тому актуалізується проблема організації ефективної маркетингової діяльності цих підприємств, яка буде спрямована на підвищення ефективності його діяльності

**Аналіз останніх публікацій та досліджень.** Особливості промислового маркетингу та B2B–маркетингу розкриті в роботах таких авторів, як Д. Кисельова[11], Д. Петряшов [12], Л. Іванов [10]. В роботах цих авторів розглянуті поняття "промисловий маркетинг" і "B2B–маркетинг", визначено завдання та особливості промислового маркетингу, класифікація маркетингу, природа промислових ринків. Але не були визначені подібності та відмінності промислового маркетингу і маркетингу B2B.

**Метою статі є** аналіз промислового маркетингу в Україні, виявлення особливостей промислового маркетингу та його подібності і відмінності з маркетингом B2B.

**Виклад основного матеріалу.** Для України промисловість дуже важлива структурна ланка господарського комплексу. Вона забезпечує всі галузі народного господарства знаряддями праці та новими матеріалами, тому важливим аспектом є ефективний маркетинг, а на промисловому ринку він відрізняється своєю специфічною особливістю [2]. Для розгляду поняття «промисловий маркетинг» звернемося до праці всесвітньо відомого професіонала в області розробки і застосування інструментів промислового маркетингу

Ф. Вебстера [6], який зазначив промисловий маркетинг, як продаж товарів і послуг промисловим інституційним клієнтам, до таких відносять державні установи, промислові підприємства, підприємства, обслуговують комунальну сферу, освітні та медичні установи, організації оптової і роздрібною торгівлі. Подібне визначення дав і Ф. Котлер [3] визначив B2B маркетинг, як маркетингові відносини між двома сторонами — промисловими підприємствами. Фахівці [1,4,6.8] визначають предмет промислового маркетингу як сукупність взаємовідносин між діячими ринку, що виникають внаслідок їх ділової активності — відносини купівлі-продажу, техніко-економічного співробітництва, фінансові відносини, технологічні зв'язки, ділові переговори, конкурентні відносини. Об'єктом промислового маркетингу визначають промисловий ринок[8].

На сьогоднішній день ефективно організований бізнес є найважливішим симптомом його «фінансового здоров'я», передумовою забезпечення сталого зростання та досягнення високих кінцевих результатів його господарської діяльності в цілому[1]. Тому для ефективного функціонування у кожного підприємство повинна бути своя бізнес-модель, яка описує цінність, що організація пропонує різним клієнтам, відображає здатності організації, перелік партнерів, необхідних для створення, просування і постачання цієї цінності клієнтам, відносини капіталу, необхідні для отримання стійких потоків доходу. Існують різні види бізнес-моделей, які розглянемо на рис.1. [7]:



**Рис. 1. Види бізнес-моделей [розробка авторів]**

Таблиця 1

**Особливості B2B маркетингу [розробка авторів]**

№	Промисловий маркетинг	B2B маркетинг
1	Відносно вузький і стабільне коло споживачів, що ускладнює процес підвищення конкурентоспроможності товарів і послуг.	Ефективна маркетингова стратегія на ринку даного виду вимагає:- максимально можливе розуміння потреб і бажань клієнта; орієнтація на умови та стан конкуренції на галузевому ринку «B2B»;- облік специфічних особливостей джерел промислового маркетингу.
2	Низька ефективність застосування реклами в порівнянні зі споживчим маркетингом.	Залежність попиту на послуги і товари даного ринку від попиту на споживчі товари.
3	Висока роль мережі Інтернет для просування товарів і послуг;	Складність товару або послуги, тобто технічна складність продукту. Вимагає високого ступеня новаторства, збільшує можливі ризики. Крім цього товар розглядається як комплекс продукту і послуги, оскільки даний товар купується для бізнесу.
4	Необхідність адаптації рекламних повідомлень і тестів для рядових читачів, клієнтів	Взаємозалежність покупця і продавця. На даному ринку у продавця обмежений і відносно стабільний кількість покупців, втрата хоча б одного з них загрожує фінансової нестійкості організації в цілому.
5	Необхідність організації технічного обслуговування проданих товарів залежно від галузевого ринку.	Складність процесу закупівлі. Складність цього процесу полягає в складності ухвалення рішення про закупівлю. Якщо у споживчому маркетингу найчастіше рішення приймається одним індивідом або невеликий групою, то у випадку з маркетингом «B2B» рішення приймається групою осіб.



Так як мета В2В-маркетингу – це забезпечення комерційних вигод компанії, за рахунок поставок товарів, надання послуг будь-яким іншим виробничим фірмам, за рахунок забезпечення їх супровідними послугами, додатковим обладнанням, постачанням витратних матеріалів і т. д. То цільова аудиторія В2В – це співробітники компанії, що купують товари і послуги для власної діяльності, для виробництва, з метою переробки. Це визначає і відмінність маркетингових стратегій В2В[5].

У сучасному маркетингу виділяють цілий ряд основних особливостей промислового маркетингу і В2В маркетингу, які розглянемо у таблиці 1.(за джерелом [4]). Отже, промисловий маркетинг дуже тісно пов'язаний з маркетингом В2В, тому проаналізуємо відмінності та подібності В2В та промислового маркетингу (табл. 2).

Таблиця 2

**Подібності промислового маркетингу і В2В маркетингу [розробка авторів]**

№	Особливість	В2В маркетинг	Промисловий маркетинг
1	Продукція призначається для промислового споживання і використовується у виробничо-технологічному процесі.	+	+
2	Рішення про покупку промислової продукції не приймається одноосібно	+	+
3	При виробництві продукції виробничо-технічного призначення виробник орієнтується на конкретного кінцевого споживача, що викликає необхідність встановлення безпосередніх прямих взаємин з покупцем продукції, які здійснюються за допомогою попередніх замовлень або заздалегідь погоджених постачань.	+	+
4	Вартість продукції виробничо-технічного призначення входить у собівартість готових виробів, отже, вимагає більш ретельних розрахунків до здійснення покупки.	+	+
5	Низька ефективність застосування реклами в порівнянні зі споживчим маркетингом	+	+
6	Необхідність адаптації рекламних повідомлень і тестів для рядових читачів, клієнтів	+	+

«+» - схожість

Проаналізувавши особливості промислового маркетингу і В2В маркетингу можна зробити висновок, що промисловий маркетинг і В2В тотожні поняття. Однак, маркетингові технології, які застосовуються на ринку В2В, не завжди можна використовувати на промисловому підприємстві. Найчастіше промисловий маркетинг виявляється всього лише маленьким сегментом (хоча і дуже важливим) на ринку В2В.

**Висновок.** В сучасних умовах при становленні ринкових відносин в Україні проблема організації та функціонування маркетингу на підприємствах має дуже важливе значення. В Україні теорія і практика маркетингового управління ще не зайняли належного щабля, але рекламування займає дуже важливе місце в діяльності будь-якого промислового підприємства. Тому промислова політика України повинна ґрунтуватися на наукове обґрунтування визначених пріоритетів; інноваційну стратегію розвитку промисловості; підвищення конкурентоспроможності промислових товарів шляхом залучення нових технологій; інтеграції промисловості України в світове господарство. Головна увага маркетингу повинна бути спрямована на залучення споживачів у ринкову економіку, як на рівні підприємства, так і на рівні країни.

**Література:**

1. Котлер Ф. Основи маркетингу. Пер. з англ. В. Б. Боброва. / Заг ред. О. М. Пеньковий. - М: Вид-во "Прогрес", 1999. - 736 с.
2. Минетт С. Маркетинг В2В і промисловий брендинг - Видавництво: Вільямс, 2008 р., 208 с 3.
3. Уебстер Ф. Основи промислового маркетингу. – Москва: Видавничий Будинок Гребенникова,. - 416 с., 2005.
4. Матеріал з Вікіпедії – «вільної енциклопедії» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://ru.wikipedia.org/wiki/B2B>.
5. Промисловий маркетинг [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.b-seminar.ru/article/show/556.htm>.

6. Промисловий маркетинг [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/promyshlennyy-marketing>
7. Маркетинг на промислових підприємствах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://marketinginform.ru/publications/petryashov-dmitry-organizatsiya-sistemi-marketinga/>

**Shevchenko I.Yu.**

PhD in Economics

*Kharkov National Automobile and Highway University, Kharkov, Ukraine*

## **RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE AUTOMOBILE MARKET DEVELOPMENT IN UKRAINE**

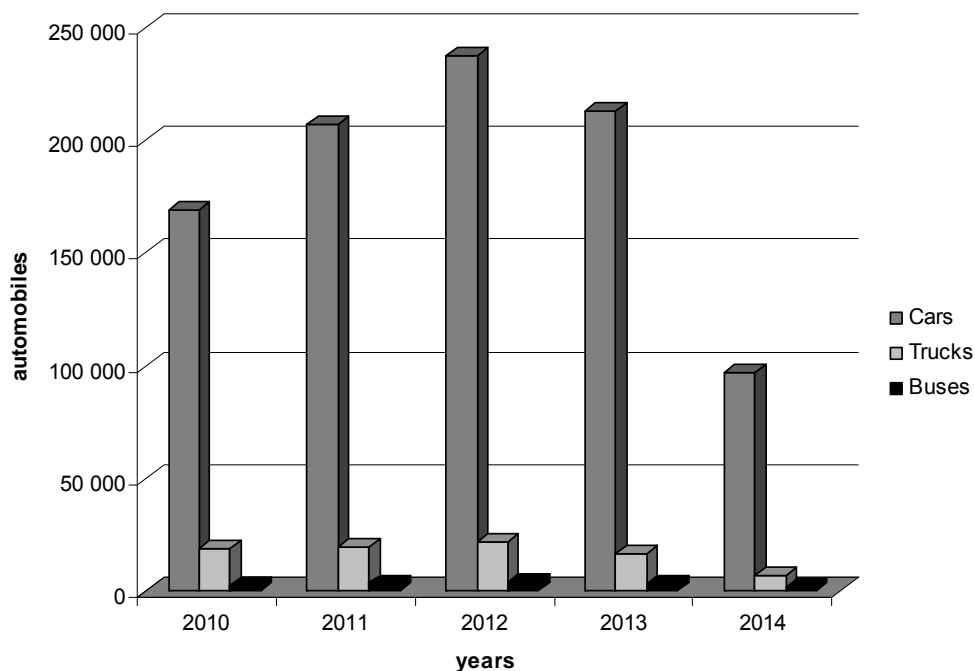
*The article provides a retrospective analysis of the automobile market development in Ukraine during 2010-2014. The decline in the dynamics of sales of cars, trucks and buses in Ukraine is analyzed. The brands of cars, trucks and buses that occupied leading positions in the automobile market in Ukraine during 2010-2014 are identified. It is concluded that the automobile market in Ukraine is oriented towards imported automotive production. But actually the volume of the automotive production by Ukrainian automakers is catastrophically reduced.*

*So, the research results justify the creation of an effective mechanism for state regulation of the automobile market in Ukraine, which will provide solving the identified problems.*

**Keywords:** *automobile market; automaker; automotive production; brands of cars, trucks and buses*

The automobile market is a very prospective object of research, which characterizes the level of socio-economic development.

Thus, the development of the automobile market reflects the growing need for road transport vehicles by business entities, positive situation in the road transport sector, improvement of the population welfare, etc. Unfortunately, in recent years the automobile market in Ukraine is characterized by turbulent processes, which actualize the need for its comprehensive analysis.



**Fig. 1. Dynamics of sales of cars, trucks and buses in Ukraine during 2010-2014**  
(constructed by the author based on [1-5])

The purpose of the article is implementing a retrospective analysis of the automobile market development in Ukraine.

The research methodology is the method of analysis and synthesis, systematic approach, methods of economic analysis.

The retrospective research period is 2010-2014.

The first stage of the research is the analysis of the dynamics of sales of cars, trucks and buses in Ukraine (Fig. 1).

The data in Fig. 1 demonstrate a decline in the dynamics of sales of cars, trucks and buses in Ukraine, which indicates a negative trend.

Also in the analyzed period Ukrainian automakers mostly lost their competitive position in the cars and trucks market (Tbl. 1).

Table 1

**Top-10 leaders in the automobile market in Ukraine during 2010-2014**

(compiled by the author based on [1-5])

Places	Brands of automobiles				
	2010	2011	2012	2013	2014
<i>cars</i>					
1	Vaz (Russia)	Vaz (Russia)	Hyundai (South Korea)	Hyundai (South Korea)	Toyota (Japan)
2	Zaz (Ukraine)	Toyota (Japan)	Vaz (Russia)	Zaz (Ukraine)	Geely (China)
3	Hyundai (South Korea)	Hyundai (South Korea)	Zaz (Ukraine)	Geely (China)	Zaz (Ukraine)
4	Toyota (Japan)	Zaz (Ukraine)	Kia (South Korea)	Toyota (Japan)	Hyundai (South Korea)
5	Mitsubishi (Japan)	Renault (France)	Volkswagen (Germany)	Kia (South Korea)	Volkswagen (Germany)
6	Renault (France)	Skoda (Czech Republic)	Toyota (Japan)	Volkswagen (Germany)	Renault (France)
7	Chevrolet (USA)	Volkswagen (Germany)	Skoda (Czech Republic)	Skoda (Czech Republic)	Skoda (Czech Republic)
8	Ford (USA)	Nissan (Japan)	Renault (France)	Nissan (Japan)	Nissan (Japan)
9	Skoda (Czech Republic)	Ford (USA)	Nissan (Japan)	Renault (France)	Ford (USA)
10	Nissan (Japan)	Geely (China)	Geely (China)	Ford (USA)	Kia (South Korea)
<i>trucks</i>					
1	Gaz (Russia)	Volkswagen (Germany)	Gaz (Russia)	Fiat (Italy)	Volkswagen (Germany)
2	Volkswagen (Germany)	Gaz (Russia)	Fiat (Italy)	Volkswagen (Germany)	Fiat (Italy)
3	Fiat (Italy)	Renault (France)	Volkswagen (Germany)	Gaz (Russia)	Renault (France)
4	Zaz (Ukraine)	Fiat (Italy)	Renault (France)	Renault (France)	Gaz (Russia)
5	Renault (France)	Ford (USA)	Ford (USA)	Ford (USA)	Ford (USA)
6	Peugeot (France)	Citroen (France)	Peugeot (France)	Maz (Belarus)	Peugeot (France)
7	Ford (USA)	Peugeot (France)	Citroen (France)	Citroen (France)	Citroen (France)
8	Maz (Belarus)	Kamaz (Russia)	Kamaz (Russia)	Peugeot (France)	Zaz (Ukraine)
9	Mercedes-Benz (Germany)	Mercedes-Benz (Germany)	Mercedes-Benz (Germany)	Zaz (Ukraine)	Mercedes-Benz (Germany)
10	Jac (China)	Hyundai (South Korea)	Maz (Belarus)	Mercedes-Benz (Germany)	Maz (Belarus)
<i>buses</i>					
1	Baz (Ukraine)	Baz (Ukraine)	Baz (Ukraine)	Baz (Ukraine)	Peugeot (France)
2	Gaz (Russia)	Gaz (Russia)	Paz (Russia)	Paz (Russia)	Eralon (Ukraine)
3	Khaz (Ukraine)	Bogdan (Ukraine)	I-VAN (Ukraine)	Ruta (Ukraine)	Ataman (Ukraine)
4	Bogdan (Ukraine)	I-Van (Ukraine)	Gaz (Russia)	I-Van (Ukraine)	Ruta (Ukraine)
5	Paz (Russia)	Ruta (Ukraine)	Ruta (Ukraine)	Gaz (Russia)	I-Van (Ukraine)

6	Laz (Ukraine)	Maz (Belarus)	Maz (Belarus)	Ataman (Ukraine)	Gaz (Russia)
7	Uaz (Russia)	Uaz (Russia)	Uaz (Russia)	Uaz (Russia)	Paz (Russia)
8	I-Van (Ukraine)	Paz (Russia)	Ataman (Ukraine)	Bogdan (Ukraine)	Bogdan (Ukraine)
9	Tur (China)	Khaz (Ukraine)	Bogdan (Ukraine)	Striy Auto (Ukraine)	Uaz (Russia)
10	Ruta (Ukraine)	Temsa (Ukraine)	Ford (USA)	Ford (USA)	Ford (USA)

The data in Tbl 1 indicate the reorientation of the cars and trucks market in Ukraine from domestic automotive products to imported automotive products: cars – from Russia, South Korea, Japan, China, France, Germany, Czech Republic and USA; trucks – from Russia, Germany, Italy, France, USA, Belarus, China and South Korea.

Currently Ukrainian automakers except for JSC “ZAZ” (Zaporizhia automobile building plant) (brands “Zaz” and “I-VAN”), BOGDAN Corporation (brand “Bogdan”), PJSC “BAZ” (Boryspil autoplant), (ETALON Corporation) (brands “Baz” and “Etalon”), PJSC “Chernihiv autoplant”, JSC “Cherkassy bus” (brand “Ataman”) and PJSC “Chasiv Yar buses plant” (brand “Ruta”) practically are not capable to compete with foreign manufacturers. But actually the volume of the automotive production of Ukrainian automakers is catastrophically reduced (Fig. 2-4). The data testify to the catastrophic condition of the automotive industry in Ukraine and the urgent need for government regulation.

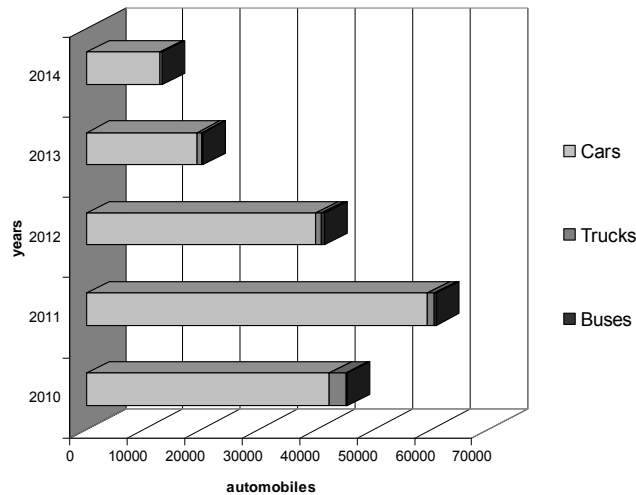


Fig. 2. Dynamics of production of cars, trucks and buses by JSC “ZAZ” (constructed by the author based on [1-5])

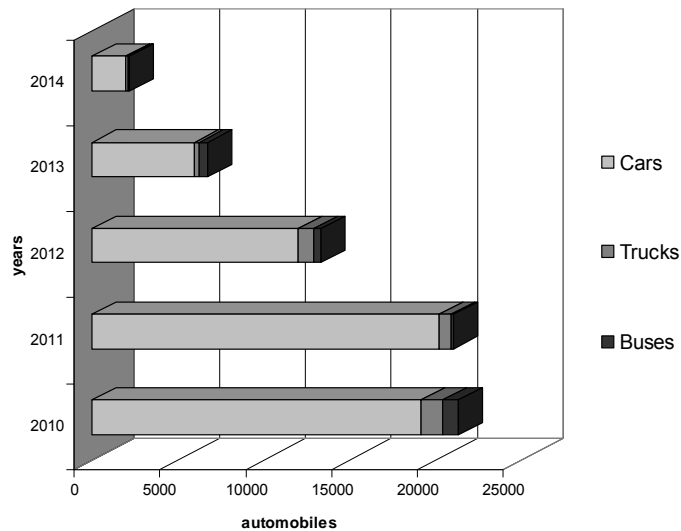
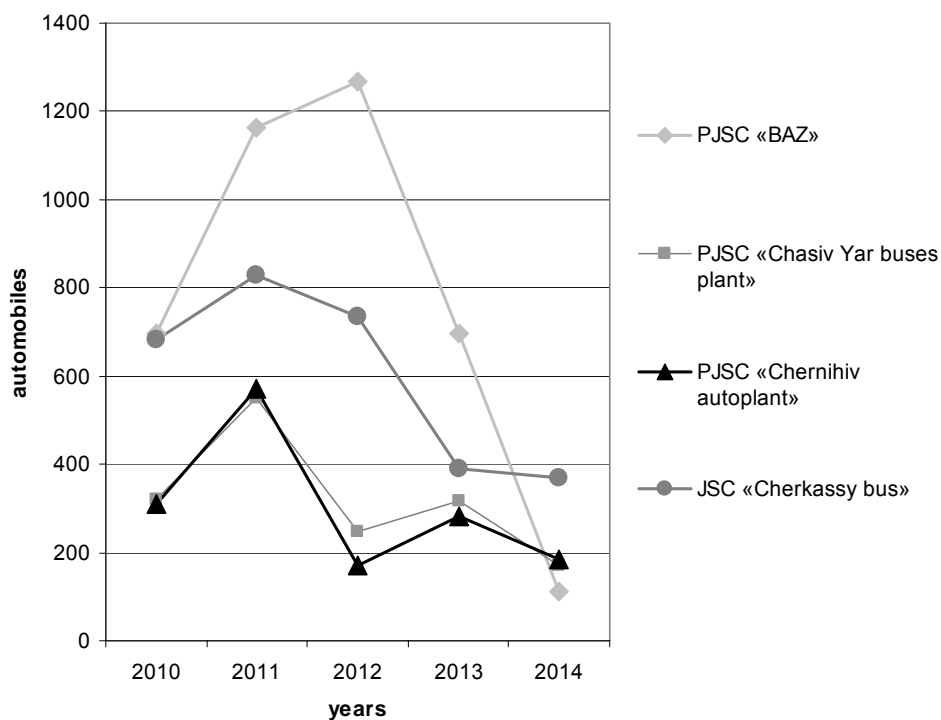


Fig. 3. Dynamics of production of cars, trucks and buses by BOGDAN Corporation (constructed by the author based on [1-5])



**Fig. 4. Dynamics of production of buses by PJSC “BAZ”, PJSC “Chasiv Yar buses plant”, PJSC “Chernihiv autoplant” and JSC “Cherkassy bus”**  
(constructed by the author based on [1-5])

Currently the state regulation of development of the automotive industry and automobile market is carried out through the application of the macro-economic approach. In view of this it is expedient to implement a partial decentralization of the state regulation of the automotive industry through the implementation of the microeconomic approach [6]. Thus the prospect of further research is the creation of the effective mechanism for state regulation of the automobile market development in Ukraine, which will provide solving the identified problems.

#### References:

1. Statistics–2010. Ukrainian Motor Vehicle Manufacturers Association «UkrAvtoprom» [E-resource]. – Access mode: <http://ukrautoprom.com.ua/en/statistika/statistika-2010>. – Title screen.
2. Statistics–2011. Ukrainian Motor Vehicle Manufacturers Association «UkrAvtoprom» [E-resource]. – Access mode: <http://ukrautoprom.com.ua/en/statistika/statistika-2011>. – Title screen.
3. Statistics–2012. Ukrainian Motor Vehicle Manufacturers Association «UkrAvtoprom» [E-resource]. – Access mode: <http://ukrautoprom.com.ua/en/statistika/statistika-2012>. – Title screen.
4. Statistics–2013. Ukrainian Motor Vehicle Manufacturers Association «UkrAvtoprom» [E-resource]. – Access mode: <http://ukrautoprom.com.ua/en/statistika/statistika-2013>. – Title screen.
5. Statistics–2014. Ukrainian Motor Vehicle Manufacturers Association «UkrAvtoprom» [E-resource]. – Access mode: <http://ukrautoprom.com.ua/en/statistika/statistika-2014>. – Title screen.
6. Шевченко І.Ю. Модель формування державної стратегії розвитку автомобілебудівних підприємств у контексті реалізації мікроекономічного підходу / І.Ю. Шевченко // Формування ефективних механізмів державного управління та менеджменту в умовах сучасної економіки: теорія і практика : Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції 18 листопада 2016 р. – Запоріжжя: КПУ, 2016. – С. 294-296.

## 15. PSYCHOLOGY, PEDAGOGY AND EDUCATION

**Artemenko I.E.**

Candidate of pedagogical sciences, Associate professor  
*Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)*

### **MONITORING THE PROFESSIONAL TRAINING FUTURE SOCIAL WORK MANAGERS BY INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES MEANS**

**Артеменко І.Е.**

кандидат педагогічних наук, доцент  
*НПУ імені М.П. Драгоманова (Україна, м. Київ)*

### **ОРГАНІЗАЦІЯ КОНТРОЛЮ ЗА ПРОФЕСІЙНОЮ ПІДГОТОВКОЮ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

*The problem of monitoring of professional training future Social work managers by information and communication technologies means in the conditions of higher education is presented.*

**Keywords:** *future Social work manager, information and communication technology, tests, electronic tests, IT environment.*

*Розглянуто застосування інформаційно-комунікаційних технологій при організації контролю за професійною підготовкою майбутніх менеджерів соціальної роботи. Представлено зручність розробки електронних тестів у сучасних сервісних середовищах, перераховуючи їх переваги і можливості.*

**Ключові слова:** *професійна підготовка менеджерів соціальної роботи, інформаційно-комунікаційні технології освіти, освітній контроль, тести, електронні тести, сервісні середовища*

**Актуальність.** Сьогодні менеджмент соціальної роботи виступає важливим елементом формування мережі соціального обслуговування, соціального захисту та соціальної підтримки населення України. Це пов'язано з кризовим станом суспільства, в умовах якого ефективність мережі соціального обслуговування можливо досягти завдяки злагодженій роботі соціальних служб в цілому та високо організованому само менеджменту окремого соціального працівника. Необхідною функціональною складовою само менеджменту є контроль і самоконтроль. Завдяки застосуванню в організації системи освітнього контролю інформаційно-комунікаційних технологій можна не тільки підвищити об'єктивність оцінювання знань, але й розвинути у майбутніх менеджерів соціальної роботи здатність до постійного об'єктивного самоконтролю.

**Мета статті** полягає в аналізі проблеми організації контролю за професійною підготовкою майбутніх менеджерів соціальної роботи засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

*Аналіз науково-педагогічних джерел з проблем підготовки фахівців до соціальної роботи (А.Й.Капська, Н.П.Клушина, О.Г.Карпенко, В.А.Никітін, В.А.Сластенін, М.В.Фірсов, Е.І.Холостова, та ін.) підтверджує актуальність обраної теми і дозволяє констатувати необхідність дослідження впровадження в процес професійної підготовки менеджерів соціальної роботи інформаційно-комунікаційних технологій.*

**Виклад основного матеріалу.** Професійна підготовка менеджерів соціальної сфери має бути основана на кваліфікаційних вимогах, що поєднують у собі сукупність професійних вимог, характеристик, показників, цінностей, ролей, функцій тощо. Але в умовах сьогодення професійна освіта майбутніх менеджерів соціальної роботи не може обмежуватись лише оволодінням спеціальних знань, умінь і навичок. Сучасний етап суспільних перетворень характеризується намаганнями України приєднатись до Європейського і світового співтовариств, які функціонують в умовах інформаційного суспільства. Освіта є одним з тих напрямів інтеграції, у якому зацікавлене українське суспільство. Приєднання українських освітян до європейського освітнього простору вимагає від вищих закладів освіти України швидкого досягнення якісно нового рівня побудови навчального процесу.

Значне збільшення обсягу навчального матеріалу, яке вимушений сьогодні опрацювати сучасний студент та скорочення часу відведеного на його засвоєння підсилює значення самостійних форм навчання і контролю. За таких умов особливого значення набуває для сучасної професійної підготовки менеджерів соціальної служби застосування в навчальному процесі новітніх інформаційних технологій.

Вивчення літературних джерел показало, що проблемами організації контролю у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації займалися такі українські вчені як О.В.Барановський, О.О.Гагарін, С.В.Титенко, Т.Кристочук, В.М.Кухаренко, В.В.Осадчий, О.І.Ляшенко, О.Г.Ярошенко тощо.

У О.В.Барановського поняття «оцінювання навчальних результатів» визначається як встановлення ступеня виконання студентами навчальних завдань, рівня їх якості [4; 2; 3; 11 **Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Контроль – це спосіб виявлення результативності учбово-пізнавальної та інших видів діяльності студентів і педагогічної роботи викладача [4; 14; 15 **Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Головною функцією контролю є забезпечення зворотнього зв'язку, під час якого з'ясовується ступінь відповідності досягнутих результатів функціонування навчальної системи прогнозованій меті.

На думку О.В.Барановського, основними функціями оцінки, традиційно вважаються: мотиваційна – стимулює освітню діяльність студента та її продовження; діагностична – вказує на причини тих чи інших навчальних результатів студента; виховна – формує самосвідомість і адекватну самооцінку навчальної діяльності студента; інформаційну – інформує про ступінь успішності студента в досягненні освітніх стандартів, оволодіння знаннями, уміннями та способами діяльності, розвиток здібностей; орієнтовна – спрямовує студента на ліквідацію певних прогалин у знаннях [4; 7; 5].

Основними функціями нашої системи контролю є управління якістю професійної підготовки майбутніх менеджерів соціальної роботи до професійної діяльності і стимулювання освітньої діяльності студента та її продовження після проходження студентом професійної підготовки.

Професійна підготовка менеджерів соціальної сфери має бути основана на кваліфікаційних вимогах, що поєднують у собі сукупність професійних вимог, характеристик, показників, цінностей, ролей, функцій тощо і ґрунтуватись на структурі моделі соціального працівника. Згідно з О.Г.Карпенко модель соціального працівника включає в себе: функціональний аспект діяльності, особистий аспект діяльності, предметний аспект діяльності [6; 5; 10; 13; 17].

Здійснення контролю за рівнем професійної підготовки менеджерів соціальної сфери є дуже важливою складовою педагогічного процесу і має

відповідати вимогам сучасності. Серед дидактичних вимог щодо оцінювання, О.В.Барановський виділяє: систематичність, об'єктивність, урахування індивідуальних особливостей, стимулювання студентів до вдосконалення своєї праці.

Тож організація контролю за професійною підготовкою менеджерів соціальної роботи має бути побудована таким чином щоб було враховано всю систему професійних компетентностей, знань вмінь і навичок, що формуються під час викладання певних дисциплін професійного спрямування.

Наприклад, результатом вивчення і предметом контролю дисципліни «Технології соціальної роботи» мають бути компетентності, представлені на табл. 1.

Контроль має здійснюватися у кілька етапів перед проходженням дисципліни (попередній контроль), під час вивчення тем (поточний контроль), по проходженню основних модулів (періодичний контроль ) і наприкінці курсу (підсумковий контроль). Організуючи контроль професійної підготовки майбутніх менеджерів соціальної роботи, нами було проаналізовано можливості основних методів і форм контролю. За охопленням студентів у перевірці розрізняють наступні форми контролю: індивідуальну перевірку, в якій

бере участь викладач і один студент; групову перевірку, яка охоплює частину студентів групи; фронтальну перевірку, яка охоплює усіх студентів групи.

Таблиця 1

**Основні результати навчання та компетентності, які вони формують**

№ з/п	Результати навчання	Компетентності
<b>Загальні компетентності</b>		
1.	<p><i>Знати:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>про соціально-психологічні характеристики основних груп клієнтів</li> </ul> <p><i>Вміти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>збирати інформацію про соціальну ситуацію клієнта і його оточення та діагностувати психосоціальні характеристики клієнта і середовища;</li> <li>порівнювати соціально-психологічні характеристики певної групи клієнтів й сукупність їх проблем та обирати і застосовувати таку технологію соціальної роботи, яка найкраще відповідає конкретним потребам для певної групи клієнтів</li> </ul>	<p><i>1. Інструментальні компетентності:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>Здатність відповідно до результату аналізу соціальних проблем у суспільстві та замовлень клієнтів обирати відповідний вид соціологічного дослідження та скласти його ескіз;</li> <li>Здатність за допомогою аналізу наукових джерел та результатів емпіричних досліджень визначати сутність соціальної проблеми (негативного явища), її причини та чинники</li> </ul>
2.	<p><i>Знати:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>про міждисциплінарні технології і методики соціальної роботи з клієнтами</li> <li>про особливості організації соціальної роботи у міждисциплінарних командах</li> </ul> <p><i>Вміти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>встановлювати контакт з клієнтом і мотивувати його до позитивних змін;</li> <li>виводити клієнта із соціальної програми</li> </ul>	<p><i>2. Міжособистісні компетентності:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>Здатність налагоджувати контакт з клієнтом і мотивувати його до позитивних змін у його житті</li> <li>Здатність працювати над проблемами клієнтів у міждисциплінарній команді і сприймати критику та самокритику</li> <li>Здатність, спираючись на інформацію про специфіку проблем клієнта, особливості підходів до типології та рис особистості, закономірності їх розвитку, знаходити найбільш продуктивний шлях до вирішення проблем певного типу особистості</li> <li>Здатність налагоджувати процес комунікації між сторонами конфлікту</li> </ul>
3.	<p><i>Знати:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>про основні теоретичні засади технологізації соціальної роботи</li> </ul> <p><i>Вміти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>складати програму кризового втручання та сервісний план надання соціальних послуг різним категоріям клієнтів</li> </ul>	<p><i>3. Системні компетентності:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>Здатність застосовувати набуті знання та уміння на практиці;</li> <li>Здатність на основі аналізу потреб і запитів клієнта визначати форми, методи та технології соціальної і психологічної підтримки, допомоги та соціального захисту</li> </ul>
<b>Спеціальні (фахові компетентності)</b>		
4	<p><i>Знати:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>про загальні технології соціальної роботи клієнтами;</li> <li>про спеціальні технології соціальної роботи з клієнтами;</li> <li>про приватні технології соціальної роботи з різними групами клієнтів</li> </ul> <p><i>Вміти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>розробляти пакет діагностичної, плануючої та погоджувальної документації, визнаний усім учасниками наступної реалізації планів;</li> <li>моніторити ситуацію клієнта та корегувати дії відповідно до змін, що відбуваються з клієнтом</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Здатність порівнювати соціально-психологічні характеристики певної групи клієнтів й сукупність їх проблем та обирати таку технологію соціальної роботи, яка найкраще відповідає конкретним потребам для певної групи клієнтів;</li> <li>Здатність використовувати у роботі загальні технології соціальної роботи з клієнтами;</li> <li>Здатність використовувати у роботі приватні технології соціальної роботи з різними групами клієнтів;</li> <li>Здатність відповідно до потреб клієнтів різних категорій підбирати і використовувати міждисциплінарні технології і методики соціальної роботи.</li> </ul>



Серед методів контролю знань, умінь і навичок студентів досить відомими є: усна перевірка; письмова перевірка; контрольні і лабораторні роботи; перевірка знань, умінь і навичок студентів із застосуванням технічних засобів навчання.

В умовах інформатизації освітньої галузі, комп'ютерне тестування є сьогодні досить зручною формою контролю і оцінювання знань. Комп'ютерне тестування дає можливість об'єктивно визначити рівень досягнення студентами цілей та завдань психолого-педагогічної підготовки, спрощуючи саму процедуру оцінювання, контролю і перевірки знань.

Тест (англ. test – перевірка, випробування, перевірна контрольна робота) – сукупність завдань з певної галузі знань або навчального предмета, яка дозволяє кількісно оцінити знання, вміння, навчальні досягнення, компетентність студентів [4; 12, с. 23].

Організація тестового контролю передбачає створення ефективних умов для її здійснення, а також розуміння її мети, в якій формі вона буде проведена і за допомогою яких методів, які типи питань будуть застосовані у комп'ютерному тесті.

Сьогодні найбільш відомими сервісами, що можуть полегшити підготовку і проведення тестового контролю є, згідно із висновками Edutainment: Kahoot! дозволяє подавати у форматі опитувань і тестів мало не весь навчальний матеріал. Щоб налагодити зворотній зв'язок з учнями, можна обіграти нові теми у формі простих запитань і відповідей, а закріпити знання за допомогою більш докладного тестування. Kahoot! розрахований на застосування у класі – викладач показує матеріал на головному екрані, а в цей час школярі відповідають на питання і обговорюють інформацію, використовуючи спеціальний клієнт для комп'ютерів або браузер на смартфонах (Android, iOS, Windows Phone). Для того щоб увійти у віртуальну класну кімнату, учні повинні ввести спеціальний код, який надішле викладач. Сервіс дозволяє дізнатися, як відповідав на запитання кожен студент, або будувати діаграми успішності всього класу. Самі ж студенти можуть стежити за своїми результатами в спеціальних таблицях. Kahoot! безкоштовний і повністю доступний після реєстрації [1].

Google Форми – частина офісного інструментарію Google Drive. Його вважають одним з найшвидших і простих способів створити своє опитування або тест. Тест можна відправити студентам електронною поштою або вбудувати на свій сайт за допомогою спеціального коду. Форми абсолютно безкоштовні - для використання ресурсу потрібно лише мати акаунт Google. За допомогою Quizlet можна створювати тести, в яких студенти будуть вибирати вірні відповіді із запропонованих, зіставляти зображення та інформацію або вписувати власні варіанти. Користуватися дуже легко – в інтерфейсі можна розібратися буквально за пару хвилин, до того ж, Quizlet підтримує російську мову і працює на Android і iOS. Quizlet безкоштовний, але буває і підписка Plus за \$10 – вона дозволить завантажувати власні картинки і створювати необмежену кількість навчальних груп [1].

Безкоштовна версія Easy Test Maker дозволяє створити 25 тестів без можливості експорту у «паперові» формати. У тарифі Plus (\$44.95 на рік) доступна перевірка англomовного правопису, створення необмеженої кількості тестів і експорт в офлайн-формати. З підпискою Premium (\$74.95 на рік) сервіс буде автоматично перевіряти результати, а також дозволить виставляти часовий ліміт на проходження завдань і прикріплювати до опитувань графічні файли [2].

Proprofs готує тести на будь-який смак – можна запропонувати на вибір один або кілька варіантів, попросити заповнити пропущене слово або написати розгорнуту відповідь. Сервіс дозволяє вставляти в завдання текстові документи та презентації, файли PDF, а також зображення, аудіо- та відеофайли. Завершивши роботу над тестом, можна залишити його в загальному доступі на сайті Proprofs або вбудувати на свою сторінку. Хоча сервіс безкоштовний, можливості Proprofs розширюються в платних тарифах. Викладачам варто звернути увагу на тарифи Basic і Professional. Перший відкриває всі основні можливості сервісу і дозволяє створювати необмежену кількість тестів за \$20 в місяць; другий дозволяє об'єднувати студентів у закриті групи і коштує \$40. Нові користувачі можуть безкоштовно користуватися всіма можливостями Proprofs протягом 15 днів після реєстрації. [1]

У ClassMarker можна робити опитування з різними форматами відповідей – крім

звичних варіантів, є навіть, есе. Для початку роботи викладачеві потрібно створити віртуальний клас і розіслати запрошувальні коди учням. ClassMarker зберігає результати всіх проведених тестів, ведучи статистику успішності. Якщо у викладача є власна веб-сторінка, він може вбудовувати тестові завдання на неї. У безкоштовному варіанті ClassMarker дозволяє створити не більше 100 тестів [1].

Найцікавіше в Easy Test Maker – можливість створювати завдання, в яких потрібно вибирати вірні і помилкові твердження. Тексти можна відформатувати для зручності читання на планшеті або завантажити у форматах .pdf або .doc, щоб провести тестування у більш традиційному форматі. Сервіс вмє перемішувати питання і варіанти відповідей, щоб студентам було складніше списувати.

Застосування інформаційних технологій для забезпечення контролю професійної підготовки майбутніх менеджерів соціальної роботи сприяє підвищенню якості такої підготовки; рівня самостійності студентів в оволодінні професійними знаннями та навичками самостійної роботи; активізації процесу професійної підготовки; вдосконаленню навичок роботи з персональним комп'ютером, забезпечує можливість управління процесом професійної підготовки відповідно до принципів зворотного зв'язку, діяльнісного та індивідуального підходу.

### Література:

1. Антоненков Є. Сім платформ для створення тестів [Електронний ресурс] / Є.Антоненков // Освіта. – 2017. – 1 березня. – Режим доступу : <http://osvita.ua/school/method/technol/45747/>
2. Артеменко І.Е. Умови впровадження інформаційних технологій у процес психолого-педагогічної підготовки майбутніх податкових інспекторів / І.Е.Артеменко // Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 3. – С. 394.
3. Артеменко І.Е. Підготовка менеджерів соціальної роботи до застосування кейс-менеджменту у роботі з клієнтами / І.Е.Артеменко // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. – 2014. – Вип. 1. – С. 12–19.
4. Барановська О.В. Багатобальні системи оцінювання навчальних досягнень учнів обов'язкова ланка у впровадженні інноваційних технологій / О.В.Барановська // Педагогічні інновації: Ідеї, реалії, перспективи: зб. наук. пр. Вип.5. – К., 2001. –С. 126–131.
5. Вольнова Л.М. Соціальна психологія: формування компетентності майбутнього фахівця : навч. посіб / Л.М.Вольнова. – К. : Вид-во НПУ М.П.Драгоманова. – 2011. – 242 с.
6. Карпенко О.Г. Вступ до спеціальності «Соціальна робота» : навч.-метод.посіб. / О.Г.Карпенко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 248 с.
7. Карпенко О. Г. Мотивація в структурі діяльності соціального працівника / О. Г Карпенко // Соціальна робота в Україні: теорія і практика: наук.-метод. журнал. – 2011. – № 3–4. – С. 16–22.
8. Кухаренко В.М. Про систему дистанційного навчання у відкритому дистанційному курсі / В.М.Кухаренко // Інформаційні технології в освіті. – 2012. – Вип. 11. – С. 32–42. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/itvo\\_2012\\_11\\_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/itvo_2012_11_6).
9. Осадчий В. В. Компьютерная система рейтингового оценивания знаний, как средство повышения уровня знаний студентов / В.В.Осадчий // Образовательные технологии и общество. – 2013. – Режим доступу: <http://yberleninka.ru/article/n/kompyuternaya-sistema-reytingovogo-otsenivaniya-znaniy-kak-sredstvo-povysheniya-urovnya-znaniy-studentov>
10. Петько Л.В. Иноязычное обучение будущих менеджеров образовательной сферы в условиях университетской подготовки // Инновации в образовании. – 2013. – № 12. – С. 36–45. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7868>
11. Петько Л.В. «Невизначеність якості» з огляду на модернізацію системи освіти в Україні / Л. В. Петько // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2012. – № 3. – С. 56–62. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7913>
12. Петько Л.В. Програма вступного випробування з іноземної мови (англійська, німецька, французька) за професійним спрямуванням для вступників до магістратури НПУ ім. М. П. Драгоманова: метод. вказівки для студентів, бакалаврів та викладачів ВНЗ / Петько Л.В., Ніколаєнко В.В.; за ред. Гончарова В. І. – [2-ге вид., доп. і випр.], 2011. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 76 с.
13. Петько Л.В. Особистість. Соціум. Навчальне Середовище / Л.В. Петько // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія : зб. наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – Вип. 35. – С. 101–109. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7918>
14. Титова Н.М. Використання нових інформаційних технологій в професійній підготовці майбутнього педагога професійного навчання [Електронний ресурс] / Н.М.Титова. – Режим доступу : <http://ppobuk.cv.ua/images/comprofiler/Титова.doc>

15. Karpenko O.G. The formation of professionalism in future social workers in the conditions of higher school / O.G.Karpenko // Geopolitical processes in the world today: Collection of scientific articles. – «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education. Vienna (Austria). 2016. – P. 301–304. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/12228>
16. Karpenko O.G. Professional functions of social workers as a part of professional competence / O.G. Karpenko // Perspective directions of scientific researches: Collection of scientific articles. – Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2016. – P. 292-294.
17. Matviienko Olena. Pedagogical situations and tasks as means of training for professional activity / Olena Matviienko // Economics, management, law : challenges and prospects: Collection of scientific articles. Psychology. Pedagogy and Education. – Discovery Publishing House Pvt. Ltd., New Delhi, India. 2016. – P. 204–208.

**Tetiana Bodrova**

Ph.D., Associate Professor,  
Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)

## TEACHING MUSIC METHODS IN UKRAINE: HISTORICAL BACKGROUND

**Тетяна Бодрова**

канд. пед. наук, доцент

*НПУ імені М.П. Драгоманова (Україна, м.Київ)*

### МЕТОДИКА МУЗИЧНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД

*Представлено ретроспективний огляд розвитку методики музичного навчання в Україні, що ґрунтується на узагальненні теоретичного та практичного досвіду діячів національної музичної освіти протягом кількох століть. Автором проаналізовано основні етапи музично-освітнього процесу з орієнтацією на методичний доробок видатних педагогів-просвітителів у контексті педагогічних принципів спадкоємності та наступності.*

*Ключові слова:* історико-культурний контекст, національна освітня традиція, педагогічна освіта, музична грамота, хоровий спів.

*In the article methods of musical training in Ukraine are analyzed, the theoretical and practical experience of national musical education in historical view are summarized. The author analyzes the legacy of the past of outstanding teachers in Music field.*

*Keywords:* historical and cultural context, the national educational tradition, pedagogical education, music literacy, choral singing.

**Постановка проблеми.** Процес реформування вищої освіти в Україні потребує серйозних якісних змін, пов'язаних з оновленням її змістового й історико-культурного контексту, демократизацією та глобалізацією світових суспільних процесів.

Нова модель української освіти, розвиваючись на ґрунті національної культурної традиції, будується з урахуванням надбань національної педагогічної думки, на узагальненні широкого теоретичного й практичного досвіду багатьох поколінь освітян (А.Алексюк, В.Андрущенко, О.Вишневський, Л.Вовк, С.Горбенко, Н.Дем'яненко, М.Євтух, В.Кремень, О.Лавріненко, В.Черкасов та інші) Цілком природньо, що усвідомлення процесу розвитку музично-педагогічної освіти неможливо без глибокого аналізу історичних реалій, виокремлення домінантних тенденцій та факторів, що впливають на її сучасний стан. Вчені спрямовують свою діяльність на пошук оптимальних шляхів взаємодії сучасного та минувшини, віднайденням творчих засобів актуалізації артефактів (Н.Дем'янюк, О.Любар, Ю.Руденко, Б.Ступарик, М.Стельмахович).

Студіювання історії розвитку методичного вектору музично-педагогічної освіти – невичерпний принцип постійного вдосконалення майбутніх педагогів [5; 6; 7; 10; 11]. У сфері мистецької педагогіки нашого часу питаннями генези музично-педагогічної освіти та дослідженням зв'язку методичних ідей сучасності з прогресивними гуманістичним доробком минулого присвятили свої роботи С.Горбенко, О.Михайличенко, О.Овчарук, А.Растрігіна, О.Ростовський, М.Сова, Т.Танько. Науковці підкреслюють: в історії музичної педагогіки закладено вагомий орієнтир продуктивного розв'язання багатьох важливих музично-освітніх проблем сучасності.

**Метою статті** є оглядове висвітлення розвитку теорії і практики музичного навчання в Україні в контексті ретроспективно-методичного аналізу.

**Виклад основного матеріалу.** Дозволимо собі представити короткий історіографічний екскурс перебігу деяких, на наш погляд, суттєвих культурно-освітніх явищ, стислий огляд освітньої діяльності видатних музикантів-просвітителів та їх методичних праць, аналіз тенденцій розвитку провідних методичних ідей, що мали вплив на процес становлення теорії та практики музичної освіти в Україні.

Досліджено, що з початків освітнього процесу, підтвердженого артефактами XII–XIII ст., музична освіта в Україні була спільною для музикантів-виконавців та для учителів співу. Єдиним навчально-методичним посібником тих часів стала *ірмологія*, що вміщувала музично-теоретичний та нотний матеріал, методичні поради для співаків і диригентів хору. Однак, слід зазначити, що в такому навчанні питанням організації та керівництва хором приділялася незначна увага. Серед провідних тенденцій зазначеного історичного періоду найбільшої значущості набули: навчання хорового співу з дитячих років, виховання учителів музики з осередку співаків хору, багатопрофільність підготовки майстрів церковного співу (вимога одночасно бути готовим виконувати функції співака, композитора, вчителя співу, керівника колективу) [8].

Так званий братський етап становлення вітчизняної музичної педагогіки став найбільш визначальним. Вже упродовж XVI–XVIII ст. в Україні набув розвитку новий тип школи гуманістичного, демократичного спрямування (Острозький культурно-освітній центр, Львівська братська школа, Київська Братська школа, Києво-Могилянська колегія). Просвітницькі ідеї гуманістів реалізовувались, передусім, у підготовці друкованих книг, що сприяло піднесенню грамотності, в тому числі музичної, та залученню до участі в освітньому процесі широких верств населення, дітей з народу.

Першими півчими книгами в Україні були *Осмогласник*, *Псалтир*, *«Часослов»*, що мали значне просвітницьке значення. Існувала практика долучати до цих книг коротку музичну азбуку, оскільки півча книга служила для навчання нотної грамоти та освоєння пісенного традиційного репертуару. Тоді ж склались характерні ознаки музичної освіти тих часів: демократичне спрямування, світська орієнтація, тісний зв'язок методики навчання з професійною та народною культурою. Завдяки охопленню навчанням широких суспільних верств виник значний прошарок грамотних учителів-виконавців простого походження.

З початку XVII ст. центром формування нової педагогічної, теоретичної та виконавської школи співу став Київ. Прийнята методика навчання музичної грамоти одержала назву «київська азбука», «київська граматика». Характерною особливістю школи була її спрямованість на масове естетичне виховання, можливість залучати до хорового співу всіх, хто вчився у початкових класах. Перший щабель навчання проходили ті, хто обмежувався участю в хоровому співі – виконавці, хористи. Другий призначався для тих, хто ставали керівниками хору та учителями [9, с. 49].

Найбільш давнім вітчизняним методичним посібником для освоєння нотного співу є праця невідомого автора *«Что есть мусікія?»* Посібник, побудований у формі питань і відповідей, ґрунтувався на чисто релятивних принципах запису і читання нот. Усталеність термінології та безпосередні вказівки автора про опору на загальнопоширену («яко же обично») теорію і практику вивчення багатоголосся свідчать про глибоку традиційність і наступність використаних методів навчання.

*«Наука всея мусікії»* – інший фундаментальний посібник з музичної грамоти, сольмізації та початкової композиції. В ньому знайшла відображення практика освоєння одноголосся та багатоголосся, в якій загальноєвропейська теорія сольмізації пристосовувалась до багатоголосся слов'янської мелодики. Застосування автором музичної лексики і ритміки світського походження (козацькі пісні, думи), засвідчує високий рівень розвитку методики музичного навчання тих часів, виховання співаків на якісному різноманітному репертуарі.

Найвищим досягненням музично-теоретичної та музично-освітньої думки останньої чверті XVII – першої чверті XVIII ст. стали педагогічні праці *Миколи Дилецького*, який збагатив музичну педагогіку новими типами музичних підручників (він автор методичних посібників («*Способ до заправи дітей*» та «*Граматики музикальної*»), дав теоретичне і практичне обґрунтування переходові вітчизняної педагогіки і композиторської практики на абсолютну систему музичної писемності й тональну систему музичного мислення. Митець приділяв особливі уваги розвитку внутрішнього слуху дитини та її голосового апарату, чим забезпечив включення східнослов'янської співацької традиції в сферу загальноєвропейської музичної культури. У своїй методиці М.Дилецький неодноразово звертав увагу педагогів як вихователів дітей на їх високу відповідальність перед суспільством за якість навчання, що має бути методично продуманим, доброзичливим й щирим. Визначені композитором основи хорового виховання дітей та молоді стали відправними для мистецької педагогіки наступних ста років.

Так, у створеному *Михайлом Березовським* підручнику «*Буквар і Граматика*» автор як послідовник М.Дилецького дотримується поділу видів музики на духовну й світську, вокальну й інструментальну, підкреслюючи спільну мету музичного виховання – здійснення емоційного впливу на людину.

У підручнику прослідковується достатньо струнка методика навчання – цілісного засвоєння системи абсолютно-релятивної сольмізації у поєднанні з розвитком голосу та відчуття ритму на основі принципів наступності, самостійності, творчого пошуку.. Праця М.Березовського спрямована на підготовку майбутніх учителів музики з використанням методів послідовності, стимулювання позитивним прикладом, виконання кращих музичних зразків.

Привертає увагу ще один методичний посібник зі співу – «*Партесна азбука*» *Гаврила Головні*, що утілила педагогічні принципи та методику навчання основам музичної грамоти на основі хорового співу. Простота навчальних моделей (сольмізації, метроритму, ключів-звукорядів) та легкість методики їх засвоєння зробили цей посібник популярним для масового музичного виховання. Азбука Г.Головні стала свідченням існування живої педагогічної практики та значного рівня виконавства в існуючих музичних класах і школах. Незважаючи на невеликий обсяг, цей навчальний документ заслуговує на пильну увагу як видатна пам'ятка навчання хоровому співові у другій половині XVIII ст.

В свою чергу, автор оригінальної «*Граматики партесного співу*» *Степан Бишковський* своєю методичною діяльністю символізував новий етап у розвитку національної співацької педагогіки. Партесна граматики призначалася для підготовки регентів з оволодіння прийомами настройки хору та вільного читання партитур, а також для формування досконалого вокалу. Представлені у посібнику вправи мали за мету початкову постановку голосу в процесі освоєння музичної грамоти.

Документи XVII–XVIII ст. зберегли чимало свідчень про наявність в Україні багатьох педагогічних осередків виховання музично грамотних співаків, у тому числі дітей, з яких формувалися численні хори в соборах, монастирях, церквах. Цікаво, що в XVIII ст. в Україні вже існувала система початкової сільської диригентсько-хорової освіти, яка забезпечувала підготовку регентів та учителів співу для села. Специфікою праці сільських вчителів-дядків було постійне мандрування, що сприяло як вивченню педагогічного досвіду інших, так і утвердженню власного. Завдяки цьому з'являлися підстави для створення регіональних хорових шкіл та авторських методик навчання співу [4].

Крім приходських шкіл, семінарій та церковних хорів продовження навчання музики здійснювалося у повітових училищах. У їх статутах зазначалося, що бажаючі можуть вчитися співу по суботах у післяобідній час. У сільських двокласних школах щоденно по закінченні уроків учні півгодини могли займатися співом, а вчителів зобов'язували готувати хор хлопчиків і брати участь у недільних богослужіннях.

У ті часи активне музичне навчання здійснювалося у державних хорових колективах. Найбільш знаною стала співацька школа *Дмитра Бортнянського*. Його методика базувалася

на застосуванні навчальних можливостей співу без супроводу. Видатний композитор-педагог визнавав користь у поєднанні прийомів індивідуального і колективного виховання, “парного навчання”, в якому більш досвідчені співаки повинні передавати знання молодшим, контролювати і перевіряти виконання ними завдань.

При всій строкатості загальної картини музичної освіти XVIII–XIX ст. цінним було те, що учнів мали змогу набувати вправності у співі за певною методикою, на зразках вітчизняної та зарубіжної музики з використанням підручників.

У кінці XIX – початку XX століття формуванню демократичних засад музичної освіти та піднесенню музичного виховання сприяла діяльність композиторів-просвітителів М.Лисенка, С.Людкевича, В.Сокальського, А.Вахняніна, В.Матюка, С.Воробкевича, Ф.Колеси. Їх хорові збірки, методичні посібники та статті з питань музично-виховної роботи у провідних мистецьких журналах того часу («Сяйво», «Вісник культури і життя», «Музика») відіграли суттєву роль у розвитку хорового виховання в Україні.

На початку XX ст. питання реформування українського музичного шкільництва вперше було піднято до рівня державних проблем. «Програмою по співам в Єдиній школі» (1917 р.) закладалося положення про українську пісню як могутній фактор національного виховання дітей. Згідно цієї програми вперше музична дисципліна, що мала назву «Співи», набула статусу обов’язкової і вводилася до навчальних планів шкіл по два рази на тиждень.

Суттєвим внеском у методику музичного виховання тих часів стали нові підручники (К.Стеценко «Початковий курс навчання дітей нотного співу», М.Леонтович «Практичний курс навчання співу у середніх школах України»), вокально-хорові збірки В.Верховинця, М.Лисенка, М.Леонтовича, К.Стеценка, Я.Степового, Ф.Колесси [1; 3, с. 48–50].

В наш час вагомий внесок у розвиток музично-освітньої справи здійснюють такі провідні вчені як Л.Василенко, С.Горбенко, А.Козир, Л.Масол, О.Михайличенко, О.Олексюк, О.Отич, Г.Падалка, О.Ростовський, Р.Савченко, Т.Турчин, О.Хижна, В.Черкасов, О.Щолокова та багато інших, які, культивуючи музично-педагогічні традиції [7; 10; 11; 12], закладають підвалини мистецького поступу ХХІ ст. У ґрунтовних методичних посібниках та підручниках з музичного навчання знайшло висвітлення широке коло питань шкільного мистецького навчання та методичної підготовки майбутніх педагогів-музикантів, а саме: розкрито зміст методики музичної освіти як науки і навчальної дисципліни, проаналізовано здобутки вітчизняної та європейської музичної педагогіки, викладено принципи й методи музичного навчання, розроблено умови гармонічної мистецької взаємодії учителя й учнів.

**Висновок.** З огляду на здійснений історичний екскурс можна переконатись, що осмислення проблем музичного навчання освітянами різних епох ніколи не припинялося і завжди було спрямовано на пошук методичних шляхів відкриття перед учнями світу добра і краси, утілених у творах музичного мистецтва.

### Література:

1. Бодрова Т.О. Підготовка майбутніх учителів музики до використання української музично-педагогічної спадщини у професійній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 / Т.О. Бодрова. – К, 2006. – 18 с.
2. Бодрова Т.О. Методична підготовка майбутніх учителів музики в контексті універсальних принципів загальної та мистецької освіти / Т.О.Бодрова // Innovative processes in education: Collective monograph. – AMEET Sp. z o.o., Lodz, Poland, 2017.
3. Гребінник Л.В. Німецька мова для вступників до магістратури зі спеціальностей: 8.02020401 «Музична педагогіка і виховання», 8.02020701 «Музичне мистецтво» (за видами), 8.02020201 «Хореографія» (за видами): навчальний посібник для студентів, бакалаврів, аспірантів ВНЗ. – [2-е вид., доп. і випр.]. / Л.В.Гребінник, Л.В.Петько ; за ред. А.Г.Болгарського, В.І.Гончарова. – К.: Ун-т «Україна», 2012.–163 с.
4. Іванов В.Ф. Співацька освіта в Україні у XVIII ст. / В.Ф.Іванов. – К.: Музична Україна, 1997. – 289 с.
5. Петько Л.В. Впровадження української національної ідеї в процес іншомовної освіти майбутніх педагогів / Л.В.Петько // Вища освіта України. – 2013. – № 2. – С. 68–74. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7829>
6. Петько Л.В. Національний компонент у формуванні професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету / Л.В.Петько // Наукові записки : [зб. наук. ст.]. –2014. – Вип. СХVII (117). – С. 125–135. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7830>

7. Петько Л.В. Шляхи формування іншомовної соціокультурної компетенції студентів мистецьких спеціальностей ВНЗ у процесі фахової підготовки / Л.В.Петько // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського державного пед. ун-ту імені Павла Тичини. – 2012. – Випуск 6. – Ч. 3. – С. 57–62. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7445>
8. Смирнова Т.А. Вища диригентсько-хорова освіта в Україні: минуле і сучасність: Монографія / Т.А.Смирнова. – Харків : Константа, 2002. – 256 с.
9. Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія / З.І.Хижняк. – К., 1981. – 118 с.
10. Bodrova Tetiana. A musical work in the context of future Music teacher's performance activity / Tetiana Bodrova // Economics, management, law:realities and perspectives: Collection of scientific articles. Psychology. Pedagogy and Education. – Les Editions L'Originale, Paris (France). 2016. – P. 441–444. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10522>
11. Bodrova T.O. Personal Resource in Teachers' Training of Musical Arts Education / T.O. Bodrova // Intellectual Archive. – 2015. – Volume 4. – No. 6 (November). – Toronto : Shiny Word Corp., 2015. – PP. 141–149. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10145>
12. Shcholokova O.P. Art and pedagogical designing as a means of improvement of music teacher's professional preparing / O.P. Shcholokova // Economics, management, law: socio-economical aspects of development: Collection of scientific articles. Volum 2. – Edizioni Magi – Roma, Italy. – 2016. – P. 265–268. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10130>

**Gipters Z.W.**

Doctor of Education, docent

*Lviv educational institute State higher education institution "Banking University", Ukraine*

**PERSONALITY SOCIALIZATION IN PROCESS OF  
SPECIAL ECONOMIC EDUCATION: HISTORICAL AND PEDAGOGICAL  
ASPECTS**

**Гіптерс З.В.**

д.пед.н., доцент

*Львівський навчально-науковий інститут  
ДВНЗ «Університету банківської справи», Україна*

**СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ:  
ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

*The problems of socialization in the process of economic education on the Western Ukrainian lands of the XIX<sup>th</sup> – the beginning of the XX<sup>th</sup> centuries. Exposed lines and short content of cultural, educational and public figures in shaping a cooperative world, economic education of children and youth.*

**Keywords:** *socialization, economic education, cooperative education, cultural, educational and economic partnership.*

*Досліджуються проблеми соціалізації особистості в процесі професійної економічної освіти на західноукраїнських землях XIX – першої половини XX століття. Розкрито напрями і коротко зміст діяльності культурно-освітніх та громадських діячів у формуванні кооперативного світогляду, господарському вихованні дітей та молоді.*

**Ключові слова:** *соціалізація особистості, економічна освіта, кооперативне виховання, культурно-освітні та економічні товариства.*

Актуальність даної статті визначається важливістю для сучасної економічної освіти таких ціннісних орієнтирів як розвиток творчого потенціалу особистості та її соціалізація. Як зазначається в «Концепції розвитку економічної освіти в Україні», головною парадигмою економічної освіти є розуміння того, що розвиток економічної сфери суспільства значною мірою зумовлений характером життєдіяльності людини, її світоглядом, соціально відповідальною поведінкою [5]. З цих позицій доцільним є ретроспективний погляд на проблему економічної освіти на західноукраїнських землях XIX – першої половини XX століть.

Соціалізація людини – поняття досить широке: від глибокої обізнаності й освіченості людини до світоглядної зрілості, а від неї – до суспільної активності. У соціалізації людини вчені розрізняють два взаємопов'язані основні структурні елементи: соціалізацію свідомості і соціалізацію діяльності. Термін «соціалізація» стосується лише людського суспільства і означає найвищий щабель у розвитку біологічної і психологічної адаптації людини щодо

навколишнього середовища [9, с. 364]. Академік С. Гончаренко зазначає: «Соціалізація (від лат. *socialis* – громадський) – процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. Соціалізація передбачає взаємодію людини з соціальним оточенням, яке впливає на формування її певних соціальних якостей та рис, на активне засвоєння й відтворення нею системи суспільних зв'язків» [3, с. 314]. Н. Волкова вважає, що соціалізація – це процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків та відносин [1, с. 40].

У процесі виховання і навчання слід уміло використовувати потенційні можливості навколишнього середовища, адже саме під його впливом людина соціалізується. Досліджуючи в історико-педагогічному аспекті проблему економічної освіти дітей і дорослих на західноукраїнських землях ХІХ – першої половини ХХ століть, звертаємо увагу на використання педагогами та організаторами фахової, торгівельно-кооперативної освіти різних підходів, форм і методів для забезпечення соціалізації й професійної адаптації дітей і молоді у процесі економічної освіти, а для дорослих – у вдосконаленні фахового рівня та ширшої фахової обізнаності, підвищенні кваліфікації.

На прикладах кооперативного виховання й навчання, запровадженого в систему шкільної освіти на західноукраїнських землях означеного історичного періоду шляхом організації шкільних кооперативів та вивчення основ кооперації в загальноосвітніх школах, на вакаційних курсах, простежується, якого вагомого значення адаптації особистості до кооперації, комерції, підприємництва для подальшого господарського життя, у процесі формування змісту національної економічної освіти надавали у своїй діяльності видатні діячі просвітньо-кооперативного руху Ю. Дзерович, К. Коберський, Д. Коренець, І. Лучишин, Ю. Павликовський, М. Росткович, С. Смаль-Стоцький, Є. Храпливий та інші. Модернізація виробництва, зміни у сільському господарстві, розвиток науки і техніки у другій половині ХІХ-го ст. в Західній Україні виявили протиріччя між потребами суспільства і реальним розвитком освіти, підготовленості населення до життя у нових умовах.

Недоліки роботи шкільництва, національно-культурне відродження викликали потребу фахової освіти, в процесі якої людина набувала б певних переконань, таких суспільних норм поведінки, що мали допомогти їй соціалізуватися в суспільстві. У зв'язку з тим, що державна система освіти не забезпечувала цих потреб, у краї розгортається громадянський рух, спрямований на зародження і становлення організованої просвітньо-економічної діяльності, створюються культурно-просвітні та господарські товариства «Просвіта», «Рідна Школа», «Ревізійний Союз Українських Кооперативів», «Народна Торгівля», «Сільський Господар», «Маслосоюз» та інші. Провідними напрямками їхньої діяльності стали боротьба з неписьменністю і малограмотністю, поширення загальноосвітніх, господарсько-фахових знань серед дітей і дорослих, видання та поширення літератури, букварів та методичних посібників, проведення різноманітних культурно-освітніх заходів [2, с. 15].

Кінець ХІХ – початок ХХ століття характерний зростанням національної свідомості народних мас; у цей час формується ідея про створення власної держави. Робота громадських організацій спрямовується на реалізацію цієї справи: навчити і виховати громадян бути повноправними членами суспільства. Звертається увага на розвиток кооперації, фахову та економічну освіту населення краю, яка мала стати основною для успішного господарського і культурного піднесення рівня життя українців. Аналіз архівних матеріалів, науково-педагогічної, соціально-політичної літератури, періодики свідчить, що під час панування Австро-Угорщини та Польщі в регіоні можливості розвитку торговельно-кооперативного шкільництва на державному рівні для українського народу були вкрай обмеженими у зв'язку з безпосередньою залежністю від законодавчої бази, загальної та професійної систем освіти імперії. Водночас культурно-просвітні товариства в своїх статутах, програмах ставлять за мету забезпечити знаннями народ, підняти його освітньо-культурний та господарсько-економічний рівень. Пріоритетним визначається національне виховання, стрижнем якого має бути українська національна ідея.



Культурно-просвітні, громадські діячі, представники церкви глибоко усвідомлювали, що виховувати підприємця необхідно ще в стінах школи, формуючи у дітей кооперативний світогляд, віру в силу кооперативної ідеї. «В усіх наших школах, куди посилаємо дітей на загальну науку, треба також учити науці та історії кооперації... Ніщо інше не вчить наших дітей так скоро розуміти дійсність, по-громадськи думати й діяти, як власне наука про кооперацію; коли державні народи вводять до своїх шкіл кооперативне виховання, то українська нація, що ще не має своєї держави, що свої сили набирає на самодіяльності народних мас, мусить звернути тим більшу увагу на цей могутній чинник громадського виховання» [4, с. 9].

Кооперативне виховання молоді запроваджувалося в систему шкільної освіти товариства «Рідна Школа» шляхом організації шкільних кооперативів і вивчення основ кооперації в загальноосвітніх школах. Викладання цього курсу базувалося не лише на наявності всебічно підготовлених учителів-спеціалістів, але й на розробці фахівцями єдиної навчальної програми, яка мала забезпечити відповідний рівень навчання й виховання молоді. Програма передбачала теоретичний і практичний курси. Перший з них базувався на читанні лекцій, під час яких учні теоретично пізнавали основні принципи кооперативної ідеї, другий передбачав заснування шкільного кооперативу. Впроваджуючи такий курс у загальноосвітніх закладах, управління товариства ставило за мету не професійну підготовку кооператорів-практиків, оскільки це завдання виконували спеціальні фахові школи «Рідної Школи», а головним чином виховання свідомих прихильників кооперативної ідеї [7, с. 91].

Навчання кооперації і кооперативне виховання стало практичною школою демократичного виховання і парламентаризму, прищеплювало поняття громадської відповідальності, готувало дітей до майбутнього життя, яке вимагало самопожертви й альтруїзму на користь колективу. Молодь повинна була думати не лише над власними потребами, але й над потребами своїх товаришів, тобто водночас із професійною адаптацією відбувалася адаптація соціальна. Важливим виховним чинником у цьому аспекті були збори членів шкільного кооперативу, де молодь дискутувала на актуальні теми, виносила рішення, домагалася їх реалізації. «Кооперація виховає працьовитих, рухливих громадян, дасть їм практичне знання, необхідне для людини як господаря у власному чи народному господарстві» [7]. Мета шкільних кооперативів, створених діячами кооперативних товариств, полягала в ознайомленні дітей з кооперативною ідеєю та практикою, введенні їх у суспільне коло ідей та актуальних господарських питань, а також у залученні до праці в кооперативах чи в інших громадських організаціях. Окрім цього, шкільні кооперативи вирішували практичні завдання економічного характеру. Від інших учнівських організацій (Шкільної громади, Марійської дружини, спортивного гуртка та ) шкільний кооператив відрізнявся своєю господарською діяльністю, відповідальністю учнів за свою працю. Відповідно до потреб учнів шкільні кооперативи займалися забезпеченням підручниками і шкільним приладдям; поповненням шкільної бібліотеки книжками, журналами, часописами; створенням шкільного музею і збиранням речей для його розширення; організацією шкільних свят, лекцій та екскурсій. При школах діяли також ощадні чи кредитні каси як спеціальні фонди, які привчали учнів до ощадності та громадського планування як особистого життя, так і всієї організації шкільної громади [6].

Важлива роль у розвитку кооперативного шкільного руху належала педагогічному колективу школи. Основні обов'язки покладалися на вчителя-опікуна чи інструктора шкільного кооперативу, який на підготовчому етапі здійснював такі заходи: під час попередніх бесід ідейно та теоретично готував школярів, наводячи конкретні факти зі шкільного життя. Коли справа ідейно дозрівала у свідомості дітей, тоді вчитель приступав до організації самого кооперативу. Вчитель давав почин до перших загальних зборів, вибираючи ініціаторів цього руху. Обговорюючи значення створеної установи, звертав увагу дітей на те, що корисний розвиток організації значною мірою залежатиме від доброго керівництва, пильності, працьовитості, сумлінності, громадських чеснот усіх її членів. У діяльності педагога на початковому етапі важливим було формування позитивного ставлення

молоді до шкільного кооперативу. Адже шкільний кооператив «як колективна організація, що має життєво-практичний елемент, діє серед молоді, яка формує погляд на світ. Тому хоча б невеликий гурток молоді мусить розуміти чи відчувати потребу в заснуванні такої організації» [8, с. 3].

При створенні шкільної ощадної каси вчитель-опікун чи інструктор повинен був домовитися про співпрацю з місцевою кредитною установою (райфазенкою чи з Українбанком). В одній школі могли існувати одна або більше ощадних кас, заснування яких мало відбуватися при співучасті молоді на загальних зборах, які ухвалювали відповідний статут, обирали членів правління. За статистичними даними, зібраними 1932 року Ревізійним Союзом Українських Кооперативів (РСУК), всіх шкільних кооперативів при приватних українських закладах товариства «Рідна Школа», включаючи бурси (гуртожитки) та інтернати, було 40. Працівники РСУК, дослідивши 1938 року 26 шкільних кооперативів, 19 крамниць, 7 ощадних кас, зробили висновок: вклади розміщено в Українбанку, Промбанку у Львові; у всіх приватних закладах товариства «Рідна Школа» введено щотижневі 1-2-годинні лекції з кооперації, 4 шкільні кооперативи мали бібліотеки з книгами кооперативного змісту) [2, с. 95–99].

Наголошуючи на виховних моментах ощадності, М. Галушинський посилався на позицію польського вченого, професора Ромера, який, підкреслював загально-громадянський характер ощадності як форми соціального захисту, вважав, ощадність джерелом матеріальної могутності, прагнення самостійного політичного життя...«мірилом суспільного і національного вишколення громадянства» [2, с. 207]. Схвальну оцінку організації шкільних кооперативів дав Перший Український Педагогічний Конгрес (1935), зважаючи на велику виховну роль навчання кооперації у школах «Рідної Школи» і підготовку молоді до життя. У резолюції конгресу було висловлено заклик до всіх шкільних закладів запровадити справжні учнівські кооперативи, крамниці у всіх школах, де виховується українська молодь [2, с. 59].

**Висновок.** Історико-педагогічний досвід підтверджує, що соціалізація належить до тих процесів, завдяки яким люди навчаються жити спільно й ефективно взаємодіяти один з одним. Активна участь людини у засвоєнні культури міжособистісних взаємин, у формуванні певних соціальних норм, ролей і функцій, у набутті умінь і навичок, необхідних для їхньої успішної реалізації, сприяє соціалізації, пізнанню людиною соціальної дійсності, оволодінню навичками практичної індивідуальної та групової діяльності, соціального захисту. У процесі соціалізації особистість набуває нових якостей і психологічних механізмів, завдяки яким досягаються бажані зміни.

Започаткована товариством «Рідна школа» організація теоретичного і практичного навчання кооперації в загальноосвітніх школах, практична діяльність молодих людей в кооперативних об'єднаннях, економічно-суспільних установах, громадських організаціях сприяли їхній соціалізації, адаптації до майбутньої професії.

Вважаємо, що в подальших дослідженнях доцільно більше уваги приділяти таким складовим соціалізації як самостійність і відповідальність, ощадливість і фінансова грамотність дітей та дорослих з метою розвитку економічної обізнаності та боротьби з бідністю в сучасних умовах.

### Література:

1. Волкова Н. П. – Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 576 с. – С. 121.
2. Гіптерс З. В. Економічна освіта на західноукраїнських землях та її сподвижники (XIX – перша пол. XX ст.): монографія. – К.: УБС НБУ, 2011. – 347 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376с.
4. Домагайтеся улаштування кооперативів в школах // Господарсько-кооперативний часопис. – 1923. – Ч. 2. – С. 9–12.
5. Концепція розвитку економічної освіти в Україні // Освіта України. – 2004. – № 6. – С. 4–5.
6. Кушинський А. Шкільні кооперативи // Наша школа. – Ужгород, 1937. – Ч. 2–3. – С. 8–15.
7. Лучишин І. Кооперативне виховання в школах «Рідної школи» // Рідна школа. – Львів, 1932. – Р. I. – Ч. 6. – С. 91.
8. Петрик П. 60-ліття «Просвіти» у Львові. – Львів: Накладом товариства «Просвіта», 1928. – 14 с.

9. Психологический словарь / Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., Педагогика-Пресс, 1996. – 440 с.

**Hnatenko Ya.V., Tanko N.H.**

Teachers

*Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University*

## **PECULIARITIES OF FOREIGN LANGUAGE PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN NON-LANGUAGE SPECIALISTS TRAINING**

**Гнатенко Я.В., Танько Н.Г.**

викладачі

*Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка*

### **ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ**

*This article is devoted to analysis of the basic notions of foreign language communicative competence, its structure and approaches given by scientists.*

**Keywords:** *foreign language communicative competence, profession-oriented approach, communicative skills.*

*Стаття присвячена аналізу основних понять, які являє собою іншомовна комунікативна компетенція. Розглядається її структура та підходи тлумачення різними науковцями.*

**Ключові слова:** *іншомовна комунікативна компетентність, професійно-орієнтований підхід, комунікативні вміння.*

У результаті інтеграції України у європейський та світовий освітній простір та розширення міжнародних, економічних та культурних зв'язків виникло нове бачення основної мети, назріла необхідність виділення ефективних методик вивчення та навчання іноземних мов у ВНЗ, що також являє собою необхідність підготовки майбутніх кваліфікованих фахівців для більш консолідованої міжкультурної комунікації. Під професійно-мовною компетентністю розуміється «інтегративна якість особистості, адекватно регулююча її професійне й соціальне становлення». Вона дозволяє фахівцеві мобілізувати в ході загальнокультурної, комунікативної й професійної діяльності придбані іншомовні знання й уміння, а також використовувати узагальнені способи комунікативної діяльності в умовах реалізації професійних функцій.

Відомо, що останнім часом компетентнісний підхід в освіті отримав досить широке поширення на противагу традиційному дискурсу знань, умінь, навичок (І. Зимня, А. Маркова, А. Хуторской, В. Шадриков та ін.). Це пов'язано, насамперед, із стрімкою динамічністю сучасного світу, постійним оновленням вимог до фахівців, які в умовах іншомовного середовища набувають ще й відповідної специфіки. У тому числі змінюються підходи до навчання студентів іноземних мов. Формування у цьому процесі іншомовної комунікативної компетентності є актуальною теоретичною проблемою та практичною задачею. Компетентнісний підхід пов'язаний із інтенсивними прийомами впливу на смислову сферу студента, на його креативні характеристики, його творче самовираження та мотиви.

Поняття компетентність визначають як похідне від компетенції, так як воно вказує на суб'єкта як носія компетенції; компетентність передбачає не просто наявність знань та навичок, а здатність їх творчого використання. Отже, компетентність – це здатність приймати рішення, нести відповідальність за їхні наслідки у різних галузях діяльності; компетентність є ситуативною категорією, що виражається в готовності до здійснення діяльності в певних ситуаціях.

Разом з тим професійну іншомовну комунікативну компетенцію можна розглядати як рівень мовної підготовки фахівця, що забезпечує успішність комунікацій, що дозволяє оперувати спеціальною термінологією і формувати культуру мовного поведіння в майбутніх ситуаціях професійної діяльності. Даний тип компетентності формується в

процесі професійно-орієнтованої мовної підготовки, що базується на системному, індивідуально-орієнтованому і функціонально-діяльнісному підходах. Професійно-мовна підготовка розуміється як процес оволодіння мовами й формування умінь і навичок їхнього застосування в різноманітних ситуаціях [2, с. 351].

Підготовка фахівців на немовних факультетах ВНЗ полягає у формуванні таких комунікативних умінь, які дозволили б здійснювати професійні контакти іноземною мовою в різних сферах і ситуаціях. Під сферою спілкування розуміється сукупність однорідних комунікативних ситуацій, що характеризуються однотипністю мовного стимулу, відносинами між комунікантами й обстановкою спілкування. Іншомовне спілкування може відбуватися як в офіційній, так і в неофіційній формах, у ході індивідуальних і групових контактів, у вигляді виступів на конференціях, при обговоренні договорів, проектів, складанні ділових листів. У цьому вбачається його основна відмінність від навчання мові для загальноосвітніх цілей і соціалізації. Проте професійно-орієнтоване навчання іноземній мові на немовних факультетах ВНЗ не зводиться тільки до вивчення «мови для спеціальних цілей». Сутність професійно-орієнтованого навчання іноземній мові полягає в її інтеграції зі спеціальними дисциплінами з метою одержання додаткових професійних знань і формування професійно значимих якостей особистості.

Головна й кінцева мета навчання - забезпечити активне володіння іноземною мовою студентами немовних факультетів ВНЗ як засобом формування й формулювання думок в області повсякденного спілкування і в області відповідної спеціальності [3, с. 786].

Розглядаючи іноземну мову як засіб формування професійної спрямованості майбутнього фахівця, відзначається, що при вивченні професійно-орієнтованого мовного матеріалу встановлюється двосторонній зв'язок між прагненням студента придбати спеціальні знання й успішністю оволодіння мовою. Іноземна мова вважається ефективним засобом професійної й соціальної орієнтації в немовному ВНЗ [8, с. 324]. На нашу думку, для реалізації цього потенціалу необхідне дотримання наступних умов: - чітке формулювання цілей іншомовної мовної діяльності; - соціальна й професійна спрямованість цієї діяльності; - задоволеність студентів при рішенні окремих завдань; - формування у студентів умінь творчо підходити до рішення окремих завдань; - сприятливий психологічний клімат у навчальному колективі.

Величезний внесок у розробку теорії професійно-орієнтованого викладання іноземної мови вніс С.В. Ігнат'єв. Він обґрунтував принцип професійної спрямованості навчального матеріалу при навчанні іноземній мові в немовному ВНЗ. Автор підкреслював, що вивчення іноземної мови повинне бути не самоціллю, а засобом досягнення мети підвищення рівня освіченості, ерудиції в рамках своєї спеціальності. Врахування специфіки профільюючих спеціальностей повинно проводитися за наступними напрямками: робота над спеціальними текстами, вивчення спеціальних тем для розвитку усного мовлення, вивчення словника-мінімуму з відповідної спеціальності, створення викладачами посібників для активізації граматичного й лексичного матеріалу тих, хто навчається [5, с. 20]. Метою навчання іноземним мовам у немовних ВНЗ є досягнення рівня, достатнього для практичного використання іноземної мови в майбутній професійній діяльності, тобто формування іншомовної професійної комунікативної компетенції.

Професійно-орієнтоване навчання іноземній мові на немовних факультетах ВНЗ вимагає нового підходу до відбору змісту. Він повинен бути орієнтований на останні досягнення в тій або іншій сфері людської діяльності, вчасно відбивати наукові досягнення в сферах, що безпосередньо торкаються професійних інтересів студентів, надавати їм можливість для професійного росту [6, с. 244].

Відбір змісту покликаний сприяти різнобічному й цілісному формуванню особистості студента, підготовці його до майбутньої професійної діяльності. Слід погодитися з думкою Н. Д. Гальської, яка вважає, що у зміст навчання іноземній мові необхідно включати: - сфери комунікативної діяльності, теми й ситуації, мовні дії і мовний матеріал, що враховують професійну спрямованість студентів; - мовний матеріал (фонетичний,

лексичний, граматичний, орфографічний), правила його оформлення й навички оперування ним; - комплекс спеціальних (мовних) умінь, що характеризують рівень практичного оволодіння іноземною мовою як засобом спілкування, у тому числі в інтеркультурних ситуаціях; - систему знань національно-культурних особливостей і реалій країни, мова якої вивчається [4, с.117]. Таким чином, професійно-орієнтований підхід до навчання іноземній мові заснований на врахуванні потреб студентів у вивченні іноземної мови, що продиктовані особливостями майбутньої професії або спеціальності, які, у свою чергу, вимагають його вивчення. Термін «професійно-орієнтоване навчання» уживається для позначення процесу викладання іноземної мови в немовному ВНЗ, орієнтованого на читання літератури за фахом, вивчення професійної лексики і термінології, а останнім часом і на спілкування в сфері професійної діяльності, тобто передбачає формування комунікативної компетенції.

Поняття комунікативної компетенції увійшло у науковий обіг у 1972 р. завдяки американському лінгвісту Д.Гаймзу (D. Hymes) на противагу теорії мовної компетенції Н.Хомського. Н.Хомський пов'язував свою теорію здебільшого з ідеальними слухачами-співрозмовниками в однорідному мовному середовищі, з тими, хто знає мову на найвищому рівні й на кого не впливають такі психологічні чинники, як обмеженість пам'яті, увага та інтерес, помилки у використанні мовних знань у реальному спілкуванні. У центрі уваги Н.Хомського знаходилась характеристика можливостей абстрактних мовців продукувати певною мовою граматично правильно оформлені речення. А теорія комунікативної компетенції Д.Гаймза спрямована на визначення того, що має знати мовець, щоб бути компетентним у спілкуванні [11, с. 35]. На наш погляд, важливим чинником у цій теорії є те, що наголошується на необхідності у навчанні мови більше зосереджуватися на комунікативних уміннях, ніж на знаннях граматичних структур.

Саме з 70-х років і розпочалися інтенсивні дослідження проблеми комунікативної компетенції як результат осмислення соціальної функції мови й комунікативного спрямування мовленнєвої діяльності людини. Дослідники також тлумачать комунікативну компетенцію як здатність людини розуміти та відтворювати іноземну мову не тільки вірно, а й відповідно до соціолінгвістичної ситуації реального життя. Комунікативна компетенція визначається як здатність функціонально володіти мовою та уміння висловлюватись, інтерпретувати й обговорювати значення, що охоплюють спілкування між двома та більше особами або між однією особою та письмовим або усним текстом.

У сучасних дослідженнях пропонуються різні визначення комунікативної компетенції. Її розглядають як: - рівень сформованості міжособистісного досвіду, необхідного індивіду, щоб у межах власних здібностей та соціального статусу успішно функціонувати у певному суспільстві [9, с. 142]; - спроможність людини здійснювати спілкування як складну багатокомпонентну динамічну цілісну мовленнєву діяльність, на характер якої можуть впливати різноманітні фактори [6, с. 253]; - здатність координувати взаємодію окремих її компонентів задля забезпечення ефективності та результативності комунікації [10, с. 112].

Результати ознайомлення з науковою літературою та аналіз вище наведених і багатьох інших визначень комунікативної компетенції дозволив нам сформулювати власне розуміння цього поняття стосовно володіння іноземною мовою. Комунікативну компетенцію ми визначаємо як здатність людини розуміти та відтворювати іноземну мову не тільки на рівні фонологічних, лексико-граматичних і країнознавчих знань та мовленнєвих умінь, а й відповідно до різноманітних цілей та специфіки ситуації спілкування. З цих позицій, для мовленнєвого спілкування недостатньо лише знати систему мови на всіх її рівнях, володіти правилами утворення речень, сконструйованих відповідно до граматичних норм, але й необхідно також здійснювати свій вплив на співрозмовника адекватно завданням і ситуації спілкування і відповідно до цього вживати мовленнєві висловлювання. А відтак комунікативну компетенцію ми розглядаємо як індивідуальну динамічну категорію, в якій відбивається єдність мови і мовлення.

Комунікативна компетенція передбачає засвоєння екстралінгвістичної інформації, необхідної для адекватного спілкування і взаєморозуміння, що неможливе без принципової тотожності загальних відомостей комунікантів про оточуючу дійсність.

Висновки. Набуття іншомовної професійно спрямованої компетентності дозволить майбутньому фахівцеві виконувати різні види робіт з оригінальною літературою зі спеціальності, а саме: розуміти зміст, вміти отримати необхідну інформацію, перекласти або реферувати необхідний матеріал; мати навички діалогічного мовлення, а також володіти зв'язним монологічним мовленням на рівні як самостійно підготовленого, так і непідготовленого висловлювання, розуміти діалогічне та монологічне мовлення в межах вивченого матеріалу; володіти навичками як усного, так і письмового перекладу з іноземної мови на рідну та навпаки; знати основи ведення ділової документації іноземною мовою, вести ділове листування, переговори тощо; володіти основними навичками двостороннього перекладу; використовувати словники та довідковий матеріал при перекладі; вміти стисло та точно висловлювати думки обома мовами; вміти використовувати засоби сучасних інформаційних технологій під час спілкування та передачі інформації.

### Література:

1. Абрамович, Г. В. Суть іншомовної компетентності як мети та результату професійної технічної освіти : Наукові записки. Серія: Психолого- педагогічні науки / Г. В. Абрамович. - Ніжин: Видавництво НДУ ім. Миколи Гоголя, 2005. – № 4. – С. 120-133.
2. Белікова, О.Ф. Професійно-орієнтоване навчання іноземної мови студентів : зб. наук. пр. : у 2 ч. / О.Ф. Белікова // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг / Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі [редкол. : О.І. Черевко (відпов. ред) та ін.]. – Харків, 1-й випуск, 2009. - С. 348-353.
3. Борисова, А.О. Формування та розвиток навичок іншомовного монологічного мовлення у сфері професійної діяльності [Текст] / А.О. Борисова, В.О. Архипова // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: зб. наук. праць.: – Харків: ХДУХТ, – Вип. 1. – Ч. 1, 2010. – С.782-787.
4. Гальскова, Н.Д. Теория обучения иностранным языкам. / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. Лингводидактика и методика. М. - Академия.-2004.-334 с.
5. Игнатъев, С.В. Источники развития профессионального обучения / С.В. Игнатъев // Научные основы процесса профессионального обучения. - Сб. науч. трудов. - Л. - 1989. – С. 17-26.
6. Искандарова, О. Ю. Теория и практика формирования иноязычной профессиональной компетентности специалиста : Дисс... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Ольга Юрьевна Искандарова / Оренбургский гос. ун-т, 1999. – 338 с.
7. Клочко В.І., Прадівляний М.Г. Формування професійно спрямованої іншомовної компетентності фахівців технічних та економічних спеціальностей засобами сучасних інформаційних технологій: Монографія/ В.І. Клочко, М.Г. Прадівляний. – Вінниця: ВНТУ, 2009. – 186 с.
8. Креденець, Н. Д. Компетентнісна парадигма професійної підготовки фахівців : Зб. наук. пр. – Вип. 6 / Н. Д. Креденець // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2004. – 701 с.
9. Пассов, Е.И. Коммуникативное иноязычное образование. Концепция развития индивидуальности в диалоге культур : Монография / Е.И. Пассов. - Липецк: Изд-во Липецк, гос. пед. ин-та, 1998. - 159 с.
10. Топалова, В.М. Формирование социокультурной компетенции студентов технического вуза (на материале английского языка) : Дис... канд. пед. наук / В.М.Топалова. -К., 1998. -168 с.
11. Hymes D.H. On communicative competence. - Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 14621. Ikujiro Nonaka. The Knowledge-Creating Company, Harvard Business Review, November-December 2004.4. – pp. 27-45

### **Humeniuk Tetiana**

Ph.D., Associate Professor,

*Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)*

## **MODERN VISIONS OF COMPETENCES FOR VOCATIONAL EDUCATION TEACHER**

**Тетяна Гуменюк**

к.пед., наук, доцент

*НПУ імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)*

## СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ СИСТЕМИ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПЕДАГОГА ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

*This article is based on the results legislative acts: the Defining VET professions, their classification. The author focuses on analysing activities, knowledge and skills of VET professions and to identify the main trends in the development of VET professions describing of VET teachers' and trainers' competences and qualifications by fostering the development of a coherent framework to support teachers' and trainers' career development and training through a common basis of qualifications and competences.*

**Keywords:** Vocational Education Training professionals, teachers, higher education, competence approach.

*У статті зроблено науково-практичний огляд нормативно-правових та законодавчих актів по проблемі підготовки педагогів професійного навчання, визначено компетентнісний підхід як пріоритетний у процесі підготовки педагогічних кадрів для професійно-технічної освіти, визначено систему компетентностей майбутнього фахівця, яка складається з інтегративної компетентності, загальних компетентностей, спеціальних фахових та спеціалізованих компетентностей.*

**Ключові слова:** педагог професійного навчання, вища освіта, компетентності, компетентнісний підхід.

Неперервний розвиток суспільства, становлення економіки, формування соціальних, культурних і духовних сфер української держави спрямовує увагу на проблеми раціонального використання педагогічних та науково-педагогічних працівників, на якість їх фахової підготовки як основної умови досягнення ефективності та якості функціонування освітніх і науково-педагогічних установ та організацій.

Важлива роль у сучасному соціально-економічному становленні України відведена системній підготовці педагогічних кадрів для професійно-технічної освіти, вдосконаленню її кадрового потенціалу. Аналіз науково-практичної бази в даному напрямку вказує на те, що психолого-педагогічний та предметно-методологічний інформаційний банк означеної проблеми складається з наукових доробків, які можна систематизувати за їх основними напрямками: 1) проблеми професійної та професійно-педагогічної освіти, формування особистості педагога професійної школи (С.Батишев, І.Васильєв, О.Гаврилюк, Л.Герганов, І.Гриценко, Р.Гуревич, В.Давидович, А.Джантиміров, О.Коваленко, В.Ковальчук, В.Лозовецька, Л.Лук'янова, О.Макаренко, Н.Ничкало, О.Прохорова, В.Радкевич, Л.Сергеєва, Л.Старовойт, Л.Шевчук, О.Щербак та ін.); 2) проблеми підготовки фахівців у зарубіжних країнах (Н.Абашкіна, Т.Десятов, А.Каплун, С.Романова, Л.Пуховська та ін.); 3) проблеми психології професійного розвитку та професійної діяльності педагога (Г.Балл, О.Ганопольский, Н.Побірченко, В.Рибалка, В.Семиченко, О.Сергеєнкова, В.Синявський, Б.Федоришин та ін.); 4) проблеми педагогічної майстерності та творчості (Ю.Азаров, Є.Барбіна, Т.Дев'ятьярова, В.Зязюн, О.Отіч, С.Сисоєва та ін.); 5) проблеми підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у системі безперервної освіти (В.Бондар, Л.Даниленко, Г.Єльнікова, І.Жерносек, С.Крисяк, В.Маслов, В.Олійник, Н.Протасова, В.Пуцов, Л.Сергеєва та ін.) [1; 5; 6, с. 95; 7].

Сьогодні наукова спільнота, яка працює в напрямку теорії і технології навчання у системі професійної освіти ставить в пріоритет компетентнісний підхід до підготовки педагогічних кадрів для професійно-технічної освіти, здійснюючи при цьому перегляд професій в даній галузі та чіткого визначення об'єкту професійної діяльності. Це дає можливість визначити систему компетентностей, якими повинен володіти фахівець відповідної кваліфікації.

Історичний екскурс в розвиток професійної освіти вказує на те, що у 2002 р. Постановою Кабінету Міністрів України №507 від 24.05.1997 р. «Про перелік напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями» до Державного класифікатора професій внесено професію «педагог професійного навчання» [11, с. 32]. Даною Постановою визначено, що у галузь знань «Педагогічна освіта» введено нову спеціальність «Професійне навчання (за профілем підготовки)» – «педагог професійного навчання» (код КП 3340), яка інтегрує у собі спеціальності викладача професійного навчально-виховного закладу (код КП – 2320; код ЗКППТР – 24420), вихователя ПТНЗ (код КП – 3340; код ЗКППТР – 20309), інструктора з праці (код КП – 2352; код ЗКППТР – 22828), інструктора виробничого навчання (код КП –

3340; код ЗКППТР – 228337), інструктора робітників масових професій (код КП – 3340; код ЗКППТР – 12554), інструктора з навчання, виховання, методичної роботи, виробничого навчання і початкової військової підготовки (код КП – 2352; код ЗКППТР – 22670) (Класифікатор професій (зі змінами та доповненнями), розроблений відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 04.05.1993 р. № 326 «Про Концепцію побудови національної статистики України та Державної програми переходу на міжнародну систему обліку і статистики») [2, с. 89-90], майстра виробничого навчання, викладача спец дисциплін, вихователя професійно-технічного навчального закладу та інструктора з праці. Опис професії «педагог професійного навчання» вміщено у «Класифікаторі професій» за 2006 рік (код КП – 3340, код ЗКППТР – 16468, Випуск ЄТКД – 44, Випуск ДКХП – 40) [3].

Отже, педагог професійного навчання – це спеціально підготовлений професіонал у галузі професійно-технічної (професійної) освіти, який здійснює теоретичну і практичну підготовку майбутніх кваліфікованих робітників та молодших спеціалістів у професійних закладах освіти на засадах рефлексивного управління їхньою навчально-виробничою діяльністю.

Слід зазначити, що дана педагогічна професія є відносно новою в Україні і зумовлена збільшенням в економіці держави долі не індустріальних професій (готельно-ресторанна справа та туристичний бізнес, сфера послуг, економіка, екологія, дизайн, документознавство тощо) та викликаними внаслідок цього змінами інженерно-педагогічної освіти на професійно-педагогічну.

Специфіка професійно-педагогічної діяльності полягає у поєднанні в ній інженерної або іншої професійної діяльності та педагогічної складових, що вимагає, в наслідок цього, від педагога ПТНЗ високого рівня готовності до здійснення теоретичного і практичного навчання учнівської молоді.

Основною умовою сьогодення є те, що у кваліфікаційній характеристиці посади педагогічного, науково-педагогічного працівника обов'язково мають бути відображені його компетентності. При цьому під компетентністю розуміється якість дій працівника, що забезпечують адекватне та ефективне вирішення професійно важливих предметних завдань, що мають проблемний характер, а також готовність нести відповідальність за свої дії.

Тож, згідно Наказу Міністерства освіти та науки України № 665 від 01.06.2013 р. «Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів» кваліфікаційна характеристика фахівця представлена наступним чином:

**Завдання та обов'язки.** Здійснює теоретичну і практичну професійну підготовку, перепідготовку учнів; забезпечує виконання нормативних актів щодо організації навчально-виховного процесу, навчальних планів і програм, несе персональну відповідальність за створення безпечних умов навчання в аудиторіях, лабораторіях, майстернях. Проводить роботу з удосконалення навчально-методичного забезпечення та організації навчально-виховної роботи з учнями. Організовує професійну підготовку учнів за індивідуальними професійними навчальними програмами. Проводить індивідуальне консультування учнів, готує навчальні робочі місця. Забезпечує їх інструментами, видатковими та витратними матеріалами. Здійснює моніторинг навчального процесу, анкетування учнів з метою поліпшення методики організації професійного навчання. В період практичного та виробничого навчання підбирає робочі місця, здійснює переміщення учнів згідно з графіками і відповідно до навчальних планів і програм. Підтримує зв'язки з підприємствами та установами з питань виробничого навчання та складає угоди на терміни використання їх робочих місць. Забезпечує підготовку учнів до випускних кваліфікаційних екзаменів, бере участь у їх проведенні. Організовує випуск учнів. Підтримує зв'язки з питань працевлаштування з державною службою зайнятості, підприємствами, установами, організаціями. Контролює успішність, відвідування занять, виконання правил внутрішнього розпорядку, культуру поведінки. Підвищує професійну і педагогічну кваліфікацію; вивчає та



застосовує у практичній роботі досягнення галузі, педагогіки та інформаційних технологій. Веде планування та облік навчальної роботи, складає звіти.

**Повинен знати:** Конституцію і закони України, Укази Президента України, постанови та рішення Верховної Ради України й органів управління освітою, матеріали Верховної Ради України, акти Верховної Ради України, рішення Кабінету Міністрів України, основи техніки і технології відповідної галузі, організацію виробництва, перспективи розвитку галузі, основи педагогіки, психології та вікової фізіології, нормативно-правову базу з питань професійно-технічної освіти, правила внутрішнього трудового розпорядку та вимоги правил з охорони праці та пожежної безпеки.

**Кваліфікаційні вимоги.** Базова або неповна вища педагогічна освіта за напрямом підготовки «Професійна освіта» (за профілем) або іншого напрямку економічної діяльності (бакалавр або молодший спеціаліст) та психолого-педагогічна підготовка і рівень робітничої кваліфікації вище встановленого навчальним планом для випускників професійного навчального закладу. Без вимог до стажу роботи [4].

Прийняття Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. визначило новий етап реформування вітчизняної освітньої системи. Закон містить багато норм, за якими працюють європейські університети, але нових для української вищої школи [8]. Розробка нових стандартів вищої освіти має стратегічне завдання з удосконалення системи контролю й оцінки якості освіти та наголошує на необхідності порівняння досягнутого рівня освіти з певним еталоном, роль якого й відведена стандарту освіти [12]. Через це, перехід до нового покоління галузевих стандартів вищої педагогічної освіти, на основі компетентнісного підходу, є необхідним етапом на шляху підготовки сучасного педагога професійного навчання, якого потребує сучасний професійно-технічний навчальний заклад.

За визначенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти (IBSTPI) під компетентністю розуміють спроможність кваліфіковано провадити діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому поняття компетентності містить набір знань, навичок і ставлень, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі або певній діяльності.

Науковці говорять про необхідність визначити, відібрати та ґрунтовно ідентифікувати обмежений набір компетентностей, які є найважливішими, інтегрованими, ключовими. Це дає підстави зарубіжним науковцям зробити висновок про те, що ключові (найвагоміші та найбільш інтегровані) компетентності сприяють досягненню успіхів у житті, продуктивності та конкурентності людини на ринку праці; скороченню безробіття завдяки розвиткові гнучкої (адаптивної) та кваліфікованої робочої сили; розвиткові середовища для інноваційних перетворень у умовах глобальної конкуренції [10, с. 29].

Слід зробити акцент на тому, що при формуванні професійних компетентностей фахівця у розробці нового стандарту вищої освіти за спеціальністю 015 Професійна освіта (за спеціалізацією ми) необхідно працювати над реалізацією позиції потенційних роботодавців – лідерів професійно-технічної освіти, що зацікавлені у підвищенні якості підготовки педагогічних кадрів для даної освітньої підсистеми.

Таблиця 1

<b>Інтегральна компетентність</b>
За основу використовується опис відповідного кваліфікаційного рівня Національної рамки кваліфікацій (НРК): Молодший бакалавр (рівень 5): Здатність розв'язувати типові спеціалізовані задачі в певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування положень і методів відповідної науки і характеризується певною невизначеністю умов. Бакалавр (рівень 6): Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов Магістр (рівень 7): Здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується

<p>невизначеністю умов і вимог</p> <p>Доктор філософії (рівень 8): Здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної, у тому числі дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики</p>
<p><b>Загальні компетентності</b></p> <p>Перелік загальних компетентностей корелюється з описом відповідного кваліфікаційного рівня НРК. Перелік загальних компетентностей має містити 5-15 компетентностей з врахуванням рівня освіти. Рекомендованим є вибір загальних компетентностей з переліку проекту TUNING:</p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.</li> <li>2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.</li> <li>3. Здатність планувати та управляти часом.</li> <li>4. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.</li> <li>5. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.</li> <li>6. Здатність спілкуватися іноземною мовою.</li> <li>7. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.</li> <li>8. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні.</li> <li>9. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.</li> <li>10. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.</li> <li>11. Здатність бути критичним і самокритичним.</li> <li>12. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.</li> <li>13. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).</li> <li>14. Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.</li> <li>15. Здатність приймати обґрунтовані рішення.</li> <li>16. Здатність працювати в команді.</li> <li>17. Навички міжособистісної взаємодії.</li> <li>18. Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети.</li> <li>19. Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності).</li> <li>20. Цінування та повага різноманітності та мультикультурності.</li> <li>21. Здатність працювати в міжнародному контексті.</li> <li>22. Здатність працювати автономно.</li> <li>23. Здатність розробляти та управляти проектами.</li> <li>24. Навички здійснення безпечної діяльності.</li> <li>25. Здатність виявляти ініціативу та підприємливість.</li> <li>26. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).</li> <li>27. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.</li> <li>28. Визначеність і наполегливість щодо поставлених завдань і взятих обов'язків.</li> <li>29. Прагнення до збереження навколишнього середовища.</li> <li>30. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо.</li> <li>31. Здатність усвідомлювати рівні можливості та гендерні проблеми.</li> </ol> <p>Названий перелік є відкритим і може доповнюватись НМК при розробці Стандартів іншими компетентностями, наприклад, навички рухової активності.</p>
<p><b>Спеціальні (фахові, предметні) компетентності</b></p> <p>Перелік рекомендованих спеціальних (фахових, предметних) компетентностей корелює з описом відповідного кваліфікаційного рівня НРК. Орієнтовна кількість спеціальних компетентностей, як правило, не перевищує 10-20 компетентностей з урахуванням рівня освіти. Рекомендованим є вибір спеціальних (фахових, предметних) компетентностей з переліків проекту TUNING (які, проте, не є вичерпними). Для спеціальностей, у межах яких здійснюється підготовка фахівців за регульованими професіями, за спеціалізаціями відповідно до професійних стандартів, затверджених у встановленому порядку, можливим є наведення окремих переліків компетентностей для спеціалізацій.</p> <p><i>педагога професійного навчання:</i></p>
<p><b>Інтегральна компетентність</b></p> <p>Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі освіти і сфери культури та мистецтва або у процесі навчання за спеціальністю 015 Професійна освіта. Документознавство, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов</p>
<p><b>Загальні компетентності</b></p>
<p><b>Ціннісно-світоглядні:</b></p> <p>здатність реалізувати свій особистісний потенціал у суспільно-політичному житті країни,</p>

здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів),  
цінування та повага різноманітності та мультикультурності,  
здатність працювати в міжнародному контексті.

**Соціально-економічні:**

здатність аналізувати соціально значущі процеси і проблеми,  
здатність діяти соціально відповідально та свідомо,  
здатність усвідомлювати рівні можливості та гендерні проблеми,  
здатність ефективно працювати в умовах ринкової економіки.

**Правові:**

здатність ефективно використовувати законодавчі акти і нормативно-правові документи в особистому житті та професійній діяльності,  
визначеність і наполегливість щодо поставлених завдань і взятих обов'язків,  
здатність відповідати за прийняті рішення та їх реалізацію.

**Життя- та здоров'язберігаючі:**

здатність організувати й регулювати життє- та здоров'язберігаючу діяльність, навички здійснення безпечної діяльності,  
здатність володіти культурою екологічного мислення та світогляду,  
здатність нести особисту відповідальність за все живе на Землі, прагнення до збереження навколишнього середовища.

**Інформаційно-комунікативні:**

здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово,  
здатність спілкуватися іноземною мовою,  
здатність до визначення інформаційної потреби, пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел, навички використання інформаційних і комунікаційних технологій,  
здатність працювати із своїми колегами, стажистами та партнерами в освіті, працювати в команді,  
здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності).

**Загальнонаукові:**

здатність до власного інтелектуального розвитку та навчання впродовж життя, до самовиховання,  
здатність використовувати загальні методи наукових досліджень та проводити дослідження в галузі освіти та економіки на відповідному рівні,  
здатність застосовувати наукові знання при постановці і вирішенні професійних завдань.

**Спеціальні фахові компетентності**

**Психолого-педагогічні:**

здатність створювати умови розвитку людини, формувати систему освіти,  
здатність вчити знанням та способам їх одержання, формувати навчальну діяльність учнів / студентів,  
здатність розвивати в учнів / студентів техніку розуміння, мислення, дії, рефлексії; розвивати й коригувати окремі сторони особистості,  
здатність до рефлексії та осмислення власних та інших систем професійних цінностей; розвитку професійних здібностей та практичних навичок (педагогічної майстерності),  
здатність реалізовувати викладацькі / навчальні та оцінювальні стратегії і розуміння їх теоретичних основ,  
здатність створювати рівноправний і справедливий клімат, що сприяє навчанню всіх учнів / студентів, незалежно від їх соціально-культурно-економічного статусу,  
здатність співпрацювати з освітньою, науковою та професійною спільнотою на місцевому, регіональному, національному і більш широкому глобальному рівнях,  
знання психології як учіння про сутність людини і закономірності її розвитку,  
здатність здійснювати безпосередню психологічну підтримку своїх вихованців,  
володіння методами експрес-діагностики та інструментарієм, що дозволяє управляти психічним розвитком особистості,  
володіння прийомами саморегуляції, педагогічним тактом в будь-яких педагогічних ситуаціях,  
володіння ерудицією і широким світоглядом, сформованістю гуманістичних цінностей особистості педагога.

**Предметно-методологічні:**

знання змісту навчального предмету та прагнення до набуття нових знань, орієнтація в сучасних дослідженнях у відповідній галузі науки,  
здатність проводити дослідницьку роботу з учнями / студентами у відповідній галузі науки та пропонувати різні погляди на досліджуваний матеріал,  
здатність встановлювати зв'язки всередині предмета та з іншими дисциплінами,  
володіння системою методологічних знань про структуру знань, про методи наукового пізнання та здатність застосовувати їх у професійній діяльності,  
здатність забезпечувати виконання нормативних актів щодо організації навчально-виховного процесу, розробляти та удосконалювати зміст та навчально-методичне забезпечення професійної підготовки учнів / студентів,  
здатність здійснювати моніторинг навчального процесу з метою поліпшення методики організації навчання,

<p>готовність нести персональну відповідальність за створення безпечних умов навчання, планувати та управляти часом у навчально-виховному процесі,  здатність передавати від покоління до покоління такі вагомні елементи культури, як знання, цінності, навички загальнокультурного характеру, нові соціальні уміння,  здатність перетворювати цілі, зміст навчального предмета і способи дій в ресурси особистісного розвитку і соціалізації кожного учня / студента,  здатність підтримувати зв'язки з підприємствами, організаціями та установами з питань практичної підготовки та працевлаштування.</p>
<p><b>Спеціалізовані компетентності</b> визначаються у відповідності до спеціалізації спеціальності 015 Професійна освіта [8]. До прикладу, для спеціалізації 015.05 Документознавство нами визначено спеціалізовані компетентності</p>
<p><b>Діловодсько-кадрові:</b>  знання, вміння та навички щодо комплексного оволодіння сучасними системами управління документообігом та системами інформаційно-документаційного забезпечення управлінської діяльності організацій різних галузей і форм власності, враховуючи усі діловодсько-кадрові операції, процеси та функції;  здатність до оптимізації документообігу, впроваджуючи системи електронного документообігу тощо.</p> <p><b>Організаційно-управлінські:</b>  знання та уміння організаційно-управлінської праці на рівні підрозділу, організації, органу управління;  здатність формувати гнучкий стиль керівництва, виконувати управлінські операції планування та звітування, здійснювати контроль за якістю інформаційно-документного забезпечення управління;  сприяння високому рівню виконання співробітниками своїх службових обов'язків, трудової та виробничої дисципліни тощо.</p> <p><b>Інформаційно-аналітичні:</b>  знання й уміння у галузі теоретичних основ інформатики й практичного використання комп'ютерних технологій;  здатність володіти навичками роботи з комп'ютером на рівні користувача, застосовувати інформаційні технології для вирішення практичних завдань в інформаційно-документній галузі;  здатність проводити інформаційний моніторинг на базі ресурсів Інтернет за конкретними запитами, аналітико-синтетичне перероблення документів та інформації, готувати відповідні аналітичні огляди та реферати;  здатність застосовувати уміння й навички щодо формування інформаційних ресурсів установи, в тому числі з використанням засобів комп'ютерних та Інтернет-технологій (електронних продуктів: баз даних, електронних архівів, електронних послуг) тощо.</p>

Згідно Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти, які було схвалено сектором вищої освіти Науково-методичної Ради Міністерства освіти і науки України, протокол від 29.03.2016 р. № 3 рекомендується розробляти систему компетентностей представлену на табл. 1.

Керуючись рекомендаціями МОН України, напрацюваннями вітчизняної педагогічної науки, практичними здобутками, а також національними традиціями української вищої школи, нами розроблено систему компетентностей.

Отже, науково-практичний огляд проблеми вказує на те, що в Україні відбувається переосмислення та трансформація процесу підготовки фахівців у вищих навчальних закладах, у тому числі за спеціальністю 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями). Очевидно, що підготовка педагогів професійного навчання має реалізуватись за компетентнісним підходом, що спонукало нас до визначення системи компетентностей фахівця. Безперечно, в даному напрямі виокреслено цілу низку проблем, які необхідно науково обґрунтувати та експериментально підтвердити, а саме, визначення результатів навчання, змісту освіти та педагогічних освітніх технологій його реалізації.

### Література:

1. Вернидуб Р.М. Забезпечення Європейських стандартів якості вищої освіти на інституційному рівні / Р.М.Вернидуб // Науковий часопис Національного пед. ун-ту імені М.П.Драгоманова. Серія 5, Педагогічні науки: реалії та перспективи : наук. видання. – 2011. – Вип. 27. – С. 25–33. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/237>
2. Бондар В. І. Інтегративні властивості педагогічних понять та їх врахування у процесі поетапного вивчення педагогічних дисциплін / В.І.Бондар // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002 : зб. наук. пр. – Ч.1. – Х. : «ОВС», 2002. – С. 83–95.
3. Бондаренко Л. Н. Терминологическое обеспечение учебного процесса будущих инженеров как компонент коммуникативной компетенции Л.Н.Бондаренко // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно- технічної еліти: зб. наук. пр. ; за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романовського. – У 2-х ч. – Ч. 2. – Х. : НТУ «ХПУ», 2002. – С. 26–29.

4. Наказ МОН № 665 від 01.06.13 року «Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних
5. працівників навчальних закладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/other/37302/>
6. Петько Л.В. «Невизначеність якості» з огляду на модернізацію системи освіти в Україні / Л. В. Петько // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2012. – №3. – С. 56–62. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7913>
7. Петько Л.В. Підготовка нового педагога-економіста – виклик сучасній педагогічній університетській освіті (на прикладі створення нових навчальних програм з іноземної мови за фахом зі спеціальності 6.030601 «Менеджмент (управління персоналом)» / Л.В. Петько // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 27. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: зб. наук. пр. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2013. – С. 95–101.
8. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7832>
6. Петько Л.В. Програма вступного випробування з іноземної мови (англійська, німецька, французька) за професійним спрямуванням для вступників до магістратури НПУ ім. М.П.Драгоманова: метод. вказівки для студ., бакалаврів та викл. ВНЗ / Л.В.Петько, В.В.Ніколаєнко ; за ред. Гончарова В.І. – [2-ге вид., доп. і випр.], 2011. – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова. – 76 с.
7. Про вищу освіту [Електронний ресурс] / Закон України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
8. Про затвердження Переліку спеціалізацій підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 015 «Професійна освіта (за спеціалізаціями)», за якими здійснюється формування та розміщення державного замовлення [Електронний ресурс] / Наказ МОН України від 21.03.2016 р. № 292. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0532-16>
9. Професійна діяльність і компетентність педагога. Сучасні підходи: навч.-мет. посіб. / укл. В.І.Петроченко. – Запоріжжя : КЗ «ЗОЦКУМ» ЗОР, 2011. – 40 с.
10. Про освіту / Закон України від 23.05.1991 р. № 1060 – XII. – К. : Генеза, 1996. – 36 с.
11. Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд / [Т.Добко, І.Золотарьова, С.Калашнікова та ін.] ; за заг. ред.С.Калашнікової, В.Лугового. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2015.

### **Zaitseva Alla**

Candidate of Pedagogical Sciences, PhD in Pedagogic,  
*Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)*

## **THE ORGANIZATIONAL-ACOMODATING STAGE IN THE FORMATION OF ARTISTIC AND COMMUNICATIVE CULTURE IN THE FUTURE MUSIC TEACHERS**

**Зайцева А.В.**

к.пед.наук

*Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова*

### **ОРГАНІЗАЦІЙНО-АКОМОДАЦІЙНИЙ ЕТАП ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ**

*The article presents the peculiarities of the organizational-acomodating stage for artistic and communicative culture formation in the future music teachers. The Dialog-discursive and Communicative-facilitating direction methods in the context of artistic and communicative relationships variety in interaction with the teacher were given*

**Key words:** *art communication, artistic and communicative culture, future interaction teacher.*

*Розкрито особливості організаційно-акомодаційного етапу формування художньо-комунікативної культури майбутнього вчителя музики. Представлено методи діалогово-дискурсивного та комунікативно-фасилітативного спрямування, які включені у контекст різноманітних художньо-комунікативних взаємозв'язків (взаємодії) з викладачем.*

**Ключові слова:** *художня комунікація, художньо-комунікативна культура, майбутній вчитель музики.*

Підготовка майбутнього вчителя музики у ВНЗ мистецької освіти складається як із циклу загально-педагогічних та теоретико-історичних дисциплін, так і з дисциплін музично-виконавських (гра на музичному інструменті, хорове диригування, колективне музикування, сольний спів, участь у хорових та ансамблевих колективах тощо). У цьому процесі важливими є не тільки цінності, пов'язані з творчим характером професії, ціннісним

ставленням до музичного мистецтва, але й вагомого значення набуває узгодженість мистецьких позицій суб'єктів художньо-навчального процесу [2; 4; 5; 6; 7; 8; 11; 12; 13].

Організаційно-акомодаційний етап формування художньо-комунікативної культури спрямовувався на ознайомлення студентів з широким спектром художньо-комунікативних компетенцій вчителя музики, мав на меті розвиток універсальних духовних якостей майбутнього вчителя музики: емпатії, креативності, конгруентності, рефлексії, толерантності, тактовності, комунікативності, здатності до самоактуалізації, що набувають особливого значення у мистецькій діяльності, оскільки виявляються у діалектичній єдності його художньої творчості та міжособистісного спілкування з учнем. В організації роботи студентів використовувалися такі *форми взаємодії*: лекційні, лабораторно-практичні, тренінгові заняття, відвідування майстер-класів, варіативні форми індивідуальних практичних занять з викладачем у класі основного інструменту, ігрові форми взаємодії, особлива увага приділялась актуалізації рефлексивної складової інтерактивної технології навчання, діалоговим формам навчальної взаємодії.

Переважно на практичних і лабораторних заняттях, під час проведення спецкурсу, ми використовували серію взаємопов'язаних проблемних художньо-ситуацій-кейсів. Проблемні ситуації (кейси) стали основою занурення в контекст стратегій вирішення художньо-комунікативних проблем. Студенти, які вирішували проблемну ситуацію-кейс висловлювали свої думки з приводу використання «вчителем» коректних запитань до учня, аналізували його мовленнєву культуру. Діалогова стратегія розв'язання проблемних ситуацій-кейсів сприяла встановленню кооперативних ефектів взаємодії через «співнастроювання» на емоційно-психологічний стан іншого суб'єкта взаємодії, визнання рівності психологічних позицій у спільній мистецькій діяльності. Вирішення студентами проблемних ситуацій-кейсів відбувалося в суперечливому процесі обміну думками, що актуалізувалося у вигляді прийняття або неприйняття думки іншого, схвалення або засудження його позиції. Вирішення проблемних ситуацій-кейсів відбувалося за алгоритмом попереднього детального аналізу ситуації, колективного обговорення ймовірних шляхів її розв'язання, вибору найкращого варіанту взаємодії, визначення педагогічних засобів, прийомів розв'язання певної ситуації, що спонукало студентів до постійного пошуку оптимальних моделей управління художньо-навчальним процесом, стимулювало розвиток комунікативної поведінкової гнучкості. Набутий особистісний досвід опосередкованої взаємодії на основі впровадження методу вирішення проблемних ситуацій-кейсів зумовив усвідомлення студентами того, що розуміння іншої культури можливе на основі здатності до адекватної інтерпретації власних ціннісних культурних вимірів. Студенти аналізували чинники, які впливають на появу певної проблемної ситуації на уроці: в одних випадках проблемна ситуація пояснювалась дією одного-двох чинників, котрі неважко усунути; в інших – проблему визначав одночасний вплив декількох факторів (складність обговорюваної проблеми для учня, неадекватність способів і прийомів її вирішення, невміння майбутнього учителя музики визначити умови, в яких здійснюється адекватний педагогічний вплив на учня тощо). Застосування методу вирішення проблемних ситуацій сприяло також усвідомленню студентами важливості використання широкого спектру емоційно-образних «сценаріїв» уроку; регулювання власних емоцій та емоцій «іншого», необхідності збагачення власного сенсорного досвіду з метою подолання бар'єрів взаємодії.

Особливістю організаційно-акомодаційного етапу було накопичення студентами позитивних емоційно-ціннісних смислів художньо-комунікативної діяльності; надання кожному студенту свободи суб'єктивного вибору художньо-комунікативних дій з урахуванням лідерської позиції викладача. Підвищенню рівня мотивації студентів до встановлення продуктивної взаємодії з учнями сприяв комплекс комунікативних завдань на вербалізацію знань та почуттів, що виникали у процесі мистецького діалогу. Значна роль відводилась рефлексивним завданням, які забезпечували усвідомлення студентами власних алгоритмів аналізу проблемних комунікативних ситуацій. Основним методом рефлексивної самодіагностики студентів було визначено метод педагогічного відеоспостереження.

Наприклад, студентам пропонувався відео фрагмент проблемної ситуації на уроці. Завдання респондентів полягало у вирішенні проблемної ситуації-кейсу, висловленні власних думок з приводу коректності або некоректності дій вчителя музики на уроці; коментарі щодо поведінки своїх «колег» і виявленнів у їхній поведінці тих вад, які можуть призвести до непорозуміння з учнем.

Завдання іншого кейсу полягало у виборі і використанні студентами коректних запитань до учнів, що провокують їх переживання у процесі мистецького спілкування. Робота над кейсами сприяла розвитку здатності студентів уникати конфліктів, створювати гармонійні стосунки з учнями на основі тактовності, толерантності. Зокрема, розвиток здатності студентів до прояву толерантності на рівні діалогу та співпраці з учнями знайшли віддзеркалення у підвищенні рівня емпатії; униканні стереотипності у ставленні до іншого, стимулюванні перцептивно-рефлексивних механізмів щодо прийняття себе і учня. Важливим завданням цього етапу ми вважали акцентуацію уваги на персоналізації суб'єктів педагогічної взаємодії, що вимагало адекватного включення у цей процес їх особистісного досвіду (почуттів, переживань, емоцій, відповідних дій і вчинків); наповнення педагогічним, ціннісним і особистісно-значущим смислом музичних творів, які виступали об'єктами комунікації; використання інформативно та емоційно насичених комунікативних засобів, що сприяють позитивній мотивації до комунікативної взаємодії в художньо-освітньому просторі.

Зазначимо, що метод моделювання під час сприймання музики широко осмислюється О. Ростовським [10]. Дослідник виходить з того, що музичне сприйняття – процес малодоступний для зовнішнього спостереження, що ускладнює його діагностику та керівництво ним. Тому великого значення набуває така організація діяльності слухачів, яка давала б можливість контролювати і спрямовувати її в бік адекватного відображення ідейно-естетичного ставлення школярів до музики, як подання сприйнятого музичного образу у «матеріалізованій» формі, тобто моделювання сприйняття. Одночасно відбувається розвиток здатності до категоризації сприйнятого образу шляхом розширення емоційного досвіду, асоціацій та уявлень, а на цій основі збагачення емоційного словника, який дозволяє більш тонко розрізняти емоційний зміст музики. Тому дослідник наголошує на тому, що розмова про емоції не завжди означає їхнє переживання і наполягає на необхідності створення слухачами словесних моделей твору за допомогою «емоційного словника» або «словника емоцій» [10, с. 195-200].

За влучним зауваженням М.Бахтіна, емоційне співбуття не можна ні виміряти, ні висловити, ні адекватно передати словом, кольором, рухом, знаком, символом, графічно або схематично, тому що «на мові емоцій можна розмовляти тільки емоціями». Емоційне співбуття можна тільки пережити [1, с. 162]. З цього приводу доречно згадати, що В.Ражнікову належить оригінальна методика моделювання музично-комунікативних ситуацій на індивідуальних заняттях з фортепіано через суб'єктивну емоційну програму. «Прижиттєве формування естетичних емоцій (онтогенез), є переходом наших повсякденних емоцій в почуття та емоції естетичні. У процесі людської історії (філогенезу) такий перехід відбувався у зв'язку з розвитком музики, впливаючи на становлення її мови» [9, с.66]. Подальше осмислення емоційного співбуття викладача і студента у певній ситуації художньо-навчального процесу можливе у контексті філософської концепції О.Лосева, який образно висловив сутність музичного мистецтва таким чином: «І коли Устремління світової Волі зустріло Форму, в котрій воно затріпотіло, – почалася музика як твір мистецтва» [3].

Підкреслимо, що у процесі реалізації методу моделювання художньо-комунікативних ситуацій викладач, з метою розширення «емоційного поля» студента, не вдавався до вербалізації емоційної програми певного твору, а моделював музичний діалог згідно специфіки музичного твору, що вивчався і вибір якого обумовлювався психологічною сумісністю зі студентом. Використовувався також прийом «додаткового моделювання», що передбачав завдання для студентів: завершити незакінчену ситуацію взаємодії у конструктивному руслі з орієнтацією на власний комунікативний досвід тощо. Системна

робота щодо розв'язання проблемних художньо-комунікативних ситуацій сприяла здатності студентів здійснювати самоконтроль і саморегуляцію власних комунікативних дій з урахуванням художньої цінності музичного твору, його яскравої образності, виразності та вікової доступності для учнів. Студенти вчилися моделювати (конструювати) спеціальні художньо-комунікативні ситуації, що створюють умови для творчої взаємодії суб'єктів художньо-навчального процесу; критично оцінювати неконструктивні ситуації, захищати власну мистецьку позицію, використовувати альтернативні способи оптимального розв'язання художньо-комунікативних задач. Дієвими виявились ситуації конструктивно-поведінкового характеру, що вимагали від студентів конструювання власної поведінки. Варіативність у вирішенні таких комунікативних задач вбирала у себе комбінації відомих технологій, а також власні новаторські розробки студентів. Таким чином, проведена робота активізувала самопізнання та самооцінку студентів, спрямовувала систему їх художньо-педагогічних установок на взаємодію з учнем; творче вирішення художньо-комунікативних проблем.

### Література:

1. Бахтин М.М. как философ / отв. Ред Л.А.Гогойшвили, П.С.Гуревич. – М. : Наука, 1992. – 256 с.
2. Зайцева А.В. Теоретичний аналіз концепту «художньо-комунікативна культура» в проекції педагогіки мистецтв / А.В.Зайцева // Innovative processes in education: Collective monograph. – AMEET Sp. z o.o., Lodz, Poland, 2017. – P. 49–58.
3. Лосев А.Ф. Музыка как предмет логики / А.Ф.Лосев // М. : Академический Проект, 2012. – 205 с. – (Философские технологии).
4. Паньків Л.В. Технологічний підхід у мистецькій освіті: сутність та перспективи / Л.І.Паньків // Innovative processes in education: Collective monograph. – AMEET Sp. z o.o., Lodz, Poland, 2017. – P. 152–159.
5. Петько Л.В. Виховний потенціал методу ситуаційного аналізу («Case study» method) у формуванні професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету / Л.В.Петько // Науковий часопис НПУ імені М.Д.Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання : зб. наук. пр.– К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2015. – Вип. 27. – С. 133–140. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/9455>
6. Петько Л.В. Філософсько-лінгвістичні ідеї розуміння міжлюдської комунікації у соціальному середовищі / Л.В. Петько // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : зб. наук. пр. – Острог : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2015. – Вип. 53. – С. 309–312. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7827>
7. Петько Л.В. Робота над піснею в курсі англійської мови як один із засобів професійної підготовки студентів гуманітарних спеціальностей ВНЗ / Л.В.Петько // Іноземні мови. – 2011. – № 1 – С. 44–48. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7839>
8. Петько Л.В. Англійська мова для студентів-хореографів. Дидактичний матеріал для практичних занять та самостійної роботи студентів з іноземної мови зі спеціальності 6.020202 «Хореографія» : навч. посібник для студ. та викладачів ВНЗ / Л.В.Петько. – К. : Талком, 2016. – 169 с. : іл., портр.
9. Ражников В.Г. Динамика художественного сознания в музыкальном обучении : дис. ... д-ра пед. наук в форме науч. докл.: 13.00.02, 19.00.07 / МГПИ им. В.И.Ленина. – М., 1993. – 70 с.
10. Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод. посібник. – Тернопіль: навчальна книга – Богдан, 2011. – 640 с.
11. Тернопільська В.І. Культура особистості школяра: постановка проблеми / В.І.Тернопільська // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005. – Вип. 24. – С. 130–133.
12. Щолокова О.П. Новітні підходи та технології у професійній підготовці вчителя мистецьких дисциплін / О.П.Щолокова // Innovative processes in education: Collective monograph. – AMEET Sp. z o.o., Lodz, Poland, 2017. – P. 238–246.
13. Pet'ko Lyudmila. The “Case Study” Method as Means of Formation of a Professionally Oriented Foreign Language Teaching Environment in University Conditions / Lyudmila Pet'ko // Intellectual Archive. – 2015. – Volume 4. – Num. 4 (July). Series "Education & Pedagogy". – Toronto : ShinyWordCorp. – PP. 48–65. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7974>



**Kalugina Tetyana**

Applicant at the Department of pedagogy and methodology of primary education  
*Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)*

## **ROLE OF TEACHER'S SELF EDUCATIONAL ACTIVITY FOR RISING HIS PROFESSIONAL COMPETENCE**

**Калугіна Т.В.**

співпошукач кафедри педагогіки та методики початкового навчання  
*НПУ імені М.П. Драгоманова (Україна, Київ)*

### **РОЛЬ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА В ПІДВИЩЕННІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ**

*The concept «self-education» is presented with the aim the improving the content, forms and methods of teacher' activity to "self-education"*

**Keywords:** *self-education, independent work, teachers, professional competence.*

*Проаналізовано зміст поняття «самоосвіта» вчителя з метою вдосконалення змісту, форм і методів самостійної діяльності викладача до самоосвіти.*

**Ключові слова:** *самоосвіта, самостійна робота, викладачі, професійна компетентність.*

Головна мета української системи освіти – створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатне навчатися упродовж життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства. Завданням кожного є вміння самостійно здобувати необхідні знання, вміло застосовувати їх для розв'язання різноманітних соціальних і навчальних проблем, гнучко пристосовуватися до ситуацій, що постійно змінюються; бачити труднощі, що виникають у освітніх процесах, і знаходити шляхи їх раціонального подолання, використовуючи сучасні інноваційні технології; грамотно працювати з інформацією; творчо мислити; генерувати нові ідеї, працювати над розвитком власного інтелекту; підвищувати свій культурний рівень.

Відповідно до положень Національної доктрини розвитку освіти в Україні визначено пріоритет соціальної сфери в державній політиці, її стратегію та основні напрямки розвитку: «Державна політика стосовно безперервної освіти проводиться з урахуванням світових тенденцій розвитку освіти протягом життя, соціально-економічних, технологічних та соціокультурних змін,... формування потреби та здатності особистості до самоосвіти...[1, с. 1]».

У сучасному суспільстві роль самоосвіти все більше зростає, адже це є здатність особистості до професійного і життєвого успіху.

Обґрунтуванню загальнодидактичних основ самоосвіти присвячені праці С. Архангельського, Ю. Бабанського, В. Загвязинського, Н. Кузьміної, В. Сластьоніна, Г. Щукіної та ін. Сучасні дослідження особливостей самоосвітньої діяльності, її сутності та структури, змісту та методів, а також її місця в професійній діяльності представлені в роботах Т.Браже, М.Башкірової, О.Кочетова, В.Кузьміної, А.Маркової, І.Наумченко, П.Пшебильського, Г.Сухобської, Є.Тонконової, Я.Турбовського та ін.

Історичні та соціальні аспекти самоосвіти було досліджено А.Айзенбергом, Б.Райським, М.Скаткіним, Є.Шукліною та ін. Самоосвіта як особлива категорія освіти та як засіб розумового самовдосконалення розглядався А.Веденовим, С.Ріверсом, В.Екземплярьським та ін.

Ідея взаємозв'язку освіти й самоосвіти знайшла свій подальший розвиток у роботах А.Арети, В.Кузя, С.Мельничука, Б.Набоки, Н.Ничкало, М.Піскунова, О.Савченко та ін. У свою чергу, методи самостійної навчальної діяльності, як основи формування самоосвіти, розглядають А.Алексюк, В.Бондар, Д.Лордкіпанідзе, О.Мороз, М.Ярмаченко та ін.

Сучасна педагогіка має потребу у висококваліфікованих спеціалістах, які здатні творчо підходити до організації навчально-виховного процесу та досягати високих якісних результатів. Виконати покладену на нього місію вчитель зможе лише в тому випадку, якщо

буде постійно збагачуватися науковими знаннями, педагогічними вміннями, буде вдосконалювати свою особистість.

Загальновідомо, що в системі організації навчального-виховного процесу, як правило, основна увага приділяється змісту та пошуку раціональних організаційних форм і методів навчання й виховання, хоча практика доводить інше: головне – не сам метод чи форма, а їхній інструментарій, уміння вчителя поєднати їх із вимогами і можливостями учнів. Причому, виховання підростаючого покоління, підготовка його до життя в самому широкому розумінні – одне з найважливіших завдань школи. Успішне розв'язання цього завдання залежить від учителя. Народний учитель – творець духовного світу юної особистості, довірена особа суспільства, якому воно ввіряє найдорожче, найцінніше – дітей.

У створенні особистісно-орієнтованої системи професійного вчителя зростання вагому роль відіграє педагогічний моніторинг. Зарядки педагогічному моніторингу відбувається накопичення інформації про кожного викладача, що забезпечує безперервне відстеження професійного рівня. Одним із варіантів рішення цієї проблеми є «Моніторинг професійної педагогічної компетентності викладача». Ця методика сприяє не тільки виявленню рівня професійної компетентності викладача, а й оцінці компетентності студента таким чином складається пропорційна залежність: «Від компетентності викладача до компетентності студента».

Удосконалення рівня професійної компетентності – один з основних напрямків реформування системи освіти. Головні нормативно-правові документи Міністерства освіти і науки України свідчать: «Педагогічні та науково педагогічні працівники зобов'язані постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру» (Закон України «Про освіту»); «Підготовка педагогічних і науково педагогічних працівників та професійне самовдосконалення – важлива умова модернізації освіти» (Національна доктрина розвитку освіти).

Виходячи з цього, головним завданням післядипломної педагогічної та методичної служби в педколективі не випадково стало питання стимулювання самоосвіти та саморозвитку педагогічних кадрів і надання своєчасної методичної допомоги кожному вчителю з цього питання.

Завдання вдосконалення професійної компетентності педагогічних кадрів, підвищення їхнього наукового та загальноосвітнього рівня вирішується через систему методичної діяльності. У створенні особистісно-зорієнтованої системи професійного зростання вагому роль відіграє організація самоосвітньої діяльності. Самоосвіта – це безперервний процес саморозвитку та самовдосконалення вчителя. Вона є основною формою підвищення професійної педагогічної компетентності, яка складається з удосконалення педагогічного досвіду шляхом цілеспрямованої самоосвітньої підготовки.

Чим краще усвідомлює викладач високе призначення, тим краще розуміє вимоги до власної особистості, тим активніше працює над собою. А це основа професійного успіху.

Відмінною рисою самоосвіти педагога є те, що результат такої роботи – розвиток студента, а не тільки самовдосконалення в особистому та професійному планах [6; 7; 8; 9; 10; 11; 13; 14; 15; 16].

Показником ефективності педагогічної самоосвіти є, насамперед, якість організованого викладачем навчально-виховного процесу та професійно-кваліфікаційного зростання педагога.

Досконала організація самоосвіти залежить від багатьох факторів. Значно залежить від мотивів самоосвіти, об'єктивної та суб'єктивної значущості, теоретичної та практичної підготовки, ступеня оволодіння вміннями здержувати самоосвітню роботу.

Мотиви формування безперервної освіти викладача дуже різноманітні. Це і прагнення до постійного самовдосконалення та самовираження, розширення кругозору, підвищення рівня розвитку всіх видів компетентностей, створення позитивного іміджу серед студентів, колег, підвищення категорій, отримання нагород і т. д.

Бажано, щоб самоосвіта для викладача стала необхідністю, тому що тільки тоді він досягає поставленої мети, творчо зростає, а головне – бачить і розвиває здібності своїх студентів.

Ефективність самоосвіти викладача залежить від стилю управління педагогічним колективом, який передбачає індивідуальний підхід до кожного викладача, всіляку підтримку його творчості, прагнення до самореалізації. Тому самоосвіті сприяє методична служба, адміністрація закладу. Ставимо собі за мету створити викладачу умови для інтелектуального, соціального та духовного розвитку, самореалізації особистості; прагнемо досягти оптимальної реалізації впливу самоосвіти на розвиток особистості викладача та студентів.

Можна використовувати такі форми й методи керівництва з боку адміністрації закладу самоосвітою викладача: 1) систематичне пояснення колегам ролі самоосвітньої роботи; 2) індивідуальні бесіди з викладачами про основні напрямки самоосвітньої роботи; 3) розроблення окремих рекомендацій з метою підвищення педагогічної ефективності з навчальних занять; 4) комплектування та поповнення бібліотечного фонду літературою з питань самоосвіти, новинками психолого-педагогічної літератури: фаховими методичними журналами, новими книгами з педагогіки та психології; 5) систематичне підбиття підсумків самоосвітньої роботи викладача, аналіз підсумків навчально-виховної роботи, визначення завдань на наступний рік.

Не лише поштовх до професійного та культурного зростання педагога, але й джерело підвищення його професійної компетентності – у читанні книжки. Тож неабияке значення при цьому має бібліотека майбутнього вчителя.

Організуючим центром методичної роботи є методичний кабінет, у якому організуючу функцію виконує методична рада, що координує зміст, форми та методи роботи з підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Тут сформований банк матеріалів: списки рекомендованої для самостійного опрацювання літератури, різні варіанти планів самоосвітньої роботи, тексти доповідей, зразки рефератів за результатами самоосвітньої діяльності тощо.

Відомо, що систематичне взаємовідвідування викладачами занять, ділові та рольові ігри, інші форми методичної роботи не розв'язують повністю складних проблем підвищення кваліфікації тому що навіть найдосконаліша колективна система методичної роботи не може врахувати індивідуальної потреби вчителя в новітній інформації, ознайомити його з необхідною фаховою літературою. Тож самоосвіта є необхідним елементом виробничої діяльності, який вільно обирає матеріал, прийоми й засоби роботи над собою. Саме такий принцип організації самоосвіти – поєднання її обов'язкового характеру з добровільно вибраним змістом – найбільше виправдав себе. Однак це не самоціль. Адже в процесі самоосвіти вчитель має реалізувати дидактичні принципи (що вимагає єдності ідейно-політичної і професійної підготовки, посилення уваги до методологічних знань), неабиякої уваги вимагає комплексне вивчення питань соціології, психології, теорії виховання. При цьому особливу увагу звертаємо на випереджальний характер підвищення кваліфікації педагога, своєчасне отримання наукової інформації, рекомендації науки та передового досвіду.

Отже, самоосвітня діяльність викладача є доповненням до форм загальної й професійної освіти, навички якої формуються під впливом свідомого засвоєння загальноприйнятих прийомів і правил самоосвіти. Розвиток освіти та самоосвіти призводить до автономізації останньої як самостійного соціокультурного феномена. Тому, в умовах сучасності, самоосвіта особистості стала соціокультурною проблемою. Від її оптимального вирішення залежить соціальна мобільність і загальна культура особистості, перспективи розвитку суспільства та його соціальних інститутів.

### **Література:**

1. Григоренко Л. Самостійна робота як фактор підвищення ефективності підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності / Л.Григоренко // Рідна школа. – 2005. – № 8 (907). – С. 22–24.

2. Громцева А.К. Формирование у школьников готовности к самообразованию: учеб. пособие по спецкурсу для студ. пед. ин-тов / А.К.Громцева– М. : Просвещение, 1983. – 144 с.
3. Інноваційна освітня діяльність: регіональні аспекти: тези Міжнар. наук.-практ. конф. (14-15 квіт. 2011 р., м. Біла Церква) / за наук. ред.. В.В.Олійника, Н.І.Клокарь, Л.М.Карамушки, В.В.Лапинського. – Біла Церква: [б.в.], 2011 – 220 с.
4. Матвієнко О.В. Педагогічне спілкування вчителя як складова професійної готовності до педагогічної взаємодії в навчально-виховному середовищі школи першого ступеня / О.В.Матвієнко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки: [зб. наук. статей]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 95. – С. 123–130.
5. Матвієнко О.В. Суб'єктність студента як мета університетської освіти / О.В.Матвієнко // Вища освіта України. – Додаток 3. Том II (9). – Тематичний випуск «Вища освіта у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – 2008. – С. 387-393.
6. Матвієнко О. Сучасні проблеми професійної підготовки майбутніх учителів до виховної діяльності / О. Матвієнко // Гуманітарний вісник – Додаток 1 до Вип. 27, Том IV (37): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – К. : Гнозис, 2012. - С. 278–285
7. Петько Л.В. Активізація творчого розвитку особистості учнів як фактор педагогічної майстерності вчителя іноземної мови / Л.В.Петько // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2010. – № 2. – С. 99–103. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7840>
8. Петько Л.В. Англійська мова для студентів-психологів та дефектологів. Дидактичний матеріал для практичних занять та самостійної роботи студентів з іноземної мови зі спеціальностей: 6.010105 «Корекційна освіта (за нозологіями)», 6.030102 «Психологія», 6.030103 «Практична психологія»: навч. посібник для студентів, магістрантів, аспірантів. – К. : Талком, 2015. – 160 с.
9. Петько Л.В. Впровадження української національної ідеї в процес іноземної освіти майбутніх педагогів / Л.В.Петько // Вища освіта України. - 2013. – № 2. – С. 68–74. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7829>
10. Петько Л.В. Залучення студентів коледжів до проектних методик англійською мовою – одна із умов неперервної освіти / Л.В.Петько // Наукова сесія присвячена 175-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова / упор. Л.П.Вовк, О.С.Падалка. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – Книга 2. – С. 383–387. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7937>
11. Петько Л.В. Підготовка нового педагога-економіста – виклик сучасній педагогічній університетській освіті (на прикладі створення нових навчальних програм з іноземної мови за фахом зі спеціальності 6.030601 «Менеджмент (управління персоналом)» / Л.В. Петько // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 27. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: зб. наук. пр. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2013. – С. 95–101. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7832>
12. Сікорський П.І. Теоретико-методичні основи диференційованого навчання. – Львів: Каменяр, 1998. – 196 с.
13. Тернопільська В.І. Моделирование процесса формирования самообразовательной компетентности будущих специалистов / В.І.Тернопільська // Педагогічна освіта: теорія і практика. – 2016. – №25. – С. 16–22.
14. Тернопільська В.І. Структура професійної компетентності майбутнього фахівця / В.І.Тернопільська // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2012. – Вип. 9. – С. 208–213.
15. Kalugina Tetyana. Actual problems of lecturers' self-education activity in higher education institutions // Geopolitical processes in the world today: Collection of scientific articles. – «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education. Vienna (Austria). 2016. – P. 298–301. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/12226>
16. Matvienko O.V. Theoretical bases of teacher's professional formation / O. Matvienko // Economics, management, law: socio-economic aspects of development: Collection of scientific articles. Vol 2. – Edizioni magi, Roma, Italy, 2016. – p. 237–239.

**Kravets N.P.**

Ph.D., Associate Professor

*Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)*

## **THE ORGANIZATIONAL SYSTEM FOR LEARNING IN LITERATURE STUDENTS' BOOKS AS THE MAIN FACTOR IN UPBRINGING OF STUDENTS WITH LEARNING DISABILITIES**

**Кравець Н.П.**

канд. пед. наук, доцент

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова*

### **АПАРАТ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАСВОЄННЯ У ПІДРУЧНИКАХ З ЛІТЕРАТУРИ – ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ВИХОВАННЯ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ ЯК КОМПЕТЕНТНИХ ЧИТАЧІВ**

*The author describes the organizational system for learning in literature students' books as the main factor in upbringing of students with learning disabilities*

**Key words:** *students with learning disabilities, Literature students' books, reading competence, organizational system for learning.*

*У статті розглянуто значення та корекційний вплив на розумово відсталих учнів апарату організації засвоєння підручників з літератури.*

**Ключові слова:** *розумово відсталі учні, підручник з літератури, апарат організації засвоєння, корекція, компетентність, читацька діяльність.*

У ХХІ-му столітті змінилися акценти спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих учнів щодо їх завдання. Провідну роль зайняв компетентнісний підхід, який на перше місце виводить не освіченість учня, а уміння вирішувати проблеми, що виникають у різноманітних ситуаціях. Особливостям організації навчання на засадах компетентнісного підходу присвячено роботи як українських, так і зарубіжних вчених (М. Алексєєв, Н. Бібік, М. Вашуленко, Дж. Равен, І. Зимня, В. Мартиненко, О. Новіков, І. Пометун, М. Поташник, О. Савченко, Т. Шамова, А. Хуторський та ін.). Н. Бібік розглядає компетентність як «інтегрований результат освіти, присвоєний особистістю. Це передбачає зміщення акцентів із накопичення нормативно визначених знань, умінь та навичок на формування й розвиток умінь діяти, застосовувати досвід у проблемних умовах» [1, с. 53]. За О. Савченко «компетентність є мірою того, що індивід може зробити у конкретно визначений час» [7, с. 5]. Як вказує І. Пометун, під компетентністю людини педагоги розуміють спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання. Вони дозволяють людині визначати, тобто ідентифікувати і розв'язувати незалежно від контексту (від ситуації) проблеми, характерні для певної сфери діяльності [3, с. 18]. Провідні (життєві) компетентності становлять основний набір найзагальніших понять, які варто розглядати як комплекс знань, умінь, навичок, цінностей та відношень стосовно відповідних навчальних галузей та життєвих сфер учнів.

Готуючи підручники з літератури для розумово відсталих учнів, ми керувалися тим, що основні результати навчання літератури спрямовуватимуться на досягнення учнями читацької компетентності в процесі читацької діяльності.

**Виклад основного матеріалу.** Для розумово відсталих учнів однією з важливих виступає читацька компетентність, завдяки якій вони оволодівають уміннями здобувати знання та певну необхідну інформацію. Інформатизації освіти сприяють і сучасні комп'ютерні технології. Проте розумово відсталі школярі в силу притаманних їм психофізичних особливостей переважно більшість інформації отримують з паперових носіїв (навчальні підручники з різних навчальних предметів, художня та науково-пізнавальна література, дитяча періодика), завдяки чому оволодівають провідними компетентностями в силу своїх можливостей. Основним засобом оволодіння розумово відсталими учнями 7–10 класів життєвою (провідною) компетентністю, складовою якої виступає читацька

компетентність, є підручник з літератури, оскільки літературі притаманні відповідні функції: виховна, корекційна, пізнавальна, інформаційна, естетична, етична, розвиваюча з точки зору впливу літератури на дітей з порушеннями розумового розвитку. Забезпечується це завдяки текстовому й позатекстовому складових компонентів кожного підручника з літератури. Закладений у підручнику текстовий і позатекстовий матеріал насамперед спрямований на формування у школярів читацьких та компетентнісних умінь, оволодівши якими вони зможуть здобувати відповідну інформацію та використовувати її для власних потреб у будь-яких життєвих ситуаціях. Текстовий матеріал добирається відповідно до Державного освітнього стандарту з літератури для розумово відсталих учнів і передбачає кілька змістових ліній, зокрема «зміст освіти» (коло читання), яке становлять художні та науково-пізнавальні твори для читання. Позатекстовий матеріал охоплює апарат організації засвоєння та апарат орієнтування.

Зважаючи на значення складових компонентів підручника з літератури, ми цікавилися рядом питань: мотивація розумово відсталих підлітків до читання літератури; читацькі уподобання учнів; наявність у сім'ях художньої та науково-пізнавальної дитячої літератури.

Результати проведеного нами дослідження з метою вияву мотивації підлітків до читання літератури свідчать, що 65% опитаним властиве меркантильне ставлення до читання літератури: «вчителька задавала прочитати; якщо правильно перекажу прочитане, то отримаю високий бал; подобається читати казки». Пізнавальні, потребнісні, інформаційні мотиви щодо читання літератури характерні для 17% учнів; 18% опитаних школярів не змогли пояснити власних мотивів щодо читання літератури: «читаю і все».

Читацькі уподобання розумово відсталих підлітків 7-9 класів теж досить різноманітні: 12,5% усіх респондентів виявили бажання читати «про природу, тварин»; 12,5% дев'ятикласників – про кохання (з них 8,9% дівчат і 3,6% хлопців з діагнозом «синдром Дауна»). 5,4% школярів восьмих і дев'ятих класів бажали читати «про науку» (вказували конкретно: філософія, історія). Під впливом друзів із масової школи, засобів масової інформації, знайомих – 5,4% респондентів бажали читати «про Гаррі».

Водночас ми вивчали наявність у родинях літератури для домашнього читання підлітками. Лише у 16,5% сімей була наявна дитяча література, переважно вітчизняні й зарубіжні народні та літературні казки і оповідання про дітей. Проте, незважаючи на наявність літератури, 48,2% школярів її не читали; крім того, у 87,4% сімей батьки не цікавилися про що читають діти і чи взагалі читають будь-яку літературу. Також ми поцікавилися, чи в повній мірі учителі використовують поданий у підручниках з літератури позатекстовий матеріал, зокрема апарат організації засвоєння (АОЗ), який Д.Зуєв розглядає як позатекстовий компонент підручника, «як вербальні структурні елементи шкільного підручника, за допомогою яких досягається найбільш цілеспрямована й продуктивна переробка матеріалу підручника у свідомість учня шляхом активізації розумових і емоційних зусиль у процесі самостійного засвоєння знань» [2, с. 169; 4; 5; 6; 8].

Для розумово відсталих структура і зміст АОЗ є досить важливими, оскільки АОЗ спрямований на усвідомлення сутності змісту та смислу тексту твору, реалізацію літературознавчої пропедевтики завдяки спрямованості запитань і завдань на засвоєння відповідних понять, термінів. Завдяки АОЗ учні оволодівають компонентами читацької діяльності: змістовим (засвоюють відомі й нові знання, уміння, навички); мотиваційним (формується ставлення до читання художньої та науково-пізнавальної літератури); процесуальним (оволодівають способами виконання діяльності на різних рівнях складності), рефлексивним (висловлюють власне ставлення до прочитаного, розуміння його сутності), засвоюючи групи когнітивних умінь: знаходження в тексті інформації, заданої в явному чи неявному вигляді; інтерпретація тексту; рефлексія та оцінка тексту. У підготовлених нами підручниках для 2, 5, 7, 10 класів для розумово відсталих учнів кожен пункт АОЗ (запитання, завдання, ілюстрації) спрямований на ознайомлення, уточнення, систематизацію, корекцію, формування, закріплення й повторення відповідних читацьких знань та умінь.

Розробляючи АОЗ до творів, ми враховували, що в кожному класі навчаються учні з різним рівнем розвитку пізнавальних можливостей, тобто школярі з легкою та з помірною розумовою відсталістю. З цією метою особливу увагу звертали на АОЗ, його структуру, змістове наповнення до кожного твору, намагаючись так формулювати й диференціювати запитання і завдання, щоб якнайповніше враховувати принципи побудови АОЗ: доступності, системності, доцільності, послідовності, достатності, розвитку, перехід від простого до складного, дотримуючись корекційного спрямування кожного принципу. Вказані принципи ми вважаємо основними показниками, опираючись на які, варто структурувати АОЗ. Враховуючи специфіку творів різних жанрів, дотримуючись принципу доступності, запитання і завдання добирали та розміщували з урахуванням складності для сприймання їхньої сутності розумово відсталими учнями, розуміння та усвідомлення з метою подальшого виконання. Зокрема, до епічних творів подавали більше запитань і завдань на визначення сутності причинно-наслідкових зв'язків, закладених у творах. Також диференціювали запитання і завдання щодо реалізації в них традиційних та інноваційних методів навчання літератури. Так, до творів побутової тематики переважали запитання й завдання репродуктивного методу та завдання, що стосуються діалогових технологій. Твори історичної тематики супроводжували евристично спрямовані запитання. Методу творчого читання та комп'ютерним технологіям надавали перевагу в роботі з ліричними і гумористичними творами. Окремі запитання й завдання дослідницького методу спрямовували на більш глибоке проникнення учнів у сутність творів історичної тематики, ознайомлення й проведення аналізу творів та біографій авторів. Водночас пропонували завдання на використання елементів методу творчого читання та комп'ютерних технологій (перегляд і прослуховування відповідних аудіовідеозаписів, перегляд слайдів).

На предмет вияву використання запитань і завдань АОЗ на уроці в процесі опрацювання з учнями творів епічного або ліричного характеру провели анкетування учителів, які викладають учням літературу. Учителі відповідали на ряд запитань: Яким чином звертаєте увагу учнів на АОЗ? Чи влаштовує Вас структура АОЗ, подана до творів у підручниках з літератури? Якщо твір об'ємний, розрахований на опрацювання протягом 3–4 уроків, як доцільніше подавати АОЗ: до кожного параграфу (розділу) твору з коментуванням, чи в кінці твору? Як, на Вашу думку, доцільніше подавати завдання щодо складання учнями плану: скласти план до певного розділу твору чи до всього твору? Чому?

Відповіді отримали досить неоднозначні. Переважна більшість учителів (63%) відповіли, що у процесі роботи з твором не звертають увагу учнів на АОЗ. Запитання і завдання з АОЗ пропонують школярам в усній формі, не спонукаючи їх до самостійного читання запитань і завдань. 26% респондентів повідомили, що звертають увагу учнів на запитання АОЗ лише в кінці уроку, коли пояснюють домашнє завдання. 11% учителів пропонували учням твір епічного характеру прочитати та навчитися переказувати, ліричного – навчитися правильно читати. Щодо структури АОЗ респонденти рекомендували не подавати завдань, розрахованих на довготривале виконання їх учнями (10–13 хв.). Відповідаючи, не звернули увагу на роль ілюстративного матеріалу в АОЗ. Також лише 37% опитаних погоджувалися із пропозицією подавати в АОЗ запитання і завдання, що стосуються інноваційних технологій навчання літератури: діалогові, комп'ютерні технології, літературні ігри, засоби альтернативної комунікації та розміщувати в АОЗ ілюстративний матеріал. Переважно це молоді учителі та учителі середнього віку. Щодо розміщення АОЗ респонденти виявилися одностайними: рекомендували подавати невеликий за обсягом АОЗ до кожного параграфу (розділу) твору з коментуванням, а у кінці твору рекомендували подавати розширений АОЗ з метою уточнення, систематизації та закріплення знань учнів.

Питання про роботу учнів над планом твору викликало дискусію. Одна частина учителів (72%) повідомила, що завдання на складання плану твору учні краще виконують, коли прочитають і проаналізують увесь твір; друга частина опитаних рекомендувала подавати завдання на складання плану як до певного розділу (параграфу) твору, так і в кінці

твору, мотивуючи вибір тим, що така робота допоможе краще зрозуміти й усвідомити сутність зображеного у творі.

Відомо, що читацька діяльність учнів набуває мотивованості завдяки ілюструванню підручників дидактично доцільним ілюстративним матеріалом.

Аналізуючи роль АОЗ у підручниках з літератури для розумово відсталих учнів, ми визначили значення та місце ілюстративного матеріалу в АОЗ до кожного твору, зважаючи на те, що ілюстративний матеріал несе відповідні функції: пізнавальну – допомагає більш повно зрозуміти сутність зображеного у творі; інформаційну – подає, уточнює інформацію про прочитане; корекційну – коригує неправильно зрозуміле учнями з твору; розвиткову – забезпечує розвиток зорового сприймання, пам'яті, мислення, сприяє уточненню й корекції уяви, образного мислення, уточнення й закріплення отриманих знань та умінь; естетичну – спрямований на виховання естетичних смаків школярів. Тому з метою забезпечення учнями належного сприймання змісту твору, розуміння його смислу значну увагу приділяли розміщенню ілюстративного матеріалу у підручниках: розміщувати ілюстративний матеріал не лише перед змістом твору, безпосередньо у змісті твору, після твору, а й у АОЗ та в підсумковій рубриці. Ілюстративний матеріал АОЗ допомагає учням зрозуміти сутність епізоду з прочитаного твору, порівняти твори тощо.

**Висновки.** Здійснене дослідження дає підстави зробити висновки про те, що належним чином сформований апарат організації засвоєння у підручниках з літератури дає можливість розумово відсталим учням-читачам оволодіти змістом твору, вникнути в його сутність та скоригувати притаманні розумово відсталим порушення пізнавальної діяльності, забезпечуючи позитивне ставлення до читання літератури, виховуючи їх як компетентних читачів.

#### Література:

1. Бібік Н.М. Переваги і результати запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті / Н.М.Бібік // Український педагогічний журнал, 2015. – №1. – С. 47–69.
2. Зуев Д.Д. Школьный учебник / Д.Д.Зуев. – М. : Педагогика, 1983. – 238 с.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О.В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с.
4. Петько Л.В. Англійська мова для студентів-психологів та дефектологів. Дидактичний матеріал для практичних занять та самостійної роботи студентів з іноземної мови зі спеціальностей: 6.010105 «Корекційна освіта (за нозологіями)», 6.030102 «Психологія», 6.030103 «Практична психологія»: навч. посібник для студентів, магістрантів, аспірантів. – К. : Талком, 2015. – 160 с.
5. Петько Л.В. Проблеми шкільного підручника з англійської мови / Л.В.Петько // Іноземні мови. – 2007. – № 3. – С. 14–15. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7881>
6. Петько Л.В. Стимулювання творчих здібностей підлітків засобами втілення образу казкового персон/ Л.В.Петько // Лялька як знак, образ, функція: Матер. всеукр. наук.-практ. конф. «Другі Марка Грушевського читання» / за ред. О.С.Найдена. – Київ. : ВД «Стилос», 2010. – С. 200–204. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7887>
7. Савченко О.Я. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти / О.Я. Савченко // Рідна школа, 2011. – № 8-9 – С. 4–8.
8. Kravets N.P. Correct values of illustrations in literature textbooks for mentally retarded pupils / N.P.Kravets // Trends in der Entwicklung der nationalen und internationalen Wissenschaft: Sammelwerk der wissenschaftlichen artikel. – Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2016. – S. 302–306.
9. Kravets N.P. Reading book as effective means to the formation readers' skills of mentally retarded pupils / N.P. Kravets // Prospects for development of education and science: Collection of scientific articles – Academic Publishing House of the Agricultural University Plovdiv, Bulgaria. – 2016. – PP. 314–317. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10884>.
10. Readiness of Mentally Retarded Pupils-Teenagers to the Reader's Activity Mastering /N.P. Kravets //Intellectual Arhive. – 2015. – Volume 4. Num. 4 (July). Series "Education & Pedagogy". – Toronto: Shiny Word Corp. – PP. 123–136. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/8413>.



**Kulyk Olena**

Ph.D in Pedagogic, Associate professor

«SHEI Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical Gregory Skovoroda University»

## **REFLECTION AS A COMPONENT TO PROFESSIONAL BECOMING TOMORROW'S SPECIALIST IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM**

**Олена КУЛИК,**

кандидат педагогічних наук, доцент

ДВНЗ Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди

### **РЕФЛЕКСІЯ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

*So far the term «reflection» has become special in science, there is a wide range of its polysemantic interpretation. A wide range of different thoughts, ideas, analyses, conclusions and proposes about the given phenomenon could be found in the works of philosophers, pedagogues, politics, sociologists and the representatives of the more “modern” humanitarian sciences. Without competing with the authors of the dictionaries, monographs and educational books we tried to widen the modern point of the view about this term.*

**Key words:** reflection, philosophy, psychology, pedagogy, reflective learning, higher education, concept analysis.

*Оскільки поняття «рефлексія» стало спеціальнонауковим, на сьогодні існує величезний діапазон неоднозначних його інтерпретацій. У працях філософів, педагогів, політологів, соціологів та представників більш «молодих» гуманітарних наук знаходимо широку палітру думок, ідей, аналізів, висновків і пропозицій щодо означеного феномена. Не конкуруючи з авторами словників, монографій і навчальних посібників, у нашому дослідженні ми намагалися розширити сучасне бачення цього поняття.*

**Ключові слова:** рефлексія, філософія, психологія, лінгвістика, педагогіка, дидактика.

**Постановка проблеми.** Останніми роками у різних галузях наук помітно зростає зацікавленість дослідників проблемами рефлексії. Це пояснюється на сам перед тим, що в нинішніх соціально-економічних умовах рефлексія є одним із найважливіших складників і «виживання», і продуктивності, і успішності, а отже, й конкурентоспроможності на ринку праці.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Аналітичний огляд наукової літератури засвідчив, що проблема рефлексії – одна з найдавніших і одвічно актуальних – загострює увагу фахівців у різних галузях наук. Їй приділяли увагу філософи (Аристотель, Г.В.Ф.Гегель, Р.Декарт, І.Кант, Сократ та ін.), психологи та психолінгвісти (Л.Виготський, П.Гальперін, Д.Ельконін, О.Леонтьєв, Дж.Локк, І.Кон, Я.Пономарьов, С.Рубінштейн), лінгвісти (І.Бодуен де Куртене, В. фон Гумбольдт, М.Ніколіна, А.Плотнікова, О.Шмельов, М.Шумаріна, та ін.), фахівці в галузі педагогіки й дидактики (В.Желанова, В.Краєвський, А.Макаренко, І.Прокоп'єв, В.Сухомлинський, О.Хуторський та ін.). На сьогодні особливо активно досліджується рефлексивна діяльність в процесі навчання дітей і дорослих, професійній діяльності, творчості. І все частіше дослідники говорять про рефлексію як про необхідний складник професійного розвитку педагога, зокрема й фахівця в системі вищої освіти.

**Виокремлення невирішених аспектів проблеми.** Однак, за нашими спостереженнями, у наукових статтях автори часто обмежуються таким визначенням: рефлексія (від латинської reflexio – звернення назад) як процес пізнання людиною самої себе, свого внутрішнього світу, аналіз власних думок і переживань, роздуми про себе; усвідомлення того, як сприймають і оцінюють людину інші люди. Така характеристика недостатньо повно відображає сутність досліджуваного поняття, оскільки тільки частково враховує його тлумачення в галузі філософії та соціальної психології, але зовсім не враховує здобутків у психолінгвістиці, лінгвістиці й педагогіці. До того ж, рефлексія дає можливість з'ясувати, наскільки послідовною, цілеспрямованою і ефективною була та чи інша діяльність і чи досягнуто бажаного результату, а відтак, – це не тільки вміння, значуще для професії, і не тільки конкретна розумова операція, а й окремий, специфічний вид діяльності.

**Мета дослідження.** Ураховуючи те, що чітке визначення будь-якого терміна, з'ясування його сутності – необхідний і обов'язковий крок емпіричного дослідження, спробуємо обґрунтувати рефлексію як наукове поняття, проаналізувавши літературу в галузі філософії, психології, лінгвістики й педагогіки початку ХХІ століття та інтегрувати його в площину професійного становлення майбутнього фахівця в системі вищої освіти.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** *Рефлексія у філософській науці.* Щоб усвідомити сутність феномена «рефлексія», ми звернулися до навчальних посібників з філософії та словникових статей у філософських лексикографічних працях.

Автор навчального посібника «Філософія: конспект лекцій і словник термінів (елементарний курс)» О.Удовиченко рефлексію трактує як *«основу форму філософствування, принцип мислення, що спрямовує людину на усвідомлення власного психічного стану, думок і уявлень про ті чи інші явища й процеси»* [21, с. 156].

У навчальному посібнику «Філософія науки: Сучасна епістемологія. Наукове знання в динаміці культури. Методологія наукового дослідження» Л.Мікешіної визначення подано більш стисло, але дещо дублюється: *«рефлексія – це аналіз і осмислення основ культури, її досягнень, а також змісту знань, почуттів і життєдіяльності людини. Одна з форм – саморефлексія, спрямована на осмислення своїх власних дій»* [12, с. 434].

У «Філософському енциклопедичному словнику» за редакцією Є.Губського рефлексія трактується як *«процес осмислення чого-небудь за допомогою вивчення й порівняння. У вузькому змісті – «новий поворот» духу після здійснення пізнавального акту до Я (як центру акту) і його мікрокосмосу, завдяки чому стає можливим присвоєння пізнаного [22, с. 413]»*.

У «Новітньому філософському словнику» А.Грицанова рефлексія тлумачиться як *тип філософського мислення, спрямований на осмислення й обґрунтування власних думок, що вимагає звернення свідомості на себе* [4, с.828].

У «Філософській енциклопедії» В. Кемерова подається таке визначення: *«рефлексія – принцип філософського мислення, спрямований на осмислення й обґрунтування власних думок»* [9, с. 745].

У «Філософському словнику» сучасний французький філософ Дід'є Жюліа визначення рефлексії конкретизує й уточнює: *«це розумова настанова того, хто уникає поспіху в судженнях та імпульсивності в поведінці. У більш вузькому змісті рефлексія означає розумову зосередженість у процесі висвітлення ідей та аналізу почуттів»* [7, с. 357].

Проаналізувавши понад 20 словників і посібників з філософії, ми навели тлумачення рефлексії тільки з 6-ти, оскільки, незважаючи на те, що одні з них рефлексію називають *процесом*, інші – *принципом*, треті – *типом мислення*, четверті – *аналізом, розумовою настановою, зосередженістю*, основна думка в усіх авторів збігається – це **філософське поняття, що характеризує форму теоретичної діяльності людини, яка спрямована на осмислення своїх дій, всієї людської культури та її основ, унаслідок чого людська свідомість постає як самосвідомість.**

*Рефлексія у психологічній науці.* Феномен рефлексії почав досліджуватися в психології значно пізніше, ніж у філософії, оскільки статусу самостійної науки психологія набула лише в 60-х роках ХІХ століття. У той час не спостерігалось такої зацікавленості до рефлексії, однак із часом вона посіла належне місце в понятійному апараті психології як науки. У межах поставленої мети нас цікавлять сучасні підходи до визначення рефлексії.

Так, у навчальному посібнику «Психічне здоров'я і захисні механізми особистості» Л.Дьоміної та І.Ральнікової рефлексія розглядається як *«властивість психіки відбивати власні стани, відношення, переживання, керувати особистісними цінностями»* [5, с. 30].

У «Довіднику із психології й психіатрії дитячого і підліткового віку» С.Циркіна визначення розглядається в широкому й вузькому змісті: *«1) міркування, самоспостереження, самопізнання; 2) форма теоретичної діяльності людини, спрямована на осмислення власних дій і їхніх законів»* [24, с. 117; 14; 27; 28].

Заслуговує на увагу визначення Л.Орбан-Лембрик, подане у підручнику «Соціальна психологія»: *«рефлексія – це усвідомлення індивідом того, як його сприймають і оцінюють*

інші індивіди або спільності; *вид пізнання*, у процесі якого суб'єкт стає об'єктом свого спостереження; роздуми, аналіз власного психічного стану» [13, с. 224; 15; 17].

У «Великому психологічному словнику» за редакцією Б.Мещерякової та В.Зінченка ми знаходимо слово «рефлексія», що означає «*розумовий* раціональний процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе: власних дій, поведінки, мовлення, досвіду, почуттів, станів, властивостей характеру, відношень до себе й інших, своїх завдань, призначення тощо» [2, с.423].

У навчальному посібнику М.Савчин, З.Гавриш «Вступ до спеціальності: Психолог, практичний психолог» визначення більш конкретизується й уточнюється. Рефлексія розглядається як *самоаналіз*, дослідження людиною свого внутрішнього світу й поведінки, у результаті чого людина усвідомлює себе по-іншому, оскільки *співвідношення власних почуттів і переживань з почуттями і переживаннями іншої людини, аналіз і розуміння своєї поведінки* дає можливість їй побачити ситуацію і себе в ній з іншого боку, що сприяє більш адекватній оцінці власної поведінки [20, с. 120].

Ці трактування рефлексії, незважаючи на певну неоднозначність у визначеннях (*властивість психіки, форма теоретичної діяльності, розумовий процес, самоаналіз* тощо), є, фактично, аксіомами в психології, соціальній психології та інших гуманітарних науках. Узагальнивши погляди фахівців у галузі психології можемо трактувати **поняття рефлексії як процес самопізнання та самоусвідомлення суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів.**

*Рефлексія в лінгвістичній науці.* Першим ученим, який акцентував увагу на проблемі рефлексії в мовному процесі, був І.Бодуен де Куртене. Він активно протестував проти ототожнення психіки й свідомості, послідовно протиставляв «мовне мислення» і «мовленнєве мислення», які, за його словами, відрізняються «...настільки, наскільки знання фізіологічних процесів відрізняються від їхнього здійснення [1, с. 52]». Деякі напрямки окреслено розглядаються Л.Петько [16; 18].

Потрібно зазначити, що феномен рефлексії у лінгвістиці вивчений поки недостатньо. Дотепер немає єдиної типології мовних засобів, за допомогою яких через текст можна побачити особливості мовної особистості в аспекті ставлення до мови і довкілля. Немає розробленої теорії мовної рефлексії, керування мовними процесами на основі цієї рефлексії. До нечисленних винятків належить книга Рагнара Ромметфейта «Мова, мовлення й комунікація», однак видана вона норвезькою мовою й тому доступна лише обмеженому колу дослідників. Таким чином, питання, пов'язані з рефлексією, виявилися поза основними дослідницькими напрямками сучасної лінгвістики. Ніякою мірою на претендуючи на повноту огляду, ми все-таки спробуємо проаналізувати сучасні словники та наукові посібники з лінгвістики й зробити певні висновки.

Г.Яворська у посібнику «Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада» тлумачить явище рефлексії так: *«рефлексія над мовою може реалізуватися у двох основних планах: перший (поверхневий) її рівень складається з поглядів на мову, характерних для певної мовної спільноти чи окремих суспільних верств; другий (глибинний) рівень реалізується у мовній поведінці, а саме – в активному виборі мовних варіантів, які вважають правильними чи більш прийнятними, за рахунок інших варіантів, що сприймаються, відповідно, як непридатні»* [26, с. 143].

Н.Запольська розглядає поняття «лінгвістична рефлексія», яке тлумачить як *реалізацію універсального прагнення людини надати літературно-мовному досвідові впорядкований і раціональний характер, скоординувати власний літературно-мовний досвід з досвідом інших людей* [8, с. 10].

Т.Шмельова у словниковій статті «Мовна рефлексія» розглядає мовну рефлексію як *усвідомлення, осмислення власної мовної поведінки і мовного життя суспільства, його окремих мовних фактів* [25, с. 809].

Уважаємо за необхідне процитувати й бачення мовної рефлексії І.Вепревою, яка стверджує, що в науковій літературі існує вузьке й широке розуміння терміна «мовна

рефлексія». У вузькому змісті, на думку дослідниці, під мовною рефлексією розуміють «авторефлексію», *рефлексію мовця, який дає оцінку власного мовлення*. У широкому змісті це явище розуміється як *метамовна реакція на все, що має певне відношення до мови й до її використання* [3, с. 108–109].

Підсумовуючи наведений фактичний матеріал, зазначимо, що в *лінгвістиці рефлексія розуміється як процес добору певної мовної одиниці, що передбачає не лише усвідомлення, але й тлумачення відповідного смислу, не просто включення його в прагматику висловлення, але й мотивацію цього включення*.

*Рефлексія у педагогіці, дидактиці*. Зміст феномена рефлексії активно досліджується і в педагогічній науці, хоча означене поняття почало цікавити науковців-дидактів лише в кінці ХХ століття.

Є.Рапацевич у «Психолого-педагогічному словнику» подає таке тлумачення: «рефлексія в педагогіці передбачає *здібність суб'єктів навчання оцінювати освітню діяльність* не в цілому (сподобалось, не сподобалось, гарно, погано тощо), а *в деталях*; уміння аналізувати особистісні здобутки (нові відношення, погляди, позиції, знання, навички та ін.); уміння обґрунтовувати причини особистісних здобутків через аналіз навчально-пізнавальної діяльності її змісту й способів організації» [19, с. 598].

О.Хуторський у посібнику «Сучасна дидактика» визначає рефлексію в навчанні як мислєдіяльний або відчуттєвий *процес усвідомлення суб'єктом результатів своєї діяльності* [22, с. 311].

У новішому посібнику «Основи навчання. Дидактика і методика» В.Краєвського та О.Хуторського визначення деталізується: *рефлексія припускає вивчення, дослідження, аналіз (розкладання цілого на складові частини) суб'єктом уже реалізованої, здійсненої діяльності* [10, с. 215].

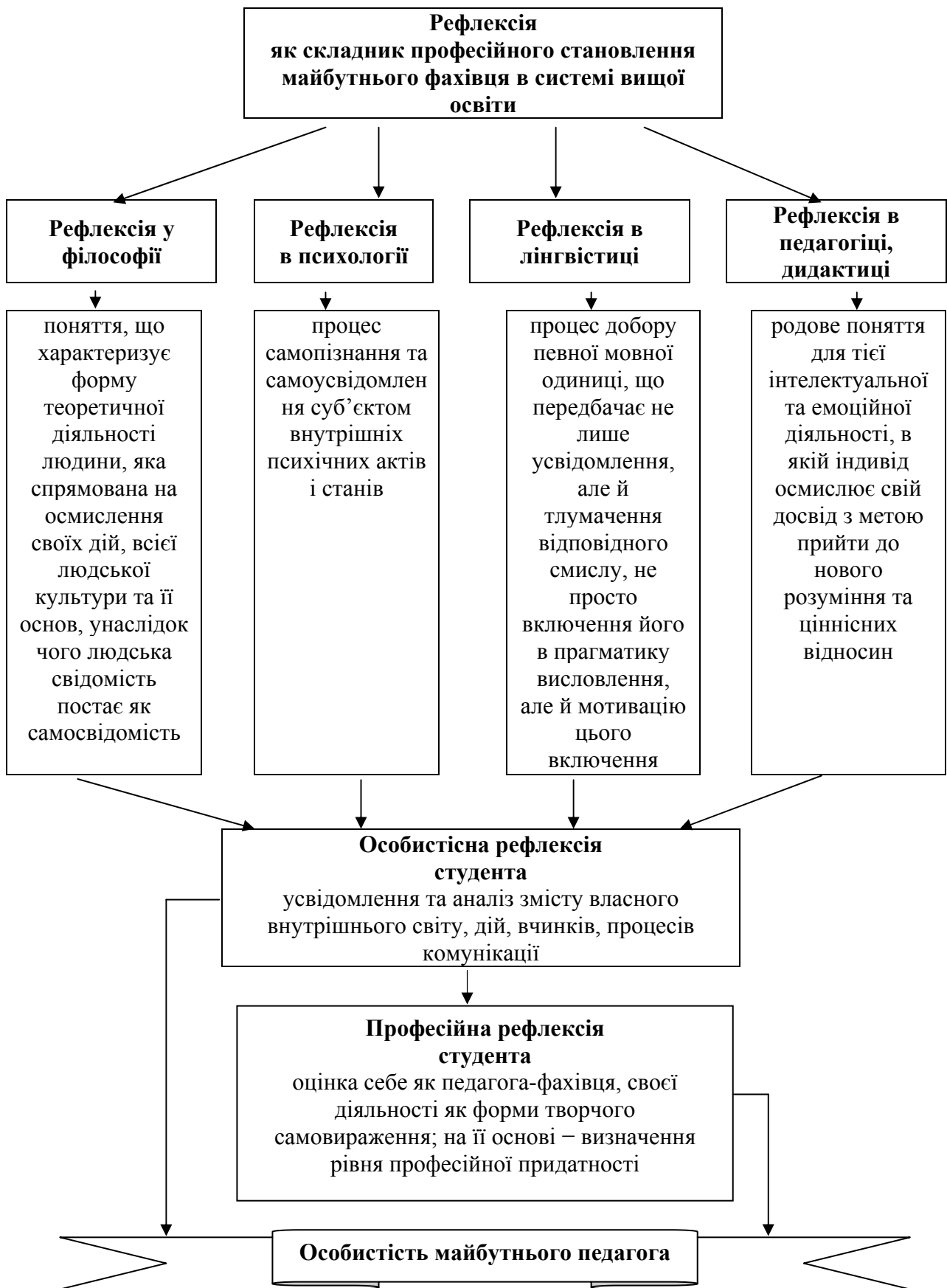
Підсумовуючи зазначене вище, можемо стверджувати, що *в педагогіці рефлексія – це родове поняття для тієї інтелектуальної та емоційної діяльності, в якій індивід осмислює свій досвід з метою прийти до нового розуміння та ціннісних відносин*.

Спробуємо інтегрувати вищезазначені контексти поняття «рефлексія» в площину професійного становлення майбутнього фахівця в системі вищої освіти.

У цьому річизі рефлексія повинна розглядатися як механізм розвитку професіоналізму педагога, його готовності до реалізації себе як професіонала. На наш погляд, найбільш показово це виявляється в умовах освітньої педагогічної практики, орієнтованої переважно на саморозвиток. Педагогічна практика студентів у процесі професійної підготовки – ситуація, що найбільш яскраво демонструє рівень розвитку їхніх рефлексивних здібностей. Під час педагогічної практики студент уперше перебуває в ситуації, яка вимагає оцінки власних професійних якостей. Студентові необхідно не тільки усвідомлювати наявність певних труднощів у професійній діяльності, а й аналізувати причини цих труднощів, практично одночасно коригуючи свою діяльність.

Педагогічна практика, є, по-перше, закономірним, органічним продовженням професійної підготовки у вищому навчальному закладі та необхідним складником, що впливає на успішність цієї підготовки в цілому (оскільки мета й завдання педагогічної практики «впливають» з мети й завдань професійної освіти загалом), по-друге, вона є принципово новою формою роботи, що вимагає особливої ретельної підготовки і всебічного аналізу як результатів, так і безпосередньо процесу її проведення (оскільки практика дає можливість студентові усвідомити професійні потреби, вибудувати шлях подальшого саморозвитку в обраній професії), по-третє, в процесі педагогічної практики перед студентом постає завдання найвищого рівня: він повинен навчитися аналізувати й кваліфіковано та об'єктивно оцінювати власну педагогічну діяльність, коригувати її з метою вдосконалення. Необхідною умовою успішності такого оцінювання й коригування є розвинені рефлексивні вміння студента.

**Висновки.** Висновки проведеного дослідження спробуємо подати схематично рис. 1.



**Рис. 1. Рефлексія як складник професійного становлення майбутнього фахівця**

Звичайно, що, з огляду на складність та багатогранність обраної теми, в межах однієї статті можливо окреслити лише окремі аспекти рефлексії як складника професійного

становлення майбутнього фахівця в системі вищої освіти, тому перспективними вважаємо подальші пошуки в означеному напрямі.

### Література:

1. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию / И.А. Бодуэн де Куртенэ– М. : Изд-во Академии наук СССР, 1963. – Т. I. – 384с.
2. Большой психологический словарь / [сост и общ. ред. Б.Мещерякова, В.Зинченко]. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – 672 с.
3. Вепрева И. Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху / И.Вепрева. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005.–384 с.
4. Грицанов А. Новейший философский словарь / А.Грицанов. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
5. Демина Л. Психическое здоровье и защитные механизмы личности : [учебное пособие] / Л.Демина, И.Ральникова. – Барнаул : Изд-во Алтайского государственного университета, 2000. – 123 с.
6. Желанова В.В. Контекстне навчання майбутнього вчителя початкових класів: теорія та технологія : монографія / В.В.Желанова. – Луганськ : Вид-во «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 505 с.
7. Жюлия Д. Философский словарь : пер. с франц. / Д.Жюлия. – М. : Международные отношения, 2000. – 544 с.
8. Запольская Н. Общий славянский литературный язык: типология лингвистической рефлексии / Н.Запольская. – М. : «Индрик», 2003. – 240 с.
9. Кемеров В. Философская энциклопедия / В.Кемеров. – М. : Панпринт, 1998. – 453 с.
10. Краевский В. Основы обучения. Дидактика и методика : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / В.Краевский, А.Хуторской. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 352 с.
11. Кулик О. Поняття рефлексії, її сутність та роль у методиці навчання української мови / О.Кулик // Українська мова і література в школі. – 2014. – № 3. – С. 2–7.
12. Микешина Л. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования : [уч. пособ.] / Л.Микешина. – М. : Прогресс-Традиция : МПСИ : Флинта, 2005. – 464 с.
13. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія : [підручник] : у 2 кн. / Л.Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – Кн. I. – Соціальна психологія особистості і спілкування. – 576 с.
14. Петько Л.В. Англійська мова для студентів-психологів та дефектологів. Дидактичний матеріал для практичних занять та самостійної роботи студентів з іноземної мови зі спеціальностей: 6.010105 «Корекційна освіта (за нозологіями)», 6.030102 «Психологія», 6.030103 «Практична психологія»: навч. посібник для студентів, магістрантів, аспірантів. – К. : Талком, 2015. – 160 с.
15. Петько Л.В. Вивчення гендерних ролей та взаємовідносин у сім'ї зі студентами ВНЗ на практичних заняттях з іноземної мови / Л.В.Петько // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: зб. наук. праць [за ред. А.Й.Капської]. – Вип. 14 (частина II). – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2012. – С. 112–123. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7871>
16. Петько Л.В. Реалізація морально-суспільної проблематики у формуванні професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету / Л.В.Петько // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи: зб. наук. пр. ; за ред. академіка В.І.Бондаря. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2016. – Вип. 55. – С. 166–173. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11920>
17. Петько Л.В. Стимулювання готовності майбутніх соціальних педагогів до виховної роботи у процесі вивчення іноземної мови у ВНЗ (на прикладі кінофільму «Звуки музики» («The Sound of Music»), США, реж. Уайз, 1965 р.) / Л.В.Петько // Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому середовищі: зб. наук. пр. № 9 (11). – К. : Ун-т «Україна». – 2012. – С. 84–95. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7446>
18. Петько Л.В. Філософсько-лінгвістичні ідеї розуміння міжлюдської комунікації у соціальному середовищі / Л.В. Петько // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: зб. наук. пр. / укл. І.В.Ковальчук, Л.М.Коцюк, С.М.Новоселецька. – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2015. – Вип. 53. – С. 309–312. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7827>
19. Психолого-педагогический словарь / [сост. Е. Рапацевич]. – Мн.: Современное слово, 2006. – 928 с.
20. Савчин М. Вступ до спеціальності : Психолог, практичний психолог: [навч. посібник] / М.Савчин, З.Гавриш. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – 400 с.
21. Удовиченко Е. Философия: конспект лекций и словарь терминов (элементарный курс) : [учебное пособие] / Е.Удовиченко. – Магнитогорск: МГТУ, 2004. – 197 с.
22. Философский энциклопедический словарь : [словарь] / [под ред. Е.Губского]. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 569 с.
23. Хуторской А. Современная дидактика : учебник [для вузов] / А.Хуторской. – СПб. : Питер, 2001. – 544с.
24. Циркин С. Справочник по психологии и психиатрии детского и подросткового возраста/С.Циркин. – СПб.: Издательство «Питер». 2000. – 752с.

25. Шмелева Т. Языковая рефлексия / Т.Шмелева // Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты / [под ред. А. Сквородникова]. – М. : Флинта, 2005. – С. 809–810.
26. Яворська Г. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Г.Яворська. – К.: Нац. акад. наук України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 2000. – 286 с.
27. Pet'ko L.V. The studying of the manipulation with the students and formation of professionally oriented foreign language teaching environment in conditions of university / L.V.Pet'ko // «Economics, Management, Law: socio-economic aspects of development»: Collection of scientific articles. Volum 2. – Edizioni Magi – Roma, Italia. – 2016. – P. 250–254.
28. Ternopil'ska V.I. The role of self-government in development of leadership qualities among students / V.I. Ternopil'ska // Problems of development modern science: theory and practice: Collection of scientific articles. – EDEX, Madrid, España, 2016. – P. 327–330.

**Liu Sin**

Postgraduate student of Social pedagogics department  
*Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)*

## **SOCIAL UPBRINGING OF STUDENTS AS THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEM**

**Лю Сінь**

аспірант кафедри соціальної педагогіки  
*НПУ імені М.П. Драгоманова (Україна, м.Київ)*

## **СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ЯК ТЕОРЕТИЧНА І ПРАКТИЧНА ПРОБЛЕМА**

*У статті розкрито поняття «соціальне виховання» особистості; проаналізовано напрями, етапи і мету соціального виховання студентів; розглянуто передумови організації ефективного соціального виховання та його багатоаспектні функції, які реалізуються в соціально-виховній структурі вищого навчального закладу. Перехід до демократичного і гуманістичного виховання обумовлений трансформацією соціального становища, культурних змін і освітніх новацій, що диктує зміну і конкретизацію цілей і способів виховного процесу.*

**Ключові слова:** соціальне виховання, компонент виховного процесу, соціальний компонент, педагогічний компонент, соціально-виховний інститут.

*The concept «social education» of the personality is presented in the article. The directions, stages and the aim of the students' social upbringing are analyzed; the preconditions of effective social upbringing organisation are described; the multidimensional functions realizing in the socio-upbringing environment of the higher education institution are considered.*

*Stressed on the transition to a democratic and humanistic education specified by the transformation of social situation, cultural changes and educational innovations. The author points out that this process requires the changing in the aims' concretization and the ways to upbringing process.*

**Key words:** social upbringing, components of upbringing process, social component, pedagogical component, socio-upbringing institution.

**Актуальність.** Соціальне виховання – складний і суперечливий процес включення й адаптації підрастаючого покоління в життя суспільства у різних його аспектах життєдіяльності. В ньому реалізуються ідеали, духовні цінності суспільства на тому чи іншому етапі його розвитку.

Актуальність статті засвідчує, що на будь-якому етапі історичного розвитку діє своя система соціального виховання, більшою чи меншою мірою керована, але в її основі лежать певні ідеї, якими керується кожний соціальний інститут.

До такої системи входять різні складові, із яких одні стають домінуючими, системоутворюючими у вихованні тієї чи іншої категорії молоді. В даному разі в системі соціального виховання майбутніх спеціалістів різного профілю системоутворюючою складовою є вищий навчальний заклад, зокрема – університет. Відтак, виходячи із специфіки вищої школи, можна зазначити, що вона робить певний внесок у загальний процес виховання в конкретному соціально-історичному, природному й духовному оточенні. Кожний процес є складним і багатогранним феноменом і досить багатоаспектним для

аналізу. Тому ми розглянемо поняття «соціальне виховання» лише з точки зору тих аспектів, які нас цікавлять: педагогічного і психолого-педагогічного.

**Виклад основного матеріалу.** У процесі цього аналізу ми спираємось на загальнонаукові положення про системність соціального виховання, розроблені вченими різних країн. Зокрема, важливими для нас є результати дослідження проблеми виховання філософами соціологами, психологами, педагогами (Л.Буєва [2], А.Капською [3; 4; 5], В.Караковським [7], М.Лукашевичем [9], А.Мудриком [10]). Загалом науковці розглядають «соціальне виховання» як цілісний соціально-педагогічний комплекс, який виникає в результаті взаємодії різних факторів виховання та взаємозв'язку компонентів процесу виховання (мета, структура, зміст, управління і результати функціонування) для досягнення мети соціального виховання особистості, її соціальної адаптації й захисту.

Виходячи із цього, розглянемо «соціальне виховання особистості» (зокрема, студентства) з різних позицій і виявимо теоретичні основи, на які спираються у своїх дослідженнях сучасні науковці. Перш за все, слід зазначити, що соціальне виховання існує як система, яка розвивається і вдосконалюється, спирається на закони виховання і творчості його учасників. При цьому його цілеспрямованість, зміст і структура залежить від суспільних процесів, які перебувають у постійній динаміці, що підтверджує думку про об'єктивність процесів, що постійно змінює виховну роботу, вносить корективи у соціальне виховання. Адже від того, яким стане молоде покоління найближчим часом, від рівня його освіченості, вихованості, підготовленості до життя у швидкоплинних умовах, від сучасності мислення, відповідальності, ініціативності їх соціальної участі у справах держави, від його готовності до політичного і соціального вибору – сьогодні залежить майбутнє країни.

Окрім того, у 90-ті роки досить впевнено заявляють про себе і свої ідеї психологи і педагоги стосовно розуміння суті поняття «соціальне виховання», здійснюється перехід до створення цілісної системи соціальної служби, розробляється концепція соціального виховання, розглядається активна підготовка кадрів соціальних педагогів і соціальних працівників.

В науковій літературі існує три основні значення поняття «виховання»: перше трактує дане поняття досить широко, розуміючи під ним такі процеси, як «виховує життя», «виховує сім'я і школа», «виховує рідна земля» тощо. Мається на увазі вплив середовища на людину, при цьому передбачається можливість реалізації набутих цінностей, знань, традицій, набутих у суспільстві, наступному поколінні, іншим соціальній групі [18; 12; 16; 17; 20; 21].

Звідси можна погодитись з позицією М. Плоткіна, в якій наголошується на тому, «що соціальне виховання пронизує всі сфери виховання, які часто виходять за межі конституційного середовища і в яких наявний в тому чи іншому виді соціальний компонент – фактори макро- і мікросередовища, які мають вплив на процеси соціалізації особистості, соціальні відносини між соціальними інститутами і суб'єктами соціалізації [11, с. 32–35; 6; 13; 14; 15; 22].

І нарешті, третє визначення поняття «виховання»: яке тлумачиться як соціальний процес, в якому відбувається цілеспрямований вплив всіх соціальних інститутів й активності самої особистості [3; 9; 23; 24].

Поступово від чистого виховання науковці переходять до соціального виховання і займають деякі першочергові позиції: соціальне виховання проникає у побут, працю, дозвілля людей, у різні сім'ї, вона виводить виховний процес в реальне життя за межі школи і вузу. При цьому цілком можна погодитись з позицією І.Беха, який доводить, що «ефективність соціального виховання можна забезпечити у процесі роботи із об'єктами виховання: кожний вихованець потребує до себе індивідуально-диференційованого підходу залежно від особистісних характеристик та від ситуації і обставин; у становленні його як особистості, як громадянина відіграє значну роль його активно-діяльнісне становлення до навколишнього світу» [1, с. 23].

Виходячи із ідеї нашого дослідження, ми цілком погоджуємось з позицією І.Кона, котрий доводить, що необхідна активність індивіда у процесі засвоєння соціального досвіду,



де він удосконалює себе як особистість, підтверджується як громадянин вносить певні корективи у наявні соціальні зв'язки в суспільстві [8, с. 22]. Автор визначає даний процес як засвоєння індивідом соціального досвіду, під час якого створюється конкретна особистість.

Значно ширше розглядає соціальне виховання А.Мудрик. Він розуміє соціальне виховання як цілеспрямований процес засвоєння певної системи знань, норм, цінностей, відносин способів поведінки, які дозволяють людині функціонувати в якості повноцінного члена суспільства, громади, групи [10]. І якщо говорити про соціальне виховання студентської молоді, то варто сказати, що це є: 1) спеціальне формування якостей загальнолюдської поведінки та певного типу особистості, яка засвоїла соціальний досвід в конкретному суспільстві і може активно брати участь у продуктивній діяльності та взаємодіяти з іншими людьми; 2) це процес і результат стихійної взаємодії людини із найближчим середовищем й умовами цілеспрямованого виховання (сімейного, громадянського, правового); 3) це процес спільного вирішення завдань активного пристосування людини до певних ролей, нормативних установок та зразків соціального прояву.

Наближену позицію щодо трактувань процесу соціального виховання як педагогічної проблеми займають також зарубіжні вчені. Зокрема, В.Фокін [19] зазначає, що процес соціального виховання – це цілеспрямоване створення і реалізація умов для позитивного саморозвитку. Таке розуміння соціального виховання як педагогічного процесу передбачає наявність інтегративної мети, яка детермінована тими цілями і завданнями, які ставить перед собою суспільство, а також тим розумінням суті призначення людини, яке воно сповідує. При цьому пріоритетним є і розвиток власної активності особистості як найважливішої основи самовиховання, самоствердження, самостійності у рішеннях, діях і поведінці.

Отже, потреба в соціальному вихованні обумовлена, з одного боку, особливостями соціально-педагогічної ситуації сучасної молоді (відсутність уваги до проблем молоді з боку громади, суспільства, поширенням явища байдужості, ігнорування інтересів молоді, поява явища наркоманії, обмеження можливостей в отриманні вищої освіти, працевлаштування, відпочинку), а з другого боку – розуміння того, що всі свої кризові проблеми українського суспільства може вирішувати лише завдяки діям виховної (соціалізованої і культурної) людини. Адже соціальне виховання охоплює і відповідно розглядає з педагогічних позицій практично всі сфери соціального життя і діяльності молоді людини: сімейний соціум, специфіку великого міста і мікрорайону, сільської громади й навчальних закладів, різні групи ризику тощо. Тому можна стверджувати, що в організації і забезпеченні соціального виховання рівнозначно зацікавлені особистість, суспільства, держава.

Узагальнене визначення цілей форм соціального виховання молоді спонукало нас до виявлення й аналізу пріоритетної спрямованості виховання (на державу, суспільство, особистість), що дозволило окреслити різні типи концепцій виховання: 1) орієнтовані на колективне виховання; 2) особистісно орієнтовані концепції; 3) спеціально – розроблені концепції соціального виховання.

Соціальне виховання в даних концепціях розглядається як соціальний процес, який складається із цілеспрямованих впливів на діяльність і поведінку людини у всіх інститутах суспільства. Його метою є соціалізація, засвоєння особистістю соціального досвіду. Сміслом змін є створення ефективного виховного середовища, забезпечення єдності всіх соціальних суб'єктів виховання, корекції суб'єктного досвіду виховання.

Соціальне виховання студентської молоді є завданням всього суспільства, а не лише університету. Особливо важливою умовою ефективності діяльності у цій сфері є співпадання цілей і завдань соціального виховання зі стратегією розвитку суспільства. Зміст соціального виховання – це забезпечення процесів саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації на основі технологій і засобів педагогічної підтримки. Що передбачає такі напрямки діяльності: посилення виховуючого характеру навчання, створення у всіх типах освітніх установ ефективних гуманістичних систем; гармонізація виховання, педагогізація середовища в радіусі дії освітньої установи; розгортання клубної, дозвіллевої та

любительської діяльності, стимулювання нових молодіжних об'єднань, розвиток і заохочення демократичного потенціалу в управлінні освітніх і виховних інститутів, збереження і розширення мережі установ і підструктур для розвитку і реалізації інтересів і потреб молоді, які одночасно спрямовані використовувати соціальне замовлення щодо реалізації різноаспектних програм для молоді.

Таке бачення завдань соціального виховання дозволяє вести мову про інтегрований результат даного процесу, який проявляється у соціальності людини як її здатність взаємодіяти з соціумом, яка є джерелом власної активності, проявом індивідуального творчого ставлення до суспільного буття.

Можна з певністю говорити, що зазначені позиції органічно перегукуються з науковими положеннями А.Мудрика [10], який стверджує, що «соціальне виховання – це вирощування людини у процесі планомірного створення умов для цілеспрямованих позитивних розвитку і ціннісних орієнтацій людини». Саме створення сприятливих умов для оволодіння молоддю необхідними, з точки зору суспільства, соціальними, духовними, культурними й емоційними цінностями, посилює її прагнення до самосвідомості, самовизначення. Це дозволяє зробити висновок про те, що соціальне виховання – це педагогічна діяльність, спрямована на розкриття творчих здібностей кожного студента, котрий вступає у взаємодію і є частиною соціуму. І якраз позанавчальна діяльність сприяє формуванню у студента соціального досвіду, що є одним із важливих завдань вищої школи.

У нинішній час є підстави говорити про численні погляди і підходи до розуміння виховання в системі вищої освіти, пріоритетом якої є спеціальне формування соціального досвіду, яке слід розуміти як єдність різного плану знань, умінь і способів мислення, норм і стереотипів поведінки, ціннісних установок, відчуттів і переживань, досвід взаємодії з людьми, досвід адаптації й автономізації, а також самопізнання, самовизначення, самореалізація, самоствердження.

Соціальне виховання у педагогічному процесі виступає як система сприяння самоорганізації молоді людини власного життя і базується на принципах, які забезпечують практику підтримки творчого і продуктивного, становлення особистості в конкретних соціальних умовах. До основних принципів організації процесу соціального виховання науковці [7; 8; 10; 11; 18] відносять такі: 1) підтримку молоді людини, у певному мікросередовищі в психічному і соціальному становищі її індивідуальних і творчих начал; 2) створення умов для соціальної взаємодії особистості, ціннісного становлення її життєвих відносин; 3) послідовний розвиток соціальної, особистісної і професійної, компетентності молоді людини; 4) організацію різнобічної соціально сприйнятливої дозвілленої діяльності (пізнавальної, комунікативної, рефлексивної, практичної, творчої); 5) забезпечення і підтримка успішної суб'єкт-суб'єктної взаємодії студентської молоді у певному соціокультурному просторі; 6) забезпечення готовності студента до відповідальності – самоорганізація власного життя і себе як особистості шляхом оволодіння соціальним досвідом у самостійній діяльності і самостійному спілкуванні з різними людьми; 7) адаптація в нових умовах, з новими людьми, в нових видах самостійної діяльності та здійснення самоконтролю; 8) поступовий розвиток соціальної вихованості за умови органічного взаємозв'язку суб'єкта і об'єкта в соціальному середовищі.

Виховання у вузі можна сприймати як «навчання життю», саме даний аспект виховання відображає система освіти. Сьогодні посилюється увага до створення передумов для оновлення виховання, яке доцільно зосередити на формуванні гуманістичних, соціально значущих цінностей і зразків суспільної прийнятої поведінки: 1) соціальне виховання є основою самовиховання студентів завдяки створенню системи взаємодії і відносин; 2) соціальне виховання реалізовується в контексті вирішення завдань становлення основ життєдіяльності вищого навчального закладу (студентське самоуправління, студентські ініціатива, студентські альтернативні форми поза навчальної діяльності; 3) прийняття соціального виховання у вищій школі як процесу (співтовариства) взаємодії і співробітництва особистості студента і громади вузу; 4) вища школа як центр організації

виховання і створення виховного середовища, виховного простору, які адекватно відображають системність педагогічних умов і цілей виховання; забезпечення умов для творчого, наукового, інтелектуального, фізичного розвитку особистості як альтернатива прояву антисоціальної поведінки; 5) соціальне виховання як інтегруючий фактор контингенту студентів минулих і нинішніх років, маючи на увазі корпоративність громади студентів, викладачів, а також структурних підрозділів і соціальних – інституцій вищої школи; 6) соціальне виховання як один із факторів прояву і формування взаємодії у вищій школі, що сприяє попередженню і пом'якшенню соціально – психологічної напруги; 7) соціальне виховання як своєрідне кваліфіковане і системне надання допомоги студенту у засвоєнні ним життєво важливих і необхідних поглядів і навичок.

Враховуючи таку багатозначність і багатофункціональність соціального виховання, можна визначити окремо функції вищого навчального закладу як виховної соціальної інституції: ціннісно-орієнтовану, комунікативну функцію вищого навчального закладу, аналізуючу функцію, організаційну функцію.

**Висновки.** Таким чином, наповнення освітньої діяльності резервами соціально – виховної діяльності є важливим шляхом підвищення її престижу, створення значних можливостей для самоформування і самореалізації студентів у різних соціально-виховних ситуаціях чи реальних умовах праці.

Отже все вищевикладене дозволяє зробити певний висновок про те, що соціальне виховання як соціально-педагогічна проблема є складним інтегративним явищем, вивчення й аналізу якого дає змогу виявити орієнтири і напрямки у практичній діяльності, сприяючи загалом підвищеною ефективністю соціально-виховного процесу у вищій школі.

#### Література:

1. Бех І.Д. Особистісно орієнтовані технології у виховному процесі / І.Д.Бех // Виховання особистості. – Вид. «Либідь», 2003. –Т.1. –С. 160–196.
2. Буева, Л.П. – Человек: деятельность и общение / Л.П.Буева. – М.: Мысль, 1978. – 216 с.
3. Капська А.Й. Деякі аспекти соціального виховання студентів у сучасній вищій школі // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – Випуск 4. – С. 55–60.
4. Капська А.Й. Ступенева система професійної підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери / А.Й.Капська // Науковий часопис. Серія 11. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2004. – 1(23). – С. 19–29.
5. Капська А.Й. Соціально-педагогічна робота як інструмент соціальної політики / А.Й.Капська // Український соціум: Соціологічні дослідження та моніторинг соціальної політики (соціологія, політика, педагогіка, економіка). – 2002. – № 1. – С. 89–94.
6. Капська А.Й. Професійна підготовка студентів педвузів до виховної роботи : [монографія] / А.Й.Капська. – К. : ІЗМН, 1996. – 226 с.
7. Каракровский В.А. Воспитание? Воспитание... Воспитание! Теория и практика школьных воспитательных систем / В.А.Каракровский, Л.И.Новикова [и др.]. – М. : Новая школа, 1996. – 160 с.
8. Кон И.С. Социализация и воспитание молодежи / И.С.Кон. – М. : Политиздат, 1989. – 206 с.
9. Лукашевич М.М. Соціалізація людини: структура, функції та механізми реалізації / М.М.Лукашевич // Шкільна бібліотека. — 2003. — № 5.
10. Мудрик А.В. Введение в социальную педагогику / А.В.Мудрик. – М. : Изд-во Ин-т практ. психологии, 1997. – 171 с.
11. Платкин М.М. Социальное воспитания школьников М. : Изд-во Ин. пед. соц. роб., 2003. – С. 200
12. Петько Л.В. Впровадження української національної ідеї в процес іншомовної освіти майбутніх педагогів / Л.В.Петько // Вища освіта України. – 2013. – № 2. – С. 68–74. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7829>
13. Петько Л.В. Реалізація морально-суспільної проблематики у формуванні професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету / Л.В.Петько // Науковий часопис НПУ імені М.Д.Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи: зб. наук. пр. ; за ред. академіка В.І.Бондаря. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2016. – Вип. 55. – С. 166–173. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11920>
14. Петько Л.В. Формування професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету шляхом розгляду моральних орієнтирів студентів / Л.В.Петько // Педагогічний альманах: зб. наук. пр. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. – Вип. 29. – С. 164–172. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10077>

15. Петько Л.В. Виховний потенціал методу ситуаційного аналізу («Case study» method) у формуванні професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету / Л.В.Петько // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання : зб. наук. пр. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2015. – Вип. 27. – С. 133–140. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/9455>
16. Петько Л.В. Формування духовних цінностей студентської молоді шляхом створення професійно спрямованого іншомовного навчального середовища в умовах університету (на прикладі вивчення англійською мовою новели О'Генрі «Останній листок») / Л.В.Петько // Проблеми освіти: наук. зб. / засн. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. – К. : ПП Лисенко М.М., 2014. – № 79. – С. 302–307. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7870>
17. Петько Л.В. Стимулювання готовності майбутніх соціальних педагогів до виховної роботи у процесі вивчення іноземної мови у ВНЗ (на прикладі кінофільму «Звуки музики» («The Sound of Music»), США, реж. Уайз, 1965 р.) / Л.В.Петько // Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому середовищі: зб. наук. праць № 9 (11). – К. : Ун-т «Україна». – 2012. – С. 84–95.
18. Рожков М.Н. Воспитание свободного человека. Педагогическое кредо / М.Н.Рожков. – Ярославль, 2006. – 30 с.
19. Фокин В.А. Теория и практика социального воспитания учащихся профессионально-технической школе : дис. ... докт. пед. наук :13.00.06 / В.А.Фокин. – М., 1996. – 324 с.
20. Kapska A. Y. Professional and ethical culture of the social worker: the import and structure / A.Y. Kapska // Science and practice: Collection of scientific articles. – Thorpe Bowker. Melbourne, Australia, 2016. – P. 252-256. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11886>
21. Karpenko O.G. Musically-elucidative activity as a part of self-realization of the personality / Karpenko O.G., Du Liang // Intellectual Archive. – 2016. – Volume 5. – No. 3 (May-June). – Toronto : Shiny Word Corp., Canada. – PP. 103–109.
22. Karpenko O.G. Some aspects of musically-elucidative activity with students in the conditions of higher educational establishment / O.G.Karpenko, Du Ljan // Economics, management, law:realities and perspectives: Collection of scientific articles. Psychology. Pedagogy and Education. – Les Editions L'Originale, Paris, France, 2016. – P. 448-451.
23. Pet'ko L.V. Unity of teaching and upbringing in the formation of professionally oriented foreign language teaching environment / L.V.Pet'ko // Science and practice: Collection of scientific articles. – Thorpe Bowker. Melbourne, Australia, 2016. – P. 303-307. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11892>
24. Ternopil'ska V.I. The role of self-government in development of leadership qualities among students / V.I.Ternopil'ska // Problems of development modern science: theory and practice: Collection of scientific articles. – EDEX, Madrid, España, 2016. – P. 327-330. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11016>

### **Olena Matviienko**

Doctor of Pedagogical sciences, professor

Department of pedagogy and methodology of primary education

*Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)*

## **MODERN APPROACHES TO GOAL SETTING FOR TEACHER PEDAGOGICAL ACTIVITY**

**Матвієнко О.В.**

д. пед. наук, професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання

*НПУ імені М.П. Драгоманова (Україна, Київ)*

## **СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ**

*The article deals with problem goal setting in the teacher's pedagogical activity. Pedagogical goal setting as a factor of professional development of the teacher is presented. Modern requirements for goal setting in educational activities: diagnostics, reality, continuity, orientation, identification of purposes are considered; the technological succession of modeling school upbringing system process is analyzed.*

**Keywords:** *goal setting, teaching activities, upbringing school system, personal-activity approach.*

*У статті розглядаються проблеми цілепокладання у педагогічній діяльності вчителя. Розглядаються сучасні вимоги до цілепокладання у виховній діяльності, а саме: діагностичність, реальність, спадкоємність, спрямованість, ідентифікація цілей. Аналізується технологічний ланцюжок процесу моделювання виховної системи школи.*

**Ключові слова:** *цілепокладання, педагогічна діяльність, виховна система школи, особистісно-діяльнісний підхід.*

Одна з основних закономірностей суспільної еволюції людини – це поступовий розвиток її особистісної автономії, тобто відносно менша залежність від безпосереднього впливу соціального оточення, зростання ролі внутрішніх чинників мотивації поведінки. І хоча, зрештою, внутрішній світ людини з матеріалістичного погляду детермінується суспільним буттям, автономізація свідомості особистості істотно впливає на характер її життєдіяльності.

У сучасній психолого-педагогічній літературі розробка проблем мети і завдань виховання посідає чільне місце. Провідною ідеєю багатьох публікацій є необхідність розвитку духовності сучасної людини, що значною мірою визнається умовою досягнення успіху й у розбудові економіки країни.

Важливим орієнтиром щодо мети сучасного виховання стала доповідь ЮНЕСКО «Освіта для XXI століття», в якій наголошується, що освіта впродовж усього життя повинна базуватися на чотирьох стовпах: навчатися пізнавати, навчатися робити, навчатися жити разом, навчатися жити. Завдання «навчатися жити разом», безперечно, вказує на ті напрями виховання, які ми позначаємо як «формування гуманної особистості».

У суспільній свідомості цей процес відобразився в різноманітних теоретичних конструкціях, які створили етичну парадигму індивідуалізму, що найвиразніше постала в утилітаризмі, персоналізмі, екзистенціалізмі, гуманістичній психології. Зростання цінності індивідуальності людини впливає і на визначення мети виховання.

У XXI столітті ця тенденція увиразнилася ще помітніше. У педагогічній теорії та практиці посилюється наголос на формуванні в учнів ініціативи, свідомої дисципліни, особистої відповідальності, виявів творчості у навчанні та позакласній діяльності. І хоча сам термін «індивідуалізм» вважався за радянських часів етично неприйнятним, фактично значення та цінність індивідуальності поступово зростали. У сучасній Україні особистісно зорієнтовані педагогічні концепції починають дедалі відчутніше впливати на освітню практику. У цьому контексті слід вказати на розроблену українськими педагогами, психологами та філософами концепцію життєтворчості, згідно з якою провідною метою виховання є формування у молоді здатності самостійно, творчо розробляти та здійснювати свій життєвий проект, опановувати мистецтво життя, тобто високу майстерність у творчій побудові власного життя на ґрунті знання його законів, розвиненій самосвідомості, цілеспрямованій життєвій активності.

Центральним технологічним елементом цієї педагогічної системи є життєве проектування, яке передбачає формування індивідуально-особистісної картини світу, усвідомлення людиною свого життєвого призначення, формулювання власного життєвого кредо, формування життєвих цілей та визначення життєвих пріоритетів, осмислення власної перспективи.

Отже, мета забезпечує перспективний творчий характер процесу виховання. К.Д. Ушинський писав: «Що сказали б про архітектора, який, закладаючи нову будову, не зумів би вам відповісти на запитання, що він хоче будувати – чи храм..., чи звичайний будинок, у якому б жилося затишно, чи красиву, але непотрібну браму, на яку б задивлялися проїжджі? Те саме повинні ви сказати і про вихователя, нездатного зрозуміти і точно визначити вам мету своєї виховної діяльності».

Головне, вважаємо, полягає в тому, щоб кожен педагог чітко уявляв собі мету педагогічного впливу, тобто відчував технологію педагогічного процесу як цілісного явища, вмів залучатися до нього, переключатися, прогнозувати, вивчати й перевіряти отримані результати на різних етапах розвитку виховної системи, систематично опановувати новітні методи виховного впливу, педагогічного дослідження, аналізу набутих результатів, визначаючи на цій підставі форми виховання.

Утім, слід усвідомлювати, що педагогічна наука та практика перебувають на початковому етапі освоєння таких прогресивних виховних технологій, які не маніпулюють учнями, не замінюють одну ідеологію на іншу, а сприяють розкриттю сутнісних сил

особистості, піднесенню її до вершин життєтворення в суперечливому світі ринкової економіки і панування альтернативних цінностей.

На наш погляд, конструктивним є розуміння виховання як процесу розвитку дитини – суб'єкта культури та власної життєтворчості, передання їй творчих і соціокультурних цінностей під час особистісної взаємодії та ідеологічного спілкування педагога й учня.

Основними категоріями виховних цілей є: знання, розуміння, аналіз, синтез, оцінка, застосування.

*Категорії виховних цілей щодо ефективності життєдіяльності особистості:* чуттєве сприйняття; регулювання; засвоєння ціннісних орієнтацій; вироблення ціннісних орієнтацій; поширення ціннісної орієнтації чи їхнього комплексу на діяльність.

*Критерії виховних цілей у психомоторно-регулятивній царині:* маніпуляція; регуляція; саморегуляція; самовиховання.

*Виховання* – це складний процес, рушійною силою якого є боротьба протилежностей. Суперечності виявляються між природними задатками вихованця і суспільними вимогами до нього. Боротьба і подолання цих суперечностей забезпечує розвиток людини, стимулює її здібності, творчі можливості. Виховання має дві взаємопов'язані грані. Одна – педагогічний вплив вихователя, колективу; інша – готовність вихованця сприйняти й осмислити цей вплив. Адже спосіб поведінки людини визначається, з одного боку, безперервними зовнішніми впливами на неї, а з іншого – її природженими індивідуальними якостями.

Підґрунтям процесу виховання є діяльність учня як суб'єкта в різноманітних видах і формах. Загальну психологічну структуру діяльності характеризують дії та операції, що співвідносяться з потребами, мотивами, цілями учня, а також засоби діяльності та її результати.

Теорія у вихованні прогнозує лише середній стан. Отож, якщо не контролювати й не коригувати конкретних випадків, можна отримати результати, віддалені від обраної мети. Тому цілком зрозуміло, що виховний процес передбачає певні корективні дії. Ту його частину, яка перебуває між двома корекціями, називають виховною ситуацією.

Підґрунтям виховної ситуації слугує виховна дія, що має завдання виховання, адекватний їй зміст та засоби виховання.

Виховну дію не варто ототожнювати лише із впливом педагога. Це поняття охоплює безпосередні та опосередковані впливи. Серед них – впливи, організовані педагогом, безпосередній вплив особистості вихователя, окремого учня, групи, колективу, а також акт керівництва самовихованням школяра. Суттєвою ознакою виховної дії є наявність суспільно значущого завдання виховання [8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 18; 20].

Процес виховання – складна динамічна система. Будь-яка система не здатна існувати поза певним середовищем і може бути зрозумілою лише у взаємодії з ним. Згідно із принципом ієрархічності, процес виховання є тільки одним із компонентів середовища. Тому системний підхід до аналізу виховного процесу неодмінно передбачає вивчення взаємодії виховної системи з навколишнім середовищем.

Діалектичність виховного процесу виявляється й у виборі засобів впливу. Людина виховується сумою впливів, яких вона зазнає. Тому окремий засіб завжди може бути і позитивним, і негативним, вирішальним моментом є не його пряма логіка, а логіка й ідея всієї системи, гармонійно організованих засобів.

Цілепокладання у виховній діяльності може бути успішним, якщо воно здійснюється з урахуванням наступних вимог: 1) діагностичність, тобто висунення, обґрунтування і коректування цілей на основі постійного вивчення потреб і можливостей учасників педагогічного процесу, а також умов виховної роботи; 2) реальність, тобто висунення і обґрунтування цілей з урахуванням конкретних ситуацій; 3) спадкоємність, тобто здійснення зв'язків між всіма цілями і завданнями у виховному процесі: висунення й обґрунтування цілей на кожному етапі педагогічної діяльності; 4) ідентифікація цілей, яка досягається за допомогою включення в процес цілепокладання всіх учасників діяльності; 5) спрямованість

на результат, виявлення результатів досягнення мети, що можливо, якщо чітко, конкретно визначені цілі виховання.

Дослідження Г.В.Прозументової підтвердили наявність трьох видів цілей: 1) *цілі як уявлення про бажані якості поведінки дітей* (виховання ввічливості, позитивних звичок і т.д.); 2) *цілі як уявлення про бажаний набір рис особистості дитини* (цей список бажаних рис мінявся разом зі зміною соціальної ситуації в нашій країні); 3) *цілі як уявлення про бажані глибинні якості особистості* (образі Я, особистісні сенси і т.п.).

При розробці цілей і завдань виховання дітей у конкретній освітній установі на конкретний проміжок часу (у тому числі і при моделюванні виховної системи) важливо, як показує педагогічний досвід, дотримуватися наступних вимог до цілей: 1) спрямованість *на розвиток особистості дитини*, формування її інтелектуального, етичного, комунікативного, естетичного і фізичного потенціалів; 2) зв'язаність з *інтересами і ціннісними установками* членів шкільного співтовариства, з урахуванням соціального замовлення держави і суспільства, відповідності особливостям навчального закладу й умовам його життєдіяльності; 3) конкретність, тимчасова визначеність цілі, чіткість і ясність формулювань; 4) наявність кадрових, матеріальних, фінансових і інших ресурсів для реалізації мети; 5) гнучкість, тобто можливість коректування мети; 6) діагностичність.

*До цілей особистісного розвитку відносимо:* 1) орієнтовані на розвиток особистісно-смыслового відношення учнів до предмету, що вивчається; 2) орієнтовані на розвиток ціннісних відносин учнів до навколишньої дійсності; 3) пов'язані із забезпеченням розвитку у школярів інтелектуальної культури; 4) орієнтовані на розвиток інформаційної культури школярів; 5) орієнтовані на розвиток комунікативної культури школярів; 6) пов'язані з розвитком у школярів культури рефлексії.

Якщо методологічну основу освітньої діяльності школи складає *особистісно-діяльнісний підхід*, при відборі змісту виховання важливо врахувати базові педагогічні процеси, а саме: 1) *педагогічна підтримка дитини* як людини: збереження її тілесного і душевного здоров'я, дотримання її прав і свобод, розвиток її суб'єктності і моральності, турбота про її особистісний розвиток; 2) *культурна ідентифікація*, тобто вимога культурних здібностей і властивостей особистості, що актуалізують відчуття приналежності дитини до певної культури і надання допомоги в отриманні ним рис людини культури; 3) *соціалізація*, тобто входження дитини в життя суспільства, її дорослішання, освоєння різних способів життєдіяльності, розвиток її духовності і практичних потреб.

*Технологічний ланцюжок процесу моделювання виховної системи школи* умовно можна визначити так: 1) *формування ініціативної групи моделювання виховної системи школи*; 2) встановлення контактів ініціативної групи з науково-методичними підрозділами міста, району; 3) *аналіз* початкового стану виховання учнів і умов особистісного розвитку школярів; 4) визначення виховного потенціалу навколишнього соціального і природного середовища і шляхів його реалізації; 5) ознайомлення педагогів з історією і практикою виховних систем; 6) розробка початкової концепції вихованої системи школи; 6) організація діяльності, пов'язаної з формування образу школи у членів шкільного колективу – дітей і дорослих; 7) здійснення дій з інтеграції представлень учасників педагогічного процесу про виховну систему школи в колективний образ навчального закладу; 8) уточнення деталей образу школи; уявне експериментування реалізації концепції й апробація окремих елементів виховної системи школи; 9) підготовка програми реалізації моделі виховної системи школи; 10) обговорення початкової концепції моделі розвитку виховної системи школи і програми побудови; 11) експертиза концепції, моделі і програми побудови (розвитку) виховної системи школи науково-методичними і управлінськими працівниками; 12) затвердження програми побудови виховної системи на конференції або педраді школи; 13) внесення коректив до концепції і програми побудови і розвитку виховної системи школи.

#### Література:

1. Бобрицька В. І. Мобільність як ключовий принцип формування європейського освітнього простору / В.Бобрицька // Теоретичний та науково-методичний часопис «Вища освіта України». – 2013. – № 3

- (додаток 2). – Тематичний випуск «Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу». – С. 234–238.
2. Бобрицька В.І. Європейські виміри державної кадрової політики України у підготовці працівників для системи освіти / В.І.Бобрицька // Вісник Національного авіаційного університету. Серія Педагогіка. Психологія. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАК-друк», 2015. – Вип. 1(6). – С. 30–35.
  3. Бобрицька В.І. Моніторинг якості освіти як чинник формування ефективної державної кадрової політики України з підготовки працівників для системи вищої освіти / В.І.Бобрицька // Теорія і практика навчання і виховання. Серія 17. – 2015. – Вип. 26. – С. 41–49.
  4. Володько В.М. Індивідуалізація та диференціація навчання і виховання / В.М.Володько // Гуманітарні науки. – 2001. – №1. – С. 54–65.
  5. Кузьмінський А.І. Педагогіка у запитаннях і відповідях: навч. посіб. / А.І.Кузьмінський, В.Л.Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – 311 с.
  6. Логачевська С.П. Дійти до кожного учня / С.П.Логачевська; за ред. О.Я. Савченко. – К.: Рад. шк., 1990. – 156 с.
  7. Марусинець М.М. Професійна рефлексія майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика формування: монографія / М.Марусинець. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2012. – 419 с.
  8. Матвієнко О.В. Педагогічне спілкування вчителя як складова професійної готовності до педагогічної взаємодії в навчально-виховному середовищі школи першого ступеня / О.В.Матвієнко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки: [зб. наук. статей], – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 95. – С. 123–130.
  9. Матвієнко О.В. Суб'єктність студента як мета університетської освіти / О.В.Матвієнко // Вища освіта України. – Додаток 3. Том II (9). – Тематичний випуск «Вища освіта у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – 2008. – С. 387–393.
  10. Матвієнко О.В. Тенденції модернізації соціокультурної підготовки майбутніх учителів початкової школи / О.В.Матвієнко, Н.А.Дідур // Innovative processes in education: Collective monograph. – AMEET Sp. z o.o., Lodz, Poland, 2017.
  11. Петько Л.В. Активізація творчого розвитку особистості учнів як фактор педагогічної майстерності вчителя іноземної мови / Л.В.Петько // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2010. – № 2. – С. 99–103. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7840>
  12. Петько Л.В. Впровадження української національної ідеї в процес іншомовної освіти майбутніх педагогів / Л.В.Петько // Вища освіта України. – 2013. – № 2. – С. 68–74. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7829>
  13. Петько Л.В. Підліток у різновіковому загоні / Л.В.Петько, В.Ф.Везезій // Рад. школа. – К. – 1989. – № 11. – С. 6–12. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7865>
  14. Петько Л.В. Професійна підготовка вчителів початкової освіти та формування професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету / Л.В.Петько // Інноваційні технології в організації виховної роботи у початковій школі: Тр. Всеукр. наук.-практ. семінару (10 лютого 2016 р.). – Умань: ФОП Жовтий, 2016. – С.72–76.
  15. Петько Л.В. Соціально-комунікативна активність підлітків: теорія і практика [Монографія]. – К.: ВМУРоЛ «Україна». – 2010. – 268 с.; бібліогр. : С. 249–267. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/8143>
  16. Петько Л.В. Формування духовних цінностей студентської молоді шляхом створення професійно спрямованого іншомовного навчального середовища в умовах університету (на прикладі вивчення англійською мовою новели О'Генрі «Останній листок») / Л.В.Петько // Проблеми освіти: наук. зб. – 2014. – № 79. – С. 302–307. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7870>
  17. Сікорський П.І. Теоретико-методичні основи диференційованого навчання / П.І.Сікорський – Львів: Каменяр, 1998. – 196 с.
  18. Тернопільська В.І. До питання виховання учнів молодшого шкільного віку / В.І.Тернопільська // Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку. – 2014. – С. 109-112.
  19. Тягур Р.С. Готувати вчителів до диференційованого навчання школярів / Р.С.Тягур // Початкова школа. – 1994. – №11. – С. 39–41.
  20. Matvienko O.V. Theoretical bases of teacher's professional formation / O. Matvienko // Economics, management, law: socio-economic aspects of development: Collection of scientific articles. Vol 2. – Edizioni magi, Roma, Italy, 2016. – P. 237–239.



**Milutina K.L.,**  
Doctor of Psychology, Professor of Psychology  
**Kolodych D.,**  
postgraduate student of psychology  
**Statkevich A.**  
postgraduate student of psychology  
*Taras Shevchenko National University of Kyiv*

## **SUBJECTIVE FACTORS OF THE INFORMAL SOCIALIZATION OF A PERSONALITY**

*It is revealed that tending to such type of informal socialization as game activity in adulthood is affected by aiming to self-improvement and search for meaning in life, combined with a high level of escapism.*

**Keywords.** *Socialization, welfare, games, adaptation.*

Formulation of the problem. Over the last decade there is a spread of gaming technologies in various fields of human activity. This is especially true for recreational forms of activities: computer games, cybersport appearance, city quests and quest-rooms and more. Gaming technologies are also widely used in educational activities. Earlier playing methods in teaching meant mainly their usage in teaching of preschool or primary school children but nowadays psychological games gained considerable popularity during the last decade within adults. They serve for the recreational function ("Mafia"), can be a part of the socio-psychological training ("Submarine", "Disaster in the Desert"), psychological board games act as a mini-training ("Empire magicians," "Wheel of Life"). Psychological research and practical describe trainings where the game is only their element. A.Sosland[2] and G.Shchedrovitski [3] pay sufficient attention to the creation of the game, but do not consider its current formats. In psychological literature there is not enough theoretical understanding, analysis and experimental verification of the impact of the game to the development of the personality of adults.

Therefore, the **aim** of our study is to investigate the influence of subjective well-being and adaptability at individual psychological motivation to participation in games of various types. The hypothesis regarding the connection of informal socialization with the level of subjective well-being is based on the concept of O.Vlasova [1]. To investigate the level of subjective well-being the method "Psychological well-being" of K.Riff and the questionnaire "Social and psychological adaptability" of Rogers, Diamond were used. It was examined three groups of respondents: those who have never had the experience of participating in the psychological games (21 people); persons who participated in the games-performances and social and psychological games (19 people); persons who participated in the psychological and transformational board games (20 people). All participants were voluntarily and consciously involved in gaming activities at the psychological center. They participated in the author's social and psychological games "Xenobiology", "Education +", "Family trolling", "Oykumena." All these games considered intensive communication between the players, but were not focused on the competition between them. Transformation games were represented by the author's game "Life Flower" and the game of N.Hloponina "Just Taro". In comparison with the social and psychological games they were tended to personal inner world more and focused on the development of self-reflection of participants.

Within the postclassical paradigm basing on earlier studies of M.Yagoda, K.Riff [4] developed multidimensional model of psychological well-being. It comprises six main components of psychological well-being: the existence of purpose in life, positive relations with others, personal growth, environment management, self-acceptance and autonomy. According to this model it was developed tools for research, which is widespread abroad, entitled "Scale of psychological well-being" of K.Riff. Questionnaire "Scale of psychological well-being" of K.Riff is theoretically grounded tool that is designed to measure the severity of the main components of psychological well-being. Currently this multidimensional model of K.Riff is adopted by many researchers, and her method of measuring of psychological well-being is widely used in research practice in many countries. The effectiveness of social and psychological adaptation was evaluated with the help of

the technique of K.Rogers and R.Diamond (1954). The technique has been tested and standardized on different samples of students in local schools and universities. As a measuring instrument this scale demonstrated high differentiating ability in the diagnosis of not only the state of adaptation and exclusion, but also of the peculiarities of self-representations, their age adjustment in critical periods of development and in critical situations, which encourage individuals to reassess themselves and their capabilities.

We have studied such type of informal activity as the psychological game. Psychological game is a game of correctional function, a type of dramatic action, members of which operate within their chosen roles following the nature of their roles and internal logic of the action environment, creating or following the established plot together.

Actions of game participants are considered successful or not in accordance with the rules. Players are free to improvise within the selected rules defining the direction and the result of the game. The action of the role-playing game takes place in the world of the game. The game world can be different, but it determines the course of the game. This world may be completely fabled as it was in our author's games.

The functions of the role-playing game are as following.

1. The socio-cultural function (in the game cultural traditions and values of the people are represented, and the game itself stands for the standard of cultural values, because there are the rules of behavior and interaction of people and civil universal values in it).
2. The communicative function (playing a person learns to establish new connections and relationships with people, organize cooperation to achieve the goal).
3. The activity function (game is the action, the real action itself and it enables the use of different types of activity).
4. The function of implementation of abilities and self-realization (any game has a purpose, to achieve which participants must use all their knowledge and skills to evaluate themselves in end of the game).
5. The therapeutic or corrective function (the game is a model of society, its life and relationships, that is why during the game a person can learn to notice and solve his problems).

Table 1

**Average values of scales technique "Subjective Well-being"**

Scales	Control group		Participants of socio-psychological games		Participants of transformational games	
	M	Σ	M	Σ	M	σ
Positive relations	64	7,12	72	6,52	51	8,28
Autonomy	55	6,86	47	7,73	68	7,31
Environment management	52	6,27	56	8,27	78	7,35
Personal growth	55	4,94	68	7,80	72	6,04
Goals in life	53	5,16	58	8,51	44	8,19
Self-acceptance	50	6,99	57	5,31	41	9,08
The balance of affect	81	17,09	105	13,66	74	15,61
The meaning of life	79	7,64	65	12,74	97	12,61
Individual as an open system	55	5,62	63	5,58	85	6,07
The overall level of psychological well-being	348	24,20	356	33,94	373	34,68

As a result of the empirical research, it was found out that the connection of psychological well-being and desire for different forms of gaming activity in adulthood exists. All researched

people, regardless of the group, have the level of subjective well-being within the normal range, but between groups there were found some significant differences, as reflected in Table 1.

There were no significant differences in the overall level of subjective well-being, but between different scales some differences were observed. For example, significant differences by Mann-Whitney criterion (level of 0.05) were found between the level of the second and the third group on a scale of positive relationships. Persons who intend to participate in social and psychological games have much higher level of positive attitude towards others, that is why they perceive this type of informal activity as acceptable. On the contrary, those who are experiencing some problems in the relationship turn to the transformational game with the query: "What hinders me to establish relations?". Significantly lower level of autonomy of social and psychological games participants can be explained by their wish to communication. Persons who participated in the transformational games had a high level of commitment to control the social environment and low level of goal setting. It is likely that this feature causes the need to appeal to an external resource of the game, with typical requests are the following: "What do I really want?" and "What resources do I need to establish good relations with others?". The desire for self-improvement and finding meaning in life is inherent to all respondents involved in informal activities.

In the study of adaptability there was found significantly higher level of self-acceptance in the control group. Adoption is significantly higher in groups participating in social and psychological games. The level of escapism was at the upper limit in the group of persons who participated in the game activities and at the average level with the respondents in the control group.

**Conclusion.** Psychological factors that motivate adults to such kind of informal socialization as game activity are the desire for personal growth and the search for meaning in life. Participants of socio-psychological games have higher balance of passion, acceptance of others and positive relationship with them, which causes such choice activity. Participants of transformational games are within the limits of social and psychological norms of adaptability, but the desire to control others, the worse level of relations with them and insufficient goal-setting cause search for psychological support without intensive communication in the group.

#### References:

1. Vlasova O.I., Fadeeva K.M., Gulenko A.S. Psychological construct of the integrity of an individual in the context of the methodology of the philosophy of existentialism and existential psychology // Fundamental and practical research in practice of the leading scientific schools. - 2014. - № 5; URL: fund-issled-intern.esrae.ru/5-60
2. Sosland A. Fundamental structure of psychotherapeutic method. - M.: Logos, 1999. - 368 p.
3. Schedrovitsky GP Organizational and management thinking: ideology, Methodology, Technology. - M., 2000
4. Ryff C.D. The structure of psychological well-being revisited // Journal of Personality and Social Psychology. - 1995. - Vol. 69. - P. 719 -727.

**Nazarenko O.V.**

Ph.D.,

*Kyiv National University Technologies and Design (Ukraine, Kyiv)*

### **THE MAIN DIRECTIONS OF PEDOLOGICAL RESEARCHES IN KYIV INSTITUTE OF PEOPLE'S EDUCATION**

**Назаренко О. В.,**

к. пед. н.,

*Київський національний університет технологій та дизайну (Україна, м. Київ)*

### **ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ НАУКОВЦІВ КИЇВСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В ГАЛУЗІ ПЕДОЛОГІЇ**

*У статті розглядаються дослідження вчених Київського інституту народної освіти 20-х років ХХ століття, спрямовані на цілісне вивчення особистості дитини в навчальному процесі: проблема впливу середовища на розвиток дитини, інтереси молоді та профорієнтація, проблема працездатності школярів під час навчання.*

**Ключові слова:** педологія, цілісне вивчення дитини, профорієнтація, працездатність, середовище та розвиток дитини.

*The article reviews the main research directions of Kyiv Institute of People's Education scientists in 1920s: the influence of environment on children's development, a professional orientation, children's interests, pupils' working capacity during lessons.*

**Keywords:** pedology, comprehensive children's study, pupils' working capacity, professional orientation, environment and children's development.

Педагогічна наука в Україні на початку ХХ ст. розвивалась під впливом зарубіжного досвіду, використовуючи досягнення педології, в основі якої – цілісне дослідження особистості дитини в процесі навчання та розвитку. Вітчизняні вчені проводили наукові пошуки, що сприяли реформуванню системи освіти, впровадженню нетрадиційних методів навчання. Провідну роль у розвитку педологічних досліджень відіграли викладачі Київського інституту народної освіти. Ними започатковано основні напрямки теоретичних та експериментальних пошуків, спрямованих на врахування психофізіологічних особливостей учнів при вирішенні актуальних проблем педагогічної науки. Розглянемо найважливіші з них: розвиток дитини у зв'язку з середовищем, у якому вона перебуває, дитячі інтереси та профорієнтація, проблема праці та перевтоми школярів під час уроків.

Ефективне вивчення особистості дитини неможливо без урахування умов середовища, в якому вона зростає – такої позиції дотримувались вчені закладу. У низці праць вони досліджували найближче оточення учнів, родину, побутові умови, організацію їх праці та відпочинку. Так, підкреслюючи важливість прикладу батьків, педагогів, друзів, з якими спілкується дитина, Я. Ф. Чепіга зазначив: «Діла й настрої тих людей, які звичайно складають осередок, в якому обертається дитина з перших років свого життя, стають завше зразком і керманичем задля переймання... Погане й гарне, шкідливе й корисне переймається від батьків і дорослих, що не помічають свого величезного впливу на утворення дитячих характерів». Вчений переконував дорослих пам'ятати про такі впливи й скеровувати дитину на те позитивне, що є в середовищі, адже «дитина є дзеркало сучасності» [7, С. 128].

Взаємозв'язку середовища та розвитку особистості особлива увага приділялась у дослідженнях, присвячених категорії учнів, які відстають у навчанні та яких залишали на повторний курс. Середовище стало важливим джерелом вивчення причин поганих результатів навчання. Проблему ґрунтовно розробляли Г. С. Костюк та С. Х. Чавдаров, які провели низку експериментів та з'ясували причини відставання.

Г. С. Костюк зосередився на дослідженні соціального походження відстаючих учнів, їхньої національності, віку, статі, психологічних характеристик, особливостей поведінки, стану здоров'я. Він звертав увагу на те, що саме ця категорія учнів має найбільше незадовільних оцінок за поведінку в школі, тому вивчав сім'ї, в яких виховувались школярі, їхнє матеріальне та соціальне становище, побутові умови, культурний рівень та педагогічну освіченість батьків. Після експериментальної перевірки науковець визначив основні фактори, які негативно впливають на успішність учнів, зокрема: несприятливі матеріально-побутові умови в сім'ї, з одного боку, і недостатня підтримка та розуміння відстаючих учнів школою та вчителем, – з іншого [1].

Наукову роботу, спрямовану на ретельне дослідження відстаючих у навчанні учнів у сільських школах проводив С. Х. Чавдаров. Вчений також вивчав середовище, в якому перебували школярі, їхній вік, стать, поведінку, психологічні особливості, а результати своїх спостережень публікував у педагогічній пресі для того, щоб українські вчителі могли використовувати їх у своїй професійній діяльності. С. Х. Чавдаров дав практичні рекомендації щодо організації роботи педагогів з менш успішними школярами. Це, перш за все, стимулювання досягнутих успіхів, а також підбір окремих додаткових завдань, виокремлення певного часу для індивідуальної роботи з невстигаючими, організація допомоги цим дітям з боку інших учнів. Окрім того, вчителям варто змістовніше організувати дозвілля школярів, налагоджувати контакти з родинами.

Вчений розробив таку систему заходів подолання другорічництва, яку можливо було використовувати в будь-якій сільській школі. Особисто застосовувавши її на практиці,

С. Х. Чавдаров разом із групою педагогів досяг певних успіхів, про що свідчили такі показники: із 114-ти відстаючих учнів у 80-ти підвищились показники успішності [6].

Комплексне дослідження підлітків, їхнього розвитку, поведінки, успіхів у навчанні було осередком наукових інтересів вчених-педологів. Знання про психофізіологічні особливості учнів юнацького віку давало можливість раціонально будувати педагогічний процес, враховуючи фактори впливу на розвиток особистості. Викладачі КІНО, як свідчить аналіз їх наукових праць, глибоко досліджували поведінку, інтереси, ідеали підлітків, вивчали питання праці юнацтва, вплив фізичної праці на розумову працездатність, проблеми профорієнтації.

Д. Ф. Ніколенко починав свою наукову діяльність саме із ґрунтовного вивчення молоді. Вчений розглядав поведінку робітничої молоді через призму читацьких інтересів підлітків, а також урахування їх статі, середовища. Метою його наукових шукань було визначити фактори, що впливають на формування нахилів юнаків і дівчат. Дослідження Д. Ф. Ніколенка спрямовані на вдосконалення якості організації виховного та навчального процесу. На його думку, педагоги, з'ясувавши напрям читацьких інтересів учнів, можуть за необхідності відповідно скеровувати їх діяльність [2].

Досліджуючи питання навчання та виховання молоді, Д. Ф. Ніколенко особливу увагу приділяв розробці однієї з центральних проблем педології – проблемі профорієнтації. При вивченні проблеми науковець опрацьовував результати тестування курсантів, студентів робітничого факультету, учнів-вступників професійних шкіл. Праці вченого з питань професійної консультації та професійного добору в 20-х роках ХХ ст. мали значну наукову цінність, оскільки ґрунтувались на всебічному вивченні особистості учня. Дослідження вченого стали основою розробки проблеми профорієнтації вітчизняними педагогами в наступні десятиліття.

При наданні підліткам консультативної допомоги в питанні професійного самовизначення вчений радив педагогам урахувувати фізіологічні, соціальні, психолого-педагогічні чинники. Допомагаючи старшокласникам при виборі школи професійного спрямування, варто звертати увагу на їхні здібності, інтереси, рівень розвитку інтелекту, фізичний стан, успішність, соціальне становище, рівень культурного розвитку та ін. Не менш важливо в процесі професійної консультації зважати на особливості ринку праці (економічні фактори, попит та пропозиція на різні професії) [5].

Поява книги Д. Ф. Ніколенка «Як вибрати собі професію» (1931) на той час стала важливою подією в процесі розробки українськими науковцями проблеми профорієнтації. Мета книги – допомогти молодим людям визначитись з вибором майбутнього фаху. В доступному викладі вчений дає поради щодо самовизначення: аналізу власних умінь, здібностей та співвідношенню їх з особливостями різних професій. Професійній обізнаності молоді сприяв опис окремих професій: завдань, обов'язків, умов праці, необхідних здібностей, а також відомості про затребування професії на ринку праці. Велику увагу приділено актуальним тоді робітничим професіям.

Діяльність інших викладачів закладу також торкалась теоретичних та практичних аспектів розробки проблеми профорієнтації. Під загальним керівництвом кафедри педології КІНО проходила робота бюро професійної консультації при Київському окружному відділі праці. Бюро займалось ознайомленням молоді з професіями, підготовкою до більш свідомого професійного вибору, проведенням індивідуальних бесід, виявленням спеціальних здібностей, необхідних для тієї чи іншої професії. Педагоги активно використовували шкільні дані про трудову придатність підлітків, їхні риси характеру, успішність та розвиток. До компетенції бюро входило і спостереження за підлітками на початковому етапі професійного навчання та праці й за необхідності надання їм допомоги.

Ще одним важливим напрямом педологічних досліджень вчених інституту була тема дитячої праці та пов'язаної з нею проблеми перевтоми учнів. Ґрунтовні дослідження дітей під час навчальної праці проводив Б.С.Манжос. Після низки експериментальних дослідів під час виробничого навчання в школі, в майстернях учений окреслив основні проблеми

організації праці школярів. Такі спостереження стали важливими для побудови програм виробничого навчання, що мали відповідати анатомо-фізіологічним особливостям організму дітей віком 12–15 років. У публікаціях педагога йшлося також про необхідність удосконалення устаткування майстерень, де практикуються діти, обґрунтовувались трудові завдання для учнів. Результати досліджень Б. С. Манжоса отримали схвалення на педологічних конференціях та з'їздах, позитивний досвід раціоналізації праці школярів був запозичений та активно використовувався багатьма профільними школами [3].

Проблеми дитячої праці узагальнені Б. С. Манжосом у 1929 році у книзі «Дитяча праця в шкільних майстернях». Сучасники вченого позитивно оцінили книгу за висвітлення основних проблем педології дитячої праці на основі комплексного дослідження школярів та тісного взаємозв'язку теорії з практикою. Практична частина книги присвячена конкретним порадам щодо організації праці дітей у школах. Важливим у праці також є те, що автор, всебічно охопивши проблему навчально-виробничої праці в школі, звернув увагу на питання її зв'язку з розумовою діяльністю школярів.

Помітний внесок у розробку теми дитячої праці і Я. Ф. Чепігі: він довів зв'язок між розумовою та м'язовою діяльністю дитини. Вчений не схвалював того, що педагоги, досліджуючи проблеми навчання і виховання, більше брали до уваги розвиток інтелекту і недооцінювали фізичну діяльність у його розвитку. Тому він надавав визначального значення грі та праці у розвитку дитини, оскільки вважав, що праця є важливим засобом виховання. Мистецтво виховання, підкреслював учений, полягає в умінні методично об'єднувати гру та працю, аби дитина в грі знаходила труд, а праця стала грою [8]. Я. Ф. Чепіга відстоював позицію про важливість здійснення педагогом низки систематичних впливів, при виборі яких він має враховувати психофізіологічні основи розвитку дитини.

Аналіз вченими-педологами навчального навантаження для дітей, звернення їх до питань раціоналізації шкільної праці зумовлене необхідністю виховати здорове молоде покоління. Г. С. Костюк впродовж кількох років розробляв цю проблему, і його наукові розвідки стали основою для багатьох подальших досліджень з педагогіки. Вчений підкреслював важливість детального вивчення педагогами умов життя дітей як у школі, так і поза нею. Спостереження за роботою учнів під час уроку, за їх навантаженням вдома, а також наявність відомостей про стан здоров'я своїх учнів забезпечить можливість здійснення індивідуального підходу до організації праці кожного школяра, наголошував він.

Щоб підвищити ефективність праці школярів, Г. С. Костюк запропонував здійснювати такі заходи: 1) при розробці шкільних програм враховувати вікові особливості дітей при організації їхньої праці та відпочинку; 2) при складанні розкладу занять забезпечити чергування більш та менш складних дисципліни, що запобігатиме перевантаженню; 3) у такий же спосіб, рівномірно, розподіляти навантаження школярів упродовж навчального року; 4) індивідуалізувати навантаження школярів, забезпечивши особистісний підхід до дітей слабких, відстаючих та ін. [2].

Проблема жіночої праці, зокрема на прикладі виробничого навчання дівчат, розкрита у працях Д. Ф. Ніколенка. На той час особливості здобуття професії жінками було недостатньо висвітленим питанням у вітчизняній педагогіці, тому науковець розглянув проблему, наголошуючи, що підхід до навчання дівчат та хлопців не може бути однаковим. Вчений довів залежність продуктивності праці від психологічних та фізіологічних властивостей жінок, він аргументував: праця впливає на анатомо-фізіологічну структуру жіночого організму. Наукові дослідження інтересів, здібностей, успішності дівчат, умов їх праці Д. Ф. Ніколенко проводив з метою сприяння підвищенню професійної кваліфікації жінок, а також захисту рівності прав чоловіка та жінки в суспільстві [4].

Отже, головні теми досліджень вчених Київського ІНО, окреслені нами, відповідали завданню цілісного вивчення дитини в процесі її навчання та розвитку. Результати наукових пошуків викладачів, зокрема, з проблем профорієнтації, навчальної успішності, вивчення працездатності школярів під час уроків використовуються й на сучасному етапі розвитку вітчизняної педагогічної науки.

## Література:

1. Костюк Г. С. Масове друкорічництво міської трудшколи / Г.С.Костюк // Шлях освіти. – 1930. – № 9. – С. 103–115.
2. Костюк Г. С. Ще про бюджет часу, режим праці й відпочинку учнів та заходи школи в справі їх раціоналізації / Г.С.Костюк // Шлях освіти. – 1929. – № 7. – С. 78–95.
3. Манжос Б. С. Основні проблеми педології фізичної праці. / Б.С.Манжос // Записки КІНО. – Кн.3. – 1928. – С. 33–50.
4. Ніколенко Д. Ф. До питання про навчання дівчат у школах ФЗУ / Д.Ф.Ніколенко // Робітнича освіта. – 1927. – № 12. – С. 22–31.
5. Ніколенко Д. Ф. Читацькі інтереси робітничої молоді / Д.Ф.Ніколенко // Збірник праць Київської науково-дослідної кафедри педології. – Том 1. – К., 1930. – С. 186–218.
6. Чавдаров С. Х. Відсталі учні сільської школи / С.Х.Чавдаров // Шлях освіти. – 1930. – № 9. – С. 85–102.
7. Чепіга Я. Ф. Переймання / Я.Ф.Чепіга // Путь просвещения. – 1922. – № 6. – С. 124–134.
8. Чепіга Я. Ф. Труд і гра як фактор виховання / Я.Ф.Чепіга // Шлях освіти. – 1923. – № 9–10. – С. 85–104.

## Liudmyla Ovsienko

Ph.D in Pedagogic, Associate professor

«SHEI Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical Gregory Skovoroda University»

(Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine)

## COMMUNICATIVE COMPETENCE AS A BASIS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES TOMORROW'S SPECIALISTS OF THE SERVICE SPHERE

Людмила Овсієнко

кандидат педагогічних наук, доцент

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет  
імені Григорія Сковороди»

## КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ

*У пропонованій науковій розвідці робиться спроба схарактеризувати комунікативну компетентність як основу професійної діяльності майбутніх фахівців сфери обслуговування. Зроблено висновок про те, що комунікативна компетентність забезпечує ступінь соціальної активності особистості, значущість норм її поведінки, застосування відповідних засобів комунікативної діяльності. Відтак, сучасна професійна освіта повинна спрямовуватися на формування означеної компетентності в майбутніх фахівців усіх сфер діяльності, у тому числі сфери обслуговування.*

**Ключові слова:** комунікативна компетентність, комунікативна компетенція, знання, уміння, навички, фахівці сфери обслуговування, студенти, професійна освіта.

*The purpose of this paper is to outline the importance of developing communicative competence for professional activities tomorrow's specialists in the service sphere. The author stresses that communicative competence provides a degree of the person's social activity and points out the importance of the rules of behavior, the using means of communication. The modern professional education would be directed to formatting communicative competence of future specialists' service sphere.*

**Key words:** communicative competence, knowledge, abilities, skills, students, service sphere, professional educational.

Прогресивні соціальні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві вимагають кардинальної модернізації системи професійної освіти. Усім сферам діяльності. необхідні висококваліфіковані фахівці, які не лише володіють необхідним обсягом теоретичних знань, практичних умінь і навичок, а й мають необхідні професійно значущі особистісні якості.

Сучасні дослідження в галузі теорії та методики професійної освіти спрямовані на реалізацію концепції гуманітарної освіти. Її метою є формування гармонійно розвиненої особистості, яка володіє не лише професійними знаннями й уміннями, але і значним розумінням процесів і змін, що відбуваються в суспільстві. Вона передбачає засвоєння культури, звичаїв, традицій, досвіду спілкування, а також здатність творчо вирішувати поставлені життям завдання [1; 8; 9]. Важливим складником гуманітарної освіти є формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців, що дозволить не лише

полегшити процес їхньої професійної адаптації, а й сприятиме ефективній реалізації знань, вмінь і навичок спілкуватися й досягати взаєморозуміння у процесі виконання професійних і соціальних функцій.

Комунікативна компетентність належить до ключових, тобто таких, що мають особливе значення у житті людини, тому її формуванню варто приділяти ретельну увагу.

Проблема формування комунікативної компетентності перебуває в полі зору вчених різних галузей педагогічної науки. Однак говорити про узгодженість позицій у цьому руслі ще зарано. Наприклад, до цього часу існують відмінності між трактуванням термінів «комунікативна компетенція» і «комунікативна компетентність».

Так, Л.Мамчур вважає, що «комунікативна компетентність є виробленою й розвинутою здатністю людини налагоджувати й підтримувати необхідні контакти в суспільному спілкуванні; сукупністю знань, умінь і навичок щодо використання вербальних і невербальних засобів для адекватного сприйняття й відображення дійсності в різноманітних комунікативних ситуаціях; системою набутого досвіду комунікативного спілкування. Комунікативно компетентна особистість має не тільки оволодіти досягненнями культури власного народу, а й розуміти людей інших національностей, релігій, культур, мов, рас, політичних уподобань, соціального становища та з повагою ставитися до них» [3, с. 57; 6; 7; 8; 11].

З цього приводу Н.Голуб має свою позицію й доводить, що комунікативна компетентність загалом становить комунікативний потенціал особистості, який характеризує її комунікативні здібності, можливості та визначає якість, успішність її спілкування в різних сферах життєвої діяльності. На думку науковця, комунікативна компетентність визначається врахуванням самостійності мовленнєвої діяльності особистості і є практичним аспектом проблеми взаєморозуміння, відображає рівень культурного розвитку особистості в суспільстві, є одним із чинників виховання толерантності, взаєморозуміння [3, с. 57–58].

Комунікативна компетентність є загальним, ієрархічним, комплексним поняттям, що включає мовний, мовленнєвий, комунікативний, соціокультурний і діяльнісний складники.

Серед структурних елементів означеної компетентності варто виокремити власне комунікативну компетенцію як окремий елемент цілісної системи.

В.Приходько, досліджуючи методи комунікативної компетенції, стверджує, що будь-який фахівець повинен володіти різноманітними навичками міжособистісного спілкування, а саме: ефективно говорити й слухати під час спілкування; налагоджувати комунікативний контакт з іншими людьми; орієнтуватися в особливостях партнера у спілкуванні; спостерігати, розуміти та застосовувати невербальну мову; запобігати та долати перепони у взаєморозумінні тощо [4, с. 10].

Проаналізувавши різні тлумачення поняття «комунікативна компетенція», ми підтримуємо такі позиції: 1) це – система знань про правила мовної комунікації, її процедуру, етикет, ритуал, що відображає взаємодію інтелектуального, соціального й вербального у поведінці комуніканта (Д. Хаймз); 2) це – сукупність знань про спілкування, умінь і навичок, потрібних для сприйняття чужих і побудови власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам і ситуаціям спілкування (С. Омельчук); 3) це – сукупність знань, умінь і навичок, необхідних для успішного розв'язання життєво важливих питань у процесі комунікації [3, с. 64].

Аналізуючи різні бачення, аргументи й позиції вчених [3], вважаємо, що комунікативна компетенція – це сукупність знань, умінь і навичок, які є необхідними для успішної взаємодії в процесі комунікації, а комунікативна компетентність – здатність особистості застосовувати досвід мовної й мовленнєвої діяльності у певній сфері. Комунікативна компетентність є індивідуальною рисою кожної особистості.

Означена компетентність поєднує життєві цінності, мотиви, знання, уміння, навички, риси характеру та якості людини. Важливими її складниками є вміння і готовність співпрацювати з людьми, спілкуватися, керувати своїм емоційним станом, залагоджувати конфліктні ситуації тощо. До того ж, важливо давати правильну самооцінку та об'єктивно



оцінювати оточуючих. Ефективним є спілкування людини, яка з самого початку націлена на позитивну розмову, здатна аналізувати свої вчинки і вчинки партнерів у процесі комунікації.

Як структурована цілісність комунікативна компетентність поєднує змістовий, емоційний і діяльнісний компоненти. Перший передбачає усвідомлення студентом сутності й значущості комунікативної діяльності, як детермінант його поведінки. Емоційний компонент характеризується особистісним ставленням до комунікативного аспекту майбутньої професійної діяльності. Процесуальний компонент – це діяльнісний вияв комунікативних умінь: гностичних (уміння сприймати, розуміти і адекватно моделювати особистість партнера по спілкуванню), експресивних (уміння самовираження власної особистості через самопрезентацію), інтерактивних (уміння впливати на партнера по комунікативній діяльності) [5, с. 414].

Як бачимо, комунікативна компетентність розглядається в широкому контексті професійної підготовки й характеризується як здібність індивіда здійснювати комунікативну діяльність рідною мовою.

Комунікативна компетентність особистості складається з низки відповідних компетенцій. Так, Н.Гез вважає, що складниками вищезазначеної компетентності є: 1) вербально-комунікативна компетенція; 2) лінгвістична компетенція; 3) вербально-когнітивна компетенція; 4) метакомунікативна компетенція [2, с. 19].

В.Топалова пропонує іншу модель комунікативної компетентності особистості, а саме: 1) країнознавча компетенція; 2) соціолінгвістична компетенція; 3) лінгвістична компетенція; 4) дискурсивна компетенція; 5) стратегічна компетенція; 6) ілокутивна компетенція [10, с. 43].

М.Кенел і М.Свейн намагаються структурувати цю компетентність на чотири компоненти (компетенції): 1) *граматичну* (компетенція, яка допомагає зрозуміти та виразити буквально значення висловлювань); 2) *дискурсивну* (майстерність поєднувати окремі речення у зв'язне усне або письмове повідомлення, дискурс, використовуючи для цього різноманітні синтаксичні та семантичні засоби); 3) *стратегічну* (здатність ефективно брати участь у спілкуванні, обираючи для цього вірну стратегію дискурсу, а також адекватну стратегію для підвищення ефективності комунікації; йдеться про вміння, скажімо, застосовувати перифрази, коли є брак словникового запасу в мовця); 4) *соціолінгвістичну* (уміння розуміти та продукувати словосполучення й речення з такою формою і таким значенням, які відповідають певному соціолінгвістичному контексту) [4, с. 15].

Д. Хаймз поєднав у цьому понятті такі компетенції: 1) лінгвістичну (правила мови); 2) соціально-лінгвістичну (правила діалектного мовлення); 3) дискурсивну (правила побудови смислового висловлювання); 4) стратегічну (правила підтримування контакту із співрозмовником) [3, с. 59].

Л. Бахман виділяє такі складники: 1) мовний (лінгвістичний); 2) дискурсивний; 3) прагматичний; 4) розмовний; 5) соціально-лінгвістичний; 6) стратегічний; 7) мовленнєво-мисленнєвий [3, с. 60].

З усього сказаного випливає, що до питання визначення ключових компетенцій комунікативної компетентності зверталися багато вчених, але й на сьогодні в наукових колах із цього приводу відбуваються дискусії.

Як свідчать результати аналізу наукових джерел, досить часто комунікативну компетентність розділяють на *предметну* і *ключову*.

Різницю між комунікативною ключовою і комунікативною предметною компетентностями Н.Голуб вбачає у сфері їх функціонування і призначення [3, с. 59; 8].

Ключова комунікативна компетентність майбутнього фахівця сфери обслуговування полягає в особистому досвіді взаємодії з людьми у процесі розв'язання різних комунікативних завдань і сприяє успішному поетапному формуванню готовності його до повноцінного функціонування в суспільстві. Сферою ключової комунікативної компетентності є різні, доступні особистості, суспільні сфери. Ця компетентність сприяє розв'язанню життєво важливих завдань у суспільних сферах, соціалізації особистості,

зміцненню власних життєвих позицій, розвитку міжособистісних стосунків. Результатом сформованості ключової комунікативної компетентності є реалізація комунікативного досвіду в усіх сферах життєдіяльності.

Предметна комунікативна компетентність полягає у здатності фахівця сфери обслуговування успішно застосовувати здобуті знання, сформовані мовленнєві вміння і навички в різноманітних комунікативних ситуаціях. Сферою предметної комунікативної компетентності є навчальний процес і міжособистісне спілкування. Її призначенням є допомога у розв'язанні різних навчальних завдань у межах змодельованих викладачем комунікативних ситуацій, відповідно до рівня розвитку студента, налагодженню міжособистісних стосунків. Результатом сформованості вищезазначеної компетентності є прояв комунікативного досвіду і його застосування у професійній діяльності.

Формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування має спиратися на положення про те, що: 1) пріоритетним завданням є використання комунікативних засобів відповідно до конкретного соціального контексту; 2) побудова навчального процесу вимагає залучення студентів до ситуативного спілкування, максимально наближеного до реальних фахових ситуацій; 3) викладач не лише організовує ефективну взаємодію, а й стає активним координатором навчальної діяльності майбутніх фахівців, їхнім партнером; 4) на практичних заняттях перевага надається інтерактивним парним, груповим видам діяльності, діловим і рольовим іграм, завданням з вирішенням певних виробничих проблем із використанням діалогу, дискусії, дебатів, моделювання ситуацій.

Комунікативна компетентність особистості реалізується в комунікативних знаннях, уміннях і навичках. Під комунікативними знаннями розуміють узагальнений людський досвід комунікативної діяльності, тобто відображення у свідомості людей комунікативних ситуацій у їх причинно-наслідкових зв'язках і стосунках. До комунікативних умінь належить комплекс комунікативних дій, заснованих на високій теоретичній і практичній підготовленості особистості до міжособистісного спілкування, що дозволяє творчо використовувати комунікативні знання. Комунікативними навичками є автоматизовані компоненти свідомих дій, які сприяють швидкому і точному віддзеркаленню комунікативної ситуації і визначають успішність сприйняття, розуміння об'єктивного світу і адекватної дії на нього.

Відтак, формування комунікативної компетентності потребує цілеспрямованої орієнтації змісту вищої освіти, а саме, необхідно виробляти у студентів, майбутніх фахівців сфери обслуговування: 1) уміння спілкуватися на високому професійному рівні, що є дуже важливим компонентом їхньої фахової майстерності; 2) уміння виконувати управлінські операції планування та звітування, здійснювати контроль за якістю інформаційно-документального забезпечення, сприяти високому рівню виконання співробітниками своїх службових обов'язків; 3) уміння самостійно шукати, аналізувати, добирати необхідну інформацію, організувати її, перетворювати, зберігати та передавати ту, яка може функціонувати на будь-яких носіях (паперових і електронних); 4) уміння, пов'язані з презентацією інформації, формуванням інформаційних ресурсів, створенням баз даних, інформаційним моніторингом; 5) навички комп'ютерного керування сучасними системами управління документообігом та системами інформаційно-документального забезпечення управлінської діяльності; 6) навички морально-етичних та правових норм поведінки в комп'ютерно-мережевому просторі як для усіх суб'єктів інформаційного суспільства, так і для усвідомленого їхнього використання фахівцями сфери обслуговування.

Як висновок можемо стверджувати, що комунікативна компетентність позиціонується як потреба кожної особистості у взаємодії з іншими суб'єктами, вираження цілісного й індивідуального в людині, прояв її творчого потенціалу, здатність підтримувати позитивний характер комунікативного процесу й доброзичливо ставитися до співрозмовників. Вона зумовлюється розвитком і саморозвитком особистості, що виявляється у творчому характері освоєння кращих зразків комунікативної діяльності. Саме ця компетентність забезпечує

ступінь соціальної активності особистості, значущість норм її поведінки, застосування відповідних засобів комунікативної діяльності. Відтак, сучасна професійна освіта повинна спрямовуватися на формування означеної компетентності в майбутніх фахівців усіх сфер діяльності, у тому числі сфери обслуговування.

### Література:

1. Арканникова М. Развитие коммуникативной культуры как приоритетное направление в процессе подготовки специалиста XXI века. / М.Арканникова, Л.Евсеева // Высокие интеллектуальные технологии и инновации в образовательной деятельности. – СПб. : Изд-во Политехнического ун-та, 2006. – Т. 1. – 403 с.
2. Гез Н. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований / Н.Гез // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 2. – С. 17–24.
3. Компетентнісний підхід до навчання української мови в основній школі (матеріали круглого столу) // Українська мова і література в школі. – 2012. – № 4. – С. 51–64.
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи / [під загальною ред. Овчарук О.]. – К. : «К.І.С», 2004. – С. 3–21.
5. Максименко І. Формування комунікативної компетентності студентів технічного університету / І.Максименко // Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти : педагогічна майстерність, творчість, технології. – Х. : НТУ «ХП», 2007. – С. 413–416.
6. Петько Л.В. Впровадження української національної ідеї в процес іншомовної освіти майбутніх педагогів / Л.В.Петько // Вища освіта України. – 2013. – № 2. – С. 68– 74. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7829>
7. Петько Л.В. Підготовка нового педагога-економіста – виклик сучасній педагогічній університетській освіті (на прикладі створення нових навчальних програм з іноземної мови за фахом зі спеціальності 6.030601 «Менеджмент (управління персоналом)» / Л.В. Петько // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 27. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: зб. наук. пр. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2013. – С. 95–101. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7832>
8. Петько Л.В. Соціально-комунікативна активність підлітків: теорія і практика [Монографія]. – К. : ВМУРОЛ «Україна». – 2010. – 268 с.; бібліогр. : С. 249–267. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10503>
9. Петько Л.В. Філософсько-лінгвістичні ідеї розуміння міжлюдської комунікації у соціальному середовищі / Л.В. Петько // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : зб. наук. пр. / укл. І.В.Ковальчук, Л.М.Коцюк, С.М.Новоселецька. – Острог : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2015. – Вип. 53. – С. 309–312. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7827>
10. Топалова В. Формирование социокультурной компетенции студентов технического вуза (на материале английского языка) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Топалова В. – К., 1998. – 168 с.
11. Ovsiienko Liudmyla. Innovative approaches to improving professional training of specialists in higher educational institutions / Liudmyla Ovsiienko // Current scientific research: Collection of scientific articles. – Publishing house «BREEZE», Montreal, Canada, 2017. – P. 215–220. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/12866>

### Pet'ko Lyudmyla

Ph.D., Associate Professor

*Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)*

## PREPARING HIGHER SCHOOL GRADUATES IN FORESHORTENING OF LEADER COMPETENCIES FOR 2020

**Петько Л.В.**

к.пед.н., доцент

*НПУ імені М.П. Драгоманова (Україна, Київ)*

## ПІДГОТОВКА ВИПУСКНИКІВ ВНЗ У РАКУРСІ ПРІОРИТЕТНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ 2020 РОКУ

*Розглянуто компетенції, які будуть в пріоритеті у 2020 році: Автором описано компетенції-лідери: «вирішення складної проблеми» та «критичне мислення».*

**Ключові слова:** пріоритетні компетенції, вирішення складної проблеми, критичне мислення, вища школа, випускники.

*Preparing higher school graduates in foreshortening of leader competencies for 2020 is presented; leader-competencies “Complex Problem Solving” and “Critical Thinking” are presented.*

**Key words:** *leader competencies, Complex Problem Solving, Critical Thinking, higher school, graduates.*

Аналітики World Economic Forum, який відбувся у січні 2016 р. [17] на підставі доповіді «Панування четвертої індустріальної революції» дійшли висновку, що до 2020 р. в еру четвертої індустріальної революції (передові робото-технології, автономний транспорт, штучний інтелект і машинне навчання, сучасні матеріали, біотехнології та геноміка), вимагатиме перегляду компетенцій у підготовці майбутніх працівників з огляду на те, що деякі робочі місця будуть зникати, а на інші буде зростати попит, будуть створюватися нові, яких ще немає, як наслідок викликів четвертої технологічної революції. Сказане не викликає сумнівів щодо перегляду та узгодження у підготовці умінь, навичок майбутніх випускників вищої школи, тому що через п'ять років більше однієї третини навичок (35%), які вважаються важливими в сучасній робочій силі буде змінено.

Відтак, науковці активно простежують розвиток і зміни компетенцій, які стануть пріоритетними найближчим часом (табл. 1). З огляду на сказане, розгляд та оцінка компетенцій вважається нами необхідним для покращення освітнього процесу і розвитку освітньої системи, тому протягом останніх років компетенції знаходяться в центрі емпіричних досліджень стосовно людських ресурсів та продуктивності освіти.

Таблиця 1

### Пріоритетні компетенції у 2020 році

№	2020 рік	2015 рік
1.	Complex Problem Solving ( <i>вирішення складної проблеми</i> )	Complex Problem Solving
2.	Critical Thinking (критичне мислення)	Coordinating with Others
3.	Creativity(креативність)	People Management
4.	People Management (управління людьми)	Critical Thinking
5.	Coordinating with Others (навички взаємодії з іншими)	Negotiation
6.	Emotional Intelligence (емоційний інтелект)	Quality Control (контроль якості)
7.	Judgment and Decision Making (судження і прийняття рішень)	Service Orientation
8.	Service Orientation (сервісна орієнтація, орієнтація на клієнта)	Judgment and Decision Making
9.	Negotiation (уміння вести переговори)	Active Listening (активне слухання)
10.	Cognitive Flexibility (когнітивна гнучкість)	Creativity

Отже, пріоритет віддано компетенції щодо *уміння комплексного вирішення проблеми* (Complex Problem Solving (CPS), причому потреба у фахівцях, які мають цю компетенцію зростає на 52% у 2020 р. [1; 18], зазначимо, що дана компетенція була запропонована і розглянута на європейському просторі психологом Д.Дьонером (D.Dörner) [12].

Проблема – складне теоретичне або практичне питання, що потребує вирішення; запит, справа... Проблема номер один – питання, що має найважливіше життєве значення і потребує якнайшвидшого розв'язання [4, с. 16].

Задача – питання, яке розв'язується шляхом обчислень за визначеною умовою. 2. Доручення, завдання; тяжка справа, морока. 3. Мета, ціль. [3, с. 695].

Вчені пропонують визначати Complex Problem Solving на конститутивній єдності концептів «складність», «проблема» і «вирішення проблем» (від латин. *constitutes* – визначений. Істотний, визначальний; той, що є основною, головною ознакою якоїсь речі, поняття [2, с. 337]), а саме: 1) складність системи може бути визначена як кількість елементів і взаємовідносин зв'язків системи, причому «складність проблеми є тим вище, чим більше функціональних можливостей має для розв'язання і наскільки ці функції є взаємозалежними» [12, с. 60].

2) Проблема криється в тому, що коли людина має мету, але не знає як її досягти. Кожного разу, коли спеціаліст завдяки своїм діям не може перейти від заданої ситуації до бажаної, тоді тут має бути задіяний «ресурс» мислення для подолання «бар'єру» між існуючою ситуацією і бажаною, де відсутність знань, може бути додатково класифікована

залежно від кількості (1) незнання способів, дій, умінь, які можна застосувати, і (2) відсутності конкретності у постановці досягнення цілі.

3) Розв'язання проблеми може бути визначено успішним шляхом пошуку і виконання операції або низки операцій у порядку переходу від даного фактичного стану системи до стану мети [13, с. 21–22].

Відтак, оперативний інтелект, динамічне вирішення проблем – це може стосуватися і використанням певного складного пристрою (комп'ютер, модель мобільного телефону, торговий автомат), а також і управління організаціями (корпорація, навчальний заклад і т. ін), сюди також відносять і прогнози – як-то прогноз погоди, ситуації на фондовому ринку, політичних виборів (розглядаючи це як складні середовища).

Сюди можна віднести і педагогічні проблемні ситуації, які виникають неочікувано і потребують від учителя навичок і умінь із-за складності в їх вирішенні, оскільки вони, на думку Ю.Орговані-Гайдош: 1) мають недостатню ясність ситуації (непрозорість); 2) комплексне розв'язання декілька завдань; 3) містять велику кількість елементів, що мають відношення до процесу вирішення складної ситуації; 4) тісно взаємопов'язані з іншими ситуаціями; 5) мають динамічний розвиток; 6) не завжди показують безпосередні результати (присутній ефект тимчасової затримки) [16]. Додамо, що угорська вчена розглядала це питання в гендерному аспекті, наголошуючи, що в освітніх закладах Угорщини працює понад 70% жінок, які у своїй професії часто стикаються з проблемами і задачами, які потребують комплексного вирішення: класне керівництво, учні, батьки, колеги, командна робота, адміністрація, мотивація, навчально-виховний процес, нові технології, оцінювання учнів тощо.

Зарубіжні вчені А.Фішер (Andreas Fischer), С.Грейфф (Samuel Greiff), Й.Функе (Joachim Funke) в дослідженнях щодо розв'язання проблем людиною в складних ситуаціях, слушно окреслюють такі аспекти: як досвід впливає на прийняття рішення в складних ситуаціях? Чи існують певні стратегії для розв'язання складних проблем? Як складна ситуація відбивається в людській свідомості з-за обмежених можливостей у її розв'язанні? Які аспекти інтелекту найбільш важливі для вирішення складних завдань? [13, с. 20].

Оперативний інтелект, діагностику якого вперше запропонував німецький вчений Д.Дьонер (D.Dörner) [12], робить акцент на отримання і використання інформації і знань щодо когнітивних операцій. На вирішальній стадії вирішення задачі оперативний інтелект здатен зібрати інформацію, інтегрувати і структурувати цілеспрямовано для досягнення мети (зробити прогнози, планування і приймати рішення, а також поставити перед собою цілі і виконати їх). У досягненні цього людина повинна бути в змозі зробити організовану серію кроків з обробки інформації, гнучко адаптуючи їх до вимог ситуації. Але надана характеристика оперативного інтелекту містить низку таких проблем: 1) *складність структури* (спонукання до зменшення інформації), 2) *взаємопов'язаність змінних* (спонукання для побудови моделі найбільш значущих ефектів); 3) *адекватність завдання* (стосовно оцінки і встановлення пріоритетів); 4) *прозорість ситуації* (спонукання для систематичного формування інформації); 3) *динаміка системи* (спонукання для динамічного прийняття рішень) [13, с. 35–36].

На думку П.Фреша та Й.Функе [14], в американському підході (Д.Андерсен) CPS розглядається як будь-який процес цілеспрямованої послідовності когнітивних операцій, незалежно від того чи є він новим або знайомим для фахівця, а також і завдання розглядається незалежно від його складності, а також чи існує один бар'єр або кілька для виконання завдання. Тоді як згадані німецькі вчені, на відміну американського трактування, у визначенні CPS обмежують потенційні проблеми, пропонуючи, щоб вони розглядалися як: 1) нові завдання, що вирішують проблеми як незнайомі; 2) як комплекс; 3) динамічно змінні; 4) непрозорі. Для того, щоб вирішити такі проблеми спеціаліст повинен передбачити наслідки їх розв'язання (що проявиться з часом), а також повинен передбачити і наслідки своїх дій, коли ситуаційні вимоги, що виникають, потребують від особистості проявити свої пізнавальні, емоційні, особистісні та соціальні здібності і знання. На нашу думку,

запропонований підхід заслуговує на увагу і ми його будемо підтримувати в колі обговорюваної проблеми.

*Друга компетенція за значущістю – критичне мислення.* З-за стрімкого розвитку ІТ-технологій, величезного потоку інформації, швидкого доступу до цього вимагає від фахівця мати навички відбору інформації, правильного її переосмислення і застосування.

Стосовно зазначеної компетенції треба наголосити, що сучасна загальноосвітня школа, яка перейшла на оцінку знань учнів за допомоги тестування, де треба тільки позначити правильну відповідь і т.ін., не буде розвивати критичне мислення особистості [6; 9] (хоча тестування не можна відкидати апіорі, там є багато позитивного). Сказане стосується і вищої школи, де іспити, фактично перетворилися у багаточасове письмове тестування знань студентів. Тоді як студент не може правильно усно викласти міркування, грамотно написати та вірно оформити реферат, сформулювати і довести свою думку, навчитися відібрати літературу за темою реферату та опрацювати її ні на першому, ні на четвертому курсах (чи з перекладознавства, чи з психології та ін.), одним словом, за навчальними дисциплінами, що передбачені для підготовки майбутнього випускника вузу [7]. У нас склалася думка, що викладачі розглядають студентський реферат як якийсь (саме якийсь, несуттєвий вид навчальної роботи студента) додаток до підвищення оцінки: приніс студент на кафедру, поклав на стіл, викладач зарахував, але не відкрив реферат разом із студентом, не обговорили вони тему, мету, літературу, не було зроблено зауважень, внесено корективи, щоб студент переробив і представив грамотну роботу, демонструючи здатність до дослідницької діяльності і критичного мислення [5]. На нашу думку, у колі окресленої другої компетенції, підготовка реферату або тез і статті студентом, як раз і стимулює формування навичок відбору інформації, правильного критичного її переосмислення і застосування, виступає складовою у професійній підготовці сучасного фахівця.

Тому, у площині сказаного вище, заслуговує на увагу висловлене професором О.Б.Тарнопольським стосовно навчання іноземної мови за професійним спрямуванням через зміст спеціальних дисциплін, що забезпечує: 1) підвищення автентичності як навчальної діяльності (Інтернет-пошук інформації є невід'ємною складовою професійної діяльності сучасного фахівця), так і використання навчальних матеріалів, забезпечує відповідність цих матеріалів найсучаснішим досягненням у даній галузі, без чого справжнє навчання через зміст стає нереальним; 2) достатній для навчання через зміст майбутньої професії обсяг оброблюваних студентами автентичних і найсучасніших професійних матеріалів англійською мовою, що не може бути досягнуто при використанні тільки друкованих матеріалів підручника; 3) активізації студентів та інтенсифікації формування у них навичок і вмінь читання англійською мовою для професійних цілей (робота в Інтернеті пов'язана головним чином з читанням), де паралельно відбувається активізація й інтенсифікація формування у студентів навичок і вмінь говоріння, письма на основі завдань за даними видами англомовної мовленнєвої діяльності, що базуються на знайденої в Інтернеті інформації [11, с. 201].

Відтак зазначимо, що на це була нами спрямована Програма вступного випробування з іноземної мови (англійська, німецька, французька) за професійним спрямуванням для вступників до магістратури НПУ імені М.П.Драгоманова [10], а також робота кафедр іноземних мов університету.

Повертаючись до розгляду компетенцій щодо *уміння комплексного вирішення проблеми та критичного мислення*, нашу увагу привернула стаття зарубіжних учених А.Кретцшмар і Х.-М.Зюса [15, с. 2–3], які зазначають, що мета навчання гнучкості мислення полягає в розробці загального вирішення проблем знань про те, як розв'язувати складні проблеми (евристичні знання – це знання, які потрібні для вирішення CPS і відображають неформальний досвід розв'язування задач), як необхідно вивчити цю проблему, наприклад, для опанування ситуації – використання специфічних знань), які проводити заходи (наприклад, ретельне втручання в нестійкі системи), і як досягти мети (наприклад, як організувати і провести низку ефективних заходів).

Тому навчання гнучкості повинно бути у першу чергу навчання із залученням різних проблемних ситуацій (тобто, навчання в процесі роботи), що надає можливість організувати навчання через досвід роботи з проблемними ситуаціями, а також передачі свого досвіду стосовно вирішення подібних складних проблемних ситуацій і слугує розв'язанню нових і невідомих проблемних ситуацій. Причому, розв'язання неформальних (non routine) проблем є досить актуальним у нашому глобалізованому середовищі, де CPS компетентність відіграє важливу роль, особливо в контексті освіти щодо поглиблення знань та їх адаптації до реального життя.

Зрозуміло, що для роботодавця, якщо у працівника є диплом, то роботодавець вважає його здатним до виконання покладених на нього функцій та інтелектуально розвинутим, але з огляду на «відсутність цінності і якості продукції» (тобто отриманої вищої освіти [8, с. 60–61]) випускник вишу не буде здатен демонструвати розвиненість в даній компетенції.

### Література:

1. Ананьева Т. Десять компетенций, которые будут востребованы в 2020 году [Электронный ресурс] / Т.Ананьева. – Режим доступа : <http://www.kakdelat.ru/about/life.php?ID=20279>
2. Нечволод Л.І. Сучасний словник іншомовних слів / Л.І.Нечволод. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 768 с.
3. Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. / [укл. В.Яременко та ін.]. – К. : Вид-во «Аконіт», 2008. – Т. 1. – 928 с.
4. Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. / [укл. В.Яременко та ін.]. – К. : Вид-во «Аконіт», 2008. – Т. 3. – 864 с.
5. Петько Л.В. Дослідницька діяльність студентів коледжу як одна з умов неперервної освіти / Л.В.Петько // Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому середовищі: зб. наук. пр. – К. : Університет «Україна». – 2010. – № 7. – С. 122–134. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7831>
6. Петько Л.В. Навчання дітей іноземної мови стартує у початковій школі (роздуми щодо проведення контрольних робіт МОНМС України з іноземної мови) / Л.В.Петько // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2011. – № 4. – С. 97–100. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7884>
7. Петько Л.В. Написання і захист рефератів іноземною мовою за професійним спрямуванням – один із шляхів підготовки студентів до навчання у магістратурі / Л. В. Петько // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 35 : зб. наук. пр. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 132–138. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/>
8. Петько Л.В. «Невизначеність якості» з огляду на модернізацію системи освіти в Україні / Л. В. Петько // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2012. – № 3. – С. 56–62. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7913>
9. Петько Л.В. Нотатки з приводу державного зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників ЗНЗ / Л.В.Петько // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2009. – № 1. – С. 88–96. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7883>
10. Петько Л.В. Програма вступного випробування з іноземної мови (англійська, німецька, французька) за професійним спрямуванням для вступників до магістратури НПУ ім. М. П. Драгоманова: методичні вказівки для студентів, бакалаврів та викладачів ВНЗ / Л.В.Петько, В.В.Ніколаєнко ; за ред. Гончарова В.І. – [2-ге вид., доп. і випр.]. – 2011. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 76 с.
11. Тарнопольский О.Б. Обучение через содержание специальных дисциплин и интернет-поиск при преподавании английского языка для профессионального общения студентам психологических факультетов / О.Б.Тарнопольский // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – 2009. - Вип. 70. – С. 197–202.
12. Dörner D. Diagnostik der operativen Intelligenz./ D.Dörner // Diagnostica. – 1986. – 32 (4), – P. 290–308.
13. Fischer Andreas. The Process of Solving Complex Problems / Andreas Fischer, Samuel Greiff, Joachim Funke // The Journal of Problem Solving. – 2012. – Vol. 4. – No 1 (Winter). – P. 19–42.
14. Frensch Peter A. Thinking and problem solving, in Psychology, from Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS) Developed under the Auspices of the UNESCO [Web Site] / Peter A. Frensch, Joachim Funke. – Eolss Publishers, Oxford ,UK, [<http://www.eolss.net>]. – Retrieved November 4, 2005. –Access mode : [https://www.psychologie.uniheidelberg.de/ae/allg/mitarb/jf/Frensch&Funke\\_2002\\_EOLSS.pdf](https://www.psychologie.uniheidelberg.de/ae/allg/mitarb/jf/Frensch&Funke_2002_EOLSS.pdf)
15. Kretzschmar André. A study on the training of complex problem solving competence [Web Site] / André Kretzschmar, Heinz-Martin Süß // Journal of Dynamic Decision Making. – 2015. – Vol. 1. – P. 1–15. – DOI 10.11588/jddm.2015.1.15455
16. Orgoványi-Gajdos Judit. Improving teacher candidates' problem -solving skill [Web Site] / Judit Orgoványi-Gajdos. – Access mode : [http://www.education-and-gender.eu/edge/pdf/IMPROVING\\_TEACHER\\_CANDIDATES\\_11.pdf](http://www.education-and-gender.eu/edge/pdf/IMPROVING_TEACHER_CANDIDATES_11.pdf)

17. The Future of Jobs Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution. Executive Summary [Web site] / World Economic Forum. – January 2016. – Access mode : [http://www3.weforum.org/docs/WEF\\_FOJ\\_Executive\\_Summary\\_Jobs.pdf](http://www3.weforum.org/docs/WEF_FOJ_Executive_Summary_Jobs.pdf)
18. The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution [Web site]– Access mode : <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/>

**Ponomarova O.Y.**

Applicant at the Department of Theory and History of Pedagogy  
*Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kyiv)*

## **FEATURES OF BECOMING TOLERANT PERSONALITY IN SENIOR SCHOOL AGE**

**Пономарьова О. Ю.**

здобувач кафедри теорії та історії педагогіки  
*Київського університету імені Бориса Грінченка (Україна, м. Київ)*

### **ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТОЛЕРАНТНОЇ ОСОБИСТОСТІ У СТАРШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ**

*Some factors that have a direct impact on the development of tolerant personality at senior school age are described. The features of senior school age that the most effective in the process of upbringing tolerance this child's stage are analyzed.*

**Key words:** *tolerant personality, senior school age, upbringing, consciousness.*

*Розглянуто фактори, які мають безпосередній вплив на процес формування толерантності старшокласників. Проаналізовано особливості старшого шкільного віку, що сприяють найбільш ефективному формуванню толерантності саме на цьому етапі розвитку дитини.*

**Ключові слова:** *толерантна особистість, старшокласники, виховання, самосвідомість.*

**Актуальність роботи.** Державотворчі процеси, які відбуваються в Україні, активні процеси інтеграції до Європейської спільноти [1, с. 11; 10] зумовлюють переосмислення загальнолюдських понять і цінностей, змушують розглядати людину як неповторну індивідуальність, як суб'єкта толерантної взаємодії у просторі власних життєвих координат, що одночасно перебуває у багатовимірній суспільній реальності.

Варто зазначити, що втілення в життя гуманістичних ідей нерозривно пов'язане із розвитком та вихованням толерантної особистості. Сучасна світова психолого-педагогічна наука розглядає проблему формування толерантності як одне з актуальних завдань морального виховання сучасної людини. З огляду на це, духовно-моральне виховання старшокласників, їх підготовка до активної, творчої, соціально значущої й міжкультурної життєдіяльності є найважливішою складовою розвитку українського громадянського суспільства і держави в цілому.

**Виклад основного матеріалу.** Зазначимо, що стан морального, соціально-комунікативного розвитку людини визначається, насамперед, її міжособистісними взаєминами, що в свою чергу, передбачає позитивне ставлення до внутрішнього світу іншої людини, не протиставленні «Я – Інший (Він)», сформованість духовно-моральних якостей особистості та її готовність до відповідної поведінки. Відтак, виховання толерантності є складним процесом, який здійснюється середовищем, що оточує підростаючу особистість.

У процесі формування толерантності старшокласників виділяємо чотири фактори, які мають безпосередній вплив на цей процес, а саме: власний життєвий досвід, різноманітні суспільні установи, міжособистісна взаємодія та засоби масової комунікації, які мають досить потужний вплив на становлення підростаючої особистості. Варто зазначити, що не останнє місце в процесі виховання толерантності особистості займає рівень сформованості самосвідомості та специфіка вікового розвитку, що базується на основі стійкої системи ціннісних орієнтацій.

Старший шкільний вік – це особливий період у становленні особистості, який характеризується якісними змінами, що зачіпають практично всі сфери життя дитини і ведуть до кардинальної перебудови всієї системи відносин з оточуючими. Припускаємо, що формування толерантності є найбільш ефективним у старшокласників, адже саме в цей



період починається активне формування дорослості, свідомість і самосвідомість досягають певного рівня, а сама дитина опановує соціальні ролі. Саме цей період життя молоді особи значною мірою визначає подальшу життєву орієнтацію, вибір у якості пріоритету мирного співіснування і взаєморозуміння, набуття й укорінення толерантності як однієї з провідних життєвих цінностей [4; 5; 11].

Разом з тим, старший шкільний вік є етапом формування власного світогляду, етапом прийняття відповідальних рішень. Важливим психологічним процесом якого виступає активне становлення самосвідомості та стійкого образу власної особистості, свого «Я». Саме в цей період юнаки та дівчата відкривають свій внутрішній світ, емоції починають сприйматися ними не як реакція на зовнішні обставини, а як стан власного «Я», загострено проявляється почуття особливості, несхожості на інших [12; 14]. Усвідомлення незворотності часу змушує обдумувати свої перспективи, своє майбутнє. Життєвий план починає охоплювати всю сферу особистісного самоусвідомлення: моральний вигляд, стиль життя, вибір професії та свого місця у суспільстві. Особливої актуальності набувають процеси соціальної й особистісної самоідентифікації, що, в свою чергу, зумовлює необхідність виховання толерантності.

Варто зазначити, що одними з найважливіших процесів даного періоду виступають формування уявлення про себе, аналіз досягнутих результатів, самоаналіз власних якостей. І як результат цих процесів, відбувається усвідомлення особливостей власного тіла, зовнішності, привабливості; усвідомлення морально-психологічних, інтелектуальних, вольових якостей; формується, враховуючи власні спостереження та судження інших про себе, самоповага [13; 14].

Прискореними темпами формуються загальнолюдські та соціальні якості старшокласників. Цьому сприяє сенситивний період морального становлення, нове оточення: швидко змінюється характер діяльності, місце у суспільстві, колективі. Саме в цей період особливо важливим стає характер взаємодії та спілкування між членами колективу, що актуалізує відкриття власного внутрішнього світу. Формується уявлення про багатоманітність світу та стосунків у ньому. Це, в свою чергу, й сприяє формуванню толерантності у вигляді готовності сприйняти та прийняти іншого.

Проаналізувавши особливості старшого шкільного віку, можна констатувати, що становлення особистості на даному етапі життя людини відбувається через самосвідомість, через пізнання самого себе, формування узагальненого уявлення про себе, тобто самооцінки.

Вчені наголошують, що самооцінка відображає ступінь розвитку почуття самоповаги, відчуття власної цінності та позитивного ставлення до всього, що входить у сферу «Я» [2; 3]. Саме в цей період формується світогляд, система оціночних суджень, переконання та ідеали; закладаються соціальні установки людини; посилюється потреба до самоспостереження та самовираження. У цьому віці прагнення спілкування та діяльності досить великі. Учні прагнуть виробити у себе певні якості особистості. З огляду на це, можна говорити про готовність старшокласників до самовиховання.

У статті ми спираємось на визначення толерантності як моральної цінності особистості, яка характеризує терпиме ставлення, повагу, сприйняття та розуміння інших людей, незалежно від їхньої етнічної, національної або культурної належності; інших поглядів, характеру, темпераменту, звичок; різних культурних груп чи їхніх представників, різноманітних форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Водночас, розглядаючи толерантність як раціональне явище, що проявляється через усвідомлений вибір, доходимо висновку, що період старшого шкільного віку має всі необхідні умови для набуття навичок раціональної поведінки, вміння домовлятися із самим собою та займати позиції терпимості й довіри у ставленні до оточуючих, визнання не тільки своєї цінності, але й цінності іншого. Завдяки самовихованню в цей період закладаються основні соціальні установки і внутрішня толерантність, формуються завдання соціального самовизначення.

Серед основних завдань соціального розвитку у період старшого шкільного віку важливим стає набуття почуття особистісної тотожності, цілісності; набуття

психосексуальної ідентичності (усвідомлення себе гідним представником протилежної статі); професійне самовизначення – вибір майбутньої професії, розвиток готовності до життєвого самовизначення, що виявляє достатній рівень розвитку у старшокласників ціннісних уявлень, серед яких важливе місце посідає толерантність [17].

На нашу думку, в контексті вищезазначеного, толерантність варто розглядати як інтегральну якість особистості дитини старшого шкільного віку, що визначає її здатність визнавати неминучість існування розбіжностей, на основі розуміння й прийняття множинності та різноманіття, впевненості в своїх силах, яка проявляється в готовності особистості до активних свідомих дій направлених на побудову конструктивних взаємовідносин з іншими, яким притаманна «інакшість» та забезпечує успішну адаптацію й гармонійний розвиток у соціумі.

Окрім цього, слід врахувати, що толерантність, як частина соціально-комунікативної культури старшокласників, ґрунтується на певному рівні знань зміст яких розкривається у нормах і цінностях прийнятих у соціумі та є основою для їх практичного втілення в контексті толерантних взаємин. Зокрема, на основі соціальних норм і цінностей у старшокласника відбувається формування певного ставлення до своєї поведінки, партнерів зі спілкування, взаємодії та суспільства в цілому. Зважаючи на це, норми та цінності виступають для юнаків і дівчат умовою пізнання дійсності, оскільки лише завдяки їм у них виробляється ціннісне, толерантне ставлення до інших людей, актуалізуються їх самоціннісні потенціали [15; 16; 17].

Отже, образ сучасного старшокласника репрезентується не тільки через освіченість молодшої людини, але й володіння нею почуттям самоповаги, самодостатності, ознаками високої духовності й інтелекту. Така особистість готова до усвідомлених дій, спрямованих на досягнення гуманістичних відносин між людьми і групами людей, що мають широкий світогляд, різні ціннісні орієнтації та стереотипи поведінки. Однак це не передбачає відмови від власних ціннісних орієнтацій та ідеалів, індиферентність і утиск інтересів, а передбачає, з одного боку, стійкість як здатність людини реалізувати свої особистісні позиції, з другого гнучкість як здатність з повагою ставитися до позицій і цінностей інших людей [6; 7; 8; 9; 18; 19].

**Висновки.** З огляду на сказане, найважливішим завданням виховання має стати формування у підростаючого покоління вміння будувати взаємини з оточуючими на основі толерантності та взаємоповаги. Адже виховання толерантності старшокласників залишається досить гострою проблемою для сучасної системи освіти. У свідомості юнаків та дівчат дана категорія формується повільно, тому виникає необхідність прийняття спеціальних заходів навчального та культурно-освітнього характеру, направлених на сприяння покращення взаєморозуміння, зміцнення терпимості у відносинах; активного застосування методів систематичного і раціонального навчання толерантності.

### Література:

1. Вернидуб Р. Роль вищої педагогічної освіти у подоланні глобальних викликів / Р.Вернидуб // Вісник Інституту розвитку дитини. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова. – 2014. – №36. – С. 8–13.
2. Бернс Р. Развитие «Я» концепции и воспитание / Р.Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 420 с.
3. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций / Л.С.Выготский. – М. : АПН, 1960. 500 с.
4. Зиганшина Н.Л. Формирование толерантного поведения подростка в семье : дисс. ...канд. пед. наук / Н.Л.Зиганишин. – Казань, 2006. – 164 с.
5. Кравцов О.Г. Истоки становления и развития толерантной/интолерантной личности в подростковом возрасте / О.Г.Кравцов // Мир психологи. – 2007. – №4 (52).– С. 57-64.
6. Лекторський В.А. Про толерантність, плюралізм і критичизм / В.А.Лекторський // Питання філософії. – 1997. – № 11. – С. 46–54.
7. Петько Л.В. Впровадження української національної ідеї в процес іншомовної освіти майбутніх педагогів / Л.В.Петько // Вища освіта України. – 2013. – № 2. – С. 68–74. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7829>
8. Петько Л.В. Підліток у різновіковому загоні / Л.В.Петько, В.Ф.Верезій // Радянська школа. – 1989. – № 1. – С. 6-12.
9. Петько Л.В. Соціально-комунікативна активність підлітків: теорія і практика [Монографія]. – К. : ВМУРОЛ «Україна». – 2010. – 268 с.; бібліогр. : С. 249–267.

10. Петько Л.В. Філософсько-лінгвістичні ідеї розуміння міжлюдської комунікації у соціальному середовищі / Л.В. Петько // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : зб. наук. пр. – 2015. – Вип. 53. – С. 309–312. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7827>
11. Соловьев И.О. Семья как акмеологическая среда развития подростка / И.О.Соловьев // Мир психологии. – 2007. – № 4 (52). – С. 83–88.
12. Степанов П.В. Как воспитать толерантность? / П.В.Степанов // Народное образование. – 2002. – № 1. – С. 169–165.
13. Степанов П.В. Толерантный человек: как его воспитать / П.В.Степанов // Народное образование. – 2001. – № 6. – С. 152–156.
14. Степанов С.Ю. Развитие рефлексивной культуры как фактор повышения социально-коммуникативной компетентности педагогов / С.Ю.Степанов // Развитие социально-перцептивной компетенции личности : мат. научн.сессии, посв. 75-летию акад. А.А.Бодалева / под общ. ред. А.А.Дергача. М. : РАГС, 1998. – С. 51–65.
15. Тернопільська В.І. Психологія для старшокласників: соціально-комунікативний аспект: Навчальний посібник / В.І.Тернопільська. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. – 308 с.
16. Тернопільська В.І. Соціально-комунікативна культура школяра: шляхи сходження: монографія / В.І.Тернопільська. – Житомир : Вид.-во ПП «Рута», 2008. – 300 с.
17. Тернопільська В.І. Система виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи у позаурочній діяльності: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Тернопільська Валентина Іванівна. – К., 2009. – 573 с.
18. Тернопільська В.І. До питання виховання учнів молодшого шкільного віку / В.І.Тернопільська // Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку: мат. XV Всеукр. наук.-практ заочної конф., 25–26 липня, м.Запоріжжя. – Запоріжжя, 2014. – С. 109–112.
19. Kovalynska I.V. A Survey of multicultural education in Ukraine: state approach / I.V.Kovalynska, V.I. Ternopilka // Science and practice: Collection of scientific articles. – Thorpe Bowker. Melbourne, Australia, 2016. – P. 256-259.

**Sun Xin**

Postgraduate student,

*Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)*

## THE PHENOMENON OF SELF-REGULATION IN THE CONTEXT OF FUTURE MUSIC TEACHERS' PROFESSIONAL TRAINING

**Сунь Сін**

аспірант

*НПУ імені М.П. Драгоманова (Україна, м. Київ)*

## ФЕНОМЕН САМОРЕГУЛЯЦІЇ У КОНТЕКСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ

*The core of the concept "self-regulation" is presented; the understanding this phenomenon for training future Music teachers in the psychological and pedagogical approaches by scientists are analyzed.*

**Keywords:** *future Music teacher, professional training, pedagogical activity, self-regulation.*

*Розкрито сутність поняття «саморегуляція», висвітлено підходи вчених до обґрунтування значущості цього феномену у музично-виконавській діяльності майбутніх учителів музики.*

**Ключові слова:** *майбутній вчитель музики, педагогічна діяльність, фахова підготовка, саморегуляція.*

**Актуальність.** У сучасній освіті спостерігається суттєве загострення протиріч між практичними вміннями учителя та зростаючими вимогами до його компетентності, між активними євроінтеграційними процесами та ригідністю педагогів в перебудові та вдосконаленні власної діяльності (Т.Бодрова, Л.Долинська, Д.Леонт'єв, Л.Мітіна, Л.Петько, В.Семиченко, І.Сергеева, З.Становських, О.Чебикін). З огляду на вищезазначене проблеми розуміння людини як суб'єкта власної активності, розроблені у працях К.Абульханової-Славської, Б.Ананьєва, О.Леонт'єва, Б.Ломова, С.Рубінштейна, викликають сьогодні неабиякий інтерес психолого-педагогічної теорії та практики.

Успішність суб'єкта педагогічної праці розуміється психолого-педагогічною наукою як здатність вибудовувати взаємини з учнями і, в той же час, як спроможність не втратити психологічної гнучкості, емоційної чутливості, креативності у прийнятті нестандартних рішень. Тому конструктивна допомога майбутньому вчителю в усвідомленні самого себе на

етапі фахової підготовки потребує комплексного підходу, що забезпечить всебічне формування умінь саморегуляції у безпосередній практичній діяльності.

*Метою* статті є висвітлення сутності та структури саморегуляції як психолого-педагогічного явища в мистецькій діяльності майбутніх учителів музики.

**Виклад основного матеріалу.** Педагогічна діяльність – процес, що визначається надзвичайно динамічними факторами. Вчитель з огляду на мінливість ситуації постійно знаходиться у пошуку оптимального варіанта дій для забезпечення гармонічної взаємодії суб'єктів педагогічних взаємин. Важливим є навчити майбутнього педагога, з одного боку, умінням саморегуляції як здатності до «збереження» самого себе та, з іншого – до постійного самоудосконалення та професійного розвитку.

Питанням саморегуляції присвячено достатню кількість наукових праць, в яких активно досліджувалися різні аспекти цього явища: проблеми становлення та розвитку механізмів саморегуляції в процесі підготовки майбутніх педагогів, (Л.Долинська, Л.Мітіна, В.Семиченко, І.Сергеева, О.Чебикін, С.Яремчук), формування стилю саморегуляції (В.Моросанова, О.Конопкін, І.Плахотнікова), особливостей поведінки педагога у конфліктних та напружених ситуаціях педагогічного процесу (Е.Кіршбаум, М.Рибакова, В.Татенко). Вивченню сутності саморегуляції та розкриттю механізмів її розвитку значну увагу приділяли такі вчені, як А.Бандура, Л.В.Виноградова, К.Ізард, Дж.Капара, Дж.Роттер, Д.Сервон, Е.Скінер, М.А.Холодна, О.А.Чернігова, Л.В.Чуніхіна та ін. Аналіз джерел з проблеми саморегуляції засвідчив, що науково-понятійна строкатість визначень цього феномену свідчить про її складну структуру в контексті розгляду психологічних механізмів внутрішньої та зовнішньої активності особистості.

У діяльності педагога-музиканта здатність до керування власним внутрішнім світом, тобто до саморегуляції, є важливою для усвідомлення кожної конкретної навчально-професійної дії. В структурі самосвідомості на всіх етапах здійснення поведінкового акту (від мотивуючих компонентів до власної оцінки досягнень) саморегуляція виступає формою поведінки, що передбачає момент «включеності» в неї результатів самопізнання і емоційно-ціннісного ставлення до себе. Науковці стверджують, що у будь-якій сфері прояву суб'єктності звичність, відпрацьованість, сформованість регуляторного досвіду сприяють не тільки успішності розв'язання стереотипних завдань, але й вивільненню більш широких можливостей для самовизначення, самоактуалізації людини у вирішенні проблем, розробці творчих проектів (К.Абульханова-Славська, А.Асмолов, Б.Братусь, Б.Зейгарник, О.Конопкін, О.Копіна, М.Кулигіна).

Більшість науковців сходяться на тому, що здатність до саморегуляції є суттєвою ознакою особистості і від ступеня досконалості даних процесів залежить надійність, продуктивність, кінцевий результат будь-якого акту довільної активності. Вищі ж рівні саморегуляції ведуть особистість до гармонії зі світом, максимальної самоефективності, ненасильницького саморозвитку, до здійснення духовних вчинків.

Так, Д.Леонтьєв як розробник найбільш ґрунтовної теорії смислу в психологічній науці вважає, що саме смислові утворення особистості є основою її саморегуляції та самовдосконалення. Результат досягнення вищих рівнів саморегуляції (до них відноситься і художньо-педагогічна) супроводжується вершинними (вище «Я», гармонія зі світом) і глибинними духовними переживаннями (осягнення власної індивідуальності, внутрішнього світу, самототожності). Вчений довів, що саморегуляція є процесом свідомого вибору між різними можливими діями, позиціями, смислами з урахуванням взаємодії потреб ціннісних орієнтацій, інтересів; пошук спонукань з більшою імперативною силою, об'єднання потенційних і актуальних мотивів [2].

Результати експериментальної роботи, проведеної зі студентами-музикантами педагогічних університетів міст Житомир, Київ, Мелітополь, Чернігів засвідчили, що процеси саморегуляції навчально-професійних дій носять міждисциплінарний характер. Це забезпечує ефективність й стабільність усім видам фахової підготовки (музично-теоретичній, виконавській, методичній, виробничо-практичній) у постановці і вирішенні педагогічних

задач. Встановлено, в будь-якій навчальній діяльності студенти стикаються з труднощами, пов'язаними з недостатньо вмільм плануванням дій, невмінням передбачити кінцевий результат, недостатньою гнучкістю поведінки, невідрегульованістю методів навчальної та практичної роботи. Однак, особливо гостро у студентів недостатнє володіння уміннями саморегуляції постає в процесі виробничої практики у загальноосвітніх навчальних закладах, коли нездатність стабілізувати власний емоційний стан, або, навпаки, неуміння створити проблемну ситуацію на уроці, може негативно позначитися на ефективності мистецько-педагогічної взаємодії учителя та учнів.

Професійна діяльність педагога-музиканта є психологічно напруженою, вимагає високого рівня емоційності й, водночас, здатності регулювати поведінкову сферу відповідно до цілей мистецько-освітньої діяльності. Важливу роль саморегуляція відіграє у процесах, пов'язаних з музично-виконавськими діями студентів як інтерпретаторів музичних творів. Так, Ю.Цагареллі, розвиваючи теорію музично-виконавської діяльності в контексті виконавської надійності, звертає увагу на таких важливих якостях виконавця як психомоторні здібності, надійність під час концертного виступу та артистизм. Вченим доведено, що саме саморегуляція є домінантним утворенням в структурі виконавської надійності серед таких компонентів як перешкодостійкість, стабільність та підготовленість [5].

Г.Саїк, розглядаючи умови формування виконавської майстерності, окремо виділяє в структурі музичного виконавства публічно-регулятивний компонент, що відображає уміння виконавця коригувати власний психічний стан в умовах сценічної діяльності, здатність до збереження творчого самопочуття та художнього самовираження під час публічного виступу [3]. Дослідниця наголошує, що виконавська майстерність передбачає здатність музиканта до «одухотворення» музичного твору, сповнення його культурно-духовним та індивідуально-особистісним змістом. В той же час, відсутність емоційної зумовленості виконання призводить до втрати ціннісного значення авторської програми, до беззмістовності художніх образів і, власне, до руйнування яскравості та самобутності художньої інтерпретації.

Для педагога-музиканта важливо зберігати «робочий» стан у в період утруднень, які переживаються як розгубленість, порушення, невідповідність між тим, що було передбачено й заплановано у роботі та тим, що відбувається в реальності [9].

У розробці проблеми психологічних бар'єрів вченими доведено, що саморегуляція у професійній сфері може здійснюватися як на рівні вольової поведінки, спрямованої на подолання внутрішніх перешкод на шляху до мети, так і на рівні специфічного процесу переживання і вчинку, що спрямовані на гармонізацію взаємин із зовнішнім світом, подолання конфліктів та суперечностей на основі свідомої перебудови та породження нових смислів діяльності [1; 4; 6; 7; 8; 10].

Труднощі, з якими стикається майбутній вчитель музики в силу складності своєї професії, можуть відігравати як позитивну (конструктивну), так і негативну (деструктивну роль). З конструктивних позицій утруднення виконують роль індикатора як сигналу про недоліки у роботі, необхідність звернути увагу на певні протиріччя, а з іншого боку – роль стимула до самоаналізу власних музично-педагогічних дій та подальшого саморуху. Деструктивна ж функція утруднення виконує гальмівну роль, що може виявлятися у невпевненості, сумнівах і як наслідок - зниженні активності (організаційної, комунікативної, оцінної, рефлексивної, музично-виконавської тощо). Прикро, що утруднення негативно впливає на професійну мотивацію, призводить до втрати інтересу до педагогічної творчості.

Важливо навчити студента усвідомлювати труднощі як необхідний та природний елемент фахової підготовки до діяльності майбутнього вчителя, у зв'язку з чим вони мають ставати предметом усвідомлення та корекції власних ставлень та безпосередніх музично-педагогічних дій.

У розробленій авторській «Програмі розвитку саморегуляції» для студентів музичних факультетів педагогічних університетів запропоновано план роботи, за яким здійснюється рефлексивний аналіз та корекція мистецько-навчальних дій за блоками «Що я знаю про себе

як людину, педагога, музиканта», «Мої переживання», «Чого я прагну», «Як я дію у складних навчальних ситуаціях». Ефективними є вправи на формування позитивно забарвленого досвіду «проживання» емоційно напруженої навчальної або виробничої ситуації. Опановуючи психолого-педагогічні та музично-виконавські вправи для релаксації, аутотренінгу, медитації, студент може суттєво вдосконалити власні механізми саморегуляції фахових дій та зберегти свій особистісний ресурс.

Критеріями сформованості умінь саморегуляції виступають ресурсні можливості особистості (інформаційні, емоційні, раціональні), її здатність до активних музично-педагогічних дій та розвиненість мотиваційно-вчинкової сфери.

**Висновки.** Отже, діяльність музиканта потребує не лише постійного вдосконалення та розвитку цілого комплексу здібностей, а й формування здатності до саморегуляції як професійно важливої психічної властивості. Можна стверджувати, що саморегуляція як інтегративна властивість особистості забезпечує зв'язки між її внутрішнім і зовнішнім світом у регуляторних психологічних процесах, контролює смислоутворення, переживання та потреби, а також виявляє активність особистості у практичній площині педагогічних дій.

### Література:

1. Бодрова Т.О. Методична підготовка майбутніх учителів музики в контексті універсальних принципів загальної та мистецької освіти / Т.О.Бодрова // Innovative processes in education: Collective monograph. – AMEET Sp. z o.o., Lodz, Poland, 2017.
2. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности / Д.А.Леонтьев. – М. : Смысл, 1993. – 215 с.
3. Саїк Г.Ф. Музично-виконавська майстерність як художньо-педагогічна проблема [Електронний ресурс] / Г.Ф. Саїк // Вісник «Педагогіка», 2001. – №5. – С. 19.
4. Становських З.Л. Мотиваційно-сміслові детермінанти саморегуляції професійної діяльності педагогів: методичний посібник / З.Л. Становських. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 168 с.
5. Цагареллі Ю.А. Психология музыкально-исполнительской деятельности: автореф. дис. ... д-ра псих. наук / Ю.А.Цагарелли. – Л., 1989. – 31 с.
6. Петько Л.В. Англійська мова для студентів-психологів та дефектологів. Дидактичний матеріал для практичних занять та самостійної роботи студентів з іноземної мови зі спеціальностей: 6.010105 «Корекційна освіта (за нозологіями)», 6.030102 «Психологія», 6.030103 «Практична психологія»: навч. посібник для студентів, магістрантів, аспірантів. – К. : Талком, 2015. – 160 с.
7. Петько Л.В. Виховний і професійний аспекти музично-педагогічної спрямованості навчання іноземної мови студентів ВНЗ у системі музично-педагогічної освіти / Л.В.Петько // Музика та освіта. – 2013. – № 3. – С. 14–18. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7872>
8. Петько Л.В. Формування професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету для студентів спеціальності «Музичне мистецтво» (на прикладі вірша Мері Ховітт «Павук і Муха») // Л.В.Петько // Наукові записки Бердянського держ. пед. ун-ту. Педагогічні науки: зб. наук. пр. – Вип. 1. – Бердянськ : ФО-П Ткачук О.В., 2016. – С. 184–190. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10075>
9. Bodrova T. Personal Resours in Teachers' Training of Musical Arts Education // Intellectual Archive / T. Bodrova. – Toronto: Shiny World Corp., 2015. – Volume 4, No 6. – PP 141–150.
10. Pet'ko L.V. Formation of professionally oriented foreign language teaching environment in the conditions of university for students of art specialties / L.V.Pet'ko // Economics, management, law: problems of establishing and transformation: Collection of scientific articles. – Al-Ghurair Printing & Publishing LLC, Dubai, UAE, 2016. – P. 395– 398. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/9779>

**Tytova N.M.**

Ph.D., Associate Professor

*Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)*

## **TRANSPARENCY IN TEACHING VOCATIONAL TRAINING TEACHER AS A PEDAGOGICAL PROBLEM**

**Титова Н.М.**

к.пед.н., доцент

*НПУ імені М.П. Драгоманова (Україна, м. Київ)*

## **ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГА ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

*Analyzed the transparency teaching of vocational training teachers as one of the important conditions for their effective professional education. Determined the components in psychological and pedagogical preparation of vocational training teachers and proved their interrelation and interdependence on the principles of diversification approach.*

**Key words:** vocational education and training, future vocational training teacher, transparency, higher education.

*Представлені аналіз транспарентності підготовки педагогів професійного навчання як однієї з важливих умов забезпечення якості професійної освіти. Виокремлено суттєві складові психолого-педагогічної підготовки педагогів професійного навчання і обґрунтовано їх взаємозв'язок і взаємозалежність на основі диверсифікаційного підходу.*

**Ключові слова:** професійна освіта і навчання, педагог професійного навчання, транспарентність, вища освіта.

Реформування професійної освіти і навчання в Україні відбувається у тісному взаємозв'язку зі змінами, що викликані процесами модернізації і удосконалення освіти у Європі. Особливої актуальності набуває процес транспарентності вищої освіти, який інтерпретується як взаємна прозорість, відкритість між нерівноцінними у минулому і рівнозначними нині напрямками освітньої підготовки — загальноосвітнім та професійно-технічним [4; 5].

Поняття «транспарентність» (transparent або transparency) переважно вживається в управлінській сфері як оціночне судження і характеризує юридичну, політичну економічну діяльність тощо. Категорія «транспарентність» походить від англійського слова «transparent», що перекладається як явний, очевидний, але етимологія даного поняття утворена від латинських «trans» – прозорий, наскрізь та «pareo» – бути очевидним.

Згідно дослідження Г.В.Гаврюшенко поняття «відкритість», «гласність» і «прозорість» не є тотожними, але є взаємопов'язаними в контексті транспарентності і органічно поєднані як атрибутивні характеристики органів державної влади. Г.В.Гаврюшенко наголошує, що відсутність хоча б однієї з названих характеристик не дозволяє існувати транспарентності як інструменту демократії і пропонує використовувати термін «транспарентність» як максимально широкий з усіх наведених, при умові що прозорість, відкритість і гласність мають бути взаємоузгодженими та взаємодоповнюючими [1, с. 16–17; 2; 8; 11; 12].

Транспарентність як інформаційний процес є сукупністю відносин, що виникають навколо доступу, передачі та поширення інформації, отож стосовно підготовки педагога професійного навчання вважаємо транспарентність однією з важливих умов забезпечення якості професійної освіти.

Формулюючи визначення категорії «транспарентність підготовки педагогів професійного навчання» вважаємо, що чим наскрізною і відкритою на всіх своїх етапах буде професійна підготовка майбутніх фахівців, тим швидше зросте привабливість майбутньої спеціальності та посилиться конкурентоспроможність випускників на ринку праці. Саме завдяки розширенню інформаційного простору й засобів комунікації в освітньому середовищі виникає необхідність моніторингу якості освіти з подальшою диверсифікацією підготовки майбутніх фахівців. Особливо гостро це стосується підготовки педагогів професійного навчання, а саме психолого-педагогічної її складової.

Зміст психолого-педагогічної підготовки педагогів професійного навчання спеціальності 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями) забезпечується такими дисциплінами – «Психологія» (9 кредитів, 270 год.), «Професійна педагогіка» (9 кредитів, 270 год.), «Методика професійного навчання» (9 кредитів, 270 год.) та курсовий проект з методики професійного навчання, «Мультимедійні технології навчання» (3 кредити, 90 год.). Згідно компетентнісного підходу у формулюванні вимог до фахівця, що закладений в основу Болонського процесу та міжнародного Проекту Європейської Комісії «Гармонізація освітніх структур в Європі» (Tuning Educational Structures in Europe, TUNING) психолого-педагогічна підготовка педагога професійного навчання забезпечує формування спеціальних фахових компетентностей, а саме психолого-педагогічних та предметно-методологічних.

До психолого-педагогічних компетентностей майбутніх педагогів професійного навчання відносимо: 1) здатність створювати умови розвитку людини, формувати систему освіти; 2) здатність формувати знання та способи їх одержання, формувати навчальну діяльність учнів / студентів; 3) здатність розвивати в учнів / студентів техніку розуміння, мислення, дії, рефлексії; розвивати й коригувати окремі сторони особистості; 4) здатність до рефлексії та осмислення власних та інших систем професійних цінностей; розвитку професійних здібностей та практичних навичок (педагогічної майстерності); 5) здатність реалізовувати викладацькі / навчальні та оцінювальні стратегії і розуміння їх теоретичних основ; 6) здатність створювати рівноправний і справедливий клімат, що сприяє навчанню всіх учнів / студентів, незалежно від їх соціально-культурно-економічного статусу; 7) здатність співпрацювати з освітньою, науковою та професійною спільнотою на місцевому, регіональному, національному і більш широкому глобальному рівнях; 8) знання психології як учіння про сутність людини і закономірності її розвитку; 9) здатність здійснювати безпосередню психологічну підтримку своїх вихованців; 10) володіння методами експрес-діагностики та інструментарієм, що дозволяє управляти психічним розвитком особистості; 11) володіння прийомами саморегуляції, педагогічним тактом в будь-яких педагогічних ситуаціях; 12) володіння ерудицією і широким світоглядом, сформованістю гуманістичних цінностей особистості педагога.

До предметно-методологічних компетентностей педагога професійного навчання відносимо: 1) знання змісту навчального предмету та прагнення до набуття нових знань, орієнтація в сучасних дослідженнях у відповідній галузі науки; 2) здатність проводити дослідницьку роботу з учнями / студентами у відповідній галузі науки та пропонувати різні погляди на досліджуваний матеріал; 3) здатність встановлювати зв'язки всередині предмета та з іншими дисциплінами; 4) володіння системою методологічних знань про структуру знань, про методи наукового пізнання та здатність застосовувати їх у професійній діяльності; 5) здатність забезпечувати виконання нормативних актів щодо організації навчально-виховного процесу, розробляти та удосконалювати зміст та навчально-методичне забезпечення професійної підготовки учнів / студентів; 6) здатність здійснювати моніторинг навчального процесу з метою поліпшення методики організації навчання; 7) готовність нести персональну відповідальність за створення безпечних умов навчання, планувати та управляти часом у навчально-виховному процесі; 8) здатність передавати від покоління до покоління такі вагомні елементи культури, як знання, цінності, навички загальнокультурного характеру, нові соціальні уміння; 9) здатність перетворювати цілі, зміст навчального предмета і способи дій в ресурси особистісного розвитку і соціалізації кожного учня / студента; 10) здатність підтримувати зв'язки з підприємствами, організаціями та установами з питань практичної підготовки та працевлаштування.

Поділяємо думку Т.Є.Кагановської, яка виокремила ряд нагальних перетворень у системі вищої освіти, які сприятимуть транспарентності підготовки майбутніх фахівців, а саме: 1) «розробка національної концепції (стратегії) забезпечення якості освіти в українському контексті; 2) розробка національних стандартів освіти; 3) формування системи цінностей у вищій освіті відповідно до провідного європейського досвіду; 4) підвищення мотивації всіх учасників освітнього процесу; 5) перехід від бюрократичних процедур формальної звітності до фактичних результатів підвищення якості вищої освіти; 6) створення потужного інформаційного поля; 7) створення за допомогою сучасних інформаційних технологій інформаційної платформи для прямого зв'язку між суспільством і освітою; 8) виховання культури забезпечення якості освіти шляхом накопичення досвіду» [3, с. 11].

Погоджуємося з С.О.Сисоєвою, що для систем вищої освіти в Україні і на міжнародному полі зростаюча диверсифікація в цілому вважається позитивною тенденцією [10, с. 224; 7; 9]. Адже одночасна диверсифікація і транспарентність підготовки педагогів професійного навчання сприятиме вирішенню низки проблем, серед яких найважливішою є забезпечення якості професійної освіти.



## Література:

1. Гаврюшенко Г.В. Організаційно-правові засади забезпечення прокуратури діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Ганна Володимирівна Гаврюшенко. – Х., 2015. – 217 с.
2. Гребінник Л.В. Німецька мова для вступників до магістратури зі спеціальностей: 8.18010022 «Освітні вимірювання», 8.15010005 «Державне управління у сфері освіти», 8.18010021 «Педагогіка вищої школи»: навч. посібник для студентів, бакалаврів та аспірантів ВНЗ / Л.В.Гребінник, Л.В.Петько, Т.О.Олефіренко ; за ред. Андрушенка В.П – К. : Талком, 2013. – 162 с.
3. Кагановська Т.Є. Забезпечення реалізації принципу прозорості у системі вищої освіти України / Т. Є. Кагановська // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, №1151. – Серія «Право». – Випуск № 19. – 2015. – С. 7–11.
4. Корець М.С. Теорія і практика науково-технічної підготовки вчителів трудового навчання і технологій виробництва: дис...д-ра пед. наук: 13.00.04./ Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. — К., 2002. — 475 с.
5. Кухарчук П.М. Сучасні стратегії розвитку управління професійною освітою в країнах європейського союзу / П.М.Кухарчук // Вісник Академії митної служби України. Серія: «Державне управління». – 2012. – № 1 (6). – С. 99–106.
6. Петько Л.В. Англійська мова для вступників до магістратури зі спеціальності 8.01010301 «Технологічна освіта» (за видами): навч. посібник для студентів, бакалаврів та аспірантів ВНЗ. – [2-ге вид., доп. і випр.] / Л.В.Петько, В.В.Ніколаєнко ; за ред. Корця М.С., Гончарова В.І. – К. : Ун-т «Україна», 2011. – 148 с.
7. Петько Л.В. Иноязычное обучение будущих менеджеров образовательной сферы в условиях университетской подготовки // Инновации в образовании. – 2013. – № 12. – С. 36–45. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7868>
8. Петько Л.В. Німецька мова для вступників до магістратури зі спеціальностей: 8.01010301 «Технологічна освіта» (за видами), 8.02020701 «Дизайн», 8.02020501 «Образотворче мистецтво» (за видами): навч. посіб. / Л.В.Петько, Л.В.Гребінник, Т.О.Олефіренко. – [2-ге вид., доп.] ; за ред. В.І Гончарова. – К. : Університет «Україна», 2015. – 162 с.
9. Петько Л.В. Підготовка нового педагога-економіста – виклик сучасній педагогічній університетській освіті (на прикладі створення нових навчальних програм з іноземної мови за фахом зі спеціальності 6.030601 «Менеджмент (управління персоналом)» / Л.В. Петько // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 27. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: зб. наук. пр. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2013. – С. 95–101.
10. Сисоева С.О. Освітні системи країн Європейського Союзу: загальна характеристика: навчальний посібник / С.О. Сисоева, Т.Є. Кристопчук. – Рівне : Овід, 2012. – 352 с.
11. Tytova N.M. Features educational assessment of future teachers' educational achievements in vocational education / N.M.Tytova // Prospects for development of education and science: Collection of scientific articles. – Academic Publishing House of the Agricultural University Plovdiv, Bulgaria, 2016. – P. 366-369.
12. Tytova N.M. Influence of diversification professional education on various types preparing of vocational educational teachers / N.M.Tytova // Economics, management, law: socio-economical aspects of development: Collection of scientific articles. Volum 2. Psychology. Pedagogy and Education. – Edizioni Magi – Roma, Italy. – 2016. – P. 260–262. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10559>

**Fihol–Bodruh N.A.**

Ph.D., Senior Lecturer

*Kremenets Humanitarian Pedagogical Academy named after T.G. Shevchenko  
(Ukraine, Kremenets)*

## **THE FORMATION OF TEACHERS' PEDAGOGICAL SKILLS: PEDAGOGICAL CONDITIONS AND MEANS**

**Фіголь–Бодруг Н.А.**

к.пед.н., старший викладач

*Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка*

## **ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ: ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ І ЗАСОБИ**

*In this article on the ground of analysis of pedagogical and psychological literature the set of pedagogical conditions and means what influence to the formation of future teacher' pedagogical skills and humanities in the process of professional training are given.*

**Key words:** *pedagogical skills, pedagogical conditions, interactive technology.*

*У статті, на основі аналізу вивченої психолого-педагогічної літератури, визначається сукупність педагогічних умов та засобів, що сприяють формуванню педагогічної майстерності майбутніх учителів гуманітарних дисциплін під час професійної підготовки.*

**Ключові слова:** педагогічна майстерність, педагогічні умови, інтерактивні технології.

**Актуальність.** Система сучасної освіти постійно модернізується, передбачаючи пошук нових підходів до підготовки майбутніх фахівців. У сучасних умовах пріоритетним є розвиток творчої особистості, здатної до самовдосконалення. Цьому може сприяти зміна традиційної системи навчально-виховного процесу з урахуванням інтересів студентів та створення умов навчання, які покликані створити емоційну привабливість тієї діяльності, яку вони виконують під час навчання.

Важливою передумовою вирішення завдання з підготовки висококваліфікованих фахівців є розвиток педагогічної майстерності майбутніх учителів та формування їхньої готовності до професійного самовдосконалення, саморозвитку, а отже до продуктивної педагогічної діяльності.

**Мета статті** – визначити педагогічні умови, які необхідні для формування педагогічної майстерності у студентів педагогічного вузу засобами інтерактивних технологій.

**Виклад основного матеріалу.** До вивчення феномену педагогічної майстерності зверталися О.Абдулліна, Є.Барбіна, І.Зязюн, Л.Петько Н.Тарасевич, Р.Хмелюк. Вивчення і аналіз педагогічних праць та дисертаційних досліджень дозволяє нам зробити висновок, що педагогічна майстерність – це характеристика педагогічної діяльності, яка здійснюється на високому рівні. Їй притаманні такі ознаки: високий показник розвитку вмінь навчати дітей, безпомилково знаходити і розвивати в них задатки й нахили, формувати позитивні риси характеру.

За основу ми беремо визначення запропоноване І.Зязюном: педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі.

До таких важливих властивостей належать: гуманістична спрямованість; професійна компетентність; педагогічні здібності (комунікативні, перцептивні, динамізм, емоційна стабільність, оптимістичне прогнозування, креативність); педагогічна техніка (зовнішня і внутрішня) [5, с. 29-30; 7; 15; 16; 17; 18].

Процес формування педагогічної майстерності не є мимовільним процесом. Успішність професійної підготовки студентів у плані формування цього складного особистісного утворення як важливої характеристики їх кваліфікації та професіоналізму визначається цілеспрямованістю і систематичністю зусиль викладачів вищої школи, забезпеченням освітнього, педагогічно керованого середовища і набором педагогічних засобів, які модернізують навчальний процес і його технологію.

Наші дослідження показали, що успішне формування педагогічної майстерності студентів забезпечується дотриманням педагогічних умов. Саме поняття «умова» в педагогічній літературі трактується неоднозначно. В енциклопедичному словнику «умова» розглядається як сукупність факторів, які впливають на успішність протікання будь-якого процесу [4].

В. Слободчиков під умовами розуміє освітній простір, який являє собою не тільки зовнішнє середовище, а й духовний простір особистостей, які навчають і навчаються. Він вважає, що саме в цьому просторі стає можливим і особистісне самовизначення, і отримання суб'єктності, й авторства осмислення дій [14, с. 69; 9; 10; 11; 13].

При визначенні педагогічних умов, які позитивно впливають на формування педагогічної майстерності майбутніх педагогів, важливо враховувати особливості процесу актуалізації та осмислення знань, отриманих студентами під час навчання. Цей процес ми розглядали крізь призму ставлення суб'єкта діяльності до іншої людини [3].

*Удосконалення навчально-виховного процесу, орієнтованого на розвиток мотивації педагогічної майстерності.* Мотив – рушійна сила дій і вчинків людини. Тому формування компетентності студентів багато в чому залежить від внутрішньої позиції, їхнього ставлення

до професійно-педагогічної діяльності, що забезпечує особистісне зростання, стимулювати його прагнення до самоактуалізації.

Формування позитивної мотивації не є довільним і стихійним процесом. Не можна закласти у свідомості студентів готові цілі та мотиви педагогічної діяльності. Необхідно їх поставити в такі ситуації, де б прогнозовані цілі та мотивація склалися й розвивалися з урахуванням і в контексті накопиченого студентами професійного досвіду, внутрішніх прагнень, інтересів та їх установок.

*Поетапне формування педагогічної майстерності через педагогічну практику та виховні заходи.* Моделювання ситуацій, максимально наближених до реальних професійно-педагогічних, під час педагогічної практики та виховних заходів створює атмосферу, у якій студенти почувають себе вільно і відчувають потребу в активних діях. Різні форми роботи – індивідуальна, групова, колективна – містять умови для прояву активності, самостійності, ініціативності, контактності і толерантності, креативності та рефлексії, що забезпечує успішність формування у майбутніх педагогів професійних здібностей та готовності до майбутньої професійної діяльності. Педагогічна практика забезпечує умови, в яких накопичується індивідуальний пізнавальний досвід студента, удосконалюються такі якості, як самостійність, виразність, наявність внутрішнього світу. Дослідження показали, якщо студенту надати можливість діяти у навчальних ситуаціях, набувати індивідуальний пізнавальний досвід, якщо надати йому можливість бути суб'єктом власної діяльності, всередині якої він міг би реалізувати свої професійні можливості і здібності, то процес формування професійної компетентності буде протікати успішно [1, с. 32; 8; 12].

*Забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача та студентів у процесі формування педагогічної майстерності.* Під час навчання студенти вирішують реальні завдання з різними базами інформації для вибору та прийняття рішень. Викладач займає позицію організатора, консультанта й помічника при обговоренні студентами та вирішенні проблем, під час яких майбутні педагоги вчать критично мислити, оцінювати вивчену інформацію, приймати рішення і нести відповідальність за його наслідки. За таких умов у студентів розвивається складові педагогічної майстерності через використання інтерактивних методів. До них відносять: дискусії, ділові та рольові ігри, тренінги, ситуаційне моделювання та проектування. Використання названих методів направлено на формування компонентів професійної майстерності. Ці методи (у формі діалогу, дискусії, суперечки, полеміки) передбачають принципову відкритість один для одного, вміння слухати і чути іншого, приймати його таким, яким він є, визнавати його рівноправність і рівнозначність.

*Діагностування та корекція процесу формування педагогічної майстерності.* Виконання цієї умови передбачає проведення моніторингу сформованості педагогічної майстерності студентів, аналіз дослідно-експериментальної роботи; визначення співвідношення мети й завдань за результатами експерименту та визначення кола проблем, які потребують подальшої корекції.

Таким чином, результативність формування педагогічної майстерності майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей визначається дією сукупності умов, а не переважанням однієї або декількох.

З огляду на мету дослідження – сформувати педагогічну майстерність у майбутніх учителів гуманітарних дисциплін, обрано такі форми і методи роботи із студентською молоддю, які б максимально сприяли їх професійному вдосконаленню та професійному росту, викликали бажання творити і бути активним учасником навчально-виховного процесу, відповідали вимогам сьогодення. Використання у процесі професійної підготовки інтерактивних методів навчання сприяє залученню молоді до активного пізнавального процесу, застосуванню набутих знань на практиці, співробітництву під час вирішення різноманітних завдань, формулюванню й аргументуванню власної думки.

За визначенням педагогічного енциклопедичного словника Б.М. Бім-Бада інтерактивне навчання – це навчання, яке побудоване на взаємодії того, хто навчається, з

навчальним середовищем, яке є сферою досвіду, що засвоюється [4, с. 107]. Українські науковці О. Пометун та Л. Пироженко зазначають, що «суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання в співпраці), де і учень і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання» [4, с. 9].

**Висновок.** Дієвим у формуванні педагогічної майстерності виявилось впровадження у навчальний процес інтерактивних технологій: дискусій, дебатів, диспутів, інсценування, мозкового штурму, конференції, практикуму, тренінгу, ділових ігор, «каруселі» тощо.

Найвищий рівень педагогічної майстерності забезпечується за умови, якщо педагогічну майстерність особистість вважає ціннісною категорією.

### Література:

1. Бодруг Н.А. Модель формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя з дисциплін гуманітарного циклу засобами інтерактивних технологій / Н.А.Бодруг // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Ужгород: УНУ, 2014. – Вип. 30. – С. 30–34.
2. Бодруг Н.А. Основи педагогічної майстерності: метод. рекомендації щодо використання інтерактивних методів на семінарських заняттях / Н.А.Бодруг. – Кременець : РВЦ КОГП ім. Тараса Шевченка, 2014. – 38 с.
3. Бодруг Н.А. Формування педагогічної майстерності учителів гуманітарних спеціальностей засобами інтерактивних технологій: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Н.А.Бодруг. – Рівне: НУВГП, 2015. – 290 с.
4. Педагогический энциклопедический словарь / [сост. Бим-Бад Б.М.]. – М., 2002. – 528 с.
5. Педагогічна майстерність : підручник / І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін. ; за ред. І.А.Зязюна. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.
6. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О.І.Пометун, Л.В.Пироженко. – К. : Вид-во А.С.К., 2004. – 192 с.
7. Петько Л.В. Активізація творчого розвитку особистості учнів як фактор педагогічної майстерності вчителя іноземної мови / Л.В.Петько // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2010. – № 2. – С. 99–103.
8. Петько Л.В. Впровадження української національної ідеї в процес іншомовної освіти майбутніх педагогів / Л.В.Петько // Вища освіта України. – 2013. – № 2. – С. 68–74. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7829>
9. Петько Л.В. Особистість. Соціум. Навчальне Середовище / Л.В. Петько // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Г.С.Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія : зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький. – 2014. – Вип. 35. – С. 101–109. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7918>
10. Петько Л.В. Педагогічна сутність у визначенні поняття «освітнє середовище» / Л.В.Петько // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди»: зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – Вип. 34. – С. 109–118.
11. Петько Л.В. Підліток у різновіковому загоні / Л.В.Петько, В.Ф.Верезій // Рад. школа. – К. – 1989. – № 11. – С. 6–12.
12. Петько Л.В. Професійно орієнтовані технології навчання ІМ як засіб формування професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету / Л.В.Петько // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент: зб. наук. праць ; ред. М.Б.Євтух. Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2015. – Вип. 18. – С. 179–188.
13. Петько Л. В. Туризм – справа захоплююча / Л.В.Петько // Рад. школа. – 1990. – № 11. – С. 25–29. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7866>
14. Слободчиков В.И. Антропологический поход в современном образовании / В.И.Слободчиков // Известия МСАО им. Я.А. Коменского. – 2003. – № 1. – С. 66–74.
15. Тернопільська В.І. Підготовка вчителя до формування соціальної компетентності учнів підліткового віку у позаурочній діяльності / В.І. Тернопільська // Компетентнісно зорієнтована освіта: якісні виміри : монографія / [Т.Левовицький та ін. ; редкол.: Огнев'юк В. О. та ін.]. – Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. – С. 207–242.
16. Matviienko Olena. Theoretical Basics of Preparation of Teachers to Pedagogical Interaction with Children of Various Age / Olena Matviienko // Intellectual Archive. – 2014. – Volume 5. – No. 5 (September). – Toronto : Shiny Word Corp., Canada. – PP. 105–117.
17. Matviienko Olena. Theoretical bases of teacher's professional formation / Olena Matviienko // Economics, management, law: socio-economical aspects of development: Collection of scientific articles. Volum 2. Psychology. Pedagogy and Education. – Edizioni Magi – Roma, Italy. – 2016. – P. 237–239.
18. Pet'ko L.V. Formation of professionally oriented foreign language teaching environment in the conditions of university for students of art specialties / L.V.Pet'ko // Economics, management, law: problems of establishing

**Chumachenko D. V.**

Postgraduate Student

*Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)*

## **THE ROLE OF «ELECTRONIC DOCUMENT MANAGEMENT» IN TRAINING FUTURE VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS**

**Чумаченко Д. В.**

аспірант

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*

### **РОЛЬ ДИСЦИПЛІНИ «ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТООБІГ» У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ**

*The author presented some essential features in electronic document management training. It was shown the benefits of electronic document are shown; the result author's research of national systems in electronic document management is given.*

**Key words:** document, electronic document, electronic document management, professional education, teacher professional training, higher education.

*Відокремлено суттєві особливості навчання електронному документообігу. З'ясовано переваги електронного документообігу. Проведено дослідження вітчизняних систем електронного документообігу.*

**Ключові слова:** документ, електронний документ, електронний документообіг, професійна освіта, педагог професійного навчання, вища освіта.

Одним з основних пріоритетів Національної стратегії розвитку освіти на 2012–2021 рр. визначено впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховний процес, що забезпечує доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві [1; 2; 3; 8; 9; 10; 11].

В різний час питання електронного документообігу висвітлювали видатні зарубіжні і вітчизняні науковці, а саме: В.М.Глушков, М.Дж.Саттон, Д.Енгельбарт, І.С.Зінгер, М.Ф.Коротяєв, М.Я.Клепцов, А.В.Кононенко, В.Н.Кушлін. Сьогодні в Україні над задачами електронного документообігу активно працюють К.М.Лаврищева, О.В.Перевозчикова, В.І.Сабат, Н.Т.Задорожна та ін.

Електронний документообіг являє собою сукупність процесів створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності та у разі необхідності з підтвердженням факту одержання таких документів. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і переведений електронними засобами у візуальну форму (тобто його можна вивести на екрані комп'ютера в звичному вигляді, а також роздрукувати) [4].

У відповідності з законом України «Про електронні документи та електронний документообіг», який набрав чинності у січні 2004 р., обов'язковим реквізитом електронного документу є електронний цифровий підпис, який використовується для ідентифікації передплатника електронного документу іншими суб'єктами електронного документообігу. Накладення електронного підпису надає будь-якому електронному документу статус оригіналу та наділяє його повною юридичною силою [4].

До основних переваг електронного документообігу відносяться такі: 1) перехід до більш зручного, швидкого і економного безпаперового юридичнозначимого документообігу; 2) удосконалення процедури підготовки, подачі/доставки, обліку та зберігання документів, їх аутентифікація, цілісність, конфіденційність і неспростовність; 3) криптографічний захист інформації (електронних документів) при передачі по відкритих каналах; 4) мінімізація фінансових ризиків за рахунок підвищення конфіденційності інформаційного обміну документами; 5) економія ресурсів за рахунок використання оперативного електронного архіву; 6) можливість швидкого пошуку і перегляду електронних документів, а також

визначення їх юридичної сили по електронному цифровому підпису; 7) значне скорочення процедури підписання договорів, оформлення та подання податкової та фінансової звітності; 8) швидкий і надійний обмін електронними документами з партнерами, контрагентами незалежно від віддаленості адресата [6].

Як показали дослідження, переважна більшість вітчизняних підприємств автоматизують свій документообіг з використанням пакета програмного забезпечення корпорації Microsoft, що пояснюється зручністю в експлуатації та широкими можливостями подальшого розвитку. Тому актуальним є огляд характеристик систем електронного документообігу, що працюють на платформі Microsoft, визначення їх можливостей, технічних параметрів, вартості. Найцікавішими та поширеними системами електронного документообігу на вітчизняному ринку є такі:

1. Система «Справа». Виробником даної системи є компанія «Електронні офісні системи». Система «Справа» призначена для автоматизації управлінської діяльності у вітчизняних міністерствах і відомствах, територіальних органах влади, на підприємствах різних сфер діяльності.

2. DocsVision 2.0 «Архів-Діловодство». Виробником даної системи є компанія Digital Design. Система DocsVision 2.0 «Архів – Діловодство» являє собою закінчений додаток, призначений для створення архівів документів, автоматизації основних ділових процедур і бізнес-процесів обробки документів в організації.

3. «Кодекс: Документообіг». Компанією-виробником даної системи є ДП «Центр комп'ютерних розробок». Система «Кодекс: Документообіг» – це комплекс взаємозалежних систем діловодства, банків документів і корпоративних сервісів, що забезпечують автоматизоване розв'язання задач діловодства і документообігу в органах державної влади й інших організаціях.

4. «ГРАН-ДОК» для Microsoft Windows. Виробником даної системи є компанія Граніт-Центр. «Гран-Док» – система автоматизації діловодства і документообігу в державних і муніципальних структурах управління.

5. LanDocs. Виробником даної системи є компанія Ланіт. Система LanDocs призначена для комплексної автоматизації процесів діловодства і ведення архіву електронних документів.

6. Lotus Notes. Виробником даної системи є компанія Lotus. Система Lotus Notes забезпечує розроблення і розміщення прикладних програм групового забезпечення, дозволяє користувачам одержувати, відслідковувати, спільно використовувати і створювати інформацію для обробки документів.

7. OPTiMA-WorkFlow. Виробником даної системи є компанія OPTiMA. Система OPTiMA-WorkFlow призначена для керування процесами створення, обробки, тиражування і збереження документів, а також для автоматизації основних процедур сучасного діловодства й організації документообігу.

8. Documentum 4i. Виробником даної системи є компанія Documentum (Дистриб'ютор - компанія Документум Сервісіз). Система керування документами серії Documentum 4i дозволяє вирішувати широкий спектр задач автоматизації документообігу на підприємстві, пов'язаних з діяльністю різних підрозділів, а також автоматизувати типові бізнес-процеси [7].

9. У судовій системі України використовується автоматизована система керування документообігом «Діловодство».

У процесі підготовки майбутніх педагогів професійного навчання спеціальності «015 Професійна освіта. Документознавство» важливе місце займає дисципліна «Електронний документообіг», яка вивчається у 5 семестрі обсягом 6 кредитів ЄКТС 180 годин. Професійне ведення діловодства й організація документообігу є важливою складовою управлінської діяльності будь-якої установи, підприємства, організації. Зміст дисципліни «Електронний документообіг» передбачає формування у педагогів професійного навчання професіоналізму в управлінні й організації сучасних служб діловодства згідно з чинним законодавством.

Мета навчальної дисципліни «Електронний документообіг» полягає в ознайомленні студентів з основними способами автоматизації електронного документообігу та діловодства на підприємстві, формуванні уявлення про загальні проблеми створення, обробки, збереження та передавання електронних документів, документально-інформаційне середовище їх існування, обіг електронних документів у суспільстві, критерії ефективності систем електронного документообігу.

Основними завданнями даної навчальної дисципліни є набуття теоретичних знань щодо принципів засад розвитку сучасного документознавства та практичних навичок оволодіння технологіями електронного документообігу, застосування на практиці основних принципів автоматизації електронного документообігу та діловодства.

У результаті вивчення дисципліни «Електронний документообіг» студенти: 1) оволодіють знаннями про документообіг, життєвий цикл електронного документа, інформаційно-технологічні та організаційні аспекти запровадження електронного документообігу на підприємствах, ознайомляться з нормативно-правовою базою України щодо електронного документообігу, технологією електронного цифрового підпису; 2) опанують практичні навички створення електронного документа з використанням цифрового підпису, розсилання, накладання резолюцій та призначення виконавців, пошуку та шифрування електронного документа, контролю його виконання та відстеження руху електронного документа.

Бурхливий розвиток науково-технічної революції зумовлює постійне вдосконалення змісту і методики викладання дисципліни «Електронний документообіг» для підготовки молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві.

#### Література:

1. Вернидуб, Роман Михайлович. Розгортання нової дидактичної моделі професійно-педагогічної підготовки сучасного вчителя [Текст] / Р. М. Вернидуб // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія. – 2011. – Вип. 104. – С. 22–32.
2. Петько Л.В. Англійська мова для вступників до магістратури зі спеціальності 8.01010301 «Технологічна освіта» (за видами): навч. посібник для студентів, бакалаврів та аспірантів ВНЗ. – [2-ге вид., доп. і випр.] / Л.В.Петько, В.В.Ніколаєнко ; за ред. Корця М.С., Гончарова В.І. – К. : Ун-т «Україна», 2011. – 148 с.
3. Петько Л.В. Иноязычное обучение будущих менеджеров образовательной сферы в условиях университетской подготовки // Инновации в образовании. – 2013. – № 12. – С. 36–45. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7868>
4. Про електронні документи та електронний документообіг / Закон України за станом на 30 вер. 2015 р. // Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Київ : Парлам. вид-во, 2015.
5. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. [Електронний ресурс] / Указ Президента України від 25.06.2013 р., № 344/2013– Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
6. Упровадження електронного документування в органах державної влади та місцевого самоврядування / В. П. Писаренко // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2012. – Вип. 2. – С. 43-54.
7. Системи автоматизації документообігу на платформі Microsoft [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/lXui02>
8. Титова Н.М. Використання нових інформаційних технологій в професійній підготовці майбутнього педагога професійного навчання [Електронний ресурс] / Н.М.Титова. – Режим доступу : [iprobuk.cv.ua/images/comprofiler/Титова.doc](http://iprobuk.cv.ua/images/comprofiler/Титова.doc)
9. Титова Н.М. Електронний журнал обліку успішності студентів як ефективний інструмент моніторингу якості вищої освіти / Н.М.Титова // Innovative processes in education: Collective monograph. – AMEET Sp. z o.o., Lodz, Poland, 2017.
10. Tytova N.M. Features educational assessment of future teachers' educational achievements in vocational education / N.M.Tytova // Prospects for development of education and science: Collection of scientific articles. – Academic Publishing House of the Agricultural University Plovdiv, Bulgaria, 2016. – P. 366-369. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10878>
11. Tytova N.M. Influence of diversification professional education on various types preparing of vocational educational teachers / N.M.Tytova // Economics, management, law: socio-economical aspects of development: Collection of scientific articles. Volum 2. Psychology. Pedagogy and Education. – Edizioni Magi – Roma, Italy. – 2016. – P. 260–262. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10559>

**Shaura A.Y.**

Lecturer

*Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)*

## **REASONS OF TEACHING MODEL FOR FUTURE BACHELORS OF *FOOD SCIENCE AND TECHNOLOGY* IN THE CONDITIONS OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES**

**Шаура А.Ю.**

викладач кафедри промислової інженерії та сервісу

*НПУ імені М.П.Драгоманова (Україна, м. Київ)*

### **ОБГРУНТУВАННЯ МОДЕЛІ НАВЧАННЯ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ В УМОВАХ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

*Analyzed and determined the theoretical basis to creating of teaching model for future bachelors of food science and technology in the conditions of pedagogical universities. This teaching model rests on the principles of anticipating higher education.*

**Key words:** *teaching model, professional education, food technologies, bachelor, anticipating higher education, learning principles.*

*У статті проаналізовано і визначено теоретичні основи для побудови моделі навчання харчових технологій майбутніх бакалаврів з професійної освіти, спираючись на засади випереджаючої освіти.*

**Ключові слова:** *навчальна модель, професійна освіта, харчові технології, бакалавр, випереджаюча освіта, принципи навчання.*

**Постановка проблеми.** Враховуючи щоденні кардинальні зміни в освіті, потреби професійно-технічних навчальних закладів, у виробництві харчових галузей та сфері обслуговування, однією з нагальних проблем є забезпечення високого науково-практичного рівня викладання кожної навчальної дисципліни у вищій школі у процесі підготовки майбутніх педагогів-технологів у галузі харчових виробництв [1; 4; 5; 6; 7; 11; 12]. У свою чергу, формування фахових понять у майбутніх педагогів професійного навчання у галузі харчових технологій залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх факторів. Враховуючи ці обставини у ході дослідження ми звернулися до методу педагогічного моделювання, мета якого полягала у визначенні та обґрунтуванні етапів процесу формування базових знань з загальних технологій харчових виробництв у майбутніх бакалаврів з професійної освіти та харчових технологій на засадах випереджаючої освіти.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теоретичні підходи до моделювання висвітлені в працях В. Арнольда, С. Гончаренка, В. Краєвського, В. Полонського, Р. Шеннона, В. Штоффа та ін. У дослідженнях таких науковців, як Н. Волкова, К. Гнезділова, Г. Матушинський, О. Пехота, В. Пікельна, Є. Смирнова та інших розглядаються моделі та моделювання у професійній діяльності викладача, підвищенням якості професійної підготовки, проблемами модернізації вищої професійної освіти займалися і займаються педагоги науковці та практики В. Байденко, Р. Гуревич, Є. Зеєр, Є. Клімов, І. Карпюк, В. Луговий, В. Петрук, С. Сисоєва та ін. У своїх наукових доробках вони досліджували та визначали понятійно-категоріальний апарат, зміст підготовки шляхом збагачення новими знаннями, вміннями та навичками, методологічні підходи з метою використання інноваційних технологій навчання у процесі підготовки майбутніх фахівців.

**Метою статті** є визначення теоретичних основ для побудови моделі навчання харчових технологій майбутніх педагогів професійного навчання на засадах випереджаючої освіти в умовах предметно-орієнтованого середовища.

**Виклад основного матеріалу.** Метод моделювання – це дослідження об'єктів пізнання за їхніми моделями. Моделлю є уявний чи умовний образ, аналог кількості об'єкта, процесу чи явища, що відтворює у символічній формі їхні основні типові риси [9, с. 142-143]. У свою чергу, педагогічне моделювання передбачає дослідження педагогічних об'єктів (явищ) за допомогою моделювання понятійних, процесуальних, структурно-змістових і концептуальних характеристик й окремих «сторін» навчально-виховного процесу в межах



топічно визначеного соціокультурного простору на загальноосвітньому, професійно орієнтованому або іншому рівнях [2].

Науковцями у галузі педагогічних наук розроблено цілий ряд моделей: педагогічних, методичних, навчальних, виховних, математичних, моделей цілісного розвитку особистості тощо. Представлені моделі – це цілісні структури із складових елементів підструктур, що пов'язані і упорядковані між собою.

Модель навчання харчових технологій майбутніх педагогів професійного навчання є розгорнутим у часі педагогічним процесом, що включає всі компоненти взаємодії викладача і студента як учасників педагогічного процесу. Вона може бути побудована за дотримання педагогічних принципів та умов, урахування особливостей організації навчального процесу у вищій школі та взаємодії внутрішнього і зовнішнього середовищ.

У запропонованій нами моделі навчання харчових технологій майбутніх педагогів професійного навчання під внутрішнім середовищем ми розуміємо психологічні механізми, які відбуваються у свідомості студентів у процесі поетапного засвоєння знань. А під зовнішнім – сукупність форм, методів і засобів навчання, на яких базується експериментальна методика щодо ефективного навчання харчових технологій на засадах випереджаючої освіти.

Звертаючи увагу на те, що принципи навчання є найважливішою категорією навчання, які відображають закономірності навчального процесу, регулюють діяльність його об'єкту і суб'єктів, відбивають у своєму змісті фундаментальні закономірності навчання, які об'єктивно існують у реальному педагогічному процесі [3].

Функціонування моделі навчання харчових технологій майбутніх педагогів професійної освіти буде ефективним при дотриманні наступних дидактичних принципів навчання, що є характерними для навчального процесу у вищій школі: науковості, систематичності та послідовності, зв'язку навчання з практичною діяльністю, міцності знань, навичок і вмінь, єдності наукового і навчального процесу, свідомості й самостійності навчання, доступності, індивідуалізації, інтегративності навчання [3]. Перераховані нами принципи навчання взаємопов'язані між собою і їх необхідно дотримуватися на всіх етапах навчання харчових технологій майбутніх педагогів професійної освіти.

Дотримуючись принципу науковості, ми дбали про те, щоб зміст навчання блоку дисциплін з харчових технологій (виробниче навчання, товарознавство та пакування харчових продуктів галузі, теоретичні основи харчових виробництв, процеси і апарати харчових виробництв, харчова хімія, основи фізіології та гігієна харчування) відповідав станові розвитку тих наук, що забезпечують формування їх змісту. Також, принцип науковості виявляється у розкритті наукових явищ і фактів при взаємодії викладача та студента, застосування в організації діяльності студентів різних форм і методів навчання, наприклад: участь у розробці алгоритмів, проєктів, програм; виконання тренувальних вправ та практичних завдань; розв'язання навчальних ситуацій; залучення студентів до участі у тренінгах та майстер-класах.

Принцип систематичності та послідовності у процесі навчання харчових технологій є необхідним, адже передбачає послідовне і логічне викладення навчального матеріалу. Навчання проходить по принципу від простого до складного, від відомого до невідомого, від часткового до загального.

Майбутніх бакалаврів з професійної освіти та харчових технологій необхідно готувати, спираючись на сучасний рівень розвитку харчових виробництв, на практику сьогодення і на прогностичну практику. Об'єднання цих складових можливе при зв'язку науки, техніки, виробництва та практичного досвіду з теоретичним навчанням і практичною підготовкою студентів. Таким чином, буде реалізовано принцип зв'язку теорії з практикою.

Не менш важливим є застосування принципу міцності знань під час навчання студентів, оскільки знання з харчових технологій відіграють значущу роль у майбутній професійній діяльності педагогів професійного навчання. Слід зазначити, що сьогодні акцент робиться на те, що для навчального процесу в сучасних умовах необхідним є не заучування дисциплін, а

засвоєння їх головних ідей, напрямів, принципів, методів, на яких базується їх зміст. Отже, головне завдання викладача полягає в направленні студентів на отримання необхідних знань.

Застосування принципу індивідуалізації допомагає здійснювати навчальний процес у відповідності до індивідуальних особливостей студентів: відчуттів, сприймань, пам'яті, уяви, мислення, темпераменту, характеру тощо, що базується на пристосуванні форм і методів педагогічного впливу до індивідуальних особливостей студента з метою забезпечення рівня розвитку його особистості.

Для забезпечення цілісності знань з загальних технологій харчових виробництв у майбутніх бакалаврів з професійної освіти відповідної галузі варто застосовувати принцип інтегративності, що полягає у об'єднанні змісту дисциплін профілю харчових технологій у цілісний навчальний курс.

Уся педагогічна модель навчання харчових технологій майбутніх педагогів-технологів у галузі харчових виробництв пронизана від початку до кінця елементами випереджаючої освіти, що включає в себе п'ять етапів, кожен з яких передбачає застосування форм, методів і засобів навчання, які забезпечують високий рівень підготовки студентів з харчових технологій зорієнтованих на перспективу та здатність до навчання упродовж життя, самоосвіти та неперервного професійного удосконалення.

Визначаючи основні форми, методи і засоби навчання харчових технологій майбутніх фахівців на засадах випереджаючої освіти, нами виділено такі етапи навчання: мотиваційний, підготовчо-змістовий, операційно-діяльнісний, систематизації знань та оцінно-корекційний. На всіх етапах навчання студент має бути активним учасником навчального процесу.

У даному контексті, зазначимо, що з-поміж форм організації навчання у вищій школі розрізняють: форми організації засвоєння знань, формування навичок і вмінь, пошуку нових знань (лекція, семінарське, практичне, лабораторне заняття, консультація, екскурсія, експедиція, навчальна конференція, самостійна і науково-дослідна робота студентів, навчальна та виробнича практики, курсова, дипломна роботи); форми організації контролю знань, навичок і вмінь (колоквіум, залік, контрольна робота, екзамен (курсний, державний), захист курсових, дипломних робіт, модульний контроль тощо). Певною формою передбачено застосування відповідних методів і засобів навчання, а їх сукупність реалізує зміст, цілі і завдання навчання [8, с. 118–119].

Функціональність представленої моделі забезпечується шляхом раціонального поєднання сучасних технологій навчання, схильності студентів до самоосвіти, наукового аналізу і узагальнення вивченого матеріалу.

Упровадження описаної вище моделі в навчальний процес й ефективна її реалізація на заняттях блоку дисциплін з харчових технологій можливі за умов дотримання викладачем методики їх навчання студентів на засадах випереджаючої освіти, описаної нами в одній з публікацій [10].

**Висновки.** Запропонована нами педагогічна модель навчання харчових технологій майбутніх педагогів професійного навчання з відповідної галузі забезпечить високий рівень підготовки студентів з харчових технологій, які спроможні будуть у своїй професійній діяльності використовувати інновації в галузі харчових виробництв, забезпечувати збагачення відповідних знань, умінь і навичок останніми досягненнями науки і техніки з прогнозуванням розвитку харчової промисловості та сфери обслуговування.

Ефективність даної моделі можливо визначити шляхом експериментальної перевірки під час навчального процесу за весь період навчання студентів на бакалавріаті за спеціальністю «Професійна освіта».

### Література:

1. Гребінник Л.В. Німецька мова для вступників до магістратури зі спеціальностей: 8.01010301 «Технологічна освіта» (за видами), 8.02020701 «Дизайн», 8.02020501 «Образотворче мистецтво» (за видами): навч. посібник для студ., бакалаврів та аспірантів ВНЗ / Л.В.Гребінник, Л.В.Петько, Т.О.Олефіренко ; за ред. Гончарова В.І. – К. : Ун-т «Україна», 2012. – 154 с.

2. Лодатко Є. О. Моделювання педагогічних систем і процесів [текст]: монографія / Є. О.Лодатко. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – 148 с.
3. Педагогічний словник / [ред.-упоряд. М.Ярмаченко]. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
4. Петько Л.В. Актуальність формування професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету / Л.В.Петько // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – Вип. 33. – С. 128–141. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7454>
5. Петько Л.В. Актуальність навчання студентів читання текстів іноземною мовою шляхом формування професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету / Л.В.Петько // Наукові записки : зб. наук. ст. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2014. – Вип. СХХ1 (121). – С. 182–190.
6. Петько Л.В. «Невизначеність якості» з огляду на модернізацію системи освіти в Україні / Л. В. Петько // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2012. – № 3. – С. 56–62. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7913>
7. Петько Л.В. Особистість. Соціум. Навчальне середовище / Л.В. Петько // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький дер.пед.ун-тет імені Г.С.Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія : зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – Вип. 35. – С. 101–109. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7918>
8. Слєпкань З.І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: навч. посіб. / З.І.Слєпкань – К. : Вища шк., 2005. – 239 с.
9. Соціолого-педагогічний словник / [за ред. В.В.Радула]. – К. : «Ексоб», 2004. – 304 с.
10. Стогній А.Ю. Підготовка майбутніх педагогів професійного навчання з харчових технологій на засадах випереджаючої освіти / А.Ю.Стогній // Наукові записки. – Випуск 7 (1). – Серія: Проблеми методики фізико-математичної та технологічної освіти. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2016. – С. 54–56.
11. Tytova N.M. Features educational assessment of future teachers' educational achievements in vocational education / N.M.Tytova // Prospects for development of education and science: Collection of scientific articles. – Academic Publishing House of the Agricultural University Plovdiv, Bulgaria, 2016. – P. 366-369.
12. Tytova N.M. Influence of diversification professional education on various types preparing of vocational educational teachers / N.M.Tytova // Economics, management, law: socio-economical aspects of development: Collection of scientific articles. Volum 2. Psychology. Pedagogy and Education. – Edizioni Magi – Roma, Italy. – 2016. – P. 260–262. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10559>

**Shevchenko Anna**

Lecturer

*Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)*

## **PEDAGOGICAL MODEL TRAINING PROCESS FOR FUTURE DESIGNERS TO ART DESIGN**

**Шевченко Анна**

викладач

*Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (м.Київ, Україна)*

### **ПЕДАГОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ДИЗАЙНУ ДО ХУДОЖНЬОГО ПРОЕКТУВАННЯ**

*Peculiarities of the main trends pedagogical model training process for future designers to Art Design are presented; the aim for realization of methodological block is defined; the methodics block of pedagogical model is given.*

**Key words:** *professional training, designer, artistic design, pedagogical model, methodological approach effectively-reflective block.*

*Розглянуто особливості основних орієнтирів педагогічного моделювання у процесі підготовки майбутніх фахівців з дизайну до художньо-проектної діяльності. Визначено мету для реалізації методологічного блоку та сформовано методичний блок педагогічної моделі.*

**Ключові слова:** *професійна підготовка, дизайнер, художнє проектування, педагогічна модель, методологічний підхід, результативно-рефлексійний блок.*

**Постановка проблеми.** Одним із важливих факторів функціонування навчальних закладів художнього профілю є створення освітньо-виховної системи, яка забезпечує необхідні умови для морально-естетично-інтелектуального розвитку особистості, формування здатності до художньо-проектної діяльності. Розробка педагогічної моделі

підготовки фахівців дизайнерського профілю до художнього проектування зумовлена необхідністю вдосконалення процесу професійної підготовки майбутніх педагогів-дизайнерів.

**Мета статті** – обґрунтування та представлення основних орієнтирів педагогічного моделювання у процесі підготовки майбутніх фахівців з дизайну до художньо-проектної діяльності.

**Аналіз досліджень і публікацій з даної проблеми.** Історичні й теоретичні аспекти організаційно-педагогічних засад функціонування мистецьких навчальних закладів, а також умови їх виникнення висвітлено у працях Н. Гонтаровської, Г. Гребенюка, Л. Бичкової, О. Вишневської, В. Даниленко, В. Лубенка, В. Радкевич, О. Рудницької, Р. Шмагало, С. Чебоненка, В. Яблонського та ін. Проблемами формування готовності до професійної діяльності займалися Л. Кондрашова, Н. Кузьміна, В. Сластьонін. Проблемам дизайну присвячені праці В. Даниленка, Є. Лазарева, В. Прусака, О. Трошкіна, О. Фурси та ін. Теоретичною основою для моделювання процесів є розробки Г. Балла, В. Кушніра, Г. Адамса, У. Гейза, І. Шубіна, В. Штоффа, В. Гузеєва та ін.

**Виклад основного матеріалу.** У галузі дизайнерської освіти подальшої розробки потребує як педагогічна теорія, так і організаційні аспекти підготовки фахівців. Недостатньо вивченими залишаються можливості інтеграції загальнохудожніх та професійно орієнтованих знань у формуванні цілісної системи знань і вмінь студентів для подальшої професійної діяльності. Стан досліджуваної проблеми вказує на наявність низки суперечностей методологічного, дидактичного і конструктивного характеру між: сучасними вимогами до підготовки майбутнього дизайнера та його недостатньою фундаментальною підготовкою; інтегративним характером професійної діяльності дизайнера та ізольованим підходом до вивчення окремих навчальних дисциплін у ВНЗ; вимогами до організації навчально-виховного процесу в закладах нового типу та невідповідністю науково-методичного забезпечення їхньої діяльності; зростаючими потребами суспільства в культурних, освічених фахівцях та недостатнім рівнем забезпечення умов формування їхнього художньо-естетичного розвитку та діяльнісного компонента, а саме здатності до проектно-художньої діяльності в процесі навчання [5; 6; 7; 8; 9; 12; 13].

Активне впровадження в практику вищої професійної освіти інноваційних технологій навчання дозволяє більш широко використовувати можливості моделювання в процесі розробки моделі системи професійної підготовки дизайнерів, її функціонування і реалізації. Однак, незважаючи на широкі можливості, що відкриваються в моделюванні системи професійної підготовки дизайнерів в практиці вищої школи вони відображаються недостатньо ефективно.

Загалом, моделювання широко використовується в проектуванні для подання та перетворення об'єктів, явищ або процесів, які ще не існують або з певних причин недоступні. Етимологія терміна «моделювання» зводиться до поняття «модель», що представлено в словнику С. Гончаренка як «система, дослідження якої служить засобом отримання інформації про іншу систему» і конкретизується як «моделі освіти - сформовані за допомогою знакових систем, розумові аналоги (логічні структури), які схематично відображають освітню практику в цілому або її окремі фрагменти» [2, с.290].

Варто зазначити, що термін «модель» (від лат. *mīra*, *зразок*) має різнобічну інтерпретацію і в педагогіці, і у філософії та зустрічаються як: «модель особистості», «модель діяльності», «модель навчання», «модель освіти», «модель фахівця» тощо.

Сутність моделі визначається провідною ідеєю, яка лежить в основі її побудови. Як зазначають Шубін І., Шишигіна В., модель – це уявна або матеріально реалізована система, яка, відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінювати його так, що її вивчення дає нам нову інформацію про цей об'єкт. Модель містить найбільш істотні межі або параметри об'єкта, що досліджується. Вона абстрагується від неістотного, другорядного. Нові закономірності повинні не заперечувати попередню модель, а доповнювати та удосконалювати її. За допомогою моделі сторони об'єкта, що вивчаються, виділяються і

узагальнюються, а характерні для моделі функції аналізу та синтезу дозволяють дослідити об'єкт поелементно, і згодом об'єднати розрізнені дані в єдине ціле на основі закономірностей і логічного твердження [11, с. 274].

На думку О. Рудницької, побудова моделі, як правило, спрощує оригінал, узагальнює його. Це сприяє упорядкуванню і систематизації інформації про нього. Науковець вважає, що кожна модель повинна фіксувати найголовніші риси об'єкта навчання. Дрібні фактори, зайва деталізація, другорядні явища ускладнюють саму модель та заважають її теоретичному дослідженню.

Отже, погоджуючись з О. Рудницькою, модель – це штучна система, яка з певною точністю відображає властивості об'єкта, що досліджуються [10, с. 239].

Будь-яка модель, яка використовується в наукових дослідженнях, має відповідати таким вимогам: однозначно представляти відповідний об'єкт дослідження, створений природою або людиною; бути допоміжним, природним або штучним об'єктом, який замінює оригінал у процесі дослідження і дає про нього відповідну інформацію на певному етапі дослідження; зберігати властивості оригіналу, істотні для певного дослідження. Ми орієнтуємося на освітню модель, яка визначається як логічно послідовна система відповідних елементів, які містять структуру цілей освіти в широкому значенні, зміст освіти, проектування навчальних планів і програм, окремі цілі управління діяльністю студентів, моделі групування студентів (студентів), методи контролю і звітності, способи оцінювання процесу навчання [3, с. 112].

У теорії професійної педагогіки осмислюють моделі систем освіти різного рівня за певним напрямом професійної підготовки і моделі фахівця на рівні його особистісного професійного розвитку. Аналіз педагогічної літератури з питань проектування моделей вдосконалення навчального процесу в вузі підтверджує, що його основними факторами є: підготовка, планування і організація процесу навчання, знаходяться в центрі уваги дидактики вищої школи. Ці питання знайшли відображення в працях багатьох вчених (А. Алексюк, С. Гончаренко, В. Загвязінській, І. Лернер, В. Луговий, П. Підкасистий, М. Скаткін та ін.), які є методологічною підставою навчання в сучасній вищій школі. Погоджуючись з позицією вчених, слід зазначити, що ефективність систематизованого навчання залежить від грамотного моделювання, як важливого і надійного способу дослідження і вдосконалення системи освіти. Питанням, пов'язаним з розробкою моделі фахівця, присвячені наукові розвідки В. Безрукова, В. Жорна, Е. Зеера, Е. Матвієнко, Є. Смирнової, М. Тализіна та ін.

Недостатня представленість у психолого-педагогічних і методологічних дослідженнях рекомендацій до побудови моделі професійної підготовки фахівця з дизайну на позиціях компетентнісного підходу та їх об'єктивна затребуваність обумовлює актуальність нашого дослідження, метою якого є висвітлення сучасних моделей освітньої підготовки дизайнерів та визначення орієнтирів педагогічного моделювання процесу навчання майбутніх педагогів-дизайнерів.

В основі професійної діяльності фахівців дизайнерського профілю лежить художнє проектування, здатність до якого формується у процесі навчання.

Фундаментальними навчальними дисциплінами, які забезпечують формування художньо-проектної компетентності є «Рисунок з основами пластичної анатомії»; «Живопис з основами кольорознавства» та «Основи композиції». Крім того, здатність до художнього проектування забезпечується у процесі навчання профільно-орієнтованих дисциплін, а саме: «Основи макетування та моделювання»; «Матеріали сучасного дизайну», «Проектування», «Архітектоніка та комбінаторика», «Декоративно-прикладне мистецтво» та інші.

У процесі підготовки фахівців дизайнерського профілю важливим є визначення основних методологічних підходів до реалізації мети. Через поняття «підхід» розкривається «важливий методологічний смисл», який стосується, в першу чергу, проблеми належності досліджуваного суб'єкта до онтологічної сукупності явищ. Визначення підходу відкривається в даному разі як виявлення системних зв'язків між поняттями, що належать до

вибраної парадигми. Поняття «підхід» має не тільки методологічну-пізнавальну суть, воно нею є, завдячуючи її онтологічній суті. Підхід визначає онтологічну, телеологічну та аксіологічну суть предмета чи явища [1, с. 207]. На нашу думку, основними підходами до підготовки майбутніх педагогів-дизайнерів художньому проектуванню є системний та інтегративний підходи, а також проектний, художньо-образний та діяльнісний підходи.

У процесі розробки педагогічної моделі, ми пропонуємо мету підготовки майбутніх педагогів з дизайну, а саме підготовку фахівців до художньо-проектної діяльності, підходи досягнення поставленої мети та перелік наукових дисциплін представити методологічним блоком моделі підготовки фахівців дизайнерського профілю до художньо-проектної діяльності.

Для реалізації методологічного блоку ми пропонуємо сформуванню методичний блок даної моделі, який об'єднує зміст, форми, методи та засоби навчання, а також навчально-виховне середовище та методи і засоби оцінки якості навчального процесу і досягнень студентів вище зазначених навчальних дисциплін.

Невід'ємною частиною даної педагогічної моделі є кінцевий результат навчання, який забезпечить поставлену мету. Це можливо реалізувати через результативно-рефлексійний блок. В даному блоці педагогічної моделі підготовки майбутніх фахівців з дизайну до художнього проектування має бути представлена художньо-проектна компетентність, яка формується через результати навчання. Здатність до художнього проектування визначається способом перевірки теоретичних знань студентів, тестуванням та виконання проектів, як у матеріалі так і представлення його засобами комп'ютерних технологій.

На нашу думку, на кінцевому етапі підготовки майбутніх педагогів-дизайнерів до художньо-проектної діяльності важливе значення має рефлексія. Адже, саме рефлексивний компонент у професійній підготовці дозволяє майбутньому фахівцю знайти свій індивідуальний стиль, досягти адекватної професійно-особистісної самооцінки, прогнозувати і аналізувати результати своєї діяльності. Як зазначає Г. Бізяєва – це вміння аналізу, осмислення та конструювання ціннісної основи своєї діяльності, заснованої на відображенні себе як суб'єкта діяльності, особистості та індивідуальності в системі суспільних відносин [4, с. 216].

Отже, в даній розвідці нами було визначено основні блоки педагогічної моделі підготовки фахівців дизайнерського профілю до художньо-проектної діяльності де визначено мету, реалізацію та кінцевий результат підготовки майбутніх фахівців. Представлені нами методологічний, методичний та результативно-рефлексійний блоки педагогічної моделі потребують змістового наповнення, вибудовування зв'язків та їх обґрунтування, що і є на меті у нашому подальшому дослідженні.

### Література:

1. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: метод. пособие / А.А.Вербицкий. – М. : Высшая школа, 1991. – 207 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С.У.Гончаренко. – [2-е вид, доп. і випр]. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Гузеев В. В. Образовательная технология: от приема до философии. – М. : Сентябрь, 1996. – 112 с.
4. Бизяева А. А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия / А. А. Бизяева. – Псков : ПГПИ им. С. М. Кирова, 2004. – 216 с.
5. Петько Л.В. Англійська мова для вступників до магістратури зі спеціальності 8.02020701 «Дизайн» : навч. посібник для студентів, бакалаврів та аспірантів ВНЗ / Л.В.Петько, В.В.Ніколаєнко ; за ред. Гончарова В.І. – К. : Ун-т «Україна», 2012. – 137 с.
6. Петько Л.В. Дослідницька діяльність студентів коледжу як одна з умов неперервної освіти / Л.В.Петько // Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому середовищі: зб. наук. праць. – К. : Університет «Україна». – 2010. – № 7. – С. 122–134. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7831>
7. Петько Л.В. Залучення студентів коледжів до проектних методик англійською мовою – одна із умов неперервної освіти / Л.В.Петько // Наукова сесія присвячена 175-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова / упор. Л.П.Вовк, О.С.Падалка. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – Книга 2. – С. 383–387. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7937>
8. Петько Л.В. Німецька мова для вступників до магістратури зі спеціальностей: 8.01010301 «Технологічна освіта» (за видами), 8.02020701 «Дизайн», 8.02020501 «Образотворче мистецтво» (за

- видами): навч. посіб. / Л.В.Петько, Л.В.Гребінник, Т.О.Олефіренко. – [2-ге вид., доп.] ; за ред. В.ІГончарова. – К. : Університет «Україна», 2015. – 162 с.
9. Петько Л.В. Шляхи формування професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища для студентів-дизайнерів в умовах університету / Л.В.Петько // Педагогічний альманах: зб. наук. пр. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. – Вип. 31. – С. 153–161.
  10. Рудницька О. П. Педагогіка загальна та мистецька: навч. посібник / О.П.Рудницька. – Тернопіль: Навч.книга; Богдан. – 2005. – 239 с.
  11. Шубин І.Ю. Елементи моделі суб'єкта обучения в комп'ютерно-орієнтованих системах / І.Ю.Шубин, В.С.Шишигіна // Інженерна освіта на межі століть: традиції, проблеми, перспективи. – Харків: ХДПУ. – 2000. –273–276 с.
  12. Pet'ko L.V. Brainstorming and the formation of professionally oriented foreign language teaching environment in the conditions of university (for the specialties 023 «Fine Arts» and 022 «Design») / L.V.Pet'ko // Economics, management, law : challenges and prospects: Collection of scientific articles. Psychology. Pedagogy and Education. – Discovery Publishing House Pvt. Ltd., New Delhi, India. 2016.
  13. Pet'ko L.V. Formation of professionally oriented foreign language teaching environment in the conditions of university for students of specialties 023 «Fine Arts» and 022 «Design» / L.V.Pet'ko // Economics, management, law: realities and perspectives: Collection of scientific articles. Psychology. Pedagogy and Education. – Les Editions L'Originale, Paris, France. 2016. – P. 466-471. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10254>

**Sheremeteva S.G.**

Postgraduate student

*Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)*

## **THE CONTENT OF TEACHER TRAINING IN TECHNOLOGY**

**Шереметьєва С.Г.**

аспірантка

*НПУ імені М.П.Драгоманова (Україна, м. Київ)*

### **ЗМІСТ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ**

*The theoretical analysis of training future Technology teachers is presented, features of the educational process in the higher pedagogical education are given.*

**Key words:** *higher education, training, future technology teachers.*

*Представлено теоретичний аналіз підготовки майбутніх вчителів технологій; розглянуто особливості організації навчального процесу у вищому педагогічному навчальному закладі.*

**Ключові слова:** *вища освіта, підготовка, вчителі технологій.*

Останнє десятиліття характеризується значними змінами у вимогах до вчителя, котрі викликані запровадженням стандартів середньої і розробкою стандартизації вищої педагогічної освіти. Запровадження для підготовки вчителів ступеневої системи освіти потребує, в свою чергу, якісно нового підходу до формування змісту техніко-технологічної підготовки вчителя технологій. У таких умовах здійснюється безпосередній вплив на зміст освіти, пов'язаний з рівнем науково-технічного прогресу, а також непрямий вплив за рахунок виникнення нових виробничих та інформаційних технологій, відповідних нових професійних умінь і навичок.

Високі кінцеві результати підготовки професіоналів досягаються при умові, якщо підготовка вчителів організується з найбільш повним врахуванням як вимог професії, так і пізнавальних і потенційних здібностей кожного студента. Технологічну підготовку майбутніх викладачів потрібно розглядати як керований процес, який функціонує та удосконалюється з врахуванням особливостей професійної діяльності, затребуваності вчителів технологій загальноосвітніми та спеціальними школами, що передбачає високий рівень професійної готовності випускників педагогічного вузу. Сукупним критерієм якості навченості є ступінь відповідності результатів підготовки випускників педагогічного вузу вимогам професійної діяльності.

Що ж розуміють під словом «підготовка»? Під цим словом розуміють розвиток у особистості майбутнього вчителя технологій таких якостей та набуття ним здібностей, які б максимально відповідали сучасним вимогам до вчителів, та здійснювали якнайкращий ефект

при подальшій педагогічній діяльності. Також при підготовці повинна закладатись здатність до самовдосконалення.

В Україні підготовка вчителів технологій здійснюється у ВНЗ I-IV рівнів акредитації: I – молодший спеціаліст для роботи в основній школі, II – бакалавр для роботи в основній школі та позашкільних освітніх закладах, III – спеціаліст для роботи в основній та старшій школі з додатковою спеціалізацією (інформатика, підприємництво, автосправа, кулінарія, швейна справа тощо), IV – магістр для роботи викладачем відповідних дисциплін у ВНЗ I-III рівнів акредитації.

На Інженерно-педагогічному факультеті НПУ імені М.П.Драгоманова здійснюють підготовку викладачів технічних (технологічних) дисциплін з чітко визначеною спеціалізацією (навчальна дисципліна або декілька споріднених чи інтегрований курс) для вищих закладів освіти техніко-технологічного профілю I і II рівня акредитації, вищих педагогічних закладів I, II і III рівнів акредитації, позашкільних навчальних закладів.

Відповідно до освітньо-кваліфікаційного рівня та вибраної спеціалізації, студенти отримують певну кваліфікацію (таб. 1).

Таблиця 1

<b>Напрямок підготовки 6.010103 Технологічна освіта</b> Термін навчання: 3 роки 10 місяців		
<b>ОКР</b>	<b>Спеціалізація</b>	<b>Кваліфікація</b>
<b>Бакалавр:</b>	Позашкільна освіта	Бакалавр технологічної освіти. Вчитель трудового навчання, креслення та інформатики. Керівник гуртка позашкільного навчального закладу
	Інформаційні технології та захист інформації	Бакалавр технологічної освіти. Вчитель трудового навчання, креслення та інформатики. Фахівець з організації захисту інформації
	Автомобільний транспорт та безпека дорожнього руху	Бакалавр технологічної освіти. Вчитель трудового навчання, креслення та інформатики. Менеджер на автомобільному транспорті
	Технічна та комп'ютерна графіка	Бакалавр технологічної освіти. Вчитель трудового навчання, креслення та інформатики. Фахівець з комп'ютерної графіки
<b>Спеціальність 8.010103 Технологічна освіта</b> Термін навчання: 1 рік 10 місяців		
<b>Магістр</b> на базі ОКР «бакалавр»	Позашкільна освіта	Магістр технологічної освіти. Вчитель технологій, креслення та інформатики. Методист позашкільного навчального закладу
	Технічна та комп'ютерна графіка	Магістр технологічної освіти. Вчитель технологій, креслення та інформатики. Фахівець з комп'ютерної графіки
	Автомобільний транспорт та безпека дорожнього руху	Магістр технологічної освіти. Вчитель технологій, креслення та інформатики. Менеджер на автомобільному транспорті
	Інформаційні технології та технічний захист інформації	Магістр технологічної освіти. Вчитель технологій, креслення та інформатики. Фахівець із організації захисту інформації
	Дизайн предметного середовища	Магістр технологічної освіти. Вчитель технологій, креслення та інформатики. Дизайнер предметного середовища
	Підприємницька діяльність та основи електронного бізнесу	Магістр технологічної освіти. Вчитель технологій, креслення та інформатики. Менеджер підприємства
	Дизайн одягу і аксесуарів	Магістр технологічної освіти. Вчитель технологій, креслення та інформатики. Дизайнер одягу

У процесі дослідження встановлено, що ключовою є підготовка магістрів, що представлена галуззю знань 0101 Педагогічна освіта, спеціальністю 8.010103 Технологічна освіта.



Важливим нормативним документом, що регламентує загальний напрям підготовки майбутніх вчителів технологій, основний зміст, послідовність і терміни вивчення навчальних дисциплін, основні форми організації навчання, форми і терміни контролю знань, умінь є навчальний план, який розробляється з урахуванням форм навчання у вищому навчальному закладі та рівня базової підготовки абітурієнтів. Наприклад, навчальний план для підготовки магістрів зі спеціальності 8.010103 Технологічна освіта складається з п'яти частин:

I. – Графік навчального процесу (визначає порядок проведення теоретичних, навчальної та виробничої практики, екзаменаційних сесій, підготовки магістерської роботи, державної атестації, канікул).

II. – Бюджет часу (в тижнях), відведеного на різні види навчання, представлені в графіку навчального процесу.

III. – Практика.

IV. – Атестація.

V. – План теоретичних занять (визначає назви дисциплін за циклами: нормативна частина (цикл професійно-орієнтованої гуманітарної та соціально-економічної підготовки, цикл професійної та практичної підготовки), варіативна частина (цикл дисциплін самостійного вибору ВНЗ та студента)).

Водночас у плані навчального процесу розподіляються години за курсами та семестрами на проведення лекційних, практичних, семінарських, лабораторних занять, самостійну роботу студентів, на екзамени, заліки, курсові роботи відповідно до вимог навчальної дисципліни, а також на практичну підготовку, магістерську роботу.

В залежності від виду практики, різняться її зміст, завдання та форма і матеріали звіту (таб. 2).

Таблиця 2

<b>План практики</b> Форма навчання – денна Освітньо-кваліфікаційний рівень – магістр Спеціальність – «Технологічна освіта» Спеціалізація – «Позашкільна освіта»						
№ з/п	Вид практики	Зміст практики	К-сть тижнів	К-сть кредитів	Форма звіту	Матеріали звіту
I	Технологічна	Ознайомлення студентів з реальним процесом на робочому місці	2	3	Усний захист	Щоденник проходження практики, письмовий звіт
II	Педагогічна	Навчальна і позакласна робота за спеціалізацією; виховна робота з учнями; методична і навчально-дослідна робота	6	9	Усний захист	Щоденник проходження практики, 4 розширені плани-конспекти уроку, план-конспект проведення виховного заходу
III	Переддипломна	Ознайомлення із плануванням та організацією навчально-методичного процесу на кафедрі; проведення занять та позанавчальних заходів	12	18	Звітна конференція	3 плани-конспекти практично-семінарських занять, самоаналіз та аналіз проведеного та відвіданого навчального заняття

Якщо зміст відповідає на питання «чому вчити?», а принципи навчання визначають основні положення, вимоги до навчального процесу, методи, шляхи і способи навчання, то форми навчання відображають найбільш раціональну його організацію. Форми організації навчальної діяльності студентів – важливий компонент навчального процесу. Основною

формою навчання є лекція. Форми організації навчання сприяють свідомому засвоєнню навчального матеріалу, оволодінню відповідними уміннями та навичками.

Форми та методи підготовки майбутніх вчителів технологій представлені нижче (таб. 3).

Таблиця 3

**Форми організації навчання вчителів технологій**

<i>Колективно-групові заняття</i>	<i>Колективно-індивідуальні заняття</i>	<i>Індивідуальні заняття</i>
Лекції	Технологічна практика	Самостійна робота
Практичні заняття	Навчальна практика	Індивідуальне консультування
Семінари	Модульний контроль	Наукова робота
Наукові конференції	Заліки, іспити	-
Конкурси	Курсові роботи	-
Майстер-класи	Магістерські роботи	-
Екскурсії	-	-

Засвоєння різноманітних форм та методів активного навчання допомагає майбутнім вчителям технологій швидше набути професійного досвіду, глибше усвідомити соціальне призначення професії вчителя. Саме тому до кожного практичного заняття доцільно розробляти практичні завдання, спрямовані на розвиток мислення майбутніх вчителів та формування практичних умінь і навичок виховної роботи з дітьми, підлітками, юнаками. На практичних заняттях широко використовувати активні методи навчання, зокрема аналіз педагогічних ситуацій і виховних задач.

Визначено, що підготовка вчителів технологій включає в себе теоретичне навчання (форми та методи підготовки), практичне навчання (різні види практик), виховну та наукову роботу [4; 5; 6; 9]. А кінцевий результат підготовки – це знання, вміння та навички, якими повинен оволодіти студент під час навчання у навчальному закладі.

Серед основних шляхів удосконалення підготовки майбутніх учителів технологій можна виділити такі: 1) Розробка нових навчальних планів. 2) Розробка та вдосконалення навчальних програм та підручників. 3) Підвищення особистісно-орієнтованого підходу до навчання [2; 3; 9].

Отже, зміст підготовки вчителів технологій – це наукова категорія і результат засвоєння майбутнім фахівцем системи професійно-педагогічних, техніко-технологічних, організаційно-економічних і методичних знань, формування дидактичних умінь та навичок, розвитку важливих професійно значущих якостей особистості вчителя. Зміст підготовки студентів розглядається нами як комплекс форм, методів, засобів та принципів удосконалення процесу підготовки майбутнього вчителя технологій і ґрунтується на системному аналізі сучасних тенденцій розвитку освітнього процесу, соціально-економічних перетвореннях, які відбуваються сьогодні в Україні.

**Література:**

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підручник / А.М.Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – С. 455 – 470.
2. Корець М.С. Науково-технічна підготовка вчителів для освітньої галузі «Технології»: монографія / М.С.Корець. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2002. – 258 с.
3. Мукан Н.В. Система професійної підготовки майбутніх учителів загальноосвітніх шкіл в університетах Канади : дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Мукан Наталія Василівна. – К., 2006. – 325 с.
4. Петько Л.В. Впровадження української національної ідеї в процес іншомовної освіти майбутніх педагогів / Л.В.Петько // Вища освіта України. – 2013. – № 2. – С. 68–74. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7829>
5. Петько Л.В. Дослідницька діяльність студентів коледжу як одна з умов неперервної освіти / Л.В.Петько // Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому середовищі: зб. наук. пр. – К. : Ун-т «Україна». – 2010. – № 7. – С. 122–134. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7831>
6. Петько Л.В. Написання і захист рефератів іноземною мовою за професійним спрямуванням – один із шляхів підготовки студентів до навчання у магістратурі / Л.В.Петько // Науковий часопис Національного педагогічного ун-ту імені М.П.Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та

- перспективи. – Вип. 35: зб. наук. пр. – 2012. – С. 132–138. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/>
7. Петько Л.В. Програма вступного випробування з іноземної мови (англійська, німецька, французька) за професійним спрямуванням для вступників до магістратури НПУ ім. М.П.Драгоманова: метод. вказівки для студ., бакалаврів та викладачів ВНЗ / Л.В.Петько, В.В.Ніколаєнко ; за ред. Гончарова В.І. – [2-е вид., доп. і випр.], 2011. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 76 с.
  8. Скрипченко О.В. Психолого-педагогічні основи навчання: навч. посіб. / О.В.Скрипченко, О.С.Падалка, Л.О.Скрипченко. – К. : Український Центр духовної культури, 2005. – С. 469–471.
  9. Шереметьєва С.Г. Система підготовки вчителів технологій / С.Г.Шереметьєва // Науковий вісник НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2011. – Вип. 28. – С. 307–310.

**Научный журнал «ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ» (Украина)  
приглашает принять участие в Международных научно-практических конференциях:**

<b>Название конференции</b>	<b>Дата проведения</b>	<b>Последний срок подачи материалов</b>	<b>Срок выхода из печати эл.версии сборника</b>
Современные научные исследования, Montreal, Canada	27 января 2017	26 января 2017	15 февраля 2017
Актуальные вопросы современной науки, Taunton, United States of America	24 февраля 2017	23 февраля 2017	15 марта 2017
Стратегии развития науки и образования, Namur, Belgique	30 марта 2017	29 марта 2017	15 апреля 2017
Научные исследования: тенденции и перспективы, Mexico City, Mexico	28 апреля 2017	27 апреля 2017	15 мая 2017
Актуальные вопросы современной науки, Valencia, Venezuela	26 мая 2017	25 мая 2017	15 июня 2017
Приоритетные научные направления, Plovdiv, Bulgaria	30 июня 2017	29 июня 2017	15 июля 2017
Проблемы и перспективы развития научной мысли, Pretoria, South Africa	28 июля 2017	27 июля 2017	15 августа 2017
Перспективы научных исследований, Dublin, Ireland	25 августа 2017	24 августа 2017	15 сентября 2017
Наука и практика: инновационный подход, Paris, France	29 сентября 2017	28 сентября 2017	15 октября 2017
Мировое научное пространство, Coventry, United Kingdom	27 октября 2017	26 октября 2017	15 ноября 2017
Наука и общество, Roma, Italy	24 ноября 2017	23 ноября 2017	15 декабря 2017
Наука и образование, Nürnberg, Deutschland	25 декабря 2017	24 декабря 2017	15 января 2017

**Тематические направления конференций:**

- Секция 1.* Экономика и управление национальным хозяйством.
- Секция 2.* Международная экономика.
- Секция 3.* Экономика и управление предприятием.
- Секция 4.* Развитие производительных сил и региональная экономика.
- Секция 5.* Деньги, финансы и кредит.
- Секция 6.* Бухгалтерский учет, анализ и аудит.
- Секция 7.* Налогообложение и бюджетная система.
- Секция 8.* Экономическая безопасность субъектов хозяйственной деятельности.
- Секция 9.* Математические методы в экономике.
- Секция 10.* Государственное управление, самоуправление и государственная служба.
- Секция 11.* Право.
- Секция 12.* Экономика туризма.
- Секция 13.* Менеджмент.
- Секция 14.* Маркетинг.
- Секция 15.* Психология, педагогика и образование.

**Форма участия в конференции – заочная (дистанционная).**

**Рабочие языки конференции:** английский, русский, немецкий, французский, украинский и др.

Материалы конференции будут опубликованы в форме **сборника научных статей** и разосланы авторам, а так же доступны в электронном виде на сайте <http://conf.at.ua> Детальная информация на сайте: <http://conf.at.ua>

**Координатор конференции:**

кандидат экон. наук, доцент Дробязко Светлана Игоревна  
Viber, моб. тел. +38 (068) 851-75-52

Skype: svetlana16471

E-mail: [conf.at.ua@gmail.com](mailto:conf.at.ua@gmail.com)

Сайт конференций: <http://conf.at.ua>

**График публикации коллективных научных монографий на 2017 год**

<i>Название конференции, исходные данные издательства</i>	<i>Срок предоставления материалов</i>	<i>Срок выхода эл. версии</i>
<b>ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ</b>		
<b>Страховой рынок: отечественный и зарубежный опыт.</b> SAUL Publishing Ltd, Dublin, Ireland	28 Января 2017	Февраль 2017
<b>Информационная экономика: знание, конкуренция и рост.</b> C.E.I.M., Valencia, Venezuela	28 Января 2017	Февраль 2017
<b>Проблемы занятости и безработицы.</b> GPG Publishing Group, Pretoria, South Africa	28 Февраля 2017	Март 2017
<b>Интеграционные процессы в мировой экономике.</b> Aspekt Publishing of Budget Printing Center, Taunton, United States of America	28 Марта 2017	Апрель 2017
<b>Экономика знания: состояние, тенденции, перспективы.</b> Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal	28 Марта 2017	Апрель 2017
<b>Национальная безопасность: теория, методология, практика.</b> Discovery Publishing House Pvt. Ltd., New Delhi, India	28 Апреля 2017	Май 2017
<b>Государственно-частное партнерство в условиях инновационного развития экономики.</b> Edizioni Magi, Roma, Italy	28 Апреля 2017	Май 2017
<b>Конкурентоспособность предпринимательских структур: методы оценки и стратегии повышения.</b> Thorpe Bowker. Melbourne. Australia	28 Мая 2017	Июнь 2017
<b>Социальная экономика: теория и практика.</b> Anchor Press Ltd, Nelson, New Zealand	28 Мая 2017	Июнь 2017
<b>Учет, анализ и аудит: теория и практика.</b> Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom	28 Июня 2017	Июль 2017
<b>Туристическая индустрия: проблемы и решения.</b> CARICOM, BARBADOS	28 Июня 2017	Июль 2017
<b>Тенденции развития банковской системы в современных условиях.</b> Al-Ghurair Printing & Publishing LLC, Dubai, UAE	28 Июля 2017	Август 2017
<b>Маркетинг: новые тенденции и перспективы.</b> Publishing house «BREEZE», Montreal, Canada	28 Июля 2017	Август 2017
<b>Проблемы развития денежно-кредитной системы.</b> Les Editions L'Originale, Paris, France	28 Августа 2017	Сентябрь 2017
<b>Стратегические системы в управлении.</b> EDEX, Madrid, España	28 Августа 2017	Сентябрь 2017
<b>Внешнеэкономическая деятельность: проблемы и перспективы.</b> Henan Science and Technology Press, Zhengzhou, China	28 Сентября 2017	Октябрь 2017
<b>Инвестиции и инновационное развитие: теория и практика.</b> SAUL Publishing Ltd, Dublin, Ireland	28 Сентября 2017	Октябрь 2017
<b>Проблемы и перспективы развития финансовой системы.</b> «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education. Vienna	28 Октября 2017	Ноябрь 2017
<b>Управление экономическими системами.</b> Verlag SWG imex GmbH Nürnberg, Deutschland	28 Октября 2017	Ноябрь 2017
<b>Налоговая система: социально-экономический аспект.</b> FIDELITE EDITIONS, Namur, Belgique	28 Ноября 2017	Декабрь 2017

<b>Модели управления в рыночной экономике.</b> AMEET Sp. z o.o., Lodz, Poland	28 Ноября 2017	Декабрь 2017
<b>Социально-экономическое развитие регионов.</b> Academic Publishing House of the Agricultural University Plovdiv, Bulgaria	28 Декабря 2017	Январь 2018
<b>Экономика природопользования.</b> Editorial Arane, S.A. de C.V., Mexico City, Mexico	28 Декабря 2017	Январь 2018
<b>ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ</b>		
<b>Инновационные процессы в образовании.</b> AMEET Sp. z o.o., Lodz, Poland	28 Января 2017	Февраль 2017
<b>Стратегии развития науки, образования и производства.</b> FIDELITE EDITIONS, Namur, Belgique	28 Февраля 2017	Март 2017
<b>Государственная политика в сфере образования.</b> Verlag SWG imex GmbH Nürnberg, Deutschland	28 Февраля 2017	Март 2017
<b>Инклюзивное обучение и воспитание: результаты, проблемы и перспективы развития.</b> EDEX, Madrid, España	28 Февраля 2017	Март 2017
<b>Современные технологии в педагогической науке.</b> Publishing house «BREEZE», Montreal, Canada	28 Марта 2017	Апрель 2017
<b>Психолого-педагогические особенности интеллектуального воспитания.</b> Anchor Press Ltd, Nelson, New Zealand	28 Апреля 2017	Май 2017
<b>Теория и методика дополнительного образования.</b> Henan Science and Technology Press, Zhengzhou, China	28 Мая 2017	Июнь 2017
<b>Методология, теория и практика преподавания иностранных языков.</b> Les Editions L'Originale, Paris, France	28 Июня 2017	Июль 2017
<b>Актуальные вопросы социальной педагогики.</b> CARICOM, BARBADOS	28 Июля 2017	Август 2017
<b>Образование и воспитание: методология и практика.</b> Al-Ghurair Printing & Publishing LLC, Dubai, UAE	28 Августа 2017	Сентябрь 2017
<b>Педагогика высшей школы: методология и практика.</b> Edizioni Magi, Roma, Italy	28 Сентября 2017	Октябрь 2017
<b>Дополнительное образование: проблемы, поиски, решения.</b> Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal	28 Октября 2017	Ноябрь 2017
<b>Проблемы и тенденции развития школьного образования.</b> Editorial Arane, S.A. de C.V., Mexico City, Mexico	28 Ноября 2017	Декабрь 2017
<b>Вопросы педагогической и коррекционной психологии.</b> Thorpe Bowker. Melbourne. Australia	28 Декабря 2017	Январь 2018
<b>ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ</b>		
<b>Политико-правовые и административные проблемы развития местного самоуправления.</b> Edizioni Magi, Roma, Italy	28 Января 2017	Февраль 2017
<b>Судебная система на современном этапе развития.</b> Publishing house «BREEZE», Montreal, Canada	28 Февраля 2017	Март 2017
<b>Трудовое законодательство: отечественный и зарубежный опыт.</b> Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal	28 Марта 2017	Апрель 2017

<b>Конституционное право: проблемы и перспективы развития.</b> Aspekt Publishing of Budget Printing Center, Taunton, United States of America	28 Апреля 2017	Май 2017
<b>Основные направления развития современной юриспруденции.</b> Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom	28 Мая 2017	Июнь 2017
<b>Корпоративное право: вопросы теории и практики.</b> Les Editions L'Originale, Paris, France	28 Июня 2017	Июль 2017
<b>Социальное законодательство в условиях глобализации.</b> Verlag SWG imex GmbH Nürnberg, Deutschland	28 Июля 2017	Август 2017
<b>Гражданское право и гражданский процесс: тенденции развития.</b> EDEX, Madrid, España	28 Августа 2017	Сентябрь 2017
<b>Право и Интернет.</b> Anchor Press Ltd, Nelson, New Zealand	28 Сентября 2017	Октябрь 2017
<b>Уголовное право, криминалистика и криминология: теоретические и практические аспекты.</b> FIDELITE EDITIONS, Namur, Belgique	28 Октября 2017	Ноябрь 2017
<b>Нотариальное право: теория и практика.</b> Henan Science and Technology Press, Zhengzhou, China	28 Ноября 2017	Декабрь 2017
<b>Полиция как институт общества.</b> Editorial Arane, S.A. de C.V., Mexico City, Mexico	28 Декабря 2017	Январь 2018

**Авторам выдаются справки об участии в разработке научных хозрасчетных тем:**

- 1) Формирование механизма эффективного регулирования и управления экономической деятельностью предприятий (№ государственной регистрации 0113U007514).
- 2) Теория и практика управленческого и бухгалтерского учета, анализа и аудита деятельности субъектов хозяйствования (№ государственной регистрации 0113U007515).
- 3) Разработка концепции обеспечения экономической безопасности в условиях глобализации мировой экономики (№ государственной регистрации 0113U007516).
- 4) Проблемы социально-экономического развития предпринимательства (№ государственной регистрации 0114U006191).
- 5) Формирование и совершенствование механизма устойчивого развития экономических систем (№ государственной регистрации 0114U006192).
- 6) Повышение эффективности управления предприятиями различных организационно-правовых форм в условиях финансово-экономической нестабильности» (№ гос. регистрации 0114U006193).
- 7) Социально-экономические проблемы менеджмента (№ гос. регистрации 0114U006189).
- 8) Проблемы занятости и регулирования трудовых отношений в отраслях экономики (№ гос. регистрации 0114U006190).
- 9) Методологические и практические основы экономики природопользования» (№ гос. регистрации 0114U006194).

**Координатор** – секретарь оргкомитета  
кандидат экон. наук, Дробязко Светлана Игоревна  
тел. +38 (068) 851-75-52  
**Е-mail:** [ecofin.at.ua@gmail.com](mailto:ecofin.at.ua@gmail.com)  
**Сайт:** <http://ecofin.at.ua>



Научный журнал «ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ» (Украина)

приглашает принять участие в  
**Международном еминаре-стажировке:**  
**«Наука и образование: европейский опыт»**  
**European academy of sciences (Coventry, United Kingdom)**

**Целевая группа:** профессорско-преподавательский состав, руководители высших учебных заведений, аспиранты, докторанты, магистранты, представители органов государственного и местного самоуправления, общественных организаций, предприятий, финансовых и других учреждений, все заинтересованные лица.

**Форма участия - заочная (дистанционная).**

**Программа Международного семинара-стажировки:**

Публикация статьи в сборнике статей или научном журнале	36 ч	72 ч	108 ч
<b>Стоимость, ЕВРО *</b>	<b>100</b>	<b>150</b>	<b>200</b>

\* *Эквивалент в гривне или российских рублях по коммерческому курсу на дату оплаты.*

*Платежные реквизиты для оплаты организационного взноса высылаются участникам дополнительно.*

В стоимость участия входят следующие расходы: публикация статьи в сборнике научных статей или научном журнале, получение сертификата международного образца о прохождении программы повышения квалификации, стоимость рассылки сборника статей (научного журнала) и сертификата международного образца о прохождении программы повышения квалификации заказным письмом.

**Рабочие языки публикации статей:** английский, русский, польский, немецкий, французский, украинский и др.

**Контактная информация:**

кандидат экон. наук, доцент Дробязко Светлана Игоревна

моб. тел. +38 (068) 851-75-52 (Viber)

Skype: svetlana16471

**E-mail:** [conf.at.ua@gmail.com](mailto:conf.at.ua@gmail.com)

**Сайт:** <http://conf.at.ua>





Научный журнал «ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ» (Украина)

приглашает принять участие в  
Постоянно действующем международном семинаре-стажировке:  
«**Инновационные технологии в науке и образовании: европейский опыт**»  
Academy J. Dlugosza in Czestochowa (Poland)



**Целевая группа:** профессорско-преподавательский состав, руководители высших учебных заведений, аспиранты, докторанты, магистранты, представители органов государственного и местного самоуправления, общественных организаций, предприятий, финансовых и других учреждений, все заинтересованные лица.

**Руководитель программы:**  
professor of Academy J. Dlugosza in Czestochowa (Poland),  
Dr.hab., MBA,  
Walery Okulicz-Kozaryn

**Форма участия** - заочная (дистанционная). Для удобства участников, все занятия проводятся на русском языке.

Участие в семинаре-стажировке возможно в трех вариантах: **Минимальном, Базовом, Профи.**

Все варианты реализуются индивидуально, с помощью инновационных образовательных технологий. Участие в семинаре-стажировке автоматически является эффективным инструментом роста педагогического мастерства.

**Начало Семинара-стажировки – в течение 2-4 дней с даты проведения платежа.**

В стоимость участия входят следующие расходы: участие в международном семинаре-стажировке, публикация статьи в сборнике научных статей, получение сертификата международного образца о прохождении программы повышения квалификации, стоимость рассылки сборника статей и сертификата международного образца о прохождении программы повышения квалификации заказным письмом.

**Рабочие языки публикации статей:** английский, русский, польский, немецкий, французский, украинский и др.

**Контактная информация:**

кандидат экон. наук, доцент Дробязко Светлана Игоревна

моб. тел. +38 (068) 851-75-52 (Viber)

Skype: svetlana16471

Е-mail: [conf.at.ua@gmail.com](mailto:conf.at.ua@gmail.com)

Сайт: <http://conf.at.ua>

## Научный журнал «ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ»

оказывает услуги по:

- разработке макета для издания в типографии и/или печать по макету автора различных видов полиграфической продукции: монографий (авторских и коллективных), книг, брошюр, учебников, учебных пособий, сборников статей и материалов конференций и других материалов в мягком и твердом переплете без ограничения тиража (от 1 до 1000 экземпляров);

- профессиональной корректуре текста;

- профессиональному переводу текста на: русский, английский, немецкий, французский, украинский и другие языки;

- присвоению выходных данных (УДК, ББК) и ISBN Австралии, Австрии, Болгарии, Великобритании, Германии, Канады, США, Украины;

- размещению научных работ в научной электронной библиотеке eLIBRARY.RU и в Российском индексе научного цитирования. Разместить можно как новые научные работы, так и труды, изданные под Вашим авторством ранее.

Подробная информация на сайте журнала: <http://ecofin.at.ua/>

Надеемся на дальнейшее сотрудничество.

Редакция научного журнала "ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ" приглашает к сотрудничеству в рамках опубликования научных статей докторов и кандидатов наук, молодых ученых, докторантов, аспирантов, соискателей, адъюнктов, магистрантов, студентов, молодых специалистов, преподавателей, научных работников, практиков.

ISSN 2311-3413

Журнал включен в международные наукометрические базы:

Российский индекс научного цитирования (РИНЦ)

Index Copernicus International (импакт-фактор ICV 5,35 из 9)

Ulrich's Periodicals Directory

Полные тексты статей представлены в Научной электронной библиотеке [eLIBRARY.RU](http://elibrary.ru)

Периодичность - 1 раз в месяц

Язык издания: украинский, русский, английский.

Прием статей – до 28 числа каждого месяца.

**К публикации принимаются статьи, оформленные в соответствии со следующими требованиями:**

1. Объем статьи – 10-25 страниц, включая иллюстрации, таблицы, графики, список литературы.
  - поля верхнее и нижнее, левое и правое – 2,0 см.
  - межстрочный интервал – 1,5
  - шрифт «Times New Roman» – 14
  - абзацный отступ – 1,25 см (не допускается создание отступа с помощью клавиши Tab и знаков пропуска);
  - текст выравнивается по ширине;
  - ориентация – книжная, без переносов, без постраничных сносок.
2. Ссылки на источники необходимо делать по тексту в квадратных скобках с указанием номеров страниц в соответствии источником. Например: [2] или [5, с. 131].
3. Список литературы приводится в конце статьи в алфавитном порядке.
4. Рисунки, таблицы и графики должны иметь названия, а в случае если их в статье несколько, то и нумерацию.

#### СТРУКТУРА СТАТЬИ

. Общие требования: основной текст статьи должен содержать такие обязательные элементы:

- постановка проблемы;
  - анализ последних исследований и публикаций;
  - выделение нерешенных ранее частей общей проблемы;
  - цель статьи (постановка задачи);
  - изложение основного материала исследования;
  - выводы.
2. Рисунки и таблицы необходимо подавать в статье непосредственно после текста, где они упоминаются впервые, или на следующей странице. Все элементы рисунка должны быть сгруппированы.
  3. Формулы в статьях должны быть набраны с помощью редактора формул (внутренний редактор формул в редакторе Microsoft Word for Windows).
  4. Статья должна содержать названия статьи, аннотации и ключевые слова на украинском, русском и английском языках, объем аннотации от 50 до 120 слов, количество ключевых слов - минимум 5 слов.

Статья должна содержать следующие структурные элементы:

- индекс УДК (в верхнем левом углу страницы);
- индекс [JEL Classification \(Journal of Economic Literature\)](http://www.jelclassification.com);
- фамилия и инициалы автора (-ов), ученая степень, ученое звание и название статьи на трех языках - украинском, русском, английском (не более 3-х авторов), для **зарубежных авторов** - только на русском и английском языках;
- аннотация на трех языках - украинском, русском, английском, для **зарубежных авторов** - только на русском и английском языках;
- ключевые слова на трех языках - украинском, русском, английском, для **зарубежных авторов** - только на русском и английском языках;
- текст статьи;
- список литературы;
- список литературы на английском языке (транслитерация).

**Надеемся на дальнейшее сотрудничество.**



Scientific journal  
«ECONOMICS AND FINANCE»

*Aspekt* publishing

Aspekt Publishing, Taunton, MA,  
United States of America

# Topical questions of contemporary science

Collection of scientific articles

copyright © 2017 by the authors  
All rights reserved.

## WARNING

Without limitation, no part of this publication may be reproduced, stored, or introduced in any manner into any system either by mechanical, electronic, handwritten, or other means, without the prior permission of the authors

Edited by the authors.

**ISBN 978-0-9860467-9-7**

Library of Congress Control Number: 2014921623

Published by: Aspekt Publishing  
of Budget Printing Center  
40 Weir Street, Taunton, MA 02780  
United States of America